DEMOGRÁFIA

NÉPESSÉGTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

V. ÉVFOLYAM, 1962

V. TOM, 1962

VOLUME V, 1962

BUDAPEST

ORSZÁGOS
PEDAGÓGIAI
KÖNYVTÁR

REV 77

98 ÁSD

REV 98

REV 2010

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
DEMOGRÁFIAI ELNÖKSÉGI BIZOTTSÁGA
ÉS A KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL FOLYÓIRATA

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI:

ACSÁDI GYÖRGY, BARSY GYULA, EMBER GYŐZŐ, ERDEI FERENC, HAHN GÉZA, HUSZÁR ISTVÁN, KLINGER ANDRÁS, PÉTER GYÖRGY (a szerkesztő bizottság elnöke), SZABADY EGON (felelős szerkesztő), VINCZE ISTVÁN

ДЕМОГРАФИЯ

Журнал демографических наук Демографической Комиссии Президиума Венгерской Академии Наук и Центрального Статистического Управления

Адрес редакции: Будапешт, II. Будаи Ласло ул. 1—3.
Подписку направлять по адресу: «Култура», Внешнеторговое предприятие по продаже книг и журналов. Будапешт 62, П. Я. 149.

•

DEMOGRÁFIA

Review of Population Sciences of the Presidential Committee for Demography of the Hungarian Academy of Sciences and the Central Statistical Office

Editorial Office: Budapest II. Buday László u. 1—3.
Orders may be placed with KULTURA, Hungarian Trading Company for Books and Newspapers (Budapest 62, P. O. B. 149)
or with any greater bookseller or distributor of periodicals.
Subscription for a year: US $ 4,40

710622

ORSZÁGOS KÖNYVTÁR DEMOGRÁFIA

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

Oldal

Dr. Edward Rosset: A demográfiai helyzet alakulásának távlatai Lengyelországban 7

Dr. Miltényi Károly: A születéskorlátozás szociális és lélektani háttere 33

Dr. Kádas Kálmán: Demográfiai tényezők hatása a közlekedési szükségletek távlati alakulására 73

Dr. Danyi Dezső: Népességi nézetek és népesedéspolitika Magyarországon a kapitalizmus korában 143

Dr. Acsádi György—dr. Klinger András: A legidősebbek demográfiai vizsgálatának eredményei 166

Dr. Kulcsár Kálmán: Demográfia és szociológia 188

Zdenek Vávra: A népesség reprodukciójának fő vonásai Csehszlovákiában 259

Dr. Vukovich György: A három alapvető társadalmi réteg házassági mobilitása 288

Dr. Varga István: Tervgazdaság és demográfia 315

Péter György: A Demoráfiai Symposion elnöki megnyitója 389

Dr. D. Breznik: Az első házasságok terméketlensége 393

Dr. K. H. Mehlan—Dr. S. Falkenthal: A születési intervallum jelentősége a nő termékenysége és egészsége szempontjából 400

Dr. L. Osadnik: A kohorsz-elemzés módszere a termékenység tényezőinek vizsgálatánál 410

R. Pressat: A gyermekek ideális és tényleges száma 415

Dr. Theiss Ede: Reprodukciómérés és családnagyság 427

Dr. Acsádi György: A termékenység előrebecslése a kohorszok gyermekszáma alapján 434

Dr. H. Hansluwka: A termékenységi statisztika az 1960/61. évi népszámlálások programjában 449

Dr. habil. G. Nultsch: A korspecifikus termékenység a Német Demokratikus Köztársaságban és valószínű alakulása 1980-ig 456

Dr. E. Rosset: Új tendenciák Lengyelország népességének reprodukciójában 460

I. Ferenbac: A technikai fejlődés és a szocialista termelési viszonyok hatása a születésekre és a halálozásokra a Román Népköztársaságban 463

Oldal

Dr. A. Kjurčiev: Jugoszlávia gazdasági és társadalmi fejlődésének demográfiai hatásai 471

Dr. Klinger András: A társadalmi-foglalkozási átrétegeződés néhány jellemvonása Budapesten 477

Dr. Miltényi Károly: A heterogén házasságok hatása a születéskorlátozásra 486

Dr. Szabady Egon: A társadalmi-foglalkozási átrétegeződés és demográfiai hatásai 494

Dr. Bene Lajos: Városok és vonzásterületük népességi-gazdasági kapcsolatai 501

Dr. F. Burkhardt: A falu és a város közötti demográfiai különbségek leírása differenciálegyenletek segítségével 506

Pallós Emil: Magyarország falusi és városi népességének halandósági viszonyai az 1959/1960-as években 509

Z. Pavlik: Demográfiai különbségek a cseh területek és Szlovákia népességének alakulásában 516

Dr. L. S. Rutschka: Város és vidék 523

Z. Vávra: A városi és a falusi népesség születési arányszámának változása 529

A. M. Vosztrikova: A születési mozgalom, a házasságkötések és a család vizsgálata a Szovjetunióban 537

Dr. M. Ban: A falusi népesség városokba történő vándorlása és a mezőgazdasági népesség szerkezeti változásai 546

Dr. Danyi Dezső: A beruházások hatása a belső vándorlásra 554

N. Federici: A népesség vándorlása és ennek demográfiai hatásai egy gazdaságilag gyengén fejlett olasz régióban 559

Tekse Kálmán: A népesség koncentrációjának jellemzéséről 564

Dr. H. Fuchs: A társadalom szerkezetében végbemenő változások hatása a házasságkötésekre és válásokra 577

Dr. K. Lungwitz: A válások az elváltak életkora szerint, figyelembe véve a csökkenő házasságkötési kor befolyását a válások alakulására a Német Demokratikus Köztársaságban 584

Dr. Tamásy József: A családok társadalmi és foglalkozási összetétele.. 588

Dr. Vukovich György: A házassági mobilitás néhány kérdése Budapesten 594

KÖZLEMÉNYEK

Fóti János: Az értelmi és testi fogyatékosok problémájának néhány demográfiai vonatkozása egy budapesti adatfelvétel tükrében 82

Szelényi Iván: A szabad idő vizsgálata a polgári szociológiában 97

Dr. Fórizs Margit—Orlicsek József: A vidéki városok fejlettségének statisztikai vizsgálata..... 206

Jáki László: Nőhallgatók részvétele a felsőoktatásban 1894—1941.... 219

Oldal

Dr. Szabady Egon: Magyarország népesedési helyzete; a családtervezés gazdasági, társadalmi és egészségügyi vonatkozásai 325

Dr. habil. Gerhard Nullsch: Demográfiai sokaságok többirányú alakulása 332

Fóti János: Az anya egészségi állapotának és szociális körülményeinek hatása a magzat és az újszülött életképességére 336

FIGYELŐ

Népességtudományi Kutató Csoport alakult 110

Mihail Vasziljevics Ptuha 111

Beszámoló a Nemzetközi Statisztikai Intézet 33. ülésszakáról *(Marcel Brichler)* 112

Az MTA Demográfiai Elnökségi Bizottságának vitaülései:

A társadalmi-foglalkozási átrétegeződés demográfiai vizsgálata 114

Magyarország népességének egyes foglalkoztatottsági problémái a 20 éves terv időszakában 123

Személyi hír 229

Népmozgalmi KGST munkacsoport 229

Nemzetközi Demográfiai Symposion Budapesten 229

Az MTA Demográfiai Elnökségi Bizottságának vitaülései:

A statisztikai előrejelzés néhány demográfiai vonatkozása 231

Periodikus demográfiai jelenségek leírása 233

A történeti demográfia tárgya és módszere 241

Az MTA Földrajzi Bizottságának vitaülése 243

A Nemzetközi Népességtudományi Unió bizottságai 244

Demográfiai értekezletek vidéki városokban 244

Dr. Melly József 361

A francia Állami Népességtudományi Kutatóintézet új igazgatója 361

Az MTA Demográfiai Elnökségi Bizottságának vitaülése:

A halandóság elemzésének időszerű kérdései 362

Népességszerkezeti változások és a munkaerő helyzete Japánban *(dr. B. K.)* 364

A Nemzetközi Családtervezési Szövetség varsói konferenciája 368

IRODALOM

KÖNYVEK

Nemzetközi abortusz-helyzet, abortusz elleni küzdelem, fogamzásgátlás. Leipzig, 1961. *(A. Gy.)* 132

Marsh, D. C.: Anglia és Wales változó társadalmi szerkezete. London, 1958. *(K. K.)* 132

Lipset, S. M.—Benedix, R.: Társadalmi mobilitás az ipari társadalomban. London —Melbourne—Toronto, 1959. *(K. K.)* 133

Az Egyesült Államok történeti statisztikája a gyarmati időktől 1957-ig. Washington, 1960. *(Cs. J.)* 134

Oldal

Pressat, R.: Demográfiai elemzés. Módszerek, eredmények, alkalmazás. Párizs, 1961. *(Sz. E.)* ... 246

Izland 1703. évi népszámlálása. Reykjavik, 1960. *(V. A.)* ... 247

Goode, William, J.: A család szerkezete. Köln, 1960. *(K. K.)* ... 248

Halálokok 1958. Jerusalem, 1960. *(B. J.)* ... 249

Valentej, J. D. A népesedés kérdései. Moszkva, 1962. *(Sz. I.)* ... 370

Lopez, A.: A stabil népesedési elmélet problémái. Princeton, 1961. *(Th. E.)* ... 371

Westoff, Gh. F.—Potter, R. G. Jr.—Sági, Ph. C.—Mishler, E. G.: A családnövekedés Amerika városi népességében. Princeton, 1961. *(V. Gy.)* ... 372

FOLYÓIRAT

Schmid, C. F.: Városi bűnözési körzetek. *American Sociological Review*, 1960. 4. és 1960. 5. *(Th. E.)* ... 250

Sztarovszkij, V. N.: A népesedés kérdései és a társadalmi munka termelékenysége. *Vesztnik Akademii Nauk Sz. Sz. Sz. R.* 1961. 5. *(Sz. I.)* ... 373

Szacsuk, N, N.: A hosszú élet mutatói. *Szovjetszkoje Zdravoochranenie*, 1962. 6. *(Sz. I.)*

Aubenque, — Damiani, P.: A halandóság és a halálokok szezonális ingadozásai. 374
Études Statistiques, 1962. 1. *(Sz. I.)* ... 375

Tomasson, R. F.: A néger és fehér halandóság strukturális kérdései az 1930—1957 időszakában. *Milbank Memorial Fund Quarterly*, 1960, 4. *(Th. E.)* ... 377

Vávra, Z.: A csehszlovákiai városi és vidéki lakosság születési arányszámának alakulásában jelentkező irányzatok az 1949—1959. év folyamán. *Demografie*, 1962. 1. *(B. I.)* ... 378

Kucera, J.: Veleszületett fejlődési rendellenességek részesedése a csecsemőhalálozásban a cseh megyékben 1959-ben. *Demografie*, 1961. 1. *(B. I.)* ... 379

СОДЕРЖАНИЕ

ИССЛЕДОВАНИЯ Стр.

Д-р. Эдвард Россет : Перспективы формирования демографического положения в Польше 7

Д-р. Карой Мильтеньи : Социальный и психический фон ограничения рождений 33

Д-р. Кальман Кадаш : Воздействие демографических факторов на перспективное развитие транспортных потребностей 73

Д-р. Деже Даньи : Демографические воззрения и демографическая политика в Венгрии в эпоху капитализма 143

Д-р. Дьердь Ачади—Др. Андраш Клингер : Результаты демографического изучения наиболее престарелых 166

Д-р. Калман Кулчар : Демография и социология 188

Зденек Вавра : Основные черты воспроизводства населения ЧССР после второй мировой войны 259

Д-р. Дьердь Вукович : Брачная мобильность трех основных общественных слоев 288

Д-р. Иштван Варга : Плановое хозяйство и демография 315

Дьердь Петер : Вступительная речь председателя на Демографическом Симпозиуме 389

Д-р. Д. Брезник : Стерильность первых браков в Югославии ... 393

Д-р. К. Г. Мелан—Д-р. Ш. Фалькенталь : Воздействие интервала рождаемости на плодовитость и здоровье женщин 400

Д-р. Л. Осадник : Метод анализа когорт при изучении факторов фертильности 410

Р. Пресса : Идеальная и фактическая численность детей..... 415

Д-р. Эде Теисс : Измерение репродукции и величина семьи ... 427

Д-р. Дьердь Ачади : Прогноз плодовитости на основе числа детей по когортам..... 434

Д-р. Г. Ганслувка : Статистика фертильности в программе вопросов переписей населения 1960/61 г. 449

Д-р. габиль. Г. Нульч : Повозрастная фертильность в Германской Демократической Республике и её предстоящее развитие до 1980 г. 456

Д-р. Э. Россет : Новые тенденции в репродукции населения Польши 460

И. Ференбак : Влияние технического развития и новых социалистических условий производства на рождаемость и смертность в Народной Республике Румынии 463

Д-р. А. Кюрчиев : Демографические эффекты экономического и общественного развития в Югославии 471

Д-р. Андраш Клингер : Несколько характерных черт общественно-профессиональной рестратификации в Будапеште 477

Д-р. *Карой Мильтени :* Воздействие гетерогенных браков на регулировку рождаемости 486

Стр.

Д-р. Эгон Сабади : Общественно-профессиональная рестратификация и её демографические эффекты 494

Д-р. Лайош Бэне : Демографические и экономические связи между городами и их территорией, обладающей силой притяжения 501

Д-р. Ф. Буркхардт : Описание демографических различий между городом и деревней при помощи дифференциальных уравнений 506

Эмиль Паллош : Смертность сельского и городского населения в Венгрии в 1959/1960 гг. 509

З. Павлик : Демографические различия в изменении народонаселения чешских областей и Словакии 516

Д-р. Л. Ш. Ручка : Город и провинция 523

З. Ваврa : К вопросу изменений рождаемости городского и сельского населения 529

А. М. Вострикова : Изучение рождаемости, браков и семьи в СССР 537

Д-р. М. Бан : Миграция сельского населения в города и структурные изменения сельскохозяйственного населения..... 546

Д-р. Д. Дани : Влияние капиталовложений на внутреннюю миграцию 554

Д-р. Н. Федеричи : Миграция и её демографическое воздействие в одном экономически слаборазвитом районе Италии ... 559

Кальман Текше : О характеристике концентрированности населения 564

Д-р. Г. Фукс : Влияние изменений, происшедшнх в структуре общества, на браки и разводы 577

Д-р. К. Лунгвиц : Динамика разводов, рассмотренных по возрасту разведённых, с учётом влияния снижающегося возраста вступлений в брак в ГДР 584

Д-р. Йожеф Тамаши : Общественно-профессиональный состав семей 588

Д-р. Дьердь Вукович : Некоторые вопросы брачной мобильности в Будапеште 594

СООБЩЕНИЯ

Янош Фоти : Некоторые демографические аспекты проблемы психически и физически дефективных детей во свете будапештского обследования..... 82

Иван Селеньи : Изучение свободного времени в буржуазной социологии..... 97

Д-р. Маргит Фориж—Йожеф Орличек : Статистическое изучение степени развития провинциальных городов 206

Ласло Яки : Динамика числа студенток в высших учебных заведениях в 1894—1941 годах 219

Стр.

Д-р. Эгон Сабади: Демографическое положение Венгрии; экономические, общественные и здравоохранительные аспекты планирования семьи 325

Д-р. габил. Гергард Нулч : Формирование отдельных демографических совокупностей в нескольких направлениях 332

Янош Фоти : Воздействие состояния здоровья и социальных условий матери на жизнеспособность эмбриона и новорожденного 336

ОБОЗРЕНИЕ

Образование Демографической научно-исследовательской группы... 110

Михаил Васильевич Птуха 111

Отчет о 33-ьем сессии Международного Статистического Института *(Марсел Бришлер)* 112

Дискуссии Демографической Комиссии Президиума Венгерской Академии Наук :

Демографическое изучение социальной мобильности населения по общественной принадлежности и занятиям 114

Отдельные проблемы в связи с занятостью населения Венгрии в период 20-летнего плана 123

Персональное известие 229

Рабочая группа СЭВ по естественному и механическому движению населения..... 229

Международный демографический симпозиум в Будапеште..... 229

Дискуссии Демографической Комиссии Президиума Венгерской Академии Наук :

Некоторые демографические вопросы статистических предсказаний 231

Описание периодических демографических явлений 233

Предмет и метод исторической демографии 241

Диспут географической комиссии В. А. Н. 243

Комиссии международного союза по научному изучению народонаселения 244

Совещания по демографии в провинциальных городах 244

Д-р. Йожеф Мелли 361

Новый директор французского Национального Демографического Института 361

Дискуссионное совещание в демографической комиссии Президиума Венгерской Академии Наук :
Актуальные вопросы анализа смертности 362

Изменения в составе населения и положение рабочей силы в Японии *(Д-р. К. Б.)* 364

Варшавская Конференция Международного Союза по Планированию Семьи 368

ОБЗОР ЛИТЕРАТУРЫ 132, 246, 370

CONTENTS

PAPERS

Page

Dr. Edward Rosset : Future Trend of the Population of Poland 7

Dr. Károly Milténgi : Social and Psychological Background of Birth Control 33

Dr. Kálmán Kádas : Impact of Demographic Factors on Long-Range Transport Requirements 73

Dr. Dezső Danyi : Views on Population and Population Policy in Capitalist Hungary 143

Dr. György Acsádi—dr. András Klinger : Results of the Demographic Analysis of the Oldest Population..... 166

Dr. Kálmán Kulcsár : Demography and Sociology..... 188

Zdenek Vávra : Main Features of the Reproduction of the Population in Czechoslovakia after World War II. 259

Dr. György Vukovich : Marriage Mobility of the Three Fundamental Social Strata 288

Dr. István Varga : Economic Planning and Demography..... 315

President *György Péter:* Opening Address of the Demographic Symposium 389

Dr. D. Breznik: Sterility of First Marriages in Yugoslavia 393

Dr. K. H. Mehlan—Dr. S. Falkenthal: Birth Intervals and their Effect on the Fertility and Health of Women 400

Dr. L. Osadnik: Method of Cohort Analysis for Studying Fertility Factors 410

R. Pressat: The Ideal and the Actual Number of Children 415

Dr. Ede Theiss: Measurement of Reproduction and the Size of Family 427

Dr. György Acsádi: Fertility Forcasts on Basis of Cohort Numbers of Children 434

Dr. H. Hansluwka : Fertility Statistics in the Programme of Questions of the Population Censuses of 1960/61. 449

Dr. habil. G. Nultsch: Trend of Age-Specific Fertility in the German Democratic Republic and its Probable Development up to 1980 456

Dr. E. Rosset: New Tendencies in the Reproduction of Poland's Population 460

I. Ferenbac: The Impact of the Technical Development and the New Socialist Relations of Production on the Birth and Death Rates of the Romanian People's Republic 463

Dr. A. Kjurčiev: The Demographic Effects of the Economic and Social Development of Yugoslavia 471

Dr. András Klinger: Some Characteristics of Social Mobility in Budapest 477

Dr. Károly Miltényi: Impact of Heterogeneous Marriages on Birth-Control 486

Dr. Egon Szabady: Socio-Occupational Restratification and its Demographic Impacts 494

Dr. Lajos Bene : Demographic and Economic Relations of Towns with their Sphere of Attraction 501

Dr. F. Burkhardt : Differential Equations in the Service of Demographic Investigation 506

Emil Pallós: Comparison of Mortality of Hungarian Rural and Urban Populations in 1959/60 509

Page

Z. Pavlik: Demographic Differences in the Development of the Population of Czech Regions and Slovakia 516

Dr. L. S. Rutschka: Town and Country 523

Z. Vávra: Comments on the Changes in the Birth Rate of the Urban and Rural Populations 529

A. M. Vosztrikova: Examination of the Birth Movement, Marriages and the Family in the Soviet Union 537

Dr. M. Ban: Migration of the Rural Population into Towns and the Structural Changes of the Agricultural Population 546

Dr. Dezső Danyi: Impact of Investments on the Internal Migration 554

Dr. N. Federici: Migration and its Demographic Impact in an Under-Developed Region of Italy 559

Kálmán Tekse: On the Characterization of the Population-Concentration 564

Dr. H. Fuchs: The Impact of the Changes in the Structure of Society on Marriages and Divorces 577

Dr. K. Lungwitz: Divorces by Age of Divorced Persons with Respect to the Impact of Decreasing Age at Marriage on its Development in the German Democratic Republic 584

Dr. József Tamásy: Socio-Occupational Structure of Families 588

Dr. György Vukovich: Some Questions of Marriage Mobility in Budapest 594

ARTICLES

János Fóti : Some Demographic Aspects of Mental and Physical Deficients as Reflected by a Survey Carried Out in Budapest 82

Iván Szelényi : Examination of Leisure in the Bourgeois Sociology 97

Dr. Margit Fórizs—József Orlicsek : Statistical Analysis of the Degree of Development of Country Towns..... 206

László Jáki : Admission of Female Students to Institutions of Superior Education 1894—1941..... 219

Dr. Egon Szabady : Hungary's Population Position ; Economic, Social and Health Issues of Family Planning..... 325

Dr. habil. Gerhard Nultsch : Multidirectional Changes of Certain Demographic Populations 332

János Fóti: Impact of the Mother's Health and Social Conditions on Foetal and Newborn Viability 336

CHRONICLE

Demographic Research Group Established 110

Michail Vassilevitch Ptucha 111

Report on the 33rd Session of the International Statistical Institute *(Marcel Brichler)* 112

3 710.622

Page

Debates of the Presidential Committee for Demography of the Hungarian Academy of Sciences :

How to Analyse Demographically the Socio-Occupational Restratification 114

Some Employment Problems of Hungary's Population During the Period of the Twenty Year Plan 123

Personal News 229

Vital Statistical Working Group of the CMEA Member Countries..... 229

International Demographic Symposium in Budapest..... 229

Debates of the Presidential Committee for Demography of the Hungarian Academy of Sciences :

Some Demographic Aspects of Statistical Projection..... 231

Description of Periodical Demographic Phenomena..... 233

Subject and Method of Historical Demography..... 241

Debate of the Geographic Commission of the Hungarian Academy of Sciences..... 243

Two New Committees of the International Union for the Scientific Study of Population 244

Demographic Conferences in Provincial Towns..... 244

Dr. József Melly 361

New Director Appointed to I. N. E. D. 361

Debate of the Presidential Committe for Demography of the Hungarian Academy of Sciences :

Timely Questions of Mortality Analysis 362

Structural Population Changes and the Manpower in Japan *(Dr. K. B.)*..... 364

Warsaw Conference of the International Planned Parenthood Federation..... 368

REWIEVS 132, 246, 370

INDEX 25.191

DEMOGRÁFIA

Megjelenik negyedévenként

Felelős szerkesztő : dr. Szabady Egon

Szerkesztőség : Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, II. Buday László u. 1.

Telefon : 358-530

Kiadóhivatal : Budapest II. Keleti Károly utca 18/b. Telefon : 358-530

Kiadja : a Statisztikai Kiadó Vállalat

Felelős kiadó : **Hajdu Györgyné**

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Budapest V. József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj fél évre 32,—, egész évre 64,— Ft. Csekkszámlaszám : egyéni 61 272, közületi 61 066 (vagy átutalás az MNB **8. sz. folyószámlájára**)

63.0268 Athenaeum Nyomda, Budapest

DEMOGRÁFIA

1962. V. ÉVF. 1

DEMOGRÁFIA

NÉPESSÉGTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

5. ÉVF. 1. SZÁM

BUDAPEST
1962

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
DEMOGRÁFIAI ELNÖKSÉGI BIZOTTSÁGA
ÉS A KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL FOLYÓIRATA

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI:

ACSÁDI GYÖRGY, BARSY GYULA, EMBER GYŐZŐ,
ERDEI FERENC, HAHN GÉZA, HUSZÁR ISTVÁN,
KLINGER ANDRÁS, MELLY JÓZSEF, PÉTER GYÖRGY
(a szerkesztő bizottság elnöke), SZABADY EGON (felelős szerkesztő),
VINCZE ISTVÁN

ДЕМОГРАФИЯ
Журнал демографических наук Демографической Комиссии Президиума Венгерской Академии Наук и Центрального Статистического Управления
Адрес редакции: Будапешт, II. Будаи Ласло ул. 1—3.
Подписку направлять по адресу: «Культура», Внешнеторговое предприятие по продаже книг и журналов. Будапешт 62, П. Я. 149.

*

DEMOGRÁFIA
Review of Population Sciences of the Presidential Committee for Demography of the Hungarian Academy of Sciences and the Central Statistical Office
Editorial Office: Budapest, II. Buday László u. 1—3.
Orders may be placed with KULTURA, Hungarian Trading Company for Books and Newspapers (Budapest 62, P. O. B. 149)
or with any greater bookseller or distributor of periodicals.
Subscription for a year: US $ 4,40

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

Dr. Edward Rosset: A demográfiai helyzet alakulásának távlatai Lengyelországban 7

Dr. Millényi Károly: A születéskorlátozás szociális és lélektani háttere 33

Dr. Kádas Kálmán: Demográfiai tényezők hatása a közlekedési szükségletek távlati alakulására 73

KÖZLEMÉNYEK

Fóti János: Az értelmi és testi fogyatékosok problémájának néhány demográfiai vonatkozása egy budapesti adatfelvétel tükrében 82

Szelényi Iván: A szabad idő vizsgálata a polgári szociológiában 97

FIGYELŐ

Népességtudományi Kutató Csoport alakult 110

Mihail Vasziljevics Ptuha 111

Beszámoló a Nemzetközi Statisztikai Intézet 33. ülésszakáról *(Marcel Brichler)* 112

Az MTA Demográfiai Elnökségi Bizottságának vitaülései:

A társadalmi-foglalkozási átrétegeződés demográfiai vizsgálata 114

Magyarország népességének egyes foglalkoztatottsági problémái a 20 éves terv időszakában 123

IRODALOM

KÖNYVEK

Nemzetközi abortusz-helyzet, abortusz elleni küzdelem, fogamzásgátlás. Leipzig, 1961. *(A. Gy.)* 132

Marsh, D. C.: Anglia és Wales változó társadalmi szerkezete. London, 1958. *(K. K.)* 132

Lipset, S. M.—Benedix, R.: Társadalmi mobilitás az ipari társadalomban. London—Melbourne—Toronto, 1959. *(K. K.)* 133

Az Egyesült Államok történeti statisztikája a gyarmati időktől 1957-ig. Washington, 1960. *(Cs. J.)* 134

СОДЕРЖАНИЕ

ИССЛЕДОВАНИЯ

Д-р. Эдвард Россет : Перспективы формирования демографического положения в Польше 7

Д-р. Карой Мильтеньи : Социальный и психический фон ограничения рождений 33

Д-р. Кальман Кадаш : Воздействие демографических факторов на перспективное развитие транспортных потребностей 73

СООБЩЕНИЯ

Янош Фоти : Некоторые демографические аспекты проблемы психически и физически дефективных детей во свете будапештского обследования 82

Иван Селеньи : Изучение свободного времени в буржуазной социологии 97

ОБОЗРЕНИЕ

Образование Демографической научно-исследовательской группы... 110

Михаил Васильевич Птуха 111

Отчет о 33-ьем сессии Международного Статистического Института *(Марсел Бришлер)* 112

Дискуссии Демографической Комиссии Президиума Венгерской Академии Наук :

Демографическое изучение социальной мобильности населения по общественной принадлежности и занятиям 114

Отдельные проблемы в связи с занятостью населения Венгрии в период 20-летнего плана 123

ОБЗОР ЛИТЕРАТУРЫ 132

ПОСЛЕ ИССЛЕДОВАНИЙ, СООБЩЕНИЙ И ОБОЗРЕНИЯ СЛЕДУЮТ РЕЗЮМЕ НА РУССКОМ ЯЗЫКЕ

CONTENTS

PAPERS

Dr. Edward Rosset : Future Trend of the Population of Poland 7

Dr. Károly Miltényi : Social and Psychological Background of Birth Control ... 33

Dr. Kálmán Kádas : Impact of Demographic Factors on Long-Range Transport Requirements 73

ARTICLES

János Fóti : Some Demographic Aspects of Mental and Physical Deficients as Reflected by a Survey Carried Out in Budapest 82

Iván Szelényi : Examination of Leisure in the Bourgeois Sociology 97

CHRONICLE

Demographic Research Group Established 110

Michail Vassilevitch Ptucha 111

Report on the 33rd Session of the International Statistical Institute *(Marcel Brichler)* 112

Debates of the Presidential Committee for Demography of the Hungarian Academy of Sciences :

How to Analyse Demographically the Socio-Occupational Restratification 114

Some Employment Problems of Hungary's Population During the Period of the Twenty Year Plan 123

REVIEWS 132

THE PUBLICATIONS ARE FOLLOWED BY ENGLISH SUMMARIES

A DEMOGRÁFIAI HELYZET ALAKULÁSÁNAK TÁVLATAI LENGYELORSZÁGBAN

DR. EDWARD ROSSET*

Jelen tanulmány Lengyelország demográfiai jövőjét vázolja. Ezzel kapcsolatban felvetődik a kérdés, tudhatja-e a demográfus, mit hoznak a későbbi évek. Fellebbentheti-e a jövő képét takaró leplet?

A jövőt senki sem tudhatja előre és ne is gondoljuk, hogy valaha is feltárja előttünk titkait. De ugyanakkor meg kell állapítanunk, hogy a jövő felismerését illetően a demográfus korántsem olyan tehetetlen, mint ahogy első pillantásra látszik. Rendelkezésre áll ugyanis egy olyan kutatási módszer, amely éppen a jövőbeli népességi viszonyok feltárását szolgálja. Ez az eszköz a *demográfiai prognózis.*

Demográfiai prognózis névvel azokat a számításokat jelöljük, amelyek a népesség jövőbeli állapotát és sturktúráját — mindenekelőtt nem és kor szerinti megoszlását — igyekeznek meghatározni. Ezek a számítások a demográfus munkájának lényeges részévé váltak, annyira, hogy ma már nehéz lenne olyan demográfiai kutatást elképzelni, amely a jövőbe tekintésről lemondana. „Au reste, la démographie est presque inséparable de la prévison" — állapítja meg Alfred *Sauvy* a kiváló francia demográfus(1). Valóban így is van, a demográfia és a távlati számítások egyre elválaszthatatlanabbak lesznek.

A demográfiai előreszámítások szerepéről, feladatairól, sőt annak lényegéről is régóta vita folyik a demográfiai irodalomban. Egyesek a prognózistól a jövő hibátlan eltalálását követelik meg, mások viszont inkább a számítások feltételes jellegét hangsúlyozzák. Ez utóbbiak szerint a perspektivikus demográfiai számítások azokról a demográfiai viszonyokról adnak képet, melyek bizonyos elfogadott feltételek — a prognózis alapját alkotó feltétel — beteljesedése esetén alakulnak ki. *Burgdörfer* (2) ismert német demográfus, aki a prognózisok feltételes jellegének híve, megállapítja: „All diese Berechnungen . . . sind selbstverständlich keine Prophezeiungen ; sie sollen es nicht sein und wollen es auch nicht sein."

Kétségtelenül sok igazság van azokban az észrevételekben, amelyek helytelenítik olyasminek keresését a prognózisokban, melyet bennük semmiképpen meg nem találhatunk, s különösen helytelenítik azt, hogy e prognózisokat bárki is jövendöléseknek tekintse (3). Ennek ellenére azonban nem mondhatunk le a jövő *reális* meglátásának követelményéről. A gazdasági tervezés

* A szerző a lódzi tudományegyetem demográfiai és statisztikai tanszékének vezetője, a lódzi tudományegyetem rektora.

olyan prognózisokat igényel, amelyek azt mutatják, hogy mi lesz, nem pedig azt, hogy mi lehetne.

A demográfiai prognózis kiszámítási technikája lényegében nem túlságosan bonyolult.

A lakosság jelenlegi állapotából és nem, valamint kor szerinti szerkezetéből kiindulva — amit a népszámlálásokból ismerünk — a demográfiai számítások útján viszonylag egyszerűen el lehet jutni azoknak a jövőbeli számához, akik már élnek ; mégpedig úgy, hogy valamelyik halandósági táblázatot vagy valamilyen továbbélési rendet alapul véve határozzuk meg azoknak a számát, akik a kiindulási alapul vett népességből megélik a következő évet. Ezt a számítást azon gyermekek számával egészítjük ki, akik csak ezután fognak világra jönni.

Amikor a halandósági táblázatok segítségével a már élő személyeket idősebb korcsoportokba helyezzük át, vagyis az úgynevezett *öregedés* megy végbe a lakosságban, fentemlített tevékenységünknél megvan a lehetőség a tévedésre, az itt elkövethető hiba azonban aránylag nem nagy. Mindenesetre nem ezen a ponton válik kétségessé a demográfiai előrelátás reális volta.

A távlati számítások esetleges sikertelenségének forrása többnyire az, hogy a jövőben történő születések számát helytelenül határozzák meg. Ezt többnyire a termékenység jövőbeli alakulására vonatkozó valamilyen feltétel alapján adjuk meg. Míg azonban a halandóság jövőbeli alakulása meglehetősen pontosan előrelátható, addig a termékenység folyamatára vonatkozó kikötésekben igen könnyen csalatkozhatunk. Erre is van azonban megoldás : nem egy, hanem több feltevést veszünk számításba a termékenység további alakulásának vizsgálatához. Igen gyakran választanak ki egyfelől egy felső, másfelől egy alsó határt eredményező feltételt, s harmadiknak egy közbenső változatot.

Azt gondolhatnánk, hogy a perspektivikus számítások sikerét eleve biztosíthatja annak az országnak a demográfiai viszonyaiban való alapos tájékozottság, amely ország számára a prognózis készül, valamint természetesen a helyesen alkalmazott számítási technika. A tapasztalat azonban arra tanít, hogy feladatunk helyes elvégzéséhez nélkülözhetetlenül szükséges még egy tényező, mégpedig az a képesség, hogy bátran, merészen pillantsunk be a jövőbe. *Prognóziskészítőnek születni kell* — mondja *Caplan*(4). Meg kell állapítanunk, hogy ilyen született prognóziskészítőből nincs túlságosan sok.

Dr. Albert *Koller*, a néhány éve elhúnyt svájci statisztikus hangsúlyozta, hogy a demográfiai prognózisok készítői hajlamosak a legkevésbé kockázatos feltevésekhez folyamodni, hogy ne tegyék ki magukat a téves jóslás veszélyének. Ilyen — mondhatnám — semleges kiindulás a *rebus sic stantibus* feltétel, amely — nem egyszer a tények logikája, a kibontakozó tendenciák ellenére is — azt veszi alapul, hogy a születések és halálozások gyakorisága a távlati időszakban a legutoljára feljegyzett színvonalhoz viszonyítva nem fog változni. Ezt a magatartást kitűnően jellemezte Koller, amikor azt mondotta, hogy aki *egyszer már megégette magát, az fél a tűztől.* A félelem azonban rossz tanácsadó demográfiai prognózisok készítésénél.

Amikor 1955-ben az első hivatalos lengyel demográfiai prognózist készítették, statisztikusaink feltevéseiket arra az akkor már kevéssé reális hipotézisre alapították, hogy a termékenység a távlati időszak végéig — azaz 1975-ig — megmarad az 1954. évi igen magas szinten.

A mi első távlati népességszámításunkat ugyanaz a sors érte, ami sok más elődjét külföldön : maga az élet cáfolta meg. Ez elég hamar bekövetkezett, már az előre számított időszak első öt évében. E prognózis azonban ennek ellenére sem vesztette el minden jelentőségét. Éppen irreális feltevésében, hogy ti. a termékenység Lengyelországban *à la longue* megmarad az 1954. évi magas szinten, képvisel ez a prognózis ma számunkra bizonyos megismerési értéket. Az újabb prognózisokkal összevetve ugyanis ez a számítás feltárja a magas termékenységtől való eltérés következményeit.

Az 1955. évi prognózist követően újabb változatok ill. új népességi előrebecslések készültek. Ezek kétségtelenül jobban megközelítik az igazságot mint az első, márcsak azért is, mert a távlati időszak egy részét (jelen pillanatban egynegyedét) már magunk mögött hagytuk. Amikor Lengyelország demográfiai jövőjének képét megkíséreljük felvázolni, két távlati számítást veszünk alapul : a Minisztertanács mellett működő Tervbizottság 1958-as prognózisát, amelyet mint „magas" változatot tartunk nyilván, és a Statisztikai Hivatal prognózisának legújabb változatát, amelyben „alacsony" változatot szeretnénk látni. Feltételezzük, hogy a jövő az említett két távlati számításban foglalt eredmények között fog beteljesedni.

*

Kezdjük talán annak bemutatásával, hogyan fog Lengyelország lakosságának száma előreláthatóan alakulni a jövőben.

Az 1. sz. tábla a fejlődés képét adja a lengyel demográfiai prognózis két ellentétes változatában bemutatva, a „magas" (A) és az „alacsony" (B) változatban.

1. Lengyelország népességszámának várható alakulása az 1960—1975. években
Предположительное население Польши в 1960—1975 гг.
Population Forecast for Poland, 1960—1975

Év	„A" változat (1)	„B" változat (2)
1960	29 930 200	29 769 500
1965	32 051 400	31 574 100
1970	34 236 700	33 110 300
1975	36 482 700	34 816 800

Горизонтальная графа : (1) Вариант «А» ; (2) вариант «Б».
Heading : (1) Variant „A" ; (2) variant „B".

Mellőztük itt a legelső, ma már teljesen aktualitását vesztett lengyel demográfiai prognózis-variánst — azt, amely az 1954-es év szintjének megfelelő állandó termékenység feltételezését vette alapul. Érdemes azonban megemlíteni, hogy ez a variáns 1975-re 37 és fél milliónyi lakosságot vet számításba. E számítás további extrapolációja annak elfogadtatásához vezetett volna, hogy 1980-ban Lengyelország lakossága eléri a 40 milliót, az évszázad végére pedig — az 50 milliót. Ilyen lett volna Lengyelország lakosságának fejlődése, ha a lengyel társadalom megmaradt volna a termékenységnek azon szintjén, amely 1954-ben állt fenn.

A lengyelországi demográfiai viszonyok fejlődése azonban nem a fentemlített feltételek útján haladt. A szóbanforgó előreszámítás első felülvizsgálásánál — amelyet közzététele után három-négy évvel eszközöltek —

szükségessé vált a lakosság tervezett számának jelentős csökkentése. A Minisztertanács mellett működő Tervbizottság azt az álláspontot tette magáévá, hogy 1975-ben Lengyelország lakosságának száma 36 és fél millió lesz, ami a legelőször tervezett számnak 1 millióval történő csökkentését jelentette. A legújabb felülvizsgálás, amely a születési arányoknak az utóbbi években Lengyelországban tapasztalható jelentős hanyatlását vette tekintetbe, az 1975-re várható lakosság-számot nem egészen 35 millióra becsülte. Ez a számítás az eredeti elképzelésnek már nem egy millióval, hanem 2,7 millióval való csökkentését jelenti.

Hogy az ismertetett két számítási változat közül melyik áll közelebb az igazsághoz, ezzel kapcsolatban az a véleményünk, hogy a „B" variáns a valószínűbb. Más szavakkal, feltételezzük, hogy a valóság közelebb fog állni az „alacsonyabb" tervezéshez, mint a „magasabbhoz".

*

Milyen képet mutat Lengyelország lakosságának várható száma nemzetközi viszonylatban?

Az első számítás adatait véve alapul, feltehető volt, hogy Lengyelország az élre kerül az európai államok között ; ilyen tervezéshez nyújtott alapot az az összehasonlító számítás, miszerint Lengyelország még ebben az évszázadban maga mögött hagyja a gyermekek abszolut számát tekintve Franciaországot, a Német Szövetségi Köztársaságot, az Egyesült Királyságot és Olaszországot. Ez egyúttal annak ígéretét is magában hordozta volna, hogy hamarosan maga mögött hagyja ugyanezeket az államokat a lakosság általános számának tekintetében is, mivel a gyermekek számában mutatkozó fölénytől már csak egy lépés van a lakosság általános számában mutatkozó fölényhez. Ezt a legelső, rendkívül optimista demográfiai prognózisvariánst véve tekintetbe, Lengyelország lakossága számát illetően a második legnépesebb európai állammá lett volna, melyet csak a Szovjetunió előz meg.

A termékenység legutóbb bekövetkezett csökkenése azonban megcáfolta ezeket a feltételezeéseket. A távlati időszakban Lengyelország ugyan előbbre jut Európa demográfiai térképén, ez az előbbrejutás azonban hasonlíthatatlanul szerényebb lesz.

A háború előtt Lengyelország lakossága számát tekintve a *hatodik* európai állam volt. Közvetlenül megelőzte akkor Franciaország, utána pedig Spanyolország következett.

A második világháború hatalmas veszteségeket okozott Lengyelországnak : a hitleri megszállók kezétől 6 millió lengyel állampolgár pusztult el. E veszteségek következtében Lengyelország az európai államok között a hatodik helyről a *hetedik*re került. Lakosainak számát tekintve megelőzte Spanyolország 1959-ben 29,9 millió lakossal, amely a háború küzdelmeiben nem vett részt.

Jelenleg azonban Lengyelország gyors ütemben éri utol Spanyolországot, s feltehetőleg hamarosan visszakerül a hatodik helyre az európai államok népességlistáján. Tegyük talán még hozzá, hogy ugyanezen a helyen volt a régi Lengyelország önállóságának elvesztése előtt, mielőtt a XVIII. század végén a Lengyelországgal szomszédos nagyhatalmak egymás között fel nem osztották az országot (6).

A nemzetközi szervezetekben dolgozó demográfusok 1970-re a hét legnagyobb európai állam lakosságának a számát (milliókban) a következőképpen becsülik:

1. Szovjetunió	254,0
2. Egyesült Királyság	53,7
3. Olaszország	53,5
4. Német Szövetségi Köztársaság	50—53
5. Franciaország	47,4
6. Lengyelország	33,0
7. Spanyolország	32,8

Lengyelország tehát, mint régebben is, a hatodik helyen szerepel, előtte Franciaország van, mögötte Spanyolország. Ez a sorrend valószínűleg nem is változik századunk végéig.

*

Most pedig hasonlítsuk össze három ország — Lengyelország, Csehszlovákia és Magyarország — lakosságának jelenegi számát és becsült fejlődését.

Lengyelország lakossága jelenleg kétszer annyi, mint Csehszlovákiáé és majdnem háromszor annyi mint Magyarországé. Ez az arány megmarad az elkövetkező években is, de ha közelebbről megvizsgáljuk távlati számadatainkat, felmerül bizonyos eltolódások lehetősége.

Vizsgáljuk meg azokat a távlati adatokat, melyeket az Egyesült Nemzetek Szervezetében dolgozó demográfusok népességi előreszámításából merítettünk.

2. Lengyelország, Csehszlovákia és Magyarország népességének várható alakulása 1960 és 1975 között, az ENSZ becslése szerint*

Предположительное население Польши, Чехословакии и Венгрии в 1960—1975 гг., по оценке ООН

Population Forecast for Poland, Czechoslovakia and Hungary in 1960—1975, According to the Estimates of the United Nations

Év	Lengyelország	Csehszlovákia	Magyarország
	népessége (1000 fő)		
1960	29 400	13 700	10 200
1965	31 300	14 300	10 600
1970	33 000	14 900	11 100
1975	34 400	15 500	11 500

* The Future Growth of World Population. United Nations, 1958. 74—75. p.

E számítások azt a feltevést vették figyelembe, hogy Magyarországon a lakosság 400—500 ezerrel fog megnövekedni 5 év alatt,[1] Csehszlovákiában 600 ezerrel öt évenként. Lengyelországnál hasonlíthatatlanul nagyobb növekedést terveztek, de egyik ötéves időszaktól a másikig a lakosság növekedése mégis csökkenő tendenciát mutat, azaz:

1960—1965	+ 1 900 000
1965—1970	+ 1 700 000
1970—1975	+ 1 400 000

[1] A magyar Központi Statisztikai Hivatal által az 1960—1980. évekre készített perspektivikus népességszámítások eredményei szerint Magyarország várható népességszáma 1975. év elején az alacsony (1) változat szerint 10,5, a magas (C) változat szerint 11,1 millió fő, az 1975. év végére kiszámított közbülső (D) variáns szerint pedig 10,9 millió fő. (Szerk.)

E tervezésben kétségkívül sok igazság van : a magas szintű termékenység korszaka s az ebből következő magas természetes szaporodás ideje — úgy véljük — a vége felé közeledik.

Bár az ENSZ előrejelzése Lengyelország számára a lakosságszám növekedésének ütemében csökkenést tételez fel, mégis a jelzett növekedés olyan magas, hogy végeredményben a népességszám lényeges növekedésével számol. Míg ugyanis Magyarország lakosságának növekedését 1960 és 1975 között 12,7 %-ra tervezték, Csehszlovákiáét 13,1 %-ra, Lengyelország tekintetében ugyanez a prognózis 17 százalékos növekedést ír elő.

Az ENSZ előreszámítása szerint a három népesség szaporodásának különböző üteme bizonyos eltolódásokhoz vezet ezen népességek számának egymáshoz viszonyított arányában. 1960-ban 100 csehszlovák állampolgárra 215 lengyel állampolgár jutott ; tizenöt év múlva ez az arány 222-re emelkedne. Minden száz magyar állampolgárra 1960-ban 288 lengyel esett ; 1975-ben pedig ez az arány eléri a 300-at.

Ezek az eltolódások természetesen az egyes államok népessége termékenységének és halandóságának jövőbeli alakulására vonatkozó meghatározott feltevések termékei és mint ilyenek nem tarthatnak igényt a *realista* számítás szerepére. Mindössze arról szólnak, hogyan látja a jövőt az adott távlati számítás szerzője. Hogy elképzeléseink e téren többnyire tévesek, ezt minden demográfus tudja. Nem osztjuk ugyan J. J. *Spengler* amerikai demográfus véleményét(7), amely szerint „a demográfiai prognózisok története a tévedések története(8), de azt el kell ismernünk, hogy e történet a beteljesületlen előretervezések története.

Az ENSZ Szociális főosztályának demográfiai prognózisa alapján a három ország összehasonlításának kereteit a többi európai országra is kiterjeszthetjük.

3. Az európai országok népességének előreszámított százalékos növekedése 1960 és 1975 között, az ENSZ becslése alapján 1960 = 100*

Процентное исчисленное повышение населений европейских стран в 1960—1975 гг., по оценке ООН 1960 = 100

Projected Percentage Population Increase in the European Countries Between 1960—1975, According to the Estimate of the United Nations 1960 = 100

Ország	Népességszám az 1961. évi százalékában	Ország	Népességszám az 1961. évi százalékban
1. Szovjetunió	127,9	14. Magyarország	112,7
2. Albánia	123,9	15. Finnország	112,2
3. Jugoszlávia	119,3	16. Norvégia	112,0
4. Románia	117,3	17. Dánia	111,0
5. Lengyelország	117,0	18. Svédország	110,5
6. Görögország	115,9	19. Franciaország	110,3
7. Portugália	115,1	20. Németország (NDK, NSZK)	110,3
8. Spanyolország	114,7	21. Belgium	109,6
9. Bulgária	113,8	22. Egyesült Királyság ..	107,5
10. Olaszország	113,3	23. Ausztria	107,0
11. Hollandia	113,3	24. Írország	104,1
12. Svájc	113,2		
13. Csehszlovákia	113,1		

* The Future Growth of World Population, United Nations, 1958. 74—75. p.

A táblázatban szereplő mutatószámok egymástól való eltérése nagy; míg a Szovjetunióban az elkövetkező tizenöt év alatt a lakosság előreláthető növekedése 27,9, addig Irországban mindössze 4,1 százalék. A szélső értékek aránya tehát közel hétszeres.

Az ENSZ munkatársai nem számítanak arra, hogy az elkövetkező években bármely európai országban csökkenne a lakosság száma. A népesség növekedésének a leglassúbb üteme Irország mellett Ausztriában és az Egyesült Királyságban várható. Ennél jóval pesszimistább horoszkópot állít országának maga az osztrák Központi Statisztikai Hivatal. Feltételezése szerint Ausztria lakossága 1961 és 1980 között mintegy 200 ezerrel csökken (9). Ez a feltevés megegyezik azzal az általunk néhány évvel ezelőtt készített értékeléssel, amely Ausztria demográfiai távlataival foglalkozik (10).

Az ENSZ összeállításában Lengyelország az ötödik helyen szerepel, ami arra mutat, hogy a különösen gyors ütemben növekvő népességű országok közé tartozik. Csehszlovákia és Magyarország lakosságának növekedése európai viszonylatban közepesnek mondható.

A mi világunkban, a szocializmus és a béke világában az a jelenség, hogy egyes országokban a lakosság növekedésének üteme gyorsabb, más országokban lassabb, nem adhat okot arra, hogy politikai jellegű megjegyzéseket fűzzünk hozá. Együtt örülünk az egyesült szocialista tábor ereje növekedésének.

Más a helyzet a kapitalista országokban : a szomszédos országok lakosságának gyorsabb növekedése itt a nyugtalanság forrása. Igen jellemző e tekintetben Gaston *Bouthoul* nyilatkozata. Az említett francia szociológus örömét fejezi ki a felett, hogy hazája 15 év óta a „moderáció", azaz a mérséklet állapotában leledzik a lakosság növekedése tekintetében és egyúttal említést tesz arról a veszélyről, melyet a szomszédos államokban mutatkozó demográfiai „gigantizmus" jelent Franciaország számára (11).

Térjünk át a városi népesség alakulásának kérdésére.

Lengyelországban városi lakosságnak (népességnek) tartjuk mindazon helységek lakosságát, mely helységek városi joggal rendelkeznek. E tekintetben tehát a közigazgatási besorolás a mérvadó, nem pedig — mint sok más országban — demográfiai ismérv (pl. a lakosok száma). Ugyanez a közigazgatási kritérium volt érvényben Lengyelországban a háború előtt is.

A német megszállás megszüntével Lengyelország hatalmas méretű vándormozgalmak színhelye lett, egyebek között a falusi lakosság hatalmas tömegei özönlöttek a városokba. Az elnéptelenedett városok újból megtelítődtek.

Lengyelországban az urbanizálódás folyamata nem újkeletű jelenség. Nem újak a falvakból a városokba történő bevándorlás indítóokai sem, bár jelenleg egészen más gazdasági és társadalmi tényezők hatnak. Új azonban az urbanizálódás folyamatának rendkívüli intenzitása ; e folyamat kibontakozásának jelenlegi üteme össze sem hasonlítható a régivel.

Vizsgáljuk meg közelebbről azokat a számokat, melyek a városi és falusi lakosság arányában végbement változásokat tükrözik.

A 4. táblából megtudjuk, hogy a XIX. század vége felé a városi lakosság aránya lengyel földön 16—18% volt, a két világháború közötti időszakban

pedig 24—27%. Nem is olyan régen tehát Lengyelország kifejezetten mezőgazdasági ország volt; más megjelölést nem is alkalmazhatunk, ha az ország népességének több mint kétharmadát a falusi lakosság alkotja.

*4. A városi és falusi népesség aránya a lengyel népességben 1870 és 1958 között**
Соотношение городского и сельского населений в населении Польши в 1870—1958 гг.
Rural and Urban Population Ratio of the Polish Population, 1870—1958

Év	A népesség összesen (1)	Ebből	
		városi (2)	falusi (3)
		népesség	
1870	100,0	16,3	83,7
1900	100,0	17,7	82,3
1921	100,0	24,0	76,0
1931	100,0	27,2	72,8
1946	100,0	31,8	68,2
1950	100,0	36,9	63,1
1955	100,0	43,8	56,2
1960	100,0	48,1	51,9

* Forrás: az 1870—1931. évekre *Maly Rocznik Statystyczny* 1939., 10. p.; az adatok a két világháború közötti Lengyelország területére vonatkoznak — az 1946—1960. közötti évekre *Maly Rocznik Statystyczny* 1961., 7. p.; mai terület.

Горизонтальная графа: (1) Общее, (2) городское, (3) сельское население.
Heading: (1) Total, (2) urban, (3) rural population.

Ma már más képet látunk. A második világháború után Lengyelországban hihetetlen gyorsasággal megnövekedett a városi lakosság aránya: az 1946. évi 32 százalékról 1950-re 37%-ra ugrott, 1955-ben eléri a 44%-ot, és 1960-ban pedig a 48%-ot. E számokból is láthatjuk, hogy a falusi lakosság hagyományos túlsúlyával jellemezhető országból Lengyelország gyors ütemben alakul át olyan országgá, ahol egyensúlyban van egymással a lakosság városi és falusi része.

A falusi népesség városokba való vándorlási folyamatának méreteiről azok a számok adnak fogalmat, amelyek a városi lakosság számának növekedését mutatják:

	Városi népesség (1000 fő)
1946	7 517
1950	9 605
1956	12 594
1960	14 112

A városi népesség ilyen méretű növekedése természetesen nem kizárólag a vándorlások eredménye volt; egy része a természetes szaporodásból származott, más része adminisztrációs eljárások eredménye (a város határainak kiterjesztése, városi rangra emelkedés). Meg kell azonban állapítanunk, hogy a városi lakosságnak ilyen nagymérvű növekedése, mint amilyen Lengyelországban volt tapasztalható, elképzelhetetlen lett volna a faluból a városokba irányuló tömeges bevándorlás nélkül. Becslésünk szerint mintegy 5 millió főre tehető a falvak és a városok közötti vándormozgalom egyenlege.

A lengyel városok így jelentős mértékben falusi elemekkel telítődtek. Más helyütt már kifejezést adtam azon meggyőződésemnek, hogy a lengyel városoknak ez a rusztifikálódása nem maradhatott hatás nélkül a városokban uralkodó népességi viszonyokra. A bevándorlók magukkal hozták falusi hagyományaikat és szokásaikat, többek között a korai nősülés és családalapítás szokását is. A termékenységnek a háború után a lengyel városokban tapasztalt növekedése ezen városoknak falusi elemekkel való jelentős feltöltődésének tulajdonítható (12).

Nem fér hozzá kétség, hogy a távlati időszak további előrehaladást eredményez majd az urbanizálódás folyamatában. A városi népesség már az elkövetkező években utóléri számbelileg a falusi népességet. A Városrendezési és Építészeti Intézet régebbi számításai szerint ez 1970-ben következik be. Ma azonban már azt mondhatjuk, hogy a városi és falusi népesség számának kiegyenlítődésére egy-két évnél tovább nem kell várnunk. A mérleg serpenyője azután a város javára billen, s a városi népesség túlsúlyra fog kerülni a falusival szemben.

A városi népességnek ma jelentős része nagyvárosokban él: a 100 ezer lakosnál többet számláló lengyel városoknak több mint 6 milliónyi a népessége, azaz az egész városi népesség számának majdnem felét teszik ki.

Ilyen, 100 ezernél több lakosú város Lengyelországban 22 van. Ebből a 10 legnagyobb város lakosságának száma az 1960-as népszámlálás adatai szerint:

1.	Varsó	1 136 000
2.	Lódz	708 400
3.	Krakkó	479 000
4.	Wroclaw	429 200
5.	Poznan	407 700
6.	Gdansk	286 000
7.	Katowice	269 000
8.	Szczecin	269 000
9.	Bydgoszcz	231 000
10.	Zabrze	189 000

Az elkövetkező években azzal számolhatunk, hogy a lengyel nagyvárosok továbbra is intenzíven fejlődnek. Ez a gyorsan kibontakozó urbanizálódási folyamattal és az ország iparosításával van kapcsolatban.

Fejlődni fognak — ha nem is ilyen gyors ütemben — a közepes városok és a kisvárosok is. A kisebb városok fejlődésének kérdése nem mellékes ügy. Gondoljunk arra, hogy a kis és közepes városoknak nemcsak gazdasági, de kulturális jelentőségük is van. Történelmi tapasztalatokra — közöttük lengyel tapasztalatokra is — szeretnék itt hivatkozni, melyek azt bizonyítják, hogy a kisvárosoknak és a középvárosoknak jelentős részük volt a nemzeti és az egyetemes kultúra fejlődésében: igen nagy számban kerültek ki kiváló szellemek ebből a környezetből.

A városi népesség fejlődése az ország termelőereje növekedésének következménye. Ebből ered az utóbbi években Lengyelországban megindult városiasodási folyamat jelentős előrehaladása.

Most pedig rátérek azokra a várható változásokra, melyek Lengyelország népességének nem és kor szerinti szerkezetében bekövetkeznek.

Egyes demográfusok, így például *Villey* nézetei ellenére meg kell állapítanunk, hogy a népesség nemek szerinti összetételének nagy jelentősége

van. Hatással van a nemek aránya mindenek előtt a születések és halálozások gyakoriságára és ezzel együtt a népesség fejlődésére, de hatással van az egészségi, erkölcsi, családi, sőt a politikai viszonyokra is. A közpkori Anglia népességéről szóló érdekes munkájában például *Russell* azon nézetének ad kifejezést, hogy annak, hogy az angol nők megszerezték maguknak a választójogot, számbeli fölényük is tényezője volt.[2]

A weimari korszak tapasztalt német statisztikusa, dr. Johannes *Müller* igen helyesen mutatott rá arra, hogy a népesség egészére vonatkozó számadatok gyakran csak *színtelen középértékek* („nur farblose Mittelwerte"). Itt a szerző különösen azokra a számadatokra gondolt, amelyek nem veszik tekintetbe a népesség nemek szerinti megoszlását. Híven ezen elgondolásához rámutatott arra is, hogy nem egy esetben a statisztikai tömegnek csupán nem szerinti megkülönböztetése révén lehet a vizsgált jelenségek sajátos jellegzetességeit feltárni (13).

Ilyen körülmények között nehéz lenne egyetérteni *Villey* francia demográfus nézetével, aki szerint „a népesség nemek szerinti struktúrájának vizsgálata nem rendelkezik nagyobb jelentőséggel" (14). Éppen ellenkezőleg, ez a vizsgálat az egyik leglényegesebb és nem hagyhatjuk el konkrét demográfiai viszonyok elemzésénél.

Demográfiai szempontból előnyös és a társadalom szempontjából kívánatos, hogy a két nem számbeli aránya egyensúlyban legyen. Ahol hiányzik ez az egyensúly, ott a társadalom életében a legkülönbözőbb zavarok lépnek fel. Csak egy példát idézek. Dr. Hertha *Siemering*, aki a második világháború befejezése után (1946-ban) elemezte a háború utáni Németország demográfia helyzetét, felhívta a figyelmet arra a tényre, mennyire megbillent a nemek egyensúlya a német társadalomban és hozzátette, hogy az elmúlt háború a német nők millióit egyedüllétre kárhoztatta : a férfiak elpusztulásának következtében életútjukat egyedül kell megtenniök (15).

A nemek egyensúlyának megbillenése a háborús világégés szokásos következménye (16). Gaston *Bouthoul*, a „Társadalmi biológia" szerzője hangsúlyozza, hogy bár a háborúk történelmi szempontjai, de egyáltalán maguk a háborúk nagyon különbözőek, mégis minden háború közös vonása az, hogy rohamosan megnövekszik a halálozások száma, s a megnövekedett halandóság főként a fiatal férfiakat sújtja; e tényeket mint *a háború állandó szociológiai funkcióját* jellemzi (17).

A második világháború újra és még világosabban bebizonyította e tézis igazságát. Ime néhány adat a világháború utáni népszámlálásokból :

1. a két német köztársaságban — együttesen véve — 1950-ben a felnőtt lakosság tekintetében (21—55 év) a nők voltak többségben, számuk a felnőtt férfiak számánál 3.717.000-rel volt több ; ezek azok a német nők, akikről Hertha *Siemering* azt írta, hogy milliószámra egyedüllétre vannak kárhoztatva ;

2. a Szovjetunióban az 1959. évi népszámlálás szerint 94 millió a férfiak és 115 millió a nők száma ; azaz a férfiak számához viszonyítva 21 millióval

[2] The shortage of women in the frontier states of the United States was probably responsible for early adoption of women suffrage as well as for the granting of other rights and privileges to women. The numerical preponderance of women in England after the First World War was undoubtedly a major factor in setting the voting age for women at 30 and in postponing the *flapper act* until 1928". (Josiah Cox *Russell: Demographic Pattern in History.* A *Demographic Analysis, Selected Readings* c. gyűjteményben, Glencoe, Illinois 1956, 54. p.)

több a nő, míg a háború előtt, 1939-ben ez a szám mindössze 7 millió volt.[3]

E torzulások, melyek a háborús világégéssel kapcsolatban a népesség nemek szerinti megoszlásában tapasztalhatók, különösen nagy erővel lépnek fel a nagyvárosokban. Ez alkalommal hadd idézzünk néhány példát közvetlenül a második világháború után végzett népszámlálások adtaiból.

1. *Budapesten* 1945 márciusában, azaz egy hónappal a hadműveletek megszünte után, 1000 férfira 1317 nő jutott. Hasonlóan alakult a nemek aránya a magyar fővárosban 1946 közepén is, amikor 1000 férfira még mindig 1300 nő jutott. Hivatalos magyar közleményből tudjuk, hogy e számok mögött 110 ezer férfi hiánya húzódott meg (a nők akkori számához képest) és hogy ez a hiány olyan tételekből adódott, mint : a hadműveletek, a terror áldozatai, a fogságban levők és a világban szétszóródott emigránsok.

2. *Berlinben* 1945 augusztusában, azaz néhány hónappal a hadműveletek megszünte után a népszámlálás 1720 nőt mutatott ki 1000 férfival szemben.

3. *Lódzban*, e munka szerzőjének szülővárosában 1945 közepén 1000 férfira 1467 nő esett ; a 20—29 évesek korcsoportjában a nők száma több mint kétszeresen meghaladta a férfiak számát : 1000 férfira e korcsoportban 2114 nő esett (18).

A továbbiakban ismerkedjünk meg Lengyelország népességének nemek szerinti struktúrájával.

5. A lengyel népesség nemi arányának alakulása a visszatekintő (1921—1960) és távlati (1965—1975) adatok szerint

Динамика соотношения полов в польском населении по ретроспективным (1921—1960) и перспективным (1965—1975) сведениям

Sex Ratio of the Polish Population by Retrospective (1921—1960) and Projected (1965—1975) Figures

Visszatekintő adatok (1)				Távlati adatok (2)	
Az első világháború után (3)		A második világháború után (4)			
Év	100 férfira jut nő (5)	Év	100 férfira jut nő (5)	Év	100 férfira jut nő (5)
1921	107	1946	118	1965	106
1931	106	1950	110	1970	105
1939	105	1960	107	1975	104

Горизонтальная графа : (1) Ретроспективные сведения ; (2) перспективные сведения (3) после первой мировой войны ; (4) после второй мировой войны ; (5) число женщин в расчете на 100 мужчин.

Heading : (1) Retrospective figures ; (2) projected figures ; (3) after World War I. ; (4) after World War II. ; (5) females per 100 males.

Az első világháború után, 1921-ben a nőtöbblet Lengyelországban magas volt ; 100 férfira akkor 107 nő jutott. De a nőtöbblet hasonlíthatatlanul magasabbra emelkedett a második világháború után, amikor 1946-ban 118,5-öt tett ki.

A háború okozta sebek az idő múltával behegednek. A fent közölt összeállításból láthatjuk, hogy 1950-ben a feminizációs együttható már 110-re

[3] A 21 milliós nőtöbblet jelentékeny része nem a propagatív korban jelentkezik, mint az előző példa esetében, hanem elsősorban az öregkorúaknál. (Szerk.)

csökkent, ma pedig újból csak 107-et tesz ki. Nem kerülheti el azonban figyelmünket az a tény, hogy 15 évvel a háborús világégés után Lengyelországban a népességnek nemek szerinti szerkezetében mutatkozó torzulás még mindig olyan nagy, mint az első világháború befejezése után volt.

Helytelen lenne azonban eltekinteni attól, hogy a nemek egyensúlya megbomlásának a háborún kívül más forrásai is vannak. Az idősebb korosztálynál kétségkívül számolnunk kell a régmúlt események visszhangjaival, így az első világháború és a jóval régebbi kivándorlások hatásaival. Figyelembe kell venni azt a demográfiai tényezőt is, hogy a férfiaknak jóval magasabb a halandósága.

A társadalom egészét tekintve a nemek megoszlásában mutakozó aránytalanság fokozatosan mosódik el. A népesség nemi arányának normalizálódásában a fő tényezőt a gyermek-korosztályok jelentik ; évről-évre növekszik azoknak a korosztályoknak a száma, melyeknél a nemek szerinti megoszlásra nem voltak hatással a háborús tényezők. Ezt minden olyan ország esetében megfigyelhetjük, melyet elért a háborús világégés, így Lengyelországban is.

A második világháború befejezésekor a nők számbeli többlete Lengyelországban 2 milliót tett ki, ma egymillió, 15 éven belül pedig 800 ezerre fog csökkenni.

Lengyelország előtt olyan távlat áll, hogy bár lassan, de rendszeresen végbemegy az a normalizálódási folyamat, amely megszünteti a háborúk következtében a népesség nemek szerinti összetételében létrehozott aránytalanságot. Valamennyi demográfiai távlat közül ez a legbiztosabb.

A tárgyalt lengyel vonatkozású adatok kifejezőbbek lesznek, ha más országok adataival állítjuk párhuzamba azokat.

Felhasználva azt a tapasztalati alapot, melyet számunkra a 6. tábla utolsó oszlopában közölt számok jelentenek, megszerkesztjük a nemi arány (a feminizációs együtthatók) következő skáláját :

a) 100-on alul — férfitöbblet (európai körülmények között kivételes jelenség) ;

b) 100 és 103,9 között — kisebb nőtöbblet (európai viszonyok között normális jelenség) ;

c) 104 és 107,9 között — a nemek megváltozott egyensúlya ;

d) 108 és 111,9 között — a nemek erősen megváltozott egyensúlya ;

e) 112 és ezen felül — a nemek szerinti egyensúly hiánya.

Az első csoporthoz két ország tartozik : Albánia és Irország. A nemek megoszlásának azon rendkívüli jellegére, hogy a férfiak vannak túlsúlyban, már felhívtuk a figyelmet. Irországban ez a számbeli fölény valószínűleg abból ered, hogy az országból igen sok nő emigrált.

A második csoportban csak Bulgáriát, Hollandiát, Norvégiát, Dániát és Belgiumot találjuk, azaz mindössze öt országot. Ebből az következik, hogy kevés olyan európai ország akad, ahol a nemek szerinti összetételt normálisnak mondhatjuk.

A harmadik csoportba 9 ország tartozik : Olaszország, Görögország, Csehszlovákia, Románia, Jugoszlávia, Franciaország, Lengyelország, Magyarország és Spanyolország. A fent közölt jellemzésnek megfelelően ezekben az országokban még ma, több mint 15 évvel a második világháború befejezése után sem állt helyre a nemek egyensúlya.

*6. A népesség nemek szerinti összetétele egyes európai országokban**
Половой состав населения в некоторых европейских стран
Sex Distribution of the Population in Certain European Countries

Ország, év	Férfiak (1)	Nők (2)	100 férfira jut nő (3)
	százalékos aránya		
Albánia, 1959	51,4	48,6	95
Írország, 1956	50,5	49,5	98
Bulgária, 1959	49,9	50,1	100
Hollandia, 1958	49,8	50,2	101
Norvégia, 1957	49,8	50,2	101
Dánia, 1957	49,6	50,4	102
Belgium, 1957	49,2	50,8	103
Olaszország, 1957	49,0	51,0	104
Görögország, 1958	48,8	51,2	105
Csehszlovákia, 1959	48,8	51,2	105
Románia, 1959	48,8	51,2	105
Jugoszlávia, 1959	48,8	51,2	105
Franciaország, 1958	48,5	51,5	106
Lengyelország, 1959	48,3	51,7	107
Magyarország, 1959	48,3	51,7	107
Spanyolország, 1950	48,1	51,9	107
Portugália, 1958	48,1	51,9	108
Finnország, 1958	48,0	52,0	108
Német Szövetségi Közt., 1957	46,9	53,1	113
Ausztria, 1958	46,6	53,4	115
Szovjetunió, 1959	45,0	55,0	122
Német Demokratikus Közt., 1959	44,9	55,1	123

* Forrás: *Rocznik Statystyczny* 1960. Warszawa, 1960.

Горизонтальная графа: (1) Мужчины; (2) женщины; (3) число женщин в расчете на 100 мужчин.

Heading: (1) Males; (2) females; (3) females per 100 males.

Két további ország (Portugália és Finnország), a negyedik csoportba tartozik, 4 ország pedig az ötödik csoportba (Német Szövetségi Köztársaság, Ausztria, Szovjetunió és a Német Demokratikus Köztársaság). Az utolsó csoport nemi arányát az a háborus kataklizma magyarázza, amely miatt ezekben az országokban a férfilakosság sorai rendkívül megritkultak.

Befejezve a nemek aránya tekintetében az aktuális európai viszonyokra vonatkozó rövid elemzésünket, végeredményben megállapíthatjuk, hogy az európai országok többségének népességében még ma is megtalálhatjuk a két elmúlt világháború következményeit és hogy ezekhez az országokhoz sorolható Lengyelország is.

Hogyan alakulna a lengyel távlati demográfiai adatok értékelése, ha azt az általunk javasolt skálára alapítanánk?

A válasz érdekes: a nők számbeli fölényének állandó csökkenése ellenére Lengyelország a távlati időszak végéig megmarad olyan országnak, ahol a nemek egyensúlya megváltozott.[4] Ez az állapot fogja jellemezni Lengyelországot még 1975-ben is, azaz 30 évvel a második világháború befejezése után.

[4] Nincs igaza tehát Gaston *Bouthoul*nak, amikor azt hangoztatja, hogy a népességnek nem és kor szerinti megoszlásában a háború okozta nyomok eltüntetéséhez elegendő egy 15 éves időszak (*La Surpopulation dans le monde*, Payot, Párizs 1958). A háború fent említett következményei jóval hosszabb ideig hatnak.

Térjünk át a népesség kor szerinti megoszlásának vizsgálatára.

A demográfusok megegyeznek abban, hogy a népesség összetételének egyik legfontosabb ismérve az életkor. Elfogadott módszer a népességet három nagy csoportra osztani. A franciák a következő kor szerinti osztályozást használják : 0—19 évesek, 20—59 évesek, 60 évesek és idősebb korúak. Ennél sokkal szélesebb körben alkalmazzák a következő korcsoportokat feltüntető osztályozást : 0—14 éves, 15—64 éves, 65 éves és idősebb korú. Ezt a besorolást „nemzetközinek" nevezzük, mivel az Egyesült Nemzetek Szervezete munkáiban és közleményeiben is ezt alkalmazzák. Az említett három korcsoportnak meghatározott gazdasági arculata van : az első csoport a termelésbe való bekapcsolódás előtti kort (0—14 év), a második a termelésben résztvevők (15—64 év), a harmadik pedig a termelést már nem végzők korát (65 éves és idősebb) jelenti. Nem mindegy, hogy hogyan vannak feltöltve az említett korcsoportok és milyen a termelő és nem termelő elemek aránya a társadalomban. Általában az olyan életkor szerinti összetételt tartják előnyösnek, amelyben a produktív korúak aránya magas.

Vizsgáljuk meg ebből a szempontból is a jelenlegi és a távlati lengyel viszonyokat.

7. A lengyel népesség korösszetételének várható távlati alakulása, 1960—1975
Предположительная динамика возрастного состава польского населения в 1960—1975 гг.
Projected Dynamics of the Age Structure of the Polish Population, 1960—1975

Év	Korcsoportok (1)		
	0—14	15—64	65—
	Szám (1000 fő) — Число — Number		
1960	10 000	18 065	1 704
1965	9 733	19 664	2 177
1970	8 855	21 506	2 750
1975	8 327	23 089	3 401
	%		
1960	33,6	60,7	5,7
1965	30,8	62,3	6,9
1970	26,7	64,9	8,3
1975	23,9	66,3	9,8

Горизонтальная графа : (1) Возрастные группы.
Heading : (1) Age groups.

Jelenleg Lengyelországban 10 millió 15 éven aluli korú gyermek van. Ha az 1954-es magas szintű termékenység továbbra is megmaradt volna Lengyelországban (az 1955—1975-ös évekre szóló lengyel demográfiai prognózis első verziója ilyen feltevésen alapult), akkor a gyermeksereg rendszeresen nőtt volna tovább és 1975-ben elérhette volna a 11 844 ezret.

Az élet azonban másként alakult. A születések száma erősen csökkent, és ez keresztülhúzta a demográfiai prognózis szerzőinek számításait. Új, ezúttal „pesszimistább" demográfiai prognózis készült, amely a gyermekek számának jelentős csökkenésével számol. Jelenleg úgy tervezik, hogy 1975-ben a 15 éven aluli gyermekek száma Lengyelországban 8327 ezer lesz (azaz 3 és fél millióval kevesebb, mint eredetileg számították).

A 15 és 64 év közötti korcsoport, azaz a termelésben résztvevők csoportja ma Lengyelországban 18 milliót tesz ki. A hatvanas évek második

felére számuk meg fogja haladni a 20 milliót, 1975-ben pedig eléri a 23 milliót. E számok már nemcsak feltevések eredményei. A távlati időszakban termelést végző korcsoport egy ma már élő korosztályból fog kikerülni, számukat ismerjük, tehát jövőbeli számukat is meglehetősen pontosan meg tudjuk határozni. Az ismertetett számadatokból kitűnik, hogy az elkövetkező 15 évben a termelő korcsoporthoz tartozók száma Lengyelországban 5 millióval fog megnövekedni.

Öreg ember — 65 éves és ennél idősebb — jelenleg 1,7 millió van Lengyelországban, 5 év múlva számuk 2,2 millióra nő, 10 év múlva 2,7 millió, 15 év múlva pedig 3,4 millió lesz a számuk. Az elkövetkező 15 év tehát megkétszerezi az öreg emberek számát. Valamennyi korcsoport közül leggyorsabban és legerőteljesebben az idős korcsoport növekszik.

A népességnek az egyes korcsoportokon belüli egyenlőtlen ütemü növekedése változásokat idéz elő a népesség korstruktúrájában.

A 15 éven aluli gyermekek jelenleg Lengyelországban a népesség egyharmadát teszik ki (1960-ban : 33,6), tizenöt éven belül viszont már csak nem egészen egynegyedét (1975-ben : 23,9%). A közelmúltban Lengyelországra a gyermekek rendkívül magas száma volt jellemző ; a gyermekek aránya tekintetében Lengyelországot Európában csak Albánia és Izland múlta felül. A távlati arány Svájc jelenlegi arányának felel meg (1958 : 24,1%), ahol — tegyük hozzá — európai viszonylatban ez az arány az egyik legalacsonyabb.

Tanulságos ezzel kapcsolatban megvizsgálni a gyermekek arányának alakulását Magyarországon. 100 lakosra a következő számú 15 éven aluli gyermek jutott : 1920-ban — 30,6 ; 1930-ban — 27,5 ; 1941-ben — 26,0 ; 1949-ben — 24,9 ; 1956-ban — 25,7. A gyermekek arányának hasonló alakulása várható Lengyelországban is.

A produktív korú népesség aránya (a 15—64 évesek) ma Lengyelországban 60,7%, a távlati időszak végére pedig eléri a 66,3%-ot. Ez gazdaságilag előnyös fejlődés lesz, ugyanis megnövekedik az eltartók száma és ugyanakkor relatíve csökkennek azok a terhek, amelyek a termelésben részt nem vevők eltartásával járnak (19, 20).

A termelésben már részt nem vevők korcsoportja a következő 15 évben jelentősen megnő. 1960-ban a 65 éven felüliek a népességnek csak 5,7 százalékát tették ki, tizenöt év múlva viszont majdnem elérik a 10%-ot.

Az öreg emberek arányának nem egészen 20 év alatti közel kétszeres növekedése többet jelent egyszerű fejlődésnél : valóságos demográfiai forradalomnak számít. Lengyelország, ahol hagyományosan alacsony volt az öregek aránya — ez a helyzet a fejlett országokban ma már elő nem forduló, elavult népességstruktúrát jelent —, az elkövetkező években olyan országgá válik, ahol a népesség öregedési folyamata jelentősen előre haladott.

A népesség öregedési folyamata azon demográfiai jelenségek közé tartozik, melynek a demográfus szakemberek különös jelentőséget tulajdonítanak. A kérdés kiváló ismerője, a korán elhúnyt Jean *Daric* francia demográfus a népesség öregedését a népek jövője szempontjából óriási jelentőségűnek tartotta (21).

Még meggyőzőbben fejeződik ki ez a gondolat azoknak a szerzőknek nyilatkozataiban, akik felvetik, hogy az emberiség előtt a közeljövőben három nagy probléma fog állani, mégpedig : *1.* a világ műszaki átalakítása-

nak kérdése az atomenergia alkalmazása következtében ; 2. a világ gazdasági és társadalmi átalakításának kérdése a kommunizmus győzelme következtében ; 3. a világ demográfiai átalakulásának kérdése a népesség öregedésének következményeként (22, 23).

Jókora túlzás van talán abban a nézetben, amely a népesség öregedési folyamatának ugyanolyan rangot és jelentőséget tulajdonít, mint amilyent az atomenergia és a társadalom átalakulása jelent az emberiség jövendő fejlődése számára. Ha azonban már történtek ilyen összehasonlítások, ha a népesség öregedési folyamatát egy sorba helyezik a történelem menetét megváltoztató jelenségekkel, akkor talán ennél erősebben nem is lehet hangsúlyozni e folyamat jelentőségét.

Nem kétséges, hogy a társadalmak öregedésének folyamata az emberiség további történetében fontos szerepet fog játszani. Ezzel tisztában kell lennünk akkor, amikor országok és népek indultak el teljes erővel ezen az úton (24).

*

A népesség öregedési folyamatában történt előrehaladásról nagyobb, nem csupán országos viszonylatban ad képet az európai kontinensen uralkodó viszonyokkal foglalkozó összehasonlító elemzés.

Az alábbi összeállítás a népesség öregedésében történt előrehaladás fokát 22 európai ország népességéről tünteti fel :

Ország	A 65 évesek és idősebbek százalékos aránya
Lengyelország, 1958	5,7
Jugoszlávia, 1957	6,1
Albánia, 1955	6,1
Románia, 1956	6,4
Finnország, 1958	7,0
Spanyolország, 1950	7,2
Portugália, 1958	7,4
Izland, 1957	7,7
Görögország, 1958	7,9
Hollandia, 1958	8,7
Magyarország, 1958	8,7
Svájc, 1958	10,0
Dánia, 1957	10,1
Német Szövetségi Köztársaság, 1957.	10,2
Norvégia, 1957	10,4
Bulgária, 1956	10,7
Svédország, 1957	11,2
Franciaország, 1958	11,6
Belgium, 1958	11,7
Ausztria, 1958	11,7
Csehszlovákia, 1958	13,2
Német Demokratikus Köztársaság, 1958	13,4

Az öregek aránya tekintetében (a 65 évesek és idősebbek korcsoportjában) Lengyelország a többi európai országhoz viszonyítva egészen kivételes helyet foglal el : a Lengyelország népességének 5,7 százalékát kitevő öregek aránya miatt Lengyelország ma Európa legfiatalabb országa. E tekintetben megelőzi még Jugoszláviát és Albániát is, amely országok a fiatal korösszetétel klasszikus képviselői.

Központi helyet foglalnak el összeállításunkban Magyarország, Hollandia és Svájc. Megállapíthatjuk ezekről az országokról, hogy már jelentősen

eltávolodtak a demográfiai fiatalság állapotától, de még messze állnak az előrehaladott demográfiai öregség állapotától. Ugyanakkor emlékeznünk kell arra is, hogy — Lengyelországhoz hasonlóan — más országokban is folytonos előrehaladás tapasztalható a népesség öregedésében, az öreg emberek arányát kifejező számadatok tehát igen gyorsan elvesztik aktualitásukat.[5]

Az Egyesült Nemzetek Szervezetében dolgozó demográfusok javaslatot tettek a demográfiai fiatalság vagy öregség fokának mérését szolgáló skálára (25).

E javaslat a népesség három típusát különbözteti meg :

1. *fiatal* népesség („young") : itt az öregek aránya 4%-nál kevesebb ;
2. *érett* népesség („mature") : itt az öregek aránya 4—7 százalék ;
3. *öreg* népesség („aged") : ide azok a társadalmak sorolhatók, melyekben az öregek aránya meghaladja a 7 százalékot.

Ha a beosztást a közölt felsorolásban ismertetett országokra alkalmazzuk, akkor kiderül, hogy demográfiai értelemben vett „fiatal" népesség Európában ma már nem található. Csak „érett" és „öreg" népességek vannak, s az összeállításunkban szereplő 22 ország között is mindössze 5 „érett" népességet találunk. Ezek : Lengyelország, Jugoszlávia, Albánia, Románia és Finnország. A többi ország (szám szerint tizenhét) népessége demográfiai értelemben „öreg" népesség. Sorukat az ibériai félsziget országai nyitják meg : Spanyolország és Portugália, ami elég váratlan számunkra, mivel ismeretes tény, hogy ezekben az országokban a népesség előregedésének folyamata nem túlságosan előrehaladott.

Már ez a rövid áttekintés is elegendő ahhoz, hogy tisztában legyünk azzal, hogy az ENSZ demográfusai által javasolt csoportosítás európai viszonyok elemzésére alkalmatlan. Ebben nincs is semmi különös : e skálát szerzői nem egy kontinensre, hanem valamennyi kontinens demográfiai viszonyainak mérésére tervezték meg.

Az európai viszonyok számára külön csoportosításra van szükség, amely az e kontinensen uralkodó viszonyokhoz alkalmazkodik. Ha az öregek aránya (a 65 éven felüli személyek százalékszámára gondolunk) ténylegesen 5,7 és 13,4 között mozog, akkor az ingadozás teljes terjedelme 7,7 százalék, ami három csoportra osztva 2,6%-os csoportközöket ad. Ilyen alapon történő besorolás esetében a következő osztályozási sémát nyerjük :

5,7—8,3
8,3—10,9
10,9—13,5.

Elgondolásaink szerint az első csoport fejezi ki a demográfiai „ifjúság" állapotát, a második csoport — közbenső állapotot, és a harmadik csoport a demográfiai „öregség" állapotát, mindezt természetesen *a szó európai értelmezésében.*

Az így megalkotott skála alapján európai értelemben vett „fiatal" országok Lengyelország, Jugoszlávia, Albánia, Románia, Finnország, Spanyolország, Portugália, Izland és Görögország.

[5] Mint az 1960. évi magyarországi népszámlálás anyagainak reprezentatív feldolgozása kimutatta, Magyarországon a 65 évesek és ennél idősebbek az össznépesség 8,9 százalékát teszik ki (1960. évi Népszámlálás 2. Személyi és családi adatok képviseleti minta alapján, Budapest, 1960. 36. p.).

A népesség kor szerinti megoszlását illetően a közbenső típushoz a következő országok tartoznak : Magyarország, Hollandia, Svájc, Dánia, Német Szövetségi Köztársaság, Norvégia és Bulgária.

Végig a harmadik, a demográfiai „öregséget" képviselő csoportban találjuk meg Svédországot, Franciaországot, Belgiumot, Ausztriát, Csehszlovákiát és a Német Demokratikus Köztársaságot. A felsorolt országok népessége képviseli a demográfiai „öregség" legmagasabb fokát nemcsak Európában, hanem világviszonylatban is.

Érthető, hogy a kutatók figyelmét a szélsőséges típusok viszonyai ragadják meg (e viszonyokat mint bizonyos fajta kutatólaboratóriumot kezelik). Azon a véleményen vagyunk, hogy a kutatók figyelmére éppoly mértékben rászolgálnak a közbenső típust kifejező viszonyok is.

Ilyen előzmények után világos azoknak a vizsgálatoknak a különös jelentősége, melyeket Lengyelország népességének megoszlásával kapcsolatban — mint a demográfiai „fiatalság" szélsőséges kifejezője — a Német Demokratikus Köztársasággal, mint ademográfiai „öregség" szélsőséges példájával és Magyarország népessége mint a népesség elöregedési folyamatának közepes európai szintjét képviselő típussal kapcsolatban folytatunk.

Számos szerző — közöttük a jelen munka szerzője is — végzett kutatásokat és tárt fel nem kis jelentőségű problémát azzal kapcsolatban, hogy milyen a termelő korban levő népesség öregedése (vagy röviden — a produktívkorú népességé).

A szóbanforgó demográfiai jelenség abban áll, hogy a produktív korban (bármely ismert határ között mozogjon is az) nő az idősebbek részvételi aránya, a fiatalabbaké viszont csökken. Tegyük fel, hogy a produktív életkornek a 20 és 59 életévek közötti időszakot fogadtuk el. A produktív korú népesség öregedésének folyamatát akkor a produktív kor második feléhez (40-től 59 évig) tartozó személyek százalékos arányának növekedése fogja jelenteni.

A termelő korban levő népesség elöregedési folyamatától elválaszthatatlan a gyári dolgozók elöregedésének folyamata. Ez érthető : a gyárak személyzetének is öregednie kell, ha öregszik az a népesség, melyből e személyzet toborzódik. A jelenség maga demográfiai jellegű, de ugyanakkor jelentős gazdasági következményekkel jár, amelyek egyébként mások a kapitalista világban, mint a szocialista világban.

A kapitalista vállalkozó nem ismer könyörületet az idősebb korú, már megfelelően kizsákmányolt munkásával szemben és első adandó alkalommal elbocsátja. „Too old at forty !" — így hangzott az amerikai kizsákmányolók jelszava. Ez a jelszó a már megfelelően kihasznált munkásokat — azokat, akik 40. életévüket betöltötték — anyagi és erkölcsi hányódásnak tették ki.

Az utóbbi időben megjelent burzsoá irodalomból azonban arra lehet következtetni, hogy a nyugaton kezd fokozatosan megszünni az idősebb munkásokkal szemben mutatott kelletlenség (26). Ha ez így van, akkor ennek nem az az oka, hogy morális indítékok vezették rá a kapitalista vállalkozót az idősebb munkásokkal szemben gyakorolt megkülönböztetés elhagyására. Erre csak objektív körülmények bírhatták rá, nevezetesen az, hogy nem tud fiatalabb munkaerőt szerezni. A fiatalabb korú munkaerő

irányában mutatkozó kereslet tehát a produktív korban levő népesség öregedésének folyamatából ered (27).

A mi világunk, a haladás és szocializmus világa, az ember tiszteletére tanít és megköveteli, hogy gondoskodjunk róla életkorától függetlenül. Míg az öregségi járadékok alacsonyak voltak — ezt a kérdést nem tudtuk azonnal rendezni — gyárainkban igen sok olyan személy dolgozott, akik már kiöregedtek a produktív korból. Lengyelországban a termelésben dolgozó öreg emberek problémája ma is fennáll, de jellege más. A cél az, hogy az egyre nagyobb számú idősebb dolgozóknak olyan munkakörülményeket biztosítsunk, amelyek lehetőségeiknek és képességeiknek leginkább megfelelnek. Nem feledkezhetünk ugyanis meg arról, hogy fizikai képességeik csökkenése ellenére az idősebb emberek igen nagy termelési és élettapasztalatokkal rendelkeznek, ragaszkodnak munkahelyükhöz, kötelességtudóak és körültekintőek, mely erényeik nem egyszer bőségesen kárpótolnak az életkorukkal kapcsolatos hátrányokért.

Mi a helyzet Lengyelországban a termelő népesség öregedési folyamatának tekintetében?

E kérdésre különféle adatokkal válaszolhatunk. Az alábbiakban közlünk egy kimutatást, amely elkülöníti a 20—59 évesek (összesen 40 évjárat) korcsoportját és azt két alcsoportra, egy fiatalabbra és egy idősebbre osztja.

8. A produktív korú népesség öregedési folyamata Lengyelországban visszatekintő (1931—1957) és távlati adatok (1965—1975) szerint (százalék)

Процесс старения населения продуктивного возраста в Польше по ретроспективным (1931—1957) и перспективным (1965—1975) сведениям, %

Ageing Process of the Population in Productive Age in Poland by Retrospective (1931—1957) and Projected (1965—1975) Figures (Per Cent)

Év	20—59 éves produktív korúak összesen (1)	Ebből	
		20—39 éves (2)	40—59 éves (3)
1931	100,0	66,5	33,5
1949	100,0	59,0	41,0
1957	100,0	58,8	41,2
1965	100,0	57,2	42,8
1970	100,0	57,1	42,9
1975	100,0	54,8	45,2

Горизонтальная графа: (1) Все лица продуктивного возраста (в возрасте 20—59 лет); в возрасте (2) 20—39, (3) 45—59 лет.

Heading: (1) Total persons in productive age (aged 20—59); aged (2) 20—39, (3) 45—59.

A visszatekintő adatok azt mutatják, hogy a produktív korú népesség öregedési folyamata rendszeresen haladt előre: 1931-től 1957-ig a produktív korú népesség idősebb részének aránya 33,5-ről 41,2%-ra emelkedett.

Ugyanezt a tendenciát olvashatjuk ki a jövőre vonatkozó perspektivikus számokból is. Ezek szintén arra mutatnak, hogy az idősebb produktív korúak aránya rendszeresen növekedni fog.

Mit mondhatunk az ismertetett arányszámok szintjéről?

Ezek még nem olyan arányok, mint amilyenekkel a nyugati országokban találkozunk, ahol a produktív korú népesség idősebb része számbelileg eléri a fiatalabb emberek arányát, sőt néhol meg is haladja. Alábbi össze-

állításunkban felvázoljuk a produktív korú népesség fiatalabb és idősebb részének arányát egyes európai országokban.

9. A produktív korú népesség fiatalabb és idősebb részének aránya 20 európai országban (százalék)

Отношение младшей и старшей частей населения продуктивного возраста в 20 европейских стран (процент)

Ratio of the Younger and Older Fractions of the Population in Productive Age in 20 European Countries (Per Cent)

Ország, év	20—59 éves népesség (1)	Ebből	
		20—39 évesek (2)	40—59 évesek (3)
Jugoszlávia, 1956	100,0	60,4	39,6
Görögország, 1956	100,0	59,6	40,4
Portugália, 1957	100,0	59,5	40,5
Lengyelország, 1957	100,0	58,8	41,2
Románia, 1956	100,0	57,6	42,4
Hollandia, 1957	100,0	55,3	44,7
Csehszlovákia, 1947	100,0	55,0	45,0
Finnország, 1957	100,0	54,4	45,6
Magyarország, 1958	100,0	54,0	46,0
Bulgária, 1956	100,0	53,6	46,4
Franciaország, 1957	100,0	53,2	46,8
Norvégia, 1956	100,0	51,7	48,3
Svájc, 1957	100,0	51,6	48,4
Dánia, 1956	100,0	51,4	48,6
Belgium, 1956	100,0	50,2	49,8
Egyesült Királyság, 1957	100,0	49,7	50,3
Német Szövetségi Közt., 1956	100,0	49,5	50,5
Svédország, 1957	100,0	49,4	50,6
Német Demokratikus Közt.,	100,0	49,0	51,0
Ausztria, 1957	100,0	48,8	51,2

Горизонтальная графа: (1) Население в возрасте 20—59 лет; в возрасте (2) 20—39, (3) 40—59 лет.

Heading: (1) Population aged 20—59; aged (2) 20—39, (3) 40—59.

A 9. táblázat adatai között igen nagy eltéréseket figyelhetünk meg. Vannak olyan országok, ahol aránylag nem nagy a száma azoknak, akik a produktív kor második feléhez tartoznak, vannak olyan országok, ahol ezen személyek aránya viszonylag magas, s végül vannak olyanok, ahol a produktív korú népesség idősebb része számbeli fölényben van a fiatalabbakkal szemben.

Fenti megjegyzés már bizonyos elképzelést tartalmaz arra vonatkozólag, hogyan képzeljük a produktív korban levő népesség öregedési folyamatának osztályozását. Három csoport elkülönítését javasoljuk, a következőképpen :

1. azok az országok, ahol a produktív korú népesség idősebb részéhez (40—59 évesek) tartozó személyek aránya 45% alatt van — itt a produktív korú népesség öregedési folyamatának viszonylag alacsony fokát látjuk ;

2. azok az országok, ahol az említett arány 45—50% között van — itt a produktív korú népesség öregedési folyamatának viszonylag előrehaladott fokával találkozunk ;

3. azok az országok, ahol a produktív korú népesség idősebb részének aránya meghaladja a fiatalabbakét.

Az első csoporthoz Jugoszlávia, Görögország, Portugália, Lengyelország, Románia és Hollandia tartoznak.

A második csoport tagjai: Csehszlovákia, Finnország, Magyarország, Bulgária, Franciaország, Norvégia, Svájc, Dánia és Belgium. Európai viszonyok közt ez a legnépesebb csoport.

A harmadik csoport: Egyesült királyság, Svédország, mindkét Német Köztársaság és Ausztria. A produktív korú népesség korösszetételét ezekben az országokban öregnek mondhatjuk.

„*We are an ageing population*" — hangoztatják az angol szerzők (28). Közölt számadataink alátámasztják ezen állítás igazságát. Ugyanezt viszont az európai népek többségéről is elmondhatjuk.

Az elemzésből kitűnik, hogy Lengyelországban a produktív korú népesség öregedési folyamata kezdeti fokú. Csak három országban, nevezetesen Jugoszláviában, Görögországban és Portugáliában van hátrább még ennél is a szóbanforgó folyamat; az összeállításunkban szereplő 16 más országban a lengyelországinál magasabb arányokat figyelhetünk meg.[6] De a produktív korú népesség öregedése, mint erről meggyőződhettünk, Lengyelországban is folyamatban van. A legújabb lengyel demográfiai prognózisból arra következtethetünk, hogy 1975-ben Lengyelország bejut azoknak az országoknak a csoportjába, melyekre a produktív korban levő népesség öregedési folyamatának előrehaladott foka jellemző.

Lényeges kérdés, amely éppúgy foglalkoztatja a közgazdászokat mint a demográfusokat, a produktív korú népesség újratermelésének problémája.

A produktív korú népesség csoportja, akárcsak a többi korcsoport, egyfelől állandóan csökken. Ez részint a produktív kor határának átlépéséből, részint a halálozásokból következik (nem említve a népesség vándormozgalmát, amelyet a biológiai típusú prognózisokban nem vesznek tekintetbe). De másfelől ugyanezt a korcsoportot állandóan feltöltik az újonnan belépők, vagyis azok, akik éppen most érték el a munkaképes kort. Ha elfogadjuk, hogy a produktív kor alsó határa a 15. életév, akkor a produktív korba érkezőkhöz kell számítanunk azokat, akik az adott évben töltik be 15. életévüket.

Nem közömbös, hogy mekkora a száma ennek a belépő évjáratnak és hogy mekkora az aránya azokhoz képest, akik ugyanakkor a produktív korcsoportból távoznak. A halandóságtól eltekintve két érték kölcsönös aránya dönt a produktív korú népesség újratermelése jellegéről és méreteiről.

Az utóbbi két évben ez az arány Lengyelországban a következőképpen alakult. A produktív korból (15—64 évesek) távozó 100 főre a csoportba frissen bekerülő mintegy 140 fő esik (1959-ben 144, 1960-ban 141 fő). 1961-ben ez az arány 100 : 185-re emelkedik. Az elkövetkező években az arány még jobban megnő: 100 távozóra legalább 200 érkező fog esni. Tisztában vagyunk e helyzet gazdasági következményeivel: minden második, a termelő korba kerülő személy számára Lengyelországban új munkahelyet kell teremteni! A népgazdaság számára ez igen komoly megterhelést jelent. Ez a megterhelés azért is nagyobb lesz, mert a legközelebbi években nemcsak

[6] A termelő korú népesség elöregedése rendszeresen végbemenő folyamatának lehetünk tanúi Magyarországon. A 15—59 éves magyar népesség között (összesen 45 évjárat) a 20 idősebb évjárat (40—59 éves) százalékos aránya a következőképpen alakul: 1930 = 32,0%; 1941 = = 35,9%; 1949 = 38,8%; 1956 = 41,7%. A megvizsgált negyed évszázad alatt a termelő korú népesség idősebb részének százalékos aránya majdnem egy harmadával növekedett.

az arány, hanem a produktív korba lépő egyedek száma is folyamatosan növekedni fog. Míg az elmúlt három évben a 15 évesek száma Lengyelországban 370—390 ezer között volt, addig 1961-ben ez a korosztály 520 ezerre nő, két év múlva eléri a 620 ezret, 10 év múlva a 720 ezret. Ennek megfelelően fognak nőni a beruházási feladatok : egyre nagyobb számban kell új munkahelyeket teremteni.

Johan *Akerman* svéd közgazdász azt ajánlja (29), hogy a növekedés dinamikáját ne csak egy, hanem tíz legfiatalabb produktív korú évjáratnál vizsgáljuk meg (15—24 évesek). Az említett tudós javaslatát követve a következőket állapíthatjuk meg. Jelen pillanatban Lengyelországban valamivel 4 millión felül van a 15—24 évesek száma. 1965-ben ezek 5 milliónyian lesznek, 1970-ben 6,5 millió, 1975-ben pedig, 6,8 millió lesz a számuk. Az elkövetkező 15 évben az említett ifjúsági csoport száma 64 százalékkal megnő.

A munkapiac tehát megtelik nagyszámú fiatalsággal, akik már a népi Lengyelországban jöttek világra, és akik számára új munkahelyeket fogunk most teremteni.

Hogy képet nyerhessünk a lengyel népesség kor szerinti összetételében beállt változásokról, vizsgáljuk még meg a nyugdíjas korú személyek számának növekedését.

Az e kérdéssel foglalkozó elemzéseinknél figyelemmel kell lennünk arra, hogy a nyugdíjas kor a két nemnél különböző : a férfiaknál rendszerint a 65. életév betöltése, nőknél a 60. életév betöltése a határ.

E megállapításra támaszkodva azt mondhatjuk, hogy a nyugdíjas korban levő lengyel népesség száma jelenleg 2,3 millió fő. Az össznépesség számához viszonyítva ez a szám nem magas : 7,4 százalék. Ugyanez az arány Albániában, valamivel nagyobb Jugoszláviában (7,9%). Ezután egyre magasabb együtthatók következnek. A maximális szintet Ausztriában találjuk meg (15,0%) és a Német Demokratikus Köztársaságban (17,2%). Akaratunk ellenére is emlékezetünkbe idézzük a már említett német demográfus, *Burgdörfer* jóslatát, aki évekkel ezelőtt azt hangoztatta : „*Wir werden ein Volk der Alterspensionäre und Altersrentner*".

Albánián kívül Európában ma Lengyelországban a legkisebb a nyugdíjas korú személyek aránya. Arra következtethetünk ebből, hogy ezen a téren semmiféle gondunk nem lesz? Ezt nem állíthatjuk. Éppen ellenkezőleg, az elkövetkező években népgazdaságunk szembekerül a nyugdíjak és járadékok élesen felvetődő kérdésével, ami a nyugdíjas korú személyek számának várható óriási növekedésével kapcsolatos.

Figyeljük meg a számokat. A nyugdíjas korú népesség sorai, akik ma együttvéve 2,3 milliót tesznek ki, 5 éven belül 2,9 millióra nőnek meg, 10 éven belül 3,6 millióra, 15 év múlva 4,2 millióra. Így az elkövetkező 15 éven belül mintegy 2 millióval lesz több a nyugdíjas korúak száma. Minden 100 mai nyugdíjasra 15 év múlva 180 nyugdíjas fog esni. Egyre többen és többen jelentkeznek majd az állami kifizetőhelyeken nyugdíjellátmányért.

A várható növekedés következtében 1975-ben már nem mondhatjuk azt, hogy Lengyelországban alacsony lesz a nyugdíjas korúak száma. A lengyel távlati számok a mai európai viszonyokhoz hasonlítva magasaknak mondhatók.

Míg a nyugdíjasok és járadékosok száma nagymértékben a társadalom demográfiai morfológiájának (a népesség nem és kor szerinti szerkezetének) következménye, addig a szakmájában aktív népesség száma igen nagy mértékben a gazdasági, társadalmi, kulturális viszonyoktól és szokásoktól függ.[7] Igaza van tehát *Phelps* professzornak, az amerikai közgazdásznak, amikor azt állítja, hogy „a munkaerő forrása az össznépesség, de jellege és szerkezete a társadalmi környezet funkciója" (30). Nem akarunk részletesebben belemerülni e különböző tényezők irányának és hatóerejének vizsgálatába, csak szeretnénk idézni, hogy Lengyelországban az 1950. évi becsült adatok szerint (dr. *A. Rajkiewicz* számításai) a gazdaságilag aktív személyek aránya a következőképpen alakult :

férfiak körében	62 %
nők körében	43 %

E számok jelentőségének megvilágítására hasonlítsuk össze ezeket más európai országok 1950 körüli adataival. Az áttekinthetőség kedvéért csak a szélsőséges arányokat közöljük, azaz a legalacsonyabbakat és a legmagasabbakat.

A férfiaknál e szélső számadatok a következők :

minimum		*maximum*	
1. Hollandia, 1947	60,4	18. Egyesült Királyság, 1951	66,6
2. Finnország, 1950	61,1	19. Magyarország, 1949	66,7
3. Lengyelország, 1950	62,0	20. Spanyolország, 1950	67,4

Az idézett számokból kiolvashatjuk, hogy :

1. a férfiak foglalkozási aktivitása együtthatóinál mutatkozó eltérés Európában aránylag nem volt nagy (a Spanyolországnál tapasztalható legmagasabb arány 11 százalékkal magasabb a Hollandiánál megfigyelhető legalacsonyabb aránynál) ;

2. a lengyel együttható egyike volt a legalacsonyabbaknak Európában (csak Finnországban és Hollandiában volt alacsonyabb ez az arány).

A nőknél a következő szélső értékeket kapjuk :

minimum		*maximum*	
1. Spanyolország, 1950	11,8	18. Finnország, 1950	38,4
2. Görögország, 1951	13,1	19. Lengyelország, 1950	43,0
3. Belgium, 1947	19,0	20. Bulgária, 1946	52,7

Ez esetben igen nagy az eltérés : a maximális bolgár arány több mint négyszerese volt a legalacsonyabb aránynak. Ami Lengyelországot illeti, itt — a férfiak arányától eltérően — a nők gazdasági aktivitásának együtthatója egyike volt legmagasabbaknak Európában ; csak Bulgáriában volt magasabb azoknak a nőknek az aránya, akik gazdaságilag aktívak.

A szóbanforgó különbségek eredete különböző, egyebek között azoktól az elvektől függően is eltérő lehet, amely elveken az egyes országok foglalkozási statisztikája alapszik. Nem írhatunk azonban mindent a módszertani különbségek rovására. Bizonyára fennállnak érdemi különbségek is,

[7] Edward *Rosset : Proces starzenia sie ludnosci*, 623. p. E munkánkban azt a hatást igyekeztünk megvizsgálni, melyet a demográfiai tényező gyakorol a férfiak és nők foglalkozási viszonyaira.

melyek — a fenti megjegyzésnek megfelelően — az egyes országok gazdasági, társadalmi, kulturális és demográfiai viszonyaiban mutatkozó eltérések eredményei.

Befejezésül vázoljuk néhány szóban Lengyelország népességének az eltartás fő forrása szerinti megoszlását. Hogy minél összetettebb képet kapjunk, megmaradunk a kettős felosztásnál : az ország lakosságát mezőgazdaságból és a mezőgazdaságon kívüli forrásokból élőkre osztjuk (ahogy ezt a Maly Rocznik Statystyczny — *1961* teszi, ahonnan az idézett adatokat merítettük).

Az elmúlt 30 év távlatában (1931—1960) a mezőgazdaságból élő népesség Lengyelország egész népességéhez viszonyítva a következőképpen alakult :

1931	60,0%
1950	47,1%
1960	38,2%

A két világháború közötti időszakban Lengyelország népességének közel kétharmada a mezőgazdaságból élt. A háború után — a megváltozott társadalmi és gazdasági viszonyok között — nemcsak hogy Lengyelország népességének kissebb része az, amely a mezőgazdaságból él, de ez az arány folyamatosan csökken is.

A nem mezőgazdaságból élő népesség aránya ugyanakkor Lengyelországban a második világháború után rohamos fejlődésnek indult : az 1931-es évi 40%-ról 1960-ig közel 62 százalékra emelkedett, ami a szocialista iparosítás hatásának tulajdonítható.

A demográfiai prognózisok nem adják meg azoknak a változásoknak a távlati képét, melyeket a népesség foglalkozási szerkezetében várhatunk. Mindazonáltal nem fér hozzá kétség, hogy az említett átalakulások folyamata Lengyelországban továbbra is előrehalad. Ez elkerülhetetlen következménye azoknak a változásoknak, amelyek az ország gazdasági szerkezetében végbemennek, s amelyek a szocializmus építésével függnek össze.

*

Nagy vonalaiban ilyen a lengyel demográfiai viszonyok jelenlegi és távlati képe. Egészen új kép ez, eltér attól, amely Lengyelország eddigi demográfiáját jellemezte. Lengyelország letér gazdasági és társadalmi téren az eddig használt minták és hagyományok útjáról, s letér erről az útról a demográfia területén is.

IRODALOM

1. *Sauvy Alfred :* La population, ses lois, ses équilibres, Presses Universitaires de France, Párizs, 1948.
2. *Burgdörfer F. :* Geburtenschwund — die Kulturkrankheit Europas, Kurt Vowinckel Verlag, Heidelberg—Berlin—Magdeburg, 1942.
3. *Strumilin S. G. :* Problemy ekonomiki truda, Moszkva, 1957.
4. Short-Term Economic Forecasting Studies in Income and Wealth. Volume Seventeen, Princeton University Press, Princeton 1955.
5. *Koller, Albert :* Umschichtungen in der schweizerischen Bevölkerung, *Schweizerische Zeitschrift für Volkswirtschaft und Statistik*, 92. évfolyam, 1956. szeptember, 3. szám.
6. *Rosset, Edward :* Lengyelország Európa demográfiai térképén a Milleneum időszakában. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Lodzkiego*, Nauki Humanistyczn-Spoleczne, Seria I., 21. füzet, Lódz, 1961. 185—212. o.
7. *Spengler, J. J. :* Population Theory, Illinois, 1925.
8. *Rosset, Edward :* Prognozy demograficzne, *Zeszyty Naukowe Wyzszej Szkoly Ekonomicznej w Lodzi*. 5. füzet. 1958. 15. o.

9. *Hudeczek, Carl :* Wege und Ziele der Wirtschaft Österreichs, Springer-Verlag, Wien, 1958.
10. *Rosset, Edward :* Perspektywy demograficzne krajów Europy Zachodniej. *Sprawy Miedzynarodowe.* 4—5. sz. 1959. évfolyam.
11. *Bouthoul, G. :* La surpopulation dans le monde. Párizs, 1958.
12. *Rosset, Edward :* Változások a városi és mezőgazdasági népesség termékenységében, a változások iránya és alapja, Sympozjum demograficzne c. kiadvány. Pánstwowa Komisja Populacyjna, Smolenice, 1961. május 17—20.
13. *Müller, Johannes :* Grundriss der deutschen Statistik. III. Teil, Deutsche Bevölkerungsstatistik, Jena, 1926.
14. *Villey, Daniel :* Leçons de démographie. Edition Montchrestien. Párizs, 1957.
15. *Siemering, Hertha :* Statistische Praxis. Berlin, 1946. 1. sz.
16. *Rosset, Edward :* Les lois démografiques de la guerre. Actes du Congrès International des Études sur la Population, édités par le Prof. Corrado Gini. Volume VIII. Róma, 1934.
17. *Bouthoul, Gaston :* Biologie sociale. Presses Universitaires de France. Párizs, 1957.
18. Roczník Statystyczny miasta Lodzi, 1945—1947. Szerk. *dr. Rosset Edward.* Lódz, 1949. 86 o.
19. *Rosset, Edward :* Ludnosc produkcyjna w Polsce, jej liczebnosc i dynamika rozwojowa. *Zeszyty Naukowe Wyzszej Szkoly Ekonomicznej w Lodzi.* 10. füzet. Lódz, 1960.
20. *Rosset, Edward :* Proporcja ludnosci nieprodukcyjnej jako problem ekonomiczny i spoleczny. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Lódzkiego.* Seria I., 18. füzet. Lódz, 1960.
21. *Daric, Jean :* Le vieillissement de la population en France et ses conséquences économiques et sociales. A Précis de Gérontologie c. gyűjteményes munkában. Masson et Cie, Édit. Párizs, 1955.
22. *Gielen, R. :* Le vieillissement de la population Belge. *Revue du Travail.* Brüsszel, 1956.
23. *Philippot, Róbert :* Initiation à une démographie sociale. Louvain. Párizs, 1957.
24. *Rosset, Edward :* Proces starzenia sie ludnosci, Studium demograficzne. Polskie Wydawnictwo Gospodarcze. Varsó, 1959.
25. The Aging of Populations and its Economic and Social Implications. United Nations. New York, 1956.
26. *Vischer, A. L. :* Das Alter als Schicksal und Erfüllung. Benno Schwabe & Co. Verlag. 3. kiadás. Bázel, 1955. 192. o.
27. *Rosset, Edward :* Starzenie sie ludnosci produkcyjnej w Polsce i w Swiecie. *Kultura i Spoleczenstwo.* V. évfolyam, 1. sz. 1961. (Varsó).
28. *Le Gros, F., Clark, Dunne, Agnes C. :* Ageing in Industry. The Nuffield Foundation. London, 1955. 1. o.
29. *Akerman, Johan :* Structures et cycles économiques. Presses Universitaires de France. Paris, 1955. I. kötet.
30. *Phelps, Orme A. :* Introduction to Labor Economics. McGraw-Hill Book Company, Inc. New York—Toronto—London, 1955.

ПЕРСПЕКТИВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ДЕМОГРАФИЧЕСКОГО ПОЛОЖЕНИЯ В ПОЛЬШЕ

Резюме

В вводной части своей статьи автор обсуждает роль демографического прогноза, как средства познания будущего. Он указывает, что помимо владения техникой составления прогнозов и досконального знания демографических условий данной страны следует обладать также и способностью смелого заглядывания в будущее, поскольку будущее не должно походить на настоящее. Отсутствие смелости у составителей прогнозов часто приводит к неудачам в их работе. Развитие польского населения, для которого еще в недавном прошлом был характерен чрезвычайно быстрый темп, в последнее время вступило в новый этап, для которого является характерным гораздо более медленный темп.

В настоящее время имется предположение, что население Польши в 1975 году достигнет 35 миллионов, в то время как прежние прогнозы предполагали 36,5 и даже 37,5 миллиона. В настоящее время Польша по численности населения занимает седьмое место в Европе ; однако в скором будущем Польша опередит Испанию и таким образом займет снова шестое место, которое ей принадлежало до войны.

Процесс урбанизации в Польше развивается весьма быстро : удельный вес городского населения достиг в 1960 году 48,1 процента. Распределение населения по полам, искаженное в период минувшей войны, постепенно снова приобретает равновесие. Значительные изменения происходят в возрастном составе населения : сокращается численность детей, возрастает удельный вес населения в трудоспособном возрасте и наиболее интенсивно увеличивается численность престарелых возрастных групп.

Процесс старения населения в Польше развивается быстрым темпом. Происходит старение также и трудоспособного населения.

В заключительной части своей статьи автор излагает перемены происшедшие в распределении населения по занятости и показывает, что имеет место постоянный рост занятых в промышленности. Резко выраженный процесс индустриализации отражает быстрый темп строительства социализма в Польше.

FUTURE TREND OF THE POPULATION OF POLAND

Summary

In the introductory part of his study the author discusses the role of demographic prognostic as a means of recogniton of the future. In this connection he lays down the thesis that prognostic-makers ought to possess, beside thoroughly learning the technique of forecasting and a profound knowledge of the demographic conditions of the country concerned, the gift of looking boldly into the future as the future need not be similar to the present. The timidity of predictors often results in the failure of their work. The development of the population of Poland, increasing not long ago at an unheard rapid pace, has reached a new stage recently, characterized by a considerably slower pace. At present it is supposed that the population of Poland will reach 35 millions in 1975, whereas previous forecasts spoke about 36,5 millions, and even, about 37,5 millions. As to the number of her population Poland occupies the seventh place in Europe at present, with the hope of soon preceding Spain and regarding thereby the sixth place at which she stood before the War. The process of urbanization in Poland is making rapid progress. The share of urban population amounted to 48,1 p. c. in 1960. The composition by sex of the population suffered a considerable distortion during the last war but is gradually recovering. Considerable changes are taking place in the composition by age of the population : the number of children is decreasing, the share of the polulation in the productive age is increasing, the greatest increase, however, is registered in the number of old people. The ageing process of the population in Poland is advancing at a rapid pace, and covers also persons in the productive age. Finally, the author reviews the changes that have taken place in the occupational distribution of the population and shows that the number of persons employed in industry is steadily increasing. The sharply outlined process of industrialization expresses the rapid progress of the building of socialism in Poland.

A SZÜLETÉSKORLÁTOZÁS SZOCIÁLIS ÉS LÉLEKTANI HÁTTERE

(26000 NŐ KIKÉRDEZÉSE ALAPJÁN)

DR. MILTÉNYI KÁROLY

Az emberi társadalom történetének csaknem minden ismert szakaszában találkozunk születésszabályozással: a szaporodás biológiailag igen nagymérvű lehetőségeinek korlátozásával. A XX. században a korlátozás mértéke — más demográfiai változásokkal, így különösen a halandóság csökkenésével egyidejűleg — az iparilag fejlett országokban fokozódott. Ez ráirányította a figyelmet egyrészt az ezzel kapcsolatos egészségügyi technikára (fogamzásgátló eszközök, művi terhességmegszakítás), másrészt a korlátozásra vonatkozó akaratelhatározás motivációjára; ennek gazdasági, társadalmi és lélektani hátterére.

A születéskorlátozás, mint tömegjelenség vizsgálatát megnehezíti, hogy nagyrészt társadalmilag nem ellenőrizhető, statisztikailag nem megfigyelhető keretek között játszódik le (fogamzásgátlás, illegális művi vetélés). Ebből következik, hogy még arányaira is csak megközelítő becsléseket végezhetünk. Pontosan legfeljebb egy adott nagyobb termékenységű, korlátozástól tehát kevésbé érintett terület vagy időszak adataihoz képest előállott relatív csökkenést mérhetjük fel, anélkül azonban, hogy a bázis, a kiválasztott terület vagy időszak születéskorlátozásának mértékét ismernénk, s így természetesen a korlátozás biológiai lehetőségekhez viszonyított terjedelméről a vizsgált időszakra vonatkozóan sincs egzakt képünk.

Legdurvább közelítésként a nyert születési arányszám csökkenése vehető alapul. Így például megállapíthatjuk, hogy Magyarországon a rendszeres népmozgalmi adatgyűjtések megkezdésekor, az 1880-as években fennálló 45‰-es élveszületési arány 1960-ra 1/3 részére, 15‰-re csökkent. Hasonló mérvű a tisztított (1000 szülőképes korú nőre jutó) születési arányszám visszaesése is (173‰-ről 60‰-re). Megállapítható, hogy a korlátozás ebben az időszakban bekövetkezett fokozódásában elsősorban a fogamzásgátlás játszott szerepet. Míg 80 évvel ezelőtt 1000 propagatív korú nő közül évente mintegy 200—230 esett teherbe[1], addig a legutóbbi években ez az arány 130—140 között mozog.[2]

[1] Figyelembe véve a halvaszületések adatát és a spontán, illetve illegális művi vetélések feltételezett számát.

[2] Ebben egyébként a fokozódó fogamzásgátláson kívül szerepet játszanak biológiai és egyéb társadalmi tényezők is; a propagatív korú — 15—49 éves — nők között jelentősen nőtt az idősebb korosztályok aránya, amelyeknek fogamzóképessége kisebb. A házas nők részarányának növekedése viszont ellenkezőleg, a teherbeesési arányszám növekedésének irányába hatott.

Lényeges és legújabban fokozódó szerepe van továbbá a születéskorlátozásban a művi vetéléseknek. Becslések szerint az elmúlt 80 évben — valószínűleg csökkenő mértékben — a terhességeknek kb. 2/3—3/4 részét hordták ki ; ez az arány 1960-ra 43%-ra csökkent. Ebben közrejátszott az 1956 júliusi rendelkezés, amely lehetővé tette a terhesség legális megszakítását az anya kívánsága alapján. E rendelet egészségügyi szempontból hasznosnak bizonyult, miután évenként 100 000 illegálisan és nem megfelelő egészségügyi körülmények között végrehajtott terhességmegszakítást a gyógyintézetekbe irányított, és ennek eredményeként Magyarországon egyedülállóan alacsony vetélési lethalitást és szövődmény-arányt biztosított. Ugyanakkor kétségtelen, hogy a legális terhességmegszakítás lehetőségeivel olyanok is élnek, akik az illegális abortusztól — anyagi, büntetőjogi meggodolások alapján — visszariadtak volna. Ily módon a terhességmegszakítások évi száma mintegy 50 000-rel nőtt, a születéseké pedig ugyanennyivel csökkent.

E rendelkezés lehetővé tette a születéskorlátozásra vonatkozó elhatározások maradéktalan, torzítatlan érvényesülését. Ez a körülmény, továbbá a terhességmegszakítások legális, gyógyintézeti lebonyolítása alkalmat adott a születéskorlátozás indítékainak tanulmányozására. Ennek érdekében 1960 októberében a Központi Statisztikai Hivatal és az Egészségügyi Minisztérium közös statisztikai adatgyűjtést hajtott végre. E tanulmány ennek az adatgyűjtésnek egyes főbb eredményeit ismerteti.[3]

AZ ADATGYŰJTÉS ÉS FELDOLGOZÁS MÓDSZERE

Az adatgyűjtés azokra a nőkre terjedt ki, akiket 1960 októberében szülészeti eseménnyel összefüggő ápolás után bocsátottak el a kórházakból (klinikákról, szülőotthonokból). Minden nőről részben kórlapja, részben személyes kikérdezés alapján egy kérdőívet állítottak ki, amely életkorára, lakhelyére, családi körülményeire, háztartási, foglalkozási, lakás- és jövedelmi viszonyaira, eddigi termékenységére, a fogamzásgátlással kapcsolatos magatartására és további családi terveire vonatkozóan tartalmazott kérdőpontokat.

A kérdőívet 26 157 nőről töltötték ki, szülés, művi és spontán vetélés, valamint méhen kívüli terhesség kapcsán. Az így kiválasztott sokaság a teherbeesett nőkről lényegében teljes képet adott azzal a torzítással azonban, hogy nem tartalmazta a kórházon kívül (otthon) szült nők adatait. (Ez 1960-ban az összes szülések 15%-át tette ki.) A többi szülészeti esemény ápolása kötelezően és kizárólag kórházban történik. Ennek következtében a szülések aránya a megfigyelt nők között alacsonyabb (37%), mint országosan (43%), ami a szülészeti események összetételét némileg torzítja, illetve csak a gyógyintézeti szülészeti eseményekéről ad hű képet. (1. tábla.)

Megjegyzendő, hogy miután az adatgyűjtés célja a születéskorlátozás indokainak feltárása volt, az adatgyűjtés fő részét a vetélő nők kikérdezése képezte, a többi csoportra, így különösen a szülő nőkre éppen a motivációban mutatkozó eltérések megvilágítása érdekében volt szükség, vagyis azoknak a tényezőknek az elemzésére, melyek a terhesség kihordására, illetve megszakítására vonatkozó elhatározásban jelentőséggel bírnak.

[3] Az adatgyűjtés eredményeinek összeállításában *Tálas Gyuláné* működött közre.

1. 1960 októberében gyógyintézetekben lefolyt szülészeti események megoszlása
Гинекологические случаи в лечебных заведениях в октябре 1960 г.
Obstetrical Cases in Health Institutions, October 1960

Megnevezés	Szám*	%
1. Szülés	9 671	37,0
2. Művi vetélés	13 675	52,3
3. Spontán vetélés	2 748	10,5
4. Méhen kívüli terhesség	63	0,2
5. *Összesen*	*26 157*	*100,0*

* A részletező táblák adatai az ismeretleneket nem tartalmazzák.

Вертикальная графа: 1. Роды; 2. хирургические аборты; 3. спонтанные аборты; 4. внематочная беременность; 5. всего.

Lateral text: 1. Confinements; 2. induced abortions; 3. spontaneous abortions; 4. extra uterine pregnancy; 5. total.

Az adatgyűjtés reprezentatív jellegének ellenőrzése céljából összehasonlítottuk a megfigyelt sokaság kor, családi állapot, gyermekszám és foglalkozás szerinti megoszlását az 1960. évi teljeskörű adatokkal. Kiszámítottuk a mintasokaság hibahatárait is. A számítás eredménye azt jelezte, hogy a képviseleti minta (az októberi felvétel) általában jellemző az egész tömegre (az 1960-as évre).[4] A művileg vetélőknél az októberi felvétel kormegoszlásában a 20 év alattiak aránya magasabb volt, mint a teljes 1960-as évben. A többi korcsoportnál az évi arányok az októberi arányok hibahatárai közé estek. Nyilván a fiatalkorúak magasabb arányával összefüggésben a 0 és 1 gyermekesek, valamint a dolgozók aránya is nagyobb

[4] A hibahatárok kiszámítása az alábbi képlet alapján történt:

$$p \pm t \sqrt{\frac{N-n}{N}} \cdot \sqrt{\frac{p \cdot q}{n}}$$

ahol p = az előfordulás százaléka,
$q = 100 - p$,
n = a mintaelem száma,
N = a teljes sokaság száma,
$t = 1{,}96$, a normális eloszlás mutatója 95% valószínűség mellett.
A művileg vetélő nők megoszlásainak hibahatáraira vonatkozó számítások eredményei;

Ismérvek	Előfordulás %-os aránya		
	a mintában	a teljes sokaságban	a megbízhatósági határok
Életkor			
15—19 éves	6,14	5,16	5,75— 6,53
20—29 éves	49,82	50,62	49,02—50,62
30—39 éves	39,29	39,64	38,51—40,07
40—49 éves	4,75	4,58	4,41— 5,09
Családi állapot			
Hajadon	7,20	7,42	6,78— 7,62
Elvált	1,40	1,76	1,21— 1,59
Özvegy	0,45	0,63	0,34— 0,56
Nem házas együtt	9,05	9,81	8,59— 9,51
Házas	90,95	90,19	90,49—91,41
Élő gyermekek száma			
0	12,81	11,98	12,27—13,35
1	31,20	28,81	30,46—31,94
2	30,24	32,01	29,50—30,98
3 és több	25,75	27,20	25,05—26,45
Foglalkozás			
Eltartott	52,79	53,97	51,99—53,59
Kereső	47,21	46,03	46,41—48,01

volt a mintában. A családi állapot szerinti megoszlásnál a hajadonok, az özvegyek és elváltak, valamint ennek nyomán a nem házasok aránya a mintában valamivel alacsonyabb volt, mint az évi anyagban. Az arányszámok eltérései azonban minimálisak s így az októberi felvétel adatai lényegében az egész évre vonatkozóan jellemzőnek tekinthetők[5]; sőt miután a legutóbbi években a vetélők összetétele tekintetében lényeges változás már nem következett be, a legutóbbi évekre vonatkozóan is általánosíthatók.

A megfigyelés során nyert adatokból az 1960. évi népszámlálás eredményeinek felhasználásával gyakorisági viszonyszámok képezhetők. Ennek alapján vizsgáltuk a teherbeesések, szülések, vetélések gyakoriságát a különböző ismérvek szerint megosztott propagatív korú női népességben. (A közölt gyakoriságok minden esetben havi arányszámok.)

A szülészeti események intenzitási arányszámainak alakulásában egyfelől a kérdéses csoportok természetes termékenységének, másfelől tudatos demográfiai magatartásuknak volt szerepe. Miután vizsgálatunk elsősorban az utóbbira, a születéskorlátozással kapcsolatos állásfoglalásra, illetve annak motívumaira terjedt ki, elemzésünkben alapvető jelentőséget kapott a női népesség egy-egy vizsgált csoportján belül a szülések, illetve művi vetélések aránya. Ez az arány fejezi ki ugyanis, hogy — a természetes termékenységtől függetlenül — milyen demográfiai attitüd jellemző az egyes csoportokra. A szülések, illetve művi vetélések arányából megnyilvánuló szülési hajlamot a természetes termékenység nem befolyásolja, mert nyilvánvalóan teherbeesettekről van szó, vagyis a meddő (steril) nők csoportját automatikusan kizártuk. Ugyanilyen megfontolások alapján a szülési hajlam megállapításánál figyelmen kívül hagytuk a spontán abortálók és a méhen kívüli terhesek rétegét is, akiknél a terhesség kihordására vagy megszakítására vonatkozó szándék a felvétel folyamán nem volt felderíthető.

Miután a felvétel csak a teherbeesett nőkre terjedt ki, az adatok a megfigyelt csoportok, rétegek demográfiai magatartásának különbségeit csak rajtuk keresztül jellemzik. Elméletileg elképzelhető, hogy a fogamzásgátlást sikeresen alkalmazók rétegének mellőzése következtében — mely az egyes csoportokban különböző arányú lehet — ezek az adatok torzíthatnak. (Pl. a teherbeesettek közül magas szülési arányt mutató rétegben valójában — elvben — a legerősebb is lehet a születéskorlátozás, a nagyarányú és sikeres fogamzásgátlás révén.) Csoportosításaink nagy részében azonban az ilyen esetleges torzulások a megfigyelt szabályszerűségeket és az ezekhez fűződő következtetéseket lényegében nem befolyásolják.[6]

Miután a születéskorlátozással kapcsolatban nagyszámú tényező játszik szerepet, egy-egy tényező hatásának vizsgálatához elméletileg az összes többi tényezőtől való elvonatkoztatás, illetve az összes többi tényező azonosságának biztosítása vagy feltételezése (ceteris paribus) kellene. E követelmény gyakorlatilag természetesen megvalósíthatatlan. Még ha a tényezők számát bizonyos fokig önkényesen korlátozzuk is és pl. 20 fő tényezőre szűkítjük, akkor sem képzelhető el az, hogy egy-egy tényező hatását az összes többi hatást magában foglaló tizenkilencszeres kombináció kere-

[5] Figyelmen kívül hagyva természetesen a gyógyintézeten kívüli szülések említett mellőzését. Ez a legtöbb tényezőnél nem okoz lényeges torzítást; egyes tényezők tárgyalásánál pedig a felvétel adatait az intézeten kívüli születésekkel kiegészítettük.

[6] Kivéve éppen a fogamzásgátlással foglalkozó részt és a foglalkozási adatokat, ahol erre külön kitértünk.

tében vizsgáljuk. Ez a vizsgált sokaság teljes elaprózódása miatt sem hajtható végre, ami a szabályszerűségek megfigyelésének és a következtetések levonásának lehetőségét kizárná.

Ezért általában a kiválasztott tényezőt egy vagy két jelentősebb további ismérvvel kombináltan vizsgáltuk. Miután vizsgálataink során kitűnt, hogy a születéskorlátozásban meghatározó szerepe van egyrészt a gyermekszámnak, másrészt a családi állapotnak, az ezek szerinti részletezést általában minden vizsgálatnál elvégeztük. Így különösen nagy jelentőségűnek bizonyult a gyermektelenek és 1 gyermekesek csoportjának külön vizsgálata.

LAKHELY

A lakhely (településjelleg) hatása a nemi erkölcsre, a demográfiai magatartásra és különösen a születéskorlátozásra sokat vitatott, általánosságban közismert, részleteiben azonban nem kellően tisztázott kérdése a demográfia szakirodalomnak. Különösen feltáratlanok még azok a hatások, melyeket a falvak folyamatban levő társadalmi átalakulása gyakorol a népesedésre. Megfigyelésünk feltárta a községi és városi női lakosság teherbeesési és vetélési gyakoriságának különbségeit. (A születési adatok a népmozgalmi statisztika alapján eddig is rendelkezésre álltak ebben a csoportosításban.) Ez azt a némileg meglepő képet mutatja, hogy a közhiedelemtől eltérően a városi — különösen a vidéki városi — nők gyakrabban esnek teherbe, mint a falusiak s alacsonyabb szülési gyakoriságuk kizárólag lényegesen magasabb művi vetélési arányuknak tulajdonítható. Budapesten ugyan a teherbeesési arány látszólag — a nyers mutató szerint — a legalacsonyabb. Ez azonban, amint erre később még kitérünk, kizárólag a propagatív női népesség idősebb korösszetételével függ össze. (2. tábla.)

A terhességek kihordásának aránya településtípusonként lényegesen különböző. Durván számítva a falvakban minden második, a vidéki városokban minden harmadik, Budapesten pedig minden negyedik teherbeesést követ szülés. A művi vetélési arány a vidéki városokban megközelíti a budapestit. Lényeges különbség azonban, hogy míg Budapesten a legmagasabb vetélési gyakoriság a legalacsonyabb teherbeesési arányszámmal párosul, s így a szülés gyakorisága a vidékinek kevesebb mint fele, addig a vidéki városok magas művi vetélési aránya az országosan legmagasabb teherbeesési arányból származik, s szülési arányuk lényegesen közelebb van a falvakéhoz, mint a budapestiéhez.

A spontán vetélések gyakorisága lényegében országosan azonos és a teherbeesések 1/10 részét teszik ki. Kiugróan magas a spontánnak jelzett vetélések gyakorisága Pécsett és Baranyában (mintegy kétszerese az egyébként minden megyében, városban nagyjából egyöntetű értéknek). Miután ugyanitt a művi vetélések aránya feltűnően alacsony, kézenfekvőnek látszik az a feltevés, hogy itt a művi vetélések egy részének még mindig illegális lebonyolítása húzódik meg az adatok hátterében.

A szülészeti arányszámok településenként eltérő alakulásában — elsősorban Budapest vonatkozásában — a kormegoszlás is szerepet játszik. A vidéki városokban a teherbeesés aránya — a nyers globális arányszámhoz hasonlóan — csaknem minden korcsoportban a legmagasabb és különösen jelentős a termékenység szempontjából legjelentősebb időszakban (20—35 év között). A 20 éven aluliaknál Budapesten a leggyakoribb a teherbeesés.

2. *Szülészeti események gyakorisága a nő életkora és lakhelye szerint* (1960. október)
Частность гинекологических случаев по возрасту и местожительства женщин (в октябре 1960 г.)
Frequency of Obstetrical Cases by Age and Residence of Females (October 1960)

Terület, korcsoport (1)	10 000 megfelelő korú nőre jut (8)				
	szülés[1] (2)	művi (3)	spontán (4)	méhen-kívüli terhesség (6)	összesen (7)
		vetélés (5)			
15—19 éves					
1. Budapest	20,6	45,7	5,7	—	72,0
2. Vidéki városok	37,4	25,4	5,1	—	67,9
3. Községek	45,6	14,2	4,5	—	64,3
20—24 éves					
1. Budapest	71,0	131,3	22,6	0,3	225,2
2. Vidéki városok	116,6	104,8	23,6	0,1	245,1
3. Községek	150,5	69,8	17,5	0,2	238,0
25—29 éves					
1. Budapest	45,6	135,8	22,5	1,5	205,4
2. Vidéki városok	71,4	120,5	20,8	0,4	213,1
3. Községek	92,3	82,4	19,5	0,2	194,4
30—34 éves					
1. Budapest	21,9	101,4	13,8	0,9	138,0
2. Vidéki városok	39,8	93,6	17,3	—	150,7
3. Községek	45,6	73,4	14,1	0,4	133,5
35—39 éves					
1. Budapest	11,1	64,4	8,6	0,7	84,8
2. Vidéki városok	14,0	56,1	8,8	0,6	79,5
3. Községek	21,2	51,7	10,8	0,3	84,0
40—44 éves					
1. Budapest	3,3	23,5	7,1	0,5	34,4
2. Vidéki városok	7,2	27,9	5,7	—	40,8
3. Községek	7,8	25,3	4,3	0,1	37,5
45—49 éves					
1. Budapest	0,1	0,6	0,6	—	1,3
2. Vidéki városok	0,3	0,9	0,5	—	1,7
3. Községek	0,4	1,1	0,6	—	2,1
15—49 éves együtt					
1. Budapest	*23,4*	*70,2*	*11,2*	*0,6*	*105,4*
2. Vidéki városok	*42,5*	*63,4*	*12,0*	*0,2*	*118,1*
3. Községek	*54,2*	*46,2*	*10,5*	*0,2*	*111,1*
4. Vidék összesen	*51,0*	*50,9*	*10,9*	*0,2*	*113,0*
5. Mindössze	*45,5*	*54,7*	*11,0*	*0,3*	*111,5*

[1] Gyógyintézeten kívüli szülésekkel együtt. Miután a gyógyintézeten kívüli szülések aránya a falvakban, ill. városokban eltérő, e táblázat adatait a gyógyintézeteken kívüli szülésekkel kiegészítettük. A külön megjelölés nélküli táblákban a szülések adata csak az intézeti szüléseket tartalmazza.

Горизонтальная графа: (1) Территория — возрастные группы; (2) роды, (3) хирургические (4) спонтанные (5) аборты, (6) внематочная беременность, (7) всего (8) на 10 000 женщин соответствующего возраста.
Вертикальная графа: 1. Будапешт; 2. провинциальные города; 3. деревни и села; 4. провинция всего; 5. итого.

Heading: (1) Area — age groups; (2) confinements, (3) induced (4) spontaneous (5) abortions, (6) extra-uterine pregnancy, (7) total (8) per 10 000 females of corresponding age.
Lateral text: 1. Budapest; 2. provincial towns; 3. villages; 4. total provincial area; 5. grand total.

(Ebben a korcsoportban a művi vetélések aránya több mint háromszorosa Budapesten, mint a falvakban. Ez jelzi a nagyvárosi fiatal lányok szekszuális szempontból szabadosabb magatartását.) Egyébként is észrevehető, hogy a budapesti teherbeesések aránya 40 éven alul a legtöbb korcsoportban meghaladja a falusiakét, egyedül a 20—24 évesek korcsoportja a kivétel. (E magasabb teherbeesési gyakoriságot a budapesti női népesség fokozottabb művi vetéléssel korrigálja ; a budapesti és falusi nők művi vetélési gyakoriságai között a fiatal korban igen nagy a különbség ; a kor előrehaladtával fokozatosan csökken. A vidéki városok művi vetélési aránya középhelyzetet foglal el Budapest és a falvak között.) Ily módon nyilvánvaló, hogy a globális nyers teherbeesési arányszám budapesti minimuma csak a propagatív női népesség eltérő korstruktúrájának tudható be. A strukturális eltéréseket kiküszöbölve az egyes településtípusok standard teherbeesési gyakorisága (az 1960 októberi adatok alapján) Budapesten 110,9, a vidéki városokban 116,0, a községekben pedig 109,5. Ez rávilágít arra, hogy a kormegoszlás eltéréseinek zavaró hatását kiküszöbölve a községekben mutatkozik a legalacsonyabb teherbeesési arányszám (vagyis ugyanott, ahol a szülések arányszáma a legmagasabb), ami önmagában is jelzi, hogy az egészségügyi kultúra tekintetében egyébként előrehaladottabb városi lakosság körében a fogamzásgátlás elterjedtsége és hatékonysága semmivel sem nagyobb.

A városiak kisebb családra való törekvését jelzi a művileg vetélő nők átlagos gyermekszámának adata is, mely falun 2,2, városban viszont csak 1,6. A különbség a városiak hátrányára minden korosztályban fennállt, sőt a kor előrehaladtával egyre nő. (3. tábla)

3. Művileg vetélő nők gyermekeinek átlagos száma
Средняя численность детей выкидывавших женщин
Average Number of Children of Females Having Miscarried

Lakhely (1)	Átlagos gyerekszám (2)						
	15—19	20—24	25—29	30—34	35—39	40—49	15—49
	éves művileg vetélő nőknél (3)						
1. Város	0,3	0,9	1,6	2,0	2,4	2,7	1,6
2. Község	0,5	1,3	2,0	2,7	3,2	3,9	2,2
3. *Összesen*	*0,4*	*1,1*	*1,8*	*2,4*	*2,8*	*3,3*	*1,9*

Горизонтальная графа : (1) Местожительство ; (2) средняя численность детей (3) выкидывавших женщин в возрасте ... лет.
Вертикальная графа : 1. Города ; 2. деревни и села ; 3. всего.
Heading : (1) Residence ; (2) average number of children (3) of females having miscarried, aged ...
Lateral text : 1. Towns ; 2. villages ; 3. total.

Miután az adatgyűjtés csupán a jelenlegi lakhelyet tudakolta, nincs lehetőség a lakhelyváltoztatás, elsősorban a faluból városba áramlás egyébként igen érdekes hatásának vizsgálatára, így különösen arra, hogy a vándorlók magatartásában hogyan keverednek az eredeti és az új lakóhely szokásai, továbbá, hogy maga a vándorlás ténye milyen befolyást gyakorol a születéskorlátozásra. Annyi minden esetre kétségtelen, hogy a város születéskorlátozása intenzívebb, ezért a városi lakosság részarányának növekedése a termékenységet országosan csökkenti.

A lakhely, mint a születéskorlátozás tényezője egyébként nem csupán elsődlegesen, önmagában játszik szerepet, hanem a lakhellyel összefüggő társadalmi-gazdasági, illetve foglalkozás-különbségekkel kapcsolatos másodlagos hatásokon keresztül is. Erre a későbbiek során még visszatérünk.

DEMOGRÁFIAI TÉNYEZŐK

Mind a teherbeesések arányát, mind pedig kihordásának mértékét determinálja a nő életkora és családi állapota. Az életkor mint biológiai tényező közvetlen hatással van a természetes termékenységre, és bizonyos mértékig, különösen a második és további gyermeknél befolyásolja a családtervezéssel kapcsolatos magatartást is. Ugyancsak alapvető jelentősége van a családi állapotnak mind a teherbeesés biológiai lehetőségét, mind pedig az anya várakozását, reményeit illetően a gyermek nevelésére és eltartására, megszületésének társadalmi megítélésre vonatkozóan. (4. tábla.)

4. Intézeti szülészeti események gyakorisága 1960 októberében családi állapot és kor szerint
Частность гинекологических случаев в лечебных заведениях в октябре 1960 г. по семейному состоянию и возрасту
Frequency of Obstetrical Cases in Health Institutions in October 1960 by Marital Status and Age

Korcsoport (1)	10 000 megfelelő korú (4)									
	házas* (5)		elvált (6)		özvegy (7)		hajadon (8)		összes (9)	
	nőre jut (10)									
	szülés (2)	művi vetélés (3)	szülés (2)	művi vetélés (3)	szülés (2)	művi vetélés (3)	szülés (2)	művi vetélés (3)	szülés (2)	művi vetélés (3)
15—19 éves	214,2	85,2	3,9	58,2	—	—	1,9	10,5	33,6	21,7
20—29 éves	113,1	111,7			11,4	54,3	5,7	35,5	88,2	94,6
30—39 éves	27,6	76,7	2,5	34,9	2,8	18,9	2,4	18,8	24,3	69,2
40—49 éves	3,0	13,2	0,4	1,9	0,2	0,3	0,2	1,1	2,4	10,5
Összesen	*53,9*	*70,7*	*2,0*	*27,5*	*1,2*	*6,8*	*2,8*	*17,0*	*38,7*	*54,7*

* Együttélőkkel együtt.

Горизонтальная графа: (1) Возрастные группы (2) роды, (3) хирургические абормы (4) на 10 000 (5) замужних, (6) разведенных, (7) вдовых, (8) незамужних, (9) всех (10) женщин соответствующего возраста.

Heading: (1) Age groups, (2) Confinements, (3) induced abortions, (4) per 10 000 (5) married (6) divorced, (7) widowed, (8) single, (9) total (10) females of corresponding age.

A születéskorlátozás intenzitását nagymértékben befolyásolja a már meglevő gyermekek száma is. A különbségek különösen a házas nőknél szembeszökőek, akiknél viszonylag ritkán fordul elő, hogy gyermektelenség esetén művi vetéléshez folyamodnának. A meglevő gyermekek jelentősége, továbbá a családi állapot meghatározó szerepe kitűnik az 5. tábla adataiból is, amely a házas és nem házas nők adatainak különválasztásával azt vizsgálja, hogy adott gyermekszám mellett a teherbe esett nők hány százaléka vállalkozik szülésre, illetve hány százaléka véteti el magzatát. (5. tábla)

A házas nőknél teljesen egyértelműen növekszik a vetélések részaránya a gyermekszámtól függően. Míg a gyermektelen nők közül teherbeesés esetén csupán 1/7 részük véteti el gyermekét, addig az 1 gyermekeseknél ez az arány már 61%, a 2—3 gyermekeseknél pedig már 80% felett van. Bizonyos vissza esés mutatkozik a vetélési arányban a 4 és több gyermekeseknél, ami fel-

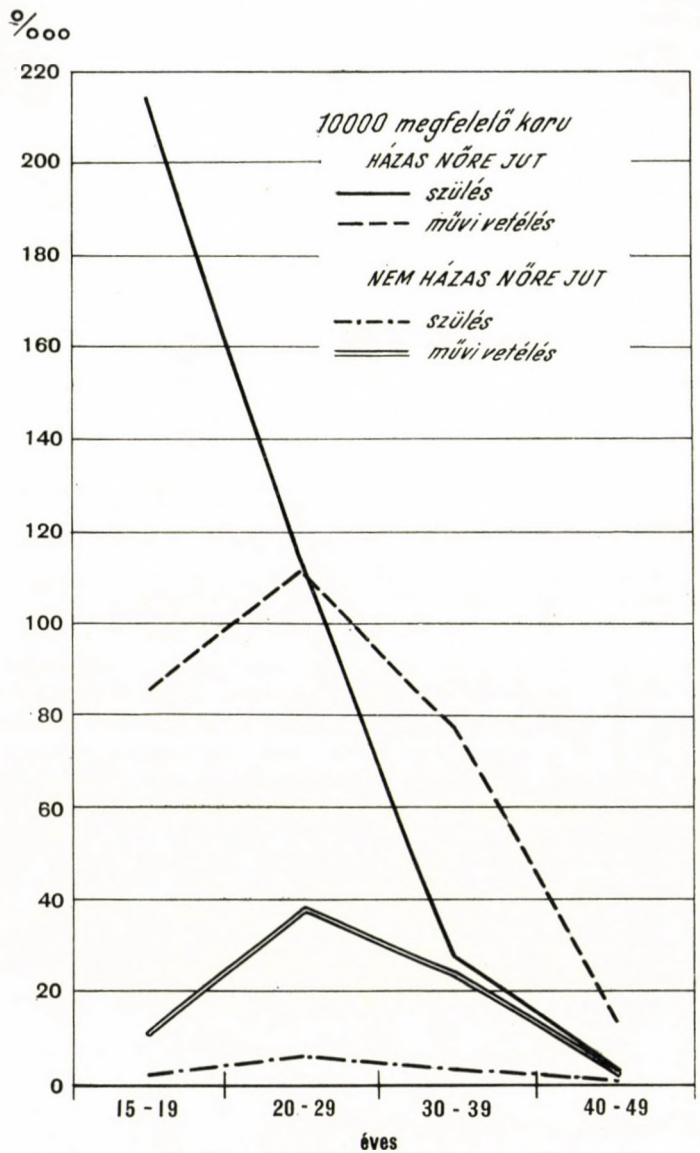

I. Intézeti szülészeti események gyakorisága 1960 októberében családi állapot és kor szerint.
Частность гинекологических случаев в лечебных заведениях, в октябре 1960 г., по семейному состоянию и возрасту
Frequency of Obstetrical Cases in Health Institutions, in October 1960, by Marital Status and Age

tehetően az idősebb korosztályok egyes rétegeinek a művi vetéléstől — vallási meggyőződésből — idegenkedő magatartásával függ össze.

A nem házas nőknél a vetélési arány éppen ellenkezőleg, a gyermekteleneknél a legnagyobb (kereken 80%) és a gyermekszám növekedésével egy-

5. Szülő nők %-os aránya a teherbeesett (szülő + művileg vetélő) nők között családi állapot és gyermekszám szerint

Соотношение рожениц во процентах к беременным (родным + хирургически выкидывающим) женщинам по семейному состоянию и числу детей

Ratio of Women in Childbed per 100 Pregnant (Childbearing + Surgically Miscarrying) Females by Marital Status and Number of Children

Megnevezés	Szülő nők %-os aránya a teherbeesetteknél (szülők + művi vetélők) (1)		
	összes (2)	ebből (3)	
		házas (4)	nem házas (5)
1. Gyermektelen	74,4	86,1	20,6
2. 1 gyermekes	38,2	39,1	24,7
2 gyermekes	19,6	19,3	26,5
3 gyermekes	17,7	16,8	30,8
4 gyermekes	21,8	20,8	33,3
5 gyermekes	22,7	21,5	40,0
6 és több gyermekes	31,6	30,5	50,0
3. *Összes*	*41,4*	*43,3*	*23,9*

Горизонтальная графа: (1) Соотношение рожениц во процентах к беременным (родным + хирургически выкидывающим) женщинам; (2) всего; (3) в том числе: (4) замужние, (5) незамужние.

Вертикальная графа: 1. Бездетные; 2. имеющие 1 дитя (2, 3, 4, 5, 6 и больше детей); 3. всего.

Heading: (1) Ratio of women in childbed per 100 pregnant (childbearing + surgically miscarrying) females; (2) total; (3) of which (4) married, (5) unmarried.

Lateral text: 1. Having no children; 2. having 1 child (2, 3, 4, 5, 6 or more children); 3. total.

idejűleg a szülési hajlam fokozódása figyelhető meg. Ez feltehetően azzal függ össze, hogy a fiatalabb korosztályok könnyebben fordulnak a művi vetélés eszközéhez és a házasságon kívüli gyermektől való tartózkodás éppen az ő szempontjukból lényegesebb. A már egy vagy több gyermekkel bíró idősebb nem házas nők egy része további teherbeesésével kapcsolatban egyre inkább közömbössé válik.

6. Intézeti szülések és művi vetélések gyakorisága 1960 októberében a házas nőknél, gyermekszám szerint

Частность родов и хирургических абортов замужних женщин в лечебных заведениях, в октябре 1960 г., по числу детей

Frequency of Confinements and Induced Abortions of Married Women in Health Institutions, in October 1960, According to Number of Children

Élő gyermekek száma (1)	10 000 15-49 éves házas nőre jutó (5)	
	szülő (3)	művileg vetélő (4)
	házas nők száma (2)	
0	176,9	28,6
1	49,4	76,8
2	18,9	79,4
3	15,4	76,3
4	19,3	73,0
5	18,8	68,6
6 és több	19,7	45,0
Összesen	*51,9*	*68,1*

Горизонтальная графа: (1) Число живущих детей. (2) Число замужних (3) рожениц, (4) хирургически выкидывающих женщин (5) на 10 000 замужних женщин в возрасте 15—49 лет.

Heading: (1) Number of living children. (2) Number of married women (3) in childbed, (4) surgically miscarrying (5) per 10 000 married women aged 15—49.

Ugyancsak a családi állapot döntő jelentőségére mutatnak azok a válaszok, amelyeket a megkérdezett (túlnyomórészt művileg vetélő) nem házas nők adtak további szülési terveikre vonatkozóan. Csupán 1/3-uk jelentette ki, hogy a jövőben nem kíván szülni, s ezeknek is több mint fele családi állapotát jelölte meg a születéstől való tartózkodás okaként. A jövőben feltételesen szülni kívánó nem házas nők 82%-a a férjhezmenést jelölte meg szülése előfeltételeként.

Mivel a propagatív korú nők túlnyomó többsége házas, s így az általános demográfiai magatartást elsősorban az ő viselkedésük határozza meg, a következő táblázatban születéseik és vetéléseik gyermekszám szerinti gyakoriságát intenzitási viszonyszámok keretében is vizsgáljuk. (6. tábla.)

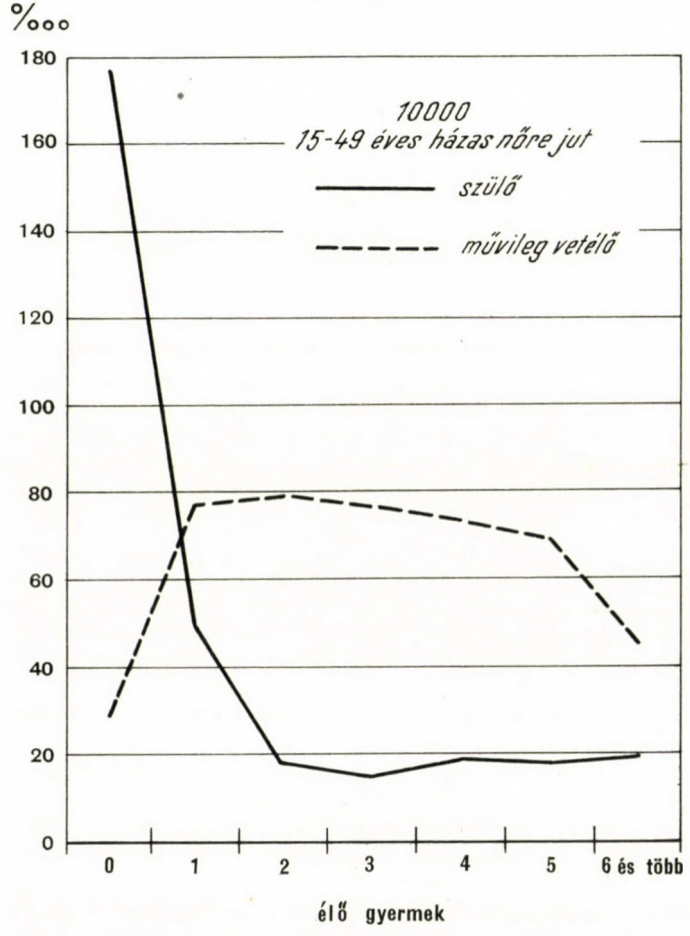

II. Intézeti szülések és művi vetélések gyakorisága 1960 októberében a házas nőknél, gyermekszám szerint.

Частность родов и хирургических абортов замужних женщин в лечебных заведениях, в октябре 1960 г., по числу детей

Frequency of Confinements and Induced Abortions of Married Women in Health Institutions, in October 1960, According to Number of Children

A születésgyakoriság az első és a második gyermek után meredeken zuhan, s a harmadik után kevesebb mint 1/10 része a gyermektelenekének. A művi vetélések gyakorisága ugyanekkor több mint kétszeresére emelkedik ; s maximumát a 2 gyermekeseknél éri el ; ezt követően kissé csökken. A szülésgyakoriság minimuma a 3 gyermekeseknél jelentkezik ; ezt követően ismét emelkedik.

Az előzőekben vázoltak (a 4., 5. és 6. táblák, valamint a 4. táblához kapcsolódó I. ábra) már kétségtelenné tették, hogy a nagyobb gyermekszám és az idősebb életkor — melyek egymás között szoros korrelációt mutatnak — a születéskorlátozást fokozzák. Mind ez ideig nem tisztázódott azonban, hogy e két tényező együttes hatásában melyiknek van jelentősebb, elsődleges szerepe. Felvételünk adatainak idevonatkozó kombinatív feldolgozása egyértelműen rávilágít arra, hogy a tudatos születésszabályozás motívumai közt a házas nőknél csaknem kizárólag a gyermekek számának van szerepe ; a házas nők életkora ezt alig befolyásolja. (7. tábla.)

7. A szülő nők százalékos aránya a teherbeesett (szülő + művileg vetélő) házas nők között gyermekszám és korcsoportok szerint

Соотношение рожениц во процентах к беременным (родным + хирургически выкидывающим) замужним женщинам по числу детей и возрастным группам

Ratio of Women in Childbed per 100 Pregnant (Childbearing + Surgically Miscarrying) Married Women by Number of Children and Age Groups

Korcsoport (1)	0	1	2	3	4	5 és több	Összesen (3)
	gyermekes teherbeesett házas nők közül a szülő nők százalékos aránya (2)						
15—19 éves	85,2	28,3	39,1	—	—	—	71,7
20—24 éves	87,9	37,4	24,0	30,6	36,0	50,0	58,7
25—29 éves	86,5	45,3	20,8	21,5	29,8	40,5	41,3
30—34 éves	81,7	44,1	15,7	15,3	20,9	29,8	29,2
35—39 éves	75,0	22,6	17,2	11,4	15,1	21,7	21,3
40—49 éves	55,3	29,6	12,7	6,8	14,2	21,3	18,1
Összesen	*86,1*	*39,1*	*19,3*	*16,8*	*20,8*	*25,8*	*43,3*

Горизонтальная графа : (1) Возрастные группы. (2) Соотношние рожениц во процентах к беремнным замужним женщинам имеющим о (1, 2, 3, 4, 5, и богъше) детей. (3) Итого.

Heading : (1) Age groups. (2) Ratio of women in childbed per 100 pregnant married women having 0 (1, 2, 3, 4, 5 and more) children. (3) Total.

A 7. tábla adatai arra utalnak, hogy a szülési hajlam a gyermekszámtól függően rohamosan csökken ; az 1 gyermekeseknél kevesebb mint fele, a 2 gyermekeseknél kevesebb mint egynegyede, a 3 gyermekeseknél pedig kevesebb mint 1/5-e a gyermektelenekének. Ugyanakkor az azonos gyermek számú csoportok egy részében a különböző életkorokban a szülési hajlam nagyjából azonos és az öregedési folyamattal párhuzamosan nem csökken lényegesen. Legjobban látható ez a gyermekteleneknél, ahol a teherbeesettek szülési aránya egészen 40 éves korig alig csökken, sőt még a 40 éven felülieknél is magasabb, mint az egy vagy több gyermekeseknél bármelyik korcsoportban. Ez például azt jelenti, hogy egy gyermektelen 40 éven felüli házas nő teherbeesése esetén nagyobb valószínűséggel hordja ki terhességét, mint az egy vagy több gyermekes nők bármely, akár a legfiatalabb korcsoportban.

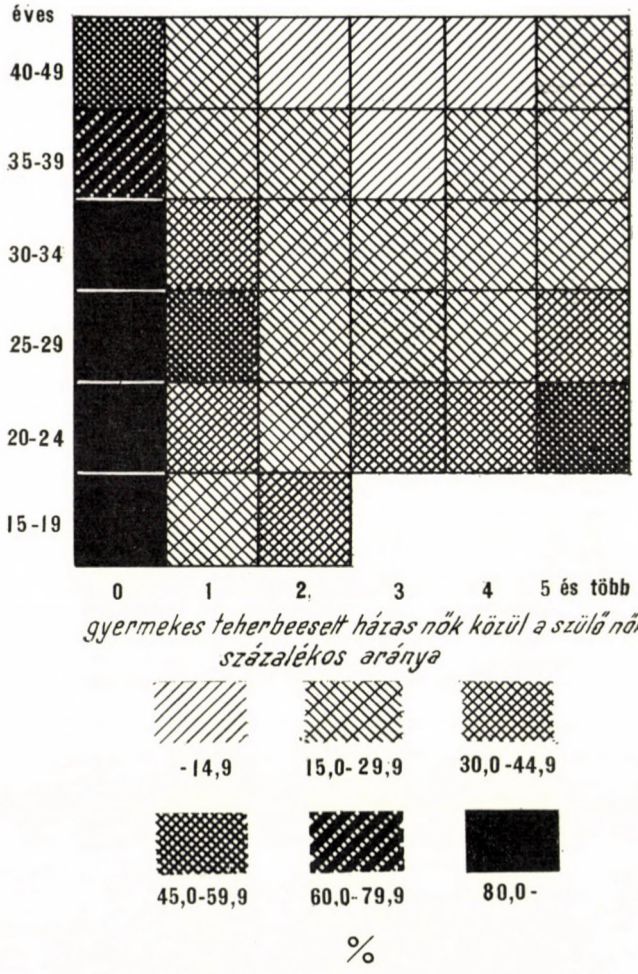

III. A szülő nők százalékos aránya a teherbeesett házas nők között gyermekszám és korcsoportok szerint.

Соотношение рожениц во процентах к беременным замужним женщинам по числу детей и возрастным группам

Ratio of Women in Childbed per 100 Pregnant Married Women by Number of Children and Age Groups

Az egygyermekesek között a 25—35 éveseknél mutatkozik a legmagasabb szülési arány ; mind az ennél fiatalabbaknál, mind pedig az idősebbeknél erősebb a születéskorlátozás.

A két- és több gyermekeseknél a születéskorlátozásnak a nő életkorával való összefüggése már erősen érződik, bár nem minden csoportban mutat egyértelmű szabályszerűséget. Figyelemre méltó, hogy a születéskorlátozás maximális igénye a háromgyermekeseknél tapasztalható ; a négy és több gyermekeseknél a szülő nők aránya ismét emelkedik. Ez — mint erre már

utaltunk — feltehetően az idősebb asszonyok egy részének a művi vetéléstől vallási indokok miatti tartózkodásával magyarázható.

A fentiekből következően megállapítható, hogy az öregedés a szüléssel kapcsolatos lélektani beállítottságot alig befolyásolja. Kétségtelen azonban, hogy ennek ellenére a születésgyakoriság azonos gyermeklétszám mellett is az idősebb korcsoportokban lényegesen csökken, így különösen a gyermekteleneknél. (8. tábla.)

8. Intézeti szülések gyakorisága 1960 októberében a házas nőknél kor és gyermekszám szerint

Частность родов замужних женщин в лечебных заведениях, в октябре 1960 г., по возрасту и числу детей

Frequency of Confinements of Married Women in Health Institutions, in October 1960, by Age and Number of Children

Korcsoport	10 000 (2)	
	gyermektelen (3)	1 gyermekes (4)
	házas nőre jut szülés (1)	
15—19 éves	302,6	47,1
20—29 éves	305,7	76,5
30—39 éves	57,9	35,1
40—49 éves	3,6	3,1
15—49 éves együtt	*176,9*	*49,4*

Горизонтальная графа: (1) Роды (2) на 10 000 замужних женщин (3) не имеющих детей, (4) имеющих одного дитя.

Heading: (1) Confinements per (2) 10 000 married women having (3)no children, (4) one child.

Azt, hogy a nagyjából változatlan lélektani beállítottság ellenére a tényleges termékenység az életkor növekedésével lényegesen csökken, a természetes biológiai termékenység csökkenésével, illetve a terméketlenek részarányának növekedésével lehet összefüggésbe hozni. Ez kézenfekvő még akkor is, ha az idősebb és fiatalabb gyermektelen házas nők eredeti biológiai termékenységét azonosnak feltételezzük, miután a fogamzóképesség az életkor növekedésével csökken. (Gyakorlatilag ez a feltételezés illik azoknak a nőknek a termékenységére, akik idősebb korban mennek férjhez és ezért a magas termékenységi időszakban nem született gyermekük.) Ez a feltételezés azonban az egész csoportra vonatkozóan nem reális, miután ismeretes, hogy a gyermektelen idősebb házas nők között nagy arányban vannak olyanok is, akik még termékenységi időszakuk elején férjhez mentek. Ezek között nyilvánvalóan nagyobb arányban szerepelnek a sterilek, illetve terméketlenek, ami az egész csoport termékenységét mérsékli.

E következtetés helyességét a művi vetélések idevonatkozó adatai is alátámasztják. 30 éven felül a gyermektelen házas nők művi vetélési gyakorisága a gyermekes házas nőkének alig 1/5—1/8 része, ami ugyancsak arra utal, hogy teherbeesésük — biológiai okokból — ritkább, ill. jelentős hányaduk egyáltalán nem esik teherbe.

A további családi tervekre vonatkozó adatokban — a fentiektől némileg eltérően — erősebben megmutatkozik az életkor születéskorlátozó hatása. (9. tábla.)

9. Családtervezés életkor és az élő gyermekek száma szerint
Семейное планирование по возрасту и числу живущих детей
Family Planning by Age and Number of Living Children

Korcsoport (1)	0	1	2	3	4 és több	Összesen(3)
	gyermekes nők közül, továbbiakban szülni nem kívánók %-a (2)					
15—19 éves	5,7	10,0	51,4	69,2	—	12,0
20—29 éves	5,4	16,0	63,4	79,9	85,2	37,5
30—39 éves	29,0	49,3	81,6	88,9	98,8	77,2
40—49 éves	60,6	81,5	92,9	97,3	96,1	92,3
15—49 éves együtt ...	*9,0*	*21,4*	*71,0*	*85,4*	*91,8*	*49,8*

Горизонтальная графа : (1) Возрасрные группы. (2) Проценмное расиределение женщин имеющих о (1, 2, 3, 4 и больше) демей, не желающих больше демей в будущем. (3) Всего.
Heading : (1) Age groups. (2) Percentage distribution of females having 0 (1, 2, 3, 4 and more) children, desiring no more children in the future. (3) Total.

A jövőben szülni nem kívánók aránya a gyermekteleneknél már a 30 éven felülieknél emelkedik. Ez az előbb vázoltakkal némileg ellentétben áll. Ennek az a magyarázata, hogy a 9. táblában szerepelnek egyrészt a nem házas nők is, akiket családi állapotuk, másrészt a spontán vetélők, akiket terhességükkel kapcsolatos eddigi kedvezőtlen tapasztalataik befolyásolnak további terveik kialakításában. Feltűnő azonban, hogy ennek ellenére a gyermekteleneknél a szülni nem kívánók aránya még az idősebb korcsoportokban is viszonylag alacsony.

Felvételünk során megvizsgáltuk, hogy a már meglevő gyermekek nem szerinti megoszlása mennyiben befolyásolja a családtervezést. A megkérdezett anyák válaszait e tekintetben a 10. táblán mutatjuk be.

A válaszokból kitűnik, hogy a két- és több gyermekes olyan családokban, ahol mind fiú, mind leánygyermek van, valamivel nagyobb arányban tekintik befejezettnek a családkialakítást, mint a kizárólag egynemű (vagy csak fiú vagy csak leány gyermekes) családokban. A vegyesnemű, illetve egynemű gyermekkel

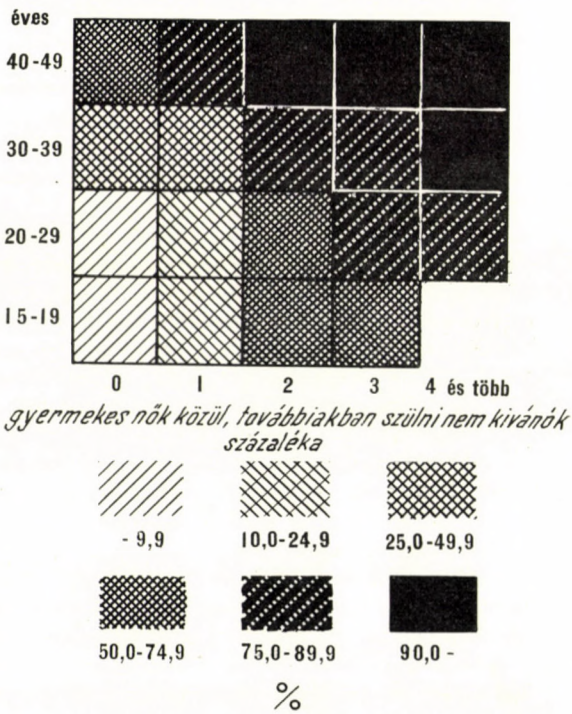

IV. A továbbiakban szülni nem kívánó nők életkor és az élő gyermekek száma szerint.
Женщины не желающие иметь больше детей в будущем, по возрасту и числу живущих детей
Females Desiring No More Children in the Future, by Age and Number of Living Children

rendelkező családok további családi tervei közötti különbség azonban nem jelentős, kétgyermekeseknél 6%, a három és több gyermekeseknél 2% a különbség a szülni nem kívánók aránya tekintetében. Az egynemű gyermekekkel rendelkező családok között semmiféle különbség nem tapasztalható a kizárólag fiús, illetve kizárólag leányos családok között annak jeléül, hogy (legalábbis az anyák részéről, akikre az adatgyűjtés vonatkozott) nem nyilvánul meg a fiúkkal kapcsolatban előszeretet.

10. A jövőben szülni nem kívánók százalékos aránya gyermekszám és a gyermek (gyermekek) neme szerint

Процентное распределение женщин не желающих иметь больше детей в будущем, по числу и полу детей

Percentage Distribution of Females Desiring No More Children in the Future, by Number and Sex of Children

Megnevezés	A továbbiakban szülni nem kívánó anyák aránya (1)		
	kizárólag (3)		fiús és leányos (6)
	fiús (4)	leányos (5)	
	családokban (2)		
1. 1 gyermekes	20,8	22,1	—
2 gyermekes	68,8	68,7	73,2
3 és több gyermekes	86,8	86,5	88,6

Горизонтальная графа : (1) Процентное распределение матерей не желающих иметь больше детей в будущем, (2) в семьях имеющих (3) исключительно (4) сыновей, (5) дочерей, (6) сыновей и дочерей.

Вертикальная графа : 1. Имеют 1 (2, 3 и больше) детей.

Heading : (1) Percentage distribution of mothers desiring no more children in the future 2) in families having (3) exclusively (4) sons, (5) daughters, (6) sons and daughters.

Lateral text : 1. Having 1 (2, 3 and more) children.

Elméletileg a családkialakítás és családtervezés tényezőjeként vehető számba a házastársak közti korkülönbség is. Adataink azonban azt mutatják, hogy e tényezőnek különösebb jelentősége nincs. A szülő, illetve a művileg vetélő nők nagyjából azonos aránya mutatkozik akár idősebb a férj a feleségénél, akár fiatalabb. A nyers adatok szerint — amelyek tehát minden más tényezőt, köztük a meglevő gyermekek számát is figyelmen kívül hagyják — csupán azonos korú házastársaknál mutatkozik valamivel erősebb születéskorlátozás, illetve magasabb vetélési arány. Ezenkívül a feleségüknél lényegesen idősebb férjek esetében (10 év korkülönbségen túl) is mutatkozik bizonyos csökkenés a szülési kedvben. A feleségüknél fiatalabb férjek esetében — a nyers mutatók szerint — a szülési arány egyenletes és az átlaggal megegyezik.

A születéskorlátozás fentiek szerinti vizsgálatánál azonban feltétlenül figyelembe kell venni a meglevő gyermekek számát is, miután ez az egyes csoportokban lényegesen különböző lehet. Miután a családkialakításban lélektanilag legnagyobb jelentőségű az a döntés, hogy a házaspár akar-e egyáltalán gyermeket vagy sem, az adatokat a gyermekteleneknél külön vizsgáltuk. (11. tábla.)

A családalapítás szándéka tehát általában azokban a családokban a legerősebb, ahol a korkülönbség legközelebb áll a biológiailag, társadalmilag normálisnak tekintetthez ; vagyis a férj valamivel (1—9 év) idősebb. A korkülönbségnek ettől való eltérése — bármely irányban — fokozatosan csök-

kenti a szülési hajlamot. A csökkenés azonban kismértékű s így a szülési kedv még azokban a gyermektelen családokban sem kisebb az átlagosnál, ahol a házaspár korviszonya szélsőséges. Azoknál a családoknál, ahol a férj több mint 20 évvel idősebb a feleségénél a teherbeesések több mint 2/3-ánál, azokban a családokban pedig, ahol az asszony több mint 10 évvel idősebb a férjénél, a teherbeesések 3/4 részénél megszülik az első gyermeket. Ez feltehetően arra utal, hogy a gyermekszám meghatározó szerepe a szülési hajlamban a házaspárok korviszonyaitól függetlenül érvényesül.

11. *A gyermektelen szülő és művileg vetélő nők %-os megoszlása a férj és a feleség közötti korkülönbség szerint*

Процентное распределение бездетных рожениц и хирургически выкидывающих женщин по разницу в возрасте между мужьями и женами

Percentage Distributon of Childless Women in Childbed and Surgically Miscarrying Females by the Difference in Age Between Husbands and Wives

1. A férj a feleségnél	Gyermektelen (2)	
	szülő (3)	művileg vetélő (4)
	nők %-os megoszlása (1)	
2. Idősebb		
1— 2 évvel	87,7	12,3
3— 4 évvel	86,4	13,6
5— 9 évvel	87,6	12,4
10—14 évvel	84,0	16,0
15—19 évvel	79,5	20,5
3. 20 és több évvel	68,4	31,6
4. *Összesen*	*86,8*	*13,2*
5. Azonos korú	*82,5*	*17,5*
6. Fiatalabb		
1— 2 évvel	81,1	18,9
3— 4 évvel	83,2	16,8
5— 9 évvel	85,1	14,9
7. 10 és több évvel	75,0	25,0
4. *Összesen*	*81,9*	*18,1*
8. *Mindössze*	*86,1*	*13,9*

Горизонтальная графа: (1) Процентное распределение (2) бездетных (3) рожениц (4) хирургически выкидывающих женщин.

Вертикальная графа: 1. Муж 2. старше жены на 3. (1—2, 3—4, 5—9, 10—14, 15—19) 20 или больше лет; 4. всего. 5. Супруги бывают одного возраста. 6. Муж младше жены на 7. (1—2, 3—4, 5—9) 10 или больше лет. 8. Итого.

Heading: (1) Percentage distribution (2) of childless (3) women in childbed, (4) surgically miscarrying females.

Lateral text: 1. The husband is 2. older than his wife 3. by (1—2, 3—4, 5—9, 10—14, 15—19) 20 or more years; 4. total. 5. The consorts are equal in age. 6. The husband is younger than his wife 7. by (1—2, 3—4, 5—9) 10 or more years. 8. Grand total.

A családtervezésben a férj-feleség korkülönbségének hatása már erősebben jelentkezik. Míg normális korkülönbség esetén (a férj 1—9 évvel idősebb) a gyermektelen házaspárok csupán 5—6%-a nem kíván gyermeket, addig ott, ahol a férj 15 vagy több évvel idősebb, ez az arány 25—28%. Nagyobb arányban adtak nemleges választ további szülési terveikre vonatkozóan azok a gyermektelen nők is, akiknek férje fiatalabb; 1—9 évvel fiatalabb férjek esetében az asszonyok 14—17%-a, 10 vagy több

évvel fiatalabb férj esetén az asszonyok fele nem kíván szülni, még akkor sem, ha gyermektelen.

A családi légkör és az ezzel összefüggő szülési kedv lényeges tényezője, hogy milyen családtípusról van szó, illetőleg, hogy van-e a szűkebb értelemben vett családon (házaspár gyermekekkel vagy anélkül) kívül a háztartásban (lakásban) rokon, vagy idegen. Az idegenekkel való közös háztartás (lakás) nyilvánvalóan kedvezőtlenül befolyásolja a szülési hajlamot, illetve a fokozott születéskorlátozás irányában hat.[7] Az adatgyűjtés során megkérdezett 23 328 szült, illetve művileg vetélt nő közül idegen nélkül lakott 20 398, idegennel együtt 2930.

12. Szülő nők aránya a teherbeesett (szülő, illetve művileg vetélő) nők között százalékban
Рожениць во процентах к беременным (родным или хирургически выкидывавшим) женщинам
Women in Childbed per 100 Pregnant (Childbearing or Surgically Miscarrying) Females

Megnevezés	Idegenek nélkül (2)	Idegenekkel együtt (3)
	lakók (1)	
1. Szülő nők aránya %-ban	*41,6*	*39,9*
2. Ebből:		
3. gyermekteleneknél ...	77,4	54,2
4. 1 gyermekeseknél ...	40,1	31,2

Горизонтальная графа: (1) Живущие (2) без чужих лиц, (3) с чужими лицами.
Вертикальная графа: 1. Соотношение рожениц во процентах; 2. в том числе: 3. бездетные, 4. имеющие одного дитя.
Heading: (1) Living (2) without strangers, (3) with strangers.
Lateral text: 1. Ratio of women in childbed, per cent; 2. of which: 3. having no children, 4. having one child.

A szülő nők aránya az idegenekkel együttlakó családokban alacsonyabb annak ellenére, hogy ezekben a családokban a házastársak általában fiatalabbak és átlagos gyermekszámuk kisebb. (12. tábla.) Ezért a gyermekszámot figyelmbe nem vevő, az összes nőkre vonatkozó adatok nem fejezik ki a születéskorlátozás különbségének tényleges mértékét, erre csak a gyermekszám szerint részletezett csoportosítás, s különösen a gyermektelenek és az egy-gyermekesek csoportja világít rá megfelelően. Szembetűnő a korlátozás intenzitásának különbsége egyes családtípusoknál. Így például az idegenek nélkül lakó gyermektelen *házaspároknál* a szülő nők aránya 89% volt, az egy-gyermekeseknél 41%, ugyanakkor az idegenekkel együttlakó *házaspárok* megfelelő arányszámai 71%, illetve 32% voltak.

A családtípus jelentőségét a születésszabályozásban elsősorban az idegenek nélkül lakó házaspároknál vizsgálhatjuk meg, mert itt ennek közvetlenebb és torzítatlan hatása nyilvánul meg. Mivel a kormegoszlás és a meglevő gyermekek száma az egyes családtípusoknál a dolog természetéből kifolyólag szisztematikus különbséget mutat (az idősebb, nagyobb gyermekszámú házaspárok például ritkábban laknak együtt felmenőkkel), a hatás legvilágosabban a gyermekteleneknél és az egy-gyermekeseknél figyelhető meg. (13. tábla.)

[7] A lakásviszonyokról (laksűrűség, lakáshasználat jogcíme stb.) később külön lesz szó, most csupán az együttlakás családi vonatkozásait tárgyaljuk.

13. Szülő nők százalékos aránya a teherbeesett (szülő és művileg vetélő) nők között családtípus és a gyermekek száma szerint

Соотношение рожениц во процентах к беременным (родным и хирургически выкидывающим) женщинам по семейному типу и числу детей

Ratio of Women in Childbed per 100 Pregnant (Childbearing and Surgically Miscarrying) Females by Family Type and Number of Children

Családtípus (1)	Szülő nők százalékos aránya (2)			
	idegenek nélkül lakóknál (3)		idegenekkel együtt lakóknál (6)	
	gyermekteleneknél (4)	1 gyermekeseknél (5)	gyermekteleneknél (4)	1 gyermekeseknél (5)
1. Egyedül (férj nélkül)	15,3	5,2	11,7	8,3
2. Férj nélkül egyéb rokonnal	16,3	15,9		
3. Férjjel	89,0	40,9	71,4	32,0
4. Férjjel + 1 férfi felmenővel	92,1	48,6	78,9	34,5
5. Férjjel + 1 nő felmenővel	86,2	41,6		
6. Férjjel + több felmenővel	88,2	42,1		
7. Férjjel + egyéb rokonnal	77,3	37,9		
8. Férjjel + felmenővel + egyéb rokonnal	82,9	38,9		

Горизонтальная графа : (1) Семейные типы. (2) Соотношение рожениц во процентах (3) живущие без чужих лиц, (4) бездетные, (5) имеющие 1 дитя ; (6) живущие с чужими лицами.

Вертикальная графа : 1. Одиночка (без мужа) ; 2. без мужа с другим родственником 3. с мужем ; 4. с мужем + 1 родственником восходящей линии ; 5. с мужем + 1 родственницей восходящей линии ; 6. с мужем + больше родственников восходящей линии ; 7. с мужем + другим родственником ; 8. с мужем + родственником восходящей линии + другим родственником.

Heading : (1) Family types. (2) Ratio of women in childbed, per cent (3) living without strangers, (4) having no children, (5) having 1 child ; (6) living with strangers.

Lateral text : 1. Single (without husband) ; 2. without husband with another relative ; 3. with husband ; 4. with husband + 1 ascendant male relative ; 5. with husband + 1 ascendant female relative ; 6. with husband + more ascendant relatives ; 7. with husband + another relative ; 8. with husband + one ascendant relative + another relative.

A férj tényleges hiányában (azoknál a nőknél, akik vagy nincsenek férjnél vagy akiknek férjük valamilyen okból — pl. munkavállalás miatt — külön lakik) nyilvánvalóan fokozódik a születéskorlátozás intenzitása. Különösen erős ez a teljesen egyedül lakó (rokonok nélkül lakó) nőknél.

A felmenők jelenléte a háztartásban a születésszabályozást lényegében nem befolyásolja ; az egyedülálló házaspár esetében és az 1 vagy több felmenővel lakó házaspárok esetében nagyjából azonos szülési hajlam nyilvánul meg mind a gyermekteleneknél, mind az egy-gyermekesek csoportjában. Feltűnő, hogy azokban a családokban, ahol egy férfi felmenő él együtt a házaspárral, magasabb a szülési kedv, mint ahol egy női felmenő él a háztartásban, jóllehet a gyermekekkel való foglalkozás szempontjából ez utóbbi eset látszik előnyösebbnek. Feltehető, hogy ebben az anya (anyós) és a fiatalabb házaspár közötti több súrlódási lehetőség miatt sok esetben kellemetlen családi légkör játszik szerepet ; az apák (apósok) és a fiatal házaspár közti kapcsolat általában kedvezőbb.

A felmenőkön kívül az egyéb rokonok jelenléte viszont a születéskorlátozás igényét erősen fokozza (ez feltehetően a lakáshelyzettel is összefügg, amire később még visszatérünk).

Az idegenekkel együttlakóknál a megfigyelt nők kisebb száma miatt a családtípusokat összevontabb formában vizsgáltuk. Ez nagyjából hasonló képet adott, mint az előzőekben ismertetett, vagyis az idegenekkel élő

családokban az általánosan alacsonyabb szülési hajlam a különböző családtípusokban nagyjából ugyan olyan eltérésekkel jelentkezik, mint az idegenek nélkül élő családoknál.

A felvétel csak a jelenlegi családi helyzetre terjedt ki, s így az abban esetleg előzőleg bekövetkezett változások (például az előző házasság, az eltérő családösszetétel stb.) szerepe a születéskorlátozásban nem volt felmérhető.

FOGLALKOZÁS

A társadalmi-gazdasági helyzet megítéléséhez jelenleg legáltalánosabban használt ismérv a foglalkozás. Ennek oka nem csupán az az elméleti meggondolás, hogy a modern társadalmak tagozódásában ez a legdöntőbb tényező, hanem az a gyakorlati adottság is, hogy a foglalkozás bevallása megközelítően pontos, szubjektív mozzanatoktól többnyire mentes és így viszonylag könnyű lehetőséget nyújt a csoportosításra.

Feldolgozásunk során a kereső foglalkozású nőket saját, az eltartott nőket pedig eltartójuk (férjük) foglalkozása szerint csoportosítottuk.[8] Az anyag elaprózódásának elkerülése és az egyéni foglalkozással kapcsolatos

14. Szülő nők aránya a teherbeesett (szülő + művileg vetélő) nők között foglalkozás és gyermekszám szerint 1960 októberében

Соотношение рожениц во процентах к беременным (родным + хирургически выкидывающим) женщинам по занятию и числу детей в октябре 1960 г

Ratio of Women in Childbed per 100 Pregnant (Childbearing + Surgically Miscarrying) Females by Occupation and Number of Children, October 1960

Megnevezés	Szülő nők százalékos aránya (1)		
	összesen (2)	ebből (3)	
		gyermekteleneknél (4)	1 gyermekeseknél (5)
1. Önálló és segítő családtag ...	54,7	91,2	64,1
2. Termelőszövetkezeti tag	37,1	73,9	44,9
3. Alkalmazásban álló fizikai ...	32,0	61,1	20,0
4. Alkalmazásban álló szellemi .	38,8	63,5	26,6
5. *Keresők együtt*	*35,1*	*63,2*	*24,7*
6. Az eltartó foglalkozása			
1. önálló és segítő családtag ...	44,5	89,6	44,4
2. termelőszövetkezeti tag	45,5	90,3	58,2
3. alkalmazásban álló fizikai ...	48,5	91,0	50,3
4. alkalmazásban álló szellemi ..	33,8	76,9	38,8
7. *Eltartottak együtt*	*46,1*	*87,5*	*49,6*
8. *Mindössze*	*41,4*	*74,4*	*38,2*

Горизонтальная графа: (1) Соотношение рожениц во процентах; (2) всего; (3) в том числе: (4) бездетные, (5) имеющие 1 дитя.

Вертикальная графа: 1. Самостоятельные и помогающие им члены семьи; 2. члены производственных кооперативов; 3. занятые работники физического труда; 4. занятые работники умственного труда; 5. самодеятельные вместе; 6. иждивенцы; 7. в том числе: занятие кормильца; 8. итого.

Heading: (1) Ratio of women in childbed, per cent; (2) total; (3) of which: (4) having no children, (5) having 1 child.

Lateral text: 1. Independents and unpaid family workers; 2. members of producers' cooperatives; 3. employed manual workers; 4. employed non-manual workers; 5. earners together; 6. occupation of the breadwinner; 7. dependants together; 8. grand total.

[8] A feldolgozás eddig nem terjed ki a férj és a feleség foglalkozásának összevetésére s így a családi homogenitás illetve heterogenitás szerepe is tisztázatlan még.

választ hibáinak kiküszöbölése érdekében elsősorban a foglalkozási viszonyt vettük alapul. Ez azonban többé-kevésbé magára a munkakörre, az egyéni foglalkozás jellegére s ezen keresztül a társadalmi-gazdasági csoportra is jellemző. (14. tábla.)

A szülő nők aránya a teherbeesettek között az eltartottaknál általában nagyobb, mint a keresőknél. Különösen jelentős a különbség az 1 gyermekesek tekintetében. A teherbeesetteknek ebben a csoportjában a dolgozó nőknek csak 1/4-e, az eltartottaknak ugyanakkor a fele vállalkozott szülésre. Ez azt jelzi, hogy a több keresős családok magasabb életszínvonala, amit az asszony keresete biztosít, nem hat a szülési hajlam fokozásának irányában. A kereső nő új gazdasági és társadalmi szerepköre, annak nyomán megváltozott ambíciói viszont — párosulva a fokozott és több irányú elfoglaltsággal — csökkentik a termékenységet.

A keresőkön belül a legmagasabb szülési arány az önállóknál mutatkozott; az átlagnál ugyancsak magasabb, de az önállóknál alacsonyabb a termelőszövetkezeti tagok szülési aránya. Érdekes, hogy az alkalmazásban álló nők közül a szellemi dolgozók szülési aránya minden csoportban magasabb, mint a fizikai alkalmazottaké. Az eltartott nőknél a szülési hajlam társadalmi csoportonként lényegesen más képet ad, mint a keresőknél. A legmagasabb szülési arány a fizikai alkalmazottak eltartottjainál jelentkezik (a keresők között éppen ezeknek volt a legalacsonyabb szülési aránya !). Azokban a családokban, ahol a férj fizikai dolgozó, az asszonyok szülési aránya minden csoportban magasabb, mint azokban a családokban, ahol az eltartott asszony férje szellemi dolgozó. (Ez ugyancsak merőben ellentétes a keresőknél tapasztalt helyzettel.) Fordított a viszony az eltartottaknál — a keresőkhöz képest — az önállók és a tsz. tagok között is; az eltartottaknál a tsz. tagok szülési hajlama magasabbnak mutatkozik.

Mivel a kereső és eltartott népességben a házasok, illetve a házasságon kívüliek aránya nem azonos (a kereső nők között ugyanis sokkal nagyobb arányban vannak azok, akik nincsenek férjnél, mint az eltartottaknál) meg kell vizsgálnunk, hogy a kereső és eltartott nők szülési aránya közötti különbség mennyiben vezethető vissza erre a tényezőre. (15. tábla.)

15. Szülő nők aránya a teherbeesett (szülő + művileg vetélő) házas nőknél gyermekszám szerint kereső-eltartott részletezésben

Соотношение рожениц во процентах к беременным (родным + хирургически выкидывающим) замужним женщинам по числу детей и спецификацию «самодеятельные — иждивенцы»

Ratio of Women in Childbed per 100 Pregnant (Childbearing + Surgically Miscarrying) Married Women by Number of Children, According to the Specification „Earners — Dependants"

Megnevezés	Szülő nők százalékos aránya (1)		
	összesen (2)	ebből (3)	
		gyermekteleneknél (4)	1 gyermekeseknél (5)
1. Keresők	38,7	78,7	26,0
2. Eltartottak	46,3	93,3	49,6
3. *Összesen*	*43,3*	*86,1*	*39,1*

Горизонтальная графа: См. табл. 14.
Вертикальная графа: 1. Самодеятельные; 2. иждивенцы; 3. всего.

Heading: See Table 14.
Lateral text: 1. Earners; 2. dependants; 3. total.

A kereső nők kisebb családra való törekvése a házas nők csoportján belül is ugyanolyan mértékben megnyilvánul. Az eltartott gyermektelen házas nőknek csupán 7%-a szakította meg terhességét; a keresőknél ez az arány 21%. Az egy gyermekes házas nőknél az adatok lényegében megegyeznek az előző táblában közöltekkel, miután ebben a csoportban gyakorlatilag már csak házas nők vannak. Mindez azt jelzi, hogy a foglalkozás közvetlen lélektani hatása a nő beállítottságára (érdeklődési kör, életcélok, tervek) és fizikai elfoglaltságára (időbeosztás) a termékenységet erősebben befolyásolja, mint az a másodlagos gazdasági, életszínvonalbeli hatás, ami a nő kereső illetve eltartott voltával összefüggésben a családon belül jelentkezik. Ez bizonyos mértékig kétségessé teszi egy olyan — a távlati tervezés szempontjából számbavehető — születésszám növelését célzó népesedéspolitika feltétlen eredményességét, amely elsődlegesen a családi teher kiegyenlítését tűzné ki célul (pl. magasösszegű családi pótlék keretében). A keresők fokozottabb születéskorlátozásával kapcsolatban azonban már itt utalnunk kell arra is, hogy ez — amint erre még később az idevonatkozó adatokkal összefüggésben kitérünk — alapvetően és többségében nem a gyermekek elhelyezésének nehézségei által determinált. Az anyagi-fizikai hatások szerepe e tekintetben tehát nem elsődleges.

Végül meg kell említeni, hogy a hatékony fogamzásgátlást alkalmazók aránya esetleg különbözhet társadalmi-foglalkozási rétegenként, ami a felvétel adatait némileg torzíthatja. Így például lehetséges, hogy az alkalmazásban álló szellemi dolgozó nőknek a fizikai dolgozókénál magasabb szülési részaránya azzal van összefüggésben, hogy a fogamzásgátlást a szellemi dolgozók kiterjedtebben és hatékonyabban alkalmazzák, a nemkívánt teherbeeséseket tehát már eleve elkerülik, s ennek tudható be csoportjukban a művi vetélések alacsonyabb részesedése.[9]

A felvétel csak a jelenlegi foglalkozásra terjed ki, ezért a társadalmi átrétegződésnek a születéskorlátozásra való hatását nem figyelte meg. Mind a felvétel anyagából, mind a népmozgalmi adatokból megállapítható azonban, hogy a születéskorlátozás intenzitása azokban a foglalkozási-társadalmi rétegekben erősebb, amelyeknek súlya az iparosodás, a társadalmi fejlődés során növekszik. Ez a születéskorlátozás általános fokozódását eredményezi.

JÖVEDELEM

Az életszínvonalnak a demográfiai magatartásra gyakorolt hatása elvben a legközvetlenebbül a jövedelmi adatokon keresztül volna lemérhető. A jövedelemmel kapcsolatos mutatók azonban erős torzulások veszélyének vannak kitéve. Az egy főre jutó jövedelem mutatója — még akkor is, ha pontosan megállapítható — csupán durva megközelítést ad az életszínvonalról, annak következtében, hogy az adott családok (háztartások) korösszetétele, lakáshelyzete, a már meglevő javakkal való ellátottságának mértéke, ezzel összefüggésben szükségletei, kiadási szerkezete stb. lényegesen különböző lehet. Ezen túlmenően azonban a jövedelem-bevallásokban általában erős letagadási tendencia tapasztalható, ami felvételünk során sem

[9] Kismérvű torzítás az intézeten kívüli szülések figyelmen kívül való hagyásából is adódhat, mely társadalmi rétegenként különböző arányú lehet.

volt kiküszöbölhető, miután a kórházi kikérdezéskor megfelelő ellenőrzésre természetesen nem volt mód. Emiatt az önállókra és a szövetkezeti tagokra vonatkozóan az anyag használhatatlan. Bizonyosfokú letagadás a munkások, alkalmazottak rétegénél is érezhető volt. Erre engednek következtetni a felvétel során nyert adatoknak az 1960. évi munkás-alkalmazotti háztartásstatisztikai adatokkal való összehasonlítása is. Ez utóbbiak — a megfelelő kiválasztás útján — 18 ezer háztartásra terjednek ki, ezért az országos helyzetre inkább reprezentatívnak tekinthetők. Felvételünkben a jövedelemmegoszlás sokkal kedvezőtlenebb. A legalacsonyabb kategória aránya lényegesen magasabb és általában a kisebb jövedelmi csoportok felé való eltolódás figyelhető meg, ami elsősorban a nagyarányú jövedelem letagadással magyarázható (a több keresős családokban csak az egyik kereső jövedelmének megjelölése, kiegészítő bérek, bérpótlékok mellőzése a bevallásnál, a valóságosnál alacsonyabb alapfizetés bevallása stb). Bizonyos szerepe a kedvezőtlenebb jövedelemeloszlásban annak a körülménynek is lehet, hogy felvételünkben az egyedülálló férfiakból, vagy egyedülálló idősebb nőkből álló háztartások természetesen nem szerepelnek és általában a kisebb vagy nagyobb gyermekszámmal rendelkező nők (családok) kaptak nagyobb súlyt. Ennek következtében az általunk megfigyelt sokaságban a keresők-eltartottak aránya is kedvezőtlenebb. Ez azonban a torzulásnak csupán kisebb részét magyarázhatja.

Miután azonban a jövedelem kisebbítése mind a művileg vetélőknél, mind a szülő nőknél tapasztalható volt és feltehetően egyenletesen oszlik meg valamennyi jövedelmi kategóriában, az egyes csoportok összehasonlítása elvégezhető. (Elképzelhető ugyan, hogy a művi vetélőknél a letagadás aránya valamivel magasabb volt, miután az anyagi helyzet sokszor a vetélés indokaként szerepelt ; ez azonban a következő megállapítások érvényét egyáltalán nem rontja le, sőt fokozza.)

16. Szülő nők aránya a teherbeesett (szülő + művileg vetélő) gyermektelen és 1 gyermekes nőknél az egy főre jutó jövedelem nagysága szerint

Соотношение рожениц во процентах к беременным (родным + хирургически выкидывающим) бездетным женщинам и женщинам имеющим 1 дитя по размеру дохода на душу

Ratio of Women in Childbed per 100 Pregnant (Childbearing + Surgically Miscarrying) Females Having no Children or Having One Child by the Extent of per Capita Income

Egy főre jutó havi jövedelem (a bérből és fizetésből élő családokban) (1)	Szülő nők %-os aránya (2)	
	a gyermektelen (3)	az 1 gyermekes (5)
	nőknél (4)	
300 Ft-ig	71,2	52,8
301— 400 Ft-ig	77,8	49,6
401— 500 Ft-ig	76,2	43,0
501— 800 Ft-ig	78,8	31,0
801—1200 Ft-ig	66,9	26,0
1201—1500 Ft-ig	73,9	25,4
1501—	76,4	34,1
Összesen	*73,9*	*36,0*

Горизонтальная графа : (1) Доход на душу ; (2) соотношение рожениц во процентах к (3) бездетным женщинам, (4) женщинам (5) имеющим одного дитя.

Heading: (1) Per capita monthly income ; (2) ratio of women in childbed per 100 (3) women having no children, (4) women (5) having one child.

Az anyagi helyzet és a szülési hajlam közötti összefüggés eredményeit a 16. tábla foglalja össze.

A tábla adatai világosan jelzik, hogy az anyagi helyzetnek a szülési hajlamra az első gyermek tekintetében semmiféle befolyása nincs ; a szülő nők aránya a különböző jövedelmi kategóriákban lényegében azonos és csupán véletlenszerű kisebb ingadozásokat mutat minden tendencia nélkül. A tábla második oszlopa viszont jelzi, hogy az egy-gyermekeseknél már lényegében negatív korreláció észlelhető a jövedelmi helyzet és a szülési hajlam között ; a szülési arány a legalacsonyabb jövedelmi kategóriákban a legmagasabb és a jövedelem növekedésével arányosan csökken. Ez arra enged következtetni, hogy az igények és a tényleges helyzet közötti arány, vagyis az anyagi helyzet szubjektív megítélése a magasabb jövedelműeknél nem feltétlenül kedvezőbb. Ez egyúttal figyelmeztetést ad népesedéspolitikai szempontból arra vontkozóan, hogy az életszínvonal javulásától önmagában valószínűleg nem várható a születésgyakoriság fokozódása.

A jövedelmi helyzet és a szülési hajlam közötti összefüggés foglalkozási viszony szerinti feldolgozása még nem történt meg. Több külföldi felvétel adatai arra utalnak, hogy az említett negatív korreláció nem minden társadalmi réteg esetében tapasztalható és így lehetséges, hogy a női népesség egészére érvényesnek látszó összefüggés a mi esetünkben számos, gyakran ellentétes tényező hatására jön létre.

LAKÁSHELYZET

A születéskorlátozást befolyásoló gazdasági tényezők között kiemelkedő jelentőségüként szokták emlegetni a lakáshelyzetet. Felvételünk eredményei azt mutatják, hogy a szülési hajlam meghatározásában bizonyos szerepe van annak, hogy a kérdéses házaspár önálló (főbérleti) lakással rendelkezik-e, vagy sem ; ezen túlmenően viszont a lakáshelyzetnek, illetve a laksűrűségnek nincs lényeges szerepe a születéskorlátozásban.[10]

A megkérdezett szülő, illetve művileg vetélő nők 88,5%-a lakott főbérleti, 2,8%-a társbérleti, 8,7%-a albérleti lakásban.

Az anyag csoportosítás nélküli vizsgálata szerint úgy látszik, mint ha a különböző bérletben lakók szülési hajlama között számottevő különbség nem lenne. E vizsgálatnál azonban feltétlenül figyelembe kell vennünk azt a körülményt, hogy a társbérletben, illetve albérletben lakó házaspárok között lényegesen nagyobb arányban vannak a fiatalok, illetve gyermektelenek ; az idősebb, nagyobb gyermekszámú házaspárok túlnyomórészt főbérletben laknak. Ezért e tényező vizsgálatánál ugyancsak külön kell választani a gyermektelenek és 1 gyermekesek kategóriáját. (17. tábla.)

A gyermekszám szerinti részletezés rámutat arra, hogy a gyermektelenéknél a főbérlők és társbérlők szülési hajlama valóban lényegében azonos ; az albérletben lakóké azonban már itt lényegesen alacsonyabb ; az egy gyermekes családoknál azonban már a társbérlők szüléseinek aránya is elmarad a főbérlőké mögött és lényegében az albérlők színvonalára süllyed.

[10] A felvétel nem vette figyelembe a lakáshelyzettel kapcsolatos minőségi tényezőket ; csupán a lakáshasználat jogcímére és a laksűrűségre terjedt ki ; nem vizsgálta tehát a szobák nagyságát, a lakás felszereltségét stb. Így a lakáshelyzetre közölt megállapítások csak megközelítő érvényűek.

17. Szülő nők százalékos aránya a teherbeesett (szülő + művileg vetélő) nőknél gyermekszám és a lakáshasználat jogcíme szerint

Соотношение рожениц во процентах к беременным (родным + хирургически выкидывающим) женщинам по числу детей и праву к наему квартиры

Ratio of Women in Childbed per 100 Pregnant (Childbearing + Surgically Miscarrying) Females by Number of Children and Title of Lodgement Tenancy

Megnevezés	Szülő nők százalékos aránya (1)	
	gyermekteleneknél (2)	1 gyermekeseknél (3)
1. Főbérlet	77,6	40,2
2. Társbérlet	77,1	30,7
3. Albérlet	51,4	29,8

Горизонтальная графа: (1) Соотношение рожениц во процентах к (2) бездетным женщинам, (3) женщинам имеющим 1 дитя.

Вертикальная графа: 1. Наем; 2. сонаем; 3. поднаем.

Heading: (1) Ratio of women in childbed per 100 women (2) having no children, (3) having 1 child.

Lateral text: 1. Tenancy; 2. co-tenancy; 3. sub-tenancy.

Az egyes bérleti típusokon belül a laksűrűségnek a szülési hajlamra nincs lényegesebb hatása. A családok gyermekszám és laksűrűség szerint kombinált csoportosítása azt mutatja, hogy a születéskorlátozás intenzitására vonatkozó adatokban semmiféle tendencia, illetve szabályszerűség nem nyilvánul meg, ugyanis, ha volna ilyen, akkor ez a megfigyelt sokaságban, melynek csoportjai például a főbérletben százas illetve ezres nagyságrendben mozognak, megmutatkozna. Mindezek alapján az a következtetés vonható le, hogy távlati lakáspolitikánk, amely minden család önálló lakáshoz való juttatását tűzte ki célul, bizonyos mértékig elősegíti a születéseket; a lakáshelyzet ezen túlmenő minőségi javulásától, a laksűrűség csökkenésétől azonban e tekintetben határozott eredmény valószínűleg nem várható.

FOGAMZÁSGÁTLÁS

A megkérdezett 26 157 nő közül 8 909 jelentette ki, hogy rendszeresen alkalmaz fogamzásgátlást. Meg kell jegyezni, hogy ez a 34 százalékos arány nem tekinthető jellemzőnek a fogamzásgátlás elterjedtségére két okból:

1. A megfigyelt tömeg jelentős részét a szülő nők képezik, akiknek 89%-a nem védekezett a teherbeesés ellen.

2. Miután a megfigyelés a teherbeesettekre terjedt ki, értelemszerűen kimaradt belőle a fogamzásgátlást eredményesen alkalmazók rétege. Pontosabban fogalmazva: a fogamzásgátlással élők közül a megfigyeltek aránya az alkalmazott módszer hatásosságának növekedésével csökkent; a teherbeesés elleni védekezést — a kérdéses időszakban — teljes biztonsággal alkalmazók a megfigyelésből teljesen kimaradtak.[11]

A szülő nők fogamzásgátlásával kapcsolatos kérdés tulajdonképpen arra ad választ, hogy a szülések hány százaléka származik célzatos, kifejezetten fogamzásra törekvő vagy legalább is ennek a lehetőségétől nem tartózkodó érintkezésből. Ezt az arányt az iparilag fejlett, fogamzásgátlási

[11] Ezzel összefüggésben meg kell jegyezni, hogy fentiek miatt természetesen kimaradtak a megfigyelésből a meddő (steril) nők; a terméketlen (infertilis) nők a spontán vetélők közt szerepelnek.

technikában tehát előrehaladott országokban is csupán 50—70%-ra becsülik. Magyarországon ez az arányszám jelenleg lényegesen magasabb. (18. tábla.)

18. 1960 októberében intézetben szült és művileg vetélt nők megoszlása aszerint, hogy teherbeesésük ellen védekeztek-e

Распределение женщин родивших и хирургически выкидывавших в лечебных заведениях, в октябре 1960 г., смотря на тому если они употребляли противозачаточные средства или нет

Females Having Confined and Surgically Miscarried in Health Institutions, in October 1960, According to Their Contraception Experience

Megnevezés	Szülő nők (1)		Művileg vetélt nők (2)	
	szám	%	szám	%
1. *Összesen*	*9671*	*100,0*	*13 668*	*100,0*
2. ebből :				
3. teherbeesés ellen rendszeresen nem védekezett	8587	88,8	6 611	48,4
4. védekezett	1084	11,2	7 057	51,6
5. A védekezés ellenére teherbeesetteknél a teherbeesés oka, összesen	1084	100,0	7 057	100,0
ebből :				
6. védekezés elmulasztása	692	63,8	4 432	62,8
7. védekezés elmulasztása, mert gyermeket akart	141	13,0	10	0,2
8. nem tudja	57	5,3	729	10,3
9. fogamzásgátlási mód hibás alkalmazása	128	11,8	1 448	20,5
10. fogamzásgátló eszköz hibás volta	19	1,8	289	4,1
11. egyéb	47	4,3	149	2,1

Горизонтальна гряафа : (1) Роженицы ; (2) хирургически выкидывавшие женщины.
Вертикальная графа : 1. Всего ; 2. в том числе : 3. систематически не употребляли противозачаточных средств ; 4. употребляли эти средства ; 5. вопреки средствам употреблянным они стали беременными ; причины зачатия ; 6. непринятие употребления средств ; 7. непринятие употребления средств, потому что они хотели детей ; 8. не знают причин ; 9. ошибочное употребление противозачаточных способов ; 10. употребление дефектных противозачаточных средств ; 11. прочие причины.

Heading : (1) Females having confined ; (2) females having surgically miscarried.
Lateral text : 1. Total ; 2. of which : 3. did not systematically use any contraceptive practice ; 4. practised contraception ; 5. causes of having become pregnant, in spite of having practised contraception : 6. non-observance of contraceptive practice ; 7. non-observance of contraceptive practice because of wanting children ; 8. do not know the cause ; 9. incorrect way of practising contraception ; 10. using damaged contraceptives ; 11. other causes.

A szülő nők közel 90 százaléka nem védekezett, sőt az egyébként rendszeresen védekezők közül is 13 százalék szándékosan — gyermeket kívánva — további 64 százaléka pedig különösebben határozott szándék nélkül, de (mint ezt a szülés ténye mutatja) az esetleges teherbeeséstől nem idegenkedve, mellőzte a védekezést.

A fogamzásgátlás vizsgálatának közvetlenebb jelentősége van a művileg vetélő nőknél, akiknél nyilvánvaló, hogy a szüléssel szemben egy erős és stabil ellenállás jelentkezik, ami adott esetben műtéti beavatkozás vállalásáig is terjed. Feltűnő, hogy ennek ellenére a teherbeesetteknek csupán fele alkalmazott rendszeresen fogamzásgátlást ; az adott esetben azonban ezeknek is közel 2/3 része elmulasztotta azt.

A teherbeesés elleni védekezés alacsony aránya felveti a kérdést, hogy ez mennyire van összefüggésben az általános kultúrszínvonallal. A megkér-

dezett nők iskolai végzettség szerinti csoportosítása azt mutatja, hogy e két tényező közt valóban van összefüggés; az átlagtól való lényeges eltérés azonban csupán az iskolát egyáltalán nem végzetteknél, illetve az egyetemi végzettségűeknél mutatkozik.

A teherbeesés ellen védekezők százalékos aránya iskolai végzettség szerint:

Nem járt iskolába	26,5
Az általános iskola 1—3 osztályát végezte	46,6
Az általános iskola 4—8 osztályát végezte	51,4
Középiskolát végzett	54,5
Egyetemet végzett	64,1

Az iskolázottság és a műveltségi színvonal általános emelkedése révén tehát várható bizonyos előrehaladás a fogamzásgátlás terén. Ugyanakkor azonban az adatok egészségügyi kultúránk e téren való speciális elmaradottságát jelzik, amelynek megszüntetése a művi vetélések magas számának csökkentése érdekében szükséges lenne.

A megfigyelés kiterjedt a fogamzásgátlás módjára. Az idevonatkozó eredmények elemzésekor ismét rá kell mutatni arra, hogy ezek *a fogamzásgátlás egyes módszereinek elterjedését erősen torzított formában tükrözik.* A teherbeesettekről lévén szó, a kevésbé hatékony módszerek aránya a megfigyelésben nagyobb súlyt kapott; a hatékonyabb módszereké pedig — éppen hatékonyságuk fokozódásával arányosan — csökkent.

A teherbeesés ellen rendszeresen védekező nők megoszlása a védekezés módja szerint a következő volt:

Védekezés módja	Megoszlás (%)
Condom	19,2
Pesszárium	5,9
Havi vérzést szabályozó eljárás	0,2
Cervix sapka	0,5
Megszakított érintkezés	54,8
Időszakos megtartóztatás	1,7
Zselé (timidon)	6,3
Hüvelyöblítés	8,2
Egyéb	3,2
Összesen	*100,0*

A feldolgozásnál a több módszert együttesen használókat a fenti felsorolás szerinti első módszernél sorolták be, de a másodikat is — mint kiegészítést — figyelembe vették. Egyébként a teherbeesés ellen védekezők közel 90%-a csupán egy eszközt, illetve módszert alkalmazott.[12] Gyakrabban előforduló kombinált védekezési módok voltak a condom és a megszakított érintkezés együttes alkalmazása (1,6%), a condom és hüvelyöblítés (0,8%), a megszakított érintkezés és hüvelyöblítés (3,4%) és a timidon zselé hüvelyöblítéssel (0,6%).

Feltűnő, hogy az esetek több mint felét képezi az eredményességi szempontból rendkívül kétes kimenetelű megszakított érintkezés. (Ismét utalunk arra, hogy teherbeesettekről van szó, tehát feltételezhető, hogy e módszer

[12] Egy eszköznek illetve eljárásnak minősült a pesszárium és zselé használata (a pesszáriumhoz sorolva) valamint a megszakított érintkezés és időszakos megtartóztatás kombinációja (a megszakított érintkezéshez sorolva).

százalékosan magas aránya részben éppen hatástalanságával függ össze.) Ugyancsak viszonylag nagy arányban szerepel a condom használata. Ugyanakkor rendkívül ritka az ún. ritmikus módszer alkalmazása. Ugyancsak alacsony arányban fordult elő a biztonsági és kényelmi szempontból általában legkorszerűbbnek tartott pesszárium. Feltehető, hogy valójában — a propagatív korú női népesség egészében — alkalmazásuk ennél nagyobb arányú, s a teherbeesettek között való alacsonyabb előfordulásuk éppen hatásosságukkal függ össze

A teherbeesés elleni védekezés módszereinek megválasztása is összefügg a kultúrszínvonallal. Erre mutatnak a következő táblázat adatai, amelyekben az iskolai végzettség szerint vizsgáltuk, hogy a kérdéses csoport az átlagosnál nagyobb vagy kisebb arányban alkalmazza-e a kérdéses védekezési módot. (19. tábla.)

19. Egyes fogamzásgátló eszközök (eljárások) alkalmazóinak százalékos aránya iskolai végzettség szerint, a használók átlagos arányához viszonyítva
(A használók átlagos aránya = 100)

Процентное распределение женщин употребляющих некоторые противозачаточные средства (способы) по школьному образованию, по среднему соотношению употребляющих противозачаточных средств
(Среднее соотношение употребляющих противозачаточные средства = 100)

Percentage Distribution of Females Using Certain Contraceptive Devices (Methods) by Level of Education, Compared to the Average Ratio of Females Practising Contraception
(Average Ratico of Females Practising Contraception = 100)

A védekezés módja (1)	Nem járt iskolába (2)	Az általános iskola (6)		Középiskolát (8)	Egyetemet (9)
		1—3 (4)	4—8 (5)		
		osztályát végezte (3)		végzett (7)	
1. Condom	77,8	100,0	98,8	101,8	144,4
2. Pesszárium	—	52,0	82,6	185,7	172,2
3. Az érintkezés megszakítása	144,4	112,0	107,3	66,7	55,6
4. Időszakos megtartóztatás	—	32,0	71,5	221,4	344,4
5. Zselé (timidon)	44,4	80,0	93,8	131,5	127,8
6. Hüvelyöblítés	44,4	88,0	98,1	117,9	61,1

Горизонтальная графа: (1) Способы предотвращения зачатий. (2) Не ходили в школу; (3) окончили (4) 1—3, (5) 4—8 классов (6) восьмилетки ; (7) окончили (8) среднюю школу, (9) университет.

Вертикальная графа: 1. Презервативы ; 2. пессария ; 3. прерывание сношения ; 4. периодичное воздержание ; 5. желе (таблеты «Тимидон») ; 6. промывание влагалища.

Heading: (1) Contraceptive methods. (2) Did not attend school ; (3) completed (4) 1—3 (5) 4—8 forms (6) of primary school ; (7) completed (8) secondary school ; (9) university

Lateral text: 1. Condom ; 2.pessary ; 3. coitus interruption ; 4. periodical sexual abstinence, 5. jelly (pills „Timidon") ; 6. washing.

A táblázatból világosan kitűnik, hogy a pesszárium, a condom és a timidon használata a kultúrszínvonal emelkedésétől függően fokozódik. Ugyancsak rendkívüli mértékben függ a műveltségi színvonaltól a ritmikus módszer (időszakos megtartóztatás) alkalmazása is ; ez iskolázatlanoknál egyáltalán nem fordul elő és az egyetemi végzettségűeknél aránya több mint tízszerese az általános iskola 1—3 osztályát végzettekének.[13]. Fordítottan arányos viszont az iskolai végzettséggel a megszakított érintkezés alkalmazása, amely alacsonyabb műveltségi fokon állóknál elterjedtebb. A többi módszer

[13] Ez egyébként alátámasztani látszik azt a külföldi irodalomban ismert tételt, mely szerint a nemi élet intenzitása az iskolai végzettséggel fordítottan arányos.

alkalmazása nem mutat egyértelmű összefüggést — sem pozitív, sem negatív irányban — a kulturális színvonallal.

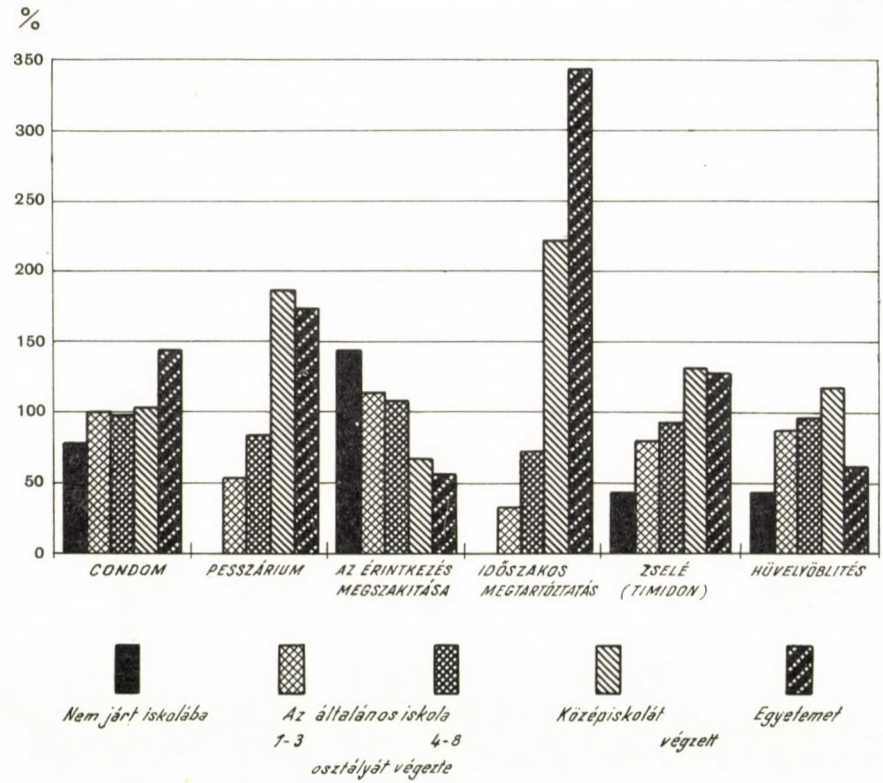

V. Egyes fogamzásgátló eszközök alkalmazóinak százalékos aránya iskolai végzettség szerint (a használók átlagos aránya = 100)

Процентное распределение женщин употребляющих некоторые противозачаточные средства по школьному образованию (среднее соотношение употребляющих противозачаточные средства = 100)

Ratio of Females Using Certain Contraceptive Devices by Level of Education (Average Ratio of Females Practising Contraception = 100)

Az előzőekben már érintettük azokat az okokat, melyek a teherbeesést a rendszeresen védekező nőknél előidézték. Miután az egyes fogamzásgátló szerek, illetve eljárások lényegesen különböznek egymástól egyrészt abban a tekintetben, hogy mennyi kényelmetlenséget okoznak, másrészt aszerint, hogy mennyi elővigyázatosságot, gyakorlati ügyességet és egészségügyi kultúrát igényelnek, ebből következően az okok megoszlása az egyes óvszereknél lényegesen eltérő. (20. tábla.)

Az esetek közel 2/3-ában a védekezés elmulasztását, további 1/5-ében pedig a fogamzásgátlási mód hibás alkalmazását jelölték meg a teherbeesés okaként. Legnagyobb arányú (76%-os) a védekezés elmulasztása a megszakított érintkezésnél, és magas a védekezés elmulasztásából származó teherbeesések aránya (64%) az időszakos megtartóztatást alkalmazóknál is.

20. A teherbeesés ellen rendszeresen védekező nők százalékos megoszlása a védekezés módja és a teherbeesés oka szerint

Процентное расиределние женщик систематически употребляющих противозачаточные средства, по способу предотвращения зачатий и причине зачатия

Percentage Distribution of Females Practising Contraception Systematically, by Contraceptive Methods and Causes of Having Become Pregnant

Megnevezés	Védekezés elmulasztása (nem a teherbeesés célzatával) (1)	Védekezés elmulasztása, mert gyermeket akart (2)	Nem tudja az okot (3)	Fogamzásgátlási mód, illetve eszköz hibás (6)		Egyéb (7)	Összesen (8)
				alkalmazása (4)	minősége (5)		
1. *Összesen*	*62,8*	*2,0*	*9,6*	*19,5*	*3,7*	*2,4*	*100,0*
2. Ebből :							
3. condom ...	59,3	1,9	7,5	15,5	14,7	1,1	100,0
4. pesszárium	40,2	1,8	9,2	44,4	2,6	1,8	100,0
5. megszakított érintkezés	75,7	2,2	8,7	12,3	—	1,1	100,0
6. időszakos megtartóztatás	63,6	0,8	9,3	17,0	—	9,3	100,0
7. zselé (timidon) .	34,5	0,8	14,1	37,0	11,6	2,0	100,0
8. hüvelyöblítés	55,9	0,6	12,9	27,4	0,8	2,4	100,0

Горизонтальная графа : (1) Непринятие употребления противозачаточных средств (не тенденциозно чтобы быть беременными) ; (2) непринятие употребления противозачаточных средств, потому что хотели детей ; (3) не знают причины ; (4) употребление, (5) качество (6) противозачаточных способов или средств было дефектным ; (7) прочие причины ; (8) всего.

Вертикальная графа : 1. Всего ; 2. в том числе : 3. презервативы ; 4. пессария ; 5 прерывание сношения ; 6. периодичное воздержание ; 7. желе (Тимидон) ; 8. промывание влагалища.

Heading : (1) Non-observance of contraceptive practice (not with the purpose to become pregnant) ; (2) non-observance of contraceptive practice because of wanting children ; (3) do not know the cause ; (4) the practice, (5) the quality (6) of the contraceptive method resp. device was defective ; (7) other causes ; (8) total.

Lateral text : 1. Total ; 2. of which : 3. condom ; 4. pessary ; 5. coitus interruption ; 6. periodical sexual abstinence ; 7. jelly (Timidon) ; 8. washing.

A művi fogamzásgátló eszközök közül a legnagyobb arányban a condomnál fordul elő annak mellőzése, valószínű összefüggésben a használatával kapcsolatos kényelmetlenséggel.

A fogamzásgátlási mód hibás alkalmazása legnagyobb arányban a pesszáriumnál, valamint ezt követően a zseléknél fordul elő, ami arra utal, hogy ezek a módszerek bizonyos ügyességet, illetve gyakorlottságot is feltételeznek.

A fogamzásgátló eszközök minőség-hibájára legnagyobb arányban a condom és a zselé használatával kapcsolatban történt említés.

A teherbeesések okának fogamzásgátló eszközök szerinti vizsgálatával kapcsolatban ismét utalnunk kell arra, hogy egyrészt a megfigyeltek között csupán teherbeesettek szerepeltek (tehát az eredményes fogamzásgátlók rétege a megfigyelésből kimaradt), másrészt a válaszokat a megkérdezett nők adták, akik bizonyos fokig önkényesen jelölték meg a teherbeesés okát.

A SZÜLETÉSKORLÁTOZÁS SZUBJEKTÍV INDOKAI

A művileg vetélt nők 90 százaléka az idevonatkozó jogszabály *b)* pontja, vagyis személyes, családi, illetve szociális indok alapján kérte a terhesség megszakítását. (Ez az arány egyébként megegyezik az 1960. évi átlagos aránnyal.) A megkérdezett nők saját véleményük alapján kérelmük legfőbb tényezőjeként a 21. táblán részletezett okokat jelölték meg.[14]

21. A b) pont (személyes, családi és szociális indokok) alapján 1960 októberében művileg vetélt nők %-os megoszlása az általuk megjelölt ok szerint

Процентное распределение женщин, хирургически выкидывавших в октябре 1960 г., на почве, пункта «б» (личные, семейные и общественные основания) по ими названным причинам

Percentage Distribution of Females, Having Surgically Miscarried in October 1960, on the Basis of Point „b" (Personal, Family and Social Reasons), According to the Reason as Indicated by Them

Megnevezés	Összes (1)	Ebből (2)	
		keresők (3)	eltartottak (4)
1. Elég a gyermek	30,5	25,1	35,1
2. Az előző gyermek még kicsi	9,7	6,8	12,1
3. Fél a szüléstől vagy beteg	10,3	8,2	12,2
4. Idősnek tartja magát	4,1	4,4	3,9
5. Kedvezőtlen családi állapot, illetve helyzet*	9,7	15,5	4,8
6. Rossz lakásviszonyok	15,2	22,2	9,2
7. Alacsony jövedelem	13,4	8,2	17,9
8. Takarékoskodás meghatározott célra	1,8	1,8	1,8
9. A gyermek munkájában (hivatásában) zavarja (nem tudja elhelyezni)	3,8	6,3	1,6
10. Egyéb	1,5	1,5	1,4
11. *Összesen*	*100,0*	*100,0*	*100,0*

* Ide tartoztak a nem házas nőkön kívül azok is, akik különváltan élnek, akiket férjük elhagyott, vagy bármilyen okból (pl. alkoholizmus) kifolyólag házaséletük nem megfelelő.

Горизонтальная графа : (1) Всего ; (2) в том числе : (3) самодеятельные, (4) иждивенцы.
Вертикальная графа : 1. Имеют достаточных детей ; 2. предыдущий ребенок еще маленький ; 3. они боятся родов или являются больными ; 4. они считают себя старыми ; 5. неблагоприятные семейные обстоятельства ; 6. плохие жилищные условия ; 7. низкий доход ; 8. экономия с решительной целью ; 9. ребенки мешают им в работе (в профессии) (не умеют расместить их) ; 10. другие причины ; 11. всего.

Heading : (1) Total ; (2) of which : (3) earners, (4) dependants.
Lateral text : 1. They have children enough ; 2. the preceding child is still at an early age 3. fear of confinement or being sick ; 4. consider themselves as being aged ; 5. unfavourable family affairs or domestic troubles ; 6. bad housing conditions ; 7. low income ; 8. economy for a certain purpose ; 9. children disturb them in work (occupation) (are not able to place them) ; 10. other reasons ; 11. total.

Feltűnő, hogy az érdekeltek szubjektív véleménye szerint is a születéskorlátozás oka az esetek 2/3-ában családi illetve személyes jellegű. (Ide tartozik a fenti táblázatban sorrendben az első öt tényező.) A további 1/3 részben szerepelnek csupán gazdasági jellegű indokok ; nagyjában egyforma aránnyal az alacsony fizetés illetve a rossz lakáshelyzet. Csupán minimális mértékben fordul elő a dolgozó nő hivatástudatának és az anyaságnak az összeütközése. Ebben a kis csoportban szerepelnek azok is, akik a gyermek elhelyezési lehetőségének hiányát jelölték meg a születéskorlátozás okaként. Ez arra

[14] A felvétel a szubjektív kérdéseknél — az egyszerűség és áttekinthetőség céljából — a legfőbb (egy) okra szorítkozott, függetlenül a motiváció valóságban komplex jellegétől. Meg kell jegyezni, hogy a családi jellegű válaszok egy részénél is (pl. elég a gyermek) háttérben anyagi indokok húzódhatnak meg, s megfordítva, az anyagi tényezők említésénél is szerepelhetnek velük összefonódott családi motívumok.

utal, hogy a gyermekintézmények jelenlegi túlzsúfoltságának megszüntetése, a bölcsődei, óvodai, napközi otthoni hálózat bővítése önmagában valószínűleg nem fog lényeges változást előidézni a demográfiai magatartásban.

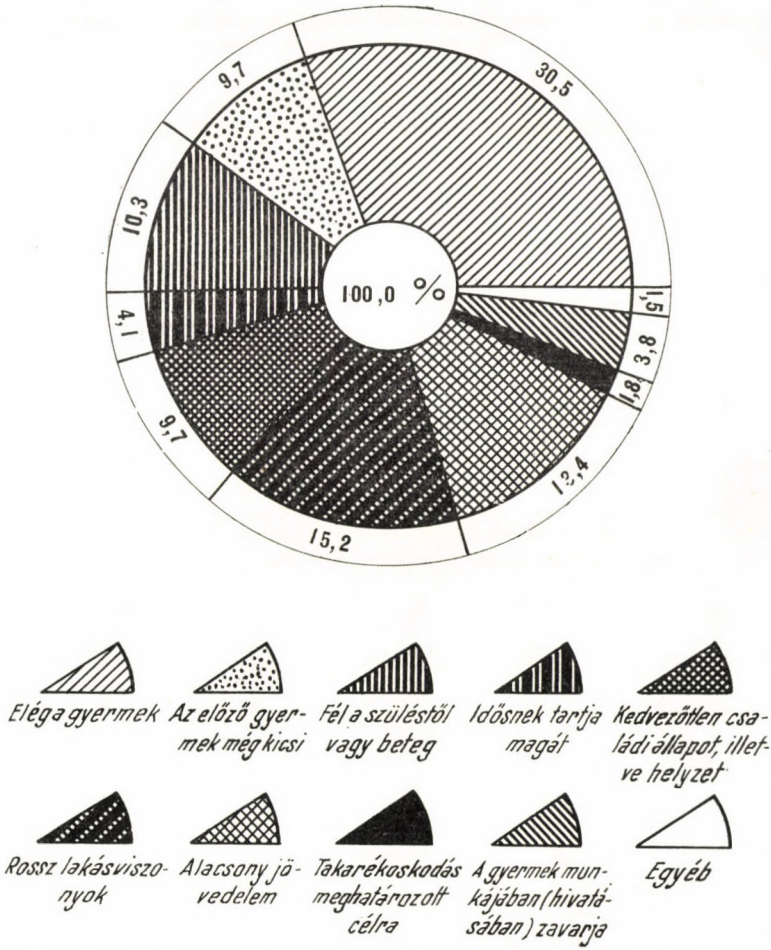

VI. A személyes, családi és szociális indokok alapján 1960 októberében művileg vetélt nők megoszlása az általuk megjelölt okok szerint.

Процентное распределение женщин хирургически выкидывавших в октябре 1960 г., на почве личного, семейного и общественного основании по ими названным причинам

Percentage Distribution of Females, Having Surgically Miscarried in October 1960, on the Basis of Personal, Family and Social Reasons, According to the Reason as Indicated by Them

A születéskorlátozás okainak megoszlásánál több csoportban lényeges különbség mutatkozik a keresők és az eltartottak között. Feltűnően nagy a különbség a kedvezőtlen családi állapotnak mint indoknak a részaránya között. Ez érthető, miután a nem házas nők csaknem kizárólag keresők; eltartottaknál legfeljebb a szülők által eltartott hajadonoknál

fordulhat elő ez a tényező. A kedvezőtlen lakásviszonyoknak a dolgozó nőknél lényegesen magasabb aránya arra utal, hogy a dolgozó nőknél a fiatal és megfelelő lakással nem rendelkező házaspárok aránya magasabb. Különösen nagy arányban szerepel ez az indok az alkalmazásban álló munkásnőknél, akiknek több mint 1/4 része ezt az okot jelölte meg. A kevés fizetés viszont érthetően azokban a családokban fordul elő gyakrabban, ahol a nő nem keres ; így különösen azoknál az eltartott nőknél, akiknek a férje fizikai munkás vagy termelőszövetkezeti tag az esetek 1/5 részében volt ez indokként feltüntetve.

Azt, hogy az anyai teendők a nők egyéb elfoglaltságának ellátását zavarják, ugyancsak nyilvánvalóan a dolgozó nők jelölték meg nagyobb arányban ; a szellemi dolgozók 1/10-e erre hivatkozott.

A dolgozók és az eltartottak indokai közötti arányeltérés a már meglevő gyermekek számánál is jelentkezik ; ez azonban elsősorban eltérő kormegoszlásukkal magyarázható ; az eltartottak között nagyobb arányban vannak az idősebbek, akiknek már egy vagy több gyermekük van.

A TOVÁBBI SZÜLÉSSEL KAPCSOLATOS SZÁNDÉKOK

A megkérdezett nők további családi terveivel kapcsolatban adott válaszairól bizonyos vonatkozásokban már megemlékeztünk, így elsősorban a kor, családi állapot, meglevő gyermekek száma stb. tényezőinek a tárgyalásakor. Ebben a pontban egyrészt összefoglaljuk az ide vonatkozó eredményeket, másrészt azokat a szempontokat tárgyaljuk, amelyekről az előzőekben még nem volt szó.

A megkérdezett 23 346 szült illetve művileg vetélt nők 51%-a válaszolta, hogy nem kíván többé szülni ; 39%-a kifejezetten, 10%-a pedig bizonyos feltételek teljesülése esetén kíván szülni. Lényeges különbség tapasztalható a szülő és művileg vetélő nők további családi tervei között. (22. tábla.)

22. Szülő és művileg vetélő nők %-os megoszlása további családi terveik szerint
Процентное распределение рожениц и хирургически выкидывавших женщин по дальнейшему семейному планированию
Percentage Distribution of Childless Women in Childbed and Surgically Miscarrying Females by Family Planning

Megnevezés	Szülő (1)	Művileg vetélő (2)
1. Kíván szülni	58,2	25,5
2. Feltételesen kíván szülni	5,7	13,0
3. Nem kíván szülni	36,1	61,5
4. *Összesen*	*100,0*	*100,0*

Горизонтальная графа : (1) Роженицы ; (2) хирургически выкидывавшие женщины.
Вертикальная графа : 1. Желают родить ; 2. условно желают родить ; 3. не желают родить.

Heading : Females (1) having confined ; (2) having surgically miscarried.
Lateral text : 1. Want to bear another child ; 2. want to bear conditionally ; 3. do not want to bear.

Bizonyos szempontból meglepő, hogy közvetlenül a szülésüket követően megkérdezett nők ilyen nagy arányban adtak pozitív választ arra vonatkozóan, hogy kívánnak-e ismét szülni. Várható lett volna ugyanis, hogy egyrészt a szülés utáni lélektani állapot miatt, másrészt pedig annak következtében, hogy éppen a szülésük által eredeti családi terveiket részben vagy

egészben teljesítették, a további szülési készség mérsékeltebb lesz. Ez nem következett be, annak jeléül, hogy a jelenlegi intézeti szüléslevezetés már nem okoz olyan lélektani traumát, amely a nők beállítottságát befolyásolná, sőt feltehető, hogy a sikeres szülés érzete a további családi tervekkel kapcsolatban inkább pozitív jellegű beállítottságra hangolja a nőket.

A művileg vetélt nőknél a továbbiakban szülni kívánók aránya lényegesen alacsonyabb, még ha a feltételesen szülni kívánókat is ide számítjuk. (A feltételesen szülni kívánók aránya egyébként itt érthetően magasabb, fiatalabb korban a további családi vagy anyagi jellegű, férjhezmenetellel vagy lakással kapcsolatos remények miatt.)

A művileg vetélő nők kormegoszlása is — mint erre az előzőekben már utaltunk — idősebb a szülő nőkénél; ettől függetlenül azonban a szülni nem kívánók aránya a művileg vetélőknél minden korcsoportban magasabb, mint a szülő nőknél. (23. tábla.)

23. A továbbiakban szülni nem kívánó nők %-os aránya korcsoportonként
Процентное распределение в дальнейшем не желающих родить женщин по возрастным группам
Percentage Distribution of Females Opposing Further Confinement by Age Groups

Korcsoport (1)	Szülni nem kívánó nők százalékos aránya (2)	
	szülő nőknél (3)	művileg vetélő nőknél (4)
15—19 éves	11,9	13,7
20—29 éves	31,7	45,8
30—39 éves	64,5	84,7
40 éves és idősebb	80,0	95,8

Горизонтальная графа: (1) Возрастные группы; (2) процентное распределение женщин не желающих родить (3) к роженицам, (4) к хирургически выкидывавшим женщинам.
Heading: (1) Age groups; (2) percentage distribution of females opposing further confinement per 100 females (3) having confined, (4) having surgically miscarried.

A családi tervek ilymódon történő alakulását egyrészt a már meglevő gyermekek száma, másrészt a nő családi állapota befolyásolja lényegesen. Miután erről az előzőekben már volt szó, erre itt nem térünk ki.

A családtervezés negatív motivációjaként jelentkező tényezők megoszlása hasonlít a művi vetélés indokainak összetételéhez. A továbbiakban szülni már véglegesen nem kívánóknál azonban még magasabb a személyes, családi motívumok aránya; az összes válaszoknak több mint 4/5-e ilyen jellegű. (24. tábla.)

A házas nőknél a továbbiakban szülni nem kívánók több mint fele családját már elég nagynak tartja (nagyrészt 1, illetve 2 gyermekkel). A szülni nem kívánó nem házas nők fele kedvezőtlen családi állapotát jelölte meg. Viszonylag magas a szüléstől félők aránya; elsősorban a házasoknál. Érdekes egyébként, hogy a szüléstől való félelmet ritkábban jelölték meg azok, akik előzőleg estek át azon (11,6%), mint azok, akik művileg vetéltek (16,9%).

A személyes motívumok születéskorlátozásban játszott domináló szerepével magyarázható az is, hogy a megkérdezett nők több mint a fele véglegesen nem kíván többé szülni. E személyes motívumok ugyanis — legalábbis a megkérdezettek véleménye szerint — végleges érvényűek (például elég a gyermek). Ezért a külső körülményekben, anyagi helyzetben, lakáshelyzet-

ben, vagy más vonatkozásban bekövetkezett változások az elhatározás véglegességét — a megkérdezettek álláspontja szerint — nem befolyásolják.

24. A továbbiakban szülni nem kívánók megoszlása okok szerint
Разделение в дальнейшем не желающих родить женщин по причинам
Females Opposing Further Confinement by Reasons

Megnevezés	Továbbiakban szülni nem kívánó nők %-os megoszlása elhatározásuk oka szerint (1)		
	összesen (2)	ebből (3)	
		házas (4)	nem házas (5)
1. Elég a gyermek	55,0	56,3	23,9
2. Az előző gyermek még kicsi	0,5	0,5	0,2
3. Fél a szüléstől vagy beteg	15,1	15,4	9,5
4. Idősnek tartja magát	6,5	6,6	4,3
5. Kedvezőtlen családi állapot, illetve helyzet	4,2	2,2	50,5
6. Rossz lakásviszonyok	4,6	4,7	2,2
7. Alacsony jövedelem	11,0	11,2	5,4
8. Takarékoskodás meghatározott célra	0,2	0,2	0,2
9. A gyermek munkájában (hivatásában) zavarja (nem tudja elhelyezni)	1,3	1,4	0,3
10. Egyéb	1,6	1,5	3,5
11. *Összesen*	*100,0*	*100,0*	*100,0*

Горизонтальная графа: (1) Процентное распределение в дальнейшем не желающих родить женщин по причине их решения; (2) всего; (3) в том числе: (4) замужние, (5) незамужние.
Вертикальная графа: См. табл. 21.

Heading: (1) Percentage distribution of females opposing further confinement by the reason of their resolution; (2) total; (3) of which: (4) married, (5) unmarried.
Lateral text: See Table 21.

A megkérdezett nőknek mindössze 10%-a nyilatkozott olyan értelemben, hogy bizonyos feltételek esetén kíván szülni. (Ezeknek több mint 3/4 része a művi vetélők közül került ki, akik lényegében e feltételekkel magyarázták a gyermek utáni vágyuk és az aktuális magatartásuk közötti ellentétet.) (25. tábla.)

A feltételesen szülni kívánók feltételei között már lényegesen nagyobb arányban szerepelnek az anyagi jellegű tényezők, annak jeléül, hogy e tekintetben inkább várható olyan változás a megkérdezettek véleménye szerint, ami elhatározásukat befolyásolja. Kiugró a jobb lakásviszonyokat feltételként kívánók magas aránya, elsősorban a házas nőknél, ahol a feltételeknek közel felét teszi ki. A nem házas nőknél az esetek több mint 4/5-ében — érthetően — a férjhezmenés az alaptétel. Rendkívül alacsony azoknak a nőknek az aránya, akik anyaságuk mellett nem kívánnak keresőfoglalkozást vállalni, ami azt jelzi, hogy elsősorban a fiatal korosztályokban az otthonmaradás, a háztartási munka a nők nagy részét már nem elégíti ki.[15]

Figyelemre méltó egyébként, hogy a lakás illetve jövedelemviszonyokat születéskorlátozó tényezőként megjelölők lényegesen különböznek várakozásaikat, reményüket illetően, vagyis aszerint, hogy a továbbiakban szülni

[15] A 2,1%-ban olyanok is vannak, akik nem keresőfoglalkozásuk megszűnését, hanem a gyermek elhelyezését tekintik feltételnek.

véglegesen nem kívánók, vagy a szülni feltételesen kívánók közé sorolták magukat. A lakásnehézséget említők 58%-a feltételesen szülni kíván, vagyis valószínűnek tartja helyzete javulását, illetve ebben bízik. Ugyanakkor azoknál, akik az alacsony jövedelmet jelölték meg a korlátozás indokaként, csupán 17% jelentette ki, hogy feltételesen szülni kíván, vagyis a túlnyomó többség nem várja jövedelmi viszonyainak olyanmérvű megjavulását, ami demográfiai magatartását megváltoztatná.

25. A feltételesen szülni kívánó nők megoszlása a feltétel szerint
Разделение условно желающих родить женщин по условиям
Females Conditionally Wanting to Confine by Conditions

Megnevezés	Feltételesen szülni kívánó nők %-os aránya (1)		
	összesen (2)	ebből (3)	
		házas (4)	nem házas (5)
1. Nagyobb lesz az előző gyermek	12,3	15,3	0,6
2. Egészségi állapot rendbejön	8,1	10,0	0,9
3. Férjhez megy, illetve családi helyzete rendeződik	19,6	3,4	81,6
4. Lesz lakása, illetve jobb lakása	36,9	44,1	9,3
5. Több jövedelme lesz	12,9	14,9	5,0
6. Tervezett dolgokat megszerzi (takarékoskodást befejezi)	2,6	3,3	—
7. Nem kell keresőfoglalkozást vállalnia .. (gyermekét el tudja helyezni)	2,1	2,6	0,2
8. Egyéb	5,5	6,4	2,4
9. *Összesen*	*100,0*	*100,0*	*100,0*

Горизонтальная графа: (1) Процентное распределение условно желающих родить женщин; (2) всего; (3) в том числе: (4) замужние, (5) незамужние.
Вертикальная графа: 1. Предыдущий ребенок возрастает; 2. здоровье улучшилось; 3. замужество, правильнее семейные обстоятельства устроились; 4. имеют уже квартиру, правильнее лучшую квартиру; 5. доход повышается; 6. добывание проектных вещей (экономия кончается); 7. не надо принимать наемный труд (умеют расместить детей); 8. другие причины; 9. всего.

Heading: (1) Percentage distribution of females conditionally wanting to confine; (2) total; (3) of which: (4) married, (5) unmarried.
Lateral text: 1. Preceding child grows older; 2. health recovered; 3. chance to marry resp. family affairs become settled; 4. getting a flat resp. a better flat; 5. income rises; 6. purchase of planned goods; 7. they need not undertake a gainful occupation (are able to place children); 8. other reasons; 9. total.

Eddigi vizsgálataink eredményeit összefoglalva az a következtetés vonható le, hogy a Magyarországon tapasztalható jelenlegi erős születéskorlátozás jórészt nem közvetlenül az anyagi (jövedelem, lakás) viszonyokkal függ össze. Ez egyébként nyilvánvalóan következik abból a tényből is, hogy a születésszám csökkenése éppen az életszínvonal erős emelkedésének időszakában ment végbe. A felvétel során megkérdezett nők többsége születéskorlátozásának indokaként olyan személyi, illetve családi körülményeket jelölt meg, amelyből kitűnik, hogy a demográfiai magatartás módosulását a családi élet kereteinek és a női szerepkör szubjektív megítélésének jelentős megváltozása idézte elő. A házas nőknél általánossá vált az egy, legfeljebb kétgyermekes családtípusra való törekvés. A nők életkora szüléssel kapcsolatos lélektani beállítottságukat alig érinti; a születéskorlátozás intenzitása túlnyomórészt a meglevő gyermekek számától függ.

E családszemlélet kialakításában természetesen döntő szerepet játszanak társadalmi tényezők ; a városiasodás, a nők munkába állása, a foglalkozási és társadalmi átrétegeződés, a kultúrszínvonal és az igények emelkedése. A kedvezőbb anyagi helyzet — az igények azonos, sőt fokozottabb arányú növekedése következtében — nem jelent változást a születéskorlátozással kapcsolatos magatartásban. Ezért a pozitív népesedéspolitika lehetőségei véleményünk szerint korlátozottak.

*

Az 1960 októberében szült, illetve vetélt nőkről végzett adatfelvétel eredményeinek az előzőekben csupán egyes részleteit ismertettük. A felvétel gazdag anyaga még számos vonatkozásban hasznosítható és lehetőséget ad e témakörben további kutatásokra.

СОЦИАЛЬНЫЙ И ПСИХИЧЕСКИЙ ФОН ОГРАНИЧЕНИЯ РОЖДЕНИЙ

Резюме

В вводной части своей статьи автор устанавливает, что возрастающее ограничение числа рождений в развитых в промышленном отношении странах привлекло внимание к мотивировке волевых решений относительно ограничений и, соответственно, к ее экономическому, общественному и психическому фону. В Венгрии забеременевшая женщина может легально прекратить беременность, что делает возможным неискаженное выражение решений относительно ограничения рождений и заодно изучение при помощи статистических методов мотивов этих решений. В октябре 1960 года 26 000 женщин, которые рожали и, соответственно, производили искусственный или спонтанный аборт в больницах и клиниках, было охвачено статистическим обследованием относительно их возраста, места жительства, семейных обстоятельств, положения в домашнем хозяйстве, занятия, жилищных условий, дохода, имевшей место до сих пор плодовитости и, наконец, поведения в отношении предупреждения зачатия. В ходе дальнейшего изложения в настоящей статье приводятся результаты упомянутого выше обследования.

Данное обследование, — согласно соответствующим расчетам погрешности, — можно считать репрезентативным относительно большинства признаков демографического поведения беременного женского населения. Из наблюдения выпали бесплодные женщины и слой тех женщин, которые применяют с успехом средства для предотвращения зачатия. Точно также настоящее обследование не охватило женщин, рожавших вне лечебных учреждений (то есть дома), что составляет примерно 15% всех рождений ; поэтому доля рождений по отношению к абортам (которые произошли исключительно в больницах) в данных, содержащихся в данной статье, является в некоторой степени ниже действительной.

Поскольку обследование распространилось исключительно на забеременевших женщин, оно пригодно для исследования демографической точки зрения независимо от естественной плодовитости. Целью сбора данных было вскрытие причин ограничения рождений, ввиду чего основной упор был сделан на опрос женщин, производящих искусственный аборт, а необходимость в данных о рождающих женщинах имела место для того, чтобы было возможным выявить различия в мотивировке и, соответственно, произвести анализ тех факторов, которые играют роль в вынесении решения относительно вынашивания плода или его удаления. Удельный вес рожающих и, соотвественно, производящих искусственный

аборт, среди забеременевших женщин в различных группировках, — в соответствии с использованными в качестве группировочных признаков, — факторами освещает воздействие этих факторов на ограничение рождений.

Поскольку согласно произведенным исследованиям решающая роль в ограничении числа рождений принадлежит семейному состоянию и числу уже имеющихся детей, автор анализирует воздействие остальных факторов, как правило в группировках комбинированных с ними.

При подходе с точки зрения места жительства, — производя расчет на базе стандартного возрастного распределения женского населения, — наименьшая частота случаев наступления беременности наблюдается в селах ; более низкий удельный вес рождаемости в городах объясняется исключительно более высоким удельным весом искусственных абортов ; в то же самое время у более развитого в отношении культуры здравоохранения городского населения распространенность и эффективность предупреждения зачатия не является большей, чем у остального населения.

Семейное положение женщины играет существенную роль как в ее демографическом поведении в настоящем, так и в ее семейных планах на будущее. Между возрастом женщины и числом уже имеющихся детей существует тесная корреляция ; их совместное воздействие оказывает значительное влияние на интенсивность ограничения рождений. При отдельном исследовании воздействия каждого из этих двух факторов можно установить, что психическое отношение замужних женщин к деторождению в существенной мере определяется числом уже имеющихся детей ; возраст женщин в этом отношении играет незначительную роль. (Меньшая плодовитость более пожилых замужних женщин в большинстве случаев объясняется биологическими факторами.) Типы семей (состав семей) и разница в возрасте между супругами в весьма незначительной мере, а пол ребенка едва заметно, влияют на ограничение рождений.

Воздействие общественно-экономических различий и различий в области занятий на демографическое поведение является чувствительным ; изменение структуры общества и рост удельного веса самодеятельных женщин действуют в направлении роста ограничения рождения. У бездетных не наблюдается никакой взаимосвязи между доходом и склонностью к деторождению ; после двоих и больше детей в этой области наблюдается отрицательная корреляция. Наличие самостоятельной квартиры в небольшой степени стимулирует склонность к деторождению ; между тем снижение плотности заселения квартир не имеет значительного демографического воздействия.

В следующей части своего исследования автор анализирует поведение забеременевших женщин в отношении к предупреждению зачатия (распространенность и эффективность отдельных способов, их связь с культурным уровнем), далее субъективные причины ограничения рождений (на основе собственного мнения опрошенных) и ответы относительно семейных планов на будущее.

Подытоживая результаты обследования, автор настоящего очерка устанавливает, что имеющее в настоящее время в Венгрии сильно выраженное ограничение рождений не связано непосредственно с материальными условиями (доходы, жилище). Это со всей очевидностью вытекает также и из того факта, что сокращение рождений имело место как раз в период крупного роста жизненного уровня. В ходе обследования большинство опрошенных женщин привело такие причины личного и семейного порядка, из которых вытекает, что перемена демографического поведения была вызвана значительным изменением рамок семейной жизни и субъективной оценки статуса женщины. У замужних женщин общим стало стремление к типу семьи с одним или максимально двумя детьми.

Формирование такого воззрения на семью сложилось в первую очередь под воздействием общественных факторов ; сюда относятся урбанизация, поступление женщин на работу, изменение общественной структуры и структуры занятий, рост культурного уровня и требований. Более

благоприятное материальное положение, — в результате тождественного (и даже более интенсивного) роста требований не привело к изменению поведения в связи с ограничением рождений. Поэтому имеет место ограничение возможностей ведения положительной демографической политики.

SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL BACKGROUND OF BIRTH CONTROL

Summary

The introductory part of the study points out that with increasing birth control in the industrially developed countries attention has been focussed on the motives underlying the decisions relating at birth control, on its economic, social and psychological aspects. In Hungary pregnant women may legally interrupt pregnancy whereby the decisions concerning birth control and, at the same time, the investigation of their motives by the aid of statistical methods can be completed without bias. In October 1960 a survey was carried out concerning about 26000 women, who had had confinements in hospitals, clinics or had ndergone induced or spontaneous abortions, relating to their age, domicile, family circumstances, household, occupation, dwelling and income, fertility history, attitude to contraception. In the following the study reviews the results of this survey.

According to the relating results of the computation of errors the survey may be regarded as representative in respect of the demographic attitude of the pregnant female population relating to most criteria. The strata of barren women and of those using contraception efficiently were omitted from the survey and so were women who had their confinements outside health institutions (i. e. at home) (representing about 15 p. c. of all births). Hence the data show that the percentage of births compared to that of abortions (which take place exclusively in hospitals) is somewhat lower than actually.

Considering that the survey covers only pregnant women it is fit for the examination of the demographic attitude irrespective of natural fertility. Data collection was aimed at showing the motives of birth control, therefore the inquiry of women having undergone induced abortion, constituted its major part, whereas data about child-bearing womenwere needed in order to throw light on the deviations appearing just in the motivation, i. e. to analyse the factors of any importance in respect of the decision on the bearing to the full time or the interruption of pregnancy. What share the women who delivered or had induced abortion within the total number of all pregnant women had in the various groups, throws light on the impact on the birth control of the factors used as group forming criteria.

As the investigation has proved that the marital status and the number of existing children play the most decisive role in birth control, the study analyses, in general, also the impact of the other factors as grouped in combination with the mentioned ones.

By domicile — computed on basis of the standard age distribution of the female population — the frequency of pregnancy seems to be the lowest in villages. The lower birth ratio in towns may be accounted for exclusively by the higher ratio of induced abortions. The propagation and efficiency of contraception among the town population, otherwise a more advanced layer regarding health culture, is by no means more developed.

The marital status of the woman is of basic importance both in her present demographic attitude and in her further family plans. The age of women and the number of existing children show a close correlation ; their joint effect essentially influences the intensity of birth control. Separating the impact of these two factors it can be stated that the psychological approach of married women in respect of birth is basically determined by the number of existing children ; their age hardly influences this question. (The minor fertility of older childless and married women can be attributed largely to biological factors.) The difference in age between the consorts and the family type (the composition of family) influence birth control but very slightly whereas the sex of the existing children has an inconspicuous influence on the same.

The impact of socio-economic and occupational differences makes itself felt in the demographic attitude. The social restratification and the increase of the share of earning women has a stepping up influence on the control. No interdependence whatever can be

discerned between the income and disposition to birth in case of childless women. A negative correlation can be noticed in case of the second and further child. The possession of a self-contained flat increases somewhat the disposition to birth ; the decrease of dwelling density, however, has no significant demographic impact.

In the following the study analyses the attitude of pregnant women in connection with contraception (the propagation and efficiency of the methods employed, their interdependence with the cultural level) the subjective reasons of birth control (based on the opinion of the interrogated persons) as well as the answers given as to further family plans.

Summing up the results of the inquiry the paper draws the conclusion that the large scale birth control experienced at present in Hungary is not directly connected with the material (income, dwelling) conditions. This, by the way, obviously follows also from the fact that the declining birth rate set in just in the period of the great increase of the living standard. The majority of women questioned in the course of the survey gave as the reason of birth control such personal or family motives which show that the change in the demographic attitude has been called forth by the significant change in the scope of family life and in the subjective judgement of the women's position. It has become general for married women to strive after a family type consisting of 1 or, at the most 2 children.

This outlook on family life has been called forth mainly and decisively by social factors : by urbanization, women taking up jobs, the socio-occupational restratification, the increase of the cultural level and of the requirements. The more favourable financial situation — as a result of the increase of demands of the same proportion (or of increased proportion) — does not mean a changed attitude to birth control. The possibilities of a positive population policy, are therefore, limited.

DEMOGRÁFIAI TÉNYEZŐK HATÁSA A KÖZLEKEDÉSI SZÜKSÉGLETEK TÁVLATI ALAKULÁSÁRA

DR. KÁDAS KÁLMÁN

A KÖZLEKEDÉSI SZÜKSÉGLETEK TÁVLATI ALAKULÁSÁBAN SZEREPET JÁTSZÓ FŐBB DEMOGRÁFIAI TÉNYEZŐK

A népgazdaság és valamennyi ágának hosszú és rövid távlatú gazdasági tervezése a vonatkozó használati érték-igények, illetőleg a szükségletek — adott lehetőségekkel számoló — minél messzebbmenő és minél gazdaságosabb folyamatos kielégítését tartja szem előtt. A közlekedés távlati tervezésénél is a várható helyváltoztatási szükségletek jövőbeni alakulásának megbízható ismerete alapvető jelentőségű. A közlekedési szükségletek időbeli alakulásánál is, mint a több népgazdasági ággal kapcsolatos szükségleteknél, egyes demográfiai tényezők fontos meghatározó szerepet játszanak. Ez veti fel annak szükségességét, hogy a vonatkozó demográfiai tényezők és közlekedési szükségletmeghatározó hatásuk módszeresebb tudományos vizsgálódás fényében megvilágításra kerüljenek. Egyébként mindaz, ami a közlekedési (termék- és személyszállítási, stb.) szükségletek alakulásának előre való felvázolását kielégítő pontossággal lehetővé teszi, a közlekedés, egyáltalában a népgazdaság távlati tervezésének megalapozottabbá tételében nagy segítséget jelent. Különösen alkalmasnak mutatkozik erre minden olyan módszeres elemzés, amely az említett szükségletek és meghatározó tényezőik közötti összefüggés valóságnak megfelelő feltárását segíti elő. E dolgozat egyes demográfiai tényezők tekintetében éppen ezt kísérli meg.

A közlekedésgazdasági vizsgálatok újabb egzakt irányai (1) e tekintetben máris több eredményesnek ígérkező kezdeményezéshez vezettek, mind a termék-, mind a személyszállítás vonatkozásában. Ezek szerint a közlekedési szükségletek, elsősorban is a *személyszállítási* szükségletek, távlati alakulásában — a dolog természeténél fogva — több *demográfiai* tényező fontos meghatározó szerepet játszik. Kiemelendő ezek közül a népesség számának és kor-, foglalkozási, települési stb. összetételének a változása (2), továbbá a népesség ún. vonatkoztatott (a termelés, kereskedelem, igazgatás, oktatás stb. területi elhelyezkedésére vonatkoztatott) regionális települési szerkezetének a változása. Ez kézenfekvő is, hiszen a személyszállításnál a helyváltoztatás tárgya a lakosság különböző, jórészt éppen az említett tényezők által meghatározott része.

Természetszerüleg emellett egyéb tényezők hatása is igen jelentős. Így mindenekelőtt a lakosság életszínvonalának és a szállítási, utazási

költségeknek, illetőleg viteldíjaknak, a tarifáknak a hatása. További fontos tényezők még : a közlekedési ellátottság, a közlekedéstechnikai színvonal, a térbeli akadályok részben vagy egészben való leküzdésére alkalmas új, sajátos távközlési technikák megjelenése stb.

A térbeli akadályokat leküzdő új technikák (rádió, televízió) megjelenése a személyszállítási szükségletet jelentősen befolyásolhatja (3). Egyébként további, már kifejezetten közlekedési munkamegosztási kérdés, hogy a szállítási, utazási szükségleteket az egyes közlekedési ágak milyen megosztásban elégítik ki.[1]

Az előzőekben említett demográfiai és gazdasági jellegű tényezők változásának nagy része természetesen a társadalmi-gazdasági változásokkal szorosan együtt jár. Ez magyarázza meg például azt a hatalmas ütemű (évi mintegy 25%-os) emelkedést az utazási szükségletekben és utasszállítási teljesítményekben, amely a felszabadulás után tapasztalható.

EGYSZERŰ MATEMATIKAI MODELL A KÖZLEKEDÉSI SZÜKSÉGLETEK ÉS ALAKULÁSUKAT MEGHATÁROZÓ DEMOGRÁFIAI ÉS EGYÉB TÉNYEZŐK MENNYISÉGI ÖSSZEFÜGGÉSÉNEK A SZEMLÉLTETÉSÉRE

Az említett közlekedésgazdasági, illetőleg statisztikai vizsgálatok egyik iránya a helyváltoztatási szükségletek és alakulásukat meghatározó különböző tényezők közötti mennyiségi összefüggés matematikai modelljének a levezetésére a *ceteris paribus* kutatási módszertani fogás ismert elvéből indul ki. Nevezetesen azt tartja szem előtt a vizsgálatok első részében, hogy az egyes — mennyiségileg megfogható — tényezők 1%-os változása a közlekedési szükségletek hány %-os pozitív vagy negatív előjelű változását idézik elő. Vagyis gazdaságmatematikai nyelven szólva azt nézi, hogy a közlekedési szükségletek mennyiségi kifejezésének az egyes feltételezett meghatározó tényezők szerinti *parciális elaszticitása* mekkora. Feltételezi e vizsgálódási módszer a parciális elaszticitás értelmezésénél, hogy miközben az egyik tényező változik, a többi változatlan marad. A valóságban természetesen egyidejűleg több tényező is változhat és változik is. Sőt egymástól sokszor nem is függetlenül. Erre a vizsgálat kiterjesztésénél, a vizsgálat további részében természetesen tekintettel kell lenni. A következőkben tárgyalásra kerülő 2. és 3. sz. összefüggések — meghatározott megközelítéssel — erre alkalmasak is.

A közlekedési szükségletek alkalmas mértékegységekben (például utaskilométer, utasszám) kifejezett volumenét y-nal, a meghatározó tényezők mennyiségi kifejezéseit x_1, x_2,....., x_n-nel jelölve a i-edik tényező szerinti említett parciális elaszticitás legyen ε_1. Ismert matematikai megfogalmazásban ez az elaszticitás (5) :

$$\varepsilon_i = \frac{\frac{\partial y}{y}}{\frac{\partial x_i}{x_i}} \tag{1}$$

ahol : $i = 1, 2, \ldots, n$.

[1] A vasúti személyszállítási teljesítmények alakulását befolyásoló tényezőkkel foglalkoznak például *Csikós Mihály* értékes tanulmányai a *Közlekedéstudományi Szemle* 1961. évi 5. és 9. számában. Az egész személyforgalom megosztásával foglalkozik *Turányi István* tanulmánya (4).

Ezekből a voltaképpen differenciálegyenletekből egyszerű matematikai meggondolásokkal levezethető az y és az $x_1, x_2, \ldots, x_n$ közötti összefüggés feltételezett és más vizsgálatokban is gyakran szereplő modellje, amely a következő alakú (6) :

$$y = c \cdot x_1^{\varepsilon_1} \cdot x_2^{\varepsilon_2} \ldots x_n^{\varepsilon_n} = c \cdot \prod_{i=1}^{n} x_i^{\varepsilon_i} \qquad (2)$$

ahol c állandó értékű tényezőt jelent. Ezenkívül az egyes ε elaszticitások is változatlanoknak vannak feltételezve. A megfelelő modell kialakításánál külön matematikai problémát vet fel az az eset, ha az „ε" elaszticitások az idők folyamán változnak. Ilyenkor elengedhetetlen a 2. sz. összefüggésbe az idő fogalmának a beépítése, amire egyéb okokból is szükség lehet.

A 2. sz. összefüggésforma feltételezett *multiplikatív szuperpozíció*ból kiindulva, az egyes tényezők egyidejű változását már megengedi. Az egyes meghatározó tényezők hatásának egymással való összeszorzás (multiplikáció) formájában végbemenő érvényesülése kézenfekvőnek látszik, tekintve, hogy e tényezők az utazásban résztvevők aránylagos számára, utazási gyakoriságára és az utazás átlagos távolságára vonatkoznak. Meghatározott időkeretre vonatkozó össz-szállítási teljesítmény, mint közlekedési feladat, és mint a kielégítésre kerülő szükségletek mérőszáma voltaképpen ezek szorzataként jelentkezik. A statisztikai vizsgálatok általában ezekre a kielégített szükségletekre vonatkoznak. Külön érdekes és fontos statisztikai vizsgálat a ki nem elégített szükségletek nagyságának és összetételének a felmérése és minőségi elemzése. Egyébként a személyszállítási szükségletek minőségét (rendszeresség, gyakoriság, sebesség, biztonság, kulturáltság, stb.) meghatározó tényezők,[2] köztük demográfiai és szociológiai tényezők, vizsgálata külön tanulmányt tesz szükségessé.

A 2. sz. egyenletet logaritmizálva a következő alakú :

$$\log y = \log c + \varepsilon_i \sum_{i=l}^{n} \log x_i \qquad (3)$$

többtagú lineáris függvény adódik, amely az említett matematikai modell egyszerűsített formája. Regresszió egyenletnek tekintve ezt a 3. sz. összefüggést, kellő számú és megbízhatóságú összetartozó y és x megfigyelési értékek esetén a legkisebb négyzetek módszerével a *log c* és ε paraméterek, sőt valószínű középhibájuk is kiszámítható. Ez utóbbira azért van szükség, mert a 3. sz. egyenlet is lényegileg sztochasztikus kapcsolatot jelképez. A paraméterértékek pontosságának és megbízhatóságának elbírálásánál azt is figyelembe kell venni, hogy az y és x értékek többnyire reprezentatív statisztikai információ útján kapott mennyiségek. E tekintetben külön fogas problémát vet fel az, hogy, mint a gyakorlatban sokszor, csupán részleges statisztikai megfigyelések állanak rendelkezésre.

A vázolt módon kialakított és feltételezett matematikai modell a megfigyelési időszakra vonatkozóan *ex post* leírja a közlekedési szükségletek alakulásának a meghatározó $x_1, x_2, \ldots, x_n$ tényezőik alakulásával való mennyiségi összefüggését. Tekintve, hogy az összefüggés számos mértékadó paramétere ez idő alatt állandónak van feltételezve, a megfigyelési idő-

[2] *Turányi István* : (4).

keretnek olyannak kell lennie, amelyen belül nagyobb társadalmi-gazdasági minőségi változások nem mentek végbe.

A *modell* — szokásos értelmezés esetén — voltaképpen idősorokból alkotott *indexegyenlet* (7, 8), amelyben az y-ok a közlekedési szükségletek volumenének az indexeit, az x-ek pedig a meghatározó tényezőik értékeinek az ugyanolyan alapú indexeit jelentik. Az indexszámok mindegyik változónál arányszámok alakjában értendők, s mint idősorok tagjai értelmezendők.

A felvetett matematikai modell formális jóságát a korrelációszámítással, mégpedig a többszörös korreláció elemzéssel megbízhatóan ellenőrizni is lehet (9). A vonatkozó korrelációs együtthatók a modell valóságtartalmának megítélésénél hasznos támpontot adnak.

A NÉPESSÉG SZÁMA ÉS ÖSSZETÉTELE VÁLTOZÁSÁNAK HATÁSA A KÖZLEKEDÉSI SZÜKSÉGLETEK TÁVLATI ALAKULÁSÁRA

Az előre bocsátott modellbe a népesség száma alakulásának a hatása könnyen beépíthető, amennyiben valamelyik x tényező értékeinek sora a népességszám alakulásának indexszámokban kifejezett idősorértékeit képviseli. A népességszám időbeli alakulására egyébként, ha a ki- és bevándorlást figyelmen kívül lehet hagyni, többek között igen alkalmas a következő gyakran használt egyszerű formula :

$$N_j = N_1\left(1 + \frac{p}{1000}\right)^{n_j} \tag{4}$$

ahol : N_j a népesség száma a j-ik évben,
N_1 ugyanez az első (bázis) évben, a
p pedig az évi természetes szaporodás ezrelékben,
n az évek száma.

A formulával képviselt eljárás a népességalakulás egyik ú. n. direkt becslési módszere. Számos ilyen módszer ismert. Mindegyik a népességalakulás biológiai, társadalmi, gazdasági és politikai meghatározó tényezőit, vagy ezek egy részét veszi figyelembe (10, 11).

A 4. sz. összefüggésben fel van tételezve, hogy a p az idők során nem változik. Természetszerűleg, ha változik, a (4) sz. egyenletnél ez is könnyen figyelembe vehető. Esetleg éppen az időnek, mint változónak a beépítésével.

A népesség keresők és eltartottak, majd foglalkozás szerinti összetételének, vagy akár életkor szerinti összetételének, vagy éppenséggel település szerinti összetételének a változása, illetőleg ezeknek a hatása is, bár kissé összetettebb módon (megfelelő aggregált indexszámmal), de beépíthető a matematikai modellbe. Mindezekből és egyéb más hatást gyakorló tényezők szerinti összetételváltozásokból végső fokon azt kell kiszámítani, hogy a népesség egyes kategóriái fajlagos utazási szükségletének a kategóriák létszámával mérlegelt átlaga miképpen módosul. Külön feladat azt figyelemmel kísérni, hogy az egyes népességi kategóriák (az ipari, mezőgazdasági lakosság, a keresőkorú népesség, a városi, a vidéki lakosság stb.) fajlagos utazási szükséglete időben miképpen változik. Budapest tömegközlekedése évtize-

des fejlődésénél például e változások és hatásaik erőteljesen érvényesülnek. Erre utalnak már a háztartási statisztikák, még inkább egyes forgalomszámlálások fajlagos eredményei.

Egyébként az adott településű lakosság utazási szükségleteinek alakulása szempontjából jelentős szerepet játszó különböző tényezők vonzási körzeteinek (12) tanulmányozása a felvetett kérdés kidolgozásánál nagy segítséget nyújthat. A következő pont éppen a lakosság települési szerkezetének a hatásával foglalkozik.

A NÉPESSÉG REGIONÁLIS TELEPÜLÉSI SZERKEZETE VÁLTOZÁSÁNAK HATÁSA A KÖZLEKEDÉSI SZÜKSÉGLETEK TÁVLATI ALAKULÁSÁRA

A vázoltakhoz hasonló módon lehet — szintén megfelelő aggregálással — számszerűsíteni a népesség települési struktúrájának változását, illetőleg ennek a hatását. A települési szerkezet változását ezúttal a munkahelyek hálózatához, majd a társadalmi, gazdasági élet területi gócaihoz viszonyítottan kell érteni. Az újratermelési folyamat területi tagoltsága például általában eltérő képet mutat a település regionális alkatától és ez az eltérés évről évre módosulhat (13). A termelés, ha regionálisan nézve decentralizált módon is, de egyre koncentráltabb lesz. A nagyüzemi termelés előnye ugyanis így használható ki eredményesen. A települések, egyáltalában a munkaerő reprodukálásának a lokációs szerkezete viszont ehhez képest területileg mind tagoltabbá válik. Tekintve, hogy a személyszállítási szükségletek nagyrészt abból adódnak, hogy a munkaerők foglalkoztatási helye és reprodukálásának helye eltérőek, például Magyarországon jelenleg a munkások mintegy 1/3-a nem a munkahely településében lakik (14), a vázolt jelenség a személyszállítási szükségleteket jelentősen befolyásolja, mégpedig a gyors gazdasági fejlődés időszakában erősen növeli. Ehhez járulnak még a belső vándorlással járó, a családi, rokonsági kapcsolatokból folyó utazások. Ez a belső vándorlás Magyarországon az utóbbi évtizedben igen jelentős volt (15).

Érdekes történeti példát szolgáltat az elmondottakra Magyarországon az ipari decentralizálás a felszabadulás után, különösen pedig újabban a mezőgazdaság átfogó nagyüzemi megszervezése, amelynek során a termelés koncentrálódása — az üzem nagy területi kiterjedése ellenére is — általában mindig erősebb lesz, mint az ehhez vonatkoztatott települési koncentráció, akár ún. tanyaközpontok, akár mezővárosok formáját is ölti ez (16).

Az utazási szükségletek alakulása szempontjából további fontos körülmény, hogy a társadalmi, gazdasági élet egészének a területi tagoltsága szintén nem egyezik a lakosság területi elhelyezkedésének a szerkezetével. Jó példát képviselnek e tekintetben a nagyvárosok, főképpen éppen Budapest települési alkata. Ugyancsak jól megfigyelhető ez a már 150 000 lakosú új ipari nagy város, Miskolc esetében is. Egyes vonatkozásokban méginkább tapasztalható ez a vidéki településeknél[3].

Az előrebocsátott és hasonló hatású tényezők jelentős szerepet játszanak abban is, hogy az ún. vektorszerű utazási szükségletek, egyáltalában az

[3] Lásd: (12).

utazási áramlatok regionális képe miképpen alakul. Ez azután az utazási szükségletek időbeli alakulásával megfelelően kombinálódhat. Az említett időbeli alakulásra egyébként nagy mértékben hatással van az, hogy az újratermelés, a társadalmi-gazdasági élet napi, heti stb. ritmusa milyen formában jelentkezik.

DEMOGRÁFIAI KUTATÁSOK EREDMÉNYEINEK FELHASZNÁLÁSA A KÖZLEKEDÉS TÁVLATI TERVEZÉSÉNÉL

Az ismertetett fejtegetésekből nyilvánvaló, hogy a demográfiai vizsgálódások egyes eredményei a közlekedés, elsősorban is a személyszállítás távlati tervezésénél értékesen felhasználhatók.

Az is kiviláglott az elmondottakból, hogy a közlekedés távlati tervezése, egyáltalában a tervszerű irányítása sajátos demográfiai kutatásokat tehet szükségessé, különösen éppen a regionális tervezéssel kapcsolatosan (17).

Egyébként az említett kutatások lesznek hivatva arra is, hogy a közlekedési szükségletek várható alakulása szempontjából figyelembe jövő demográfiai tényezők változását előre megállapítsák. Ezeket az *ex ante* változásokat — amelyekkel a demográfia már eddig is részletesen foglalkozott — kell azután a közlekedés távlati tervezésénél megfelelően számításba venni. Erre a célra a 2. és 3. sz. és hasonló összefüggések igen alkalmasak, szem előtt tartva az időbeli extrapolációnál az összefüggés jellegének és az azt képviselő egyenlet paramétereinek az időbeni stabilitását is.

Nem elhanyagolandó kutatási aspektus, hogy a közlekedés fejlődése és differenciálódása, főképpen pedig a városi és elővárosi tömegközlekedés, általában a közúti közlekedés gyors mennyiségi és alkati fejlődése milyen érdekes demográfiai hatásokat válthat ki. Így elsősorban a települések területi szerkezetének átalakulásánál,[4] a népegészségügyben, a közműveltségi színvonal emelkedésében stb. E kérdések ma már az önálló kutatásra is megérettek.

Ilyen konkrét kérdések például az ún. „alvó" falvak, továbbá az ún. bolygó városok kialakítása. Ugyancsak idetartozó igen konkrét kérdés — többek között — a közlekedés segítségével egészségesebb települések gazdaságos kialakítása.

IRODALOM

1. *Kádas Kálmán:* Közlekedésgazdasági kutatások újabb egzakt irányai. *Építőipari és Közlekedési Műszaki Egyetem Tudományos Közleményei*, 1960.
2. *Kocsetov, I. V.:* Vasúti statisztika, III. fejezet. Moszkva, 1948. Magyarnyelvű kiadás: 1952. Statisztikai Kiadó.
3. *Williams, T. R.:* The Future of Passenger Road Transport. *The Journal of the Institute of Transport*, 1956.
4. *Turányi István:* A főbb elvi és módszertani kérdések a személyforgalom megosztásánál. *Közlekedéstudományi Szemle*, 1959. évi 4. sz.
5. *Kádas Kálmán:* Az ökonometriai kutatás célkitűzései és módszerei. *Közgazdasági Szemle*, 1957. évi 5. sz.
6. *Kádas Kálmán:* Matematikai modellek a közlekedési teljesítmények távlati alakulásának tudományos statisztikai vizsgálatára. *MTA Építés- és Közlekedéstudományi Közlemények*, 1961.
7. *Zeuthen, F.:* Economic Theory and Method. London, 1955.
8. *Kádas Kálmán:* Statisztika II. (Egyetemi jegyzet.) 1957.
9. *Theiss Ede* szerk.: Korreláció és trendszámítás. (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.) 1958.
10. *Bojarszkij, A. Ja., Suserin, P. P.:* Népességi statisztika. (Magyarnyelvű kiadás.) Statisztikai Kiadó Vállalat. Budapest, 1952. VIII. fejezet.
11. *Isard, W.:* Methods of Regional Analysis, New York, 1960.
12. Központi Statisztikai Hivatal: Helyzetkép a vidéki városokról (kézirat), 1961.
13. *Kádas Kálmán:* Nagyvárosok és közlekedésük. *Településtudományi Közlemények*. 1961. évi 13. sz.

[4] Lásd éppen Miskolc és környékének példáját.

14. *Népszabadság.* 1961. évi 216. sz., szeptember 10., 11. oldal.
15. *dr. Acsádi György :* Magyarország népesedésének fontosabb adatai. *Statisztikai Szemle.* 1960. évi 11. sz.
16. *dr. Kiss Albert :* Az agrárnépességi viszonyok területi alakulása Magyarországon, 1880—1960. *Demográfia,* 1961. évi 1. sz.
17. Területi fejlesztés komplex tudományos kutatása. A 8. sz. főfeladatról készült Tervtanulmány. *Országos Távlati Tudományos Kutatási Terv.*

ВОЗДЕЙСТВИЕ ДЕМОГРАФИЧЕСКИХ ФАКТОРОВ НА ПЕРСПЕКТИВНОЕ РАЗВИТИЕ ТРАНСПОРТНЫХ ПОТРЕБНОСТЕЙ

Резюме

В области перспективного формирования транспортных потребностей, в первую очередь потребностей в области пассажирского транспорта, важную и определяющую роль играет ряд демографических факторов. К числу последних относятся состав населения по возрасту, занятиям, местожительству и т. д., далее, так называемая, региональная структура населения по местожительству (отнесенная по териториальному размещению производства, торговли, органов управления, учебных заведений и т. д.). Ибо в области пассажирского транспорта объектом транспорта является передвижение части населения часто именно под влиянием перечисленных выше факторов.

Наряду с этим, конечно, весьма значительным является воздействие также и прочих факторов.

Количественная взаимосвязь между различными, в том числе и демографическими, факторами, определяющими потребности в передвижении и динамику последних, то есть, другими словами, создание соответствующей математической модели исходит из частичной эластичности потребностей в передвижении по отдельным факторам, при чем осуществляется вычисление взаимосвязи № 2.

Эта форма взаимосвязи предполагает мультипликационную сверхпозицию, допуская одновременное изменение отдельных факторов. Реализация воздействия отдельных определяющих факторов в форме взаимного умножения (мультипликации) кажется пригодной, поскольку эти факторы относятся к относительной величине лиц, принимающих участие в поездках, к частоте поездок и к среднему расстоянию поездок. Относящийся к определенному времени совокупный результат перевозок, как транспортная задача и измеритель подлежащих удовлетворению потребностей, выступает в форме произведения данных элементов.

Уравнение № 2 в логарифмиризированном виде дает следующую линейную функцию-многочлен :

$$\log y = \log c + \Sigma 1 \sum_{i=1}^{n} \log x_i \qquad (3)$$

Принимая взаимосвязь № 3 за регрессивное уравнение, в случае наличия достаточного количества достоверных величин наблюдения y и x при помощи методов наименьших квадратов могут быть исчислены $\log c$ и параметры Σ и, более того, даже и их вероятная средняя ошибка.

Модель, — в случае правильного толкования, — представляет собой по сути дела состоящее из динамических рядов индексное уравнение, в котором члены y означают индексы объема потребностей в перевозках, а члены x индексы величины индексов определяющих их факторов на той же самой основе. Индексные числа при каждой переменной следует понимать как относительные числа и толковать как члены динамических рядов.

Воздействие динамики численности населения может быть легко включено в модель, если ряд величин какого-нибудь фактора x представляет выраженные в индексных числах величины динамических рядов, динамики величин движения численности населения.

В математическую модель могут быть включены (посредством соответствующего агрегатного индексного числа) также и динамика состава населения в распределении по самодеятельным и иждивенцам, потом по занятию или даже по возрасту и территории, или их воздействие, хотя более сложным образом.

Подобно изложенному выше методу, — опять-таки посредством агрегации, — можно выразить в цифрах динамику структуры территориального распределения населения и ее воздействие. Изменение структуры территориального размещения населения следует понимать в отношении к сети рабочих мест и территориальным узлам общественной и экономической жизни.

Дальнейшим важным обстоятельством с точки зрения движения потребностей в поездках является то, что территориальное размещение общественной и экономической жизни в целом не совпадает со структурой распределения населения в территориальном разрезе.

Очевидно, что отдельные результаты демографических исследований могут быть успешно использованы в перспективном планировании в области транспорта и, в первую очередь, в области пассажирского транспорта.

Является очевидным также и то, что перспективное планирование и даже планомерное руководство в обасти транспорта может вызвать необходимость в проведении специфических демографических исследований в особенности в связи с региональным планированием.

IMPACT OF DEMOGRAPHIC FACTORS ON LONG-RANGE TRANSPORT REQUIREMENTS

Summary

The long-range development of transport requirements especially of *passanger transport* depends on the determining role of several *demographic factors*. Such are the number of the population and its composition by age, profession, settlement, etc. as well as the so-called related regional settlement structure of the population (related to the territorial pattern of production, trade, administration, education etc.). The fact is that in case of passenger transport the subject of change of place is mainly that part of the population which is determined by the factors mentioned.

Besides, of course, also the impact of other factors is important.

When developing a mathematical model expressing the quantitative connection between necessities for travel and the different factors determining their shape, including demographic factors, author starts from the partial elasticity of the traveling requirements by the different determining factors, and deducts Formula No. 2.

This form of connection presupposes a multiplicative superposition admitting for the simultaneous change of the different factors. It appears natural that the effect of the different determining factors prevails in multiplicative form considering that the factors refer to the relative number of travellers, the frequency of the travels and the average distance of a travel. An aggregate transport performance relating to a given time limit representing a transport task and being an index of the requirements to be fulfilled, actually appears to be the product of the above factors.

Expressing equation No. 2. in logarithmic form we get the following polinomial linear function :

$$\log y = \log c + \Sigma \varepsilon_i \sum_{i=1}^{n} \log x_i \qquad (3)$$

Regarding this connection No. 3. as a regression equation in case of observation values y and x of due number and reliability, by applying the method of the least squares, we can work out parameters $\log c$ and ε and their probable mean error. In case of right interpretation the model is nothing but an index equation made up of time series in which the y values represent the volume indexes of transport requirements and the

x values the determining factors of such indices worked out on the same basis. The index values should be understood for each variant as ratios and as members of time series. The effect of the changes in the population number can be easily built into the model when the value series of one of the x factors represents the time series values of the population changes expressed in index numbers.

The changes in the composition of the population by earners and dependants or by occupation, age or settlement and also their effect, though in a somewhat more complex manner (by using the right kind of aggregated index numbers), can be also built into the mathematic model.

Similar to the method outlined and also by using aggregation changes and their impacts in the settlement structure of the population can be quantified. In this connection, by changes in the settlement structure, we mean its relation to the network of working places as well as to the territorial centres of social and economic life.

Another circumstance, important from the point of view of the development of travelling requirements, is that the territorial division of social and economic life of the whole, similarly does not agree with the territorial settlement of the population.

Some results of demographic studies can be usefully adopted for the long-range planning of transport and primarily of passenger transport. What is more, the long-range planning of transport and its planned control may necessitate further demographic research especially in connection just with regional planning.

KÖZLEMÉNYEK

AZ ÉRTELMI ÉS TESTI FOGYATÉKOSOK PROBLÉMÁJÁNAK NÉHÁNY DEMOGRÁFIAI VONATKOZÁSA EGY BUDAPESTI ADATFELVÉTEL TÜKRÉBEN

FÖTI JÁNOS

Társadalmunkban alapvető fontossága van annak, hogy a népesség minél nagyobb hányada kapcsolódjon be a termelő munkába. Nem elhanyagolható viszont azoknak az egyéneknek a száma, akik valamilyen értelmi vagy testi fogyatékosságban szenvednek és ezért csak a különleges módszereket alkalmazó — ún. gyógypedagógiai — oktatás, valamint az állapotuknak megfelelő munkaalkalmak és feltételek szervezett biztosítása útján tehetők a társadalom produktív tagjaivá. Az értelmi és testi fogyatékosok problémája tehát napjainkban nem csupán humánus szempontból érdemel figyelmet, hanem egyre inkább mint gazdasági kérdés is jelentkezik. Amennyiben ezeknek az egyéneknek a sorsára nem fordítanak kellő gondot, életük végéig kizárólag terhet jelentenek a társadalomnak, noha viszonylag csekély áldozatok árán rendszerint ki lehet náluk fejleszteni az önmaguk eltartásához szükséges készségeket. Ilyen módon egyben a népgazdaság is egyébként improduktív egyének helyett jelentős számú munkaerőt nyerhet.

A már fogyatékossá vált, illetve fogyatékosként született egyének munkába állítása (általánosan használt szakkifejezéssel élve rehabilitációja) tehát mindenképpen kívánatos, de a társadalom szempontjából nem fogadható el a fogyatékosok problémájának kizárólagos megoldási módjaként. Az alapvető és elsődleges természetesen csak a fogyatékosságok fellépésének megelőzése lehet. Tekintettel azonban arra, hogy a tudomány mai állása mellett a megelőzéstől ezen a téren teljes eredményt még nem várhatunk, a prevencióra és rehabilitációra irányuló törekvéseknek együttesen kell érvényre jutniuk.

Ezek a törekvések mindenképpen igen széleskörű — több tudományág területét érintő — kutatómunkát igényelnek. Ilyen tudományágak például — az orvostudomány különböző szakterületei és a gyógypedagógia mellett — a biológia, a biokémia, valamint a pszichológia. Nem lehetnek vitások azonban a demográfia — pontosabban a biodemográfia[1] — tárgykörébe tartozó vonatkozások sem. Az értelmi és testi fogyatékosok aránya az össznépességen belül, családi illetve szociális körülményeik, e körülmények hatása fogyatékosságuk kialakulására, állásviszonyaik stb. kifejezetten olyan kérdések, melyekkel a demográfiának is foglalkoznia kell.

A fogyatékosokra vonatkozó adatok feldolgozását több népszámlálás is programjába vette. Már az 1900. évi népszámlálás alkalmával összeírták például az értelmi fogyatékosokat, a vakokat és a süketnémákat. Együttes számuk Budapesten 4263 volt, vagyis a főváros akkori lakosságának 0,6%-a. Az 1930-as és 1949-es adatszolgáltatás az említett kategóriákon kívül kiterjedt azokra is, akik valamilyen végtag hiányában, csonkaságában, bénaságá-

[1] A biodemográfia tárgyalja a fogyatékosok problémáján kívül a népesség testi fejlettségének, a szaporodás és a reprodukció biológiai tényezőinek, a halandóság és az ember élettartama biológiai sajátosságainak, az életkor és a munkaképesség összefüggéseinek, a nemi sajátosságok demográfia értékelésének kérdéseit stb. (13).

ban, valamint egyéb, közelebbről meg nem határozott fogyatékosságokban szenvedtek. Ilyen alapon már lényegesen több — 1930-ban 17 436, 1949-ben pedig 28 872 — fogyatékos személyt írtak össze. Arányuk az összlakossághoz képest Budapest régi közigazgatási területén 1,7 illetve 2,7%-ot tett ki. Ezek az adatok is bizonyítják részben a fogyatékosok problémájának súlyosságát, hiszen 1949-ben például Budapest minden harminchetedik lakosa szenvedett valamilyen lényegesebb értelmi vagy testi fogyatékosságban. Meg kell jegyeznünk azonban, hogy a népszámlálási adatok csak hozzávetőleges tájékozódásra alkalmasak, mert a tömeges összeírás során nem biztosítható, hogy az ilyen szempontból laikus számlálóbiztosok a sokszor szakszerű elbírálást igénylő eseteket egységes szempontok alapján vegyék számba. Az 1960. évi népszámlálás kérdőívén részben ezért, részben pedig mert az elmúlt évtized társadalmi-gazdasági változásai egyébként is igen sokirányú feldolgozást tettek szükségessé, nem szerepelt a fogyatékosságokra vonatkozó kérdés.

A Központi Statisztikai Hivatal Budapest Városi Igazgatósága az 1960. október 1-i állapotnak megfelelően egyszeri adatfelvételt hajtott végre, amely a fővárosi gyógypedagógiai iskolák tanulóira vonatkozott. Ennek az adatfelvételnek a megfigyelési körébe túlnyomórészt csak a tanköteles korban levő fogyatékosok tartozhattak. Módszere azonban lehetővé tette, hogy legalább erre a szűkebb körre vonatkozóan pontosabb és részletesebb felvilágosítást nyújthasson, mint az említett régi népszámlálások adatai. Ugyanis

1. a gyógypedagógiai iskoláknak megküldött kérdőíveket az egyes tanulókról rendelkezésre álló kórelőzmény (anamnézis) lapok, valamint — lehetőség szerint — orvosi vizsgálati leletek és egyéb hiteles feljegyzések alapján illetékes szakemberek (képzett gyógypedagógusok) töltötték ki;
2. az a tény, hogy a részletes adatgyűjtés csak a gyógypedagógiai iskolák növendékeire terjedt ki, biztosította, hogy megfigyelési körébe kizárólag olyan súlyosabb fogyatékosságban szenvedők kerülhettek, akik a normális iskolai követelményeknek már nem tudtak megfelelni.

Ilyen módon lehetővé vált a gyógypedagógiai iskolák tanulóinak szociális helyzetére, lakásviszonyaira, fogyatékosságuk keletkezési idejére, okaira, a családi terheltségre, a már végzett tanulók elhelyezkedésére vonatkozó adatok összeállítása.

Az említett módszerrel az értelmi fogyatékosok, vakok, gyengénlátók, süketek, nagyothallók és nyomorék gyermekek iskoláiban összesen 5607 tanuló adatait írták össze. Ez a szám jelentéktelen mértékben — kereken 1%-kal — kisebb a felsorolt iskolák rendszeres év eleji jelentésében szereplő létszámnál.

A FOGYATÉKOSOK ARÁNYA ÉS MEGOSZLÁSA A FOGYATÉKOSSÁG JELLEGE SZERINT

Az adatfelvétel során összeírt tanulók alapvető fogyatékosságuk jelleg szerinti megoszlását az 1. sz. táblán mutatjuk be.

Adataink szerint a nagy többség az értelmi fogyatékosok köréből kerül ki, akiknek problémája már csak ezért is elsősorban érdemel figyelmet. Ehhez járul, hogy — mint a későbbiekben kimutatjuk — éppen az értelmi fogyatékosságban szenvedők szociális helyzete, nevelése, majd foglalkoztatása okozza a legtöbb gondot. Tanulmányunk középpontjába is így az értelmi fogyatékosokkal kapcsolatos kérdések elemzését állítjuk; a megfelelő helyeken azonban az egyéb kategóriák problémáira szintén kitérünk.

Az 1. sz. táblában a gyógypedagógiai iskolák tanulóit aszerint csoportosítottuk — és a továbbiakban is aszerint vizsgáljuk — hogy milyen fogyatékosság alapján részesülnek gyógypedagógiai oktatásban. (Az értelmi fogyatékosok iskoláiban tanulókat például értelmi fogyatékosként, a vakok illetve gyengénlátók iskoláiban tanulókat pedig vakként illetve gyengénlátóként mutattuk ki.) A helyzetet azonban némileg bonyolítja, hogy a tanulók egy részénél emellett az alapvető fogyatékosság mellett még valamilyen más fogyatékosság is található. Az értelmi fogyatékosok közül pl. 180 (3,7%) a mozgásszervek rend-

ellenességeiben, 13 (0,3%) a látás, 26 (0,5%) pedig a hallás zavaraiban szenved. Ezzel szemben 18 (6,6%) vak illetve gyengénlátó, 21 (6,5%) süket illetve nagyothalló és 19 nyomorék (12,3%) egyben értelmi fogyatékosnak is tekinthető. Egy tanulónál a vakság és süketség, 2—2 tanulónál pedig a vakság és mozgásszervi rendellenesség, illetőleg a süketség és mozgásszervi rendellenesség mutatható ki együttesen. Viszonylag leggyakrabban tehát az értelmi fogyatékosság és a nyomorékság (mozgásszervi rendellenesség) összefüggése tapasztalható. A kombinatív fogyatékosok száma azonban végső soron nem mondható jelentősnek. Nevelésük és a társadalomban való elhelyezkedésük mindenesetre speciális problémát jelent.

1. Gyógypedagógiai iskolai tanulók megoszlása a fogyatékosság jellege szerint (1960. október 1.)
Разделение учеников и учениц институтов для дефективных детей по характеру дефекта (1 октября 1960 г.)
Pupils in Institutions for Defective Children by Nature of Infirmity (October 1, 1960)

Megnevezés	Tanulók	
	szám szerint (1)	százalékos megoszlásban (2)
1. Értelmi fogyatékosok	4857	86,6
2. Vakok és gyengénlátók	272	4,9
3. Süketek és nagyothallók	324	5,8
4. Nyomorék gyermekek	154	2,7
5. Összesen	*5607*	*100,0*

Горизонтальная графа: (1) Число; (2) процент.
Вертикальная графа: 1. Умственно-дефективные; 2. слепые и слабо видящие; 3. глухие и глуховатые; 4. искалеченные дети; 5. всего.

Heading: (1) Number; (2) per cent.
Lateral text: 1. Mentally infirm; 2. blind and having weak eyes; 3. deaf and hard of hearing; 4. handicapped children; 5. total.

A fogyatékosok összetétele után érdemes megvizsgálnunk a tanköteles korú népességhez viszonyított arányukat is.[2] A gyógypedagógiai iskolák növendékei közül csak a ténylegesen tanköteles korban levőket vehetjük — az arány helyes megállapítása céljából — figyelembe. Ezekre vonatkozóan a 2. sz. tábla nyújt tájékoztatást.

A gyógypedagógiai iskolák tanulói tehát együttesen csaknem akkora hányadát képviselik a tanköteles korú népességnek, mint amekkora az 1949. évi népszámlálás során összeírt fogyatékosoknak az akkori teljes népességhez viszonyított aránya volt.

A közölt — 2%-ot erősen meghaladó — arányszám lényegében jellemzi a súlyosabb értelmi és testi fogyatékosságok iskolás gyermekek közötti elterjedtségének mértékét, mivel Budapesten a nyilvánvalóan fogyatékosok gyógypedagógiai iskolában való elhelyezése gyakorlatilag megvalósult. Összehasonlításként érdemes megemlítenünk, hogy Szegeden 1958-ban kísérletképpen 1044 I. osztályba lépő gyermek neurológiai és pszichológiai szempontból történő átszűrését végezték el, melynek eredményeképpen 25 gyermek — 2,4% — esetében javasolták a gyógypedagógiai iskolába való elhelyezést (9). A tételes vizsgálat eredményei tehát a fővárosban kialakult aránnyal meglepő egyezést mutatnak. Ismeretes ugyan, hogy az általános iskolákban is tanulnak még szellemi fejlődésükben többé-kevésbé visszamaradott és látási vagy hallási zavarban szenvedő gyermekek. Problémájuk — a beszédzavarban szenvedőkével együtt — oktatási szempontból mindenképpen figyelmet érdemel, de általában nincs már náluk szó olyan mérvű fogyatékosságról, mely a későbbiek során a társadalomban való elhelyezkedésüket kérdésessé tenné.

[2] Az adatgyűjtés időpontjában fennállt állapotnak megfelelően a tankötelesség felső határának itt a 14 éves kort tekintjük.

Olyan tanulók, akiknek állapota határesetnek tekinthető, valamint olyanok, akiknek állapotában kedvező vagy kedvezőtlen irányú változás állhat be, természetesen mind az általános iskolák, mind a gyógypedagógiai intézmények növendékei között találhatók. Ilyen módon gyakran elkerülhetetlenné válik általános iskolai tanulók gyógypedagógiai intézménybe való áthelyezése, de ennek ellenkezője is előfordulhat. Évente átlagosan a gyógypedagógiai iskolák növendékeinek 1,0 — 1,3%-a válik alkalmassá arra, hogy tanulmányait ép társaival együtt folytassa. Ezek az elszórt esetek azonban a kialakult arányokat nem változtathatják meg lényegesen.

2. Tanköteles korú gyógypedagógiai iskolai tanulók megoszlása a fogyatékosság jellege szerint (1960. október 1.)

Разделение учеников и учениц институтов для дефективных детей, в возрасте обязательного обучения, по характеру дефекта (1. октября 1960г.)

Pupils in School Age of the Institutions for Defective Children by Nature of Infirmity (October 1. 1960)

Megnevezés	Tanköteles korú gyógypedagógiai iskolai növendékek	
	szám szerint (1)	a tanköteles korú népesség százalékában* (2)
1. Értelmi fogyatékosok	4381	2,15
2. Vakok és gyengénlátók	204	0,10
3. Süketek és nagyothallók	253	0,13
4. Nyomorékok	136	0,07
5. Összesen	*4974*	*2,46*

* Az 1960. évi népszámlálás adatai alapján.

Горизонтальная графа: (1) Число; (2) во процентах к населению в возрасте обязательного обучения.

Вертикальная графа: См. табл. 1.

Heading: (1) Number; (2) per 100 population in school age.

Lateral text: See Table 1.

Egyelőre tehát azzal kell számolnunk, hogy a tanköteles kor határát elérőknek minden évben jóval több mint 2%-a értelmi vagy testi fogyatékos lesz. Ez gyakorlatilag már most annyit jelent, hogy — egyedül Budapestet véve tekintetbe — évenként mintegy 5—600 fogyatékos személy elhelyezkedését kell biztosítani. A későbbiekben pedig számuk előreláthatólag emelkedni fog. Ismeretes ugyanis, hogy az 50-es évek elején mind Budapesten, mind az ország egyéb részein a születési mozgalom megélénkült. (A fővárosban például 1953. és 1954. folyamán közel másfélszer annyian születtek, mint az 1946—50 évek átlagában.) A 60-as évek vége felé ezért esetleg évenként 7—800 vagy még több fogyatékos személy szervezett munkábaállítására lesz majd szükség. A megelőző intézkedések terén remélhető haladás csak újabb generáció felnövekedése után érezteti majd hatását.

A FOGYATÉKOSSÁGOK FELLÉPÉSÉNEK IDEJE, OKAI

A fogyatékosságok fellépésének idejére, okaira vonatkozó adatok elsősorban a megelőző intézkedések (prevenció) szempontjából nyújthatnak fontos felvilágosítást. Az ilyen intézkedések irányát, alapvető célkitűzéseit mindenekelőtt az határozhatja meg, hogy a fogyatékosságok kialakulása milyen mértékben vezethető vissza a méhenbelüli életre, a születés időpontjára vagy a születés utáni időre.

Az értelmi fogyatékosok nem egész 1/4 részének sorsa adataink szerint már a magzati lét során eldőlt, míg 13% a születés időpontjában szenvedett későbbi életére is kiható sérülést. Le kell mindenesetre szögezni, hogy többségük —

64%-uk — az anamnézis szerint tulajdonképpen egészségesen jött a világra. Ezeknél csupán későbbi időszakban lépett fel az értelmi fogyatékosságot előidéző körülmény.

3. Fogyatékosok megoszlása a fogyatékosság fellépésének ideje szerint (1960. október 1.)
Распределение дефективных лиц по периоду появления дефекта (1. октября 1960 г.)
Infirm Persons by Period of the Appearance of Infirmity (October 1, 1960)

A fogyatékosság fellépésének ideje* (1)	Értelmi fogyatékosok (2)	Vakok és gyengénlátók (3)	Süketek és nagyothallók (4)	Nyomorékok (5)	Összesen (6)
1. Méhenbelüli élet	1133	95	80	37	1345
2. Születés időpontja	630	6	28	33	697
3. Születés után	3094	171	216	84	3565
4. Együtt	*4857*	*272*	*324*	*154*	*5607*

* A fogyatékosságot jelentő elváltozás fellépésének, illetve kifejlődésének valószínű időszaka, függetlenül attól, hogy abban szerepet játszott-e öröklött hajlam.

Горизонтальная графа : (1) Период появления дефекта ; (2) умственно-дефективные ; (3) слепые и слабо видящие ; (4) глухие и глуховатые ; (5) искалеченные ; (6) всего.

Вертикальная графа : 1. Внутриматочная жизнь ; 2. срок рождения ; 3. после рождения; 4. вместе.

Heading : (1) Period of appearance of the infirmity ; (2) mentally infirm ; (3) blind and having weak eyes ; (4) deaf and hard of hearing ; (5) handicapped ; (6) total.

Lateral text : 1. Intra-uterine life ; 2. date of birth ; 3. after birth ; 4. together.

A vakságot és a gyengénlátást okozó elváltozások kialakulása már nagyobb arányban, mintegy 35%-ban vezethető vissza a születést megelőző időszakra. A születésidőpontjában keletkezett látószervi károsodások száma csekély. Ezzel szemben a vakok illetve gyengénlátók 63%-a — vagyis ugyancsak nagyobb hányada — már életében vesztette el szeme világát vagy vált súlyos mértékben fogyatékos látásúvá.

A süketekre és nagyothallókra lényegében az értelmi fogyatékosoknál említett megállapítások vonatkoznak. Hasonló a helyzet a nyomorékoknál is azzal az eltéréssel, hogy közülük viszonylag sokan (21%) a születés időpontjában váltak fogyatékossá.

Végeredményben azt a megállapítást szűrhetjük le, hogy a fogyatékosságok megelőzésére irányuló intézkedéseknek mindenképpen már a fokozott terhesvédelemmel kell kezdődniök. A születés időpontjában fellépő károsodások miatt nem hanyagolható el ebből a szempontból a szülész tevékenysége sem. A legélesebben azonban a csecsemő- és gyermekvédelem kérdését kell kiemelni, hiszen a különféle fogyatékosságok legnagyobb része már a születés után lép fel.

Vizsgálódásunk azonban csak akkor adhat valamennyire helyes képet, ha legalább az egyes időszakokon belül ható főbb tényezők feltárását is megkíséreljük. Az anamnézis lapok alapján sajnos csak a gyógypedagógiai iskolai növendékek kisebb részéről mutatható ki a fogyatékosság oka. Ezért etekintetben csupán részleges elemzést végezhetünk. Így is felvethetők azonban már egyes kérdések, melyeknek beható vizsgálata feltétlenül indokoltnak látszik.

Azok közül az értelmi fogyatékos tanulók közül például, akiknek fogyatékossága a méhenbelüli életre vezethető vissza, 290-nél tudták megadni a valószínűsíthető okot. (4. sz. tábla.)

Az anya terhesség alatti fertőző megbetegedését ezenkívül még 17 vak és gyengénlátó, továbbá 25 süket és nagyothalló gyermeknél mutatták ki. (Ebből 2 illetve 9 esetben fertőző betegség gyanánt a rubeolát adták meg.) Végül egy süket gyermeknél a születés előtt keletkezett hallószervi károsodás oka sugárhatás volt.

Adataink tehát azt bizonyítják, hogy a terhesség alatt a magzatot érő egyes ártalmak sokszor tényleg szerepet játszhatnak valamilyen fogyatékosság

létrejöttében. Tudományos megállapítások szerint pedig ezek az ártalmak már a terhesség első hónapjaiban is súlyos veszélyt jelenthetnek (4). Megelőzésük érdekében igen nagy jelentősége van a terhesség minél korábbi diagnosztizálásának és a terhesvédelemi rendszabályok — például a károsnak minősíthető munkák végzése alóli felmentés — már kezdeti szakaszban történő alkalmazásának.

4. A méhen belüli élet során ismert okból károsodott értelmi fogyatékos tanulók megoszlása (1960. október 1.)

Разделение умственно-дефективных учеников и учениц терпевших убыток в течение внутриматочной жизни, по известной причине (1. октября 1960 г.)

Mentally Infirm Pupils Having Sustained an Injury, the Cause of which Being Known, in the Course of Intra-Uterine Life (October. 1. 1960)

A fogyatékosságot okozó ártalom megnevezése (1)	Értelmi fogyatékosok	
	szám szerint (2)	százalékos megoszlásban (3)
1. Az anya terhessége alatti fertőző megbetegedések	169	58,2
2. Ebből : kanyaró	*23*	*7,9*
3. „ rubeola	*38*	*13,1*
4. Az anya terhessége alatti röntgenártalom	57	19,7
5. Az anya terhessége alatti baleset	64	22,1
6. Összesen	*290*	*100,0*

Горизонтальная графа : (1) Название повреждения причинявшего дефекта ; умственно-дефективные (2) число, (3) процент.

Вертикальная графа : 1. Заразная болезнь матери в течение беременности ; в том числе : 2. корь, 3. рубеола ; 4. рентгеновский эффект во время беременности матери ; 5. несчастный случай во время беременности матери ; 6. всего.

Heading : (1) Injury having caused an infirmity ; mentally infirm persons (2) number, (3) per cent.

Lateral text : 1. Infectious disease of the mother during her pregnancy ; of which ; 2. measles, 3. rubella ; 4. X-ray effect produced while the mother having been pregnant ; 5. accident during the mother's pregnancy ; 6. total.

Talán felesleges ezzel kapcsolatban hangsúlyoznunk az egészségügyi felvilágosítás fontosságát. A közölt adatok alapján nyilvánvalónak látszik az is, hogy a magzatot érő károsodások megelőzése érdekében szükséges a terhesanyának a különböző fertőzésektől való lehetőség szerinti védelme. *Horváth L.* hivatkozott munkája utal arra, hogy — a főként a terhesség első hónapjaiban súlyos veszélyt jelentő rubeola mellett — kisebb-nagyobb mértékben az anya több más fertőző megbetegedése (kanyaró, bárányhimlő, mumpsz stb.) is előidézheti a magzat rendellenes fejlődését.

A születés előtti időből eredő, de utólag már megállapíthatatlan ok által előidézett fogyatékosságok egy része feltehetően szintén az anya fertőző betegségére vagy valamilyen más említett tényezőre — balesetre, röntgen sugárhatásra — vezethető vissza. Az anamnézis lapok összeállítása ugyanis mindig csak a kérdéses terhesség után több évvel történhetett és így nyilván fennáll az a lehetőség, hogy az anya már nem emlékszik vissza betegségére vagy más ilyen szempontból lényeges körülményre. A kérdés helyes megvilágítása céljából azonban utalnunk kell egyes olyan adatszerűen nehezen kimutatható okok lehetőségére is, mint például a hiányos vagy egyoldalú táplálkozás, vitaminhiány, valamint az alkohol, bizonyos gyógyszerek, vegyi anyagok stb. hatása. Az ilyen vonatkozású újabb tudományos megfigyelések közül érdemes megemlítenünk például a sárvári járásban az 50-es évek folyamán végzett vizsgálatok eredményeit (6). Ezeknek a vizsgálatoknak külön érdekességet biztosít, hogy a vizsgált járás a táplálkozási szokások és szeszfogyasztás tekintetében három eltérő és egymástól jól elkülöníthető körzetre oszlik. Az elsőnek

jelölt körzetet ilyen szempontból az jellemzi, hogy viszonylag sok tej, tejtermék és tojás mellett kevés szeszt fogyasztanak, a harmadikra ezzel szemben a kevés fehérje és sok szesz fogyasztása nyomja rá bélyegét, míg a második átmeneti jellegű. Az eredmények azt mutatták, hogy a harmadik körzetben a fejlődési rendellenességgel születettek aránya több, mint ötszöröse, a gyógypedagógiai oktatásra szorulóké pedig mintegy kétszerese az első körzetének. (A második körzet eredményei az első és harmadik között voltak).

Az ismertetett okok mellett olyan tényezőkről sem feledkezhetünk meg, mint például az anya életkora. Példaként említhetjük itt az ún. mongolidiótáknak (Down-betegek) problémáját. Ismeretes, hogy a mongol-idióták az értelmi fogyatékosok említésreméltó hányadát képviselik, és az értelmi fogyatékosság mellett rendszerint bizonyos fejlődési rendellenességek is fellépnek náluk. Ezeknek az elváltozásoknak a pontos eredete nem tisztázott, de a kutatások bebizonyították, hogy a Down-betegek között feltűnően nagy az idős anyától származók aránya. Egy vizsgálat szerint például 137 Down-beteg közül 85 fő — tehát 62% — 35 évesnél idősebb anyától származott (12). Budapestre vonatkozó adataink szerint ezzel szemben — az elmúlt öt év átlagát alapulvéve — az élveszülötteknek kevesebb mint 10%-a származott 35 éven felüli anyától. A Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskola által rendezett I. Teratológiai Symposion nem csak a Down-betegekkel, hanem általában az értelmi fogyatékosokkal kapcsolatban is utal az idős anyák magas arányára.

Végül fennáll a fogyatékosságok öröklésének problémája is. E rövid tanulmány keretében nem foglalkozhatunk egy ilyen bonyolult és sokat vitatott kérdés minden részletével, csupán az 1960. október 1-i összeírás alapján rendelkezésünkre álló adatok bemutatására és értékelésére szorítkozhatunk.

Az adatgyűjtés családi terheltség kérdésével foglalkozó része azokra a növendékekre terjedt ki, akiknek közvetlen hozzátartozói — szülei és testvérei — között a tanuló fogyatékosságához hasonló jellegű fogyatékosságot (például vakok illetve gyengénlátók hozzátartozóinál ugyancsak vakságot vagy súlyosabb látási zavart) lehetett kimutatni. Meg kell jegyeznünk, hogy noha az ilyen vonatkozású adatok feldolgozását az iskoláknál szintén szakképzett gyógypedagógusok végezték, azok részben közvetett információkon alapulnak és így értékelésük során bizonyos hibalehetőséggel kell számolni. A megfigyelésnek emellett határt szabott az a körülmény, hogy a távolabbi felmenők és rokonság vizsgálatára a gyógypedagógiai iskolák anyaga alapján nem nyílhatott mód. Ennek ellenére a növendékek jelentős hányadánál mutatták ki a családi terheltség fennállását. (5. sz. tábla)

Főként az értelmi fogyatékosok családjában észlelhető tehát az adott fogyatékosság nagy előfordulási gyakorisága. Közöttük még azoknak az aránya is jelentékeny (17,8%), akiknek nem csupán egy, hanem két vagy több hozzátartozója (két szülő, legalább két testvér, szülők és testvérek vegyesen) szenved értelmi fogyatékosságban.

A süketség illetve nagyothallás elterjedése a családban kisebb mértékű ugyan, de még mindig számottevő. A hallászavar fellépése több hozzátartozó körében ugyancsak meglehetősen gyakran — a tanulók 11,4%-ánál — mutatható ki. Érdekes, hogy leginkább a két szülő hallászavarát említik. (A süketek és nagyothallók 8,0%-ánál szerepel mindkét szülő hasonló fogyatékossága, az értelmi fogyatékosoknak pedig csupán 2,6%-ánál, a vakoknak 0,4%-ánál, míg a nyomorékok csoportjában ilyen esetet egyáltalán nem találtak.)

A két érzékszervi fogyatékosság közül úgy látszik, a vakság (gyengénlátás) az, amely a hozzátartozók körében kevésbé jelentkezik. Ez általánosságban is kitűnik valamennyire, hiszen minden ötödik hallási és csak minden hatodik látási fogyatékosnál mutattak ki egyáltalán családi terheltséget. Még nyilvánvalóbb azonban a különbség, ha a több hozzátartozó közötti előfordulásokat vizsgáljuk. Ezek aránya a vakoknál illetve gyengénlátóknál 3,3% (szemben az előbbi kategóriánál említett 11,4%-kal.)

A nyomorék gyermekek családjában már csak jelentéktelen számban találtak hasonló természetű elváltozást. Közülük csak egyről tudnak, akinek két vagy több családtagja szenvedne mozgásszervi rendellenességben.

5. A tanulók családjának terheltségére vonatkozó adatok (1960. október 1-i állapot szerint)

Данные относящиеся к наследственному пороку в семьях учеников и учениц (по состоянию 1 октября 1960 г.)

Informations Concerning the Taint Heredity in the Pupils' Families (Situation of October 1, 1960)

A hasonló fogyatékosságban szenvedő hozzátartozók megjelölése (1)	Tanulók, akiknek fogyatékossága a családban is megtalálható (2)				
	értelmi fogyatékosok (3)	vakok és gyengénlátók (4)	süketek és nagyothallók (5)	nyomorék gyermekek (6)	Összesen (7)
	Szám — Число — Number				
1. Egyik szülő	465	18	18	2	503
2. Mindkét szülő	81	1	17	—	99
3. Egy testvér	623	18	10	4	655
4. Két vagy több testvér	435	6	5	1	447
5. Egyik szülő és egy testvér	164	2	2	—	168
6. Egyik szülő és két vagy több testvér	131	—	4	—	135
7. Mindkét szülő és egy testvér	17	—	4	—	21
8. Mindkét szülő és két vagy több testvér	35	—	5	—	40
9. Összesen	*1951*	*45*	*65*	*7*	*2068*
	Az összes fogyatékos tanuló százalékában (8)				
1. Egyik szülő	9,6	6,6	5,6	1,3	9,0
2. Mindkét szülő	1,7	0,4	5,3	—	1,7
3. Egy testvér	12,8	6,6	3,1	2,6	11,7
4. Két vagy több testvér	9,0	2,2	1,6	0,6	7,8
5. Egyik szülő és egy testvér	3,6	0,7	0,6	—	3,2
6. Egyik szülő és két vagy több testvér	2,6	—	1,2	—	2,4
7. Mindkét szülő és egy testvér	0,3	—	1,2	—	0,4
8. Mindkét szülő és két vagy több testvér	0,6	—	1,5	—	0,7
9. Összesen	*40,2*	*16,5*	*20,1*	*4,5*	*36,9*

Горизонтальная графа: (1) Название родственников страдающих похожим дефектом; (2) ученики и ученицы дефект которых можно найти и в семье; (3) умственно-дефективные; (4) слепые и слабо видящие; (5) глухие и глуховатые; (6) искалеченные дети; (7) всего; (8) во процентах ко всем дефективным ученикам и ученицам.

Вертикальная графа: 1. Один родитель; 2. оба родителя; 3. один брат (или одна сестра); 4. 2 или больше братьев (или сестер); 5. один родитель и один брат (или одна сестра); 6. один родитель и 2 или больше братьев (или сестер); 7. оба родителя и один брат (или одна сестра); 8. оба родителя и 2 или больше братьев (или сестер); 9. всего.

Heading: (1) Designation of relatives suffering from a similar infirmity; (2) pupils the infirmity of whom is to be found in their family as well; (3) mentally infirm; (4) blind and having weak eyes; (5) deaf and hard of hearing; (6) handicapped children; (7) total; (8) per 100 total defective pupils.

Lateral text: 1. One parent; 2. both parents; 3. one brother (or sister); 4. two or more brothers (or sisters); 5. one parent and one brother (or sister); 6. one parent and two or more brothers (or sisters); 7. both parents and one brother (or sister); 8. both parents and two or more brothers (or sisters); 9. total.

A kérdés most már az, hogy az ismertetett adatok mennyiben igazolják a fogyatékosságok részben öröklött jellegét. Egy adott fogyatékosság kétszeres vagy többszörös előfordulása valamilyen családon belül ugyanis lehet nyilván fertőző betegség vagy néha baleset következménye is, mely a család több tagját érte. Nem zárhatjuk ki teljesen a véletlen szerepét sem, jóllehet az semmiképpen sem lehet számottevő, hiszen — mint tanulmányunk elején kimutattuk — az értelmi fogyatékosok aránya általában nem sokkal haladja meg a 2%-ot, a többieké pedig csak ezrelékekben fejezhető ki. Ezzel szemben figyelembe kell venni azt a körülményt is, hogy például a nagyszülőkre vonat-

kozó adatok hiánya miatt egyes családi terheltségre utaló összefüggések rejtve maradtak.

Az értelmi fogyatékosok vonatkozásában még az a probléma merülhet fel, hogy a veleszületett fogyatékosságban szenvedők aránya (23,3%) alatta marad a családban is megtalálható fogyatékosságban szenvedők arányának (40,2%). Említettük pedig, hogy a magzati életre visszavezethető fogyatékosságok egy része is lényegében szerzett jellegű, mivel az anya megbetegedésének, az anyát ért balesetnek stb. következménye.

Ezen az alapon arra a következtetésre lehetne jutni, hogy tulajdonképpen csak 843 főnél — az értelmi fogyatékosok mintegy 17%-ánál — tételezhető fel az öröklés szerepe.

Az egyéb vonatkozású adatok tehát itt látszólag nem támasztják alá az öröklött eseteknek a családi terheltség fenti kimutatásából következtethető arányát. A kérdés alaposabb vizsgálata azonban — a következő meggondolások szerint — elosztja ezt a látszólagos ellentmondást:

Átöröklésre nem kizárólag a veleszületettként jelzett fogyatékosságoknál kell gondolni, hanem a születés után fellépett, illetve kialakult fogyatékosságoknál is, melyeknek oka — mint erre a továbbiak során még rámutatunk — az esetek egy részében ugyancsak ismeretlen. Az anamnézis összeállítása alkalmával feltehetően sok ilyen ki nem mutatható okból értelmi fogyatékossá vált gyermeknél a fogyatékosság létrejöttének időszakát a születés utánra tették, mivel az értelmi fejlődés hiányosságait gyakran csak bizonyos életkorban lehetett észlelni és az intrauterin eredet mellett pedig semmiféle bizonyíték nem volt. Ilyen meggondolás alapján összeadva azoknak a számát, akiknél a méhenbelüli és a későbbi életben fejlődött ki — bizonyítható ok nélkül — az értelmi fogyatékosságot előidéző elváltozás, már egészen más képet kapunk. Az adatok szerint ugyanis összesen 2015 főnél — az értelmi fogyatékosok 41,5%-ánál — nem állapitható meg külső ok[3]. Ez az arány pedig a családi terheltséggel rendelkezőkét (40,2%) már meghaladja.

Ellenvetésként még mindig felhozható természetesen, hogy a külső ok ismeretlensége nem fogadható el okvetlenül bizonyítékként annak léte ellen és az átöröklés ténye mellett. Számolnunk kell valóban azzal, hogy — mint már az előbbiekben is jeleztük — a ténylegesen ható külső tényező nem egy esetben feltáratlan maradt. Ennek ellentétele azonban hogy:

1. a kimutatott külső ok mögött némelyeknél valóságban öröklött sajátosság húzódhatott meg,
2. a külső ok és az öröklött hajlam többször együttesen is érvényre juthattak.

Meg kell itt jegyeznünk, hogy a családi terheltségre, valamint a fogyatékosság fellépésének idejére és okára vonatkozó adatok ellentmondásának kérdése az érzékszervi és mozgásszervi fogyatékosoknál fel sem merülhetett, mert a külső okra vissza nem vezethető esetek aránya náluk legalább kétszerese a családi terheltséggel rendelkezők arányának.

A családi terheltség kimutatott mértéke (értelmi fogyatékosoknál kereken 40, vakoknál és gyengénlátóknál 17, süketeknél és nagyothallóknál 20, nyomorék gyermekeknél 5%) — jóllehet egyes tényezők mind pozitív, mind negatív irányban bizonyos fokig módosíthatják — végeredményben nagyságrendileg jellemzi azoknak a gyógypedagógiai iskolai növendékeknek az arányát, akiknek fogyatékossága öröklöttnek tekinthető. (Ideértjük azokat is, akiknél a fennálló öröklött hajlamhoz még valamilyen külső tényező járult.) Az átöröklés szerepe tehát a fogyatékosságok létrejöttében semmiképpen sem hanyagolható el. Mindamellett rá kell mutatnunk, hogy — legalábbis felvételünk adatai szerint — az összeírt gyermekek többsége — az értelmi fogyatékosoknak mintegy 60, a többieknek még lényegesen nagyobb százaléka — szerzett fogyatékosságban szenved. Ez a körülmény alátámasztja azt a feltevést, hogy a megelőzésre irányuló erőfeszítések az egész probléma megoldását még nagy mértékben előrevihetik. Talán részben vitatható, de nem

[3] Ebben az adatban egyáltalán nem szerepelnek azok, akik a születés időpontjában váltak fogyatékossá, mert az adatszolgáltatás során náluk okként kizárólag a szülési sérülést vették fel.

szükségképpen elvetendő emellett az a megállapítás, hogy az öröklött fogyatékosságok kérdését sem tekinthetjük végérvényesen adottnak, hanem a prevenció bizonyos speciális módjai esetleg ezen a téren is érvényesülhetnek.

Az előbbiek során áttekintettük a magzati életben szerzett, illetve létrejött károsodások okát, valamint az átöröklés kérdését. Vizsgáljuk meg ezután a születés időpontjában és azután keletkezett fogyatékosságok főbb okait.

A sokféle okra és körülményre visszavezethető praenatális károsodásokkal ellentétben a születés alatt keletkezett különféle fogyatékosságok egyértelműen mint szülési sérülések jellemezhetők.

A szülés alatt keletkezett fogyatékosságok száma — már közölt kimutatásunk szerint — kisebb akár a korábbi, akár a későbbi esetek számánál. Ennek ellenére nyugtalanító jelenség, hogy az elmúlt tanévben Budapesten 697 gyermek — 630 értelmi, 6 látási, 28 hallási fogyatékos és 33 nyomorék — szülési sérülés következményeként szorult gyógypedagógiai oktatásra. Az ilyen fogyatékosságok megelőzése természetesen a szülészeti ellátás körébe tartozik. Feltehető esetleg, hogy az ebben a tekintetben bekövetkezett fejlődés, és az intézeti szülések általánossá válása eredményeként a következő években tanköteles korba lépő korosztályoknál már csökken a szülési sérülés miatt fogyatékossá vált gyermekek száma. Sajnos azonban a szülési sérülések halálozási statisztikája ezt a feltevést nem támasztja alá. A csecsemőhalálozás jelentős mérvű általános csökkenése mellett ugyanis Budapesten a szülési sérülésből kifolyólag meghalt csecsemők száma kedvezőtlenül alakult.

6. Csecsemőhalálozás szülési sérülés miatt Budapesten 1950—1960.

Детская смертность вследствие родового поражения в Будапеште в 1950—1960 гг.

Infant Mortality in Budapest Due to an Injury at Birth, 1950—1960

Év	Szülési sérülés következtében meghalt csecsemők	
	szám szerint (1)	1000 élveszülöttre (2)
1950	143	5,5
1951	123	4,5
1952	157	5,5
1953	231	6,1
1954	166	4,6
1955	258	9,9
1956	259	12,2
1957	166	9,4
1958	169	9,5
1959	170	10,3
1960	188	11,8

Горизонтальная графа: Грудники умершие вследствие родового поражения (1) число, (2) на 1000 живорожденных.

Heading: Infants having died due to an injury at birth (1) number, (2) per 1000 live-born.

Némileg jogos tehát az aggodalom, hogy a letális szülési sérülésekhez hasonlóan a fogyatékosságot előidéző sérülések arányánál sem lehet javulást tapasztalni.

A fogyatékosok legnagyobb csoportját azok alkotják, akik egészségesen születtek és csak azután szenvedtek valamilyen egész életükre kiható károsodást. A születés után szerzett értelmi fogyatékosság okaként — amennyiben az ok ismert — legnagyobbrészt fertőző betegség és kis számban baleset szerepel. Az előbbi 1730 tanulóra (95%) az utóbbi 92 tanulóra (5%) vonatkozik. A többieknél a fogyatékosság eredete nem tisztázható. A fertőző betegségek közül viszonylag leggyakrabban az agyhártyagyulladást jelölték meg (529 eset). Nyilván sokszor idéznek elő értelmi fogyatékosságot az agyvelőgyulladás, valamint a más fertőző betegséghez társuló szövődmények is, melyeknek pontos aránya azonban a bizonytalan esetek nagy száma miatt nem állapítható

meg. Meglepő, hogy — a kimutatás szerint — a járványos gyermekbénulás is viszonylag gyakran (73 esetben) vezetett értelmi fogyatékossághoz. A szerzett vakság (gyengénlátás) szintén gyakran — az 53 ismert esetből 47-nél — fertőző betegség következménye. Hat gyermek vaksága illetve látászavara balesetből származik. A 148 ismert ok miatt megsüketült vagy nagyothallóvá vált tanuló — két balesetet szenvedett kivételével — fertőző betegség, túlnyomórészt agyhártyagyulladás miatt került gyógypedagógiai iskolába. A gyermekkorban fellépett mozgási zavarok (nyomorékság) okát 76 tanulóra vonatkozóan jelölték meg, közülük a többségnél — 57-nél — járványos gyermekbénulás, 6-nál agyhártyagyulladás, 6-nál egyéb fertőző betegség, 7-nél pedig baleset szerepel.

Az adatok meggyőzhetnek bennünket arról, hogy a fertőző betegségek elleni küzdelem eredményei milyen döntő mértékben járulhatnának hozzá a testi és az értelmi fogyatékosságok megelőzéséhez. Ebben a tekintetben egyébként éppen a legutóbbi idők során lehettünk örvendetes haladás tanúi a gyermek épségét súlyosan veszélyeztető járványos gyermekbénulás elleni Sabin-oltás bevezetése folytán.

A FOGYATÉKOSOK SZOCIÁLIS KÖRÜLMÉNYEI, BEILLESZKEDÉSÜK A TÁRSADALOMBA

A fogyatékos gyermekek csak különleges nevelés és gondoskodás segítségével válhatnak a társadalom hasznos tagjává. Ezért jött létre a gyógypedagógiai oktatás egész rendszere, mely azonban csak akkor érheti el célját, ha az ilyen gyermekek részére otthonukban is biztosítani tudják a megfelelő életkörülményeket. Külön fel kell emellett hívnunk a figyelmet azokra, akik elvileg nem tekinthetők kifejezetten fogyatékosnak, de értelmi fejlődésük bizonyosfokú elmaradottsága vagy más gyengébb adottságaik miatt — mint ahogy már említettük — határesetet képeznek. Az ilyen egyének megfelelő körülmények esetén a társadalom teljes értékű tagjává válhatnak, ellenkező esetben viszont végleg csökkent képességűek lesznek.

7. A fogyatékosok és az általános iskolai tanulók az eltartók foglalkozási viszonya szerint, 1960 (%)

Дефективные лица и ученики общеобразовательных школ по положению в занятии кормильцев в 1960 г. (Процент)

Infirm Persons and the Pupils of all Public Primary Schools According to the Employment Status of Earners, 1960 (Per Cent)

Megnevezés	Az eltartó			
	Fizikai (1)	Szellemi (2)	Egyéb[1] (3)	Összesen (4)
	dolgozó			
1. Értelmi fogyatékosok	79,2	8,1	12,7	100,0
2. Vakok és gyengénlátók ...	66,2	11,0	22,8	100,0
3. Süketek és nagyothallók ..	67,6	25,3	7,1	100,0
4. Nyomorékok	51,3	13,6	35,1	100,0
5. Fogyatékosok együtt	77,1	9,4	13,5	100,0
6. Általános iskolai tanulók együtt[2]	60,4	32,5	7,1	100,0

[1] Önállók, nyugdíjasok, ismeretlen foglalkozásúak, foglalkozás nélküliek.
[2] Az 1960. évi népszámlálás adatai alapján számítva.

Горизонтальная графа: Кормилец работник (1) физического, (2) умственного труда, (3) прочий трудящийся; (4) всего.
Вертикальная графа: 1. Умственно-дефективные; 2. слепые и слабо видящие; 3. глухие и глуховатые; 4. искалеченные; 5. дефективные лица вместе; 6. ученики и ученицы начальных школ вместе.

Heading: The earner is a (1) manual, (2) non-manual, (3) other worker; (4) total.
Lateral text: 1. Mentally infirm; 2. blind and having weak eyes; 3. deaf and hard of hearing 4. handicapped; 5. infirm persons together; 6. pupils of general schools together.

Ezért lényeges a gyógypedagógiai iskolákban tanulók szociális körülményeinek, életviszonyainak vizsgálata.

Az 1960. október 1-i állapotnak megfelelően végrehajtott budapesti összeírás ebben a vonatkozásban mindenekelőtt a szülők foglalkozási viszonyát tette vizsgálat tárgyává. A fogyatékosok különböző kategóriáival kapcsolatos ilyen jellegű adatokat az alábbiakban összevetjük az 1960. évi népszámlálás általános iskolai tanulók eltartóira vonatkozó adataival.

A fogyatékosok ilyen csoportosítása alapján kimutatható adatok már önmagukban vádat képeznek a múlt, a kapitalista rendszer ellen. A fizikai dolgozók átlagosnál nagyobb aránya az értelmi, látási és hallási fogyatékosok eltartói között, ugyanis annak a nyomornak a maradványa, amelyben a munkásosztály a kapitalizmus idején élt.

Nem szabad ezzel kapcsolatban elfelejtenünk, hogy 1960-ban a tanköteles növendékek között szerepeltek még 1946-os és 1947-es korosztályok is, sőt a gyógypedagógiai iskolákban voltak ezenkívül túlkorosok, akik 1945 folyamán vagy még előbb születtek. Az összeírt növendékek nem elhanyagolható hányada tehát még a fordulat éve előtt jött a világra, nagyrészt olyan időben, amikor a háború, illetve a háború utáni súlyos gazdasági helyzet, infláció stb. a dolgozó osztályok helyzetét különösen megnehezítették. Utaltunk pedig az anya terhesség alatti elégtelen, egyoldalú táplálkozásának káros hatásával kapcsolatos megállapításra. A fiatalabb korcsoportokhoz tartozók már kedvezőbb körülmények között születtek. Közvetlenül tehát már nem érvényesült náluk az anya rossz tápláltságának hatása. Jogosan felvethető azonban a kérdés, hogy a szülők, sőt esetleg több nemzedék állandóan tartó rossz életkörülményei nem hatottak-e némely esetben kedvezőtlenül a gyermek konstitúciójára? Az sem hanyagolható el, hogy éppen az ipari munkásságot fenyegették — a munkavédelem hiánya miatt — az ipari mérgezések és balesetek. (Ezek veszélyét ma a munkavédelmi intézkedések természetesen csökkentik.) Végül rá kell mutatnunk olyan kérdésekre, melyek megoldása csak hosszabb idő alatt valósulhat meg. Ilyen például a dolgozók lakásproblémája. Ezen a téren — mint ismeretes — az utóbbi évek során jelentős haladás történt, de minden dolgozónak ma sem lehetett még megfelelő otthont biztosítani.

Itt kell foglalkoznunk a gyógypedagógiai iskolai tanulók lakáskérdésével. Az adatfelvétel időpontjában 5607 fogyatékos tanuló közül 1145 intézetben nyert elhelyezést, 4462 fő viszont — tehát a jelentős többség — szüleinél vagy más magánszemélynél lakott. Ezek a tanulók túlnyomó részben az átlagosnál rosszabb lakáskörülmények között élnek. Budapesten egy lakószobára átlagban kereken 2 fő jut, ezzel szemben az adatok arra vallanak, hogy a gyógypedagógiai iskolák nem intézetben lakó növendékeinek 65%-a olyan lakásban él, ahol egy szobában legalább hárman laknak. Egyes kutatások pedig arra engednek következtetni, hogy a nem megfelelő — nedves, sötét, szűk, zsúfolt stb. — lakásokban nevelkedő gyermekek fejlődése az átlaghoz képest lényegesen elmaradhat. Ilyen elmaradás mutatkozhat például a fogzás, az ülés, az állás, a járás, a beszéd tekintetében (10). A rossz lakásviszonyok — esetleg társulva egyéb kedvezőtlen körülményekkel — nyilván különösen súlyos mértékben hatnak ki egyes olyan gyermekekre, akik különben is gyengébb adottságokkal rendelkeznek. A gyógypedagógiai oktatásra szorulók száma tehát ilyen módon is növekedhet.

Ezért valószínű, hogy az életviszonyok javulása — ha nem is egyik napról a másikra — a fogyatékosok számának csökkenésében is érezteti hatását. A társadalom egyes rétegei közötti különbségek fokozatos összezsugorodása pedig feltétlenül a fizikai dolgozók gyermekeinél ilyen tekintetben részben még fennálló hátrány megszüneséhez vezet.

A gyógypedagógiai iskolákban lezajlott adatfelvétel feladata volt végül a gyógypedagógiai iskolát végzettek társadalomba való beilleszkedésének, munkábaállásának a vizsgálata is. Ebből a célból 448 — egy évvel előbb, vagyis 1959-ben végzett — tanuló adatai kerültek feldolgozásra.

Megállapítható, hogy a gyógypedagógiai iskolákból kikerültek többsége rendszeresen dolgozik és főként az iparban nyert elhelyezést. Ehhez nagy mértékben hozzájárultak a vakok és értelmi fogyatékosok részére szervezett foglalkoztató intézmények. Nem csekély viszonylag azoknak a száma sem —

különösen a hallási és mozgásszervi fogyatékosok között —, akik tanulmányaikat tovább tudják folytatni és szakképzettségre, is szert tesznek. Egy kisebb részük elhelyezkedése viszont még megoldatlan.

Az említett 448 tanuló megoszlása elhelyezkedés szempontjából a következők szerint alakult :

dolgozik	63,8 %
tovább tanul	18,3 %
nem dolgozik és nem is tanul	17,9 %

Kedvező jelenség, hogy a népgazdaságban elhelyezést nyert, 286 volt gyógypedagógiai intézeti növendék zöme állandó jellegű munkaviszonyban áll. Több mint 3/4 részük ugyanis — 220 fő — az 1959. október 1. és 1960. szeptember 30. közötti egy éves időszakban rendszeresen dolgozott.

A gyógypedagógiai iskolát végzettek egy kisebb hányadának helyzete — noha többségük rendszeres foglalkoztatását, sőt egy részük további tanulását sikerült biztosítani — nem tekinthető még teljesen rendezettnek. A 448 megfigyelt növendék közül ugyanis nyolcvanan nem helyezkedtek el és tanulmányaikat sem folytatják. Az iskolák felmérése szerint a 80 volt tanulóból csupán 27 azoknak a száma, akik munkaképtelennek tekinthetők, míg 53-an valamilyen módon be tudnának kapcsolódni a termelő munkába.

Meg kell jegyeznünk, hogy a foglalkoztatottság szempontjából is az értelmi fogyatékosok helyzete látszik a legkedvezőtlenebbnek, mivel körükben az elhelyezkedni, vagy továbbtanulni nem tudók aránya közel 20%, míg a többieknél ilyeneket csak egészen szórványosan találunk. Szociális szempontból természetesen a dolgozni nem tudó fogyatékosokról is gondoskodnak.

*

Cikkünkben a budapesti gyógypedagógiai iskolák tanulóira vonatkozó 1960. évi adatfelvétel alapján, és emellett részben egyes más források anyagának felhasználásával is, képet igyekeztünk adni az értelmi és testi fogyatékosok problémájának néhány lényegesebb társadalmi vonatkozásáról. Az így nyert kép nem lehetett teljes, már csak azért sem, mert az említett adatfelvétel a tárgykör minden részletét a rendelkezésre álló alapanyag korlátozottsága miatt nem érinthette. A feldolgozott adatok ennek ellenére érdeklődésre tarthatnak számot, mert az eddigi statisztikai felvételeknél — különösen összefüggésbe hozva más vizsgálatok eredményeivel — sok szempontból mélyebb betekintést engednek egy speciális, részben demográfiai jellegű, részben sok más tudományágat is érdeklő kérdésbe. Meg kell jegyeznünk, hogy a gyógypedagógiai iskolák növendékeire vonatkozó nyilvántartási adatok lehetőség szerinti kibővítése, majd ilyen alapon részletesebb adatgyűjtés végrehajtása valószínűleg még számos újabb szempont felvetését tenné lehetővé. Az akkori eseményeknek a mostaniakkal való egybevetése pedig emellett bizonyos tendenciákra vonatkozóan is felvilágosítást adna, melyekre jelenleg legfeljebb csak következtetni tudunk.

IRODALOM

1. *dr. Bárczi Gusztáv :* Általános gyógypedagógia. Budapest, 1959. 154. p.
2. *Eggenberger, R. :* Heilpädagogik, Berlin, 1958. 351. p.
3. *dr. Gordosné, Szabó Anna :* Gyógypedagógiai alapismeretek. Főiskolai jegyzet, Budapest, 1960. 105. p.
4. *dr. Horváth László* szerk. : A fejlődési rendellenességek kóroktana. (A Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskola Élettani Tanszéke által rendezett I. Teratológiai Symposion anyaga.) Budapest, 1961. 151 p.
5. *Douglas, W. W. :* Education and mental health. London, 1955. 347. p.
6. *dr. Andrásofszky Barna :* A fejlődési rendellenességek, koraszülések és az életviszonyok összefüggésére vonatkozó megfigyelések. *Népegészségügy*, 1960. december. 362—364. p.
7. *dr. Berndorfer Alfréd :* A veleszületett rendellenesség néhány gyakorlati problémája. *Népegészségügy*, 1960. március. 74—77. p.
8. *dr. Erős Anna :* Ötévi iskolai gyermek-idegrendelés tapasztalatai. *Népegészségügy*, 1957. augusztus—szeptember. 220—229. p.
9. *dr. Bácskai Józsefné—dr. Geréb György :* Szempontok az iskolai érettség pszichológiai megítéléséhez. *Népegészségügy*, 1959. szeptember. 247—249. p.
10. *Sós József :* Lakásviszonyok és gyermekfejlődés. *Népegészségügy*, 1939. 109—123. p.
11. *dr. Szálka Vilmos :* Hallászavarok az iskoláskorban. *Népegészségügy*, 1959. április. 102—104. p.
12. *Roboz Pál :* A Down-betegség. *Gyógypedagógia*, 1955. május—július. 33—40. o.
13. *Demográfia*, 1961. évi 1. sz. 115. p.

НЕКОТОРЫЕ ДЕМОГРАФИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРОБЛЕМЫ ПСИХИЧЕСКИ И ФИЗИЧЕСКИ ДЕФЕКТИВНЫХ ДЕТЕЙ В СВЕТЕ БУДАПЕШТСКОГО ОБСЛЕДОВАНИЯ

Резюме

В Будапеште по состоянию на 1 октября 1960 года было проведено единовременное статистическое обследование учащихся школ специальной педагогии. Целью этого обследования было приобретение сведений о социальных и жилищных условий, включении в жизнь общества, наследственности, времени и причинах возникновения дефектов в отношении воспитанников школ специальной педагогии, страдающихп психической неполноценностью, слепотой, слабым зрением, глухотой и изъянами в органах движения. Классификация данных, — в первую очередь на основании листов содержащих анамнез, — осуществлялась квалифицированными специальными педагогами.

Предметом настоящего исследования является оценка материала обследования с демографической точки зрения. В исследовании, в первую очередь, производится распределение учащихся школ специальной педагогии по характеру дефекта. Автор подчеркивает, что их преобладающую часть, — 86 процентов, — составляют лица с психическими дефектами. Поэтому в ходе дальнейшего изложения автор делает основной упор на оценку проблемы психически дефективных лиц, что, наряду с прочим обуславливается также и тем, что с социальной точки зрения положение лиц с психическими дефектами сопряжено с наибольшими трудностями.

Из дальнейшего изложения вытекает, что лица, нуждающиеся в специальной педагогическом воспитании, составляют такую долю населения школьного возраста, — 2,46 процента, — от которой нельзя отвлечься, при чем удельный вес имеющих психические дефекты составляют сам по себе 2,15 процента.

Данные относительно времени и причины возникновения дефекта были подвергнуты группировке в первую очередь с точки зрения превентивных мероприятий. На основе этого получило подтверждение то мнение, что является целесообразным применять мероприятия о защите беременных с наиболее ранней стадии беременнсоти, ввиду чего является весьма важным раннее установление факта беременности. Согласно полученным данным особое значение имеют защита беременных женщин от рентгеновского облучения, несчастных случаев и отдельных заразных болезней. Помимо этого определенную роль в предупреждении возникновения дефектов могут сыграть также улучшение условий для родов и борба против заразных детских болезней.

Относительно наследственности результаты обследования допускают сделать вывод, что последняя, по всей вероятности, также играет значительную роль в возникновении дефектов. Удельный вес случаев наследования у психически дефективных детей составляет примерно 40 процентов, у страдающих недостатками в области зрения и слуха — 15—20 процентов и, наконец, у калек приблизительно 5 процентов. Эти пропорции, — в особенности в отношении психически дефективных детей, — безусловно заслуживают внимания, но ни в чем не уменьшают значения превентивных мероприятий. С одной стороны большинство случаев в конечном итоге представлено приобретенными дефектами и, с другой стороны, значение воздействия среды нельзя упускать из виду также и в тех случаях, когда имеется наследственная склонность.

Обследование учащихся школ специальной педагогии по роду занятий родителей показывает, что плохие жизненные условия рабочего класса, имевшие место в период до недавних общественных преобразований, наложили свою печать и на нынешнее распределение дефективных лиц. Преобладающая часть учащихся школ специальной педагогии, — 65 процентов, — еще и сегодня происходит из среды семей, жилищные условия которых значительно хуже средних жилищных условий.

Организация сети учреждений специальной педагогии и обеспечение организованного поступления на работу создали возможность для того, чтобы слепые, слабые зрением, глухие, калеки и в значительной части также и страдающие психическими дефектами лица получили постоянную, соответствующую их способностям работу и стали таким образом полезными членами общества.

SOME DEMOGRAPHIC ASPECTS OF MENTAL AND PHYSICAL DEFICIENTS AS REFLECTED BY A SURVEY CARRIED OUT IN BUDAPEST

Summary

According to the state of October 1, 1960, a non-recurrent survey was carried out in Budapest in respect of the pupils of the institutions for the education of defective children. The purpose of the survey was to give information about the number, social and housing conditions, employment, tainted heredity, time and causes of the origin of the deficiency of the pupils receiving a special education for backward children on account of blindness, deficient sight, deafness, hardness of hearing and diseases of the bones and organs of movement. The compilation of data has been carried out by specialists in the treatment of defective children, first of all on the basis of anamnesy cards filled in about the individual pupils of the institutions for the education of defective children.

The subject of the present paper is the appraisal of the survey material from the demographic point of view. It reviews, in the first line, the distribution of the pupils of institutions for the education of defective children according to the character of their deficiency. It emphasizes that their greatest part — 65 p. c. — is mentally deficient. Therefore in the followings it lays great stress on the appraisal of the problem of mental deficients, justified, by the way, by the fact that also from the social point of view the greatest troubles are caused by the state of mental deficients.

It is evident from the data that deficient persons requiring a special edication for backward children constitute a part not to be neglected of the population in school-age — 2,46 p. c. — whereas the proportion of mental deficients in itself amounts to 2,15 p. c.

The data relating to the time and causes of the origin of deficiencies were grouped primarily from the point of view of preventive measures. On this basis it has been stated that it is advisable to employ preventive measures for pregnant women in an as early stage as possible of the pregnancy, and this is why the early determination of pregnancy is so important. The employment of preventive measures in case of X-ray treatment, accidents and other-infectious-diseases of pregnant mothers has proved especially essential on the basis of the data collected. Besides, a certain role may be played in preventing the occurrence of these deficiencies by the improvement of obstatrical treatment as well as by the fight against infectious diseases of childhood.

As to the tainted heredity, the results of the survey permit to draw the conclusion that heredity too is likely to play an important role in the origin of deficiencies. The proportion of cases of inheritance in respect of mental deficients may be estimated at about 40—50 p. c. in case of crippled persons at 5 p. c. These proportions — especially in respect of mental deficients — deserve attention, at any rate. On the one hand, the majority of cases is, after all, of an acquired character; on the other hand, the significance of environment effects cannot be neglected even in cases of inherited character.

The analysis of the pupils of institutions for the education of backward children, according to the profession of the parents, results in establishing the fact that the low living conditions of the working class, prior to the latest social changes, leave their marks also on the present distribution of the deficients.

Major part of the pupils of the institutions for education of defective children — 65 p. c. — consists, even today of individuals, the housing conditions of which is considerably worse than that of the average.

The development of the network of the institutions for education of defective children and an organized method of securing employment enables the blind, deficient sighted, deaf, persons hard of hearing, those suffering in diseases of the bones and organs of movement, and also a major part of the mentally deficients to obtain a steady employment which answers their makings, thereby becoming useful members of the society.

A SZABAD IDŐ VIZSGÁLATA A POLGÁRI SZOCIOLÓGIÁBAN

SZELÉNYI IVÁN

Az elmúlt száz esztendőben, de különösen a századforduló után a munkaidő világszerte nagy mértékben megrövidült. Angliában például az 1850-ben elfogadott *Factory Act* az átlagos hétköznapokra még 10, vagyis heti 60 óra munkát engedélyezett. Ennek ellenére ez a törvény a maga idejében nagy előrehaladást jelentett és a munkásosztály jelentős vívmányának volt tekinthető.[1] A kontinens országaiban a munkaidő még hosszabb volt. Franciaországban a februári forradalomra volt szükség ahhoz, hogy megszülessen a *tizenkétórás törvény* (2). De a vállalkozók általában még ezeket a törvényeket sem tartották be, a munkaidőt különböző ürügyekkel meghosszabbították, az ebédidőt önkényesen megrövidítették és a munkásokat mértéktelen túlórázásra kényszerítették. Marx kutatásai azt bizonyítják, hogy „A tőke" megírásának időpontjában Angliában még a 14—16 órás munkanap sem volt ismeretlen.

Ezen a területen hatalmas változások következtek be. A munkaidő korlátozásáért vívott harc eredményesnek bizonyult. A nemzetközi Munkaügyi Hivatal adatai szerint 1957-ben a heti normálmunkaidő néhány tőkés országban a következőképpen alakult (3) :

Ország	A munkahét hossza óra
Ausztrália, Franciaország, Indonézia, Kanada, Új-Zéland, Egyesült Államok	40
Argentína, Írország, Kuba, Egyesült Királyság	44
Belgium, Guatemala	45
Délafrikai Unió	46
Finnország, Svédország	47
Brazília, Chile, Dánia, Német Szövetségi Köztársaság, Olaszország, Svájc	48

(Ezek az adatok csak irányszámokként kezelhetők, mert a különböző törvények és kollektív szerződések egyes gazdasági területeken — így elsősorban a mezőgazdaságban — ennél lényegesen hosszabb munkahetet írhatnak elő.)

Az évi fizetett szabadság minimális időtartama néhány tőkés országban (4) a következő :

Ország	Az évi fizetett szabadság minimális időtartama
Belgium, Mexikó, Portugália, Svájc	6 nap
Egyesült Királyság	6 nap vagy 2 hét
Egyesült Államok	1 hét
Chile, Írország, Törökország, Venezuela	7 nap
Egyiptom	7—15 nap
Görögország, Luxemburg	8 nap
Argentína, Guatemala, Olaszország	10 nap
Ausztrália, Német Szövetségi Köztársaság, Hollandia, Ausztria	12 nap
Indonézia, Kanada, Új-Zéland	2 hét
Brazília, Kolumbia, Peru	15 nap
Dánia, Finnország, Franciaország	3 hét
Kuba, Nikaragua	30 nap

A munkások szabad ideje azonban nemcsak a napi, vagy heti munkaidő csökkenésének következtében növekedett meg. Nagy jelentőségű volt ebből a

[1] Marx A tőke I. kötetének 8. fejezetében részletesen foglalkozik a munkaidő hosszával és a múlt század közepének konkrét viszonyaival (1).

szempontból az évi fizetett szabadság rendszerének a bevezetése is. Napjainkban az évi fizetett szabadságot (és időtartamát) a kapitalista államokban is általában törvények írják elő, ritkább esetben pedig a kollektív szerződések keretében szabályozzák (így például az Egyesült Államokban, Hollandiában és az Egyesült Királyságban).

A felsorolt adatok ellenére sincs okunk arra, hogy illuziókban ringassuk magunkat. A polgári törvényhozás általában normálmunkanapról beszél, tehát nem szabályozza a túlórák mennyiségét. Éppen ezért, különösen a konjukturális fellendülés időszakában, a tényleges munkaidő lényegesen magasabb lehet, mint a normál munkaidő. Így például a háborút követő években határozott tendenciát tapasztalhatunk a tényleges munkaidő újbóli meghosszabbodására. Míg 1938-ban a francia bányászatban a tényleges heti munkaidő 39,7 óra volt, addig 1956-ban 47,4 óra. Hasonló változás következett be az Egyesült Államokban, Angliában és még sok más országban is. Az Egyesült Államokban például még ma is több, mint 9 millió ember dolgozik napi 8—12 órát (5). Különösen hosszú a munkaidő a mezőgazdaságban, ahol 1946—1947-ben a munkanap átlagos hosszúsága 12 óra volt (6) és az utóbbi években sem következett be jelentős változás.

A kapitalizmusban tehát a munkaidő csökkentése nem harmonikus, egyértelmű folyamat, hanem a munkásosztály és a vállalkozók közötti harc eredménye. Ezzel szemben a szocializmusban a munkaidő rendszeresen és állandóan csökken, ez a szocializmus fejlődésének objektív törvényszerűsége. A Szovjetunióban 1960-ban bevezették a 6, illetve 7 órás munkanapot, aminek következtében a munkahét átlagos hossza 40,2 órára csökkent (az ünnepnapok leszámításával évi átlagban 39,4 óra). Így tehát az átlagot tekintve ma már a Szovjetunióban van a világon a legrövidebb munkaidő. Ennek ellenére egyes ágazatokban az Egyesült Államokban a munkaidő még mindig rövidebb. A tervek szerint az 1964—1968-as időszakban fogják bevezetni a 30, illetve 35 órás munkahetet és akkor a Szovjetunió már minden területen meg fogja előzni a legfejlettebb kapitalista államokat is. A szocialista és a kapitalista adatok összehasonlításánál mindig figyelembe kell venni azt is, hogy a szocialista államokban a törvények a túlórák mennyiségét is korlátozzák és ezért a normál és a tényleges munkaidő közötti különbség általában nem jelentős.

Természetesen ezzel nem akarjuk kétségbevonni, hogy *hosszú időszakot* figyelembe véve a kapitalizmus adott viszonyai között is csökkenő tendenciát mutat a munkaidő. A szabad idő mennyiségének megnövekedése viszont új kérdések elé állította a társadalomtudományokat. Így azután érthető, hogy a szabad idővel kapcsolatos problémák világszerte magukra vonták a szociológusok és a statisztikusok figyelmét. A kérdés iránt megnyilvánuló nagy érdeklődésre jellemző, hogy 1956-ban egy, a szabad idő felméréseket koordináló nemzetközi bizottságot hoztak létre,amit olyan tekintélyes szervezet patronál, mint az UNESCO. A bizottság munkájában 12 európai ország (közöttük Lengyelország és Jugoszlávia is), az Egyesült Államok és Izrael vesz részt. A szervezet célkitűzése a különböző tagországokban folyó kutatómunka koordinálása, különös tekintettel a szabad idő hosszára, a szabad idő felhasználásának különböző típusaira, a szabadidő a munka, a család és a társadalmi élet kapcsolatára. Egyidejüleg foglalkoznak a konkrét kutatással kapcsolatban felmerülő módszertani kérdések megoldásával is (7).

*

A szabad idővel kapcsolatos kutatások már a múlt század utolsó éveiben elkezdődtek. 1899-ben jelent meg *Thorstein Veblen* amerikai szociológus „The theory of the leisure-class" című műve (8). Ez a mű első ízben hangsúlyozza a szabad idő jelentőségét és utal a szabad idő felhasználása és a társadalom szerkezete közötti szoros kapcsolatra. *Veblen* kiemeli, hogy a szabad idő egy osztály privilégiuma. Ez a „leisure-class" nem vesz részt közvetlenül a termelésben, mégis sokkal több jövedelemmel és szabad idővel rendelkezik, mint a többi társadalmi osztály. Ezért a szabad idő és a termelés merőben ellentétes dolgok, csak annak lehet ideje, akit nem köt le a termelés terhe.

Veblen fejtegetései nagy visszhangot keltettek Amerikában és művét hamarosan egy sor hasonló jellegű filozófiai és etikai tanulmány követte. Ennek ellenére a szabad idő szociológiai vizsgálata szempontjából nem annyira ezek az általános, filozófiai megfigyelések jelentősek, hanem azok a konkrét vizsgálatok, melyeket *Veblen* a szabad idő felhasználásának területén végzett. A „leisure-class" leírásakor ugyanis ismertette a szabad idő felhasználásának néhány típusát is. Tekintettel a kísérlet úttörő szerepére, ezek a kutatások még meglehetősen ötletszerűek és hiányosak, mégis a szociológiának ezen a területén jelentőségük vitathatatlan.

Veblen munkásságának folytatása meglehetősen sokáig váratott magára, bár a szociológia egyéb ágai közben jelentős fejlődést tettek meg. *Robert Lynd* kísérelte meg először, hogy az iparszociológiai kutatások mintájára egy városra vonatkozóan vizsgálja a szabad idő felhasználását. *Lynd* Middletown amerikai kisváros lakosságának a szabad idejét tanulmányozta, megállapította azokat a változásokat, melyek a XIX. századdal szemben 1925-re bekövetkeztek (így például a tradicionális ünnepek háttérbe szorulása, az illusztrált folyóiratok, a rádióhallgatás térnyerése stb.). Ezek a változások gyökeresen megváltoztatták a városi lakosság életmódját. Nem kis szerepet játszott ebben a változásban a gépkocsi megjelenése (9).

A tanulmány jelentősége abban rejlik, hogy ez az első empirikus szabad idő vizsgálat. 1935-ben *Lynd* Middletownban még egy második felvételt is végzett (10). Itt már elemzi azokat a változásokat is, melyek az 1929—1933-as világgazdasági válság miatt következtek be. Mindkét tanulmány igen nagy szerepet játszott a szabad idő vizsgálatának további fejlődésében, mert egyrészt gazdag tényanyagot tártak fel, másrészt megnyitották az empirikus kutatások hosszú sorát.

Az amerikai szociológia hosszú ideig meg is rekedt a *Lynd* által megkezdett úton. *Lundberg*, *Warner*, *Paul Lazarsfeld* és mások szintén ilyen monografikus kutatásokat végeztek egy-egy városra, vagy a szabad idő felhasználásának valamelyik típusára vonatkozóan. Így például *Lazarsfeld* volt az első, aki a *mass media* (sajtó, rádió, mozi stb.) társadalmi szerepét és hatását vizsgálta. Ennek során arra igyekezett fényt deríteni, hogy a *mass media* milyen hatást gyakorol a közvélemény kialakulására, az emberek életformájára, kulturális színvonalára stb. (11) Természetesen ezek a vizsgálatok nagyon sok hasznos adatot nyújtottak a szociológiai elemzés számára, mégis magukon viselik a polgári szociológia terméketlenségének jellemvonásait. A szabad idő kutatása teljesen elaprózódott és sokszor teljesen lényegtelen részletkérdések tanulmányozásában merült el. Az amerikai szociológia fél évszázadon keresztül nem volt képes arra, hogy tisztázza a szabad idővel kapcsolatos elvi kérdéseket.[2]

A szabad idő elvi kérdéseivel és általános társadalmi összefüggéseivel Amerikában először *David Riesman* kezdett foglalkozni (14). Chicagóban egy külön intézetet hoztak létre, melynek feladata a szabad idő vizsgálata. 1955 óta *Riesman* ennek az intézetnek az igazgatója, és nemcsak Amerikában, hanem az egész nyugati világban úgy tekintenek rá, mint a kérdés egyik legkiválóbb szakértőjére. *Riesman* megkísérelte, hogy az empirikus kutatás és az elméleti hipotézisek között helyes arányt alakítson ki, vagyis a *Veblen*-féle társadalomfilozófus és a *Lynd*-féle empirikus kutató ötvözetét hozza létre. Ezért a chicagói intézet nemcsak elméleti munkát végez, hanem egyben konkrét kutatásokat is folytat. Az intézet jelenleg három területen dolgozik: *1.* Megfigyelik a szabad idő alakulását a külvárosokban. Itt természetesen sok új jelenséggel találkoznak, olyan kérdéseket kell megoldaniuk, melyek a tradicionális amerikai kisvárosokban ismeretlenek. Különösen jó lehetőség kínálkozik az újonnan bevándoroltak tanulmányozására, annak megfigyelésére, hogy hogyan és milyen mértékben tudnak új környezetükhöz alkalmazkodni. *2.* Vizsgálják a munka és a szabad idő kapcsolatát is. Az erre vonatkozó felvételt egy olyan üzemben végezték el, ahol bevezették a heti három pihenőnapot. *3.* Továbbra is foglalkoznak a *mass media* kérdésével. Itt behatóan tanulmányozzák a tömegszórakoztatási formák szociálpszichológiai hatását.

[2] A szabad idő vizsgálatának az amerikai szociológiában betöltött szerepével és történetével kapcsolatban lásd *Aline Ripert* írásait (12) és (13).

Európában a szabad idő tudományos vizsgálata lényegileg csak a második világháború után kezdődött el. A szabad idő szociológiájának európai fejlődése azonban egészen más utat tett meg, mint Amerikában. Itt már kezdettől fogva sokkal nagyobb igény jelentkezett elvi értékelésekre. Ez valószínűleg kapcsolatos azzal az általános jelenséggel, amire *Gurvitch* (15) utal, amikor arról beszél, hogy az európai (és itt elsősorban franciát ért) szociológia — szemben az amerikaival — túljutott az empirikus, monografikus kutatásokon és jelenlegi feladata, hogy megoldja azt a problémát, amire az amerikaiak mindezideig képtelenek voltak, és megteremtse a szociológia átfogó, általános elméletét. Szembeötlő, hogy a szabad idővel foglalkozó kutatók is ilyen igénnyel nyúlnak témájukhoz. Érdeklődésre tarthat számot tehát annak a kérdésnek az eldöntése, hogy a szociológiának általunk vizsgált részterületén az elméleti kutatások milyen eredményre vezettek. Ennek megvilágítása érdekében vessünk egy pillantást azokra a változásokra, melyek a szabad idő értékelésével kapcsolatban a polgári gondolkodásban bekövetkeztek.

Bár a szabad idő rendszeres, tudományos vizsgálata még alig ötven esztendős múltra tekint csak vissza, a kérdés általános vonatkozásaival már a kapitalizmus kialakulásának időszakában is foglalkoztak. A korai, még feltörekvő kapitalizmus ideológusai még elítélőleg nyilatkoztak a szabad időről, a szórakozásról. Ez azzal volt összefüggésben, hogy a fiatal burzsoázia még maga irányította a termelési folyamatot, célja még a felhalmozás volt és nem a felhalmozott értékek elfogyasztása. Így tehát az ideológusok feladata is az volt, hogy elriasszon a szórakozástól, a fogyasztástól, és munkára, felhalmozásra ösztönözzön. Ennek a gondolkodásmódnak jellegzetes képviselője *Benjamin Franklin*. *Franklin* nyíltan vallotta, hogy ideálja a spártai életmód. A tőkéseket óva intette a mértéktelen fogyasztástól. „Őrizkedjetek a kis kiadásoktól — írja egy helyen —, mert a kis lék elmeríti a legnagyobb hajót . . egy ínyenc száj koldusbotra juttatja gazdáját."(16). Azt javasolja, hogy kora reggel keljenek és még szürkületben feküdjenek, mert így nem kell gyertyát használniuk és komoly összeget takaríthatnak meg. Azokat pedig, akik nem akarnak hajnalban felkelni, harangszóval, vagy ha az sem használ, ágyúval kell felébreszteni. Ezek mögött a ma már talán komikusnak ható gondolatok mögött a maguk idejében mély gazdasági és társadalmi tartalom húzódott meg. Egy haladó osztály ideológiájának részét képezték és a munka megbecsülésén nyugodtak. Lényegében hasonló nézeteket vallott *Smith* és *Ricardo* is. A szabad idő megvetése kifejezésre jutott a kor pietista protestáns erkölcsében is és annak kései filozófiai megfogalmazójának, *Max Webernek* a tanításaiban. A szabad időt, a szórakozást általában a lustasággal azonosították és „minden bűn anyjának" tekintették.

Mélységesen helytelen lenne azonban *Marx*ot is ehhez a gondolatkörhöz számítani. Erre a kérdésre azért érdemes itt kitérni — bár csak futólag tudjuk érinteni —, mert egyesek félreértik, vagy esetleg félremagyarázzák *Marx*nak ezzel kapcsolatos nézeteit. Kétségtelen az, hogy *Marx* sok szállal kapcsolódik *Ricardó*hoz (elsősorban a munkaértékelméleten keresztül), és tény az is, hogy a munkát elsőrendűen fontosnak tartotta az ember életében és emberré válásában. Ennek ellenére nagy jelentőséget tulajdonított a szabad időnek is — elsősorban mint a képességek fejlesztése mezejének. Mi sem bizonyítja jobban ezt a tényt, mint az, hogy *Marx* maga is részt vett a munkások munkaidejének csökkentéséért vívott harcban és igen fontosnak tartotta ennek a harcnak a kimenetelét. A II. Internacionálé egyik legfontosabb célkitűzése a nyolcórás munkaidő megvalósítása volt.

Az utóbbi évtizedekben a polgári gondolkodásban is gyökeres változások következtek be a szabad idő értékelésével kapcsolatosan. A munkaidő csökkentésének ténye például arra vezeti *Denis de Rougement*-t, hogy egy új korszak, a „szabad idő korszakának" (l'ère des loisirs) beköszöntéséről beszéljen (17). Ez az új korszak új erkölcsöt is teremt, aminek a törvényeit már nem a munka, hanem a szórakozás, a szabad idő szabja meg. Ilyesmire gondolhat *Martha Wolfstein* is, amikor megalkotja ezt a fogalmat : „fun morality".[3] Ma tehát már szó sincs a polgári gondolkodásban a szabad idő elíté-

[3] Idézi: *Dumazedier* (18).

léséről, éppen ellenkezőleg, benne keresik az élet igazi értelmét, az ember emberré tevőjét. Ez a hatalmas pálfordulás, a szabad időnek ez a „megdicsőülése" a munka s a szabad idő ellentétének a talaján megy végbe. Az új termelési viszonyok, a mammut üzemek kialakulása, az automatizálás elterjedése, általában tehát a munka mechanikussá válása tovább élezi az embernek és a munkának *Marx* által már elemzett elidegenedését. Az egyén apró csavarrá válik a termelés gigászi apparátusában és nincs szükség többé arra, hogy ez a csavar önálló, alkotó munkát végezzen, hanem mindig ugyanazt az egyhangú, rövid munkamozzanatot kell ellátnia. Sőt ma már ez nem csak a munkásokra, hanem az értelmiség jelentős részére is kiterjed, többé már a mérnök sem irányít, hanem esetleg csak egy hatalmas automata-rendszer gombjait nyomogatja. Még a kutató is sokadmagával dolgozik egy laboratóriumban és látszólag tőle függetlenül, szinte névtelenül születnek az új találmányok. A polgári szociológusoknak a munka mai szerepéről és jellegéről alkotott képe kísértetiesen hasonlít a madáchi lázálomhoz: mintha a széklábat faragó Michelangelo, vagy a kazánfűtő Luther alakja lebegne előttük. Ezek után nagyon logikusnak tűnik *David Riesman* következtetése, aki azt állítja, hogy a mások által irányított (other directed) ember önállóságát csak a szabad időben nyerheti vissza. Ugyanezt a tételt fogalmazza meg *J. Stoetzel* is, amikor arról beszél, hogy a család szerepe napjainkban azért növekedett meg újra, mert a munkahelyén az ember kezéből kicsúszott a hatalom, bábbá vált és ezért elvesztett tekintélyét a családban akarja biztosítani.[4]

Ezt a folyamatot tükrözi az amerikai szociológia ún. „hobby-elmélete" is. A munka egyhangúságából, sivárságából a hobbykba menekül az ember és alkotókedvének itt igyekszik tárgyat találni. Ezzel magyarázzák az újabban különösen fellángolt gyűjtőszenvedélyt is (bélyeggyűjtés, szalvétagyűjtés stb.) De ide tartozik a barkácsolás is (do it yourself), ami a fejlett nyugati államokban, de különösen az Egyesült Államokban nagyon elterjedt (hogy az amerikaiak milyen sokat „barkácsolnak", azt az is bizonyítja, hogy egyetlen évben az ilyen házi műhelyek kb. 6 milliárd dollár értékű munkát végeznek el). Itt nem kizárólag háztartási munkákról van szó (tehát például a vízcsap megjavítása stb.) hanem sok esetben komoly és valóban alkotó jellegű munkáról, mint például hajóépítésről stb.

Sajnálatos módon a polgári szociológusok egy része megreked a munka és az ember elidegenedése tényének felismerésénél. Ha a munka embertelen, akkor az emberek életterét át kell irányítani a szabad időre — vagyis a televízióműsorokra és a rugbymérkőzésekre. Így már meg lehet oldani a társadalom minden problémáját, hiszen az emberek elégedettek lesznek, megtalálhatják önmagukat. De mintha ez az orvosság már nem is lenne egészen új, és róla önkéntelenül egy nagyon régi mondás jut az ember eszébe: Panem et circenses! De ha ez a módszer jó is volt — legalább egy ideig — az ókori lumpenproletariátus fékentartására, ma már nagyon is elavult és aligha alkalmazható eredményesen. *Daniel Mothé* írja a Journal d'un ouvrier című könyvében: „Ehet sokat a munkás és lehet még televíziója, autója is, de a társadalomban akkor is csak termelő gép marad és nem több. És ez az igazi nyomorúsága".[5] Tegyük még hozzá: és ma már érzi is ezt a nyomorúságát.

A polgári szociológusok között is akadnak azonban olyanok, akik felismerik ezt a zsákutcát. *Georges Friedman* például azt állítja, hogy a hobbyknak, illetve a do it yourself-nek csak akkor van igazi értéke, ha nem a munkától való menekülést tükrözi, hanem éppen a munkának magasabbrendű, művészi folytatása (21). Hasonló kérdések foglalkoztatják *W. F. Whyte*-t is. A Street Corner Society című művében az amerikai ifjúság helyzetét elemzi. Itt mutat rá arra, hogy az ifjúság legfőbb problémája éppen az, hogy szabad idejét nem tudja megfelelően felhasználni. Az elfecsérelt szabad idő szociálpatológiai tünet, a banditizmus és a bűnözés szülője. Mindennek gyökerét pedig az képezi, hogy a fiatalok nem rendelkeznek állandó foglalkozással, nincs szakmájuk és még kevésbé hivatásuk.[6] *Alain Touraine* is hangsúlyozza azt, hogy az embereknek egymástól és a munkától való elidegenedése nem egyszerűen a műszaki

[4] Idézi: *Fougeyrollas* (19).
[5] Idézi: *Pizzorno* (20).
[6] Idézi: *Touraine* (22).

haladás, az automatizálás következménye (22). Az ember társadalmi aktivitását nem egyszerűen pszichológiai tényezők, hanem a konkrét gazdasági és társadalmi körülmények határozzák meg. Nyilvánvaló — említi például —, hogy az elszigetelt kisárútermelés egyáltalán nem segítette elő jobban az embereknek egymáshoz való közeledését, mint korunk hatalmas műszaki vívmányai, a vasút, a rádió, a televízió, a rakéta. Sőt, napjainkban ezek a nagyszerű vívmányok már nem csak kis közösségeket kötnek össze, hanem az egész emberiséget. Tehát az embereknek egymástól és a munkától való elidegenedéséért nem a műszaki fejlődés a felelős, hanem azok a társadalmi viszonyok, melyek között a műszaki fejlődés ilyen eredményre vezethet.

Hogy pontosabb képet alkothassunk arról, hogy a munka és a szabad idő kapcsolata miként jelentkezik a polgári szociológiában, vizsgáljuk meg, hogy *Joffre Dumazedier*[7] hogyan határozza meg a szabad idő (leisure, loisir) fogalmát! „A szabad idő — írja *Dumazedier* — olyan elfoglaltságok összessége, melyek lehetővé teszik az ember kedvszerinti pihenését, szórakozását, művelődését, önkéntes társadalmi tevékenységét, miután szabaddá vált hivatásbeli családi és társadalmi kötelezettségeitől."[8] A szabadidő szerinte három részből áll: 1. *a pihenés*, vagyis a fizikai fáradtság megszüntetése;

2. *a szórakozás*, vagyis a munka egyhangúságának ellensúlyozása (ez aktív és passzív módon valósulhat meg: így például játékban és sportban — vagy olvasásban stb.);

3. *a művelődés*, vagy fejlődés. *Dumazedier* hangsúlyozza azonban, hogy *a fejlődés nem lehet szakmai jellegű*, mert abban az esetben már munkáról lenne szó.

Azt látjuk tehát, hogy a munka és a szabad idő mereven elválik egymástól, mindhárom pont éppen a munka ellentéte és éppen ez teszi szabad idővé. Ezért a polgári szociológusok hibás körbe kerülnek: mesterségesen kiragadják az embert az egyetlen olyan kapcsolatból, ami a társadalomhoz kötheti és ezek után természetes, hogy nem találják a társadalmi integrációhoz visszavezető utat. Ezt a kérdést is csak akkor tudnák megoldani, ha elemzésük az osztályviszonyok felismerésén alapulna, de akkor el kellene ismerniük azt is, hogy az ember társadalmasításának egyetlen lehetséges módja a társadalom társadalmasítása. Ez tehát az oka annak, hogy a szabad idő szociológiája — mint a polgári szociológia általában — nem képes arra, hogy egységes, összefüggő elméletet hozzon létre

*

Miután áttekintettük a szabad idővel kapcsolatos legfontosabb elvi fejtegetéseket, vizsgáljuk meg néhány konkrét felvétel anyagát. Így egyrészt meggyőződhetünk arról, hogy ezek a vizsgálatok sok értékes és érdekes tapasztalatot nyújtanak, másrészt képet alkothatunk magunknak a kapitalizmus „új korszakáról", a „l'ère des loisirs"-ról — a számok tükrében.

Először vizsgáljuk meg a családi költségvetés és a szabad idővel kapcsolatos kiadások összefüggését. Egy ilyen jellegű felvételt végzett az INSEE és a CREDOC 1956—1957-ben Franciaországban. A felvétel részletes adatai a *Consommation* 1958. évi első számában jelentek meg, de kiértékelő tanulmányt közölt róla *Georges Rottier* is az *Esprit*-ben (25).

A felvétel adatai szerint Franciaországban a szabad idővel kapcsolatos anyagi kiadások a következőképpen alakultak (1956-os adatok):

	Átlagos kiadás családonként (régi) frank	A családi költségvetés százalékában
Nyaralás	10 300	1,3
Személykocsi vásárlása és üzemeltetése	39 500	5,0
Egyéb kiadások	29 700	3,7
Összesen	*79 500*	*10,0*

[7] *Dumazedier* a nemzetközi szabadidő-vizsgálatokat koordináló bizottság vezetője és egyben a kérdés egyik kiváló európai szakértője. (23) és (18).

[8] A meghatározást idézi *Szántó Miklós* is „Egy kísérleti felmérés módszertani tapasztalatai" című cikkében (24).

Mindenek előtt meglepő a szabad idővel kapcsolatos kiadások viszonylag alacsony aránya. De még ez az arány is túlzott. Legszembeötlőbb a személykocsi vásárlására és üzemeltetésére fordított költségek nagy volumene, holott erősen vitatható, hogy ez milyen mértékben kapcsolódik a szabad időhöz. Világos, hogy nem mindenki vásárolja az autóját szórakozás céljából, hanem esetleg üzleti ügyeinek a lebonyolítására. (Gondoljunk például egy ügynökre, akinek az autó munkaeszköze.) De még ha nem is kifejezetten üzleti célból vásárol valaki magának személykocsit, a munkára és a szabad időre való felhasználás akkor is megoszlik, hiszen autóval jár a munkahelyére is. Ugyanígy a családi kerttel kapcsolatos költségek (ezek az „Egyéb kiadások" rovatban szerepelnek) nem egyértelműek. Különösen vidéki ipartelepek esetében gyakori jelenség, hogy a munkások megőrzik kis kertjüket is, de nem passzióból (vagy nem csupán passzióból), hanem azért, hogy így kiegészítő pénzkeresetre tegyenek szert.

A nyaralással kapcsolatos kiadások elemzése igen érdekes eredményre vezetett. A nyaralási kiadások erős ingadozást mutatnak társadalmi csoportok és a lakóhely nagysága (falusi vagy városi jellege) szerint. Kiderült, hogy a falusi lakosság csak a legritkább esetben jut el üdülni és a városi üdülők között is aránytalanul magas a nagy fizetésűek aránya. Vizsgáljuk meg az üdülők kiadásait egyrészt a lakóhely jellege, másrészt társadalmi csoportok szerint :

A lakóhely jellege

Falu	25 000 frank
Vidéki város	34 000 frank
Párizs	50 000 frank

Társadalmi csoportok

Mezőgazdasági dolgozók	18 000 frank
Munkások	24 000 frank
Alkalmazottak	26 000 frank
Magas beosztású tisztviselők	70 000 frank

Ezek az adatok azt bizonyítják, hogy Franciaországban azért üdül viszonylag kevés ember, mert az üdülés költségei nagyon magasak. A magas beosztású tisztviselők az összlakossággnak csak 4 százalékát képviselik, üdülési költségek az egész lakosság üdülésre fordított kiadásának mégis negyedrészét képezik. A falusi lakosság többsége és a városi munkásság jelentős része anyagi okokból kiszorul a nyaralás lehetőségéből, vagy kénytelen a legegyszerűbb körülményekkel megelégedni (sok esetben nyaralása csak annyit jelent, hogy vidéki rokonaihoz utazik és segít nekik a mezőgazdasági munkák elvégzésében).

Most vizsgáljuk meg a szabad idővel kapcsolatos „egyéb kiadásokat" a lakóhely jellege szerinti bontásban :

A szabad idővel kapcsolatos „egyéb kiadások"
(Éves adatok háztartásonként, ezer [régi] frank)

	Felszerelések vásárlása	Más kiadások	Összesen
Községek	5,9	10,5	16,4
Városok			
2 000— 10 000 lakossal	14,9	16,7	31,6
10 000—100 000 lakossal	9,5	15,3	24,8
több mint 100 000 lakossal	16,8	17,7	34,5
Párizs	35,4	22,4	57,8

Kétségtelen tehát az, hogy a lakóhely jellege nagy mértékben befolyásolja a szabad idővel kapcsolatos kiadások alakulását (elsősorban a felszerelések vásárlását). Ennek ellenére egyoldalú képet nyernénk, ha nem vizsgálnánk meg az egyéb kiadásoknak a társadalmi csoportok szerinti bontását is.

Az „egyéb kiadások" alakulása társadalmi csoportok szerint
(Éves adatok háztartásonként, ezer [régi] frank)

	Mezőgazdasági dolgozók	Magas beosztású tisztviselők	Közepes beosztású tisztviselők	Alkalmazottak	Munkások
Felszerelések vásárlása	4,4	128,9	37,3	15,5	12,6
Más kiadások	10,4	37,1	25,9	19,2	16,4
Összesen	*14,8*	*166,0*	*63,2*	*34,7*	*29,0*

Ezek az adatok azt bizonyítják, hogy az alapvető különbséget nem a lakóhely nagysága és jellege jelenti, hanem a társadalmi csoportokhoz való tartozás. Az urbanizáció hatása mindazonáltal tagadhatatlan. A munkásoknak a szabad idővel kapcsolatos kiadásai így is a kétszerese a mezőgazdasági lakosság kiadásainak (a felszerelések vásárlása pedig háromszorosa).

Természetesen a társadalmi csoportokhoz való tartozás most is az anyagi feltételek különbözőségeiben mutatkozik meg. Tehát ugyanezt a képet fogjuk kapni akkor is, ha a szabad idővel kapcsolatos „egyéb kiadásokat" a háztartások átlagos jövedelme szerint csoportosítjuk :

A háztartások évi jövedelme (ezer [régi] frank)	A szabad idővel kapcsolatos „egyék kiadások" háztartásonként (ezer [régi] frank)
— 200	3,7
200— 300	7,6
300— 400	12,2
400— 500	18,3
500— 600	21,8
600— 700	29,5
700— 800	33,1
800—1000	40,7
1000—1500	56,3
1500 fölött	79,3

A szabad idővel kapcsolatos kiadások elaszticitása tehát nagyon magas, a kiadások sokkal nagyobb ütemben nőnek, mint a jövedelmek. Ötször akkora jövedelem esetén tízszer akkora összeg jut a szabad idővel kapcsolatos költségek fedezésére. Ez kétségkívül azt bizonyítja, hogy a „leisure class" ma is létező valóság, ha talán nem is olyan kiélezett formában, mint *Veblen* korában. Világos azonban, hogy a szabad idő felhasználásának egy sor területe még ma is egy osztály privilégiuma.

1956—1957-ben 180 toulousi kohász között végeztek szabad-idő felvételt (26). A vizsgálat célja az volt, hogy megállapítsák a munkások szabad idejének felhasználását, annak konkrét formáit és általános helyzetét.

Nagyon érdekes az, hogy a megkérdezett munkások egy része hogyan vélekedett a szabad időről. „Túl sok gondom van nekem ahhoz, hogy szórakozzam" vagy : „Túl öreg vagyok én már ahhoz", „Túl fáradt vagyok" — mondták egyesek. Természetesen igaza van *Janine Larrue*-nek (26) akkor, amikor megállapítja, hogy ezek a válaszok meglehetősen félrevezetőek, hiszen egészen biztos az, hogy valamennyi szabad idővel mindenki rendelkezik. A 180 megkérdezett munkás átlagos heti munkaideje a vizsgálat időpontjában a következőképpen alakult :

Heti munkaidő (órában)	A munkások számának megoszlása (%)
40—44	2
45—49	39
50—54	25
55—59	27
60 és több	7
Összesen	*100*

Tehát a megkérdezetteknek csaknem 60 százaléka dolgozott heti 49 óránál többet, méghozzá a kohászatban, tehát nagyon fárasztó fizikai munkát végeztek. Így aztán érthető az, hogy sokan fáradtságról panaszkodtak. Ha a munkából hazatérnek, pihenni akarnak, még sétálni sincs kedvük, a rádiót sem nyitják ki. Ha másnap idejében akarnak felkelni, akkor korán kell lefeküdniük, mert különben nem bírnák a munka magas intenzitását.

Nem csak a hosszú munkaidő és a fáradtság miatt nincs a toulousi munkásoknak szabad idejük, de pénzük sincs arra, hogy szórakozzanak. „Inkább szórakozom 10 órát pénzzel a zsebemben, mint hogy legyen 20 óra szabad időm, de pénz nélkül" — mondta az egyik megkérdezett. „A szórakozás szép dolog, de meg is kell élni az embernek" — válaszolta egy másik. A pénzhiány általában a mértéktelen túlórázásba hajszolja a munkásokat. Sokan egész szabad idejükben családi kertjükben, a „nadrágszíj-földön" dolgoznak, de nem kedvtelésből, hanem azért, mert így is pénzt akarnak megtakarítani. Leginkább még a nem házas fiatalok tudnak időt és pénzt fordítani a szórakozásra. Ezzel szemben a sokgyermekes családok esetében, illetve az alacsonyabb minősítésű munkásoknál a pénz hiánya teljesen kizárja a szórakozás lehetőségét. De még azoknál a családoknál is, melyek viszonylag jobb anyagi körülmények között vannak, a szabad idővel kapcsolatos kiadások a költségvetésben utolsó helyen szerepelnek és általában jelentéktelen volumennel.

Most bemutatjuk azt is, hogy a toulousi kohászok mivel töltik legszívesebben szabad idejüket. (A tábla megoszlási viszonyszámokat tartalmaz.)

A szórakozás fajtája	Gyakran	Néha	Soha	Összesen
Kirándulás	62	21	17	100
Barkácsolás	27	52	21	100
Sportesemények	34	36	30	100
Mozi	31	31	38	100
Halászat	28	31	41	100
Kávéház	15	17	68	100
Kertészkedés	11	16	73	100
Színház	7	17	76	100
Versenyszerű sportolás	14	—	86	100

A legkedveltebb szórakozás tehát a kirándulás és a barkácsolás, de meglehetősen sok a szurkoló is. A munkások az olcsóbb és nem szellemi jellegű időtöltéseket választják leginkább. A megkérdezettek 76 százaléka egyáltalában nem jár színházba, sőt 38 százaléka még moziba sem (ennek okát még nem lehet a televízióban keresni, mert az adatok 1956—1957-re vonatkoznak, amikor a televízió még Franciaországban sem volt túlzottan elterjedve).

A megkérdezettek közül nagyon sokan olvasnak detektívregényeket (22 százalék) és viszonylag kevesen érdeklődnek a szépirodalom iránt (csak 12 százalék). A különben is háttérbe szorult szellemi szórakozások közül is inkább tehát a könnyű műfajt kedvelik. Ez valószínűleg szintén az általános fáradtsággal van összefüggésben.

Az üdülés vizsgálata nagyjából megfelelt az eddigi képnek. A megkérdezetteknek 24 százaléka egyáltalában nem volt üdülni, 39 százalék a szüleinél töltötte szabadságát és csupán 37 százalék nyaralt hotelben vagy sátortáborban. A fizetett szabadságra vonatkozóan érdekes adatokat találunk *Bruno Chrevrant-Breton* a „Dans le bassin houiller de Moselle" című tanulmányában (27). A moselle-i szénmedencében a munkások átlagos évi fizetett szabadsága 18—24 nap között mozog. Ennek ellenére a szabadság felét általában 1—3 naponként veszik ki és a munkásoknak csak 4,3 százaléka megy egyszerre három hétnél hosszabb időre nyaralni. A munkások jelentős része tehát a teljes szabadságot egyszerre csak rendkívüli eseményekkor veszi ki (halálozás, házasság stb). Ennek oka egyrészt az, hogy nincs elegendő pénzük ahhoz, hogy üdülni menjenek. Másrészt azonban a szabadságuk alatt is inkább pénzt akarnak keresni (kis földjeiken dolgoznak vagy külön munkát vállalnak). Gyakori jelenség az is, hogy ha megbetegednek, akkor is igyekeznek elkerülni a táppénzt és ezért inkább szabadságot vesznek ki.

De még a „szabad idő hazájában", az Egyesült Államokban is hasonló tendenciát tapasztalhatunk. Az amerikai szociológusok *Akron*ban végezték legjelentősebb szabad-idő felvételüket. Ebben a városban a teljes automatizálás bevezetésével a heti átlagos munkaidőt 32 órára csökkentették. A vizsgálat során azonban kiderült, hogy minden ötödik ember még egy másik teljes állást is vállalt (tehát heti 64 órát dolgozott !), a munkások 40 százalékának pedig félállása is volt (vagyis heti 48 órát dolgozott). Hiába csökkent rendkívüli módon a normál munkaidő, a szabad idő mennyisége alig változott. *Aline Ripert* említi, hogy ennek oka valószínűleg abban keresendő, hogy a csökkenő munkaidő a munkásokat a világgazdasági válságra emlékezteti (13). Amikor az akroni munkás a szabad időtől menekül, akkor a munkanélküliséget akarja elkerülni, azért vállal második állást, hogy biztosíték legyen a háta mögött.

A szabad idővel kapcsolatban nagyon sok illúzió terjedt el Nyugaton. Az adatok ezeket az illúziókat sok esetben és sok szempontból megcáfolják. Igaz az, hogy a szabad idő ma sokkal nagyobb szerepet játszik, mint száz évvel ezelőtt, hogy nagy mértékben hozzájárul az emberek életmódjának és életszemléletének megváltozásához, ezért vizsgálata szükséges és időszerű. A kapitalizmus azonban ennek ellenére nem érkezett új korszakba, „a szabad idő", a „szórakozás" korszakába.

IRODALOM

1. *Marx :* A tőke. I. kötet. Harmadik kiadás. Budapest, 1955. 216—285. p.
2. *Marx :* i. m. 282—283. p.
3. Die Arbeitszeit. Internationale Arbeitskonferenz. Genf, 1958. Internationales Arbeitsamt. Genf, 1958. 26. p.
4. Die Arbeitszeit. i. m. 28. p.
5. *Aganbegjan, A. :* Rabocsij den' i kommunizm. *Voproszü Ékonomiki*, 1961. No. 7. 23—33. p.
6. Voproszü proizvoditel'noszti truda v szel'szkom hozjajsztve SzSA. Szel'hozgiz, 1957. 141. p.
7. *Hennion, R. :* Recherches coordonnées sur les loisirs dans quelques pays européens. *Revue Internationale des Sciences Sociales*. 1960. No. 4. 633—643. p.
8. *Veblen*, Thorstein : The theory of the leisure-class. New York. The Modern Library, 1899.
9. *Lynd*, Robert—*Lynd*, Helen : Middletown. Paris. Édition Carrefour. 1931.
10. *Lynd*, Robert—*Lynd*, Helen : Middletown in transition. New York, 1937.
11. *Lazarsfeld*, Paul—*Katz*, Elihu : Personal influence. Glencoe, 1955.
12. *Ripert*, Aline : La sociologie des loisirs aux États-Unis. *Revue Internationale des Sciences Sociales*. 1960. No. 4. 644—650. p.
13. *Ripert*, Aline : Quelques problèmes américains. *Esprit*, 1959. No. 6. 1041—1050. p.
14. *Riesman*, David—*Denney*, Reuel—*Glazer*, Nathan : The lonely crowd. New Haven, 1950.
15. *Gurvitch*, Georges : La vocation actuelle de la sociologie. Vers une sociologie différencielle. Paris, 1957.
16. *Franklin*, Benjamin : A gazdagodás útja. Budapest, 1914. 22. p.
17. *Rougement*, Denis de : L'ère des loisirs. *Arts*. 1957. április 10-i szám.
18. *Dumazedier*, Joffre : Problèmes actuels de la sociologie du loisir. *Revue Internationale des Sciences Sociales*. 1960. No. 4. 564—573. p.
19. *Fougeyrollas*, Pierre : La famille, communauté de loisirs. *Esprit*, 1959. No. 6. 1073—1084. p.
20. *Pizzorno*, Alessandro : Accumulation, loisirs et rapports de classe. *Esprit*, 1959. No. 6. 1000—1016. p.
21. *Friedman*, Georges : Le loisir et la civilisation technicienne. *Revue Internationale des Sciences Sociales*, 1960. No. 4. 551—563. p.
22. *Touraine*, Alain : Travail, loisirs et société. *Esprit*, 1959. No. 6. 979—999. p.
23. *Dumazedier*, Joffre : Réalité du loisir et idéologie. *Esprit*, 1959. No. 6. 866—893. p.
24. *Szántó* Miklós : Egy kísérleti felmérés módszertani tapasztalatai. *Magyar Filozófiai Szemle* 1961. No. 3. 355—378. p.
25. *Rottier*, Georges : Loisirs et vacances dans les budgets familiaux. *Esprit*, 1959. No. 6. 913—918. p.
26. *Larrue*, Janine : Chez les métallurgistes toulousains. *Esprit*, 1959. No. 6. 955—963. p.
27. *Chevrant-Breton*, Bruno : Dans le bassin houiller de Moselle. *Esprit*, 1959. No. 6. 964—970. p.

ИЗУЧЕНИЕ СВОБОДНОГО ВРЕМЕНИ В БУРЖУАЗНОЙ СОЦИОЛОГИИ

Резюме

В течение истекших ста лет рабочее время во всем мире в значительной степени сократилось. В середине прошлого столетия средняя продолжительность рабочей недели составляла 60—70 часов, а сегодня в отдельных странах она составляет уже только 40 часов. Хотя в последние годы мы являемся свидетеляим роста действительного рабочего времени, не подлежит сомнению то, что при исследовании длительных периодов в капиталистических государствах тоже возрастает количество свободного времени, что влечет за собой целый ряд общественных перемен. Это является причиной того, что изучение свободного времени повсеместно привлекло к себе внимание и интерес социологов. Для международного значения этого вопроса является характерным то обстоятельство, что в 1956 году под контролем ЮНЕСКО была создана комиссия, которая координирует исследования свободного времени, происходящие в различных странах.

Социоолгия свободного времени родилась одним поколением раньше. Американец *Торстейн Веблен* был первым, который осознал значение свободного времени в обществе и подошел к его анализу с научными требованиями. Веблен привлек к себе внимание современников в первую очередь своими общественно-философскими изложениями, в то время как в связи с изучением свободного времени большее значение имеют его конкретные исследования. Однако действительным основоположником эмпирических исследований явился *Роберт, С. Линд*, который изучал использование свободного времени в одном из американских провинциальных городков. После этого американские социологи на долгое время остановились на результатах, достигнутых Линдом. *Ландберг, Уорнер, Лэзэрсфелд* и другие тоже проводили аналогичные монографические исследования относительно отдельных городов или, соответственно, относительно отдельных типов использования свободного времени. Особенно крупную роль играло исследование общественной роли среднего слоя («mass media»).

В течение последних лет, однако, возникло требование выяснения принципиальных проблем в связи с свободным временем. *Девид Рисмэн* был тем человеком, который в Америке произвел попытку установить правильное соотношение между эмпирическими исследованиями и теоретическими гипотезами и найти таким образом правильный средний путь между социальной философией Веблена и эмпирическими исследованиями Линда.

В Европе изучение свободного времени было по сути дела начато только в период после второй мировой войны. И эта отрасль европейской социологии с самого начала подошла с более высокими теоретическими требованиями к этому вопросу, чем это имело место в случае американской социологии. Ряд выдающихся европейских социологов, в том числе *Жофр Дюмазедье, Георг Фридман* и другие помимо эмпирических исследований уделяют больше внимания также и выяснению теоретических вопросов.

Концепция свободного времени в современной буржуазной социологии коренным образом отличается от позиции, которую в этом вопросе занимали идеологи раннего капитализма, идеи которых вытекали из исторической потребности накопления капитала. Заложение экономических основ капитализма требовало максимальных усилий не только от рабочих, но также и от капиталистов. Поэтому в то время ценился исключительно труд, а свободное время отождествлялось с праздностью и рассматривалось как источник всех грехов. Сегодня буржуазные социологи подчеркивают значение свободного времени. Технический прогресс, осуществленный в нашу эпоху, привел к тому, что труд приобрел совершенно механический характер, ввиду чего человек превратился лишь в винтик гигантского производственного аппарата.

Это является причиной того, что человек отворачивается от труда ищет потерянный авторитет и удовлетворение своим творческим способностям в свободное время. Согласно мнению буржуазных социологов свободное время таким образом превращается в движущую силу общественной интеграции. Человечество вступило в новую эпоху в «эпоху свободного времени», которая окажется в состоянии решить также и проблему превращения человека в общественное существо.

Между марксистской и буржуазной социологией имеется коренное различие также и в отношении вопроса о свободном времени. Буржуазная социология проводит жесткую границу между трудом и свободным временем и отвлекается от диалектического взаимодействия между ними. Согласно марксистской точке зрения свободное время не может решить задачи превращения человека в общественное существо. Для этого необходимо ликвидировать отчужденность между человеком и трудом, что, однако, является возможным осуществить только путем изменения классовых отношений.

Конкретные обследования, проведенные в связи с свободным временем тоже доказывают, что несмотря на значительные перемены, происшедшие со времени минувшего столетия, капитализм еще не вступил в «эпоху свободного времени». При обследовании во Франции взаимосвязей между семейными бюджетами и расходами в связи со свободным временем бросалась в глаза высокая эластичность расходов в связи со свободным временем, из чего вытекает, что эти расходы в различных подоходных группах возрастают значительно более быстрым темпом, чем доходы. Свободное время таким образом и в настоящее время является в большей или меньшей мере привилегией одного класса. В ходе статистического обследования проведенного в среде 180 тулузских рабочих выяснилось, что рабочие не могут развлекаться не только потому, что у них нет денег, но и потому, что у них нет для этого времени. Потребность в средствах для жизни или же соответственно постоянная неуверенность в завтрашнем дне из-за кризисов, — как это ясно видно из обследования, проведенного американцами в городе Акрон, — заставляет рабочих работать в сверхурочное время.

EXAMINATION OF LEISURE IN THE BOURGEOIS SOCIOLOGY

Summary

In the last hundred years the working time has considerably decreased all over the world. In the middle of the last century the average length of working time per week varied between 60 and 70 hours, whereas it amounts to only 40 hours in some countries today. Though in the past few years we witnessed a new increase in the actual working time, it cannot be doubted that — upon examination of a longer period of time — the quantity of leisure increases also in the capitalist countries and a series of social changes are thereby called forth. This is why the examination of leisure attracted the attention of sociologists all over the world. The international significance of the question is well characterized by the fact, that in 1956 a Commission under the control of the UNESCO has been established with a view to coordinate the leisure researches going on in the individulal countries.

The sociology of leisure has already come into being a generation ago. The American *Thorstein Veblen* was the first to recognize and to analyse the significance of leisure in the society with a claim to scientific exactitude. *Veblen*'s socio-philosophical discussions attracted the attention of his contemporaries but as to the examination of leisure his actual researches were more significant. The true pioneer in the field of the empirical investigations, however, was *Robert S. Lynd*, who analysed the exploitation of leisure in a small American town. The American sociologists for a long time got stuck on the way initiated by *Lynd, Lundberg, Warner, Lazarsfeld* and others too carried out investigations of this kind and analysed some types of the exploitation of leisure or also the utilization

of leisure in small towns. An especially great role may be attributed to the examination of the social part played by the *mass media.*

In the past few years, however, an increasing demand arose in order to clear the principal questions relating to leisure. In America *David Riesmann* was the first who ventured to create the right proportion between empirical researches and theoretical hypotheses, and to find the right middle way between the social philosophy of *Veblen* and the empirical investigations of *Lynd.*

The examination of leisure in Europe has not, in fact, begun but after World War II. Also this branch of the European sociology has, right from the start, treated the examination of this problem with considerably more claim for theoretical consideration than its American counterpart. A number of outstanding European sociologists, e. g. *Joffre Dumazedier, Georges Friedman* and others, paid great attention, beside the empirical examinations, also to the clarification of theoretical problems.

The way bourgeois sociology viewed leisure differs radically from the point of view of early capitalist ideologists whose principles arose from the historical needs of capital accumulation. The laying of the economic foundations of capitalism required maximum efforts not only on the part of workers but also on the part of capitalists. This is why work was highly esteemed whereas leisure spelt laziness and was cinsidered „the mother of all crimes". Right now the bourgeois sociologists emphasize the importance of leisure. The technical development of our epoch resulted in the fact that work has become entirely mechanical, man is only a small screw in a gigantic apparatus of production. Due to this fact, man becomes alienated from his work and endeavours to express his lost authority and creative forces in his leasure. According to the bourgeois sociologists leisure becomes, that way, the motor of social integration. Mankind stands before a new epoch, the epoch of leisure, which will be able to settle the problem of collectivization of mankind.

Decisive difference exists between the Marxist and bourgeois sociology also in the question of leisure. The bourgeois sociology differentiates rigidly between work and leisure and disregards their dialectical interrelations and unity. According to Marxism, the task of collevtivization of man cannot be carried out by leisure. In order to solve this problem we ought to put an end to the alienation of man from his work which is, however, practicable only through a changed alignment of class forces.

The actual surveys relating to leisure also prove that in spite of the significant changes that have taken place since the last century, capitalism could not reach the epoch of leisure. When examining the interdependences of the French family budgets and the expenditures in connection with the leisure, the high elasticity of the expenditures of leisure become obvious, thus these expenditures increase at a much greater rate in the different income groups than incomes. Even today leisure is more or less a privilege of a class. In the course of a survey made in connection with 180 Toulouse workers, light has been thrown also on the fact, that the workers have neither money nor time enough for entertainment. Either problems of livelihood or uncertainty of existense due to a permanent danger of crises, — this has been clearly shown by an American survey made in Acron — compel workers to do overtime work.

FIGYELŐ

NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓ CSOPORT ALAKULT

A Központi Statisztikai Hivatalban szervezett Népességtudományi Kutató Csoport, a Magyar Tudományos Akadémia Demográfiai Elnökségi Bizottságának irányításával 1962. január 1-én kezdte meg működését.

A Csoport megalakítását az tette szükségessé, hogy a Statisztikai Hivatalban eddig folytatott, egyre növekvő mennyiségű demográfiai kutató munka már nem tudja kielégíteni a különböző minisztériumoknak, főhatóságoknak és tudományos intézeteknek a népességtudománnyal szemben támasztott igényeit. A fokozódó igények e mellett módszertani téren is éreztetik hatásukat, a Csoportnak több, sajátos módszertani problémát kell kidolgoznia, eddig nálunk nem alkalmazott módszerek felhasználásának lehetőségeit kell megvizsgálnia. Tevékenysége ezért kétirányú lesz : részben a tervezés, különösen a távlati tervezés szempontjából fontos demográfiai kérdéseket vizsgálja és elemzi, részben pedig a népességtudomány továbbfejlődése érdekében végez kutató munkát, elsősorban azokban a tárgykörökben, amelyek a demográfia nemzetközi érdeklődésének előterében állanak.

A Népességtudományi Kutató Csoport munkája során szorosan együtt kíván működni mind az irányító szervekkel — elsősorban az Országos Tervhivatallal —, mind az egyes szaktudományok tudományos intézményeivel. Kapcsolatot kíván fenntartani e mellett a külföldi kutató helyekkel is.

A Csoport részletes munkaprogramját, kutatási terveit a DEMOGRÁFIA következő számában ismertetjük.

A Népességtudományi Kutató Csoport levélcíme : Budapest, II., Buday László-u. 1—3.

ОБРАЗОВАНИЕ ДЕМОГРАФИЧЕСКОЙ НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ ГРУППЫ. Организованная в Центральном Статистическом Управлении Демографическая научно-исследовательская группа начала свою деятельность 1 января 1962 года под руководством Демографической комиссии Президиума Венгерской Академии наук.

Образование группы стало необходимым потому, что производившаяся до сих пор в Центральном Статистическом Управлении, постоянно возрастающая по своим масштабам, демографическая научно-исследовательская работа уже не могла удовлетворить запросов различных министерств, центральных государственных органов и научно-исследовательских институтов. Возрастающие запросы помимо этого дают о себе знать также и в области методологии. Поэтому новообразованная группа должна разработать ряд специфических методологических проблем и рассмотреть вопрос относительно возможности использования тех методов, которые до сих пор не применялись в Венгрии. Деятельность группы поэтому будет двухсторонней : во-первых, она будет изучать и анализировать важные с точки зрения планирования и, в особенности перспективного планирования, демографические проблемы и, во-вторых, будет осуществлять исследовательскую работу в целях дальнейшего развития демографической науки, в первую очередь в сфере тех проблем, которые находятся на переднем плане международного интереса демографии.

В своей деятельности Демографическая научно-исследовательская группа намерена тесно сотрудничать как с оперативными руководящими

органами, — в первую очередь Общегосударственной Плановой Комиссией, — так и с научными учреждениями, действующими в области отдельных научных дисциплин. Помимо этого группа намерена также поддерживать связи и с зарубежными исследовательскими центрами.

Подробная рабочая программа и исследовательские планы группы будут изложены в следующем номере журнала «Демография».

Почтовый адрес Демографической научно-исследовательской группы : Будапешт, II, улица Будаи Ласло, № 1—3.

DEMOGRAPHIC RESEARCH GROUP ESTABLISHED. Under the control of the Presidential Committee for Demography of the Hungarian Academy of Sciences a Demographic Research Group, set up in the Central Statistical Office, began its work on January 1, 1962.

It was considered necessary to establish this Group because the ever growing volume of research, hitherto performed within the Statistical Office, cannot satisfy the demands put forth by the different ministries, superior authorities and scientific institutes in the field of demography. Besides satisfying the increasing requirements, the Group has to solve several special methodological problems, examining the possibility of employing methods so far not applied in this country. Thus it will have to persue a twofold line of activity : partly it will examine and analyse demographic problems of planning, especially of long-range planning, partly it will perform research work with a view to develop demography, chiefly in the fields on which the international attention of demographers is focussed.

In its work the Demographic Research Group plans close cooperation both with the controlling bodies, primarily with the National Planning Board, and with the scientific institutions of the different branches of science. Besides it wishes to maintain contact also with research institutions abroad.

Our readers will find the detailed schedule of work and the research plans of the Group in the next issue of DEMOGRÁFIA.

Please send all communications concerning the Demographic Research Group to the following address :

Buday László u. 1—3., Budapest II.

MIHAIL VASZILJEVICS PTUHA

(1884-1961)

1961. október 3-án elhunyt *Mihail Vasziljevics Ptuha* akadémikus, a kiváló szovjet demográfus.

M. V. Ptuha középiskoláinak elvégzése után néhány évig a csernigovi zemsztvo statisztikai osztályán, a *Cservinszkij*, *Varzar*, *Ruszov* és *Slikevics* által létrehozott híres „csernigovi iskolá"-ban dolgozott. Gyakorlatilag itt ismerkedett meg a statisztikával, melyhez hű maradt egész életén át. 1906—1910. években a pétervári egyetem jogi karán tanult, ahol a nagytudású *Kaufman* professzor előadásai keltették fel érdeklődését a demográfia iránt. Kaufman professzor támogatásával több évet töltött tanulmányúton, többek között Berlinben, ahol *V. I. Bortkevics* és *K. M. Ballod* nagy orosz statisztikusok voltak tanítómesterei. Még egyetemi hallgató korában elkezdett kutatásainak eredményeit 1916-ban tette közzé „Vázlatok a népességi statisztika és morálstatisztika elméletéből" című nagyszabású monográfiájában, amely egyszerre széleskörű tudományos elismerésre talált és az ország legkiválóbb demográfusainak sorába emelte. 1913-tól kezdve a pétervári egyetemen (majd Permben) statisztikát adott elő. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom után, 1919. január 1-én megválasztották a Kievi Tudományos Akadémia Demográfiai (később Demográfiai és Egészségügyi Statisztikai) Intézetének igazgatójává, amelynek élén 20 éven át tevékenykedett. Az Intézetben kezdetben a házassági statisztika problémájával, majd a demog-

ráfia általános elvi kérdéseivel Ukrajna és a Szovjetunió népességi problémáival, 1933-tól kezdve pedig a statisztika történetével foglalkozott.

Bár a statisztikai oktatómunka, majd az 1945—1950. években az Ukrán SzSzK Tudományos Akadémiája társadalmi tudományok osztályának élén végzett tevékenysége meglehetősen lefoglalták, nagy energiával folytatta történeti statisztikai kutatásait. A második világháború miatt csak 1945-ben publikált „Vázlatok a XVII—XVIII. század statisztikájának történetéből" című (a politikai aritmetikusokkal foglalkozó) művét, 1955-ben és 1959-ben a szovjet statisztika történetét tárgyaló (éspedig a statisztikai gondolat kialakulását Oroszországban a XVIII. század előtt, továbbá az akadémiai és egyéb tudós társasági, valamint az egyetemi statisztika fejlődését bemutató), a statisztikai irodalomban alapvetőnek minősített hatalmas kötetek követték.

Az 50-es évek végefelé *M. V. Ptuha* tevékenyen közreműködött az 1959. évi szovjet népszámlálás előkészítésében, a népszámlálás programjának kidolgozásában.

Ptuha akadémikus tudományos tevékenysége mindig szoros kapcsolatban állott a statisztikai gyakorlattal. A népesség reprodukciójának statisztikai vizsgálatára javasolt mutatószám-rendszerét, perspektivikus népességszámítási módszerét a statisztikai és tervező szervek felhasználták mind a háború előtti, mind a háború utáni évekre vonatkozó távlati tervek kidolgozásánál.

M. V. Ptuha meleg baráti kapcsolatban állott a magyar demográfusokkal is. A demográfiai jelenségek és folyamatok tanulmányozásának általános formájáról szóló tudományelméleti fejtegetésének egy részét utolsó művének („Vázlatok a népességi statisztika köréből") megjelenése előtt a magyar népességtudományi folyóirat rendelkezésére bocsátotta s az éppen egy évvel ezelőtt látott napvilágot a DEMOGRÁFIA 1961. évi 1. számában. A magyar demográfusok mindig nagy érdeklődéssel tanulmányozták *Ptuha* értékes munkáit s több könyvét, közöttük a szovjet statisztika történetével foglalkozó művét, valamint az általános és a népességi statisztika fő kérdéseit tárgyaló munkáját a DEMOGRÁFIA is ismertette.

Ptuha akadémikus aktívan részt vett a nemzetközi statisztikai kongresszusokon és konferenciákon. 1929 óta tagja volt a Nemzetközi Statisztikai Intézetnek, amelynek munkájában tevékenyen közreműködött. 1946-ban tagja volt az UNRRA Genfben tartott ülésszakán résztvevő kormánydelegációnak, s tanácsadóként közreműködött az Ukrán SzSzK-t a párizsi békekonferencián képviselő kormánydelegáció munkájában.

Tudományos és közéleti tevékenységének elismeréseként 1920 óta tagja az Ukrán SzSzK Tudományos Akadémiájának és 1943 óta levelező tagja a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának. 1944-ben az Ukrán SzSzK érdemes tudósa megtisztelő címmel tüntették ki, a Munka Vörös Zászló Érdemrend és más kitüntetések birtokosa.

M. V. Ptuha emlékét a magyar demográfusok is szívükbe zárták és örökre megőrzik.

BESZÁMOLÓ A NEMZETKÖZI STATISZTIKAI INTÉZET 33. ÜLÉSSZAKÁRÓL

A Nemzetközi Statisztikai Intézet 1961. augusztus 29. és szeptember 7. között, a francia kormány meghívására Párizsban tartotta meg 33. ülésszakát, amely egybeesett a Párizsi Statisztikai Társaság százéves fennállásával.

A résztvevők száma és megoszlása a következő volt:

	Résztvevők	Ebből az Intézet tagjai
Külföldi	395	138
Francia	116	22
Összesen	*511*	*160*

A megnyitó ülést, amelyen *M. Debré*, a Francia Köztársaság miniszterelnöke elnökölt, augusztus 29-én az UNESCO palotában tartották. Az elnökségben foglaltak helyet *Boldrini* professzor, a Nemzetközi Statisztikai Intézet elnöke, valamint a közoktatásügyi miniszter, a nemzetközi kereskedelem államtitkára, Szajna megye prefektusa, a párizsi városi tanács elnöke és az Állami Statisztikai és Gazdaságkutató Intézet főigazgatója.

Debré miniszterelnök megnyitó beszéde után, *F.L. Closon*, az Állami Statisztikai és Gazdaságkutató Intézet főigazgtója üdvözölte a résztvevőket, majd *M. Boldrini* professzor, az Intézet elnöke emlékezett meg a francia matematikusoknak és statisztikusoknak a statisztika és a valószínűségszámítás elmélete terén végzett úttörő munkásságáról.

Az ülésszak 20 munkaülésen folyt, mindegyik munkaülés elnöki tisztét a tárgykör legkiválóbb nemzetközi szakértői látták el. Így — többek között — *G. M. Cox*, Egyesült Államok, (a modellek alkotásának elmélete), *C. Gini*, Olaszország, (társadalmi statisztika), *T. V. Rjabuskin*, Szovjetunió, (gazdaságstatisztika), *G. Kendall*, Egyesült Királyság, *T. Kitagawa*, Japán és *M. Frechet*, Franciaország (a statisztika elmélete) stb.

Az ülésszakra beküldött dolgozatok legnagyobb részét, a vitára való felkészülés érdekében, már korábban kinyomatták és szétküldték a résztvevőknek. A megvitatott dolgozatok száma 127 volt.

Az Intézet kongresszusával egyidőben — sőt bizonyos munkaülések tekintetében közösen — tartotta közgyűlését Párizsban az Ökonometriai Társaság és a Biológiai Társaság, a Statisztika Ipari Alkalmazásának Kérdéseivel Foglalkozó Társaság pedig konferencia-sorozatot rendezett.

A tudományos üléseken kívül, az ülésszak alkalmából került sor az Intézet közgyülésének megrendezésére. A közgyűlés megvitatta a legutóbbi ülésszak óta eltelt időben végzett munkát, meghallgatta az Intézet kebelében működő különböző bizottságok elnökeinek jelentését, az Intézet tevékenységének szabályozása tárgyában benyújtott olasz javaslatot, valamint a pénztáros jelentését. Ezután újraválasztották az Intézet vezetőségét. A következő ülésszakig a Nemzetközi Statisztikai Intézet tisztikara a következő :

Elnök :	*M. Boldrini* (Olaszország)
Alelnök :	*H. Campion* (Egyesült Királyság)
	C. Dieulefait (Argentína)
	G. Fürst (Német Szövetségi Köztársaság)
	T. V. Rjabuskin (Szovjetunió)
Főtitkár :	*Ph. J. Idenburg* (Hollandia)
Pénztáros :	*C. R. Rao* (India)

Az Intézet legközelebbi ülésszakát, a kanadai kormány meghívására, 1963-ban Ottawában tartja. A közgyűlés e mellett elvben elhatározta, hogy 1965-ben Jugoszláviában tart ülésszakot.

Az Intézet ülésszaka — mint már korábban említettük — a Párizsi Statisztikai Társaság százéves fennállásának megünneplésével esett egybe. Az ünnepségeken részt vettek az Intézet ülésszakára meghívott francia és külföldi statisztikusok, *Boldrini* professzor, az Intézet elnöke, valamint számos érdeklődő, a statisztikai munkát felhasználó egyéb szakember és közéleti személyiség. Részt vettek az ünnepségeken a Nemzetközi Statisztikai Intézet hivatalának tagjai, valamint a külföldi statisztikai társaságok képviselői is. Az ünnepi beszédeket *F. L. Closon*, a Párizsi Statisztikai Társaság elnöke és *Boldrini* professzor, a Nemzetközi Statisztikai Intézet elnöke tartották. *Kendall* professzor az Angol Királyi Statisztikai Társaság elnöke a külföldi statisztikai társaságok képviseletében üdvözölte a jubiláló Párizsi Statisztikai Társaság tagjait és tisztikarát, majd *P. Depoid*, a Társaság főtitkára rövid előadásban vázolta a nagymúltú intézmény történetét, eredményeit. Az ünnepi beszédek után három, a statisztika általános kérdéseivel foglalkozó előadás hangzott el.

A tudományos ülések mellett a meghívottak és családtagjaik számos társadalmi megmozduláson vettek részt. Fogadást adott az ülésszak tiszteletére a Kereskedelmi és Iparkamara, a párizsi városi tanács, díszebédet adott a résztvevők és családtagjaik részére a Francia Köztársaság pénzügyminisztere.

Ezen kívül Párizs nevezetességeinek megtekintése, valamint egy Rouen-i kirándulás szerepelt a társadalmi események programján.

Az ülésszak a tudományos eredményeken kívül nagy mértékben hozzájárult a statisztikusok nemzetközi kapcsolatainak elmélyítéséhez.

Marcel Brichler

ОТЧЕТ О 33-ЬЕМ СЕССИИ МЕЖДУНАРОДНОГО СТАТИСТИЧЕСКОГО ИНСТИТУТА. – REPORT ON THE 33RD SESSION OF THE INTERNATIONAL STATISTICAL INSTITUTE.

AZ MTA DEMOGRÁFIAI ELNÖKSÉGI BIZOTTSÁGÁNAK VITAÜLÉSEI

A TÁRSADALMI-FOGLALKOZÁSI ÁTRÉTEGEZŐDÉS DEMOGRÁFIAI VIZSGÁLATA

A Magyar Tudományos Akadémia Demográfiai Elnökségi Bizottságának társadalomdemográfiai munkabizottsága 1961. november 9-én vitaülést rendezett a társadalmi-foglalkozási átrétegeződés demográfiai vizsgálatáról.

A vitaindító referátumot *dr. Klinger András*, az Elnökségi Bizottság tagja tartotta, korreferens *Hegedüs András*, az MTA Szociológiai Bizottságának titkára, a Központi Statisztikai Hivatal elnökhelyettese volt.

Dr. Klinger András referátuma bevezetőjében a társadalmi-foglalkozási átrétegeződés demográfiai vizsgálatának jelentőségével foglalkozott. Megállapította, hogy az eddigiekben a magyar demográfiai kutatások — elsősorban a népszámlálások adatai alapján — az egyes társadalmi-foglalkozási rétegek növekedését vagy csökkenését vizsgálták, a változások nagyságát állapították meg, de nem tértek ki annak kutatására, hogy az egyes társadalmi-foglalkozási rétegek változásában milyen hatása van az átrétegeződésnek, az adott növekedés milyen másik társadalmi rétegből történik, illetve a csökkenést milyen más rétegbe irányuló átrétegeződés okozza. Ugyancsak nem állapították meg azt, hogy az átrétegeződés folyamata hogyan zajlik le, melyek a főbb szakaszai. Az átrétegeződés demográfiai vizsgálata éppen azt a célt szolgálja, hogy kimutassa a társadalom ilyen jellegű mozgásának mértékét és tendenciáit.

Ezután az átrétegeződés demográfiai vizsgálatának fogalmi kérdéseit fejtegette. Megállapította, hogy e kutatásnak ki kell terjednie a generáción belüli (vagyis a vizsgált személy élete folyamán történt), a generációk közötti (tehát a vizsgált személy felmenőihez vagy lemenőihez viszonyított), valamint az ún. házassági (a házasfelek társadalmi helyzete közötti különbségeken alapuló) átrétegeződés megfigyelésére.

Minden átrétegeződési vizsgálat előtt meghatározandók azok a réteg-kategóriák, amelyeken a vizsgálatnak alapulnia kell. Ezeknek a társadalmi osztály-kategóriákból kell kiindulniuk, de tovább bővíthetők. A javasolt alapkategóriák a következők :

1. Parasztság ;
2. Munkásság ;
3. Alkalmazottak és értelmiségiek ;
4. Egyéb (kisiparosok és kiskereskedők).

Az alap-kategóriákat a vizsgálat folyamán további részletezésben is meg lehet figyelni. Így a parasztságon belül megkülönböztethető a termelőszövetkezeti és az egyéni parasztság, valamint az alkalmazásban álló mezőgazdasági

munkásság (az állami gazdaságok, gépállomások stb. fizikai dolgozói). A munkásságot (amely alatt a nem mezőgazdasági fizikai dolgozókat értjük) szakképzettségük foka szerint indokolt tovább tagolni (szak-, betanított és egyéb munkásokra), a megfelelő csoportokba sorolva mind az alkalmazásban álló fizikai dolgozókat, mind pedig a kisipari termelőszövetkezetek tagjait. Felmerül az alkalmazotti—értelmiségi réteg (az ún. szellemi dolgozók) további tagolásának kérdése is. Ezeknél külön megfigyelhető lenne az értelmiségi vezetőréteg, a szakalkalmazottak (az ún. „középkáderek") csoportja és az irodai dolgozók.

A fogalmi kérdések közé tartozik még az is, hogy milyen változás tekinthető az átrétegeződés szempontjából irányadónak, vagyis mit fogadjunk el az átrétegeződés alapvető formájának. Erre a referátum a foglalkozás-változást javasolja azzal, hogy az egyéb társadalmi változások is (iskolázás, házasságkötés) kiegészítő módon figyelembe veendők.

Az átrétegeződés demográfiai vizsgálatának módszeréül két lehetőség kínálkozik : a személyi és a családi alapon történő vizsgálat. Az előbbinél az átrétegeződés a keresőknél saját foglalkozás-változásuk, az eltartottaknál eltartójuk foglalkozás-változása esetén következik be, az utóbbinál a családfő társadalmi helyzetének megváltozása módosítja az összes (kereső és eltartott) családtag társadalmi helyzetét. Helyesebbnek látszik az átrétegeződést személyi alapon vizsgálni, olymódon azonban, hogy figyelembe vesszük annak a családnak társadalmi helyzetét, amelyhez az illető személy tartozik.

A referátum második része a társadalmi-foglalkozási átrétegeződés főbb formáival foglalkozott. Megállapította, hogy Magyarországon az elmúlt években jelentős mértékű társadalmi mozgás ment végbe, és ez egyes társadalmi-foglalkozási rétegek nagyságát nagymértékben csökkentette (parasztság, kisiparos-kiskereskedő réteg), másokét pedig jelentősen növelte (munkásság, alkalmazott-értelmiségi réteg). Az átrétegeződés teljes nagyságát — éppen az erre vonatkozó demográfiai vizsgálat hiányában — nem ismerjük, csupán az átrétegeződés következtében az egyes rétegeknél előálló népességnövekedés vagy csökkenés méreteit, amelyet „nettó átrétegeződési differenciá"-nak tekinthetünk. Az erre vonatkozó számítások alapján (amelynek eredményeit az 1. tábla tartalmazza) az elmúlt — 1949—1960 közötti — időszakban a következő főbb átrétegeződési folyamatok zajlottak le :

1. A parasztság átrétegeződött a többi társadalmi kategóriába (elsősorban a munkásságba) ;
2. A kisiparos-kiskereskedő réteg jelentős része átkerült a munkásságba (főleg mint kisipari termelőszövetkezeti tag) ;
3. Az alkalmazott-értelmiségi réteg nagymértékben növekedett, főleg a munkásságból.

1. Társadalmi átrétegeződés (ezer fő)

Társadalmi-foglalkozási réteg	A népesség száma 1949. I. 1.	Népességváltozás 1949—1959			A népesség száma[2] 1960. I. 1.	Átrétegeződési index (%)[3] (±)
		Szaporodás[1]	Átrétegeződési nyereség (+), veszteség (—)	Tényleges növekedés (+), csökkenés (—)		
Parasztság	4510	200	—1255	—1055	3455	—28
Munkásság	2862	433	+1358	+1791	4653	+47
Alkalmazottak-értelmiségiek	971	138	+ 467	+ 605	1576	+48
Egyéb (kisiparosok, kiskereskedők) ...	862	—	— 570	— 570	292	—66
Összesen	*9205*	*771*	—	+ *771*	*9976*	—

[1] Természetes szaporodás — külső vándorlási veszteség.
[2] Az 1960. évi népszámlálás 1 %-os képviseleti feldolgozásának alapján.
[3] Átrétegeződés nyereség ill. veszteség az 1949. évi népességszám %-ában.

Az elmúlt időszak legjelentősebb társadalmi mozgása a *parasztság* csökkenése volt. Ez átrétegeződési szempontból több fázisban, lépcsőzetesen ment végbe. Sematikusan a parasztságból kiválás végbe mehet olymódon, hogy a család egy része munkát vállal (vagy a családfő vagy pedig a gyermek ill. gyermekek) ; és

a) bejár dolgozni más községbe (városba), (a napi ingázók száma 1960 elején mintegy 200 000 volt, ezeknek zöme mezőgazdasági jellegű településről történt),

b) ideiglenesen elköltözik munkahelyére, de családja otthon marad. (1960 elején falun élő családjuktól ún. huzamosan távollevő kereső személyek száma mintegy 150 000 volt, zömük munkásszálláson él),

c) a család egésze elköltözik (ez a költözés is sokszor többlépcsős : először más — iparibb jellegű — községbe történik, majd kisebb városba, később nagyobb városba vagy Budapestre). A költözés azonban csak az átrétegeződés egy részénél áll fenn : 1949 és 1960 között a parasztság átrétegeződési vesztesége 1,255 000 fő volt, ugyanakkor a falvak vándorlási vesztesége csupán 480 000 fő.

Az *alkalmazott—értelmiségi* réteg növekedésénél figyelembe kell venni az iskolázás alapján és csupán a foglalkozás-változás útján előálló átrétegeződést. Ez a réteg egyéb, addig fizikai rétegek terhére 11 év alatt közel 470 000-rel nőtt, ebből a keresők növekedése mintegy 250 000—300 000 főt tehet ki, akik közül az iskolázás alapján más rétegből történt növekedés mintegy 200 000 fő, figyelembevéve az érettségizetteket és az egyetemi (főiskolai) oklevelet szerzettek származási adatait. A munkásságból kikerült értelmiségiek száma 130 000, a parasztságból kikerülteké több mint 70 000.

A társadalmi átrétegeződés folyamatát — ezen belül főleg a parasztságét — jól szemlélteti az a vizsgálat, amely a házasságkötések ill. a fennálló családok homogenitását figyeli meg. Ez alatt azt értjük, hogy a házasfelek, illetőleg a családoknál a keresők azonos vagy eltérő társadalmi-foglalkozási rétegbe tartoznak-e. Az 1948. ill. 1960. évi házasságkötések statisztikája, valamint az 1960. évi családstatisztika adatainak összevetése azt mutatja, hogy az átrétegeződés növekvő tendenciája következtében csökken a homogén családok aránya : a fennálló családoknál (amelyek között még jelentős számmal szerepelnek idős házaspárok is) a homogenitási index közel 75%, az 1948. évi házasságkötéseknél 72, az 1960. évieknél pedig nem egészen 68%. A társadalmi rétegek közül a legheterogénebb a szellemi dolgozók rétege, amit a munkás és az alkalmazott — értelmiségi réteg növekvő arányú összeházasodása okoz (arányuk 1948-tól 1960-ig 6,7-ről 13%-ra emelkedett). (A házasságkötések és a családok homogenitása és heterogenitása a 2. táblán látható.)

A referátum végül javaslatot tett a társadalmi-foglalkozási átrétegeződés folyamatát elemző külön vizsgálat végrehajtására. A terv szerint a vizsgálatot az 1960. évi népszámlálás háztartási összeíróíveinek 1‰-éből kiválasztott reprezentatív minta alapján végeznék el, kikérdezéses alapon, jól képzett számlálóbiztosok útján. A vizsgálat programja kiterjedne az inter- és intragenerációs, valamint a házassági átrétegeződés foglalkozási és iskolázottsági vonatkozásaira. Az adatgyűjtés terve, a végrehajtás módja először Budapesten kerülne kipróbálásra, az Elnökségi Bizottság társadalomdemográfiai munkabizottsága segítségével.

Hegedűs András korreferátumában utalt arra, hogy a társadalmi-gazdasági átrétegeződés vizsgálata csak akkor lehet különösen jó és értékes munka, ha különböző tudományágak együttműködésének eredményeként születik meg a felvétel. Nem kisebb dologról van itt szó, mint arról, hogy a magyar társadalom struktúrájáról megbízható, áttekinthető képet kapjunk. Már a felvétel előkészítésének időszakában tekintettel kell lennünk arra, hogy a felvételből kapott adatokat fel tudjuk használni különböző tudományágakban, a közgazdaságtudományban, a demográfiában, stb. A felvétel előreláthatóan nemcsak a társadalomtudomány számára ígérkezik jelentősnek, hanem a gyakorlat — s különösen a tervezés — is hasznát veheti.

Az átrétegeződés olyan társadalomgazdasági tény, amelynek vizsgálata nem lehet egy tudományág feladata. Ez azonban nem valamiféle kivételes eset, hiszen a legtöbb társadalmi és természettudományi jelenséggel ugyanez

a helyzet. Egy tudományág legtöbb esetben alkalmatlan arra, hogy segítségével egy társadalmi-gazdasági jelenséget megértsünk.

*2. Házasságkötések és a családok homogenitása és heterogenitása, %**

Megnevezés	Házasságkötés		Család 1960. I. 1.
	1948	1960	
Homogén			
Mezőgazdasági fizikai	38,5	17,0	29,0
Nem mezőgazdasági fizikai ..	27,7	38,9	42,1
Szellemi	6,1	11,7	11,6
Együtt	*72,3*	*67,6*	*82,7*
Heterogén			
Mezőgazdasági fizikai — nem mezőgazdasági fizikai ..	19,2	17,5	8,2
Mezőgazdasági fizikai — szellemi	1,8	1,9	1,2
Nem mezőgazdasági fizikai — szellemi	6,7	13,0	7,9
Együtt	*27,7*	*32,4*	*17,3*
Összesen	*100,0*	*100,0*	*100,0*
	Homogenitási index		
Mezőgazdasági fizikai	78,6	63,6	79,0
Nem mezőgazdasági fizikai	68,2	71,8	75,3
Szellemi	58,5	61,2	62,7
Együtt	*72,3*	*67,6*	*74,5*

* Házasságkötéseknél a házasfelek, családoknál a keresők foglalkozási viszonya alapján.

A mai magyar társadalom struktúrájának megállapításához bonyolultsága és összetettsége miatt mindenekelőtt a csoportosítás ismérveit kell helyesen meghatároznunk. Osztálytársadalmakban a legfőbb csoportosítási elv a társadalmi osztályokra való tagozódás. Nálunk azonban már szocialista társadalom épült fel, ahol a szocialista termelési viszonyok az uralkodók és lényeges különbség etekintetben csak az össznépi—állami és csoportos—szövetkezeti tulajdonviszonyok között van. Ezért, ha az osztályjellegű tagozódásból indulnánk ki, két alapvető csoportot kellene alkotnunk : az állami szektorban és a szövetkezeti szektorban dolgozók csoportjait (valamint esetleg ezen kívül az egyéb foglalkozásúak csoportját).

A mi társadalmunkban emellett jelentős különbségek állnak fenn a konkrét munkákban, nagyrészt ezzel kapcsolatos a fogyasztási javak elosztásában is megfigyelhető különbség.

Ebben a helyzetben a társadalom osztályjellegű csoportosításánál fontosabb a munkában levő különbség alapján végrehajtott csoportosítás.

Mint érdekességet említette meg a korreferens, hogy a Szovjetunióban folyó iparszociológiai vizsgálatokban az alapvető csoportosítás szintén a konkrét munkákban meglevő különbség.

A referátumban közölt ismertetés szerint a felvételben meg akarjuk különböztetni a fizikai és a szellemi munkát, ezen belül a mezőgazdasági és ipari jellegű szellemi és fizikai munkát végzőket.

Alapjában tehát a konkrét munkában meglevő különbségekből indulunk ki, ami lényegében helyeselhető elgondolás. Gondolnunk kell azonban arra is, hogy falun még lényeges különbség van a szövetkezeti és állami gazdasági dolgozók között és ez az átrétegeződésben is szerepet játszik. Jól ismert tipikus eset : a szövetkezeti tagból állami gazdasági dolgozó lesz és az állami gazda-

sági dolgozó egy idő után elmegy ipari munkásnak. Falun éppen ezért a fizikai munkásokon belül az állami szektorra és a szövetkezetire bontást lehetne használni alcsoportosításnak. Emellett figyelembe kell venni itt azt a körülményt is, hogy falun nem alakult még ki olyan szilárd munkamegosztás, mint az ipari munkások között. Nem határolódtak el a munkakörök még a növénytermelők és az állattenyésztők között sem úgy, hogy ezeket külön szakmáknak kezelhetnénk.

A tervezett csoportosítás egyik alapvető hiányossága — a korreferens véleménye szerint — hogy nem különbözteti meg a főcsoportok között a szolgáltató népgazdasági ágakban foglalkoztatottakat. A szolgáltató üzemek (posta, vasút, fodrász stb.) egyre bővülő hálózata sajátos foglalkozási csoportot képez, amely bizonyos értelemben elkülönül mind az ipartól, mind a mezőgazdaságtól.

Az átrétegeződésről eddig olyan értelemben volt szó, hogy az emberek egyik társadalmi csoportból a másikba lépnek. De nemcsak ilyen értelemben mennek végbe változások a társadalomban, hanem maga a struktúra is állandó változásban van, azaz változik a különböző rétegeknek egymáshoz való viszonya, s ez a folyamat nem zárul le a szocialista társadalom létrejöttével.

Az átrétegeződés statisztikai megfigyeléséből bizonyos mértékig következtetni lehet még a struktúra megváltozásaira.

A társadalmi struktúrában bekövetkezett változások fontos gazdasági alapja — a szocialista termelési viszonyok kialakulása után — a konkrét munkában levő különbségek fokozatos csökkenése és a jövedelemelosztási viszonyok alakulása. Mindez a rétegek egymáshoz való viszonyában jelentős szerepet játszik, s ennek hatására az átrétegeződés szempontjából jelentős változások mennek végbe a szakmák rangsorolásában — a szakmák hierarchiájában. A szociológia fontos feladata, hogy a demográfiai felvételek eredményeire támaszkodva rögzítse ezeket a társadalmi tudatban lezajló történéseket.

Jó lenne, ha az említett felvétel kiegészítéseképpen meg tudnánk állapítani bizonyos átrétegeződési típusokat. Ezt az eddig ismertetett módszerek segítségével azonban még nem lehet kialakítani. Ki kellene dolgozni olyan további vizsgálati módszereket, amelyek segítségével feltárható, hogy a társadalom milyen tipikus módon rétegeződik át; melyek pl. a parasztság tipikus útjai az értelmiségbe, vagy a munkásosztályba kerülésre, stb.

A szociológiai aspektus ott kezdődik, amikor nem egyszerűen azt akarjuk megállapítani, milyen a társadalom struktúrája egy előzetesen kialakított csoportosítási rendszerben, hanem azt keressük, hogy milyen a struktúrában bekövetkezett változások hatása a társadalmi tudatra, illetve, hogy milyen tudati tényezők játszanak szerepet az átrétegeződési folyamatban. Az elmélet és a gyakorlat számára nemcsak az a fontos, hogy különböző rétegek számaránya miképpen változik egy adott időszakban, vagy, hogy ez a változás honnan — hová történt, hanem az is rendkívül jelentős kérdés, hogy milyen tényezőknek hatására következett be a változás és ennek milyen hatása van a társadalmi tudatra és mindez megfelel-e a társadalmi érdeknek. Nemcsak az az érdekes, hogy hányan mentek a faluról az ipari munkások közé, hanem az is, hogy még hányan akarnának menni, és ez a törekvés mennyire esik egybe a társadalmi szükséglettel.

A tervezett vizsgálat nagyon fontos célja annak megállapítása, hogy mennyire marad fent még zártság társadalmi rendszerünkben. A szocialista átszervezés következtében társadalmunk nyitott rendszerré vált, bár ez a nyitottság egyáltalán nem jelenti azt, hogy némely vonatkozásban a zártság jelei nem állanak fenn. Olyan ellentmondásos jelenségnek lehetünk például tanúi, hogy értelmiségi származásúak ostromolják az egyetemeket, ugyanakkor munkás származásúakból a kívántnál kevesebb a jelentkező és nagy a lemorzsolódás. Ennek egyik oka, hogy a munkások szemében az értelmiségi szakma nem áll elég magas szinten ahhoz, hogy érdemes legyen az egyetemi oklevél megszerzésével járó nehézségeket elviselni, a régi értelmiségi rétegek viszont még mindig olyan magasra értékelik az értelmiségi szakmákat, hogy ilyen pályára alkalmatlan gyerekeiket sem szívesen adják fizikai munkás szakmákra.

A szóbanforgó felvétel fontos kiindulópontja lehet olyan vizsgálatoknak, amelyek célja annak a megállapítása, hogy a társadalom normális átrétegező-

désének menetében összhang van-e a társadalmi rétegeződés és a társadalmi munkamegosztás szükségszerű alakulása között és hogy a foglalkoztatottság nálunk a különböző országterületeken optimális-e. Már most gondolni kellene arra, hogy megfelelő adatot szolgáltassunk az illetékes szervek számára a foglalkoztatottsági problémák jobb, megalapozottabb felvetéséhez.

Mindebből kiindulva foglalkozni kellene azzal a gondolattal, hogy nem lenne-e érdemes többlépcsős reprezentációval dolgozni. Ha ugyanis bizonyos közgazdaságtudományi és szociológiai összefüggéseket is vizsgálni akarunk, akkor érdemesnek látszik a tízezres felvétel mellett bizonyos mélyebb összefüggések, okozati viszonyok feltárását megkísérelni kisebb reprezentációval.

*

A nagy érdeklődéssel fogadott referátum és korreferátum után több hozzászólás hangzott el. A hozzászólók részben módszertani kérdésekkel foglalkoztak, részben pedig a tervezett felvétel körének kibővítési lehetőségeit taglalták.

A hozzászólások után *Péter György*, a Demográfiai Elnökségi Bizottság elnöke foglalta össze a vitaülés tanulságait.

ДЕМОГРАФИЧЕСКОЕ ИЗУЧЕНИЕ СОЦИАЛЬНОЙ МОБИЛЬНОСТИ НАСЕЛЕНИЯ ПО ОБЩЕСТВЕННОЙ ПРИНАДЛЕЖНОСТИ И ЗАНЯТИЯМ. Рабочая комиссия по общественной демографии Демографической комиссии Президиума Венгерской Академии наук провела 9 ноября 1961 года совещание о демографическом изучении социальной мобильности населения по общественной принадлежности и занятиям.

Вступительный доклад сделал член комиссии Президиума *д-р Андраш Клингер*, а содоклад секретарь Социологической Комиссии Венгерской Академии наук, заместитель председателя Центрального Статистического Управления *Андраш Хегедюш*.

Д-р. Андраш Клингер в своем докладе указал на то обстоятельство, что венгерские демографические исследования до сих пор, — в первую очередь на основе данных переписей населения, — подвергали рассмотрению рост или сокращение отдельных общественных слоев и слоев занятых, констатировали масштабы изменений, но не занимались изучением того, какую роль имеет социальная мобильность в изменении отдельных общественных слоев и слоев занятых, за счет какого другого общественного слоя происходит данный рост, или, соответственно, переход в какой слой вызывается упомянутым выше сокращением. Точно также не устанавливалось то, каким образом происходит процесс социальной мобильности, каковы его основные этапы. Демографическое изучение социальной мобильности ставит перед собой в качестве задачи именно показ размера тенденций такого рода движений в рамках общества.

Данное исследование должно распространиться на наблюдение как интрагенерационной, так и интергенерационной мобильности и, далее, также и мобильности браков.

Перед приступлением к любому изучению социальной мобильности необходимо определить те слои-категории, на которых должно основывался исследование. Эти категории должны исходить из категорий, общественных классов но их, однако, можно расширять. Докладчик предлагает следующие основные категории :

1) Крестьянство
2) Рабочие
3) Служащие и интеллигенция
4) Прочие (мелкие ремесленники и мелкие торговцы).

В качестве методов демографического изучения социальной мобильности могут быть использованы две возможности : исследование на личной или семейной основе. Нам кажется, что более правильным является исследование на личной основе при одновременном учете общественной принадлежности той семьи, к которой относится данное лицо.

Вторая часть доклада содержит главные формы социальной мобильности общественных слоев и слоев занятых. Докладчик установил, что в Венгрии в течение истекших лет произошли крупные изменения в общественной структуре, в результате которых имело место значительное сокращение величины одних общественных слоев и слоев занятых (крестьянство, слой мелких ремесленников, и мелких торговцев) и значительный рост других (рабочие, слой служащих-интеллигенции).

Ниже, — на основе расчетов, исходящих из переписи населения, — приводятся основные процессы социальной мобильности :

1) Переход крестьянства в другие общественные категории (в первую очередь в категорию рабочих) ;

2) Значительная часть слоя мелких ремесленников-мелких торговцев перешла в категорию рабочих (в первую очередь в качестве членов ремесленных производственных кооперативов) ;

3) Произошел значительный рост слоя служащих-интеллигенции в первую очередь из рядов рабочих.

Сопоставление статистики вступлений в брак за 1948 и, соответственно, 1960 год, а также данных семейной статистики за 1960 год показывает, что в результате роста тенденции к социальной мобильности сокращается удельный вес гомогенных семей : так в уже существовавших семьях (среди которых имеется также и значительное число пожилых супружеских пар) индекс гомогенности составляет 75%, в семьях, созданных в 1948 году, 72% и, наконец, в семьях, созданных в 1960 году почти 68%.

В заключительной части своего доклада докладчик внес предложение относительно проведения особого аналитического обследования процесса социальной мобильности населения по общественной принадлежности и занятиям. Согласно внесенному проекту это обследование было бы осуществлено на основе выборки, отобранной из числа 1 ‰ опросных листов по домашним хозяйствам переписи населения 1960 года, путем опроса через хорошо подготовленных счетчиков. Программа исследования охватила бы интрагенерационную и интергенерационную мобильность, а также и аспекты брачной мобильности в связи с занятиями и школьным образованием. План сбора данных и метод его реализации были бы осуществлены сначала в Будапеште при активном содействии со стороны рабочей группы по общественной демографии Демографической комиссии Президиума.

В своем содокладе *Андраш Хегедюш* указал на то обстоятельство, что изучение социально-экономической мобильности населения по социальной принадлежности и занятиям только в том случае явится особенно полезным и ценным начинанием, если данное исследование будет осуществлено в порядке сотрудничества различных отраслей наук. Здесь мы имеем дело с таким важным вопросом, как получение достоверной, наглядной картины относительно структуры современного венгерского общества.

Для установления структуры современного венгерского общества, ввиду его сложности, имеется необходимость прежде всего в правильном определении группировочных признаков. В классовых обществах важнейшим принципом группировки является деление на общественные классы. В Венгрии, однако, уже построено социалистическое общество, в котором социалистические производственные отношения занимают господствующее положение и существенное различие имеется только между общенародной (государственной) и групповой (кооперативной) собственностью. Поэтому, исходя из деления классового характера, мы оказались бы вынужденными образовать две основные группы : группу работников государственного сектора и группу работников кооперативного сектора (и помимо этого, эвентуалвно, группу прочих занятых).

В нашем обществе помимо этого имеют место значительные различия в области конкретного труда, с чем в преобладающей мере связаны также и различия, наблюдающиеся в распределении потребительских благ.

В таких условиях группировка, осуществленная на основании различий в отношении участия в труде, является более важной, чем группировка по классовому признаку.

Выступающий затем дал анализ возможных форм группировки и указал на то обстоятельство, что в сознании членов отдельных общественных слоев происходят значительные изменения в отношении оценки отдельных профессий, в первую очередь под воздействием изменений в распределении доходов.

Было бы весьма полезным, если бы в качестве дополнения к упомянутому обследованию мы смогли установить некоторые типы социальной мобильности. Между тем это нельзя осуществить при помощи изложенных до сих пор методов. Поэтому следовало бы разработать такие дальнейшие методы исследования, при помощи которых можно вскрыть, какие виды расслоения типичны для данного общества : каковыми являются, например, типичные пути перехода крестьян в ряды интеллигенции или рабочего класса и т. д.

Весьма важной целью запланированного обследования является установление того, в какой мере сохраняется замкнутость в условиях нашего общественного строя. В результате социалистического переустройства наше общество превратилось в открытую систему, хотя это не означает того, что в некоторых отношениях у нас нет признаков замкнутости.

Упомянутое выше обследование может стать важным исходным пунктом таких обследований, целью которых является установление того, имеется ли в процессе нормальной социальной мобильности согласованность между расслоением общества и необходимым формированием общественного разделения труда и, далее, является ли оптимальной занятость во всех краях нашей страны. Уже сейчас следует думать о том, что компетентным органам нужно предоставить соответствующие данные в интересах обеспечения лучшего и более обоснованного решения проблем в связи с занятостью.

После заслушанных с большим интересом доклада и содоклада состоялось несколько выступлений. Выступающие, с одной стороны, останавливались на методологических вопросах и, с другой стороны, обсуждали возможности расширения сферы упомянутого обследования.

После выступлений председатель Демографической комиссии Президиума *Дьердь Петер* подвел итоги результатам дискуссии.

HOW TO ANALYSE DEMOGRAPHICALLY THE SOCIO-OCCUPATIONAL RESTRATIFICATION, The Working Group on Socio-Demography of the Presidential Committee for Demography of the Hungarian Academy of Sciences held a debate on November 9 on the demographic analysis of the socio-occupational restratification.

The debate was started by *Dr. András Klinger*, member of the Presidential Committee, the second paper was read by *András Hegedüs*, secretary of the Sociological Committee of the Hungarian Academy of Sciences, Vice-President of the Central Statistical Office.

In his paper *Dr. András Klinger* pointed out that so far demographic research in Hungary has tried to examine, primarily on basis of census data, the growth or decline of the different socio-occupational strata, without giving room to analysing the part played by restratification in the changes of the individual socio-occupational strata, from which other social layer the given growth is taking place, and a restratification into which other strata is responsible for the decline. Similarly, it has not been established how the course of restratification takes place, and which are its main stages. The demographic analysis of restratification serves the very purpose of showing the extent and tendencies of such a type of social movement.

The analysis should include the observation both of intra-generational and inter-generational mobility as well as of matrimonial mobility.

Before every examination of a restratification the layer categories must be established upon which the analysis must be based. They must start from the social class-categories but can be further extended. The suggested basic categories are, as follows :

1. Peasants
2. Workers
3. Employees and Intellectuals
4. Others (small craftsmen and retailers)

For a demographic analysis of the restratification two methods lend themselves : an analysis on a personal and on a family basis respectively. It appears better to examine a restratification on a personal basis by taking into consideration the social position of the family to which the person in question belongs.

The second part of the paper deals with the main forms of socio-occupational restratification, establishing that in Hungary during the last years an important social movement has taken place which has greatly diminished some socio-occupational strata (peasantry, small craftsmen, retailers) while considerably increasing some others (workers, employees, intelligentsia).

Based on census computations the main processes of restratification are the following :

1. the peasantry has been restratified into the other social categories (mainly into the working class) ;

2. a considerable part of the small craftsman-retailers has joined the ranks of the workers (mainly as members of artisans' cooperatives) ;

3. the layer of employees and intellectuals has undergone a substantial growth, mainly at the expense of the workers.

The comparison of the marriage statistics of the years 1948 and 1960, as well as of the family statistics of 1960 shows that, due to the increasing trend of restratification the ratio of homogeneous families is falling : in case of the existing families (which include a sizeable number of aged couples) the index of homogenity is nearly 75 %, in case of the 1948 marriages it is 72 %, whereas the 1960 marriages show a homogenity ratio of not quite 68 %.

In conclusion the paper suggests a special analysis with the subject of the socio-occupational restratification process. The idea is to make this examination on basis of a sample representing $1^0/_{00}$ of the household questionnaires of the 1960 population census, with the help of well-qualified enumerators. The scope of the examination would include the occupational and educational issues of inter- and intra-generational mobility and matrimonial restratification. The program of the survey and the method of realising it would be first tried in Budapest, with the help of the Socio-Demographic Working Group of the Presidential Committee.

In his own treatise *András Hegedüs* emphasized that the examination of socio-occupational restratification cannot yield good and valuable results unless the work is a complex of the cooperation of different sciences. It involves nothing less but to give a reliable picture of the Hungarian social structure.

In order to establish the present-day structure of the Hungarian society we must, due to its complexity, first correctly determine the criteria of classification. In class societies the main principle of classification is classification by social classes. In this country however, a socialist society has been built up where the socialist relations of production prevail and only the aggregate people's cooperative property relations (state and group) show essential differences. Thus, if we started from classification by classes we ought to establish two basic groups : the group of those working in the state sector and of those in the cooperative sector(and, besides, possibly the group of people engaged in other occupations).

Moreover, in our society, there are considerable differences in the concrete work, and the difference in the distribution of consumers' goods is mainly due to this fact.

In this situation a classification by differences in work is more important than one by social classes.

Then he went on by analysing the possible forms of classification and emphasized that considerable changes are taking place in the minds of the members of the different social strata in ranging the different professions, mainly under the impact of changes in the distribution of income.

It would be desirable to establish certain types of restratification, to supplement the said survey but the methods mentioned hitherto do not enable us to establish such types. Further test methods should be evolved which help to find out in which typical way a society follows the process of restratification, e. g. which are the typical ways for the peasantry to get into the intelligentsia or among the workers, etc.

Another important purpose of the planned analysis is to what extent there remain „enclosures" in our social system. Due to the socialist reorganisation our society has become an open system though it does not altogether exlude certain signs of a closed system.

The survey in question can be an important starting point for analyses which try to establish whether, in the normal course of social restratification, there is harmony between the necessary development of social stratification and the social division of labour, and whether employment is optimal with us in the different areas of the country. We should already now prepare for supplying the competent bodies with sufficient data for a better approach to employment problems.

The two papers were received with great interest and followed by several interventions. The latter dealt partly with methodology, partly with possibly widening the scope of the planned data collection.

In conclusion *György Péter* Chairman of the Presidential Committee for Demography summed up the debate.

MAGYARORSZÁG NÉPESSÉGÉNEK EGYES FOGLALKOZTATOTTSÁGI PROBLÉMÁI A 20 ÉVES TERV IDŐSZAKÁBAN

A Magyar Tudományos Akadémia Demográfiai Elnökségi Bizottságának Gazdaságdemográfiai Munkabizottsága 1961. december 18-án megtartott vitaülésén a népesség távlati foglalkoztatottsági kérdéseit tárgyalta meg. Az ülésen az Elnökségi Bizottság, valamint a Munkabizottság tagjain kívül meghívott szakértők is résztvettek. A vitaindító referátumot *Timár János*, az Országos Tervhivatal osztályvezetője tartotta. Korreferens *dr. Varga István* egyetemi tanár volt.

Az előadó bevezetőként röviden ismertette a távlati népgazdasági terv céljaira készített tanulmányának és az ezt magában foglaló 20 éves munkaerőmérlegnek metodikai alapelveit, a fontosabb gazdaságdemográfiai és közgazdasági hipotéziseket, továbbá eddigi vizsgálatainak eredményeit.

Ezek szerint a következő két évtized foglalkoztatáspolitikájának és az ennek végrehajtását szolgáló munkaerőgazdálkodásnak legfőbb problémái a következők :

a társadalom foglalkoztatottsági színvonalának (gazdasági aktivitásának) emelése ; a nők munkába való bevonásának növelése ;

a foglalkoztatottsági struktúra változása, ezzel összefüggésben a mezőgazdasági keresők számának és arányának csökkenése ;

a népesség általános és szakmai műveltségének jelentős fokozása, a technikai és tudományos haladás szakemberszükségletének maradéktalan kielégítése ;

a munkahelyek és a népesség területi megoszlása közötti egyensúly kialakítása az új munkahelyek vidéki telepítése útján.

E főkérdések közül az előadó a vitaülésen a nőkkel és a mezőgazdasági keresőkkel kapcsolatos fontosabb foglalkoztatáspolitikai és munkaerőgazdálkodási problémákat ismertette, megemlítve, hogy az eddigi vizsgálatok alapján kialakult elgondolásai több vonatkozásban még nem tekinthetők véglegesnek, még kevésbé hivatalos álláspontnak. További hosszas kutató-tervező munka alapján alakítható majd ki — későbbi időpontban — a végleges távlati munkaerőterv.

A nők foglalkoztatásának vizsgálatánál az volt a kiindulópont, hogy társadalmi-gazdasági fejlődésünk egyik lényeges feltétele a nők minél nagyobb arányú bevonása a társadalmi munkába. A munkaképes korba lépő, illetve a tanulmányaikat befejező nők is csaknem kivétel nélkül igényt tartanak ma már foglalkoztatásukra. Ezért meg kell vizsgálni, — hogy a következő 20 év alatt milyen mértékben kell nőket a munkába bevonni és milyen feltételeket kell biztosítani a dolgozó nők számára munkájuk és a családi, háztartási kötelezettségeik harmonikus összeegyeztetése érdekében.

A kereső nők aránya az egyes népgazdasági ágakban és munkakörökben jelentős eltéréseket mutat (pl. a kereskedelmi dolgozók 52%-a, az építőipar-

ban foglalkoztatottak alig 12%-a nő) alapjában véve objektív okok következtében, mivel a nők — alkati sajátosságaik miatt — nem minden munka (pl. a nehéz fizikai munkák) ellátására alkalmasak. A technikai fejlődés és a női munka számára különösen kedvező szolgáltatási ágazatok fejlődése azonban állandóan bővíti a nők munkába állításának lehetőségeit. A foglalkozásstatisztikai adatok azt mutatják, hogy a nők fokozódó mértékű bevonása a rendszeres társadalmi munkába mai társadalmi-gazdasági fejlődésünk egyik világszerte tapasztalható kísérő jelensége. Ezért a távlati tervben a kereső nők számának és arányának növekedésével indokolt számolni. Meg kell azonban vizsgálni ennek lehetőségét és szükségességét mind gazdasági oldalról, mind pedig a munkára való jelentkezést biztosító körülmények szempontjából.

A kereső nők arányának változását matematikailag behatárolja az egyes ágazatokban várható létszámnövekedés mértéke, mivel az arányok csak olymódon növelhetők, ha a létszámnövekedésnek és a jelenlegi keresők természetes fogyásának utánpótlását minél nagyobb arányban a nők közül biztosítjuk. Ennek a lehetőségnek kihasználását azonban számos tényező korlátozza. Ezek közül a legfontosabb a nők szakképzettségének színvonala és a munkahelyek területi megoszlása.

Jelenleg pl. az iparban az összes keresők kb. 40%-a, a nők számára különösen alkalmas kulturális és egészségügyi munkakörökben dolgozóknak 70—80%-a szakképzett munkaerő. Az újonnan beállítható dolgozók jelentős része megfelelő szakképzettséggel kell tehát, hogy rendelkezzék és hogy ezek közül mennyi lehet a nő, azt lényegében megszabja a szakoktatási intézmények leányhallgatóinak aránya. A mai arányok azonban viszonylag alacsonyak. Amíg pl. az iparban a kereső nők aránya meghaladja a 36%-ot, addig az ipari szakképzés összes fokozatain tanuló lányok együttes, átlagos aránya mindössze 10%.

A nők munkábaállítása a munkahelyek területi elosztásától is függ. Ha az elképzelt jelentős mértékben növeljük is a társadalom szerepét a gyermeknevelésben és a család eltartásában, a nők lakóhelyhez kötöttsége még mindig jóval nagyobb lesz, mint a férfiaké.

Ezenkívül a következő húsz év alatt munkába bevonható nők többsége a falvakból és a vidéki városokból fog kikerülni. Ezért a nők nagyarányú munkába állításának egyik alapfeltétele, hogy lényegesen változtassunk a munkahelyek jelenlegi centralizált elhelyezkedésén és az új munkahelyeket széles területen vidékre telepítsük. E tényezők számításbavétele mellett a fontosabb munkaköri csoportok konkrét elemzését is el kell végezni abból a szempontból, hogy azok jelenleg — és a várható változásokat figyelembe véve — a jövőben mennyire alkalmasak a nők foglalkoztatására. Ezt a foglalkoztatottak állomány, szakképzettség és munkakörülmények szerinti strukturális változásából kiindulva kell megvizsgálni.

A fentiek alapján alakítható ki az egyes népgazdasági ágakban 1980-ig optimálisan elérhető női kereső arány, majd a kereső nők abszolút száma.

A nők munkavállalási feltételeinek megfelelő biztosítása mindenekelőtt azt követeli meg, hogy lényegesen növeljük a társadalom szerepét és segítségét a gyermeknevelésben és a család ellátásában, a háztartási munkában. Ennek mértékétől függ jelentős részben, hogy az előzőek szerint optimálisan munkábaállítható női munkaerő különösebb ellentmondások nélkül felszabadítható-e a következő húsz év alatt a háztartásból. Ennek érdekében nagy gonddal kell kidolgozni azoknak az intézkedéseknek rendszerét, amelyek a nők nagyarányú foglalkoztatására és a gyermekszaporulat kívánatos növelésére vonatkozó célkitűzések megvalósulását egyaránt szolgálják. Így pl. a szülési szabadság növelése, a csecsemő- és napköziotthonok hálózatának fejlesztése, a családi jövedelemeloszlás mai nagyfokú szóródásának fokozatos kiegyenlítése, részben a családi pótlék felemelésével, részben a gyermekeket érintő társadalmi szolgáltatások költségtérítésének csökkentésével stb. Mindezeknek az intézkedéseknek megfelelő előirányzata mellett is számítani kell arra, hogy a nőknek a férfiakkal azonos arányú foglalkoztatása még húsz év távlatában sem tűzhető ki célul.

A férfiaknál — a tanulóifjúság és a munkaképtelenek leszámításával — már jelenleg is a foglalkoztatható munkaképes korú népesség több, mint 98%-a dolgozik, vagyis a férfiak foglalkoztatása már ma is gyakorlatilag eléri

a maximumot. A nőknél a jelenlegi arány 56%. Ez ugyan lényegesen emelhető 1980-ig, de figyelembe kell venni azokat a tényezőket, amelyek bizonyos számú nő munkáját még hosszú ideig a családban, a háztartásban kívánják meg. Például a sokgyerekes családok, a munkahelyektől távoleső kisebb települések lakói, a mezőgazdaságból kiszakadó családok idősebb, szakképzettség nélküli asszonyai stb. Mindezeket a tényezőket számításba véve, lehetségesnek látszik, hogy a munkaképes korú nem kereső, háztartásbeli nők jelenlegi 1,2 milliós létszámát 1980-ig jelentősen csökkentsük, de mintegy 7—900 háztartásbeli nővel ebben az időpontban is számolnunk kell.

A nőkérdéssel kapcsolatban végül az előadó ismertette, hogy az eddigi számítások eredményeként milyen női kereső arányok alakíthatók ki 1980-ig és ezek teljesítése milyen feladatot jelentene a keresők létszámnövekedése és a természetes fogyás utánpótlása következtében előálló munkaerőszükséglet fedezeténél.

Előadásának második részében az előadó a mezőgazdasági keresőkkel kapcsolatos problémákról beszélt. Rámutatott arra, hogy a mezőgazdasági termelés és a mezőgazdasági termékek iránti kereslet sajátosságai következtében a társadalmi munkamegoszlás állandó szélesedése és a munkatermelékenység növekedése egyaránt a mezőgazdaság munkaerőszükségletének csökkenését eredményezi. Ugyanakkor gyorsan nő a többi, mezőgazdaságon kívüli népgazdasági ág munkaerőszükséglete, melynek fedezetét a természetes utánpótlás, illetve a nem keresőknek munkábaállítása nem biztosíthatja : szükség van a mezőgazdaságból felszabaduló munkaerőkre is. Ezért a foglalkoztatottság távlati tervezése szempontjából megkülönböztetett jelentősége van a mezőgazdasági keresők perspektivikus létszámának megállapításának. Ehhez a tervezett mezőgazdasági termelés munkaerőszükségletét is ki kellene számítani. Az ehhez szükséges távlati munkaerőszükségleti normatívák hiányában egyelőre más módszerekkel becsülték meg az 1980. évi munkaerő-igényt.

A mezőgazdasági keresők kor és nem szerinti összetételének demográfiai elemzése azonban — mint ezt az előadó ismertette — azt mutatja, hogy az 1980-ra feltételezhető mezőgazdasági kereső-létszám megközelíthető a munkaerő demográfiai vizsgálatának útján, sőt ez a módszer nem is kerülhető el.

A mezőgazdaságban alkalmazott mai munkaerőpolitika — a termelés munkaerőszükségletének biztosítása érdekében — jelenleg a mezőgazdasági keresők elvándorlásának korlátozására irányul. E foglalkoztatáspolitika tartós fennmaradása esetén a mezőgazdasági keresők jelenlegi 1,6 milliós létszáma húsz év alatt — a természetes fogyás következtében — mintegy 700 ezer főre csökkenne. Így a becsült mintegy 800 ezer fős munkaerőszükséglet eléréséhez csak 100 ezer fiatal munkábalépésére volna szükség a mezőgazdaságban húsz év alatt. Ez esetben azonban a keresők korösszetétele olyan öreg lenne, (a keresők alig 12%-a lehetne 40 évnél fiatalabb) ami a korszerű gazdálkodás követelményeit nem elégítené ki, amellett nem volna biztosítható a következő évtizedek minimálisra csökkenő munkaerőszükséglete sem.

Az ellentmondás feloldását az előadó abban látja, hogy a termelőszövetkezetek megerősítésének jelenlegi stádiumát követően meg kell szüntetni a mezőgazdasági keresők elvándorlásának korlátozását, sőt azt — meghatározott keretek között — elő kell mozdítani. Ugyanakkor tervszerű intézkedésekkel a mezőgazdaságba kell irányítani a jelenlegi parasztcsaládok első ízben munkába lépő fiataljainak jelentős részét. Ezt a munkaerőpolitikát különösen fontos kellő mértékben figyelembe venni a falusi fiatalság oktatásának, különösen a mezőgazdasági szakmunkásképzésnek fejlesztésénél.

Ennek a koncepciónak elfogadása és végrehajtása lehetővé tenné, hogy a mezőgazdasági keresők számát 1980-ra mintegy 900 ezer fő körül irányozzák elő, úgy, hogy azok korösszetétele, mind a termelés és technika, mind pedig a távolabbi jövő követelményeit kielégítse.

A továbbiakban az előadó utalt a mezőgazdasági keresők statisztikai számbavételének problémáira, a nemzetközi összehasonlítás korlátaira és az adatokból levonható következtetésekre.

Az előadás befejező részében az előadó ismertette, hogy a népesség távlati foglalkoztatottsági tervének további megalapozása, véglegesként elfogadható változat kialakítása milyen demográfiai vonatkozású kutató munkát igényel.

Dr. Varga István korreferátumában utalt arra, hogy megítélése szerint a referátum által alkalmazott terminológia részben nem szerencsés. Minduntalan a munkaképes korúaknál idősebb keresőkről szólt, ami azt a látszatot kelti, mintha valamiféle anomáliáról volna szó, amely arra készteti az öregeket, hogy még mindig dolgozzanak. A valóságban persze nem erről van szó, hanem arról, hogy az egészségügyi viszonyok megjavulása lehetővé teszi a 60 évesnél idősebbek hasznos munkáját, amely azért is szükséges, mert a tanulmányi idő mindenki számára meghosszabbodott ; ilymódon tehát a munkavállalási kor későbbre tolódott. E mellett a tanulmányi idő meghosszabbodása fokozott társadalmi költségekkel jár, amelyek amortizálására indokolt a korábbinál több, vagy legalábbis a korábbival azonos számú esztendőt előirányozni.

Ezután utalt arra, hogy a referátum kimutatta : maximálisan hány munkaerő fog rendelkezésre állani. Az elképzelés ez esetben az, hogy a társadalmi igazság követelménye, hogy minden munkaképes egyén valóban dolgozzék is. Ez vonatkozik a férfiakra és nőkre egyaránt. A nők vonatkozásában azonban figyelembe kellene venni a családi életnek különböző vonatkozásait, a gyermekek nevelésének kötelezettségét stb. Mindez arra utal, hogy a nők munkáját csak abban az esetben célszerű igénybe venni, ha azok arra a munkára örömmel, önként vállalkoznak.

A korreferens véleménye szerint különbség van a különböző foglalkozású nők munkavállalási kedvét illetően. Nem vitás, hogy főként intellektuális munkakörben dolgozó nők számára a munka életszükséglet. A hivatásszeretet őket is fűti. A fizikai munkát végző nők egy része tekintetében talán ugyanez megállapítható. Másik részét illetően azonban az a valószínű, hogy azok ösztönös munka-szükségletüket a családi körben is ki tudják elégíteni és kereső munkára csupán akkor vállalkoznak, ha gazdasági kényszer hajtja őket.

Húsz év távlatában felmerül elsősorban az a kérdés : fennáll-e majd vajon ez a gazdasági kényszer? Ez egyáltalában nem bizonyos, sőt talán nem is valószínű. Az előirányzatok szerint az életszínvonal olymódon fog növekedni, hogy az elképzelés szerint lehetséges fogyasztási jószágkínálat — annak összetételét is figyelembe véve — meg fogja haladni a szükségletet. Ilyen körülmények között elképzelhető lehet, hogy az emberek inkább a valamivel kisebb jövedelmet fogják választani, ami azonban az asszonyok egy része számára azt fogja lehetővé tenni, hogy a háztartással foglalkozzék, gyermekeit nevelje, egyszóval, a családjának éljen.

Ennek a célszerű voltát gazdaságossági számításokkal is ellenőrizni kellene. Meg kellene állapítani, hogy egy családanyának a termelőmunka számára való felszabadítása minő költséggel jár. Mennyibe kerül egy bölcsődében, napközi otthonban, óvodában stb. elhelyezett gyermek a népgazdaságnak, minden járulékos és beruházási költséget is figyelembe véve. Meg kellene állapítani, hogy ez a költség miként viszonylik annak a termék-többletnek az értékéhez, amely az így felszabaduló női munka révén biztosítható ; ki kellene számítani, mibe kerül egy-egy új munkahelynek a létesítése és milyen e költség és az új munkahely révén elérhető nemzeti jövedelem többlet aránya, vagyis az az arány, amit a polgári közgazdaságtani irodalomban *capital-output ratio*-nak szoktak nevezni. Meg kellene állapítani, hogy egy-egy munkahelynek jobb eszköz-ellátása mily mértékben növeli a munkatermelékenységet. Ki kellene számítani, hogy a 20 éves terv előirányzatai szerint, figyelembe véve a beruházások tervezett nagyságát és az ennek révén elérhető munka produktivitását, az előirányzott össztermelés biztosítására hány munkaórára van szükség.

Foglalkozni kellene azzal, hogy a nők tulajdonképpen az elképzelt magas családi pótlék mellett valóban kívánnak-e majd dolgozni vagy sem, hiszen a nők második műszakja valószínűleg 20 év múlva sem fog teljes mértékben megszűnni.

A korreferens nem tartja valószínűnek, hogy a felnövekvő női generációk tervezett arányú munkába állítása lehetséges lesz, mivel vidéken viszonylag kevés munkalehetőség áll még rendelkezésre.

Ezután — a női munka általánossá válásának kérdéseit elemezve — kitért arra, hogy az életszínvonal növekedése a fizikai munkát végző nők számára csökkentőleg hathat. Azok a nők, akik minden körülmények között dolgozni kívánnak, elsősorban a szellemi munkát végzők között találhatók.

Befejezésül kifejtette, hogy a tervezés feltételezésekből indulhat csupán ki. Szükséges azonban, hogy az előbb említett vizsgálatok eredményeinek figyelembevételével több feltételezésből kiinduló variáns készüljön, amelyek alapján ésszerű tervezési döntéseket lehet hozni. Ezért korreferátumában arra törekedett, hogy a vitaülés résztvevőit meggyőzze annak szükségességéről, hogy a referátumban említettektől eltérő feltételezések következményeit is végig kell gondolni, azokat számítási anyaggal alá kell támasztani.

Az előadott aggodalmai és javaslatai ellenére a referátum anyagát rendkívül hasznosnak, alaposnak, becsesnek tartja.

A referátumot és a referátumot élénk vita követte. Ennek során a hozzászólók elsősorban a nők munkába állításának problémáit vitatták. Felvetették azt a kérdést, hogy a nőknek az előadó által feltételezett nagymértékű foglalkoztatása — a gazdaságosság szem előtt tartásával — szükséges-e, továbbá, hogy várható-e a termelékenységi színvonal kívánatos növekedése az előbbi feltételezés megvalósulása esetén. A hozzászólók egyetértettek azzal, hogy az előadó által felvetett vizsgálatok elvégzése megkívánja, hogy e munkában a demográfia tudományának művelői is aktívan kivegyék részüket.

Az ülés a vitát vezető *Dr. Szabady Egon* zárszavával ért véget.

ОТДЕЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ В СВЯЗИ С ЗАНЯТОСТЬЮ НАСЕЛЕНИЯ ВЕНГРИИ В ПЕРИОД 20-ЛЕТНЕГО ПЛАНА. Рабочая группа по экономической демографии Демографической комиссии Президиума Венгерской Академии наук на своем первом совещании, состоявшемся 8 декабря 1961 года, обсудила вопросы в связи с перспективной занятостью населения. На совещании помимо членов Демографической комиссии Президиума и Рабочей группы приняли участие также и приглашенные эксперты. Вступительный доклад зачитал заведующий отделом Общегосударственной Плановой Комиссии *Янош Тимар*. Содоклад сделал профессор, *д-р Иштван Варга*.

В качестве введения докладчик вкратце изложил основные методологические принципы изготовленного для целей перспективного народнохозяйственного плана исследования и содержащегося в нем баланса рабочей силы на 20-летний срок, далее, основные экономо-демографические и экономические гипотезы и результаты произведенных до сих пор исследований.

Согласно этому важнейшими проблемами политики занятости и служащей ее реализации методики хозяйствования в сфере рабочей силы в течение предстоящего двадцатилетия будут являться :

— повышение уровня занятости (экономической активности) общества ; рост занятости среди женщин ;
— изменение структуры занятости, в этой связи сокращение числа и удельного веса самодеятельных в сельском хозяйстве ;
— значительное повышение общего и специального образования населения, полное удовлетворение потребностей технического и научного прогресса в специалистах ;
— установление равновесия между рабочими местами и территориальным распределением населения путем размещения новых рабочих мест на периферии.

Среди этих основных вопросов докладчик остановился на важнейших проблемах политики занятости и хозяйствования в сфере рабочей силы в связи с женщинами и самодеятельными в сельском хозяйстве, отметив при этом, что выработанные на основе имевших до сих пор место исследований соображения еще с целого ряда точек зрения не могут быть признаны окончательными и в еще меньшей мере официальной позицией. Окончательный перспективный план рабочей силы еще предстоит составить на базе продолжительной исследовательско-плановой работы в более поздний период.

Исходным пунктом изучения занятости женщин было то, что одним из существенных условий нашего общественно-экономического развития является максимальное привлечение женщин к общественному труду.

Технический прогресс и развитие особенно подходящих для женского труда отраслей бытовых услуг постоянно расширяет возможности для поступления женщин на работу. Статистические данные относительно занятости показывают, что включение женщин в регулярный общественный труд является наблюдаемым по всему миру сопутствующим явлением нашего общественно-экономического развития. Поэтому является обоснованным расчитывать в перспективном плане на рост численности и удельного веса самодеятельных женщин.

Однако ряд факторов ограничивает использование возможностей в связи с поступлением женщин на работу. Важнейшими среди них являются недостаточный уровень специального образования женщин и территориальное распределение мест работы.

Соответствующее обеспечение условий для поступления женщин на работу прежде всего требует существенного повышения роли и помощи общества в области воспитания детей и домашней работы. От масштаба этой помощи в значительной степени зависит то, окажется ли возможным, — в течение предстоящего двадцатилетия, — без особых противоречий освободить от домашней работы такое количество женской рабочей силы, которое может найти оптимальное применение в производстве.

Во второй части своего доклада докладчик остановился на проблемах, связанных с самодеятельными в сельском хозяйстве. Он указал на то, что в результате особенностей спроса на сельскохозяйственные продукты, а также постоянного расширения общественного разделения труда и роста производительности труда произойдет сокращение потребностей сельского хозяйства в рабочей силе. В то же самое время будет иметь место быстрый рост потребностей в рабочей силе в народнохозяйственных отраслях вне сельского хозяйства, удовлетворение которых будет невозможно обеспечить за счет естественного прироста, или, соответственно, привлечения к труду несамодеятельных: таким образом будет существовать необходимость также и в рабочей силе, которая освободится в сельском хозяйстве.

Проблему в этой области вызывает то обстоятельство, что возрастной состав самодеятельнных в сельском хозяйстве, — из-за низкого уровня необходимого числа включающейся в производственный процесс молодежи, — к 1980 году явился бы весьма старым.

Способ решения этого противоречия докладчик усматривает в том, что после истечения нынешней стадии укрепления производственных кооперативов следует ликвидировать ограничение ухода самодеятельных из сельского хозяйства и, более того, — в определенных границах, — оказать содействие последнему. В то же самое время при помощи плановых мероприятий в сельское хозяйство следует направить значительную часть крестьянской молодежи, начинающей трудовую деятельность.

В заключительной части докладчик указал на то, в какого рода демографических исследованиях имеется необходимость для целей дальнейшего обоснования перспективного плана занятости населения и выработки его окончательного варианта.

В своем содокладе *д-р Иштван Варга* указал на то, что в докладе было сказано, какое максимальное число рабочей силы будет имется в распоряжении. В таком случае имеет место предположение, что требованием общественной справедливости является то, чтобы каждое трудоспособное лицо действительно работало. Это относится в равной мере как к мужчинам, так и к женщинам. В случае женщин, однако, следует учесть также и различные аспекты семейной жизни, обязанности в связи с воспитанием детей и т. д. Все это говорит в пользу того, что труд женщин является целесообразным использовать только в том случае, если женщины возьмутся за предлагаемую работу с радостью и добровольно.

Согласно мнению содокладчика имеется различие между охотой к поступлению на работу у женщин различных профессий. Не подлежит

сомнению, что труд представляет жизненную необходимость прежде всего у женщин, выполняющих умственную работу. В отношении одной части женщин, выполняющих физическую работу, пожалуй, можно сказать то же самое. В отношении другой части женщин, однако, является вероятным, что они могут удовлетворить свою инстинктивную потребность в труде в рамках своих семей и что они только тогда поступают на оплачиваемую работу, если их к этому принуждают экономические обстоятельства.

По известным планам в двадцатилетней перспективе существование экономического принуждения является уже маловероятным. Предложение благ превысит потребности. В таких условиях часть женщин, по всей вероятности, пожелает заниматься только хозяйством и воспитанием детей.

Целесообразность этого следовало бы проверить также и при помощи расчетов экономичности. Следует установить, с какими расходами сопряжено освобождение матери семьи для производственного труда.

Следовало бы рассмотреть также и вопрос о том, пожелают ли женщины работать при наличии предполагаемых высоких пособий, выдаваемых на семьи, или нет, ибо вторая смена (работа по дому) у женщин вряд-ли исчезнет полностью и через 20 лет.

После этого, — остановившись на вопросе превращения женского труда в общее явление, — он указал на то, что рост жизненного уровня может оказать воздействие в направлении сокращения числа женщин, выполняющих физическую работу. Те женщины, которые в любых условиях желают работать, встречаются прежде всего среди женщин, выполняющих умственную работу.

В заключение профессор *Иштван Варга* подчеркнул, что он в своем содокладе стремился убедить участников совещания в необходимости обдумать также и отклоняющие от предположенных в докладе альтернативы, которые, далее, следует обосновать также и посредством произведения расчетов.

За докладом и содокладом последовала оживленная дискуссия, в ходе которой выступающие останавливались прежде всего на проблемах занятости женщин. Был затронут вопрос о том, является ли предполагаемое докладчиком расширение занятости среди женщин, — с точки зрения экономичности, — необходимым, далее, можно ли ожидать достижения желаемого роста производительности труда в случае осуществления упомянутого выше предположения. Выступающие согласились в том, что исследования затронутые докладчиком требуют дальнейшей активной работы специалистов по демографии.

Заключительное слово на совещании произнес председательствующий *д-р. Эгон Сабади.*

SOME EMPLOYMENT PROBLEMS OF HUNGARY'S POPULATION DURING THE PERIOD OF THE TWENTY YEAR PLAN. The Economic-Demographic Working Group of the Presidential Committee for Demography of the Hungarian Academy of Sciences discussed at its first debate, held on December 8, 1961, the long-range employment problems of the population. Besides the members of the Presidential Committee and the Working Group, invited experts took also part at the session. The initial lecture was delivered by Mr. *János Timár*, Head of Department of the National Planning Board and Prof. *István Varga* L. L. D. read a paper.

By way of introduction the lecturer gave a short summary of the methodological principles governing the paper drawn up for the long-range economic plan and of the 20 Year Manpower Balance, incorporated into it, as well as the major hypotheses of economic-demography and economics and the results of his analyses hitherto accomplished.

Accordingly the chief problems of the employment policy of the coming 20 years and of the manpower policy relating to its implementation are the following :

— raising the employment level (economic activity) of the society ; drawing in women increasingly into employment ;

— changing the employment structure and, in connection with it decreasing, the number and ratio of agricultural earners ;

— enhancing significantly the general and professional education of the population ; fully satisfying the specialist-requirement of technical and scientific progress ;

— establishing an equilibrium between the jobs and the territorial distribution of the population by setting up new plants in the provinces.

Of these main points the lecturer dealt at the debate with the problems of employment and manpower policy relating to female and to agricultural earners, mentioning that his ideas based on his examinations cannot be regarded as final yet, and still less as official. A final long-range working programme can be established only later, on basis of further research and planning.

When examining the employment of women, the starting point was that one of the essential preliminaries of our socio-economic development is to employ the highest possible number of women in the field of social work.

The progress of technique and the development of servicing branches lending themselves particularly for female work is permanently widening the scope of putting women to work. The figures of employment-statistics show that employing increasingly women in the field of regular, social work is a world-wide phenomenon accompanying our socio-economic development. Thus under the long-range plan we should reckon with the increasing number and ratio of female earners.

There are, however, several factors restricting the full use of possibilities arising in connection with female employment. The most important of these are the inadequate level of the women's professional training and the territorial distribution of jobs.

To secure the adequate working conditions for women first of all we have to increase considerably the part played and the help offered by society in the field of children's education, in the family supply and in household work. That is what mainly determines whether the optimum number of new female workers can be actually released from householding without too great contradictions.

In the second part of his address, the lecturer spoke about problems arising in connection with agricultural earners. He pointed out that due to the particular features of agricultural production and of the demand for agricultural products, both the ever widening social division of labour and the increase of the productivity of labour tend to curtail the demand for manpower. At the same time the manpower requirements of the other, non-agricultural branches are rapidly increasing which cannot be covered from the natural increase and from putting non-earners to work : also the workers released from agriculture are needed.

A problem arising in this field is that by 1980 the age composition of agricultural earners would be rather too old, due to the low number of young people joining the ranks of the earners.

The contradiction can be removed, according to the lecturer, by the cirsumstance that, following the present stage of consolidating the producers' cooperatives, restrictions imposed on the migration of agricultural earners should be lifted and, in fact, such migration shall be — within certain limits — encouraged. At the same time planned measures should be taken to direct towards agriculture a considerable part of the young descendants of the actual peasant families, who take up employment for the first time.

In the concluding part the lecturer pointed out what demographic research work is required for securing further foundations and a final variant for the long-range employment plan of the population.

In his paper Prof. *István Varga* emphasized that Mr. *Timár*'s treatise mentioned the maximum number of manpower available, the idea being that, under the principle of social justice, every able-bodied person, man and woman alike, should actually work, though in case of women, however, the different issues of family life, the obligation of raising children, etc. should not be overlooked. All this points to the fact that female work should not be used unless the women who report for it, are under no compulsion and do it willingly.

According to Prof. *Varga* we must draw a distinct line as to the willingness of work of women engaged in different categories of work. It is beyond dispute that, especially for women engaged in intellectual occupations, work is a necessity of life. Perhaps we can come to the same conclusion in respect of some of the women performing physical work, whereas some others can cover their instinctive work requirements also in the

family circle and do not undertake a gainful occupation unless forced to it by economic necessity.

Aware of the long-range plans we can safely say that in twenty years' time we shall not be able to speak about economic necessity : the supply of goods will surpass requirements. Under such conditions a part of the women will wish to work only in the household or only be engaged in raising children.

Whether and how far this is correct should be checked with computations of economicalness : the costs should be ascertained that the release of a housewife for productive work involves.

Besides attention should be given to the problem whether, in view of the forecast high family allowance, the women will actually wish to work, or not, since the second-shift of the women will probably not altogether cease even in twenty years' time.

Then, analysing the questions of female work which is to become a general feature, he passed over to say that the increased living standards will exercise a restrictive influence on the number of women performing physical work. Women who wish to work under all cirsumstances are to be found among women working in the intellectual field.

In conclusion he added that his purpose was to convince those present that it was necessary to think over the possible consequences of hypotheses different from those mentioned in the lecturer's treatise, and to support them with figures.

Mr. *Timár*'s and Prof. *Varga*'s papers were followed by a keen debate in which mainly the problems of putting women to work were discussed. It was raised whether the points of view of economicalness justify the large-scale employment of women suggested by the lecturer and whether the desirable growth of the productivity level can be expected if the said supposition comes true. Those present agreed that the performance of the examinations suggested by the lecturer requires the demographers to take an active part in this work.

The debate was summed up by the presiding *Dr. Egon Szabady*.

IRODALOM

Internationale Abortsituation, Abortbekämpfung, Antikonzeption. (Nemzetközi abortusz-helyzet, abortusz elleni küzdelem, fogamzásgátlás.) Összeállította : prof. dr. med. habil *K. H. Mehlan.* VEB Georg Thieme, Leipzig, 1961. 280. p.

A kötet az 1960. május 5. és 7. között az abortusz kérdésről megrendezett rostock-warnemündei (Német Demokratikus Köztársaság) nemzetközi munkaértekezletről ad számot. A kötetet *Mehlan* professzor, a rostocki egyetem higiéniai intézetének igazgatója szerkesztette, akinek az értekezlet megrendezésében is nagy szerepe volt. A jól szerkesztett könyv nemcsak az egyes előadások szövegét, hanem a hozzájuk kapcsolódó vita anyagát is teljes egészében közli, s így igen tanulságos képet ad az abortusz kérdéssel kapcsolatos véleményekről.

Az ülések első programjaként a nemzetközi abortusz helyzetet tárgyalták meg. Itt 17 ország — Belgium, Bulgária, Dánia, Német Szövetségi Köztársaság, Német Demokratikus Köztársaság, Finnország, Franciaország, Nagybritannia, Jugoszlávia, Hollandia, Norvégia, Ausztria, Lengyelország, Svédország, Csehszlovákia, Magyarország és az Egyesült Államok — abortusz helyzetét vitatták meg. A magyar beszámolót *Hirschler* (Budapest) tartotta, s a vitában még egy magyar küldött, *Zoltán* professzor (Budapest) is résztvett (a harmadik magyar résztvevő *dr. Vadas* volt). Az előadások között sajnos nem szerepel a Szovjetunió és Románia anyaga, ezt leszámítva azonban a megbeszélésekből jó képet kapunk az európai, sőt *dr. Tietze* előadása és *Rama Rau* asszony hozzászólása nyomán az Egyesült Államokbeli és indiai viszonyokról is. Az említett beszámolókon kívül *Harmsen*, *Mehlan* és *Novak* előadásai tartanak érdeklődésre számot.

A második témakör a fogamzásgátlás gyakorlatával foglalkozott. Demográfiai szempontból e kérdéskörben *Tietze* és *Nelson* előadása emelhető ki, akik egyes fogamzásgátló módszerek eredményességével ill. a termékenység fiziológiai szabályozására vonatkozó kutatások helyzetével foglalkoztak. Az előadásokat érdekes vita követte, további előadások a fogamzásgátlás indikációival ill. technikájának megtanításával foglalkoztak. A harmadik ülésszak tárgya a gyermek kívánásával kapcsolatos kérdések megbeszélése volt.

A kötet gazdag és nagyrészt demográfiai vonatkozású anyagából az a következtetés vonható le, hogy az abortusz helyett a fogamzásgátlást kell előnyben részesíteni.

A. Gy.

MARSH, DAVID C. : The Changing Social Structure of England and Wales. (Anglia és Wales változó társadalmi szerkezete.) London, 1958. XIV + + 266 pp.

A könyv célja az átlagos olvasó bevezetése a társadalmi statisztika „rengetegébe" azzal, hogy bemutatja, hogyan lehet a statisztikai adatok feldolgozása alapján megismerni a társadalom szerkezetének változását. A munka egyébként a társadalom szerkezetén a népesség azon összetételét, megoszlását és elosztását érti, amely mennyiségi eszközökkel mérhető. Valóban a munka teljesen demográfiai jellegű, amennyiben valóban csak a népességre vonatkozó adatokat dolgozza fel, éspedig történeti jelleggel 1871 és 1951 között. Forrásként elsősorban a különböző népszámlálások adatai szolgálnak, de bőven felhasznál más jellegű felméréseket, statisztikai, szocio-

lógiai könyveket, tanulmányokat stb. Anglia és Wales kiválasztását a szerző azzal indokolja, hogy Skóciának és Észak-Írországnak eltérő társadalmi szerkezete van, míg az első kettő nagyjából megegyezik.

A szerző az első fejezetben azokat az okokat vizsgálja, amelyek közrehatnak a születési és halálozási arányszám alakulásánál, valamint a népesség vándorlás által való csökkenésénél és növekedésénél. Néhány adatot is bemutat ezzel kapcsolatban, amelyek közül feltűnő, hogy 1871-től kezdődően mind Angliának, mind pedig Walesnek a vándorlási mérlege negatív volt. Kivétel csak az 1931—1951-ig terjedő időszak, midőn a népesség vándorlás útján is gyarapodott ezeken a területeken. Ez utóbbi jelenségnek az okát a szerző többrétűnek jelöli meg, és főleg a politikai menekültek Angliába való özönlésével, a világkereskedelem csökkenésével, az Írországból való bevándorlással stb. magyarázza. A családra vonatkozó adatokat a szerző elsősorban a család nagysága, mégpedig a gyermekek száma szerint csoportosítja. Vizsgálja — életkor és a házasság időtartama szerint — a házas nők termékenységét, és külön a háztartások nagyságának alakulását is. Az eredmény — mint általában — a család nagyságának csökkenése, amelyet a szerző a mesterséges korlátozásokkal magyaráz. A korlátozások okait már nem kutatja, mindössze arra mutat rá, hogy ezek összefüggenek a házas nő új társadalmi státusával, a női munka elterjedésével. Arra is rámutat, hogy a család nagyságának csökkenése a vizsgált időszakban nem minden társadalmi osztályban egyformán és azonos ütemben zajlott le. A leginkább kifejezett volt ez a tendencia az értelmiségi munkaköröket magában foglaló kategóriákban. A népesség e fenti szempontok szerinti, regionális megoszlásának vizsgálata után a szerző a foglalkozás szerinti megoszlással foglalkozik, mégpedig elsősorban az ipari népesség alakulásával. Igen érdekes táblázatot közöl pl. 1931. és 1951. évekre vonatkoztatva azokról a fő foglalkozási ágakról, amelyekben a női munka volt a túlnyomó. Szembetűnő, hogy a 20 éves fejlődés alatt a női munkaerő egyenletesebb megoszlása alakult ki. Különösen csökkent az 1931-ben még messze túlnyomó háztartási alkalmazottak száma, más foglalkozási ágak javára. Szembetűnően jelentős emelkedés mutatkozik a házas nők munkavállalásában is. Rendkívül érdekes táblázatot találunk a népesség nem- és foglalkozási ágak szerinti megoszlására az 1931. és 1951. évekre, 27 foglalkozási kategória szerinti bontásban. Foglalkozik a szerző a falusi és városi lakosság számának alakulásával, a népességnek különböző szakmai, vallási s más egyesületek szerinti megoszlásával, a különböző társadalmi osztályok gyermekei iskoláztatási lehetőségeinek és a vagyonmegoszlás alakulásával, sőt még a bűnözés legfontosabb adataival is. Mindebből végül azt a következtetést vonja le, hogy Anglia és Wales társadalmi szerkezete olyan változásokon ment keresztül, amelyet a 19. század közepének még legutópisztikusabb szerzői sem láthattak előre. Kár, hogy a szerző — még a következtetéseket tartalmazó utószóban is — tudatosan elutasítja magától azt, hogy e változásokat eredményező társadalmi erőkkel legalább megközelítő alapossággal foglalkozzon, így a nagyon sok és igen érdekes adat mélyebb értékelése hiányzik.

K. K.

LIPSET, SEYMOUR MARTIN—BENDIX, REINHARD: Social Mobility in Industrial Society. (Társadalmi mobilitás az ipari társadalomban.) London—Melbourne—Toronto. 1959. XXI. 309 pp.

A társadalmi mobilitás jelensége és különösen az ún. vertikális mobilitás a nyugati demográfiai és szociológiai irodalom egyik központi problémája. Annak ellenére, hogy a vertikális mobilitás távolról sem olyan tömeges jelenség a tőkés országokban, mint a szocialista társadalomban, még mindig elég jelentős ahhoz, hogy problémáival sokféle szempontból is találkozzunk. Az ismertetésre kerülő munka szerzői a kérdés neves nyugati szakértői, és maga a munka, ha nem is gondolatainak mélységét és elméleti következtetéseit tekintve, de sok és sokrétű adatai folytán számunkra sem érdektelen. A nyugati mobilitás-vizsgálatok — elsősorban természetesen a társadalmi jelenség sajátosságai folytán — szinte kivétel nélkül a generációk közti mozgással foglalkoznak. Ez azonban csak a probléma egyik része. Különösen a

szocialista társadalomban kerül előtérbe a probléma másik vonása, magának az egyénnek, illetve tömegeknek vertikális mozgása egyik osztályból a másikba, illetőleg egyik foglalkozási és társadalmi rétegből a másikba. Az ismertetett munka a probléma utóbbi oldalát csaknem teljesen elhanyagolja és elsősorban az intergenerációs mobilitással foglalkozik, noha magát a mobilitás fogalmát tágabb értelemben határozza meg : „A társadalmi mobilitás kifejezés arra a folyamatra utal, amelyben az egyének a társadalomban az egyik pozícióból a másikba mozognak — olyan pozíciók között, amelyeknek általános megegyezés szerint különböző hierarchikus értékük van." A mobilitás okát pedig abban látja, hogy 1. a társadalomban történő változások különböző és változó követelményekkel lépnek fel a különböző pozíciókkal szemben, amelyeknek az egyének nem mindig felelnek meg ; 2. A „tehetség" a társadalom minden rétegében feltalálható és ez mozgásra vezet. A mobilitás okának ilyen szűk meghatározása is összefüggésben van a tőkés társadalom társadalmi struktúrájával és azzal, hogy lényegében csak az intergenerációs mobilitás vizsgálatára kerül sor. Valójában a mobilitásnak még a tőkés társadalomban is sokkal szélesebb, a gazdasági viszonyokkal is kapcsolatban levő okai vannak.

A könyv három részre tagozódik : I. Társadalmi mobilitás mint a társadalmak jellemzője ; II. Társadalmi mobilitás egy nagyvárosi közösségben ; III. A társadalmi mobilitás okai, következményei és dimenziói. Az első rész fejezetei részben összehasonlító jelleggel történetileg is közölnek adatokat az USA és egyes európai államok társadalmi mobilitásáról, részben pedig a mobilitás amerikai problémáit tárgyalják. A sokszor igen érdekes adatokból levont következtetések azonban néha alig jutnak túl igen általános, ezért semmitmondó megállapításokon. (Pl. : a katolikus vagy protestáns vallás jelenleg nem okoz különbségeket a mobilitás arányaiban ; vagy az egyes országokban az értelmiség összetétele attól függ, milyen rétegek számára nyitottak az egyetemek az egyes országokban, stb.) Az USÁ-val kapcsolatban kitér a munka a vertikális mobilitás és a vándorlás, illetőleg bevándorlás összefüggéseire is, az „egyenlő lehetőségek" ideológiájának társadalmi hatására és valóságára, az amerikai ún. üzleti elit összetételére és változására, stb. A második rész egyik fejezete bizonyos fokig az intragenerációs mobilitással is foglalkozik. Végső következtetése, amely egyébként teljesen megfelel a közölt adatoknak is, hogy a nagyváros „munkapiacának" sajátosságai folytán, itt viszonylag nagyobb az intragenerációs mozgás, egy-egy egyénnek több foglalkozása is volt. Alapvető határvonal húzható azonban így is a kétkezi és a szellemi munka között. Ezt a vonalat csak az esetek igen kis százalékában lépik át. Egyedüli kivétel a saját üzlettel rendelkezők csoportja — amely csoportot a táblázatok szintén a szellemi munkához (az alkalmazott kifejezés szerint a nem kézi munkához) sorolják —, itt ugyanis viszonylag nagy százalékban szerepel előző foglalkozásként a fizikai munka. A nagyvárosi intergenerációs mozgás fő okát a könyv a nevelési lehetőségek, az iskoláztatás elterjedésében látja. Az utolsó rész első fejezete azt a problémát vizsgálja, hogy a közösség nagysága (város, falu), elsősorban az urbanizáció milyen hatást gyakorol a mobilitásra, míg a második fejezet az ismert IQ. egység segítségével a mozgás motivációja és az intelligencia összefüggéseit igyekszik megállapítani. Az utolsó fejezet a mobilitás individuális és csoportjellegzetességeit és a vizsgálatok szükségességének indokait próbálja — valóban csak felvázolni. Igen érdekes — mert sok vizsgálat eredményéről tudósít és bő irodalmat foglal magában — a könyv jegyzetanyaga.

K. K.

Historical Statistics of the United States, Colonial Times to 1957. (Az Egyesült Államok történeti statisztikája a gyarmati időktől 1957-ig.) Prepared by the Bureau of the Census with the Cooperation of the Social Science Research Council. Washington. 1960. 789 p.

A hatalmas folio kötet, amely a fenti címet viseli, a *Historical Statistics of the United States, 1789—1945* kiadványnak átdolgozott és tetemesen bővített kiadása. A mű felöleli az amerikai statisztika minden ágát, jelen össze-

függésben azonban csak a népesedéstudományt érintő részeivel kívánunk foglalkozni.

Az új kiadásban a demográfiai anyag a kötet élére került és a vándormozgalom taglalását, természetének megfelelően, leválasztották az álló népességet vizsgáló fejezetről. A népesedés alakulását elsősorban bemutató adatok így három fejezetre oszlanak, amelyek *A)* az álló népességről, *B)* a népmozgalomról és az egészségügyi statisztikáról, *C)* a vándormozgalomról szólnak. Találunk azonban hasonló jellegű anyagot elszórtan más fejezetekben is.

Történeti és demográfiai értékével különösen az *álló népesség* ismertetése tűnik ki. 1790, tehát gyakorlatilag az Egyesült Államok megalakulása óta a tízévenként szabályszerűen megtartott népszámlálások nyomán a lakosság számáról és összetételéről igen részletes képet nyerhetünk. Az északamerikai népszámlálások nagy múltja még a washingtoni alkotmányban gyökerezik. Az utóbbi ugyanis kimondja, hogy a képviselőház tagjainak a különböző államok közötti megoszlása a népszámlálásokon alapuljon. Mindazonáltal 1902-ig, amikor a Bureau of the Census-t felállították, a népesség számbavételének nem volt állandó szervezete.

Az USA kontinentális területe 1790-től 1950-ig 888 811 négyzetmérföldről 3 022 387 négyzetmérföldre, lakossága pedig 3,9 millióról 150 millióra gyarapodott. A medián kor az 1800. évi 16,0 évről 1950-ig 30,2 évre emelkedett.

A városi és falusi népesség meghatározásánál számunkra szokatlan probléma merül fel: az úgynevezett „unincorporated places" besorolása. Az államok területe ugyanis közigazgatásilag nem oszlik fel maradék nélkül városokra és községekre, és a fennmaradó területen levő helységeket nevezik unincorporated places-nek, amelyek között lehetnek akár urbánus jellegű települések is. Városi népességnek tekintenek általában minden — meglehetősen alacsonyan — meghatározott lélekszámnál (2500 főnél) nagyobb település lakosságát.

Az álló népességről szóló fejezet a második kiadásban főképpen az egyes államok lakosságának alakulását bemutató idősorokkal, továbbá háztartás- és családstatisztikai anyaggal bővült. A háztartások átlagos lélekszáma Washington korában 5,79 volt, ami 1957-ig 3,42-re csökkent.

Míg a népszámlálások megalakulásától fogva végig kísérik az Egyesült Államok történetét, addig a rendszeres népmozgalmi statisztika tulajdonképpen csak a XX. század folyamán fejlődött ki, ami valószínűleg összefüggésben van a Bureau of the Census felállításával. A halálozást nyilvántartó terület 1900-ban is még csak 10 államból állt, és a lakosság egynegyedét ölelte fel. A születést lajstromozó hálózatot pedig 1915-ben kezdték kiépíteni. 1933-ig tartott, mire minden államot felvettek a hálózatba, amikor is a felvétel ismérve a népmozgalmi események 90 százalékos teljességű feljegyzése volt. A házasságokat és válásokat nyilvántartó szervezet 1957-ben, illetve 1958-ban kezdte meg működését.

A születési arányszámokat azonban — valószínűleg a népszámlálások segítségével — 1800-ig vissza tudják vezetni, emez akkor a fehérekre 55,0 ‰-et ért el és innen fokozatosan csökkent az 1930-as évekig 17—18 ‰-re, hogy azután megint emelkedni kezdjen és elérje a 24 ‰-et. A halandóság 1900. évi 17,2 ‰-ről 9,4 ‰-re csökkent. A házasodási arányszám a háborús éveket nem számítva 9,2 és 12,3 között ingadozott, míg a válásoké 1,6-ról 2,3-ra emelkedett.

A népmozgalmat taglaló rész elsősorban a termékenységet vizsgáló különféle táblázatokkal gyarapodott. A hiányzó halálozási adatokat Massachusettsről közölt további új sorokkal igyekeztek helyettesíteni.

A *belső vándorlás* ismertetését az új kötetben teljesen átalakították. Előbb sakktáblaszerűen kimutatják a népességet születési helye szerint, majd a népszámlálások közötti vándormozgalom tiszta mérlegét közlik államonként 1870 és 1950 között. Sajnálhatjuk, hogy a második kiadásban elmaradt a vándorlásokat égtájonként összefoglaló táblázat. Ebből ugyanis kitűnik, hogy az előbb megjelölt 80 év alatt a nyugatra irányuló vándorlás fokozatosan csökkent, míg a keletre irányuló lassanként emelkedett, úgy

hogy míg korábban a Csendes-óceán felé törő lényegesen nagyobb volt a másiknál, ma már a kettő mintegy közömbösíti egymást. A délről északra költözés változatlanul igen erőteljes és ezt a szintet a vele ellentétes folyamat lassú fokozódása távolról sem éri el.

A *külső vándormozgalom* különös jelentőségű az Egyesült Államok történeti statisztikájában, hiszen lakosságának túlnyomó része néhány nemzedéken belül bevándoroltaktól származik. Az atlanti parton érkezőket 1820 óta, a Csendes-óceánon érkezőket 1880-tól fogva, a szárazföldi úton jövőket teljeskörűen csak 1908 óta tartják nyilván.

A betelepülők országonkénti adataiból kitűnik, hogy messze túlnyomó többségük európai. Ennek a táblázatnak felépítésénél egyébként nem tarthatjuk szerencsésnek, hogy a Balkán félsziget államai közül Bulgáriát és Törökországot Kelet-Európához, Görögországot és Albániát Dél-Európához, Jugoszláviát pedig Közép-Európához számították.

Újonnan felvett anyag a bevándorlók foglalkozás szerinti felosztása és a külföldi születésűeknek, valamint a külföldön született szülőktől származóknak kimutatása. Az utóbbiakból kitűnik, hogy 1950-ben az Egyesült Államok népessége közül 437 080 személy született magyarországi szülőktől és 268 022-en születtek hazánkban. Ezeket az adatokat Magyarország mai területére igyekeztek vonatkoztatni, de a kísérőszöveg figyelmeztet, hogy ezt a szempontot nem lehetett maradéktalanul érvényesíteni.

Rámutathatunk még a *gyarmati időkről* szóló fejezetben közölt lélekszámokra (1610—1780). Ezek egykorú összeírásokon, adólistákon és a milícia adatain alapulnak. Ugyanitt találhatjuk a vándormozgalom elszomorító megjelenési formájáról, a rabszolgabehozatalról és rabszolgakivitelről fennmaradt táblázatokat is (1619—1772).

Az álló népesség taglalását a Bureau of the Census, a népmozgalomét a National Office of Vital Statistics, a vándormozgalomét pedig a Pennsylvania egyetem tagjai állították össze.

Cs. J.

DEMOGRÁFIA
Megjelenik negyedévenként
Felelős szerkesztő: dr. Szabady Egon
Szerkesztőség: Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, II. Buday László u. 1.
Telefon: 358-530
Kiadóhivatal: Budapest II. Keleti Károly utca 18/b. Telefon: 358-530
Kiadja: a Statisztikai Kiadó Vállalat
Felelős kiadó: Garádi László
615001. Athenaeum Nyomda. Felelős vezető: Soproni Béla igazgató
Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Budapest V. József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj fél évre 32,—, egész évre 64,— Ft
Csekkszámlaszám: egyéni 61 272, közületi 61 066 (vagy átutalás a M. N. B. 8. sz. folyószámlájára)

DEMOGRÁFIA

NÉPESSÉGTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

5. ÉVF. 2. SZÁM

BUDAPEST
1962

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
DEMOGRÁFIAI ELNÖKSÉGI BIZOTTSÁGA
ÉS A KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL FOLYÓIRATA

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI:

ACSÁDI GYÖRGY, BARSY GYULA, EMBER GYŐZŐ,
ERDEI FERENC, HAHN GÉZA, HUSZÁR ISTVÁN,
KLINGER ANDRÁS, MELLY JÓZSEF, PÉTER GYÖRGY
(a szerkesztő bizottság elnöke), SZABADY EGON (felelős szerkesztő),
VINCZE ISTVÁN

ДЕМОГРАФИЯ
Журнал демографических наук Демографической Комиссии Президиума Венгерской Академии Наук и Центрального Статистического Управления
Адрес редакции: Будапешт, II. Будаи Ласло ул. 1—3.
Подписку направлять по адресу: «Культура», Внешнеторговое предприятие по продаже книг и журналов. Будапешт 62, П. Я. 149.

*

DEMOGRÁFIA
Review of Population Sciences of the Presidential Committee for Demography of the Hungarian Academy of Sciences and the Central Statistical Office
Editorial Office: Budapest, II. Buday László u. 1—3.
Orders may be placed with KULTURA, Hungarian Trading Company for Books and Newspapers (Budapest 62, P. O. B. 149)
or with any greater bookseller or distributor of periodicals.
Subscription for a year: US $ 4,40

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

Dr. Danyi Dezső: Népességi nézetek és népesedéspolitika Magyarországon a kapitalizmus korában 143

Dr. Acsádi György—dr. Klinger András: A legidősebbek demográfiai vizsgálatának eredményei 166

Dr. Kulcsár Kálmán: Demográfia és szociológia 188

KÖZLEMÉNYEK

Dr. Fórizs Margit—Orlicsek József: A vidéki városok fejlettségének statisztikai vizsgálata 206

Jáki László: Nőhallgatók részvétele a felsőoktatásban 1894—1941... 219

FIGYELŐ

Személyi hír 229

Népmozgalmi KGST munkacsoport 229

Nemzetközi Demográfiai Symposion Budapesten 229

Az MTA Demográfiai Elnökségi Bizottságának vitaülései:

A statisztikai előrejelzés néhány demográfiai vonatkozása 231

Periodikus demográfiai jelenségek leírása 233

A történeti demográfia tárgya és módszere 241

Az MTA Földrajzi Bizottságának vitaülése 243

A Nemzetközi Népességtudományi Unió bizottságai 244

Demográfiai értekezletek vidéki városokban 244

IRODALOM

KÖNYVEK

Pressat, R.: Demográfiai elemzés. Módszerek, eredmények, alkalmazás. Párizs, 1961. *(Sz. E.)* 246

Izland 1703. évi népszámlálása. Reykjavik, 1960. *(V. A.)* 247

Goode, William, J.: A család szerkezete. Köln, 1960. *(K. K.)* 248

Halálokok 1958. Jerusalem, 1960. *(B. J.)* 249

FOLYÓIRAT

Schmid, C. F.: Városi bűnözési körzetek. *American Sociological Review*, 1960. 4. és 1960. 5. *(Th. E.)* 250

СОДЕРЖАНИЕ

ИССЛЕДОВАНИЯ

Д-р. Деже Даньи : Демографические воззрения и демографическая политика в Венгрии в эпоху капитализма 143

Д-р. Дьердь Ачади—Др. Андраш Клингер : Результаты демографического изучения наиболее престарелых 166

Д-р. Калман Кулчар : Демография и социология 188

СООБЩЕНИЯ

Д-р. Маргит Фориж—Йожеф Орличек : Статистическое изучение степени развития провинциальных городов 206

Ласло Яаки : Динамика числа студенток в высших учебных заведениях в 1894—1941 годах 219

ОБОЗРЕНИЕ

Персональное известие 229

Рабочая группа СЭВ по естественному и механическому движению населения 229

Международный демографический симпозиум в Будапеште 229

Дискуссии Демографической Комиссии Президиума Венгерской Академии Наук :

Некоторые демографические вопросы статистических предсказаний 231

Описание периодических демографических явлений 233

Предмет и метод исторической демографии 241

Диспут географической комиссии В. А. Н. 243

Комиссии международного союза по научному изучению народонаселения 244

Совещании по демографии в провинциальных городах 244

ОБЗОР ЛИТЕРАТУРЫ 246

ПОСЛЕ ИССЛЕДОВАНИЙ, СООБЩЕНИЙ И ОБОЗРЕНИЯ СЛЕДУЮТ РЕЗЮМЕ НА РУССКОМ ЯЗЫКЕ

CONTENTS

PAPERS

Dr. Dezső Danyi : Views on Population and Population Policy in Capitalist Hungary 143

Dr. György Acsádi—dr. András Klinger : Results of the Demographic Analysis of the Oldest Population 166

Dr. Kálmán Kulcsár : Demography and Sociology 188

ARTICLES

Dr. Margit Fórizs—József Orlicsek : Statistical Analysis of the Degree of Development of Country Towns 206

László Jáki : Admission of Female Students to Institutions of Superior Education 1894—1941 219

CHRONICLE

Personal News 229

Vital Statistical Working Group of the CMEA Member Countries 229

International Demographic Symposium in Budapest 229

Debates of the Presidential Committee for Demography of the Hungarian Academy of Sciences :

Some Demographic Aspects of Statistical Projection 231

Description of Periodical Demographic Phenomena 233

Subject and Method of Historical Demography 241

Debate of the Geographic Commission of the Hungarian Academy of Sciences 243

Two New Committees of the International Union for the Scientific Study of Population 244

Demographic Conferences in Provincial Towns 244

REVIEWS 246

THE PUBLICATIONS ARE FOLLOWED BY ENGLISH SUMMARIES

NÉPESSÉGI NÉZETEK ÉS NÉPESEDÉSPOLITIKA MAGYARORSZÁGON A KAPITALIZMUS KORÁBAN

DR. DANYI DEZSŐ

A magyar népesedési irodalom a 18. században és a 19. század első felében úgyszólván azonos elveket hirdetett. A populacionizmus tanítását csak a korszak végén kezdik kétségbevonni, majd a reform-nemzedék a század második negyedében elveti a populacionizmus mennyiségi elvét és a minőségi-magyarság Széchenyi adta ideálját fogadja el legfőbb népesedéspolitikai célkitűzésként. A populacionista elvek és gyakorlat általános érvénye, későbbi meggyengülése, végül pedig feladása szoros összefüggésben állott a feudalizmus gazdasági és társadalmi rendjének kezdeti általános uralmával, későbbi elerőtlenedésével, végül pedig bomlásával. Ez a folyamat azt is visszatükrözte, hogy a magyar birtokosnemesség politikai és társadalmi célkitűzései megváltoztak és már nem a népesség szaporodását és nagy számát tartja a társadalmi haladás biztosítékának, hanem a termelés, a forgalom gyors növelését.

Az 1848. évi polgári forradalom és a második világháború közötti korszak népesedési elvei és népesedéspolitikai célkitűzései nem olyan egyszerűek és egyöntetűek, mint az előbb említett korszakban. A polgári forradalommal kivívott kapitalizmus, — súlyosbítva a feudális maradványokkal — sokkal bonyolultabb gazdasági és társadalmi szerkezete, korszakonként eltérő, társadalmi osztályok vagy rétegek szerint egymásnak ellentmondó népesedési elveket és gyakorlatot teremtett. Az egész gazdasági és társadalmi rendszer általános népesedési törvényszerűsége pedig hovatovább válságossá vált, vagy legalábbis nem elégítette ki a kor agresszív külpolitikai célkitűzéseit. Ebben a bonyolult helyzetben, az óriási méretűvé duzzadt népesedési irodalomban nem könnyű tájékozódni. Kezdeti lépésként tehát csak a gazdasági és a társadalmi helyzet, valamint a népesedési elvek közötti kapcsolatnak, az egyes osztályok, rétegek eltérő népesedési magatartásának, végül a hivatalosan hirdetett és ténylegesen megvalósított népesedéspolitikának legfőbb, korántsem teljes vonásait vázolhatjuk fel.

Végül megemlítendő, hogy az elméletek, nézetek és a gyakorlat szövevényében a korszakokra való bontás a sematizmus veszélyével jár. A szigorú időrendi besorolás alig tud megküzdeni a tényleges népesedéspolitikai gyakorlatot, vagy általánosan elfogadott nézeteket megelőző elméleti előfu-

tárokkal, (példa rá *Balás Károly*), és a korukat túlélő tudósokkal, (példaképen *Földes Bélával*). Ennek ellenére a hazai népesedési elméleteket nagy vonásaiban szervesen beilleszthetjük az ország gazdasági-társadalmi fejlődését elhatároló korszakokba.

ELMÉLETEK

A kapitalizmus uralomra jutása és megszilárdulása

A magyar szabadságharc nem váltotta be annak a nemzedéknek reményeit, amelyik a polgári átalakulás, a kapitalizmus gazdasági-társadalmi vívmányaiért lelkesedett mintegy fél évszázadon át. Nagyrészt gazdasági életünk fejletlenségének és politikai függetlenségünk elvesztésének tulajdonítható, hogy a szabadságharc után, illetve a kiegyezés előtti időszakban alig találkozunk említésre méltó vagy éppen nagyobb önállóságot felmutató közgazdasági művel. Még *Keleti Károly* is *Baudrillart* munkáját fordítja, illetve dolgozza át (1). Nyugat-Európában ekkor már tekintélyes irodalom foglalkozik népesedési kérdésekkel és a népesedéspolitikai vita középpontjában még mindig *Malthus* nézetei állnak. Közgazdasági irodalmunkra és egyben népesedéssel kapcsolatos eszméinkre jellemző, hogy *Malthus* elveit általában elismerjük. Azonban rendszerint kiemeljük *Mill, Spencer,* vagy *Carey* nézetei alapján hibáit, téves elképzeléseit, a marx—engelsi ellenérveket azonban alig soroljuk fel. *Matlekovics, Földes, Kautz, Gerlóczy* hangsúlyozzák, hogy „az állam közvetlenül ne hasson a népesedésre, ne mozdítsa elő a szaporodást, például jutalmazások, házasságra ösztönzések által; de közvetlenül ne is akadályozza . . .". „Minden mit az állam tehet csak közvetett legyen" — mondja *Matlekovics* 1867-ben kiadott Nemzetgazdaságtanában (2). Ugyanezt vallja *Földes Béla* két évtized múlva is, mert szerinte az állam a fejlődés irányát igen ritkán változtathatja meg. *Pisztóry* tankönyvében végül világosan kifejti, hogy azok a bajok, amelyeket *Malthus* a túlnépesedésből származtatott „nem a lakosság túlságos nagy számából erednek, nem is a szegényebb osztályok könnyelműségéből, hanem a gazdasági törvények szabad érvényesülésének erőszakos megakadályozásából". *Kautz Gyula,* legműveltebb és legtájékozottabb közgazdászunk pedig még élesebben fogalmazza meg a liberalizmus népesedéselméleti és politikai követelményeit. Azok az eszközök, amelyekkel az állam a népességszám növekedésére hatni tud — *Kautz* szerint —: a jog és szabadság, a polgári egyenlőség, a tőkegyűjtés szabadsága, „a tapintatos közegészségügyi rendészet", és „az alsóbb osztályokra gondos figyelem fordítás"; ha növelni kell a népességet, akkor az állam „csak a baj erkölcsi kútforrásainak betömésére" vállalkozhat (3). Mindezekből a nézetekből egyértelműen bontakozik ki a kapitalizálódó magyar vezető réteg népesedési szemlélete. Nyilvánvaló, hogy a tőkés gazdaság minél szabadabb fejlesztése, az egyéni vállalkozás sikerét biztosító munkaerőfelesleg biztosítása fogalmazódott meg ezekben a tanokban. *Kautz* nemzedéke még nem érzékeli a tőkés viszonyok között előálló proletár túlnépesedés veszélyét, hisz az ipar Magyarországon még csak most kezd nagyobb méretekben fejlődni, a mezőgazdaság túlzsúfoltsága pedig még hosszú ideig rejtve marad a kisparaszti-birtok munkaerő feleslegében. Emellett az állam szerepének megnövekedését még nem kényszerítették ki a válságok, tehát jó, ha csak morális és kulturális feladatokat lát el a népe-

sedéspolitika terén. *Kautz* nem nevezi magát malthusianusnak, nem teszi ezt *Földes* és *Ráth Zoltán* sem, de lényegében a gyors népszaporodás lehetőségét *Malthus* szerint boncolgatva, igazat ad *Malthus* három fő tételének. Ezt a sort most már csak *Karvassy* nézeteivel kell lezárnunk, aki *Malthus* aggodalmát alaptalannak tartotta (4).

A magyar népesedés elmélet történetében ezt a korszakot röviden úgy jellemezhetjük, hogy *Malthus* problémái a magyarországi viszonyok között még nem váltak aktuálissá, még irodalmi és nem gazdaság- vagy népesedéspolitikai kérdések. Ennek ellenére legszélesebb látókörű és képzettségű közgazdászaink nem vetik el, nem cáfolják meg *Malthus* tanait, hanem mások véleménye alapján bírálgatják.

Végül az is megállapítható, hogy közgazdászaink eklektikus rendszere mögött távolról sem kereshetünk alapos, forrásaik szellemét, nemcsak kiragadott részeit elemző magatartást. Ezt bizonyítja többek között, hogy általában a német *Roschert* és az osztrák *Schäfflet* idézik *Malthus* tanainak védelmére, sőt néha tévesen még *Leroy Beauilieu*-t is, anélkül, hogy *Oppenheimer* által is felfedezett ellentmondásaikat észrevették volna (5).

A válságok és forradalmak kora

A 19. század végén, de különösen a 20. század elején alig fél évszázad után nyilvánvalóvá vált, hogy a kapitalizmus gazdasági-társadalmi rendszere Magyarországon is súlyos, létét fenyegető válságba került. A nyomasztó, majd egyre sűrűbbé váló gazdasági válságok, a politikai, a morális zűrzavar, polarizálódik a népesedési elméletekben is. Úgyszólván egyszerre jelentkezik *Láng* (1913), *Kovács* (1907—8) és *Balás* (1905) népesedési elmélete. *Láng* a kapitalizmus legnagyobb válságának — a világháborúnak — előestéjén *Malthus* tanításainak maradéktalan igazságát hirdeti. A társadalmi-gazdasági rend megőrzésére, a válságok megelőzésére *Malthus* elveit véli alkalmasnak. *Kovács* már a feltörekvő munkásosztály világnézetét, az orosz forradalmak jelentőségét tanulmányozza, és alapjaiban *Marx* népesedési elméletét tartja helyesnek. Végül pedig *Balás* a monopólkapitalizmus csíráiból kifejti neopopulácionista, biológiai elveit.

Láng Lajos Malthus hívének vallja magát (6). Gondosan visszautasítja a mesterét ért támadásokat és nem kisebb tekintélyeket igyekszik megcáfolni, mint *List, Oppenheimer, Brentano, Marx, Bertillon* stb. De miután körülményesen bizonygatja, hogy *Malthus* népesedési nézeteit tartalmazó többféle változatból a humanista, a munkásság sorsáért aggódó tanítást kell a valódi tannak elfogadnunk, önállóan is értelmezi, pontosabban félreérti mesterét. *Láng* szerint ugyanis *Malthus* tanításának az a lényege, hogy az ember élelmiszerek nélkül nem élhet meg. Ezt a tanulságot azonban alig lehet népesedési törvénynek és még kevésbé *Malthus* elmélete lényegének tartani. Láng ezt a tételét meg is magyarázza: Az élelem megszerzéséhez munka, a munka elvégzéséhez a munkást felnevelő szorgalmas szülő kell. A lakosság tehát akkor szaporodik, ha szorgalmas és takarékos. *Láng Lajos* következtetése a malthusi tanok eléggé átlátszó leegyszerűsítése és elferdítése.

Kovács Gábor közgazdasági és népesedéselméleti munkássága éppen ellentétét képezi *Láng* felfogásának. *Kovács Gábor* antimalthusianus és talán

az egyetlen a háború előtti magyar közgazdasági és népesedéselméleti irodalomban, aki közel jutott a történelmi materializmus, a marxi politikai gazdaságtan lényegéhez anélkül, hogy mindenben egyetértene *Marx* és *Engels* elveivel. Külföldi tanulmányútjai, miskolci, debreceni, kolozsvári és budapesti jogakadémiai és egyetemi tanári munkássága mellett számos tanulmányt és több könyvet írt közgazdasági és népesedési kérdésekről. Tudományos felkészültsége, nagy munkabírása, a magyar közgazdasági irodalom nagy hasznára vált volna, ha élete nem fejeződik be tragikus hirtelenséggel (7).

Kovács Gábor népesedéselméleti felfogását, kortársaitól való legélesebb elkülönülését az jellemzi, hogy nem ismeri el az egységes, a népesség minden rétegére, minden történelmi korszakra érvényes népesedési törvényszerűség lehetőségét. Felfogása nagyrészt megegyezik *Marx* gondolataival és ezt a korabeli magyar közgazdasági irodalomban szokatlanul élesen fogalmazza meg: „*Marx*nak feltétlenül igaza van abban, hogy minden egyes históriailag kifejlődött termelésnek más és más a népesedési törvénye." „*Malthus*nál a túlnépesedés és vele együtt a nyomor és ínség immanens, *Marx*nál pedig csak históriai kategóriaként szerepel." Ebből következik, hogy a népesedés kérdéseit csak „gazdasági alapokon eszközölt osztálytagozódás útján" vizsgálhatjuk pontosan. *Kovács* népesedéselméletének és további kutatásainak másik fontos kiinduló pontja, hogy a gazdasági tények és gazdasági érdekek határozzák meg a társadalom életét és csak kisebb mértékben az egyéb motívumok. „Ezért van igaza a történelmi materialisztikus felfogásnak." *Kovács* további fontos megállapítása a termelőeszközök magántulajdonából származó osztályharc elismerése. Mindezek az elvek azonban nem gátolják meg *Kovács*ot abban, hogy ne bírálja *Marx*ot és ne minősítse *Marx* népesedési elméletét „elég hiányosnak", mert csak a munkásosztály meghatározott korszakra érvényes népesedési törvényeit fogalmazta meg, illetve ne rója meg *Engels*t, mert nem tudott objektív maradni *Malthus*sal szemben. Egyéb közgazdasági nézetei miatt sem minősíthetjük *Kovács Gábor*t maradéktalanul marxistának — például *Kautsky, Bernstein* stb. megítélése miatt — azonban a népesedési elmélet terén, ha nem is fejezte be munkásságát, a magyar irodalomban a legmesszebb jutott.

Malthus tanait *Kovács* imponáló irodalmi ismeretekkel rendelkezve, részletesen megcáfolja: Nemcsak a három fő tétel, hanem az egész tan kulcskérdésének véli a föld csökkenő hozadékának tarthatatlanságát, a túlnépesedés fogalmának és fokozatainak elemzését, végül a béralaptörvény malthusi megfogalmazását. Ezeknek a fejtegetéseknek részleteire kitérni nem volna érdektelen, de ma már általánosan ismert elvek felsorolását jelentené (8). E helyett meg kell említeni, hogy *Kovács* volt az első, aki a magyar demográfiai irodalomban — a statisztikai adatszolgáltatás korlátai ellenére — megkísérelte a társadalmi osztályok szerinti népesedési törvényszerűségek meghatározását, kezdetben csak a születéseket, később a házasodási mozgalmat és halandóságot vizsgálva. A korlátozott adatokból levont tanulságait nem azért kell az alábbiakban feljegyezni, mert azok kifogástalanok, hanem mert irodalmunkban az első mélyenjáró demográfiai analízis eredményei:

1. Az anyagi termelésben résztvevő társadalmi csoportok termékenysége nagyobb, mint azoké, akik a termelésben nem vesznek részt,

2. az anyagi termelésben résztvevő, termelőeszközöket birtokló rétegek termékenysége magasabb mint a proletariátusé,

3. a mezőgazdasági önállók és alkalmazottak termékenysége nagyobb mint az iparban foglalkoztatottaké,

4. a mezőgazdasági termelőeszközök birtokosainak termékenysége nagyobb, mint a mezőgazdasági proletariátusé,

5. ezzel szemben az iparban a proletariátus termékenysége meghaladja a termelőeszközök tulajdonosainak termékenységét.

Kovács Gábor vizsgálatai, amelyek egyébként *Hansen*nél is felfedezhetők, több kortársát indítják hasonló kutatásokra. *Pikler J. Gyula, Madzsar József* vagyoni fokozatok szerint osztják fel Budapest területét és ilyen, szociális szempontból viszonylag egységes területek népesedését vizsgálják.

A fenti szabályokat *Kovács* végül is úgy foglalja össze, hogy a népszaporodás nem az élelmiszerek mennyiségétől, hanem a szaporodás korlátai között az egyén akaratától függ. Ezt az egyéni akaratot pedig gazdasági, vallási, erkölcsi, pszichológiai és politikai motívumok befolyásolják. Ezek az egyén osztályhelyzete szerint hol elősegítik, hol korlátozzák a szaporodást. Ez a motívumoktól befolyásolt akarat-teória első pillanatra tetszetősnek látszik. Valóban sok tényező dönti el a szaporodás tényét, de ha minden tényezőnek egyforma súlya, szerepe van, akkor a demográfiai tudomány oda jutna, ahová az 1931. évi római nemzetközi kongresszus egyes megnyilatkozásai szerint eljutott, hogy ugyanis a demográfia terén az elméleti általánosítások még időszerűtlenek, koraiak. *Kovács* utóbbi nézetei nincsenek összhangban a társadalom fejlődésének anyagi alapjait elismerő felfogásával és már-már az eklektikusok közé sorolják Kovácsot.

Ezt a két al-korszakot összefoglalva — úgy jellemezhetjük, hogy a polgári forradalommal érvényre jutó tőkés rend kezdeti szakasza Magyarországon még nem idézte elő azokat a válságos jelenségeket, amelyek *Goodwin* és *Malthus*, valamint a nyugati irodalom vitáiban jóval korábban jelentkeznek. Mindez főként annak tulajdonítható, hogy a feudális rendszer részleges fennmaradása és az ipar viszonylag lassú fejlődése csak lappangó túlnépesedést eredményezett a természetes szaporodás feltehető javulása mellett. Ebben a korban a népesedési irodalom jellemzően a közgazdaságtani tankönyvek lapjain jelentkezik elvont tudományként. Később, mikor a társadalom válsága minden tekintetben kiéleződik, a népesedéselmélet is kilép az akadémikus keretek közül és legváltozatosabb irodalmi műfajok tárgya lesz. Azt is megállapíthatjuk, hogy ez a korszak, melyben azért mégis elfogadják *Malthus* tanítását, viszonylag rövid ideig tart. A válság kibontakozását jelzi *Láng* és *Kovács*, a két ellenpólus felfogása, akiknek már nincs követőjük, mert egy korszak végén jelentek meg. A következő korszak már nem támaszkodhat *Malthus*ra, mert a túlnépesedés veszélye megszűnt, sőt az elnéptelenedés veszélye fenyeget, de nem is veti el, mert hasznosnak tartja némely tételét — így kerül sor *Malthus* reformjára.

A monopolkapitalista korszak

A magyar népesedési irodalom egyik legegyénibb, már a maga korában is sokat vitatott terméke *Balás Károly* népesedési elmélete. *Balás* elmélete körül nemcsak azért támadt vita, mert elvei között ellentmondások,

kétségtelen túlzások találhatók, hanem azért is, mert korának és társadalmának nézeteit, ellentmondásaival együtt igen élesen fogalmazta meg; azt is kimondta, amivel mindenki egyetértett, csak politikai vagy erkölcsi megfontolásból nem hangoztatta (9).

Balás Károly nyíltan beismeri, hogy a „modern" — értsd kapitalista — társadalomban a népesedés egyéni, közgazdasági, nemzeti és társadalmi érdekei ellentétben állnak egymással. Ez az ellentét azonban elsősorban nem azért veszélyes, mert az egyéni megélhetés racionálisabb kialakításának legfőbb eszközévé a kevés gyermek-rendszer vált, hanem mert éppen a vagyontalan osztályok szaporodását idézte elő. „A kelleténél nagyobb arányú szaporodás a pauperizmus veszélyét, az alsó osztályok elégedetlenségének növekedését, a társadalmi rend felborításának lehetőségét rejti magában", „a munkástúlnépesedés okozta szociális zavarban aztán kártyavárként omolhatnak össze a mostani társadalom legerősebbnek hitt támaszai". Végső fokon tehát a modern kor népesedési gyakorlatának problémája egyet jelent az alsóbb osztályok veszélyes, nagyobb arányú szaporodásának korlátozásával. A tudományos mázt lehámozva, a kapitalista tudós és politikus számára ez a népesedési politika egyik legfőbb kérdése (10).

Balás az alsóbb osztályok túlnépesedésének okait és az okok megszüntetését részletezve az egész polgári tudományt oly annyira jellemző kettősséget hirdet. A tőke szerves összetételének változása, a gépesítés, a technikai haladás, a mezőgazdaság koncentrációja — úgyszólván már-már a marxi kategóriák — azok az okok, amelyekben *Balás* helyesen ismeri fel a kapitalista korszak túlnépesedésének rúgóit. Azonban ha ezt az elvet a túlnépesedés megszüntetésére vonatkozó javaslataiban következetesen képviselné, akkor összeütközésbe kerülne saját osztályával, a fennálló társadalmi renddel. Így hát, ha kell, a logikai rend felbontása árán is, olyan tételt konstruál, amely elutasítja a társadalmi formák változásának hatását a népességre: „a társadalmi berendezkedés formája magában és alapjában véve közömbös a nép szaporodásának a közgazdaság iránt támasztott követelményeket növelő természetével szemben." Azaz érthetőbben a népesség, de különösen a munkásosztály erős szaporodása, túlzsúfoltsága és igényeinek emelkedése idézi elő a gazdasági és társadalmi válságokat, nem pedig megfordítva.

A logikai törés nyilvánvaló, hisz *Balás* munkájában néhány oldallal előbb még a tőke szerves összetételének módosulását jelölte meg a túlnépesedés okaként. Ez az ellentmondás azonban nem véletlen, hanem tudatos, szerves alkatrésze *Balás* világnézetének, amely a burzsoá társadalmi rend védelmét és a szocializmus nézetei elleni harcot fontos feladatának tartotta, hirdetve, hogy „A szocializmus elvei durvák és az emberiséget haladásában visszavetik, elméleti megcáfolásuk nem is olyan nehéz, de azért rombolásuktól félni kell, mert nem az elvek igaz vagy nem igaz voltában, hanem . . . a mai társadalmi rendet szétrombolni kész milliók nyers erejében van a szocializmus hatalma".

Ez a szemléletmód készteti *Balás*t logikai tévedésekre és egyebek között olyan hibás következtetésekre, mely szerint a szocialista társadalomban, ahol a jövedelem-eloszlás rendje megváltozott, a túlnépesedés ismét előáll, mert a népesség változatlan szaporodási ütemét a termelés növekedése nem követi és az életszínvonal lesüllyed.

A logikai törés tovább gyűrűzik *Balás* népesedéspolitikai javaslataiban, *Balás* szerint ugyanis a „közgazdasági jellegű túlnépesedés" a közgazdasági viszonyoknak és erőforrásoknak, a népesség számához viszonyított fejletlenségét, elégtelenségét jelenti, és híven önmagához, a fennálló társadalmi-gazdasági rend épségben tartását szem előtt tartva, a népesedési viszonyok terén követel gyökeres módosítást. Ebben a gondolatkörben érkezik el *Balás* a népességi optimum és a társadalom szaporodását közigazgatási intézkedésekkel befolyásoló javaslataihoz.

Kétségtelen, hogy *Balás* a népességi optimum korai képviselői közé tartozik, azonban meghatározásaival több elméleti problémát zavar össze. Az optimális népesség — vagy *Balás* szerint határnépesség — nem más mint az adott rendelkezésre álló összes jószágmennyiség (J) és az ember, gazdasági szükségleteinek kielégítésére szolgáló javak minimumának (j) hányadosa (H = J/j). A határnépesség malthusi gondolat, csak valamivel bonyolultabb, mert most már nemcsak az élelmiszerek szerepelnek a számlálóban és a nevezőben, hanem az összes javak. A képlet egyszerűsége azonban szinte megfoghatatlan hányadost eredményez. Feltételezi ugyanis, hogy az osztálytársadalmakban egyenlő a vagyon —, a jövedelemeloszlás, homogén tömegnek tekinti a népességet termelés és fogyasztás szempontjából, emellett megfeledkezik ennek az aránynak állandó változásáról, mozgásáról.

Közbevetve meg kell jegyeznünk, hogy az optimum elmélet nemcsak *Balás*nál, hanem *Ferenczi*nél és más változatában *Schneller Károly*nál is jelentkezik (11). *Ferenczi* és *Balás* is eljutnak a nemzetközi béke biztosítására szolgáló, országonként megállapítandó optimális népességszámhoz. A nemzetközi népességi optimum megállapításának kétségeit mellőzve csupán arra hivatkozunk, hogy *Landry*, *Mombert*, *Sauvy*, *Vincent* kétségeiket fejezték ki az optimum meghatározhatóságával kapcsolatban (12).

Milyen célt szolgál *Balás* rendszerében a határnépesség? Ha az uralkodó osztályok ezt a hányadost meghatározták, a népesség szaporodásának optimális nagyságát adminisztratív eszközökkel kikényszeríthetik.

Ez az a tétel, amellyel *Balás* többször hivatkozott *Malthus*-ellenes állásfoglalását deklarálni kívánja. Valóban, „a népesedési közigazgatás" bevezetése — *Jacques Bertillon* nyomán — meghaladja *Malthus* erkölcsi önmegtartóztatásra vonatkozó intelmeit, mert „az állam hivatalosan állapítaná meg és nem a társadalom tetszésére bízná azt, hogy mily számú gyermek rendszer követtessék". Ebben a rendszerben a szülőket szaporodásra kényszerítik, hatósági összezárással megfelelő felügyelet mellett, a számon felüli magzatok világrajöttét hivatalos műtétekkel megakadályozzák, felfektetik a „méh magzatok anyakönyvét" stb. *Balás* utópista javaslatai még *Lángot* is megdöbbentik, erőszakosnak és szertelennek bélyegzi *Balást*, pedig ugyanazon talajból táplálkoztak, csak *Balás* őszintébben, következetesebben formálta meg *Malthus* óhajtásait. Ha ugyanis a munkásság nyomorát a túlnépesedés okozta, amelyet a társadalmi rend változása nem szüntethet meg, akkor „a túlzsúfolt társadalom közgazdasági jólétének helyreállítását csakis a túlzsúfoltság megszüntetésével lehet elérni". *Balás* az erkölcsi önmegtartóztatás elvét az imperializmus korszakának nyelvére fordította le, eldurvította, hatalmi eszközzé változtatta.

Malthus és *Balás* viszonya bonyolult ellentmondásai ellenére is egyértelmű. *Malthus* három népesedési törvényét elfogadva, amely „örök

igazság marad mindig és minden körülmények között", elismeri a népesedési kérdések elsődleges hatását a társadalom anyagi-szellemi életére. Utóbb azonban — nem kis mértékben a biologizmus hatására, és az új, nacionalista populacionizmus befolyására — a faji eugenika, a hatalmi szempont tényezőit is besorolja a közgazdasági és társadalmi érdekeket szerinte egyesítve megoldó optimum sémájába. A malthusi tanítás azonban más alakban, a hódító imperializmus szemléletének megfelelően most is előbújik: a népesség, a faj nagysága, biológiai tisztasága határozza meg a társadalom anyagi-szellemi előrehaladását, naggyá válását. Lehet, hogy közgazdasági vagy osztályszempontból a túlságos népszaporodás káros, és az ínséges paraszt és a sztrájkoló munkás zavarokat zúdít a társadalomra, de nemzeti, faji szempontból ezt el kell tűrni, hogy a népek közötti küzdelemben előkelő helyet foglalhassunk el, létezésünk és fennmaradásunk biztosítva legyen (13).

Balás nagyon érzékeny és viszonylag őszinte társadalompolitikus, ha igazat is ad *Malthus*nak, azt azonban igen korán belátja, hogy a gyermekszám korlátozásának általános gyakorlata megszüntette a „moral restraint" hangoztatásának szükségességét. Ennek ellenére a társadalom gazdasági-szociális válságai nem szűntek meg, sőt kiéleződtek. *Malthus* tanai tehát revízióra szorulnak. A reviziónak azonban óvatosan, a fennálló társadalom anyagi alapjait, rendjét megőrző következtetésekre kell jutnia. A nemzet, a faj nagysága, erőssége és tisztasága, az az új vagy nagyon is régi eszme, amely most már nem követeli a népesedéspolitikusoktól a válságok felszámolását, a túlnépesedés bajainak megszüntetését. Sőt kilátásba helyezi — persze a távoli jövőbe, esetleg imperialista hódítások árán — a népesség nagy száma, faji tisztasága révén a nemzeti, társadalmi megújhodást.

Balás Károly népesedési nézeteivel azért foglalkoztunk hosszasabban, mert művében a második világháborúig terjedő korszaknak minden népesedéselméleti felfogását sűrítve találjuk meg. A jóléti elmélet, a nacionalizmus, a biológiai világnézet, *Malthus* megtagadása, de tételeinek hallgatólagos elismerése egyre több és egyre szélsőségesebb követőre talál.

Neopopulacionizmus

Az egész korszak népesedéselméleti felfogását jellemzi a malthusi tanok és a tényleges népességszaporodás csökkenő üteme ellentétének megállapítása. *Kenéz*, *Kovács Alajos*, *Laky* és *Varga István*, de a politikai nyilatkozatok is elismerik, hogy *Malthus* félelmét és elméletét a magyarság példája megcáfolta, és *Malthus* revízióra szorul. Már nem kell félnünk a túlnépesedéstől, sőt felmerül a magyar és *Burgdörfer* nyomán a fehér faj kihalásának víziója is. Ezek a demográfiai tények bonyolult szálakkal kapcsolódnak össze a magyar nemzetiségi politika válságos állapotával. A magyarság csökkenő szaporodásának tényéből, nemzetiségi politikánk hibáiból és irrealista elképzeléseiből megszületik az új nacionalista populacionizmus. *Beksics Gusztáv* az első, aki „A magyar politika új alapjai" c. művében megkísérli rendszerezni a populacionizmus új célkitűzéseit (14). Újra felhangzik, hogy a „független és erős nemzetek szükségképp számbelileg is nagyok. A kis fajokat eltiporják a világesemények . . ." „A magyar nemzet szükségképpen vagy naggyá lesz, vagy szintén szükségképpen el

kell züllenie." Az új populacionizmus azonban most már nem a külföldiek betelepítését szorgalmazza, hanem az országban élő nemzetiségek között a magyar faj szupremáciájának biztosítását. Ugyanis *Beksics* szerint nem a kulturális és gazdasági asszimiláció biztosítja nemzeti problémáink megoldását, hanem a magyar faj, a környező nemzeteknél sokkal nagyobb „szaporodó képessége". Nem feladatunk *Beksics* bizonyítási eljárásának részletezése, bár nyilvánvaló hibáit eléggé bizonyítja, hogy a magyarság természetes szaporodását magasabbnak tartotta, mint a románokét vagy a szlovákságét. Végeredményben különböző javaslatai, a telepítés, a középosztály megerősítése, a latifundiumok országhatárra való áthelyezése stb. mind azt célozták, hogy a magyar állam nemzetiségi problémái pusztán a nemzetiségek szaporodási arányai alapján önmaguktól megoldódjanak és 1940-ben a magyarság közel 18 milliós létszáma az ország 72 százalékos többségét alkossa. *Beksics* úgy véli, hogy *Malthust* az idő túlhaladta, de „Tévedésben volt a *Carey*-féle iskola . . . *Smith* nagy látókörébe is tévedések vegyültek", a felsoroltak ugyanis elhanyagolták „a különböző fajokban rejlő . . . ugyanazon gazdasági viszonyok közepett is eltérő propagatív erők mérlegelését". *Beksics* művében a századvég darwinista felfogása, pozitivista szelleme és a millénnium idején lábrakapott magyar nagyhatalmi ábránd kapott népesedéselméleti kifejezést.

A neo-populacionizmus az első világháború után is megjelenik, kissé más köntösben, de közel azonos célkitűzésekkel. Ismét elveti *Malthust*. „Nekünk magyaroknak két okból is elleneznünk kell *Malthus* elveit. Általános emberi és gazdasági szempontból, mert . . . nincsen fejlődés és haladás a népesség normális szaporodása nélkül. Nemzeti és faji szempontból pedig ellent kell állnunk annak a kishitűségnek, amely a népszaporulat korlátozására tör". A magyar nemzet számára, amely „egészségesen fejlődő és ellenséges indulatú népekkel van körülvéve, egyenesen öngyilkosság és végveszedelem lenne a malthusi tanok átvétele" — hirdetik a társadalomtudomány egyébként jeles képviselői, akik nem tudták tárgyilagosságukat megőrizni és a tényeket mellőzve népesedési elméletekkel támogatták a két világháború közötti bel- és külpolitikai kurzust (15).

A neo-populacionizmussal kapcsolatban meg kell említenünk, hogy nem a 18. századi populacionisztikus elméletek puszta felújítását jelenti. A neo-populacionizmus vagy másképpen natalitási elmélet ugyanis nem a munkaerő vagy munkaerőtartalék növelése érdekében tartja kívánatosnak a természetes szaporodás emelkedését, hanem expanziós törekvések miatt.

Biologizmus

A nacionalista neo-populacionizmust már csak egy lépés választja el az eugenikai, fajbiológiai népesedési elméletektől. Magyarországon is megjelennek a fajbiológiai, fajeugenikai tanok. Már *Balás* is a minőséget emeli ki a népesedési problémák közül, és az antropo-szociológusok kedvelt és felületes elméletei Magyarországon is követőkre találtak. Az egzakt biológiai tudomány mítikussá válik, ha népesedéspolitikusok kísérlik meg törvényeit napi politikai célokra felhasználni. Ez látható a Magyar Orvosszövetségben is, a magyar népesedéspolitika céljáról tartott előadáson, amikor is „a

biológiai közvagyon (a népesség), a társadalmi plazma energia kincsének" sértetlen megőrzését, szaporítását és minőségi tisztaságát népesedéspolitikának nevezték (16). *Madzsar* is közel jár kezdetben ehhez a felfogáshoz és csak később revideálja nézeteit. A Huszadik Század lapjain még így ír: „Egyesek a technika haladásától, jobb egészségügyi viszonyoktól, megfelelő neveléstől és a gazdasági viszonyok általánosításától várják az előrehaladást, ez helytelen, mert a baj gyökere a csíraplazmában van és azon sem neveléssel, sem jó levegővel változtatni nem lehet."

Ezek a durva, a biológia törvényeit helytelenül vagy sematikusan az emberi társadalomra is alkalmazni kívánó tanítások, misztikus fogalmak, a tényleges népesedési viszonyok tartalmát és okait meghamisították.

Végül is a fajbiológia törvényszerűen eljut az alacsonyabb és magasabb értékű fajok, a magyar tájfajtákról szóló elméletéhez. Jellemző, hogy a Magyar Gazdák Szemléjében lát napvilágot a tájfajták elmélete. Az egyke okait fejtegető tanulmány megállapítja, hogy az nem más, mint „a szkita eredetből származó magyarság egyik táj-fajjá kialakult rétegének olyan szokása és faji sajátossággá lett tulajdonsága, amelynek keletkezésénél és kialakulásánál ha voltak is kezdetben társadalmi és gazdasági okok, jelenlegi fennállásában egy kihalásra rendelt emberi tájfajtának megrögzött és faji erkölccsé lett szokása" (17).

Ez az elmélet nem unikum és nem magyar specialitás. A fajbiológia hívei a faji nem teljesértékűség gondolatát szerte a világon propagálták és az egyre élesebbé váló gazdasági szociális válságot elméleteikkel kísérelték meg elködösíteni. Az idézett elmélet szerint nem a gazdasági-termelési viszonyok határozták meg egykés parasztságunk népesedési viszonyait, hanem a biológia törvényei. A segítség nem lehet más, mint a vér-felfrissítés.

A második világháború előtti korszakban az új populacionizmus és fajbiológiai elmélet nagy teret hódított a magyar népesedési elképzelésekben. Egyre misztikusabb és tényekkel alig alátámasztott társadalomtudományi-népesedéspolitikai irodalom fejlődik ki. Utalunk itt elsősorban az Egészség Politikai Társaság (EPOL) általános biologizmust hirdető kiadványaira és egyéb más társadalmi egyesületek tevékenységére.

Tényező elméletek

A nacionalizmus, biológizmus mellett azonban egyéb elméletek is talajra találtak Magyarországon. Így például általánosan elfogadottá vált még a Statisztikai Hivatal népmozgalmi kiadványaiban is, hogy mert „a kultúra terjesztésével lazult az emberiségben a vallásos érzés . . .", ezért évente csökken a születések száma. Tehát a kultúra és a vallás, az előbbi mint születéscsökkentő, az utóbbi mint szaporodás-növelő tényezők lépnek előtérbe (18).

Hasonló tényezőként szerepeltetik még az önzést és a házasság válságát, az urbanizációt stb., stb.

Megoldhatatlan ellentét tátongott a népesedéspolitikusok előtt: Ha a vagyon és a kultúra fejlődése csökkentik a népesség szaporodását, akkor a haladás vívmányai végül is az emberiség jövőjét veszélyeztetik. Ez a jóléti elmélet arra is felhasználható volt, hogy egyrészt bebizonyítsa, a nemzetiségek nagyobb szaporodása miatt azok alacsonyabb kultúrfokát, másrészt

igazolja a hivatalnokréteg és általában a vezető osztályok szaporodáscsökkenését. Valójában a kultúra terjedése és a születések csökkenése között — társadalmi-gazdasági viszonyoktól függetlenül — semmiféle kapcsolat nem mutatható ki. A kulturális haladás a kapitalizmus viszonyai között nem jár együtt az anyagi-társadalmi biztonsággal és nem jelent egyet a család létszámának korlátozás mentességével. *Lorimer, Osborn, Philip* kutatásai a Harward, Yale és más egyetemeket végzettek között beigazolták, hogy a születési arányszámok és a kultúra között nincs fordított arány, illetve, hogy az értelmiségi családok között a jövedelem nagysága, egzisztenciájuk biztosítottsága szerint mutatkoznak eltérések. Egyébként megemlítendő, hogy ha nemcsak a családok jövedelemnagysága, hanem a házasság időtartama szerint is elvégezzük az összehasonlítást az értelmiségi és az egyéb családok termékenysége között, azt tapasztaljuk, hogy az egyetemet végzettek nem minden csoportban kerültek a kisebb termékenységű családok közé (19).

A vallás népesedéspolitikai tényezőként való elismerésében a magyar demográfusok legnagyobb része egyetértett, sőt a két világháború közötti időszakban a reformáció korára emlékeztető vitairodalom keletkezik a katolikus és a református egyházak között az egyke kérdésében. *Pezenhoffer* hírhedtté vált könyvében megállapítja, hogy „a magyarok szaporátlanságának . . . a protestantizmus az oka", „a katolicizmusban van a szaporodás titka". De a protestánsok sem maradnak adósok és rövidesen beigazolják, hogy nem is a protestánsok a legszaporátlanabb nép, hanem a görögkeletiek, és hogy a katolikus Bánát és Torontál is egykézik. Nem lehet tagadni a vallás szerepét a népesség szaporodásában, különösen a korábbi korszakokban, csupán azt kell tüzetesebben megvizsgálni, hogy a vallások ide vonatkozó erkölcsi parancsainak általában, de különösen a tárgyalt korszakban, milyen érvényük volt a gazdasági válság, a létbizonytalanság, vagy egyszerűen a család anyagi színvonalának várható csökkenése esetén. Nem vitatható, hogy a vallásos világnézet erkölcsi parancsai háttérbe szorultak és minden felekezetnél egyformán alábbszállt a születések száma. Ebből azonban éppen az a következtetés vonható le, hogy a népek szaporodásának ütemét általában nem a vallások tételei határozzák meg. A közelmúltban végzett indianapolisi termékenységgel kapcsolatos vizsgálatok is hangsúlyozták, hogy sokkal nagyobb eltérések tapasztalhatók egyes vallások szerinti termékenység, mint akár a foglalkozás, vagy jövedelemnagyság kategóriája között (20).

Túlzás volna azt állítani, hogy a magyar népesedési nézetek sorából hiányoztak a polgárság, vagy a munkásosztály érdekeit visszatükröző megnyilatkozások. Azonban legtöbbször csupán egy-egy kérdést, a születésszabályozás, vagy az egyke problémáját boncolgatták, és sajnos nincs nyoma sem a szabadelvűek táborában, sem *Jászinál*, sem pedig a szociáldemokraták vagy a népies írók között egy rendszeres, a népesedés egészét kidolgozó állásfoglalásnak. Sőt — a későbbiek során erre még visszatérünk — nem egyszer helytelen, a munkásság igazi érdekeit szem elöl tévesztő népesedési elveket propagáltak (21).

A hazai népesedési elméletek hatalmas ívet írtak le a millennium korát megelőző liberális álláspontból kiindulva, a tényleges eugenikai és fajbiológiai beavatkozást követelő eszmékig. Ezeknek az eszmei változások-

nak a gyökerét a magyar kapitalizmus gazdasági és társadalmi történetében kell keresnünk. Nemcsak általánosságban, utalva a kapitalizmus különböző szakaszainak törvényszerűségeire, hanem konkréten, ha korlátozottan is, a magyar földbirtokmegoszlás és az ipari munkásság fejlődésének, valamint az ezzel kapcsolatos népesedési gyakorlatnak és nézeteknek elemzése útján.

NÉPESEDÉSI NÉZETEK ÉS TÁRSADALMI GYAKORLAT

Földbirtokviszonyok és a népesedési nézetek

Magyarország földbirtokviszonyainak alakulása 1848 és a második világháború közötti időszakban közismert. Miután a tőkés-feudális birtokrendszer nemcsak a mezőgazdasági népesség, hanem az egész ország gazdasági, társadalmi és szellemi arculatát is meghatározta, népesedési nézeteink bemutatása csonka maradna, ha nem vázolnánk fel a birtokviszonyok és a népesedés kapcsolatát, általában a parasztság népesedési helyzetét tárgyaló gondolatokat és javaslatokat. Az országgyűlés és az OMGE jegyzőkönyvei, a napi sajtó, tudós professzorok, demográfusok és szociológusok tanulmányai valóságos tárháza a két kérdés összefüggéseit és a parasztság népesedési állapotát tárgyaló nézeteknek. Ez a tekintélyes méretű irodalom a képviselt elvek és ajánlott módszerek alapján három csoportra bontható. Azonban mind a három állásfoglalás képviselői, a telepítést, a földreformot követelők épp úgy, mint annak ellenzői, sőt még a „fontolva haladók" is megegyeztek abban — ha népesedési kérdéseket érintettek —, hogy a parasztság népesedési helyzetének megjavítását egyedül az ő birtokpolitikai elképzeléseik biztosítják. Már most elöljáróban megállapíthatjuk, hogy a birtokviszonyok és a parasztság népesedési helyzetének összefüggéseit általában helytelenül, szűken, csak a mezőgazdaság és nem az egész ország gazdasági-társadalmi viszonyai alapján magyarázták.

Tagadhatatlan, hogy a magyar népesedés-politika éppen úgy mint a polgári tudomány, nehéz helyzetbe került az agrárnépesedés problémáinak megoldása terén. Az egész társadalom megoldhatatlan gazdasági és szociális kérdései jelentkeztek népesedési bajainkban. Időrendben elsőként a polgári forradalomban félmegoldást nyert jobbágyfelszabadítás, a nagybirtokrendszer fennmaradása járult hozzá a latifundiumok közé beékelt agrármunkás községek túlzsúfoltságához, később a magyar birtokos paraszti osztály születéskorlátozó gyakorlatához. Elsőnek a demográfusok, többek között *Keleti Károly* és *Vargha Gyula* mutattak rá az ország mezőgazdasági struktúrájának és a paraszti népesség demográfiai viszonyainak összefüggéseire (22). Majd pedig, amikor a kivándorlás már nagy méreteket öltött, és nemcsak a demográfusok adatai, hanem az agrárproletariátus forradalmi megmozdulásai is bizonyították, hogy a paraszti társadalom gazdasági-szociális helyzete a fennálló rendet fenyegeti, ankétok, törvényjavaslatok formájában napirendre tűzték a telepítés, parcellázás ügyét. A telepítés, a parcellázás, később az óvatos földreform hosszú évtizedeken keresztül biztonsági szelep a feszülő gazdasági-társadalmi ellentmondások lecsillapítására ; minden társadalmi bajnak, így népesedési problémáinknak is általános ellenszere. Már az 1894. évi telepítési törvény parlamenti tárgyalásánál, illetve azt megelőzően a folyóiratok hasábjain gyakran felmerült a

telepítés fontos népesedés-politikai szerepe. *Darányi Ignác*, *Ugron Gábor* — a kor vezető agrárpolitikusai — a telepítést a népesedési mozgalmat elősegítő akciónak minősítik ; *Vargha Gyula* a túlnépesedés megakadályozójának — és elég őszintén — az alföldi agrármozgalmak semlegesítő eszközének tekinti a telepítést (23). *Hegedüs Lóránt* pedig beigazolja, hogy a kivándorlás okai között nagy szerepe volt a helytelen birtokmegoszlásnak, a telepítés elmaradásának ; *Achim András*, a parasztvezér is azt hirdeti, hogy az alföldi parasztnép nyomora és nélkülözése, a népesség szaporodása mellett a kötött és 10 ezer holdon felüli birtokok számának növekedésével áll összefüggésben (24). A második, 1909. évi telepítési törvényjavaslat pedig kiemeli, hogy „a kivándorlás, a helyenként terjedő egy- és két-gyermek. rendszer... szoros összefüggésben vannak birtokeloszlási viszonyainkkal"-

Az első világháború előtti korszak politikusai, agrár szakemberei viszonylag elég egyöntetűen a telepítést jelölték meg a kivándorlás, a túlnépesedés, az egyke, látszólag egymásnak ellentmondó, de mégis azonos tényezőkre visszavezethető jelenségei gyógyszereként.

Azonban a magyarság jövőjét a telepítés sikereihez kapcsoló politikai nyilatkozatok mérlegeként megállapíthatjuk, hogy a parcellázás, telepítés viszonylag egy kisméretű akcióvá süllyedt. A kiegyezéstől a század végéig kb. negyedmillió holdat használtak fel erre a célra. Az akció igazi jellemzéséhez még az is hozzátartozik, hogy a földárak állandó emelkedése és a tetemes kamatok miatt a telepítés jelentős jövedelmet biztosított a kincstárnak, a földosztást lebonyolító bankoknak és földbirtokosoknak. A magasztos népesedéspolitikai célkitűzések jól megférték a spekulációs ízű ügyletekkel és a fennálló rend politikai elképzeléseivel. *Vargha Gyulán* kívül ugyanis néha mások is bevallották a telepítések igazi feladatát : „célja a telepítésnek mindenek előtt az, hogy a viszonyaival elégedetlen munkásnépet elvigye a viszonyok közül, amelyek forrongását okozták, elvigye olyan helyre, amelynek gazdasági viszonyai merőben eltérnek azoktól, amelyek elégedetlenségét felköltötték ... s nem kénytelen arra, hogy államfelforgató eszméket forgasson fejében, vagy az ipari proletariátus számát növelje" (25).

A millenniumi nemzedék óvatosan ügyelt arra, hogy a telepítés, parcellázás, kishaszonbérlet-alakítás képezze a birtok-politikai intézkedések vagy viták tárgyát. Gondosan elhatárolták és elutasították a szocialisztikus földbirtokpolitikai megoldást hirdető *Várkonyi*, *Mezőfi*, *Achim* és *Varga Jenő* felfogását. Felforgató elemeknek minősítették a polgári radikálisok, *Jászi Oszkár* körét, akik a nagybirtok felosztását, a szekularizációt sürgették és a parasztság túlnépesedését és pauperizálódását a nagybirtok bűnei között sorolták fel. Ugyanakkor azonban a konzervatív társadalom, a katolikus egyház még a telepítés eszméit is elítélte. A vitairatok egymás után bizonygatták, hogy nem a nagybirtok idézi elő a túlzsúfoltságot, az egykét, a kivándorlást. A termelés fokozását, a belterjes gazdálkodást ajánlották a népesedési viszonyok megjavítására. *Bernát István*, korának közismert konzervatív agrárpolitikusa „merő tévedés"-nek minősíti a népszaporodás csökkenésének kizárólag gazdasági okokra való visszavezetését (26).

Magyarország és a parasztság tényleges népesedési helyzetének alakulását e helyütt nem feladatunk részletesen elemezni, csak a népesedési

jelenségek tényleges alakulásának és a magyar népesedési nézetek, valamint népesedéspolitikai gyakorlat összefüggéseit kívánjuk megvilágítani. Elégséges tehát ha arra utalunk, hogy 1848 után az egész ország és a parasztság is emelkedő születési arányszámokat mutatott. Majd a 70-es évektől kezdve csökkenni kezd a házasodási mozgalom, ezt követően az ország természetes szaporodása 1880—1890 között éri el a legmagasabb értéket és ettől kezdve fokozatosan kisebbedik, bár a halandóság is állandóan kedvezően alakul. 1881-hez viszonyítva 1931—35. évek között közel felére zuhan az ezer lakosra számított születések száma (44,0 ezrelékről 22,4 ezrelékre), ugyanakkor a házasságok termékenysége is alábbszáll. Magyarország tehát szervesen beleilleszkedik abba az európai képbe, amelyet elsőnek *Sundbarg* vázolt fel és amelyből világosan leolvasható, hogy a kapitalizmus kezdetén emelkedik a természetes szaporodás, kifejlődésekor megtorpan, majd pedig állandóan hanyatlik. Egyéb jellemzőket nem sorolva fel, csupán arra utalunk, hogy a nyugat-európai államok az említett csúcsot korábban érik el. Ausztria, Csehország, Németország már a 70-es években, Anglia, Svédország és Franciaország pedig még korábban.

Az ország általános népesedési helyzete és a parasztság tényleges népesedési gyakorlata azonban csak tendenciájában azonos, rétegenként, társadalmi, vagyoni állástól függően azonban eltérő, amint erre a legkorábban *Kovács Gábor* hívta fel a figyelmet. Ezt a különbséget, valamint az egész társadalmi, gazdasági rendszer bonyolult összefüggését a népesedéssel leszűkítette, vagy elferdítette a korabeli tudományos, illetve politikai irodalom. Sajnos, országos adatokkal alig tudjuk igazolni a társadalom egyes rétegeinek pontos népesedési viszonyait, gyakorlatát, különösen 1870 előtt nem. Azonban tényként fogadhatjuk el *Konek, Keleti, Vargha, Rubinek, Kenéz* és mások, különösen pedig a történettudomány egy-egy részletet megvilágító közlését (27). Mindezekből kiderül, hogy a jobbágyfelszabadítás a telkes parasztot anyagilag és társadalmilag is kedvezőbb helyzetbe juttatta. Bár a pauperizálódás, a birtokfelaprózódás veszélye igen korán felmerült — az egész társadalomban meginduló tőkés fejlődés a paraszti birtokon, de azon kívül is a munkaerő hasznosításával kecsegtetett. A variabilis tőke arányváltozása Magyarországon is hozzájárult a népesség növekedéséhez. Tényleges formájában ez a paraszti árutermelés lassú kialakulásában, a megnövekedett munkaalkalmak lehetőségében vált kézzelfoghatóvá. Másrészt — és ezeket a tényezőket sem hanyagolhatjuk el —, a parasztság a feudális rend egyes maradványai miatt — ledolgozó rendszer, szőlődézsma stb. — még nem ismerhette fel a kapitalista rendszer tényleges vonásait. Valószínű továbbá, hogy népesedési tudatát és gyakorlatát néhány generáció még megőrizte és korlátozott védekezési módszerei mellett gazdasági, társadalmi, pszichológiai okokból nem korlátozta a család létszámát, sőt bizonyos fokig növelte.

A kifejlődött kapitalizmus több tényező megváltozásával, egyebek között a parasztságnak mint osztálynak a bomlásával járt együtt. A paraszti társadalom a nagybirtok terjeszkedése, másrészt a kisparaszti termelés tőkehiánya, alacsony termelékenysége miatt viszonylag egyre kisebb területre szorult. A magyar gyáripar viszonylagos lassú fejlődése a lappangó mezőgazdasági munkaerőfelesleget képtelen felszívni és így bezárul a kör a birtokos paraszt körül. A válságok, az eladósodás fenyegetik birto-

kát. Fennmaradásának egyetlen eszköze a család létszámának korlátozása, mert így legalább a birtokelaprózódástól, végül a zsellér sorba kerüléstől menekülhetett meg. Ehhez a folyamathoz semmi köze sincs *Malthus* tételeinek. Magyarországon nem azért csökkent a születések száma, mert az élelmiszerek mennyisége megfogyott. A 19. század utolsó éveiben ugyanis évenként 120 millió q búzát, rozsot, kukoricát és burgonyát termeltünk, 1912-ben pedig 175,4 millió q-t, azaz közel 50 százalékkal többet, míg a születések abszolút száma csak 5 százalékkal emelkedett, sőt 1901 és 1910 között már csökkent is. *Kenéz* álláspontját pedig a kedvezőbb halandóság születéscsökkentő hatásáról, már *Kőrösi* megcáfolta, beigazolva, hogy a halandóság korral való összevetése azt egyáltalán nem bizonyítja és élesen elítélte ezt az új malthusiánus felfogást, mondván : „e szerint az okoskodás szerint minden születést szerencsétlenségnek kellene tartanunk, mert minnél több gyermek születik, annál nagyobbnak kellene lenni a halandóságnak" (28).

Tévedések elkerülése végett végül meg kell állapítanunk, hogy a parasztság születéskorlátozása, de különösen az egyke ebben a korban még távolról sem általános jelenség és a paraszti társadalom születési arányszáma csak közvetlenül a világháború előtt esik 40 ezrelék alá. Továbbá megállapítható az is, hogy a törpebirtokos, napszámba járó paraszti réteg átlagos termékenysége általában kedvező és sokkal szűkebb határok között ingadozott, mint a középparasztoké.

A birtokos parasztság tehát általában változtatott népesedési gyakorlatán. Ez rétegenként különböző mértékben zajlott le, másként a vagyonos és másként a kisparasztnál. A parasztság természetes szaporodásának, termékenységének csökkenése azonban nem egyedül a földbirtokmegoszlás következménye. Az egész társadalom gazdasági-társadalmi rendje idézte elő, hogy a paraszti, földbirtokkal rendelkező réteg szaporodása egyre csökkenő tendenciát mutatott. A kapitalista társadalomban a termelőeszközök birtoklási rendje egyebek között megbontja a család egyensúlyát, a gyermekek számának korlátozásához vezet. A termelőeszközeitől megfosztott zsellérség, cselédség pedig a család életszínvonalának fenntartását egyedül az értékesíthető munkaerő mennyiségének növelésétől várhatta és ennek megfelelően hosszú évtizedeken keresztül az ország leggyorsabban szaporodó rétegévé emelkedett ; zselléreink, napszámosaink tömegéből került ki a nagybirtok olcsó munkaereje, a nagyvárosi munkaerőkínálat, a kivándorlók nagy része és általában a munkanélküli tartaléksereg. A paraszti népesség másik rétegének tehát nem vagy alig változnak házassági vagy családéleti szokásai, természetes szaporodása közel egyenlő mértékű az abszolutizmus, a kiegyezés és a világháborút megelőző korszakban.

A magyar társadalom egyrészt értetlenül áll ez előtt a jelenség előtt, másrészt felelőtlennek bélyegzi a szapora szegénységet, illetve különféle elméleteket gyárt a nincstelen rétegek tömeges kivándorlásba való menekléséről. Ezekben az elméletekben ismét előkerülnek a műveletlenség, az etikai momentumok, a kóborlási ösztön, a luxus élet utáni vágy, sőt az 1872—73. évi kolera is, mint a kivándorlás indító oka. Közigazgatási szabályok igyekeznek megakadályozni a kivándorlást, sőt még a nemzeti érzés is előkerül a fegyvertárból, intve az éhező zselléreket, hogy ne hagyják el hazájukat „azt az országot, amely mindazt megadja, amit másutt nem

találnak meg" (29). A Statisztikai Hivatal és a gyáriparosok ankétja azonban elég józanul ítéli meg a kivándorlás közvetlen okait és következményeit. „A súlyos anyagi helyzet, a nehéz megélhetési viszonyok és a keresethiány, rossz termés, elemi csapás, filoxera pusztítás, gazdasági gépek elterjedése, a gyáripar hiánya, a telkek túlságos eldaraboltsága, a drága élelmi viszonyok, eladósódás, uzsora, a magas kamatláb, sokszor azonban a meggazdagodás vágya . . ." idézte elő a nagyarányú kivándorlást (30).

A közvetlen okok mögött rejtőző valóságos indító okot azonban alig fedik fel. Csak néhány gondolatban tükröződik *Marx* klasszikus megfogalmazása, mely szerint a termelőerők elégtelen fejlődése a népességet meghatározott mennyiségi arányok közé kényszeríti, amelynek egyetlen megoldása a kényszer kivándorlás. Az a gondolat pedig már alig merült fel, hogy a kivándorlás tulajdonképpen az egyenlőtlenül fejlődő kapitalizmus jellemzője, amikor is az amerikai tőke saját sztrájkoló munkástömegeinek letörésére olcsóbb, igénytelenebb külföldi munkaerőt alkalmazott. Demográfusaink lemérik a kivándorlás népesedési következményeit és a később jelentkező demográfiai problémák felvázolása mellett a gyáriparosokkal együtt kiemelik, hogy a kivándorlás veszélyezteti az olcsó mezőgazdasági munkaerőt, a tartalékshereget : „egyre közelebb a veszély, hogy a mezőgazdasági termelésünk a legszükségesebb s nélkülözhetetlen emberi munkaerőben is hiányt fog szenvedni". Így változtatták át a kapitalista korszak egyik legnagyobb, az ország egyes területeinek népesedését nagymértékben befolyásoló demográfiai tényét profit problémává.

A két világháború közötti korszakban lényegesen megváltoznak a birtokviszonyok és a népesedés összefüggését tárgyaló elképzelések. Most már nyilvánvaló, hogy a birtokos parasztság egyre inkább a születéskorlátozás, egyes vidékeken pedig az egyke útját járja, a zsellérek pedig változatlanul tovább szaporodnak. *Kenéz* szerint 1926—30. években a községek és városok 7 százaléka minősíthető „egykésnek", mert élveszületési arányszámuk nem éri el a 20 ezreléket. *Doros Gábor* pedig a Statisztikai Hivatal segítségével beigazolja, hogy 1934—36. években ez az arány már 35,9 százalékra emelkedik. Tehát nyilvánvaló, hogy a földreform, de még egy nagyobb arányú telepítés is tovább csökkentené az amúgy is lefelé tendáló születések, termékenység arányát. A magyar társadalomtudomány kétségbeesetten viaskodik ezzel a dilemmával. Összehasonlítják a talaj termőképességét, a föld minőségét és a természetes szaporodást, részletesen megvizsgálják az uradalmi cselédek és a környező falvak népességének demográfiai viszonyait, gondosan ügyelve az erdőterületek kihagyására a népsűrűségi számításokban ; szociográfiai tanulmányok boncolgatják az egyke okait, a nép táplálkozását, erkölcsi, biológiai magatartását, kulturális hagyományait stb., stb. Végül is két nézet alakul ki. A demográfusok néhány kivételtől eltekintve, óvnak a földreformtól. Elismerik ugyan a nagybirtok negatív propagatív hatását, mint például *Kenéz* is, de ugyanakkor *Kovács Alajos* szerint : „A megmaradt Magyarország sírját ásná meg, ha a közép- és nagybirtokokat teljesen felosztanák a birtoktalan elemek között, mert ez a végzetes gazdasági következményeken kívül azzal járna, hogy országunknak eddig még szapora néposztályait könyörtelenül odadobnánk az egyke pusztításának." *Kenéz* is így nyilatkozik : „az egészséges nagyságú hitbizomány és a nagybirtok fenntartása társadalmi és gazdasági szempont-

ból szükséges " (31). A kapitalizmus viszonyai között valószínűleg további népszaporodás-csökkenés következett volna egy esetleges földreform után. Nem áll módunkban lemérni a tudományos nézetek mögött meghúzódó politikai gondolatokat és magatartást, csupán annyit állapíthatunk meg, hogy demográfiai érvekkel védték a nagybirtokrendszer fenntartását. Érveik rendszere azonos *Balás* felfogásával: inkább maradjanak meg a gazdasági-társadalmi zavarok, semhogy a népesség fejlődését, ellenséges népek gyűrűjében korlátozzuk. A nacionalista populacionizmus találkozott a feudális maradványok védelmével.

Mindezekkel a nézetekkel szemben a falukutató irodalom, a baloldali és kommunista szervezetek a földreform sürgős végrehajtását követelték, a polgári forradalom befejezése, a feudalizmus maradványainak megszüntetése érdekében. A gazdasági-társadalmi rend haladását tartották fontosabbnak és vagy eltekintettek a várható természetes szaporodás csökkenésének bekövetkezésétől, vagy pedig csupán átmeneti nehézségnek minősítették (32).

A munkásosztály és a születésszabályozás

A magyar munkásosztály a sajátos hazai viszonyok miatt némileg másként alakult ki és fejlődött, mint a nyugat-európai kapitalista országokban. Mindenek előtt később és lassabban fejlődött, a világháború után pedig területileg is, monopol érdekszférák szerint is igen nagymértékben koncentrálódott: 1857-ben még csak 182 000 főt foglalkoztat az ipar, ideértve a kisipari dolgozókat is. Számuk 1870-re közel ennek a kétszeresére növekszik. Az ipari fellendülés korában már 400.000, a gyáriparban pedig 100.000 munkást számlálnak. A század végén 300.000-re tehető a gyári munkások száma. A két világháború között — kivéve a hadiipari termelés időszakát — a munkásság számának növekedési üteme lassúbbá válik.

A munkásság tömegeit két forrás táplálta: elsősorban és főleg a zsellér, napszámos, paraszti sorból munkát keresők, másodsorban a tőkés fejlődés következtében csődbe jutott kisiparosok. Miután a polgári forradalom nem oldotta meg a nagybirtokrendszer felszámolását, bár a mezőgazdasági bérmunka hányada egyre növekedett, a munkaerő tartalékok mégis gyorsabban szaporodnak, mint az ipari fejlődés emberi munkaigénye. A rejtett, majd pedig a nyílt munkanélküliség, különösen az időközönkénti, később pedig a permanens válság idején növeli a munkaerő kínálatot és csökkenti a munkásság általános életszínvonalát. A kapitalizmusban „a munkaerejük eladására ráutalt termelők számának mindig nagyobbnak kell lennie a kapitalizmus részéről megnyilvánuló munkáskereslet átlagánál". *Marx* törvénye hazai viszonylatban is érvényesül, de a nyugat-európai viszonyokhoz képest mégis módosult. Magyarországon ugyanis viszonylag még nagyobb volt a munkaerő kínálat éppen a mezőgazdaság nagybirtokrendszere miatt, és így alacsonyabbak a bérek, tehát nagyobb lehetőség nyílt a kizsákmányolás fokozására.

Ezek között a viszonyok között érthetővé válik, hogy a proletár család szűkös igényeit csak több családtag állandó keresete fedezheti. Hatást gyakorol a munkásság szaporodására az is, hogy a paraszti tömegekből kikerült munkások éppen a társadalom legjobban szaporodó rétege, akik

erkölcseiket, szokásaikat új helyzetükben is megtartják. Végül figyelembe kell venni azt is, hogy a kedvezőtlen szociális és egészségügyi körülmények között élő munkásság halálozási arányszáma kedvezőtlen.

A munkásság valóban az ország egyik legszaporább osztálya és hozzá tehetjük, hogy nemcsak Magyarországon, hanem más kapitalista államokban is.

A kapitalizmus fokozódó válsága azonban arra készteti a munkásosztályt, hogy a család létszámát a több keresőképes családtag szükségessége ellenére korlátozza. Nem kulturális haladása, életszínvonalának emelkedése készteti a születésszabályozásra, hanem a család fenntartásának egyre nyomasztóbb kényszere.

A munkásosztály a kapitalizmus idején nem léphet az egyke útjára, mert ez csökkentené az eladható munkaerő mennyiségét, de vajon helyesen cselekszik-e, amikor a születéskorlátozás eszközéhez folyamodik? Ez utóbbi kérdésre a magyar munkásmozgalom vezetői a második világháborúig nem adtak egységes feleletet. A szociáldemokrata párt orvos- és jogász szervezete 1932-ben ankétot rendezett a születésszabályozásról, melyen többek között *Vámbéry Rusztem*, *Kéthly Anna*, *Bálint György*, *Karinthy*, *Ignotus*, *Kassák*, *Kodolányi János* és *Zsolt Béla* is részt vettek. Az értekezleten nagyon különböző és elég szélsőséges vélemények hangzottak el. Összefoglalásképpen megállapítható, hogy a jogászok helytelenítették a Büntetőtörvénykönyv idevonatkozó paragrafusait, mert az nem ismerte el a művi abortusz szociális indítékait ; a politikusok általában javasolták a birth control bevezetését a szociális és a női szabadságjogok érvényesülése érdekében ; az írók pedig moralizáltak afölött, hogy szabad-e ölni, és ha igen, mikor és kinek. *Vámbéry Rusztem* bevezetőjében úgy vélte, hogy míg az állam a munkabéreket és fizetéseket nem arányosítja a munkások gyermekeinek számához, amíg van nyomor és profit „addig az elvont élet eszme védelme . . . babonában gyökerező képmutatás". Ez ellen a felfogás ellen és az egész ankét születést szabályozó javaslataival szemben csupán *Kassák Lajos* tiltakozott. Szemére veti az értekezletnek, hogy a munkásság elnyomorodását nem az osztályuralom formáinak megdöntése útján, hanem passzív rezisztenciával akarják megoldani, ugyanúgy mint *Malthus*. Részletesen kifejti, hogy csak az a munkás nyúl a születéskorlátozás eszközéhez, aki nem látja, hogy ezzel csökkenti a kapitalizmust ostromló munkanélküli sereget és ezzel megerősíti az osztályuralmat. *Kassák* élesen megkülönbözteti a születésszabályozás egészségügyi, jogi, valamint mozgalmi, osztályharcos szempontjait (33).

NÉPESEDÉSPOLITIKA

A népesedéspolitikai elvek és elméletek összehasonlítása a hivatalos szervek és intézmények tényleges népesedéspolitikai gyakorlatával egyrészt az elvek és elméletek társadalmi értékelését, másrészt az elmélet és gyakorlat ellentétét világítja meg.

Magyarország felelős politikusai — ide számítva *Széll Kálmánt*, *Apponyit*, *Bethlent*, *Gömböst*, *Darányit* és *Fabinyi Tihamért*, több alkalommal kifejtették, hogy népünk létének és jövendőjének alapját a születési arányszámok, illetve a természetes szaporodás dönti el, „az ország sorsát meg-

határozó" népesedési viszonyokat azonban — amint az alábbiakból kitűnik — csupán kicsinyes módon, kisebb-nagyobb jogi vagy pedig vagyoni természetű változtatások árán módosították. Annál nagyobb teret szenteltek a társadalom gazdasági és társadalmi rendjét nem érintő nevelési, erkölcsi propaganda módszereknek. Az 1926. évi Országos Társadalompolitikai Értekezlet népesedéspolitikai javaslatainak sorrendje is ezt igazolja. Legelső és legfontosabb teendő a kormány elé terjesztett javaslatban a vallásos és hazafias nevelés fokozása, az állampolgári kötelességtudás fejlesztése. Ezt követik az „egykés családok" megbélyegzése, a sokgyermekes családok jutalmazása, adóreformok, többek között az agglegények megadóztatása és a paraszti örökösödési törvény átalakításának javaslata. A kormány 1927. évi nyilatkozatában az értekezleten kifejtettekkel mindenben egyetértett, csupán azt nem helyeselte, hogy adókkal kívánják segélyezni a többgyermekes vagyontalan családokat, ehelyett „arányos közteherviselés" bevezetését javasolja. Ez a kormányígéret azonban csak igen kis jelentőségű adópolitikai módosításokban és engedményekben vált gyakorlattá ; *Bethlen István* miniszterelnök is ilyen hangnemben tesz nyilatkozatot 1927-ben a parlamentben *Huszár Károly* patetikus felszólalására válaszolva : „Azt hiszem, a nemzet életének szempontjából nincs fontosabb és nagyobb jelentőségű kérdés, mint az egészséges népszaporulat fenntartása". Ezt pedig elsősorban erkölcsi neveléssel, a nők körében felburjánzott luxus letörésével és „bizonyos propagandával" kell biztosítani, mert „nem főleg gazdasági okok, hanem ilyen erkölcsi okok azok, amelyekkel szembeállunk". Ezután bejelentette a közalkalmazottak fizetésjavítását és rendészeti intézkedések megtételét. Kinevezték az egyke kérdés leküzdésének Tárcaközi Bizottságát, és 1934-ben ismét parlamenti téma a népesedéspolitika. *(Kenéz Béla* és mások felszólalására utalunk.) A nagy horderejű kérdés kicsinyes megoldásaként születik meg a *Darányi* kormány 1937. évi közszolgálati alkalmazottak családi pótlék rendelete, amely az 1912. évi tc.-t módosította. Eszerint nemcsak három gyermek után jár a családi pótlék, hanem minden gyermek után, négy kategória szerint : 18, 16,50, 15 és 13,50 pengő. 1943-ban a családi pótlékot 30—60 pengőre emelik és bizonyos munkáskategóriákra is kiterjesztik. A felsőház felveti a szociális családvédelem rendszerének szükségességét. Ez kiterjedne a fogamzásgátlás és művi terhesség-megszakítás erélyes rendezésére, tandíj kedvezményekre, a szegény sorsú sokgyermekes családok segélyezésére, a szexuális kihágások erélyes megtorlására és a paraszti örökösödési törvény megváltoztatására. Ezek a javaslatok, például a korabeli francia Union Nationale des Familles Nombreuses, vagy *Boverat*ék tevékenységéhez képest szegényes, rendszertelen, még a kapitalista viszonyok között is kicsinyes megoldások. Végül is egyesületi üggyé válik a népesedési politika, amelyet elsősorban a Magyar Családvédelmi Szövetség fog át. Ezen kívül a törvényhatósági közjóléti alapoknak, illetve bizottságoknak is szántak népesedéspolitikai feladatokat, mindez azonban a szociálpolitika síkján maradt. Az 1940 : XXIII. tc. felállítja az Országos Nép és Családvédelmi Alapot, amelynek többek között „a népesség szaporodásának előmozdítása a célja": melyet főképp szociális segélyekkel és sokgyermekes családok telepítésével, lakásépítési akcióval kíván elérni. Vannak azonban, akik kételkednek az akció sikerében, mondván, hogy csak azt érjük el, hogy a második nemzedék már egykézni fog.

Nem feladatunk részletesen ismertetni a magyar adórendszer társadalom- és népesedéspolitikai célkitűzéseit. Miután azonban a hivatalos népesedéspolitika főként az ún. szociális adórendszer bevezetésével kívánta megoldani a szaporodás növekedését, nem mulaszthatjuk el némely sajátosságát vázolni. Az 1929. évi XXIII. tc. a sokgyermekes családfőknek bizonyos könnyítéseket engedélyezett az általános jövedelemadó fizetése alól. Ez a rendelkezés azonban igen szűk réteget, az 1941. évi adóstatisztika szerint mindössze 13 224 adózót érintett. Az 1940. évi XXII. tc. felemelte az egy gyermekes, gyermektelen és házasságot nem kötött világi személyek jövedelemadó terhét és ezzel a rendszerrel tulajdonképpen az ún. agglegényadót oldotta meg. Mindezek, és még egyéb, például az 1933-ban elrendelt adózási kedvezmények azonban népesedéspolitikai szempontból csekély jelentőségűek, mert a kedvezőtlen jövedelemelosztás következtében a népességnek csak igen kis hányada fizetett jövedelemadót: 1939-ben 4,9 millió keresőből kb. 5,2 százalék. Az adópolitika kiegészítéséhez még megemlítendő, hogy az egyéb adónemeknél hasonló mértéket öltött a népesedéspolitikai célzat. Így például a háztulajdonosok 5 százalékos házadó kedvezményt kaptak, ha sokgyermekes családok bérelték lakásaikat; továbbá ha legfeljebb 10 000 pengő értékű vagyont ötnél több gyermek örökölt, az örökösödési illetéket elengedték, stb. Ezek az adóreformok egyáltalán nem érték el a hozzájuk fűzött népesedéspolitikai reményeket.

A magyar népesedéspolitika árnyoldalait, vagy úgyszólván hatástalan intézkedéseit hasznos egészségvédelmi és egészségügyi rendelkezések, illetve létesítmények egészítették ki. Mellőzve rendszeres ismertetésüket kiemeljük, hogy ezeknek — különben úgyszólván az egész világon elterjedt — közegészségügyi intézkedéseknek köszönhető, hogy a születéskor várható élettartam úgyszólván minden korcsoportban hosszabb lett, a csecsemőhalandóság kisebb-nagyobb ingadozásokkal, de végül is közel a felére esett és különösen a 6—12 hónapos csecsemők között mutatkozott örvendetes javulás, amit a csecsemőgondozás és az orvosi felügyelet terén elért haladásnak kell tulajdonítani. Ezek közé a tényezők közé kell sorolnunk a járványbejelentési kötelezettség, az 1876-ban elrendelt himlő elleni védőoltás stb. bevezetését. Mindezek a tények azonban nemcsak a hazai, hanem az általános európai fejlődéssel összehasonlítva már nem mutatnak ilyen kedvező képet. Közismert például, hogy Magyarország tbc mortalitása a század elejétől megmutatkozott csökkenés ellenére is igen magas volt és még a 30-as évek végén is csak Romániában, Finnországban, valamint a Balti államokban volt kedvezőtlenebb a halandóság. Közel azonos körülmények alakultak ki a csecsemőhalálozás terén is.

*

Egy évszázad népesedési nézeteinek és népesedési politikájának vázlatát összefoglalva azt állapíthatjuk meg, hogy az elvekben és a gyakorlatban a kapitalizmus népesedési törvényszerűségei tükröződnek vissza. A korabeli népesedési nézetek és politika sajátos — a nyugat-európai fejlődéstől eltérő — jegyei pedig annak tulajdoníthatók, hogy Magyarországon a kapitalizmus viszonylag rövid korai szakasza után, az imperializmus korán, már a múlt század végén kialakulóban volt és hogy fennmaradt a nagybirtokrendszer, valamint hogy egyre fokozódott a fasizálódás. Ezek

a sajátos jelenségek idézték elő az általános termékenység csökkenésén belül az agrárproletariátus és a munkásság lefelé tendáló, de még így is aránylag magas természetes szaporodását, szemben a birtokos parasztság, valamint a hivatalnok réteg jelentős mértékű születéskorlátozásával. Nyilvánvaló, hogy a hatalmon levő uralkodó osztályok nem fedhették fel a népesedési jelenségek igazi okait és nem is törekedhettek gyökeres, a népesedés helyzetét átalakító intézkedések végrehajtására. Elsősorban ennek tudható be, hogy jelentős különbség támadt a hirdetett elvek és a valóságos tények, másrészt a végrehajtott népesedéspolitikai intézkedések között — nagyságrendileg és fontosság tekintetében. Így válik a magyarság „legnagyobb sorskérdéséből" — néhány vérszegény telepítési, parcellázási, adópolitikai és fizetésrendezési reform.

Magyarország hivatalos világnézete szükségszerűen idealista alapokra épülve, nem ismerte el, hogy a népesedés törvényszerűségei a társadalom gazdasági rendszerétől függően változó, sok tényezőtől, de elsősorban gazdasági tényezőktől befolyásolt törvényszerűségek. Ennek megfelelően — néhány kivételtől eltekintve — úgyszólván mindenki feltételezte, hogy a népesedési jelenségek önmagukban, függetlenül a termelési viszonyoktól, gyökeresen megváltoztathatók. A vallás, a kultúra, az erkölcs és hazafiság így váltak a korabeli népesedési elképzelésekben döntő, a népszaporodást gátló, vagy elősegítő tényezőkké.

Az imperialista kapitalizmus a két világháború között a fokozódó válságok és belső ellentmondások levezetésére és elkendőzésére feléleszti a sovinizmust és a faji megkülönböztetést. A népesedési teoretikusok csakhamar felfedezik, hogy a nacionalizmus és a fajbiológia elveinek elfogadása és beépítése a népesedéselméletbe, megoldja dilemmájukat: a gazdasági, társadalmi válságokat el kell viselni a faj, a nemzet megszaporodása és a közeli vagy távoli hatalmi felülkerekedése reményében. Megjegyzendő, hogy nemcsak a fajbiológia hívei, hanem néhány jószándékú demográfus és társadalompolitikus is hirdeti ezeket az elveket, az ország egyre hanyatló szaporodási arányainak megjavulását várva.

Az eltelt évszázad népesedési nézeteinek és politikájának mérlege nem minősíthető pozitívnak, az egészségügyi haladás és a higiénia bizonyos elemeinek — a nyugat-európainál kisebb mértékű — elterjedése ellenére sem. Néhány népesedéselméleti műben és a munkásosztály világnézetét elfogadó társadalompolitikai megnyilatkozásban azonban kifejezésre jut — mégha részletkérdésekben is — a népesedés valódi összefüggéseinek felismerése.

IRODALOM

1. A politikai gazdaság kézikönyve. Baudrillart Henrik francia műve nyomán kidolgozta Keleti Károly. Pest, 1863. 419 p.
2. *Matlekovics Sándor:* Nemzetgazdaságtan. Pest, 1867. 221. p.
3. *Földes Béla:* Nemzetgazdaság és pénzügytan vezérfonala. Pest, 1885. 371 p.
   Pistóry Mór: Nemzetgazdaságtan (Negyedik kiad.). Bp., 1905. 432 p.
   Kautz Gyula: A nemzetgazdaságtan rendszere. Pest, 1870. 520 p.
4. *Karvassy Ágoston:* Népszerű nemzetgazdaságtan. Pest, 1867. 85—86 p.
5. *Roscher W.:* System der Volkswirtschaft I. Stuttgart, 1863.
   Oppenheimer, F.: Das Bevölkerungsgesetz des Th. R. Malthus und neueren Nationalökonomie. Berlin, 1901. 121 p.
6. *Láng Lajos:* A statisztika története. Bp., 1913. 422 p.
7. *Kovács Gábor:* A népesedés elmélete. Debrecen, 1908. 328 p.
   Kovács Gábor: Vér és kenyér. Debrecen, 1918. 175 p.
   Kovács Gábor: A közgazdaságtan elemei. Debrecen, 1919. 266 p.
   Kovács Gábor: A szocializmus. Bp., 1907. 112 p.

8. U. N. Population Division: Determinants and consequences of population growth. New York, 1953.
Szmulevics, B. Ja.: Kritika burzsuaznüh teorii i politiki narodonaszelenija. Moszkva, 1959. 429 p.
9. *Balás Károly:* A népesedés. Bp., 1905. 541 p.
10. *Balás Károly:* Das neue Bevölkerungsproblem. M. Stat. Társ. kiadv. No. 7. 1932. 70 p.
11. *Ferenczi, I.:* The synthetic optimum of population. An outline of an international demographic policy. International Institute of Intellectual Cooperation Paris, 1938.
Ferenczi, I.: A népesség jóléti és valószerű optimuma. *Közgazdasági Szemle.* 1939. 578—607 p.
12. *Sauvy, A.:* Théorie générale de la population. Paris, 1934. II. köt. 83 p.
Landry, A.: La révolution démographique. Paris, 1934. 124 p.
13. *Balás, K.:* Malthus és a népesedés mai problémája. *Statisztikai Szemle,* 1935. 11. sz. 948—963 p.
14. *Beksics Gusztáv:* A magyar politika új alapjai kapcsolatban a magyar faj terjeszkedő képességével és a földbirtokviszonyokkal. Bp., 1899. 174 p.
15. *Kovács Alajos:* Hazánk népe rejének újjászületése. *Társadalomtudomány* 1922. 1—2. sz.
16. *Saághy Ferenc:* A magyar népesedéspolitika útjai. *Orvos Szövetség.* 1941. 4—5. sz.
17. *Némethy Béla:* A magyar termőföld népeltartó ereje. *Magyar Gazdák Szemléje.* 1938. szept
18. Az 1926—1932. évi népmozgalom. Kiad. a Statisztikai Hivatal. *Magyar Stat. Közl.* Új sorozat. 97. köt. 9. p.
19. *Lorimer, K.—Osborn, F.:* Dinamics population. New York, 1934.
Hubback, J.: The fertility of graduate women. *The Eugenics* Review. 1955. No. 2. 107—113 p.
20. *Pezenhoffer Antal:* A demográfiai viszonyok befolyása a nép szaporodására. Bp., 1922. 275 p.
Kovács Pál: Egyke és protestanizmus. Bp. 1923. 23 p.
Freedman, R.—Whelpton, P. K.—Cambell, A. A.: Family planning, sterility and population growth. New York, 1959.
21. Születés szabályozás. Szerk. Totis Béla. Bp., 1932. 120 p.
22. *Keleti Károly:* A telepítés ügye Magyarországon. — *Nemzetgazdasági Szemle.* 1877. 1. sz.
23. *Vargha Gyula:* Népszámlálásunk és a telepítések. — *Budapesti Szemle.* 1899. 1. sz.
24. *Achim András:* Parasztság. 1906. ápr. 8. sz.
Hegedüs Lóránt: A magyarok kivándorlása Amerikába. Budapest, 1899. 73 p.
25. *Pach Zsigmond Pál:* Magyar gazdaságtörténet (1848—1900). Bp., 1960. 143 p.
26. *Bernát István:* A népesedés problémája. Bp., 1914. 18 p.
27. *Szabó István:* A jobbágybirtok problémái 1848—1919-ben. 1948. 324 p.
Ember Győző: Magyar parasztmozgalmak 1848/49-ben. Forradalom és szabadságharc. Bp., 1948. 198 p.
Mérei Gyula: Adalékok a magyar mezőgazdaság kapitalista fejlődésének történetéhez. *Századok.* 1955.
28. *Kőrösi J.:* Észrevételek a halandósági statisztikához. *Nemzetgazdasági Szemle.* u. f. II. 114—117. p.
29. *Kivándorlás,* 1907. 52—53 p.
30. Kivándorlás és visszavándorlás 1899—1913. *M. Stat. Közl.* 67. sz. 8 p.
31. *Kovács Alajos:* I. m. 10—29. p.
Kenéz Béla: Népesedési politikai kérdések. *Statisztikai Szemle,* 1934. 6. sz. 441—456 p.
32. Születés szabályozás. Szerk. Totis Béla. Bp., 1932. 120 p.
33. *Balogh A.—Kovrig B.:* Társadalompolitikai feladatunk. Bp., 1927. 28 p.
Doros Gábor: Családvédelem. Bp., 1938. 159 p.
Simontsits Elemér: Az egyke demológiája. Bp., 1936. 42 p. valamint a *Képviselőházi Értesítő* 1927. nov. 11. 1934. ápr. 24. sz.

ДЕМОГРАФИЧЕСКИЕ ВОЗЗРЕНИЯ И ДЕМОГРАФИЧЕСКАЯ ПОЛИТИКА В ВЕНГРИИ В ЭПОХУ КАПИТАЛИЗМА

Резюме

Поражение венгерской буржуазной революции 1848 года парализовало экономическую жизнь страны. За отменой крепостного права не последовала ликвидация помещичьих имений и мощное развитие капитализма. В сельском хозяйстве в результате этого возникли крупные резервы рабочей силы, но, однако, вплоть до 1867 года, то есть до заключения компромисса с Австрией, развитие товарного производства на крестьянских хозяйствах также и по прочим причинам имело скрытый характер. Обсуждавшиеся в учебниках политэкономии демографические теории в течение первого этапа развития венгерского капитализма отражали либеральное мировоззрение. Они то признавали учение Мальтуса, то отвергали его, но, однако, всегда подчеркивали, что государство воздействует на демографические условия только через духовную и культурную сферу. Демографические воззрения излагаются на академическом уровне даже в учебниках. К этому периоду могут быть отнесены признающий почти все положения учения Мальтуса Лайош Ланг и опровергающий учение Мальтуса Габор Ковач. Ковач принимает демографические взгляды Маркса и стре-

мится исследовать детали демографических закономерностей по классам и общественным слоям в зависимости от производственных, отношений. Рост безработицы, массовая эмиграция, революционные движения аграрного пролетариата и, наконец, сокращение после 1890 года естественного прироста населения превратило демографическую проблему в жгучую общественно-политическую проблему. В соответствии с общественно-экономическим строем тогдашней Венгрии сложившиеся в то время демографические взгляды можно подытожить следующим образом : 1) Учение Мальтуса было опровергнуто событиями реальной жизни ; 2) достигнуть желаемого демографического положения, прежде всего уменьшения плодовитости можно и без изменения существующего общественно-экономического строя ; 3) важнейшими факторами являются, следовательно, религия, мораль, культура и патриотизм. В дальнейшем формирование национализма и империализма приводит к возникновению демографических теорий 4) рождаемости, 5) оптимума и 6) расистской биологии. Взаимосвязь между общественно-экономическим положением и демографическими идеями проявляется особенно ясно в позициях, которые были заняты в отношении к системе земельной собственности и контроля рождаемости. Для всей данной эпохи является характерным, что в интересах провозглашенного желательным изменения демографического положения, — несмотря на прогресс в области здравоохранения и гигиены, — были предприняты весьма незначительные по своему масштабу мероприятия. Таким образом между демографическими взглядами и реальной демографической политикой имело место весьма значительное расхождение.

VIEWS ON POPULATION AND POPULATION POLICY IN CAPITALIST HUNGARY

Summary

The defeat of the Hungarian bourgeois revolution in 1848 paralysed the economy. The liberation of the serfs failed to bring about the liquidation of the big estates and a vigorous development of capitalism. This resulted in the building up of significant agricultural manpower reserves but up to 1867 when the People and the Crown came to a compromise it remained hidden due to the production of goods developing on the peasant farms and to other reasons. The population theories discussed in the textbooks on economics reflect the liberal outlook in the first stage of the development of Hungarian capitalism, alternatingly approving and disapproving the doctrines of *Malthus*, always, however, pointing out that the state influences demographic conditions only in the spiritual and cultural fields. The views on demography are discussed in the textbooks on an academic level. To this epoch belong *Lajos Láng* recognising almost every tenet of *Malthus'* doctrines and *Gábor Kovács* standing up against them. *Kovács* adopts the views of *Marx* on demography and endeavours to study the details in the law of population, subject to production relations, by classes and strata. The increasing unemployment, mass emigration, the revolutionary movements of the agrarian proletarist and finally, after 1890 the setback in the natural increase, make the population problem a burning question of social policy. In accordance with Hungary's contemporary socio-economic system the views developed on the population problem can be summed up as follows : (1) The doctrines of *Malthus* have been refuted by events ; (2) changes in the demographic position, chiefly a considerable fall in fertility can be accomplished without changing the socio-economic order (3) thus religion, morality, culture and patriotism are decisive factors. Later on the nationalist outlook and the growth of imperialist capitalism call forth the demographic theories based on (4) natality (5) the population optimum and (6) racial biology.

A light is thrown on the relationship between the socio-economic situation and the population principles especially by the land conditions and the population views connected with it and by the standpoint taken in the question of birth control. The whole period is featured by the fact that notwithstanding the progress achieved in health and public hygiene but slight measures were taken to change the demographic aspect although its necessity was widely voiced. Hence a wide gap can be discerned between views on the population problem and the actual demographic policy.

A LEGIDŐSEBBEK DEMOGRÁFIAI VIZSGÁLATÁNAK EREDMÉNYEI

DR. ACSÁDI GYÖRGY—DR. KLINGER ANDRÁS

A Központi Statisztikai Hivatal az 1960. évi népszámlálás alapján részletes vizsgálatot végzett az öregkorú népesség számának, összetételének és életkörülményeinek, szociális, fiziológiai helyzetének stb. alakulásáról. A felvétel az 1960. év folyamán két lépcsőben történt: az év első felében egy részletesebb adatgyűjtés — a hivatal munkatársai által történt kikérdezés alapján — a 95 éves és idősebb korú népességről, az év harmadik negyedévében pedig a 85—94 évesekről. Ez utóbbi adatgyűjtést a hivatal területi szervei számlálóbiztosok által, személyes kikérdezés alapján, az előbbihez képest rövidített kérdőívek szerint hajtották végre. Az adatgyűjtések felhasználták azokat a tapasztalatokat, amelyeket a hivatal az 1930. és 1941. évi népszámlálásokat követően végzett hasonló összeírások során szerzett.

Az adatgyűjtés korábban nem számlálóbiztosok, hanem hatósági orvosok bevonásával történt. Az adatgyűjtés megszervezése ugyanakkor hosszú időt vett igénybe, ennek következtében igen nagy volt a meg nem található, időközben elköltözött és meghalt öregeknek száma, ami az adatgyűjtés teljességét erősen lerontotta. Az 1960. évi adatgyűjtés ezzel szemben viszonylag rövid idő alatt lebonyolódott, ami az adatok teljességének, és statisztikai szempontból való megbízhatóságának a korábbiaknál magasabb fokát biztosította.

Az eredeti népszámlálási kérdőívek előzetes feldolgozása szerint (tehát az egyes emberek bevallása alapján) az ország területén 1960. január 1-én a 85 évesek és idősebbek száma 30 072 volt, ebből a 85—94 évesek száma 29 366, a 95—98 éveseké 593, a 99 éveseké 46, a 100 éves és idősebb korúaké pedig 67.

A továbbiakban csupán a legidősebb korúak: a 99 évesek és idősebbek demográfiai vizsgálatával foglalkozunk,[1] mivel azonban ezek száma — statisztikailag szignifikáns következtetések levonásához — elég alacsony, ezért ahol szükségesnek tartottuk, az adatokkal párhuzamosan a megvizsgált 95—98 évesek adatait is figyelembe vettük. Az aggkorú népesség fiatalabb

[1] A tanulmányban a koradatok minden esetben 1960. január elsejére vonatkoznak, ami annyit jelent, hogy a 99 évesnek feltüntetettek nagyobb része a vizsgálat időpontjában már betöltötte a 100 évet. A továbbiakban ezért — az életkor-adatok kivételével — a 99 és a 100 éves és idősebb korúak között nem teszünk különbséget, s az aggkorúaknak ezt az extrém csoportját „százévesek" néven foglaljuk össze.

korcsoportjai vizsgálatának eredményeit a Központi Statisztikai Hivatal külön közleményben teszi közzé; a legidősebbekre vonatkozó, komplex orvosi és gerontológiai vizsgálatokkal kiegészített eredményeket pedig az Akadémiai Kiadó idegen nyelven megjelenő kötetben kívánja ismertetni.

A SZÁZÉVESEK SZÁMÁNAK MEGÁLLAPÍTÁSA

A népszámlálási bevallások szerint Magyarország minden 1 millió lakosára több mint 6,7 százéves és idősebb személy jutott (azaz a „százévesek" aránya 0,672 $^{0}/_{0000}$).

Meg kell jegyezni azonban, hogy a népszámlálások gyakorlatában sem Magyarországon, sem más országokban az életkori adatokhoz általában nem követelnek meg írásos okmányokat, hanem ezek az adatszolgáltatók bevallásán alapulnak. Ez a körülmény a fiatalabb korcsoportokban, azaz a népesség nagy többségénél, nem okoz erősebb torzítást, az aggkorú népességnél azonban az adatok pontosságát kétségessé teszi. Jellemző, hogy a gazdasági szempontból elmaradottabb országokban — ahol az állami anyakönyvezés későn indult meg — a népszámlálások adatai alapján a százéveseknek az ország lakosságához viszonyított aránya lényegesen magasabb, mint a fejlettebb európai országokban. Így például Brazília több mint 50 millió lakosából közel 10 000, Egyiptom és Törökország egyenként 20 milliónál kevesebb lakosából több mint 5000, ill. 4000 százéves és idősebb korú személyt mutattak ki. Egyes országokban a 100 évesek és idősebbeknek az összlakossághoz viszonyított aránya meghaladja az 50—70 $^{0}/_{0000}$-et, így pl. a Dominikai Köztársaságban vagy Bolíviában, de még egyes európai országokban is sokszorosa ez az arány a magyarországinak (Görögországban pl. 21, Jugoszláviában pedig 8 $^{0}/_{0000}$).

Nem valószínű, hogy a halandóság, amely szoros összefüggésben áll az életviszonyokkal, éppen ezekben az elmaradott helyzetben levő országokban tenné lehetővé leggyakrabban a százéves kor elérését. A százévesek és idősebb korúak magas száma feltehetőleg inkább a korakkumuláció következménye, amit a népszámlálások során régóta figyelemmel kísérnek. A százévesek magas száma ezekben az országokban annak tulajdonítható, hogy az emberek nagyobb része, egy bizonyos koron túl előszeretettel tünteti fel magát a valóságosnál idősebbnek, ami különösen a 90 évesnél idősebbeknél jut kifejezésre. Elősegíti az életkor felfelé kerekítését az is, hogy sok országban az idősebb korúak születésének időpontjában még nem volt állami anyakönyvezés, s emiatt nem rendelkeznek koruk igazolására szükséges okmányokkal, s korbevallásuk kulturális elmaradottságuk miatt amúgy is teljesen bizonytalan. Ahhoz, hogy a legtöbben éppen 100 évesnek vallják magukat, hozzájárul a 10-es számrendszer elterjedt használata is, amelynek alapján a 100 évet, mint kerek számot a korbevallásnál sokan részesítik előnyben.

Az elmondottakkal egyértelmű tendenciára világít rá a régebbi magyar népszámlálások adatainak sora. A század elején a százévesek és idősebbek száma még a lakosság 1—4 $^{0}/_{0000}$-ét tette ki. A megszámolt százévesek száma a század folyamán a várható átlagos élettartam állandó emelkedése ellenére is egyre csökkent. A számsor tehát nem a százéves korúak tényleges csökkenését jelzi, hanem a statisztikai adatok pontosságának növeke-

dését. Meg kell azt is jegyezni, hogy még a legutolsó népszámlálás adatai is tartalmaztak olyan hatásokat, amelyeket csak az öregkorúak külön vizsgálata alakalmával lehetett kiküszöbölni.

1. Az aggkorúak száma Magyarországon a népszámlálások szerint, 1869—1960

Численность лиц старческого возраста в Венгрии по переписям населения в 1869—1960 гг.

Number of the Aged Persons in Hungary According to the Population Censuses, 1869—1960

Év	A népesség (1)	A népességből					
		95	99	100	95	99	100
		éves és idősebb (2)					
		szám szerint (3)			százezer lakosra (4)		
		Férfi (5)					
1869[a]	2 482 090	174	.	30	7	.	1
1880[b]	6 749 646	767	332	290	11	5	4
1890[b]	7 449 979	637	245	210	9	3	3
1900[c]	8 353 571	811	302	250	10	4	3
1910[a]	3 792 344	175	.	32	5	.	1
1920[a]	3 874 111	122	40	31	3	1	1
1930[a]	4 248 452	173	40	28	4	1	1
1941[a]	4 560 875	139	18	12	3	0	0
1949[a]	4 423 420	180	34	21	4	1	1
1960[d]	4 804 043	209	30	18	4	1	0
		Nő (6)					
1869[a]	2 529 220	212	.	28	8	.	1
1880[b]	6 978 976	959	442	375	14	6	5
1890[b]	7 683 515	791	288	228	10	4	3
1900[c]	8 445 729	1166	413	315	14	5	4
1910[a]	3 819 770	376	.	90	10	.	2
1920[a]	4 112 764	315	94	72	8	2	2
1930[a]	4 436 657	383	89	72	9	2	2
1941[a]	4 755 199	314	50	36	7	1	1
1949[a]	4 781 379	507	93	55	11	2	1
1960[d]	5 157 001	497	83	49	10	2	1
		Férfi nő együtt (7)					
1869[a]	5 011 310	386	.	58	8	.	1
1880[b]	13 728 622	1726	774	665	13	6	5
1890[b]	15 133 494	1428	533	438	9	4	3
1900[c]	16 799 300	1977	715	565	12	4	3
1910[a]	7 612 114	551	.	122	7	.	2
1920[a]	7 986 875	437	134	103	6	2	1
1930[a]	8 685 109	556	129	100	6	2	1
1941[a]	9 316 074	453	68	48	5	1	1
1949[a]	9 204 799	687	127	76	8	1	1
1960[d]	9 961 044	706	113	67	7	1	1
			34[e]	14[e]			

[a]Az adatok Magyarország jelenlegi területére átszámítva. Az 1869. évi adatok csak a polgári népességet tartalmazzák.

[b]Az 1880., 1890. évi adatok Magyarország polgári népességét tartalmazzák az akkori területre számolva, Horvát-Szlavonország és Fiume népessége nélkül.

[c]Az 1900. évi adatok Magyarország összes népességét tartalmazzák az akkori területre számolva, Horvát-Szlavonország és Fiume népessége nélkül.

[d]Az 1960. évi népszámlálás végleges adatai alapján.

[e]Az aggkorúak feldolgozásának javított adatai alapján.

Горизонтальная графа : (1) Численность населения ; в том числе : (2) численность ... -летних и страше ; (3) число ; (4) на 100 000 жителей ; (5) мужчины ; (6) женщины ; (7) оба пола.

Heading : (1) Population figures ; of which : (2) persons aged ... years and over ; (3) number ; (4) per 100 000 population ; (5) males ; (6) females ; (7) both sexes.

Az 1960. évi népszámláláskor az előzetes adatok szerint — mint láttuk — 67 személy vallotta magát 100 évesnek és idősebbnek, ill. ennyiről írt be a számlálóbiztos ilyen kort. Az utólagos vizsgálatok azonban kiderítették, hogy ebből 53 esetben a 100 éves életkor téves bevallás vagy gondatlan beírás eredménye volt. Magyarországon tehát 1960. január 1-én mindössze 14 olyan egyént lehetett felkutatni, aki a 100 éves életkort igazolhatóan elérte, ami annyit jelent, hogy a népszámlálás során számba vett 100 éveseknek csupán 20,9%-a töltötte be valóban a 100 évet. A 99 éveseknél ez az arány már 43,5% a 95—98 éveseknél 83,9 és végül a 85—94 éveseknél 97%.

Magyarország minden 1 millió lakosára tehát bizonyítottan csak 1,4 fő százéves és idősebb, ill. 3,4 fő 99 éves és idősebb korú személy jutott. A továbbiakban csak a bizonyíthatóan 99 éves, ill. idősebb személyek adataival foglalkozunk. Ezeknek a száma a népszámlálás eszmei időpontjában 34 volt. A külön adatgyűjtés céljából 1960. március—április hónapokban végzett felkeresések során közülük 8-at már nem lehetett megtalálni, az adatokat így csak 26 személyről lehetett felvenni. A tanulmányban közölt táblák, ill. adatok ezért, attól függően, hogy a szóban forgó adat a népszámlálási vagy népmozgalmi statisztikai kérdőívekből is rendelkezésre állt, vagy csak az aggkorúak külön felvételéből volt megállapítható, kétféle sokaságra — 34, ill. 26 fő — vonatkoznak. A 95—98 évesek közölt összehasonlító adatai 334 ilyen korú személy külön vizsgálatából származnak.

A vizsgálatban szereplő legidősebb korú személyek közül 23 keresztlevéllel vagy házassági bizonyítvánnyal, 1 személyi igazolvánnyal, 2 egyéb irattal igazolta korát.

NEM ÉS ÉLETKOR

A vizsgálatunkban szereplő öregkorúak nem és életkor szerinti megoszlását az alábbi táblázatban közöljük. A keresztlevéllel igazolt legidősebb korú megvizsgált egyén egy 102, a népszámlálás időpontjában összeírt legidősebb korú pedig egy 103 évet betöltött nő volt.

2. A legidősebb korúak nem és életkor szerinti összetétele
Состав лиц наиболее старого возраста по полу и возрасту
Oldest Persons by Sex and Age

Korév (1)	A népszámlálás alkalmával összeírtak (2)			A külön adatgyűjtés időpontjában életbenlevők (6)		
	férfi (3)	nő (4)	összesen (5)	férfi (3)	nő (4)	összesen (5)
99	6	14	20	6	11	17
100	3	4	7	1	2	3
101	1	4	5	1	4	5
102	—	1	1	—	1	1
103	—	1	1	—	—	—
Összesen	*10*	*24*	*34*	*8*	*18*	*26*

Горизонтальная графа : (1) Возрастные годы ; (2) во время переписи населения ; (3) мужчины ; (4) женщины ; (5) оба пола ; (6) во время особенного учета.

Heading : (1) Individual years of age ; (2) at the population census ; (3) males ; (4) females (5) both sexes ; (6) at the particular survey.

A legidősebbek *nemenkénti megoszlása* az összes korcsoportok közül a legnagyobb nőtöbbletet mutatja, a 34 aggkorú személy 71%-a nő volt.

A nőtöbblet — mint ismeretes — általános (1960. január 1-én Magyarországon ezer férfira 1071 nő jutott), és az életkor előrehaladtával jelentős mértékben növekszik. A legmagasabb nőtöbbletet az általunk vizsgált aggkorú népességnél találjuk, mert míg a 75—79 éveseknél is például az ezer férfira jutó nők száma csupán 1365, a 80 éven felülieknél pedig 1384, addig a népszámláláskor összeírt 34 legidősebbnél 2400.

A nemi arány egyébként már a 95—98 évesek között is igen magas. Az ilyen korú 334 külön megvizsgált személynek a 3. táblában közölt adatai alapján számítható nemi aránya 2212.

3. A 95—98 éves korú kikérdezettek nem és életkor szerinti összetétele
Состав переписанных лиц в возрасте 95—98 лет по полу и возрасту
Enumerated Persons Aged 95—98 Years by Sex and Age

Korév (1)	Férfi (2)	Nő (3)	Összesen (4)
95	49	96	145
96	30	72	102
97	20	37	57
98	5	25	30
Összesen	*104*	*230*	*334*

Горизонтальная графа: (1) Возрастные годы; (2) мужчины; (3) женщины; (4) оба пола
Heading: (1) Individual years of age; (2) males; (3) females (4) both sexes.

A különböző nemű aggkorúak számának jelentős eltérését a férfiak nagyobb halandósága magyarázza. E halandósági különbség minden korcsoportban megtalálható, de különösen nagy az öregkorban. Az 1959. évi magyar adatok szerint például a 80 éves és idősebb korú férfiak halandósága 15%-kal múlta felül az ugyanilyen korú nőkét. A halandósági differenciát azonban a „százéves" kis népességcsoportban nem észleltük, mert a népszámlálás időpontjától a külön adatgyűjtés végrehajtásáig a 99 éves és idősebb férfiaknak is csak 20%-a, míg az ugyanilyen korú nőknek 25%-a halt meg. A hasonló halandóság természetesen a véletlen következménye is lehet, de azt is jelentheti, hogy a legidősebb korúak között a halandóság egyaránt nagy.

Mielőtt az öregkorúak demográfiai helyzetének és életkörülményeinek részletes vizsgálatára rátérnénk, röviden ismertetjük, hogy a jelenlegi halandósági viszonyok alapján *mi a valószínűsége a 100 éves kor elérésének.* Az 1958. évi halandósági viszonyok figyelembevételével készített halandósági tábla adatai szerint száz-százezer fiú és lány újszülött közül 23 fiú és 70 leány fogja megérni a 100 éves születésnapját. Ez annyit jelent, hogyha a jelenlegi halandósági viszonyok 100 évig változatlanok maradnának, 2060-ban Magyarországon 100 éves életkorú a jelenlegi 7-tel szemben 72 élne és ebből 19 lenne férfi és 53 nő. Mivel azonban a halandósági viszonyok további javulására lehet számítani, a százévesek száma feltehetőleg ennél jelentősebben fog növekedni.

A 100 éves kor elérésének valószínűségét a megfelelő halandósági táblák adatai alapján a múlthoz viszonyítva is nyomon tudjuk kísérni. A XX. század elején elméletileg százezer újszülött közül még egynek sem volt valószínűsége arra, hogy a száz évet elérje. 1910-ben a 100 éves kor betöltésének

valószínűsége elérte az 1 százezreléket, az 1930. évi halandóság pedig úgy alakult, hogy százezer fiú újszülött közül 6, ugyanannyi leány közül már 17 remélhette, hogy száz évig élhet. 1948-ra e valószínűségek 17 és 58 százezrelékre emelkedtek, s — mint láttuk — azóta is tovább nőttek.

4. A 100. életév elérésének valószínűsége a halandósági táblák alapján, Magyarországon
Вероятность дожития возраста 100 лет в Венгрии, на основании таблиц смертности, по возрасту
Probability of Survival of 100 Years in Hungary, by Reason of the Life Tables, According to Age

Év	100 000 újszülött (1)		100 000 70 éves (4)	
	férfi (2)	nő (3)	férfi (2)	nő (3)
	közül a 100. életévet megélők száma (5)			
1910/11	1	1	4	4
1920/21	1	2	4	7
1930/31	6	17	17	43
1941	6	20	14	41
1948/49	17	58	37	103
1958	23	70	42	106

Горизонтальная графа: Из 100 000 (1) новорожденных (2) мужчин, (3) женщин, (4) 100 000 70-летних ... (5) доживают 100 лет.

Heading: From among (1) 100 000 new-born (2) males, (3) females, (4) 100 000 ... aged 70 years, (5) survive their 100th birthday.

A 100 éves kor elérésének reményét nem csupán az újszülöttek, hanem az öregkorúak vonatkozásában is érdemes megvizsgálni. A fenti táblán figyelemmel kísérhető, hogyan változott annak valószínűsége, hogy a 70 évesek még további harminc évet élnek, tehát elérik a 100. évet. A 70 éves férfiak közül az 1958. évi halandósági viszonyok mellett több mint tízszer annyian, a nők közül pedig csaknem 27-szer annyian érhetik meg a száz évet, mint az 1910-es évek elején.

A SZÁZÉVESEK CSALÁDI KÖRÜLMÉNYEI

A 34 legidősebb személy közül élete folyamán 31 lépett házasságra. A házasságra lépett aggkorúak a vizsgálat időpontjában valamennyien özvegyek voltak. A 3 házasságra nem lépett személy családi állapota: hajadon.

A legidősebbek között magasabb a házasságra nem lépett személyek aránya, mint általában az öregkorúak között. 1960. január 1-én ugyanis a 60 éves és idősebb népességben a nőtlenek, illetve hajadonok aránya csupán 5,1% volt, szemben az aggkorúak közel 9%-os arányával. A nőknél a különbség még számottevőbb, a 60 évesnél idősebbek 6,2%-os arányával szemben 12,5%. Ezekből az adatokból arra kellene gondolni, hogy a családi állapotnak — elsősorban a nők esetében — nincs jelentősebb szerepe a 100 éves kor elérésében, illetőleg a 100 éves kort a hajadonok nagyobb valószínűséggel érik meg, mint a házasok. A 95—98 évesek adatai nem látszanak bizonyítani ezt a megállapítást: közülük a nőtlenek, hajadonok aránya 4,6% (a nőknél 6,2%), tehát lényegében azonos a 60 éven felülieknél tapasztalttal. Figyelemre méltó, hogy amíg a 95—98 éves férfiak közül 16-nak

(16%-nak) él a felesége, addig az ugyanilyen korú nők közül csupán 1 él férjével.

A 34 aggastyán családi körülményeire jellemző, hogy közülük 11-en családfőként élnek családjukban. 13-an mint szülő, 3-an mint nagyszülő tartoznak a családhoz. Egy aggkorú egyéb rokonként él a családban. Hatan nem élnek családi kötelékben, ezek közül egy szociális otthonban, egy másik kórházban tartózkodott, 4 pedig egyedülálló volt. A százéveseket magában foglaló családok nagysága megfelel az országban levő családok átlagos nagyságának.

A SZÁZÉVESEK TÁRSADALMI-FOGLALKOZÁSI VISZONYAI

Közismert tény, hogy a társadalmi-gazdasági helyzet jelentős mértékben befolyásolja a halandóság alakulását és így közrejátszik az idős kor elérése valószínűségének meghatározásában is. Ezért részletesen megvizsgáltuk az aggkorúak ilyen irányú adatait, s feleletet kívántunk kapni a munka és a hosszúéletűség kapcsolatának körülményeire is.

A Magyarországon élő 99 éves és idősebb korú személyek foglalkozási, gazdasági helyzetét a vizsgálatok alapján több vonatkozásban tudjuk megvilágítani. Ezek közül legalapvetőbb az aggastyánok *egykori* foglalkozása, ami alatt azt a foglalkozást értjük, amit az illető személy munkabíró korában folytatott.

A 34 legidősebb közül munkabíró korában 19 volt mezőgazdasági foglalkozású, ezek közül 9 önálló gazda, 10 mezőgazdasági munkás vagy napszámos. Feltűnő, hogy az önállóak között több a férfi (6), a munkások, napszámosok között pedig a nő (8), aminek többféle oka is elképzelhető (pl. a férfiak jobb lehetőségei az önállósodásra, ill. a nőkénél nehezebb munkafeltételei stb.). A továbbiak közül 3-an iparosok, 4-en pedig egyéb fizikai foglalkozásúak voltak. Egész élete folyamán eltartott háztartásbeli volt 8 nő.

A legidősebb korúak egykori foglalkozására vonatkozó adatok alapján két kérdésben lehet bizonyos fokig valószínűsíthető következtetéseket levonni. Az egyik kérdés az, hogy a mezőgazdasági foglalkozásúak között valóban gyakoribb-e a százéves kor elérése, a másik pedig az, hogy a munka, a kereső tevékenység folytatása milyen irányban befolyásolja a 100 éves életkor megélésének valószínűségét.

Az első kérdéssel kapcsolatban az adatok azt mutatják, hogy az aggkorúak jelentős része (az életük folyamán kereső foglalkozást űző százévesek mintegy $^3/_4$-e) a mezőgazdaságban tevékenykedett, hogy tehát a *mezőgazdasági foglalkozásúaknak* nem kisebb az esélye a 100 év elérésére, mint a más foglalkozásúaknak. Ezt azzal támaszthatjuk alá, hogy a mezőgazdasági foglalkozásúak 1900-ban — amikor a jelenlegi százévesek még munkabírásuk csúcspontján voltak — csupán az összes keresők kevesebb mint 66%-át tették ki, míg az egykor kereső foglalkozású százéveseknek 73, az összes legidősebb korúnak pedig 56%-a volt mezőgazdasági foglalkozású. Az is feltűnő, hogy a társadalmi-gazdasági szempontból legrosszabb helyzetben levő mezőgazdasági munkások aránya a százévesek — különösen a nők — között milyen magas. Az egykori mezőgazdasági munkások az összes volt kereső aggkorúak 38%-át (a volt kereső nőknek 50 %-át) teszik ki, holott arányuk 1900-ban az ország keresői között csupán 26% volt.

A második kérdéssel kapcsolatban figyelemre méltó jelenség az, hogy a 24 százéves nő közül 16 élete folyamán *kereső tevékenységet* folytatott és csupán 8 volt azoknak a száma, akik mindvégig háztartásbeliek voltak. Ez annyit jelent, hogy a százéves nők kétharmada élete folyamán kereső volt, ami még a jelenlegi viszonyok között is nagy szám (ugyanis jelenleg a nőknek kevesebb mint 40%-a, ezen belül a fiatalabb produktív korúaknak is csupán valamivel több mint a fele kereső), de méginkább magas arány, ha figyelembe vesszük, hogy abban az időszakban amikor a jelenlegi öregkorúak produktív korúak voltak, a női keresők aránya még jóval alacsonyabb volt (1900-ban például a 20—39 éves nőknek alig 1/3-a volt kereső).

A női keresők magas aránya arra mutat, hogy a *nők munkába állása* nem befolyásolja negatív irányban hosszúéletűségük esélyeit, sőt a kereső tevékenységet folytató nőknél a 100 éves kor elérésének valószínűsége még nagyobbnak is tűnik, mint azoknál, akik nem dolgoztak. Igaz, hogy a mezőgazdasági foglalkozásúak között a kereső nők aránya mindig is nagyobb volt (a segítő családtagok miatt, akiket általában keresőknek tekintettek) — a legidősebb korúak között pedig a mezőgazdaság az átlagosnál nagyobb súllyal van képviselve —, de a százéves nők között az életük folyamán kereső foglalkozást folytatottak aránya így is sokkal magasabb, ugyanis ezek 67%-os arányával szemben 1900-ban a 20—39 éves mezőgazdasági női népességnek alig a fele volt kereső.

5. Társadalmi-gazdasági összetétel nemenként az egykori foglalkozás szerint
Социально-экономический состав по полу и бывшему занятию и возрасту
Socio-Economic Structure by Sex, and Age, According to Former Profession

Társadalmi-gazdasági csoport (1)	95—98 éves	99 éves és idősebb	95—98 éves	99 éves és idősebb
	férfiak (2)		nők (3)	
	Szám (4)			
1. Mezőgazdasági fizikai	74	8	55	11
2. Egyéb fizikai	21	2	29	5
3. Szellemi	9	—	7	—
4. Együtt	104	10	91	16
5. Háztartásbeli	—	—	139	8
6. Összesen	104	10	230	24
	Százalék (5)			
1. Mezőgazdasági fizikai	71	80	60	69
2. Egyéb fizikai	20	20	32	31
3. Szellemi	9	—	8	—
6. Összesen	100	100	100	100

Горизонтальная графа : (1) Социально-экономическая группа ; (2) мужчины ; (3) женщины ; (4) число; (5) процент.
Вертикальная группа : 1. Сельскохозяйственные работники физического труда ; 2. прочие работники физического труда ; 3. работники умственного труда ; 4. вместе ; 5. члены семьи ; 6. всего.

Heading : (1) Socio-economic groups ; (2) males ; (3) females ; (4) number ; (5) per cent.
Lateral text : 1. Agricultural manual workers ; 2. other manual workers ; 3. non-manual workers ; 4. together ; 5. family members ; 6. total.

A 95—98 éves korú megvizsgáltak nagyobb számú adata alapján levonható következtetések bizonyos fokig ellentétben állanak az elmondottakkal. Az ilyen kort megért nőknek például csak mintegy 40%-a volt kereső, a

munkábaállásra vonatkozó arányuk tehát jóval alacsonyabb, mint a legidősebbeké. Ennek megfelelően az látszik valószínűbbnek, hogy ha a munkavállalás és a nagyon magas életkor elérése között nincs is ellentét, pozitív kapcsolat sem bizonyítható. Az egykorinak megfelelő foglalkozási megoszlás alapján hasonlóképpen nem lehet valószínűsíteni a mezőgazdasági népesség hosszabbéletűségére vonatkozó feltételezéseket sem.

A százévesek foglalkozási helyzetének elbírálásához *szüleik foglalkozását* is megvizsgáltuk. Ezek foglalkozási összetétele a százévesek foglalkozási megoszlásához hasonló képet mutat. A különleges öregkorú adatgyűjtés során megvizsgált 26 öregkorú személy közül 14-nek szülője is mezőgazdasági foglalkozású (12 önálló gazda, 2 mezőgazdasági munkás) volt. 3 egyénnél a szülő foglalkozása egyéb fizikai dolgozó, 4-nél iparos, 3-nál szellemi dolgozó, 2-nél ismeretlen.

Az a tény, hogy a százévesek között jelentős számmal voltak mezőgazdasági foglalkozásúak, együttjár azzal, hogy életüknek igen korai szakaszában kezdtek el dolgozni. A 20 személy közül, akinél ismerjük a *dolgozni kezdés időpontját*, 12 már tizenkét éves korában vagy az előtt kezdett el dolgozni, 5-en 15–16 éves korukban és csupán 3-an 17 éves koruk betöltése után. A munka korai megkezdése tehát százéveseinknél nem akadályozta a legmagasabb életkor elérését. A 95 évesek és idősebbek adatai hasonlóan a munka fiatal korban való kezdéséről tanúskodnak.

6. A legidősebbek megoszlása a dolgozni kezdés kora szerint
Состав лиц наиболее старого возраста, по возрасту когда стали работать
Oldest Persons by the Age Having Started Work

Életkor (amikor dolgozni kezdett) (1)	95–98 évesek	99 éves és idősebbek	95–98 évesek	99 éves és idősebbek
	száma (2)		százaléka[1] (3)	
6— 9	26	2	10	10
10—14	162	10	60	50
15—19	52	7	19	35
20—29	25	1	9	5
30—	5	—	2	—
1. Nem dolgozott és ismeretlen	64	6	.	.
2. Összesen	*334*	*26*	*100*	*100*

[1] A nem dolgozott és ismeretlen csoport nélkül.

Горизонтальная графа : (1) Возраст (когда стали работать) ; (2) число ; (3) процент.
Вертикальная графа : 1. Не работавшие и 2. неизвестные ; 3. всего.
Heading : (1) Age (of having started work) ; (2) number ; (3) per cent.
Lateral text : 1. Did not work and unknown ; 2. total.

Lényegében ugyanilyen értelmű megállapítást tehetünk akkor is, ha azt vizsgáljuk, hogy az *aggkorúak mikor hagyták abba* foglalkozásuk végzését. A 21 megvizsgált közül — akiknek ilyen jellegű adatait ismerjük — négyen jelenleg is dolgoznak, hatan 95 és 100 éves koruk között hagyták abba a munkát, további kilencen pedig 85–94 éves korukig folytattak kereső tevékenységet. Csupán két olyan százévest ismerünk, akik „fiatalabb" korukban hagyták abba aktív tevékenységüket, ezek közül is egyik 80 éves, a másik pedig 60 éves korában.

A 34 legidősebb közül a népszámlálás időpontjában 5 személy önálló jövedelemmel rendelkezett, mint még dolgozó aktív kereső (saját földtulaj-

donukon gazdálkodtak), 7 öregkorú saját jogon rendelkezett nyugdíjjal vagy járadékkal, 7 nőnek özvegyi nyugdíja volt. Ketten társadalmi segélyből éltek. Tizenhárman nem rendelkeztek jövedelemmel, családtagjaik tartották el őket.

A legidősebbek gazdasági helyzetének jellemzéséhez tartozik az is, hogy a népszámlálás idejében közülük 7-nek volt saját *földtulajdona*, tizenhetüknek pedig a családja rendelkezett földtulajdonnal. A gazdaság nagysága a legtöbb esetben 5—10 kat. hold (8 eset), illetve 1—5 kat. hold (6 eset) közé esett.

A SZÁZÉVESEK ÉLETKÖRÜLMÉNYEI

A vizsgálat adatai alapján a százévesek jelenlegi életkörülményeit is több vonatkozásban kísérhetjük nyomon. Ezek közül közvetlen, de nem feltétlenül biztos értékmérő az aggkorúak *saját jövedelmének* ismerete. A 34 idős személy közül 13 nem rendelkezett önálló jövedelemmel. A többinek volt jövedelme, de négyük földtulajdonból származó jövedelmének nagyságát nem tudták meghatározni. A havi pénzjövedelmek viszonylag elég alacsonyak voltak : egy személynek 200 Ft alatt maradt, hatnak 200—300 Ft-ot, négynek 300—500 Ft-ot, négynek 500—600 Ft-ot, kettőnek pedig 700—800 Ft-ot tett ki a pénzjövedelme.

A jövedelmek azonban nem tükrözik megfelelően az öregkorúak gazdasági helyzetét, mert többségük családi környezetben él, ahol eltartásukról gondoskodnak. Az *aggkorúak eltartói*, illetve gondozói között 14 mezőgazdasági foglalkozású, 2 egyéb önálló, 2 egyéb fizikai,5 pedig nyugdíjas volt. Az eltartó foglalkozása 3 esetben volt ismeretlen, 1 aggkorút szociális otthonban gondoztak, 3 aggkorúról a Tanács gondoskodik, 4 személynek pedig háztartásbeli az eltartója.

Az életkörülményekkel a *lakásviszonyok* szorosan összefüggenek. A százévesek legnagyobbrészt olyan családba tartoztak, ahol a család saját házában, lakásában élt (a 34 százéves közül 28). A többi aggkorú közül hárman főbérletben laktak, egy társbérletben. Ketten intézetben éltek.

A lakáskörülményeket hívebben tükrözik az arra vonatkozó adatok, hogy az öregkorúak hányadmagukkal laknak (alszanak) egy szobában. A 26 ebből a szempontból megkérdezett százéves közül 14 lakott külön szobában, 12-en más személlyel laktak együtt.

A legidősebbek által lakott szobák (helyiségek) legnagyobb része egészséges lakáskörülményeket biztosít számukra. A szobáik zöme világos és száraz, csupán 4 esetben találtunk sötét és 3 esetben nedves szobát. Lakószobáik higiéniai körülményei már nem annyira megfelelőek : a 26 öregkorú közül 5 lakik piszkosnak tekinthető szobában, 9 esetben az adatgyűjtés tanúsága szerint az öregkorú által lakott szoba szellőzetlen volt. Ugyancsak nem tekinthető megfelelőnek az az arány sem, hogy a 26 százéves közül 12-en földes, 2-en köves szobában laknak és csupán 12-en élnek padlós szobában. A földes padlójú szobák aránya az öregkorúak lakásaiban viszonylag magas : 46%, ugyanakkor amikor országosan már 1949-ben is az összes szobáknak csupán 39%-a volt vertföldes padozatú. Fűtéssel ellátva a 26 öregkorú szobája közül 22 volt, az elmúlt télen négyük szobája nem volt fűtve. Az aggkorúak által lakott szobák közül 9 esetben a berendezés hiányos volt,

17 esetben megfelelőnek volt mondható. Sajátos módon a rosszabb lakáskörülmények inkább a külön szobában lakó aggastyánokra jellemzőek. Sötét, nedves vagy fűtetlen szoba kizárólag néhány egyedül lakó százévesnél fordult elő, s a piszkos, szellőzetlen, vertföldes, hiányos berendezésű szobák többsége is a külön szobával rendelkezőké volt.

Közvetett módon világít rá az öregkorúak életkörülményeire az, hogy *külső megjelenésük* milyen benyomást tesz. A speciális vizsgálatot lebonyolító zámlálóbiztosok megítélése szerint a 26 százévesből 20 gondozott benyomást keltett (ebből 12 jól gondozott) és csak 4 személy külső megjelenése volt elhanyagolt (2 személyről e vonatkozásban nem állanak adatok rendelkezésre). Feltűnő, hogy a jól gondozott külső megjelenésű százévesek főleg nők; az aggkorú nők fele, az aggkorú férfiaknak csupán egyharmada volt jól gondozottnak tekinthető. A nők — még ha 100 évesek is — nagyobb gondot fordítanak külső megjelenésükre, mint a férfiak.

A külső megjelenéshez járul hozzá annak — higiénikus vonatkozásokkal bíró — vizsgálata is, hogy az aggkorúak milyen gyakran *tisztálkodnak*. A mosakodás tekintetében kedvező viszonyokról tudunk beszámolni: az aggkorúak majdnem mindegyike (26-ból 24) naponta mosakszik, csupán ketten adtak olyan választ, hogy „esetenként" mosakodnak. A fürdés tekintetében már nem ilyen kedvező a helyzet, amihez természetesen az is hozzájárul, hogy egészségi állapotuk miatt nehézkesebben fürdenek. A 26 százéves közül csupán egy fürdik naponta, 8-an hetenként, 3-an havonként fürdenek, 14 öregkorú pedig egyáltalán nem. A tisztálkodás terén a nők állanak elől. Mindegyikük naponként mosakodik és a gyakrabban fürdők is közülük kerülnek ki, ugyanakkor a soha nem fürdők aránya is közöttük magasabb.

A SZÁZÉVESEK EGYÉB DEMOGRÁFIAI ISMÉRVEI

Az előbbiekben már ismertettük a legidősebb korúak legfontosabb demográfiai jellemzőit. Az alábbiakban még néhány egyéb demográfiai ismérv szerinti megoszlásukat vázoljuk.

A százévesek *műveltségének (iskolai végzettségének) színvonalát* alapvetően társadalmi-gazdasági helyzetük határozza meg. Az a tény, hogy közülük sokan mezőgazdasági foglalkozásúak — elsősorban volt mezőgazdasági munkások, napszámosok — voltak, rányomja bélyegét iskolai végzettségük színvonalára is. A népszámlálás alkalmával összeírt 34 aggkorú személy közül 14 nem járt iskolába, 5-en közülük az elemi iskola 1—3 osztályát, 3-an a 4—5 osztályát, 9-en pedig 6—7 osztályát végezték. Csupán 3 olyan személyt találtunk, aki 8 általános iskolának megfelelő végzettséggel (pl. 4 polgári iskola) rendelkezett.

A százévesek iskolai végzettségének színvonala ennek alapján igen alacsony. 41%-uk nem végzett semmiféle iskolát, ami gyakorlatilag annyit jelent, hogy legalább ilyen arányú közöttük az analfabétizmus. 1920-ban az 50—59 éves korúak között — tehát abban a korcsoportban, amelyekbe akkor a jelenlegi 90—99 évesek tartoztak — az írni-olvasni nem tudók aránya csupán 23% volt. A 4 elemivel és az annál magasabb végzettséggel rendelkező öregkorúak aránya kortársaik 40 évvel ezelőtti végzettségéhez viszonyítva is alacsonyabb.

A legidősebbek alacsony iskolai végzettsége kicsiny számuk következtében nem bizonyíték amellett, hogy az iskolázatlanság nagyobb valószínűséget ad a legmagasabb életkorok eléréséhez, illetőleg, hogy az iskolázottságnak ezzel ellentétes lenne a hatása. A 95—98 évesek között például az iskolába nem jártak aránya megegyezik a 40 évvel ezelőtti aránnyal, s így iskolázottság szerinti összetételük sokkal kedvezőbb, mint a náluk idősebb korúaké.

7. Az iskolai végzettség szerinti összetétel
Состав по школьному образованию и возрасту
Structure by Level of Education and Age

Iskolai végzettség (1)	95—98 évesek	99 évesek és idősebbek	95—98 évesek	99 évesek és idősebbek
	száma (2)		százaléka (3)	
1. Iskolába nem járt	76	14	23	41
2. 1—3 osztály	38	5	11	15
2. 4—5 osztály	49	3	15	9
2. 6—7 osztály	123	9	37	26
2. 8 osztály	22	3	7	9
3. Középiskolába járt	15	—	4	—
4. Egyetemet végzett	3	—	1	—
5. Ismeretlen	8	—	2	—
6. *Összesen*	*334*	*34*	*100*	*100*

Горизонтальная графа : (1) Школьное образование ; (2) число ; (3) процент.
Вертикальная графа : 1. Не ходили в школу ; 2. получили образование в 1—3, 4—5, 6—7, 8. классах начальной школы ; 3. ходили в среднюю школу ; 4. кончили университет ; 5. неизвестное ; 6. всего.

Heading : (1) Level of education ; (2) number ; (3) per cent.
Lateral text : 1. Did not attend school ; 2. attended 1—3, 4—5, 6—7, 8th classes of primary school ; 3. attended grammar (secondary) school ; 4. attended university ; 5. unknown ; 6. total.

Az aggkorúak demográfiai ismérvei között *anyanyelv és vallás* szerinti megoszlásukat is vizsgáltuk. A 99 éves és idősebb népességen belül a magyar anyanyelvűek aránya 80%. Az egyéb nemzetiségekből 2 szlovák, 1 német, 1 horvát, 1 egyéb délszláv, 1 cigány és 1 görög anyanyelvű százévest találtunk ; arányuk valamivel magasabb, mint 40 évvel ezelőtt a 40—59 éves korúak között (az akkori 12%-kal szemben 20%). Vallási tekintetben az aggkorúak 2/3-a a katolikus vallású. Ez az arány hasonló a jelenlegi legidősebb generáció negyven évvel ezelőtti vallási megoszlásához. Az anyanyelvi és a vallási megoszlásra vonatkozó adatok azt mutatják, hogy a nyelvi vagy a vallási hovatartozásnak a százéves életkor elérésében adataink szerint nincs jelentősége.

ENDOGÉN TÉNYEZŐK A 100 ÉVES ÉLETKOR ELÉRÉSÉBEN

Az aggkorúak demográfiai és társadalmi helyzetének, életkörülményeinek áttekintése után felmerül az a kérdés, hogy milyen endogén tényezők járulhatnak hozzá a legmagasabb életkor eléréséhez.

A vizsgálat során adatokat kívántunk szerezni néhány olyan endogén tényezőről is, amelyek elősegítik vagy hátráltatják az öregkor elérésének valószínűségét. E tényezők közül elsősorban az *életkor örökölhetőségének* kérdését szokták említeni. Ezen azt értik, hogy bizonyos családi tulajdon-

ságok alapján az öregkort megért személyek gyermekeinek nagyobb-e a valószínűsége a magasabb életkor elérésére, mint másoknak. A kérdés tanulmányozására feldolgozást készítettünk a legidősebbek szüleinek életkoráról.

8. A legidősebbek megoszlása szüleik halálozási kora szerint
Распределение лиц наиболее старого возраста по возрасту наступления смерти у их родителей
Oldest Persons by Their Parents' Age at Death

Az apa halálozási kora (1)	Az anya halálozási kora (2)							Összesen (3)
	–59	60–69	70–79	80–89	90–99	100–	ismeretlen	
	99 évesek és idősebb korúak (4)							
–59	3	2	—	—	2	—	—	7
60–69	1	—	—	—	—	—	—	1
70–79	1	2	—	1	—	—	—	4
80–89	1	—	1	3	—	—	—	5
90–99	—	—	—	—	2	—	—	2
100–	—	—	—	1	—	—	—	1
Ismeretlen	1	—	1	—	—	—	4	6
Összesen	*7*	*4*	*2*	*5*	*4*	—	*4*	*26*
	95–98 évesek (5)							
–59	27	19	16	8	5	—	4	79
60–69	15	7	5	10	2	—	3	42
70–79	10	14	21	12	4	1	5	67
80–89	18	10	15	18	4	1	3	69
90–99	2	3	2	3	2	—	1	13
100–	—	—	—	—	—	—	—	—
Ismeretlen	2	2	2	8	—	2	48	64
Összesen	*74*	*55*	*61*	*59*	*17*	*4*	*64*	*334*

Горизонтальная графа: (1) Возраст отца; (2) возраст матери; (3) всего; (4) 99-летние и старше; (5) 95—98-летние.

Heading: (1) Father's age; (2) mother's age; (3) total; (4) aged 99 years and over; (5) aged 95–98 years.

A kombinatív táblázat adatai szerint a legidősebbek 50%-ának az anyja, 60%-ának az apja, s az esetek 40%-ában mindkét szülője 70 évnél hosszabb életkort ért meg. Ezen belül 6 olyan esetet is találtunk, ahol mind az apa, mind az anya 80 évnél idősebb volt. Ezzel szemben 50 éves kora előtt csupán négynek az apja és kettőnek az anyja halt meg, de egy kivételével ezeknek a másik szülője idős kort ért el. Ugyanakkor az adatbevallások szerint 3 személy édesapja és 4 személy édesanyja a 90 évet, sőt közülük egynek az édesapja a 100 évet is túlélte.

Megjegyzendő, hogy a szülők életkorára vonatkozó adatok többségükben nem voltak ellenőrizhetők, így csak az adatszolgáltatók bevallásán alapulnak. A bennük rejlő tendenciát azonban nagymértékben valószínűsítik a 95–98 éves korúak hasonló jellegű adatai. Ez utóbbiak szüleinek ugyanis 30%-a 80 éves vagy annál idősebb életkort ért meg, átlagos halálozási koruk pedig alig marad a százévesek szüleinek magas átlagos halálozási kora alatt.[2]

[2] Az előző két bekezdésben és a 9. táblában közölt mutatószámok kiszámítása az ismeretlen korúak figyelmen kívül hagyásával történt.

9. A legidősebbek szüleinek kor szerinti megoszlása és átlagos halálozási kora
Разделение по возрасту и средний возраст наступления смерти родителей лиц наиболее старого возраста
Age Distribution and Average Age at Death of the Oldest Persons' Parents

A szülők által megért kor (1)	95—98 évesek (2)		99 évesek és idősebbek (5)	
	apa (3)	anya (4)	apa (3)	anya (4)
	Százalékos megoszlás (6)			
1. 79 év vagy kevesebb	70	70	60	59
2. 80 év vagy több	30	30	40	41
3. *Összesen*	*100*	*100*	*100*	*100*
	Átlagos halálozási kor (7)			
4. Év	69	70	69	74

Горизонтальная графа : (1) Возраст родителей ; (2) 95—98-летние ; (3) отец ; (4) мать ; (5) 99-летние и старше ; (6) процентное распределение ; (7) средний возраст наступления смерти.
Вертикальная графа : 1. 79 лет или младше ; 2. 80 лет или старше ; 3. всего ; 4. годы.
Heading : (1) Age of parents ; (2) 95—98 years old ; (3) father ; (4) mother ; (5) 99 years old and over ; (6) percentage distribution ; (7) average age at death.
Lateral text : 1. 79 years or under ; 2. 80 years or over ; 3. total ; 4. years.

A szülők magas átlagos életkora arra utal, hogy a 100 éves kor elérésében az öröklődő tulajdonságoknak is van bizonyos szerepük, hiszen a jelenlegi aggastyánok szülei viszonylag hosszú életűek voltak, különösen ha tekintetbe vesszük, hogy szüleik a század elején voltak 50—60 évesek, amikor pedig a rosszabb halandósági viszonyok miatt az átlagos halálozási kor mindössze 24,5 (férfi), ill. 26,7 (nő) év volt, de még a felnőtt (20 éves és idősebb korú) népesség átlagos halálozási kora is alig haladta meg az 56 évet (férfi : 56,5, nő : 56,0). Nem közelítik meg a legidősebbek szülei által megért magas átlagos életkort a századeleji halandósági tábla értékei sem, amelyek szerint a férfiak születéskor várható átlagos élettartama 36,6 a nőké 38,2 év, a 20 éves korban várható átlagos életkor pedig 60,6 ill. 59,9 év.

Ugyancsak az öregkor elérésének endogén tényezői közé sorolható a *születési sorrend* is. A speciális vizsgálat adatai szerint a huszonöt ismert sorrendű százéves közül 10 volt elsőszülött, közöttük tehát az elsőszülöttek aránya 40%. Ezzel szemben a múlt század végén az elsőszülöttek aránya csupán 20% körül lehetett. Ennek alapján az elsőszülötteknél a 100 éves kor elérésének valószínűsége mintegy kétszerese a második és a további szülöttekének. Meg kell azonban jegyezni, hogy a 95—98 éves korúak között az elsőszülöttek aránya alacsonyabb : 30% körüli, mindenesetre közöttük is bizonyítható az elsőszülöttek jóval magasabb aránya. Ezt a tényt valószínűleg az elsőszülöttek nagyobb ellenállóképessége mellett jobb csecsemőkori gondozottságuk is magyarázza.

A szülési sorszámhoz kapcsolódó kérdés a százévesek *testvéreinek száma*. A megkérdezett 99 évesek és idősebbek testvéreinek átlagos száma 5, ami annyit jelent, hogy átlagosan 6 gyermeket szült nőktől származnak. Az aggkorúak között csupán egy olyan akadt, akinek nem volt testvére, olyan pedig egy sem volt, akinek csak egy testvére lett volna, és két testvérrel rendelkezőt is csupán egyet találtunk. Ezzel szemben öt aggastyánnak 3, ötnek 4, három-háromnak 5 vagy 6, kettőnek 7, háromnak 8 testvére volt. Ezenkívül két olyan öregkorút is találunk, akinek 10 vagy több testvére volt.

10. A legidősebbek megoszlása születési sorrend szerint
Распределение лиц наиболее старого возраста по родовому порядку и возрасту
Oldest Persons by Birth Order and Age

Születési sorrend (1)	95—98 évesek	99 évesek és idősebbek	95—98 évesek	99 évesek és idősebbek	Az 1860 körül születettek általában[1] (4)
	száma (2)		százaléka[2] (3)		
1. szülött	100	10	31	40	21
2. szülött	80	4	25	16	18
3. szülött	56	4	18	16	15
4. szülött	24	3	7	12	12
5. szülött	24	2	7	8	10
6. szülött	5	—	2	—	8
7. szülött	13	—	4	—	6
8. szülött	7	1	2	4	4
9. szülött	3	—	1	—	3
10. és további szülött	8	1	3	4	3
1. Ismeretlen sorrendű...	14	1	—	—	—
2. Összesen ...	*334*	*26*	*100*	*100*	*100*

[1] Az 1903—1905. években meghalt nők befejezett termékenysége alapján becsülve.
[2] Az ismeretlenek nélkül.

Горизонтальная графа : (1) Родовой порядок ; (2) число ; (3) процент ; (4) родившиеся около 1860 г.
Вертикальная графа : 1. родовой порядок неизвестен ; 2. всего.
Heading : (1) Birth order ; (2) number ; (3) per cent ; (4) born about 1860.
Lateral text : 1. birth order unknown ; 2. total.

11. A születés hónapja
Рождения по месяцам
Births by Months

Hónap (1)	95—98 évesek (2)	99 évesek és idősebbek (3)	95 évesek és idősebbek összesen (4)		1903-ban élveszületettek (5)
	szám szerint (6)			százalékban[1] (7)	
Január	21	1	22	6,2	8,4
Február	34	3	37	10,5	8,2
Március	32	3	35	9,9	9,0
Április	19	1	20	5,6	8,4
Május	20	—	20	5,6	8,3
Június	23	2	25	7,1	7,7
Július	17	3	20	5,6	8,0
Augusztus ...	31	3	34	9,6	8,6
Szeptember ..	25	1	26	7,4	8,7
Október	38	2	40	11,3	8,7
November ...	34	4	38	10,7	8,1
December ...	34	3	37	10,5	7,9
1. Ismeretlen ...	6	—	6	—	—
2. *Összesen*	*334*	*26*	*360*	*100,0*	*100,0*

[1] Az ismeretlenek nélkül.

Горизонтальная графа : (1) Месяцы ; (2) 95-98 летние и старше ; (3) 99-летние и старше; (4) 95-летние и старше всего ; (5) живорожденные в 1903 г.; (6) число ; (7) процент.
Вертикальная графа : 1. Месяц неизвестен ; 2. всего.
Heading : (1) Months ; (2) 95-98 years old ; (3) 99 years old and over ; (4) total 95 years old and over ; (5) live-born in 1903 ; (7) number ; (8) per cent.
Lateral text : 1. Month unknown ; 2. total.

Mivel a század elején (pl. az 1903. évben) meghalt nőknek átlagosan négynél nem volt sokkal több gyermeke (4,1), s az átlagos gyermekszám a terméketlenek leszámításával sem érte el az ötöt (4,8), ezért a százévesek magasabb testvérszám adatai arra mutatnak, hogy a legidősebb kort megérők nem annyira a kisebb, mint inkább a nagyobb termékenységű anyáktól származnak. Ez a megállapítás nem mond ellent annak, hogy ezen anyák gyermekei közül elsősorban az elsőszülötteknek, sőt bizonyos fokig a második szülötteknek is nagyobb esélyük van a 100 éves kor elérésére, mint a további szülötteknek.

A vizsgálat során feldolgoztuk a legidősebbek születési idejére *(a születés hónapjára)* vonatkozó adatokat is. A születés hónapja szerinti megoszlásban ugyanis kifejezésre jutnak a fogamzásra, a terhességre és a csecsemőhalandóságra gyakorolt szezonális hatások.

A legtöbb időskorú ősszel és a tél végén született. A születés hónapja szerinti megoszlásuk eléggé egyenetlen (a második negyedévben például csupán 18, a negyedik negyedévben viszont 32%-uk született) és eltér az élveszületések összehasonlításul tanulmányozott századeleji szezonalitásától, amely sokkal egyenletesebb megoszlást, s az aggkorúakéhoz képest eltolódott idényhullámokat mutat.

A LEGIDŐSEBB KORT MEGÉRTEK TERMÉKENYSÉGE

A 18 százéves nő közül — akikre vonatkozóan a speciális vizsgálatból adatokkal rendelkezünk — élete folyamán 16 élt házasságban. Közülük egyetlen olyat sem találunk, akinek ne született volna gyermeke. Ugyanakkor 1949-ben az akkori 70 éves és idősebb korú özvegy nők közül a gyermektelenek aránya 13% volt. Egy gyermeke 3, két gyermeke 2 aggkorú nőnek volt, tehát egy-két gyermekes volt az összes házasságban élt nők 31%-a. Ez az arány jóval magasabb volt a 70 éven felüliek 1949. évi 17%-os országos arányánál. A 3-4 gyermekes és az öt és több gyermekes százévesek aránya (19 és 50%) körülbelül megfelel az országos átlagnak. Ez annyit jelent, hogy a normális biológiai folyamatok — mint a gyermekszülés — nem akadályai a 100 éves kor elérésének, sőt a néhány gyermeket szülő nők esélye még nagyobb is mint a terméketleneké.

A százéves férfiak termékenysége életük folyamán még magasabb volt, mint a nőké. A nyolc idős férfi közül egyetlen gyermektelen vagy egy-két gyermekes öreget sem találtunk. Egy-egynek volt 4, illetve 5 gyermeke, kettőnek 6, egynek 7 gyermeke. Egy aggastyánnak 9, egynek 12, egynek pedig 16 gyermeke volt.

Hozzáfűzhetjük kiegészítésül azt is, hogy a 26 százévesnek a vizsgálat időpontjáig 142 gyermeke, 196 unokája, 197 dédunokája, sőt közülük hétnek már 14 ükunokája is született, azaz gyermekeik átlagos száma 5,5, unokáiké 7,5 és dédunokáiké 7,6 (a két hajadon és gyermektelen nő leszámításával az átlagok: 5,9, 8,2 és 8,2).

A SZÁZÉVESEK EGÉSZSÉGI HELYZETE

A százévesek demográfiai helyzetének kiegészítő jellemzéseként röviden összefoglaljuk a speciális öregkorú vizsgálat alkalmával megállapított legfontosabb fiziológiai jellegeket. Bár ezek némileg eltérhetnek a szakor-

vosok által megállapított jellemzőktől, statisztikai módszerek alapján történt felvételük és feldolgozásuk mégis összefoglaló módon megfelelő eligazítást ad az öregkorú személyek egészségi helyzetéről.

A százévesek *látóképessége* természetszerűleg nem a legmegfelelőbb. Csupán 1/4-ük látása tekinthető jónak, 2/5-ük pedig kifejezetten rosszul lát. Állandó szemüveghasználatot csupán az aggastyánok 1/6-ánál találtunk, elsősorban amiatt, mert közel 3/4-ük már sehogyan sem tud olvasni. (Ebben részben közrejátszik alacsony kulturális színvonaluk is, tehát az, hogy közülük jelentős számmal találunk olyanokat, akik egyáltalában nem tanultak meg olvasni. Erre mutat az is, hogy a 20 százévesből, akik sehogyan sem olvasnak, 4 azért nem használ szemüveget, mert látása jó.) A *hallóképesség* tekintetében már megfelelőbb a helyzet. Adatgyűjtésünk tanulsága szerint ugyanis közel a felük jól hall, és csupán 3 aggkorúnak van rossz hallása. Egy közülük teljesen süket.

A százéveseknek *fogazata* általában már nincs, vagy csak alig van. Közel 60%-uk teljesen fogatlan, 30%-uknak 1–4 foga van és csak 2 olyan aggkorút találtunk, akinek öt vagy több foga volt. Érdekes módon az aggkorú férfiak fogazata inkább megmaradt, mint a nőké.

A százévesek nagyobb arányú fogromlásának kezdete a 40. életév utánra tehető. Azoknak, akiknek az erre vonatkozó adatait ismerjük, közel 41%-ban 40–59 éves életkorukban kezdtek el fogaik romlani. 33%-uk fogromlása a 60-as években, 19%-uké a 70-es években kezdődött meg. Csupán két olyan öregkorút találtunk, akinek már 30 éves kora előtt kezdtek fogai romlani. A nők fogainak romlása általában hamarabb megindult, mint a férfiaké. A teljes fogelvesztés az összes fogatlan százéves több mint felénél a 85. életév után következett be. Csupán egy olyan aggkorút írtunk össze, aki utolsó fogát 50 éves kora előtt vesztette el. Műfogsort általában nem használnak, csupán egynek volt műfogsora.

A százévesek 1/3-a még dús hajjal rendelkezik, egyetlen teljesen kopasz személy kivételével a többinek ritka a hajzata. Érdekes, hogy dús hajúak többen vannak a férfiak között, mint a nők között (54%, a nők 22%-os arányával szemben). *Fejtartásuk* többségében (54%) emelt. *Járásmódjuk* általában már elég roskatag, sokan csak nehézkesen vagy tántorogva járnak. 30%-uk egyáltalán nem tud járni. Rugalmas vagy könnyed járású csupán az összes 99 éves és idősebb személy 1/5-e.

Emlékezőtehetségük soknak gyenge, közel 1/5-üknél pedig kimondottan rossz emlékezőtehetséget találtunk. Csupán az öregek fele bír jó emlékezőképességgel. A százévesek *éjszakai alvásának* átlagos időtartama szintén rávilágít állapotukra, bár arra nem kerestünk választ, hogy a hosszabb vagy rövidebb alvás jó vagy rossz egészségi állapotuk következménye-e. Mindenesetre figyelemre méltó, hogy egyharmaduk 10 órát vagy még ennél is hosszabb időt alszik, további 42% 8–9, közel 1/5-ük pedig 6–7 órát tölt alvással. Csupán egy olyan aggkorút találtunk, aki 5, és még egyet, aki 4 órát alszik.

A SZÁZÉVESEK FOGYASZTÁSI SZOKÁSAI

Vizsgálatunkban a százévesek fogyasztási szokásainak kutatása is szerepelt. Alapvető kérdés e téren annak megvizsgálása, hogy az öregkorúak életük folyamán milyen *ételeket* kedveltek. E tekintetben azt tapasz-

taltuk, hogy az aggkorúak fele inkábba húsféléket kedvelte, egynegyede a növényi eredetű ételeket, s csupán egy olyan százévest találtunk, aki kizárólag növényi ételeket fogyasztott. A többi öregkorú általában vegyes étrenden élt. A 95—98 évesek és a 99 évesek és idősebbek táplálkozási szokások szerinti megoszlása csaknem azonos.

12. Táplálkozási szokások
Пищевые привычки по возрасту
Nutrition Habits by Age

Milyen ételt kedvelt? (1)	95—98 évesek	99 évesek és idősebbek	95—98 évesek	99 évesek és idősebbek
	száma (2)		százaléka (3)	
1. Hús	171	13	51	50
2. Növényi	77	6	23	23
3. Vegyes	86	7	26	27
4. *Összesen*	*334*	*26*	*100*	*100*

Горизонтальная графа: (1) Каково было любимое блюдо? (2) Число ; (3) процент.
Вертикальная графа: 1. Мясное ; 2. растительное ; 3. смешанное ; 4. всего.
Heading: (1) Which was their favourite dish? (2) Number ; (3) per cent.
Lateral text: 1. Meat ; 2. vegetable food ; 3. mixed ; 4. total.

A százévesek legnagyobbrészt (az esetek 85%-ában) jó *étvággyal* rendelkeznek. Közepes étvágya csak egy, rossz étvágya pedig három aggkorúnak volt. Ennek megfelelően majdnem mindegyikük megfelelően táplált, csupán két hiányosan táplált és egy sovány öreget ismerünk. A százévesek között egyetlen túltáplált vagy elhízott személyt sem találtunk.

13. A legidősebbek jelenlegi és korábbi alkoholfogyasztása
Нынешнее и бывшее алкогольное потребление лиц наиболее старого возраста
Actual and Former Consumption of Alcohol of the Oldest Persons

Alkohol-fogyasztás (1)	95—98 évesek	99 évesek és idősebbek	95—98 évesek	99 évesek és idősebbek
	száma (2)		százaléka (3)	
1. Jelenleg				
2. nem fogyaszt	131	10	39	38
3. néha fogyaszt	159	11	48	42
4. rendszeresen fogyaszt ..	44	5	13	20
5. együtt	*334*	*26*	*100*	*100*
6. Élete folyamán				
2. nem fogyasztott	81	6	24	23
3. néha fogyasztott	172	12	52	46
4. rendszeresen fogyasztott	81	8	24	31
5. együtt	*334*	*26*	*100*	*100*

Горизонтальная графа: (1) Алкогольное потребление ; (2) число ; (3) процент.
Вертикальная графа: 1. В настоящее время ; 2. не потребляют ; 3. иногда потребляют ; 4. регулярно потребляют ; 5. вместе ; 6. в течение жизни.
Heading: (1) Alcohol consumption ; (2) number ; (3) per cent.
Lateral text: 1. At present ; 2. do not consume ; 3. sometimes consume ; 4. regularly consume ; 5. together ; 6. in the course of life.

Az étkezési szokások mellett szükséges volt megvizsgálni a százévesek rendszeres *italfogyasztását* is. Az erre vonatkozó adatok azt tanúsítják,

hogy az aggkorúak majdnem 9/10-e rendszeresen iszik tejet vagy tejeskávét, több mint fele viszont még most is él alkohollal. Közel 1/3-uk gyakran iszik teát, de csak egyetlen olyan százévest találtunk, aki a babkávé rendszeres fogyasztója.

A százévesek *alkoholfogyasztásának* adatait a 95—98 évesekével összehasonlítva azt találtuk, hogy bár az utóbbiak alkoholfogyasztás szerinti megoszlása hasonló az előbbiekéhez, mégis a százévesek között viszonylag több az alkoholt rendszeresen fogyasztó, mint a 95—98 évesek között.

Az alkoholfogyasztás szempontjából megvizsgáltuk a legidősebbek múltbeli szokásait is. Bár a százévesek többségükben nők, mégis csupán 1/4-ük olyan, aki élete folyamán nem fogyasztott alkoholt. Néha élt alkohollal az aggkorúaknak csaknem fele, közel 1/3-a pedig élete folyamán rendszeresen ivott. A 8 aggkorú közül, aki életében általában rendszeresen fogyasztott alkoholt, még jelenleg is 5 rendszeresen él alkohollal.

A százévesek *dohányzási szokásait* anyagunkban elsősorban az határozza meg, hogy a megkérdezettek többsége nő és nagyrészt mezőgazdasági környezetben élt, azaz olyanokból áll, akik — különösen a múltban — viszonylag kevésbé dohányoztak. Ennek következtében a százéveseknek csupán 1/3-a dohányzott életében. A férfiak csaknem mind dohányoztak, a nőknek viszont csak egy tizedrésze.

14. Dohányzás
Курение
Smoking

Dohányzás (1)	Férfi (2)		Nő (5)	
	95—98 éves (3)	99 éves és idősebb (4)	95—98 éves (3)	99 éves és idősebb (4)
	Szám (6)			
1. Élete folyamán				
2. nem dohányzott	21	1	225	16
3. dohányzott	83	7	5	2
4. összesen	*104*	*8*	*230*	*18*
5. ebből jelenleg dohányzik	43	4	2	—
	Százalék (7)			
1. Élete folyamán				
2. nem dohányzott	20	12	98	89
3. dohányzott	80	88	2	11
4. összesen	*100*	*100*	*100*	*100*
5. ebből jelenleg dohányzik	41	50	1	—

Горизонтальная графа : (1) Курение ; (2) мужчины ; (3) 95—98-летние ; (4) 99-летние и старше ; (5) женщины ; (6) число ; (7) процент.
Вертикальная графа : 1. В течение жизни ; 2. не курили ; 3. курили ; 4. всего ; 5. в том числе курят в настоящее время.

Heading : (1) Smoking ; (2) males ; (3) 95—98 years old ; 4) 99 years old an over ; (5) females ; (6) number ; (7) per cent.
Lateral text : 1. In the course of life ; 2. did not smoke ; 3. smoked ; 4. total ; 5. of which : smoke at present.

A dohányosok fele leszokott a dohányzásról. A dohányzás abbahagyása azonban nagyobbrészt már idős korban : a 85. születésnapjuk után történt. A dohányzás mértéke a múltban az esetek 2/3-ában közepesnek volt mondható, csupán a százévesek 1/3-a volt erős dohányos (a 95—98 éves doha-

nyosoknak ugyanakkor 55%-a). Ebből egy cigarettázott, kettő pedig pipázott. A jelenleg még mindig dohányzók közül egy erős dohányos, aki pipázik.

Tájékoztató jellegű összeállításunk természetesen nem foglalkozhatott a a legidősebbek vizsgálatának minden fontos vagy érdekes részletével. Az adatfelvétel részletes eredményeit, s ezeknek az aggkorúak korábbi vizsgálataiból származó adatokkal való egybevetését a bevezetőben említett KSH kiadvány fogja közzétenni.

РЕЗУЛЬТАТЫ ДЕМОГРАФИЧЕСКОГО ИЗУЧЕНИЯ НАИБОЛЕЕ ПРЕСТАРЕЛЫХ

Резюме

Центральное Статистическое Управление непосредственно после переписи населения, состоявшейся в 1960 году осуществило отдельное обследование лиц в возрасте от 85 до 94 лет и лиц старше 95 лет. В настоящем очерке подвергаются изучению итоги последнего обследования при отделении данных относительно лиц, возраст которых в период переписи населения составлял 99 лет и более (последним в период проведения настоящего обследования, как правило, уже исполнилось 100 лет) и их сопоставлении с данными лиц в возрасте от 95 до 98 лет. Численность лиц в возрасте от 95 до 98 лет составляла 334 человека, а численность лиц 99-летнего возраста и более составляла 26 человек (среди опрошенных в ходе переписи 34 человека). Согласно собственным показаниям, данным в ходе переписи населения, удельный вес лиц столетнего возраста составлял 0,67 $^{0}/_{0000}$, а доказать столетний возраст могло 0,14$^{0}/_{0000}$. Наиболее престарелым лицом в период переписи населения являлась женщина, возраст которой составлял 103 года.

Половая пропорция лиц в возрасте с 95 до 98 лет (число женщин в расчете на 100 мужчин) составляла 221, а у более престарелых лиц 240. Преобладающее большинство лиц старческого возраста является вдовым. Анализы таблицы смертности показывают, что вероятность достижения столетнего возраста в значительной степени повышается.

Путем исследования наиболее престарелых по общественной принадлежности и занятости можно установить, что на основании их прежнего распределения по занятости нельзя признать вероятными предположения относительно большей продолжительности жизни сельскохозяйственного населения, хотя шансы последнего на достижение столетнего возраста не являются меньшими, чем у остальных занятых. Можно установить также и то, что между трудовой деятельностью и достижением очень высокого возраста нет противоречия, но здесь также не может быть доказана ни положительная взаимосвязь. Из числа наиболее престарелых 69% начало трудовую деятельность до 15-летнего возраста. Большая часть из них продолжала работать до 85-летнего возраста, а многие работали даже и в период проведения обследования.

Для жизненных условий наиболее престарелых являются характерными низкие денежные доходы или, соответственно, нахождение на иждивении. Их жилищные условия являются менее благоприятными, чем жилищные условия в общегосударственных масштабах, многие из них живут в комнатах с набивным земляным полом. Худшие жилищные условия касаются прежде всего проживающих в отдельных комнатах. Внешний вид наиболее престарелых за редкими исключениями является аккуратным, почти каждый из них ежедневно умывается. Школьное образование наиболее престарелых является весьма низким, а у лиц в возрасте от 95 до 98 лет совпадает с соотношениями, имевшими место 40 лет тому назад.

Среди эндогенных факторов достижения столетнего возраста в настоящем очерке вопрос наследственности возраста изучается через призму комбинирования продолжительности жизни родителей. В большинстве случаев родители жили более 70 лет, а средний возраст наступления смерти у них был гораздо выше, чем ожидавшаяся в начале века средняя продолжительность жизни и средний возраст наступления смерти вообще.

Среди эндогенных факторов настоящее обследование уделяет внимание также и вопросу очередности рождений. Согласно полученным в ходе обследования данным перворожденные имеют больше шансов для достижения наиболее высокого возраста, чем второрожденные и дальнейшие дети. Так, удельный вес перворожденных среди лиц в возрасте 99 лет и более составляет более 40%, а среди лиц в возрасте от 95 до 98 лет 31%, в то время как в конце прошлого столетия доля перворожденных в рамках всех рождений могла равняться примерно 20%. На основании числа братьев и сестер можно сделать вывод относительно более высокой плодовитости матерей. Плодовитость у наиболее престарелых между тем свидетельствует о том, что нормальные биологические процессы, — к числу которых относится и деторождение, — не являются препятствием для достижения столетнего возраста, даже более того, шансы женщин, рождавших несколько раз, являются большими, чем шансы бесплодных.

Распределение лиц старческого возраста по месяцам рождения является неравномерным и отклоняется от сезональности живорожденных в начале века. Так во втором вкартале родилось, например, лишь 18%, а в четвертом квартале 32% лиц этой категории.

Зрение у лиц столетнего возраста, как правило, является слабым, только одна четверть из них видит хорошо. Между тем положение в области слуха является лучшим, около половины из них слышит хорошо. У 60% совершенно нет зубов, при чем у мужчин зубы сохраняются чаще, чем у женщин. Порча зубов у них началась, как правило, после 40 лет, а полная утрата зубов после 85 лет. Искусственные зубы имелись только у одного лица. Густые волосы имеются у 56% мужчин и 22% женщин. Их походка является уже достаточно дряхлой, а 30% из них вообще не способно ходить. Только у половины наиболее престарелых сохранилась ясная память. Треть спит десять часов в сутки и более, а 41% уделяет сну 8—9 часов.

В отношении потребительских навыков было установлено, что половина опрошенных предпочитала мясные блюда, а растительным кушаниям отдавала предпочтение лишь четверть престарелых. Из числа лиц столетнего возраста у 85% наблюдается хороший аппетит. Девять десятых из них регулярно пило молоко или кофе с молоком, примерно треть пила чай и лишь одно лицо потребляло черное кофе. Из числа наиболее престарелых 3/4 потребляло алкогольные напитки и более 80% мужчин курило. В период проведения обследования алкогольные напитки потребляло 60% опрошенных и лишь половина курящих мужчин бросила табак.

RESULTS OF THE DEMOGRAPHIC ANALYSIS OF THE OLDEST POPULATION

Summary

On basis of the 1960 population census the Central Statistical Office carried out special surveys about persons 85—94 years old, on the one hand, and about persons, 95 years old and older, on the other hand. The present study examines the results of the latter ; it separates the data relating to those who were 99 years old and older at the time of the population census (the latter were almost all 100 years old at the time of the survey) and compares them with the data of the 95—98 years old. The number of the persons 95—98 years old and older surveyed was 334, that of the persons 99 years old and older amounted to 26 (the number of those interrogated at the time of the population census was 34). According to the data supplied in the course of the population

census the share of the persons 100 years old amounted to 0,67‰, whereas the share of those whose being 100 years old could be proved, made 0,14 ‰. The oldest person at the time of the population census was a woman 103 years of age.

The sex proportion of the 95—98 years old persons (the number of females per 100 males) was 221, that of the older persons amounted to 240. The overwhelming majority of the extremely old aged population was widowed. The analyses of the life table show that the probability of reaching the age of 100 years increases considerably.

When examining the socio-occupational conditions of the oldest population it can be established that on basis of their former occupational distribution the suppositions of a longer life for the agrarian population cannot be rendered probable, though their chance of reaching the age of 100 years is not less than that of those engaged in othe occupational branches. It can also be established that there is no divergence between the employment and the reaching of a very high age, though a positive connection cannot verified either. 69 per cent of the oldest began to work before having reached the agebe of 15 years. Most of them performed an earning activity till they reached the age of 85 years, many were working even at the time of the survey.

The living conditions of the oldest (population) is characterized by the low money incomes, or, more exactly, by the fact that they are sustained by other persons. Their dwelling conditions are worse than the national average, many of them live in rooms with a floor of beaten earth. The worse dwelling conditions relate mainly to those living in separate rooms. Apart from a few exceptions their exterior is, in general, well-kept, almost each of them washes daily. The school qualification of the oldest is very low, that of the 95—98 years old corresponds to the proportions having existied 40 years ago.

Among the endogenous factors of reaching the age of 100 years the study examines the problem of inheritability of the age by combining the ages reached by the parents. In most cases the parents reached an age of over 70 years, their average age of death, was considerably higher than either the expectation of life or the average age of death in the early years of the century.

Out of the endogenous factors the survey paid also great attention to the question of the order of births. According to the data of the survey the first-born have a greater chance to attain the highest age than the second-born, third-born etc. The share of the first-born among 99 years old and older people amounts to 40%, among 95—98 years old people to 31%, whereas at the end of the last century the share of the first-born may have been about 20 per cent of the total births. On basis of the number of brothers and sisters of the persons analysed, the conclusion can be drawn that the fertility of their mothers was higher. The fertility of 100 years old people, however, shows that the norm biological processes—as confinements—do not put obstacles against reaching the age of 100 years, in fact this chance is even greater in the case of women having given birth to several childern than that of the infertile women.

The distribution by months of birth of the extremely old aged people is more uneven and differs from the seasonality of live births prevailing in the early years of the century. Only 18 per cent were born in the second quarter of the year, whereas 32 per cent were born in the fourth quarter.

The sight of the 100 years old is, in general, weak, only one-fourth have good eyes. Their audition, however, is better ; nearly 50 per cent have a keen hearing. 60 per cent are completely toothless, the males have teeth rather left than the females. The impairment of the teeth began in most cases after having reached the age of 40 years, the full loss of teeth ensued after the age of 85 years. Only one of them had a set of false teeth. 56 per cent of the males and 22 per cent of the females had thick hair. Their way of walking is very unsteady, 30 per cent are unable to walk. Only half of the oldest have a good memory. One-third of them sleeps 10 hours or more, an additional 41 per cent sleep 8—9 hours.

As far as their consumer habits are concerned, half of the persons observed were fond of meat, less than one-fourth preferred vegetable food. 85 per cent of the 100 years old have a good appetite. 9/10th of the interrogated persons have drunk regularly milk or milk coffee, nearly one-third have drunk tea, and only one person preferred pure coffee. Three-fourth of the oldest had consumed alcoholic drinks in the course of their life, over 80 per cent of the males were smokers. At the time of the survey over 60 per cent of the persons interrorgated were alcohol drinkers and only half of the males had broken off smoking.

DEMOGRÁFIA ÉS SZOCIOLÓGIA

DR. KULCSÁR KÁLMÁN

Az utóbbi években a demográfia és a szociológia iránt hazai viszonylatban is megnyilvánuló fokozott érdeklődés, a kutatásokban és eredményekben is lemérhető társadalmi igény szükségessé tette, hogy megkíséreljük sokrétű viszonyuk egyes problémáinak elemzését.

Kétségtelenül megállapítható és a két tudományág viszonyában is tükröződő tény, hogy a demográfia, mint tudomány *nem jelent* pusztán *népességstatisztikát*, a népességnek a legkülönbözőbb ismérvek szerinti megoszlásával, mozgásával kapcsolatos leírását, tehát azt, amit „formális aspektusnak" lehet nevezni. A demográfia és a szociológia viszonyából adódó problémák éppen a demográfia tudományos felfogásával függnek össze, amennyiben a demográfiai jelenségek társadalmi meghatározottságának és társadalmi tartalmának — a biológiai és pszichikai tényezőn túli, de azokkal összefüggő — tanulmányozása a demográfia jelenségei megismerésének elengedhetetlen része. Ebből következik, hogy a demográfia saját kutatási területéhez tartoznak olyan társadalmi jelenségek is, amelyek — más szemszögből — a szociológiai megismerés tárgyát is képezik. Ez a tény azonban csak azt jelenti, hogy az egyes tudományok közti határok nem vonhatók meg abszolút jelleggel, történetileg is változnak, tehát sok tekintetben feltételes jellegűek. A problémák tehát már eleve adódnak abból, hogy a szociológia és a demográfia a minden tudomány számára leglényegesebb két szempont mellett még egy harmadik vonatkozásban is érintkeznek. Nem kétséges ugyanis, hogy tárgyuk szempontjából, de a kutatási módszerek szempontjából is (és itt a minden tudomány, ezen belül minden társadalomtudomány számára közös ismeretelméleti módszeren túl is) megállapíthatjuk szoros kapcsolatukat, de mindkét tudomány művelői előtt is egyre világosabbá válik, hogy a szociológia és demográfia tudományos eredményei egymás számára is nélkülözhetetlen fontosságúak. Ma már éppen olyan nevetségesen hat a szociológia szemrehányása a demográfiának — mely szerint ez csak pusztán számszerű tények összegyűjtése minden elmélet nélkül —, mint a másik oldalról kiinduló bírálat, mely szerint viszont a szociológia csak teória, amelynek a valósághoz, a ténykutatásokhoz nem sok köze van. Az általánosan elterjedt ellenkező szemlélet megnyilvánulása, hogy ma már alig találunk olyan szisztematikus szociológiai kézikönyvet, amelyben ne szerepelne valamilyen formában a demográfiai problematika.

A két tudomány szoros kapcsolatának történeti-társadalmi alapja az a szociológiát és demográfiát egyaránt létrehozó *társadalmi igény*, amely a

polgári forradalmak korában a *társadalom tudományos megismerésének*, alakításának és igazgatásának gondolatában jutott kifejezésre. A szociológiát és a demográfiát létrehozó azonos társadalmi feltételeket és igényeket ma már a polgári társadalomtudomány is elismeri és különösen azon képviselői hangsúlyozzák, akik a két tudomány szoros kapcsolata mellett foglalnak állást. Így pl. *Alain Girard* azt írja, hogy a szociológia és a demográfia két kívánság találkozásából született: a társadalom tényeinek pontos megismerésére és a társadalom tudományos alakítására való törekvésből (1). Anélkül, hogy a társadalmi igény történeti és osztálykötöttségének taglalásába most belemennénk, megállapíthatjuk, hogy az így keletkezett tudományok későbbi alakulását is erősen befolyásolták a polgári társadalom további fejlődéséből adódó társadalmi szükségletek. A tudományos társadalomalakítás igénye ugyan társadalmi méretekben ebben a társadalomban nem válhatott valósággá, s ezt a funkcióját a szociológia és a demográfia csak az új, megváltozott társadalmi rendben töltheti be, mégis a polgári társadalom társadalmi szükségletei, ha kisebb egységekre és problémákra korlátozottan is, a társadalmi rend apologetikájának szempontjain túlmenően is kifejeződtek a szociológia és demográfia tudományának fejlődésében, sok tekintetben fellendülésében. Ezek a szükségletek ma már hangsúlyozottan prakticista jellegűek, amelyek kutatási valóságként — különösen a szociológiában — a nagy összefüggések és törvényszerűségek eltakarására vezettek, kifejezetten mikroszociológiai jellegűekké váltak, éspedig érdekes módon a demográfia kutatási módszereinek bizonyos fokú segítségével is. (Csak zárójelben jegyezzük meg, hogy ebben a vonatkozásban bizonyos fokig megfordult a helyzet, amennyiben a demográfia több kutatója hangsúlyozza, hogy elmélet nélkül nem lehet a népességstatisztika által szállított tényanyagot megfelelően feldolgozni, sőt még leírni sem (2), míg sok szociológus kiált apage-t minden elméletre, sokan pedig az elméletnek egy fajta instrumentális szerepet szánnak, főleg hipotézisalkotás formájában az empirikus szociológiai kutatásokban (3, 4).

Az azonos társadalmi alap és az azonos tárgyból fakadó következmények különösen akkor váltak kifejezettekké, midőn a polgári társadalom további fejlődésével a szociológia tudománya pontosabban körvonalazódott, sőt bizonyos „imperialista" törekvések is jellemezni kezdték a társadalomtudományokon belül. Egyebek közt ezek a törekvések is szülték a szociológia és a demográfia viszonyában oly nagy fontosságúvá vált *társadalmi morfológia* fogalmát. Ebbe a fogalomba burkolva kísérelte meg a szociológia a demográfiát magába olvasztani, s sok tekintetben a mai hasonló törekvések is a társadalmi morfológia problémájának leple alatt bújnak meg (5). A társadalmi morfológia problémája — azon túl, hogy felveti a demográfia, mint önálló tudomány létének a kérdését — további tartalmi problémákat is szül mind a szociológia, mind pedig a demográfia szempontjából.

TÁRSADALMI MORFOLÓGIA, SZOCIOLÓGIA, DEMOGRÁFIA

A társadalmi morfológiát — mint a szociológia segédtudományát — *Emile Durkheim* írta körül először, és azokat a tudományokat értette alatta, amelyek a társadalom anyagi szubsztrátumával foglalkoznak, ennek jelen-

ségét leírják és megmagyarázzák. A társadalmi élet szubsztrátumon nyugszik — fejtegeti *Durkheim* —, amely nagyságát és formáját meghatározza. Ez az individuumok tömegéből áll, amelyekből a társadalom összetevődik ; abból a módból, ahogyan ezek a föld felszínén eloszlanak ; minden olyan dolog természetéből és alakjából, amelyek a kollektív kapcsolatokat befolyásolják. A társadalmi szubsztrátum függ a népesség nagyságától és sűrűségétől, attól, hogy a városokban vagy a falvakban koncentrálódik-e erősebben, attól, hogy hogyan helyeződik el a városokban és a lakásokban, a határoktól, amelyek körülveszik, a közlekedési utaktól, amelyek keresztülvezetnek rajta, stb. „Másrészt a szubsztrátum állapotát befolyásolja közvetve vagy közvetlenül minden társadalmi jelenség, ahogyan minden, az emberi agy állapotával közvetlenül vagy közvetve kapcsolatban álló tudati jelenség is. Mindez olyan problémaösszefüggés köré csoportosul, amely iránt a szociológia nyilvánvalóan érdeklődik. Ezek a problémák mind egy és ugyanazon tárgyra vonatkoznak, és ebből a tudomány azonosságának is következni kell. Javasoljuk, hogy ezt a tudományt társadalmi morfológiának nevezzük" (6). S később még határozottabban : „. . . . a társadalmi morfológiába vettük fel mindazt, ami a városi és vidéki centrumok demográfiájához és geográfiájához tartozik" (7).

A *Durkheim*-iskola még mindig jelentős helyet foglal el a mai francia szociológiában, így azután nem csodálatos, ha a mai francia szociológia még mindig operál a társadalmi morfológia fogalmával. Ha végigtekintjük a fogalom meghatározásait *Durkheim* óta, akkor láthatjuk, hogy bármilyen terjedelműek is azok, a demográfiát, illetőleg a demográfiai jelenségeket mindig magukban foglalják. A legjellemzőbb példa erre talán *M. Halbwachs*, aki külön monográfiát szentelt a társadalmi morfológiának. *Halbwachs* a társadalmi morfológia kettős fogalmát különbözteti meg, tágabb és szűkebb értelemben használja. Tágabb értelemben ide tartozna mindaz, amit *Durkheim* felsorolt, hiszen minden társadalmi jelenségnek, társaságnak, családnak, egyháznak, államnak, stb. megvan a materiális formája. Mindezeket a jelenségeket azonban morfológikus jelleggel is vizsgálja már a szociológia valamelyik része, így a szűkebb értelemben vett társadalmi morfológia számára nem marad más, mint a *népesedés tényei, így a társadalmi morfológia egyenlő a népességtudománnyal* (8). Így summázhatnánk *Halbwachs* fejtegetéseit, kiegészítve még egy nagyon lényeges régebbi megnyilvánulásával is, amely már mélyebbre enged betekintést a társadalmi morfológia tartalma meghatározási módjába. „Egy és ugyanazon morfológiai jelenséget a legkülönbözőbb gazdasági változások kísérhetnek anélkül, hogy természete általuk a legcsekélyebb mértékben is megváltozna" ; így „a morfológiai jelenségeket, pl. a vándorlást morfológiai jelenségekkel kell magyarázni, és a vizsgálat céljaira a gazdasági jelenségektől el kell választani" (9). *Halbwachsnál* a társadalmi morfológia így teljesen formális jellegű tudománnyá változna, nem vitásan abból is következve, hogy a társadalmi jelenségek struktúráját és formáját azonosként kezeli (10). Ez még a durkheimi állásponttól is lényegesen messzebb esik, és joggal hívja fel a figyelmet e formalista magyarázatra a mai francia szociológia egyik neves képviselője is (11). *Durkheim* ugyanis nem választotta el a társadalmi csoportok változásainak quantitatív jellegű kutatását a minőségi, tehát a tartalmi változásoktól, csak későbbi követőinél helyeződött a

hangsúly mindinkább a morfológia formális és ezzel quantitatív jellegére, és oldották fel a *tartalmi vonatkozásokat* is a formában. Érdekes, hogy ennek a fejlődésnek a veszélyét éppen az a *René König*, német szociológus észlelte, aki az empirikus társadalomkutatás propagátoraként a modern német szociológiában éppen a formális kutatások képviselője (12).

Milyen következmények származhatnak a formális koncepcióból? A demográfia és a szociológia számára egyaránt kedvezőtlenek, és ezek sokszor valóban kísértenek is mindkét tudomány fejlődésében. *Girard* francia demográfus, pl. midőn elismeri, hogy *Halbwachs* valóban sokat tett a szociológia és a demográfia kapcsolatainak a társadalmi morfológia területén való felderítéséhez, azt is kifejti, hogy ha elfogadjuk a *Halbwachs*-féle meghatározást, amely lényegében *Durkheimre* nyúlik vissza, akkor arra a következtetésre juthatunk, hogy mert minden emberi társulás elsősorban személyek társulása, mindegyiknek — legyen az vallási, politikai vagy gazdasági társulás (és ennélfogva népesség) — megvan a maga sajátos morfológiája, amelyet quantitatív eszközökkel lehet mérni és számlálni, így azután akár azt is mondhatjuk „tout sociologue devrait se doubler d'un démographe" (13). Volt már példa a szociológia fejlődésében arra, hogy mindent demográfiai tényekkel igyekezzenek magyarázni, s ha ez a szemlélet már a polgári szociológiában is túlhaladott, még mindig megmaradt — bár egyre csökken — a *Girard* és *König* által észlelt azonos, bár különféleképpen kifejezett veszély, amely szerint a *társadalom strukturális, tehát tartalmi vonatkozásait összekeverik* a formával, illetőleg a formai vizsgálatok módszereit tartják kizárólagosnak mind a demográfiában, mind pedig a szociológiában.

A veszély a szociológia számára tehát nyilvánvaló, de nem kisebb méretű a demográfia esetében sem. A morfológiaként felfogott demográfia ugyanis szükségképpen formális marad, amely a maga matematikai eszközeivel nem képes a demográfiai jelenségek számszerű alakulása mögötti társadalmi tényezők feltárására, így a demográfiai jelenségek adekvát magyarázatára sem, különösen ha ezeket a számszerű adatokat a *társadalom struktúrájával* azonosítja. Ezért figyelhető meg már hosszabb idő óta a morfológiai értelemben vett demográfia *meghaladásának* folyamata, amely vagy — mint az a bevezetőben idézett *Mackenroth* megállapításból kitűnik — az elmélet iránymutatásához folyamodik, vagy — mint az *Girard* gondolatmenetéből látható — a demográfiai tények szociológiai aspektusainak együttes vizsgálatát sürgeti, legalábbis a polgári elméletben.

A szociológia és demográfia a morfológia szintjén tehát nem művelhető eredményesen, és ebben a fogalomban mindkét tudományra hasznosan nem is közelíthető egymáshoz. Nemcsak azért, mert a morfológiai szemléletből következő formális és pusztán mennyiségi aspektus a szociológiát és a demográfiát egyaránt formális tudománnyá, puszta leírássá változtatja, hanem elsősorban azért, mert a *jelenségek, és így a társadalmi jelenségek formai és tartalmi vizsgálata nem szakítható el egymástól.* A morfológia pedig egyik használatos értelmében a forma mesterséges önállósítása, másik értelmében pedig — és ez még rosszabb — a forma azonosítása a tartalommal. *A. Cuvillier* francia szociológus ugyanis igazat mond, midőn azt állítja hogy a társadalmi morfológia alapelve szerint a népesség kvantitatív változásai a struktúra módosulását is maguk után vonják. (Ha akkor már nincs is igaza,

amidőn ezt az elvet *Hegel* ismert tételével, a mennyiségi változások minőségivé való átalakulásáról igyekszik kapcsolatba hozni (14). Ha elfogadnánk a morfológia alapelvét, akkor elfogadnánk azt is, hogy a forma határozza meg a tartalmat. Ezzel szemben még a népesség mennyiségi változását a legkülönbözőbb vonatkozásokban is társadalmi tényezők alakulása, társadalmi jelenségek szabják meg, illetőleg az ilyen változások is részben a *társadalom tartalmi struktúrájára* vezethetők vissza, amely azonban nem azonos a népesség struktúrájával. A morfológiai szemlélet említett veszélye, amely a szubsztrátum formai vonásait jelentő adatokat a társadalom struktúrájaként fogja fel, lényegileg ugyanis a *népesség struktúráját* tekinti a *társadalom struktúrájának*. A népesség struktúrája azonban — amely a demográfiai vizsgálódások egyik magától adódó tárgyát is jelenti — még mindig csak *forma, amelyben végsősoron a társadalom struktúrájából adódó következmények nyilvánulnak meg*, mint ahogyan azok fejeződnek ki *egy* demográfiai jelenség, pl. a család struktúrájának alakulásában is. Ezzel kapcsolatban azonban kénytelenek vagyunk egy közhelyszerű, de valóságot kifejező fordulattal is élni, amidőn azt mondjuk, hogy a forma visszahat a tartalomra, s így a népesség struktúrája, vagy az egyes demográfiai jelenségek struktúrája is visszahat és sok tekintetben kifejeződik a társadalom struktúrájában, tartalmi vonásait jelentő jelenségeiben is. Mindezt egy mondatban konkretizálhatjuk, éspedig abban a megállapításban, hogy a *demográfiai jelenségeknek szociológiai tartalmuk* van, és ez a tény határozza meg elsősorban a demográfia munkakapcsolatát is a szociológiához.

A DEMOGRÁFIAI JELENSÉGEK SZOCIOLÓGIAI TARTALMA

Azt a tényt, hogy a demográfiai jelenségek alakulása szociológiai jelenségekkel van összefüggésben — még a „legbiológiaibb" természetűek is —, ma már aligha lehetne tagadni. Nagyjából elismerik ezt a szociológusok éppen úgy, mint a demográfusok. Így *Cuvillier* szerint a demográfiai viszonyok, a születési és halálozási arányszámok, a vándormozgalmak és hullámok nem tekinthetők és nem vizsgálhatók a társadalmi élet teljes összefüggéseitől elszakítva (15). *Girard* azt írja, hogy a demográfiai jelenségek, azok is, amelyek első pillanatra függetlennek tűnnek a társadalmi „ellenőrzéstől", valójában szoros összefüggésben vannak és meg sem érthetők a társas élet azon kereteitől elszakítva, amelyhez tartoznak (16). A problémának az egyik oldala tehát világos, a *társadalom tényei befolyásolják a demográfiai jelenségek alakulását*, noha az sem tagadható, hogy a demográfiai viszonyok sok tekintetben hatnak a társadalom egyes jelenségeinek alakulására is. A demográfiai jelenségek matematikai eszközökkel való vizsgálata is lényegében, vagy legalábbis sok esetben társadalmi tényezők hatását mutatja ki, illetőleg a matematikai analízis során feltárt összefüggések ezeknek a tényezőknek számbavétele nélkül nem magyarázhatók meg. Ilyen eredményre jutott például egy, a magyar házassági mozgalom néhány jellegzetességét a házassági táblák alapján vizsgáló tanulmány is, amely szerint „a házassági mozgalom alakulása döntő mértékben a társadalmi-gazdasági tényezők hatására változó házasodási kedvtől (valószínűségtől) függ", noha más tényezők a népesség kor és családi állapot

szerinti megoszlása — amely azonban, hozzátehetjük, sok szempontból ugyancsak társadalmi tényezők által meghatározott — is befolyásolja a házassági mozgalom nagyságát (17). A házassági mozgalom adatainak bizonyos bontásban való megfigyelése méginkább aláhúzza a társadalmi, ezen belül a kulturális, tudati s más tényezők hatását, hogy külön ne is szóljunk a szintén jelentősen közreható, magából a *népesség struktúrájából* adódó tényezőről. Egy, a munkásifjúság 1957. évi házasodását megfigyelő vizsgálat például olyan tendenciákat tárt fel, amelyek alkalmasak a társadalmi tényezők hatásának tanulmányozására. A vizsgálat szerint a társadalmi környezet hatása, többek között abban jelentkezett, hogy — az azonos iparágban dolgozók összeházasodásának aránya mellett (ez utóbbi az üzem társadalmi-kulturális szerepére figyelmeztet ebben a vonatkozásban is) — a jobbára mezőgazdasági környezetben élő bányász fiúk 31,3%-a nősült a mezőgazdaságból, s még ennél is több vidéki, a városban még csak ideiglenesen élő fiatal építőipari (jobbára segéd-) munkás (az e kategóriába tartozó megfelelő munkások 39%-a) házasodott a tartósabb és szilárdabb bázist jelentő, otthoni paraszti környezetből. De megmutatkozik az új munkásgeneráció kulturális színvonalának emelkedése, az új értelmiség összetétele, a nagyváros nivelláló hatása is azokban az adatokban, amelyek azt jelzik, hogy egyre több munkásifjú vesz el szellemi foglalkozású lányt, különösen azokban az iparágakban, amelyekben a tanulóktól már az érettségit is megkívánják. A házassági mozgalom alakulásán belül, tehát sokrétűen nyilvánulhatnak meg a társadalom szociológiai jellegű tényezői, amelyek a vizsgált összefüggésben azonban demográfiai jelenségekben fejeződtek ki.

A házassági mozgalom alakulása azonban — bár társadalmi tényezők határozzák meg és ezek vizsgálata nélkül maga a számokban kifejezésre jutó tendencia sem érthető meg — még mindig nem adja meg azt a képet, amely ebben a vonatkozásban a társadalom struktúrájával összefüggésben vetne fényt a házasságra, mint *demográfiai jelenségre*. A társadalom struktúrájával összefüggő vizsgálatok nem rekedhetnek meg az olyan, végeredményben másodlagos tényezők vizsgálatánál sem, amelyek kisebb vagy nagyobb fokban kifejezésre jutnak többek között a házasságkötések számának alakulásában. A demográfiai jelenségek alakulásában kifejeződő társadalmi tényezők mellett és azokkal sok tekintetben összefüggően ugyanis minden demográfiai jelenségnek *szociológiai tartalma* van. Ez a szociológiai tartalom az, amely sok tekintetben a demográfiai jelenség egyéb, például biológiai tényezőit is alakíthatja. Az előbbiekhez kapcsolódva jó példa erre a család tartalmának átalakulása. A házasság fogalma természetesen nem azonos a családdal, de szorosan összefüggenek, és ez az összefüggés szociológiai tartalmuk átalakulásában is kifejezésre jut. Szinte közhely már a modern szociológiában, hogy a házasságban a nő helyzete megváltozott (18), s hogy ez a változás a nemi státus szociológiai tartalmával függ össze. Ugyanaz a fejlődés azonban, amely a nő nemi státusának társadalmi tartalmát megváltoztatta, mélyreható változásokat idézett elő a család szociológiai tartalmában is. Ez a változás különösen a szocialista társadalom viszonyai között észlelhető. Az a világszerte megnyilvánuló folyamat ugyanis, amely az iparosodással, az urbanizációval stb. megszüntette a családnak mint termelési egységnek ilyen jellegzetességét, bizonyos fokig érintetlenül

hagyta a mezőgazdasági családok e tartalmát. Ilyen jelenségek különösen az éppen iparosodó, vagy az ipart gyorsabban fejlesztő országokban észlelhetők (19). A mezőgazdaság Magyarországon is egyre teljesebbé váló átalakítása a család termelési egység jellegét a mezőgazdaságban is megszüntette. Ennek a ténynek rendkívüli hatása van, nemcsak a család szociológiai tartalmának alakulására, de az egész falusi társadalom fejlődésére is, amelynek hagyományos életrendje köztudomás szerint a család ilyen központi szerepére és helyzetére épült. Ez a körülmény a család demográfiai jellegű tényezőire döntő hatással volt, hiszen köztudott, hogy a család nagysága, különösen a gyermekek száma a mezőgazdaságban összefüggésben volt a család termelési egység jellegével. Különösen primitívebb körülmények között a paraszti termelés érdekei is hatottak a gyermekszám alakulására, főképp a munkaerő igény szempontjából. (Természetesen távolról sem állítjuk, hogy a falusi termékenység alakulásának ez volt az egyetlen, vagy akár meghatározó jelentőségű tényezője, hiszen igen sok helyen kifejeződött a föld nagyságának ellentétes hatása az egykézésben, amely általában éppen a módosabb parasztoknál terjedt el, a föld egységének és nagyságának, a család státusának fenntartására.) Egy japáni vizsgálat szerint a falusi családok termékenységét döntően határozza meg a valódi vagy vélt munkaerőszükséglet (20), amely a születések számának emelkedésében fejeződik ki, olyannyira, hogy más oldalról viszont mezőgazdasági munkaerőfelesleget produkál. A család alapvető tartalmi változásának (amely napjainkban a mezőgazdaság átalakulásának folyamatában szinte kézzelfoghatóan érezhető) hatása a család szociológiai tartalmának másodlagos vonásaiban is kifejezésre jut, mindabban, amit *Mowrer* amerikai szociológus úgy fogalmazott meg, hogy a család „magatartások és eszmék szervezete is, amelyet minden család függetlenül fejleszt ki, és amely jellemző a családra" (21). Ezek a vonások természetesen nem függetlenül alakulnak ki, ahogyan azt *Mowrer* feltételezi, hanem az alapvető társadalmi viszonyok, az egész társadalom változása nyomán, nagyjából azonos tartalmat adva az egy korra és társadalomra jellemző családoknak.

A demográfiai jelenségek szociológiai tartalmának jellemzésére kínálkozó számtalan példa közül ragadjuk most ki a nemet és a kort, amely egyébként is számos más demográfiai tényezővel van összefüggésben.

A kor és a nem behatóbb vizsgálatakor ismernünk kell a nemek státusának és az egyes korcsoportoknak társadalmi tartalmát. Ez a tartalom ugyanis, bár minden korban és társadalomban alapvetően azonos biológiai, pszichikai sajátosságokat takar, mégis sokféleképpen alakul az alapvető társadalmi-gazdasági alakulatok, az egyes történelmi korszakok szerint, sőt egy korszakon és társadalmi-gazdasági alakulaton belül is az egyes társadalmak gazdasági-kulturális fejlettségének, etnikai összetételének stb. megfelelően. Amikor tehát *Halbwachs* felteszi a kérdést, hogy a nemek közötti különbség tisztán biológiai jellegű-e, joggal kiegészítheti egy másodikkal is: Vajon olyan biológiai feltétele-e ez a társadalmi életnek, amelyet a társadalom „kívülről" kap, s azon semmit sem változtat, vagy alakít? S midőn válaszában megállapítja, hogy társadalmi eltérés tapasztalható a nemek között a legkülönbözőbb intézményekben, szokásokban, jogszabályokban, amelyek azonban nem azonosak, és legkülönbözőbb társadalmak szerint változnak, így pl. a modern civilizáció fejlődése igen sok vonatko-

zásban csökkenti, vagy elmossa a nemek közötti társadalmi különbségeket (22), — máris olyan kérdést érint, amely a szociológiában a státus, jelen esetben a nemi státus problémájával kapcsolatos. A státus probléma a nemek vonatkozásában eléggé bonyolult. Hogy az általánosan több státusban élő egyén magatartásában, s ezen túl társadalmi életében melyik a meghatározó, a további kérdések egész szövevényét veti fel. A nemi státus társadalmi, gazdasági és kulturális kondicionáltsága pl. napjainkra már meglehetősen differenciálta (az osztálymeghatározottságon túl is) a nők szociológiai helyzetét. Ez a tény elsősorban a női munkavállalás tömeges jellegének következménye. *König* német szociológus a státus fogalmáról írva megkülönböztet „kijelölt" státust, amelyet már a születés megállapít az individium számára, és „szerzett státust, amely már az egyén speciális teljesítményén nyugszik. Tipikusan „kijelölt" státusnak tekinti a nemet, amely alapjában minden társadalmi különbözőség ellenére ugyanaz (23). A nemi státus szociológiai tartalmának változása azonban e státus „kijelölt" jellegét — hogy *König* szóhasználátánál maradjunk — sok tekintetben elhomályosítja. Vagyis az a tény, hogy valaki pl. nőnek születik, már csak bizonyos — egyre szűkebb — vonatkozásban határozza meg társadalmi szerepét. Az ún. „szerzett" státusok hallatlan szaporodása és differenciáltsága az, amely a női státus szociológiai tartalmának mai értelmét megadja. Ez — mint említettük — a tömeges női munkavállalás, társadalmunkban a nők egyre teljesebbé váló tényleges egyenjogúságának folyamatával függ össze. A nők munkavállalásának kérdését pedig — mivel igen sok népesedési jelenséggel áll kapcsolatban — a demográfia behatóan vizsgálja.

Év	Férfiak az összes keresők százalékában	Nők	Férfi keresők a férfiak százalékában	Női keresők a nők százalékában
1920	70,0	30,0	67,8	27,4
1930	73,3	26,7	69,0	24,0
1941	72,2	27,8	71,3	26,3
1949	69,9	30,1	69,6	27,8
1960	63,8	36,2	70,1	37,2

Forrás: 1960. évi népszámlálás 2. Személyi és családi adatok képviseleti minta alapján. Budapest, 1960. 15. old.

A tábla adatai szerint a vizsgált negyven évben a női foglalkoztatottság fokozatosan emelkedett Magyarországon éppúgy, mint az egész világban. Ez a tendencia megfelel az ipari társadalom fejlődésének, az urbanizációnak, amely a nők foglalkoztatottságát és ennek következtében általánosságban jogi egyenlőségüket is eredményezte. Az 1949. évi adatok által rögzített ugrás már megmutat valamit az alapvető társadalmi-gazdasági viszonyok megváltozásából, amely a nők státusára is lényeges hatással volt. S hogy az új szocialista társadalmi viszonyok ezt a hatást mennyire mélyítették, világosan mutatja az a tény, hogy a munkaképes korú női keresők aránya a munkaképes korú női népességhez viszonyítva 36,3%-ról 50,6%-ra emelkedett, míg ugyanez az arány a férfiaknál csak csekély emelkedést mutat.

A nők nemi státusában bekövetkezett változások azonban bizonyos fokig sajátosak. Ismert pl., hogy a nők foglalkoztatottságának növekedése, a nők által végzett munka jellegének megfelelően, a népgazdaság egyes

ágaiban nem egyenletesen jelentkezik. A növekedés túlnyomórészt az iparépítőiparra és a mezőgazdaságra jellemző, e népgazdasági ágakban a kereső nők aránya 1949-hez viszonyítva 43, illetőleg 24 százalékkal emelkedett, míg a többi népgazdasági ágakban az együttes növekedés mindössze 10%-os volt (24). Nem vitás, hogy a nők bizonyos foglalkozási ágakba való csoportosulásának vannak biológiai és ebből fakadó pszichikai feltételei, de az is bizonyos, hogy jórészben közrejátszik a társadalom ítélete is a nők egyes foglalkozásokban való részvételéről. Így a nemi státus szociológiai tartalmát sokféle tényező határozza meg az alapvető társadalmi viszonyokból fakadó követelményeken túl is. Világos, hogy az alapvető tényező a nők foglalkoztatottsága emelkedésének ténye. Ez módosítja a nő helyét a családban, a társadalom legkülönbözőbb területein, ez változtatja meg perspektivikusan életének nagy részét. Sok esetben azonban az ellenkező irányban ható tudati tényezőkkel is találkozunk, amelyek pl. a biológiai indokokon túlmenően is kizárják a nőket bizonyos foglalkozásokból, vagy amelyek sok esetben még mindig a nők munkavállalását helytelenítő véleményben fejeződnek ki. Így például egy Dunaújvárosban végzett felmérés szerint a megkérdezettek 51%-a nemmel felelt arra a kérdésre, hogy dolgozzon-e a feleség (25). Így azután egyet kell értenünk *Talcott Parsons* megállapításával, amely szerint az emancipáció fokozott előrehaladása ellenére is nehéz a nőnek elszakadni a hagyományos háztartási (domestic) mintáktól (26). Ilyen tényezők hatása a nők státusának szociológiai tartalmára ma még meglehetősen kifejezett, és az alapvető folyamat, a jogszabályi egyenlőség stb. ellenére bizonyos fokig visszahúzó erőt jelent. Így azután mai társadalmunkban a nő státusát általánosságban még sok tekintetben családi státusa, illetőleg ezzel kapcsolatban férje státusa határozza meg.

A nemi státus szociológiai tartalmához hasonlóan fel lehetne tárni például az *egyes korcsoportok szociológiai tartalmát is.* A kor elsődlegesen ismét csak nem társadalmi, hanem biológiai tényező, biológiai és pszichikai folyamatokat fejez ki. Olyan fogalmak, mint az ifjúkor, a felnőttkor, az öregkor *tartalma* azonban már *jórészben társadalmi* tényezőktől függ, sőt bizonyos tekintetben ezek is meghatározzák e fogalmak korhatárát is. A nem esetében a két nem biológiai sajátosságai félreismerhetetlenül megvonják a vonalat, amely még akkor is észlelhető, ha a szociológiai tartalom már sok tekintetben nem különbözik a férfiaknál és a nőknél. A kor vonatkozásában azonban ilyen választóvonal nincs, és nem lenne nehéz bebizonyítani, hogy nagy részben társadalmi tényezők szabják meg az ifjúság, az öregkor stb. „elválasztóvonalát". *Alfred Sauvy* francia demográfus már utalt is arra, hogy az ifjú a felnőtt -, és az öregkor határvonala nemcsak fiziológiai, hanem társadalmi tényezőktől is függ (27).

Bizonyos korcsoportok — a legkülönbözőbb jellegű szociológiai, kriminológiai stb. vizsgálatok tanúsága szerint — sajátos viselkedést mutatnak. Máshelyütt megkíséreltük már kimutatni, hogy pl. az ifjúkor szociológiai tartalma milyen sajátos jelenségeket produkál a fiatalkori bűnözésben (28), hogyan termelhetnek ki a fiatalkorhoz kapcsolódó társadalmi és kulturális sajátosságok, amelyek összefüggnek a fiatalkor pszichológiai és biológiai jellegzetességeivel, sok esetben a társadalom elismert normáival szembenálló magatartási szabályokat is. A fiatalkor sajátos viselkedését kiváltó

tényezők jórészét a legtöbb szociológus egyébként is társadalmi jellegűnek tartja, éspedig abban a helyzetben összefoglalva, amelyet a mai nyugati szociológiában szinte egyöntetűen státusbizonytalanságnak neveznek. Ez a státusbizonytalanság abból adódik, hogy az ifjúság társadalmi szerepe bizonytalan, átmeneti jellegű a gyermek és a felnőtt társadalmi szerepe között és magatartása között (29). Az ily módon meglehetős általánossággal megfogalmazott szociológiai tartalom azonban nem független a helytől, időtől és a társadalomtól sem. Másrészről az sem lehet vitás, hogy ezt a státusbizonytalanságot — megfelelő társadalmi körülmények között — tudatos intézkedésekkel is lehet befolyásolni, s így nagymértékben csökkenteni az ebből fakadó problémák társadalomellenes hatását (30). A státusbizonytalanságot a modern kor ellentmondásos viszonyai termelték ki. A régi, kevésbé komplex vagy éppen primitív társadalmakban ez az átmeneti időszak a gyermek és a felnőttkor szerepe között nem, vagy alig jelentett társadalmi problémát, nem is szólva arról, hogy az átmenetiséget a primitív, sőt nem csak a primitív társadalmakban sokszor rituális intézkedésekkel is kiküszöbölték (31). (A rituális intézkedések természetesen csak formai jelentőségűek voltak, melyek azonban kifejezték a társadalmi tartalomból adódó státusváltozás társadalmi méretű problémamentességét is.) Sok tekintetben megmagyarázza a szóbanforgó problémát *Hofstätter* megállapítása, aki szerint a mai társadalom ifjúságát két tagadás jellemzi ; nem gyermek már és nem felnőtt még. Hozzá kell tennünk azonban, hogy mindez *társadalmi értelemben* áll. Biológiai értelemben a modern társadalomban ifjúnak tekintett ember már felnőtt, és az ellentmondó státushelyzetét is sok tekintetben váltja ki az a tény is, hogy a modern kor hosszabb képzést, iskolázást követel és tesz lehetővé, mint régebben, így az ifjúság tekintélyes részénél nagyon kitolódik a munkábaállítás, tehát az önállósulás anyagi feltételei megszerzésének időszaka (32).

Ahogyan a társadalmi tényezők alakulása a modern társadalomban magával hozta az ifjúság szociológiai tartalmának problematikus voltát, éppen úgy a modern korban vált problematikussá az öregkori státus is. S ez a probléma nem csupán a népesség elöregedéséből az egész népességre és társadalomra háruló gazdasági és szociológiai természetű probléma, de magának az öregkornak, az öregkor szociológiai tartalmának problémája is. Az öregkori státus szociológiai tartalma talán az egyik legtöbbet kutatott kérdés a szociológiában és a demográfiában egyaránt. Már e probléma irodalmának puszta felsorolása és megközelítő értékelése is maghaladná e tanulmány kereteit, így annál is indokoltabban tartjuk itt mellőzhetőnek az öregkor szociológiai tartalma egyes vonásainak még a vázolását is, mert egyebek közt olyan magyar kiadvány is rendelkezésre áll, amely a kérdést sokféle aspektusból közelíti meg (33).

Az adott keretek között természetesen csak keveset mondhattunk az egyes demográfiai jelenségek szociológiai tartalmáról. A célunk is elsősorban a példázás volt, és inkább az, hogy egymástól eltérő jelenségeknek talán nem is mindig kézenfekvő tartalmi vonatkozásaiból vázoljunk fel néhány vonást. A sort folytatni lehetne olyan demográfiai jelenségekkel is, ahol a társadalmi meghatározottságon kívül a szociológiai tartalom is egészen nyilvánvaló, s ahol az alapvetően más társadalmi-gazdasági viszonyok meghatározó jelentőségét is könnyű kimutatni. Ilyen például a belső

vándorlás, amely ugyan általában az iparosodással és az urbanizációval kapcsolatos, de amelynek tartalma, különösen ha a társadalmi átrétegeződés folyamatával együtt tekintjük, már társadalmi-gazdasági formációk szerint változik (34). Ilyen a termékenység alakulása, amelyről már nem egy külföldi és belföldi demográfiai vizsgálat derített fel jelentős társadalmi meghatározottságán túl további tartalmi vonatkozásokat is, stb.

A demográfiai jelenségek szociológiai tartalmára egyébként már az az egyetlen momentum is ráirányítja a figyelmet, amelyet *Gerhard Mackenroth* a szociológiai szemléletű demográfia egyik neves képviselője így fejezett ki: „a népességi folyamat minden lényeges részében emberi magatartásokból adódik". Márpedig az emberi magatartás szociológiai meghatározottsága ma már általában nem is vitatott tény. Nagyjából elfogadott, hogy az individuálpszichológiai indítékok és folyamatok társadalmi tényezők által befolyásoltak és nagyrészükben meghatározottak is. *Mackenroth* ebből azután levonja azt a következtetést is, mely szerint a népességtan a szociológiához tartozik: a történeti és a mai ember generatív magatartása, ahogyan társadalmi léte is általában, történetileg-szociológiailag gazdagon differenciált, nincs általános népességtörvény, csak differenciált magatartási módozatok. Ez abban is megmutatkozik, hogy a népességelmélet nem a biológiához, nem a pszichológiához, hanem a szociológiához tartozik, egyszerüen azért mert az ember generatív magatartása ugyanolyan sokrétűséget mutat, mint társadalmi lénye a történelemben és a jelenkorban egyránt. Csak történeti-szociológiai népességtan van. (35).

Vajon csak ez következhet az egyetlen lehetséges álláspontként abból, ha elismerjük a demográfiai jelenségek szociológiai tartalmát? Ebben az esetben a demográfia szükségképpen felszámolná önálló létét, és a társadalmi morfológiaként felfogott változata példájára a szociológia részévé válna. A kérdésfeltevésre adott lehetséges válaszok közül igen érdekes, és új utakon jár *Kingsley Davis* felfogása. Véleménye szerint az a demográfus, aki például a termékenység problémája iránt érdeklődik, sokkal inkább otthon van a családszociológiában, mint mondjuk a halandóság demográfiai kérdésében (36). A helyzet persze fordítva is igaz, hiszen a tudományok specializálódása ma már olyan fokot ért el, hogy a belső szakosodás következtében egy kérdés kutatója valóban otthonosabban mozoghat témájához kapcsolódó más tudományágak hasonló problémáiban, mint saját tudományának tőle távoleső kérdéseiben. *Davis* ebből azt a következtetést vonja le, hogy a két tudományág integrálódását a közös kutatási terület hozza magával. Pontosabban: „Jóllehet a szociológia és demográfia kölcsönös értéke egymás számára potenciálisan nagy, mégsem képzelhető el a két „területnek", mint egésznek egymáshoz való csatlakozása, hanem csak annyiban, amennyiben a mindkettő számára közös aspektust kiváltó, mégis mindkettő számára sajátos tudományos érdekek követése lehetséges" (37). *Davis* illusztrációként fel is sorol néhány ilyen közös kutatási területet, amelyek mégis mindkét tudomány sajátos érdeklődését is kiváltják. Ilyenek: 1. A termékenység, a magatartásokkal és a társadalmi intézményekkel összefüggésben. 2. A népesség alakulása, a társadalmi és gazdasági változáshoz való kapcsolatában. 3. A munkaerő, a népesség struktúrájával és a társadalmi szervezettel összefüggésben. 4. A család, figyelemmel a demográfiai viselkedésre. Ilyenként említi különösen a vándorlást, amely

nagyon alkalmas a szociológiai és demográfiai kutatások „kombinálására", stb. Ezt a kombinációt azonban *Davis* nem úgy képzeli — mint elég helytelen módon sokan mások —, hogy az egyik tudomány, éspedig a szociológia adja a magyarázatot a másik, a demográfia által szállított adathalmazhoz. Szerinte mindkét tudomány — a felvetett esetekben, amelyekhez még jó néhányat lehetne hozzátenni — elméletileg, technikailag és empirikusan közös problémák megoldásához járul hozzá az adott problémára specializált emberek munkáján keresztül (38).

A közös jelenség teljes megértésére való törekvésből fakadó ilyen azonos kutatási területet érintő problémák, több speciális tudományág azonos célra irányuló kutatásai természetesen nemcsak a szociológia és a demográfia tekintetében képzelhetők el. A tudományok fejlődése azt mutatja, hogy egyes társadalmi jelenségek vonatkozásában kialakultak a jelenség speciális természetéhez kapcsolódó olyan tudományágak, amelyek a jelenségeket sajátos szemszögből, sajátos kutatási tartalmi igénnyel vizsgálják. Ilyen például a jogtudomány, amely kétségtelenül társadalmi jelenséget kutat, éspedig olyan társadalmi jelenséget, amelynek megértése lehetetlen a szociológiai tartalom felderítése nélkül. Ehhez hasonlóan nem teszi feleslegessé a közgazdaságtudományt, az irodalomtudományt, a neveléstudományt, stb. a gazdasági, az irodalmi, a pedagógiai jelenségek szociológiai vizsgálata még akkor sem, ha maguk ezek a tudományok is feltárják a vizsgált jelenségek szociológiai tartalmát.

Éppen ez a helyzet a demográfiával is. A demográfia önálló tudomány fogalmából következik, hogy a demográfiai jelenségek szociológiai tartalmát fel- és elismerve, meghaladja a formális demográfia szintjét és a tartalmi tényezők mélyebb vizsgálatába bocsátkozik. A demográfiai jelenségek szociológiai tartalmát alkotó tényezők vizsgálatát ugyanis az a körülmény határozza meg a demográfiai kutatásokban, hogy azokat, mint a *demográfiai jelenségek* tartalmát tanulmányozzák. A kiindulópont tehát demográfiai, és az ilyen jellegű kutatás ismét demográfiai jellegű problémafeltevéshez kanyarodik vissza, ahhoz ugyanis, hogy ez a tartalom hogyan befolyásolja magának a demográfiai jelenségnek alakulását. A demográfiai kutatások sajátosságát abban kell keresnünk, hogy a demográfiai jelenségek tartalmát együttesen alkotják a biológiai, pszichikai, társadalmi stb. tényezők, ha az előbbiek sok tekintetben az utóbbin, a társadalmi momentumon keresztül „megszűrve" és alakítva jutnak is kifejezésre (39).

NÉHÁNY MÓDSZERTANI KÖVETKEZMÉNY

A demográfiai jelenségek szociológiai tartalmából számos módszertani következmény folyik mind a szociológia, mind a demográfia számára. Ezek a módszertani következmények az általános és egységes ismeretelméleti módszeren belül jelentkeznek, néha csak a kutatási technika szintjén, máskor viszont az általános ismeretelméleti módszer sikeres alkalmazásából eredő követelményként is. Úgy gondoljuk, a tisztán technikai jellegű módszertani követelményeket itt — egy később tárgyalandó kivételtől eltekintve — elhanyagolhatjuk. A magasabb módszertani síkon jelentkező követelmények néhány vonását azonban mind a szociológia, mind pedig a demográfia vonatkozásában legalábbis vázlatosan elemeznünk kell. Az

így adódó vonásokat két csoportba sorolhatnánk: 1. Abból a tényből, hogy a demográfiai jelenségeknek szociológiai tartalmuk van, következik, hogy a legkülönbözőbb szociológiai vizsgálatoknál hasznos és szükséges az adatoknak a demográfiai tényezők és jelenségek szerinti bontása és elemzése, mert ily módon meg lehet közelíteni a demográfiai jelenségek szociológiai tartalmának hatását a vizsgált szociológiai jelenségre vagy folyamatra, és ez gyakran a szociológiai jelenség, folyamat alaposabb megismerését eredményezi. 2. A demográfia számára alapvető módszertani követelmény — a mennyiségi viszonyok feltárása, a matematikai analízis mellett és azon túl — a szociológiai tartalom megismerésére vezető mélységi összefüggések felderítése. E problémához kapcsolódik az egyetlen említeni kívánt technikai jellegű kérdés — melyben azonban a fenti probléma egésze jelentkezik —, a demográfiában használt mutatók szociológiai megalapozottságának problémája.

A nyugati szociológia empirikus vizsgálatai közismerten és általában gyakorlati célokra irányulnak. Ezek a gyakorlati célok, legyenek azok akár üzletiek, akár politikai jellegűek, kevés teret engednek a tudományos elemzésnek, és ha ilyen elemzésre sor is kerül, az alig tár fel valamilyen minőségi eredményt. Ennek okairól, az elmélet helyéről és szerepéről az empirikus szociológiai kutatásokban, és ami ezzel egyet jelent, arról, hogy a nyugati szociológia alapvető hibát vét, amidőn nem tudja egyesíteni kutatásaiban a makro- és mikroszociológiai aspektust — más helyen már szóltunk (40). Rendkívül érdekes tünet azonban, hogy amidőn ez az empirikus szociológiai kutatás a közvetlen praktikus célokon túl kíván jutni, akkor igen sok esetben a demográfiai tényezők kerülnek előtérbe. Lássunk egy példát elméleti-módszertani, majd a megvalósult gyakorlat szempontjából. *P. L. Kendall* és *P. F. Lazarsfeld* amerikai szociológusok az empirikus úton gyűjtött adatok analizálásáról írva, kétféle analízist különböztetnek meg. A vizsgálat céljainak elérésére szolgáló analízist elsődlegesnek nevezve megállapítják, hogy egy jól kidolgozott tudományban nem vitásan ez a domináns eljárás. Igen sok kutatás, nem is beszélve az eleve tudományos célok megállapítására törekvő hipotézisek igazolására irányuló vizsgálatokról, azonban túlnő az elsődleges célon, és a további analízis igényével tudományos eredményekhez is juthat. Ezt az analízist, amely a begyűjtött empirikus adatok segítségével elméleti általánosításra törekszik, másodlagos analízisnek nevezik. Az elsődleges analízist az elérendő, a kutatás eredeti célját képező praktikus cél szabályozza, míg a másodlagosnak megvannak a maga sajátos szabályai. S ezek legfontosabbika a *demográfiai jellegzetességek tanulmányozása* (41).

Az említett gyakorlati példát jelentő vizsgálatot az 1948. évi amerikai elnökválasztás kapcsán folytatták le New York egyik körzetében. A szokásos demográfiai mutatók, mint a nem, kor, foglalkozás, lakhely alkalmazása már eleve használható eredményekre vezetett, de a kutatók a legnagyobb jelentőségűnek az etnikai-vallási (sok esetben a kettő egyet jelentett) mutatók segítségével elért eredményeket tekintették.

A vizsgálat ugyanis kimutatta, hogy az etnikai és vallási kisebbségek csoportjai aránytalanul nagymértékben támogatták a demokrata pártot. A demokratákra szavazott: az olasz amerikaiak 82%-a, a négerek 81%-a, a zsidók 67%-a és a katolikusok 65%-a. Ezt a szavazati arányt — bizonyos

empirikus adatokkal is alátámasztottan — azzal magyarázzák, hogy ezekben a csoportokban igen nagy az etnikai, vagy vallási alapú összetartó erő, és a csoporton belül is elsősorban azok szavaztak az említett módon, akik a csoporttal kapcsolatos tényezőket tartják a legfontosabbnak. Pl. azon katolikusok közül, akik a vallási csoportot tartották a legfontosabbnak, a demokratákra szavazott 66%, míg azoknak, akik nem a vallási csoportot látták a leglényegesebbnek, csupán 58%-a szavazott a demokrata pártra (42,43).

Világos, hogy az ismertetett példában egyes demográfiai mutatók sajátos szociológiai tartalma jutott kifejezésre. Éspedig olyan tartalom, amely nem elsősorban a csoport vallási, vagy etnikai tartalmát jelenti — bár természetesen bizonyos fokig azt is —, hanem a csoport kisebbségi helyzetéből folyó jellegzetességeket. Erre mutat, hogy négy különböző jellegű (bár az olaszok és a katolikusok egyet is jelentenek) csoport viselkedése mutatott hasonlóságot. A kisebbségi helyzet sajátosságából következik, hogy az uralkodó pártok közül a liberálisabbat támogatják, éspedig különösen azok, akik tudatosan számolnak kisebbségi helyzetükkel, illetőleg, akik ilyen minőségüket fontosnak tartják.

A demográfiai mutatók használata a szociológiai kutatásokban tehát nemcsak a szociológia számára szolgáltat érdekes adatokat, hanem hozzásegít magának a demográfiai jelenségeknek az adott társadalom viszonyai által meghatározott tartalmi megismeréséhez is. A demográfiai mutatók segítségével feltárt jelenségekben ugyanis éppen a demográfiai jelenség adott szociológiai tartalma jut kifejezésre.

A sajátos szociológiai tartalom megnyilvánulására néhány hazai példa is rendelkezésre áll. Most csupán a szerző által 1961. tavaszán végzett kísérleti felvételre utalunk, amely annak felderítésére irányult (egyelőre csak módszertani kísérletként), hogy milyen tényezők és behatások indítják a közönséget bizonyos színdarabok megtekintésére. A vizsgálat adatainak nemek szerinti elemzése nyomán kimutatható, hogy a férfiak nagyobb arányban mennek színházba az újságban olvasott kritikák alapján, mint a nők (a felvétel során a férfiak 34%-a és a nők 24%-a), viszont a partner befolyása a nőkre nagyobb, mint a férfiakra. (A nők 10%-a látogatott meg bizonyos színdarabokat a partner javaslatára, míg a férfiaknak 1,2%-a.) Ez utóbbi ezért is érdekes, mert egy hasonló amerikai vizsgálat — igaz, hogy a mozi tekintetében — a női partner meghatározó szerepét mutatta ki (44). A többi válaszvariáns esetében a férfi és női viselkedés jóval kiegyenlítettebb, vagy legalábbis ekkora különbségek nem mutatkoznak. Nem kétséges, hogy ezekből az adatokból (amelyek egyébként a teljes vizsgálat lefolytatásakor nyilvánvalóan módosulnak) messzemenő következtetéseket nem lehet levonni, de bizonyos fényt vetnek a nemi státus szociológiai tartalmára a mi társadalmunkban. Természetesen a demográfiai tényezők szociológiai tartalma ott jut különösen kifejezésre, ahol a vizsgálat éppen valamelyik demográfiai tényezőt érintő, azzal kapcsolatban levő probléma felderítését célozza, de ez a tartalom lesz meghatározó olyan más természetű problémák vizsgálatánál is, ahol — mint pl. a közvéleménykutatásban — a kérdés valamelyik demográfiai csoport érdekeivel közvetlen összefüggésben van.

A demográfia modern felfogása alapján, a demográfiai jelenségek alakulása vonatkozásában folyó okkutatás jelentős része feltétlenül a szo-

ciológiai tartalom felé fordítja a kutató figyelmét. Ha például a születésszabályozás okait, vagy inkább indítékait vizsgáljuk — elsősorban az adatközlők bemondása alapján, tehát szubjektív módon — a legkülönbözőbb indítékokhoz lehet eljutni, amelyek a társadalmi jelenségként általános demográfiai viselkedés személyes okait jelentik. Az anyagi nehézségek, a lakáshelyzet, az egészségi állapottal, a munkavállalással összefüggő momentumok, a terhességtől, vagy a gyermek jövőjétől való félelem, a negatív férji álláspont, a fiatal, vagy idősebb kor, a szülői, vagy rokoni befolyás, a szokás vagy a kigúnyolástól való félelem stb. (45), a születésszabályozás közvetlen indítékaként való megjelölése és ezek megoszlásának a legkülönbözőbb mutatók szerinti vizsgálata persze túlmutat az egyéni motívumokon, hiszen az egyéni viselkedés a demográfiai jelenségek vonatkozásában is társadalmilag meghatározott, és az adatközlők által megjelölt indítékok akkor is a társadalmi viszonyok bizonyos helyzetére utalnak, ha nem eleve közvetlen társadalmi álláspont áll cselekvésük mögött, mint pl. a szokásra való hivatkozás esetében. A születésszabályozás demográfiai jelenségként való vizsgálata azonban márcsak azzal is meghaladja a formális aspektust, hogy eleve kivált valamiféle elméleti állásfoglalást a társadalmi jelenségek meghatározottsága, természete stb. vonatkozásában. *Girard* tehát joggal utal arra, hogy a születésszabályozást, mint társadalmi jelenséget — kifejezése szerint demográfiai forradalmat — magyarázni kívánó hipotézisek, bizonyos szociológiai szemléletet tükröznek (46), csak azt kell még hozzátennünk, hogy a szociológiai szemlélet tükröződése elengedhetetlen, ha a demográfiai jelenséget mint társadalmi jelenséget fogjuk fel, hiszen akkor szociológiai tartalma feltétlenül előtérbe kerül. És éppen ez az a szociológiai tartalom, amelyet a demográfiának kell vizsgálnia.

A szociológiai tartalom pontos és a bekövetkezett változásokat is megfelelően figyelembe vevő ismerete nélkül azonban a kisebb igényű formális, társadalmi összefüggéseket és mennyiségi tendenciákat feltáró kutatások is tévútra vezetnek. Az egyes mutatók társadalmi vonatkozású meghatározása ugyanis tartalmilag a *mutató szociológiai jelenség voltát* fejezi ki, s ha ez a kifejezés nem adekvát a valósággal, akkor a mennyiségi összefüggések is eltorzulnak. De ha a mutató, mint absztrakció, a valóság absztrakciója, nyilvánvalóan csak addig fejezi ki a valóságot, amíg az meg nem változik. Különösen előtérbe nyomul ez a probléma, ha a mutató már eleve csoportos jellegű, például a foglalkozások csoportosítása esetén, az osztályhelyzet meghatározásánál stb. A helyes megoldás alapfeltétele annak az állandó tudata és érvényesítése, hogy a mutatóképzés igen sok esetben *fogalomképzést* jelent. Társadalmi tartalmat összefogó fogalomképzésre pedig nyilvánvalóan a szociológiai fogalomképzés szabályai az irányadók.

A demográfia társadalmi vonatkozású fogalmainak meghatározása tehát a szociológia eredményeinek felhasználását igényli, illetőleg ezen túl azt, amit már más vonatkozásban fentebb is hangsúlyoztunk, és ami a demográfia és szociológia munkakapcsolatának alapterülete: a demográfiai jelenségek szociológiai tartalmának megismerésére irányuló együttes erőfeszítéseket, és a demográfiai jelenségek mögött fellelhető szociológiai tartalomnak beható vizsgálatát.

IRODALOM

1. *Girard*, Alain: Démographie Sociale. — Traité de Sociologie. Publié sous la direction de Georges *Gurvitch* Tome I. Paris, 1958. 275—276. oldal.
2. *Mackenroth*, Gerhardt: Bevölkerungslehre. Theorie, Soziologie und Statistik der Bevölkerung Berlin—Göttingen—Heidelberg. 1953. 12—13. old.
3. *Lazarsfeld*, P. F.—*Rosenberg*, M.: The Language of Social Research. Glencoe, Ill. 1957. 4. old.
4. *Kulcsár*, K.: A marxista szociológia és az empirikus társadalomkutatás. — *Magyar Filozófiai Szemle*. 1961. 3. sz. 342. és köv. old.
5. *Gurvitch*, Georges: Objet et méthode de la Sociologie. — Traité de Sociologie. Tome I. Paris, 1958. 20. old.
6. *Durkheim*, Emile: Morphologie Sociale. — *L'Année sociologique*. II. T. 1899. 520. old.
7. *Durkheim*, E.: *L'Année sociologique*. III. T. 1900. 571. old.
8. *Halbwachs*, M.: Morphologie Sociale. Paris, 1938. 6. old.
9. *Halbwachs*, M.: *L'Année sociologique*. X. T. 1907. 641. old.
10. *Halbwachs*, M.: Morphologie Sociale. 7. old.
11. *Cuvillier*, Armand: Kurzer Abriss der soziologischen Denkweise. Probleme und Methoden. Stuttgart, 1960. 151. old.
12. *König*, René: Soziologie. Frankfurt a. M. 1958. 258—259. old.
13. *Girard*, A.: I. m. 280—281. old.
14. *Cuvillier. A.:* Manuel de Sociologie. Tome I. Paris, 1958. 342. old.
15. *Cuvillier*, A.: Kurzer Abriss der soziologischen Denkweise 152. old.
16. *Girard*, A.: I. m. 280. old.
17. *Pallós* Emil—*Vukovich* György: A magyar házassági mozgalom néhány jellegzetessége. Házassági táblák. — *Demográfia*, 1960. 2. sz. 186. old.
18. Vö. pl. *Lindquist*, Ruth: The Family in the Present Social Order. XX. Chapel Hill. 1931. 19. old.
19. *Kulcsár* Kálmán: A jog nevelő szerepe a szocialista társadalomban. Budapest, 1961. 53—54. old.
20. Various Forms of „Invisible" Unemployment in Agricultural Districts. — *Population Problem Series*. No. 2. Tokyo. 1950.
21. *Mowrer*, Ernest: Family Disorganisation. Chicago. 1927. 3. old.
22. *Halbwachs*, M.: Morphologie Sociale. 106. old.
23. *König*, R.: I. m. 136. old.
24. *Szabady* Egon: Magyarország népességének foglalkozási megoszlása. — *Demográfia*, 1961. 1. sz. 10. old.
25. *Szántó* Miklós: Egy kísérleti felmérés módszertani tapasztalatai. *Magyar Filozófiai Szemle* 1961. 3. sz. 373. old.
26. *Parsons*, Talcott: Essays in Sociological Theory. Rev. Ed. Glencoe, III. 1954. 96. old.
27. *Sauvy* Alfred: Théorie Générale de la Population. Tome II. Paris 1959. 50. old.
28. *Kulcsár* Kálmán: Demográfiai tényezők a bűnözésben. — *Demográfia*, 1959. 2—3. sz. 300—328. old.
29. *Schelsky*, Helmut: Die skeptische Generation. Eine Soziologie der deutschen Jugend. Düsseldorf—Köln, 1958. 17—18. old.
30. *Kulcsár* Kálmán: A jog nevelő szerepe a szocialista társadalomban. 198. old.
31. *König*, René: I. m. 221. old.
32. *Hofstätter*, Peter: Einführung in die Sozialpsychologie. Stuttgart, 1959. 84. old.
33. Az öregedés. Bp., 1957.
34. Vö. *Kulcsár* Kálmán: A vándorlás és a társadalmi átrétegeződés szociológiai jelentősége. — *Valóság*, 1961. 4. sz. 23—31. old.
35. *Mackenroth*, Gerhardt: Bevölkerungslehre.
36. *Davis*, Kingsley: The Sociology of Demographic Behevior. — Sociology Today. Problems and Prospects. Ed. by Merton—Broom—Cottrell. New York, 1959. 311. old.
37. Uo. 353. old.
38. Uo. 333. old.
39. A népességtudomány fogalma, tárgya és módszere. — *Demográfia*, 1961. 4. sz.
40. *Kulcsár* Kálmán: A marxista szociológia és az empirikus társadalomkutatás. 346—347. old.
41. *Kendall*, P. L.—*Lazarsfeld*, P. F.: Problems of the Survey Analysis. — Continuities in Social Research. Ed. by *Merton*, R. K.—*Lazarsfeld*, P. F. Glencoe, III. 1950. 133—135. old.
42. *Suchman*, E. A.—*Menzel*, H.: The interplay of demographic and psychological variables in the analysis of voting surveys.
43. *Lazarsfeld*, P. F.: The Language of Social Research, 148—149. old.
44. Vö. *Katz*, D.—*Lazarsfeld*, P. F.: Personal Influence. Glencoe, III. 1955. 308. old.
45. Vö. *Acsádi* György—*Klinger* András: A termékenység, a családtervezés és a születésszabályozás néhány kérdése. — *Demográfia*, 1959. 2—3. sz.
46. *Girard*, A.: I. m. 284. old.

ДЕМОГРАФИЯ И СОЦИОЛОГИЯ

Резюме

В водной части исследования автор ссылается на тесную связь социологии и демографии, так как они являются смежными науками частью в области предмета исследования, частью в области применяемых методов.

Критикуя общественно-морфологическое направление автор в первой части исследования приходит к выводу, что представители такого понима-

ния неправильно отожествляют структуру населения структуре общества. Из этого следует тенденция, которая использует в качестве повода общественную морфологию, чтобы рассматривать демографию как составную часть социологии и в то же время она влечет за собой опасность «демографизации» социологии. На уровне морфологии нельзя успешно работать ни в области демографии, ни в области социологии.

Вторая часть исследования анализирует проблематику социологического содержания демографических явлений. Оно изучает с помощью конкретных примеров и данных, влияние социологического содержания демографических явлений на динамику самого демографического явления. Автор анализирует, например, изменения в социологическом содержании брака и семьи и их влияние на другие демографические явленяи, как — например — на плодовитость и т. д. Он занимается более подробно социологическим содержанием полового и возрастного распределения населения, особенно динамикой культурного и экономического положения полового состояния до последней переписи населения (в 1960 году). Занимаясь социологическими аспектами возрастного распределения он анализирует более подробно социологическое содержание юного возраста и связанные с ним общественные проблемы. Демографические явления имеют кроме социологического содержания, и физические, биологические и психические аспекты. Демография изучает составные факторы социологического содержания отдельных демографических явлений с своеобразной точки зрения, исходя из самого демографического явления и в конечном итоге возвращаясь к ним. Но при демографических явлениях необходимо комплексное, охватываю щее и демографические и социологические аспекты, изучение общественных явлений.

Третья часть исследования излагает несколько методологических следствий вышеизложенных. Эти следствия обозначают для социологии полезность разложения данных на демографические факторы и явления и анализа при помощи показателей такого характера ; а для демографии они обозначают в первую очередь исследование основательных связей с целью познания социологического содержания, кроме раскрытия количественных отношений и математического анализа. В связи с методологическим следствием, касающимся социологии, автор делает вывод на основе нескольких западных и венгерских исследований, устанавливая, что в ходе социологических исследований, в явлениях, раскритых при помощи демографических показателей получает выражение именно социологическое содержание представленного показателем демографического явления.

DEMOGRAPHY AND SOCIOLOGY

Summary

In the introduction the author refers to the close relation between the two kindred sciences, demography and sociology, which appears partly in the subject of research, partly in the field of the methods applied.

In the first part of the paper, criticising the tendency of social morphology, the author comes to the conclusion that the representatives of this view erroneously identify the population pattern with the pattern of society. This accounts for the tendency which, under the veil of social morphology, tries to melt demography into sociology and, at the same time, it calls forth the risk of sociology changing into demography. Neither demography nor sociology can be successfully treated on the level of morphology.

The second part of the paper analyses the sociological coverage of demographic phenomena. Against the background of concrete examples the author studies how the sociological coverage of demographic phenomena acts on the development of the demographic phenomenon itself. Thus e. g. he analyses the changes that have taken place in the sociological coverage of the family and their impact on other demographic phenomena, e. g. on fertility, etc. He treats rather extensively the sociological coverage of the distribution of the population by sex and age, especially the Hungarian development

of the social, cultural and economic determination of the sex status and its consequences right till the latest (1960) population census. Dealing with the sociological aspects of age distribution he discusses in detail the sociological coverage of Youth and the social problems ensuing from it. Demographic phenomena involve, beside a sociological coverage, also physical, biological and psychic issues. Demography investigates the factors making up the sociological coverage of the different demographic phenomena from a particular angle, starting from the demographic phenomenon itself, and finally returning to the point of departure. In case of demographic phenomena, however, a complex investigation of the social phenomena, embracing, both the sociological and demographic points of view, is imperatively required.

The third part of the paper discusses some methodological consequences of the foregoing. For sociology these consequences imply the use of breaking down the data into demographic factors and phenomena, and of an analysis with the aid of such indicators, whereas for demography they represent beside exposing the quantitative relations and giving a mathematical analysis also the research into deep interconnections with a view to study the sociological coverage. In connection with the methodological consequence relating to sociology the author draws conclusions from some western and Hungarian investigations and establishes that in the phenomena, disclosed with the aid of demographic indicators, in the course of the sociological investigations it is just the sociological coverage of the demographic phenomenon represented in the indicator which is expressed.

KÖZLEMÉNYEK

A VIDÉKI VÁROSOK FEJLETTSÉGÉNEK STATISZTIKAI VIZSGÁLATA*

DR. FÓRIZS MARGIT—ORLICSEK JÓZSEF

A településhálózat és annak egységeit képező városok és községek fejlettségének megismerése számos gyakorlati kérdés megoldását és tudományág területét érinti. Különös fontossága van ennek a távlati tervezésnél és ebből kifolyólag a rövidebb időszakokra vonatkozó népgazdasági tervek összeállításánál is.

A korszerű település- és regionális tervezés, de ezenkívül a települések rendezésével foglalkozók, valamint a településtudomány és településföldrajz művelői részéről egyre határozottabban nyilvánul meg az a kívánság, hogy a községek és városok fejlettsége nem túl sok, de ugyanakkor jól megválasztott mutatóból álló mutatószámrendszerrel legyen meghatározható.

Mielőtt az általunk alkalmazott módszert és az adatokat ismertetnénk, megjegyezzük, hogy a vizsgálat tárgyát a *vidéki városok* képezik és ezért a módszer és a közölt adatok csak ezekre a településekre vonatkoznak.

A települések sokoldalú komplex vizsgálatának módszere — annak ellenére, hogy kialakítására már történtek kísérletek — még nem teljesen tisztázott. Nincs kidolgozva olyan egységes mutatószámrendszer sem, amely mind a területi tervezés, mind a településfejlesztés számára szükséges fejlettségi és funkcionális vizsgálatok egyértelmű biztos alapját nyújthatná.

Tanulmányunkban elsősorban statisztikai szempontokat érvényesítő összefoglalásokkal kívánjuk elősegíteni — a vidéki városainkra vonatkozó mutatók elemzésén keresztül — a települések fejlettségének vizsgálatához szükséges mutatószámrendszer, illetve vizsgálati módszer kialakítását.

Módszerünk lényege, hogy — a véleményünk szerint — a városiasság mértékét leginkább kifejező mutatók alapján külön-külön rangsoroltuk a városokat minden esetben a fejlettség irányába mutatóan. Mérlegelve a városoknak az egyes mutatók szerinti rangsorát és az általuk ellátott funkciókat, a városokat a tanulmányban megjelölt csoportokba (típusokba) soroltuk.

A statisztikai mutatók alapján kialakított városcsoportok (típusok) jellemző adatait, mint pl. a városok népességszámát, a népesség tényleges szaporodását, az ipari jelleget, az államigazgatási funkciókat, a vonzáskörzetek nagyságát, a közművek jelenléte szerinti megoszlást stb. kartogrammokon is ábrázoltuk.[1]

VÁROSTÍPUSOK A FŐBB NÉPESSÉGI ADATOK ALAKULÁSA ALAPJÁN

Népi demokratikus rendszerünk a kapitalizmustól elmaradott városhálózatot örökölt. Megváltozott életkörülményeink természetes következményeként ezt a városhálózatot egyrészt a régi városok tervszerű fejlesztésével, másrészt az új szocialista városok felépítésével korszerűbb színvonalra kellett emelni.

* A Magyar Tudományos Akadémia Demográfiai Elnökségi Bizottsága regionális demográfiai munkabizottságának ülésén elhangzott előadás rövidített szövege.

[1] A szerzők által az ülésen bemutatott kartogramok közül helyhiány miatt csak egyet közlünk.

Az első világháború utáni évtizedekben a vidéki városok fejlődési üteme, ha kisebb-nagyobb mértékben meg is gyorsul — a nagyobb népességszámú városokban már közvetlenül az első világháború után, a kisebb városokban pedig főleg a harmincas években —, ez nem annyira az ipari, mint inkább a közigazgatási fejlesztésnek (néhány ellátó intézmény és központi szerepkör bővítésének) tudható be.

Gyökeres fordulat következik be a felszabadulás utáni időszakban. A tervszerű iparfejlesztés hatására a vidéki városokban a népességszaporulat átlagos üteme 1949—1960 között jóval meghaladja Budapestét. Ugyanakkor a községek népességének tényleges szaporodása a mezőgazdaság gépesítése, de méginkább az ipari központok munkaerőt vonzó hatása következtében messze elmarad a városok és az országos átlag mögött.

A jogi értelemben vett vidéki városaink népességszám tekintetében széles skálán helyezkednek el. E városok lakosságszáma 143 000 fő (Miskolc) és 9800 fő (Kőszeg) között változik.[2] Nyilvánvaló, hogy *csak a népességi adatok* alapján egy-egy város fejlettsége nem állapítható meg, és sokszor a kisebb népességű város is betölthet ugyanolyan, vagy jelentősebb központi funkciót, mint a nagyobb lakosságszámú település. Ennek ellenére a népességszám, mint ismérv bizonyos mértékig utal minőségi különbségekre is, ezért egyéb minőségi ismérvvel kombinálva feltétlenül vizsgálati szempont a települések fejlettségének megítélésénél. Pl. a nem egészen 10 000 lakosú Komárom és a 143 000 lakosú Miskolc népességszámának összehasonlításából is következtethetünk e városok között fennálló funkcióbeli különbségekre. Népességszám-kategóriák szerint vidéki városaink az alábbi megoszlást mutatják :

A várostípus megnevezése népességszám-kategória alapján	Népességszám kategória	Városok száma
I. Nagyvárosok	*100 000—*	*3*
II. Középvárosok		
a) jelentős népességszámmal	60 000—99 999	3
b) nagyobb népességszámmal	50 000—59 999	5
c) közepes népességszámmal	30 000—49 999	15
d) kisebb népességszámmal	20 000—29 999	18
Középvárosok együtt	*20 000—99 999*	*41*
III. Kisvárosok		
a) számottevőbb népességszámmal	10 000—19 999	16
b) csekélyebb népességszámmal	10 000-en alul	2
Kisvárosok együtt	*20 000-en alul*	*18*
Összesen		*62*

Népességszáma alapján nagyváros a három megyei jogú, 100 000-et meghaladó népességgel rendelkező városunk : Miskolc, Debrecen és Pécs. Szeged, minthogy népességszáma csak 99 ezer fő, annak ellenére, hogy minden más szempontból egyszinten áll az előbb említett városokkal, a lakosságszám alapján a középvárosok kategóriáján belül a jelentős (60—100 000 közötti) népességszámú városok sorában foglal helyet. Egyébként lakosságszám alapján a hat legnagyobb népességszámú város közé tartozik Győr és Kecskemét is. A vidéki városok együttes népességének 18%-a a nagyvárosok, 69,5%-a a középvárosok, 12,5%-a pedig a kisvárosok területén lakik.

Városaink több mint 2,1 millió lakójából — annak ellenére, hogy a területszervezési intézkedések az utóbbi 10 év alatt javítottak a helyzeten — ma is több mint 239 000 (11,1%) él külterületen. A külterületen lakóknak akár az abszolút számát, akár az arányát tekintjük, a külterületi problémák elsősorban az alföldi városokban jelentkeznek.

Az egy km²-re jutó népesség számának alakulását vizsgálva azt tapasztaljuk, hogy a legsűrűbben lakott öt városunk Kaposvár, Győr, Szeged, Pécs és Salgótarján. Ezekben a városokban a népsűrűség 988 és 700 között változik.

[2] A népességi adatok és arányszámok az 1960. január 1-i előzetes adatok, ill. abból számított értékek.

A városok népességszáma az utolsó két népszámlálás között 381 700 fővel, illetve 21,5%-kal emelkedett. Az utóbbi két népszámlálás népességi adatait összehasonlítva a tényleges népszaporodás mutatói a +686 (Dunaújváros) és a —6,5% (Makó) szélső értékek között helyezkednek el. Az 1949 előtti hivatalos magyar népszámlálások 10 éves időközei alatt egyetlen esetben sem fordult elő, hogy a városok népességszámának változása ilyen nagy különbségű szélső értékek között mozgott volna.

A rendkívül erős (100% feletti) népességszaporulatú városokhoz tartoznak új szocialista városaink (Dunaújváros, Komló, Oroszlány és Kazincbarcika), míg az erős (30 és 100% közötti) és a közepes (20 és 30% közötti) népességszaporulatot mutató városok sorában találjuk a jól és közepes arányban iparosodott városaink jelentős részét, mint pl. Ajka, Várpalota, Tatabánya, Mosonmagyaróvár, Győr, Salgótarján, Ózd, Miskolc és Szolnok városokat. Ebbe a csoportba sorolhatók még azok a városok is, amelyekben az iparfejlesztés új munkalehetőséget biztosított és a lakásépítés is lehetővé tette a nagyobb arányú letelepedést (pl. Pécsett).

A gyenge (10 és 20% közötti) tényleges népszaporodást mutató városok csoportjában egyformán szerepelnek ipari és központi jellegű települések (Szeged, Szekszárd, Kalocsa, Békéscsaba).

Nagyon gyenge (1 és 10% közötti) a népszaporulat aránya az alföldi városok többségében. Az ide sorolható 17 város közül a magasabb népességszaporulatot 10 város esetében a vándorlási veszteség is fékezte.

A népességszaporulat szempontjából stagnáló, valamint a fogyó népességű városoknál (ez utóbbi két típushoz tartozik Csongrád és Kisújszállás, illetve Túrkeve és Makó) a kedvezőtlen népességszaporulatot kivétel nélkül a nagyobb arányú elvándorlás okozza. Az utóbb említett négy város közül a vándorlási veszteséget a természetes szaporodás csak Csongrád városában tudta kiegyenlíteni.

A népességszaporodásban igen nagy szerepe volt a vándorlási különbözetnek. A be- és kivándorlásokból adódó különbözet 47 városban vándorlási nyereséget, míg 15 városban veszteséget okozott.

A VÁROSOK KÖZPONTI SZEREPKÖRE AZ ÁLLAMIGAZGATÁSI FUNKCIÓK ALAPJÁN

Vidéki városaink esetében a legmagasabb rendű államigazgatási funkciót a megyei igazgatási szerepkör betöltése jelenti.

A megye- és járásszékhelyvárosok központi szerepkörének súlyát az általuk igazgatott terület nagysága és népességszáma határozza meg. E két tényező alapján az igazgatási központok között igen nagy különbségek vannak. Pl. Nyíregyháza megyeszékhely illetékességi területén (Szabolcs—Szatmár megyében) a népesség száma csaknem két és félszerese a Salgótarjánból igazgatott Nógrád megye népességének.

A járásszékhelyvárosok száma 43, amelyből 15 város egyben megyeszékhely is, 28 városunk területigazgatási központi funkciója csak járási területre terjed ki.

AZ IPARI JELLEG, MINT A VÁROS FEJLETTSÉGÉNEK EGYIK LEGFONTOSABB MEGHATÁROZÓJA

Városaink ipari jellegét lényegében 2 mutatón keresztül határoztuk meg. Az egyik : a városokban dolgozó iparvállalati munkavállalók[3] száma, amellyel a munkavállalóknak városok közötti eloszlását, vagy más kifejezéssel élve, tömörülését kívántuk szemléltetni. A másik mutató : a 100 lakosra jutó helyben dolgozó iparvállalati munkavállalók száma, a település iparosodottságának fokát jelzi. Véleményünk szerint az elsőként említett mutató országos szempontból utal — a munkavállalók számának nagysága alapján — a városok iparral való ellátottságának szintkülönbségeire. Az utóbbi mutató

[3] Ezek : az iparvállalatok valamennyi dolgozója — a bedolgozók kivételével —, tekintet nélkül a végzett munka jellegére (tehát az adminisztratív stb. dolgozók is).

pedig egy-egy városon belül megjelöli azt az *arányt*, amely a város nagysága (melyet ez esetben a város összlakosságának száma fejez ki) és a területén dolgozó ipari munkavállalók száma között fennáll.

A város területén dolgozó iparvállalati munkavállalók számának nagysága (iparvállalati dolgozók tömörülése) szerint a városokat az alábbi csoportokba soroltuk :

A város területén dolgozó ipari munkavállalók száma	Vidéki városok száma
20 000—	4
10 000—19 999	7
5 000— 9 999	13
1 000— 4 999	31
500— 999	4
— 499	3
Összesen	*62*

Az állandó jellegű iparvállalati telephelyeken dolgozó munkavállalóknak 45%-a budapesti, 35,6%-a vidéki városokban levő, 19,4%-a pedig községi területeken fekvő munkahelyeken dolgozik. A vidéki városok közül Miskolc területén dolgozik a legtöbb ipari munkavállaló (számuk : 38 900 fő).

Az ipari dolgozók tömörülési adatai, mint említettük, országos szinten általánosságban mutatják be az ipari munkavállalók munkahely szerinti területi eloszlását és így a városok iparosodottságát. Egy-egy város iparosodottságának fokára, a városoknak ilyen szempontból való összehasonlítására, a 100 lakosra jutó helyben dolgozó ipari munkavállalók száma alkalmasabb.

Ez utóbbi szempont alapján vizsgálva a városok iparosodottságának fokát, a 62 város a következőképpen oszlik meg :

A város területén dolgozó, 100 lakosra jutó ipari munkavállalók száma	Vidéki városok száma
50,0—	2
30,0—49,9	8
20,0—29,9	9
10,0—19,9	18
5,0— 9,9	17
— 4,9	8
Összesen	*62*

A táblázatban említett kategóriák figyelembevételével az ország két legiparosodottabb városa a 34 ezer lakosú Ózd és a 13 ezer lakosú Oroszlány. E városokban a 100 lakosra jutó, helyben dolgozó ipari munkavállalók száma 52,2, illetve 50,0.

Ipari jellegűnek tekintettük azt a 19 várost, amelyek az iparosodottság első három fokozatába tartoznak, valamint az ide nem sorolható, de tömörülés szempontjából az első három kategóriába tartozó 6 várost. (Legkevesebb 5000 iparvállalati dolgozóval rendelkező városok.)

Az ipari jellegű városok területén dolgozó ipari munkavállalók főbb iparcsoportok szerinti százalékos megoszlása alapján e városok további altípusokba sorolhatók. Ezek a következők :

I. Bányavárosok
  a) Tisztaprofilú bányavárosok ;
  b) Bányavárosok jelentősebb egyéb nehéziparral.
II. Egyéb nehézipari városok
  a) Túlnyomó részben egyéb nehéziparral rendelkező városok ;
  b) Egyéb nehéziparral rendelkező városok jelentősebb bányászattal ;
  c) Nehézipari városok jelentősebb könnyűiparral.
III. Könnyűipari városok
IV. Élelmiszeripari városok
V. Vegyes ipari városok (amelyekben egyik ipari főcsoporton belül sem éri el az 50%-ot a foglalkoztatottsági arány).

Városaink ipari munkaerő szükségletüket általában nem tudják teljes mértékben helyi munkaerővel kielégíteni, ezért — elsősorban az ipari városok — kisebb-nagyobb mértékben ingavándorforgalmi központok is.

Néhány — elsősorban alföldi — városban az ipari munkavállalók nagyobb száma ellenére az ingavándorlók aránya kisebb, mert az ipari üzemeknek módjukban van munkaerő szükségletüket túlnyomó többségben a város lakói közül kielégíteni. Pl. a Szeged területén dolgozó 21700 ipari munkavállaló közül mindössze 4000 (18,4%) az ingázók száma (illetve aránya); ezzel szemben pl. Győrben az ingavándorlók aránya 38,4%.

A nagyobb ipari centrumok ingavándorlóinak átlagos utazási távolsága 11—27 km között változik. Az átlagos utazási távolság városonként nagyon eltérő. A városok körül kialakult ingavándorforgalmi körzetek nagyságát ugyanis erősen befolyásolja a közlekedési lehetőségek alakulása is.

VÁROSAINK FEJLETTSÉGE A VÁROSKÉP ÉS A KÖZMŰVEK ALAPJÁN

Vidéki városaink nagyobb része általában a fejlettebb települési formát is eredményező ipari jelleget nélkülözi. Mind a beépítettség, mind az ezzel együttjáró közművesítettség tekintetében még sok a hiányosság, s a városok rendezésénél éppen az egyik legfontosabb feladat a városiasabb megjelenés kialakítása. Városaink beépítettsége általában laza. Az 1 km²-re jutó lakóházak száma (azaz a lakóházsűrűség mutatójának értéke) csupán Kaposvár, Szeged, Pécs városokban haladja meg valamivel a 100-at. 15 olyan városunk van, ahol a lakóházsűrűség a 30-at sem éri el. Több városunkban, de különösen az alföldi városokban, a belterület beépítettsége is fatusias, a külterületeken pedig még uralkodik a szétszórt építkezési mód. Néhány, elsősorban tervszerűen épített szocialista városunk, mint Dunaújváros, Oroszlány, az alacsony lakóházsűrűség ellenére is városias megjelenésű, mert az építkezés módja többszintes. Hasonló a helyzet Kőszeg esetében is, ahol a többszintes városias építkezés már korábban meghonosodott.

A 100 lakott épületre jutó népesség száma a városokban átlagosan 581, a községekben 410. A városok átlagát 31 város adata haladja meg. Ez a mutató különösen magas — 1000 feletti — értéket képvisel a szocialista városok esetében (Dunaújváros, Komló, Oroszlány).

Számos városunkban az építkezési mód fejlődése már 1949 előtt megkezdődött. A szilárd falazatú lakóházak aránya az 1960. évi népszámlálási adatok alapján ott fog javuló tendenciát mutatni, ahol nagyobb arányú új lakóházépítkezések folytak, tehát az új szocialista és a többi jelentősebb iparral rendelkező városban.

A laza beépítettség miatt a víz- és csatornahálózat általában nem épült ki kellő mértékben a városok területén.

A nagy-, közepes és kisvízművel rendelkező városok közül a lakóházak számához viszonyított lakóházi bekötések aránya legmagasabb Veszprémben (83,6%), és meghaladja az 50%-ot Esztergom, Komló, Pápa, Sátoraljaújhely, Sopron és Vác városokban is. Győrben és Szombathelyen pedig 47, illetve 42%. A többi városban a lakóházi bekötések aránya mindenütt alacsonyabb.

A városok csatornázottságának állapota sem kielégítő, nem felel meg a korszerű igényeknek — bár az 1951—1959. években jelentős mértékben fejlődött a hálózat (új csatorna épült pl. Ajkán, Kazincbarcikán, Komlón, Dunaújvárosban, Oroszlányban stb.). Az épületek közművekkel való felszereltségét tekintve, ennek ellenére a csatornázottság terén van a legtöbb tennivaló.

Az 1959. év végén szennyvízcsatorna hálózat 32 városban volt; 25 város csak csapadék-, illetve részben szennyvizet is befogadó csapadékvíz csatornával rendelkezett.

A lakóházakhoz vezető csatornahálózati bekötések számának aránya a legkedvezőbb Dunaújváros, Sopron és Komló városokban. E három városban a lakóházaknak több mint 40%-ában van csatornahálózati bekötés.

Számos városunkban mind a csatornázottság, mind a vízellátás területén jelentős fejlesztési munka folyik.

Gázszolgáltatás mindössze 12 vidéki városunkban van, mégpedig a négy megyei jogú városban, továbbá az 50 ezernél népesebb városok közül Győrben, Székesfehérvárott és Szombathelyen, a 30—50 ezer lakosú városok közül pedig Baján, Nagykanizsán, Sopronban és Dunaújvárosban, valamint egy 20 ezernél kevesebb lélekszámú városban, Hajdúszoboszlón.

A lakosság gázellátottsága tekintetében Nagykanizsa áll az első helyen, a lakásoknak kb. 70%-ába van bevezetve a gáz.

A közművek közé kell számítani a *villannyal való* ellátottságot is, ezt azonban külön nem tárgyaltuk, mert a lakosság ellátottsága szempontjából a helyzet általában minden városban megfelelő.

Helyi közlekedés. A városok fejlődésével a lakóhely és a munkahely közötti távolságok növekednek, felmerül a helyi közlekedési igények kielégítésének szükségessége. Az utóbbi években ezen a téren jelentős a fejlődés. A helyi utasforgalmat 5 városban autóbusz és villamos, 48 városban pedig csak autóbusz bonyolítja le.

A kommunális létesítményekkel való ellátottságot az előzőekben ismertetett mutatóknál valószínűleg jobban jellemeznék azok a mutatók, amelyek a létesítményeket igénybevevő lakosság és az összlakosság közötti arányokat tüntetik fel. Az ilyen mutatók számításához szükséges adatok azonban csak az 1960. évi népszámlálás idevonatkozó anyagának publikálása után lesznek ismeretesek. (Pl. a gázzal, vízvezetékkel, stb. ellátott lakásokban lakó népesség száma.) Tanulmányunk keretében ezért egyelőre csak arra szorítkozhattunk, hogy városainkat a kommunális létesítmények jelenléte alapján csoportosítjuk. A közölt mutatókból is megállapítható azonban, hogy több városunkban e létesítmények közül csak egy-kettő van jelen és igen csekély azoknak a városoknak a száma, ahol minden szükséges közmű a lakosság rendelkezésére áll, és ezek is a városban lakókat csak részben látják el.

A vizsgált négyféle kommunális létesítmény, tehát a *gázszolgáltatás, közüzemi vízmű*[4] *csatornahálózat és helyi közlekedés alapján*, a városok számszerű megoszlása a következő :

Mind a négyfajta létesítménnyel rendelkezik ...	9 város
csak háromfajta létesítménnyel rendelkezik	18 város
csak kétfajta létesítménnyel rendelkezik	23 város
csak egyfajta létesítménnyel rendelkezik	11 város
egyfajta létesítménnyel sem rendelkezik	1 város
Összesen	*62 város*

Mind a négyfajta kommunális létesítménnyel rendelkező 9 város a következő : Debrecen, Miskolc, Pécs, Szeged, Győr, Sopron, Székesfehérvár, Szombathely, Nagykanizsa. A valamennyi vizsgált kommunális létesítményt nélkülöző város pedig Hajdúböszörmény.

A VÁROSOK ÉS KÖRNYÉKÜK KAPCSOLATA (A KISKERESKEDELEM, VALAMINT AZ OKTATÁSI ÉS EGÉSZSÉGÜGYI INTÉZMÉNYEK VONZÁSKÖRZETEI)

Városaink — többségükben — nagyobb igazgatási területek (megyék, járások) székhelyei és egyben környékük kereskedelmi, oktatási és egészségügyi központjai is.

Kereskedelmi vonzás. Az 1959. év elejei adatok szerint 62 városunk közül kiskereskedelmi vonzásközpontnak tekinthető 60 város, mert e városok áruházai, szaküzletei és egyéb boltjai nemcsak a saját területükön élő népesség kiskereskedelmi ellátását szolgálják, hanem a környékükön fekvő községek lakosságának is vásárló helyei.

Nagyobb értékű bolti forgalom elsősorban a megyeszékhely-, másodsorban a járásszékhely-városokban tapasztalható.

[4] Az alábbi értékelésnél a törpevízművet és a vízelvezetést is közüzemi vízműnek tekintettük.

A 62 vidéki város megoszlása a területükön fekvő boltok száma alapján a következő :

300-nál több bolttal rendelkezik	5
201—300 bolttal rendelkezik	2
151—200 bolttal rendelkezik	5
101—150 bolttal rendelkezik	16
51—100 bolttal rendelkezik	27
50 és ennél kevesebb bolttal rendelkezik	7
Összesen	*62*

A városok népességszáma és a területükön fekvő boltok száma közötti arányt az 1 boltra jutó népességszám mutatja. Ennek a viszonyszámnak bemutatásánál a boltokat két csoportra osztottuk :

a) élelmiszerboltokra (ideszámítva a túlnyomórészt élelmiszert árusító vegyesboltokat is) és
b) szakosított boltokra (ideértve az áruházakat is).

Az élelmiszerboltok általában csak a helybeli népesség élelmiszerellátását biztosítják, míg a város áruházai és szakosított boltjai a helybeli lakosságon kívül, a város kereskedelmi vonzáskörzetébe eső települések lakosainak is vásárlóhelyei.

Az 1960. I. negyedévvégi állapotnak megfelelően az 1 élelmiszerboltra jutó lakosság száma legkedvezőbb Komárom városban (318), ez a mutatószám legmagasabb Hajdúböszörmény esetében (976).

Oktatási vonzás. Az 1959/60. tanévben az ország összes főiskoláinak több mint a fele, a középiskoláknak pedig a fele vidéki városaink területén működött. Ezek közül 17-ben található főiskola, 61-ben pedig középiskola. Debrecennek és Szegednek 4-4, Pécsnek 3, Sopronnak 2 főiskolája van. A többi főiskolával rendelkező városban 1-1 főiskola működik.

A főiskolai hallgatók száma alapján elsősorban a négy megyei jogú város sorolható a főiskolai központok közé.

A megyeszékhelyek közül 10, a járásszékhelyek közül pedig 6 városban van főiskola. A főiskolai városok közül csupán Esztergom nem képez sem megyei, sem járási székhelyet.

A középiskolával rendelkező városok közül legmagasabb az iskolák száma Debrecen (14), Szeged, Győr (13, 13), Miskolc (12), Pécs (10) városban.

A városok területén fekvő középiskolák vonzásközpontjai a város környékén fekvő olyan településeknek, amelyekből a közlekedési adottságok, illetőleg a vasúti vagy autóbusz összeköttetések lehetővé teszik a területükön lakó tanulóknak a város középiskoláiba való naponkénti bejárást. 15 város oktatási vonzáskörzetének területén lakó népesség száma körzetenként a 100 000 főt is meghaladja.

A vonzásterület népessége és a város területén fekvő iskolák kapacitása között városonként nagy eltérések és aránytalanságok vannak.

A városok megoszlása oktatási vonzáskörzetük népességszámkategóriái alapján a következő :

200 000 főnél nagyobb népességszámú vonzáskörzettel rendelkezik	2 város
100 000—200 000 főnyi népességszámú vonzáskörzettel rendelkezik	13 város
50 000—100 000 főnyi népességszámú vonzáskörzettel rendelkezik	16 város
10 000— 50 000 főnyi népességszámú vonzáskörzettel rendelkezik	26 város
10 000 főnél kisebb népességszámú vonzáskörzettel rendelkezik	1 város
Összesen	*62 város*

Az oktatási vonzáskörzet és központja közötti átlagos úttávolság 7 és 33 km között változik. A vonzott községek száma a komolyabb vonzásközpontok körüli körzetekben — főleg az aprófalvas vidékeken — meghaladja a 100-at is.

Egészségügyi vonzás. Egészségügyi vonzásközpontnak tekintettük azokat a városokat, amelyeknek területén olyan fekvőbetegintézmény (kórház, gyermekkórház, betegotthon stb.), vagy rendelőintézet található, amely nemcsak a város lakosságának, hanem a környező települések népességének is biztosítja az egészségügyi ellátást.

Városaink fekvőbetegintézményekkel és rendelőintézetekkel általában rendelkeznek. Néhány városban nincs fekvőbetegintézmény, területükön azonban rendelőintézet működik, ezért ezeket másodrendű vonzásközpontnak tekintettük.

62 városunk egészségügyi vonzásközponti jelleg szerint a következő módon oszlik meg :

I. rendű központ (fekvőbetegintézménnyel és rendelőintézettel) 49.
II. rendű központ (területükön csak rendelőintézet van) 7.
Vonzásközpontnak nem tekinthető 6.

A megyeszékhelyvárosok kivétel nélkül egészségügyi vonzásközpontok ; kórházi intézményeiknek kapacitása általában az 500 ágyat meghaladja.

A megyeszékhelyek egészségügyi vonzáskörzetében a lakosság száma körzetenként általában meghaladja az 50 000 főt.

A VÁROSOK CSOPORTJAI (TÍPUSAI) A TÁRGYALT FUNKCIÓK ÉS ELLÁTOTTSÁGI MUTATÓK MÉRLEGELÉSÉVEL KIALAKÍTOTT ÁLTALÁNOS KÉP ALAPJÁN

A városok fejlettségi fokozatait — a közöttük fennálló jelentős szintkülönbségek ellenére is — vizsgálati módszerünk alapján nagyobb határok között meg tudtuk állapítani. A bevezetőben már elmondottak figyelembevételével a városoknak négy főcsoportját különböztettük meg :

1. fejlett városok ;
2. szocialista városok ;
3. közepes fejlődési irányzatot mutató városok ;
4. stagnáló és visszafejlődő városok.

Ezek közül az első kettő és a negyedik csoportba sorolt városok esetében, úgy véljük, teljes mértékben sikerült fejlettségi mutatóik mérlegelése alapján a megfelelő kategóriába való sorolásuk. A harmadik csoportban összefoglalt városoknál, annak ellenére, hogy e kategórián belül több alcsoportot is képeztünk, fennállhatnak határesetek és emiatt korrekciókra, esetleg további vizsgálatokra is szükség lehet abból a célból, hogy a kérdéses városok pontosabb helye, illetve fejlettségi foka reálisabban megállapítható legyen.

Az első csoportba sorolt, azaz a központi funkciók és az ellátottság tekintetében *fejlett városok* közé Miskolc, Debrecen, Pécs, Szeged, vagyis a 4 megyei jogú város tartozik. Népességszámuk a 100 00 főt meghaladja, ill. Szeged esetében azt erősen megközelíti. A külterületi probléma nagyobb mértékben csak Szegeden nem jelentkezik.

Az utolsó két népszámlálás között mind a négy város népességszáma fejlődött, azonban míg Miskolc és Pécs tényleges népszaporodása — nyilván e városok iparosítottabb jellege miatt — 30% körüli, addig Szeged és Debrecen esetében nem éri el a 17%-ot sem.

Az említett városok fontos államigazgatási központok (megyeszékhelyek); mind a négy város fejlett iparral rendelkezik, jelentős ingavándorforgalmi, kiskereskedelmi, oktatási és egészségügyi központ.

A második csoportot alkotják az erősen fejlődő szocialista városok : Komló, Oroszlány, Dunaújváros, és Kazincbarcika. E városok népessége elsősorban a vándorlási nyereség következtében emelkedett. Mindegyik város jelentős ipari és ingavándorforgalmi központ. Központi funkciók terén elsősorban az oktatási intézményekben mutatkozik hiány. Oroszlánynak nincs fekvőbeteg intézménye sem. Államigazgatási központi feladatokat csak Dunaújváros lát el (járásszékhely).

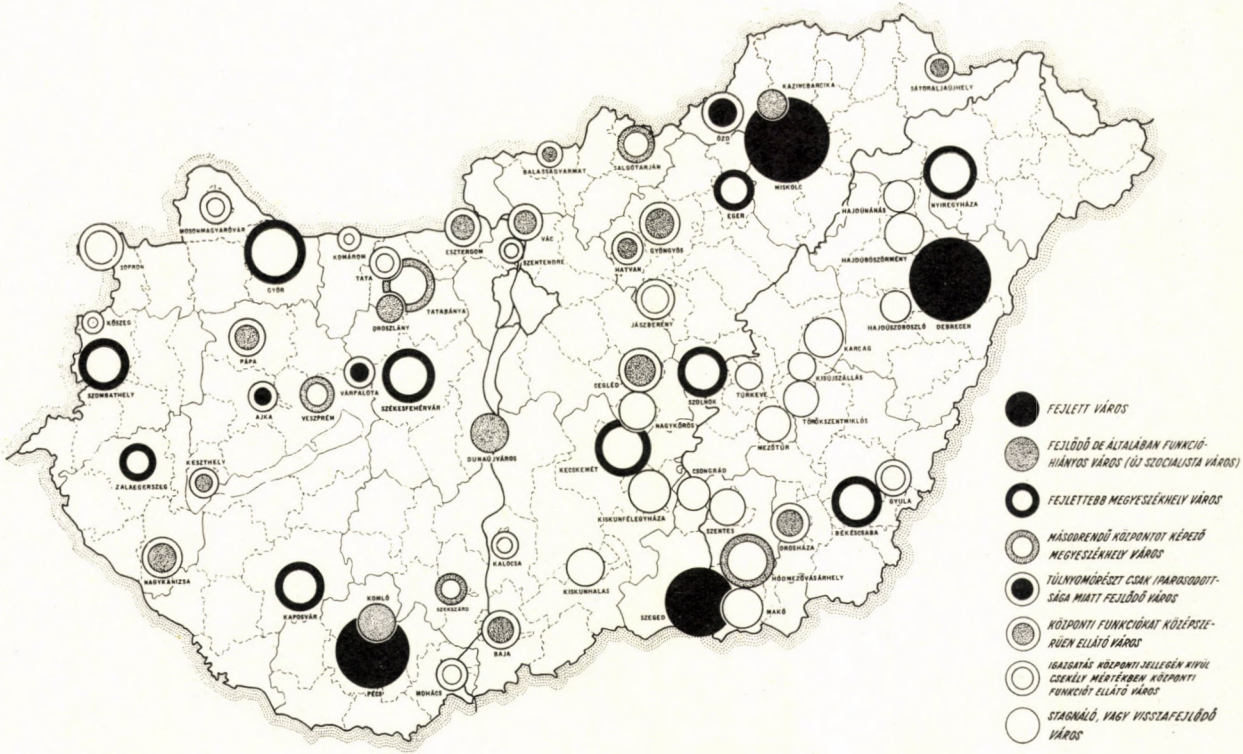

A tanulmányban alkalmazott mutatók mérlegelése alapján meghatározott várostípusok
Типы городов определенные на основании взвешивания показателей применяемых в очерке
City Types Established by Reason of the Consideration of Indices Adopted in the Paper

A harmadik csoportba a közepes fejlődési irányzatot mutató városokat soroltuk. Az idetartozó 5 alcsoport kialakításánál a központi funkciók jelenlétét vettük irányadónak.

Így az *első alcsoportba* kerültek a fejlettebb megyeszékhelyvárosok, melyekhez jelentős népességszámú kereskedelmi, oktatási és egészségügyi körzetek csatlakoznak. Ezek : Szombathely, Győr, Székesfehérvár, Zalaegerszeg, Kaposvár, Eger, Nyíregyháza, Békéscsaba, Szolnok és Kecskemét. Ebből az alcsoportból jelentős iparával kitűnik Győr és Szombathely. Győr egyébként más adottságai folytán is erősen megközelíti a megyei jogú városok fejlettségi szintjét.

A *második alcsoportba* tartoznak a másodrendű központot képező megyeszékhelyek, amelyeknek államigazgatási szerepkörükön kívül egyéb vonzásközponti jellegük csak közepes, vagy ennél is gyengébb. Ide tartozik : Szekszárd, Veszprém, Tatabánya, Salgótarján és Hódmezővásárhely.[5]

Tatabányának és Salgótarjánnak megyeszékhely jellege mellett fejlett ipara is van. Veszprém és Szekszárd ipara jelentéktelen.

A harmadik alcsoport a túlnyomórészt csak iparosodottságuk miatt fejlődő városokat öleli fel, amelyek a következők : Várpalota, Ajka és Ózd. E városok központi funkciói hiányosak. Iparosodottságuk és népszaporulatuk tekintetében azonban megközelítik az új szocialista városokat. (Iparosodottságuk mértéke alapján Ajkát és Várpalotát ezért az ipari jelleg megállapításánál a szocialista városok közé soroltuk.)

A negyedik alcsoportba kerültek a központi funkciókat középszerűen ellátó városok, mint Nagykanizsa, Keszthely, Pápa, Esztergom, Vác, Balassagyarmat, Hatvan, Gyöngyös, Sátoraljaújhely, Baja, Cegléd és Orosháza. Az említett városok — Keszthely és Balassagyarmat kivételével — viszonylag jelentékeny iparral is rendelkeznek.

Az ötödik alcsoportba az államigazgatási központi jellegükön kívül *csekélyebb mértékben egyéb központi funkciókat ellátó városok* kerültek, azaz Gyula, Mohács, Kalocsa, Jászberény, Szentendre, Tata, Komárom, Mosonmagyaróvár, Sopron és Kőszeg. Ezek a városok, Kőszeg kivételével, járás székhelyek, azonban lényegesen kisebb vonzáskörzettel rendelkeznek, mint az előbbi csoportba soroltak. Néhány város egyik vagy másik jellegzetességével kiemelkedik ebből az alcsoportból. Pl. Mosonmagyaróvár iparával, Sopron iparával és történeti múltjával, Gyula a legnagyobbak közé tartozó egészségügyi vonzáskörzetével.

A negyedik főcsoportba a stagnáló és visszafejlődő városokat soroltuk. Ezek azok az alföldi városok, amelyeknek népessége 1949—1960 között 10% alatt szaporodott és jelentős vándorlási veszteségük van. A csoport tagjai : Csongrád, Szentes, Kiskunhalas, Kiskunfélegyháza, Nagykőrös, Mezőtúr, Kisújszállás, Karcag, Hajdúszoboszló, Hajdúböszörmény, Hajdúnánás, Törökszentmiklós, Túrkeve és Makó. Az idesorolt városok iparban szegények, egy-két kivételtől eltekintve túlnyomórészt falusias megjelenésűek, kommunális ellátottságuk igen hiányos. Akadnak közöttük járásszékhelyek, ellátó intézményekkel rendelkező városok is, ezek az adottságok azonban nem tudták az elvándorlást ellensúlyozni.

A 62 vidéki városunkat — funkcióik és ellátottsági mutatóik mérlegelésével kialakított típusok szerint — a 214. oldalon lévő kartogramm is feltünteti. A városokat ábrázoló körök nagysága népességszámukkal arányos.

*

A települések fejlettségének vizsgálatát tanulmányunkban — mint azt a bevezetőben is említettük — csak egy településcsoportra, — a könnyebb elhatárolás kedvéért — a jogi értelemben vett vidéki városokra végeztük el. A vizsgált városok többsége, bár településtudományi értelemben is a tulajdonképpeni magyar városhálózatnak részét képezi, ahhoz, hogy — függetlenül a jogi értelmezéstől — a teljes városhálózatot funkcionális alapon meghatározhassuk, még további vizsgálatok szükségesek.

[5] Hódmezővásárhely megyeszékhely jellege a közelmúltban megszűnt. Ezért jelenleg központi funkciói alapján a negyedik alcsoportba tartozó városok közé sorolható.

A már alkalmazott módszerek reálisabb alapokra való helyezésével olyan vizsgálati eredményeket kell felmutatni, amelyek kétséget kizáró módon igazolják, hogy melyek a városias arculatú községeink, továbbá, melyek azok a jogilag városnak minősülő települések, amelyeknek fejlődését elsősorban kell előmozdítani, hogy a szorosabb értelemben vett városhálózat egységei közé teljes joggal legyenek sorolhatók.

Teljes városhálózatunk megismerésének nagy jelentősége van a falu és város közötti szintkülönbségek fokozatos felszámolásában. A különbségek teljes megszüntetésére valamennyi településünk tekintetében csak évtizedek kitartó munkája ad lehetőséget. Mód van azonban arra, hogy rendszeres és céltudatos, tervszerű munkával egyes településeken belül, vagy a települések bizonyos csoportjánál — és itt elsősorban a már ma is városias jelleget, funkciókat mutató településekre kell gondolni — aránylag rövid idő alatt megszüntessük a falu és város közötti különbségeket. E munkának első lépcsőfokát, véleményünk szerint, azoknak a vizsgálatoknak kell képezniök, amelyek a fejlettség mai szintjét meghatározzák, lehetőséget biztosítva ilyenformán a települések összehasonlítására.

További feladatot képez a városias jellemvonásokat nem mutató községek teljes hálózatának — a legkisebb népességszámú egységekig lemenő — vizsgálata, mert e községek között is lényeges szintkülönbségek vannak ellátottság és fejlettség terén.

Jelenleg több irányban folyik a települések fejlettségének megállapítására irányuló kutató munka. A gyorsabb és helyesebb eredmények elérése céljából kívánatos volna a települések problémáival foglalkozó különböző szervek munkájában az eddiginél nagyobb egyöntetűség biztosítása, mind a kutatási módszerek, mind a fejlettségre utaló tényezők értékelése szempontjából.

СТАТИСТИЧЕСКОЕ ИЗУЧЕНИЕ СТЕПЕНИ РАЗВИТИЯ ПРОВИНЦИАЛЬНЫХ ГОРОДОВ

Резюме

Определение степени развития и положения населенных пунктов позволяет производить группировку последних и образовать типы; группировка их является полезным также и с точки зрения территориальных демографических исследований, потому что оно обеспечивает возможность для сопоставления демографических явлений в пределах отдельных типов и изучения их взаимовлияний.

Для изучения степени развития городов и сел существует необходимость в образовании состоящей из не слишком большого количества хорошо отобранных показателей системы показателей, и, далее, соответствующего метода исследования. В Венгрии, а также в других странах уже производились попытки в направлении образования показателей и методов исследования, необходимых для изучения степени развития населенных пунктов, но, однако, окончательно определенного метода еще нет.

Образование показателей, и осуществление необходимого для этой цели сбора данных, а также выработка методов исследования тоже является в значительной степени статистической задачей.

В нашем очерке мы сделали попытку в отношении небольшой группы населенных пунктов, — которые с юридической точки зрения являются нашими периферийными городами, — осуществить на основании статистических данных такого рода исследование.

Основные вопросы, на основании которых мы определили степень развития и типы, состояли в следующем : численность населения, естественные прирост и убыль, внутренняя миграция, осуществление управленческо-административных функций, размер маятниковой миграции промышленных рабочих из окрестностей, общий вид города и уровень коммунального развития, сфера притяжения города, как центра розничной торговли, просвещения и здравоохранения.

Сущностью нашего метода исследования, — в интересах определения типов развитости городов, — была направлена на то, чтобы произвести классификацию городов на основании примененных показателей и таким образом выразить различия между юридически равными единицами. Так, на основании различных показателей (например, численность населения, промышленный характер) в отдельных случаях сформировали группы, типы. Выработанный порядок очередности и оценка принадлежности к группам, образованным на основе отдельных показателей, создали возможность для того, чтобы наряду с принятием во внимание управленческо-административной функции, распределить наши города на основании прочих центральных функций, демографических условий и обеспеченности на четыре главные группы. Вопрос обеспеченности мы исследовали с точки зрения населения, так что, например, при определении промышленного характера мы рассматриваил пропышленность не как производственную мощность, а как возможность обеспечения занятости.

На основании вышесказанного мы образовали следующие четыре главные группы наших периферийных городов:

К *первой группе* относятся города *развитые*, как с точки зрения центральных функций, так и с точки зрения обеспеченности. Численность их населения превышает 100 000 человек, а в одном случае весьма близка к этой цифре. Численность населения каждого из этих городов в период между двумя последними переписями населения развивалась в положительном направлении, между тем, реальный прирост населения двух городов, — вероятно, в результате их более индустриального характера — — составил 30%, а в других двух городах не достиг 17%. За исключением одного, упомянутые города являются административными центрами. Каждый из этих городов распролагает развитой промышленностью, значительным дневным притоком рабочей силы и является центром розничной торговли, просвещения и здравоохранения.

Вторую группу образуют развивающиеся быстрым темпом *социалистические города*. Население этих городов возросло в первую очередь за счет миграционного прилива. Каждый из этих городов представляет собой значительный промышленный центр, который одновременно является также и центром маятниковой миграции. В области центральных функций здесь наблюдается недостаток, прежде всего, просветительных учреждений. Центральные административно-управленические функции осуществляет только один из этих городов.

К *третьей группе* мы относим среднеразвитые города. Принимая во внимание то, что эти города среди своих отдельных задач осуществляют одну или более из задач на высоком уровне, а другие на среднем или только на низком уровне, здесь возникла необходимость в образовании подгрупп. Критерием образования подгрупп была степень осуществления этими городами центральных функций.

В *четвертую группу* были включены города, находящиеся в состоянии стагнации или упадка. Сюда относятся те расположенные в Большой венгерской низменности города, прирост населения которых в период с 1949 по 1960 год был ниже 10% и которые потеряли значительное число населения в ходе внутренней миграции. В этих городах промышленность развита слабо, за исключением одного или двух городов, имеют вид сел и в степени их коммунального развития имеются крупные пробелы.

В настоящее время исследовательская работа, направленная на установление степени развития населенных пунктов производится в ряде направлений. В интересах ускорения этой работы и достижения лучших результатов было бы желательным обеспечить большую степень согласования деятельности различных учреждений, занимающихся проблемами населенных пунктов, как с точки зрения методов исследования, так и с точки зрения оценки факторов, определяющих степень развития.

STATISTICAL ANALYSIS OF THE DEGREE OF DEVELOPMENT OF COUNTRY TOWNS

Summary

The definition of the degree of development, of the position of settlements enables us to make up groups, types of them. To classify them into types is useful also for regional demographic research because it offers opportunity to compare the demographic phenomena of the different types and to examine their interconnections.

In order to examine the degree of development of towns and villages an indicator system consisting of not too many but well chosen index numbers is needed as well as the right sort of examination method. Both in Hungary and in other countries experiments have been made to establish indicators and examination methods required for investigations into the degree of development of settlements but no final method has been adopted.

It is mainly a statistical task to draw up index numbers, to undertake the data collection underlying it, to establish an examination method.

In our paper an attempt was made to demonstrate how such an examination is made with the aid of statistical data concerning a smaller group of settlements, i. e. Hungary's country towns (in the legal meaning).

We were faced with the following main question serving as a basis to establish the degree of development and the types : the number of the population, the natural increase-decrease, the internal migration, the execution of administrative functions, how far the town is a centre for industrial commuting, the extent of public services introduced, the development of retail trade, the educational and sanitary scope of attraction of the towns.

In order to define the types of development to which the towns belong, our method of inquiry was to range the towns with the aid of the indicator applied, and to indicate by this method the different levels among legally identical units. With the help of the different indicators in some instances (as e. g. the number of the population, the industrial character) we established also groups, types. Pondering over the order of rank thus established and over the fact that towns belong to determined groups, on basis of the different indicators, has enabled us to classify our towns into four main groups, duly considering the administrative functions on basis of their other central functions, their population conditions, and their state of supply. This latter problem was viewed from the side of the population and therefore, when establishing e. g. the industrial character, we did not regard industry as a productive entity but as one offering industrial openings.

In view of the foregoing our country towns can be classified into the following four main groups :

Towns belonging to the first group are developed towns both as regards central functions and their state of supply. The number of their inhabitants surpasses the 100.000 mark, only in one case falling a little short of it. The population number of all these towns developed between the last two population censuses but the actual increase of population of two towns is about 30 p. c., probably on account of their more industrialized character ; in case of two towns the increase did not reach 17 p. c. With one exception the mentioned towns are administrative centres. Each of them has an advanced industry and is important commuting, retail trading, educational and sanitary centre.

The second group includes the strongly developing socialist towns. Their population increased primarily owing to the migration gain. Each of them is an important industrial and commuting centre. As far as central functions are concerned, mainly the educational institutions show deficiencies. Only one of these towns executes central administrative functions.

In the third group we find towns showing a middling trend of development. These towns meet one or several of their tasks on a high, others on a medium or only on a low level, so it was found necessary to form subgroups within this category. For developing these subgroups the governing principle was the extent to which the town executes central functions.

The fourth group includes stagnating and declining towns. They are the towns in the Great Hungarian Plain whose population increased by less than 10 p. c. between 1949—1960 and which show a significant migration loss. Poor in industry, these towns have with one or two exceptions mainly a village character and are very scantily supplied with public utilities.

Research work with a view to establish the degree of development of settlements is going on in several directions. In order to reach quicker and more correct results it would be desirable to secure a higher degree of coordination in the work of the bodies dealing with settlement problems both as regards research methods and the valuation of the factors featuring the degree of development.

NŐHALLGATÓK RÉSZVÉTELE A FELSŐOKTATÁSBAN 1894-1941

JÁKI LÁSZLÓ

A női egyenjogúsítás kérdése hazánkban ma már befejezett tény. Az alkotmány szellemében eltüntek mindazok a hátrányos megkülönböztetések, melyek oly jellemzőek voltak a felszabadulás előtti időszakban. Társadalmunk női tagjai képzettségüknek megfelelően az államigazgatás, az ipar és a mezőgazdaság számos vezető funkciójában megtalálhatók. Az e feladatok ellátásához szükséges iskolai végzettség megszerzésében is teljesen egyenlő joggal és feltételek mellett vesznek részt a férfiakkal.

Ez a ma már magától értetődő egyenjogúság, mint annyi más, felszabadulás utáni fejlődésünk eredménye. Az alábbi közlemény a statisztikai adatok segítségével kívánja megmutatni azt a hosszú utat, melyet a nők a felsőfokú oktatásban való részvétel terén a teljes egyenjogúsításig megtettek.

Közoktatásunk múltjának erről a — még a szomszédos kapitalista országokhoz viszonyítva is — reakciós, bizonyos vonatkozásban feudális elemeket tartalmazó jellegéről mindmáig nem jelent meg feldolgozás. Neveléstörténeti munkáink köztudomású tényként tesznek említést e kérdésről (1), de kellő adatok hiányában e megállapítások nem alátámasztottak. Némi tájékoztatást nyújt e kérdésről statisztikai szempontból a közelmúltban megjelent *A nők helyzete régen és most* (2) című kiadvány, de ez a munka általános jellegénél fogva kérdésünkre vonatkozóan részletes adatokat nem tartalmaz.

Az alábbi közlemény nem tart igényt e sokoldalú, és közoktatásunk számos más kérdésével szorosan összefüggő problémakör végleges feltárására. Feladatának mindössze csak azt tekinti, hogy a rendelkezésre álló adatok közlésével szemléletesen bemutatassa a nők hátrányos helyzetét a felszabadulás előtti felsőoktatásban, s ezzel kiindulópontot jelentsen egy szélesebb koncepciójú feldolgozáshoz.

A NŐK EGYETEMI FELVÉTELÉNEK KÉRDÉSE KÜLFÖLDÖN

A nők felsőbbfokú továbbtanulása hazánkban az 1894. és 1895. évi királyi leírattal, illetve rendelettel kapcsolatos. E rendelkezések tették lehetővé, hogy a nők az orvosi, gyógyszerészeti és bölcsészeti karokon továbbtanuljanak. Ezt a hazai közoktatás szempontjából nagyjelentőségű eseményt azonban hosszú harc előzte meg, mely szoros kapcsolatban volt a jóval korábbi külföldi törekvésekkel, illetve eredményekkel.

Az első orvosnő, *Blackwell Erzsébet* (3), az Egyesült Államokban 1847-ben iratkozott be az egyetemre s azt 1849-ben végezte el (4). Európában elsőként Zürichben 1864-ben (5) fogadták be rendes hallgatókként a leányokat az egyetemre. 1868-ban pedig már Szentpéterváron is avattak orvosnőt az orvossebészeti akadémián (6).

A hatvanas évektől Svájcban, a nyolcvanas évektől Angliában válik általánossá a nők felvétele az orvosi és bölcsészeti karokra[1]. Viszonylag hamar

[1] E fejlődés ellentmondásaira jellemző, hogy bár Angliában 1877 és 1882 között négy egyetemen is engedélyezték a nők felvételét (7), nem kaptak képesítési jogot, s így nem alkalmazták őket (8).

tárták ki kapuikat a nők előtt az orosz egyetemek[2] (11). Ezeken az egyetemeken 1896-ban az összhallgatóság mintegy 4%-a volt nő (12, 13), sőt 1903-ban már külön női gazdasági főiskolát is nyitottak Szentpéterváron. Az Egyesült Államokban 1890-ben 2438 orvosnő, 2136 építésznő, 165 lelkésznő és 110 ügyvédnő működött (14). Angliában 1879 óta látogathatták a nők az oxfordi egyetemet, a képesítési jogot azonban csak 1911-ben szerezték meg.

A londoni egyetemre 1897-ig 3762 nő iratkozott be (15). A fejlődés gyors ütemét bizonyító számok azonban számos ellentmondást tartalmaztak. Liebig például spanyolfal mögé ültette a szabályosan beiratkozott női hallgatóit, számos német professzor pedig addig nem kezdte el óráit, míg a nők el nem távoztak. Ezen túl azonban, a legtöbb egyetemen számos megkötéssel vették fel a nőket, s akkor is csak bizonyos számban és bizonyos fakultásokra.[3] Érdekes, hogy valamennyi országban a nők jogi karra való felvétele okozta a legtöbb nehézséget. A századfordulóra azonban legtöbb európai országban engedélyezték a nők jogi tanulmányait, s az ügyvédi gyakorlat folytatását. Ez utóbbit sokhelyütt azzal a megkötéssel, hogy praxisukat csak férjhezmenetelükig folytathatják, mert akkortól kezdve férjük gyámsága alatt állnak s ez összeférhetetlen az ügyvéd jogi státusával. Franciaországban 1900-tól, Genf kantonban 1907-től lépett először női ügyvéd az esküdtszék elé.

A nők egyetemi felvétele elől — a jelentősebb európai országokat figyelembe véve — Poroszország és a Monarchia zárkózott el legtovább. Ausztriában, ahol ugyan rendeletileg a nők egyetemi felvétele soha nem volt tiltva, csak a kérdés magyarországi rendezése után oldották meg hazánkhoz hasonlóan a nők felsőfokú oktatásban való részvételét.

A NŐK EGYETEMI FELVÉTELÉNEK PROBLÉMÁJA MAGYARORSZÁGON

A nők egyetemi felvételének kérdését hazánkban *Hugonnai Vilma* esete vetette fel. A grófnő ugyanis a zürichi egyetemen szerzett orvosi diplomát, s onnan hazatérve 1880-ban engedélyt kért a kultuszminisztertől, hogy az érettségit letehesse és oklevelét honosítsák. Kérését csak részben teljesítették. Érettségijét 1881 márciusában engedélyezték — „kivételesen és minden további következtetés nélkül" —, de oklevelét nem honosították (17). A honosítás fő ellenzője *Trefort Ágoston* volt. A külföldi törekvések, valamint *Hugonnai Vilma* esete erőtlen és gyenge visszhangra talált a magyar közvéleményben is.[4] A fő kérdés természetesen hazánkban nem az egyetem nők előtt való megnyitása, hanem annak előfeltétele, a leányközépiskola megteremtése volt. *Hugonnai Vilma*, aki kérésének megtagadása után maga is élharcosa lett a nők egyetemre való bebocsátásának, ugyancsak a leánygimnázium megteremtését sürgette. „Hogy mi lesz a leánygimnáziumot végzett leányokból, megmondom: Egyik-másik férjhez fog menni és boldogabb lesz, mint az, aki gimnáziumot nem végzett, mert értelmesebb lesz a feleség, az anya és házisszony nehéz tisztségének betöltésére; a többi folytatni fogja tanulmányait az egyetemen, hogy tanár vagy orvos lehessen. Igen ám, de nem járhat itthon egyetemre! Nem? Ki meri azt mondani, hogy 8—9 év múlva Magyarország egyetemei nem fognak nők részére is nyitva állni" (18).

A nők egyetemre való felvételének problémája helyett a nyolcvanas években tehát elsősorban a női középfokú oktatás kérdése állt az előtérben. A nők egyetemi felvételének kérdése hivatalosan először csak 1895-ben merült fel a képviselőházban (19). *Wlassics Gyula* vallás- és közoktatásügyi miniszter ez alkalommal kijelentette: „Én magam az iránt teljesen tisztában vagyok, hogy a gyermek- és nőorvosi és gyógyszerészeti pályákra mindenesetre célszerű lenne a képzésről gondoskodni." Egy hónappal később a budapesti felsőbb leányiskola tanítótestületének tisztelgő látogatása alkalmával *Wlassics* ismét

[2] Ennek ellenére igen sok orosz női egyetemi hallgató volt a külföldi egyetemeken. Párizsban például 1899-ben 100 külföldi nőhallgató közül 91 orosz volt (9). Nyilvánvalóan közrejátszottak ebben azok a korlátozások is, melyek a századforduló idején léptek életbe Oroszországban (10).

[3] Badenben például csak a természettudományi és mennyiségtani szakra vettek fel nőket (16).

[4] Jellemző a magyar közvélemény ellentmondásos felfogására, hogy még a Nemzeti Nőnevelés című folyóirat is közölt olyan cikkeket, melyben a nők felsőfokú oktatását elítélték.

állást foglalt a nők egyetemi felvétele mellett. Érdekes azonban, hogy a bölcsészkar ezeken a helyeken még szóba sem került. A miniszter nyilatkozatai után azonban a kérdés a sajtóban állandóan napirenden maradt.

Wlassics tehát kezdettől fogva támogatta a nők egyetemi felvételét. Tervének végrehajtásához azonban az egyetemi tanácsok és a király hozzájárulása volt szükséges. *Wlassics* először az egyetemi tanácsok megnyerésére törekedett. A tanácsok elvileg beleegyeztek, hogy nem zárkóznak el bizonyos szakokon olyan nők egyetemi felvétele elől, akik szabályszerű érettségi vizsgálatot tettek (20). Ezután fordult *Wlassics* a királyhoz, akinek beleegyezése után a kérdés hosszú időre rendezést nyert. Ez után *Wlassics* leiratban értesítette az egyetemi tanácsokat a király döntéséről:

„Ő császári és apostoli kir. Felsége Bécsben, f. évi november hó 18-án kelt legfelsőbb elhatározásával ezen előterjesztésemre legkegyelmesebben megengedni méltóztatott, hogy a nőknek a bölcsészeti, orvosi és gyógyszerészeti pályákra léphetésök czéljából — a felsőbb tanintézetekre leendő felvételre — amennyiben a szabályszerű felvételnek megfelelnek, az illetékes felsőbb tanintézet meghallgatása alapján, esetről-esetre engedély adassék és részükre, miután tanulmányaikat, a fennálló szabályok értelmében sikerrel befejezik, a képesítő oklevél kiadassék" (21).

A kérdés fenti megoldása számos pozitív vonása mellett negatív vonásokat is tartalmazott. Ilyennek tekinthető, hogy csak az említett három szakra engedélyezték a nők felvételét, valamint, hogy a felvétel csak esetről-esetre történhetett, s nem biztosították intézményesen a leányok középiskolai képzését. Az 1895. évi 72.039 számú rendelet ugyan szabályozta a kérdést oly módon, hogy megkönnyítette a magánúton történő érettségit (22). Ez azonban minden könnyítés ellenére — a magántanulás drágasága miatt — számos nehézséget jelentett a szegénysorsú tanulóknak. *Wlassics* a fenti rendelettel párhuzamosan rendezte a nőknek a tanári pályán való elhelyezkedését (23) is, de olyan megszorítással, hogy nőtanár fiúgimnáziumban és reáliskolában nem nyerhet alkalmazást (24). *Wlassics* kétségkívül nagyjelentőségű intézkedése — részben a sok felől megnyilvánuló ellenállás miatt is — tehát számos ellentmondást, felemás megoldást tartalmazott.

Az egyetem megnyitása után is főkérdés a leányközépiskola ügye maradt, mert a magánúton tanuló leányok elestek a tandíjmentességtől, magas vizsgadíjakat fizettek s ez a társadalmi szelekció egyik állomását jelentette. Nem sokat változtatott a tényeken, hogy *Wlassics* a Mária Dorothea Egyesület kérésére engedélyezte az egyetemen tanuló nőknek ösztöndíjban való részesítését, ha az tanulmányi szempontból indokolt volt.

A magyar közvélemény általában helyesléssel fogadta *Wlassics* rendeletét. A közvélemény kedvező fogadtatását bizonyítja, hogy a hazai egyetemeken — a külföldi egyetemekkel szemben — nagyobb kellemetlenkedések nem történtek. A magyar egyetemi tanárok zöme örömmel fogadta a nőhallgatókat, sőt többen megállapították, hogy a nők kedvező hatással vannak a férfihallgatók szorgalmára. A hivatalos álláspontra ezzel szemben továbbra is a merevség és rosszindulat jellemző.

Az alaprendelet már érintett negatívumait nem csökkentette, hanem fokozta az 1904-ben kiadott 35.138/1904. sz. alatt kelt rendelet, mely szerint a három elégségessel érett leányok még rendkívüli hallgatókként sem, rendes hallgatóknak pedig csak a jelesen érettek vehetők fel. Helyesen állapítja meg erről *Hacker*, hogy az „egyetemi szívonal emelését európai színvonalra nem a nők, hanem az oda nem való elemek eltávolításával lehet elérni"(25).

A hátrányos megkülönböztetések ellenére a nők száma az első világháború előtti időszakban rohamosan emelkedett. Ezzel azonban párhuzamosan erősödtek azok a követelések, melyek a jogi kar és a műegyetem megnyitását követelték. 1915 decemberében például az egyetem aulájában gyűlést tartottak a nőknek az egyetemekre való korlátlan bebocsátásáról. A gyűlésen a nagy tekintélynek örvendő *Lenhossék* professzor elnökölt. Bár a gyűlésen résztvevő férfihallgatók zajos közbekiáltozásokkal adtak kifejezést ellenszenvüknek, *Lenhossék*, *Beke Manó* és *Schwarcz Gusztáv* támogatták a nők követeléseit (26). A jóval később, 1924-ben megjelent középiskolai törvény a kérdést rendezte ugyan, de a jogi kart teljesen, a műegyetemet pedig nagyrészben elzárta a nők

elől. Átmenetileg azonban a polgári forradalom és a tanácsköztársaság idején megszűntek a hátrányos megkülönböztetések. 1918-ban *Lovászi* miniszterségе idején a 206.626/1918. számú rendelet minden korlátozó intézkedést megszüntetett.

1. A női hallgatók száma a tudományegyetemeken 1895/96-tól az első világháborúig
Число студенток университетов с 1895—96 гг. по первую мировую войну
Number of Female Undergraduates at Universities from 1895/96 to World War I

Év	Orvosi kar (1)	Bölcsész-kar (2)	Gyógy-szerészeti tan-folyam (3)	Mennyiség-tani és ter-mészettudo-mányi kar (4)	Rendkívüli hallgatók (5)	Összesen (6)
	Rendes hallgatók					
1895/96	—	1	—	—	7	8
1896/97	3	2	—	—	5	10
1897/98	7	4	—	—	2	13
1898/99	11	7	—	—	2	20
1899/00	17	16	—	—	3	36
1900/01	22	53	—	—	11	86
1901/02	33	89	—	—	8	130
1902/03	38	116	—	—	15	169
1903/04	50	148	—	—	12	210
1904/05	38	126	—	—	43	207
1905/06	44	129	—	—	42	215
1906/07	39	157	—	—	63	259
1907/08	42	121	3	1	69	236
1908/09	55	149	4	3	56	267
1909/10	72	169	16	3	70	330
1910/11	95	157	14	2	80	348
1911/12	112	141	4	1	96	354
1912/13	147	148	5	1	191	492
1913/14	158	208	5	3	265	639
1914/15	202	259	5	6	253	725

Горизонтальная графа: (1) Медицинский факультет; (2) Философский факультет; (3) Фармацевтический курс; (4) Математический и естественнонаучный факультет; (5) Чрезвычайные студентки; (6) Всего.

Heading: (1) Medical faculty, (2) Arts and Philosophy faculty, (3) Pharmaceutical faculty, 4) Mathematics and Natural Science faculty, (5) Extraordinary undergraduates, (6) total.

A Tanácsköztársaság a már biztosított jogok mellett a tényleges lehetőségeket is megadta. A nők társadalmi szerepének növekedése a tanácsköztársaság rövid fennállása alatt természetesen nem mutatkozhatott meg a nőhallgatók számszerinti emelkedésében.[5]

A Tanácsköztársaság leverése után visszavonták az 1918-ban kiadott rendeletet, sőt még a budapesti orvosi karra is megtiltották a nők felvételét. 1923-ban a Magyar Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Országos Szövetségének női szakosztálya ismét követelte valamennyi egyetem megnyitását a nők előtt. A Vallás- és Közoktatáügyi Minisztérium a követelésnek részben eleget tett, mert leküzdve az egyetemi tanácsok ellenkezését, a középiskolai törvénnyel egyidőben lehetővé tette a kérdésnek az egyetemi autonómiától függetlenül való rendezését (28).

A középiskolai törvény következtében, illetve annak végrehajtása során előállott helyzetet — mely lényegében a felszabadulásig változatlan maradt — a kérdések szerteágazósága miatt egyetemenként, illetve karonként vázoljuk.

Az *orvosi karra* és a *gyógyszerészeti tanfolyamra* a középiskolai törvény szerint a nők minden korlátozás nélkül felvehetők voltak (29). Ennek ellenére számuk — az első világháború utáni tetőzéssel — csökkent.

[5] *Dienesné, Götz Irén* például kémiai katedrát kapott a Tanácsköztársaság idején (27).

2. A női hallgatók száma és aránya a tudományegyetemeken tudományszakok szerint, egyes tanévekben

Число и доля студенток университетов по отраслям знаний, в некоторых учебных годах

Number and Share of Female Undergraduates at Universities in Certain Academic Years

Év	Rendes női hallgatók a második félévben a (1)													
	hittudományi karon (2)		jog- és államtudományi karon (3)		orvostudományi karon (4)		bölcsésztudományi karon (5)		közgazdasági karon (6)		gyógyszerész karon (7)		tudományegyetemeken összesen (8)	
	szám	%	szám	%	szám	%	szám	%	szám	%	szám	%	szám	%
1918/19 ..	—	—	55	3,9	726	51,9	602	43,1	—	—	15	1,1	1398	100,0
1923/24 ..	2	0,2	6	0,5	461	39,2	474	40,4	147	12,5	87	7,2	1175	100,0
1928/29 ..	7	0,5	1	0,0	209	14,3	982	67,5	163	11,2	97	6,7	1479	100,0
1933/34 ..	5	0,3	1	0,0	274	16,5	1138	68,7	160	9,2	81	4,9	1659	100,0
1938/39 ..	4	0,4	2	0,2	230	24,3	648	68,5	—	—	62	6,6	946	100,0
1940/41 ..	3	0,2	22	1,6	335	24,6	819	60,1	52	3,8	132	9,7	1363	100,0

Горизонтальная графа: (1) Число действительных студенток во втором полугодии (2) теологический факультет; (3) политический факультет; (4) медицинский факультет; (5) философский факультете; (6) экономический факультет; (7) фармацевтический факультет; (8) всего в университетах.

Heading: (1) Number of regular female undergraduates of the second semester (2) theological faculty, (3) political sciences faculty, (4) medical faculty, (5) arts and philosophy faculty (6) economic faculty, (7) pharmaceutical faculty, (8) total at universities.

3. Az orvosi kar I. évfolyamára beíratkozott hallgatók megoszlása nemek szerint néhány évben

Распределение по полу студентов, поступивших на 1-ый курс медицинского факультета, в некоторых годах

Distribution by Sex of First Year Undergraduates at the Medical Faculty, in Some Years

Év	Az első évfolyamra beiratkozott hallgatók					
	közül				Összesen (3)	
	férfi (1)		nő (2)			
	szám	%	szám	%	szám	%
1918/19	5111	87,9	690	12,1	5801	100,0
1923/24	4045	90,2	440	9,8	4485	100,0
1928/29	2124	91,2	205	8,8	2329	100,0
1933/34	1938	87,5	276	12,5	2214	100,0
1937/38	1311	85,3	226	14,7	1537	100,0

Горизонтальная графа: (1) мужчины; (2) женщины; (3) всего.

Heading: (1) Males, (2) females, (3) total.

4. A tudományegyetemekre beíratkozott hallgatók megoszlása nemek szerint, néhány évben

Распределение по полу студентов, поступивших в университеты, в некоторых годах

Distribution by Sex of Undergraduates Matriculated at Universities, in Some Years

Év	A férfi (1)		A nő (2)		Az összes (3)	
	hallgatók					
	szám	%	szám	%	szám	%
1925/26	7582	86,9	1142	13,1	8 724	100,0
1929/30	8311	85,0	1464	15,0	9 775	100,0
1934/35	8716	86,1	1411	13,9	10 127	100,0
1937/38	7180	88,0	975	12,0	8 155	100,0

Горизонтальная графа: (1) мужчины; (2) женщины; (3) всего.

Heading: (1) Males, (2) females, (3) total.

A *bölcsészeti, nyelv- és történettudományi*, valamint a *matematikai és természettudományi* karokra a nőket ugyancsak minden korlátozás nélkül felvették (30). Ennek a lehetőségnek biztosítása elsősorban annak elismerése volt, hogy a nők sajátságosan alkalmasak a nevelői pályára. Ennek ellenére továbbra is érvényben volt egy olyen rendelkezés, miszerint nők fiúiskolában nem taníthattak. Az említett szakokon végzett nők jórésze tanári pályán helyezkedett el, a férfiaknál hátrányosabb körülmények között (31). *Kornis* ebből azt a következtetést vonta le, hogy a nők elsősorban a diplomáért és nem a tudományért tanulnak (32). A leglátogatottabb kar a nők részéről a bölcsészkar volt. A tudományegyetemekre beiratkozott összes nőhallgató közül 50—60% a bölcsészkaron volt található.

5. A József műegyetemen doktori oklevelet nyert hallgatók megoszlása nemek szerint, 1931/32—1940/41

Распределение по полу студентов Технического Университета, получивших докторский диплом 1931/32—1940/41*

Distribution by Sex of Graduates at the Polytechnic University „József" (1931/32—1940/41)

Tanév	A doktori oklevelet nyert összes hallgatók közül				Ebből (3)			
	férfi (1)		nő (2)		férfiaknak (1)	nőknek (2)	férfiaknak (1)	nőknek (2)
					kiadott oklevelek szám szerint			
	szám	%	szám	%	közgazdasági (4)		mezőgazdasági mérnöki (5)	
1931/32	113	89,7	13	10,3	44	11	17	2
1932/33	128	94,1	8	5,9	46	8	21	—
1933/34	195	93,4	14	6,6	82	14	25	—
1934/35	110	90,1	11	9,9	44	11	13	—
1935/36	145	91,2	14	8,8	65	13	15	1
1936/37	162	95,9	7	4,1	65	7	18	—
1937/38	170	93,9	11	6,1	66	11	23	—
1938/39	132	90,5	14	9,5	53	11	4	2
1939/40	151	93,3	11	6,7	47	10	9	—
1940/41	151	94,4	9	5,6	64	9	14	—

* им. „Йожефа"

Горизонтальная графа: (1) мужчины; (2) женщины; (3) из этого; (4) экономический; (5) агрономический.

Heading: (1) Males, (2) females, (3) of which, (4) economic, (5) agricultural.

A *műegyetemre* megszorításokkal, korlátozott létszámban vettek fel nőket (33). A törvény szerint mérnöki, gépészmérnöki, vegyészmérnöki osztályokra nők rendes hallgatóul nem vehetők fel, s az órákat csak mint vendéghallgatók a szaktanárok engedélyével látogathatják (34). Az építészeti osztályra — amennyiben a létszám a férfiakból nem volt feltöltve — nőket is felvettek az összhallgatóság 5%-ában. Korlátlanul csak a közgazdasági osztályra vettek fel nőket (34).

A *jogi kar* a felszabadulásig hermetikusan elzárt maradt a nők számára. Különösen súlyos volt ez az elzártság, ha arra gondolunk, hogy a Horthy-rendszerben a társadalom irányító vezető rétegeibe csaknem kizárólag a jogi karon keresztül vezetett az út. A jogi végzettség kiváltságokat jelentett s csaknem valamennyi közhivatal elnyerésének előfeltétele volt.

A *közgazdasági* kar mezőgazdasági, kereskedelmi szakosztályaira a nőket korlátozás nélkül felvették (35). Ugyanakkor azonban jellemző módon a kar közgazdasági és külügyi szakosztályaira egyáltalában nem vettek fel nőket. A nagyszámú rendkívüli hallgatót azért találjuk ezen a karon, mert a rendelkezések értelmében a nem jelesrendű középiskolai érettségit tettek és a közép-

iskolai érettségit nem tettek (például a kereskedelmi érettségisek[6]) csak az első kollokviumok sikeres letétele után válhattak rendes hallgatókká.

A hittudományi karok közül nőhallgatók csak az evangélikus és református karokra voltak felvehetők (36). A római katolikus hittudományi karra nők nem iratkozhattak be.

A gazdasági akadémiákra a nőket korlátozás nélkül felvették, de ezzel a nők csak igen kis mértékben éltek.

6. A tudományegyetemeken doktori oklevelet nyert hallgatók megoszlása nemenként, 1930/31—1940/41

Распределение по полу студентов университетов, получивших докторский диплом, 1930/31—1940/41

Distribution by Sex of Graduates at Universities (1930/31—1940/41)

A doktori oklevél fajtája (1)	A férfiaknak (2)	A nőknek (3)	Az összes (4)
	kiadott doktori oklevelek száma		
1. Hittudományi	181	—	181
2. Kánonjogi	80	—	80
3. Államtudományi	4 758	4	4 762
4. Jogi	7 492	10	7 502
5. Egyetemes orvosi	3 771	451	4 222
6. Bölcsész	1 221	566	1 787
7. Gyógyszerész	71	11	82
8. Közgazdasági	2	1	3
9. *Összesen*	*17 576*	*1 043*	*18 619*

Горизонтальная графа : (1) Вид докторского диплома ; (2) мужчинам ; (3) женщинам ; (4) всего.

Вертикальная графа : (1) теологический ; 2. канонический ; 3. политический ; 4. юридический - 5. общий медицинский ; 6. философский ; 7. фармацевтический ; 8. экономический ; 9. Всего.

Heading : (1) Kind of doctor's diploma, (2) to males, (3) to females, (4) total.

Lateral text : (1) Theological, (2) canonical, (3) political, (4) law, (5) medical (universal), (6) philosophical, (7) pharmaceutical, (8) economic, (9) total.

Az egyetemekre beiratkozott nőhallgatók hátrányos helyzetben voltak a kollégiumi felvételeknél is. 1928-ban például 315 egyetemista leány volt kollégiumban elhelyezve, s ebből csak mindössze 90 volt Budapesten (37). Továbbra is érvényben volt az a hátrányos megkülönböztetés, hogy rendes hallgatóul csak jelesen érettségizett nőket vettek fel. Helyesen írja erről 1933-ban egy pedagógus, hogy ha „a nők közül csak a jelest veszik fel a főiskolákra, olyan nagy-e a férfi és a női tanultság között a különbség, hogy a férfiak közül az alig elégséges is szaporíthatja a szellemi proletáriátust? Miért nem szorítják meg a férfiaknál is legalább jórendű bizonyítvány . . . erejéig a felvételt. Arra a principiumra pedig, hogy a férfit családalapításhoz kell segíteni, sokkal hasznosabb, ha hamarabb alapít családot, s nem kell a főiskolát hosszas sikertelenségek után elvégeznie" (38). E rendelkezés annál is inkább felesleges és igazságtalan volt, mert a nők mind a középiskolában, mind az egyetemen sokkal jobb eredményeket értek el a férfiaknál. A középiskolában például az 1918/19 — 1937/38. évek átlagát figyelembe véve, az összes sikeresen érettségizett tanuló közül 18,6% kitűnő és jeles, 28,2% jó, és 53,2% elégséges volt. Ugyanazon években az érettségizett leányok közül 28,8 kitűnően és jelesen, 36,5% jól és 34,7% érett elégségesen. Az egyetemre beiratkozott leányok eredménye is sokkal kedvezőbb a fiúkénál. Így például 1929/30 ban az I. éves férfihallgatók közül 16,8% jeles és 45,8% elégséges érettségivel rendelkezett. Ezzel szemben a leányoknál 33,4% volt a jeles és csak 22,0% az elégséges (39).

[6] A kereskedelmi érettségi és tanítóképzői oklevél nem számított középiskolai érettséginek.

Igen érdekes a leányok pályaválasztási szándéka és annak megvalósítása közötti eltérés. A leányok ugyanis sokkal nagyobb számban kívántak továbbtanulni, mint arra lehetőségeik alkalmat adtak volna. A fiúk éppen ellenkezőleg, kisebb mértékben jelezték továbbtanulási szándékukat az érettségi előtti hónapokban, mint amennyit ugyanazon év őszén az egyetemen találunk. Így például az 1933/34 — 1936/37. év között 12 504 középiskolás fiútanuló jelezte továbbtanulási szándékát s ugyanakkor 13 126 hallgató iratkozott be. (+ 622 hallgató.) Ugyanazon években 2672 középiskolás leánytanuló szándékozott továbbtanulni s ez csak 1921-nek sikerült, (— 751 hallgató). Az összes beiratkozni, illetve továbbtanulni szándékozó 82,4 százaléka volt férfi és 17,6 százaléka nő. Ezzel szemben a ténylegesen beírtak között 86,9% férfit és 13,1% nőt találunk.

Ezek az adatok messzemenően bizonyítják, hogy a nőknél sokkal nagyobb mértékben érvényesültek a belső igények megvalósítását akadályozó társadalmi gátló tényezők, mint a férfiaknál. E helyen természetesen nem lehet feladatunk részletesen elmezni a férfi és nőhallgatók szociális összetételét. *Földes Ferenc* közismert adatai alapján csak utalni akarunk arra, hogy a társadalmi szelekció a nőknél sokkal nagyobb mértékben érvényesült, mint a férfiaknál (40). A munkás vagy szegényparaszt nőhallgató az egyetemen még az ugyanazon osztályból kikerült férfiaknál is sokkal kisebb arányban szerepelt.

*

A nők és a férfiak egyenjogúságát a művelődés terén csak a kultúrforradalom keretében végrehajtott intézkedések hosszú sora valósíthatta meg. Ma már az alsófokú iskoláktól az egyetemekig, sőt az azt betetőző aspiránsképzésig, férfiak és nők egyenlő jogokkal, egyenlő lehetőségekkel folytathatják tanulmányaikat.

IRODALOM

1. *Ravasz János, Felkai László, Bellér Béla, Simon Gyula :* A magyar nevelés története a feudalizmus és a kapitalizmus korában. Budapest, 1960. 174. p.
2. A nők helyzete régen és most. *Statisztikai Időszaki Közlemények*, 32. kötet. Budapest, 1960. 58. p.
3. *Szabó Dénes :* A nők felsőbb oktatása. Klny. a Kolozsvári Ferencz József m. kir. tudományegyetem 1901/2. tanévi aktáiból. Kolozsvár, 1902. 18—20. p.
4. *Magyar Női Szemle*, 1936. 121. p.
5. *Bobula Ida :* Az egyetemi nőkérdés Magyarországon. Klny. a *Napkelet* 1928. 15. számából. 2. p.
6. *Magyar Női Szemle*, 1936. 121. p.
7. *Nemzeti Nőnevelés*, 1888. 258. p.
8. *Nemzeti Nőnevelés*, 1887. 210. p.
9. *Nemzeti Nőnevelés*, 1900. 178. p.
10. *Kerékgyártó Elek :* Leányaink neveléséről és oktatásáról. *Magyar Pedagógia*, 1894. 26. és 285. pp.
11. *Medinszkij :* A nevelés története. Budapest, 1951. 523. p.
12. *Medinszkij* i. m. 523. p.
13. *Kornis :* Nők az egyetemen. Budapest, 1925. 5. p. (Klny. a *Napkelet* 1925. évfolyamából.)
14. *Kornis :* i. m. 5. p.
15. *Bremmer C. S. :* A leányok és nők nevelése Nagy Britanniában. London, 1897. Ismerteti : *Somágyi Géza, Magyar Paedagógia* 1897. 638—640. p.
16. *Élet*, 1892. 140. p.
17. *Bobula :* i. m. 3. p.
18. *Hugonnai Vilma :* Egy szavazat a leánygimnázium ügyében. *Élet*, 1892. 442. p.
19. A nőnevelés kérdése a képviselőházban. *Nemzeti Nőnevelés*, 1895. 51. p.
20. *Sebestyénné, Stetina Ilona :* A nők egyetemi képzése. *Nemzeti Nőnevelés*, 1895. 258. p.
21. A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszternek 1895. évi 67.719 sz. a budapesti és kolozsvári egyetem tanácsához intézett leirata a nőknek a bölcsészeti, orvosi és gyógyszerészeti pályára léphetése tárgyában. *Hivatalos Közlöny*, 1896. 1—3. p.
22. A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszternek 1895. évi 72.039. sz. a. kelt rendelete a nők középiskolai tanulmányaira vonatkozóan. *Hivatalos Közlöny*, 1896. 25. p.
23. 72.038. sz. rendelet az országos középiskolai tanárvizsgáló bizottsághoz. *Hivatalos Közlöny*, 1896. 40. p.
24. 65.719. sz. rendelet. *Hivatalos Közlöny*, 1896. 3. p.
25. *Hacker Boriska :* Nők az egyetemen. *Nemzeti Nőnevelés*, 1915. 353. p.
26. Nők az egyetemen. *Budapesti Hirlap*, 1915. december 12.
27. *Bellér Béla :* Felsőoktatásunk a polgári forradalom és a Tanácsköztársaság idején. *Felsőoktatási Szemle*, 1960. évi 2—3. szám.
28. *Simon Gyula :* Az 1924-es középiskolai reform néhány kérdése. *Pedagógiai Szemle*, 1959. 6. sz.
29. *Hivatalos Közlöny*, 1927. 264—265. p.
30. *Hivatalos Közlöny*, 1927. 264—265. p.

31. *Magyaryné Techert Margit:* A diplomás nők helyzete Magyarországon. *Magyar Szemle*, 1938. XXXIII. kötet. 43—51. p.
32. *Kornis:* i. m. 34—35. p.
33. *Kölgyesi Ferenc:* A nők tanulási és elhelyezkedési lehetőségei a jogászi, építészeti és mérnöki pályákon. *Munkaügyi Szemle*, 1958. 6. sz. 9—14. p.
34. *Hivatalos Közlöny*, 1927. 264—265. p.
35. *Hivatalos Közlöny*, 1927. 264—265. p.
36. *Hivatalos Közlöny*, 1927. 264—265. p.
37. *Klebelsberg Kunó:* Küzdelmek könyve. Budapest, 1928. 71. p.
38. A leányok pályaválasztása. Megjelent: Értekezések a pszichológia és a pedagógia köréből. Szerk.: *Párkányi Aranka*. Budapest, 1933. 44. p.
39. *Jáki László:* Egyetemi felvételek az érettségi eredmények tükrében az 1929/30. és 1938/39. években. *Felsőoktatási Szemle*, 1961. 5. sz. 275—277. p.
40. *Földes Ferenc:* A munkásság és parasztság kulturális helyzete Magyarországon. Budapest, 1941. 115. p.

ДИНАМИКА ЧИСЛА СТУДЕНТОК В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ В 1894—1941 ГОДАХ

Резюме

Автор данного сообщения ставит перед собой в качестве задачи показать в свете статистических данных тот длинный путь, который женщины проделали в области своего участия в высшем образовании до полного равноправия.

В Венгрии, начиная с 1894 года, женщинам была предоставлена возможность продолжать образование на медицинском, фармацевтическом и философском факультетах. За границей первые студентки появились гораздо раньше, в середине 19 века, а начиная с 80-ых годов высшее образование женщин стало повседневным явлением.

В Венгрии и после открытия для женщин университета основным вопросом и дальше продолжало оставаться дело женских средних школ, которое получило, наконец, свое стабильное решение лишь в период после первой мировой войны. Наряду с этим Министерство церкви и публичного образования урегулировало, — независимо от автономии университета, — вопрос высшего образования для женщин. Начиная с этого времени вплоть до полного освобождения женщин без всяких ограничений принимали на медицинский, философский, филологический и исторический факультеты, далее, на математический, природоведческий, экономический, аграрный и коммерческий факультеты, в экономические академии, на реформатские и евангелистские теологические факультеты и фармацевтические курсы. Прием в технический университет был ограничен, а на юридический факультет университета женщин не принимали.

Полное равноправие мужчин и женщин в области образования было осуществлено только после освобождения Венгрии. Сегодня мужчины и женщины в условиях полного равноправия и равных возможностей учатся в университетах и, более того, также и в системе аспирантуры.

ADMISSION OF FEMALE STUDENTS TO INSTITUTIONS OF SUPERIOR EDUCATION 1894—1941

Summary.

The author uses statistical figures to illustrate the long way covered by women in superior education towards full emancipation.

In this country it was made possible in 1894 for women to persue superior studies at the Faculties of Medicine, Pharmacology and Philosophy. It was much earlier, towards the middle of the 19th centrury that female students appeared at institutions of superior

education abroad, and by 1880 the superior studies of women had assumed a general character.

In Hungary, even after the admission of women to universities, the principal problem continued to be that of Secondary Schools for Girls, not to reach a lasting solution, eventually, before the end of World War I. At that time the Ministry of Religion and Education solved the problem of the superior studies of women, independent from the autonomy of the universities.

From this period on, right to the Liberation, women were admitted without restriction to the Faculties of Medicine, Philosophy, Languages and History, as well as of Mathematics and Natural Sciences, to the Faculties of Agriculture and Commerce of the University of Economics, to the High Schools of Farming, to the Faculties of Divinity of the Presbyterian and Lutheran Churches as well as to the Faculty of Pharmacology. The admission of women to the Polytechnical University was restricted, whereas women were completely barred from the Faculty of Law.

It was only the Liberation that brought full equality of rights of men and women in the field of education. Today men and women enjoy the same possibilities when persuing their studies both as undergraduates and postgraduates.

FIGYELŐ

SZEMÉLYI HÍR

A Népköztársaság Elnöki Tanácsa 2/1962 számú határozatával *Péter Györgyöt*, a Központi Statisztikai Hivatal elnökét miniszteri rangra emelte.

ПЕРСОНАЛНОЕ ИЗВЕСТИЕ. Президиум Венгерской Народной Республики в своем указе № 2/1962 присвоил председателю Центрального Статистического Управления, *профессору Дьедю Петеру* ранг министра.

PERSONAL NEWS. The Presidential Council of the Hungarian People's Republic adopted Resolution 2/1962 by which the ministerial rank was conferred on *Professor György Péter*, President of the Hungarian Central Statistical Office.

NÉPMOZGALMI KGST MUNKACSOPORT

Moszkvában, a KGST tagországok központi statisztikai hivatalai elnökeinek 1962. március 22—26. között megtartott értekezlete határozatot hozott a népmozgalmi statisztika kérdéseivel foglalkozó munkacsoport felállítására. A munkacsoport munkájának megszervezésére a magyar Központi Statisztikai Hivatalt kérték fel.

РАБОЧАЯ ГРУППА СЭВ ПО ЕСТЕСТВЕННОМУ И МЕХАНИЧЕСКОМУ ДВИЖЕНИЮ НАСЕЛЕНИЯ. Состоявшееся в Москве с 22 по 26 марта 1962 года совещание предсе- дателей центральных статистических управлений стран-членов СЭВ вынесло решение относительно создания Рабочей группы по вопросам демографической статистики. Предложение относительно организации работы данной рабочей группы было внесено Центральным Статистическим Управлением Венгрии.

VITAL STATISTICAL WORKING GROUP OF THE CMEA MEMBER COUNTRIES. The conference of the Presidents of the Central Statistical Offices of the CMEA member countries, held in Moscow between March 22—26, 1962, adopted a resolution about setting up a Working Group to deal with vital statistics. The Hungarian Central Statistical Office has been charged to organise the work of the Working Group.

NEMZETKÖZI DEMOGRÁFIAI SYMPOSION BUDAPESTEN

A Magyar Tudományos Akadémia Demográfiai Elnökségi Bizottsága 1962. november 20-tól 22-ig Nemzetközi Demográfiai Symposiont rendez Budapesten.

A symposion célja, hogy a termékenység és családtervezés egyes kérdéseit vizsgálja és a népességben végbemenő átrétegeződési folyamat demográfiai

hatásait elemezze. Ennek megfelelően a Demográfiai Elnökségi Bizottság az alábbi tárgykörök megvitatását látja szükségesnek :

1. A termékenységre ható tényezők vizsgálatának eredményei, módszere és nemzetközi összehasonlítása :

Várható családnagyság társadalmi-gazdasági csoportonként ;

A családtervezés módszerei ;

A különféle felvételekből nyert mutatók nemzetközi összehasonlításának kérdései ;

A vizsgálatok eredményeinek felhasználása a termékenység előrebecslésére.

2. Egyes gazdasági és társadalmi jelenségek demográfiai hatása :

A társadalmi-foglalkozási átrétegeződés hatása a főbb népesedési jelenségekre ;

A falusi népesség városokba vándorlásának fontosabb demográfiai vonatkozásai ;

A társadalom szerkezetében bekövetkezett változások hatása a házassági mozgalomra és a válások alakulására ;

A társadalmi mobilitás és demográfiai hatásai.

A symposionra a magyar és a külföldi résztvevők tanulmányokat küldhetnek be, a tanulmányok terjedelme 5 gépelt oldal, ehhez egy oldalas rezümé csatlakozhat.

A programról, a symposionnal kapcsolatos további előkészületekről a DEMOGRÁFIA következő száma részletes beszámolót közöl.

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ДЕМОГРАФИЧЕСКИЙ СИМПОЗИУМ В БУДАПЕШТЕ. Демографическая Комиссия Президиума Венгерской Академии наук организует в Будапеште с 20 по 22 ноября 1962 года Международный Демографический Симпозиум.

Целью симпозиума является рассмотрение некоторых вопросов плодовитости и планирования семьи, и далее, анализ демографических воздействий происходящего внутри населения процесса рестратификации. В соответствии с этим Демографическая Комиссия считает целесообразным обсудить вопросы, входящие в круг следующих тем :

1. Результаты, методы и международное сопоставление изучения факторов, воздействующих на плодовитость :

Предполагаемая величина семьи по общественно-экономическим группам

Методы планирования семьи

Вопросы международного сравнения показателей, полученных в ходе различных обследований

Применение результатов обследований для перспективного прогноза плодовитости

2. Демографические воздействия отдельных экономических и общественных явлений :

Воздействие социальной рестратификации и рестратификации по занятости на важнейшие демографические явления

Важнейшие демографические аспекты миграции сельского населения в города

Воздействие изменений в структуре общества на динамику браков и разводов

Общественная мобильность и ее демографические воздействия

На симпозиум венгерские и зарубежные участники могут предоставить доклады. Объем доклада может составить пять машинописных страниц, к чему, далее, можно приложить резюме объемом в одну страницу.

Сведения о детальной программе и дальнейшие подробности в связи с симпозиумом будут сообщены в следующем номере журнала «Демография».

INTERNATIONAL DEMOGRAPHIC SYMPOSIUM IN BUDAPEST. The Presidential Committee for Demography of the Hungarian Academy of Sciences organizes an International Demographic Symposium between 20 and 22 November 1962, in Budapest.

The aim of the Symposium is, to study certain questions of fertility and family planning and, to analyse the demographic effects of the process of social restratification going on among the population. Accordingly, the Presidential Committee for Demography considers it necessary to discuss the following subjects :

1. Results, methods and international comparison of the inquiries connected with the factors affecting fertility :
   Projected family size distribution by socio-economic groups ;
   Methods of family planning ;
   Questions about the international comparability of indices obtained by different surveys ;
   Application of the results of inquiries for fertility forecast.
2. Demographic effects of certain economic and social phenomena ;
   Effect of the restratification by socio-occupational status on the main vital events ;
   Main demographic aspects of the rural migration ;
   Effect of the structural changes of society on marriages and divorces ;
   Social mobility and its demographic effects.

Both the Hungarian and foreign participants are welcome to send papers to the Symposium, their length should not exceed 5 typewritten pages with one more page containing a summary of the treatise.

The detailed programme and further preparations for the Symposium will be reported in the next issue of DEMOGRÁFIA.

AZ MTA DEMOGRÁFIAI ELNÖKSÉGI BIZOTTSÁGÁNAK VITAÜLÉSEI

A STATISZTIKAI ELŐREJELZÉS NÉHÁNY DEMOGRÁFIAI VONATKOZÁSA

A Magyar Tudományos Akadémia Demográfiai Elnökségi Bizottságának módszertani munkabizottsága vitaülést rendezett, amelyen *Vincze István* kandidátus, az MTA Matematikai Kutató Intézetének helyettes igazgatója, a munkabizottság vezetője a statisztikai előrejelzés néhány demográfiai vonatkozásáról tartott referátumot. Korreferens *dr. Barsy Gyula*, az Országos Közegészségügyi Intézet tudományos osztályvezetője volt.

Vincze István a demográfiai idősorok vizsgálatával kapcsolatban megállapította, hogy a demográfiai jelenségeket lényegesen befolyásoló szisztematikus hatások a közgazdasági, egészségügyi, biológiai, földrajzi, stb. tényezők eredményeként alakulnak ki és így számos szaktudomány segíthet bizonyos alapvető törvényszerűségek megállapításában.

Ha a szisztematikus hatásokban elméleti alapon álló előrejelzésről beszélhetünk, úgy az a felsorolt szaktudományok megállapításain és a jövőre vonatkozó reális — esetleg alternatív — feltevésein alapulhat. E munka természe-

tesen nem nélkülözheti a matematikai valószínűségszámítási módszereket. Ez a jelenségek vizsgálatának elméleti útja, amit eddig inkább a természettudományok bizonyos folyamatainál sikerült megvalósítani, de számos demográfiai modell megalkotására is történt kezdeményezés. E modellek legnagyobbrészt a jelenség biológiai hátterét veszik alapul. A gyakorlatban az idősorok vizsgálatánál a trendvonalra vonatkozó valamely matematikai formula feltételezése a kiindulási alap. Ez legtöbbször nem a szisztematikus tényezők alakulásának — azok belső sajátosságait figyelembe vevő — vizsgálatára alapozott, hanem az adott grafikon által kínált egyszerűbb függvény, ami igen sokszor jó közelítéshez vezet.

Ha feltehetjük, hogy a demográfiai jelenség átlagára, azaz a szisztematikus hatások okozta lefolyására megnyugtató eredményünk van, akkor a további feladat a véletlen ingadozások előrejelzése. Ez azt jelenti, hogy olyan határokat adjunk meg, amelyek adott nagy valószínűséggel magukban foglalják a jelenség tényleges megvalósulását. Ehhez a véletlen ingadozás sztochasztikus modelljének konstruálása szükséges. E sztochasztikus folyamat nem feltétlenül független az alapfolyamattól, vagyis a szisztematikus tényezők hatását leíró elméleti trendtől. Feltételezésünk szerint e sztochasztikus folyamat elméleti átlaga időben zéró, azonban paraméterei (szórása, korreláció függvénye) függhetnek a trendvonal alakulásától. Ezt úgy is kifejezhetjük, hogy a kettő együtt tárgyalandó és a jelenséget egészében mint sztochasztikus folyamatot fogjuk fel, amelynek elméleti átlaga az általunk jelzett, a szisztematikus hatásokra adott trendvonal. Ha a trendvonal elméletileg nem eléggé megalapozott, nem elégségesen nagyszámú adaton alapul, akkor matematikai statisztikai módszer kerül alkalmazásra és konfidencia sávot adunk meg, amely adott valószínűséggel magába foglalja a jelenség tényleges lefolyását.

A konfidencia intervallumok szintjének gyakorlati felhasználásánál körültekintően kell eljárni oly módon, ahogyan azt a matematikai statisztika elmélete kidolgozta és az ipari felhasználásban eléggé általános. Végül a referens egy egyszerű példán demonstrálta a kérdést.

A vitaindító referátum után *Barsy Gyula* „A demográfiai előrejelzés általános kérdései" címen tartotta meg korreferátumát.

Az előrejelzés a demográfiának is egyre növekvő súlyú és megnyugtatóan meg nem oldott feladatai közé tartozik. Lényegében előrejelzésről van szó akkor is, amikor a népmozgalmi és vándorlási adatok alapján a népesség jelenlegi állapotára következtetünk, s az eredmény megbízhatósága attól függ, hogy a rendelkezésre álló folyamatos adatgyűjtések mennyire megbízhatóak és milyen becslést tesznek lehetővé. A szoros értelemben vett demográfiai előrejelzés már jóval bonyolultabb feladat. A közeli jövőre vonatkozólag az előrejelzés viszonylag nagy pontossággal végezhető el azért, mert rövid idő alatt a népesedés alapvető irányzatai általában kevéssé változnak. A hosszabb időre szóló becslés esetében azonban a bizonytalanság erősen növekszik, mert a trendek jövőbeli alakulását illetően csak többé-kevésbé önkényes feltételezésekkel élhetünk. A demográfiai irodalom még nem ismert eddig egyetlen hosszú időre szóló előrejelzést, amely valóban helyes lett volna. Nem változtatott ezen az sem, hogy az előrejelzés fegyvertára jelentékenyen bővült és a puszta népszám valamilyen módon végzett előreszámítását az összetevők (halandóság, születések) lehetőleg igen beható elemzésén nyugvó becslése váltotta fel. Megemlíthető, hogy a halandóság tényleges javulása mindig nagyobbnak bizonyult, mint az elmúlt időszakok adatainak elemzése alapján nem és korcsoportok szerint történt előrevetítések. Emellett a születési trendek jelentékeny változásai miatt a nagy hibák nem is a halandóság, hanem a termékenység becsléseiből adódtak. A népességi előrejelzések ma — főleg a termékenység tekintetében — csak önkényes, megalapozatlan feltevéseken nyugvó becsléseknek tekinthetők, amin nem változtat az, hogy a becsléseknél „várható legnagyobb" és „várható legalacsonyabb" számokat is megadnak, mert a valóságos alakulás ezektől teljesen független.

A demográfiai előrejelzés rendelkezésre álló módszerei úgyszólván kivétel nélkül nyugati szerzőktől származnak. A tervgazdaságban a népesség előrejelzéséhez viszont igen fontos érdekek fűződnek, hiszen a népesség és az egyes

népességi összetevők jövőbeli alakulása különösen a távlati tervezésnek egyik fontos alapja. Mindez nagyonis előtérbe helyezi a demográfiai előrejelzés kérdését s éppen a tervgazdálkodás szempontjai szerint jóval szélesebb alapokra való helyezését. A gazdasági viszonyoknak a népesedésre gyakorolt hatását kell az eddiginél sokkal behatóbban vizsgálni és ilyen módon a népesség jövő számát illetően az önkényes becslések talajáról, ha nem is a tervezés, de legalábbis a gazdasági megfontolásokon alapuló számítások szintjére emelkedni.

A kialakult élénk vita után az ülés az elnöklő *Vincze István* zárszavával ért véget.

НЕКОТОРЫЕ ДЕМОГРАФИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ СТАТИСТИЧЕСКИХ ПРЕДСКАЗАНИЙ. На заседании диспута методологической рабочей группы демографической комиссии Президиума Венгерской Академии Наук кандидат, заместитель директора Исследованельского Института Математики ВАН., заведующий рабочей группы *Иштван Винце* прочитал реферат о некоторых демографических вопросах статитисческих предсказаний. Корреферентом был заведующий научного отдела Общегосударственного Института Здравоохранэния *др. Дюла Барши.*

SOME DEMOGRAPHIC ASPECTS OF STATISTICAL PROJECTION. On the debate of the Methodological Working Group of the Presidential Committee of the Hungarian Academy of Sciences, *István Vincze*, candidate of mathematical sciences, deputy director of the Research Institute for Mathematics, Chairman of the Working Group, held a paper on the above subject. It has been followed by the contribution of *dr. Gyula Barsy*, chief of section of the Hungarian Institute for Public Health.

PERIODIKUS DEMOGRÁFIAI JELENSÉGEK LEÍRÁSA

A Magyar Tudományos Akadémia Demográfiai Elnökségi Bizottságának módszertani munkabizottsága 1962. február 27-én vitaülést rendezett. A vitaülés tárgya egy, a periodikus demográfiai jelenségek leírására szolgáló modell ismertetése és megvitatása volt. A modellt *Tekse Kálmán*, a Központi Statisztikai Hivatal Népességtudományi Kutató Csoportjának munkatársa és *dr. Vukovich György*, a Demográfiai Elnökségi Bizottság tagja dolgozták ki és ismertették.

Tekse Kálmán referátumában bevezetőül a demográfiai modellek növekvő jelentőségéről beszélt. Ilyen, a demográfiai jelenségek egyre szélesebb körét átfogó modellek, amelyek bonyolultságuknál fogva régebben alig voltak alkalmazhatók a gyakorlatban, a modern elektronikus számológépek birtokában lehetővé teszik a demográfiai jelenségek egyre pontosabb mennyiségi vizsgálatát, valamint a társadalmi és gazdasági tényezők egymásrahatásának pontosabb elemzését. Ily módon e modellek a szocialista társadalmi rendben hozzájárulnak a jobb népgazdasági tervek elkészítéséhez is.

A szezonális periodicitást mutató demográfiai jelenségek leírása lényegesen bonyolultabb feladat, mint szezonalitást nem mutató jelenségeké. A demográfiai jelenségek szezonális változásainak vizsgálata mégis fontos feladat, mivel mélyebb betekintést enged e jelenségek okaira, ugyanakkor változásainak körülményeire és dinamizmusára is fényt derít.

A referens ezután röviden ismertette a periodicitást nem mutató törvényszerűségek, illetve a periodicitásokat figyelmen kívül hagyó modellek egy csoportját. Ilyen modellek relatíve egyszerűen megfogalmazhatók és gyakran közönséges differenciálegyenletek formájában írhatók le. Így például a *Gompertz—Makeham* törvény, amely szerint a halálozási intenzitás a korral exponenciálisan növekszik, az x korú élők l_x számára (mely a kor differenciálható függvénye) vonatkozó elsőrendű differenciálegyenletre vezet. Hasonló

differenciálegyenletekre vezet *Lazarus* „halandósági törvénye", *Moser* formulája, *Jastremskij* reprodukciós törvénye stb. *I. Lah* kimutatta, hogy mindezen törvények és a demográfia más fontos formulái is a *Quiquet*-től származó és a halandósági intenzitásra vonatkozó n-edrendű állandóegyüttható homogén differenciálegyenlet speciális eseteiként nyerhetők. Ha a μ_x halandósági intenzitás a kor n-szer differenciálható függvénye, akkor e differenciálegyenlet

$$A_1 \mu'_x + A_2 \mu''_x + \ldots + A_n \mu_x^{(n)} = 0 \tag{1}$$

alakú, ahol $A_1, A_2, \ldots, A_n$ konstansok. *I. Lah*, a korábbi gyakorlattól eltérően a fenti differenciálegyenlet karakterisztikus gyökei között komplex számokat is megengedett, és ezáltal (1) megoldásai között periodikus tagok is felléphettek. A kor helyett tetszőleges $\xi = \xi(x)$ változóra való áttéréssel (1) megoldásai átfogják a legfontosabb demográfiai törvényeket, ezért *Lah* (1)-et a „statisztikai jelenségek alapegyenletének" nevezi.

A referens szerint *I. Lah* fenti propozíciója komoly bírálat tárgyát képezheti. A demográfiai jelenségek sokrétűsége, a társadalmi és gazdasági jelenségekkel való bonyolult összefüggései nem írhatók le egy, vagy néhány egyszerű egyenlet segítségével, bármilyen sok integrációs állandót tartalmazzanak is. Ennek bizonyítására szemléletes példát szolgáltatnak a szezonális periodicitást mutató demográfiai jelenségek. Ezek leírására *I. Lah* is kísérletet tett (1) segítségével, azonban a legfontosabb, hasonló tulajdonságú demográfiai jelenségek nem tárgyalhatók az *I. Lah* proponálta módon.

A továbbiakban a referens ismertette a *dr. Vukovich Györggyel* közösen végzett vizsgálatok főbb eredményeit. A vizsgálatok a házassági mozgalom, a termékenység és a halálozások havonkénti alakulásának leírására szorítkoztak. A kiindulási adatok (Magyarország 1000 lakosra eső megfelelő népmozgalmi adatai az 1951—1960. években) évenkénti periodicitást mutató idősorokat alkotnak. Ezen idősorok három komponensből tevődnek össze :

1. A jelenség alakulását leíró trendvonalból, amely legtöbbször lineáris, exponenciális, vagy trigonometrikus függvények, parabolák és ezek szuperpozíciói segítségével írható le.

2. Az évenkénti periodicitást leíró függvényből, amelynek amplitudói időben változhatnak.

3. Véletlen ingadozásokból (melyek várható értékét 0-nak vehetjük). Az alkalmazott modell lényege ezen komponensek analitikus leírása. Itt nem szükséges a sztochasztikus folyamatok elméletének felhasználása, mert numerikus szempontból egyszerű folyamatokról van szó. Másrészről a viszonylag rövid alapidőszak ilyen eljárást nem is tett volna lehetővé. Az elmondottak figyelembevételével, ha $y(t)$ a vizsgált demográfiai jelenség valamely mennyiségi mutatója, amely a független változó n-szer differenciálható függvénye, akkor ez a következő n-edrendű állandó együtthatós inhomogén differenciálegyenlet megoldásaként áll elő :

$$y^{(n)}(t) + a_1 y^{(n-1)}(t) + \ldots + a_{n-2} y''(t) + a_{n-1} y'(t) + a_n y(t) = \sum_{j=1}^{m} e^{b_j t} f_j(t), \tag{2}$$

ahol a_i $(i = 1, 2, \ldots n)$ és a b_j $(j = 1, 2, \ldots m)$ mennyiségek konstansok, az $f_j(t) - k$ $(j = 1, 2 \ldots m)$ évenkénti periodicitást mutató, egyenletesen konvergens trigonometrikus sorba fejthető függvények.

Speciálisan az 1000 főre eső házasságkötések, halálozások, illetve születések számát vizsgálva a jelenségek alakulását exponenciális, illetve trigonometrikus függvénnyel kifejezhető trendvonal írja le, az évenkénti periodicitás amplitudói pedig exponenciális függvény szerint változnak, ezért ebben az egyszerű esetben a vizsgált jelenséget leíró $y(t)$ függvény az

$$y''(t) + a y(t) = e^{bt} f(t) \tag{3}$$

differenciálegyenlet megoldásaként állítható elő.

E differenciálegyenlet rámutat a jelenség alakulásának dinamizmusára. Csillapított harmonikus rezgőmozgás egyenlete ugyanis (3) típusú homogén

differenciálegyenletre vezet. Ha ehhez még egy perturbáló periodikus kényszererő is járul (ez jelen esetben pl. a mezőgazdasági munkák szezonalitásának, évszakok változásának, társadalmi szokásoknak stb. hatása lehet), amely időben e^{bt} szerint változik, akkor pontosan a (2) típusú differenciálegyenletre jutunk. A (3) differenciálegyenlet általános megoldása

$$y(t) = \bar{y}(t) + e^{bt} F(t) \tag{4}$$

alakú, ahol az $F(t)$ függvény $f(t)$-hez hasonló típusú, a $b + n_i$ $(n = 1, 2 \ldots,)$ mennyiségek pedig nem gyökei a homogén differenciálegyenlet karakterisztikus egyenletének, és

$$\bar{y}(t) = \begin{cases} C_1 \cos \alpha t + C_2 \sin \alpha t & \text{ha } a = \alpha^2 > 0, \\ C_1 e^{at} + C_2 e^{at} & \text{ha } a = -\alpha^2 < 0, \\ C_1 + C_2 t & \text{ha } a = 0, \end{cases}$$

ahol C_1 és C_2 integrációs állandók.

(4)-ben az együtthatókat a legkisebb négyzetek elvének megfelelően választjuk meg. (4) ismeretében (3) együtthatói könnyen meghatározhatók.

Az $y(t)$ megoldásra természetesen általában még egy véletlen tényező is szuperponálódik.

A modell konkrét alakjának (pl. a trendvonal) meghatározásánál és felhasználásánál a demográfiai jelenség, illetve a reá ható társadalmi és biológiai tényezők sokoldalú quantitatív vizsgálatára, ezek messzemenő figyelembevételére van szükség. A modell pontossága nő, ha a megszerkesztésénél alapul vett időszak demográfiai szempontból nyugodt, stabil.

A modell kellő körültekintéssel különböző időszakok, illetve sokaságok megfelelő népmozgalmi adatainak összehasonlítására, rövidebb időszakra extrapolációra (adott hibával), egy sokaság fejlődési törvényszerűségei megváltozásának ellenőrzésére stb. alkalmazható.

Segítségével pl. Magyarországon az 1000 lakosra eső születések havonkénti várható alakulását 1961. évre átlagosan 2%-os relatív hibával lehetett becsülni.

Dr. Vukovich György korreferátumában bevezetőül a demográfiai modellek fogalmát ismertette. Véleménye szerint a modellképzés szükségessége a demográfia mint tudomány céljából fakad, a népesedési jelenségekben észlelhető objektív törvényszerűségek megállapítása, megfogalmazása végül is jórészt csak modellek segítségével valósítható meg.

Az objektív népesedési törvények kutatásának első eredményei a halandósági táblák, pontosabban a kihalási rend. Ebben a tekintetben sokat tettek *Halley*, *Gompertz*, *Makeham* stb. Ugyancsak a népesedési jelenségek mögött feltételezett természeti és társadalmi törvények meghatározására jöttek létre a múlt század közepén a népességi folyamatokat mai szemmel nézve sokszor nem a legszerencsésebben általánosító elméleti konstrukciók: *Quetelet* átlagembere, *Lexis* normálembere.

A halandósági tábla mellett a legfontosabb elméleti konstrukciónak a *Lotka*-féle stabil és stacionér népességi modellt, illetőleg ennek továbbfejlesztését tarthatjuk. E modellek bizonyos népesedési folyamatok törvényszerű következményeit tárják fel.

A népességtudomány fejlődése, megfigyelési körének egyre több jelenségre való kiterjesztése, a társadalmi és természeti kölcsönhatások felismerése arra — a korreferens véleménye szerint helyes — elképzelésre vezetett, hogy a demográfiai jelenségeknek egy absztrakt formába való szűkítése lehetetlen és helytelen is, mert a környezeti hatások ennél sokkal bonyolultabbak. Az egyes jelenségek alakulása során természetesen találhatunk bizonyos specifikus törvényszerűségeket, ezek azonban időben változnak. Az időbeli instabilitás különösen azoknál a jelenségeknél tapasztalható, amelyekre döntően a társadalmi-gazdasági körülmények hatnak, viszonylagos állandóságot az elsősorban biológiai okokon alapuló jelenségek mutatnak (pl. a születéskori nemi arány stb.).

A statikus összefüggéseket feltáró modellek dinamizálása igen nagy óvatossággal végezhető csak el, az összefüggések erőssége, iránya az időben

ugyanis állandóan változik, és a jelenlegi határok mechanikus kivetítése a jelenség feltételezett jövőbeni lefolyását erősen torzíthatja.

A demográfiai modellek több típusba sorolhatók. Beszélhetünk statikus és dinamikus modellekről, valamint teljes és részleges modellekről. Statikusak általában az ún. demo-ökonómiai modellek, vagy a stabil népesedési modell, bár ezeknek is vannak dinamikus értelmezési lehetőségeik. Teljes modelleknek tekinthetők *Quiquet*, vagy újabban *Lah* modelljai, de az ún. alapösszefüggéseket leíró modellek képzése viszonylag ritkán fordul elő, mert a demográfiai alapösszefüggések olyan nagyfokú általánosításához vezetne, amely alig használható akkor, ha partikuláris összefüggések vizsgálatáról van szó. Ezzel szemben részleges modellek meghatározására és bizonyos határok közötti összegezésére kell a demográfiai kutatásoknak irányulniok. (Ilyen részleges modellek a termékenységre egy adott időszakban ható társadalmi és gazdasági tényezők egzakt megállapítása, az egyes népmozgalmi jelenségek közötti kölcsönhatások, a periodikus demográfiai jelenségek leírása stb.) Gyakorlati szempontból olyan modellek készítése látszik indokoltnak, amelyek egy-egy részterület viszonylag pontos leírását teszik lehetővé, megragadják adott időszakban és helyen a népesedési jelenségek alakulásában jelentkező esetleges szabályszerűségeket és alkalmasak arra, hogy a szóban forgó jelenség jövő, vagy múltbeli változása és egy adott időszakban matematikailag is leírt alakulása közötti különbségre felhívják a figyelmet.

A korreferens ezután a periódikus demográfiai jelenségek leírására szerkesztett modellből levonható néhány következtetést ismertetett. Kifejtette, hogy a népmozgalmi események havi periódikus ingadozása már régen ismert, de egzakt leírásuk még nem történt meg, illetőleg csak néhány paraméterüket vizsgálták. A periódikus ingadozásokat társadalmi tényezők okozzák, de ezek a tényezők változnak és így bizonyos időszakokban mutatkozó állandóságuk csak az adott időszakra, az akkor ható társadalmi körülményekre jellemzők. Az ismertetett modell éppen arra alkalmas, hogy a vizsgált időszakra állapítson meg törvényszerűségeket, majd ezeket egyéb időszakokra, vagy területi egységekre kiszámított paraméterekkel veti egybe és ezzel a törvényszerűségek megváltozására, különbségeire következtet.

A modell gyakorlati felhasználásakor nehézségeket okozhat a nyers arányszámok felhasználása, ezeknél ugyanis éppen a feltételezett társadalmi törvényszerűségek érvényesülése vagy megszűnése, módosulása tekintetében vannak hibalehetőségek, miután a nyers arányszám számos tényező eredőjének tekinthető. A bemutatott modell illusztrálására azonban ezek az arányszámok is megfelelnek. A modell paramétereinek megváltozása természetesen sok tényező hatásaként jöhet létre, az okok feltárásához mélyreható demográfiai elemzés szükséges. Így a kiszámított és a tényleges adatok közötti eltérések, akár a jelenre, akár a jövőre vagy a múltra vonatkoznak, csak arra adhatnak választ, hogy a törvényszerűségek megváltoztak, a vizsgált jelenségre az általánostól, vagy az eddigitől eltérő okok hatottak.

A vizsgált három népmozgalmi eseményre egyaránt hatnak a társadalmi és a gazdasági tényezők, bár mindegyikre eltérő mértékben. A társadalmi okra a demográfiai következmény természetesen bizonyos idő eltelte után következik, az ok és okozat időbelileg elkülönül egymástól.

A nyers házassági arányszám tényleges és a modell segítségével számított adatainak egybevetése arra utal, hogy az adatok havonkénti átlagos szórása éppen a fluktuáció szempontjából kritikus hónapokban a legnagyobb, ez a házasságkötési arányszám érzékenységéből következik. A modell egyébként jól írja le a vizsgált jelenséget, a tényleges adatok a számított adatok hibahatárai közé esnek. A legreálisabb — mint erről már szó esett — a tisztított mutatók megfigyelése lett volna, esetleg az éves házasságkötések havi százalékos megoszlásának a megfigyelése. A nyers házassági arányszámmal leírt tíz éves trend a trigonometrikus függvénnyel végzett kiegyenlítéshez jól simul és úgy tűnik, hogy ez a trend még 1962-ben is érvényesül, majd feltehetően megváltozik. A havi ingadozásokat leíró $F(t)$ függvény paramétereinek megváltozása egyelőre nem látható előre.

A nyers születési arányszám az elmúlt tíz év folyamán sajátos alakulást mutat, így általános az egész periódusra jellemző trendet nem volt célszerű

számítani. Jól sikerült jellemezni ezzel szemben az 1957—1960 időszakokra a nyers születési arányszám alakulását, mégpedig exponenciális függvénnyel. Ehhez a függvényhez a tényleges adatok jól simulnak és még 1962-ben is számolni lehet az exponenciális függvény paramétereinek változatlanságával. A számított adatok alakulásából egyébként azt a következtetést lehetne levonni, hogy az éves nyers születési arányszám még tovább csökken, de nem sokkal süllyed már 14‰ alá, majd ezután stagnálni fog. Nyilvánvaló, hogy a kiegyenlített adatok alapján nem szabad és nem is lehet az arányszám jövőbeni alakulására következtetéseket levonni. Mindenesetre feltehető, hogy 1962-ben az 1957—1960 időszakra megállapított exponenciális görbe kitevőjében szereplő állandó még nem változik és a havi ingadozást leíró $F(t)$ trigonometrikus függvény paraméterei is változatlanok maradnak. Ezután feltehetőleg a 0,008213 értékű konstans további, valószínűleg erős csökkenésével és így az eddigi törvényszerűség újabb megváltozásával kell számolni.

A korreferens ezután a nyers halálozási arányszám leírására végzett számításokat ismertette. Az éves nyers arányszámok tízéves alakulását trigonometrikus és exponenciális függvénnyel kísérelték meg kiegyenlíteni, de mind az elméleti megfontolások, mind pedig a kétféle módszerrel kiszámított adatoknak a tényleges adatokhoz való illeszkedése arra utal, hogy az exponenciális görbével való megközelítés sokkal jobb eredményt biztosít, a jelenség alakulását jobban írja le. A számított és az empirikus görbék eltéréseinek négyzetösszege a trigonometrikus görbe esetében 1,63; az exponenciális görbe esetében pedig 1,29.

A nyers halálozási arányszám elmúlt 10 év alatti alakulására viszonylag jelentős, de nem egyenletes csökkenés a jellemző. A halálozások számát — a számítások szempontjából hátrányosan — több olyan tényező befolyásolja, amelyek véletlenszerűek és így a havi fluktuáció leírását meglehetősen nagymértékben gátolják, illetőleg rendkívül bonyolulttá teszik.

A halálozási arányszám trendjét leíró exponenciális görbe konstansa —0,002737, a csökkenés értéke tehát alacsony. A havi átlagok szórása nagy, ami a megnyugtató számításokat kétségessé teszi.

Annak ellenére, hogy az adatok általában 2 σ közé esnek, a nagy szórás, a σ értékek abszolút nagysága arra utal, hogy a véletlen hatások, így például az időnként fellépő influenzajárványok a jelenség szabályszerű alakulását erősen torzítják. Mindezek ellenére a nyers halálozási arányszám ingadozása és hosszabb időre megfigyelt alakulása leírható.

A korreferens befejezésül utalt arra, hogy a bemutatott — és csak nyers arányszámokkal illusztrált — modell kidolgozásával igazolható az, a demográfusok egy részénél még mindig nem kellően elismert tétel, hogy viszonylag bonyolultabb mozgást mutató népesedési jelenségeket is leírhatunk matematikailag és az így kapott modellt egyéb modellrendszerekbe be lehet építeni.

Az érdeklődéssel fogadott előadásokat élénk vita követte. A vita során a hozzászólók kiemelték a szerzők munkásságának nagy fontosságát és foglalkoztak a periódus megválasztásának nehézségeivel, valamint a nyers arányszámoknál pontosabb, lehetőleg tisztított arányszámok felhasználását ajánlották. Többen foglalkoztak a paraméterek szociológiai tartalmának meghatározási lehetőségeivel, és úgy vélték, hogy a kutatásokat e területen is tovább kell folytatni.

A vitaülés a munkabizottság elnökének, *Vincze Istvánnak* zárószavaival ért véget.

ОПИСАНИЕ ПЕРИОДИЧЕСКИХ ДЕМОГРАФИЧЕСКИХ ЯВЛЕНИЙ. Методологическая рабочая группа Демографической комиссии Президиума Венгерской Академии Наук провела 27 февраля 1962 года дискуссионное совещание. Предметом дискуссии было изложение и обсуждение модели, служащей целям описания периодических демографических явлений. Настоящая модель была разработана и изложена сотрудником Демографической исследовательской группы Центрального Статис-

тического Управления *Кальманом Текше* и членом Демографической комиссии *д-ром Дьердем Вуковичем.*

Кальман Текше в своем докладе изложил исследования, связанные с попыткой обобщения *I. Lah* модели *Quiquet.* Докладчик указал, что показывающие сезонную периодичность демографические явления, как правило, не могут обсуждаться на основании моделей названного типа (поэтому он возражает против присвоения форме (1) названия «основного уравнения» статистических явлений) и отмечает, что для их описания существует необходимость в обобщении формы (1). В дальнейшем докладчик останавливается на проделанной им совместно с *д-ром Дьердем Вуковичем* работе в этом направлении.

Месячные данные относительно брачности, плодовитости и смертности населения Венгрии в период с 1951 по 1960 год показывают, что $y(t)$, которое обозначает исследуемый показатель данных демографических явлений, как дифференцируемая n — раз функция времени, удовлетворяет дифференциальное уравнение типа (2), которое в рассматриваемых случаях упростилось в форму (3). Здесь $f(t)$ является располагающей годовой периодичностью, поддающейся разложению в рабномерно сходящийся тригонометрический ряд, функцией, выражающей воздействие периодических пертурбаций принуждающих сил (например, посредством обычаев, сельскохозяйственных работ, сезональной смены времен года) на формирование демографического явления, в то время, как b представляет собой характерную для изменения масштаба этих сил во времени постоянную величину (a=const.) Далее, $y(t)$, которое представляет собой решение дифференциального управнения (3) t и которое может быть определено на основании исходных данных при помощи метода наименьших квадратов или анализа Фурье), состоит из двух частей : из изображающего формирование явления тренда и выражающей периодичность периодической функции. К решению, конечно, присоединяется еще один случайный фактор.

Если нам известен $y(t)$, то мы можем вычислить коэффициенты (3). Это дифференциальное уравнение дает картину динамики изменения явления (ср. дифференциальное уравнение гармоничного затухающего колебания при появлении периодичной пертурбации принуждающих сил).

При использовании модели (например, при определении линии тренда) имеется необходимость в тщательном качественном изучении демографического явления. В качестве исходного пункта следует принять относительно спокойный в демографическом отношении период.

Настоящая модель при условии достаточной осмотрительности может быть использована для сопоставления соответствующих демографических данных различных периодов или, соответственно, совокупностей в отношении более коротких периодов для экстраполяции (с данной ошибкой), далее, для контроля изменения свойств определенной совокупности и т. д. При помощи данной модели, например, можно было дать оценку формирования в Венгрии в 1961 году ежемесячного числа рождений в расчете на 1000 человек населения с 2% средней относительной ошибкой.

Д-р Дьердь Вукович в вводной части своего доклада остановился на понятии демографических моделей. Согласно его мнению необходимость образования моделей вытекает из самой цели демографии, как науки, так как установление и выражение наблюдаемых в демографических явлениях объективных закономерностей в конечном итоге в значительной степени могут быть осуществлены только при помощи демографических моделей.

Автор содоклада вкратце изложил историю демографических моделей от *Halley* до *Lotka.* Он не считает целесообразным, — из-за сложности общественных и экономических факторов, воздействующих на демографические явления, — образование общих моделей и придает большое значение формированию моделей, характеризующих отдельные специфические закономерности определенных явлений. Специфические закономерности, между тем, изменяются во времени. Нестабильность во времени наблюдается в первую очередь у тех явлений, которые в решающей мере подвержены

воздействию со стороны общественно-экономических факторов, и, наоборот, такие явления, как, например, пропорция рождений по полу, имеют относительно постоянный характер.

Изучение во времени моделей, отражающих статистические взаимосвязи должна производиться весьма осмотрительно, так как интенсивность и направление взаимосвязей во времени постоянно изменяется, ввиду чего механическое перенесение нынешних соотношений на будущее формирование явления может привести к неправильным выводам.

После этого автор содоклада излагает несколько выводов относительно модели, составленной для целей описания периодических демографических явлений. Он отмечает, что месячное периодическое колебание демографических событий является давно известным фактом, но, однако, их точное описание еще не имело места, или, соответственно, исследованию были подвергнуты только некоторые их параметры.

Приводимая на данном месте модель является пригодной как раз для установления закономерностей изучаемого периода, при чем в дальнейшем она сопоставляет последние с параметрами, исчисленными относительно прочих периодов или территориальных единиц, и, таким образом, позволяет делать выводы об изменении этих закономерностей и различиях между ними.

При практическом использовании модели общие демографические коэффициенты, конечно, не являются достаточными, но для целей иллюстрации они пригодны. Расхождения между исчисленными и действительными данными, — несмотря на то, относятся ли они к прошлому, настоящему или будущему — свидетельствуют о том, что закономерность изменилась. Причины этого может вскрыть только более глубокое демографическое исследование. Сопоставления во времени и пространстве по сути дела осуществляются посредством сравнения параметров.

Во второй части своего содоклада автор подвергает анализу различия между фактическими и исчисленными данными общих коэфициентов брачности, рождаемости и смертности, которые были выработаны для иллюстрации настоящей модели. Параметры функции коэффициента рождаемости и брачности $F(t)$ удовлетворительно отражают месячные колебания. Месячное колебание коэффициента смертности подвержено воздействию многих случайных факторов (например, зимняя эпидемия гриппа) и это обстоятельство затрудняет математическое описание данного явления. Однако, несмотря на все это при помощи настоящей модели можно описать колебание общего месячного коэффициента смертности, а также изложить его тренд на сравнительно длительный период.

После заслушанных с интересом докладов последовала оживленная дискуссия. Выступающие подчеркнули важное значение работы авторов, остановились на трудностях выбора периода и рекомендовали применение вместо общих коэффициентов по возможности более точных очищенных коэффициентов.

Многие из участников дискуссии остановились на возможностях определения социологического содержания параметров и высказались в пользу дальнейшего продолжения исследований в этой области.

Результаты дискуссии были обобщены в заключительном слове председателя рабочей комиссии *Иштвана Винце*.

DESCRIPTION OF PERIODICAL DEMOGRAPHIC PHENOMENA. The Working Group for Methodology of the Presidential Committee for Demography of the Hungarian Academy of Sciences held a debate on February 27, 1962. The subject was to inform about, and to debate a model describing periodic demographic phenomena. The model was elaborated and described by *Kálmán Tekse* member of the Demographic Research Group of the Central Statistical Office and *Dr. György Vukovich*, member of the Presidential Committee.

In his paper *Kálmán Tekse* described investigations connected with the generalization experiment to *Quiquet*'s model worked out by *I. Lah*. He showed that, as a rule, demographic phenomena indicating a seasonal periodicity cannot be discussed

with the aid of models of the mentioned type (and for this reason he finds it open to challenge to call (1) „the fundamental equation of statistical phenomena") and thus for their description (1) a generalization is needed. *Mr. Tekse* reported further about his activity performed in this field together with *Dr. György Vukovich.*

The monthly data concerning the marriage movement, the fertility and mortality of Hungary's population between 1951—1960 show that $y\,(t)$ representing the examined indicator of these demographic phenonena as the function to be differentiated times satisfies a differential equation of type (2) simplified in the given cases to form (3). Here $f\,(t)$ is a function with annual periodicity to be developed into an evenly converging trigonometric row which represents a periodic perturbing force acting on the development of demographic phenomena (e. g. through social customs, agricultural works, the changes of the seasons) whereas b is a constant (a = const.) characteristic of the changes in time of the value of such forces. The solution $y\,(t)$ of differential equation (3) to be determined from the data of departure with the method of minimum squares and the *Fourier* analysis (it consists of two parts : the trend describing the phenomenon in its development and the periodic function expressing the periodicity. Upon this solution, of course, a chance factor is being superimposed. If we know $y\,(t)$ the coefficients of (0) can be computed. This differential equation should give a picture about the dynamism of the changes of the phenomenon. (See differential equation of damped harmonic vibration in case of periodic perturbing force acting).

When using the model (e. g. when defining the trend) a thorough qualitative analysis of the demographic phenomenon is required. For a start a demographic relatively quiet period should be taken as a basis.

With due circumspection the model can be applied for the comparison of demographic data of different periods and multitudes, for the extrapolation of shorter periods (with a given error) for controlling changes of the qualities of a multitude, etc. It has helped to estimate the expected monthly number of births per 1000 population of Hungary, for 1961, with a relative average error of 2 p. c.

In his contribution *Dr. György Vukovich,* describing by way of introduction described the concept of demographic models. In his opinion the necessity of forming models comes forth from the very purpose of demography as a science and the definition of objective regularities to be observed in demographic phenomena can, after all, be realized only with the help of models.

Then *Dr. Vukovich* passed over to acquaint the audience with the history of demographic models from *Halley* to *Lotka.* He is opposed to developing general models because of the complexity of social and economic factors acting on the demographic phenomena and finds it important to make models describing certain speciiic regularities of some facts. Specific regularities change, however, in time. The instability in time can be experienced especially with phenomena on which the socio-economic conditions act decisively, and which show a relative stability such as phenomena based primarily on biologic grounds. (E. g. sex ratio at birth etc.)

Models revealing static interconnections can be dynamized only with great cautio since the strength and tendency of the interdependences is constantly changing in time, and the mechanic projection of present effects can strongly deviate from the future development of the phenomenon in question.

Dr. Vukovich went on to describe some conclusions to be drawn from the model constructed to describe periodic demographic phenomena. He pointed out that the monthly periodic fluctuations of demographic phenomena have been long known but they have not been accurately described and only some of their parameters have been examined.

The here described model is suited to establish regularities for the reporting period and comparing them with parameters computed for other periods or other regional units, and he draws conclusions concerning changes and differences of these regularities.

For the practical use of the model the crude demographic ratios are, of course, inadequate but they are good enough for illustration. Deviations between calculated and actual data — whether they relate to the present, the past or the future — indicate that the regularity has changed. Its reasons can be cleared up only by a more deepgoing demographic analysis. Comparisons in space and time can be actually effected by comparing the parameters.

In the second part of the contribution he analysed the differences between the actual and calculated data of the crude marriage, birth and mortality rates elaborated to illustrate the model. The birth and marriage rates conform well to the calculated trends

and the parameters of function $F(t)$ describing the monthly periodicity conclusively indicate the monthly fluctuations. Many accidental factors act on the monthly fluctuation of the mortality rate (e. g. influenza epidemic in winter) which renders the mathematic description of the phenomenon more difficult. Nevertheless, the model helps to describe the monthly fluctuation and the trend observed for a longer period of the crude death rate.

The lectures were received with great interest and followed by a keen debate in the course of which the speakers appreciated the great importance of the work performed by the authors, dealt with the difficulties in chosing the period and suggested the use of rates more exact than the crude rates which should be preferably net rates. Several speakers dealt with the possibility of defining the sociological coverage of the parameters and expressed their opinion that the research be continued in this field.

The debate finished with the concluding words of *István Vincze*, President of the Working Group.

A TÖRTÉNETI DEMOGRÁFIA TÁRGYA ÉS MÓDSZEREI

A Magyar Tudományos Akadémia Demográfiai Elnökségi Bizottságának történeti demográfiai munkabizottsága 1962. április 27-én *Ember Győző* akadémikus vezetésével vitaülést rendezett a történeti demográfia tárgyáról és módszereiről. Az ülésen az Elnökségi Bizottság, valamint a munkabizottság tagjain kívül meghívott történészek és levéltárosok is résztvettek. A vitaindító referátumot *dr. Danyi Dezső*, a munkabizottság tagja tartotta.

Az előadó bevezetőjében röviden utalt arra, hogy a magyar történeti demográfiai kutatás ez ideig elsősorban a tatár és a török háborúknak népességünk számára és összetételére gyakorolt hatását elemezte és alig tárta fel az elmúlt századok egyéb demográfiai jellemzőit, mégkevésbé népesedési törvényszerűségeit. A kutatási terület kibővítése, valamint az Akadémia Demográfiai Elnökségi Bizottságának támogatása teszi időszerűvé a történeti demográfia tárgyának és módszereinek rendszerezését.

A történeti demográfia tárgyának meghatározására törekedve joggal vethető fel az a kérdés, hogy szükséges-e elkülöníteni a múlt népesedési jelenségeinek tanulmányozását a történeti jellegű demográfiai tudományon belül. Az előadó szerint ezt az elkülönítést nemcsak praktikus, hanem tartalmi és módszerbeli indokok is szükségessé teszik, mert bár a történeti demográfia tárgya, fogalma azonos a demográfia tárgyával és fogalmával, de módszerei a szokásos, általánosan használt módszerektől eltérnek. Az eltérést a történeti források sajátossága idézi elő. A múlt népességi, népesedési viszonyait ugyanis legnagyobbrészt másodlagos források alapján elemezzük. A források problematikus volta és a forrásokhoz alkalmazkodó különleges módszerek azonban nem minősítik a történeti demográfiát kisebb vagy korlátozottabb értékű tudománynak, mert a demográfiai kutatás számára értékesíthető források köre módszereinek elmélyülésével feltehetően állandóan bővülni fog.

A történeti demográfia legelső munkafázisa a forráskutatás, a forrásértelmezés és a forráskritika. Ezek a munkarészek, valamint a történettudomány általános, az emberiség sorsának alakulását vizsgáló célkitűzése miatt a történeti demográfiát többen a történettudomány részének minősítették. Nem tagadható — sőt állandóan szem előtt tartandó —, hogy noha a történeti demográfia sajátos tárggyal és módszerrel rendelkezik, a kutatás minden fázisában együttesen kell alkalmazni a két tudomány módszereit és ismereteit, illetve, hogy a történeti demográfia megállapításai mind a két tudomány, a demográfia és a történettudomány részét képezik. A történeti demográfiát a fenti jellemzők az interdiszciplináris tudományok közé sorolják.

Az előadás második része a történeti demográfiai források és módszerek áttekintésére törekedett. A források közül kiemelkednek a népesedési célú, a népesség számának, összetételének, változásának feljegyzését, rögzítését szolgáló írásos vagy egyéb emlékek. A magyar népesedési célú források közé tartoznak :

a) a XVII. század óta fennmaradt egyházi anyakönyvek,
b) az ún. egyházlátogatási jegyzőkönyvek (canonica visitatio),
c) az egyházak XVIII. század első felében megindított számlálásai (numerus animarum),
d) a XVIII. századtól rendelkezésünkre álló „lelkek összeírásai" (conscriptio animarum),
e) az 1784—85. évi népszámlálás,
f) az 1804-ben megkezdett, több éven keresztül elkészített, a nem nemes népességre vonatkozó összeírások (Conscriptio Ignobilium Animarum).

Ezeket a forrásokat hibáik, hiányaik, pontatlanságuk ellenére a magyar történeti demográfia legfontosabb forrásainak kell minősítenünk. Éppen ezért kívánatos, hogy elkészüljön az említett források pontos katasztere, majd a hiányzó adatok pótlása, a tévedések kijavítása, végül alkalmas mintavétel útján a legfontosabb demográfiai jellemzők megállapítása. Anyakönyveink és egyéb népesedési célú forrásaink feldolgozása egyrészt feltárja a XVIII. század közepén bekövetkezett demográfiai változás magyarországi mértékét és jellemzőit, másrészt bizonyos mértékben — analógia-képpen — útba igazíthat a XVII. századot megelőző népességi viszonyok kereteinek meghatározásában. Az előadó ezután röviden összefoglalta azokat a demográfiai jelenségeket és törvényszerűségeket, amelyeket a külföldi irodalom erre a korszakra már megállapított, illetve elfogadott.

A nem népesedési célú források közös jellemzője, hogy valamely sajátos módszer segítségével megközelíthetővé teszik a népességi viszonyok feltárását. Rendszerint más források, analógiák vagy együtthatók alkalmazása nyújt segítséget. A magyar történeti demográfiai irodalom ez ideig főként az adóösszeírásokat, a település-földrajz ismereteit használta népességtörténeti kutatásai során. Elsősorban ennek tulajdonítható, hogy kutatásaink a népességszám, népsűrűség megállapítására korlátozódtak. Az adó-források feldolgozásakor nem vettük igénybe a népesedési jellegű forrásaink útmutatásait, illetve az egyéb, a demográfiai viszonyokat mélyebben feltáró genealógiákat, örökhagyó szerződéseket stb. Az adó és egyéb gazdasági jellegű források elemzése során kiemelkedő szempont a családok, háztartások szociológiai szerepének és összetételének módosulása ; továbbá a termelés, fogyasztás és készletek feltételezhető viszonylagos egyensúlya. Az előadó ezután röviden vázolta azokat az eredményeket, amelyeket a külföldi történeti demográfiai irodalom az adó és egyéb gazdasági jellegű összeírások, illetve a középkor demográfiai viszonyainak elemzése során megállapított, rámutatva arra, hogy a matematikai statisztika és a gazdaságtörténeti elemzés, népszámlálások és népmozgalmi statisztika nélkül is megközelítheti a legfontosabb demográfiai jelenségeket és összefüggéseket.

Az előadás befejező részében a történeti demográfia harmadik forráscsoportjának, az archeológia szolgáltatta leleteknek jelentőségét vázolta az előadó. Hangsúlyozta, hogy a pannóniai kutatások, valamint a X. és XI. századi ásatások — a paleodemográfia rendszere, kiterjedtebb művelése — korai népességtörténetünk legfontosabb eszköze. Az eddigi eredmények meglepő azonossága a cseh—morva ásatásokból levont következtetésekkel, a módszerek helyességét is tanúsítja.

A referátum után több hozzászólás hangzott el egyrészt a történeti demográfia módszereivel, másrészt a magyar történeti demográfia feladataival kapcsolatban. A hozzászólások után *Ember Győző* akadémikus, a munkabizottság elnöke foglalta össze a vitaülés tanulságait.

Az ülést követően a munkabizottság megvitatta munkatervét, illetve perspektivikus célkitűzéseit. A munkaterv a népesedési jellegű források felmérését, illetve feldolgozását jelölte meg legfontosabb feladatként. Továbbá a munkabizottság jóváhagyta több olyan monografikus vagy módszertani jellegű tanulmány elkészítését, amelyek a magyar népességtörténet kiemelkedő jelentőségű kérdéseit hivatottak feltárni.

ПРЕДМЕТ И МЕТОД ИСТОРИЧЕСКОЙ ДЕМОГРАФИИ. — SUBJECT AND METHOD OF HISTORICAL DEMOGRAPHY.

AZ MTA FÖLDRAJZI BIZOTTSÁGÁNAK VITAÜLÉSE

A Magyar Tudományos Akadémia Földrajzi Bizottsága 1962. február 9-én vitaülést rendezett a népességföldrajz kérdéseiről. A vitaindító referátumot „A népességföldrajz tárgya, módszere és helye a földrajztudományok rendszerében" címmel *dr. Kolta János* tartotta.

Előadásának bevezető részében *dr. Kolta János* a népesség geográfiai vizsgálatának történeti kialakulását ismertette, amelynek során megállapította, hogy a polgári determinista földrajztudomány — *Ratzel* nyomán — a táj és az ember kapcsolatának vizsgálatában látja az emberföldrajz célját és feladatát. A szocialista földrajztudomány viszont az embert már nem tájelemnek, hanem a termelési viszonyok alanyának tekinti, amely győzedelmeskedik a természet erői felett. A népességföldrajz feladatát a polgári földrajzi irodalom — a referens véleménye szerint — csaknem kizárólag a népességstatisztikai tevékenységben, a demográfiában látja, esetleg egyes képviselői még némi demológiai feladattal kívánják a népességföldrajzi vizsgálatok körét kibővíteni. Az előadó szerint ez a koncepció helytelen. Szerinte a népességföldrajz létjogosultságát az adja meg, hogy vizsgálatának tárgya tulajdonképpen nem a népesség, vagy a népesedés, hanem azok a kölcsönhatások, melyek a népességi, a népesedési, valamint a természeti földrajzi és a társadalomgazdasági jelenségek és folyamatok között fennállnak.

Az előadó ezután a népességföldrajzi kutatómunka módszertanának főbb alapelemeivel foglalkozott. Kifejtette, hogy a földrajzi vizsgálatot mindig történeti szemlélettel kell végezni, a vizsgálatoknak tartalmat a genetikus fejlődés és a kauzalitás feltárása ad, ugyanakkor azonban perspektivikusnak is kell lennie. Az előadó véleménye szerint a népességföldrajzi vizsgálatoknak saját metodikai szabályai is vannak. Így a demográfia és a demológia eredményei felhasználhatók a népességföldrajzi vizsgálatoknál, bár ez nem helyettesítheti az önálló geográfiai analízis elvégzését. Emellett a földrajzi szintézis elkészítésénél a kölcsönhatások feltárásának főeszköze az összehasonlítás, valamint a grafikus ábrázolás.

Az előadás befejező része a népességföldrajz tudományrendszertani helyének kijelölésével és a földrajztudományok rendszerével foglalkozott.

Az előadást élénk vita követte, amelynek során a hozzászólók részben a földrajztudomány rendszerével és a népességföldrajz tudományrendszertani helyének kijelölésével foglalkoztak, részben pedig a népességföldrajz tárgyát és a demográfiához való viszonyát érintették.

Az utóbbi témakörrel kapcsolatban általános észrevétel volt, elsősorban a geográfusok részéről, hogy *dr. Kolta János* megfogalmazásában a népességföldrajz és a demográfia tárgya meglehetősen átfedik egymást s a népességföldrajzosok vizsgálataikat csak akkor folytathatják egy önálló tudományág keretében, ha meg tudják jelölni azt a specifikus tárgyat, ami kizárólagosan népességföldrajzi és elválasztja mind a jól definiált demográfiától, mind pedig a gazdaságföldrajztól. A demográfus és statisztikus hozzászólók is elsősorban ezzel a problémával foglalkoztak. A fogalmi tisztánlátás kedvéért felhívták a figyelmet arra, hogy az előadó a demográfia és demológia kifejezéseket eltérő értelemben használja, holott a népességgel és annak változásával, e változások környezeti kölcsönhatásaival foglalkozó népességtudományt általánosan a demográfia néven ismerik. A népességtudományt korábban demológiának is nevezték, de ezt a kifejezést ma már nem használják ; a népességi statisztika pedig a demográfia egyik módszere. A hozzászólók általában úgy vélték, hogy a demográfia tudománya tárgyát és módszerét tekintve lényegében az előadásban körvonalazott népességföldrajz koncepciót is magában foglalja. Az a követelmény, hogy a népességföldrajz nem csak kauzális, hanem komplex szemlélettel is dolgozzék, még nem teszi külön tudományággá, hiszen a demográfia is komplex szemléletű, a népesedési jelenségekre ható valamennyi társadalmi-gazdasági és természeti tényezőt figyelembe vesz akkor, amikor a törvényszerűségek megállapítására törekszik. De ezen túlmenően is, minden tudomány komplex módon kell hogy vizsgálja tárgyát. A népességföldrajz talán

abban adhat többet, hogy a demográfia által felismert törvényszerűségeket egy geográfiai szintézis kereteibe építi bele. A demográfusok véleménye szerint azonban az előadásban körvonalazott népességföldrajz koncepció jórészt demográfia, és így a demográfia részeként is felfogható. A népességföldrajz tárgykörében írt művek jelentős része — többek között az előadó számos írása is — valóban kifejezetten demográfiai jellegű. Az ilyen vizsgálatok, monográfiák arra is utalnak, hogy a népességföldrajz és a regionális demográfia (amely a demográfiának egyik régóta művelt tudományos tárgyköre) határai sem tisztázottak még.

Az előadó válaszában hangsúlyozta, hogy a népességföldrajz és a demográfia különbségét a szintézisben látja, valamint abban, hogy a népességföldrajz elsősorban egy-egy földrajzi régió munkaerőhelyzetét, munkaerővel való ellátottságát elemzi, bár ezt a véleményét éppen a vitában elhangzottak alapján még jobban át fogja gondolni, s igyekezni fog pontosabban elhatárolni a népességföldrajz tárgyát.

Az érdekes és magas színvonalú vita ismét felhívta a figyelmet arra, hogy helyes, ha a rokontudományágak képviselői minél gyakrabban találkoznak és megismerik egymás kutatási területeit. Az ilyen viták hozzájárulnak a határok kérdéseinek tisztázásához és ez mindegyik tudományág számára csak hasznos lehet.

V. Gy.

ДИСПУТ ГЕОГРАФИЧЕСКОЙ КОМИССИИ В. А. Н. — DEBATE OF THE GEOGRAPHIC COMMISSION OF THE HUNGARIAN ACADEMY OF SCIENCES.

A NEMZETKÖZI NÉPESSÉGTUDOMÁNYI UNIÓ BIZOTTSÁGAI

Az Unió Végrehajtó Bizottsága 1961. szeptember 15-én tartott ülésén megszervezte az új Oktatási és Kutatási Bizottságot. A Bizottság elnöke: *D. V. Glass* (Egyesült Királyság), rapportőrje: *D. Kirk* (Egyesült Államok), tagjai: *L. Buquet* (Franciaország), *B. Colombo* (Olaszország), *A. Farrag* (Egyesült Arab Köztársaság), *Klinger A.* (Magyarország), *R. Sundrum* (Burma), *L. Tabah* (Franciaország).

Az Unió 1961. szeptember 15-én tartott közgyűlése elfogadta a termékenységi vizsgálatok és fogalmak egységesítésére vonatkozó magyar javaslatot. A kérdés tanulmányozására az Unió irodája Bizottságot szervezett, amelynek tagjai: *Acsádi Gy.* (Magyarország), *M. C. Chandrasekaran* (India), *M. R. Freedman* (Egyesült Államok).

КОМИССИИ МЕЖДУНАРОДНОГО СОЮЗА ПО НАУЧНОМУ ИЗУЧЕНИЮ НАРОДОНАСЕЛЕНИЯ. — TWO NEW COMMITTEES OF THE INTERNATIONAL UNION FOR THE SCIENTIFIC STUDY OF POPULATION.

DEMOGRÁFIAI ÉRTEKEZLETEK VIDÉKI VÁROSOKBAN

A Magyar Tudományos Akadémia Demográfiai Elnökségi Bizottságának egyik fontos célja, hogy az országban folyó demográfiai kutatásokat koordinálja, ilyen kutatásokat szervezzen, a demográfia fontosságát ismertesse.

Ez év áprilisában az Elnökségi Bizottság több tagja vidéki városokban ismertette a Bizottság szervezetét és a hazai demográfiai kutatások főbb

problémáit. Április 9-én Pécsett, a Jogtudományi Egyetem Statisztikai Tanszékének szervezésében tartottak kerekasztal konferenciát, amelyen az Elnökségi Bizottság tagjai a demográfia iránt érdeklődő, részben e témába tartozó kutatásokat végző pécsi földrajzkutatókkal, orvosokkal, történészekkel és statisztikusokkal megtárgyalták Baranya megye és Dél-Dunántúl főbb demográfiai problémáit, a pécsi szakértők beszámoltak a megyében folyó, demográfiai szempontból érdeklődésre számot tartó kutatásokról, kutatási tervekről. A megbeszélés során az a vélemény alakult ki, hogy helyes lenne e kutatásokat koordinálni, az Elnökségi Bizottság kutatási terveibe beépíteni. A pécsi résztvevők a közeljövőben megvizsgálják egy egységes kutatási terv kialakításának lehetőségeit. A munkában különböző határtudományágak képviselői vesznek részt. Az egységes kutatás végrehajtása szervezett demográfiai munkacsoport keretében lenne biztosítható, amely az Elnökségi Bizottság irányításával, önálló munkabizottságként dolgozna.

Egerben április 20-án a Pedagógiai Főiskolán tartottak kerekasztal értekezletet a demográfia iránt érdeklődő határtudományágak egri, miskolci és salgótarjáni képviselői. Az értekezleten a Demográfiai Elnökségi Bizottság titkára tájékoztatta a résztvevőket a hazai népességtudomány helyzetéről szervezetéről és feladatairól. A megbeszélés során a hozzászólók azt a véleményüket hangoztatták, hogy helyes lenne, ha a Demográfiai Elnökségi Bizottság hozzájárulna egy, az észak-magyarországi demográfiai kérdésekkel foglalkozó munkacsoport létrehozásához. Az értekezlet határozata alapján a résztvevők megkezdték a szervezési munkával kapcsolatos előkészületeket.

A közeljövőben Debrecenben is tájékoztató értekezletet kíván tartani az Elnökségi Bizottság. A Tiszántúl sajátos, az ország többi részétől részben eltérő demográfiai viszonyai szükségessé teszik, hogy ezen a területen is megkezdődjenek a regionális demográfiai kutatások, amelyek hozzájárulhatnak e vidék népességi szerkezetének, a népmozgalom és a vándorlás irányának, okainak jobb megismeréséhez.

СОВЕЩАНИИ ПО ДЕМОГРАФИИ В ПРОВИНЦИАЛЬНЫХ ГОРОДАХ. — DEMOGRAPHIC CONFERENCES IN PROVINCIAL TOWNS.

IRODALOM

PRESSAT, R. : L'analyse démographique. Méthodes, résultats, applications. (Demográfiai elemzés. Módszerek, eredmények, alkalmazás.) Presses Universitaires de France. Paris, 1961. 402 p.

Az igen fejlett francia demográfiai irodalom viszonylag szegény a módszertani könyvekben. *Huber*-nek még a második világháború előtt, illetve alatt megjelent 6 kötetes kézikönyve, valamint *Landry* 1945-ben kiadott „Traité de démographie"-ja óta francia módszertani kézikönyv nem jelent meg. Ezt a hiányt pótolja, a demográfiai kutatások kiszélesedése következtében a módszertannal szemben támasztott új követelményeket elégíti ki *R. Pressat* most megjelent könyve, amelyet a demográfia oktatói és tanulói egyaránt nagy haszonnal olvashatnak.

Pressat munkája elsősorban tankönyv, de az egyes módszerek kifejtése, gyakorlati példák bemutatása, az alkalmazási lehetőségek felsorolása következtében a demográfia gyakorlati művelői is nagy haszonnal forgathatják. A szerző jó pedagógiai érzékkel fejti ki a viszonylag bonyolult demográfiai fogalmakat is, és számolva azzal, hogy olvasói nem rendelkeznek magasabb matematikai képzettséggel, a matematikai apparátust minimálisra csökkenti, anélkül, hogy ezzel a mondanivaló színvonalát is leszállítaná.

A könyv négy főrészre tagozódik. Ezek : I. az általános bevezető ; II. a népmozgalmi jelenségek ; III. a népesség állapota, és IV. a perspektivikus számítások.

Az első rész a demográfia forrásaival, az időtényezővel kapcsolatos vizsgálatokkal és a demográfiában alkalmazott arányszámokkal foglalkozik. A források tömör, felsorolásszerű ismertetésével szemben a kortényező vizsgálatának igen bő teret szentel a szerző abból kiindulva, hogy a korral kapcsolatos bármilyen számításnál rendkívül fontos a születési évjárat és a korév közötti különbség precíz elhatárolása, valamint az időtartam problémája. A demográfiai arányszámok ismertetésével foglalkozó rész a nyers és a tisztított arányszámok bemutatásán kívül a generációs (kohorsz) arányszámokra vonatkozó tudnivalókat is közli, majd az arányszámok és a valószínűségek kérdésével foglalkozik. A szerző magyarázatait mindenkor a demográfiai hálózattal illusztrálja, ez a módszer igen alkalmas a fogalmak meghatározásának illetőleg elhatárolásának érzékeltetésére.

A könyv második része a népmozgalmi események leírásával és az ezekkel kapcsolatos számításokkal foglalkozik. Részletesen bemutatja a halandósági elemzéseket, a halandósági táblaszámítás gyakorlatát, módszertanát, ennek során a hiányos adatokkal rendelkező népességekre vonatkozó számításokat, a rövidített halandósági táblát *(Reed* és *Merrel* módszerét), a generációs táblákat, valamint az ENSZ halandósági táblatípusait és felhasználási körüket. A második rész további fejezetei a házassági mozgalommal — a házassági táblával is —, majd a születésekkel és a termékenységgel foglalkoznak, ez utóbbival három szempontból : házasságtartam, születési sorrend és a család szempontjából. A család demográfiai elemzésével foglalkozó fejezetben egyébként a fekundabilitás, a házasság és az első születések közötti időtartam, a természetes termékenység és lényegében a családtervezés kérdései szerepelnek.

A harmadik, a népesség állapotát leíró rész három fejezetre tagozódik. Az első a népesség különböző ismérvek — így elsősorban nem, kor, foglalkozás, családi állapot, iskolai végzettség, gazdasági aktivitás stb. — szerinti

megoszlásaival, a második a népességi modellekkel, a harmadik pedig a reprodukcióval foglalkozik. E két utóbbi rész a demográfia legfontosabb elméleti konstrukcióit tárgyalja világos, tiszta, közérthető formában, példákon bemutatva a stacionér és a stabil népességnek a halandósági táblából való kiszámítását, a bruttó és a nettó reprodukciós együtthatót, valamint a *Lotka*-féle reprodukciós arányszámot. Itt ismerteti a szerző a potenciális demográfia kérdéseit is.

A könyv negyedik része a demográfia egyik legfontosabb és egyre inkább művelt területével, a perspektivikus számításokkal foglalkozik, ennek során főleg a halandóság (illetőleg a továbbélők) és a születések előrebecslését elemzi. A negyedik rész utolsó fejezete a perspektivikus számítások gyakorlati felhasználásának lehetőségeit és eredményeit mutatja be, így az iskolás korúak várható számának alakulásával, a gazdaságilag aktív népességgel kapcsolatos vizsgálatokat.

Pressat könyve, e rövid tartalmi ismertetésből kitűnőleg is, a demográfiai módszertan fontos részeit öleli fel. Szerkezetében és tartalmában sok tekintetben különbözik a korábbi francia kézikönyvektől, elsősorban *Landry* könyvétől. Ennek oka a népességtudomány újabb kutatási területei, elsősorban a kohorsz módszerek bevezetése, a népességi modellek felhasználási körének bővülése és az előrebecslések, a gazdaságdemográfiai kérdések megnövekedett fontossága. A munkán egyébként érződik a francia népességi kutatóintézet munkaterülete kutatási irányainak jellege is: viszonylag nagy teret szentel a népesség biológiai jelenségeinek, a biológiai törvényszerűségeknek. Így például a csecsemőhalandóság vizsgálatánál hosszan ismerteti *Bourgeois-Pichat*-nak az endogén és az exogén csecsemőhalandóság biológiai törvényszerűségét vizsgáló értékes munkáját. A szerző a fiziológiai tényezők szerepét sok esetben talán túlzott mértékben hangsúlyozza.

A könyv felépítése néhány tekintetben vitatható. Így — mint láttuk — a népesség állapotával foglalkozó részben ismerteti a reprodukció kérdését, holott fogalmilag a termékenység után kellene következnie. Ennek oka nyilvánvalóan az, hogy a reprodukció bevezetése a népességi modellek (a stabil és a stacionér modell) ismeretét feltételezi, ezt pedig a szerző — vitathatóan — a népesség állapotával foglalkozó részben tárgyalja.

Pressat munkája az utóbbi időben megjelent legjobb, kiváló pedagógiai érzékkel megírt módszertani kézikönyv és nagy nyeresége nemcsak a francia, hanem a nemzetközi demográfiai irodalomnak is.

Sz. E.

Izland 1703. évi népszámlálása. (Maantalid 1703. Reykjavík 1960, Hagskyrsluv Íslands II. 21. 59 p.)

A XVII. század utolsó éveiben igen megromlott Izland népességének gazdasági helyzete A dán király 1702-ben Magnússon professzort és Vidalin jogászt bízta meg Izland gazdasági helyzetének helyszíni kivizsgálásával. Nevezettek körlevelet intéztek a községi bírókhoz, amelyben a lakosság pontos összeírását kérték; s megadták az utasítást az összeírás módjára is. Az ideiglenesen távollevőket (halászok, pásztorok) állandó lakóhelyükön írták össze, a vándormunkásokat és koldusokat pedig ott, ahol 1703 húsvétján tartózkodtak. Ezen túl azonban eszmei időpontot nem állapítottak meg: az első felvételek már 1702 decemberében készültek el, s a legtávolabbi község 1703 júniusában fejezte be a regisztrálást.

A nemek aránya magas nőtöbbletet mutat: 1000 férfire 1202 nő jut átlagosan. A 0—4 éveseknél csak 1042, a 80 évesnél idősebbeknél már 2118 nő jut 1000 férfira. Ez megmagyarázható a sok vándormunkás és halász magas halandóságával. A kormegoszlásnál két pontatlansági forrásra mutat rá a kiadvány. Izland számos községében az a szokás, hogy a karácsonyt túlélő újszülötteket 1 évesnek nevezték: így az 1 év alattiak száma — mivel csak kevés 4 hónaposnál idősebbet foglal magában — igen alacsony. Az idősebbek nem ismerték a pontos korukat, s „50 év körüli" és hasonló bevallást adtak. Ezért a kerek korévek lélekszáma mindig kiemelkedően magas. (Pl. 29 éves 644, 30 : 834, 31 : 676; vagy 49 : 515, 50 : 727, 51 : 505 stb.) Ismeretlen korúként a lakosságnak mindössze $7^{0}/_{00}$-ét jelölték meg!

A házassági adatnál a kiadvány a férj és feleség korát összevetve közli, s kimutatja, hogy a feleség az esetek 35%-ában — évvel — idősebb a férjénél.

Izland népének foglalkozása két és fél évszázaddal ezelőtt nem volt túl változatos. Mindössze 1728 olyan egyént írtak össze, kinek egyéni foglalkozása nem volt mezőgazdasági ; de ezek is földtulajdonosok, s földjüket béresekkel műveltetik. Hozzájuk kell még e szempontból számítani a 394 vándor koldust ; a „szegény"-ként megjelölt 6789 személy (13,5% !) azonban már idényszerűen földművelésből vagy halászatból élt. A földművelők 30%-a halászott is.

Külön fejezetet szentel a kiadvány a háztartások statisztikájának. Ebből kiváló képet nyerhetünk a korabeli Izland társadalmáról. Ezt, mivel a háztartások tagjainak száma — a koldusokkal és „szegényekkel" együtt — átlag 6,1 személy, nem nevezhetjük feudálisnak ; különösen, ha figyelembe vesszük, hogy húsznál több tagú háztartást mindössze 23-at írtak össze. A legnagyobb „háztartást" a két püspök vezette, 74, ill. 79 személlyel. Az összeírt 8177 háztartásból 7082 volt földművelő, ill. állattenyésztő, 40 915 személlyel. (A szegények — alkalmi munkások — nélkül átlag 5,8 személy.)

Nagy pontossággal vették fel a háztartások tagjainak családi állását. Ebből megállapítható, hogy nagycsalád-rendszerben éltek, hiszen a regisztráltak közt legszámosabbak a „testvér"-ként megnevezettek.

Rövid egészségügyi statisztikát is közölnek. Ez csak érdekesség, hiszen megnevezései ilyenek : beteges, szerencsétlen, béna, szenvedő, vízkóros, holdkóros ; kevés a precízebb kifejezés (tüdőbaj, lepra, epilepszia stb.). Dhingeyjarsila körzetben a betegek 90%-át „erőtlen"-ként regisztrálták. A betegek aránya közel 2,5%.

A kiadvány igen érdekes és értékes adatokat szolgáltat a korabeli Izlandról, s a korai népösszeírások egyik kiváló fennmaradt példánya.

V. A.

GOODE, WILLIAM J. : Die Struktur der Familie. (A család szerkezete.) Köln, 1960. 107 pp.

A szerző a New York-i Columbia Egyetem tanára, s e munka a Berlinben tartott családszociológiai előadásait tartalmazza. Inkább elméleti jellegű előadások ezek, amelyek igyekeznek összefogni és általánosítani a mai családra vonatkozó konkrét vizsgálatok eredményeit. Ez a jelleg egyébként megfelel a szerző szándékainak is, aki családszociológiát kívánt alkotni, és a modern családszociológia ismertetőjegyeiként éppen azt jelölte meg, hogy elméletinek kell lennie, ugyanakkor azonban empírikusnak is. A családszociológia említett és más vonásainak tisztázása után a szerző a család biológiai alapjaival foglalkozik. Itt elsősorban a következő kérdések kerülnek előtérbe : mennyiben tekinthetők a biológiai tényezők a családszociológia központi fogalmának, melyek a család legalapvetőbb funkciói, hogyan és miért függnek össze ezek a funkciók egymással. A szerző véleménye szerint a családnak egyaránt van biológiai és társadalmi funkciója, és a gyermek, valamint a házasság jövője is végső soron a társadalmi funkció teljesítésétől függ. A család legfontosabb funkciója ugyanis a gyermek társadalmi lénnyé való alakítása, a gyermek társadalmi ellenőrzése. Ez a funkció gyakorlatilag összefogja a szerző által említett másik négy funkció többségét is. (A család funkciói ugyanis a szerző elmélete szerint : 1. a reprodukció ; 2. a státuskijelölés ; 3. társadalmasítás és társadalmi ellenőrzés ; 4. az egyén biológiai fenntartása ; 5. az egyén emocionális és gazdasági fenntartása.)

A házassági partner kiválasztásával foglalkozó fejezet megvizsgálja a kiválasztással kapcsolatos tényezők szerepét és jelentőségét, a kultúr- és faji hovatartozóságát, a gazdasági helyzetet, az életkort és a személyi tulajdonságok egész skáláját. Konkrétabban csak a házastárs kiválasztásának amerikai rendszerével foglalkozik. A házasságok felbomlásának okait kutató fejezet elején a szerző leszögezi, hogy a vizsgálatoknak minden moralizálástól mentes ténykutatásoknak kell lenniük. A vizsgálatot két irányban célszerű folytatni : 1. Hogyan történt, hogy olyan jelenség, mint a válás kulturális jelenségként lépett fel ; 2. milyen körülmények között lesz a válási gyakoriság egy társadalomban alacsony vagy magas? Egyik esetben sem az individuális válás az

érdekes a kutatás szempontjából sem, hanem tudományosan helytálló összefüggéseket kell kimutatnia, „amilyen pl. a vallási hovatartozóság és a válási arányszám alakulása között" adódik. Ezután a munka a társadalom szerkezete és a válási arány alakulása közti összefüggést vizsgálja, elsősorban a nő és a férfi társadalmi szerepének változásával összefüggésben. A válás egyébként csak bírói szentesítése a házasság felbomlása folyamatának, és erre a folyamatra egyáltalán nem az jellemző, hogy a házasság boldog volt-e vagy sem. A váláshoz vezető folyamat vizsgálatának legcélszerűbb módja, ahogyan a szerző külön is hangsúlyozza : modellje a következő mozzanatokból, kutatási feladatokból áll : 1. Meg kell ismerni az adott kor és társadalom értékítéletét a válással kapcsolatban. 2. Be kell pillantani a családi kapcsolatok belső feszültségébe, de a feszültségek kielégítési folyamatába is. Különösen hasznosak itt az összehasonlító vizsgálatok különböző társadalmak és egy társadalom különböző osztályai között. 3. Meg kell határozni a külső környezet, barátok, rokonok, üzleti körök, vagy pl. a lelkész stb. befolyását, mert ezek a behatások éppen úgy irányulhatnak a házasság fenntartására, mint felbomlására. 4. Ismerni kell azokat az alternatívákat, amelyek között a mai ember egy konfliktushelyzetben választhat. Ez történelmileg változó. Pl. a mi kultúránkban két generációval ezelőtt csaknem lehetlen volt egy asszonynak gyermekeivel függetlenül élnie, bármilyen elviselhetetlen is volt a házasélete. 5. Végül meg kell állapítani azokat az ún. kristályosodó momentumokat, amelyekben a válásra vezető folyamatok kifejeződnek. A szerző ezután még a válás következményeivel foglalkozik, s befejezésül az összehasonlító családszociológia jelentőségére hívja fel a figyelmet, mégegyszer hangsúlyozván, hogy a családszociológiának nem lehetnek értékcéljai, nem irányulhat pl. családok megmentésére, csupán a való helyzet felmérése, a család funkcióinak, a bomlás okainak stb. megállapítása lehet a feladata.

K. K.

Causes of Death 1958. (Halálokok 1958.) Central Bureau of Statistics, Jerusalem, 1960. June, *Special Series No 95.*

A kiadvány az izraeli zsidó népesség halálozási adatait tartalmazza a Nemzetközi Nomenklatúra (1948. évi Revízió) speciálisan bővített A, ill. B. listája sorrendjében kor, nemek, születési hely (Izrael, egyéb Ázsia, Afrika, Európa-Amerika), bevándorlási időszak (1947 előtt, 1947 után), halálozás helye (intézetben, intézeten kívül), valamint település jellege (város, az állam megalakulása előtt-után létesült falu, farm) és közigazgatási területek szerint, végül közli a halálozási arányszámokat 1950-ig visszatekintően halálokok, majd halálokok és születési világrész szerint. Az izraeli zsidó lakosság összhalálozási arányszáma 1958-ban 5,6 ‰ (1000 lakosra jutó halálozás), kisebb, mint bármely európai ország népességéé és Ázsiában is csak Irak és Libanon adata alacsonyabb nála. A halálokok közül gyakoriság tekintetében az első helyen a koszorús verőerek megbetegedése és az angina pectoris áll 107,2 ‰-kel, utánuk 96,3 ‰-kel a rosszindulatú daganatok, majd 65,2 ‰-kel a központi idegrendszer érsérülései következnek (100 000 lakosra jutó halálozás). Világviszonylatban ezek az adatok mérsékelteknek mondhatók, magas azonban a veleszületett fejlődési rendellenességek miatti mortalitás (16,5 ‰). A rendelkezésre álló adatok szerint e téren csak Írországban, Kanadában és Máltán kedvezőtlenebb a helyzet. Az európai országokhoz képest magas a gyomor-, bél- és vastagbélhurut miatti halandóság, ami azonban Ázsiában általános jelenség. A gümőkór-mortalitás kedvezően alakul. Az 1950—1958. évi időszak folyamán felére — 4,6 ‰-re csökkent. 1950-hez mérten lényeges javulás mutatkozik a vérhasnál, gyomor-, bél- és vastagbélhurutnál ; emelkedő irányzatú viszont a rosszindulatú daganatok, valamint a koszorús verőerek megbetegedése miatti halálozás gyakorisága.

Az 1958-ban meghaltak 21,2%-a Izraelben, 52,6%-a Európában-Amerikában, 15,6%-a egyéb Ázsiában, 8,7%-a Afrikában született. Az Izraelben születettek 78%-a, az Európában-Amerikában születettek 59%-a, az egyéb Ázsiában, Afrikában születettek 48%-a kórházban halt meg. A 15 éven felüli bevándorolt népességnél (Izraelben születettek nélkül) az Európában-Amerikában születettek halandósága és az egyéb Ázsiában, Afrikában születettek

halandósága között — az összmortalitásban és a halálokonkénti mortalitásban is — jelentős eltérések mutatkoznak. Az előbbiek összmortalitása 1958-ban 8,7 ‰, az utóbbiaké 5,9 ‰. A három főbb halálok sorrendjének alakulása: *a)* Európában-Amerikában születetteknél 1. koszorús verőerek megbetegedése és angina pectoris (235,7 ‰), 2. rosszindulatú daganatok (201,7 ‰), 3. központi idegrendszer érsérülései (115,3 ‰); *b)* Egyéb Ázsiában, Afrikában születetteknél 1. központi idengrendszer érsérülései (94,4 ‰), 2. koszorús verőerek megbetegedése és angina pectoris (88,2 ‰), 3. rosszindulatú daganatok (83,4 ‰). 1958-ban a három halálok együttesen az európai-amerikai születésű 15 éven felüli csoport összhalandóságának 63%-át, az egyéb ázsiai-afrikai csoport összhalandóságának 45%-át képviselte, míg 1951-ben ez az arány csupán 48, ill. 29%-ot tett ki. Az európai-amerikai születésűeknél a koszorús verőerek megbetegedése okozta halandóság az 1951. évihez képest több mint kétszeresére emelkedett és a II. helyről az I-re került, maga mögött hagyva az ugyancsak jelentős mértékben (50%-kal) megnövekedett rosszindulatú daganatok miatti mortalitást. A halálokok további sorrendjében az egyéb érelmeszesedéses és elfajulásos szívbetegség (29,0 ‰), a magasvérnyomás szívbetegséggel (16,7 ‰), az idült rheumás szívbetegség (16,6 ‰) és a tüdőgyulladás (14,4 ‰), az egyéb Ázsiában-Afrikában születetteknél pedig az egyéb érelmeszesedéses és elfajulásos szívbetegség (31,2 ‰), a tüdőgyulladás (20,2 ‰) és az egyéb szívbetegség (18,2 ‰) következnek.

A bevándoroltaktól származó Izraelben születtek, halálozási adatait az apák születési világrésze szerinti bontásban is hozza a kiadvány, úgyhogy megfigyelhető a származásnak a második, már izraeli születésű generáció egészségi állapotára gyakorolt befolyása. 1958-ban az izraeli születésű meghaltak közül — az összes meghaltak száma 10 018, ebből izraeli születésű 2120—392-nek apja Európában-Amerikában, 733-nak apja egyéb Ázsiában-Afrikában született. Gyakorisági sorrendben az előbbi csoportba tartozók 17%-ánál éretlenség k. m.n., 14%-ánál veleszületett fejlődési rendellenességek, 11%-ánál születés utáni légzéshiány és tüdőlégtelenség, 8%-ánál újszülöttek fertőzései (kivéve a tetanuszt), az egyéb Ázsiában-Afrikában született apáktól származók 14%-ánál veleszületett fejlődési rendellenességek, 13%-ánál tüdőgyulladás, 11%-ánál gyomor-, nyombél-, bél- vastagbélhurut, 9%-ánál értelenség k. m. n. volt a halálok. A csecsemőhalandóság (1000 egy éven aluli élőre jutó egy éven aluli meghalt) az 1950—1958. évi időszakban 46,2 ‰-ről fokozatosan 31,0 ‰-re csökkent. Halálokok szerinti bontásban csupán a veleszületett fejlődési rendellenességeknél és a vérszegénységnél tapasztalható emelkedés, a tüdőgyulladásnál és a hörghurutnál a szint alig változó.

* *B. I.*

SCHMID, C. F.: Urban Crime Areas. (Városi bűnözési körzetek.) American Sociological Review, 1960. 4. sz. 527—542. p., 1960. 5. sz. 655—678. p.

A dolgozat célja, hogy minél nagyobb részletességgel vizsgálja a demográfiai és társadalmi-gazdasági tényezőknek a bűnözésre gyakorolt hatását Seattle város különböző körzeteiben. Az alapul szolgáló statisztikát az 1949—51 időszakban Seattle rendőrségének tudomására jutott bűncselekmények, a letartóztatások és az 1950. évi népszámlálás adatai szolgáltatták. A szerző a bűnözés különböző alakzatait, valamint az öngyilkosságokat, összesen 20 ismérv, illetőleg változó segítségével veszi figyelembe, a demográfiai és társadalmi-gazdasági változások száma 18. Az összesen 38 változóra vonatkozó adatok 93 városi körzet szerint vannak részletezve. A különböző változók egymással való összefüggését jellemző korrelációs együtthatók egy 38×38 méretű korrelációs mátrixot határoznak meg.

A dolgozat tudományos jelentősége abban áll, hogy mechanikus és elektronikus tabulátor és kalkulátor berendezés segítségével a korrelációs mátrix struktúrájának feltárására a *faktorális elemzés* módszere nyert alkalmazást. Mint ismeretes, e módszert *Thurstone* a 30-as években pszichometriai problémákkal kapcsolatban dolgozta ki. A faktorális elemzés célja, hogy a megfigyelési adatokból számított korrelációkat megfelelő számú, egymástól füg-

getlen, rejtett alaptényezők hatására vezesse vissza, amikor a változó értékek lineáris regresszió-egyenletek alapján állnak összefüggésben az alaptényezőkkel. Ezen alaptényezőknek a valóságban bizonyos hatóerők vagy mozzanatkomplexumok felelnek meg, amelyek a vizsgált jelenségek alakulásának elsődleges okai gyanánt tekinthetők, amikor egyidejűen véletlen zavaró hatások is érvényesülnek. A faktorális elemzés első problémája az alaptényezők vagy dimenziók számának a megállapítása. A szerző által alkalmazott ún. főtengely-módszer lehetővé teszi, hogy a korrelációs matrix által képviselt konfiguráció főtengelyeit, azaz dimenzióit úgy határozzuk meg, hogy az alaptényezőkre visszavezethető diszperzió a megfigyelt szórásnégyzetek maximális hányadát tegye ki, ugyanakkor pedig a véletlen reziduum minimális mértékű. Ez úton a mátrix 8 alaptényező hatására volt redukálható — további probléma a főtengelyeknek a matrix-konfigurációhoz képest való olyan elforgatása, hogy az alaptényezők és a megfigyelési adatok között így kiszámított korrelációk a reális összefüggéseket minél jobban megközelítsék. A főtengelyforgatás a faktorális elemzés legjobban vitatott problémája, amelyeknek megoldása eredetileg első sorban pszichológiai és nem matematikai statisztikai szempontoktól függ. A szerző cikkében erről csak keveset mond, holott az individuál-pszichológiai szempontok kapcsán kialakult módszert követi. A kiriminológiai vizsgálatoknál pedig a szociálpszichológiai és szociológiai szempontok bizonyos módosításokat tehetnek szükségessé a főtengelyek legmegfelelőbb elforgatott helyzetének meghatározásánál. A szerző ezzel a kérdéssel nem foglalkozik; eljárásának igazolására hangsúlyozza, a hogy bűnözés etiológiájának területi elemzésére a továbbiakban ismertetendő egyéb eljárásokat is alkalmazta. Ezek eredményei a faktoriális elemzést alátámasztják és kiegészítik. A faktoriális elemzés kétségtelenül az eddig alkalmazott korrelációs módszereknél mélyebbremenő betekintést nyújt a kiriminálétiológiai összefüggésekbe. Azonban, mint a szerző is hangsúlyozza, még további vizsgálatokra van szükség ahhoz, hogy e módszer eredményessége a kriminológia területén elérje a pszichometriai alkalmazások színvonalát.

A szerző által meghatározott 8 alaptényező következőképpen jellemezhető. Az I. alaptényező az alacsony fokú társadalmi és családi összetartozás együttes fellépését jelenti. A II. alaptényező az alacsonyfokú társadalmi kohézió és alacsony foglalkozási státus kombinációját képviseli. A III. tényező az alacsonyfokú családi összetartás és kedvezőtlen életszínvonal együttes hatását eredményezi. A bűnözés e három tényezője etiológiai szempontból különösen fontos. A többi alaptényezők a társadalmi mobilitás, a faji (néger kriminalitásban érvényesülő) vonatkozások és egyes tipikus területi eloszlások kialakulásában játszanak számottevő szerepet. A tanulmány egyúttal vizsgálja az alaptényezők kriminogén hatásának intenzitását is a különböző városi körzetekben. Ilyen módon betekintést kapunk az egyes etiológiai tényezők területi vonatkozásaiba.

A dolgozat a bűnözés területi eloszlását a szokásos módszerek alapján is beható vizsgálat tárgyává teszi. E célból meghatározza a kriminalütás arányszámait az egyes körzetekre nézve külön-külön, kiszámítja a város központi részeiből kiindulva a kriminalitás gradienseit, továbbá elhatárolja az egyenlő fokú kriminalitásnak megfelelő területeit. Említést érdemel, hogy minden egyes városi körzet jellemzésére 6 különböző, az urbanizáció fokozatát mérő indexet határoz meg *Shevky* és *Tryon* tipologiájának megfelelően. Ezek az illető körzetre vonatkozóan többek között a családi élet intenzitásának, a társadalmi-gazdasági függetlenség, szegregáció stb. átlagos mértékét adják meg. Az így kapott indexszámoknak a bűnözés mutatószámaival való korrelációja, valamint a területi megoszlás említett kriminológiai jellemzői jó egyezést mutatnak a faktoriális elemzés eredményeivel, az utóbbiak azonban a kriminál-etiológiai összefüggéseket részletesebben tárják fel.

Befejezésül a tanulmány foglalkozik azzal a kérdéssel, hogy az eddigi kiriminálétiológiai elméletek mennyire magyarázzák meg a faktoriális elemzés eredményeit. Legmegfelelőbbnek a *Cloward*-féle elmélet minősül. Ez a differenciális asszociáció és az anómia elméleteinek szintézise, amely az első elmélet alapján a célmegvalósítás legitim, az utóbbi elmélet szerint pedig illegitim módozatainak lehetőségeit emeli ki. Ez az elmélet alkalmazható a

kriminálétiológia területi sajátosságainak magyarázatára is. Az illegitim célmegvalósítás ui. függ: 1. bizonyos települési adottságoktól, pl. a bankok, raktárak stb. fekvésétől, 2. a potenciális bűnözők területenként különböző társadalmi helyzetétől, végül 3. a bűntársakkal való asszociáció szintén körzetenként különböző lehetőségeitől.

A faktoriális elemzés eredményei messzemenően feltárják, hogy milyen alaptényezők determinálják elsősorban egy körzet kriminális jellegét, különösen fontos a társadalmi és családi összetartozás foka, a társadalmi-gazdasági helyzet színvonala, a társadalmi mobilitás, továbbá az egyéni demoralizáció mértéke, mint ezt különösen az alkoholizmus és bódítószer-fogyasztás jellemzi. E mozzanatok figyelembevétele a meglevő kriminálétiológiai elméletek kiegészítését kívánja meg. A faktorális elemzésnek pedig kriminálstatisztikai irányban való kiépítése még kiterjedt és intenzív kutatást igényel a bűnözés okainak az eddiginél mélyebbremenő feltárása érdekében. *Th. E.*

DEMOGRÁFIA
Megjelenik negyedévenként
Felelős szerkesztő: dr. Szabady Egon
Szerkesztőség: Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, II. Buday László u. 1.
Telefon: 358-530
Kiadóhivatal: Budapest II. Keleti Károly utca 18/b. Telefon: 358-530
Kiadja: a Statisztikai Kiadó Vállalat
Felelős kiadó: Garádi László
621269. Athenaeum Nyomda. Felelős vezető: Soproni Béla igazgató
Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Budapest V. József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj fél évre 32,—, egész évre 64,— Ft
Csekkszámlaszám: egyéni 61 272, közületi 61 066 (vagy átutalás a M. N. B. 8. sz. folyószámlájára)

DEMOGRÁFIA

NÉPESSÉGTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

5. ÉVF. 3. SZÁM

BUDAPEST
1962

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
DEMOGRÁFIAI ELNÖKSÉGI BIZOTTSÁGA
ÉS A KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL FOLYÓIRATA

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI:

ACSÁDI GYÖRGY, BARSY GYULA, EMBER GYŐZŐ,
ERDEI FERENC, HAHN GÉZA, HUSZÁR ISTVÁN,
KLINGER ANDRÁS, MELLY JÓZSEF, PÉTER GYÖRGY
(a szerkesztő bizottság elnöke), SZABADY EGON (felelős szerkesztő),
VINCZE ISTVÁN

ДЕМОГРАФИЯ
Журнал демографических наук Демографической Комиссии Президиум
Венгерской Академии Наук и Центрального Статистического Управлени
Адрес редакции: Будапешт, II. Будаи Ласло ул. 1—3.
Подписку направлять по адресу: «Култура», Внешнеторговое предприятие по продаж
книг и журналов. Будапешт 62, П. Я. 149.

•

DEMOGRÁFIA
Review of Population Sciences of the Presidential Committee for Demography
of the Hungarian Academy of Sciences and the Central Statistical Office
Editorial Office: Budapest, II. Buday László u. 1—3.
Orders may be placed with KULTURA, Hungarian Trading Company for Books and Newspape
(Budapest 62, P. O. B. 149)
or with any greater bookseller or distributor of periodicals.
Subscription for a year: US $ 4,40

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

Zdenek Vavra : A népesség reprodukciójának fő vonásai Csehszlovákiában a második világháború után 259
Dr. Vukovich György : A három alapvető társadalmi réteg házassági mobilitása 288
Dr. Varga István : Tervgazdaság és demográfia 315

KÖZLEMÉNYEK

Dr. Szabady Egon : Magyarország népesedési helyzete ; a családtervezés gazdasági, társadalmi és egészségügyi vonatkozásai 325
Dr. habil. Gerhard Nultsch : Demográfiai sokaságok többirányú alakulása 332
Fóti János : Az anya egészségi állapotának és szociális körülményeinek hatása a magzat és az újszülött életképességére 336

FIGYELŐ

Dr. Melly József 361
A francia Állami Népességtudományi Kutatóintézet új igazgatója 361
Az MTA Demográfiai Elnökségi Bizottságának vitaülése : A halandóság elemzésének időszerű kérdései 362
Népességszerkezeti változások és a munkaerő helyzete Japánban *(dr. B. K.)* 364
A Nemzetközi Családtervezési Szövetség varsói konferenciája 368

IRODALOM

KÖNYVEK

Valentej, D. J.: A népesedés kérdései. Moszkva, 1961. *(Sz. I.)* 370
Lopez, A.: A stabil népesedési elmélet problémái. Princeton, 1961. *(Th. E.)* 371
Westoff, Ch. F.—Potter, R. G. Jr.—Sagi, Ph. C.—Mishler, E. G.: A családnövekedés Amerika városi népességében. Princeton, 1961. *(V. Gy.)* 372

FOLYÓIRATOK

Sztarovszkij, V. N.: A népesedés kérdései és a társadalmi munka termelékenysége. *Vesztnik Akademii Nauk Sz Sz Sz R*, 1962. 5. *(Sz. I.)* 373
Szacsuk, N. N.: A hosszú élet mutatói. *Szovjetszkoje Zdravoochranenie*, 1962. 6. *(Sz. I.)* 374
Aubenque, M.—Damiani, P.: A halandóság és a halálokok szezonális ingadozásai. *Études Statistiques*, 1962. 1. *(Sz. I.)* 375
Tommasson, R. F.: A néger és fehér halandóság strukturális különbsége az 1930—1957 időszakban. *Milbank Memorial Fund Quarterly*, 1960. 4. *(Th. E.)* 377
Vavra, Z.: A csehszlovákiai városi és vidéki lakosság születési arányszámának alakulásában jelentkező irányzatok az 1949—1959. évek folyamán. *Demografie*, 1962. 1. *(B. I.)* 378
Kučera, J.: Veleszületett fejlődési rendellenességek részesedése a csecsemőhalálozásban a cseh megyékben 1959-ben. *Demografie*, 1962. 1. *(B. I.)* 379

СОДЕРЖАНИЕ

ИССЛЕДОВАНИЯ

Зденек Вавра : Основные черты воспроизводства населения ЧССР после второй мировой войны 259

Д-р. Дьердь Вукович : Брачная мобильность трех основных общественных слоев 288

Д-р. Иштван Варга : Плановое хозяйство и демография 315

СООБЩЕНИЯ

Д-р. Эгон Сабади : Демографическое положение Венгрии ; экономические, общественные и здравоохранительные аспекты планирования семьи 325

Д-р. габил. Гергард Нулч : Формирование отдельных демографических совокупностей в нескольких направлениях 332

Янош Фоти : Воздействие состояния здоровья и социальных условий матери на жизнеспособность эмбриона и новорожденного..... 336

ОБОЗРЕНИЕ

Д-р. Йожеф Мелли 361

Новый директор французского Национального Демографического Института 361

Дискуссионное совещание в демографической комиссии Президиума Венгерской Академии Наук :
Актуальные вопросы анализа смертности 362

Изменения в составе населения и положение рабочей силы в Японии *(Д-р. К. Б.)* 364

Варшавская Конференция Международного Союза по Планированию Семьи 368

ОБЗОР ЛИТЕРАТУРЫ 370

ПОСЛЕ ИССЛЕДОВАНИЙ, СООБЩЕНИЙ И ОБОЗРЕНИЯ СЛЕДУЮТ РЕЗЮМЕ НА РУССКОМ ЯЗЫКЕ

CONTENTS

PAPERS

Zdenek Vavra : Main Features of the Reproduction of the Population in Czechoslovakia after World War II. 259

Dr. György Vukovich : Marriage Mobility of the Three Fundamental Social Strata 288

Dr. István Varga : Economic Planning and Demography..... 315

ARTICLES

Dr. Egon Szabady : Hungary's Population Position ; Economic, Social and Health Issues of Family Planning..... 325

Dr. habil Gerhard Nultsch : Multidirectional Changes of Certain Demographic Populations 332

János Fóti : Impact of the Mother's Health and Social Conditions on Foetal and Newborn Viability..... 336

CHRONICLE

Dr. József Melly 361

New Director Appointed to I. N. E. D. 361

Debate of the Presidential Committe for Demography of the Hungarian Academy of Sciences :
Timely Questions of Mortality Analysis 362

Structural Population Changes and the Manpower in Japan *(Dr. K. B.)*..... 364

Warsaw Conference of the International Planned Parenthood Federation..... 368

REWIEVS 370

THE PUBLICATIONS ARE FOLLOWED BY ENGLISH SUMMARIES

A NÉPESSÉG REPRODUKCIÓJÁNAK FŐ VONÁSAI CSEHSZLOVÁKIÁBAN A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ UTÁN

ZDENEK VAVRA*

A népesség reprodukciójának elemzése a társadalomtudományok legfontosabb feladatai közé tartozik. Ez a népességnek a társadalom fejlődésében elfoglalt szerepéből következik. A népesség „. . . az egész társadalmi termelési folyamat alapja és alanya." (1) Közgazdasági szempontból ez azt jelenti, hogy igen bonyolult problémáról van szó, különösen a változó termelési és társadalmi viszonyokkal, a termelőerők gyors fejlődésével és a népesség növekvő anyagi és kulturális színvonalával kapcsolatban.

A megelőző években mindenekelőtt annak következtében, hogy a népesség reprodukcióját dogmatikusan tárgyalták és jelentőségét lebecsülték, a népesség fejlődését túlságosan leegyszerűsítve tárgyalták. Ennek illusztrálására idézni lehetne számos megállapítást, amelyek megpróbálják bebizonyítani, hogy a társadalmi-gazdasági struktúra megváltozása, új termelési viszonyok jelentkezése maga után vonja egyidejűleg a népesség reprodukciójának megváltozását, éspedig nemcsak a halálozási arányszám szakadatlan csökkenését, hanem a születési arányszám színvonalának emelkedését is. Azt állították például, hogy a kapitalizmus rothadása az általános válság korszakában elkerülhetetlenül visszatükröződik a születési arányszám csökkenésében, ugyanakkor a szocializmusban, a haladó rendszerben a születési arányszámnak növekednie „kell". Vagy például a természetes szaporodás nyers mutatójának és különböző nem teljes viszonyításoknak segítségével azt bizonyíthatták, hogy az új társadalmi-gazdasági viszonyok kedvezően befolyásolják a népesség reprodukcióját.

A fentemlített nézeteknek megfelelt *Marx* formulájának, a népesedési törvénynek, nevezetesen annak a tézisnek helytelen értelmezése, hogy „minden egyes történelmi termelőmódnak megvan a maga külön . . . népesedési törvénye." (2) Ennek a tételnek alkalmazásánál gyakran szem elől tévesztik, hogy a népesedési törvény mint meghatározott absztrakció nem képes visszatükrözni a népesség reprodukciójának egész bonyolult problematikáját, csupán a termelés és a népesség között fennálló alapvető, leglényegesebb kapcsolatot, amely arról beszél, hogy a népesség mint társadalmi-biológiai komplexum fejlődésében mindenekelőtt társadalmi törvényszerűségektől

* A szerző a Csehszlovák Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézetének munkatársa.

függ. Ebben az összefüggésben csak igen kevéssé veszik figyelembe a népesség reprodukciója és a munkaerő reprodukciója közötti különbséget. A népesség mint egész a munkaerő forrását, azaz a munkaerő reprodukciójának mennyiségi alapját alkotja. A munkaerőn ugyanis „. . . azoknak a fizikai és szellemi képességeknek összességét értjük, amelyek egy ember testi mivoltában, élő személyiségében adva vannak s amelyeket mindannyiszor mozgásba hoz, valahányszor valamilyen használati értéket termel." (3) Az adott összefüggésben nem szabad minket annak megtévesztenie, hogy a munkaerő fogalmát néha a dolgozó embernek mint a munkaerő tulajdonosának, illetve hordozójának megjelölésére használják. És éppen *Marx*nál lehet gyakran találkozni azzal, hogy amikor a népességről, túlnyomórészt a „munkás népességről" beszél, a munkaerőt tartja szem előtt.

Végül emlékeztetni kell még arra, hogy korábban *Sztrumilin* akadémikus bírálta azokat a nézeteket, amelyek a termelési eszközök feletti magántulajdon felszámolását a születési arányszám pozitív irányú fejlődését kiváltó oknak tekintik. Ezzel kapcsolatban *Sztrumilin* akadémikus rámutatott arra (4), hogy nevetséges lenne előre kijelenteni, hogy a szocializmusra jellemző törvények a kapitalizmus törvényeivel ellentétes törvények. Látni kell, hogy nem minden különbség jelent kifejezetten ellentétet.

E néhány szót szükségesnek tartottam előrebocsátani, mielőtt rátérek a tanulmány tárgyára : Csehszlovákia népességének reprodukciójában a második világháború után bekövetkezett legfontosabb változásokra. Ez az időszak Csehszlovákia történetében a kapitalizmusból a szocialista társadalom alapjainak lerakásához vezető átmenet korszaka. Annak érdekében, hogy az értékelés szilárd alapokon nyugodjék, a demográfiai mutatószámokat egész Csehszlovákiára, valamint a cseh és a szlovák tartományra vonatkozóan is megadjuk. Ennek az az oka, hogy Csehszlovákia népessége demográfiai fejlődése szempontjából nem alkot homogén egészet. Csehszlovákia népessége lényegében két különböző sokaságból tevődik össze, amelyek igen jelentős mértékben különböznek egymástól a reprodukció szinvonala tekintetében, annak ellenére, hogy fejlődésük tendenciái hasonlók. Ezért e tekintetben a tanulmány arra törekszik, hogy a változásokat a cseh és a szlovák tartományok népessége közötti különbségek figyelembevételével magyarázza meg.

A NÉPESSÉG REPRODUKCIÓJÁNAK TÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉSE CSEHSZLOVÁKIÁBAN

A népesség összetétele sokáig megőrzi a gazdasági és egyéb tényezők hatásának következményeit még azután is, hogy a régi társadalmi-gazdasági viszonyokat újak váltották fel. A teljes értékelés céljából vizsgáljuk meg mindenek előtt a népesség természetes mozgalmának fő jellemzőit, azaz az élveszületési, a halálozási és a természetes szaporodási arányszámokat 1870-ig visszamenőleg.

Ez a közel százéves időszak magában foglalja az első világháború előtti osztrák—magyar kapitalizmus majdnem 50 évét, a polgári köztársaságot, a megszállás éveit és a szocialista társadalom megteremtésének háború utáni éveit.

A reprodukció görbéiből (lásd az 1. ábrát) látható a csökkenő tendencia, amely mellett a természetes szaporodás — az első világháború évei kivételével — aktív. Ezek a mutatók azonban csak általános tájékoztatást nyújtanak.

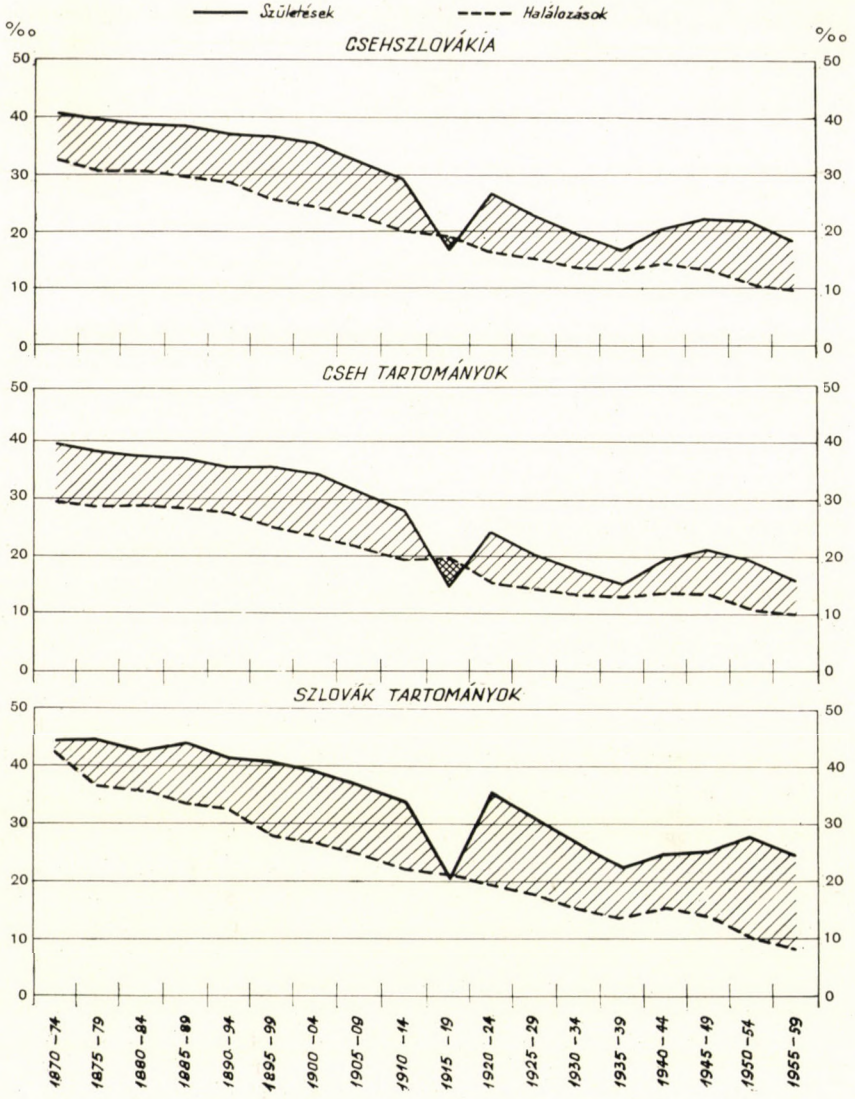

I. A természetes népmozgalom Csehszlovákiában az 1870—1959. években
Естественное движение населения в ЧССР в 1870—1959 гг.
Vital Statistical Events in Czechoslovakia, 1870—1959

A cseh és a szlovák tartományokra vonatkozó adatok önálló vizsgálata eltéréseket mutat. A születési arányszám tekintetében az eltérések nagysága az első világháború vége előtt 4,6—7‰ között ingadozott. A háború utáni időszakban a különbség 11,3‰-re növekedett, azután azonban szakadatlanul csökkent egészen a negyvenes évek végéig, amikoris 4‰ volt. Az utóbbi tíz évet a különbség növekedése jellemzi a születési arányszám egyi-

1. Csehszlovákia, a cseh és a szlovák tartományok népességének születési, halálozási és természetes szaporodási arányszámai, 1870—1959

Рождаемость, смертность и естественный прирост населения ЧССР, чешских и словацких областей в 1870—1959 гг.

Birth, Death, and Natural Increase Rates of Czechoslovakia, the Czech and Slovak Provinces, 1870—1959

Év (1)	Születések (2)			Halálozások (3)			Természetes szaporodás (4)			Eltérés (+ —) a cseh és szlovák tartományok adatai között (8)		
	1000 lakosra (5)											
	Csehszlovákia (6)	Cseh tartomány (7)	Szlovák tartomány (7)	Csehszlovákia (6)	Cseh tartomány (7)	Szlovák tartomány (7)	Csehszlovákia (6)	Cseh tartomány (7)	Szlovák tartomány (7)	Születések (2)	Halálozások (3)	Természetes szaporodás (4)
1870—74	40,8	39,7	44,3	32,5	29,4	42,4	8,3	10,3	1,9	—4,6	—13,0	+8,4
1875—79	39,8	38,4	44,5	30,5	28,6	36,6	9,3	9,8	7,9	—6,1	—8,0	+1,9
1880—84	38,8	37,6	42,8	30,5	28,9	35,7	8,3	8,7	7,1	—5,2	—6,8	+1,6
1885—89	38,6	37,0	44,0	29,7	28,5	33,6	8,9	8,5	10,4	—7,0	—5,1	—1,9
1890—94	37,1	35,8	41,5	28,7	27,7	32,4	8,4	8,1	9,1	—5,7	—4,7	—1,0
1895—99	36,9	35,8	40,8	25,6	25,0	28,0	11,3	10,8	12,8	—5,0	—3,0	—2,0
1900—04	35,7	34,6	39,2	24,4	23,7	26,8	11,3	10,9	12,4	—4,6	—3,1	—1,5
1905—09	32,7	31,5	37,0	22,8	21,9	24,9	9,9	9,6	12,1	—5,5	—3,0	—2,5
1910—14	29,2	28,0	34,0	20,2	19,6	22,1	9,0	8,4	11,9	—6,0	—2,5	—3,5
1915—19	16,9	14,7	20,6	19,2	19,7	21,0	—2,3	—5,0	—0,4	—5,9	—1,3	—4,6
1920—24	26,8	24,1	35,4	16,5	15,6	19,5	10,3	8,5	15,9	—11,3	—3,9	—7,4
1925—29	22,9	20,3	31,1	15,2	14,3	18,0	7,7	6,0	13,1	—10,8	—3,7	—7,1
1930—34	19,7	17,5	26,7	13,7	13,2	15,4	6,0	4,3	11,3	—9,2	—2,2	—7,0
1935—39	17,1	15,2	22,7	13,2	13,0	13,8	3,9	2,2	8,9	—7,5	—0,8	—7,1
1940—44	20,8	19,5	24,9	14,3	13,9	15,4	6,5	5,6	9,5	—5,4	—1,5	—3,9
1945—49	22,4	21,3	25,3	13,6	13,5	14,0	8,8	7,8	11,3	—4,0	—0,5	—3,5
1950—54	22,0	19,6	28,0	10,9	11,0	10,5	11,1	8,6	17,5	—8,4	+0,5	—8,9
1955—59	18,5	15,9	24,9	9,7	10,0	8,7	8,8	5,9	16,2	—9,0	+1,3	—10,3

Forrás: Demográfie 1962. évi 1. sz. A Csehszlovák Központi Állami Ellenőrzési és Statisztikai Hivatal folyóirata.

Горизонтальная графа: (1) Годы ; (2) рождаемость ; (3) смертность ; (4) естественный прирост ; (5) на 1000 жителей ; (6) ЧССР ; (7) чешские, словацкие области ; (8) отклонения (+ —) между чешскими и словацкими областями в ‰.

Heading: (1) Years ; (2) births ; (3) deaths ; (4) natural increase ; (5) per 1000 population ; (6) Czechoslovakia ; (7) Czech, Slovak provinces ; (8) difference (+ —) among the figures of the Czech resp. Slovak provinces, ‰.

dejű általános csökkenése mellett, amely a cseh tartományokban különösen gyors ütemű volt. A halálozási arányszámok tekintetében fennálló különbségek állandóan csökkenő tendenciát mutatnak azon időszakok kivételével, amikor a népesség reprodukciójára bizonyos események kedvezőtlen hatást gyakoroltak. Ilyen események voltak : az első világháború és annak hatása a halálozás háború utáni növekedésére, a hosszantartó gazdasági válság időszaka a harmincas évek első felében és végül a második világháború, amely mindenekelőtt a szlovák területek népességét érintette. Az utóbbi tíz évet bizonyos látszólagos ellentmondásos helyzet jellemzi, amely Csehszlovákia két részének különböző korösszetétele és az ezzel egyidejüleg tapasztalható elöregedés folyamata következtében jött létre. A népesség természetes szaporodásában — mint a természetes népmozgalom eredményében — fennálló különbségek, ebből a szempontból kevésbé értékelhetők. Mindenekelőtt a születési arányszám lassúbb csökkenését lehet észrevenni Szlovákia népességénél.

2. Házas és házasságon kívüli termékenység, a születési arányszámok felbontása, csecsemőhalandóság, várható átlagos élettartam és stacioner halandóság Csehszlovákiában, a cseh és szlovák tartományokban 1880—1959. években

Брачная и внебрачная фертильность, разложение рождаемости, смертность грудных детей, средняя продолжительность жизни и стационарная смертность в ЧССР, чешских и словацких областях в 1880—1959 гг.

Nuptial and Extra-Nuptial Fertility, Birth Rates, Infant Mortality, Mean Life Expectancy and Stationary Mortality in Czechoslovakia, the Czech and Slovak Provinces, 1880—1959

Év (1)	Az 1000 (3)				A szülőképes korú nők aránya az összlakossághoz viszonyítva (százalék) (9)	Csecsemőhalandóság (10)	A férfiak (12)	A nők (13)	Stacioner halandóság (1000/e♀) (14)
	15—49 éves (7)		lakosra (8)	15—49 éves (7)			várható átlagos élettartama (e♀) (11)		
	házas (4)	nem házas (5)							
	nőre (6)			nőre (6)					
	eső élveszülöttek száma (2)								
Csehszlovákiában (15)									
1880/81	—	—	38,1	149,7	25,4	—	—	—	—
1890/91	—	—	37,1	144,4	25,7	259,6*a*	—	—	—
1900/01	—	—	36,6	145,0	25,2	222,5	—	—	—
1910/11	—	—	30,6	124,0	24,7	192,5	—	—	—
1921/22	182,8	20,7	28,1	102,1	27,6	172,9	—	—	—
1930/31	120,5	18,6	21,2	75,4	28,1	132,4	51,9	55,2	18,7
1950/51	126,7	15,6	23,3	89,8	26,4	75,4	60,9	65,5	15,8
1958/59	93,8	12,7	16,7	71,1	23,5	27,6	67,2	72,3	14,3
A cseh tartományokban (16)									
1880/81	242,2	34,4	36,9	145,0	25,6	264,1	33,1	36,4	28,8
1890/91	237,5	31,7	36,1	141,3	25,7	266,0	33,8	36,5	28,4
1900/01	231,7	35,4	35,3	140,0	25,2	230,2	39,0	41,9	24,7
1910/11	192,6	28,6	29,2	117,4	24,9	196,1	43,0	46,2	22,4
1921/22	164,8	20,3	25,3	90,1	28,1	162,8	—	—	—
1930/31	105,2	17,5	18,9	66,0	28,6	118,3	53,7	57,5	18,0
1950/51	113,0	15,3	21,0	81,3	26,3	60,6	62,2	67,0	15,5
1958/59	79,3	11,5	14,1	60,6	23,3	22,8	67,7	72,8	14,2
A szlovák tartományokban (17)									
1880/81	236,0	34,0	40,8	166,0	24,7	—	—	—	—
1890/91	231,0	38,0	41,5	162,0	25,8	250,8*a*	—	—	—
1900/01	228,0	36,0	39,8	164,0	25,3	206,1	—	—	—
1910/11	211,0	31,0	34,3	150,0	24,0	183,6	—	—	—
1921/22	237,8	22,6	37,7	145,1	26,0	181,0	—	—	—
1930/31	166,2	23,0	28,6	108,1	26,4	162,0	48,9	50,9	20,0
1950/51	162,9	16,2	29,1	111,6	26,6	102,8	59,0	62,4	16,5
1958/59	129,0	15,4	23,1	95,9	23,5	34,9	66,8	71,4	14,5

Megjegyzések. A várható átlagos élettartam adatai az 1929—32, 1949—51 és 1958 évekre vonatkoznak. *a)* 1891/92 év.

Forrás: Vesztnik Csehoslovackoj Akademii Nauk. 1961. évi 5. sz.

Горизонтальная графа : (1) Годы. (2) Число живорожденных (3) на 1000 (4) замужних (5) незамужних (6) женщин (7) в возрасте 15—49 лет, (8) жителей. (9) Доля фертильного контингента женщин в населении в %. (10) Смертность грудных детей. (11) Средняя продолжительность жизни (e♀) (12) мужчины, (13) женщины. (14) Стационарная смертность (1000) (e♀). (15) ЧССР ; (16) чешские области ; (17) словацкие области.

Heading: (1) Years. (2) Live-born (3) per 1000 (4) married, (5) unmarried (6) females (7) aged 15—49, (8) population. (9) Ratio of females in reproductive age as compared to the total population, per cent. (10) Infant mortality. (11) Mean life expectancy (e♀) (12) males, (13) females. (14) Stationary mortality (1000/e♀). (15) Czechoslovakia ; (16) Czech provinces ; (17) Slovak provinces.

Érzékenyebb mutatószámok pontosabban mutatják a népesedés területén bekövetkezett változásokat.

Az élveszületések tekintetében ilyenek a 15—49 éves nők házas és nem házas termékenységének mutatói, valamint a szülőképes korú nők százalékos aránya az össznépességben az utóbbi 80 évben. A halálozások tekintetében pedig, minthogy nem lehet áttekintést adni a szlovák tartományról, ilyen pontosabb képet biztosító mutatók lehetnek a csecsemőhalandóság, a várható átlagos élettartam és a stacioner népesség halandósága.

A 2. táblából első rátekintésre nyilvánvaló, hogy Szlovákia népességének termékenysége mindig magasabb volt, mint a cseh tartományok népességéé. Jóllehet mindkét területre a születések csökkenő tendenciája a jellemző, ez Szlovákiában majdnem 20 éves késéssel jelentkezik a cseh tartományokhoz képest. Míg a cseh tartományokban a múlt század 80-as éveiben majdnem minden hetedik nő szült, addig Szlovákiában minden hatodik, harminc év múlva pedig a cseh tartományokban egy újszülöttre megközelítőleg kilenc, Szlovákiában hét szülőképes korú nő esik. A század harmincas éveinek elején a termékenység csökkenése különösen intenzív volt a cseh tartományokban. Míg egy újszülöttre több mint tizenöt szülőképes korú nő esett a cseh tartományokban, addig Szlovákiában nem sokkal több, mint kilenc. A jelenlegi, az 1958/1959. évi átlaggal jellemzett helyzet sem mutat mást, mint az egy élveszületőre eső szülőképes korú nők számának további növekedését. A cseh tartományokban megközelítőleg 17, a szlovák területeken több, mint 10 szülőképes korú nő jut egy élveszülöttre.

Hosszabb időszakot vizsgálva, ez a csökkenő tendencia még jobban kifejezésre jut a házas termékenység mutatószámában. 1880/1881-ben a cseh tartományokban és Szlovákiában megközelítőleg négy házas nő jutott minden egyes házasságból született gyermekre. 1910/11-ben a házas termékenység csökkenése erősebben mutatkozott meg. Míg a cseh tartományokban több mint 5 nő, addig Szlovákiában majdnem 5 nő jutott egy házasságból született gyermekre. 1930/31-ben a helyzet erősen megváltozott. A szülőképes korú házas nők azon száma, melyre egy élveszületett jutott, a cseh tartományokban kilencre, Szlovákiában pedig hatra növekedett. 1958/59-ben ez a különbség a cseh és a szlovák területek között még határozottabbá vált: a cseh területeken egy házasságból származó újszülöttre majdnem 30, ezzel szemben Szlovákiában ugyanebben az időszakban mindössze 8 15—49 éves korban levő nő jutott.

A születési arányszám felbontásából különösen nyilvánvaló a jelentősége a termékenységi mutatószám adott színvonala szempontjából a szülőképes korú nők számának és ama rész meghatározásának, amely gyorsabban és rendszeresebben csökken.

A csecsemőhalandóság megmutatja, hogy milyen örökséget hagyott maga után a kapitalizmus, az 1958/59. évi adatok viszont arról tanuskodnak, hogy milyen sok minden történt ezen a területen a szocializmus építésének évei alatt. A csecsemőhalandóság viszonylag jól jellemzi az egészségügyi helyzetet és az egészségügy területén jelentkező tendenciákat, sokkal jobban és megbízhatóbban, mint például a tbc-halandóság. Bizonyos értelemben feltételezhetjük, hogy ami a kapitalizmus korszakát illeti, ez a mutató a halálozásnak társadalmilag és gazdaságilag legjobban meghatározott részét jellemzi. A vagyonos osztályok el tudják hárítani az újszülöttek halálozási

veszélyét egyrészt a csecsemők gondos és költséges ápolásával, másrészt a gyógyszerek szélesebb körű alkalmazásával.

A várható átlagos élettartam (e_0^0) és mindenekelőtt a stacioner népesség halandósága a halálozási arányokat pontosabban fejezik ki, mint az ezer főre eső halálozások száma. Ez különösen világosan látható századunk eleje óta és nevezetesen akkor, amikor a népesség korösszetétele a legjobban megváltozott, azaz az első és a második világháború között és a második világháború után. Így míg az első világháború előtt a cseh tartományokban a stacioner és az általános halálozás közötti különbség 14,3% volt, addig ez közel húsz év alatt 31,3%-ra nőtt, 1958-ban pedig már 46,9%-ot tett ki. Ennek oka elsősorban a természetes népmozgalmi változások miatt bekövetkezett korösszetétel eltolódás. Nyilvánvaló tehát, hogy a halálozási arány kedvezőtlenebb, mint ahogy az általános (össz-) halálozási mutatószám jelzi. Kétségtelen, hogy a fennálló társadalmi viszonyok között minden előfeltétel megvan a halálozási arányszám további csökkentéséhez éspedig nemcsak egészében véve, hanem halálokok és egyes korcsoportok szerint is.

A SZÜLETÉSEK ÉS HALÁLOZÁSOK TERÜLETÉN BEKÖVETKEZETT ALAPVETŐ VÁLTOZÁSOK CSEHSZLOVÁKIÁBAN A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ UTÁN

A második világháború után Csehszlovákiában a népesség reprodukciójában jelentős változások történtek, mindenekelőtt a születési arányszámnak, mint a népmozgalom aktív tényezőjének területén. Már a visszatekintő adatokból kiviláglik, hogy a születések csökkenése tartós jellegű. A születések ilyen változása nemcsak Csehszlovákiára jellemző, hanem az európai országok többségére is. E csökkenéssel kapcsolatban egész sor magyarázat és elmélet látott napvilágot, melyek tisztázni kívánták ezt a folyamatot. Gyakran előfordult az is, hogy az elméletek érvei ellentmondottak egymásnak.

A születések csökkenésének lényege a termékenység szándékos korlátozásában és abban nyilvánul meg, hogy a családokban kevesebb számú gyermek születik és ténylegesen csökken a nők termékenységi időszakának természetes tartama. A második világháború után hozzájárult ehhez a házasságra lépők átlagos életkorának és ezzel az először szülő nők korának csökkenése, a szülések közötti időszak csökkenése stb.

A születési arányszám és alkotó részeinek, azaz a 15—49 éves nők termékenységének és az össznépességben elfoglalt arányának változásából (lásd a 3. táblát és a 2. ábrát) következik, hogy a születési arányszámra és mindkét alkotó részére a cseh tartományokban és ennek következtében egész Csehszlovákia tekintetében is már 1947 óta csökkenő tendencia jellemző, míg Szlovákiában a fejlődés kedvező volt az 50-es évek elejéig. A legnagyobb jelentősége azonban a termékenység csökkenésének van, minthogy ez Csehszlovákiában 1950—59. évek folyamán a szülőképes korú nők arányához képest kétszer akkora volt, ezen belül a cseh tartományokban az eltérés még nagyobb, Szlovákiában ellenkezőleg kisebb.

A kérdés mélyebb tanulmányozása céljából figyelmünket a nők kor szerinti termékenységének változására kell fordítanunk. A nők termékenysége 16—20 éves korban növekszik, 20—30 éves korban eléri tetőpontját, 35 éves kor után fokozatosan csökken egészen a teljes terméketlenségig. Ezen alap-

3. A születési arányszám felbontása Csehszlovákiában, a cseh és a szlovák tartományokban 1945—1959*

Разложение рождаемости в ЧССР, чешских и словацких областях в 1945—1959 гг.

Birth Rate Distribution in Czechoslovakia, the Czech and Slovak Provinces, 1945—1959

Év (1)	Csehszlovákia (2)			Cseh tartományok (3)			Szlovák tartományok (4)		
	Élveszületések (‰) (5)	Termékenység (‰) (6)	A szülőképes nők aránya a népességben (%) (7)	Élveszületések (‰) (5)	Termékenység (‰) (6)	A szülőképes nők aránya a népességben (%) (7)	Élveszületések (‰) (5)	Termékenység (‰) (6)	A szülőképes nők aránya a népességben (%) (7)
1945	19,5	78,0	25,0	18,2	73,8	24,7	23,7	87,7	27,0
1946	22,7	89,8	25,3	22,1	89,8	24,6	24,2	89,6	27,0
1947	24,2	88,3	27,4	23,6	85,6	27,6	25,8	95,3	27,1
1948	23,4	86,5	27,1	22,2	82,1	27,0	26,5	98,1	27,0
1949	22,4	84,1	26,6	20,9	78,5	26,6	26,4	98,5	26,8
1950	23,3	88,7	26,3	21,1	80,9	26,1	28,8	108,4	26,6
1951	22,8	88,5	25,8	20,6	80,3	25,7	28,7	109,1	26,3
1952	22,2	87,3	25,4	19,7	78,6	25,1	28,3	108,9	26,0
1953	21,2	84,9	25,0	18,7	75,8	24,7	27,5	107,1	25,7
1954	20,6	83,7	24,6	18,1	74,5	24,3	26,8	105,8	25,3
1955	20,3	83,3	24,4	17,7	73,7	24,0	26,6	106,3	25,0
1956	19,8	82,4	24,0	17,2	72,5	23,7	26,3	106,0	24,8
1957	18,9	79,5	23,8	16,3	69,5	23,5	25,3	103,3	24,5
1958	17,4	73,9	23,5	14,8	63,4	23,3	23,9	98,7	24,2
1959	16,0	68,2	23,4	13,4	57,7	23,2	22,3	93,0	24,0
	Index: 1950 év = 100 (8)								
1945	83,7	87,9	95,2	86,3	91,2	94,6	82,3	80,9	101,7
1946	97,4	101,2	96,2	104,7	111,0	94,4	84,0	82,7	101,7
1947	103,9	99,5	104,3	111,9	105,8	105,7	89,6	87,9	101,9
1948	100,4	97,5	103,0	105,2	101,5	103,7	92,0	90,5	101,7
1949	96,1	94,8	101,4	99,1	97,0	102,1	91,7	90,9	100,9
1950	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
1951	97,9	99,8	98,1	97,6	99,3	98,4	99,7	100,7	99,0
1952	95,3	98,4	96,8	93,4	97,2	96,1	98,3	100,5	97,8
1953	91,0	95,7	95,1	88,6	93,7	94,6	95,5	98,8	96,7
1954	88,4	94,4	93,7	85,8	92,1	93,1	93,1	97,6	95,4
1955	87,1	93,9	92,8	83,9	91,1	92,1	92,4	98,1	94,2
1956	85,0	92,9	91,5	81,5	89,6	91,0	91,3	97,8	93,4
1957	81,1	89,6	90,5	77,3	85,9	89,9	87,9	95,3	92,2
1958	74,7	83,3	89,6	70,1	78,4	89,5	83,0	91,1	91,2
1959	68,7	76,9	89,3	63,5	71,3	89,0	77,4	85,8	90,3

* Élveszületések = a termékenység és a szülőképes korú nők arányának szorzata.

A szülőképes korú nők aránya a népességben egyenlő a szülőképes korúak arányának és a nők népességen belüli arányának szorzatával.

A második bontásnak ebben az esetben nincs nagyobb jelentősége, mert az utóbbi szorzó — a nők népességen belüli aránya — megközelítőleg egyformán 51 % a cseh és a szlovák tartományokban.

Forrás: Demográfiai vezérfonal 1959. Csehszlovákia statisztikai évkönyve, 1959—1961.

Горизонтальная графа: (1) Годы. (2) ЧССР, (3) чешские области, (4) словацкие области. (5) рождаемость в ‰; (6) фертильность в ‰; (7) доля фертильного контингента женщин в населении: в %. (8) Индексы: 1950 г. — 100.

Heading: (1) Years. (2) Czechoslovakia, (3) Czech provinces, (4) Slovak provinces. (5) Live births, ‰; (6) fertility, ‰; (7) females in childbearing age per 100 population. (8) Index: 1950 = 100.

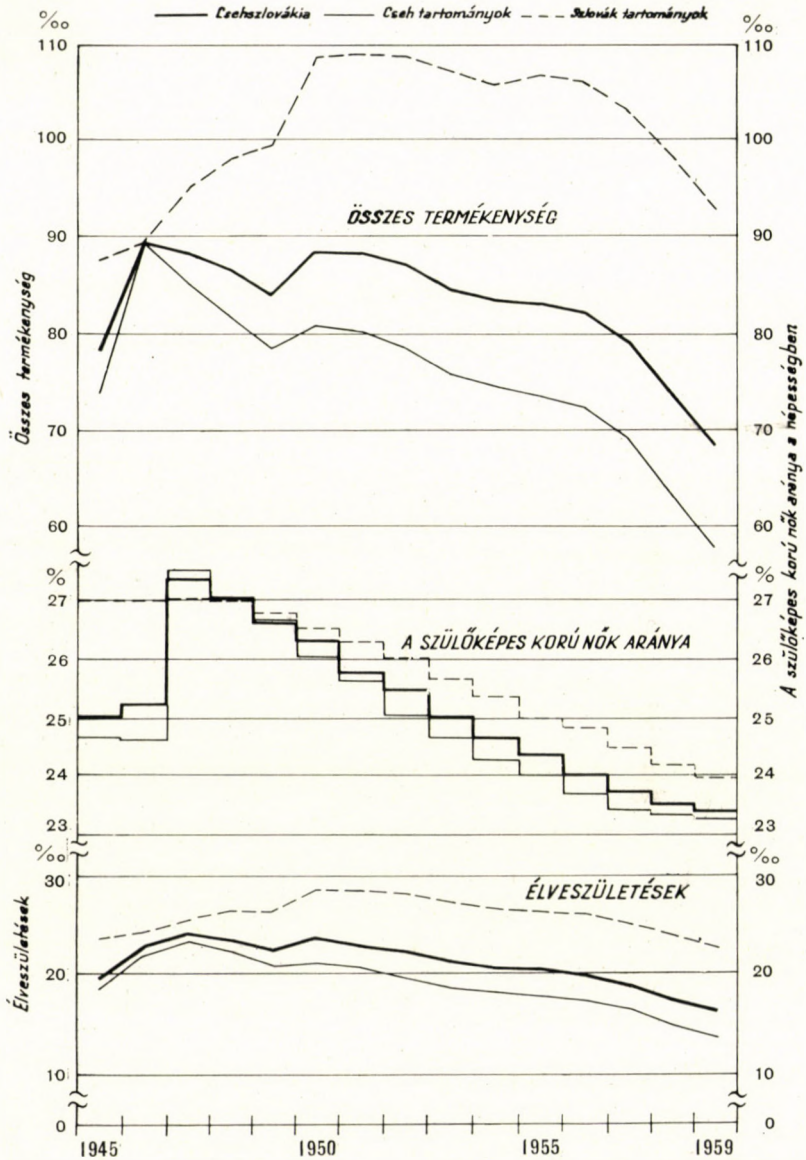

II. Élveszületések, összes termékenység és a szülőképes korú nők aránya Csehszlovákiában, a cseh és a szlovák tartományok népességében, 1945—1959-ben

Рождаемость, общая фертильность и доля фертильного контингента в населении ЧССР, чешских и словацких областей в 1945—1959 гг.

Live Births, Total Fertility, and Rate of Females in Reproductive Age in Czechoslovakia, and in the Population of Czech and Slovak Regions 1945—1959

szik az az elképzelés, hogy minél hosszabb a nő házasságkötés utáni termékenységi időszaka, annál kisebb a gyermektelenség valószínűsége. És megfordítva minél idősebb a nő, annál valószínűbb a gyermektelenség. Rá kell azonban mutatni ennek a megállapításnak a feltételességére, melyet a társadalmi törvényszerűségek és a társadalmi viszonyok adott fejlődési foka által befolyásolt szaporodás jelentősen módosít. Vonatkozik ez különösen a jelenlegi időszakra, amikor a civilizált, a gazdaságilag és kulturálisan fejlett országok többségében az emberek kulturális színvonala elég magas, minek következtében a szaporodás kérdésében jelentős mértékben megnyilvánul az akarati elem. E társadalmi összefüggések bizonyítéka a fogamzásgátló szerek alkalmazásának széleskörű elterjedése és a család nagyságának szándékos szabályozása. A termékenység tekintetében ez abban nyilvánul meg, hogy szinvonalát mindinkább a gyermekek kívánt száma határozza meg, ami ez idő szerint sokkal kisebb a termékenység biológiai határánál.

A nők korszerinti termékenységi arányszámainak áttekintését tartalmazzák a 4. tábla, valamint 3. és a 4. ábra. A cseh tartományokban a csökkenés 1950 után a legnagyobb volt, pontosabban már 1947-től kezdődött, azután majdnem megszünt: 1954-ben és 1955-ben egyaránt 2578 volt, majd 1957-től újra jelentősen meggyorsult a csökkenés. A 4. táblából egy másik érdekes momentum is megfigyelhető, éspedig a termékenységi arányszámok struktúrájában a második világháború előtti időszakhoz képest bekövetkezett változás. Ezt az időszakot az 1937. év jellemzi, amikor a népesség növekedését a cseh tartományokban a termékenységi mutatók egész története alatti egyik legalacsonyabb termékenységi színvonal határozta meg. Annak ellenére azonban, hogy a termékenység 1947-ben igen alacsony volt, a termékenységi arányok a jelenlegi színvonalhoz képest csak a 15—29 éves nőknél voltak alacsonyabbak. A 30 évnél idősebb nőknél viszont a termékenységi arányszámok a második világháború előtt magasabbak voltak. Ezt elsősorban két okkal lehet magyarázni. Először azzal, hogy a második világháború előtt a népesség egy része nem törekedett arra, hogy előre megtervezze és korlátozza a gyermekek számát a családban és másodszor azzal, hogy a súlyos gazdasági viszonyok között és a bizonytalan politikai helyzetben a gyermekek világrahozatalát eltolták a távolabbi jövőre. A háború utáni időszakban jelentős változás következett be a termékenységi arányszámok fejlődési tendenciájában, ma a nők 20—24 éves korcsoportja a legtermékenyebb. 1956/57-ben ez a korcsoport érte el a maximális termékenységet, azután elkezdődött egy bizonyos csökkenés.

A termékenység csökkenése a szlovák népességnél sokkal lassabban következik be. A teljes termékenység Szlovákiában 1951-ben (3063) volt a legmagasabb. 1955-ben a csökkenés általános tendenciája ellenére Szlovákiában átmenetileg emelkedett a teljes termékenység. 1955 után azonban itt is majdnem ugyanolyan a termékenység változásának intenzítása, mint a cseh tartományokban, azzal az eltéréssel, hogy a mutatószámok színvonala Szlovákiában valamivel magasabb. A termékenység Szlovákiában 1937-ben volt a legalacsonyabb. 1959-ben 1937-hez képest csak 9,4 százalékkal volt magasabb. Ugyanúgy azonban, mint a cseh tartományokban ez Szlovákiában is csak a 30 éven aluli nőkre vonatkozik. A 30 éven felüli nők termékenységi arányszámainak színvonala 1959-ben alacsonyabb volt, mint 1937-ben, de még mindig jelentősen magasabb, mint a cseh tartományokban.

4. A nők korszerinti termékenysége Csehszlovákiában a cseh és a szlovák tartományokban 1937-ben és 1947—1959-ben

Фертильность женщин по возрасту в ЧССР, чешских и словацких областях в 1937 г. и в 1947—1959 гг.

Age-Specific Fertility of Females in Czechoslovakia, the Czech and Slovak Provinces, 1937 and 1947—1959

Év (1)	Ezer (3)							A nők korszerinti teljes termékenysége (4)
	15—19	20—24	25—29	30—34	35—39	40—44	45—49	
	éves nőre jutó élveszületettek száma (2)							
	Csehszlovákiában (5)							
1937	18,9	114,0	116,7	78,4	44,3	16,4	1,5	1951,0
1947	40,1	178,8	181,6	120,7	72,9	23,6	1,8	3097,5
1948	44,8	182,5	170,2	109,5	67,4	23,2	1,7	2996,5
1949	45,5	183,6	165,4	100,0	60,7	21,2	1,8	2891,0
1950	50,7	194,1	169,1	108,8	62,5	21,5	1,8	3042,5
1951	52,7	196,4	168,4	106,5	58,4	20,4	1,7	3022,5
1952	51,7	195,2	165,8	104,7	55,4	19,1	1,6	2967,5
1953	48,3	193,5	159,7	101,1	51,3	18,8	1,5	2871,0
1954	45,1	197,5	158,4	97,4	49,6	17,5	1,3	2834,0
1955	44,6	201,0	159,0	94,5	51,7	16,9	1,4	2845,5
1956	47,0	206,0	156,8	91,0	50,6	14,4	1,1	2834,5
1957	48,2	205,3	149,8	86,5	47,4	12,1	1,1	2752,0
1958	46,2	200,3	141,8	76,5	39,4	9,3	0,8	2571,5
1959	45,9	196,6	130,5	65,1	30,9	7,8	0,6	2387,0
	A cseh tartományokban (6)							
1937	14,9	101,5	105,0	68,4	35,2	12,0	1,0	1690,0
1947	40,2	177,2	182,3	118,8	68,8	20,6	1,4	3049,0
1948	44,6	178,7	165,8	105,1	61,8	19,9	1,3	2886,0
1949	45,1	179,4	157,6	92,3	54,3	17,6	1,3	2738,0
1950	50,2	187,2	158,3	97,7	53,7	17,2	1,4	2828,5
1951	52,0	189,2	155,7	94,5	49,5	16,0	1,2	2790,5
1952	51,0	186,9	152,3	91,1	46,4	14,9	1,1	2718,5
1953	47,4	185,4	145,3	87,0	42,4	14,5	1,0	2615,0
1954	44,8	188,5	143,9	83,3	40,9	13,4	0,8	2578,0
1955	43,7	192,0	144,2	80,4	41,9	12,6	0,9	2578,5
1956	45,7	196,0	141,3	76,9	40,9	10,9	0,8	2562,5
1957	47,0	195,7	134,0	72,4	37,0	8,8	0,7	2478,0
1958	44,3	189,2	125,6	61,4	29,0	6,2	0,4	2280,5
1959	44,1	183,8	114,0	50,5	21,1	4,7	0,3	2092,5
	A szlovák tartományokban (7)							
1937	28,7	150,6	154,7	112,7	76,3	32,6	3,7	2796,5
1947	39,8	181,3	179,8	126,0	84,6	32,8	3,0	3236,5
1948	45,1	191,4	180,9	121,4	83,5	33,1	2,9	3291,5
1949	46,5	193,3	184,1	119,7	78,9	31,9	3,3	3288,5
1950	51,7	209,9	195,2	136,7	86,9	34,3	3,3	3590,0
1951	54,1	212,8	198,9	136,0	82,7	33,0	3,1	3603,0
1952	53,2	213,5	198,2	137,8	79,7	31,3	3,1	3584,0
1953	50,0	211,2	194,1	135,3	75,4	31,1	3,1	3501,0
1954	45,5	216,4	192,6	131,6	72,6	29,0	2,8	3452,5
1955	46,4	219,4	193,6	129,3	76,5	29,0	2,8	3485,0
1956	49,5	225,9	192,7	125,6	74,9	24,1	2,1	3474,0
1957	50,5	224,2	185,7	120,8	73,1	21,3	2,3	3389,5
1958	50,1	222,0	177,8	113,1	64,8	17,9	1,8	3237,5
1959	49,9	221,5	166,6	100,3	55,0	16,0	1,7	3055,0

Forrás: Demográfiai évkönyv 1959; Csehszlovákia statisztikai évkönyve 1960 és 1961.

Горизонтальная графа: (1) Годы. (2) Число живорожденных (3) на 1000 женщин в возрасте . . . лет. (4) Сумма фертильности по возрасту женщин. (5) ЧССР, (6) чешские области (7) словацкие области.

Heading: (1) Years. (2) Live-born (3) per 1000 females aged . . . (4) Age-specific total fertility of females. (5) Czechoslovakia, (6) Czech provinces, (7) Slovak provinces.

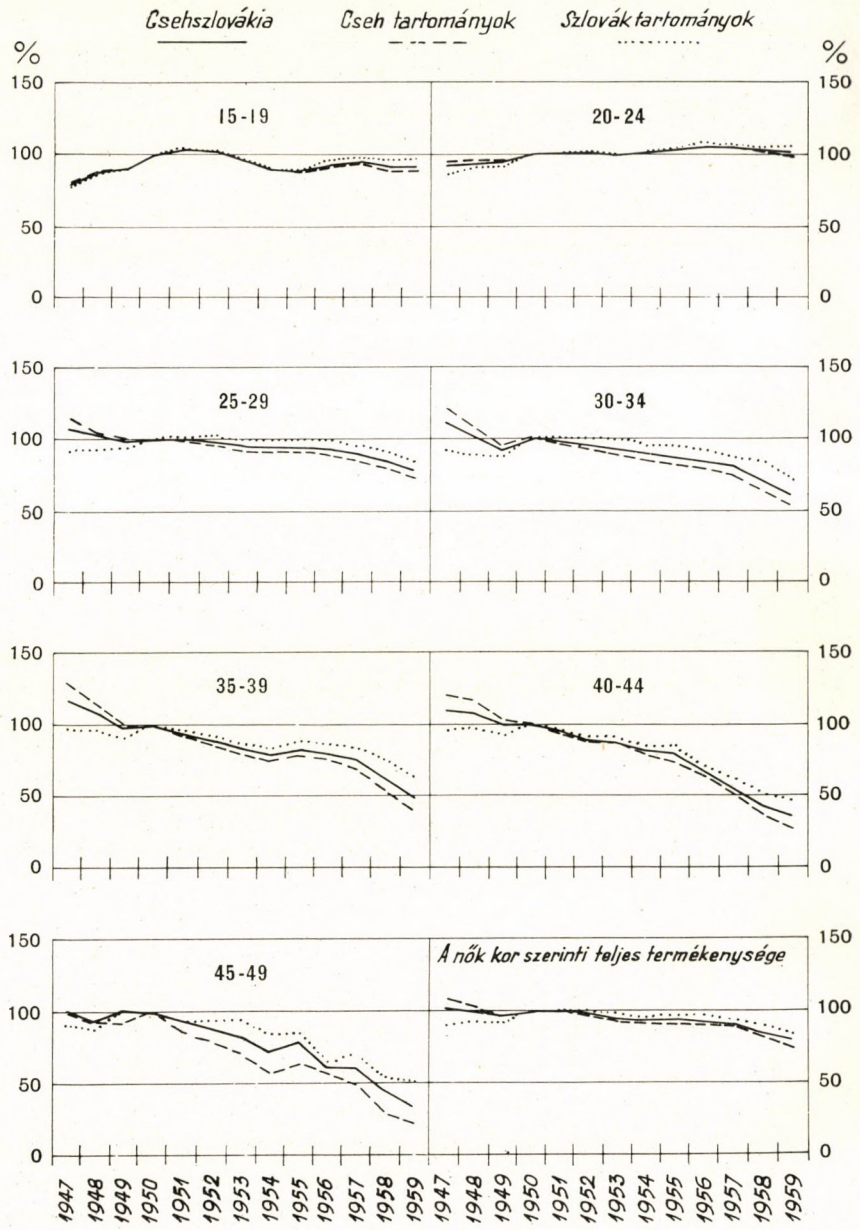

III. A nők korszerinti termékenysége Csehszlovákiában, a cseh és a szlovák tartományokban, 1947—1959

Индексы изменения фертильности по возрасту женщин в ЧССР, чешских и словацких областях в 1947—1959 гг.

Age-Specific Fertility of Females in Czechoslovakia, and of the Czech and Slovak Regions, 1947—1959

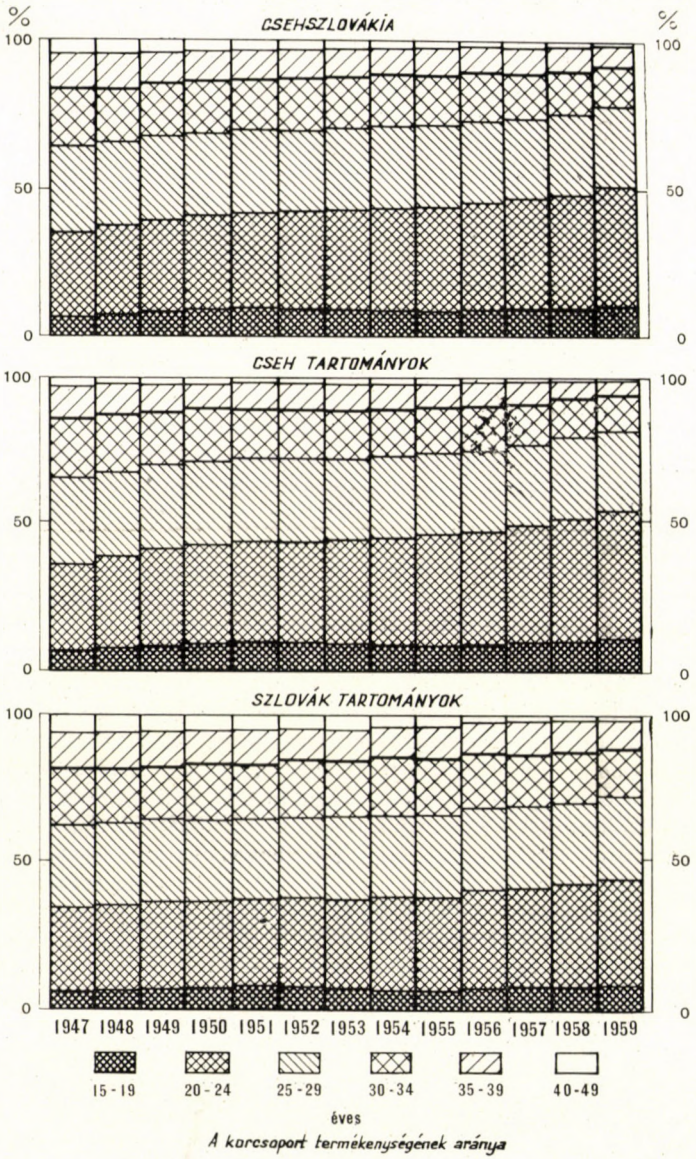

IV. A nők kor szerinti teljes termékenységének összetétele Csehszlovákiában, a cseh és a szlovák tartományokban, 1947—1959

Структура суммы фертильности по возрасту женщин в ЧССР, чешских и словацких областях в 1947—1959 гг.

Structure of the Age-Specific and Total Fertility of Females in Czechoslovakia, and in the Czech and Slovak Regions, 1947—1959

Az előzőkben mondottak során megállapítottuk, hogy a termékenység változásának tendenciái a gyermekszámnak a családon belüli tudatos korlátozása által nyilvánultak meg. Így míg az első világháború előtt nem volt különös dolog a sokgyermekes család, később a családok áttértek a kétgyermekre, sőt gyakran az egy gyermekre. Ezek a vonások elég erősen mutatkoztak Csehszlovákia népességénél még a polgári köztársaság idején és jelenleg újból kifejezésre kezdenek jönni. Az 1956. és 1959. évi, a családnagyság tervezésére szolgáló elemzésekből következik, hogy a gyermekeknek a családban megtervezett átlagos száma a cseh tartományokban 2,1, Szlovákiában 2,7 gyermek. Emellett megfigyelhető a tervezett gyermekszám kiegyenlítődése az egyes társadalmi-gazdasági csoportokon belül. A cseh tartományokban az ipari munkás- és alkalmazotti családokban megközelítően azonos a gyermekek tervezett száma (2,2). Valamivel magasabb a színvonal a mezőgazdasági munkások és a szövetkezeti tagok családjaiban (2,3). A legmagasabb a tervezett gyermekszám az egyénileg gazdálkodó parasztok családjaiban (2,6). Szlovákiában megközelítőleg azonos számú gyermeket terveznek az ipari és a mezőgazdasági munkáscsaládokban, a mezőgazdasági szövetkezeti tagok családjaiban és az alkalmazotti családokban (2,7—2,8 gyermek). Legnagyobb a tervezett gyermekszám az egyénileg gazdálkodó parasztok családjaiban (3,4) és a közlekedési munkások és alkalmazottak családjaiban (3 gyermek). Ezt a tendenciát a cseh és a szlovák tartományok népességénél jól jellemzi a házas nők kor és szülési sorrend szerinti termékenysége. (Lásd az 5. táblát.) A termékenység a szlovák tartományokban kevés kivétellel csökkent a nők valamennyi korcsoportjában és valamennyi szülési sorrendnél. A cseh tartományokban erre a csökkenésre az is jellemző, hogy minél magasabb volt a nők korcsoportja és a gyermek megszületésének sorrendje, annál jelentősebb volt a csökkenés. Szlovákiában ilyen jelenség nem fordul elő. A cseh és a szlovák tartományokban tapasztalt csökkenés színvonala közötti különbség igen jelentős ; egyes szülési sorrendeknél a csökkenés Szlovákiában 1/3-dal—1/2-del kisebb mint a cseh területeken.

Ezt a megállapítást kiegészítjük még a termékenység csökkenésének felbontásával, éspedig attól függően, hogy azt a házas és a nem házas termékenység, a szülőképes korú nők aránya a népességben (az alapadatokat lásd a 2. táblában) befolyásolja-e. A 6. táblából látható, hogy döntő jelentősége a házas termékenység csökkenésének van. Ennek befolyására 1958—1959-ben 1950—1955-höz képest a termékenység a cseh tartományokban, és ennek eredményeképpen egész Csehszlovákia tekintetében jobban csökkent, mint 1930/31-hez képest. Szlovákiában ez nem következett be, a különbség azonban nem olyan kifejező. Ami a nem házas termékenységet illeti, azt nem szükséges részletezni, minthogy annak befolyása jelentéktelen. Ezenkívül úgy gondoljuk, hogy a nem házas termékenység csökkenését, annak ellenére, hogy nem befolyásolja kedvezően a termékenység színvonalát, pozitív jelenségnek kell tekinteni. Fontos jelentősége van a szülőképes korú, elsősorban a házas nők arányának, olyannyira, hogy egyes esetekben jelentősen csökkenti a házas termékenység negatív hatását. Ez nyilvánvalóbb volt a második világhábrú előtt, míg a háború után ez már nem fordul elő. Következésképpen mindezek a tények még egyszer megerősítik, hogy a születési arányszám csökkenésének fő okai a családnagyság szándékos korlátozásának növekvő tendenciájában rejlenek.

5. Házas termékenység a nők életkora és a szülés sorrendje szerint a cseh és szlovák tartományokban 1950-ben és 1959-ben

Брачная фертильность по возрасту женщин и по порядку рождения в чешских и словацких областях в 1950 и 1959 гг.

Marital Fertility According to the Females' Age and Birth Order in the Czech and Slovak Provinces, 1950 and 1959

A szülés sorrendje (1)	A cseh tartományokban (2)			A szlovák tartományokban (3)		
	1000 adott korcsoportba tartozó házas nőre eső élveszülöttek száma (4)					
	1950-ben (5)	1959-ben (6)	a csökkenés százaléka (7)	1950-ben (5)	1959-ben (6)	a csökkenés százaléka (7)
	a 15—19 éves nőknél (8)					
Összesen	*473,3*	*447,5*	*5,5*	*400,3*	*438,5*	*8,7*
1	391,1	387,3	1,0	328,3	373,8	12,2
2	73,3	55,0	25,0	64,3	56,3	12,4
3+	8,7	5,2	40,2	7,2	8,4	+16,7
	a 20—24 éves nőknél					
Összesen	*316,3*	*264,6*	*16,3*	*352,3*	*330,5*	*6,2*
1	173,8	154,2	11,3	175,0	162,6	7,1
2	104,3	87,2	16,4	123,8	115,6	6,6
3	30,0	18,6	38,0	40,1	38,9	3,0
3+	38,1	23,2	39,1	53,0	52,3	1,3
	a 25—29 éves nőknél					
Összesen	*188,6*	*127,8*	*32,2*	*242,8*	*189,4*	*22,0*
1	52,1	33,5	35,7	48,9	30,3	38,0
2	72,3	58,2	19,5	83,3	65,1	21,8
3	39,1	23,6	39,6	58,6	48,7	16,9
3+	64,2	36,1	43,8	110,3	94,0	14,8
	a 30—34 éves nőknél					
Összesen	*108,4*	*54,9*	*49,4*	*160,4*	*110,9*	*30,9*
1	14,3	8,2	42,7	13,7	7,9	32,3
2	30,7	19,8	35,5	32,9	21,3	35,3
3	28,5	13,9	51,2	37,7	27,8	26,3
3+	63,4	26,9	57,6	113,5	78,7	20,6
	a 35—39 éves nőknél					
Összesen	*58,7*	*22,3*	*62,1*	*100,1*	*61,2*	*38,9*
1	5,0	2,7	46,0	4,1	3,0	26,8
2	11,5	5,5	42,2	10,4	6,4	38,5
3	14,2	5,2	53,4	16,4	10,2	37,8
3+	42,2	14,1	66,6	85,4	51,8	39,3
	a 40—44 éves nőknél					
Összesen	*19,1*	*4,8*	*74,9*	*39,7*	*17,6*	*55,7*
1	1,4	0,5	64,3	1,7	0,5	54,6
2	2,7	0,7	74,1	2,5	1,2	52,0
3	3,6	0,9	75,0	3,7	2,0	45,9
3+	15,0	2,6	82,7	36,0	15,9	55,8
	a 45—49 éves nőknél					
Összesen	*1,6*	*0,3*	*81,2*	*4,0*	*1,9*	*52,5*

Forrás: Demografie, 1962. évi 3. sz.; Csehszlovákia statisztikai évkönyve, 1959., 1960. és 1961.

Горизонтальная графа: (1) Порядок рождения. (2) чешские области; (3) словацкие области. (4) Число живорожденных на 1000 замужних женщин данного возраста; (5) в 1950 г. (6) в 1959 г., (7) снижение в %; (8) женщины в возрасте 15—19 лет и т. д.

Heading: (1) Birth order. (2) In the Czech provinces; (3) in the Slovak provinces. (4) Live-born per 1000 married women in the given age group; (5) in 1950, (6) in 1959; (7) decline (per cent). (8) Females aged 15—19, etc.

Egészében véve azt mondhatjuk, hogy a termékenység csökkenése a második világháború után odavezetett, hogy Csehszlovákia és különösen a cseh tartományok a születési arányszám színvonala szempontjából 1959-ben az európai országok között az egyik utolsó helyet foglalták el. Jóllehet Csehszlovákia a negyedik helyet foglalja el a végéről számítva a 21 kiválasztott ország között (16‰-kel), a cseh tartományok azonban az utolsó helyen vannak (13,4‰-kel). Szlovákia viszont (22,3‰-kel) közvetlenül Albánia, Lengyelország, Portugália és Jugoszlávia után következik, azaz az ez idő szerint legmagasabb születési arányszámmal rendelkező országok után.

6. A termékenységben a különböző tényezők változása miatt bekövetkezett csökkenés nagysága Csehszlovákiában, a cseh és szlovák tartományokban, 1921—1959

Размеры падения общей фертильности за счет изменения отдельных факторов в ЧССР, чешских и словацких областях в 1921—1959 гг.

Decline in Fertility Due to the Changes of Different Factors, in Czechoslovakia, the Czech and Slovak Provinces, 1921—1959

Időszak (1)	Termékenység (‰) az időszak (2) elején (3)	végén (4)	A termékenység csökkenése (‰) (5) összesen (6)	ebből: (7) a házas termékenység (9) miatt (8)	a nem házas termékenység (10) miatt (8)	a szülőképes korú nők aránya (11) miatt (8)	ebből: (7) a házas (13) nők aránya (12) miatt (8)	ebből: (7) a nem házas (14) nők aránya (12) miatt (8)
Csehszlovákiában (15)								
1921/22—1930/31	102,1	75,5	—26,6	—34,7	—0,9	+9,0	+10,2	—1,2
1930/31—1950/51	75,4	89,8	+14,4	+4,1	—1,0	+11,3	+13,3	—2,0
1950/51—1958/59	89,8	71,1	—18,7	—23,6	—0,8	+5,7	+6,5	—0,8
1930/31—1958/59	75,4	71,1	—4,3	—19,1	—1,6	+16,4	+19,4	—3,0
A cseh tartományokban (16)								
1921/22—1930/31	90,1	66,0	—24,1	—32,0	—1,3	+9,2	+10,5	—1,3
1930/31—1950/51	66,0	81,3	+15,3	+4,6	—0,7	+11,4	+13,6	—2,2
1950/51—1958/59	81,3	60,6	—20,7	—24,4	—1,0	+4,7	+5,5	—0,8
1930/31—1958/59	66,0	60,6	—5,4	—19,4	—1,7	+15,7	+18,8	—3,1
A szlovák tartományokban (17)								
1921/22—1930/31	145,1	108,1	—37,0	—42,5	+0,2	+5,3	+5,9	—0,6
1930/31—1950/51	108,1	111,6	+3,5	—2,1	—2,4	+8,0	+9,3	—1,3
1950/51—1958/59	111,6	95,9	—15,7	—24,0	—0,2	+8,5	+9,4	—0,9
1930/31—1958/59	108,1	95,9	—12,2	—26,3	—2,2	+16,3	+18,9	—2,6

Горизонтальная графа: (1) Период. (2) Общая фертильность в ‰ (3) в начале, (4) в конце периода. (5) Падение общей фертильности в ‰ (6) всего; (7) в том числе (8) за счет (9) брачной фертильности, (10) внебрачной фертильности, (11) доли фертильного контингента; (12) за счет (13) замужних, (14) незамужних женщин. (15) ЧССР, (16) чешские области, (17) словацкие области.

Heading: (1) Period. (2) Fertility (‰) (3) at the beginning, (4) at the end of the period. (5) Decline of fertility; (6) total; (7) of which (8) due to (9) marital fertility, (10) not marital fertility, (11) ratio of women in childbearing age; (12) ratio of females, (13) married, (14) not married. (15) Czechoslovakia, (16) Czech provinces, (17) Slovak provinces.

A természetes népmozgalom másik alkotó része a halálozás. A halálozások fejlődése a születésekhez képest egyszerűbb. Mint a fent mondottakból látható, Csehszlovákia népességének halandósága már a múlt század 70-es

éveiben kezdett csökkenni. Annak ellenére, hogy csökkenése igen magas színvonalról indult (30‰ a cseh tartományokban és több mint 40‰ Szlovákiában), a kapitalizmus idején ez egyáltalán nem ment gyorsan. A lakosság alapvető szociális higéniai viszonyainak és az egészségügynek a termelőerők fejlődése által kiváltott bizonyos megjavítását az uralkodó osztályok szükségszerűen és később hajtották végre, mint más országokban. Ez nemcsak az első világháború előtti időre vonatkozik hanem a polgári köztársaság fennállásának későbbi időszakára is. A javulás lassú volt és főleg nem rendszeres, amint ez látható például a csecsemőhalandóság alakulásából. (Lásd a 2. táblát.)

A második világháború után az új gazdasági viszonyok létrejöttével egyidejűleg céltudatos egészségügyi politika kezdődött, amelynek alapvető feladata volt a kapitalizmus hagyatékának fokozatos felszámolása a dolgozók egészségi állapota terén és a halandóság csökkentése, hogy Csehszlovákia a világon a legalacsonyabb halálozási arányszámmal rendelkező országok között az egyik első helyet foglalja el. Arról, hogy miképpen teljesítették ezt a feladatot a 7. tábla adatai tanúskodnak. A kiválasztott halálozási arányszámok változásának tendenciája világos és nem igényel részletes magyará-

7. A fő halálozási arányszámok áttekintése Csehszlovákiában a cseh és a szlovák tartományokban 1937-ben, 1950-ben, 1955-ben és 1959-ben

Обзор основных показателей смертности в ЧССР, чешских и словацких областях в 1937, 1950, 1955 и 1959 гг.

Main Death Rates in Czechoslovakia, the Czech and Slovak Provinces, 1937, 1950, 1955 and 1959

Év (1)	Összes halálozás (2)	Csecsemőhalálozások (3)	1—4 éves gyermekek halálozása* (4)	5—9 éves gyermekek halálozása* (4)	10—14 éves gyermekek halálozása* (4)	A férfiak (7) várható átlagos élettartama (e_0^0) (6)	A nők (8) várható átlagos élettartama (e_0^0) (6)
	ezrelék (5)						
Csehszlovákia (9)							
1937	13,1	117,4	700,7	262,8	168,5	54,9	58,7
1950	11,5	77,7	298,7	87,0	87,0	60,9	65,5
1955	9,6	34,1	170,4	57,1	52,1	66,2	71,1
1959	9,7	25,7	149,3	50,3	42,2	67,0	72,3
Cseh tartományok (10)							
1937	12,8	100,7	529,3	256,3	161,9	56,5	60,5
1950	11,6	64,2	249,2	79,2	82,2	62,2	67,0
1955	10,0	27,9	137,5	53,3	49,9	66,7	71,8
1959	10,1	21,1	116,8	44,3	38,1	67,5	72,9
Szlovák tartományok (11)							
1937	14,0	149,8	1068,8	277,8	184,0	51,8	54,7
1950	11,5	103,3	418,7	104,7	95,9	59,0	62,4
1955	8,8	44,3	233,5	66,2	57,2	65,6	69,9
1959	8,6	32,5	204,2	62,1	52,4	66,3	71,2

* Gyermekhalálozás = az adott életkorú gyermekek halálozásainak száma 100 000 megfelelő életkorú gyermekre számítva.

Forrás: Csehszlovákia statisztikai évkönyve 1961., Demográfiai vezérfonal 1959.

Горизонтальная графа: (1) Годы. (2) Общая смертность ; (3) смертность грудных детей ; (4) детская смертность в возрасте . . . лет ; (5) ‰. (6) Средняя продолжительность жизни (e_0^0) ; (7) мужчины, (8) женщины. (9) ЧССР, (10) чешские области, (11) словацкие области.

Heading: (1) Years. (2) Total mortality ; (3) infant mortality ; (4) mortality of children aged . . . (5) per thousand. (4) Mean life expectancy (e_0) of (7) males, (8) females. (9) Czechoslovakia, (10) Czech provinces, (11) Slovak provinces.

zatot. A halandóság csökkenése elsősorban ott fordult elő, ahol az társadalmilag a legindokoltabb, azaz a csecsemőknél és a gyermekeknél. Természetesen ez befolyásolta az általános halálozási arányt is, azaz a születéskor várható átlagos élettartamot. Ennek az élet egyes jellemző éveiben bekövetkezett változásából látható, hogy az idősebb korúak és a munkaképes korú népesség életének meghosszabbodása távolról sem volt olyan, mint az első életévekben, amelyekre a csecsemőhalandóság színvonala nagyobb befolyást gyakorol. (Lásd a 8. táblát.)

8. A különböző élétkorokban várható átlagos élettartam (e_0^x) Csehszlovákiában, a cseh és szlovák tartományokban 1949—1951-ben, 1958-ban és 1960-ban

Средняя продолжительность жизни (e_0^x) в различном возрасте в ЧССР, чешских и словацких областях в 1949—1951, 1958 и 1960 гг.

Mean Life Expectancy (e_0^x) at Different Ages in Czecho—Slovakia, the Czech and Slovak Provinces 1949—1951, 1958 and 1960

Kor (1)	A várható átlagos élettartam (2)									
	1949—1951	1958	1960	meghosszabbodása 1960-ban 1949-hez képest (4)		1949—1951	1958	1960	meghosszabbodása 1960-ban 1949–1951-hez képest (4)	
	években (3)			években (5)	százalékban (6)	években (3)			években (5)	százalékban (6)
	Férfi (7)					Nő (8)				
	Csehszlovákia (9)									
0	60,9	67,2	67,8	6,9	11,3	65,5	72,3	73,2	7,7	11,7
1	65,5	68,5	68,7	3,2	4,7	69,4	73,2	73,7	4,3	6,2
30	39,7	41,4	41,4	1,7	4,5	43,0	45,3	45,7	2,7	6,4
40	30,8	32,1	32,2	1,4	4,8	33,9	35,8	36,2	2,3	6,8
60	15,2	15,8	15,9	0,7	4,7	17,0	18,2	18,6	1,6	9,4
	Cseh tartományok (10)									
0	62,2	67,7	68,0	5,8	9,4	67,0	72,9	73,6	6,6	9,9
1	65,8	68,6	68,6	2,8	4,4	69,9	73,4	73,9	4,0	5,7
30	39,5	41,3	41,3	1,8	4,6	43,0	45,3	45,8	2,8	6,4
40	30,6	32,0	32,1	1,5	4,9	33,9	35,8	36,2	2,3	6,9
60	15,0	15,6	15,8	0,8	5,3	16,9	18,2	18,6	1,7	10,3
	Szlovák tartományok (11)									
0	59,0	66,8	67,7	8,7	14,7	62,4	71,4	72,5	10,1	10,2
1	65,6	68,6	68,9	3,3	5,0	68,1	72,8	73,4	5,3	7,8
30	40,5	41,8	41,9	1,4	3,5	42,6	45,1	45,5	2,9	6,9
40	31,8	32,6	32,8	1,0	3,1	33,6	35,7	36,0	2,4	7,1
60	16,2	16,2	16,4	0,2	0,8	16,9	18,2	18,3	1,4	8,3

Forrás: Demografie. 1960. évi 1. sz. ,1962. évi 2. szám ; Csehszlovákia statisztikai évkönyve 1959, 1960 és 1961.

Горизонтальная графа : (1) Возраст. (2) Средняя продолжительнотсь жизни ; (3) годы . . . (4) продолжение 1949/1960 (5) в годах, (6) в %. (7) Мужчины ; (8) женщины. (9) ЧССР, (10) чешские области, (11) словацкие области.

Heading: (1) Age. (2) Mean life expectancy (3) in the years . . . (4) its extension in 1960 as compared to 1949, (5) years, (6) per cent. (7) Males ; (8) females. (9) Czechoslovakia, (10) Czech provinces, (11) Slovak provinces.

Közismert, hogy a halálozási görbében az életkor növekedésével mindinkább enyhül a halálozás csökkenésének gyorsasága a halálozás színvonalára befolyással levő tényezők halmozódása következtében. Ez abból követ-

kezik, hogy mindaz, ami az első életévben halált okozhat, gyengíti az életben maradt emberek ellenállóképességét. Következésképpen döntőek mindazok az életkörülmények, amelyek kívülről együttesen, hosszú időn át hatnak az emberi szervezetre. Az élettartamot befolyásolja nemcsak a szervezet ellenállóképességének közvetlen gyengülése vagy erősödése, hanem a különböző megbetegedések jellege, száma és tartama, valamint a megelőzés elért színvonala is. Ezért hangoztatják éppen a megbetegedések megelőzésének jelentőségét.

Ezzel kapcsolatban rá kell mutatni arra, hogy új társadalmi viszonyok között, az ennek megfelelő életmód megteremtésével lehetséges volna, ha nem is tökéletesen, de jelentős mértékben kiküszöbölni számos, az ember életét megrövidítő kedvezőtlen jelenséget. E tekintetben, mint ezt a halálozásoknak a halálokok szerinti változása mutatja, hatalmas feladatok állnak az egészségvédelem, az oktatás és a tudomány előtt. A halálozáson belül — színvonalának általános csökkenése ellenére is — növekszik a vérkeringés szerveinek megbetegedése, a daganatos megbetegedések, az allergiás betegségek, az idegrendszer betegségei miatti halálozások aránya és bizonyos mértékben a közlekedési balesetek számának növekedése következtében a sérülések és a mérgezések. (XVII. csoport.) (Lásd a 9. táblát.) E problémák sikeres megoldása sokkal bonyolultabb dolog, mint az az első pillanatra látszik. Úgy gondolom, nem lehet egyszerűen feltételezni, hogy a halálozás ellen és a népesség egészségi állapotának megjavításáért folytatott harc megnyerhető csupán az egészségvédelemnek az új társadalmi-gazdasági viszonyok uralomra jutásával együtt járó javulásával; úgy gondolom, hogy a siker egyik legfontosabb feltétele e területen a népesség kulturális színvonalának és öntudatosságának egyidejű emelése és általában életmódjának javulása. Itt csupán a népesség egészségi állapota és az életszínvonal közötti összefüggésre emlékeztetünk. A népesség egészségét fenyegeti mind a hiány, mind a bőség. Ugyanakkor, amikor a hiány, mely jellemző sajátossága — mint kísérő jelenség — minden kizsákmányoló társadalomnak, nálunk már nem fordulhat elő, gyakran megfigyelhető, hogy az emberek egészségét a bőséggel való öntudatlan visszaélés fenyegeti. Ide tartozik az elhízásra és ebből kifolyólag komoly megbetegedésekre (a vérkeringési rendszer betegségei, cukorbaj stb.) vezető helytelen táplálkozás. Vagy például a nem kielégítő mennyiségű alvás és általában a nem normális életmód, amely különböző idegbetegségekhez, a keringési rendszer gyengeségeihez stb. vezet.

A normális életkörülmények megteremtésével a népesség egészségi állapotának javulása szempontjából szoros kapcsolatban van a technikai haladásra való törekvés, az új technológia bevezetése, a nehéz és egészségre ártalmas munka kiküszöbölése és végül a munkavédelem elveinek betartása, azaz a lehető legjobb munkakörülményekről való gondoskodás. E feladatok háttérbeszorítása vagy lebecsülése kedvezőtlenül befolyásolhatja a dolgozók egészségi állapotát. Az emberi szervezet alkalmazkodni képes a kedvezőtlen munkakörülményekhez is, de ha ez hosszú időn át tart, akkor ez az alkalmazkodás nem maradhat büntetlenül az ember egészsége szempontjából. Ezért a népesség — és elsősorban gazdaságilag aktív része — testi és lelki egészségének megóvása érdekében fontos, hogy fejlődése folyamatosan, megrázkódtatásoktól mentesen menjen végbe az egész szervezet helyes fejlődése alapján. Ez azonban feltételezi a normális életmódot, a helyes táplálkozást, az ele-

9. A halálozás haláloki csoportok szerint és struktúrája Csehszlovákiában, a cseh és a szlovák tartományokban 1937-, 1950- és 1959-ben

Смертность по группам причин смертности и ее структура в ЧССР, чешских и словацких областях в 1937, 1950 и 1959 гг.

Mortality by Groups of Causes of Death and Its Structure in Czechoslovakia, the Czech and Slovak Provinces, 1937, 1950 and 1959

	Év (1)	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.	XIII.	XIV.	XV.	XVI.	XVII.	Összesen (3)
		a nemzetközi statisztikai osztályozás* szerinti halálokok (2)																	
		A 100 000 lakosra eső halálozások száma (4)																	
1. Csehszlovákia	1937	179,5	135,2	22,0	6,5	1,0	116,9	247,5	170,8	85,8	35,6	7,3	7,2	3,7	4,1	66,5	157,2	63,7	1310,5
	1950	102,6	152,9	19,9	3,4	3,0	95,0	306,2	125,5	67,5	19,1	2,5	3,3	3,7	9,2	63,7	110,4	65,3	1153,2
	1959	39,8	179,6	22,9	2,4	2,1	114,6	322,3	99,7	35,7	16,0	0,7	1,0	1,9	8,1	16,7	33,5	70,5	967,5
2. Cseh tartományok	1937	171,0	151,8	24,3	7,3	1,1	124,8	278,4	148,3	77,5	38,1	7,2	6,4	3,9	4,4	48,1	122,0	67,1	1281,7
	1950	95,9	174,0	17,7	3,6	3,1	104,1	360,8	111,3	61,7	18,5	2,1	2,2	3,4	8,5	47,3	73,4	68,7	1156,3
	1959	36,4	202,8	20,4	2,3	0,8	128,7	346,7	93,0	37,6	16,3	0,6	0,6	1,2	6,8	13,0	27,8	75,1	1010,1
3. Szlovák tartományok	1937	205,7	84,0	15,1	3,9	0,5	92,7	152,5	240,0	111,5	27,8	7,5	9,7	3,2	3,2	123,1	265,4	53,2	1399,0
	1950	119,8	98,4	25,5	2,9	3,0	71,6	165,7	162,3	82,3	20,5	3,5	6,3	4,5	11,0	105,9	205,6	56,5	1145,3
	1959	48,1	123,0	29,2	2,4	5,0	80,1	262,9	115,9	31,0	15,2	0,9	2,0	3,8	11,5	25,9	47,4	59,3	863,6
		A halálozások megoszlása (ezrelék) (5)																	
1. Csehszlovákia	1937	137,0	103,1	16,8	4,9	0,7	89,2	188,9	130,4	65,5	27,2	5,5	5,5	2,9	3,1	50,8	119,9	48,6	1000,0
	1950	89,0	132,6	17,3	2,9	2,6	82,4	265,6	108,8	58,5	16,5	2,2	2,9	3,2	8,0	55,2	95,7	56,6	1000,0
	1959	41,1	185,6	23,7	2,4	2,1	118,4	333,2	103,0	36,9	16,5	0,8	1,1	2,0	8,4	17,3	34,6	72,9	1000,0
2. Cseh tartományok	1937	133,4	118,4	19,0	5,7	0,9	97,4	217,2	115,7	60,5	29,7	5,6	5,0	3,1	3,4	37,5	95,2	52,3	1000,0
	1950	82,9	150,5	15,3	3,1	2,7	90,1	312,0	96,2	53,4	16,0	1,8	1,9	2,9	7,4	40,9	63,5	59,4	1000,0
	1959	36,0	200,8	20,2	2,3	0,8	127,4	343,3	92,1	37,2	16,2	0,6	0,6	1,2	6,7	12,8	27,5	74,3	1000,0
3. Szlovák tartományok	1937	147,0	60,0	10,8	2,8	0,3	66,2	109,0	171,6	79,7	19,9	5,3	7,0	2,3	2,3	88,0	189,7	38,1	1000,0
	1950	104,6	85,9	22,3	2,5	2,6	62,5	144,7	141,7	71,9	17,9	3,1	5,5	3,9	9,6	92,5	179,5	49,3	1000,0
	1959	55,7	142,4	33,8	2,8	5,8	92,7	304,4	134,2	35,9	17,6	1,1	2,3	4,4	13,3	30,0	54,9	68,7	1000,0

* 1937-ben és 1950-ben a halálokok az 1948. évi „Nemzetközi statisztikai osztályozás", 1959-ben pedig az 1955. évi szerint;
1. 1937-ben és 1950-ben ebben az újszülöttek tüdőgyulladása,
2. 1937-ben és 1950-ben ebben az újszülöttek hasmenése,
3. 1937-ben és 1950-ben az újszülöttek tüdőgyulladása és hasmenése nélkül.
Forrás: Csehszlovákia statisztikai évkönyve, 1957, 1961.

Горизонтальная графа: (1) Годы. (2) Причины смерти соответственно Международной статистической классификации; (3) всего; (4) смертность на 100 000 жителей; (5) структура смертности (в промилле).
Вертикальная графа: 1. ЧССР; 2. чешские области; 3. словацкие области.

Heading: (1) Years. (2) Causes of death according to the International Statistical Classification; (3) total; (4) deaths per 100 000 population; (5) distribution of deaths (per thousand).
Lateral text: 1. Czechoslovakia; 2. Czech provinces; 3. Slovak provinces.

gendő pihenést. Ha ugyanis ezeket a szabályokat nem tartják be, akkor az eredmény az lehet, hogy az emberi lélek és általában az egész szervezet alkalmazkodása nem normális módon megy végbe, ami a megbetegedések és a különböző betegségek miatti elhalálozások növekedésében nyilvánul meg. A termelőerők fejlődése a fejlett társadalomban a munka intenzitásának viszonylagos növekedéséhez vezet, s ugyanakkor annak enyhítését igényli. Ha a haláloki csoportokat abból a szempontból vesszük vizsgálat alá, hogy melyiknek aránya nő, akkor nyilvánvalóvá lesz, hogy a halálozások általános csökkenése és az elért eredmények ellenére még igen sok munkát kell fordítani mindama tényezők felszámolására, amelyek mind ez ideig még jelentősen csökkentik az emberi élet természetes határát.

A halálozási arányszám változásának áttekintéséből az állapítható meg, hogy a halálozási arány Csehszlovákiában a második világháború után kedvezően változott, minthogy Csehszlovákia ma az alacsony halálozási arányszámú országok között az első helyek egyikét foglalja el.

A NÉPESSÉG REPRODUKCIÓJÁBAN BEKÖVETKEZETT VÁLTOZÁSOK EGYÜTTES HATÁSA CSEHSZLOVÁKIÁBAN A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ UTÁN

A népesség reprodukciójában bekövetkezett változások együttes hatásának jellemzésére az ún. bruttó és nettó reprodukciós együtthatót (Beck—Kuczynski) használjuk, amely a népesség növekedésének biztosítottságát mennyiségi formában fejezi ki. A csehszlovák népességre vonatkozó említett mutatók 1950—1959. évek alatti változása a következő tendenciákról tanúskodik. (Lásd a 10. táblát.) A bruttó reprodukciós együtthatónál a csökkenés nyilvánvaló. A szlovák tartományokban és ennek következtében egész Csehszlovákiában 1955—1956-ban bizonyos pangás mutatkozott. A cseh tartományokban ellenkezőleg az említett együttható csökkenése folytonos volt, úgyhogy 1958 után a színvonal igen alacsony volt. Fontosabb képet ad a nettó reprodukciós együttható. Változásából a népesség halálozásában bekövetkezett változások bekapcsolása következtében, világosan láthatók a reprodukció területén bekövetkezett általános változások. Ez az együttható a Szlovákia népességére vonatkozó bruttó reprodukciós együtthatóhoz képest a következő tendenciákat mutatja: 1953—1954-ben csökkenés helyett pangás, és 1955—1956-ban pangás helyett a nettó reprodukciós együttható növekedése figyelhető meg. 1955—1956-ban ez kedvező hatással volt egész Csehszlovákia általános színvonalára. A cseh tartományokban azonban a halálozási arányszámok javulása nem volt olyan mértékű, hogy a csökkenésre irányuló általános tendenciát lényegesen enyhítette volna. Ez ideiglenesen csupán 1954—1956-ban maradt abba, s a következő időszakban új erővel kezdett hatni. 1959-ben ez a kedvezőtlen fejlődés olyan fokot ért el, hogy a nettó reprodukciós együttható színvonala az egyszerű reprodukció által meghatározott határ alá csökkent.

Annak pontosabb szemléltetése céljából, hogy a születési és a halálozási arányszám csökkenése miként hatott a reprodukció általános színvonalára, felbontjuk a bruttó és a nettó reprodukciós együtthatókat és összehasonlítjuk 1950. és 1959. évi színvonalukat. (Lásd a 11. táblát.) A bruttó reprodukciós együtthatóra három tényező van hatással: a házas termékenység, a nem házas termékenység és a szülőképes korú házas nők aránya. A harma-

diknak említett tényező kifejezi a két termékenységi mutatószám befolyását a bruttó reprodukciós együttható színvonalára.

10. A bruttó és a nettó reprodukciós együttható változása Csehszlovákiában a cseh és szlovák tartományokban 1950—1959-ben

Изменение брутто и нетто коэффициентов воспроизводства в ЧССР, чешских и словацких областях в 1950—1959 гг.

Changes of the Gross and Net Reproduction Rates in Czechoslovakia, the Czech and Slovak Provinces, 1950—1959

Év (1)	Csehszlovákia (2)	A cseh (3) tartományok (5)	A szlovák (4) tartományok (5)
Bruttó reprodukciós együttható (6)			
1950	1,468	1,365	1,733
1951	1,463	1,350	1,747
1952	1,434	1,314	1,729
1953	1,390	1,268	1,689
1954	1,373	1,253	1,665
1955	1,379	1,248	1,692
1956	1,379	1,247	1,690
1957	1,328	1,199	1,631
1958	1,250	1,109	1,574
1959	1,157	1,014	1,480
Nettó reprodukciós együttható (7)			
1950	1,310	1,247	1,475
1951	1,307	1,233	1,478
1952	1,324	1,231	1,552
1953	1,298	1,200	1,540
1954	1,297	1,197	1,539
1955	1,311	1,197	1,583
1956	1,316	1,199	1,590
1957	1,265	1,153	1,525
1958	1,199	1,071	1,492
1959	1,113	0,982	1,407

Forrás: Demográfiai évkönyv 1959. Csehszlovákia statisztikai évkönyve 1959—1961.

Горизонтальная графа: (1) Годы. (2) ЧССР; (3) чешские (4) словацкие (5) области (6) Брутто (7) нетто коэффициенты воспроизводства.

Heading: (1) Years. (2) Czechoslovakia; (3) Czech (4) Slovak provinces. (6) Gross (7) net reproduction rates.

A cseh tartományok népességénél jelentősen csökkent a bruttó reprodukciós együttható, amennyiben a különbség 1000 szülőképes korú nőre számítva 352 nőt tett ki. A legfontosabb tényező csökkenése, azaz a házas termékenységé, azonban még jelentősebb volt — 436 nő. Ehhez képest a nem házas termékenység befolyása 20-szor kisebb volt, amennyiben a csökkenés csupán 20 nőt tett ki. A házas termékenységnek az általános különbség kialakulására gyakorolt kedvezőtlen befolyása valamennyire gyengült a házas nők arányának pozitív hatása következtében, ami a termékenység negatív hatásának gyengülését idézte elő. A szlovák tartományokban is, ahol a házas termékenység csökkenése nem volt annyira intenzív, a helyzet kedvezőtlen volt. Itt a házas termékenység részaránya a bruttó reprodukciós együttható csökkenésében 361 nőt tett ki, azaz megközelítőleg akkora értéket, mint amekkora az általános különbség a cseh tartományokban. A nem házas termékenység csökkenése egészében véve nem gyakorolt hatást. A házas

nők aránya 1000 nőre számítva 116 főt tett ki és megközelítőleg a termékenység csökkenésének 1/3-át pótolta, minthogy az összes különbség 1000 nőre 248 nőt tett ki, azaz a cseh tartományokhoz képest több, mint 100 növel kevesebbet.

11. A bruttó és a nettó reprodukciós együtthatók Csehszlovákiában, a cseh és a szlovák tartományokban 1950-ben és 1959-ben (1000 nőre számítva)

Разложение брутто и нетто коэффициентов воспроизводства в ЧССР, чешских и словацких областях в 1950 и 1959 гг. (в отношении на 1000 женщин)

Gross and Net Reproduction Rates in Czechoslovakia, the Czech and Slovak Provinces, 1950 and 1959 (Computed for 1000 Females)

Mutatószám (1)	Csehszlovákia (2)	Cseh (3)	Szlovák (4)
		tartományok (5)	
1. Bruttó reprodukciós együttható (1950)	1468	1366	1728
1. Bruttó reprodukciós együttható (1959)	1157	1014	1480
2. Különbség	—311	—352	—248
3. Ebből :			
4. *a)* a házas termékenység változása	—400	—436	—361
5. *b)* a nem házas termékenység változása	—16	—20	—3
6. *c)* a szülőképes korú házas nők arányának változása	+105	+104	+116
7. Nettó reprodukciós együttható (1950)	1310	1247	1475
7. Nettó reprodukciós együttható (1959)	1113	982	1407
2. Különbség	—197	—265	—68
3. Ebből :			
8. *a)* a termékenység változása	—248	—321	—214
9. *b)* a halálozás változása	+87	+56	+146

Горизонтальная графа : (1) Показатели. (2) ЧССР ; (3) чешские (4) словацкие (5) области.

Вертикальная графа : 1. Брутто коэффициент воспроизводства ; 2. различие ; 3. в том числе за счет ; 4. изменения брачной фертильности ; 5. изменения внебрачной фертильности ; 6. изменения доли замужних женщин рождающего контингента ; 7. нетто коэффициент воспроизводства ; 8. изменения фертильности ; 9. изменения смертности.

Heading: (1) Indices. (2) Czechoslovakia ; (3) Czech (4) Slovak (5) provinces.

Lateral text: 1. Gross reproduction rates ; 2. difference ; 3. of which ; 4. changes in marital fertility ; 5. changes in not marital fertility ; 6. changes in the ratio of married women in childbearing age ; 7. net reproduction rates ; 8. changes in fertility ; 9. changes in mortality.

Az egész országra vonatkozó adatok, amelyek a cseh és a szlovák tartományokra vonatkozó adatok alapján számított mérlegelt átlagok, inkább a cseh tartományok színvonalához vannak közelebb, amelyeknek aránya a népességben jelentősen magasabb. Az összes különbség 1000 nőre számítva 311 fő. Emellett a csökkenés tendenciája olyan, hogy a házas termékenység kedvezőtlen fejlődése miatt a csökkenés 400 nő, a nem házas termékenység tekintetében pedig 1000-re számítva 16 nő. A házas nők számának növekedése következtében a házas termékenység csökkenésének kedvezőtlen befolyása 1000 nőre számítva 105 növel csökkent.

A halálozási arányszám kedvező alakulása következtében a termékenység színvonalát csökkentő tényezők befolyása valamelyest enyhült. Az összes különbség csökkenése következtében elért értéket a nettó reprodukciós együttható felbontása mutatja meg.

A cseh tartományokban a nettó reprodukciós együttható 1000 nőre számítva 265 növel csökkent, akik a jelenleg adott halálozási arányszám mellett megélték volna anyjuk szüléskori életkorát. Természetesen maga a termé-

kenység csökkenése jelentősebb volt és 1000 nőre számítva elérte a 321 nőt. A halálozási arányszám csökkenésének hatására a nőknek ez a száma 56 fővel csökkent. Ha megvizsgáljuk ezeket a változásokat Csehszlovákiában, akkor azt látjuk, hogy itt az együttes adatokban fennálló, a cseh tartományokhoz képest jelentősen kisebb különbség ellenére (68 nő) a termékenység változása miatti csökkenés igen jelentős. Ez 214 nő 1000 nőre számítva és csak a halálozási arányszám kedvező változása következtében volt 1000 nőre számítva 146 nővel kevesebb.

Következésképpen az összehasonlításokból következik, hogy egy női generáció ideje alatt, azaz Csehszlovákiában, ahol ez az időszak kb. 25—30 év, a népesség összes növekedése 1959-ben 1950-hez képest a következőképpen csökkent: egész Csehszlovákiában 31%-ról 11,3%-ra, a cseh tartományokban 24,7%-ról — rendkívül alacsony színvonalra — 1,8%-ra, a szlovák tartományokban 47,5%-ról 40,7%-ra.

A csehszlovák népesség reprodukciójára jellemző vonások nagy része megfigyelhető más országokban is függetlenül attól, hogy kapitalista vagy szocialista országokról van-e szó. A népesedés bizonyos fejlődési vonásainak ilyen hasonlósága a szocialista és a kapitalista országokban olyan benyomást kelthetnek, hogy a népesség reprodukciója szempontjából nincs jelentősége, hogy milyen társadalmi-gazdasági rendszerben valósul meg. Ez a benyomás azonban hibás lenne. Nem szabad megfeledkezni arról, hogy csak egyes demográfiai mutatók tanúskodnak hasonló tendenciáról. A népesség reprodukciójának társadalmi és gazdasági viszonyai a kaptalizmusban és a szocializmusban teljesen különbözők. Mélyebb elemzés esetén egész sor olyan tény kerül elénk, amelyek nemcsak hogy óva intenek a gyors általánosítástól, hanem a népesség reprodukciójával kapcsolatos problémák alaposabb és rendszeresebb feldolgozásának szükségességére hívják fel a figyelmet.

Ha a szocializmus általános törvényszerűségeiből és a népesség reprodukciójának sajátosságaiból indulunk ki, akkor az alapvető minőségi különbség abban van, hogy a szocializmus mint magasabb és haladóbb társadalmi rendszer a kapitalizmustól a termelési viszonyok jellegét tekintve különbözik és ezáltal a népesség reprodukciójának feltételeit tekintve is. Fontossága ellenére azonban egyedül ez a tény nem elegendő. A népesség fejlődésének feltételei nemcsak a társadalmi rendszer jellegétől, hanem a termelőerők fejlettségi fokától is függenek. Ebből a szempontból nyilvánvaló, hogy a szocialista országokban, amelyek a kapitalizmus időszakában gazdasági színvonalukat tekintve nagyobb részt a gazdaságilag gyengén fejlett országok közé tartoztak, a termelőerők színvonala meghatározott idő folyamán elmarad a legfejlettebb tőkés országok színvonalától. Ugyanakkor azonban nem szabad figyelmen kívül hagyni a népesség fejlődésének sajátos vonásait, nevezetesen hosszantartó jellegét. Ez mindenekelőtt abban nyilvánul meg, hogy a kapitalizmustól örökölt kedvezőtlen fejlődés még hosszú ideig negatív hatással lehet a népesség reprodukciójára.

Már volt szó arról, hogy a születési arányszám csökkenésének egyik fő oka a szaporodás kérdéseiben az akarati elem elterjedése, tömegjelenséggé válása, amit a családnagyság tervezésének neveznek. Ennek alapja az adott társadalmi viszonyokban a lehető legmagasabb életszínvonalra való törekvésben rejlik. Ha figyelembe vesszük, hogy már maga „. . . a kapitalizmus fej-

lődése elkerülhetetlenül maga után vonja az egész lakosság és a munkásproletariátus szükségleti színvonalának emelkedését" (5), természetes, hogy a szocializmusban, ahol a lakosság életszínvonalának, anyagi és kulturális körülményeinek rendszeres emelése az alapvető társadalmi-gazdasági tendenciákhoz tartozik, ez a család nagyságának megtervezésében is visszatükröződik és következésképpen a népesség születési és termékenységi arányszámainak színvonalában is.

A kapitalizmus belső antagonisztikus ellentmondásainak és objektív gazdasági törvényszerűségeinek eredményeképpen nincs olyan helyzetben, hogy állandóan kielégítse a népesség többségének növekvő anyagi és kulturális igényeit. A kapitalizmus politikai gazdaságtanából ismeretes, hogy a munkásosztály egészében véve és a többi dolgozó egyre növekvő, jelentős része a kapitalizmus fejlődésével mind kisebb mértékben képes kielégíteni növekvő igényeit, mindenekelőtt ami azok társadalmi-gazdasági oldalát illeti. Ez közvetlenül visszatükröződik a népesség reprodukciójában, nevezetesen a születési arányszám csökkenésében.

És megfordítva, a szocializmusban a társadalom tagjai igényeinek emelkedése kielégítésük reális lehetőségével jár együtt. Emellett fontos az, hogy ez azokban a népességcsoportokban fordul elő, amelyek számára a kapitalizmusban ilyen lehetőségek ki vannak zárva. Természetesen, a szocializmusban a termelés fejlettsége még nem ér el olyan színvonalat, amelynél a népesség igényei kielégítésének foka olyan magas, hogy lehetővé teszi az anyagi és kulturális javaknak a szükségletek szerinti elosztását. Ez azt jelenti, hogy az igények növekedése még mindig felülmúlja a szocialista termelés lehetőségeit, annak ellenére, hogy ez utóbbi növekedésének üteme magas. Ez a helyzet a legvilágosabban visszatükröződik a család életszínvonalában és e színvonalnak a gyermekek számától és a család kereső tagjainak számától függő differenciáltságában. Ugyanakkor társadalmilag szükséges a nők munkájának felhasználása a termelésben, ami a házimunkát megkönnyítő szolgáltatások hozzáférhetőségének és fejlettségének mai színvonalánál minél kevesebb, rendszerint mindössze két gyermekre ösztönöz. Úgy gondolom, hogy helytelen lenne azokat a családokat, amelyek csak két gyermeket terveznek, azokhoz a családokhoz sorolni, amelyek nem kívánják a társadalommal szemben fennálló kötelezettségeiket teljesíteni. Ellenkezőleg. Mindent meg kell tenni olyan körülmények létrehozása érdekében, hogy minden családnak lehessen három vagy több gyermeke a kevés gyermekes családokhoz viszonyított életszínvonalának lényeges csökkentése nélkül. Emellett itt figyelembe vesszük nemcsak az életszínvonal anyagi oldalának csökkenését, hanem egyebek között azt is, hogy az ilyen családok ne legyenek kénytelenek lényegesen korlátozni kulturális igényeik kielégítését sem. Ezeken a nagyobbrészt gazdasági vonatkozásokon kívül negatív szerepet játszanak az emberek tudatában meglevő különböző polgári lerakódások, különösen a társadalom egyes rétegeiben, valamint a bonyolult nemzetközi helyzet stb.

A szocializmusban azonban a családoknak lehetőségük van arra, hogy szabadabban döntsenek a gyermekszám és ezzel gazdasági helyzetük kérdésében. Úgy gondoljuk, hogy adott esetben a szocialista társadalomban megengedhető a születési arányszám bizonyos csökkenése. Erre vezet az a feltételezés is, hogy az életszínvonal meghatározott fokát elérve, amikor a fogyasztás és a szükséglet között nem lesznek lényeges különbségek, a születési arány-

szám és általában a szaporodás üteme olyan lesz, amely mellett biztosítva lesz az összhang az újratermelés és a népesség reprodukciója között a szocialista és a kommunista társadalom céljainak szellemében. Ez azt jelenti, hogy a népesség reprodukciós ütemének értékelésénél a mi társadalmi viszonyaink között alapvető és meghatározó kritérium csak a növekvő szükségleteknek és a társadalom valamennyi tagja mindenoldalú fejlődésének teljes kielégítése lehet. Itt azonban feltételezésről van szó. A születési és termékenységi arányszám ilyen színvonalának elérése elkerülhetetlenül felveti a kérdést: olyan lesz-e a születési arányszám, amely állandóan biztosítja a népesség bővített reprodukcióját, vagy olyan kielégítő színvonal lesz, amely a népesség egyszerű reprodukcióját biztosítja, amiről nemrég *Sz. G. Sztrumilin* akadémikus is említést tett (6). Egyelőre ez még nyílt kérdés, amelyről ma csak azt lehet mondani, hogy az emberek mind mélyrehatóbban megismerik a társadalom fejlődésének objektív törvényeit és azok szerint fognak viselkedni, azaz szabadabbak lesznek saját reprodukciójuk tekintetében.

IRODALOM

1. *Marx Károly:* A politikai gazdaságtan bírálatához. Moszkva. 1949. 212. old., oroszul és ua. Szikra. Budapest. 19.
2. *Marx Károly:* A tőke. I. köt. 637. old., oroszul és ua. Szikra. Budapest. 1949. 684. old.
3. *Marx Károly:* A tőke. I. köt. 173—174. old., oroszul és ua. Szikra. Budapest, 1949. 181. old.
4. Problemü ékonomiki truda. (A munkagazdaságtan problémái.) Moszkva. 1957. 191. old.
5. *Lenin* Művei. 1. köt. 90. old., oroszul és ua. Szikra. Budapest. 1951. 103. old.
6. *Novoe Vremja.* 1961. évi 7. szám.

ОСНОВНЫЕ ЧЕРТЫ ВОСПРОИЗВОДСТВА НАСЕЛЕНИЯ ЧССР ПОСЛЕ ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

Резюме

В вводной части своей статьи автор останавливается на значении анализа воспроизводства населения. Он устанавливает, что в течении истекших лет здесь наблюдался ошибочный догматизм утверждавший, что изменение общественно-экономической структуры влечет за собой одновременно изменение воспроизводства населения. Так при социализме имеет место не только беспрерывное сокращение коэффициента смертности, но «должно» иметь место также и постоянное повышение коэффициента рождаемости.

Согласно мнению автора нельзя просто заявить, что характерные для социализма законы противоположны законам, действующим при капитализме. Воспроизводство населения Чехословакии в период после второй мировой войны, — то есть в переходный период к закладке основ социалистического общества, — никоим образом нельзя охарактеризовать при помощи такой догматической установки.

Демографическое развитие чехословацкого населения автор исследует в порядке размежевания населения чешских и словацких областей, с учетом того, что эти два населения в отношении воспроизводства в значительной мере отличаются друг от друга.

В воспроизводстве чехословацкого населения в течение примерно последных сто лет наблюдается тенденция к сокращению, при чем наряду с этим естественный прирост являлся активным. Плодовитость населения Словакии всегда была более высокой по сравнению с плодовитостью чешских областей ; тенденция к снижению рождаемости в Словакии появилась на 20 лет позже чем в Чехии. В чешских областях сокращение плодовитости было самым высоким после 1950 года, в 1954—1955 годах она не

изменилась и, начиная с 1957 года значительно ускорилась. В Словакии плодовитость была наивысшей в 1951 году, а интенсивность последовавшего после 1955 года изменения является таким-же, как и в чешских областях, с той лишь разницей, что уровень показателей в Словакии является более высоким. Согласно средним данным за 1958/1959 годы на одного живорожденного в чешских областях приходилось 17, а в словацких областях 10 лиц рождающего контингента. Относительно замужних женщин это различие является еще большим : в чешских областях в этот период на одного рожденного в браке новорожденного приходилось почти 30 женщин в возрасте от 15 до 49 лет, а в Словакии 8.

Для нынешнего периода является характерным, что параллельно с повышением экономического и культурного уровня в вопросе прироста в значительной мере выдвигается на передний план элемент воли. В области плодовитости это проявляется в том, что её уровень во все большей мере определяется желаемым числом детей, а в настоящее время это число гораздо меньше, чем биологические границы плодовитости. В первой мировой войне многодетная семья не представляла собой ничего особенного, а позже семьи перешли к двум детям и, более того, к одному ребенку.

Из анализов относительно планирования семьи в 1956 и 1959 годах вытекает, среднее число предполагаемых детей в чешских областях составляет 2,1, а в Словакии 2,7 ребенка. Помимо этого наблюдается выравнивание числа предполагаемых детей в рамках отдельных общественно-экономических групп. В чешских областях в семьях промышленных рабочих и служащих число предполагаемых детей является примерно одинаковым (2,2). В некоторой степени более высокий уровень наблюдается в семьях сельскохозяйственных рабочих и членов производственных кооперативов (2,3). Наиболее высокое число предполагаемых детей наблюдается в семьях единоличных крестьян (2,6), в Словакии примерно одинаковое количество детей наблюдается в семьях промышленных и сельскохозяйственных рабочих, в семьях членов производственных кооперативов и семьях служащих (2,7—2,8). Наиболее высоким число предполагаемых детей является в семьях единоличных крестьян (3,4) и семьях транспортных рабочих и служащих (3). Эту тенденцию у населения чешских и словацких областей хорошо характеризует плодовитость замужних женщин по возрасту и очередности рождений. В словацких областях произошло снижение плодовитости у женщин по всем возрастным группам и порядковым номерам очередности рождений. В чешских областях для этого сокращения является характерным также и то, что сокращение было большим в старших возрастных группах и в случае более высоких порядковых номеров рождений. В Словакии такое явление не имело места.

При оценке в общих чертах мы можем сказать, что сокращение рождаемости в период после второй мировой войны привело к тому, что Чехословакия и в особенности чешские области с точки зрения уровня коэффициента рождаемости в 1959 году находились на одном из последних мест в Европе. Словакия же (22,3) следует непосредственно после Албании, Польши, Португалии и Югославии, то есть стран, имеющих в настоящее время наивысший коэффициент рождаемости.

Переходя к вопросу смертноси, автор указывает, что смертность населения Чехословакии начала сокращаться в 70-ые годы минувшего столетия и, несмотря на то, что сокращение началось в условиях высокого коэффициента смертности (30‰ в чешских областях и 40‰ в Словакии) в период капитализма его темп не ускорился.

В период после второй мировой войны одновременно с возникновением новых экономических отношений было начато осуществление целеустремленной политики здравоохранения одной из основных задач которой было сокращение смертности, благодаря чему в настоящее время Чехословакия занимает одно из первых мест среди стран с наиболее низким коэффициентом смертности.

В интересах показа того, какое воздействие произвело сокращение коэффициентов рождаемости и смертности на общий уровень воспроизводства, автор использует брутто и нетто коэффициенты Beck-Kuczynski

Уровень снижения брутто коэффициента воспроизводства в 1950—59 годах и после 1958 года был достаточно низким. Уровень нетто коэффициента воспроизводства после 1959 года упал ниже единицы.

Подводя итоги автор устанавливает, что хотя часть характерных черт воспроизводства населения Чехословакии наблюдаются также и в других странах — независимо от того являются ли они капиталистическими или социалистическими, — было бы ошибочным сделать тот вывод, что с точки зерния воспроизводства населения не имеет значения тот факт, в каком общественно-экономическом строе оно осуществляется. Следует отметить, что только *отдельные* демографические показатели свидетельствуют о наличии такой тенденции. Социализм как болеѣ высокая и прогрессивная общественная система отличается от капитализма с точки зрения производственных отношений и, таким образом, также и в отношении характера воспроизводства. Поскольку условия развития населения зависят от степени развития производительных сил, в тот момент, когда производство при социализме достигнет того уровня, что несколько детей не будет вызывать сокращения материального и культурного благосостояния семей, — что со временем и произойдет благодаря характеру социалистической системы, — темп прироста сложится на уровне, обеспечивающем соответствие между воспроизводством общественного продукта и воспроизводством населения.

MAIN FEATURES OF THE REPRODUCTION OF THE POPULATION IN CZECHOSLOVAKIA AFTER WORLD WAR II

Summary

In the introduction the importance of analysing the reproduction of the population is discussed. In the past years its discussion has been based on wrong dogmatism saying that a change in the socio-economic structure involves, at the same time, a change in the reproduction of the population and not only does the mortality rate diminish permanently in socialism but also the birth rate "must" constantly increase.

In his opinion one cannot simply state that the laws characteristic of socialism are contradictory to those of capitalism. The reproduction of Czechloslovakia's population after the Second World War, i. e. in the transitory period when the foundations of socialist society were laid, cannot be featured at all by such a dogmatic statement.

When examining the demographic development of the Czechoslovak population the author studies separately the population in the Czech and in the Slovak regions since the two populations show marked differences with regard to reproduction.

During the last 100 years Czechoslovak reproduction has shown a decreasing tendency with the natural increase active. The fertility of Slovakia's population was always higher than that of the Czech regions ; the falling tendency of births comes forth only with a delay of 20 years compared to the Czech regions. In the Czech regions the diminution of fertility was highest after 1950, between 1954—55 it stagnated, only to speed up as from 1957. In Slovakia the fertility was highest in 1951, after 1955 the intensity of its change is similar to that in the Czech regions, yet with the difference that the level of the rates is higher in Slovakia. According to the average of the years 1958/59 in the Czech regions 17, in the Slovak territory 10 women in the reproductive age fell on every liveborn. Taking married women the difference is even greater : in the Czech regions at that time almost 30 women in the age 15—49 fell on a newborn from wedlock, in Slovakia 8.

The present period is characterised by the fact that with an increasing development of economic life and culture, in the question of reproduction the voluntary element has come considerably to the fore. As to fertility this can be seen from the fact that its level is more and more determined by the desired number of children and at this time it is far below the biological fertility. Before the first World War a family with many children was not exceptional ; later the families passed over to two children, and frequently even to having one single child.

From the analyses of the years 1956 and 1959 serving family-size planning it follows that the average number of children planned in the family amounts to 2,1 in the Czech

regions and 2,7 children in Slovakia. Besides we can observe a certain levelling out of the planned number of children (2,2) is nearly the same in worker and employee families. The level is somewhat higher in the families of agricultural workers and in those of members of cooperatives (2,3). The highest is the planned number of children in the families of individual farmers (2,6). In Slovakia roughly the same number of children is planned in the families of industrial and agricultural workers, in the families of members of agricultural producers' cooperatives and in those of employees (2,7—2,8). The highest number of children can be found in the families of individual farmers (3,4) and in the families of transport workers and employees (3 children). This tendency is well marked in the case of the population of the Czech and the Slovak regions by the fertility of married women by age and birth order. In the Slovak districts fertility has decreased, with slight exceptions, in all the age groups of the women and in all birth orders. In the Czech districts this decrease is featured also by the fact that the higher was the age group of the women and the birth order of the child the more considerable was the decrease.

On the whole we can say that the fall in fertility after the Second World War led to the fact that in 1959 Czechoslovakia, and especially the Czech regions, have occupied one of the last places among the European countries from the point of view of the birth rate level. Slovakia, on the other hand, with 22,3 p. c. follows directly Albania, Poland, Portugal and Yugoslavia, i. e. the countries which had at that time the highest birth rates.

Passing over to the problem of mortality the author points out that the mortality of the people of Czechoslovakia began to diminish in the 70s' of the last century but, though its decrease began with a rather high mortality rate (30‰ in the Czech regions and more than 40 ‰ in Slovakia) this was not to be managed too quickly at the time of capitalism.

After World War II, when the new economic order was established, at the same time a planned health policy began with one of the basic tasks to diminish mortality and thus Czechoslovakia occupies one of the prominent places among the countries of the world with the lowest mortality rates.

To demonstrate how the fall of the birth and mortality rates acted on the general level of reproduction the author examines the *Beck-Kuczynski* gross and net reproduction rates. During the years 1950—1959 the diminution of the gross reproduction rate took place and after 1958 its level was rater low. After 1959 the value of the net reproduction rate decreased under 1.

In his summarising remarks the author finds that while some of the characteristic features of the reproduction of Czechoslovakia's population can be witnessed also in other countries, whether capitalist or socialist, it would be a mistake to come to the conclusion that from the point of view of the reproduction of the people the socio-economic system in which it is realised, is irrelevant. It must be stressed that only *some* demographic indicators bear out such tendencies. Socialism, a higher and more progressive social system, differs from capitalism with regard to production relations and thereby to reproduction. Since the conditions of the development of a population depend on the rate of development of the productive forces, once in socialism the production level reaches the point that the more children cause no setback in the material and cultural level of the family — and some day this will set in as a consequence of the character of the socialist system — the rate of reproduction will be such as to secure a harmony between economic reproduction and that of the population.

A HÁROM ALAPVETŐ TÁRSADALMI RÉTEG HÁZASSÁGI MOBILITÁSA

DR. VUKOVICH GYÖRGY

A házassági mobilitás sok esetben tükrözi a társadalom egyes rétegeinek tudati tényezőit. Az a körülmény ugyanis, hogy egy adott társadalmi-gazdasági csoporthoz tartozó személy milyen csoportba tartozó egyénnel köt házasságot, az adott társadalmi csoportnak részben önmagáról, részben pedig más társadalmi csoportokról alkotott értékítéletétől is függ. Kifejezi egyben, hogy az egyes csoportok közötti mozgás lehetőségei mekkorák, támpontot ad a társadalmi csoportok zártságának vizsgálatához, bár a zártság mértékének megítélésére a házassági mobilitás egymagában nem elégséges.

A házassági mobilitásnak számos demográfiai hatása lehet és van, elsősorban a termékenység terén. Az ilyen irányú hazai vizsgálatok már folynak és eredményeik rövidesen nyilvánosságra kerülnek.

A házassági mobilitásból részben következtetni lehet arra, hogy a társadalom zártsága mekkora a társadalmi fejlődés jelenlegi szakaszában. A házassági mobilitás — elsősorban a kapitalizmusban — a nők mobilitásában kiugróan nagy szerepet játszik, ott a nő számára csaknem kizárólag a házasság jelentheti a „magasabb" társadalmi osztályba, vagy rétegbe kerülés lehetőségét. Az ilyesfajta esélyek abszolúte természetesen minimálisak, de relatíve még mindig nagyobbak a foglalkozási, vagy iskolai végzettség alapján történő átrétegeződés lehetőségeinél.

A mi társadalmi rendszerünkben a nemek egyenjogúságát törvény biztosítja, és az egyes osztályok társadalmi tudata is egyre inkább elismeri. A tudatbeli fejlődés azonban — a jelenség felépítmény jellege következtében — jóval lassabb, így a társadalmi tudat a női egyenjogúság kérdésében sok esetben még az elmúlt társadalmi rendszer tudatformáit tükrözi, ha lassan csökkenő mértékben is. A gazdasági, társadalmi mobilitás ezért gyakran megelőzi a házassági mobilitást, pontosabban: a házassági mobilitás az előbbi mobilitásfajták következménye és éppen ezért önmagában még nem, vagy csak korlátolt mértékben alkalmas a társadalom struktúra-változásainak tanulmányozására.

A HÁZASSÁGI MOBILITÁS AZ 1948—1960 IDŐSZAKBAN

A házassági mobilitás mérése elsősorban a *homogámia indexeivel* történik, ezek az indexek azt mutatják, hogy az összes házasságkötéseknek hány százaléka történt ugyanazon társadalmi csoportból, illetőleg egy adott tár-

sadalmi csoporthoz tartozók házasságkötései között mekkora volt az ugyanazon csoportbelivel kötött házasságok aránya.

A homogám házasságkötések aránya az ötvenes évek második felében általában az összes házasságkötések kétharmadát meghaladja, 1948-ban és 1949-ben is ennél csak valamivel magasabb, mintegy 71—72%-a az összes házasságkötéseknek. A homogámia indexe 1948 és 1960 között valamelyest csökkent tehát, de az ötvenes évek második felében lényeges változáson nem ment át, a 70% alá történő csökkenés 1950-ben következett be. A homogámia részindexeit megfigyelve az tűnik fel, hogy 1960-ban 1949-hez képest erősen csökkent a mezőgazdasági[1] réteghez tartozók homogenitása, és növekedett a fizikaiaké. A homogámia egyes társadalmi rétegekre vonatkoztatott indexeit, valamint mindhárom rétegre nézett összefoglaló indexeit az 1. táblán mutatjuk be. Az adatok meglehetősen hullámzóan ugyan, de arra

1. A homogámia indexei, 1949—1960
Показатели гомогамии в 1949—1960 гг.
Index Numbers of Homogamy, 1949—1960

Év	A homogámia			
	indexe	rész-indexe		
		szellemi (1)	fizikai (2)	mezőgazdasági (3)
1949	71,2	59,7	67,9	77,1
1955	68,0	61,2	67,8	72,7
1956	67,6	62,6	66,8	71,7
1957	68,3	59,3	69,5	71,2
1958	68,2	60,0	70,0	69,9
1959	67,7	61,0	70,7	66,9
1960	67,6	61,2	71,8	63,7

Горизонтальная графа: (1) Умственные, (2) физические, (3) сельскохозяйственно-физические.

Heading; (1) Non manuals, (2) manuals, (3) agricultural manuals.

utalnak, hogy a házassági mozgalomban az ugyanazon rétegbelivel kötött házasságok aránya az ötvenes évek eleje óta valamelyest csökkent. 1960-ban az ugyanazon rétegbelivel kötött házasságok aránya kiugróan a fizikai foglalkozásúak között volt a legmagasabb és a szellemi foglalkozásúak között a legalacsonyabb. A mezőgazdaságiak adatai alig valamivel haladják meg a szellemiekét. Újabban tehát a legmobilabb rétegnek a szellemiek tűnnek, míg a fizikai foglalkozásúak hajlamosabbak a legkevésbé az egyéb rétegbeliekkel való házasságkötésre. A mezőgazdaságiak rétegében bekövetkezett változás döntően az ipari foglalkozásúak számának az utóbbi tíz évben a községekben tapasztalható megnövekedésével magyarázható, a vidéki ipari dolgozók korábban mezőgazdasági foglalkozásúak lévén, családi, ismeretségi körük jórészt továbbra is a faluból kerül ki és a mezőgazdasági foglal-

[1] Vizsgálatunkban az egyes társadalmi rétegek értelmezése a következő: a *mezőgazdasági* foglalkozásúak közé a mezőgazdasági önállókat, a mezőgazdasági szövetkezetek tagjait és a mezőgazdasági munkásokat soroltuk. A *fizikai foglalkozásúak* között a nem mezőgazdasági dolgzók, az egyéb önállók és a ktsz. tagok szerepelnek. A *szellemi* dolgozók csoportjában a szövetkezeti tag szellemi dolgozók nem szerepelnek, ezek ugyanis a fizikaiak között találhatók. Az eltartottak a házasságkötés előtti eltartó foglalkozása alapján kerültek besorolásra. A társadalmi réteg minden esetben a házasságkötéskori állapotot jelzi.

kozásúaknak ilyen volt mezőgazdaságiakkal történő házasságkötései csökkentik a homogám mezőgazdasági házasságok számát. Részben hasonló folyamat játszódott le a szellemiek esetében, ide igen sok, korábban fizikai foglalkozású személy került, akik hajlamosak a fizikai dolgozókkal való házasságkötésre. Sokban hatottak természetesen a tudati tényezők is, a fizikai és a szellemi munka társadalmi megbecsülésének azonos színvonala.

A házasságkötések tényleges száma a társadalmi, gazdasági tényezők hatására alakult. Sok esetben szükség lehet azonban arra, hogy meg állapítsuk azt a számot, amely a házasságkötések *lehetséges* számát fejezi ki, tehát a bizonyos feltételek fennforgása esetén megköthető házasságok számát. A lehetséges házasságkötések számának kiszámítása azon a feltételezésen alapszik, hogy a bármely társadalmi réteghez tartozó vőlegények ugyanolyan valószínűséggel kötnek házasságot az egyes társadalmi rétegekhez tartozó menyasszonyokkal, mint amilyen a menyasszonyok társadalmi rétegek szerinti megoszlása. Ugyanez a feltétel a menyasszonyokra nézve is érvényes. A számítás tehát első lépésben a X^2 — eloszlás számításához hasonlít. Az egyes társadalmi rétegek összeházasodásának tényleges értékeit a valószínű értékekhez viszonyítva ún. *asszociációs indexeket* kapunk, amelyek a házasságkötési hajlandóságot jelzik a már ismertetett feltételek fennforgása esetén. Ha az asszociációs index az egységhez közel áll, vagy azzal egyenlő, úgy az egyes rétegekhez tartozók házasságkötései az elméleti értékhez közel állnak, ha az index növekszik, a véletlen lehetőségekhez képest többen kötnek házaságot saját rétegbelivel, tehát a vizsgált réteg házasodási endogámiája nagy. Egységen aluli index arra utal, hogy a két vizsgált rétegre az összeházasodás szokása nem jellemző.

Az indexek kiszámításakor mindenekelőtt a vőlegények és a menyasszonyok foglalkozása szerint kombinált tábla egyes celláinak valószínű értékeit kell kiszámítanunk. Ha az összes házasságkötések számát H-val jelöljük, az I. foglalkozási csoporthoz tartozó vőlegények *összes* számát pedig $\Sigma_1 H$-val, az ugyanazon foglalkozású menyasszonyok *összes* számát pedig ΣH_1-gyel, úgy az I. foglalkozási csoporthoz tartozó, egymással házasságralépők várható száma $(\Sigma H_1 . \Sigma_1 H) : H$ lesz, ami a tényleges értéktől jelentős mértékben eltérhet, miután az elméleti értéket az adott foglalkozási csoportú vőlegények és menyasszonyok összes száma befolyásolja. A tényleges és a valószínű érték hányadosa adja az említett ún. *asszociációs-indexet*, tehát korábbi jelöléseinkkel

$$I_{assz.} = \frac{{}_1H_1}{(\Sigma H_1 \cdot \Sigma_1 H) : H}$$

ahol

${}_1H_1$ — az I. társadalmi csoportba tartozó ténylegesen összeházasulók száma és

$I_{assz.}$ — az asszociáció indexe

Ha például II. a foglalkozási csoportba tartozó vőlegényeknek a III. foglalkozási csoportba tartozó menyasszonyokkal történő tényleges házasságkötéseit ${}_2H_3$-al jelöljük, az e csoportra számított valószínű érték, tehát a várható házasságkötések száma $(\Sigma_2 H \cdot \Sigma H_3) : H$ lesz, az asszociációs index pedig ${}_2H_3 / (\Sigma_2 H \cdot \Sigma H_3) : H$.

A *teljes asszociáció* indexét is kiszámíthatjuk, ha az egyes rétegekben ténylegesen összeházasulók számát összeadjuk és elosztjuk az egyes rétegekben összeházasulók valószínű számával.

$$I_{t.assz.} = \frac{{}_1H_1 + {}_2H_2 + {}_3H_3}{(\Sigma H_1 \cdot \Sigma_1 H) : H + (\Sigma H_2 \cdot \Sigma_2 H) : H + (\Sigma H_3 \cdot \Sigma_3 H) : H},$$

ahol az indexek az egyes társadalmi csoportokat jelzik.

Miután az indexeket a házasságkötési statisztika teljes anyagából számítottuk, a megoszlások szignifikancia szintjeinek kiszámítását mellőzhettük. Az indexek részletes számításmenetét illetően elsősorban *Mukerjee*, *Hall*, valamint *Benini* műveire utalunk (1) és (2).

A házassági mobilitást az ún. asszociációs index segítségével is megvizsgáltuk, az eredmények sok vonatkozásban hasonlóak a homogámia indexeiből levonható következtetésekhez, illetőleg kiegészítik azokat.

Ha az asszociáció indexeinek idősorait vizsgáljuk, úgy hullámzó, lassú csökkenést tapasztalhatunk, bár a csökkenés mértéke a teljes, tehát a mindhárom rétegre számított asszociáció esetében messzebbmenő következtetések levonására nem alkalmas (2. tábla).

2. A teljes asszociáció indexe, 1949—1960
Показатели тотальной ассоциации в 1949—1960 гг.
Index Numbers of Association, 1949—1960

Év	A teljes asszociáció indexe	1949=100
1949	1,81	—
1955	1,91	105,52
1956	1,93	106,63
1957	1,85	102,21
1958	1,83	101,10
1959	1,80	99,45
1960	1,73	95,58

Az asszociációs indexeknek a vizsgált társadalmi rétegek szerinti alakulása nagyságrendjében és irányában egyaránt eltérő. Itt természetesen figyelembe kell venni, hogy csoportosításunk, mint már korábban utaltunk is rá, sok esetben rendkívül heterogén rétegeket foglal össze és így egy-egy rétegen belül több kiegyenlítő tendencia érvényesülhet. A három réteg között azonban így is nagy különbségek észlelhetők.

Az I. ábrán tüntettük fel a három vizsgált rétegre számított asszociációs indexek alakulását. Az ábrát szemlélve feltűnik a szellemi foglalkozásúakra számított indexek magas, és a nem mezőgazdasági fizikai foglalkozásúakra számított indexek viszonylag alacsony értéke. A mezőgazdasági és a fizikai foglalkozásúak indexei egyre távolodnak egymástól. A szellemi foglalkozásúak indexei 1956-ról 1957-re viszonylag nagy mértékben növekedtek, 1957 óta a korábbinál magasabb szinten valamelyest csökkentek. Az indexek alakulása tehát arra utal, hogy a legnagyobb hajlandósággal a szellemi foglalkozásúak házasodnak saját társadalmi rétegükön belül, a legkisebb hajlandósággal pedig a fizikai dolgozók, akiknek csoportja rendkívül hete-

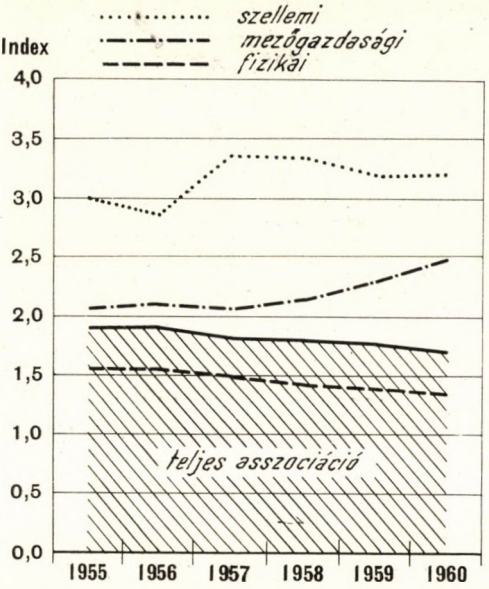

I. Az asszociációs indexek alakulása társadalmi rétegek szerint
Динамика показателей ассоциации по общественным слоям
Index Numbers of Association by Social Strata

rogén, és amely rétegben mind a mezőgazdasági-, mindpedig a szellemi foglalkozásúak felé számos átmeneti csoport található.[2]

E jelenség okai véleményünk szerint többirányúak. A szellemi foglalkozásúak esetében minden valószínűség szerint részben a nagyobb műveltségből fakadó tudati sajátosságok játszanak szerepet, e rétegnek a házassági mobilitás szempontjából igen zárt volta jórészt tudatos törekvéseken alapszik. A mezőgazdasági dolgozók jórészt hagyományos tényezők hatására válnak a házasság szempontjából immobillá. A legfontosabb tényező azonban az a körülmény lehet, hogy a mezőgazdasági népesség földrajzi és szociális környezete is mezőgazdasági, tehát kisebb eséllyel találkozhat mezőgazdasági foglalkozású férfi nem a saját rétegébe tartozó nővel, mint a foglalkozás szempontjából kevert városban. Sokat segítene a mélyebb összefüggések feltárásánál, ha a korábbi foglalkozást is figyelembe vehetnénk a kérdés vizsgálatakor. Erre azonban csak a most folyó, a társadalmi átrétegződési folyamatot feltáró felvétel adatainak feldolgozása lesz után mód.

A HÁZASSÁGI MOBILITÁS 1959—1960-BAN

A mobilitás idősorainak részben a homogámia, részben pedig az aszociáció indexeinek segítségével való vizsgálatából arra következtethettünk, hogy az egyes társadalmi rétegek közötti összeházasodás folyamata megindult, egyelőre természetesen csak kis mértékben. A következőkben a házassági mobilitás egyes összetevőit vesszük szemügyre, ennek során foglalkozunk a kereső és az eltartott menyasszonyok szerint csoportosított, valamint a budapesti és az ország többi részében kötött házasságok mobilitásával.

[2] A rendelkezésreálló külföldi adatok — bár különböző társadalmi rendszerű országokra vonatkoznak — a szellemi foglalkozásúak rétegének nagy zártságára utalnak. Angliában például a London School of Economics szociológiai és demográfiai intézete által végzett országos felvétel (1) adatai szerint a párválasztás szempontjából legzártabb társadalmi réteg a szellemi foglalkozásúaké és a tanulatlan (nagy számban mezőgazdasági eredetű) munkásoké. A szakmunkások és a hozzájuk hasonló foglalkozást űző fizikai dolgozók e két előbbi rétegnél mobilabbak. 1948-ban Franciaországban az INED is felvételt hajtott végre a társadalmi — és ezen belül a házassági — mobilitás vizsgálatára (3). A felvételnek a házassági mobilitásra vonatkozó adatai szintén arra utalnak, hogy a szellemi foglalkozásúak és a mezőgazdasági dolgozók és birtokosok mobilitása kisebb, mint a közöttük elhelyezkedő rétegeké. Hasonló következtetéseket vonhatunk le a *Milic* által közzétett jugoszláv adatokból (4).

A 3., 4. és az 5. táblán a házasságkötések társadalmi rétegek szerinti megoszlásai láthatók, a 3. táblán az összes házasságkötések, a 4. táblán azok a házasságkötések szerepelnek, amelyekben a menyasszony a házasságkötéskor kereső volt, az 5. táblán pedig azok, amelyekben a menyasszony eltartott volt. A három táblában az első százalékos megoszlás az egyes társadalmi rétegekhez tartozó feleségek megoszlását tartalmazza a férj társadalmi rétege szerint, a második pedig az egyes társadalmi rétegekhez tartozó férjek számának megoszlása a feleség társadalmi rétege szerint.

3. Az összes házasságkötések megoszlása társadalmi rétegek szerint, 1959—1960
Распределение всех браков по общественным слоям в 1959—1960 гг.
Distribution of Marriages by the Social Stratum of Husband and Wife, 1959—1960

A férj társadalmi rétege (1)	A feleség társadalmi rétege (2)							
	mezőgazdasági (3)	fizikai (4)	szellemi (5)	összesen (6)	mezőgazdasági (3)	fizikai (4)	szellemi (5)	összesen (6)
	Budapest				Magyarország Budapest nélkül (7)			
1. A házasságkötések száma (átlag)								
3. Mezőgazdasági	54	120	29	203	16 499	2 701	650	19 850
4. Fizikai	84	9 512	2 481	12 077	12 697	23 923	5 045	41 665
5. Szellemi	16	1 528	4 025	5 569	1 245	2 298	6 400	9 943
6. Összesen	154	11 160	6 535	17 849	30 441	28 922	12 095	71 458
2. A házasságkötések százalékos megoszlása								
3. Mezőgazdasági	35,1	1,1	0,4	—	54,2	9,4	5,4	—
4. Fizikai	54,5	85,2	38,0	—	41,7	82,7	41,7	—
5. Szellemi	10,4	13,7	61,6	—	4,1	7,9	52,9	—
6. Összesen	100,0	100,0	100,0	—	100,0	100,0	100,0	—
3. Mezőgazdasági	26,6	59,1	14,3	100,0	83,1	13,6	3,3	100,0
4. Fizikai	0,7	78,8	20,5	100,0	30,5	57,4	12,1	100,0
5. Szellemi	0,3	27,5	72,2	100,0	12,5	23,1	64,4	100,0
7. A homogámia indexe	30,3	81,9	66,5	76,1	65,6	67,8	58,1	65,5

Горизонтальная графа: (1) Общественный слой мужа ; (2) общественный слой жены ; (3) сельскохозяйственный ; (4) физический ; (5) умственный ; (6) всего ; (7) Венгрия за исключением Будапешта.
Вертикальная графа: 1. Число браков (среднее) ; 2. процентное распределение браков ; 3. сельскохозяйственный ; 4. физический ; 5. умственный ; 6. всего ; 7. показатель гомогамии.
Heading: (1) Social stratum of the husband ; (2) social stratum of the wife ; (3) agricultural ; (4) manual ; (5) non-manual ; (6) total ; (7) Hungary excluding Budapest.
Lateral text: 1. Number of marriages (average) ; 2. Per cent distribution of marriages ; 3. agri- cultural ; 4. maual ; 5. non-manual ; 5. together ; 7. index of homogamy.

Nézzük meg először a Budapest és az ország egyéb részei közötti különbségeket. A 3. tábla foglalja össze az ehhez szükséges adatokat. A homogámia összefoglaló, mindhárom rétegre számított indexe Budapesten jóval magasabb, mint az ország többi részében, a homogámia részindexei is nagy mértékben különböznek egymástól, az országnak Budapest nélkül számított területein a három réteg indexei közötti különbség jóval kisebb, mint Budapesten, ahol a mezőgazdasági dolgozók rétegére számított homogámia index alig haladja meg a 30%-ot, míg a fizikai dolgozók házasságkötéseinél mintegy 82 százalékban mindkét házasfél fizikai dolgozó volt. A szellemi dolgozók

4. A házasságkötések megoszlása társadalmi rétegek szerint 1959—1960 (kereső feleségek)

Распределение браков по общественным слоям в 1959—1960 гг. (Самодеятельные жены)

Distribution of Marriages by the Social Stratum of Husband and Wife, 1959—1960 (Gainfully Occupied Wives)

A férj társadalmi rétege (1)	A feleség társadalmi rétege (2)							
	mezőgazdasági (3)	fizikai (4)	szellemi (5)	összesen (6)	mezőgazdasági (3)	fizikai (4)	szellemi (5)	összesen (6)
	Budapest				Magyarország Budapest nélkül (7)			
	1. A házasságkötések száma							
3. Mezőgazdasági	27	106	18	161	9 361	1 689	586	11 636
4. Fizikai	32	8 123	2 395	10 550	6 399	16 018	5 714	27 131
5. Szellemi	4	1 405	3 739	5 148	560	1 689	5 898	8 147
6. Összesen	63	9 634	6 162	15 859	16 320	19 396	11 198	46 914
	2. A házasságkötések százalékos megoszlása							
3. Mezőgazdasági	42,1	1,1	0,4	—	57,4	8,7	5,2	—
4. Fizikai	51,6	84,3	38,9	—	39,2	82,6	42,1	—
5. Szellemi	6,3	14,6	60,7	—	3,4	8,7	52,7	—
6. Összesen	100,0	100,0	100,0	—	100,0	100,0	100,0	—
3. Mezőgazdasági	16,5	65,8	17,7	100,0	80,4	14,5	5,1	100,0
4. Fizikai	0,3	77,0	22,7	100,0	23,6	59,0	17,4	100,0
5. Szellemi	0,1	27,3	72,6	100,0	6,9	20,7	72,4	100,0
7. A homogámia indexe	23,7	80,5	66,1	75,0	67,9	68,9	61,0	66,7

Горизонтальная графа и вертикальная графа : См. табл. 3.
Heading and lateral text: See Table 3.

rétegének homogámiája is magasabb Budapesten, mint az ország többi területein. A homogámia részindexeiben tapasztalt különbségek arra utalnak, hogy a budapesti, amúgy is kis létszámú mezőgazdasági népesség nagy mértékben keveredik elsősorban fizikai dolgozókkal, de viszonylag magas arányban szellemi foglalkozásúakkal is. Magas ezzel szemben a fizikai foglalkozásúak rétegének homogámiája a fővárosban, a fizikai foglalkozású férfiak lényegében nem házasodnak mezőgazdasági foglalkozású nőkkel és csak mintegy 20%-ban értelmiségiekkel. Hasonló képet mutatnak a fizikai réteghez tartozó nők házasodási szokásai is. Az ország egyéb területein ezzel szemben elsősorban a mezőgazdasági rétegben tapasztalható magas homogámia, de ez főleg azzal magyarázható, hogy a mezőgazdasági foglalkozású férfiak négyötöd része mezőgazdasági foglalkozású feleséget választ. A mezőgazdasági foglalkozású nők igen nagy, több mint 40%-os arányban házasodnak fizikai foglalkozású férfiakkal, minden valószínűség szerint azért, mert ez számukra a sok tekintetben magasabb életszínvonalat és társadalmi megbecsülést jelentő rétegbe való átrétegeződést jelenti.

Budapesten a mezőgazdasági népesség aránya természetesen igen kicsiny és így ehhez a réteghez tartozó házasulók száma is elenyésző. Ezért a főváros és az ország egyéb területei közötti különbségek főleg a fizikai és a szellemi foglalkozásúak rétege szempontjából értékelhetők. A két réteg viselkedését

5. A házasságkötések megoszlása társadalmi rétegek szerint, 1959—1960 (eltartott feleségek)

Распределение браков по общественным слоям в 1959—1960 гг. (Несамодеятельные жены)

Distribution of Marriages by the Social Stratum of Husband and Wife, 1959—1960 (Dependent Wives)

A férj társadalmi rétege (1)	A feleség táradalmi rétege (2)							
	mező-gazda-sági (3)	fizikai (4)	szellemi (5)	összesen (6)	mező-gazda-sádi (3)	fizikai (4)	szellemi (5)	összesen (6)
	Budapest				Magyarország Budapest nélkül (7)			
1. A házasságkötések száma								
3. Mezőgazdasági	27	14	1	42	7 138	1 012	64	8 214
4. Fizikai	52	1 389	86	1 527	6 298	7 905	331	14 534
5. Szellemi	12	123	286	421	685	609	502	1 796
6. Összesen	91	1 526	373	1 990	14 121	9 526	897	24 544
2. A házasságkötések százalékos megoszlása								
3. Mezőgazdasági	30,2	0,9	0,1	—	50,5	10,6	7,1	—
4. Fizikai	56,6	91,0	23,2	—	44,6	83,0	36,9	—
5. Szellemi	13,2	8,1	76,7	—	4,9	6,4	56,0	—
6. Összesen	100,0	100,0	100,0	—	100,0	100,0	100,0	—
3. Mezőgazdasági	65,5	33,3	1,2	100,0	86,9	12,3	0,8	100,0
4. Fizikai	3,4	91,0	5,6	100,0	43,3	54,4	2,3	100,0
5. Szellemi	2,9	29,4	67,7	100,0	38,1	33,9	28,0	100,0
7. A homogámia indexe	41,4	91,0	71,9	85,5	63,9	65,7	37,3	63,3

Горизонтальная графа и вертикальная графа : См. табл. 3.
Heading and lateral text : See Table 3.

tekintve az első szembetűnő jelenség az, hogy Budapesten a homogámia indexe mindkét rétegre vonatkoztatva magasabb, mint az ország többi területein. A jelenség összetevői az ország Budapest nélkül vizsgált területein különbözők akkor, ha a férjek, vagy a feleségek oldaláról vizsgáljuk őket. Bár a fizikai réteghez tartozó férjek többsége ugyanilyen foglalkozású nőt vesz feleségül, viszonylag sokan választanak mezőgazdasági réteghez tartozó házastársat is. A szellemi foglalkozású férjek házastársainak mintegy háromnegyede szellemi, de közel negyedrésze fizikai foglalkozású. A nőknél bizonyos mértékig módosul a helyzet, a fizikai réteghez tartozó nők között igen kicsiny a nem fizikai foglalkozású férjeket választók száma, míg a szellemi foglalkozású nők között a fizikai és a szellemi rétegbeli férjet választók aránya közel azonos.

Budapesten ez a kép módosul. Itt mind a fizikai, mind a szellemi foglalkozású férjek körülbelül háromnegyed része azonos rétegbelivel házasodik, hasonlóan a fizikai réteghez tartozó menyasszonyok is. A szellemi foglalkozású menyasszonyok ezzel szemben már viszonylag nagy hányada, mintegy 38 százaléka fizikai foglalkozású házastársat választ. A két réteg házasodási szokásaiban tapasztalható viszonylag nagy különbség elsősorban az egyes rétegek Budapest és az ország többi területei tekintetében fennálló eltérő összetételével magyarázható. Amint már arra utaltunk is, a fizikai

foglalkozásúak rétege az ország Budapest nélkül vizsgált területein jelentős számban mezőgazdasági eredetű, ami házasodási szokásaikat a mezőgazdasági réteg irányában meghatározza. Érdekes azonban, hogy ez, a mezőgazdasági foglalkozásúakkal való viszonylag gyakori házasodás csak a fizikai foglalkozású férfiaknál tapasztalható, a nőknél alig, míg a mezőgazdasági foglalkozású nők igen nagy arányban házasodnak fizikai rétegbeli férfiakkal. Ugyanez nem mondható el a mezőgazdasági rétegbeli férfiakról. Véleményünk szerint itt a házassági mobilitásnak, mint a nők mobilitása egyik fontos formájának hatása tükröződik, a fiatal, házasuló korban levő mezőgazdasági foglalkozású nők számára a nem mezőgazdasági fizikai dolgozók rétege (elsősorban a szakmunkások, bányászok stb.) magasabb társadalmi értékűnek tűnik saját rétegüknél. A fizikai foglalkozásúak házassági mobilitását ezek szerint az ország Budapest nélkül számított területein a mezőgazdasági réteggel sok tekintetben egybefolyó volta határozza meg. A szellemi foglalkozásúak rétege mint származását, mint pedig az e rétegbe sorolás szempontjából betöltött munkakört tekintve legalább annyira heterogén, mint a fizikaiaké. Ez nyomja rá bélyegét házasodási szokásaikra is. Mind Budapesten, mind pedig az ország Budapest nélkül vizsgált területein nagyjából hasonló, de eltérő intenzitású jelenségnek lehetünk tanúi : a szellemi réteghez tartozó férfiak aránylag kis mértékben házasodnak nem szellemi foglalkozású menyasszonyokkal, míg a szellemi foglalkozású nők között aránylag gyakori a fizikai rétegbeli férfiakkal való házasságkötés. Ami a nőket illeti, ez a jelenség az ország Budapesten kívüli területein még fokozottabb mértékben érvényesül. A jelenség egyik — és talán igen fontos — oka a szellemi foglalkozású férfiak és nők különböző foglalkozási és műveltségi színvonala. A férfiak között több a magasabb iskolai végzettségű és műveltségi színvonalú, akik inkább keresik a hasonló műveltségi színvonalon álló nők társaságát. A szellemi foglalkozású nők között gyakori ezzel szemben az olyan foglalkozású és munkahelyű (műhelyírnok, gépírónő, adminisztrátor stb.), akiknek számára a szakképzett fizikai dolgozók társasága, illetőleg az ilyenekkel való házasságkötés társadalmilag előnyös. E mellett — amint majd később utalunk is rá — a fiatal szakmunkások műveltségi színvonala ma már egyre magasabb és ezért a szellemi foglalkozású nőkkel kötött házasságaik is gyakoribbak. Budapesten a fizikai foglalkozású férfiak — éppen a budapesti munkásság magasabb műveltségi színvonala következtében — nagyobb arányban házasodnak szellemi rétegbeli menyasszonyokkal, mint vidéken.

A Budapest és a vidék közötti különbségek akkor is jelentkeznek, ha a házasságkötéseket aszerint vizsgáljuk, hogy a menyasszony a házasságkötéskor kereső, vagy eltartott volt-e. Azoknál a házasságkötéseknél, amelyekben a feleség a házasságkötéskor kereső volt, a homogámia indexe Budapesten kisebb, az ország egyéb területein pedig nagyobb mint az eltartott nők házasságkötéseinél. A homogámia részindexei igen nagy különbségeket mutatnak aszerint, hogy a menyasszony kereső volt-e vagy eltartott. A kereső menyasszony esetében a mezőgazdaságiakra számított index Budapesten alig 24%, tehát az összes olyan házasságkötéseknek, amelyeknél a házasfelek mezőgazdaságiak voltak, csak egynegyede esetében volt mindkét fél mezőgazdasági. Az eltartott menyasszonyok esetében az arány valamelyest nagyobb, meghaladja a 40%-ot, igaz, hogy az ilyen házasságkötések súlya az összes házasságkötések között viszonylag kicsiny. Budapesten mind

a fizikai, mind pedig a szellemi foglalkozásúak rétegében magasabb a homogámia indexe az eltartott feleségek esetében, mind a keresőknél. Úgy tűnik tehát, hogy abban az esetben, ha a menyasszony eltartott, az ugyanabból a rétegből való házasságkötések aránya növekszik. Az 5. tábla adatainak vizsgálata azonban arra mutat, hogy ez a jelenség Budapesten elsősorban a fizikai foglalkozásúaknál tapasztalható, a szellemiek esetében a házasulók társadalmi rétegek szerinti megoszlása a kereső és az eltartott menyasszonyok esetében is egészen közel áll egymáshoz. Az igen kis súlyú mezőgazdaságiak házasságkötési szokásai nagy mértékben különböznek egymástól a szerint, hogy kereső, vagy eltartott menyasszonyokról van-e szó. Az eltartott menyasszonyok esetében a mezőgazdasági réteghez tartozó férfiak elsősorban ugyanilyen réteghez tartozó nőket vesznek feleségül, míg akkor ha a menyasszony kereső, a mezőgazdasági rétegbeli férfiak legnagyobb arányban fizikai foglalkozású feleségekkel házasodnak. A mezőgazdasági foglalkozásúaknál Budapesten jobban élnek a korábbi tudatformák az eltartott menyasszonyokkal kötött házasságok esetében. A feleségek oldaláról nézve, mind a kereső, mind pedig az eltartott mezőgazdasági foglalkozású nők elsősorban fizikai rétegbeli férfiakkal kötnek házasságot, és így a munkások soraiba rétegződnek át. A mezőgazdasági népesség házasodási szokásaiban Budapesten tapasztalható különbségek kisebb mértékben ugyan, de az ország többi területein is tapasztalhatók, elsősorban a férfiaknál : a mezőgazdasági rétegbeli férfiak nagyobb arányban házasodnak saját rétegbeliekkel, ha a menyasszony a házasságkötéskor eltartott. A menyasszonyoknál ez a koncentráció már nem tapasztalható, igen sok a mind a kereső, mind pedig az eltartott mezőgazdasági rétegbeli nők között a fizikai foglalkozású férfiakkal házasodó. E jelenség részben arra is visszavezethető, hogy a mezőgazdasági réteghez tartozó házasulók között a nők száma mind az eltartott, mind pedig a kereső menyasszonyok esetében jóval magasabb a férfiakénál.

A fizikai foglalkozásúak rétegénél az ország Budapest nélkül számított területein az eltartott menyasszonyok esetében a férfiaknak közel a fele mezőgazdasági nővel házasodik, míg a kereső menyasszonyoknál ez az arány nagyjából megoszlik a mezőgazdasági és szellemi rétegbeli nők között. Az eltartott nőkkel történő házasságkötéseknél feltételezhetően azok a fizikai foglalkozású férfiak választanak nagy arányban mezőgazdasági rétegbeli feleséget, akik a parasztság soraiból rétegeződtek át és családi, ismeretségi körük még paraszti. Ezt részben az is alátámasztja, hogy Budapesten is megfigyelhető ez a jelenség, persze a házasodásra képes mezőgazdasági foglalkozású nők kis számát tekintve, csak igen alacsony arányban. A fizikai réteghez tartozó nők — a férfiakkal ellentétben — gyakorlatilag alig házasodnak mezőgazdasági foglalkozású férfiakkal és a 4. és 5. tábla tanúsága szerint szellemiekkel sem. Mindez bizonyos mértékig arra mutat, hogy a nők kereső volta sok tekintetben megváltoztatja a házasodási szokásokat, elsősorban úgy, hogy alkalmat ad a munkahelyen, illetőleg az ezzel összefüggő alkalmak során történő megismerkedésre.

Nézzük meg végül a szellemi réteghez tartozó vidéki népesség házasodási szokásait. A kereső és az eltartott menyasszonyok szerint bontott házasságoknál talán itt tapasztalhatók a legnagyobb különbségek. Az eltartott feleségek esetében a szellemi rétegre számított homogámia indexe alig haladja meg a 37%-ot, míg a kereső feleségeknél a másik két réteghez hasonló

nagyságrendű, 60% fölött van. Az eltartott feleségek esetében a szellemi foglalkozású férjek házasságkötései közel egyenletesen oszlanak meg a három réteg között, a legkisebb arányban éppen a szellemi rétegbeli nőkkel kötnek házasságot. A kereső feleségek esetében a szellemi foglalkozású férjek túlnyomó többsége szellemi rétegbeli nővel köt házasságot, mintegy ötödrészük pedig fizikai foglalkozásúakkal. A feleségek oldaláról nézve a jelenség némileg módosul, a szellemi foglalkozású kereső feleségek többsége szellemi rétegbeli férjet választ ugyan, de közel hasonló arányban mennek férjhez fizikai foglalkozású férfiakhoz is. Az eltartott feleségek esetében a szellemiekkel házasodók aránya megnövekszik, a fizikai rétegbeli férfiakkal kötött házasságok aránya pedig erősen csökken, bár még mindig eléggé magas, az eltartott szellemi rétegbeli nők házasságkötéseinek mintegy egyharmada.

6. Asszociációs indexek társadalmi rétegek szerint az összes házasságkötésekre számítva 1959—1960

Показатели ассоциации по общественным слоям считая все браки в 1959—1960 гг.

Assortative Ratios Based on Total Marriages, 1959—1960

A férj társadalmi rétege (1)	A feleség társadalmi rétege (2)					
	mezőgazdasági (3)	fizikai (4)	szellemi (5)	mezőgazdasági (3)	fizikai (4)	szellemi (5)
	Budapest			Magyarország Budapest nélkül (6)		
1. Mezőgazdasági	[1]	0,945	0,389	*1,951*	0,336	0,193
2. Fizikai	0,804	*1,260*	0,561	0,715	*1,419*	0,715
3. Szellemi	0,333	0,439	*1,974*	0,294	0,570	*3,803*
4. Teljes asszociáció	1,417			1,734		

[1] A kis esetszám miatt értékelhetetlen.

Горизонтальная графа: (1) Общественный слой мужа; (2) общественный слой жены; (3) сельскохозяйственный; (4) физический; (5) умственный; (6) Венгрия за исключением Будапешта.

Вертикальная графа: 1. Сельскохозяйственный; 2. физический; 3. умственный; 4. полная ассоциация.

Heading: (1) Social stratum of the husband, (2) social stratum of the wife; (3) agricultural; (4) manual; (5) non-manual occupations; (6) Hungary excluding Budapest.

Lateral text: 1. Agricultural, 2. manual; 3. non-manual occupations; 4. index of association.

Vizsgáljuk meg ezután az asszociáció indexeit, tehát a tényleges és a lehetséges házasságkötések számát társadalmi rétegek szerint. Először Budapest és a vidék adataival foglalkozunk. A 3. táblán látható, hogy a homogámia indexe Budapesten magasabb, mint az ország többi területein. A 6. tábla viszont arról tudósit, hogy a teljes asszociáció a fővárosban kisebb, mint az ország Budapest nélkül számított területein. Mindez azt jelenti, hogy bár Budapesten a házasságkötések között magasabb a saját rétegbelivel házasodók aránya, a tényleges lehetőségekhez képest kevesebben házasodnak saját rétegbelivel, annak ellenére, hogy a szellemi és a fizikai réteghez tartozó házasulók aránya a fővárosban közel egyenlő. Ami az egyes rétegekre számított asszociációs indexeket illeti, mind a fizikai, mind pedig a szellemi réteg esetében kisebbek Budapesten az asszociációs indexek, mint vidéken, tehát a saját rétegbelivel történő házasodás a lehetséges értéket a fővárosban kisebb mértékben haladja meg, mint a vidéken. A homogámia indexei ezzel szemben éppen fordított arányúak, Budapesten jóval magasabbak. Mire utalnak ezek

az adatok? Elsősorban arra, hogy Budapesten a népesség foglalkozási szempontból kevert és a társadalmi érintkezés a különböző foglalkozási rétegek között a fővárosban jóval nagyobb, mint vidéken. E mellett az egyes társadalmi rétegekhez tartozók (ez Budapesten csak a fizikaiakra és a szellemiekre vonatkozik) eloszlása egyenletesebb, mint az ország többi területein, így a megfelelő házastárs kiválasztásakor a véletlen nagyobb szerepet játszhat, mind vidéken. Az asszociációs index nagysága ugyanis éppen a tudatos párválasztási szokásra utal, ha a házasságkötések a véletlen megoszláshoz közelebb állnak, úgy az index — mint erre már utaltunk — az egységhez közeledik. Ha a mindkét nemű házasulók társadalmi rétegek szerinti megoszlása nagyjából hasonló, akkor a saját rétegbelivel kötendő házasság igényének kielégülése sokkal inkább függ a véletlentől, mint abban az esetben, ha a számbajöhető házastársak száma, illetőleg aránya a házasulók között kicsiny. Ez utóbbi esetben a megfelelő házastárs választásának igénye tudatos válogatással elégíthető csak ki, amit az asszociációs index emelkedése jelez. Ha az asszociációs index egyenletlen foglalkozási megoszlás mellett sem növekszik, vagy csak kis mértékben emelkedik, úgy a házasságkötések zártsága, a házassági mobilitás nem, vagy csak alig függ az egyes társadalmi rétegekhez tartozó személyek tudatos olyan irányú törekvésétől, hogy saját rétegbeli házastársat válasszanak. Az index értékelésekor éppen ezért különbséget kell tenni a vizsgált tulajdonsággal rendelkező házastárs választása iránti szubjektív igény és a kívánt tulajdonságot (jelen esetben a saját társadalmi csoporthoz való tartozást) valóban tudatosan figyelembe vevő magatartás között. A budapesti kisebb arányú házassági mobilitás okai között tehát feltehetően nagy súllyal szerepel az is, hogy a fővárosban — éppen a szóbajöhető házastársak viszonylag nagy száma következtében — az egyes rétegek házasodási endogámiájára irányuló törekvések nem tudatosodnak olyan mértékben, mint vidéken.

A menyasszony kereső, illetőleg eltartott volta is különbségeket okoz az asszociációs indexek alakulásában. Ha Budapesten vizsgáljuk meg a kereső és az eltartott menyasszonyok házasságkötéseinek asszociációs indexeit, úgy azt látjuk, hogy a keresők esetében az index magasabb, mint az eltartottaknál. A különbség mindenesetre igen csekély és nem is okvetlenül jelent tényleges különbséget, annál inkább eltérnek azonban a szellemi foglalkozásúak budapesti házasságkötéseinek asszociációs indexei. Az eltartottak esetében a ténylegesen saját rétegbelivel kötött házasságok száma mintegy három és félszerese a valószínű értéknek, míg a keresőknél az index még a valószínű érték kétszeresét sem éri el. És bár nem hasonló arányban, de irányában megegyezően alakul ebben az esetben a homogámia és asszociáció indexe, arra utalva, hogy azoknál a házasságkötéseknél, amelyeknél a feleség eltartott — részben a szóbajöhető feleségek kis száma miatt is — a szellemi rétegbeliek Budapesten igen nagy arányban tudatosan saját rétegbelivel kívánnak házasságot kötni. A kereső menyasszonyok esetében szintén a szellemieknél a legnagyobb a saját rétegbelivel való házasodás iránti hajlam, de kisebb mértékben, mint az eltartottaknál.

Az ország Budapest nélkül vizsgált területén az asszociációs index alakulása hasonló a fővárosihoz, csak a különbségek jóval nagyobbak. A mezőgazdasági foglalkozásúaknál (ez a réteg a fővárosban a kis esetszám miatt nem volt értékelhető) mind a homogámia, mind pedig az asszociáció

indexe nagyobb a kereső menyasszonyok esetében, mint az eltartottaknál, tehát a kereső mezőgazdasági foglalkozásúak ténylegesen és a véletlen lehetőségekhez képest is inkább házasodnak saját rétegbelivel, feltehetően azért, mert a paraszti népesség házassági kapcsolatának munkakapcsolat jellege még sok tekintetben fennáll. A fizikai foglalkozásúaknál az asszociációs index a kereső és az eltartott menyasszonyok esetében közel egyenlő, hasonlóan a homogámia indexéhez, itt tehát a feleség kereső volta a házasodási szokások terén nem okoz nagy különbségeket.

7. Asszociációs indexek társadalmi rétegek szerint, 1959—1960 (kereső feleségek)

Показатели ассоциации по общественным слоям в 1959—1960 гг. (Самодеятельные жены)

Assortative Ratios (Marriages with Gainfully Occupied wives) 1959—1960

A férj társadalmi rétege (1)	A feleség társadalmi rétege (2)					
	mezőgazdasági (3)	fizikai (4)	szellemi (5)	mezőgazdasági (3)	fizikai (4)	szellemi (5)
	Budapest			Magyarország Budapest nélkül (6)		
1. Mezőgazdasági	[1]	1,082	0,456	*2,312*	0,351	0,211
2. Fizikai	0,774	*1,267*	0,584	0,678	*1,428*	0,727
3. Szellemi	0,195	0,449	*1,869*	0,198	0,502	*3,033*
4. Teljes asszociáció	1,414			1,817		

[1] A kis esetszám miatt értékelhetetlen.

Горизонтальная графа и вертикальная графа : См. табл. 6.
Heading and lateral text: See Table 6.

8. Asszociációs indexek társadalmi rétegek szerint, 1959—1960 (eltartott feleségek)

Показатели ассоциации по общественным слоям в 1959—1960 гг. (Не самодеятельныэ жены)

Assortative Ratios (Dependent Wives), 1959—1960

A férj társadalmi rétege (1)	A feleség társadalmi rétege (2)					
	mezőgazdasági (3)	fizikai (4)	szellemi (5)	mezőgazdasági (3)	fizikai (4)	szellemi (5)
	Budapest			Magyarország Budapest nélkül (6)		
1. Mezőgazdasági	*13,0*[1]	0,437	0,063	*1,511*	0,318	0,211
2. Fizikai	0,734	*1,186*	0,303	0,753	*1,401*	0,623
3. Szellemi	0,632	0,383	*3,614*	0,663	0,872	*7,679*
4. Teljes asszociáció	1,359			1,490		

[1] Részben értékelhetetlen adat.

Горизонтальная графа и вертикальная графа : См. табл. 6.
Heading and lateral text: See Table 6.

Mind a kereső mind pedig az eltartott menyasszonyok esetében viszonylag magas a fizikai rétegbeli férfiak mezőgazdasági foglalkozású nőkkel való házasságkötési hajlandósága. Említettük már, hogy ez a megállapítás feltehetően elsősorban a paraszti származású fizikai dolgozókra érvényes, az ilyenek hajlamosak inkább a számukra hagyományosabb társadalmi bázist

jelentő parasztságból való házasodásra. A mezőgazdaságból származó fizikai dolgozók egy része ingázik, vagy csak ideiglenesen lakik munkahelyén, de családi kapcsolatai, baráti, ismeretségi köre a faluból származik és feltehetőleg nagy számban a faluból is házasodik. A vidéki ipari üzemek fizikai dolgozói pedig igen sok szállal kötődnek a falu társadalmához.

Az elmondottaknak megfelelően, a mezőgazdasági foglalkozású nők nagy számban hajlamosak a fizikai rétegbeli férfiakkal való házasságkötésre, függetlenül attól, hogy keresők-e, vagy eltartottak.

A szellemi foglalkozásúak rétegében az eltartott menyasszonyok esetében az asszociáció indexe rendkívül magas, közel nyolcszorosa a tényleges házasságkötések száma a valószínű értéknek. Az adatok arra utalnak, hogy — Budapesthez hasonlóan — a szellemiek rétege hajlamos leginkább a házasodási endogámiára, különösen az eltartott menyasszonyok esetében, mert itt a szóbajöhető házastársak száma csekély.

A HÁZASSÁGI MOBILITÁS KOR ÉS CSALÁDI ÁLLAPOT SZERINT

A házassági mobilitásban a feleség kereső vagy eltartott volta szerint jelentkező különbségek sok tekintetben tükrözik a társadalom átalakulásának folyamatát. A kor és a családi állapot szerinti vizsgálat e két fontos demográfiai ismérvnek a házassági mobilitásra gyakorolt hatására utal és bizonyos mértékig elősegíti a már kifejtett összefüggések újabb oldalról történő megvilágítását. A következőkben ezért az 1959—1960. évek átlagára számított házasságkötésekből a mobilitás korcsoportok szerinti alakulásának bemutatását kíséreljük meg, részben családi állapot szerint is. A korcsoportok mindenkor a férj korcsoportjai, de mivel a férjek és a feleségek kora között közismerten szoros összefüggés van, ennek a tényezőnek zavaró hatásától eltekintettünk. A családi állapot mindig a férj házasságkötéskori családi állapota, kivéve a protogám házasságkötéseket.

A vizsgálatokat elsősorban az asszociációs indexekre alapozzuk. Nem foglalkozunk, illetőleg csak érintjük az egyes korcsoporthoz tartozó házasulók számának vizsgálatát, mert célunk az adott korcsoportokra jellemző házasságkötési szokások bemutatása és nem az egyes korcsoportoknak az összes házasságkötésekben elfoglalt súlyának elemzése. Az egyes családi állapotokhoz tartozó összefoglaló asszociációs indexeket a 9. táblán tüntetjük fel. A tábla adataiból mindenekelőtt azt állapíthatjuk meg, hogy bármely családi állapothoz tartozzanak is a házasfelek, az egyes társadalmi rétegek tagjai közötti összeházasodás hajlandósága, az előző részben kifejtetteknek megfelelően, minden rétegnél magas és meghaladja a várt értéket. Az egyes társadalmi rétegek tagjaiban tehát nagy az ugyanazon réteghez tartozókkal való házasságkötési hajlam, amit az a körülmény is jelez, hogy abban az esetben, ha egy vizsgált réteg aránya a házasságra lépők között viszonylag alacsony, az asszociáció indexe nagy mértékben növekszik. A másik csoporttal való házasságkötések gyakorisága sehol sem éri el a várt értéket, az egyes csoportok tehát házasságkötés szempontjából rendkívül zártnak tűnnek.

Rendkívül nagy az elvált mezőgazdaságiak és az özvegy szellemiek azonos csoportból való házasodási hajlandósága, különösen az elvált mezőgazdasági foglalkozásúak házasodnak igen nagy gyakorisággal, a valószínű értéket közel ötszörösen meghaladva az ugyanazon rétegbe tartozókkal.

A családi állapot szerinti vizsgálat összefoglaló adatai azt jelzik, hogy a legkiegyenlítettebb házasodási mobilitást a fizikai foglalkozású nőtlen vőlegényeknek hajadon menyasszonyokkal való házasságkötései esetében találjuk. Az adatok e mellett azt is bizonyítják, hogy az újraházasulóknál általában nagyobb az ugyanazon társadalmi rétegből történő házasság igénye.

Az összesített adatoknak korcsoportok szerinti alakulását a II. ábrán tüntetjük fel. Az ábra adatai első rátekintésre arról győznek meg, hogy az asszociáció mértéke jelentős részben a kor függvénye, az átlagtól, a családi állapot egészére számított indextől az egyes korcsoportok indexei erősen eltérnek.

9. Az asszociáció összefoglaló indexei a férj családi állapota szerint, 1959—1960
Конспектные показатели ассоциации по прежнему семейному состоянию мужа
Assortative Ratios by the Previous Marital Status of the Husband

A férj társadalmi rétege (1)	A feleség társadalmi rétege (2)			%
	mezőgazdasági (3)	fizikai (4)	szellemi (5)	
Összes vőlegény összes menyasszonnyal (6)				
1. Mezőgazdasági	2,4095	0,3135	0,1622	22,5
2. Fizikai	0,6942	1,3861	0,6715	60,2
3. Szellemi	0,2373	0,5498	3,2214	17,3
%	*34,3*	*44,9*	*20,8*	*100,0*
Nőtlen vőlegény hajadon menyasszonnyal (7)				
1. Mezőgazdasági	2,1346	0,3358	0,1753	24,1
2. Fizikai	0,7423	1,3886	0,6934	59,7
3. Szellemi	0,2595	0,5575	3,3572	16,2
%	*38,7*	*41,4*	*19,9*	*100,0*
Özvegy vőlegények bármely családi állapotú menyasszonnyal (8)				
1. Mezőgazdasági	2,3288	0,3048	0,1265	31,4
2. Fizikai	0,4607	1,5082	0,6860	53,5
3. Szellemi	0,1458	0,6479	3,9208	15,1
%	*35,8*	*48,0*	*16,2*	*100,0*
Elvált vőlegények bármely családi állapotú menyasszonnyal (9)				
1. Mezőgazdasági	4,6316	0,2545	0,1341	13,1
2. Fizikai	0,5441	1,3466	0,5991	63,2
3. Szellemi	0,2048	0,4891	2,5472	23,7
%	*17,8*	*54,9*	*27,3*	*100,0*

Горизонтальная графа: (1) Общественный слой мужа; (2) общественный слой. (3) Сельскохозяйственные, (4) физические, (5) умственные занятия. (6) Браки всего (7) Неженатые женихи и незамужние невесты. (8) Вдовые женихи. (9) Разведенные женихи.
Вертикальная графа: 1. Сельскохозяйственные, 2. физические, 3. умственные занятия.
Heading: (1) Social stratum of the husband; (2) social stratum of the wife. (3) Agricultural (4) manual, (5) non-manual occupations. (6) Total marriages. (7) Single bridegrooms and single brides. (8) Widowed bridegrooms. (9) Divorced bridegrooms.
Lateral text: 1. Agricultural, 2. manual, 3. non-manual occupations.

Az ábrából két lényeges következtetés vonható le: 1) a szellemi foglalkozásúak görbéi minden egyes családi állapot esetében alapvetően különböznek a másik két réteg görbéitől, képük azonban minden esetben hasonló. 2) Az elvált mezőgazdasági foglalkozásúak görbéje bármely családi állapot minden társadalmi rétegére számított görbéjétől teljesen eltér. Nézzük meg

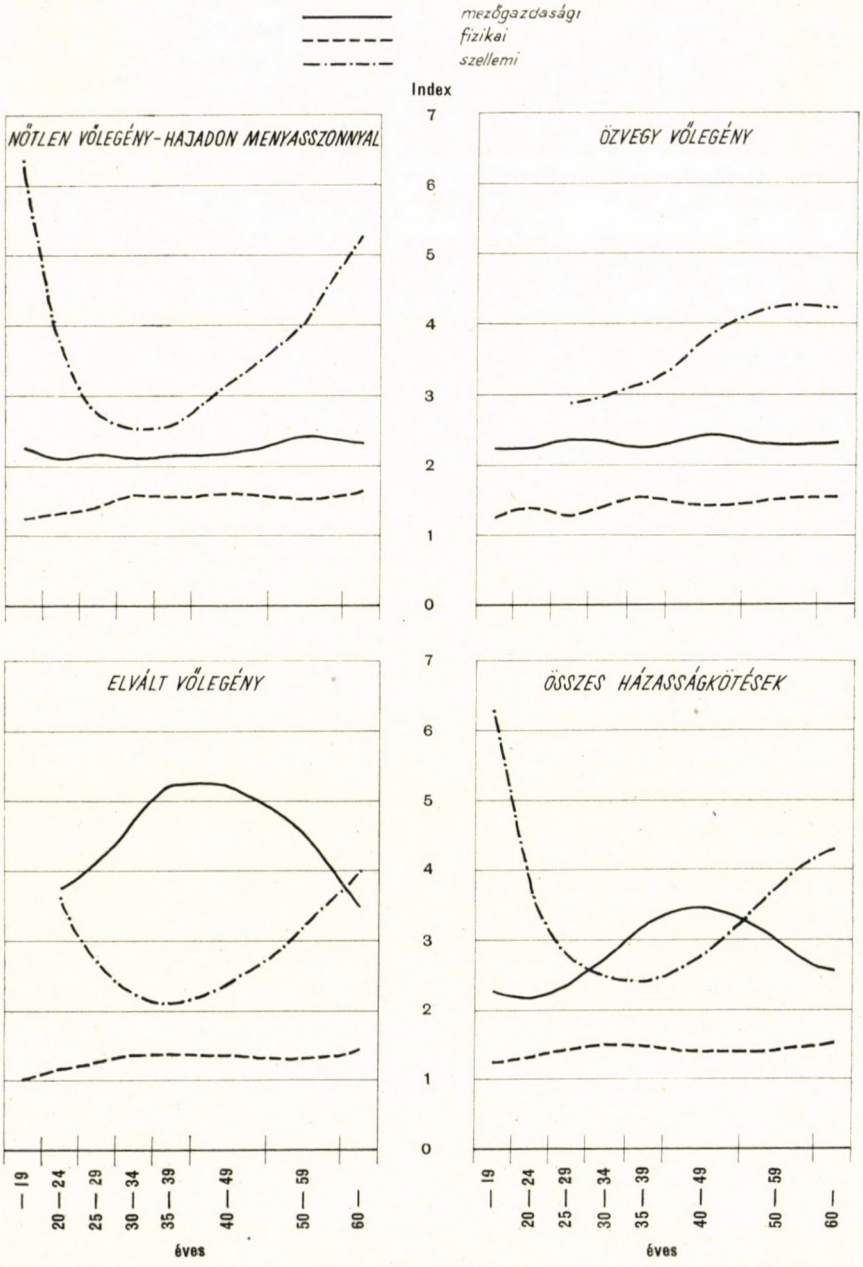

II. Asszociációs indexek kor és családi állapot szerint, társadalmi csoportonként, 1959—1960

Показатели ассоциации по возрасту и семейному состоянию, согласно общественным группам в 1959—1960 гг.

Index Numbers of Association by Social Strata, Age and Previous Marital Status of Husband, 1959—1960

az indexeket közelebbről. A szellemi foglalkozásúakra számított görbe minden társadalmi réteg esetében jellegzetes U alakú. (Az özvegyeknél a 20 éven aluliakra és a 20—24 évesekre a kis esetszám miatt nem számítottunk indexet.) A szellemi foglalkozásúak társadalmi rétegében a szellemi foglalkozású házastárs választása iránti igény rendkívül magas, a legfiatalabb és a legidősebb korcsoportok esetében a legnagyobb, a 30—39 éveseknél pedig a legkisebb. Az indexek sajátos alakulása több tényező hatását tükrözi. A szellemi foglalkozású vőlegények és menyasszonyok aránya az összes házasulók között a legfiatalabb és a legidősebb korcsoportokban a legkisebb, a 30—39 évesek között pedig viszonylag a legmagasabb. A fiatal és az idős korcsoportokban a legkisebb a saját rétegükből házasodó szellemi foglalkozásúak aránya is, de a kis arányoknak megfelelően várt értékhez képest a ténylegesen szellemivel házasulók száma magas, ezért az asszociációs index is magas értéket mutat. A 30—39 évesek korcsoportjában a szellemi foglalkozásúak egymás közötti házasságkötéseinek száma viszonylag a legnagyobb, de ez a várt értékhez is közelebb esik, mert eloszlásuk egyenletesebb, a tudatos válogatás ebben az esetben csökkent mértékű. A szellemi foglalkozásúak házasságkötési hajlandóságára tehát az a jellemző, hogy a fiatalabb korcsoportokban számuk az összes házasságra lépők között viszonylag alacsony, és így az ugyanazon rétegből házasulók valószínű száma is kicsiny, míg a ténylegesen e rétegen belül házasulók — annak ellenére, hogy nagy mértékben házasulnak más rétegbeliekkel is — a valószínű értéknél jóval többen vannak. A későbbi életkorban arányuk növekedik, ennek megfelelően nő annak a valószínűsége is, hogy szellemi dolgozó ugyanezen csoportba tartozóval kössön házasságot. A ténylegesen e rétegbeliekkel házasulók száma is nagy, a más rétegekhez tartozókkal viszonylag jóval kevesebben kötnek házasságot, mint a fiatalabbak között. Miután a valószínű érték is megnövekszik, az asszociáció indexe csökken, a kép tehát kiegyenlítettebbé válik. Az idősebb korcsoportokban lényegében ugyanaz a jelenség ismétlődik meg, mint a legfiatalabbak között: csökken a szellemi foglalkozásúak aránya, de a kis valószínűség mellett a tényleges értékek magasak. Az adatok mindenesetre jól jellemzik a szellemi foglalkozásúak rétegének nagy zártságát, hiszen még az egyenletesebb eloszlásokat mutató korcsoportokban is igen magas az asszociáció indexe.

A mezőgazdasági foglalkozásúak asszociációs indexei a protogám házasságkötések, valamint az özvegyek házasságkötései esetében a kortól lényegében függetlenek. Az elvált családi állapotú vőlegények házasságkötéseire számított indexek azonban az előző két családi állapotra számítottaknál jóval magasabbak és jellegzetes görbét írnak le, amely először emelkedik, a 35—49 éveseknél tetőzik, majd ismét csökken és a 60 éves és idősebbek korcsoportjában éri el a minimumot. E jelenség oka formailag a szellemi foglalkozásúaknál tapasztalttal rokon, a középső korcsoportban aránylag kicsiny a mindkét nembeli házasulók között a mezőgazdasági foglalkozásúak aránya, de az új házasságkötésnél a házastárs kiválasztásakor az alacsony megoszlás következtében kis valószínű értéknél jóval nagyobb. A fiatal és az idősebb korcsoportokban kiegyenlítettebb a házasulók társadalmi rétegek szerinti megoszlása, a mezőgazdasági foglalkozásúak aránya is növekszik, így nagyobb a valószínűsége annak, hogy tudatos válogatás nélkül ugyanazon rétegbelivel kössenek házasságot. A tényleges házasságkötések száma tehát

megközelíti a várható értéket. Az indexek mindenesetre azt mutatják, hogy az elvált mezőgazdasági foglalkozású vőlegények körében az endogámiára való hajlam igen nagy.

A fizikai dolgozóknál a növekvő korral az asszociációs indexek tulajdonképpen mindegyik családi állapot esetében növekednek, de ez az emelkedés minimális, különösen akkor, ha a szellemi és a mezőgazdasági foglalkozásúak indexeit szemléljük. A kor és az ugyanazon rétegből való házasodási hajlandóság között a fizikai dolgozók esetében tehát csak minimális pozitív kapcsolatot találhatunk.

Igen jellemzőek a rétegek közötti asszociációt kifejező indexek. A III. ábrán az adott társadalmi réteghez tartozó férjek más társadalmi rétegbeli feleségekkel való házasságkötéseire számított indexek szerepelnek. A protogám házasságkötéseknél a szellemi foglalkozású férjeknek fizikai és mezőgazdasági feleségekkel történt házasságkötési hajlandósága nem éri el a valószínű értéket és a fizikaiak tekintetében a korral általában csökken, a mezőgazdaságiak vonatkozásában pedig először csökken, majd az idősebb korokban növekszik. A fizikai foglalkozású férjek esetében a legfiatalabb korcsoportban a szellemi foglalkozású menyasszonyokkal való házasságkötések száma viszont meghaladja a várt értéket, az idősebb korcsoportokban hullámzásokkal csökken. A mezőgazdaságiakkal való házasságkötéseiket illetően csak annyit lehet megjegyezni, hogy fiatalabb korban az index valamivel magasabb, mint az idősebbeknél. A mezőgazdasági foglalkozású férjek esetében a más rétegbeliekkel való házasságkötések tényleges száma a valószínű értékhez képest elenyésző. A szellemi foglalkozású özvegy vőlegényeknél a fizikai foglalkozású menyasszonyokkal való házasságkötések hajlandósága a korral növekszik, bár a várt értéket sehol nem éri el. A fizikai foglalkozású özvegy vőlegények viszonylag nagy számban, a fiatal korcsoportokban a várt értéket is meghaladva házasodnak szellemi foglalkozású menyasszonyokkal, bár ez a hajlandóságuk az idősebb korcsoportokban csökken. A mezőgazdasági foglalkozású özvegy vőlegények esetében a más rétegekből történő házasságkötésre való hajlandóság minimális. Ugyanez a kép az elvált mezőgazdasági foglalkozású vőlegényeknél is, akiknél igen kicsiny a más rétegbelivel való házasodásra irányuló hajlam. Az elváltaknál viszonylag a leghomogámabbak a házasságkötések. Ennek oka valószínűleg abban rejlik, hogy a válás a férfiaknál igen sok esetben az új házasság megkötése érdekében történik, az új házastárs pedig sokszor a férfi közvetlen munkakörnyezetében dolgozó nő, akinek társadalmi rétege gyakran ugyanaz mint a férfié.

A III. ábrából levonható egyik legfontosabb megállapítás a fizikai foglalkozású rétegeknek elsősorban a fiatal korban és a szellemi foglalkozásúak felé irányuló magas mobilitása. Annak eldöntésére, hogy a fizikai dolgozók mely csoportja hajlamos leginkább szellemi foglalkozású nőkkel való házasságkötésre, a bemutatott adatok alapján nincs mód, néhány lehetőségre az előző részben már utaltunk.

Befejezésül tekintsük át az egyes családi állapothoz tartozó vőlegények kor szerinti teljes asszociációs indexeit, amelyek a társadalmi rétegtől függetlenül jelzik az egész korcsoport zártságát.

Az összefoglaló indexeket a 10. táblán tüntettük fel. A teljes asszociáció indexei az egész csoport zártságát mérik és bizonyos mértékig függetlenek az egyes rétegekre számított indexektől is. A valószínű értékekhez képest

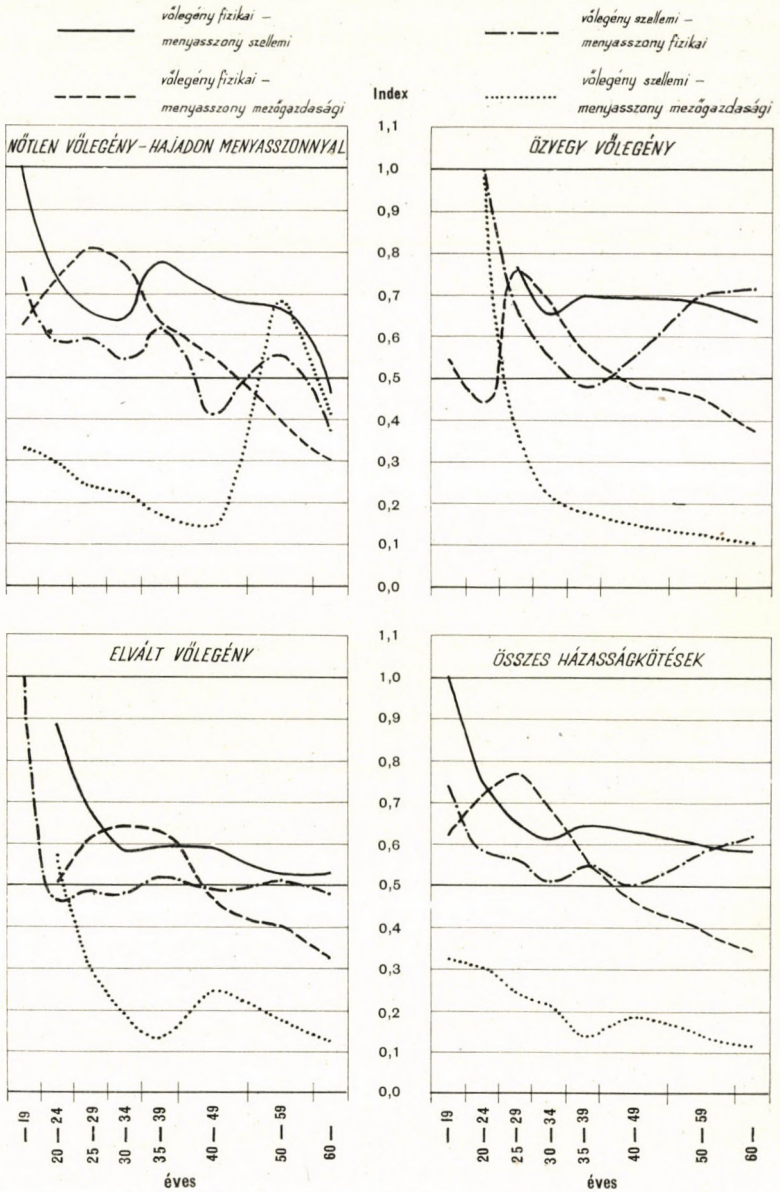

III. Az egyes rétegek közötti összeházasodást jelző asszociációs indexek kor és családi állapot szerint, 1959—1960

Показатели ассоциации изображающие браки среди различных слоев, по возрасту и семейному состоянию в 1959—1960 гг.

Index Numbers of Assortative Mating Showing Intergroup Marriages, by Age and Previous Marital Status of the Husband, 1959—1960

mért homogám házasságok száma átlagban az elvált vőlegények esetében, valamint a nőtlen vőlegényeknek hajadon menyasszonyokkal való házasságkötéseinél a legkisebb, és az özvegy férjek házasságkötéseinél a legnagyobb, bár meg kell jegyezni, hogy a különbségek általában nagyon kicsinyek. Az átlagtól való eltérés, tehát az adatoknak a kortól való függősége a protogám házasságkötések esetében a legnagyobb, jórészt azért, mert az újraházasulások viszonylag idősebb korban következnek be, így az átlag is az öregkori értékekhez esik közelebb. Az elsőízben házasságra lépők társadalmi rétegenkénti struktúrája — mindhárom réteget figyelembe véve — egyenletesebb, mint az újraházasulóké. Abban az esetben ugyanis, ha a házasságra lépők társadalmi rétegenkénti megoszlása arányos és az egyes csoportok összeházasodása is ezen arányokhoz közel áll, a homogámia, indexe magas, az asszociáció indexe pedig növekszik.

10. A házasságkötések asszociációja a férj korcsoportja és családi állapota szerint, 1959—1960
Показатели ассоциации браков по возрастной группе и прежнему семейному состоянию в 1959—1960 гг.
Index Numbers of Association by the Age Group and Previous Martital Status of the Husband, 1959—1960

Korcsoport (1)	Nőtlen vőlegény hajadon menyasszonnyal (2)	Özvegy (3)	Elvált (4)	Összes házasságkötések (5)
		vőlegény mindhárom családi állapotú menyasszonnyal		
Átlag	*1,746*	*1,893*	*1,701*	*1,765*
—20	1,455	1,412	.	1,454
20—24	1,652	1,643	1,416	1,642
25—29	1,829	1,606	1,581	1,811
30—34	1,988	1,837	1,739	1,940
35—39	1,967	1,965	1,737	1,920
40—49	2,021	1,846	1,697	1,842
50—59	1,947	1,893	1,699	1,857
60—	2,051	1,934	1,856	1,945

Горизонтальная графа: (1) Возрастные группы. (2) Неженатые женихи и незамужние невесты. (3) Вдовые — (4) разведенные женихи и невесты одного из трех семейных состояний. (5) Браки всего.

Heading: (1) Age groups. (2) Single bridegrooms and single brides. (3) Widowed — (4) divorced bridegrooms with all brides. (5) Total marriages.

Magas homogámia index mellett az asszociációs index csökken, ha a házasságra lépők társadalmi rétegek szerinti megoszlása kevésbé egyenletes, míg csökkenő mértékű homogámia mellett az asszociációs index is csökken, de attól függően, hogy a vőlegények és a menyasszonyok társadalmi rétegek szerinti megoszlása mennyire egyenletes.

A különféle családi állapotú házasulókra számított asszociációs indexek közötti eltérések nem nagyok és minden esetben magas az azonos rétegből való házasodásra irányuló törekvés. A másik jelenség, amelyet a 10. táblán észlelhetünk az, hogy az összeházasodási hajlandóság mértéke általában a kortól függ. A fiatalabb korcsoportokban a legalacsonyabb, a 30. korévnél idősebbek esetében nagyjából hasonló, hullámzó értékeket mutat. Az indexek alakulása arra utal, hogy a legfiatalabb korcsoportoktól az idősebbek felé haladva az egymással házasságra lépők társadalmi rétegek szerinti megoszlása viszonylag kiegyenlítettebbé válik (tehát a menyasszonyok társadalmi réte-

gek szerinti megoszlása hasonló a vőlegényekéhez) és az ugyanazon réteghez tartozók összeházasodása nagy mértékben növekszik. A házasságkötések zártsága, az ugyanazon réteghez tartozó házastárs választása iránti igény 30 éves korig erősen növekszik, majd ettől kezdve — társadalmi szinten nézve — lényegében nem változik. Ezt a tendenciát a ténylegesen homogám házasságok először süllyedő, majd növekvő aránya sem tudja egyensúlyozni. Az asszociációs indexeknek a korévektől, illetőleg korcsoportoktól függő alakulása mindegyik családi állapot esetében tapasztalható.

ÖSSZEFOGLALÓ KÖVETKEZTETÉSEK

Tanulmányunkban három társadalmi réteg házasodási szokásainak legfontosabb adatait elemeztük elsősorban abból a célból, hogy az egyes rétegek zártságára, illetőleg nyitott voltára következtethessünk. A vizsgálatokat először az 1948—1960 időszakra vonatkoztatva végeztük, majd a Budapest és az ország egyéb területei közötti különbségeket mutattuk be aszerint, hogy a menyasszony a házasságkötéskor kereső volt-e, vagy pedig eltartott. Ezután az 1959—1960 évek átlagos adatai alapján korcsoportonként és protogám házasságok, valamint az újraházasuló férj családi állapota szerint elemeztük az egyes társadalmi rétegek összeházasodását. A korcsoportok minden esetben a férj korcsoportjai voltak.

Az 1948—1960. időszakra számított adatok arra utalnak, hogy a társadalomnak a házasságkötések tekintetében megnyilvánuló zártsága lassan csökkenőben van. Ilyen rövid időszak természetesen nem ad alapot arra, hogy a jelenség alakulására és méreteire teljes biztonsággal következtethessünk, de a folyamat irányát és meglétét mindenesetre jelzi. Az egyes társadalmi rétegek adataira az a jellemző, hogy a fizikai foglalkozásúak mobilitása növekszik, a mezőgazdaságiaké csökken, míg a szellemi foglalkozásúaké hullámzó, de 1960-ban alacsonyabb, mint 1955-ben volt.

A legmobilabb — és a házasulók között egyben a legnagyobb arányú — réteg a fizikai foglalkozásúak rétege, a többi társadalmi réteggel szemben e rétegnél állanak legközelebb egymáshoz a várt és a tényleges adatok. A fizikai foglalkozásúak rétege társadalmi státusát tekintve természetesen jelentős mértékben inhomogén és különösen a szellemi foglalkozásúak felé számos, átmenetet képező foglalkozási csoportot is magába foglal. Részben ez lehet a magyarázata annak is, hogy a fizikai és a szellemi foglalkozásúak összeházasodása a fiatalabb korcsoportokban megközelíti, vagy el is éri az elméletileg várt értéket és a rétegek közötti házasodás tekintetében a későbbiekben is ez a kombináció viszonylag a leggyakoribb. A szellemi foglalkozásúaknak mezőgazdasági foglalkozásúakkal történő házasságkötései elenyészően kis számúak, a fizikai foglalkozású férfiaknak mezőgazdasági foglalkozású menyasszonyokkal történő házasságkötései valamivel gyakrabban fordulnak elő, általában az elméletileg várt érték felét érik el. A szellemi és mezőgazdasági foglalkozásúak összeházasodásának igen alacsony aránya jórészt valószínűleg nem a tudatos válogatás következménye, hanem sok esetben annak tudható be, hogy az általában városlakó szellemi foglalkozásúak viszonylag ritkán kerülnek társadalmi kapcsolatba a községekben lakó parasztsággal. Nagyjából hasonló alapon nyugvó, csak éppen fordított előjelű kapcsolat okozhatja a szellemi és a fizikai foglalkozásúak nagyobb

arányú összeházasodását is: mindkét társadalmi réteg elsősorban városlakó és így azonos környezetben él.

A Budapest és a vidék közötti különbségek elsősorban abban jelentkeznek, hogy a fővárosban a homogámia indexe magasabb, mint az ország egyéb területein, a teljes asszociáció viszont éppen Budapesten alacsonyabb, ahol tehát a szóbajöhető ugyanazon rétegbeli házastársak, viszonylag nagy száma következtében az egyes rétegek ama törekvése, hogy saját rétegbelivel kössön házasságot, nem tudatosodik olyan mértékben, mint a házasulók egyenetlenebb foglalkozás szerinti megoszlását mutató vidéken. Közrejátszik e mellett a földrajzi környezet integráló szerepe is.

Ha a szerint vizsgáljuk a házassági mobilitást, hogy a menyasszony a házasságkötéskor kereső, vagy eltartott volt-e, úgy megállapíthatjuk, hogy Budapesten a menyasszony kereső volta az ugyanazon rétegbelivel való házasságkötés arányának (tehát a homogámiának) csökkenése irányában hat. Az asszociáció ezzel szemben fordított előjelű, de különbségében nem szignifikáns. A fizikai és a szellemi foglalkozásúak között különbség van a tekintetben, hogy a szellemiek homogám házasodási hajlandósága jóval magasabb abban az esetben, ha a feleség eltartott. Az ország Budapest nélkül vizsgált területein elsősorban a mezőgazdasági foglalkozásúak házassági mobilitásában vannak nagyobb különbségek, mind a homogámia, mind az asszociáció indexe magasabb a kereső menyasszonyok esetében, mind az eltartottaknál, tehát a paraszti népességben a házasság munkakapcsolat jellege még sok tekintetben megmaradt. A fizikai foglalkozásúaknál a menyasszony kereső, vagy eltartott volta nem okoz nagyobb különbségeket a házasodási mobilitásban, míg a szellemiek rétegében az amúgy is magas endogámiára való hajlam az eltartott menyasszonyokkal kötött házasságokban különösen erősen jelentkezik.

Általánosságban és az összes házasságkötéseket tekintve az jellemző, hogy az egyes társadalmi rétegek elsősorban és az elméletileg várt értéket jóval meghaladva saját rétegbeliekkel házasodnak, még Budapesten is, ahol mind a fizikai mind pedig a szellemi foglalkozású házasulók aránya magas és így a véletlen válogatás lehetősége jóval nagyobb, mint az országos adatok esetében. Ebből a szempontból elsősorban a szellemi foglalkozásúak rétege zárt, az országos adatok esetében pedig a mezőgazdasági foglalkozásúaké is.

A családi állapot szerinti vizsgálat összefoglaló adatai szerint protogám házasságkötéseknél a saját rétegbelivel való házasodási hajlandóság valamivel kisebb, mint az újraházasulóknál. Az asszociáció mértéke a korral növekszik, fiatalabb korban valamivel kisebb, mint idősebb korban, a 30 éven felülieknél lényegében nem változik. Ez a megállapítás mind a protogám, mind pedig a palingám házasságokra érvényes.

Az egyes társadalmi rétegekhez tartozók házassági mobilitása az első házasságkötések és az újraházasodók esetében egyaránt függ az életkortól, elsősorban a szellemi foglalkozásúaknál, akiknek korspecifikus adatai alátámasztják az e réteg zártságáról mondottakat, ugyanis mindazokban az esetekben, amikor arányuk a házasságra lépők között kisebb és így a véletlen szerepe a házastárs kiválasztásánál szintén csökken, a várt értéket többszörösen meghaladó arányban kötnek házasságot rétegen belül. Sajátos módon alakulnak az elvált mezőgazdasági foglalkozású vőlegények korspecifikus

adatai, amelyeknek nagysága a másik két réteg e családi állapotra számított indexeit nagy mértékben meghaladja.

A társadalom egyes rétegei tudati tényezőinek lassú átalakulására utal, hogy a fiatal korban kötött házasságoknál már kisebb mértékű a saját rétegbelivel történő házasságkötésre irányuló törekvés, és elsősorban a fizikai és a szellemi foglalkozásúak egymás közötti házasságkötéseinek száma az elméletileg várt értéket eléri, vagy megközelíti.

Ha a pillanatnyi helyzetet nézzük, társadalmunk rétegei — az e téren bekövetkezett fejlődés ellenére is — még viszonylag zártnak tűnnek. A még szükségessé váló vizsgálatoknak elsősorban a részletesebb társadalmi-foglalkozási csoportok mobilitásával, valamint az egyes rétegek viszonylagos súlyával és ennek az asszociációval tapasztalható korrelációival kell foglalkoznia.

IRODALOM

1. *Mukherjee, R.—Hall,* J. R.: A Note on the Analysis of Data on Social Mobility, valamint *Mukherjee,* R.: A Further Note on the Analysis of Data on Social Mobility. Megjelent: Social Mobility in Britain. Szerk.: D. V. *Glass.* London, 1954. Routledge and Kegan Paul Ltd.
2. *Benini,* R.: Principi di statistica metodoligica. Utet. Torino 1926.
3. *Bresard;* M.: Mobilité sociale et dimension de la famille. *Population* 1950. évi 3. sz. 535—566 pp.
4. *Milic,* Vojin: Some Characteristics of Marital Mobility in Yugoslavia. *International Population Conference,* New York 1961.
5. *Yule, G. U.—Kendall, M. G.:* An introduction to the Theory of Statistics, 14th. ed. New York, 1950. 54. p.
6. *Bowerman, Ch. E.:* Assortative Mating by Previous Marital Status: Seattle, 1939—1949.
7. *American Sociological Review,* 1953. április 170—177 pp.
Girard, A.: Une anquête en France sur le choix du conjoint. *International Population Conference,* New York, 1961.

БРАЧНАЯ МОБИЛЬНОСТЬ ТРЕХ ОСНОВНЫХ ОБЩЕСТВЕННЫХ СЛОЕВ

Резюме

В вводной части своего исследования автор останавливается на значении брачной мобильности. Общественная мобильность может осуществляться различными путями, её важнейшими формами является мобильность по занятиям, экономическому положению, образованности и брачности.

Демографические воздействия общественной мобильности являются весьма многогранными и исключительно важными. Демографическое поведение мобильной группы индивидов (т. е. лиц переходящих из одного слоя в другой) изменяется, они стремятся перенять привычки новой среды, но в то же время в них продолжают жить также и привычи покинутого общественного слоя.

Брачная мобильность во многих случаях отражает изменения в общественном сознании, ибо то обстоятельство, что лицо определенной общественно-экономической принадлежности заключает брак с лицом иной социально-экономической принадлежности, зависит также и от того мнения, которое данная общественно-экономическая группа имеет отчасти о себе, а отчасти о другой общественной группе. Последнее обстоятельствдо выражает также и то, какие возможности для движения имеются между отдельными общественными группами и образует исходные позиции для изучения замкнутости общественных групп, хотя мы уже отметили, что для оценки меры замкнутости брачная мобильность сама по себе ещё не является достаточной.

Автор приводит использованные им в ходе исследования методы, в том числе метод исчисления индексов ассоциации, указывая при этом

на их значение. Расчеты были произведены на основе совокупного материала венгерской статистики брачности, следовательно, не на основе выборок. Возможность для исчисления динамических рядов имелась начиная с 1948 года, в то время как специфические индексы возраста и семейного состояния были получены на основе средних за 1959—1960 годы. Тремя основными общественными слоями являются слои работников умственного труда, работников физического труда и работников сельского хозяйства. К числу работников физического труда мы отнесли также ремесленников и членов ремесленных кооперативов, а к слою сельскохозяйственного населения единоличных хозяев, членов сельскохозяйственных производственных кооперативов и сельскохозяйственных рабочих. Брачную мобильность этих слоёв автор желает анализировать также и в отдельности в своих дальнейших очерках.

На основании изучения трёх сводных слоёв можно извлечь следующие выводы :

Данные, исчисленные относительно периода с 1948 по 1960 год свидетельствуют о том, что имеющая место общественная замкнутость в области вступления в брак постепенно уменьшается. Такой короткий период, конечно, ещё не может составить основы для того, чтобы мы с полной уверенностью могли сделать выводы относительно динамики и размеров данного явления, но может явиться ориентиром, обозначающим направление и наличие процесса.

Наиболее мобильным, — и в то же самое время наибольшим по удельному весу среди вступающий в брак, — является слой работников физического труда ; у этого слоя ожидаемые и фактические данные по сравнению с другими слоями находятся ближе всего друг к другу. Слой работников физического труда с точки зрения его общественного положения является в значительной степени неоднородным и имеет в своем составе также и ряд профессиональных групп, образующих переход к категории работников умственного труда. Это может отчасти служить также и объяснением того, что вступление в брак между лицами, принадлежащими к категориям работников физического труда, и работников умственного труда в младших возрастных группах приближается к теоретически ожидаемой величине или достигает последней, причем в области вступления в брак между лицами, принадлежащими к обоим слоям, этот вариант является относительно наиболее частым. Вступление в брак между работниками умственного труда и лицами занятыми в сельском хозяйстве является ничтожным, а вступление в брак между мужчинами, работниками физического труда и женщинами, занятыми в сельском хозяйстве имеет место чаще и, обычно, достигают половины теоретически ожидаемой реличины. Ничтожная доля браков между работниками умственного труда и лицами занятыми в сельском хозяйстве является вероятно не всегда везультатом сознательного выбора, а в ряде случаев может быть объяснено тем, что проживающие, как правило, в городах работники умственного труда относительно редко вступают в общественную связь с проживающим в селах крестьянством. В значительной мере на аналогичной основе зиждется действующая, однако, в противоположном направлении повышенный удельный вес браков между работниками умственного и работниками физического труда : оба общественных слоя проживают в первую очередь в городах, т. е. в одинаковой среде.

Различия между Будапештом и периферией проявляются в первую очередь в том, что в столице индекс гомогамии является более высоким, чем в других частях страны, а полная ассоциация, между тем, является более низкой именно в Будапеште, где в результате большего числа лиц, принадлежащих к одному слою, стремление отдельных слоев к вступлению в брак в рамках собственного общественного слоя не имеет таких глубоких корней в сознании, как на периферии, где наблюдается более неравномерное распределение браков по занятиям. В этом имеет определенное значение также и интегрирующая роль географической среды.

Если мы подвергнем исследованию брачную мобильность с той точки зрения, была ли невеста до замужества самодеятельной или нет, мы смо-

жем установить, что в Будапеште принадлежность невесты к числу самодеятельных действует в направлении сокращения брачности в рамках одного общественного слоя (т. е. гомогамии). Ассоциация противоположно этому имеет обратный характер, но в своем отличии не является значительной. Между работниками физического и умственного труда имеет место различие в том отношении, что склонность работников умственного труда к гомогамной брачности является значительно более высокой в том случае, если жена находится на иждивении. При исследовании территории страны без Будапешта относительно крупные различия встречаются в первую очередь в брачной мобильности лиц с сельскохозяйственным занятием, здесь как индекс гомогамии, так и индекс ассоциации является более высоким в случае самодеятельных невест, чем невест, находящихся на иждивении, следовательно у крестьянского населения ещё во многих отношениях сохранился характер браков в качестве трудовых связей. У работников физического труда то обстоятельство, является ли невеста самодеятельной или нет, не вызывает крупных различий в брачной мобильности, в то время как в слое работников умственного труда и без того уже сильное стремление к эндогамии с особенной интенсивностью проявляется в браках с несамодеятельными невестами.

При исследовании по семейному положению согласно сводным данным в случае протогамных браков склонность к заключению браков в рамках своего общественного слоя является в некоторой степени меньшей, чем это имеет место у лиц, вступающих повторно в брак. Степень ассоциации возрастает параллельно с возрастом, в младших возрастных группах она является в некоторой степени меньшей, чем в старших, а в случае лиц старше 30 лет индексы, исчисленные относительно всех трех слоев являются по сути дела неизменными. Этот вывод, кажется, является действительным как в отношении протогамных, так и в отношении палингамных браков.

Брачная мобильность относящихся к отдельным общественным слоям лиц как в случае первых браков, так и повторных браков в равной мере зависит от возраста, в первую очередь у работников умственного труда, специфичные возрастные данные которых подтверждают сказанное раньше о замкнутости этого слоя : так во всех тех случаях, когда их соотношение между вступающими в брак является меньшим, и таким образом, сокращается роль случайности в области выбора супруга (супруги), вступление в брак внутри слоя в несколько раз превышает ожидаемую величину. Весьма своеобразно складываются специфические возрастные данные разведенных женихов, имеющих сельскохозяйственное занятие ; величина этих данных в значительной мере превышает индексы, исчисленные относительно такого семейного положения двух других слоев.

С точки зрения семейного положения исчисленные в отдельности в отношении трех слоев индексы являются ближе всего друг к другу в случае протогамных браков, а наибольшое различие между ними имеет место в случае разведенных женихов, что указывает на то обстоятельство, что роль случайного выбора является наибольшей в случае первого брака.

Во всяком случае о медленном изменении факторов общественного сознания свидетельствует то обстоятельство, что в случае браков, состоявшихся в молодом возрасте, стремление к вступлению в брак в рамках своего общественного слоя является уже в меньшей мере интенсивным, при чем в первую очередь число браков между лицами, принадлежащими к слою работников физического труда, и лицами, принадлежащими к слою работников умственного труда достигает теоретически ожидаемого числа или приближается к нему.

При оценке нынешнего положения можно установить, что слои нашего общества, — несмотря на достигнутый в этой области прогресс, — являются ещё относительно замкнутыми.

MARRIAGE MOBILITY OF THE THREE FUNDAMENTAL SOCIAL STRATA

Summary

The introductory part of the paper begins by discussing the importance of marriage mobility. Social mobility can manifest itself in several ways, its most important forms being occupational mobility, economic mobility, educational mobility and marriage mobility.

The demographic impacts of social mobility are diverse and most important. The demographic attitude of the group of mobile individuals (viz. of those stepping from one social layer into another) changes, they try to adapt themselves to the habits of their new surroundings but, at the same time, the habits of the old, abandoned social stratum continue to live in them.

In many cases marriage mobility reflects changes is social consciousness. The fact to what kind of socio-economic group the parties concluding marriage belong depends on the judgement of value of the given social group, partly about itself, partly about other social groups. It further expresses to what extent possibilities of movement exist between the different groups and gives ideas for examining the closed character of the social groups although, as has been pointed out,marriage mobility in itself is inadequate to judge the extent of this closed character.

The paper goes on by discussing the methods used in the course of the studies, thus also the method of computing the index of assortative mating, as well as the coverage of these indices. The calculations were based on the complete material of Hungary's nuptiality statistics and thus were not based on a sample. To compute several time series was possible as from 1948 whereas the specific age and marital status indices were computed on basis of the averages of the 1959—1960 data. The three fundamental social strata are those of individuals persuing intellectual, physical and agricultural occupations. Among the physical were ranged also the small-craftsmen and members of craftsmen's cooperatives whereas the agricultural group included independent farmers, members of agricultural producers' cooperatives and farm workers. The marriage mobility of these strata is to be discussed by the author also in a separate paper.

The study of the three basic strata gives rise to the following conclusions : data for the peroid 1948 —1960 show the closed character of society in respect of marriage as slowly declining. Such a short period does not, of course, give us sufficient ground to conclude with full certainty about the development and the extent of the phenomenon but the trend and the existence of such a process is clearly indicated.

The most mobile stratum which is also the most numerous among the marrying is that of physical workers and unlike other social strata the expected and actual data are nearest to each other with this layer. The stratum of physical workers is, as to its social status, of course rather heterogeneous and it includes also a number of occupational groups representing a transition especially toward the intellectuals. This can partly account for the fact that the assortativeness of physical and intellectual workers approaches or even reaches the values expected by chance in the younger age groups and in respect of the marriages between these layers this combination is relatively the most frequent also in older age groups. Marriages between intellectual and agricultural workers are exceedingly few whereas marriages between physical worker males and agricultural females are somewhat more frequent and reach, in general, half the expected value. The rather low ratio of marriages between individuals persuing intellectual and agricultural occupations is probably not always a consequence of conscious selection but can be attributed in many cases to the fact that intellectuals who are usually town-dwellers, find seldom opportunity to establish social contact with peasants living in villages. The higher proportion of marriages between intellectual and physical workers can be ascribed mainly to relations based on similar grounds but of an inverse character : both social strata are mainly town-dwellers and thus live in similar surroundings.

The differences between Budapest and the rest of the country show, in the first line, by the homogamy index being higher in the capital than in other areas of the country whereas the index of association is lower just in Budapest where, due to the relatively great number of eligible people belonging to the same strata, the endeavour of people belonging to certain layers to conclude marriage with persons of their own layer is not so clearly defined as in the countryside where the marrying people are less evenly distributed

by professions. Besides, the integrating influence of the geographical surroundings also plays its part.

If marriage mobility is examined by the criterion whether the bride was an earner or a dependant at the time of the marriage can be stated that in Budapest the fact that the bride is an earner acts toward the diminishing ratio of concluding marriage with a person belonging to her own stratum (homogamy). Association, on the other hand, shows the reverse sign, but its difference in not significant. There is a difference between people practising physical and intellectual professions inasmuch as the intellectuals show more marked homogamic tendencies when the wife is a dependant. In the area of the country outside Budapest there are firstly major differences in the marriage mobility of people of agricultural professions ; the indices both of homogamy and of association are higher in case of earning brides than in case of dependants which means that with the peasant population marriage still continues to show up features of a connection based on common work. In case of people with physical occupations the fact that a bride is an earner or a dependant makes no difference in marriage mobility whereas among the intellectuals the anyway rather high tendency toward homogamy, prevails especially powerfully in case of marriages concluded with dependant brides.

According to the summary data gained in the examination by marital status in case of protogamous marriages the proneness to conclude marriage with a member of its own stratum is somewhat lower than in case of remarrying persons. The extent of assortativeness grows with age, with the young it is somewhat lower than with the older and in case of people over thirty the indices worked out for all the three strata do not essentially change. This statement seems to prevail both for protogamous and palingamuos marriages.

The marriage mobility of persons belonging to the different social strata depends in case of both protogamous and palingamous marriages likewise on age, mainly in case of intellectuals whose age specific data support the foregoing remarks about the closed character of this stratum. The fact is that in all cases when their ratio among the marrying is smaller and thus also the part played by chance in the selection of the mate also decreases, the ratio of marriages concluded within the stratum manyfold surpasses the value expected by chance. The age specific data of divorced bridegrooms of agricultural occupation show a particular trend ; the value of these data greatly exceeds the indices of the other two layers worked out for this marital status.

The indices separately computed by marital status for these three layers are nearest to each other in case of protogamous marriages whereas the differences among them are greatest in case of divorced bridegrooms which shows that the part played by random selection is greatest in case of first marriages.

At any rate it points at the slow transformation of the consciousness of society that in case of marriages concluded at an early age fewer efforts are made to conclude the marriage with an individual belonging to one's own layer and the number of marriages between physical and intellectual workers in the first line reaches or approaches the expected values.

Viewing the temporary situation, in spite of the development in this field, the strata of the Hungarian society appear relatively closed.

TERVGAZDASÁG ÉS DEMOGRÁFIA

DR. VARGA ISTVÁN

A különböző társadalomtudományok keletkezésének és fejlődésének története, ezzel összefüggésben hagyományosan kialakult jellege eltérő. A közgazdaságtani fejtegetések a klasszikusok által létrehozott kereteiknek megfelelően a legtöbb szerző esetében deduktív jellegűek voltak, míg például a demográfiában ezzel ellentétben elsősorban az indukció, pontosabban a statisztikai adatgyűjtések segítségével megállapított tények és az azok összefüggéseiből levont következtetések érvényesültek. További különbséget jelentett, hogy a közgazdaságtan alapjellege kezdetben túlnyomórészt statikus volt, utóbb pedig, amikor a gazdasági fejlődés dinamikájának felismerésére sor került, előbb a legegyszerűbb elméleti modellt alkotó feltételezésnek megfelelően csupán az „egyenletes ütemben fejlődő közgazdaság" („gleichmässig fortschreitende Wirtschaft") problematikájával foglalkoztak. A valóságot jobban megközelítő bonyolultabb fejlődési modellek problematikájának felismerésére és a problematika elméleti megoldására törekvő kísérletekre, valamint a változó, fejlődő gazdasági valóság statisztikai megfigyelésére csupán nagysokára került sor. Ennek a megfigyelésnek körét a közgazdaságtani elmélet ekkorra kialakult keretei határozták meg. Ezeken a kereteken belül a demográfiai jelenségeknek alig jutott szerep, noha a tankönyvek a Malthus-féle népesedési elméletet többnyire ismertették és annak alapján a munkabérek várható alakulására („vasbértörvény", „munkabéralap-elmélet" stb.) netán következtetéseket is vontak le. A demográfiai jelenségek a hagyományos közgazdaságtanban nagyobb jelentőségre csupán a konjunktúra elméletekkel összefüggésben tettek szert, de mert a közgazdaságtan ez utóbbiakat a közelmúltig úgyszólván csak függelékszerűen kezelte, a demográfiai jelenségek, valamint a velük kapcsolatos összefüggések, továbbá a reájuk épülő feltételezések és következtetések figyelembevételére a közgazdaságtan fő tárgyalási anyagában mégsem került sor.

A demográfia fejlődése ezzel ellentétes volt. Azt követően, hogy a *Malthus*-féle feltételezésekre épült deduktív demográfiai elmélet megállapításairól kiderült, hogy azok nem is hasonlítanak a valósághoz, hasonló, úgyszólván elkerülhetetlenül elvetésüket kiváltó elméletekkel nemigen kísérleteztek többé. Még a *Quetelet*-féle elvont elméleti, emellett alapvetően hamis „társadalmi fizika" is adatmegállapításokon, nem pedig merő spekuláción alapult.

A közgazdaságtan és a demográfia kialakulásának és fejlődési menetének eme a fentiekben jelzett különbözősége magyarázza, hogy míg a köz-

gazdaságtani elméletben a demográfiai jelenségek mint a gazdasági tényeket alakító, befolyásoló tényezők jórészt figyelmen kívül maradtak, addig a demográfiai jelenségek tárgyalása során a gazdasági tények befolyásoló szerepével régtől fogva behatóan foglalkoztak. Ilyen értelemben a demográfiában bizonyos mértékig úgyszólván kialakulása óta egészen általánosan érvényesült a gazdasági tények befolyásával számoló szemléleti mód. És ha ez alighanem nem is érvényesült mindig kellő súllyal, érvényesülése a társadalomtudományok nem-marxista művelői közül a demográfusok munkájában mégis minden bizonnyal jóval általánosabb volt, mint más társadalomtudományok területén, az utóbbiak nem-marxista képviselői tevékenységében és elméleteiben.

A népgazdasági tervezés elméletével és gyakorlatával eredetileg közgazdák foglalkoztak. Munkájukban — érthetően — kezdetben a közgazdaságtan akkori fejlődési fokának szemléleti módja érvényesült. Ez az egyik magyarázata annak, hogy a népgazdasági tervezés kialakulásának kezdetén a demográfiai jelenségek jelentőségének figyelembevételét még némileg elhanyagolták.

Emellett szerepe volt talán egy másik oknak is. A népgazdasági tervezés elmélete kezdetben főleg a gazdasági viszonyok tudatos alakításának szempontjait domborította ki és bár ezzel összefüggésben a voluntarizmust mint hibalehetőséget jókor felismerte, annak szükségességét, hogy a fejlődés formálása során a tervezésnek mily mértékben korlátolt az elhatározási szabadsága, hogy mely körülményekhez, helyzetekhez stb. és minő mértékben kell alkalmazkodnia, nem fedte fel kellő mélységben, ami különösen vonatkozik a demográfiai jelenségekre.

A népesedési politikát sokáig sem tudományelméleti, sem gyakorlati vonatkozásban nem tekintették a gazdaságpolitika részének. Ez is nyilvánvalóan hibás szemléleti mód volt. Tudomásul kell venni, soha sem szabad szem elől téveszteni, hogy nincs gazdasági élet népesség nélkül. A népesség dolgozó tagjai mozgatják a gazdasági életet, termelnek — a termelés célja viszont a népesség szükségleteinek fedezése, illetőleg — a kapitalizmusban — ez a szükségletkielégítés teszi lehetővé a profitszerzés érdekében folyó termelés eredményeinek és így magának a profitnak a realizálását.

A népgazdasági tervezés számára a demográfiai jelenségek jelenbeni alakulása és várható fejlődése részben adottság, amelyhez alkalmazkodnia kell, részben azonban a tervezett intézkedések által kialakított tudatos befolyásolásnak tárgya is. Ezt illetően a kölcsönhatások végnélküli láncolata létezik. Tökéletlen a népgazdasági tervezés, ha ezekre a kölcsönhatásokra nincs tekintettel, azokat nem tervezi meg, illetőleg nem veszi a tervezés során figyelembe. Ehhez azonban természetesen a közgazdaságtani és demográfiai elméleteknek olyan fejlődésére és taglalási módjára is szükség van, amelynek során mind a gazdasági jelenségeknek a demográfiaiakra, mind pedig utóbbiaknak az előbbiekre gyakorolt hatását feltárják és elemzik. Ezzel összefüggésben gondolni kell arra is, hogy a demográfiai jelenségek egy része (például a foglalkozási megoszlás, az osztálytagozódás stb.) közvetlenül társadalmi-gazdasági (részben tiszta gazdasági) jelenségnek is minősül.

A kapitalizmusban az állam gazdaságpolitikájában, valamint a vállalatok üzletpolitikájukban sokirányúan kénytelenek a különféle demográfiai jelenségekről, azok alakulásáról és várható fejlődéséről tudatosan tudomást

venni és ahhoz alkalmazkodni. Végül az állam, valamint a vállalatok különféle intézkedései hol reflexszerűen továbbgyűrűző hatásaikkal, hol közvetlen célkitűzéseikkel a demográfiai jelenségek alakulását tudatosan befolyásoló tényezőkké válnak. Az utóbbiak közül az állam intézkedéseinek egészét a népességpolitika elnevezéssel szokták illetni.

A demográfiai jelenségeknek a tervezés során történő figyelembevételét a szocializmusban sokféle ok teszi szükségessé.

A népesség száma és összetétele különféle igényeket támaszt a közigazgatással, az állami és községi szervekkel, valamint a vállalatokkal szemben, azok áru- és szolgáltatáskínálatát illetően. A népesség számának egyik évről a másikra bekövetkező változása globálisan általában nem nagy, de helyileg egyes települések gyorsabb fejlődése következtében mégis fontos tényezővé válhatik. Nagyobb bevándorlással rendelkező országokban azonban egy esztendő népességszaporulata sokszor oly jelentős, hogy a szükséges beruházások nagysága vonatkozásában figyelemreméltó igényeket, szükségleteket alakíthat ki.

Ha egy-egy esztendő népességszaporulata nem is, de több esztendőé kumuláltan már új beruházásokat is szükségessé tevő mértékben növeli a szükségleteket. A meglevő termelési kapacitás rendszerint csak arra elégséges, hogy nem sokkal nagyobb népesség szükségleteit tudja kielégíteni, mihelyt azonban több esztendő népességszaporulata kumuláltan érvényesül, erre már nem képes. A kapitalista országok tapasztalata szerint a szükségleteknek ez a kumulált növekedése jelentős beruházási igényeket támaszt, elsősorban az építőiparban. A tapasztalat szerint ugyanis az üres lakások száma még a válságok idején sem nagyon jelentős. Ezért elsősorban a lakásszükséglet hoz létre beruházásokat kiváltó feszítő erőt. A népességszaporulattal összefüggésben azután közületi beruházások is szükségesekké válnak, az iskolák, kórházak stb. férőhelyeit növelni kell. A nagyobb népességszám a mindennapi fogyasztás kielégítését szolgáló áruk iránti szükségletet is növeli. Az ezirányú szükséglet is csupán egy ideig elégíthető ki a fennálló, de a válság során nem teljes mértékben kihasznált kapacitások nagyobb igénybevétele segítségével. Az építkezési beruházás megélénkülése fokozza a lakosság jövedelmeit, a dolgozók keresetét és így továbbgyűrűzően megindítja a gazdasági élet megélénkülését és az ipari beruházásokat is. Egyes nem-marxista konjunktúraelméletek a válságból való kilábolás és az újabb gazdasági fellendülés megindulását — az új találmányok kihasználására törekvő igyekezet mellett — jelentős mértékben a népességszám növekedése által kiváltott hatásoknak tulajdonítják.

Az államnak gazdasági és beruházási politikájában, a vállalatoknak üzleti elhatározásaik során ezért a népesség várható alakulásával a kapitalizmusban is számolniuk kell. Ezzel összefüggésben a népesség összetételének a változásai is szerepet játszanak. Ezek ugyan túlnyomórészt a gazdasági fejlődés eredményeképpen jönnek létre, de bármiféle okból is jönnek létre, a közigazgatási, állami és magángazdasági élettel szemben egyaránt igényeket támasztanak. A különböző korú népességnek szükségletei és igényei eltérőek. A lakosságnak családnagyság szerinti tagozódása a lakásszámmal kapcsolatos szükségletet befolyásolja. Ha a falusi lakosság egy része a városokba vándorol, ha nagyobb új városi települések keletkeznek, vagy a régiek népességszáma nő, úgy ez a közművekkel, a közlekedéssel, a városi élet egyéb

megnyilvánulásaival kapcsolatban új, illetőleg növekvő igényeket hoz létre. Az osztálytagozódás megváltozása szintén befolyásolja az emberek szükségleteit.

Már jeleztük, hogy a demográfiai jelenségeknek megváltozása bizonyos mértékig állami intézkedéseknek, a gazdasági élet fejlődésének stb. vetületeképpen jön létre. Az állam például aktív népesedéspolitikát folytathat, tilalmazhatja vagy engedélyezheti a művi vetélést, a legkülönbözőbb intézkedésekkel törekedhetik a házasságkötések és a születések számának a növelésére. Megkönnyítheti vagy megnehezítheti a magasabb színvonalú műveltség megszerzését, egészségügyi intézkedéseivel befolyásolhatja a halandóság és a morbiditás alakulását, adó-, közlekedés-, építéspolitikai stb. intézkedésekkel fékezheti vagy előmozdíthatja a városbatömörülést vagy suburbiák (elővárosok, hálóvárosok) keletkezését stb., befolyásolhatja az iparvárosok települését. Mindezeknek az intézkedéseknek demográfiai hatásai nyilvánvalóak. De ha a kapitalista állam gazdasági és közigazgatási politikája befolyásolja is az iparvállalatok települését, a magánvállalatok üzletpolitikája mint a demográfiai jelenségeket önállóan is befolyásoló tényező szintén figyelmet érdemel. Ezen az üzletpolitikán múlik, hogy hol létesülnek olyan új ipartelepek, amelyek települési gócokká válhatnak. A vállalatok munkaerőigénye befolyást gyakorol az új települések lakosságának mind nemek szerinti, mind pedig szakképzettség szerinti összetételére. A vállalatok által megvalósított egészségvédelmi berendezések befolyásolják a lakosság egészségügyi állapotát, morbiditását és halandóságát stb.

Mindezekre az összefüggésekre, különösen pedig a gazdasági és közigazgatási intézkedéseknek a demográfiai jelenségekre gyakorolt hatásaira csupán összefoglalóan kívánunk utalni.

A demográfiai jelenségeknek a gazdasági élet alakulására gyakorolt hatását, a szükségletek ezzel összefüggésben várható változásait, túlnyomórészt növekedését a mind az egész állami gazdaságpolitika, mind pedig az egyes vállalatok gazdasági tevékenysége kereteit megszabó gazdasági élet általános megfigyelésével foglalkozó konjunktúramegfigyelés behatóan tárgyalja. Ezt különösen akkor teszi, amikor a gazdasági élet távlati fejlődésével foglalkozik és ezzel összefüggésben a beruházási szükségleteket méri fel. Ugyanezt teszi természetesen az ún. piackutatás is az egyes vállalatok, illetőleg árucikkek vonatkozásában.

A demográfiai jelenségeknek a konjuktúramegfigyelés, valamint a piackutatás szempontjaiból jelentkező gazdasági kölcsönhatásai vizsgálandók. A kapitalizmusra vonatkozóan vázolt problémakörnek analógiáját a szocializmusban is megtaláljuk. Itt a szocializmus jellegének megfelelően a demográfiai jelenségeknek a tervgazdasággal, illetőleg a népgazdasági tervekkel való kölcsönhatásait kell figyelemre méltatni. A népgazdasági tervek ugyanis befolyást gyakorolnak a demográfiai jelenségek alakulására, ugyanakkor a népgazdasági tervek elkészítésekor a különféle demográfiai jelenségek mindegyikére messzemenően tekintettel kell lenni.

Ismeretes, hogy egyik-másik ország szempontjából a ki- és bevándorlás egyes korszakokban nagyjelentőségű, valamint hogy egyik-másik állam a ki- és bevándorlást aktív népességpolitikával is igyekszik előmozdítani vagy fékezni. A demográfiai jelenségeknek a szocialista országok tervgazdaságával

való összefüggéseinek tárgyalása során ez alkalommal a ki- és bevándorlás kérdéseire csak utalunk, de azokat részletesebben nem taglaljuk. Hasonlóképpen járunk el a különböző politikai megfontolások alapján külországoknak juttatott gazdasági és technikai, valamint oktatásügyi segélynyújtás problémáival is. A probléma leszűkített körülhatárolása céljából tehát azt tételezzük fel, hogy egy-egy tervgazdálkodó szocialista ország elkülönített zárt egységet alkot — amikor persze tisztában vagyunk azzal, hogy ez a feltételezés nem fedi a valóságot.

A szocializmusban a termelés célja — a kapitalizmussal ellentétben — a fogyasztás. De a fogyasztás lehetőségeit a szocializmusban is a termelőerők fejlődése, mennyisége és kihasználása határozza meg. A termelőerők legfontosabbika pedig az emberi munkaerő.

Mindezt a terv számszerű adatainak kialakítása során messzemenően figyelembe kell venni. Mindennek során a kölcsönhatások számtalan jelenségével és vonatkozásával, továbbgyűrűzésével is számolni kell.

A termelési program elkészítése során fel kell mérni a népesség szükségleteit. Ehhez ismerni kell a népesség demográfiai összetételének teljes változatosságát. A népesség összetételének a jelzett szempontból való vizsgálata során kiderül, hogy a népesség demográfiai jellemzőinek egy részét gazdasági jellemzőkkel való kombinálás nélkül nem lehet megállapítani. Ez egyben azt is jelenti, hogy a demográfiai és gazdaságstatisztikai adatok szigorú elhatárolása nem lehetséges. Ez természetesen vonatkozik a társadalmi statisztika más vonatkozásaira is, hiszen például a morálstatisztikai és a demográfiai jelenségek között is sok az átfedés.

Nem elég a népesség összetételét nem, kor és családi állapot szempontjából vizsgálni, hanem figyelembe kell venni a foglalkozási, műveltségi, valamint a kereseti, illetőleg a jövedelmi tagozódását is. A tervben figyelembe veendő és kielégíthetővé teendő szükségletek ugyanis eltérően alakulnak a népesség családi tagozódása (a család nagysága), neme, kora, műveltsége, foglalkozása, lakóhelye stb. szerint.

A szocializmusban ismeretesen a jószágelosztás részben a dolgozók teljesítménye, részben pedig a lakosság szükséglete szerint történik. Utóbbi vonatkozásokban tehát a szolgáltatásoknak és javaknak ingyenes vagy rendkívül kedvezményes áron történő juttatása nagyjelentőségű. A demográfiai adatok figyelembevételével bírálható csupán el, hogy milyen mértékű ingyenes szolgáltatásokat (pl. az iskoláztatás, az egészségügy stb. terén) és árujuttatásokat kívánunk a népesség számára biztosítani. Ez viszont a legkülönbözőbb helyettesítési hatásokra figyelemmel befolyásolja a lakosság egyéb szükségleteinek alakulását is.

A népesség számára globálisan és áru- és szolgáltatásfajtánkénti részletezésben terv szerint biztosítandó reáljövedelem a társadalmi termék, illetőleg a nemzeti jövedelem nagyságán és emellett természetesen azon is múlik, hogy ebből mekkora hányadot kívánunk a gazdasági növekedés kielégítő ütemét biztosítani hivatott akkumulációra, ezen belül produktív és nem produktív beruházásokra fordítani. A tervszerű arányos fejlődés törvényének egyik követelménye, hogy a népesség várható szaporulata is számításba vétessék. A jóléti szint emelkedése ugyanis csupán akkor következhetik be, ha a lakosság szükségletkielégítését biztosító produktív és nem produktív beruházások emelkedési üteme meghaladja a népesség száma

növekedési arányát. A nemzeti jövedelem globális növekedésének aránya tehát növekvő népességszám mellett mindig nagyobb a fejenkénti reáljövedelem emelkedésénél. Minél nagyobb arányú a népességszám emelkedése, annál nagyobb mértékben kell a nemzeti jövedelem globális emelkedésének a fejenkénti emelkedést meghaladnia ahhoz, hogy a fejlődés üteme zavartalanul növekvő lehessen.

A népgazdasági tervnek nem csupán a népesség demográfiai jellemzők által is befolyásolt szükségleteinek kielégítésére kell felkészülnie, hanem azt is fel kell mérnie, hogy mekkora munkaerőtömeg áll rendelkezésre. Ennek a munkaerőnek ismereteit, tehát ismét egy demográfiai tényezőt kell figyelembe venni, hogy teljesítőképességét el lehessen bírálni. A népességnek mint munkaerőbázisnak a figyelembe vétele azonban sokoldalú megfontolásokat igényel. A technika fejlettségi fokán múlik, hogy minő jellegű munkaerők számára van felhasználási lehetőség. Részben jogilag szabályozandó, hogy mely alsó, illetőleg felső korú embereket szabad munkaerőként egyáltalában igénybevenni. Az alsó és felső korhatár azonban többnyire nincs egészen egyértelműen meghatározva. Ennek a fiataloknál az az egyik oka, hogy továbbtanulnak. Az idősebbeknél szerepe van annak, hogy a munkától való visszavonulást (a nyugdíjazás korát) többnyire csuppán fakultatíve szabályozzák. A munkaerőként számbajövő népességnek egy része azonban szintén nem dolgozik, részben betegségek, részben társadalmi szokások miatt. Így tehát a terv kialakítása során csupán első adatként állapítható az meg, hogy az ún. munkaképes korúak tömege mekkora. Ezt követően kell különböző megfontolások figyelembevételével számításokat végezni arról, hogy ezek összességükben mint munkateljesítményre vállalkozók ténylegesen hány főt fognak kitenni. Ez az arány hagyományokon, a család nagyságán, a reáljövedelmek alakulásán, a gondozásra szoruló gyermekek és öregek intézményekben való elhelyezési lehetőségein, a háztartási munka megszervezésén, emellett természetesen a népesség szocialista öntudatán, munkakedvén stb. is múlik. Szerepe van a munkalehetőségek alakulásának is. Így léteznek települések, amelyek környékén inkább csupán a férfiak számára vannak munkaalkalmak és így a nők munkavállalása munkaalkalom híjján csupán kisebb arányú. (Más lapra tartozik, hogy megfelelő ipartelepítési politika segítségével a munkavállalási lehetőségeknek ez a hiányossága kiküszöbölhető.)

A rendelkezésre álló munkaerőnek mint termelőerőnek a figyelembevétele és mérlegelése nem csupán a munkavállalók számán, hanem az általuk teljesített évi, heti és napi munkaórák számán is múlik. Ez önmagában nem demográfiai adat, legfeljebb azzá válik, mert ez a népesség kereset szerinti tagozódását is befolyásolja. De a dolgozók munkaidejének vannak közvetlenül jelentkező és a tervezésben is figyelembeveendő demográfiai következményei. A munkaidő hosszúsága valamennyire hozzájárul az életforma kialakításához is. A meghosszabbodó szabadidő felhasználásáról gondoskodni kell. Ha több időt szentelnek önképzésre, továbbtanulásra, úgy tanerőkről kell gondoskodni. Ha a munkaidő megrövidülésének eredményeképpen a dolgozók társadalmi munkában vállalnak majd különböző közigazgatási funkciókat, úgy ez a közigazgatási tisztviselők számát fogja csökkenteni. Ha szabadidejüket üdüléssel, szórakozással kívánják eltölteni, úgy a tervezésnek az ezirányú szükséglet kielégítési lehetőségeit kell előirányoz-

nia, aminek eredményeképpen a népesség foglalkozás szerinti összetétele a maihoz képest szintén gyökeresen megváltoznék.

A termelőerők fejlődése nem azonos ütemű. Azokban a népgazdasági ágakban, amelyekben a munkatermelékenység átlagon felül nő, a vonatkozó szükséglet pedig változatlan színvonalú és nagyságú marad, a tervezés során az illető foglalkozási ágban dolgozók számának csökkentését lehet előirányozni. A tapasztalatok azt mutatják, hogy a népesség foglalkozási tagozódása átalakul. A nagyobb tanultsággal rendelkező munkaerők iránti igény rendkívül fokozódik, ettől függetlenül nagyobb mértékben csökken a mezőgazdaságban, kezdetben emelkedik, majd kisebb mértékben csökken az iparban dolgozók számaránya, és emelkedik a különböző szolgáltatási ágazatok dolgozóinak az összdolgozói számban betöltött viszonylagos jelentősége. Ezt illetően is hullámzások várhatók. Így például az, hogy a kereskedelemben elterjed az önkiszolgálás, a kereskedelmi dolgozók létszámát csökkenti. De az önkiszolgáló kereskedelemben többnyire csupán előrecsomagolt áruk hozhatók forgalomba, az előrecsomagolás (kiszerelés) pedig ipari tevékenység. Ez a fejlődés tehát a kereskedelmi dolgozók számát fogja csökkenteni és az iparia-két növelni. Hasonló hatása lehet az élelmiszerek fogyasztásra történő ipari előkészítésének stb.

Az kétségtelen, hogy főként a népgazdaság távlati tervezése a demográfiai adatok, fejlődések és befolyásolások messzemenő figyelembevétele nélkül nem végezhető el.

Erre a húszéves terv előkészítése során természetesen hazánkban is gondolnak. A tervezés alapjául a népesség számának és várható összetételének prognózisa szolgál. Ezt az előrebecslést a Központi Statisztikai Hivatal több változatban készítette el, tekintettel arra, hogy a természetes szaporodás alapadatait, nevezetesen a születések és a halandóság alakulását nem lehet pontosan előrelátni.

A tervezési munka fokozatosan csökkenő halandósággal és váltakozó termékenységgel számol. A népességszám várható alakulásával összefüggő bizonytalanság lényegében a születési szám alakulásával függ össze, míg a halandóság korosztályonként várható javulását inkább lehet előrelátni. A tanulási kor határának kitolódásával összefüggésben viszont az 1960 után születettek közül 1980-ban még csupán kevesen — legfeljebb 3—4 születési évjárat tagjainak egy része — fognak dolgozni. Ha tehát ennek a számnak becslésénél hibázunk is, ez az összes dolgozók 1980. évi létszámához képest csupán elenyésző tévedést jelenthet.

A népesség létszámtervezésénél húsz éves távlatban elkövethető hiba tehát főként a fiatal korosztályokkal kapcsolatos. Ez, természetesen, hibalehetőségeket hoz létre az összes fogyasztás, emellett pedig a fiatalság gondozását, nevelését, tanítását célzó intézmények tervezése vonatkozásában. De mert a vonatkozó szükséglet túlnyomó része a születési évjáratok számának megismerése után sok esztendővel merül csupán fel, az eredeti húszéves tervtől való eltérések operatív elhatározására és megvalósítására bőségesen áll idő rendelkezésre.

A termelési előirányzatok szempontjából döntő fontosságú munkaerőgazdálkodás vonatkozásában nem a munkaképes korban levő népesség létszámának a tervezése okozza a nehézséget. Az ezirányú bizonytalanság fő tényezői az aktív munkából való kiválás (a nyugdíjba vonulás) korával,

a nőknek a termelő, illetőleg általában a kereső munkában való részvételi arányával, végül a napi, heti, illetőleg évi munkaidő hosszával kapcsolatosak. Ezek közül a tényezők közül kettő (az elsőé és a harmadiké) a Párt és kormány gazdaságpolitikája, illetőleg a népgazdasági tervvel kapcsolatos intézkedések által meghatározható, míg a nők munkavállalása messzemenően befolyásolható és ezért szintén jól előrelátható. És mert a gyermekgondozással és -neveléssel kapcsolatos munkaerőszükségletet túlnyomórészt nők látják el, feltehető, hogy a születésszám bizonytalan alakulása következtében fennálló, a gyermekgondozással és -neveléssel kapcsolatos munkaerőszükséglet különbözetet a nők kisebb vagy nagyobb arányú foglalkoztatása ki tudja egyenlíteni, így tehát az említett tényező nem érinti a nőknek a termelő munkában való, szükségessé váló és egyben várható részvételét.

Az ismeretes, hogy a húszéves terv során a munkaidő lényegesen meg fog rövidülni. Ezt a rohamos technikai haladás, a nők nagyobbarányú munkába állása, valamint számos egyéb körülmény fogja lehetővé tenni. Ezzel összefüggésben szükségessé válik a népesség foglalkozási összetételének a termelés megtervezendő összetételével való összhangba hozatala, ami viszont megköveteli az új generációk szakképzettsége megfelelő irányítását. Ez a húszéves terv demográfiai jelenségei befolyásolásának és alakításának legfontosabb és egyidejűleg legkényesebb problémája. Megoldásánál sokféle kérdés figyelembevételének szükségessége merül fel. Gondolni kell a szakképzettség nagyfokú és növekvő specializálódására, a foglalkozások (lényegében az ipar és a közigazgatás) területi telepítésére, a belső vándorlások ezzel kapcsolatban szükségessé váló mérvére és irányaira, de arra is, hogy az emberek családi közösségekben élnek és ezért a férfi és női munkaerőszükségletet arányos területi elosztásban kell megtervezni.

A munkaerőtervezésnek a szakmunkaerőképzés nagy időszükséglete miatt a húszéves időszakot jóval meghaladó távlatúnak kell lennie. Így például elképzelhető volna, hogy a mezőgazdaság gépesítésének előrehaladása a következő két évtized során oly nagy lesz, hogy az agrárnépesség egész természetes szaporulata át volna terelhető az iparba és egyéb foglalkozási ágakba. Egy ilyen munkaerőpolitika azonban azzal a következménnyel járna, hogy húsz év múlva az akkori agrárdolgozók elhalása és elöregedése a termelés folytonosságának biztosítását akadályozná, az agrárdolgozók számában és hierarchiájában hirtelen nagy űr keletkeznék. Ezért tehát a húszéves időszakra szóló tervezést csupán a népesség megújulása egy olyan kiragadott szakaszára alkalmazottnak kell tekintetni, amely nem alkot lezárt egységet, hanem amelynek kialakítása során felelősséget kell érezni és vállalni az azt követő időszakok vonatkozásában is.

A húszéves terv előkészítése során a munkaerőterv mellett a demográfiai tényezők várható alakulásának egyéb népgazdasági konzekvenciáit is természetesen figyelembe veszik. Szükségszerűen egymással egyeztetett összhangot kell biztosítani a nemzeti jövedelem és a társadalmi termék, a foglalkoztatott munkaerők száma, munkaideje és képzettsége, a munkatermelékenység, a beruházások és az életszínvonal alakulása, valamint a telepítési politika stb. kívánatos alakítása között.

A telepítési politika a különböző nemű, korú, családi állapotú, képzettségű egyénekből álló családok valamennyi tagja megfelelő életkörülményeit, a szükséghez képest munkalehetőségeit hivatott az ország területének kü-

lönböző részein biztosítani. Ezáltal a beruházási politika döntései számára is fontos elemeket kell nyújtania. Utóbbiak — miután a népesség térbeli elosztásával kapcsolatosak — demográfiai vonatkozásúak is.

A nemzeti jövedelem a dolgozók által teljesített munkaidőn és a munkatermelékenységen, a munkatermelékenység a beruházások nagyságán és a munkaerők képzettségén, a beruházások és a fogyasztás a nemzeti jövedelem nagyságán és felosztásán, az életszínvonal a fogyasztási javak és szolgáltatások mennyiségének és a népesség számának viszonyán (és természetesen a jövedelemmegoszlás módján) múlik, de így közvetve hat a beruházások nagyságára is, mert ez utóbbi nagyjából a nemzeti jövedelem és a fogyasztásra szánt termelés különbözetével egyenlő. Ugyanakkor a megvalósítandónak vélt életszínvonal a beruházási alap egy részét igénybeveszi nem termelő beruházások céljaira (például lakásépítkezésre vagy — a munkaerők képzése szempontjából fontos — tanintézetek létesítésére) és így befolyásolja a produktív beruházások nagyságát.

Az okozati összefüggéseknek olyan zárt köréről van tehát szó, amelyben minden egyes tényező egyidejűleg mind az ok, mind pedig az okozat szerepét egyaránt betölti. A beruházások, az életszínvonal, a munkaerőfelhasználás tervezése tehát helyesen csak egymással összefüggésben végezhető el, az alapvető demográfiai tényezők messzemenő figyelembevétele mellett. A szocialista társadalmakat — mint minden emberi társadalmat — emberek közössége alkotja, ugyanakkor a szocialista társadalmak — sokféle egyéb emberi társadalmakkal ellentétben — az emberi méltóságuk szempontjából egyenlőknek tartott és egyenértékűekként kezelt embertömegek érdekeit szolgálják. Ezeken belül a dolgozó emberiség hozza létre a termelési eredményeket. Ezek az egész társadalom mindenkori jelenbeli megélhetését és jövőbeli gazdasági és kultúrális lehetőségeinek megalapozását szolgálják. Ez a magyarázata a demográfiai és gazdasági jelenségek közötti kapcsolatok vizsgálata és a tervgazdálkodásban való figyelembevétele szükségességének.

ПЛАНОВОЕ ХОЗЯЙСТВО И ДЕМОГРАФИЯ

Резюме

В вводной части исследования даётся анализ традиционно сложившегося различия между характером экономической науки и характером демографии. Дедуктивному, статическому характеру изложения экономических теорий, предполагающих длительное время лишь равномерное экономическое развитие и избегающих принимать во внимание демографические явления, противопоставляется характер демографии, как науки, которая с самого начала основывается на фактах, статистических данных и учитывает воздействие экономических факторов.

В ходе дальнейшего изложения показываются характер и причины того обстоятельства, что экономическое планирование в начале избегало принимать во внимание демографические явления, далее, ряд аспектов взаимосвязи между демографическими и экономическими явлениями и необходимость согласования демографической политики с последними. В этой связи автор рассматривает требования, предъявляемые по отношению к экономической политике и политике капиталовложений такими факторами как прирост населения и его распределение по полу, возрасту, семейному положению, образованию, занятиям, величине доходов, место

жительству и т. д. и, далее, воздействие хозяйственных и административных мероприятий на демографические явления.

В связи с планированием подъема уровня благостояния в качестве основной предпосылки выдвигается необходимость того, чтобы темп роста удовлетворяющих нужды населения продуктивных и непродуктивных капиталовложений превышал темп прироста населения, или, чтобы доля глобального прироста национального дохода превышала рост реального дохода на душу населения.

В заключительной части исследования высказывается несколько соображений в связи со снижением рабочего времени, или, вернее, использованием свободного времени населения, а также в связи с ролью демографических явлений в перспективном планировании вообще и в перспективном планировании трудовых ресурсов в частности.

ECONOMIC PLANNING AND DEMOGRAPHY

Summary

In the introduction of his article the author deals with the different characters of economics and demography as anchored in tradition. Compared with the deductive character of economic arguments which assume a static and later only an even economic growth rate and disregard the demographic phenomena, he stresses that demography is fundamentally based from the very beginning on facts, statistical data compilations and is mindful of the effect of economic truths. Then the author passes over to discuss that in its initial stage economic planning disregards the demographic phenomena, its causes, a number of issues of the interdependence between demographic and economic phenomena and points out the naturally following necessity of coordinating economic and population policies. In doing so the author emphasizes the claims set by the reproduction of the population and by its break-up by sex, age, marital status, education, occupation, size of income and domicile upon economic and investment policy and the impacts of economic and administrative measures on demographic phenomena. In connection with the planning of the welfare level it is stressed as a preliminary condition how necessary it is that productive and nonproductive investments assuring the fulfilment of the population's needs should increase at a rate surpassing that of the population growth, i. e. that the national income should globally increase at a rate exceeding the rise of the real income per head. In conclusion the author raises a few ideas concerning the reduction of working hours or, more exactly, the use of the leisure time of the population as well as the part played by demographic phenomena in long term planning (especially on long term manpower planning).

KÖZLEMÉNYEK

MAGYARORSZÁG NÉPESEDÉSI HELYZETE; A CSALÁDTERVEZÉS GAZDASÁGI, TÁRSADALMI ÉS EGÉSZSÉGÜGYI VONATKOZÁSAI*

DR. SZABADY EGON

Magyarország természetes népmozgalmának fő meghatározója — több más középeurópai és keleteurópai országhoz hasonlóan — a múlt század vége óta nagyjából párhuzamosan csökkenő születési és halálozási arányszám (1. tábla).

A születések és halálozások egymással összhangban álló csökkenése, eltekintve a háborús évektől és néhány rövidebb időszaktól, az 1950-es évek elejéig mintegy 1%-os természetes szaporodást biztosított. 1955 után a halandóság csökkenése lényegében megállt, s nagyjából azonos szinten (évi 10‰) stagnál. (Megjegyzendő, hogy ez az alacsony halálozási arányszám bizonyos mértékig átmeneti jellegű és a várható átlagos élettartam folyamatban levő meghosszabbodásával, a népesség elöregedésével áll összefüggésben. Stabil népesedési modell esetén ez az arányszám 100 éves várható átlagos élettartamot feltételez.) A születési arányszám a háborút követő születési hullám után az 1950-es évek elején már csökkenni kezdett. Ekkor azonban népesedéspolitikai intézkedések révén (pénzügyi, munkajogi kedvezmények az anyáknak ; abortustilalom stb.) átmenetileg ismét erős fellendülés következett be. Részben ennek visszahatásaként — összefüggésben a művi abortuszoknak 1956-ban bekövetkezett engedélyezésével is — 1956 után a születésszám lényegesen visszaesett.

A művi abortuszokra vonatkozó jogszabályok módosítását elsősorban egészségügyi szempontok indokolták. Miután Magyarországon a fogamzásgátlás színvonala nem megfelelő — egyes években pedig még hatósági úton is gátolták az óvszerek forgalombahozását — a nem kívánt szülések elkerülése érdekében évente mintegy 100 000 művi abortusz történt illegálisan. Ezeknek jelentős részét nem gyógyintézetekben végezték, nem megfelelő egészségügyi körülmények között. Ennek következtében a vetélésekkel kapcsolatos halálozás és szövődmény viszonylag gyakori volt. A művi vetélések legalizálása, kórházban, szakorvos által történő végrehajtása az egészségügyi következményeket (halálozások és szövődmények) a minimálisra csökkentette (2. tábla).

A vetéléssel kapcsolatos halálozások száma a háború előttihez képest egytizedére, 1950-hez képest egyharmadára csökkent 1960-ban. Ezeknek a túlnyomó része is a spontán vetélésekkel áll összefüggésben ; a művi vetélések letalitása minimális. 1960-ban 162 000 művi vetélésből 6, 1961-ben 170 000 művi vetélésből 3 halálozás történt ; a 10 000 esetre jutó arányszám tehát 0,4 illetve 0,2 volt, ugyanakkor, amikor a szülések letalitási arányszáma 4,9‰ illetve, 5,4‰ volt.

Kétségtelen, hogy a művi vetélések engedélyezése bizonyos eltolódást idézett elő a szülészeti események összetételében, ami a születésszám csökkenéséhez némileg hozzájárult (3. tábla). Ez az eltolódás azonban a következménye volt a születések korlátozását célzó irányzat elterjedésének.

* A Nemzetközi Családtervezési Szövetség 1962. június 5-től 8-ig Varsóban tartott konferenciáján megvitatott jelentés.

1. A természetes népmozgalom főbb arányszámainak alakulása Magyarországon
Динамика важнейших коэффициентов естественного движения населения в Венгрии
Trend of Vital Statistical Rates in Hungary

Év (Évek átlaga) (1)	Házasságkötések (2)	Élveszületések (3)	Halálozások (4)	Természetes szaporodás (5)
	1000 lakosra			
1881—1885....	.	45,0	33,5	11,5
1886—1890....	.	43,7	32,4	11,3
1891—1895....	.	41,7	31,9	9,8
1896—1900....	.	39,9	26,8	13,1
1901—1905....	.	36,9	25,6	11,3
1906—1910....	.	35,8	24,0	11,8
1911—1915....	7,5	32,1	22,9	9,2
1916—1920....	9,8	21,8	21,7	0,1
1921—1925....	10,0	29,4	19,9	9,5
1926—1930....	9,1	26,0	17,0	9,0
1931—1935....	8,5	22,4	15,8	6,6
1936—1940....	8,4	19,9	14,1	5,8
1941—1945....	7,9	19,4	16,4	3,0
1946—1950....	11,1	20,4	12,5	7,9
1951—1955....	10,4	21,2	11,1	10,1
1956—1960....	9,4	16,5	10,3	6,2
1951.....	9,9	20,2	11,7	8,5
1952.....	11,0	19,6	11,3	8,3
1953.....	9,5	21,6	11,7	9,9
1954.....	11,1	23,0	11,0	12,0
1955.....	10,5	21,4	10,0	11,4
1956.....	9,7	19,5	10,5	9,0
1957.....	10,0	17,0	10,5	6,5
1958.....	9,3	16,0	9,9	6,1
1959.....	9,1	15,2	10,5	4,7
1960.....	8,9	14,7	10,2	4,5
1961.....	8,3	14,0	9,6	4,4

Горизонтальная графа: (1) Годы (среднее годов); (2) браки, (3) живорождения, (4) смерти, (5) естественный прирост.

Heading: (1) Years (average of years); (2) marriages, (3) live births, (4) deaths, (5) natural increase.

2. Szülésekkel és vetélésekkel kapcsolatos halandóság alakulása
Динамика смертности в связи с родами и абортами
Mortality Due to Births and Abortions

Halálokok A VII. nemzetközi haláloki közbülső névjegyzék alapján (1)	Meghaltak száma (2)				10 000 szülésre, ill. vetélésre jut halálozás (3)			
	1938	1950	1959	1960	1938	1950	1959	1960
1. A terhességi, szülési és gyermekágyi szövődmények (A 115, 116, 117, 120)	431	198	76	73	23,0	9,9	5,0	4,9
2. Vetélések (A 118, 119)	238	100	45	33	.	.	2,4	1,7

Горизонтальная графа: (1) Причины смерти на основании Международной промежуточной номенклатуры болезней и причин смерти, 7-ой ревизии. (2) Число умерших; (3) смертность на 10 000 родов или абортов.

Вертикальная графа: 1. Осложнения беременности, родов и послеродового периода (A 115, 116, 117, 120). 2. Аборты (A 118, 119).

Heading: (1) Causes of death, based on the Intermediate List of 150 Causes, VIIth Revision. (2) Number of deaths; (3) mortality per 10 000 births resp. abortions.

Lateral text: 1. Complications of pregnancy, childbirth, and the puerperium (A 115, 116, 117, 120). 2. Abortions (A 118, 119).

3. Szülészeti események
Гинекологические случаи
Obstetrical Cases

Megnevezés (1)	Szám szerint 1000-ben (2)					1000 szülőképes nőre számítva (3)				
	1957	1958	1959	1960	1961[1]	1957	1958	1959	1960	1961[1]
1. Művi vetélés	123,3	145,6	152,4	162,2	170,0	49,3	58,4	61,1	65,2	68,0
2. Spontán vetélés	39,5	37,4	35,3	33,8	33,7	15,8	15,0	14,2	13,6	13,5
*3. Vetélés együtt	*162,8*	*183,0*	*187,7*	*196,0*	*203,7*	*65,1*	*73,4*	*75,3*	*78,8*	*81,5*
4. Élveszületés	167,2	158,4	151,2	146,5	140,4	66,9	63,5	60,6	58,8	56,1
5. Halvaszületés	2,5	2,2	2,1	1,9	1,7	1,0	0,9	0,8	0,8	0,7
*6. Szülés együtt	*169,7*	*160,6*	*153,3*	*148,4*	*142,1*	*67,9*	*64,4*	*61,4*	*59,6*	*56,8*
*7. Szülészeti esemény összesen	*332,5*	*343,6*	*341,0*	*344,4*	*345,8*	*133,0*	*137,8*	*136,7*	*138,4*	*138,3*

[1] Előzetes adat — Предварительное сведение. — Preliminary data.

Горизонтальная графа: (1) Наименование; (2) число в тыс.; (3) на 1000 женщин рождающего возраста.

Вертикальная графа: 1. Хирургические аборты; 2. спонтанные аборты; 3. всего абортов; 4. живорождения; 5. мертворождения; 6. всего рождений; 7. гинекологические случаи вместе.

Heading: (1) Denomination; (2) number in thousand; (3) per 1000 females in childbearing age.

Lateral text: 1. Induced abortions; 2. spontaneous abortions; 3. total abortions; 4. live births; 5. stillbirths; 6. total births; 7. obstetrical cases altogether.

A művi vetélésnek, mint a családtervezés illetve születéskorlátozás eszközének viszonylag széleskörű alkalmazása Magyarországon a fogamzásgátlás nem megfelelő színvonalával és hatékonyságával magyarázható. Jóllehet 1956 után az óvszerek forgalma — amint a 4. táblából is látható — jelentősen megnőtt, elterjedtségük még mindig igen alacsony. A termékeny korban lévő, túlnyomórészt házas nők számát figyelembe véve az óvszerek jelenlegi fogyasztása csupán a nők 20—30 %-ának védelmét biztosítja. Ez azt jelzi, hogy a széles rétegek egyáltalán nem védekeznek a teherbeesés ellen, vagy nem megfelelő védekezési módot alkalmaznak.

4. Egyes fogamzásgátló eszközök forgalma
Оборот некоторых противозачаточных способов
Turnover of Some Contraceptives

Megnevezés (1)	1957	1958	1959	1960	1961
1. Nivó (condom) (millió db) ...	4,5	4,2	6,0	7,5	9,1
2. Timidon tabletta (millió db) .	2,8	.	1,1	0,5	0,4
3. Timidon gelee (ezer db)	21,7	48,3	78,4	86,1	110,9
4. Pesszárium (ezer db)	4,4	30,2	23,0	32,1	28,4

Горизонтальная графа: (1) Наименование.

Вертикальная графа: 1. Презервативы (милл. шт.); 2. таблеты «Тимидон» (милл. шт.); 3. желе «Тимидон» (тыс. шт.); 4. пессария (тыс. шт.).

Heading: (1) Denomination.

Lateral text: 1. Condom (million pieces); 2. pills "Timidon" (million pieces); 3. jelly "Timidon" (1000 pieces); 4. pessary (1000 pieces).

A családtervezésben egyre általánosabbá vált a kislétszámú családra való törekvés. Jól jellemzik ezt az 1960. évi népszámlálás adatai is. Az egy- és kétgyermekes házas nők részaránya jelentősen emelkedett, ugyanakkor a négy és többgyermekeseké lényegesen csökkent. A csökkenés mértéke a nagyobb családokban egyre erősebb volt (5. tábla).

5. Házas nők százalékos megoszlása gyermekszám szerint
Процентное распределение замужних женщин по числу их детей
Percentage Distribution of Married Women by the Number of Their Children

Év	A házas nők százalékos aránya, akiknek							Összesen
	0	1	2	3	4	5	6 és több	
	gyermekük született (1)							
1949	18,0	22,1	20,8	13,2	8,3	5,5	12,1	100,0
1960	15,1	25,3	25,7	14,0	7,6	4,4	7,9	100,0

Горизонтальная графа: (1) Соотношение замужних женщин у которых родилось 0, 1, 2, ... 6 и больше детей.

Heading: (1) Percentage ratio of married women borne 0, 1, 2, ... 6 and more children.

6. Élveszületési arányszám alakulása a szülési sorrend szerint Magyarországon
Динамика живорождаемости по родовому порядку в Венгрии
Live Birth Rate by Confinement Order in Hungary

Év	Összes	ebből						
		1.	2.	3.	4.	5.	6.	7 és további
	élveszületések száma 1000 lakosra (1)							
1938	19,9	6,6	4,4	2,9	1,9	1,3	0,9	1,9
1960	14,7	6,4	4,3	1,9	0,8	0,5	0,3	0,5
1. 1960 év az 1938 év %-ában	73,9	97,0	97,7	65,5	42,1	38,5	33,3	26,3

Горизонтальная графа: (1) В том числе: 1, 2, ... 7 и больше живорождений на 1000 жителей.

Вертикальная графа: 1. 1960 год в процентах к 1938 г.

Heading: (1) Of wich: number 1. 2, ... 7 and further live births per 1000 population.
Lateral text: 1. 1960 as compared to 1938 (per cent).

7. Az anya életkora szerinti tiszta születési arányszám alakulása Magyarországon
Динамика чистой рождаемости по возрасту матери в Венгрии
Net Birth Rates by Mother's Age in Hungary

Korcsoport (1)	Ezer megfelelő korú férjes nőre jut házasságból élveszületés (2)						
	1921	1930	1940	1950	1960	1960 1921 %-ában (3)	1960 1940 %-ában (4)
15—19 éves	330,9	344,7	334,0	337,5	322,2	97,4	96,5
20—24 éves	382,2	297,2	276,8	279,3	227,4	59,5	82,2
25—29 éves	291,3	195,4	172,4	174,2	118,4	40,6	68,7
30—39 éves	154,3	111,7	90,8	77,1	41,4	26,8	45,6
40—49 éves	30,8	19,6	14,6	12,5	3,9	12,7	26,7
15—49 éves	*187,1*	*134,5*	*104,5*	*109,3*	*76,9*	*41,1*	*73,6*

Горизонтальная графа: (1) Возрастные группы; (2) брачные живорождения на 1000 замужных женщин соответствующего возраста; (3) 1960 год во процентах к 1921 г.; (4) 1960 год во процентах к 1940 г.

Heading: (1) Age groups; (2) legitimate live births per 1000 married women of corres ponding age; (3) 1960 as compared to 1921 (per cent); (4) 1960 as compared to 1940 (per cent

A családtervezésnek ez az új jellemvonása figyelhető meg az élveszületési arányszámoknak a szülési sorrend szerint való vizsgálatánál is. Míg az első és második születések aránya lényegében változatlan maradt, addig a további születéseké igen erős mértékben csökkent ; a csökkenés egyenesen arányos a szülési sorszám növekedésével. A családtervezés ezen új vonásának másik vetülete jelentkezik az anya életkora szerinti születési arányszám alakulásában. Az előbbiekkel összhangban itt is a korlátozott gyermekszámra való törekvés észlelhető, ami a termékenységi időszak leszűkítésében, a termékenységnek a házasságot követő rövidebb időtartamra való időzítésében nyilvánul meg (7. tábla).

A családtervezés hatása jut kifejezésre az élveszületések, illetve művi abortuszok eltérő részarányában a különböző gyermeklétszámú nők között. A gyermektelen nem hajadon nők 84%-a kihordja terhességét és csupán 16 %-a folyamodik művi abortuszhoz. Az egy gyermekeseknél ez az arány azonban már kereken 50—50%, a két gyermekeseknél pedig — a 8. tábla tanúsága szerint — 25—75%. Ugyanez mutatkozik meg a szülő, illetve művileg vetélt nők korösszetételében is ; fiatal korban a szülések aránya, később azonban (25 éven felül) a vetélések aránya van túlsúlyban, az életkorral fokozatosan csökkenő biológiai termékenység ellenére.

8. Élveszületés és művi vetélés születési sorszám szerint, 1961[1]

Живорождения и хирургические аборты по порядковому номеру рождений в 1961 г.[1]

Live Births and Induced Abortions by Order of Birth 1961[1]

Gyermekszám (1)	1000 megfelelő gyermekszámú 15—49 éves nem hajadon nőre jut (5)		
	élveszületés (2)	művi vetélés (3)	együtt (4)
0	222,7	41,0	263,7
1	79,5	83,9	163,4
2	31,8	94,2	126,0
3—	34,5	78,3	112,7
*1. Összesen	*73,4*	*79,1*	*152,5*

[1] Előzetes, részben számított adatok (házas, özvegy, elvált). — Предварительные сведения, частью оценки (замужние, вдовые, разведенные). — Preliminary data, partly estimates (married, widowed, divorced).

Горизонтальная графа : (1) Число детей ; (2) живорождения, (3) хирургические аборты, (4) оба ; (5) на 1000 не незамужних женщин, в возрасте 15—49 лет, имеющих соответствующее число детей.

Вертикальная графа : 1. всего.

Heading : (1) Number of childern ; (2) live births ; (3) induced abortions ; (4) both ; (5) per 1000 ever married females, aged 15—49, of corresponding number of children.

Lateral text : 1. total.

Ismeretes, hogy a születéscsökkenést előidéző tárdadalmi-gazdasági tényezők rendkívül bonyolultak. Ugyanaz a tényező eltérő időszakokban vagy különböző társadalmi rétegekben ellentétes hatást gyakorolhat a demográfiai magatartásra. Az elmúlt hat év során bekövetkezett születéscsökkenés például Magyarországon a gazdasági helyzet, az életszínvonal jelentős javulásával egyidejűleg következett be. Eddigi adataink szerint a társadalmi fejlődés számos további pozitív mozzanata is — legalábbis átmenetileg — csökkenti a termékenységet. A továbbiakban megkíséreljük azoknak a legfontosabb tényezőknek a vázlatos áttekintését, amelyek a születéscsökkenésben szerepet játszanak.

1. *A társadalmi átrétegeződés.* A múltban a mezőgazdasági lakosság termékenysége 50—60%-kal magasabb volt, mint a nem mezőgazdasági népességé. Az iparosítás nyomán a mezőgazdasági népesség aránya egyre kisebb (1949-ben 49%, 1960-ban 36%). Lényegesen megváltozott a parasztság életmódja és ezzel együtt demográfiai magatartása is.

2. *A műveltségi színvonal emelkedése, a gazdasági és kultúrális igények fokozódása.* Magyarországon mindezideig általánosan megfigyelhető volt a szellemi foglalkozásúak alacsonyabb termékenysége. Arányuk növekedése az

össznépességben, a magasabb iskolai végzettség elterjedése valamennyi társadalmi rétegben csökkenti a termékenységet, amennyiben új kultúrális és gazdasági igényeket ébreszt, amelyeknek kielégítése alacsony gyermekszám mellett könnyebben megvalósítható.

3. *A lakóhelyváltoztatás, a faluból a városba való áramlás.* A népgazdaság szerkezeti változásával összefüggésben a városi lakosság aránya egyre inkább nő. Mivel a városi lakosság termékenysége kisebb mint a falusiaké, ez az országos arányszámot kedvezőtlenül befolyásolja. Az újonnan városba költöző népességrétegek termékenysége — elsősorban lakásnehézségeik miatt — feltehetően még alacsonyabb, mint a régi városi lakosságé.

4. *A nők munkavállalásának fokozódása.* A női egyenjogúság gyakorlati megnyilvánulásaként az eddig jelentős részben a családra korlátozott női szerepkör lényegesen bővült ; a nők a gazdasági és társadalmi élet legtöbb területén aktív munkavállalóként lépnek fel. Ennek az önmagában véve helyes és kívánatos folyamatnak az eddigi adatok szerint csökkentő hatása van a termékenységre. A kereső nők alacsonyabb termékenysége annál is figyelemreméltóbb, mert feltehető, hogy a kereső nők aránya tovább fog emelkedni.

5. *A nagyobb gyermeklétszám csökkentő hatása a család életszínvonalára.* A jövedelmek nivellálódása és a családi teherkiegyenlítés elégtelensége következtében a család életszínvonalát nagymértékben a keresők és eltartottak aránya határozza meg. Ez a nagyobb gyermeklétszámú családoknál nyilvánvalóan kedvezőtlenebb, nemcsak azért, mert a gyermekek eltartottak, de azért is, mert nagyobb család esetén az anya munkavállalása is mind nagyobb nehézségekbe ütközik. Ennek következtében az egy főre eső jövedelem az egyes háztartásokban a gyermeklétszámmal fordítottan arányos.

*

A fentiekben röviden áttekintett, nagyrészt a nagyarányú társadalmi mobilitással összefüggő tényezők születéscsökkentő hatását megfelelő társadalompolitikai intézkedésekkel ellensúlyoznunk kell. Az adatok szerint azonban a születéscsökkenés hátterében nem csupán gazdasági tényezők figyelhetők meg. A népesség demográfiai magatartását, a családi tervek alakulását, a nők szülési készségét nagymértékben befolyásolják tudati, lélektani tényezők is. E tényezők kialakulásában és módosulásában alapvető szerepe van a társadalmi szokásoknak és légkörnek, a kultúrális életnek, a sajtónak, a publicisztikának is. E tekintetben fontosnak kell tekinteni olyan közhangulat kialakítását is, amely az anyaság és gyermeknevelés szerepkörét társadalmilag fontosnak és kívánatosnak nyilvánitja ; hangsúlyozza a következő nemzedék, a jövő társadalma érdekében hozott áldozatok jelentőségét. Népesedéspolitikai célkitűzések megvalósítása gazdasági intézkedések és lélektani befolyásolás együttes alkalmazásával érhető csak el.

ДЕМОГРАФИЧЕСКОЕ ПОЛОЖЕНИЕ ВЕНГРИИ; ЭКОНОМИЧЕСКИЕ, ОБЩЕСТВЕННЫЕ И ЗДРАВООХРАНИТЕЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ ПЛАНИРОВАНИЯ СЕМЬИ*

Резюме

Главной характерной чертой естественного движения населения в Венгрии, — аналогично ряду других среднеевропейских и восточноевропейских стран, — начиная с конца прошлого века, является в основном параллельное сокращение рождаемости и смертности.

Рождаемость, после последовавшей за войной волны рождений, в начале 1950 годов начала сокращаться. Тогда, однако, в результате мероприятий в области демографической политики (финансовые мероприятия, льготы матерям в области трудового законодательства, запрет абортов и т.

* Доклад на происходившей в Варшаве с 5-го по 8-ое июня 1962 года конференции Международного Союза по планированию семьи.

д.) последовал опять временный сильный подъем. Отчасти в качестве реакции на это, — а также в связи с разрешением в 1956 году искусственных абортов, — после 1956 года произошло существенное сокращение коэффициента ротаждаемости.

Несомненно, что разрешение искусственных абортов вызвало определенный сдвиг в структуре гинекологических событий, что в некоторой мере содействовало сокращению коэффициента рождаемости. Это смещение, однако, явилось последствием распространения направления, имеющего целью ограничение рождений.

Сравнительно широкое применение в Венгрии искусственных абортов как инструмента планирования семьи и, соответственно ограничения рождений, объясняется недостаточным уровнем и эффективностью предупреждения зачатий. Хотя после 1956 года оборот средств для предотвращения зачатий в значительной степени возрос, степень их распространенности осталась низкой. Сопоставляя число рождающего контингента, в основном замужних женщин с нынешним потреблением предохранительных средств, мы приходим к выводу, что уровень последнего обеспечивает защиту примерно 20—30% женщин. Это означает, что широкие слои вообще не предпринимают мер по предупреждению беременности, или используют не соответствующие меры предупреждения.

В области планирования семьи все более общим становится стремление к созданию небольших семей. О наличии этой тенденции весьма наглядно свидетельствуют также и данные переписи населения 1960 года. Так удельный вес замужних женщин, имеющих одного или двух детей, в значительной степени возрос, а доля женщин, имеющих четверых детей и более в значительной степени сократилась. Меры сокращения в больших семьях была более интенсивной.

Является общеизвестным, что общественно-экономические факторы, вызывающие сокращение рождений, являются чрезвычайно сложными. Один и тот же фактор в различные периоды или в различных общественных слоях может оказывать противоположное воздействие на демографическое поведение. Так, например, имевшее место в Венгрии в течение последних шести лет сокращение рождаемости произошло в условиях значительного улучшения экономического положения и жизненного уровня. Согласно нашим сведениям на сегодняшний день целый ряд дальнейших положительных факторов в развитии общества, — по крайней мере временно, — также привел к снижению плодовитости. В ходе дальнейшего изложения производится попытка произвести эскизный обзор тех наиболее важных факторов, которые оказывают воздействие в направлении сокращения рождений:

1. Изменение общественной структуры общества.
2. Рост культурного уровня, повышение экономических и культурных запросов.
3. Перемена местожительства, переселение из сел в города.
4. Рост числа трудящихся женщин.
5. Тот факт, что большое число детей оказывает воздействие в направлении снижения жизненного уровня семьи.

HUNGARY'S POPULATION POSITION; ECONOMIC, SOCIAL AND HEALTH ISSUES OF FAMILY PLANNING*

Summary

The main determinants of Hungary's vital statistical data are, similar to several other Central European and East European countries, birth and mortality rates, having on the whole parallelly declined since the end of the last century.

After the birth wave following the war the birth rate began to decrease in the early fifties. Then, however, through measures of population policy (financial grants and labour

* Report discussed at the International Planned Parenthood Federation Conference held in Warsaw between June 5—June 8 1962.

law benefits to the mothers ; ban on abortions, etc.) a strong temporary upsurge set in. Partly as a reaction to this and in connection with the renewed permission of induced abortions in 1956 the birth rate suffered a considerable relapse after 1956.

It is beyond doubt that the permission of induced abortions caused a certain shift in the composition of obstetrical events, somewhat contributing to the decerase in the number of births ; this shift, however, was a consequence of spreading birth control.

The widespread application of induced abortions as a means of planned parenthood or birth control can be explained by the inadequate level and efficiency of contraception in Hungary. Although after 1956 the trade in contraceptives went up markedly there are still far from being widespread. Considering the number of women in the propagative age, mostly married, we can say that the consumption of contraceptives secures protection. to not more than 20—30 per cent of women. This indicates that the broad masses resort to no protection at all againts pregnancy, or apply inadequate methods.

In planned parenthood endeavours for a small family are gaining more and more ground ; the data of the 1960 population census well support this statement. The share of married women with one and two childern has considerably increased and that of women with four children or more has essentially gone back. The larger the family the stronger was the rate of the decrease.

The great complexit of the socio-economic factors involving a decrease of the birth rate is well-known. The same factor may exert opposite influences upon the demographic attitude at different times or in different social strata. The fall of the birth rate which set in during the last six years in Hungary has, for example, coincided with a considerable improvement of the living standards. According to data so far received quite a few other positive moments of the social improvement contribute, at least for a transitory period, to the decline of fertility. The author herebelow tries to give a cursory view of the most important factors, all playing their part in the decline of the birth rate :

1. Social stratification ;
2. Increase of the cultural standard ; enhanced economic and cultural requirements ;
3. Change of domicile, rural migrations ;
4. Increased emplyoment of women ;
5. Decreasing effect of a higher number of children upon the family's living standards.

DEMOGRÁFIAI SOKASÁGOK TÖBBIRÁNYÚ ALAKULÁSA

DR. HABIL. GERHARD NULTSCH

A tervezés gyakorlatában és a demográfiai elemzés során olyan közgazdasági és egyéb sokaságok is előfordulnak, amelyek alakulása több irányú. Vegyük például a munkaerő-sokaságot, amelyet a munkaerőtervezés céljából kell megvizsgálni. Ez a sokaság az idő folyamán halálozás, rokkantság, nyugdíjbavonulás, odavándorlás, elvándorlás, foglalkozásváltozás, stb. következtében változik. Abból a célból, hogy a munkaerőlétszám a népgazdaság követelményeinek és lehetőségeinek megfelelően a népgazdasági és távlati tervek részére megállapítható legyen, a tervezésnek pontos adatokra van szüksége a munkaerő-sokaságnak valamely meghatározott irányban — pl. a megrokkanások gyakorisága terén — mutatkozó változásairól. Nyílvánvaló, hogy a megrokkanások gyakoriságának mérése során a többi fent említett tényezőnek zavaró hatása van. Ha például az odavándorlás jelentős, a megrokkanások szokásos mérési módszerével nyert megrokkanási arányszám túlságosan magas. Világosabban kifejezve, ebben az esetben a számláló a nevezőhöz képest túl magas.

Ezt a problémát azzal szeretnénk közelebbről megvilágítani, hogy a halál, a nyugdíjbavonulás és a megrokkanás okozta kiválás gyakoriságának mérési problémájával foglalkozunk. Zavaró tényezőként az oda-, ill. elvándorlást tárgyaljuk.

A halál okozta kiválás valószínűségét q_x-szel jelöljük, ahol x a kort jelenti.

A továbbiakban a halál következtében kivált x korúak számát M_x-szel és egy meghatározott gazdasági ág munkaerő-létszámát az x-től $x+1$-ig terjedő korév kezdetén V_x-szel jelöljük. E jelöléseket alkalmazva a halál okozta kiválás valószínűsége a következőképpen alakul:

$$q_x = \frac{M_x}{V_x}. \tag{1}$$

Mivel ez a kiválási valószínűség névleges jellegű, névleges kiválási valószínűségnek is nevezzük. A névleges kiválási valószínűség a kiválás gyakoriságát odavándorlási többlet esetén túl magasnak, elvándorlási többlet esetén túl alacsonynak mutatja. (Ez egyszerűen azzal függ össze, hogy a nevező a számlálóhoz képest odavándorlási többlet esetén túl alacsony, elvándorlási többlet esetén viszont túl magas.)

Ez a tény teszi szükségessé, hogy reális kiválási valószínűségeket alkalmazzunk. A reális kiválási valószínűség a következőképpen számítható ki:

$$q_x' = \frac{M_x}{V_x + \frac{1}{2} Z_x'}, \tag{2}$$

illetve

$$q_x' = \frac{M_x}{V_x - \frac{1}{2} A_x'}. \tag{2a}$$

Itt az x-től $x+1$-ig terjedő korév részére Z_x' az odavándorlási többletet, A_x' pedig az elvándorlási többletet jelenti.

A dolgozók sokaságában kétirányú fejlődés játszódik le más vonatkozásban is, például a megrokkanás okozta természetes kiválás tekintetében. A névleges valószínűség itt sem használható, s így a reális valószínűséget kell alkalmaznunk.

A névleges valószínűséget a következőképpen fejezzük ki:

$$i = \frac{I}{B}. \tag{3}$$

Itt az i a megrokkanási valószínűséget, I a megrokkanási esetek számát, és B a dolgozók számát jelenti a vizsgált korév kezdetén.

A reális megrokkanási valószínűség számára a következő képlet adódik:

$$i' = \frac{I}{B - \frac{1}{2} M}. \tag{4}$$

A (4) képletben M a foglalkoztatott személyek halálozási eseteinek számát jelenti a vizsgált korévekben.

Hogy a reális valószínűség alkalmazása e területen is milyen fontos azt az mutatja, hogy a tervezés gyakorlatában felmerülnek olyan esetek, amelyeknél a megrokkanás reális valószínűsége az idő folyamán csökken, a megrokkanás névleges valószínűsége viszont növekszik, ami az összefüggések ismerete nélkül hamis következtetésekre vezethet.

Vizsgálódásunkhoz kapcsolódóan most már magyarázzuk meg a névleges és a reális valószínűség eltérő képleteit.

Még egyszer utalunk arra, hogy a névleges és a reális valószínűség megkülönböztetése mindig csak akkor szükséges, amikor a sokaságban a változások két- vagy több irányban történnek.

Mindkét számítási képlet megvilágítása céljából vizsgáljuk meg a halálozási valószínűség első helyen tárgyalt példáját, figyelembevéve a vándormozgalmat.

Mi az $x + x+1$ korévet vizsgáltuk. Az x korban élők számát V_x-szel, az $x + 1$ korban élők számát V_{x+1} gyel jelöljük. Továbbá az $x + x+1$ korévben odavándorolt személyek számát Z_x-szel, az elvándorolt személyek számát A_x-szel, az elhalt személyek számát pedig M_x-szel jelöljük. A következő egyenletet kapjuk:

$$V_{x+1} = V_x + Z_x - A_x - M_x. \tag{5}$$

Ezzel összefüggésben az alábbi két új nagyságot vezetjük be :

$$Z_x^{(x+1)} \quad \text{és} \quad A_x^{(x+1)}. \tag{6}$$

$Z_x^{(x+1)}$-en azon személyek számát értjük, akik a Z_x sokaságból származnak és az $x + 1$ korévet elérték. Hasonlóképpen $A_x^{(x+1)}$-en azon személyek számát értjük, akik az A_x sokaságból származnak és az $x + 1$ korévet elérik.

Vizsgálódásunk során megkölönböztettük a q_x névleges halálozási valószínűségen kívül a q'_x reális halálozási valószínűséget. A reális halálozási valószínűség a vándorlás lefolyásától független, azaz e valószínűség értékét a vándormozgalom nem befolyásolja.

A reális vagy független halálozási valószínűség mintájára most már bevezetjük a reális vagy független továbbélési valószínűség fogalmát. A reális továbbélési valószínűség a reális halálozási valószínűséggel együtt 1-gyel egyenlő, azaz

$$q'_x + p'_x = 1. \tag{7}$$

A reális vagy független továbbélési valószínűség és a (6) képletben bevezetett vándorlási szám segítségével a következő egyenletet kapjuk :

$$V_{x+1} = V_x p'_x + Z_x^{(x+1)} - A_x^{(x+1)}. \tag{8}$$

A (8) egyenlethez a következő megjegyzést kell fűznünk :

A jobboldalon szereplő kifejezés azt mutatja, hány személy van még életben az $x + 1$ korévben. Itt még nem teszünk különbséget aszerint, hogy a személyek az összeírás területén vagy azon kívül vannak-e. Az $x+1$ korban még az összeírás területén élő személyek számát úgy kapjuk, hogy a továbbélők éppen vizsgált számához hozzáadjuk azoknak az odavándoroltaknak a számát, akik az $x+1$ korban még életben vannak, és levonjuk azoknak az elvándoroltaknak a számát, akik az $x+1$ korban még élnek.

Most már az a feladat áll előttünk, hogy kiszámítsuk a reális vagy független továbbélési valószínűséget. E célból a (6) alatti értékek meghatározása szükséges. Ehhez az infinitezimális számítást kell alkalmaznunk. Az l_x továbbélési rend alkalmazásával a $Z_x^{(x+1)}$ nagyság részére a következő integrált kapjuk :

$$Z_x^{(x+1)} = Z_x \int_0^1 \frac{l_x + 1}{l_x + t}\, dt. \tag{9}$$

További matematikai megoldások alapján

$$Z_x^{(x+1)} = Z_x\left(1 - \frac{1}{2}q'_x\right). \tag{10}$$

Hasonlóképpen kapjuk, hogy

$$A_x^{(x+1)} = A_x\left(1 - \frac{1}{2}q'_x\right). \tag{11}$$

Az (5) és (8) egyenlet jobboldalát egyenlővé téve a (10) és (11) egyenletek alkalmazásával az új

$$V_x + Z_x - A_x - M_x = V_x p'_x + Z_x \left(1 - \frac{q'_x}{2}\right) - A_x \left(1 - \frac{q'_x}{2}\right) \tag{12}$$

egyenlethez jutunk.

A (12) egyenletből a (7) egyenlet figyelembevételével következik, hogy

$$V_x q'_x + Z_x \frac{q'_x}{2} - A_x \frac{q'_x}{2} = M_x. \tag{13}$$

A (13) egyenletből következik, hogy

$$q'_x = \frac{M_x}{V_x + \frac{1}{2}\left(Z_x - A_x\right)}. \tag{14}$$

Az így kialakult (14) képlet igen jelentős a statisztikai elemzés és a tervezés során vizsgált sokaságok többirányú alakulásával kapcsolatos problémák megoldásánál. Gondoljunk csak például arra a feladatra, hogy megfelelő intézkedésekkel csökkentenünk kell a megrokkanások számát. E cél eléréséhez a megrokkanási arányszám kiszámítása szükséges. Tudjuk, hogy a halandóság csökkenése általában hatással van a megrokkanási arányszámra. E befolyás azonban merőben számszerű jellegű. Magával a dologgal, azaz a megrokkanás okaival semmi összefüggésben nincs. Matematikai vizsgálódásunk segítségével ezt a hatást sikerült megállapítanunk. Ahhoz, hogy a megrokkanások csökkentésével kapcsolatos tervezési munkát elvégezhessük és a tervezési intézkedések eredményeit helyesen megítélhessük, csupán az szükséges, hogy a megrokkanási arányszám zavaró befolyásoktól mentesen legyen kiszámítva.

Ez a vándormozgalom tekintetében a (14) képlet segítségével minden további nélkül lehetséges. Más zavaró tényezők kikapcsolásához ugyanilyen meggondolásokkal ugyanezen számításokat kell elvégezni.

ФОРМИРОВАНИЕ ОТДЕЛЬНЫХ ДЕМОГРАФИЧЕСКИХ СОВОКУПНОСТЕЙ В НЕСКОЛЬКИХ НАПРАВЛЕНИЯХ

Резюме

В практике плановых и статистических анализов мы часто встречаемся с такими совокупностями, формирование которых происходит в нескольких направлениях. Так, например, если мы изучаем совокупность трудоспособных лиц в возрасте x, при установлении вероятности вызываемой смертностью убыли, мы не можем оставить вне поля зрения воздействие миграции в обоих направлениях, а при установлении вероятности отсева трудоспособных в результате полученич увечий, воздействие числа умерших в возрасте x. Вероятность исчисления без принятия во внимание этих факторов является номинальной, а вероятность исчисленная с принятием во внимание этих факторов является реальной ; исчисление последней показано на приведенном выше примере. Аналогичным образом могут быть решены вообще проблемы совокупностей, формирование которых происходит в нескольких направлениях.

MULTIDIRECTIONAL CHANGES OF CERTAIN DEMOGRAPHIC POPULATIONS

Summary

Multidirectional population changes are often encountered in planning practice and statistical analysis. If ai population of able-bodied of x age is examined, in computing the probability of dying the effect of the surplus produced by the difference between migration from and migration to should not be disregarded, or in computing the probability of the loss caused by invalidity the number of dead of x age should be considered as influencing factors.

The probability computed by overlooking these factors is called „nominal", whereas the one computed by considering them is called „real". Their computation is shown in the above example. Similarly, the problems of multidirectional population changes can be settled also on a general basis.

AZ ANYA EGÉSZSÉGI ÁLLAPOTÁNAK ÉS SZOCIÁLIS KÖRÜLMÉNYEINEK HATÁSA A MAGZAT ÉS AZ ÚJSZÜLÖTT ÉLETKÉPESSÉGÉRE

(BUDAPESTI ADATFELVÉTEL ALAPJÁN)

FÓTI JÁNOS

Ismeretes, hogy az emberi élet első éve a halandóság tekintetében rendkívül kritikus időszak. A csecsemők mortalitása — az elmúlt évtizedekben bekövetkezett lényeges javulás ellenére — messze meghaladja mind a gyermekekét, mind a 70 éven aluli felnőttekét. Magyarországon 1960-ban a halálozási arány az egy éven aluliaknál 47,6, az egy éveseknél viszont csak 3,9, a két éveseknél pedig 1,4 ezrelék volt, míg a 3—18 év közöttieknél az 1 ezreléket sem érte el, majd az életkorral együtt fokozatosan emelkedve csupán a 71 éves és annál idősebb korosztályoknál haladta meg, illetve lépte túl a csecsemőkori értéket.[1] Az első életév feltűnően nagyarányú halálozása mögött jelentős részben az a körülmény húzódik meg, hogy azok, akik veleszületett betegség vagy koraszülöttség miatt csökkent életképességűek, túlnyomórészt a születést követő napokban meghalnak. A csecsemőhalottak zöme hazánkban mindinkább ebből a kategóriából kerül ki, mivel az orvostudomány haladása, a csecsemővédelem fejlődése és — nem utolsó sorban — az életszínvonal emelkedése révén a születés után szerzett betegségből eredő egy éven aluli halálozást lényegesen mérsékelni lehetett, míg a felsorolt körülmények a születéskor már fennálló fogyatékosságokra kevésbé gyakorolhattak hatást. Ez a folyamat különösen a fővárosban figyelhető meg, ahol a csecsemők egészségügyi ellátásának és gondozásának feltételei leginkább megvalósultak.

Az 1000 élveszülöttre vonatkozó arányszámok azt tanusítják, hogy a veleszületett okokra visszavezethető halandóság csökkentése terén is sikerült némi eredményt elérni, hiszen ennek aránya 1961-ben mintegy 15%-kal alacsonyabb volt az 1950—52. évi átlagnál. A szerzett betegségek elleni küzdelem azonban ténylegesen sokkal hatásosabbnak bizonyult, hiszen az ilyen természetű halálesetek viszonyszáma az elmúlt évtized folyamán kereken 1/4 részére esett vissza. Végeredményben tehát a fejlődés menetét úgy jellemezhetjük, hogy a csecsemőhalálozás általánosan csökkenő tendenciája mellett viszonylag egyre nagyobb súllyal szerepelnek az olyan halálokok, melyeknek eredete lényegében a méhenbelüli életre, illetve magának a szülésnek az időszakára nyúlik vissza. Nyilvánvaló, hogy a halálozási arány további lényeges javítását

[1] Az egy éven aluliaknál 1000 élveszülöttre, egyébként 1000 megfelelő korú lakosra számítva.

elsősorban és egyre inkább az ilyen endogén tényezők hátráltatják. A jövőt illetően pedig a szerzett betegségek kiküszöbölésétől vagy fejlettebb módszerekkel történő gyógyításától már csak meglehetősen korlátozott eredményt várhatunk, hiszen Budapest vonatkozásában a szerzett betegségekből származó halálozás teljes kiküszöbölése esetén 1000 élveszülöttre a jelenlegi 42,4 helyett még mindig 34,5 csecsemőkori haláleset jutna.

1. Csecsemőhalálozás veleszületett betegség vagy éretlenség miatt Budapesten, 1950—1961[1]
Смертность грудников вследствие врожденных болезней или незрелости в Будапеште в 1950—1961 гг.
Infant Mortality Due to Congenital Diseases or Immaturity in Budapest, 1950—1961

Év	Veleszületett betegség vagy éretlenség következtében meghalt csecsemők (1)		
	szám szerint (2)	az összes csecsemőhalott százalékában (3)	1000 élveszülöttre (4)
1950	1 052	60,4	40,3
1951	1 119	55,9	40,6
1952	1 177	57,8	41,0
1953	1 385	62,0	36,5
1954	1 356	62,2	37,7
1955	932	64,9	35,7
1956	770	67,4	36,4
1957	676	70,1	38,4
1958	637	74,5	35,9
1959	592	76,6	35,8
1960	588	80,1	36,9
1961[2]	541	81,4	34,5

[1] Veleszületett fejlődési rendellenesség, koraszülöttség, szülési sérülés, születés utáni légzéshiány, tüdőlégtelenség vagy egyéb congenitális illetve részben éretlenséggel kapcsolatos újszülöttkori megbetegedések.
[2] Előzetes adatok.

Горизонтальная графа: (1) Умершие вследствие врожденных болезней или незрелости грудники; (2) число; (3) в процентах ко всем умершим грудникам; (4) на 1000 живорожденных.

Heading: (1) Deceased infants on account of congenital diseases or immaturity; (2) number; (3) per 100 total infants deceased; (4) per 1000 live-born.

Az alapvető probléma tehát az endogén okokból bekövetkező mortalitás hatékonyabb befolyásolása. Az újszülöttek megfelelő gyógykezelése, ápolása révén természetesen itt is érhetők el bizonyos eredmények, de aligha lehet kétséges, hogy a nehézségek sokkal nagyobbak mint a szerzett betegségek gyógyításánál. Jellemző fényt vet erre az éretlen (2500 grammon aluli születési súlyú) és az érett csecsemők halálozása tekintetében tapasztalható tendencia egybevetése, mivel az éretlenség jellegzetesen a veleszületett tényezők csoportjába tartozik és részben más endogén természetű tényezőkkel is összefügg.

A koraszülöttek viszonylag egyébként is magas halandósága tehát sokkal kevésbé mutat javuló irányzatot, mint a normális súllyal született csecsemőké. A koraszülöttség mellett pl. bizonyos veleszületett fejlődési rendellenességek is már eleve csökkentik az újszülött életképességét. Az endogén halálokok egy részét így egyenlőre az orvostudomány rohamos fejlődése is csak viszonylag kis mértékben befolyásolhatja. Az endogén eredetű csecsemőhalálozás csökkentése szempontjából tehát döntő jelentősége van az újszülött életképességére kedvezőtlenül ható körülmények (pl. koraszületés, méhenbelüli élet során fellépő károsodások) megelőzésének.

A megelőzés jelentősége még határozottabban jut kifejezésre, ha a halvaszületéseket szintén tekintetbe vesszük. A halvaszületéseket számításba véve ugyanis megállapítható, hogy Budapesten 1960-ban 1000 világrajött gyermekből 58 nem töltötte be az első életévet és ezek közül 49 endogén okból pusz-

tult el. Az ilyen módon adódó teljes születési veszteségnek tehát a veleszületett tényezők mintegy 84%-át idézték elő, ami meghaladja a csecsemőhalálozással kapcsolatban kimutatott arányt.

2. Érett és éretlen (koraszülött) csecsemők halandósága Budapesten, 1954—1960
Смертность зрелых и незрелых (преждевременных) грудников в Будапеште в 1954—1960 гг.
Mortality of Mature and Immature (Premature) Infants in Budapest, 1954—1960

Születéskori súly (1)	1954.	1955.	1956.	1957.	1958.	1959.	1960.
	évi csecsemőhalálozás (2)						
	1000 azonos súlyú élveszülöttre (3)						
1. 2500 g-on aluli	304,9	305,4	276,6	297,6	284,1	273,1	277,5
2. 2500 g-on felüli	29,7	28,2	25,3	22,4	19,8	19,1	16,2
3. Együtt	60,5	55,0	54,0	54,8	48,2	46,7	46,1
	Index, 1954 = 100% (4)						
1. 2500 g-on aluli	100,0	100,2	90,7	97,6	93,2	89,6	91,0
2. 2500 g-on felüli	100,0	94,9	85,2	75,4	66,7	64,3	54,5
3. Együtt	100,0	90,9	89,3	90,6	79,7	77,2	76,2

Горизонтальная графа: (1) Вес новорожденных ; (2) детская смертность в .... году ; (3) на 1000 живорожденных соответствующего веса ; 4) индекс : 1954 = 100.
Вертикальная графа: 1. Меньше 2500 гр. ; 2. больше 2500 гр ; 3. всего.
Heading: (1) Birth weight ; (2) infant mortality in the year ... ; (3) per 1000 live-born of identical weight ; (4) index : 1954-100.
Lateral text: 1. Under 2500 grams ; 2. over 2500 grams ; 3. total.

Mindenképpen érthető tehát, hogy az utóbbi évtizedekben az orvostudomány érdeklődése is egyre inkább a halvaszületésekben és a csecsemőhalálozásban szerepet játszó endogén jellegű tényezők kiküszöbölésének kérdése felé fordult ; lényeges szerepet tulajdonítva a prevenció minél tökéletesebb megvalósításának. Többen hangsúlyozták ezzel kapcsolatban az ante-natális gondozás, a terhesvédelmi rendszabályok és — nem utolsó sorban — az egészségügyi felvilágosítás fontosságát (1—4).

Az ante-natális gondozás jelentősége különösen olyanok esetében mutatkozhat meg, akiknél betegség, alkati sajátosságok, kedvezőtlen családi körülmények vagy más okok miatt a vetélés, koraszülés illetve halvaszülés lehetősége fokozottan fennáll. Ezért már 1953-ban olyan rendelkezést hoztak (81/36 1953. Eü. M. számú utasítás), mely szerint az ilyen anyákat „veszélyeztetett" állományba kell venni.

Az utasítás előírja, hogy a veszélyeztetett terheseket az illetékes védőnőnek az orvos által meghatározott időszakonként rendszeresen meg kell látogatnia.

A veszélyeztetett terhesekre vonatkozó rendelkezés természetesen Budapesten és más nagyobb városokban került a legszélesebb körben alkalmazásra, ahol a gondozás feltételei általában inkább biztosíthatók, mint vidéken. A fővárosban jelenleg a terhesek csaknem egynegyedét részesítik ilyen alapon intenzívebb gondozásban.

Budapesten tehát a veszélyeztetett terhesek köre — noha bizonyos vonatkozásokban talán még némi bővítésre szorul — zömmel magában foglalja a vetélés, koraszülés, valamint — a magzatot illetően — a perinatális halálozás veszélyének kitett terhes anyákat.

Feltehető, hogy a veszélyeztetett állományban szereplők fokozottabb megfigyelése és ennek alapján szükség esetén megfelelő kezelésben való részesítése már eddig is nem egy esetben meggátolta a terhesség időelőtti megszakadását és hozzájárult a halvaszületések számának némi csökkenéséhez. Az ilyen terhességek kimenetelét illetően viszont részben még mindig aggasztó jelenségekkel számolhatunk. Ezért lényeges annak a kérdésnek a vizsgálata, hogy a terhes anya veszélyeztetetté minősítését indokoló különféle tényezők mennyiben hatnak ki az újszülött életképességére. Az ilyen természetű vizsgálatok ugyanis

bizonyos támpontot nyújthatnak arra vonatkozóan, hogy a veszélyeztetett terhesek fokozott védelmét célzó helyes kezdeményezések hatékonysága — a halvaszületési arány és a csecsemőhalandóság leszorítása érdekében — milyen módokon lenne növelhető.

A BUDAPESTI TERHES ANYÁKRA VONATKOZÓ ADATFELVÉTEL MÓDSZERE ÉS TARTALMA

A fentebb részletezett körülmények tették indokolttá azt az adatfelvételt, melyet a Központi Statisztikai Hivatal Budapest Városi Igazgatósága a fővárosi anya és csecsemővédelmi intézetek útján 1961. december 5-i beküldési határidővel hajtott végre. Ez a felvétel kiterjedt az anya és csecsemővédelmi intézetek által 1960. év folyamán nyilvántartásba vett budapesti lakóhelyű terhes nőkre, kivéve azokat akiknek a terhesség művi úton történő megszakítását engedélyezték és akiknél a terhesség kimeneteléről elköltözés vagy egyéb okok miatt az intézet nem szerezhetett tudomást.

Az anya és csecsemővédelmi intézetek nyilvántartásából — az említett kivételektől eltekintve — megállapítható a terhesség kimenetele (élve vagy halvaszülés, vetélés), továbbá az esetleges veszélyeztetettség, valamint annak oka. A nyilvántartás lehetővé teszi az újszülöttekre vonatkozó fontosabb kérdések vizsgálatát is.

Ilyen alapon mindenekelőtt a terhes anyákkal kapcsolatos adatok kerültek feldolgozásra a következő két fő csoport szerint :

1. veszélyeztetett terhesek,
2. nem veszélyeztetett terhesek.

Az első csoport további részletezést tartalmaz annak megfelelően, hogy a veszélyeztetettség megállapítása milyen betegség vagy egyéb körülmény figyelembevételével történt.

Több ilyen tényező fennállása esetén az orvos szakvéleménye alapján leglényegesebbnek minősülőt jelentették. Az okok csoportosítása egyébként lényegében a már említett utasítás részletes előírásai alapján történt, bár helyenként bizonyos összevonások, illetve kiegészítések szükségessé váltak. Nem látszott célszerűnek például néhány aránylag ritkábban tapasztalt szervi megbetegedés elkülönítetten történő kimutatása. Az itt külön nem részletezett körülmények folytán veszélyeztetett terhesek számát „egyéb ok" megjelölés alatt szerepeltetjük. Ide soroljuk azokat is, akiknél újabban rendszeresített vizsgálat alapján Rh-incompatibilitást — az anya és a magzat vérfehérjéi közötti összeférhetetlenséget — mutattak ki, ami a jelenlegi gyakorlat szerint ugyancsak a különleges gondozás indokát képezi. Ilyen vizsgálatok teljeskörűen a megfigyelt időszak során csak egyes kerületekben folytak, ahol a megvizsgáltak kb. 2%-ánál vezettek az Rh-incompatibilitás megállapításához. Az adatok részlegessége miatt ennek a tényezőnek a pontos jelentősége Budapest egészére vonatkozóan mégsem volt lemérhető és ezért külön történő értékelésétől is el kellett tekinteni, noha a nem részletezett okok között nyilvánvalóan így is jelentős helyet foglal el. Meg kell végül jegyeznünk, hogy a „szociális ok" megjelölés alatt a nem megfelelő táplálkozás, a rendezetlen családi helyzet (házasságon kívül élők) és kedvezőtlen lakás, vagy munkakörülmények miatt veszélyeztetett állományba vett terhesek is szerepelnek.

Az anya- és csecsemővédelmi intézetek által 1960. év folyamán nyilvántartásba vett 15 874 terhes anya megoszlását — az ismertetett körülmények figyelembevételével — a 3. sz. táblán mutatjuk be.

Az adatokból kitűnik, hogy a megfigyelés körébe tartozó terhes anyák csaknem 1/4 része minősült veszélyeztetettnek. A veszélyeztetettség megállapítására pedig az esetek zömében előzőleg ismételten előfordult vetélés, halva vagy kora szülés, a vérkeringési rendszer megbetegedései és vérzések, görcsök miatt került sor.

Az ismertetett csoportosítás alapján külön feldolgozás tárgyát képezték a vetéléssel befejeződött vagyis a hetedik hónapig megszakadt terhességek. Meg kell jegyezni ezzel kapcsolatban, hogy az adatszolgáltatás azokra a spontán vetélésekre terjedt ki, melyek a terhességnek az anya és csecsemővédelmi intézetek részéről történő nyilvántartásbavétele után következtek be. A fel-

dolgozott 1452 eset ilyen módon lényegében az ún. „középső magzati halál" fogalmának felel meg, míg a korai magzati halálozásnak legfeljebb kis részét foglalja magában.

3. 1960-ban nyilvántartásba vett budapesti lakóhelyű terhesek megoszlása veszélyeztetettség és annak okai szerint

Динамика беременных женщин живущих в Будапеште, зарегистрированных в 1960 г., по угрожаемостии ее причинам

Pregnant Women Dwelling in Budapest, Recorded in 1960, by the Imperilment and its Causes

Megnevezés (1)	1960-ban nyilvántartásba vett budapesti lakóhelyű terhesek (2)	
	szám szerint (3)	az összes terhes %-ában (4)
1. Veszélyeztetett terhesek	3 945	24,9
2. Ebből:		
3. Előzőleg ismételten előfordult vetélés, halvaszülés, vagy koraszülés miatt veszélyeztetett.	1 033	6,5
4. TBC miatt veszélyeztetett	301	1,9
5. TBC-s környezet miatt veszélyeztetett	168	1,0
6. Nemi betegség miatt veszélyeztetett	42	0,3
7. Vérkeringési rendszer megbetegedései[1] miatt veszélyeztetett	520	3,3
8. Terhességi mérgezés miatt veszélyeztetett	249	1,6
9. Terhesség alatti vérzések, görcsök miatt veszélyeztetett	544	3,4
10. Vérszegénység miatt veszélyeztetett	226	1,4
11. Szociális okok miatt veszélyeztetett	232	1,5
12. Egyéb okok miatt veszélyeztetett	630	4,0
13. Veszélyeztetett állományban nem szereplő terhesek	11 929	75,1
14. Terhesek összesen:	15 874	100,0

[1] Magas vérnyomással együtt.

Горизонтальная графа: (1) Наименование; (2) беременные женщины живущие в Будапеште, зарегистрированные в 1960 г.; (3) число; (4) в процентах ко всем беременным женщинам.

Вертикальная графа: 1. Угрожаемые беременные женщины; 2. в том числе; 3. угрожаемые вследствие прежних повторных абортов, мертворождений или преждевременных родов; 4. угрожаемые по причине туберкулеза; 5. угрожаемые по причине туберкулезной среды; 6. угрожаемые по причине венерических болезней; 7. угрожаемые из-за болезней органов кровообращения; 8. угрожаемые из-за беременной интоксикации; 9. угрожаемые из-за беременных кровотечений и спазм; 10. угрожаемые по причине анемии; 11. угрожаемые по социальным причинам; 12. угрожаемыепопрочим причинам; 13. беременные женщины вне угрожаемого состава; 14. беременные женщины всего.

Heading: (1) Denomination; (2) pregnant women dwelling in Budapest, recorded in 1960; (3) number; (4) per 100 total pregnant women.

Lateral text: 1. Endangered pregnant women; 2. of which; 3. endangered because of previous repeated abortions, stillbirths or premature births; 4. endangered by reason of TB; 5. endangered owing to TB environment; 6. endangered on account of venereal diseases; 7. endangered by the diseases of the circulatory system; 8. endangered by reason of pregnancy toxicosis; 9. endangered by gravidity haemorrhages and convulsions; 10. endangered on account of anaemia; 11. endangered by social reasons; 12. endangered by other reasons; 13. pregnant women not in the endangered contingent; 14. total pregnant women.

Az élve vagy halvaszületések számára vonatkozó megfelelően részletezett adatok már teljesebb körben állnak rendelkezésre. Budapesten ugyanis a megfigyelt időszak folyamán a szüléssel bezárult terhességeknek mintegy 88%-át nyilvántartásba vették. 1—2%-ot tesz ki az időközben elköltözés, vagy más körülmények folytán kimaradottak száma. A feldolgozásban szereplő terhességekből összesen 14 536 gyermek született, akik közül élveszülött 14 348 vagyis 98,7%, halvaszülött 188 vagyis 1,3%.

Az élveszülöttekkel kapcsolatban még az alábbi szempontok szerinti külön feldolgozásokra került sor :

1. Újszülöttkorban meghaltak (0—6 napos korig),
2. Koraszülöttek,
3. Fejlődési rendellenességgel születtek.

Az újszülöttkori halálozás kiemelését több körülmény is indokolta. Elsősorban a teljeskörű népmozgalmi adatokból megállapítható, hogy Budapesten a csecsemőkori halálesetek zöme az első héten következik be. (1960-ban az újszülöttkori mortalitás a teljes csecsemőhalálozás 66, 1961-ben pedig — előzetes adatok szerint — 69%-át tette ki.) A bevezetőben említettek szerint főként problémát jelentő endogén csecsemőhalálozásban az újszülöttkori esetek még nagyobb súllyal (1960-ban pl. 85%-kal) szerepelnek. Magának az újszülöttkori mortalitásnak a struktúráját tekintve pedig a népmozgalmi adatok azt bizonyítják, hogy az — egy-két kivételes esettől eltekintve — kizárólag endogén tényezőkből tevődik össze. A terhesség idejére visszanyuló ártalmak hatása tehát leginkább az újszülöttkori halandóságon keresztül mérhető le. A budapesti anya- és csecsemővédelmi intézetek jelentéseiben szereplő 14 348 élveszületett gyermek közül 390 (2,7%) halt meg a születését követő első hét folyamán.

Az endogén jellegű újszülöttkori mortalitás tulajdonképpen nagyrészt két tényezőre — a koraszülöttségre (éretlenségre), illetve az ezzel kapcsolatos gyengeségre, valamint a veleszületett fejlődési rendellenességekre — vezethető vissza. Ezeket a tényezőket nem csak halálokként érdemes szemügyre venni, hanem akkor is figyelmet érdemelnek, ha nem vezetnek halálhoz. Ismeretes, hogy a koraszülöttek gyakran hosszabb időn át fokozott gondoskodást igényelnek, testi valamint szellemi fejlődésükben néha visszamaradhatnak és bizonyos betegségek iránt fogékonyabbak a normális időben világrajött gyermekeknél (5).

A veleszületett fejlődési rendellenességek egy része az élet egész tartama alatt fennálló fogyatékosságban nyilvánulhat meg (6). Ezért lényeges annak a körülménynek a tisztázása, hogy az anya bizonyos betegségei, alkati sajátosságai és egyéb körülményei általában milyen szerepet játszanak a koraszülésben, illetve a magzat rendellenes fejlődésében. Az anya-és csecsemővédelmi intézetek adatai alapján így meg felelő csoportosításban kimutattuk a koraszülöttek (itt és a továbbiakban is a 2500 gramm születési súly alattiak), illetve a nyilvánvalóan veleszületett fejlődési rendellenességben szenvedők számát.[2]

Adataink szerint koraszülött volt 1488 gyermek, a felvételben szereplő ismert súlyú élveszülöttek 10,5%-a, fejlődési rendellenességgel jött világra 247 gyermek, a kimutatott összes élveszülött 1,7%-a.

A kapott eredmények értékelésével kapcsolatban végül meg kell jegyeznünk, hogy az 1960-ban nyilvántartásba vett terhesek szüléseire — figyelembevéve a terhesség kezdete és a nyilvántartásbavétel közötti időbeli differenciát — zömmel 1960. II. félévében és 1961. I. félévben került sor. (A koraszülések, túlhordások illetve a nyilvántartásbavétel időpontja tekintetében lehetséges kisebb eltolódások folytán kis részben korábbi vagy későbbi dátumok is lehetségesek.) Nyilvánvaló azonban, hogy az 1960-ban regisztrált terhességek az adatgyűjtés határideje (1961. december 5.) előtt lezárultak. A megfigyelés körébe tartozó szülések így kivétel nélkül az 1960-as és 1961-es évre estek és nagy vonalakban arányosan oszlottak meg a kétév között. Állíthatjuk tehát, hogy az adatfelvétel lényegében Budapest 1960—61. évi születési mozgalmát reprezentálja.

Néhány vonatkozásban a budapesti népmozgalmi statisztika teljeskörű — 1960-ra végleges, 1961-re előzetes — adatai is rendelkezésre állanak. A megfigyelt mintasokaság egyes ismérveinek előfordulási gyakoriságát ezekkel egybevetve és a hibahatárokat kiszámítva, elbírálhatjuk, hogy az ismertetett fel-

[2] Az adatgyűjtés alkalmával veleszületett fejlődési rendellenességként kerültek feldolgozásra : a torzszülöttség, hasadt gerinc, az idegrendszer, az érzékszervek, a keringési rendszer, az emésztőrendszer, a hugyivarrendszer, a csont és az izület veleszületett fejlődési rendellenességei stb.

vétel mennyiben tükrözi hűen Budapest 1960—61. évi születési mozgalmának jellegzetességeit.

A hibahatárok kiszámítása a

$$p \pm t \sqrt{\frac{pq}{n}\left(1 - \frac{N}{n}\right)}$$

képlet alapján, ahol p = az előfordulás %-a
$q = 100 - p$
n = a minta elemeinek száma
N = a teljes sokaság száma
t = 2,58, a normális eloszlás mutatója 99%-os valószínűség mellett,

az alábbi eredményeket adja :

Ismérv megnevezése	Előfordulási arány (%)		
	a mintaként szereplő adatfelvételben	A teljeskörű népmozgalmi adatszolgáltatásban	megengedhető hibahatárok szerint
Halvaszülöttek	1,29	1,25	1,11— 1,47
0—6 napos korban meghalt újszülöttek	2,72	2,99	2,44— 3,00
Ismert súlyú koraszülöttek	10,49	11,40	9,97—11,01

A halvaszülöttek és a születés utáni első héten elhaltak aránya tekintetében tehát az anya és csecsemővédelmi intézetek adatain alapuló feldolgozás eredményei szignifikánsan jellemzők a megfelelő ismérvek 1960—61-es budapesti előfordulási gyakoriságára. A koraszülöttek arányánál viszont a népmozgalmi adatok szerint a felső határt némileg meghaladó érték adódott (11,0% helyett 11,4%), amiben feltehetően az a körülmény jut kifejezésre, hogy a gondozásban nem részesült terheseknél a koraszülések nagyobb arányával kell számolni.

Ez az eltérés tehát mindenképpen felhívja a figyelmet a nyilvántartásban nem szereplők kedvezőtlenebb helyzetére, és egyben a teljeskörű terhesgondozás maradéktalanul történő megvalósításának fontosságára. Budapesten azonban az előbbiekben említettek szerint a terhes anyák nagy többsége már részesül rendszeres gondozásban és így a róluk alkotott kép — mint a hibahatárt kizárólag egy ismérvnél túllépő különbözet jelentéktelensége is mutatja — nem tartalmaz olyan mérvű torzításokat, melyek a felvetett problémák általános vizsgálatát zavarnák.

A védőintézetek fentiek szerint gyakorlatilag megbízhatónak minősíthető adataira támaszkodva, és szükség szerint más adatgyűjtések eredményeire is utalva, további elemzésünk során áttekintést adunk arról, hogy az anya kedvezőtlen egészségi állapota és más körülményei miként hatottak ki a magzati, továbbá az újszülöttkori halálozásra, valamint a koraszületések és a veleszületett fejlődési rendellenességek arányának alakulására.

MAGZATI HALÁLOZÁS (VETÉLÉSEK ÉS HALVASZÜLETÉSEK)

A veszélyeztetett terheseknél mindenekelőtt azzal kell számolni, hogy vetélés következhet be, vagyis a terhesség megszakad mielőtt a magzat az extrauterin életre alkalmassá válna. Megfigyelésünk körébe — mint már jeleztük — az ilyen módon kb. a terhesség 3—7 hónapjában bekövetkező magzati halálozás tartozik. Ennek aránya a feldolgozásunk alapját képező csoportosítás szerint a következőképpen alakult :

4. A budapesti anya- és csecsemővédelmi intézetek által 1960-ban nyilvántartásba vett terhesek vetélési esetei veszélyeztetettség, illetve annak indoka szerint

Аборты беременных женщин, зарегистрированных в 1960 г. будапештскими институтами для охраны материнства и младенчества по угрожаемости, правильнее по ее причинам

Abortions by Imperilment, resp. by its Causes, of Pregnant Women, Recorded, in 1960, by the Budapest Institutes of Mother and Child Welfare

Megnevezés (1)	Vetélések (2)	
	szám szerint (3)	a megfelelő csoportba tartozó nyilvántartásba vett terhesek %-ában (4)
1. Veszélyeztetett terhesek	586	14,9
2. Ebből:		
3. Előzőleg ismételten előfordult vetélés, halva- v. koraszülés miatt veszélyeztetett	290	28,1
4. TBC miatt veszélyeztetett	27	9,0
5. TBC-s környezet miatt veszélyeztetett	12	7,1
6. Nemi betegség miatt veszélyeztetett	5	11,9
7. Vérkeringési rendszer megbetegedései[1] miatt veszélyeztetett	18	3,5
8. Terhességi mérgezés miatt veszélyeztetett ..	9	3,6
9. Terhesség alatti vérzések, görcsök miatt veszélyeztetett	163	30,0
10. Vérszegénység miatt veszélyeztetett	5	2,2
11. Szociális okok miatt veszélyeztetett	19	8,2
12. Egyéb okok miatt veszélyeztetett	38	6,0
13. Veszélyeztetett állományban nem szereplő terhesek	866	7,3
14. Terhesek összesen:	1452	9,1

[1] Magas vérnyomással együtt.

Горизонтальная графа: (1) Наименование; (2) аборты; (3) число; (4) в процентах к зарегистрированным беременным женщинам соответствующих групп.
Вертикальная графа: см. табл. 3.

Heading: (1) Denomination; (2) abortions; (3) number; (4) per 100 pregnant women recorded in corresponding groups.
Lateral text: See Table 3.

Adataink világosan mutatják, hogy a veszélyeztetett terheseknél a vetélések általában több, mint kétszer olyan gyakran fordulnak elő, mint azoknál, akiket nem minősítettek veszélyeztetettnek. A veszélyeztetettséget indokoló körülmények azonban a vetélések gyakoriságára igen különböző mértékben hatnak ki.

Azok esetében, akiknek kórtörténetében idő előtt megszakadt vagy halvaszüléssel végződött terhességi esetek ismételten kimutathatók, a vetélések gyakorisága a normális arány négyszerese. Hasonló a helyzet a megfigyelt terhességek folyamán fellépő vérzések, görcsök miatt különleges gondozásra szorulóknál is. Gümőkor, nemi betegség, a vérkeringési rendszer megbetegedései, terhességi mérgezés, valamint vérszegénység esetén azonban csak kevéssé vagy egyáltalán nem áll fenn a terhesség hét hónap előtti megszakadásának fokozott valószínűsége.

Külön kell foglalkoznunk a szociális okból veszélyeztetettnek minősülő terhesek problémájával, jóllehet látszólag a „szociális okok" is csak mérsékelt befolyást gyakorolnak a vetélések gyakoriságára. Az anya- és csecsemővédelmi intézetek jelentései azonban — a védőnői környezettanulmányok ellenére — aligha tárhatják fel pontosan egy-egy terhes anya életkörülményeinek minden lényegesebb vonatkozását. Számolni kell emellett azzal, hogy a veszélyeztetté nyilvánítás alapjául szolgáló szociális jellegű indokok kevésbé definiál-

hatók, mint az egészségügyi tényezők és így figyelembevételüket illetően az intézeteknél kevésbé alakulhatott ki egységes gyakorlat. A Központi Statisztikai Hivatal és az Egészségügyi Minisztérium szülészeti eseményekkel kapcsolatos 1960. októberi adatgyűjtésének eredményei azonban ilyen szempontból értékes felvilágosítást adnak, mert lehetővé teszik többek között a terhes anya életkörülményei és a spontán vetélések gyakorisága közötti összefüggések különböző szempontok alapján történő elemzését.[3] A budapesti kórházakban 1960. október folyamán észlelt 1551 szülés és 706 spontán vetélés megfelelő ismérvek szerinti egybevetése útján a következők állapíthatók meg :

A lakáshelyzet jelentős befolyását mutatja, hogy a kedvező vagy normális laksűrűség mellett (szobánként egy-két személy) élők egy szülésére 0,3, míg a zsúfolt lakásban (szobánként három vagy annál több személy) lakók egy szülésére 0,6 spontán vetélés jut. Határozottan megnyilvánul a családi körülmények szerepe is. A nem házas családi állapotúaknál a spontánnak jelzett vetélések kb. kétszer olyan gyakran fordulnak elő, mint a férjes nőknél.[4] (Az előbbiek esetében az egy szülésre jutó spontán vetélések száma 0,4, az utóbbiak esetében pedig 0,8.)

A munkaviszony a spontán vetélések gyakoriságát csak kis mértékben befolyásolja, az eltartottaknál egy szülésre 0,38, a dolgozóknál 0,49 spontán abortusz jut. Az alkalmazásban állók közül a fizikai munkások esetében ez a mutató (0,52) valamivel kedvezőtlenebb helyzetről tanúskodik, mint a szellemi foglalkozásúaknál (0,45). Ebben nyilvánvalóan része van annak, hogy egyes fizikai munkák, elsősorban éppen a veszélyeztetett terhesek számára ilyen szempontból ártalmasak lehetnek.

Szoros összefüggés állapítható meg viszont az életkor és a terhesség megszakadásának valószínűsége között, mivel a 25 éven aluliaknál egy szülésre 0,3 spontán vetélés jut, majd 25 évtől kezdve ez az arány fokozatosan emelkedik és a 40 éven felülieknél kiugróan magas (egy szülésre 2,2 vetélés) értéket ér el.

Fel kell hívnunk végül a figyelmet arra a lényeges körülményre, hogy a művi terhességmegszakításon átesett nőknél — amennyiben a későbbiek során mégis gyermeket akarnak — fokozottan fennáll a spontán vetélés lehetősége : a művi abortuszon át nem esetteknél 0,3, az egyszer átesetteknél 0,7, a kétszer átesetteknél 1,2 a háromszor vagy annál többször átesetteknél 1,9 volt az egy szülésre jutó spontán vetélések száma.

Az anya biológiai állapota, szociális körülményei természetesen nemcsak a terhesség hetedik hónapjáig terjedő időszakban, hanem a későbbiek során is, kihatnak a magzat életképességére. A vetéléssel kapcsolatban elmondottakat ezért kiegészíti a késői magzati halálozás, vagyis a halvaszületések kérdésének vizsgálata. (L. 5. táblát.)

A veszélyeztetett terhesektől tehát valamivel több, mint kétszerannyi halvaszülött gyermek származik, mint a veszélyeztetett állományban nem szereplő anyáktól. Az általános kép ilyen módon hasonlít ahhoz, amit a vetélések vizsgálata során nyertünk. A részleteket illetően meg kell jegyeznünk, hogy az esetek kis száma csak hozzávetőleges megállapításokra nyújt lehetőséget. Az előzőleg ismételten előfordult vetélés, halva- vagy koraszülés miatt veszélyeztetettnek minősülőknél mindenesetre ebben a vonatkozásban is kiugróan magas arányt tapasztalhatunk. A terhesség alatti vérzések, görcsök diagnózisa mellett azonban már viszonylag kevés halvaszületés mutatható ki, jóllehet ez a diagnózis — mint előbbi adataink is igazolják — a vetélés súlyos veszélyét jelenti. Úgy látszik, hogy az ilyen tünetek ellenére az életképes kor határát elérő magzatok a terhesség utolsó periódusában már viszonylag ritkán pusztulnak el. Ezzel szemben az Rh-incompatibilitás — mely feltehetően döntő

[3] Ennek az országos jellegű adatgyűjtésnek a módszerét, célját és főbb eredményeit *dr. Miltényi Károly* a Demográfia 1962. évi 1. számában (8) részletesen ismertette. Ezért itt csupán egyes általa nem érintett, de témánkhoz kapcsolódó kérdések tárgyalására szorítkozunk, a Budapesten összeírt esetekre vonatkozó részleges külön feldolgozás alapján.

[4] A spontán vetélések között *dr. Hirschler Imre* szerint (9) szórványosan még ma is kimutatásra kerülhetnek nem engedélyezett művi beavatkozás következményeként fellépő abortuszok. Az ilyen esetek száma általában nem lehet jelentős, de főként a házasságon kívül élőknél a vetélések nagyobb gyakoriságához némileg mégis hozzájárulhat.

mértékben járul hozzá a külön meg nem nevezett okoknál jelentkező magas halvaszületési arányhoz — a vetélések statisztikájában csak kevésbé játszhat szerepet.

5. A budapesti anya- és csecsemővédelmi intézetek által 1960-ban nyilvántartásba vett terhesek halvaszülött gyermekei az anya veszélyeztetettsége és annak okai szerint

Мертворожденные дети беременных женщин зарегистрированных в 1960 г. будапештскими институтами для охраны материнства и младенчества, по угрожаемости матери и ее причинам

Stillborn Children of Pregnant Women Recorded, in 1960, by the Budapest Institutes of Motherand Child Welfare, According to the Imperilment of the Mother resp. to its Causes

Megnevezés (1)	Halvaszülöttek (2)	
	szám szerint (3)	a megfelelő csoportba tartozó terhesektől születettek %-ában (4)
1. Veszélyeztetett terhesek	72	2,1
2. Ebből:		
3. Előzőleg ismételten előfordult vetélés, halva- v. koraszülés miatt veszélyeztetett	28	3,7
4. Tbc miatt veszélyeztetett	3	1,1
5. Tbc-s környezet miatt veszélyeztetett	—	—
6. Nemi betegség miatt veszélyeztetett	2	5,1
7. Vérkeringés rendszer megbetegedései[1] miatt veszélyeztetett	8	1,6
8. Terhességi mérgezés miatt veszélyeztetett	6	2,4
9. Terhesség alatti vérzések, görcsök miatt veszélyeztetett	6	1,6
10. Vérszegénység miatt veszélyeztetett	2	0,9
11. Szociális okok miatt veszélyeztetett	4	1,9
12. Egyéb okok miatt veszélyeztetett	13	2,2
13. Veszélyeztetett állományban nem szereplő terhesek	116	1,0
14. Terhesek összesen:	188	1,3

[1] Magas vérnyomással együtt.

Горизонтальная графа: (1) Наименование; (2) мертворожденные; (3) число; (4) в процентах к детям беременных женщин соответствующих групп.
Вертикальная графа: См. табл. 3.

Heading: (1) Denomination; (2) stillborn; (3) number; (4) per 100 born of pregnant women in the corresponding groups.
Lateral text: See Table 3.

Egyes, az 5. táblában nem részletezett tényezőknek a halvaszületésekre gyakorolt befolyására a népmozgalmi adatok alapján következtethetünk. Így például a budapesti népmozgalmi adatokból kitűnik, hogy a házasságon kívül élő anyák gyermekei között viszonylag magas a halvaszülöttek aránya.

Az anya életkora a halvaszületések arányát megközelítőleg hasonló módon befolyásolja, mint a vetélésekét. (L. 7. táblát)

Világosan felismerhető, hogy az arány már 25 éves kor után fokozatosan emelkedik, majd 40 év felett ugrásszerűen romlik.

Meg kell végül említenünk, hogy a halvaszületések arányának alakulásában a vizsgálatunk tulajdonképpeni tárgyát képező vonatkozások mellett jelentős szerepe van a szülészeti ellátásnak is.

Alapulvéve mind a vetélések, mind a halvaszületések kapcsán tapasztalt jellegzetes körülményeket, a magzat életképességét kedvezőtlenül befolyásoló — és az anya egészségi állapotával, szociális körülményeivel összefüggő — fontosabb tényezők az alábbiakban foglalhatók össze:

1. Az anya olyan testi alkata vagy betegsége, amely ismételt vetélések (halva- és koraszülések) előidézőjévé válik
2. A terhesség folyamán fellépő vérzések, görcsök
3. Rh-incompatibilitás
4. Az anya rendezetlen családi helyzete
5. Kedvezőtlen lakásviszonyok vagy munkakörülmények
6. Ismételten végrehajtott művi terhességmegszakítás
7. Az anya viszonylag magas életkora (főként 40 éven felüliek).

A magzat életképességét érintő körülmények szükségképpen bizonyos fokig a már megszületett gyermek életképességre is kihatnak. Hatásuk az újszülöttkori halandóságot közvetlenül befolyásoló lényegesebb tényezők közül különösen a koraszülöttség és a veleszületett fejlődési rendellenességek tekintetében jut kifejezésre.

6. Halvaszülöttek aránya a házasságban és házasságon kívül élő anyák gyermekei között Budapesten
(teljeskörű népmozgalmi adatok 1950—1961)

Соотношение мертворожденных среди детей брачных и внебрачных матерей в Будапеште (Сплотные данные народонаселения в 1950—1961 гг.)

Stillbirth Ratio Among the Children of Mothers Living In and Out of Wedlock in Budapest (Complete Vital Records, 1950—1961)

Évek átlaga (1)	100 összes szülöttre jutó halvaszülöttek száma (2)		
	házasságból (3)	házasságon kívüli (4)	Összesen (6)
	szülötteknél (5)		
1950—1952	1,72	2,33	1,78
1953—1955	1,45	2,08	1,50
1956—1958	1,36	1,94	1,40
1959—1961[1]	1,25	1,50	1,26

[1] Az 1961. évi adatok előzetesek.

Горизонтальная граа : (1) Среднее годов; (2) Мертворожденные на 100 всех ;(3) брачных; (4) внебрачных; (5) родившихся; (6) Итого·

Heading: (1) Average of years. (2) Stillborn per 100 (5) total born (3) in, (4) out of wedlock· (6) Total.

7. Halvaszülöttek aránya az anya életkora szerint Budapesten
(teljeskörű népmozgalmi adatok 1950—1961)

Соотношение мертворожденных по возрасту матери, в Будапеште (Сплотные данные народонаселения в 1959—1961 гг.)

Stillbirth Ratio by Mother's Age, in Budapest (Complete Vital Records, 1950—1961)

Évek átlaga (1)	100 összes szülött közül halvaszülött (2)							
	17 évnél fiatalabb (3)	17—19	20—24	25—29	30—34	35—39	40—49	Összesen (5)
		éves (4)						
	anyák szülötteiből							
1950—1952	1,21	1,35	1,32	1,64	2,22	2,88	4,42	1,78
1953—1955	0,57	1,38	1,14	1,42	1,71	2,39	3,31	1,50
1956—1958	1,20	0,93	1,10	1,36	1,56	2,47	3,36	1,40
1959—1961[1]	1,49	0,86	1,02	1,20	1,74	1,70	3,43	1,26

[1] Az 1961. évi adatok előzetesek.

Горизонтальная графа : (1) Среднее годов. (2) Из ста родившихся были мертворожденные, возраст матерей которых был (3) младше 17 лет, (4) . . . лет. (5) Всего.

Heading: (1) Average of years. (2) Among 100 total born were stillborn, the mothers of which had been (3) under 17, (4) . . . years old. (5) Total.

KORASZÜLÖTTEK

A koraszülöttek aránya Budapesten némileg növekvő irányzatot mutat : 1950—51-ben átlagosan a gyermekek 10,0%-a, 1960—61-ben pedig 11,4%-a született 2500 grammon aluli súllyal.[5] A koraszületésekkel kapcsolatban ezért különös figyelmet érdemel az a kérdés, hogy előidézésükben milyen biológiai vagy szociális körülmények játszhatnak szerepet. Ennek a kérdésnek még nagyobb fontosságot tulajdoníthatunk, ha tekintetbe vesszük azt a bevezetőben már érintett tényt, hogy a koraszülöttek mortalitása a normális súlyúaknál észlelhető arány sokszorosa, és emellett összehasonlíthatatlanul nehezebben befolyásolható, mint a 2500 grammon felüliek halandósága. 1000 koraszülöttre 1954-ben mintegy tízszer, 1960-ban pedig kereken tizenhétszer annyi haláleset jutott, mint ugyancsak 1000 éretten világra jött csecsemőre. Ezt a rendkívül jelentős és egyre nagyobb méreteket öltő differenciát nem csak egyszerűen a koraszülöttség ténye idézi elő, hanem annak más betegségekkel, ártalmakkal való igen sokrétű összefüggése is indokolja.

Budapesten 1960-ban a koraszülöttség (éretlenség) mint halálok 190 csecsemőhalottnál szerepelt, viszont ugyanakkor a 2500 grammon aluli születési súlyúak közül összesen 502-en haltak meg. A koraszülöttek teljes mortalitásának 62%-a tehát nem közvetlenül az éretlenségből, hanem más betegségekből, illetve ártalmakból adódott, melyek azonban nagyrészt vagy eredetüket tekintve mutattak összefüggést a koraszülöttséggel, vagypedig a koraszülött csökkent életképessége, gyengébb ellenálló ereje miatt váltak halálos kimenetelüvé. Ezt bizonyítja, hogy a koraszülöttek éretlenségen kívüli okokból eredő halandósága is közel tizenegyszer akkora volt, mint a normális súlyú csecsemőké. (172,8‰ szemben 16,2‰-kel.)

A főváros csecsemőhalandóságának zömét ilyen módon a koraszülöttek különböző halálokoknál jelentkező többletveszteségе idézi elő. Enélkül a többletveszteség nélkül Budapest 1960. évi csecsemőhalandósága például 46,1‰-helyett mindössze 16,2‰-et tett volna ki. Kizárólag az újszülöttkort véve tekintetbe, amikor — Budapestre vonatkozó becslés szerint — a koraszülöttek haláleseteinek több mint 4/5 része bekövetkezik, ezt a különbséget még szembetűnőbbnek találjuk. Az első hét halandósága ugyanis a 2500 grammon aluliakat figyelmen kívül hagyva 30,5‰ helyett kb. 6‰ lett volna.

Ilyen módon éles megvilágításba helyezhetjük azt a demográfiai szakirodalmunkban egyébként igen sokoldalúan bizonyított megállapítást, hogy az éretlen csecsemők nagyarányú korai halálozása az újszülöttkori mortalitás egyik leglényegesebb komponensét alkotja (11, 12).

Az előbbiek már valamennyire illusztrálják a koraszülött-probléma általános jelentőségét. Értékelésük azonban csak akkor lehet reális, ha felhívjuk a figyelmet arra, hogy a koraszülöttek kérdése nem kezelhető egységesen, hanem a fejlettségi foknak megfelelően igen különböző mértékben jut kifejezésre. Jellemző erre a halandóság súlycsoportonkénti alakulása. (L. 8. táblát.)

1500 grammon aluli születési súly mellett a többség elpusztul, míg a magasabb kategóriáknál lényegesen jobb a helyzet, noha még a 2000—2499 gramm közöttiek esetében is az érettekét többszörösen felülmuló halandóságot tapasztalhatunk. Az egyes súlycsoportok életképessége közötti lényeges differenciák azonban mindenképpen indokolják, hogy legalább az 1500 grammon aluli és az 1500—2499 gramm közötti súllyal született gyermekek problémáját külön is vizsgáljuk. (L. 9. táblát.)

A veszélyeztetett és nem veszélyeztetett terhesek között a koraszülések gyakorisága szempontjából lényegében ugyanolyan nagymérvű különbséget tapasztalhatunk, mint amilyet már a vetélésekkel, illetve a halvaszülésekkel kapcsolatban kimutattunk. Ez a differencia — ha csak az 1500 grammmon aluli súlyú újszülötteket vesszük tekintetbe — különösen élesen jelentkezik, viszont a magasabb (1500—2499 grammos) súlycsoportoknál már mérsékeltebben jut kifejezésre. A veszélyeztetettség tehát elsősorban az egészen éretlen újszülöttek arányának növekedésével jár együtt, akiknek mortalitása általában messze meghaladja az 50%-ot.

[5] Nem véve tekintetbe a halvaszülötteket, akiknél a 2500 gramm alatti születési súly még sokkal gyakrabban fordul elő.

8. Koraszülöttek halandósága súlycsoportonként Budapesten, 1960
(teljeskörű népmozgalmi adatok)

Детская смертность по весовым категориям в Будапеште
(Сплотные данные народонаселения в 1960 г.)

Infant Mortality by Weight Classes, in Budapest
(Complete Vital Records, 1960)

Súlycsoport (1)	Egy éven alul meghaltak (2)	
	szám szerint (3)	1000 azonos súlyú élveszülöttre(4)
1. 1000 grammon aluli	164	959,1
1000—1499 grammig	156	687,2
1500—1999 grammig	101	274,5
2000—2499 grammig	81	77,7
2. 2500 grammon aluli együtt	502	277,5
3. 2500 grammon felüli	232	16,2
4. Összesen	734	46,1

Горизонтальная графа : (1) Весовые категории ; (2) умершие до одного года ; (3) число ; (4) на 1000 живорожденных соответствующего веса.

Вертикальная графа : 1. Меньше 1000 гр . . . ; 2. меньше 2500 гр, вместе ; 3. больше 2500 гр ; 4. всего.

Heading: (1) Weight classes ; (2) deceased under 1 year ; (3) number ; (4) per 100 live-born of corresponding weight.

Lateral text: 1. Under 1000 grams . . . ; 2. under 2500 grams, together ; 3. over 2500 grams ; 4. total.

A veszélyeztetett terhesekre vonatkozó általános megállapításainkat az egyes tényezők elemzése alapján a koraszülöttekkel kapcsolatban is több megjegyzéssel egészíthetjük ki.

Azoknak a problémáját, akik a megfigyelt terhességet megelőzően ismételt vetélésen, illetve halva- vagy koraszülésen estek át, talán még nagyobb nyomatékkal kell itt felvetnünk, mint az előző fejezetekben tettük. Az ilyen terheseknél ugyanis az 1500 grammon aluli súlyú élveszülöttek aránya (9,0%) meghaladja a veszélyeztetett állományban nem szereplőknél kimutatott arány hatszorosát. Ez az érték relatív értelemben a vetélések és halvaszületések esetében kimutatotthoz képest is kedvezőtlen helyzetre utal. Úgy tűnik, hogy a terhesség idő előtti megszakadását ismételten előidéző — nagyrészt alkati jellegű — sajátosságok hatása a terhesség hetedik hónapjának végén a legerősebb, amikor már nem beszélhetünk ugyan vetélésről, de a megszületett gyermek további sorsa rendkívül kétséges.[6] Ezek a sajátosságok bizonyos fokig természetesen a terhesség további szakaszában szintén érvényre jutnak, hiszen a terhesek jelzett csoportjánál az 1500 grammon felüli súlyú koraszülöttek száma is magas, bár a veszélyeztetett állományban nem szereplőkhöz képest az eltérés ekkor már nem mutat annyira kiugró értéket.

A megfigyelt terhesség időtartama alatt fellépő erősebb vérzések, görcsök az 1500 grammnál kisebb gyermek születésének valószínűségét mintegy négyszeresére növelik, kb. ugyanolyan mértékben, mint a vetélésekét. Hatásuk a nagyobb súlycsoporthoz tartozó koraszülöttek vonatkozásában szintén lényegesen csökken. Hasonló megállapítást tehetünk a terhességi mérgezések hatását illetően is azzal az eltéréssel, hogy befolyásuk a koraszületések mindkét kategóriájára valamivel enyhébb, mint az előbb említett eseteké.

A külön meg nem jelölt okok — melyek tartalmára már utaltunk — ugyancsak nem elhanyagolható mértékben járulnak hozzá a koraszületésekhez. A kifejezetten éretlen (1500 grammon aluli súlyú) gyermekek világrajöttében viszont valamivel kisebb szerepet játszanak, mint akár a terhesség alatti vérzések és görcsök, akár a mérgezési tünetek. Ezzel némileg átmenetet képeznek ilyen vonatkozásban az előbbiekben tárgyaltak és a veszélyeztetettség megállapítását indokoló többi tényező között. Az utóbbiak (tbc, tbc-s környezet,

[6] A *Surányi* (5) által ismertetett amerikai felvétel szerint az 1000—1500 g-os születési súly zömmel a hetedik hónap végére jellemző.

9. A budapesti anya- és csecsemővédelmi intézetek által 1960-ban nyilvántartásba vett terhesek 2500 grammon aluli súlyú élveszülött gyermekei az anya veszélyeztetettsége és annak oka szerint

Живорожденные дети, с весом меньше 2500 гр, беременных женщин зарегистрированных в 1960 г. будапештскими институтами для охраны материнства и младенчества, по угрожаемости матери и ее причинам

Live-Born Children with a Birth Weight Under 2500 Grams, of Pregnant Women Recorded, in 1960, by the Budapest Institutes of Mother and Child Welfare, According to the Imperilment of the Mother resp. to its Causes

Megnevezés (1)	1500 grammon aluli (3)		1500—2499 grammos (4)		2500 grammon aluli együttesen (5)	
	súlyú élveszülött (2)					
	szám szerint (6)	a megfelelő csoportba tartozó terhesek ismert súlyú élveszülötteinek %-ában (7)	számszerint (6)	a megfelelő csoportba tartozó terhesek ismert súlyú élveszülötteinek %-ában (7)	szám szerint (6)	a megfelelő csoportba tartozó terhesek ismert súlyú élveszülötteinek %-ában (7)
1. Veszélyeztetett terhesek	134	4,1	444	13,4	578	17,5
2. *Ebből:*						
3. Előzőleg ismételten előfordult vetélés, halva v. koraszülés miatt veszélyeztetett	65	9,0	125	17,4	190	26,4
4. Tbc miatt veszélyeztetett	1	0,4	36	13,3	37	13,7
5. Tbc -skörnyezett miatt veszélyeztetett	2	1,3	20	12,6	22	13,9
6. Nemi betegség miatt veszélyeztetett	—	—	5	13,5	5	13,5
7. Vérkeringési rendszer megbetegedései[1] miatt veszélyeztetett	8	1,6	56	11,5	64	13,1
8. Terhességi mérgezés miatt veszélyeztetett	10	4,2	28	11,7	38	15,9
9. Terhesség alatti vérzések, görcsök miatt veszélyeztetett	21	5,6	49	13,0	70	18,6
10. Vérszegénység miatt veszélyeztetett	3	1,4	30	13,6	33	15,0
11. Szociális okok miatt veszélyeztetett	5	2,4	27	13,1	32	15,5
12. Egyéb okok miatt veszélyeztetett	19	3,3	68	11,7	87	15,0
13. Veszélyeztetett állományban nem szereplő terhesek	153	1,4	757	7,0	910	8,4
14. *Terhesek összesen*	287	2,0	1201	8,5	1488	10,5

[1] Magas vérnyomással együtt.

Горизонтальная графа: (1) Наименование. (2) Живорожденные (3) меньше 1500 гр, (4) 1500—2499 гр, (5) меньше 2500 гр, вместе ; (6) число ; (7) в процентах к живорожденным известного веса беременных женщин соответствующих групп.
Вертикальная графа: См. табл. 3.

Heading: (1) Denomination. (2) Live-born (3) under 1500 grams, (4) 1500—2499 grams, (5) under 2500 grams together ; (6) number ; (7) per 100 live-born of known birth weight, of the pregnant women of corresponding groups.
Lateral text: See Table 3.

nemi betegség, vérkeringési rendszer megbetegedései, szociális jellegű okok) ugyanis a terhesség megszakadását nem annyira a hetedik hónap vége táján, hanem később — de még mindig a normális idő előtt — idézik elő. Érdemes felfigyelnünk arra, hogy ezek a tényezők (az esetek kis száma miatt kevéssé értékelhető nemi betegségtől eltekintve) a vetélések gyakoriságát sem érintették említésreméltó módon. Arra a következtetésre juthatunk tehát, hogy a tbc, a vérkeringési rendszer megbetegedései (ideértve a magas vérnyomást is), valamint a szociális (családi) körülmények inkább csak a terhesség utolsó heteiben lépnek előtérbe, mint a koraszülés veszélyét növelő tényezők. Ekkor azonban feltétlenül számolni kell velük, mert az 1500—2499 gramm közötti intervallumba tartozó koraszülöttek arányát még mindig jelentősen (a normálisnak minősített terhességek esetében kimutatott aránynak kb. kétszeresére) növelik. Szándékosan külön említjük meg a tbc-s környezet — kétségkívül nehezen értelmezhető — problémáját. A tbc-s környezet önmagában nyilván nem okozhatja a terhesség idő előtti megszakadását, viszont feltehető, hogy több esetben viszonylag rossz szociális helyzettel, nehezebb életfeltételekkel jár együtt.

A koraszülés gyakoriságát csak a terhesség utolsó heteiben fokozó körülmények kétségkívül kevesebb aggodalomra adnak okot, mint azok, amelyek már az előbbi stádiumban is viszonylag gyakran okoznak koraszülést, hiszen az 1500 grammon felüli súllyal világrajött gyermekek életképessége már sokkal jobb, mint az egészen éretlen újszülötteké. Jelentőségüket ennek ellenére nem lehet elhanyagolni, mert lényegesen növelik a különleges gondozásra, ápolásra szoruló újszülöttek számát.

Fejtegetéseinkből végeredményben azt a megállapítást szűrhetjük le, hogy a veszélyeztetettség indokaként említett összes lényegesebb tényezők többé-kevésbé kedvezőtlen irányban befolyásolják a koraszülések gyakoriságát.[7]

Arra vonatkozóan, hogy a kereső foglalkozás, valamint a családi állapot miként befolyásolhatja a koraszülés gyakoriságát, jellemző képet nyerünk egy 1957—1959. évekre kiterjedő bécsi adatösszeállításból (14), mely szerint a koraszülések aránya házasságon kívül élőknél 75%-kal volt nagyobb mint házasságban élőknél, viszont kereső foglalkozást folytatók esetében csak 12%-kal haladta meg a kizárólag háztartásban dolgozók között észlelt arányt.

A szociális és családi körülmények hatását illetően tehát nagyrészt a koraszülésekre is vonatkoznak a vetélésekkel kapcsolatos megállapítások, az anya életkora azonban a koraszülések gyakoriságát másként befolyásolja, mint a vetélésekét (15).

FEJLŐDÉSI RENDELLENESSÉGGEL SZÜLETETT GYERMEKEK

A veleszületett fejlődési rendellenességek kérdése egyrészt mint a csecsemőhalálozás egyik lényeges tényezője, másrészt pedig mint nem elhanyagolható társadalmi probléma is figyelembe vehető. Azoknak az újszülötteknek a száma ugyanis, akiknél fejlődési rendellenességet észlelnek, jóval kisebb, mint a koraszülötteké, de említést érdemel, hogy a születéskor ténylegesen már létező fejlődési rendellenesség hatása nemegyszer csak a gyermekkorban vagy még később nyilvánul meg. Az ilyen vonatkozású adatokat tehát csak ennek előrebocsátása után értékelhetjük. A fejlődési rendellenességekből eredő csecsemőhalandóság vizsgálata így sem mellőzhető, mert a halandóság alakulása révén — egyéb biztos forrás hiányában — arra is következtetni lehet, hogy a fejlődési rendellenességek előfordulási gyakorisága általában milyen tendenciát mutat.

Budapest adatai alapján megállapíthatjuk, hogy 1000 élveszülöttre átlagosan 1950—52-ben 4,4, 1953—55-ben 4,5, 1956—58-ban 6,4, 1959—60-ban szintén 6,4 fejlődési rendellenesség folytán meghalt csecsemő jutott. Arányuk a teljes csecsemőhalálozáshoz képest az 50-es évek elején még csak 6%, az utóbbi években pedig már 14% volt. A halandóság nem nagymérvű, de

[7] Klinikai vizsgálati eredmények feldolgozásán alapuló értékelések (15) arra mutatnak, hogy ezeknek a tényezőknek a hatása esetleg még valamivel nagyobb is lehet, mint a fenti adatokból következne.

kifejezett rosszabbodása meglehetősen súlyos bizonyíték arra nézve, hogy a nem letális fejlődési rendellenességek előfordulási gyakorisága szintén fokozatosan növekedhet, hiszen az orvostudomány haladása folytán a valamilyen rendellenességben szenvedő, de életben maradott egyének száma az elmúlt évtizedben minden valószínűség szerint nagyobb lett, de semmiképpen sem csökkent.

A fejlődési rendellenességgel szülöttek nem elhanyagolható része — ha életben is marad — testi fogyatékosságai vagy szellemi csökkentértékűsége miatt (16) többé-kevésbé külön gondoskodásra szorul.

Érthető tehát, hogy a veleszületett fejlődési rendellenességek megelőzésének kérdését igen határozott formában vetik fel, ami visszatükröződik egyes magyar (6) és külföldi (17) állásfoglalásokban is.

A bevezetőben meghatározott esetekre kiterjedő adatfelvételünk szerint a fejlődési rendellenességgel világra jött gyermekek aránya 1,7%. Ez megközelítőleg pontos egyezést mutat *Kučera* prágai vizsgálatával (17), mely szerint 11 521 gyermek közül 187 (1,6%) volt születésétől fogva fogyatékos. A veszélyeztetett terhesek gyermekeinél — mint az alábbi tábla adatai jelzik — már lényegesen rosszabb arányt kapunk.

10. A budapesti anya- és csecsemővédelmi intézetek által 1960-ban nyilvántartásba vett terhesek fejlődési rendellenességgel született gyermekei az anya veszélyeztetettsége és annak okai szerint

Дети родившихся с пороками развития беременных женщин зарегистрированных в 1960 г. будапештскими институтами для охраны материнства и младенчества, по угрожаемости матери и ее причинам

Children Born with Congenital Malformations of Pregnant Women Recorded, in 1960, by the Budapest Institutes of Mother and Child Welfare, According to the Imperilment of the Mother resp. to iis Causes

Megnevezés (1)	Fejlődési rendellenességgel élveszületett gyermekek (2)	
	szám szerint (3)	a megfelelő csoportba tartozó terhesek élveszülötteinek %-ában (4)
1. Veszélyeztetett terhesek	110	3,3
2. Ebből:		
3. Előzőleg ismételten előfordult vetélés, halva v. koraszülés miatt veszélyeztetett	31	4,3
4. Tbc miatt veszélyeztetett	5	1,8
5. Tbc-s környezet miatt veszélyeztetett	1	0,6
6. Nemi betegség miatt veszélyeztetett	2	5,4
7. Vérkeringési rendszer megbetegedései[1] miatt veszélyeztetett	23	4,6
8. Terhességi mérgezés miatt veszélyeztetett	12	5,0
9. Terhesség alatti vérzések, görcsök miatt veszélyeztetett	18	4,7
10. Vérszegénység miatt veszélyeztetett	1	0,4
11. Szociális okok miatt veszélyeztetett	3	1,4
12. Egyéb okok miatt veszélyeztetett	14	2,4
13. Veszélyeztetett állományban nem szereplő terhesek	137	1,2
14. Terhesek összesen:	247	1,7

[1] Magas vérnyomással együtt.

Горизонтальная графа: (1) Наименование. (2) Живорожденные с пороками развития дети, (3) число, (4) в процентах к живорожденным детям беременных женщин соответствующих групп.

Вертикальная графа: См. табл. 3.

Heading: (1) Denomination. (2) Live-born children with congenital malformations, (3) number, (4) per 100 live-born of pregnant women of corresponding groups.

Lateral text: See Table 3.

A veszélyeztetett terhesség után fejlődési rendellenességgel született gyermekek aránya kimagaslóan nagy ott, ahol az anya terhességi mérgezésben, sulyosabb vérzésekben, görcsökben, vagy a vérkeringési rendszer megbetegedéseiben szenvedett. (A nemi betegek problémáját ebből a szempontból sem értékeljük, mert az esetek kis száma miatt a kapott eredmény nem jellemző.) A kórtörténetben szereplő ismételt vetélések (halva vagy koraszülések) ugyancsak összefüggést mutatnak a congenitális fejlődési rendellenességek átlagot messze meghaladó gyakoriságával. Nem lehet érdektelen itt annak említése, hogy a koraszülöttség és a fejlődési rendellenességek gyakran kapcsolódnak egymáshoz. Az 1960. év folyamán 2500 grammon aluli súllyal született csecsemőkre vonatkozó budapesti összeállítás szerint ugyanis a koraszülöttek — egyéb okok mellett — fejlődési rendellenességben is mintegy 30—40%-kal gyakrabban halnak meg a normális súlyúaknál.

A veszélyeztetettség megállapításának alapjául szolgáló többi tényező — eltekintve talán a külön meg nem nevezett okoktól (Rh-incompatibilitás !) — a veleszületett fejlődési rendellenességek gyakoriságára már nem hatott ki jellegzetes módon. Igy is kitűnik azonban, hogy azok a körülmények, melyek a vetélések, halva- és koraszülések valószínűségét növelték — részben legalább — a fejlődési rendellenességgel szü.öttek arányára is kedvezőtlen befolyással voltak.

Utalnunk kell ezenkívül néhány tényezőre, melyek viszonylag ritkaságuk miatt — adatgyűjtésünk körét tekintve — aligha lehettek volna kimutathatók, vagy melyeknek kimutatására várhatóan csak nagy hibalehetőség mellett kerülhetett volna sor, jóllehet nem csupán a fejlődési rendellenességek problémáját, hanem részben a halvaszületésekét, sőt a koraszületésekét is érinthetik. Ilyenek például az anya terhesség alatt elszenvedett fertőző megbetegedése (rubeola, esetleg kanyaró), az anyát ért baleset, a nem megfelelő táplálkozás, továbbá a családi terheltség stb. Ezekkel kapcsolatban viszont hivatkozhatunk többek között a Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskola már említett kiadványára (6), valamint a gyógypedagógiai iskolák növendékeiről 1960-ban készült adatfelvétel eredményeire (18), melyek bizonyítják, hogy az újszülöttek maradandó fogyatékosságának, csökkent életképességének nem egyszer — önmagukban, vagy más tényezőkkel kombinálódva — okát képezhetik.

ÚJSZÜLÖTTKORI HALANDÓSÁG

A koraszülöttség és a veleszületett fejlődési rendellenességek befolyását az újszülöttkori halálozásra — Budapest vonatkozásában — a 11. táblán mutatjuk be.

Az említett két ok együttesen — az 1955—60 évek átlagát alapulvéve — az újszülöttkori halálesetek nagyobb felét (52%-át) idézte elő. Ez az arány azonban még tetemesen növekedhet akkor, ha a koraszülöttek más halálokoknál kimutatható szerepét is figyelembe vesszük (l. a koraszülöttek halandóságával kapcsolatos megállapításokat). Az itt külön meg nem jelölt okok is általában a méhenbelüli életre, illetve a születés idejére — szülési sérülésekre — vezethetők vissza (Budapesten 1960-ban mindössze két csecsemő halt meg 7 napon aluli korban szerzett betegség miatt). Az újszülöttkori halálozás tehát nagyrészt a koraszülöttség és a veleszületett fejlődési rendellenességek előfordulás gyakoriságának függvénye. Az ezeket befolyásoló tényezők szükségképpen hatást gyakorolnak az újszülöttkori mortalitásra is, melynek problémája — a későbbi nagyrészt exogén okokkal magyarázható — csecsemőkori veszteség csökkenésével egyidejüleg mindinkább előtérbe kerül. Nem mellőzhető itt a perinatális mortalitás mutatójának vizsgálata sem, mely magában foglalja az első hét halálozásán kívül a méhenebelüli lét során, de már extrauterin életre érett korban bekövetkező haláleseteket is, és így átfogó jellemzését adja egy bizonyos fejlődési szakasz veszteségének. A 12. sz. tábla — a sokoldalúbb elemzés lehetőségének biztosítása céljából — mind az újszülöttkori, mind a perinatális halálozás megfelelő csoportosítását tartalmazza. (Nem emeljük ki viszont külön a halvaszületéseket, melyek alakulásával a magzati halálozás kapcsán már foglalkoztunk.)

11. 0—6 napos korban meghalt újszülöttek Budapesten (teljeskörű népmozgalmi adatok 1955—1960)

Смертность новорожденных в возрасте 0—6 дней в Будапеште (Сплотные данные народонаселения в 1955—1960 гг.)

Neo—Natal Mortality at the Age of 0—6 Days, in Budapest (Complete Vital Records, 1955—1960)

Év	0—6 napos korban meghalt újszülöttek (1)		
	Összesen (2)	Ebből (3)	
		koraszülöttség (4) miatt	veleszületett fejlődési rendellenességek (5) miatt
	Szám szerint (6)		
1955	764	327	66
1956	607	208	80
1957	541	253	56
1958	525	248	50
1959	491	191[1]	51[1]
1960	486	185	45
	1000 élveszülöttre (7)		
1955	29,3	12,5	2,5
1956	28,7	9,8	3,8
1957	30,7	14,4	3,2
1958	29,6	14,0	2,8
1959	29,7	11,5[1]	3,1[1]
1960	30,5	11,6	2,8

[1] Az egy éven aluliak teljes halandósága alapján becsült adatok.

Горизонтальная графа: (1) Смертность новорожденных в возрасте 0—6 дней ; (2) всего ; (3) в том числе : вследствие (4) преждевременных родов, (5) врожденных пороков развития ; (6) число ; (7) на 1000 живорожденных.

Heading: (1) Neo-natal mortality at the age of 0—6 days ; (2) total ; (3) of which : due to (4) premature birth, (5) congenital malformations ; (6) number ; (7) per 1000 live-born.

A veszélyeztetett terhesekkel kapcsolatban arra a megállapításra kell jutnunk, hogy gyermekeik tulajdonképpen szintén veszélyeztetettnek tekinthetők, mert közülük 7,3% nem éri el az első hét végét (halva születik vagy 0—6 napos korában meghal), míg a többiek között ezek aránya csupán 2,9%-ot tesz ki.

Az okokat kutatva, adataink alapján lényegében egyező véleményt alkothatunk *Sárkány dr.* (19) megállapításával, mely szerint „mindazoknak a körülményeknek, amelyek a terhesség idő előtti megszakadására vezetnek, káros kihatásuk van a perinatális halálozásra is". Ez a káros hatás főként az olyan tényezőkkel kapcsolatban mutatható ki, melyek elsősorban az 1500 grammon aluli súlyú koraszülöttek arányát növelik. Ilyen módon mindenekelőtt az ismételt vetélés, halva- vagy koraszülés, továbbá a terhesség alatti vérzések, görcsök folytán veszélyeztetett terhesekre kell felhívni a figyelmet. Az általuk világrahozott újszülöttek 13,6, illetve 8,3%-a pusztult el még az intrauterin élet során és főként a szülést követő első héten.

A terhességi mérgezés az Rh-incompatibilitás (illetve kisebb részben más, külön meg nem jelölt okok), továbbá a rossz szociális helyzet kedvezőtlen hatása kevésbé érvényesül, bár semmiképpen sem hanyagolható el. Az anya gümőkórja, vérkeringési rendszerének megbetegedései azonban úgy látszik az első héten nem rontják a gyermek életbenmaradásának valószínűségét.

Általánosságban említést érdemel még, hogy a veszélyeztetett terhesek gyermekeinek kedvezőtlenebb helyzete az újszülöttkori mortalitás alapján vizsgálva valamivel még élesebben jut kifejezésre, mint akkor, ha a teljes (perinatális) veszteségből vonunk el következtetést. (Az újszülöttkori halandóság közöttük 179%-kal, a perinatális veszteség 151%-kal magasabb, mint egyébként.)

12. A budapesti anya- és csecsemővédelmi intézetek által 1960-ban nyilvántartásba vett terhesek gyermekeinek újszülöttkori és perinatális halálozása az anya veszélyeztetettsége és annak okai szerint

Смертность новорожденных и перинатальная смертность детей беременных женщин, зарегистрированных в 1960 г. будапештскими институтами для охраны материнства и младенчества, по угрожаемости матери и ее причинам

Neo-Natal and Peri-Natal Mortality of Children of the Pregnant Women Recorded, in 1960, by the Budapest Institutes of the Mother and Child Welfare, According to the Imperilment of the Mother resp. to its Causes

Megnevezés (1)	Újszülöttkorban meghaltak (2)		Újszülöttkorban meghaltak és halvaszülöttek együtt (5)	
	szám szerint (3)	a megfelelő csoportba tartozó anyák élveszülötteinek %-ában (4)	szám szerint (3)	a megfelelő csoportba tartozó anyáktól született gyermekek %-ában[2] (6)
1. Veszélyeztetett terhesek	178	5,3	250	7,3
2. Ebből				
3. Előzőleg ismételten előfordult vetélés, halva- v. koraszülés miatt veszélyeztetett	75	10,3	103	13,6
4. Tbc miatt veszélyeztetett ...	8	2,9	11	4,0
5. Tbc-s környezett miat veszélyeztetett	5	3,1	5	3,1
6. Nemi betegség miatt veszélyeztetett	2	5,4	4	10,3
7. Vérkeringési rendszer megbetegedései[1] miatt veszélyeztetett	12	2,4	20	3,9
8. Terhességi mérgezés miatt veszélyeztetett	11	4,6	17	6,9
9. Terhesség alatti vérzések, görcsök miatt veszélyeztetett	26	6,8	32	8,3
10. Vérszegénység miatt veszélyeztetett	4	1,8	6	2,7
11. Szociális okok miatt veszélyeztetett	9	4,3	13	6,0
12. Egyéb okok miatt veszélyeztetett	26	4,5	39	6,6
13. Veszélyeztetett állományban nem szereplő terhesek	212	1,9	328	2,9
14. Terhesek összesen :	390	2,7	578	4,0

[1] Magas vérnyomással együtt.
[2] Élve és halvaszülötteket is figyelembe véve.

Горизонтальная графа : (1) Наименование. (2) Смертность новорожденных (3) число (4) в процентах к живорожденным детям матерей соответствующих групп ; (5) смертность, новорожденных и мертворожденные вместе ; (6) в процентах к детям матерей соответствующих групп.
Вертикальная графа : См. табл. 3.

Heading: (1) Denomination. (2) Neo-natal mortality, (3) number, (4) per 100 live-born of mothers in corresponding groups ; (5) neo-natal mortality and stillborn together ; (6) per 100 children born of mothers in corresponding groups.
Lateral text: See Table 3.

Dr. Szabady Egon (11) megállapítása szerint ha fenn is állnak még nálunk a csecsemőhalandóság tekintetében az egyes társadalmi rétegek között bizonyos különbségek, azok nem annyira a korai, hanem inkább a későbbi — főként a 28 napon túl fellépő — esetekre vonatkoznak. Az első héten — az általa közölt országos adatok szerint — jóformán alig találhatók ilyen jellegű eltérések. Úgy látszik tehát, hogy a szülők foglalkozása Magyarországon az élet első napjainak mortalitását nem befolyásolja lényegesen.

Nagy vonalakban némi áttekintést igyekeztünk adni arról, hogy a terhes anya veszélyeztetettségének megállapítását indokoló körülmények és egyes más tényezők miként hatottak ki — közvetlenül vagy közvetve — a magzat, majd az újszülött életképességére. Nem lehetett célunk, hogy az így felszínre került sokrétű orvostudományi, biológiai és szociológiai problémákra választ keressünk. Ezzel szemben rámutathattunk arra, hogy a magzati veszteség, valamint az újszülöttkori halandóság — és ezzel együtt az egész csecsemőhalandóság — radikális csökkentése nagyrészt a terhesgondozás és terhesvédelem függvénye. Megállapításaink ugyanakkor aligha hagynak kétséget afelől, hogy ezen a téren lényeges javulás egyedül akkor lehetséges, ha a gondozási tevékenység nem csak általánosságban válik hatékonyabbá, hanem elsősorban azokra irányul fokozott intenzitással, akiknek biológiai állapota, szociális helyzete a magzat vagy az újszülött életképességét már eleve kedvezőtlenül befolyásolhatja. Ezért feltétlenül indokolt a veszélyeztetett terhesek kérdésének napirenden tartása. A probléma súlyát a budapesti anya- és csecsemővédelmi intézeteknél végrehajtott adatgyűjtés részletes eredményei meggyőzően bizonyítják. Ezek összegezéseként itt csak annyit kívánunk megemlíteni, hogy a veszélyeztetett terhesek aránya a felvétel szerint 24,9% volt, viszont a kimutatott vetélések 40,4%, a halvaszülések 38,3%-a náluk következett be és a koraszülöttek 38,8%-a, a fejlődési rendellenességgel szülöttek 45,6%, az első héten meghaltak 44,5%-a pedig gyermekeik közül került ki. Az említett kedvezőtlen arányok jóformán minden tekintetben főként egyes csoportok (korábbi ismételt vetélés halva vagy koraszülés, terhesség alatti vérzések, görcsök, terhességi mérgezés miatt veszélyeztetetté nyílvánítottak) rovására írhatók.

Az anya- és csecsemővédelmi intézetek adatain kívül figyelmet érdemelnek a családi és munkakörülmények, az életkor és egyéb tényezők hatásával kapcsolatban különböző források alapján levonható következtetések, melyek szerint a fokozott gondozást, védelmet és orvosi ellenőrzést igénylő terhesek száma némely szempontból feltehetően még valamivel nagyobb, mint az anya- és csecsemővédelmi intézetek által veszélyeztetettként nyilvántartottak köre.

Az elmondottak talán némi támpontot nyújthatnak arra nézve is, hogy az ante-natális gondozás eredményességét milyen intézkedések fokozhatnák. Cikkünk kereteit azonban ezekre az intézkedésekre vonatkozó részletes javaslatok felvetése meghaladná. Az ante-natális gondozás problémájának egyébként is annyira szerteágazó vonatkozásai vannak, hogy csak az érintett területek szakembereinek együttműködése révén kristályosodhatnak ki helyes és gyakorlatba átültethető elgondolások. Mindössze azt kívánjuk hangsúlyozni, hogy a ténylegesen veszélyeztetett terhesek teljes körére kiterjedő következetes és gyakorlati jellegű gondoskodás, összekapcsolva a fokozottabb védelmüket szolgáló intézkedésekkel, valószínűleg számottevően hozzájárulhatna a magzati veszteség és csecsemőhalálozás általános csökkenéséhez. Ennek pedig napjainkban különös fontosságot kölcsönöz az a körülmény, hogy a jelenlegi alacsony születésszám mellett a népesség reprodukciója szempontjából sem lehet közömbös az újszülöttek minél nagyobb életbenmaradási arányának biztosítása.

IRODALOM

1. *dr. Szénássy József:* A praenatalis és natalis magzatvédelem problémáiról. Budapest, 1932. 27 p.
2. *dr. Kovács Ferenc:* Perinatalis magzati halálozásunk alakulása az 1931—1958 években. *Népegészségügy*, 1960. november, 316—328 p.
3. *dr. Árvay Sándor:* Feladataink az anyai és perinatalis mortalitás csökkentése érdekében. *Népegészségügy*, 1960. november, 309—316 p.
4. *Salamon Lajos:* A csecsemőhalandóság egyes kérdései különös tekintettel a nemek szerinti eltérésekre. *Demográfia*, 1960. évi 3—4 sz. 470—483 p.
5. *Surányi Gyula:* A koraszülött. Budapest, 1957. 336 p.
6. *dr. Horváth László* szerk.: A fejlődési rendellenességek kóroktana. (A Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskola Élettani Tanszéke által rendezett I. Teratológiai Symposion anyaga.) Budapest, 1961. 151. p.
7. *Margitay—Becht Dénes:* Általános kóroktan. *Surányi Gyula* i. m. II/1. fejezete. 35—39 p.
8. *dr. Millényi Károly:* A születéskorlátozás szociális és lélektani háttere. *Demográfia*, 1962. évi 1. szám. 33—72 p.
9. *dr. Hirschler Imre:* Hozzászólás „A művi vetélés 1957. év folyamán" című cikkhez. *Demográfia*, 1959. évi 2—3. szám. 375—379 p.

10. *Salamon Lajos:* A halvaszületésekről. *Demográfia* 1960. évi 1. szám. 107—120 p.
11. *dr. Szabady Egon:* A csecsemőhalandóságot befolyásoló társadalmi és biológiai tényezők Magyarországon. *Demográfia*, 1961. évi 5. szám. 440—449 p.
12. *Pápai Béla:* Az újszülöttkori halálozás egyes kérdései Budapesten és néhány európai nagyvárosban. *Demográfia*, 1960. évi 3—4. szám 447—457 p.
13. *dr. Kovács András—dr. Varga Katalin—dr. Lengyel Sándor:* A veszélyeztetett terhesség. *Népegészségügy*, 1962. január, 3—9 p.
14. Frühgeburtenhäufigkeit und Berufstätigkeit der Mütter. (Mitteilungen aus Statistik und Verwaltung der Stadt Wien.) Wien, 1960. 15 p.
15. *dr. Acsádi György:* Az újszülöttek súlyának alakulása az anya korával kapcsolatban. *Demográfia*, 1959. évi 4. szám, 580—587 p.
16. *Petényi Géza:* Gyermekgyógyászat, Budapest, 1961. 887 p.
17. *Kučera I :* A veleszületett fejlődési rendellenességek társadalmi jelentősége (ismerteti *B. I.*). *Demográfia*, 1961. évi 1. szám. 124-125 p.
18. *Fóti János:* Az értelmi és testi fogyatékosok problémájának néhány demográfiai vonatkozása egy budapesti adatfelvétel tükrében. *Demográfia*, 1962. évi 1. szám. 82—96 p.
19. *dr. Sárkány Jenő:* A perinatális halálozásról. *Demográfia*, 1960. évi 3—4 szám. 460—469 p.

ВОЗДЕЙСТВИЕ СОСТОЯНИЯ ЗДОРОВЬЯ И СОЦИАЛЬНЫХ УСЛОВИЙ МАТЕРИ НА ЖИЗНЕСПОСОБНОСТЬ ЭМБРИОНА И НОВОРОЖДЕННОГО

Резюме

В Венгрии в течение истекших последних 15 лет произошло крупное общее сокращение детской смертности. Однако смертность детей в возрасте до одного года по отношению к другим возрастным группам все еще является заметно более высокой, причиной чего является главным образом то обстоятельство, что в противоположность крупным результатам, достигнутым в области лечения приобретенных болезней, число смертных случаев наступающих в результате причин эндогенного характера, — в основном в течение первых дней после рождения, — можно было сократить лишь в меньшей мере. Таким образом все большую долю детской смертности образует смертность новорожденных, которую можно свести к эндогенным причинам. Это явление находит свое выражение прежде всего в столице страны, Будапеште, где в 1961 году примерно 81% детской смертности было последствием преждевременных родов или врожденных болезней и дефектов, при чем 69% смертных случаев наступало в течение первой недели жизни. Следовательно является очевидным, что дальнейшее существенное сокращение детской смертности, — и параллельно с этим также имеющей значительные масштабы смертности в эмбриональном состоянии, — главным образом в Будапеште, может быть достигнуто только тогда, если будут найдены средства для эффективного воздействия на эндогенные факторы. В этом деле большая роль будет принадлежать преднатальному уходу, регулярное развитие которого в Венгрии обеспечивается широким распространением официальной защиты беременности и организованной сетью охраны материнства и младенчества.

Особое значение преднатальный уход имеет в случае страдающих какой-нибудь болезнью, имеющих неблагоприятное телосложение, или живущих в плохих семейных или социальных условиях беременных женщин. Вышедшее в 1953 году постановление квалифицирует таких беременных женщин как «находящихся в угрожающем положении», что в свою очередь сопряжено с более интенсивным уходом и врачебным контролем. Это постановление и до сих пор вероятно неоднократно содействовало предупреждению преждевременных родов и мертворождений. Между тем является несомненным также и то, что те причины, которые делают необходимым установление «угрожающего положения», и сегодня продолжают воздействовать на смертность в эмбриональном состоянии и смертность новорожденных. Поэтому было целесообразным подвергнуть изучению вопрос, в случае каких факторов и в какой мере проявляется это воздействие. Соответствующие данные могут, такимобразом,обеспечить нек-

оторые исходные позиции относительно того, в какой мере было бы эвентуально нужным повысить интенсивность преднатального ухода и охват мероприятий по охране беременности. Этой цели служило осуществленное Будапештской Городской Дирекцией Центрального Статистического Управления, посредством столичных учреждений охраны материнства и младенчества обследование, которое охватило зарегистрированных этими учреждениями в 1960 году беременных женщин. Это обследование предоставляет по сути дела удовлетворительную картину относительно отдельных аспектов упомянутой проблемы, поскольку регулярная деятельность учреждений по охране материнства и младенчества распространяется на примерно 88% проживающих в Будапеште беременных женщин. Относительно же состояния здоровья и социальных условий находящихся на учете беременных женщин существуют врачебные диагнозы, отчеты медсестер об изучении условий жизни беременных и прочие данные, которые могут составить основу для установления эвентуального «угрожающего положения». Помимо этого по данным упомянутых учреждений можно проследить ход беременности и, более того, дальнейшую судьбу новорожденного. Таким образом были подвергнуты обработке данные о 15 874 проживающих в Будапеште матерях, среди которых относительно 3945 (24,9%) было установлено «угрожающее положение».

Первой точкой зрения данной разработки было установление гибели плода ввиду наступления в течение 3—7 месяцев беременности спонтанного аборта. Полученные в этой связи результаты могут быть обобщены таким образом, что в течение обозначенного периода 14,9% угроженных беременностей закончилась спонтанным абортом, в то время как это соотношение вообще составляет всего 7,3%. Следовательно, является очевидным, что неблагоприятное состояние здоровья матери и неподходящее телосложение, не соответствующие семейные условия оказывают весьма отрицательное воздействие на жизнеспособность эмбриона и вероятность его сохранения.

В связи с другим исследуемым вопросом, т. е. вопросом мертворожденных, мы можем сделать аналогичный по характеру вывод. Так доля мертворожденных в случае угроженных беременностей составила 1,8% при 1% мертворожденных в случае не угроженных беременностей.

Предметом анализа явилось также и то, в какой мере обуславливающие угрожаемость условия оказывали воздействие на состояние живых новорожденных. Из данных вытекает прежде всего тот вывод, что число преждевременно родившихся, имеющих неизбежно пониженную жизнеспособность, является исключительно высоким опять-таки в случае угроженных беременностей (17 на 100 угроженных беременностей, в то время как в случае неугроженных беременностей на 100 живорождений приходится 8 преждевременных рождений). Разница становится в некоторой степени заметней, если мы принимаем во внимание только совершенно недозрелых родившихся преждевременно детей весом до 1500 грамм. В случае угроженных беременностей в повышенной мере, — с вероятностью в 3,3% вместо 1,2% — следует расчитывать также и на то, что ребенок родится с дефектами. В венгерской столице преждевременные роды и отчасти отдельные виды врожденных дефектов совместно вызывают наибольшую часть смертных случаев у новорожденных. Следовательно те факторы, которые повышают частоту преждевременных рождений и дефектов, неизбежно оказывают аналогичное воздействие также и на смертность новорожденных. Результаты обследования полностью подтверждают это, потому что среди живорожденных младенцев угроженных матерей 5,3% умирало до конца первой недели, в то время как в случае младенцев неугроженных матерей это соотношение составляло всего 1,9%. Данное обследование не распространялось на исследование смертности возрастных групп старше одной недели, но поскольку наступление смерти по причинам эндогенного характера, — за редкими исключениями, — имеет место у новорожденных, установленные в отношении новорожденных пропорции являются по сути дела характерными для всей детской смертности эндогенного характера.

В случае гибели как эмбриона, так и новорожденного проводятся и отдельно главные причины, которые составляли основу угроженности. Анализ отдельных причин приводит к тому выводу, что на преждевременное прекращение беременности и нежизнеспособность новорожденных следует расчитывать главным образом в случае тех матерей, у которых ввиду их телосложения или болезней уже в ходе предшествующих беременностей имели место спонтанные аборты, мертворождения или преждевременные роды и, далее, в случае тех, у которых во время беременности наблюдались более серьезные кровотечения, судороги или симптомы отравления. (В случае таких матерей гибель плода и новорожденного в четыре или даже пять раз выше, чем в случае родов без осложнений.) Относящиеся к перечисленным категориям между прочим составляют большинство угроженных беременных женщин. Наряду с этим, — главным образом в области преждевременных родов и смертности новорожденных, — является заметным также и воздействие неблагоприятных семейных и прочих обстоятельств, заболеваний системы кровообращения, туберкулеза и других факторов, влияние которых не может быть полностью выражено (например резус - несовместимость).

Результаты настоящего обследования мы по ряду аспектов сопоставили и, соответственно, дополнили результатами других венгерских и зарубежных обследований. Таким образом, — наряду с выдвижением на передний план проблемы одиноких матерей, — следует обратить внимание на неблагоприятные явления возникающие например в связи с выполнением тяжелой физической работы, пожилым возрастом (женшины старше 40 лет) и неоднократными искусственными абортами. Для упомянутых категорий, таким образом, тоже бы следовало обеспечить более интенсивный уход.

Наконец, мы можем прийти к тому окончательному выводу, что во все большей мере решающим средством дальнейшего сокращения гибели плода и детской смертности становится подвержение регулярному уходу и медицинскому контролю беременных женщин, которые по какой-либо причине считаются угроженными, и обеспечение для них путем всех возможных средств, — трудовых и социальных мероприятий вплоть до помещения в больницу, — наиболее благоприятной окружающей обстановки.

IMPACT OF THE MOTHER'S HEALTH AND SOCIAL CONDITIONS ON FOETAL AND NEWBORN VIABILITY

Summary

In the course of the last fifteen years a great improvement in the field of infant mortality set in in Hungary. The mortality of infants under 1 year, however, compared to other age groups is still conspicuously high, mainly due to the fact that whereas great results have been achieved in the field of curing acquired illnesses the number of deaths incident on endogenous factors, especially in the first days following the birth, could be but slightly reduced. Thus it follows that an increasing ratio of infant mortality is made up by the mortality of the newborn to be traced back to endogenous causes. This phenomenon asserts itself mostly in Budapest, the capital of the country, where in 1961 about 81 p. c. of the deaths of infants was due to premature birth or to congenital illness or malformations and 69 p. c. occurred in the frist week of life. It is evident that a further important reduction in infant mortality and, together with it, the likewise significant foetal mortality can be solved, especially in Budapest, if it is made possible at the same time to exert an efficient influence on endogenous factors. In this field much is left to pre-natal care the regular development of which is secured in Hungary through the large-scale protection of pregnant women and the extension of the network of maternity and infant welfare institutions. Special importance is attributed to prenatal care in case of mothers suffering of some disease, having adverse structural properties or living under unfavourable family or social conditions. Under an order issued in 1953 such pregnant

mothers are qualified ,,threatened'' which implies enhanced care and medical control. This provision has probably contributed more than once to the prevention of premature or stillbirths. It is, on the other hand, an uncontestable fact that the reasons qualifying a pregnant woman for being included in the ,,threatened'' list are still valid and still act on pre-natal and newborn mortality. It was found therefore necessary to examine in connection with which factors and to what extent this impact arose. For the data can offer a basis as to how far and in what field it would be important to enhance the intensity of pre-natal care, to extend the protection of the pregnant. This purpose was served by the data survey made by the Municipal Board of Budapest of the Hungarian Central Statistical Office through the maternity and infant welfare institutions of the capital, covering pregnant women registered with the said institutions in 1960. This survey actually gives a true picture about the different issues of the problem since the regular care of maternity and infant welfare institutions covers about 88 p. c. of pregnant women residing in Budapest. As regards the health and social conditions of the protected women the medical reports and the results of the studies of surroundings made by welfare officers and other data which might have constituted the basis to declare somebody ,,threatened'' were available. Besides the registers of the institutions reveal the whole process of pregnancy and even the postnatal case history of the newborn. Thus the data of altogether 15 874 pregnant women residing in Budapest were processed of whom 3954 (24. 9 p. c.) were qualified ,,threatened''.

The first criterion of processing was to quantify the foetal loss through uninduced abortion in the 3rd — 7th months of pregnancy. The results can be summed up by concluding that in the said period 14.9 of ,,threatened'' pregnancies ended with uninduced abortions whereas in other cases this proportion was not more than 7.3 p. c. It is obvious therefore that the mother's ill health, the adverse structural properties, the unfavourable family circumstances may harm the viability of the foetus and the likelihood of its survival. A similar statement can be made in connenction with stillbirths, the other criterion examined, as the ratio of the stillborn was 2.1 p. c. among the children of the ,,threatened'' pregnant women and that of the not-threatened ones amounted to 1 p. c. only. It has been also analysed to see how far the circumstances qualifying for a ,,threatened'' status have acted on the condition of the liveborn. At any rate the data reveal that the number of the prematurely born, of a necessarily reduced viability, is also rather high after a ,,threatened'' pregnancy (17 were prematurely born out of 100 ,,threatened'' pregnancies and 8 out of 100 ordinary ones). The difference is even greater if only quite immature prematurely born (under 1500 gr.) are considered. In case of ,,threatened'' pregnant women one can count with an increased probability (3.3 p. c. instead of 1.2 p. c.) that the child will be born with a malformation. In the Hungarian capital premature births and certain types of congenital malformations are responsible for the bulk of the deaths of the newborn. It follows that the factors increasing the incidence of premature births and malformations necessarily influence the mortality of the newborn in the same direction. The results of the data compilation actually bear this out because out of the liveborn children of ,,threatened'' pregnant women 5.3 p.c. died before the end of the first week after the birth whereas this ratio was not more than 1.9 p. c. in case of the newborn of mothers not qualified as ,,threatened''. The survey did not extend over the age groups above 1 week but as infant mortality due to endogenous causes sets in, with few exceptions, in the newborn age the proportions stated for newborn mortality are characteristic also of the whole infant mortality due to endogenous causes.

The major causes qualifying for a ,,threatened'' status have been indicated also individually in connection with both foetal and newborn losses. An analysis of the different causes has led up to the conclusion that we have to count with the premature interruption of the pregnancy and the lack of viability of the newborn mainly in connection with pregnant women who, due to their structural properties or illness, have repeatedly undergone uninduced abortions, or stillbirth, premature birth as well as those who showed symptoms of grave haemorrhages, cramps and poisonings during their pregnancy observed. (In case of such mothers the loss at the foetal and newborn age may surpass fourfold or even fivefold the ratio observed in case of pregnancies regarded free of complications). Besides those belonging to the categories mentioned constitue the majority of the ,,threatened'' pregnant women. Moreover, mainly in the field of premature births and newborn mortality, also the impact of unfavourable family and other circumstances, diseases of the circulatory system, TB. and other not fully accountable factors (e. g. Rh-incompatibility) can be observed.

We have compared and supplemented the results of the mentioned data collection in several respects with those of other Hungarian and foreign compilations. In this manner, giving priority to the problems of unmarried mothers we must refer to the adverse phenomena existing in connection with women performing heavy physical work, the aged (over 40), and those who have undergone induced abortions on several occasions. It would be therefore necessary to secure intensive care also to the parties specified.

In final conculsion we can say that an increasingly effective medium for the continued reduction of foetal loss and infant mortality is the regular care, the medical control and treatment of pregnant women who can be included into the „threatened" category for any reason whatever and to secure them with all possible means, with labour and welfare measures and, if necessary, even with hospitalisation, the best surroundings possible.

FIGYELŐ

DR. MELLY JÓZSEF

(1893—1962)

Fájdalmas veszteség érte a magyar demográfusokat. *Melly József* professzor, a Budapesti Orvostudományi Egyetem Közegészségtani Intézetének igazgatója, a Nemzetközi Népességtudományi Unió tagja, 1962. június 21.-én váratlanul elhunyt. A halál tudományos eredményekben gazdag, fáradhatatlan munkásságban eltöltött életet zárt le.

Melly professzor 1893-ban született Budapesten, középiskoláit és orvosegyetemi tanulmányait ugyancsak itt folytatta.

Orvosi pályáján kezdettől fogva a közegészségügy — és ehhez kapcsolódóan — az egészségügyi igazgatás művelését tekintette hivatásának : tudományos munkásságának javarészét is e tudományág fejlesztésére fordította. Még 1917-ben kerületi orvosként a Főváros szolgálatába lépett, majd 1923-ban tisztiorvossá választották s attól kezdve ebben a feladatkörben működött a Főváros IV., VII. és VIII. kerületében, majd pedig a Tisztifőorvosi Hivatalban. A Budapesti Egyetem 1926-ban magántanárrá habilitálta. Mint előadó tanár működött még évekig az Országos Stefánia Szövetség védőnőképző tanfolyamán, az Országos Szociálpolitikai Intézet gyárgondozónői tanfolyamain és a Közgazdaságtudományi Egyetemen. Tagja volt az Országos Közegészségügyi Tanácsnak, az Országos Statisztikai Tanácsnak, a Magyar Népélelmezési Bizottságnak, az Orvosegyesületnek, az Orvosszövetségnek, az Orvosi Körnek. 1946-ban a Budapesti Orvostudományi Egyetem nyilvános rendes tanárává nevezték ki, 1948-tól 1956. szeptemberéig főként mint iskolaorvos fejtett ki jelentős gyakorlati és elméleti munkásságot, majd 1956-tól egészen haláláig a Budapesti Orvostudományi Egyetem Közegészségtani Intézete élén állt, mint egyetemi tanár, igazgató.

Melly professzor érdeklődését korán felkeltették a demográfiai, valamint a közegészségügyi és morbiditásstatisztikai problémák és tudományos munkásságának figyelemreméltó hányadát e kérdések kutatására szentelte. E területtel foglalkozó műveit az orvostársadalmon kívül a hazai és külföldi demográfusok és statisztikusok is élénk érdeklődéssel és elismeréssel fogadták. A DEMOGRÁFIA szerkesztő bizottságának, valamint a Magyar Tudományos Akadémia Demográfiai Elnökségi Bizottságának kezdettől fogva tagja volt.

Melly József emlékét kegyelettel megőrizzük.

A FRANCIA ÁLLAMI NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓINTÉZET ÚJ IGAZGATÓJA

1962. július 1-i hatállyal a nyugalomba vonult *Alfred Sauvy* professzor utódjaként *Jean Bourgeois-Pichat-t* nevezte ki a francia kormány az Állami Népességtudományi Kutatóintézet (Institut National d'Études Démographiques) igazgatójává.

Az Intézet új igazgatója a demográfia nemzetközileg ismert kiváló művelője, aki különösen a termékenység kutatása terén szerzett nagy érdemeket.

Jean Bourgeois-Pichat 1912-ben született, a tényleges demográfiai kutatómunkát 1943-ban kezdte meg, amikor a Fondation française pour l'étude des problèmes humaines (section de démographie) munkatársává vált. Az intézetnek alapítása, 1945 óta munkatársa, tanulmányai, cikkei rövidesen ismertté váltak és a legkiválóbb demográfiai elemzések között tartják számon őket. Az I.N.E.D. kiadásában megjelent„ Mesure de la fecondité des populations" című munkája, valamint a csecsemőhalandóság exogén és endogén halálokok szerint történő elemzési módszerei rövid idő alatt nagy nemzetközi elismerést vívtak ki.

1951-ben a Nemzetközi Statisztikai Intézetnél működött, majd 1954-től egészen jelenlegi igazgatói kinevezéséig az Egyesült Nemzetek Népesedési osztályán dolgozott, ahol igen széleskörű tevékenységet fejtett ki és az osztály számos kiadványának összeállítását végezte. Jórészt *Jean Bourgeois-Pichat* működésének volt köszönhető, hogy az ENSZ népesedési osztálya különösen a gazdaságilag elmaradt országok népesedési helyzetének kutatásához kiváló módszertani segítséget tudott nyújtani.

A magyar demográfusok ismerik és nagyraértékelik *J. Bourgeois-Pichat* tudományos működését és remélik, hogy a népességtudományi kutatóintézet új igazgatója vezetésével tudományos eredményeivel méginkább hozzájárul a demográfia nemzetközi tekintélyének növeléséhez.

НОВЫЙ ДИРЕКТОР ФРАНЦУЗСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО ДЕМОГРАФИЧЕЗКОГО ИНСТИТУТА. — NEW DIRECTOR APPOINTED TO I. N. E. D.

AZ MTA DEMOGRÁFIAI ELNÖKSÉGI BIZOTTSÁGÁNAK VITAÜLÉSE

A HALANDÓSÁG ELEMZÉSÉNEK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI

A Magyar Tudományos Akadémia Demográfiai Elnökségi Bizottságának reprodukciós munkabizottsága 1962. június 1-én vitaülést rendezett a halandóság elemzésének időszerű kérdéseiről, melyen a Bizottság tagjain kívül számos meghívott szakértő is részt vett.

Dr. Acsádi György, a munkabizottság vezetője vitaindító referátumát az alábbi — különösen időszerűvé vált — témák köré csoportosította:

1. Az 1950—60-as évek halálozási adatainak a korábbiakkal szemben bővített és a népszámlálási programmal egybehangolt, speciális feldolgozásaival kapcsolatos kérdések.
2. A halandóság elemzésének a távlati és területi népgazdasági tervezéssel való összehangolása.
3. A haláloki elemzések módszerének továbbfejlesztése.

Tudományos szempontból a legtöbb eldöntendő kérdés a foglalkozási halandósági táblákkal kapcsolatban merül fel. Ilyen elemzés Magyarországon még nem történt, s nemzetközi viszonylatban is csak kísérleti stádiumban van.

A népgazdaság távlati és területi tervezéséhez a perspektivikus demográfiai számítások elengedhetetlenül szükségesek, ezen számításoknak pedig — a halandósági feltételek oldaláról — legmegbízhatóbb és legkönnyebben kezelhető bázisa a halandósági tábla. Eddigi halandósági tábláink nem elégítik ki teljesen a gazdasági tervezés követelményeit, melyek elsősorban a területi halandósági táblázatok szükségességét vetik fel.

További, eddig Magyarországon fel nem dolgozott demográfiai elemzési kérdéseket vet fel a halandóság területén az egyes szakmák utánpótlásának, a család és a háztartás várható népességszámának kérdése.

Felmerül annak problémája is, hogy a perspektivikus számításoknál a korspecifikus elhalálozási valószínűségek várható csökkenésével kell-e, s ha igen, milyen mértékben számolni. Ennek figyelembe vétele jelentősen emeli a távlati számítások realitását, ugyanakkor új elemzések végzését követeli meg területi, foglalkozási, stb. részletezésben.

A népszámlálás területileg gazdagon részletezett anyaga viszonyítási alapul szolgál az egyes halálokok területi összehasonlító vizsgálatára, s ezáltal az ország egyes vidékei egészségügyi helyzetének lemérésére is.

Az említett feldolgozások lehetővé teszik annak felmérését, hogy a különböző népbetegségek milyen demográfiai károkat okoznak, hogyan hatnak a reprodukcióra, milyen típusú a társadalmi veszélyességük stb. Ez az elemzés a haláloki halandósági táblák megszerkesztése útján végezhető el. Mivel ilyen számítások Magyarországon ezelőtt még nem készültek s nemzetközileg sincs még kiforrott gyakorlat, ezért a vizsgálandó halálokokon és az időtartamon kívül még számos alapvető kérdés vitatható.

A referátumot élénk vita követte, amelynek során a hozzászólók főleg a területi és foglalkozási halandósági táblák számításainál felmerülő nehézségekre utaltak. Többen hangoztatták a haláloki halandósági táblák számításának fontosságát.

Az ülés az elnöklő *dr. Acsádi György* zárószavával ért véget.

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ АНАЛИЗА СМЕРТНОСТИ. Рабочая группа по воспроизводству Демографической комиссии Президиума Венгерской Академии Наук провела 1 июня 1962 года дискуссионное совещание об актуальных вопросах анализа смертности, на котором помимо членов Комиссии приняли участие также и многие приглашенные эксперты.

Руководитель Рабочей группы, докторъ *Дьердь Ачади*, в своем вступительном докладе коснулся следующих, в настоящее время особенно актуальных тем :

1. Анализ специальных разработок статистики умерших 1959—1960 годов.

2. Согласование анализа смертности с перспективным и территориальным планированием народного хозяйства.

3. Дальнейшее углубление методов анализа причин смерти.

С научной точки зрения важнейший, подлежащий решению вопрос возникает в связи с таблицами смертности по занятиям. Такого рода анализ в Венгрии ещё не производился, а в международном плане он находится тоже лишь в экспериментальной стадии.

За докладом последовала оживленная дискуссия, в ходе которой выступавшие указывали главным образом на трудности, возникающие в области таблиц смертности по территории и занятиям. Многие из выступавших подчеркнули значение построения таблиц смертности по причинам смерти.

В конце совещания председательствующий *Дьердь Ачади* произнес заключительное слово.

TIMELY QUESTIONS OF MORTALITY ANALYSIS. The Working Group on Reproduction of the Demographic Presidential Commitee of the Hungarian Academy of Sciences held a debate on June 1, 1962 on the timely questions of mortality analysis which was attended beside the members of the Committee by a number of invited experts.

The debate started with the lecture of *Dr. György Acsádi*, leader of the Working Group. In his paper he pointed out that three groups of topics arise from among the complexity of questions of mortality whose analysis was found timely, these being :

1. Special analyses of the mortality data for the years 1959—1960.

2. Coordinated mortality analysis with the long-range and regional planning of the economy.

3. Improvement of methods in the field of the causes of death analyses.

From the scientific aspect most of the questions to be decided arise in connection with the professional life-tables. No such analysis has taken place in Hungary as yet and even at the international level it is in the experimenting stage.

The paper was followed by a keen debate in which the contributors stressed mainly the difficulties arising in the computation of the regional and occupational life tables and emphasized the importance of computing the life tables by causes of death.

The session was closed with the concluding remarks of *Dr. György Acsádi* in the chair.

NÉPESSÉGSZERKEZETI VÁLTOZÁSOK ÉS A MUNKAERŐ HELYZETE JAPÁNBAN

Japán demográfiai jellegzetességei között — egészen az utóbbi évekig — a magas születési arányszám, munkaerő-piacán pedig a nagyarányú kínálattal szemben mutatkozó gyenge kereslet volt a tipikus. A népességstatisztikák mintegy fél évtizede, a foglalkoztatottság alakulásának adatai pedig főleg az utóbbi 2—3 esztendőben figyelemreméltó változást mutatnak a régebbi helyzethez képest.

A második világháború utáni időszak főbb demográfiai jelenségeit az 1. táblázat szemlélteti[1]:

1. A születési és a halálozási arányszám, valamint a várható átlagos élettartam Japánban

Év	Születési arányszám	Halálozási arányszám	Természetes szaporodás	Születéskor várható átlagos élettartam (év)	
				férfi	nő
1947	34,3	14,6	19,7	—	—
1948	33,5	11,9	21,6	—	—
1949	33,0	11,6	21,4	56,2	59,8
1950	28,1	10,9	17,2	—	—
1951	25,3	9,9	10,4	60,8	64,9
1952	23,4	8,9	14,4	—	—
1953	21,5	8,9	12,6	61,9	65,7
1954	20,0	8,2	11,9	—	—
1955	19,4	7,8	11,6	63,9	68,4
1956	18,4	8,4	10,4	—	—
1957	17,2	8,3	8,9	—	—
1958	18,0	7,4	10,5	—	—
1959	17,5	7,4	10,0	65,2	69,9
1960	17,2	7,6	9,6	65,4	70,3

Az adatok tanúsága szerint 1950-től kezdve mind a születési, mind a halálozási arány — ha nem is egyenletesen, de — csökkenő tendenciájú. Előbbi főleg 1957 óta mozog viszonylag alacsony szinten, utóbbi pedig világviszonylatban is igen kedvezőnek mondható. A várható átlagos élettartam 1949—61 között a nőknél 10 évvel, a férfiaknál 9 évvel nőtt.

Abszolut számokban (millió főben, minden év okt. 1.-én) felmérve Japán népességszámának alakulását a háború utáni időszakban az alábbi képet kapjuk:

2. A népességszám alakulása, 1946—1960

1946*	75,8	1951	84,5	1956	90,2
1947	78,1	1952	85,8	1957	90,9
1948	80,0	1953	87,0	1958	91,7
1949	81,7	1954	88,2	1959	92,6
1950	83,2	1955	89,2	1960	93,3

* Ebben az adatban már bennfoglaltatik a vesztes háború befejeztével a japánok által előzőleg megszállott területekről visszaáramló kb. 5 millió lakos.

A táblázatból kitűnik, hogy a japán lakosság növekedésének üteme különösen az utóbbi fél évtizedben jelentősen lelassult. 1955—60 évek alatt összesen csak 4,6%-kal emelkedett, szemben az 1946—50 közötti mintegy 10, és az 1950—55 közötti kb 7%-kal.

[1] A szövegben meg nem jelölt forrású táblák a japán Statistics Bureau, Prime Minister's Office adatai.

A születési arányszám nagymértékű csökkenése következtében a népesség korösszetételében fokozatos öregedési folyamat indult meg, bár Japán lakossága egészében véve egyelőre fiatalabb a fejlett tőkés országokénál. Az 1955—60 időszakban a 0—14 évesek aránya 6%-kal csökkent, míg a 15—64 éveseké 9,5%-kal emelkedett, a 65 éves és idősebbeké pedig 13,4%-kal növekedett.

*3. A nepesség korcsoportok szerinti százalékos megoszlása néhány főbb tőkés országban, 1959-ben**

Korcsoport	Japán	NSZK	Franciaország	Anglia	Egyesült Államok[1]
0—14 éves	31,9	21,4	26,0	22,8	31,3
15—64 éves	62,7	68,2	62,4	65,4	60,0
56 éves és idősebb	5,4	10,4	11,6	11,8	8,7
Összesen	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*

* UNO Statistical Yearbook.
[1] 1960. évi adatok.

A munkaerőpiac szempontjából természetesen a 15—64-ig terjedő korosztály jelentősége a döntő. A foglalkoztatottság 1955—60-ban a következőképp alakult :

4. A foglalkoztatottak száma (15 éven felüliek, 1000 főben)

Szektor	1955			1960		
	férfi	nő	összesen	férfi	nő	összesen
I. szektor						
Mezőgazdaság	7 092	7 798	14 890	6 057	7 159	13 216
Erdészet	394	125	519	333	121	454
Halászat	558	144	702	518	158	676
II. szektor						
Bányászat	487	48	535	485	48	533
Építőipar	1,666	117	1 783	2 412	291	2 703
Gyáripar	4 787	2 115	6 902	6 404	3 090	9 494
III. szektor						
Nagy- és kiskereskedelem	3 242	2 231	5 473	3 971	2 899	6 870
Pénzügy, biztosítás	419	203	623	516	280	796
Szállítás, közlekedés	1 597	222	1 819	1 903	299	2 203
Szolgáltatási és állami alkalmazottak	3 650	2 364	6 014	4 006	2 730	6 746
IV. szektor						
Egyéb	2	0	2	4	5	9
Összesen :	*23 893*	*15 368*	*39 261*	*26 609*	*17 081*	*43 690*

A gyáriparban 1950—55 között nem emelkedett lényegesen a foglalkoztatottság, 1955—60 között a növekedés azonban már jelentős volt. Igen figyelemreméltó ez utóbbi időszakban az összlakosság 4,6%-os növekedési ütemével összevetni a dolgozók számának 11,3%-os emelkedését, melynek megfelelően alakult a női és férfi foglalkoztatottak aránya is (11,1 illetve 11,4%).

A népesség összetételére nagy hatással van a *városok felé* való *áramlás erősödése*, amely az utóbbi évtizedben, különösen 1956 óta igen nagy mértékű. A Japán társadalom arculata kettős. Egyrészt az ősi, feudális, falusi hagyományoktól átitatott, másrészt pedig a tőkés, városias életforma szélesedő térhódítását mutatja. E kétfajta elem helyenként össze is olvad. Az évi átlagos

népességszám-növekedés — országos méretekben — 1950—1955 között 1,4%, ezen belül a városokban 5,0% az egyéb ipari jellegű körzetekben 2,1%, míg a mezőgazdasági területeken csak 0,5% volt.

A munkaerő szektorok közötti megoszlása a háború után nagy mértékben megváltozott, amint azt az 5. tábla adatai is mutatják.

5. A foglalkoztatottak megoszlása Japánban (az összes dolgozók %-ában)

Év	I. szektor	II. szektor	III. szektor	Egyéb	Összesen
1947	53,4	22,3	22,9	1,4	100,0
1950	48,3	21,9	29,7	0,1	100,0
1955	41,0	23,5	35,5	0,0	100,0
1960	32,8	29,1	38,0	0,1	100,0

Amíg 1947-ben az összes dolgozónak több mint a fele a mezőgazdaságban, az erdészetben, a halászatban és a vadászatban dolgozott, addig 1960-ban már csak közel egyharmad részüket foglalkoztatták ezek az ágazatok. 1955—60 között e csoportban 1,765 000-rel csökkent a dolgozók száma, míg a gyár- és építőiparban 3,511 000, a kereskedelmi-pénzügyi-kommunális szolgáltatások és szállítás területén pedig 2,676 000 főnyi növekedést tapasztalhatunk.

A munkaerővándorlás leginkább a gyáripar felé irányul, a két utóbbi évben itt helyezkedett el a vidékről jött munkakeresők mintegy 40%-a. A nagy- és kiskereskedelem 12%-kal, a szolgáltatás 14%-kal szerepelt a faluról elvándorlók foglalkoztatásában 1960—61-ben. Területileg a Tokió—Jokahama körzet, Nagoja, az Oszaka—Kijoto—Kobe kerület és Észak-Kiushu iparvidékei szívták fel a legnagyobb arányban az előbb említett rétegeket.

A munkaerő arányának a város javára történő eltolódása a társadalmi szerkezet korszerűsödésével járó tünet, de Japánban sok más tényezővel is összefügg : többek közt az agrárkérdés megoldatlanságával, illetve a paraszti tömegek földtelenségével, az állandó munkalehetőségek biztosításának hiányával a falvakban, valamint azzal, hogy a mezőgazdasági idénymunkások döntő részben még nem tudták kiharcolni a munkanap, illetve a munkahét hosszának törvényes szabályozását, béreik pedig igen minimálisak, jóval alacsonyabbak a városi munkásokéinál, akik egyébként szintén sokkal kevesebb anyagi ellenértéket élveznek munkájukért, mint más fejlett iparú tőkésállamban élő sorstársaik, annak ellenére, hogy a munka intenzitása Japánban igen magas.

A gyáriparban foglalkoztatottak száma az 1955—60. években együttvéve 37,6%-kal emelkedett Japánban, ezen belül a villamosgépeket előállító üzemek 120%-kal, az általános gépgyártás 65,2%-kal bővítette munkásgárdáját. A textilipar munkáslétszáma csak 9,1%-kal nőtt.

Az utóbbi két évben a japán sajtóban elég gyakoriakká váltak a *munkaerőhiány* jelentkezésével kapcsolatos közlemények, s — főleg külföldön — bizonyos mértékben oly benyomást keltettek, hogy a távolkeleti szigetország általános munkaerő-szűkében van.

1960-ban — hivatalos adatok szerint — az ipar 810 000 munkást keresett, e hiány a Japánban foglalkoztatott ipari szakmunkások 14,7%-át tette ki.

Számszerűleg a legnagyobb kereslet a mechanikusok-technikusok (73 000), a rádió- és TV-javító szerelők (34 000), egyéb szerelők (29 000) és különféle más, gépgyári szakmunkások (25 000), valamint további 23 féle, rokon szakmákban képzett munkaerő iránt mutatkozott. A hiány fő okát a munkaügyi minisztérium a fém- és gépipar váratlanul gyors fejlődésében jelölte meg, mely egész sor — utóbbiakkal kapcsolatos — iparágra is kihatott. Mindezek következtében nagy mértékben fokozódott az adott iparágakban a középiskolákban végzők, mint a munkaerő utánpótlás egyik fontos forrása iránti érdeklődés. Az utóbbi években továbbá növekvő — s csak részben kielégített — igény jelentkezett a műszaki főiskolát, illetve egyetemet végzettek iránt is. A munkaügyi minisztérium közlése szerint az 1955—60 években az említett végzettségűek által betölthető állások és az állást vállalni kívánók száma a következőképp alakult :

6. Szabad állások és elhelyezkedést keresők száma (ezer főben)

Év	Középiskolából kikerülők			Főiskoláról kikerülők		
	Szabad állás (A)	Állást vállalók (B)	A/B	Szabad állás (A)	Állást vállalók (B)	A/B
1955	427	388	1,1	151	208	0,7
1956	509	465	1,1	206	207	1,0
1957	679	529	1,3	293	188	1,5
1958	667	429	1,5	323	210	1,5
1959	667	512	1,3	378	298	1,3
1960	948	506	1,9	529	423	1,3
1961	1 059	387	2,7	740	432	1,7

Az adatok tanusága szerint különösen a középiskolákat végzettek iránti kereslet bővült gyorsan, ami egyrészt egyes iparágak valóban nagy ütemben növekvő munkaerőigényét tükrözi, másrészt viszont a nagy vállalkozóknak azon törekvésére mutat, hogy minél olcsóbb bérű dolgozókat foglalkoztassanak. E jelenség ugyanis összefügg a japán bérrendszer több sajátosságával — köztük a korral növekvő bérezéssel — is. A fiatalok — főleg a középiskolát végzettek — olcsóságuk mellett, rövid betanítás után igen jól helyettesítik a középkorú, vagy idős szakmunkásokat és hamarabb hozzászoknak az új technológiához is.

Az utóbbi években a középiskolát végzettek közül kevesebben mentek állásba (1958-ban 42,3, 1961-ben 35,7% volt ez az arány). E jelenség részben a főiskolákon és egyetemeken tovább tanulni kívánók számszerű növekedésével is összefügg. 1958-ban a középiskolából kikerültek 51,5%-a, 1961-ben pedig 62,3%-a jelentkezett tovább tanulásra Japánban. A tovább tanulás iránti törekvés részben azzal is magyarázható, hogy — a főiskolát és egyetemet végzettek kivételével — a 30—35 év feletti szak- és betanított munkások egyre nehezebben találnak állandó állást. Nem ritka jelenség Japánban ezek tömeges elbocsátása, miután 30 év felett számottevően emelkedik a bértarifa. Az ily módon kitett dolgozók egy töredékét visszaveszik ugyan raktárosként, éjjeli őrként, de alacsonyabb bérrel, s sokszor csak időleges szerződéssel. A 30 évesnél idősebb dolgozók helyére pedig alacsony bérű fiatal munkásokat toboroznak a vállalatok. Hivatalos közlés szerint 1959-ben pl. a szabad állásoknak csak 6,7%-ára kerestek 31—40 éves férfiakat, 41—50 éveseket pedig csupán 3,2%-ban igényeltek. Az azonos korcsoportu nők valamivel kedvezőbb helyzetben voltak : 7,2, illetve 4,4%-kal szerepeltek. Utóbbinak oka az, hogy a nők sokkal — helyenként 40—50%-kal — kevesebb bért kapnak ugyanolyan teljesítményért, mint a férfi dolgozók.

A 30—35 esztendőn felüli korcsoportokba tartozó elbocsátott dolgozók újabban főleg a kis (100 munkáson aluli) és a közép- (1000 munkáson aluli) üzemek felé fordulnak,[2] miután ezek nem bírják a versenyt a fiatal munkaerők toborzása terén a nagyvállalatokkal.

A fiatalok ezenkívül azért is mennek szívesebben a nagyüzemekbe, mert ott a szervezett dolgozók már kiharcolták a nyolcórás munkaidőt, kollektív szerződést, és bizonyos szociális juttatásokat (fizetett szabadság, stb.), továbbá kevésbé kell félni a munkaadó csődjétől, mely a kis- és középvállalkozók alkalmazottait állandó bizonytalanságban tartja.

A műszaki és természettudományos végzettségű szakemberek hiányával szemben *jelentős munkaerőfelesleg is mutatkozik*, elsősorban hivatalnokok, (írnokok, titkárok), portások, házfelügyelők körében, de több ipari területen — elsősorban a szénbányászatban — is. 1959—60-ban minden titkári állásra 8,5 jelentkező jutott. Hosszabb távra hasonlóak a kilátások a társadalomtudományi főiskolákon és egyetemeken végzett szakemberek számára is, ezért a folyó évtizedben e szakokon összesen 290 000 fő kiképzését vette prog-

[2] Soraikból került ki zömében az utóbbi évtizedben kb 50 000 főre tehető japán kivándorló, ezek Latin-Amerikában — főleg Braziliában — telepedtek le. (Industry and Labour, 1961 június, 360. p.)

ramba a kormány, míg a műszaki és természettudományi karokról — ugyanebben az időszakban — 730 000 embert kívánnak kibocsátani.

Meg kell jegyeznünk, hogy a nyugati sajtó értékelése szerint is irreálisak a hivatalos japán munkanélküli statisztikák, melyek kizárólag a „teljes munkanélkülieket" tartják nyilván s ezek közé csak olyanokat vesznek fel, akik az adott héten személyesen jelentkeztek valamely munkaközvetítőben s egyetlen órányi munkát sem kaptak. (A konjunktúrális fellendülésből kieső gazdasági területeken — többek közt a szénbányászatban — valamint a hivatalnokok számára oly reménytelen az elhelyezkedési lehetőség, hogy a munkakeresők zöme nem is jelentkezik hétről-hétre a közvetítő irodákon, nem szólva a városoktól távol eső helyekről, ahol nem találhatók ilyen szervek, bár igen sok a munkakereső. A japán kormány hivatalos adatai szerint a munkanélküliség az elmúlt évtizedben a következőképp alakult :

7. A munkanélküliek száma (évi átlagban, 1000 főben)

Év		Év	
1950	440	1959	580
1956	680	1960	430
1958	560	1961	413*

* jan.—júl.

Összevéve megállapítható, hogy *Japánban nincs akut és általános munkaerőhiány.* Jelenleg a munkaerő-tartalék elégtelensége csak néhány szakmára korlátozódik és főleg az ipari központokban jelentkezik, míg egy sor szakterületen, s az előbbiektől messze eső vidékeken — jelentős mértékű munkanélküliség tapasztalható.

A perspektívikus számítások szerint az össznépességen belül 1980-ra erőteljessé válik a fiatal korosztályok részarányának csökkenése és az idősebbek nagyobb mértékű növekedése várható, ami nyilván hatással lesz a munkaerő helyzetre is. *Irene B. Tauber* kiemeli, hogy 1980-ra a lakosság kb 105,6 millióra nő, 1990-re pedig valamivel túlhaladja majd — közepes becslések szerint — a 107 milliót. Ezt követően Japán népességének számszerű esése valószínű, 2010-ig azonban nem csökken 100 millió alá, amennyiben a születési mozgalom tartósan a jelenlegi szinten marad. E fejlődési irány sokoldalú változást vetít előre a japán munkaerőpiac jövőbeni alakulása szempontjából, következményeinek várhatólag csökkenteniök kell a nők és férfiak bérezési szintje közötti különbségeket, egyben a jelenleginél kedvezőbb elhelyezkedési lehetőségeket teremtve a középkorú és idősebb dolgozók számára.

dr. Bíró Klára

ИЗМЕНЗНИЯ В СОСТАВЕ НАСЕЛЕНИЯ И ПОЛОЖЕНИЕ РАБОЧЕЙ СИЛЫ В ЯПОНИИ. — STRUCTURAL POPULATION CHANGES AND THE MANPOWER IN JAPAN.

A NEMZETKÖZI CSALÁDTERVEZÉSI SZÖVETSÉG VARSÓI KONFERENCIÁJA

A Nemzetközi Családtervezési Szövetség (International Planned Parenthood Federation) 1962. június 5-től 8-ig tartotta Varsóban harmadik európai közelkeleti és afrikai regionális konferenciáját. A konferencia első részében a népesedési helyzet vizsgálatával foglalkozott, részben általános elemzések, részben az egyes országok beszámolója alapján. Az általános előadások (a demográfiai helyzet és a családtervezés rendje, a családtervezés társadalmi és gazdasági vonatkozásai, az egyházak magatartása a családtervezéssel kapcsolat-

ban, közegészségügyi szolgálat és családtervezés) a régió egészére vonatkozó, vagy annak jelentős részét érintő kérdésekkel foglalkoztak ; az egyes országok jelentései pedig saját speciális demográfiai kérdéseikkel. Az egyes országok közötti különbség — mely a beszámolókban is megmutatkozott — nemcsupán demográfiai, illetve társadalmi-gazdasági vonatkozásokban jelentkezett, hanem szervezeti szempontból is. A konferencián résztvevő országok egy része, elsősorban a szocialista országok, köztük maga a vendéglátó Lengyelország, nem tagja a szövetségnek. Ezekben az országokban a családtervezéssel kapcsolatos feladatokat általában az állami egészségügyi szolgálat, vagy — mint például Lengyelországban — nemzeti társadalmi szervezet látja el.

A konferencia továbbiakban az egyes munkacsoportok vitaülésein a fogamzásgátlás, a szekszuális nevelés és az abortuszok kérdésével foglalkozott. Nagy figyelmet szentelt a fogamzásgátlás témakörén belül az elmúlt években kikísérletezett és legújabban már be is vezetett orális kontracepció témájának. Az abortuszok kérdésével kapcsolatban a konferencia egyhangúlag helyeselte a szocialista országok törvényhozását, mely az abortuszokat legalizálta és az illegális művi vetélésekből származó egészségügyi ártalmakat túlnyomórészt megszüntette.

A konferencián egyébként résztvettek a régióhoz nem tartozó országok (az Egyesült Államok, Kanada) küldöttei is. A szocialista országok közül Lengyelországon kívül a Szovjetunió, Csehszlovákia, a Német Demokratikus Köztársaság, Jugoszlávia és Magyarország vett részt. Magyarországot az Egészségügyi Minisztérium részéről *dr. Hirschler Imre* és *dr. Takács Tibor* főorvosok, a Központi Statisztikai Hivatal részéről *dr. Miltényi Károly* osztályvezető képviselte. A magyar küldöttség jelentést adott be Magyarország népesedési helyzetéről[1] valamint résztvett az abortuszokkal kapcsolatos vitában.

ВАРШАВСКАЯ КОНФЕРЕНЦИЯ МЕЖДУНАРОДНОГО СОЮЗА ПО ПЛАНИРОВАНИЮ СЕМЬИ. — WARSAW CONFERENCE OF THE INTERNATIONAL PLANNED PARENTHOOD FEDERATION.

[1] A jelentést a folyóirat 325. oldalán közöljük.

IRODALOM

ВАЛЕНТЕЙ, Д. И.: Проблемы народонаселения. (A népesedés kérdései) *Высшая Школа.* Москва, 1961. 159 p.

A könyv népszerű formában átfogóan ismerteti a népesedés legfontosabb kérdéseit. A bevezetőben a szerző a marxista népesedéselmélet tárgyával és módszerével foglalkozik. Megvizsgálja a népesség fogalmát és a társadalmi termeléssel való összefüggését. A marxizmus nem ismer örök, valamennyi társadalmi formációra érvényes népesedési törvényt, hanem ezt mindenkor az adott gazdasági és társadalmi viszonyok által meghatározottnak tekinti. Ugyanakkor hangsúlyozza a gazdasági folyamatok és a népesedés kölcsönhatását. A marxista demográfia adott termelési módokon belül vizsgálja a munkaerő újratermelését, a népesség számának alakulását, kor és foglalkozás szerinti megoszlását, a vándorlást stb.

A továbbiakban a szerző megvizsgálja az egyes társadalmi formációk népesedési törvényeinek sajátosságait. Bemutatja az ember emberré válásának folyamatát és tisztázza az ősközösségi termelési mód népesedési sajátosságait. A rabszolgatartó társadalom demográfiai kérdéseinek elvi tisztázásán túlmenően ismerteti az ókori nagy birodalmak lakossága számára vonatkozó becsléseket és azok megbízhatóságát, valamint a korabeli írók népesedési nézeteit.

A feudalizmus népesedési problémáit a könyv Oroszország példáján mutatja be. Különös figyelmet szentel a falusi és a városi lakosság számának alakulására. Ismerteti az orosz népszámlálások és összeírások történetét lényegileg a XIII. századtól kezdődően. Részletesen foglalkozik a népesedési nézetek alakulásával Oroszországban, vizsgálja a malthusi eszmék hatását és az ellenük folytatott küzdelmet. Ezzel kapcsolatban ismerteti *Miljutin*, *Csernisevszkij* és *Piszarev* demográfiai munkásságát, valamint ezeknek a nézeteknek *Plehanov* által kidolgozott bírálatát.

A kapitalizmus népesedési törvényének érvényesülését az Egyesült Államok adatainak alapján vizsgálja. Nagy figyelmet fordít a munkanélküliség és a reálbérek alakulására, a társadalombiztosítás kérdéseinek vizsgálatára. Hangsúlyozza, hogy a kapitalista társadalomban a tőkefelhalmozás ma is állandó munkanélküliséget von maga után és ez ma is a kapitalista népesedési törvény egyik legfontosabb jellemzője.

Szerző megvizsgálja, hogy a Szovjetunióban miként hatnak a szocialista népesedési törvény legfontosabb jellemzői:

1. A teljes foglalkoztatottság és az egész munkaképes népesség ésszerű felhasználása a társadalmilag hasznos munkában.

2. A népesség anyagi és kulturális színvonalának állandó emelése. Bemutatja a lakosság iskolai végzettség szerinti megoszlását az egyes köztársaságok szerint is.

3. A népesség gyors szaporodása. Ismerteti, hogy 1913 és 1960 között hogyan alakult a születési és halálozási arányszám, valamint a természetes szaporodás. Foglalkozik a házasságkötések és a válások számának alakulásával is. Mindezeket az adatokat nemzetközi összehasonlításban is bemutatja.

Végül megállapítja, hogy a szocializmus gazdasági alaptörvénye és a népesedés szocialista törvénye egymással kölcsönösen összefüggenek és feltételezik egymást. A szocializmus népesedési törvényének más társadalmak népesedési törvényével való összehasonlítása megmutatja, hogy kizárólag a szocialista társadalom képes biztosítani a munkaerőforrások ésszerű kihasználását és a népesség sokoldalú fizikai és szellemi fejlődését.

Sz. I.

LOPEZ, A. : Problems in Stable Population Theory (A stabil népesedési elmélet problémái). Office of Population Research, Princeton University, Princeton, N. J. 1961. IX. 107. p.

A harmincas évek folyamán élénk tudományos vita indult meg a *Lotka*-féle stabil népességi modell alkalmazhatósági körének megállapítása tárgyában. Az ezzel kapcsolatos vizsgálatok célja egyrészt a modell demográfiai premisszáinak kibővítése volt különösképpen a házassági mozgalom figyelembevétele alapján. Másrészt egyes kutatók a *Lotka* által alkalmazott matematikai apparátus tökéletesítésére, illetőleg érvényességi körének kiterjesztésére törekedtek A szerző főképp ez utóbbi problémákkal foglalkozik. Az első fejezetben a stabil népességi modell alapegyenletének megoldását tárgyalja. Ennek segítségével a leányszületések száma, mint az idő függvénye határozható meg. Ez az ú. n. születési függvény analitikailag *Lotka* szerint egy végtelen sor segítségével fejezhető ki, amelynek tagjai közül az egyik exponenciális (geometriai haladvány szerinti) fejlődést képvisel, a többi pedig csillapodó oszcillációkat jelent. Elég hosszú idő eltelte után az utóbbi tagoknak megfelelő hullámzások egészen kis méretűekké váltak, úgyhogy a leányszületések számát csak az exponenciális tag szabja meg, amelynek kitevőjében szereplő együttható a természetes szaporulat intrinsic mérőszáma. A végtelen sor egyes tagjainak együtthatóit *Lotka* azon az alapon határozta meg, hogy a megoldást jelentő függvény értékei a kezdeti időponttól a propagatív életkor végső : β határáig terjedő időszakaszban a tényleg megfigyelt leányszületési adatokkal azonosak. Ez az eljárás feltételezi, hogy a (O, β) időszakban a leányszületések számát kifejező függvény a fentemlített végtelen sorral állítható elő. Ez a gyakorlatilag figyelembe jövő népesedési folyamatok esetében elfogadható feltevés. Matematikai szempontból azonban tisztázatlan marad az a kérdés, hogy a a *Lotka*-féle eljárás mennyiben alkalmazható arra az esetre, ha a (O, β) időközben egy tetszőleges alakú, folytonos függvényt választunk a születési függvény kezdeti szakasza gyanánt. E probléma fontosságát különösen *Had-Wiger* (1939) és *Feller* (1941) hangsúlyozták anélkül, hogy általános megoldását megadták volna, bár ez utóbbi a kormegoszlás stabilizálódását igazolta arra az esetre, amikor a születési függvény csak diszkrét időértékekre van értelmezve. A szerző függvényelméleti módszerek segítségével kimutatja, hogy a *Lotka*-féle megoldási módszer mindig alkalmazható, bármilyen pozitív értékű, korlátos, folytonos függvényt is választunk a születési függvény kezdeti, a (O, β) időközbe eső szakasza gyanánt. Ezzel a megoldási módszer általános érvényessége matematikai szempontból is teljesen bebizonyítottnak tekinthető.

A könyv II. fejezete *Feller* kutatásai nyomán behatóan foglalkozik a diszkrét értékekre értelmezett születési függvény aszimptotikus tulajdonságaival. Ez esetben a kormegoszlás stabilizálódása különösen jól áttekinthető megvilágításba kerül.A szerző a népességszám előrebecslésének módszeréből indul ki aminek lényege, hogy valamely adott évben az ismert kormegoszlású népességre alkalmazzuk a korspecifikus termékenységi és halálozási mérőszámokat. Ezzel az eljárással megkapjuk a következő év népességszámát, illetőleg korösszetételét Ezt a számítást évről-évre végzett lépésekben folytatjuk. Mindegyik lépésnél a népesség egy évvel későbbi állapotát határozzuk meg, amikor egyes tagok a korcsoportokból halálozás következtében kiesnek, viszont a született új tagok azok helyébe lépnek, akik az egyévesek csoportjába lépnek fel. Ezt az előreszámítási eljárást *Leslie* (1954) nyomán a matrixszámítás segítségével matematikailag formalizálhatjuk. E célból valamely i évhez tartozó $p^{(i)}$ népesség számot, amelyben a 0, 1, 2, . . . , β éves egyének száma sorban : $p_0^{(i)}$, $p_1^{(i)}$, $p_2^{(i)}$ . . . , $p_\beta^{(i)}$ egy β számú komponenesből álló sorvektornak tekintjük. Ugyanahhoz az egyes korévekhez tartozó termékenységi és halálozási mérőszámok felhasználásával egy β számú sorból és oszlopból álló quadratikus matrixot (A) szerkesztünk. Ezek után az $i+1$ évhez tartozó $p^{(i+1)}$népességi számot, mint a $p^{(2)}$ sorvektor és az A matrix szorzatát kapjuk meg. A kormegoszlás stabilizálódása pedig az A matrix aszimptotikus sajátosságainak figyelembevételével ezen az alapon igen egyszerűen kimutatható. E matrix-számítás egyébként az ú. n. *Markov*-típusú stochasztikus folyamatoknál alkalmazott matrix-módszer analogonja.

A matrix-módszer segítségével a további fejezetekben a szerző a kormegoszlás stabilizálódására vonatkozó *Lotka*-féle tételnek egy fontos általánosítását vezeti le. Az említett tétel szerint egy zárt népesség kormegoszlása állandó termékenységi és halandósági viszonyok között a kezdeti korösszetételtől függetlenül stabilizálódik. A szerző kimutatja, hogy amennyiben a termékenységi és halálozási mérőszámok egy adott törvényszerűségnek megfelelően változnak, úgy egy zárt népesség kormegoszlása kellő hosszúságú idő elteltével e törvényszerűség által meghatározott módon fog időbelileg alakulni, bármilyen is volt a kezdeti korösszetétel. A kezdeti kormegoszlás befolyása tehát csak átmeneti jellegű, amely bizonyos idő múlva helyt ad reprodukciós mozzanatok később érvényesülő törvényszerűsége által determinált változásnak. Ebből következik, hogy két eredetileg különböző korstrukturájú népesség ugyanazon törvényszerűség szerint változó termékenységi és halálozási viszonyok közé kerülve idővel kormegoszlás, születési és halálozási arányszámok tekintetében mindinkább megegyezik egymással. A *Markov*-típusú sztochasztikus folyamatok analógiájára való tekintettel a szerző a népesedési folyamat eme sajátosságát *gyenge ergodicitás*nak nevezi. Amennyiben a két népesség állandó reprodukciós viszonyok közé kerül, úgy a kormegoszlásuk stabilizálódik, állandó jellegűvé válik, mint ezt már *Lotka* kimutatta. Ez az ú. n. *erős ergodicitás*, ami a gyenge ergodicitás egy különleges esete, amelyből igen egyszerűen levezethető. A népesedési folyamat gyenge ergodicitásából számos fontos következtetés vonható le a hasonló törvényszerűségek szerint változó termékenységi és halandósági viszonyok hatása alatt álló népességek szerkezetére nézve.

A könyv utolsó, V. fejezete a stabil népességi modell gyakorlati alkalmazásaival foglalkozik. E tekintetben különös fontosságú, hogy gazdaságilag elmaradt országokban a termékenység színvonal és struktura tekintetében majdnem állandó, míg ugyanakkor a halandóság fokozatos javulást mutat. Mint elméletileg kimutatható, a halandóság változásának csak másodrangú befolyása van a kormegoszlásra, és így, mint a megfigyelés is igazolja, ezekben az országokban a korösszetétel majdnem stabil, ú. n. quasi-stabil jellegű. Ilyen esetekben *Coale* (1956) és *Bourgeois-Pichat* (1957) vizsgálatai szerint a kormegoszlás statisztikai adatai alapján meghatározhatók az illető ország halandósági táblája, valamint a helyi körülmények folytán a teljeskörűségtől lényegesen elmaradó népszámlálások alapján meghatározott születési és halálozási arányszámok korrekciói. A szerző Colombia-állam 1918., 1938. és 1951. évi népszámlálási adatainak felhasználásával szemlélteti e módszer alkalmazását az 1938—51 időszak közepére vonatkozó reprodukciós mérőszámok meghatározása céljából.

Th. E.

WESTOFF, CH. F. — POTTER, R. G. Jr. — SAGI, PH. C. — MISHLER, E. G.: *Family Growth in Metropolitan America.* (A családnövekedés Amerika városi népességében.) Princeton, N. Y. Princeton University Press. 1961. XXII. + 434 pp.

A princetoni egyetem népességkutató intézetében készült felvétel első eredményeit tartalmazza a kétgyermekes amerikai családok családtervezési szokásait társadalmi-gazdasági helyzet, társadalmi mobilitási törekvések, tradicionális értékekhez való vonzódás és egyéb szociológiai és demográfiai tényezők szempontjából vizsgáló könyv. A felvétel 1165, városi körzetekben (Standard metropolitan areas) lakó házaspárra terjedt ki és célja nem a befejezett termékenység vizsgálata volt, hanem — mint a szerzők írják — „a jelenlegi termékenységre, a család fejlődésének közbülső folyamatára irányul".

A könyv négy részből és egy függelékből áll. Az első rész általános tudnivalókat tartalmaz, majd ismerteti a felvétel módszertani kérdéseit. A második rész a termékenység különböző mutatóinak alakulását elemzi. A családok termékenységét jellemző tényezők közül a fekunditást, a fogamzásgátlást, a szülések közötti időközt, a kívánt szülések közötti időközt és a kívánt családnagyságot vizsgálják a szerzők. A harmadik rész az említett tényezők alakulásának társadalmi és pszichológiai meghatározóit veszi vizsgálat alá, elsősorban a vallás, a társadalmi mobilitás, a család kor és nemek szerinti összetétele, a

családon belüli társadalmi kapcsolatok, valamint a személyiségi jellemzők vonatkozásában. A negyedik rész a további feldolgozási terveknek — részben az eddigi eredményeken alapuló — néhány részletével foglalkozik.

Ami a felvétel módszertani kérdéseit illeti, alapjában előzetes alaphipotézisek bizonyításával illetőleg elvetésével dolgoztak, a különböző tényezők hatásainak együttes vizsgálatára a faktoriális elemzést használták.

A felvételben résztvevő házaspárok a fogamzásgátlási módszerek előtt átlagosan tíz hónapig vártak az első terhességre és húsz hónapig a következő terhességre. Ha fogamzásgátlással éltek, és ezt a teherbeesés érdekében abbahagyták, úgy a korlátozás nélküli nemi élet megkezdésétől számítva tíz hónapig vártak a kívánt terhességre. (Ez az érték kisebb, mint az Indianapolis-i felvétel során megfigyelt nyolc hónap.) A fogamzásgátlással sikeresen élő házaspárok esetében valószínűleg azért következik be előbb a kívánt terhesség, mert jobban ismerik a cikluson belüli termékeny időszakot és ezt felhasználják a terhesség elérésére.

A fogamzásgátlási módszereket illetően a felvétel eredményei arra utalnak, hogy a házasság előrehaladásával — más vizsgálatok során talált eredményekkel részben ellentétben — nem tapasztalható a hatásosabb fogamzásgátlási módszerekre való áttérés.

Érdekesek és a termékenységi esettanulmányokban részben újszerűek a felvételnek a társadalmi és pszichológiai tényezőket tárgyaló feldolgozásai. A szerzők itt a független és függő változók rendszerét alkalmazták, amelyeknek hatásait többszörös korrelációszámítással derítették fel, a változók rendszerét pedig részben a társadalmi-kulturális környezet, részben pedig az egyéni motiváltság alapján építik fel. A társadalmi-gazdasági és kulturális környezet vizsgálata, pontosabban az eredmények értékelése a már említett alaphipotézisek ellenőrzésének formájában történt, a hipotézisek nem annyira szisztematikusak, mint inkább heurisztikusak, tapasztalatiak. A fő feltétel tulajdonképpen az „összeegyeztethetőség feltétele" (assumption of compatibility), tehát az, hogy a termékenység, a születésszabályozás attól a szinttől függ, ameddig az egyes gyermekek kívánása összeegyeztethető egyéb életcélokkal, érdekekkel. A szerzők ez utóbbi tényezőket foglalták rendszerbe, de tekintettel a fellépő pszichológiai tényezők egész sorára, igen nehéz dolguk volt, főleg a tekintetben, hogy a nagyszámú változót olyan, viszonylag kevés csoportba foglalják, amelyekkel az elaprózódás veszélye nélkül és a minta terjedelmét figyelembe véve, dolgozni lehet.

Nagy figyelemben részesült a gazdasági biztonságnak a termékenységre gyakorolt hatása, e kérdést — egyéb gazdasági tényezőkkel együtt — mind objektív, mind pedig szubjektív oldaláról vizsgálták.

A feltételek, amelyeket a szerzők a családtervezés szociológiai tényezőit illetően felállítottak, többé-kevésbé az amerikai társadalom értékrendjét tükrözik, mindamellett mind a módszer, mind pedig a hipotézisek bizonyos elemei más hasonló felvételek tervezésénél is figyelembe vehetők. Nem lenne célszerű, ha a tanulmány fontosabb megállapításait itt részleteiben ismertetnénk, már csak azért sem, mert éppen nagy számuknál és bonyolult összefüggéseiknél fogva nem szoríthatók össze néhány sorban. Véleményünk szerint az Indianapolis-i felvétel óta ez a legsokrétűbb és legnagyobb igényű amerikai termékenységi esettanulmány, amely módszereit és megállapításait tekintve egyaránt hatással lesz a termékenység további kutatására. *V. Gy.*

*

СТАРОВСКИЙ, В. Н.: Производительносшь общественного труда и проблемы народонаселения. (A népesedés kérdései és a társadalmi munka termelékenysége) *Вестник Академии Наук СССР*, 1962. 5. sz. 43—53. p.

A munkatermelékenység növekedési ütemének tanulmányozásánál a műszaki színvonal és a szervezési feltételek mellett figyelembe kell venni a népesség számának az alakulását is. Reális távlati tervezés elképzelhetetlen a munkaképes korú népesség számának ismerete nélkül, de tanulmányozni kell a munkaerőforrások legjobb felhasználásának lehetőségeit is, valamint figye-

lemmel kell kísérni a társadalmi termelés szerkezetében bekövetkező változásokat, a népesség foglalkozási megoszlásának alakulását.

A *munkaképes korú népesség*re vonatkozóan aránylag könnyebb prognózist felállítani, mint a népesség egészére vonatkozóan. Itt ugyanis a születési arányszám változásával általában nem kell számolni. Ha például azt akarjuk megállapítani, hogy 1980-ban mennyi lesz a munkaképes korú népesség száma, akkor a 19 évesek és annál idősebbek számának meghatározásánál a születési arányszámra nincs szükségünk (hiszen az 1980-ban 19 éves, vagy annál idősebb személyek ma már megszülettek) hanem elegendő a korcsoportonkénti halandóság ismerete. Csupán a 16, 17 és 18 évesek számának meghatározásánál kell a születési arányszámot kiszámítanunk három évre előre, ami ilyen rövid időszakra vonatkozóan nem okoz nehézséget.

A munkaképes korú népesség száma azonban nem egyezik meg a *ténylegesen dolgozók* számával, bár gazdasági szempontból elsősorban ez érdekes. A Szovjetunióban 1960-ban 120 millió munkaképes korú ember volt és ebből csak 99 millió dolgozott, vagyis a munkaképes korú népesség 82 százaléka (bár így is sokkal több, mint az Egyesült Államokban). Ez bizonyos munkaerő tartalékot jelent, amivel számolni lehet. Ennek figyelembevételével megállapíthatjuk, hogy a népesség 30 százalékos emelkedésével a munkaképes korúak száma 31, a ténylegesen dolgozók száma pedig 40 százalékkal növekszik. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a rendelkezésre álló *munkaidő-alap* is ilyen mértékben növekszik, mert az elkövetkező 20 évben a heti átlagos munkaidő nagy mértékben csökkenni fog.

Számot kell vetni azzal is, hogy a lakosság életszínvonalának emelkedésével az átlagosnál nagyobb ütemben nő a nem termelő szférában dolgozók száma.

Figyelembe véve azt, hogy a munkanap hossza csökken, nő a fizetett szabadság, a nem termelő szférában foglalkoztatottak száma az átlagosnál nagyobb ütemben nő, meg kell állapítani, hogy a ténylegesen dolgozók számának jelentős emelkedése ellenére az anyagi termelés területén rendelkezésre álló munkaidő alap nem fog nőni, sőt, lehet, hogy csökken. A termelésnek a Szovjetunióban tehát úgy kell megötszöröződnie, hogy a munkaidő-alap a legjobb esetben változatlan marad. Ez csak a munkatermelékenység nagyarányú növelésével képzelhető el.

A munkatermelékenység növelésének egyik forrása a *népesség foglalkozás szerinti megoszlásának megváltoztatása*. Itt a legfontosabb feladat a mezőgazdaságban dolgozók részarányának csökkentése. 1960-ban a Szovjetunióban még az összes foglalkoztatottaknak a 35 százaléka dolgozott a mezőgazdaságban, ezt körülbelül 15 százalékra kell csökkenteni. A gépesítés és az automatizálás következtében lehetőség nyílik arra is, hogy a jelenleg segédmunkásként dolgozók is kvalifikáltabb, tehát termelékenyebb munkát végezzenek.

A munkatermelékenység növelésének fontos tényezője a dolgozók *képzettségi színvonalának emelése* is. 1926-ban a Szovjetunióban 2,5 millió ember végzett szellemi munkát, ma 22 millió. A fizikai munkát végző dolgozók között is nőtt a képzettségi színvonal. Ma a munkások 40 százaléka, a kolhozparasztok 23 százaléka rendelkezik közép és felsőiskolai végzettséggel.

Tehát a gazdasági feladatok megoldásában, a munkatermelékenység emelésének biztosításában nagy szerepet játszik a népesség számának távlati prognózisa, valamint a munkaerőmérlegek távlati kidolgozása. *SZ. I.*

САЧУК, Н. Н. : О показателях долголетия. (A hosszú élet mutatói.) *Советское Здравоохранение*, 1962. 6. sz. 53—59. p.

Az utóbbi években, különösen az 1959-es népszámlálás után megnőtt az érdeklődés a hosszú élet kérdéseivel szemben. Az összegyűjtött adatok lehetővé teszik a legidősebb korúak területi összehasonlítását és a hosszú élet elérésében szerepet játszó tényezők vizsgálatát. Ennek érdekében azonban tisztázni kell néhány fogalmat és ki kell választani a legmegfelelőbb mutatókat.

A legidősebbekkel foglalkozó statisztikai művekben általában egy mutatót szoktak alkalmazni : a legidősebbek részarányát az összlakosságban az adott területre vonatkozóan (ezt a mutatót használja *Glozman, Berdüsev, Sztarikov,*

Gruskó és mások). Ez a mutató azért annyira elterjedt, mert a kiszámításához szükséges adatok a népszámlálásokban megtalálhatók. A mutató hibája azonban az, hogy nagysága olyan tényezőktől függ (születési arányszám, a népesség vándorlása, a háború demográfiai hatása stb,), melyek közvetlenül nem befolyásolják magát a hosszú élet elérésének lehetőségét. A születési arányszám csökkenése például a gyermekeknek az összlakosságban való részarányának csökkenését vonhatja maga után, aminek következtében a legidősebbek részaránya növekedni fog. A vándorlás szintén befolyásolja a népesség kor szerinti megoszlását. Ukrajnában például a 80 évesek és idősebbek a lakosság 7,2 ezrelékét, a mezőgazdasági körzetekben pedig 11 ezrelékét alkották, ami annak tulajdonítható, hogy az ipari körzetekbe általában a fiatalabb korosztály vándorolt, az idősebbek pedig a mezőgazdaságban maradtak.

Ennek a mutatónak a hibáit már *Frenkel* és *Tomilin* felismerte és ezért azt javasolták, hogy a legidősebbek statisztikai vizsgálatánál a halandósági és továbbélési tábla adatait használják fel. A halandósági és továbbélési tábla alapján két mutatót lehet kiszámítani :

1. az egy nemzedékhez tartozó, előreláthatólag 80 (90 illetőleg 100) évet élő személyek száma
2. a 60 (70, illetve 80) évet elért személyek várható élettartama.

Ezek a mutatók már csak az adott korcsoport halandóságával vannak összefüggésben, ami viszont közvetlenül befolyásolja a hosszú élet elérésének lehetőségét. A halandósági táblák felhasználásával lehetőségünk nyílik területi, nemzetközi és időbeni összehasonlításokra. Tekintettel azonban arra, hogy a mutatók a halandósági táblákhoz kötöttek, kiszámításuk lehetősége meglehetősen szűk határok közé van szorítva.

Ezzel szemben a 80 évesek és idősebbek részarányának mutatója felhasználható akkor, ha nem az egész népességhez, hanem a 60 évnél idősebbekhez viszonyítjuk. Ez a mutató könnyen kiszámítható, ugyanakkor a születési arányszám változásaitól és a vándorlástól csaknem független.

Az említett négy mutató megbízhatóságának meghatározása érdekében szerző kiszámította az egyes mutatók korrelációját is. Megállapította, hogy a korrelációs együttható az egy nemzedékhez tartozó, előreláthatólag 80 évet élő személyek számánál, valamint a 60 évet elért személyek várható életkoránál a legnagyobb, tehát annál a két mutatónál, melyeket a halandósági tábla adatai alapján határoznak meg. Ugyancsak magas azonban a korreláció e között a két mutató és a legidősebbeknek az idős korosztályban való részarányának mutatója között, ami egyben azt is bizonyítja, hogy ha a halandósági tábla valamilyen okból kifolyólag nem áll rendelkezésre a legidősebbek statisztikai vizsgálatánál ezt a mutatót is jól lehet használni. *SZ. I.*

AUBENQUE, MAURICE — DAMIANI, PAUL : Note sur les variations saisonnières de la mortalité et de ses causes. (A halandóság és a halálokok szezonális ingadozásai.) — *Études Statistiques.* 1962. No. 1. 13—28. p.

Újabban egyre nagyobb súlyt fektetnek az atmoszférikus és meteorológiai tényezőknek az egészségre gyakorolt hatására és ezzel kapcsolatban előtérbe került a halandóság és a halálokok szezonális ingadozásának kérdése is. Ebben a tanulmányban szerzők az 1901—1959-es időszak franciaországi adatain vizsgálják a halandóság és a halálokok szezonális ingadozásait. Tisztázzák a legfontosabb módszertani kérdéseket, bemutatják az alkalmazott mutatókat s megállapítják azokat a változásokat, melyek az elmúlt hatvan év során a halandóság és halálokok szezonalitásában bekövetkeztek.

A vizsgálat során alkalmazott koefficiensek :

Meghatározott *i* év esetében a *halandóság havi változásának koefficiensét* a halandóság havi arányszámának (ez *j* hónapra vonatkozóan l_{ij}) és az éves átlagos arányszámnak (l_i) viszonya határozza meg.

Ezt a következőképpen lehet felírni :

$$l_{ij} = (1 + \alpha_{ij})\, l_i$$

és $(1 + \alpha_{ij})$ mennyiség a vizsgált év halandóságának *j* havi változását kifejező koefficiens.

Ha a halandóság j havi változását több év átlagában vizsgáljuk, úgy a *havi szezonalitás koefficienséhez* jutunk, amit szerzők $(1 + s_j)$-vel jelölnek.

Tekintettel arra, hogy j hónap havi változásainak és a havi szezonalitásnak viszonya a *visszamaradt véletlenszerű változások koefficiensét* adja, tehát

$$(1 + \beta_{ij}) = \frac{(1 + \alpha_{ij})}{(1 + s_j)}$$

Mivel azonban $t_{ij} = (1 + \alpha_{ij})\, t_i$

ebből következik, hogy $t_{ij} = (1 + s_j)\,(1 + \beta_{ij})\, t_i$

mutató jól jellemzi a halandóság havi változásának azt a részét, mely a szezonális hatás kiszűrése után marad fenn.

A halandóság szempontjából az évet lényegileg két részre lehet osztani, ami nagyjából megfelel a tél-tavasz és a nyár-ősz megkülönböztetésének. (60 év alatt január-június, és július-december, 60 év felett november-április és május-október.) Az év két része között a halandóság változásának relatív nagyságát úgy lehet jellemezni, hogy minden egyes időszakon belül kiszámítjuk a havi változások koefficienseinek az átlagát. Így a tél-tavasz időszakra $(1 + a_i)$, a nyár-ősz időszakra $(1 - a_i)$ mennyiségeket kapjuk. $(1 + a_i)$-t nevezik i év *interszezonális változásai koefficiensének*. Az, hogy a_i pozitív azt mutatja, hogy a téli-tavaszi időszakban relatív halandósági többlet van.

Az idáig tárgyalt mutatók a halandóság általános meghatározására szolgáltak, de egyetlen, vagy néhány *halálokra vonatkozó koefficienst* is hasonló módon lehet kiszámítani. Ha $(1 + \alpha_{ij}^l)$ i év j hónapjában 1 ok havi változásainak koefficiense, akkor $(1 + \alpha_{ij})$ mutató ezeknek az okok szerinti mutatóknak a súlyozott összege, vagyis :

$$(1 + \alpha_{ij}) = \Sigma_l\, \delta_i^l\, (1 + \alpha_{ij}^l)$$

ahol $\delta_i^l = \dfrac{d_i^l}{d_i}$, vagyis az 1 oknak tulajdonított halálozások és az összes halálozásoknak a hányadosa i évre vonatkozóan.

A továbbiakban szerzők a *halandóság szezonális változását különböző korcsoportokban* vizsgálták meg. Megállapították, hogy az elmúlt 60 év során a csecsemőhalandóság havi változásaiban jelentős eltolódás következett be. Míg a század elején téli és nyári halandósági maximumot lehetett megfigyelni, ma a csecsemőhalandóságra a téli maximum jellemző. Ez arra vezethető vissza, hogy egyes halálokok háttérbe szorultak. Legjelentősebb a gyomormegbetegedések csökkenése, mely 1901—1913-ban az összes csecsemőhalálozásnak 36 százalékát, 1955—1959-ben pedig 12 százalékát okozta.

Az 1—14 éves gyermekek halandósága a legnagyobb mértékben csökkent, de, a szezonális ingadozásban lényeges változás itt nem következett be. A maximum továbbra is a tél-tavasz maradt, bár nyáron a balesetek miatt új csúcspont képződött.

A 15—59 éves felnőtteknél a halandóság sokkal kisebb arányú csökkenése is a szezonalitás kiegyensúlyozódására vezetett. Ennek oka a szezonális jellegű fertőző betegségek és a tüdőbaj háttérbeszorulása. A téli halandósági többlet csaknem eltűnt és júliusban a balesetek miatt új csúcspont képződött.

A 60 évnél idősebb korosztályban a fél évszázad alatt a szezonalitás csaknem változatlan maradt, a hideg évszakban továbbra is jelentős halandósági többlet figyelhető meg.

Szerzők megvizsgálják az egyes *halálokok szezonális változásait* is. Bár a fertőző betegségek jelentős mértékben csökkentek, továbbra is megőrizték tavaszi, vagy téli maximumukat. A légzőrendszer megbetegedéseinél szintén téli maximum figyelhető meg, a balesetek súlypontja pedig nyárra esik. Egyes betegségek, így a rák és a májzsugorodás az egész évben egyenletesen oszlanak el.

A halandóság szezonális ingadozásait néhány haláloknak lehet tulajdonítani : a csecsemőknél a téli halandósági többletet a légzőrendszeri megbetegedések okozzák, a gyermekeknél és a felnőtteknél a nyári csúcsnak a balesetek az okai, idősebb korban a légzőrendszeri és vérkeringési megbetegedések okozzák a hideg időszakban a halandósági többletet.

Mind 1901—1913-ban, mind 1955—1959-ben relatív téli halandósági többletet lehet megfigyelni, mindkét esetben 10 százalékos nagyságrendben. Jelenleg azonban ennek a halandósági többletnek csaknem egésze a „60 éves és idősebb" korosztálynak tulajdonítható (10 százalékból 9,2 százalék). Az idősebb személyeknél fellépő degeneratív betegségek (nevezetesen a vérkeringési zavarok) okozzák a 10 százalékos többlet csaknem 40 százalékát. (A század elején csak 16 százalékát.)

SZ. I.

TOMASSON, RICHARD F.: Patterns in Negro — White Differential Mortality, 1930—1957. (A néger és fehér halandóság strukturális különbsége az 1930—1957 időszakban). *The Milbank Memorial Fund Quarterly* XXXVIII. 1960. 4. sz. 362—386. p.

A szerző két kérdéssel foglalkozik behatóan : 1. Mennyiben tér el egymástól a néger és fehér halandóság a két nem szerint mindenütt megkülönböztetve? 2. Milyen mértékű a különbségek csökkenése (konvergencia) a standardizált korspecifikus és haláloki halandóság tekintetében. A vizsgálati időszak folyamán az amerikai néger népesség demográfiai és társadalmi-gazdasági helyzete gyökeresen megjavult. Ennek megfelelően a néger és fehér népesség jövedelmi, művelődési és foglalkozási helyzetét jellemző statisztikai mérőszámok különbségei lényegesen csökkentek. Ugyanez állapítható meg a halandósági arányszámok esetében is.

A nyers halandósági mutatószámok kevéssé alkalmasak a néger és fehér népesség mortalitása közötti eltérések megállapítására, miután a négerek korösszetétele sokkal fiatalabb, mint a fehéreké. Pl. az 1957. évi szines nyers halálozási arányszám (10,44 %) a fehér népességénél (9,49 %) csak 11 %-kal nagyobb, míg az 1940. évi kormegoszlásokra standardizált mérőszámok egybevetése esetén a négereké 50 %-kal magasabb. Az alábbi táblázat a standardizált fehér és néger halandósági arányszámokat és azok hányadosait tünteti fel a 2 nemre külön-külön (%) :

Évek	Férfiak			Nők		
	fehérek	négerek	hányados	fehérek	négerek	hányados
1920	14,21	20,42	1,44	13,13	20,98	1,60
1930	12,76	21,00	1,65	10,58	19,21	1,80
1940	11,55	17,64	1,53	8,79	15,41	1,71
1957	9,39	12,97	1,38	5,85	9,81	1,68

A halandóság erősebb csökkenése 1930-ban kezdődött, amikor a négereknél általában nagyobb mértékű volt, mint a fehéreknél, ugyanakkor a két népesség halandósága közötti különbség a férfiaknál erősebben csökkent, mint a nőknél.

Tekintettel arra, hogy a néger halandóság hivatalos statisztikaja az Egyesült Államokban fogyatékos, a szerző a Metropolitan Life Insurance Co. u. n. indusztriális életbiztosítási kötvényeivel rendelkező népességnek a biztosítótársaság által nyilvántartott halandósági adatait is felhasználta. E biztosítottak száma az Egyesült Államok és Kanada népességének 8—12 %-át teszi ki, közöttük a négerek is megfelelő arányban szerepelnek. A kötvénytulajdonosok nagyobbrészt városi bérmunkások, az ezekre vonatkozó pontosabb halálozási arányszámok ugyanazokat a tendenciákat mutatják a kétféle népesség összehasonlítása tekintetében, mint az ismertetett hivatalos statisztika.

A halálozási arányszámokat az egyes életkor-csoportok szerint összehasonlítva megállapítható, hogy a férfiaknál a két népesség korspecifikus mortalitásának egymáshoz viszonyított aránya általában csökken, míg a nők esetében divergencia is észlelhető. A csecsemőhalandóság alakulását a következő táblázat szemlélteti (‰) :

Év	Fehér	Néger	Hányados
1920	82,1	137,7	1,60
1930	60,1	99,1	1,66
1940	43,2	73,9	1,71
1957	23,3	43,7	1,88

A két népesség halandósági mutatói közötti abszolút különbség tehát állandóan csökkent, a relatív különbözet azonban növekedett. A szülések egészségügyi viszonyait jellemzi továbbá az anyák halandósága a szülésekkel kapcsolatban. Míg a fehér anyák ilyen okból származó mortalitása az 1940—57 időszakban 1/10-re csökkent, addig a néger nőknél csak 1/7-re ; ugyanakkor a relatív különbség a kétféle halandóság között 1,76-ról 4,21-re emelkedett.

A halálokok szerint részletezett mortalitás területén a kétféle népesség adatai között konvergencia és divergencia egyaránt észlelhető. A 20 főbb haláloki (a halálesetek 1 %-ánál nagyobb hányadot képviselő) kategóriák közül csak 3 csoportban nagyobb a fehér férfiak mortalitása, mint a négereké, ezek a kategóriák : érelmeszesedéses szívbetegség, máj-cirrhozis, és öngyilkosság. A fehér nők mortalitása csak az öngyilkosság tekintetében mulja felül a négerekét. A két népesség férfi mortalitása tekintetében konvergencia csak a következő 5 kategóriában volt megállapítható : TBC, ibfluenza, tüdőgyulladás, idült reumatikus szívbetegség és máj-cirrhosis. A női mortalitás területén 7 kategória mutat konvergenciát. A szerző hangsúlyozza, hogy a haláloki mortalitás különbségeit jórészt a kétféle népesség körében érvényesülő orvosi diagnosztika eltérései idézik elő. A dolgozat mindenesetre első tájékoztatást nyújt a néger és fehér mortalitás struktúrájának komparatív sajátosságairól, amikor a diagnosztikus különbségek befolyása még további vizsgálatot igényel.

Th. E.

VAVRA ZD. : Tendence ve vývoji porodnosti městského a venkovského obyvatelstva ČSSR v letech 1949—1959. (A csehszlovákiai városi és vidéki lakosság születési arányszámának alakulásában jelentkező irányzatok az 1949—1959 évek folyamán.) *Demografie*, Praha, 1962. 1. sz. 21—36. p.

Szerző a kérdés számszerű vizsgálatát 11 terjedelmes táblában mutatta be állami, csehországi és szlovákiai szinten. Az adatok város-vidék csoportosításánál nem a közigazgatási, hanem a mennyiségi ismérvet alkalmazza, városiaknak minősítve a 2000 és több lakosú közigazgatási egységeket, melyeket nagyságrendileg 6 csoportba sorol. A dinamikát szemléltető eredmények szerint az élveszületési arányszám csökkenése általános. A nagy és középnagyságú városokban jelentősebb, valamint gyorsabb ütemű, leglassúbb vidéken és a vidéki (2000—9999 lakosú) városokban. A finomabb mutatók elemzésénél látható, hogy a városok nagyságrendjének emelkedő irányában emelkedik a propagatív korú nők százaléka, viszont az élveszületési arány és a termékenység csökken. A termékenység mennyiségi előfeltételei a városoknál mintha kedvezőbbek lennének. Viszont az élveszületési arányszám csökkenő. Ebbeli következtetését, hogy a csökkenés a termékenység korlátozásának következménye, alátámasztja a születési sorrend 1950. és 1959. évi struktúrájának elemzésével. Városokban az első és másodszülöttek a születések 70 ill. 84 %-át, vidéken 61 ill. 66%-át tették ki. A harmad- és további szülötteknél ez a város-vidék közötti eltérés ellenkező jellegű, növekszik a vidék fölénye a születési sorrend emelkedésével. Bár a természetes szaporodás körülményeiben a város-vidék közti különbözőség nem maradt a régiben, a születéskorlátozás a városokban még mindég nagyobb arányú mint vidéken. Továbbiakban foglalkozik *E. Rosset* lengyel demográfus fejtegetéseivel, valamint néhány demográfiai tényezőnek ú. m. a házasságkötések arányszámának, a házasulók korának és a válásoknak az alakulásával. A nagyvárosokban a házasságkötések aránya 1950-ben 19%-kal magasabb volt mint vidéken. A további évek során általános csökkenő, majd emelkedő irányzat mellett eltolódás jelentkezik a vidék felé, úgyhogy a vidéki mutató az utóbbi években felülmúlja a városit. A házasulók kora általában ugyancsak csökkent, ez a folyamat vidéken azonban gyorsabb ütemű volt. A válások arányszámának általános emelkedésén belül a vidéki eredmények változatlanul alacsonyabbak maradtak. Szerző végül kitérve arra a tételre, hogy a szocializmus folyamán törvényszerűen megszűnnek a vidék-város közti gazdasági és társadalmi ellentétek, megállapítja, hogy a termékenység intenzitása tekintetében ez a folyamat a csehszlovákiai eddigi eredmények alapján nem látszik igazoltnak. Azonban az életszínvonalnak egy bizonyos fokán a természe-

tes szaporodás újra növekszik majd oly mértékben, hogy a gazdasági és biológiai reprodukció kölcsönös aránya biztosítva legyen és a születési arányszám rendje város-vidék viszonylatban egy bizonyos szinten stabilizálódik.

B. I.

KUČERA J.: Podíl vrozených vad na kojenecké umrtnosti v českých krajích v roce 1959. (Veleszületett fejlődési rendellenességek részesedése a csecsemőhalálozásban a cseh megyékben 1959-ben.) *Demografie*, Praha, 1962, 1. sz. 51—58. p.

A tanulmány a veleszületett fejlődési rendellenességek és egyes demográfiai tényezők (az anya kora, foglalkozása, a fogamzás hónapja, a házasságon kívüli szülések) közötti okozati összefüggéseket, valamint a veleszületett fejlődési rendellenességek miatti mortalitás területi megoszlását vizsgálja 705 letális eset alapján. Az adatokat a cseh megyékben 1959-ben történt csecsemőhalálozásokról kitöltött kérdőívekből gyűjtötték ki a szokásostól némileg eltérő kritériumokat alkalmazva. Ugyanis amennyiben a veleszületett fejlődési rendellenesség volt a gyermek halálának fő vagy alapvető okozója, azt vették haláloknak akkor is, ha a boncolási jegyzőkönyv mint halálokot tüdőgyulladást vagy bélhurutot jelölt meg. A veleszületett fejlődési rendellenességhez számították a metabolikus zavarokat és a tumort is. Az 1959. évi 25,7‰-es összállami csecsemőhalandóságon belül a cseh megyékben a veleszületett fejlődési rendellenességek miatti csecsemőhalálozás 5,5‰-et tett ki. A területi megoszlás egyenlőtlensége mögött rejtőző okok szerző véleménye szerint felfedhetők oly módon, hogy a további kutatások sorra megállapítják, mely veleszületett fejlődési rendellenességek keletkeztek a természet és a civilizáció teratogén hatására és mely esetek keletkeznek azáltal, hogy az emberek saját maguk alakítanak ki teratogén helyzeteket. Az összes esetben figyelembe kell venni a külső környezet és a genetikai anyag közti interakciót. Egybevetve a veszélygyanus foglalkozási kategóriákba tartozó nőknek az összes dolgozó nők számához viszonyított arányát az ezekbe a kategóriákba tartozó megfigyelt nőknek a vizsgált statisztikai sokaságon belüli részesedésével a tanulmány mint veszélyesekre különösen a tanítónői és ápolónői foglalkozásokra irányítja a figyelmet. Veszélygyanúsnak véli még a vendéglátóipari, fodrásznői és takarítónői munkahelyeket, ezért szükségesnek látja megvizsgálni az említett munkahelyeken dolgozó nők reprodukciós mérlegét. Megállapítja továbbá, hogy a szülő nők magasabb életkora kedvezőtlen a veleszületett fejlődési rendellenességek gyakorisága szempontjából. A fejlődési rendellenességgel gyermeket világrahozott anyák korcsoportok szerinti megoszlásában a 35—39 évesek aránya 1,6-szer, a 44—44 éveseké 3-szor, a 45—49 éveseké 7,5-szer nagyobb mint az összes anyáknak ezekben a korcsoportokban mutatkozó részesedése. Az optimális egészségügyi életfeltételek kialakításában kívánatos a 34 éven felüli első ízben szülő nők arányát a minimumra leszorítani. A felvilágosító munka súlyponti területét meghatározza e tekintetben az a megállapítás, hogy itt főleg főiskolát végzett, huzamos ideig sterilitásra kezelt, kedvezőtlen lakásviszonyok között élő vagy a férj megválasztásában sokáig tétovázó nőkről van szó. A tanulmány kimutatja a veleszületett fejlődési rendellenességek időszakiságát a fogamzás és a szülés hónapjai szerint. A karens hónapokban (szept., okt., nov., dec., febr. — amikor nagy a természetes vitaminok hiánya) történt fogamzásokból származik a legtöbb fejlődési rendellenességgel született magzat. A szezonális görbe kifejezőbb a nagyobb, főleg ipari jellegű településeknél, alig észrevehető eltéréseket mutat a mezőgazdaságiaknál. A házasságon kívüli szülések és a veleszületett fejlődési rendellenességek közötti nehezen bizonyítható összefüggésre vonatkozóan a közölt eredmények pozitív választ adnak és azt alátámasztja az a körülmény, hogy a nem férjezett nők terhessége többnyire nem kívánt és ezért gyakoriak a megszakítás kísérletei. Ezek következményeinek egyike lehet a magzat rendellenes kifejlődése. Gyakoriak különösen a csontrendszer torzulásai. Azokban a megyékben, ahol maximális a halálos kimenetelű veleszületett fejlődési rendellenességek előfordulása, a leányanyák száma az országos átlagnak több mint kétszerese. A családi anamnézisek alapján a 705 eset közül 208-ban a veleszületett fejlődési

rendellenesség miatt meghalt csecsemő elsőszülött volt, 113 esetben pedig megelőzően már szült az anya rendellenes vagy holt magzatot vagy a magzat a születés után meghalt. Az utóbbi csoportban a tanítónők és a munkásnők aránya nagyobb volt, mint az egész sokaságnál és a csoporti korátlag (31év) már a potenciális teratogén kategóriába tartozik. A tanítónőknél és munkásnőknél ezek alacsonyabb korátlaga alapján nem a korban, hanem másutt kell keresnünk az okot — valószínűleg a foglalkozás körülményeiben. Az elemzés a veleszületett fejlődési rendellenességek terén áttekinthetővé teszi az emberi reprodukcióra hatással bíró tényezők komplexumát, rávilágítva oly tényekre és összefüggésekre, melyeket sem kísérletezéssel, sem klinikai kutatással nem lehet feltárni és megmutatja, miben rejlik a népmozgalmi statisztika jelentősége e tekintetben, továbbá, hogy a begyűjtött adatok feldolgozásánál milyen hipotézist állítsunk fel.

B. I.

DEMOGRÁFIA
Megjelenik negyedévenként
Felelős szerkesztő: dr. Szabady Egon
Szerkesztőség: Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, II. Buday László u. 1.
Telefon: 358-530
Kiadóhivatal: Budapest II. Keleti Károly utca 18/b. Telefon: 358-530
Kiadja: a Statisztikai Kiadó Vállalat
Felelős kiadó: Hajdu Györgyné
623241. Athenaeum Nyomda. Felelős vezető: Soproni Béla igazgató
Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Budapest V. József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj fél évre 32,—, egész évre 64,— Ft
Csekkszámlaszám: egyéni 61 272, közületi 61 066 (vagy átutalás a M. N. B. 8. sz. folyószámlájára)

DEMOGRÁFIA

NÉPESSÉGTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

5. ÉVF. 4. SZÁM

BUDAPEST
1962

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
DEMOGRÁFIAI ELNÖKSÉGI BIZOTTSÁGA
ÉS A KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL FOLYÓIRATA

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI:

ACSÁDI GYÖRGY, BARSY GYULA, EMBER GYŐZŐ,
ERDEI FERENC, HAHN GÉZA, HUSZÁR ISTVÁN,
KLINGER ANDRÁS, PÉTER GYÖRGY (a szerkesztő bizottság
elnöke), SZABADY EGON (felelős szerkesztő), VINCZE ISTVÁN

ДЕМОГРАФИЯ
Журнал демографических наук Демографической Комиссии Президиума Венгерской Академии Наук и Центрального Статистического Управления
Адрес редакции: Будапешт, II. Будаи Ласло ул. 1—3.
Подписку направлять по адресу: «Култура», Внешнеторговое предприятие по продаже книг и журналов. Будапешт 62, П. Я. 149.

•

DEMOGRÁFIA
Review of Population Sciences of the Presidential Committee for Demography of the Hungarian Academy of Sciences and the Central Statistical Office
Editorial Office: Budapest, II. Buday László u. 1—3.
Orders may be placed with KULTURA, Hungarian Trading Company for Books and Newspapers
(Budapest 62, P. O. B. 149)
or with any greater bookseller or distributor of periodicals.
Subscription for a year: US $ 4,40

TARTALOMJEGYZÉK

A Magyar Tudományos Akadémia Demográfiai Elnökségi Bizottsága által 1962. november 28—30 között rendezett Demográfiai Symposionon megvitatott tanulmányok

Péter György: Elnöki megnyitó 389

I. CSALÁDNAGYSÁG ÉS TERMÉKENYSÉG

Dr. D. Breznik: Az első házasságok terméketlensége 393

Dr. K. H. Mehlan—Dr. S. Falkenthal: A születési intervallum jelentősége a nő termékenysége és egészsége szempontjából 400

Dr. L. Osadnik: A kohorsz-elemzés módszere a termékenység tényezőinek vizsgálatánál 410

R. Pressat: A gyermekek ideális és tényleges száma 415

Dr. Theiss Ede: Reprodukciómérés és családnagyság 427

II. A TERMÉKENYSÉG ELŐREBECSLÉSE ÉS NEMZETKÖZI ÖSSZEHASONLÍTÁSA

Dr. Acsádi György: A termékenység előrebecslése a kohorszok gyermekszáma alapján 434

Dr. H. Hansluwka: A termékenységi statisztika az 1960/61. évi népszámlálások programjában 449

Dr. M. Macura: A gazdasági tervezés és a népesség előrebecslése*

Dr. habil. G. Nullsch: A korspecifikus termékenység a Német Demokratikus Köztársaságban és valószínű alakulása 1980-ig 456

Dr. E. Rosset: Új tendenciák Lengyelország népességének reprodukciójában 460

III. A TÁRSADALMI ÁTRÉTEGEZŐDÉS ÉS DEMOGRÁFIAI HATÁSAI

I. Ferenbac: A technikai fejlődés és a szocialista termelési viszonyok hatása a születésekre és a halálozásokra a Román Népköztársaságban 463

Dr. A. Kjurčiev: Jugoszlávia gazdasági és társadalmi fejlődésének demográfiai hatásai 471

Dr. Klinger András: A társadalmi-foglalkozási átrétegeződés néhány jellemvonása Budapesten 477

* A szerző az előadást szóban terjesztette elő

Dr. Miltényi Károly: A heterogén házasságok hatása a születéskorlátozásra 486

Dr. Szabady Egon: A társadalmi-foglalkozási átrétegeződés és demográfiai hatásai 494

IV. A FALU ÉS A VÁROS DEMOGRÁFIAI KÜLÖNBSÉGEI

Dr. Bene Lajos: Városok és vonzásterületük népességi-gazdasági kapcsolatai 501

Dr. F. Burkhardt: A falu és a város közötti demográfiai különbségek leírása differenciálegyenletek segítségével 506

Pallós Emil: Magyarország falusi és városi népességének halandósági viszonyai az 1959/1960-as években 509

Z. Pavlik: Demográfiai különbségek a cseh területek és Szlovákia népességének alakulásában 516

Dr. L. S. Rutschka: Város és vidék 523

Z. Vávra: A városi és a falusi népesség születési arányszámának változása 529

A. M. Vosztrikova: A születési mozgalom, a házasságkötések és a család vizsgálata a Szovjetunióban 537

V. A VÁNDORLÁSOK OKOZTA STRUKTURÁLIS VÁLTOZÁSOK

Dr. M. Ban: A falusi népesség városokba történő vándorlása és a mezőgazdasági népesség szerkezeti változásai 546

Dr. Danyi Dezső: A beruházások hatása a belső vándorlásra 554

N. Federici: A népesség vándorlása és ennek demográfiai hatásai egy gazdaságilag gyengén fejlett olasz régióban 559

Tekse Kálmán: A népesség koncentrációjának jellemzéséről 564

VI. A HÁZASSÁG ÉS A VÁLÁS TÁRSADALMI-FOGLALKOZÁSI ÖSSZEFÜGGÉSEI

Dr. H. Fuchs: A társadalom szerkezetében végbemenő változások hatása a házasságkötésekre és válásokra 577

Dr. K. Lungwitz: A válások az elváltak életkora szerint, figyelembe véve a csökkenő házasságkötési kor befolyását a válások alakulására a Német Demokratikus Köztársaságban 584

Dr. Nemeskéri János: Egy izolátum népesedési jelenségei*

Dr. Tamásy József: A családok társadalmi és foglalkozási összetétele .. 588

Dr. Vukovich György: A házassági mobilitás néhány kérdése Budapesten 594

*

A folyóirat korlátozott terjedelme miatt a hosszabb tanulmányokat rövidítve közöljük. A symposion teljes anyagát — az elnöki megnyitót, a beküldött tanulmányokat, a rapportőri összefoglalásokat, a vitát, a symposion értékelését, valamint a szóban elhangzott előadásokat — a Demográfiai Elnökségi Bizottság 1963 folyamán idegen nyelvű kiadványban teszi közzé.

* A szerző az előadást szóban terjesztette elő

СОДЕРЖАНИЕ

Доклады, обсужденные на Демографическом Симпозиуме, организованном Демографической Комиссией Президиума Академии Наук ВНР 28—30 ноября 1962 года

Дьердь Петер : Вступительная речь председателя 389

I. ВЕЛИЧИНА СЕМЬИ И ПЛОДОВИТОСТЬ

Д-р. Д. Брезник : Стерильность первых браков в Югославии ... 393

Д-р. К. Т. Мелан—Д-р. Ш. Фалкенталь : Воздействие интервала рождаемости на плодовитость и здоровье женщин 400

Д-р. Л. Осадник : Метод анализа когорт при изучении факторов фертильности 410

Р. Пресса : Идеальная и фактическая численность детей..... 415

Д-р. Эде Теисс : Измерение репродукции и величина семьи ... 427

II. ПРОГНОЗ И МЕЖДУНАРОДНОЕ СОПОСТАВЛЕНИЕ ПЛОДОВИТОСТИ

Д-р. Дьердь Ачади : Прогноз плодовитости на основе числа детей по когортам..... 434

Д-р. Г. Ганслувка : Статистика фертильности в программе вопросов переписей населения 1960/61 г. 449

Д-р. М. Маццура : Экономическое планирование и перспективное исчисление численности народонаселения*

Д-р. габиль. Г. Нульч : Повозрастная фертильность в Германской Демократической Республике и её предстоящее развитие до 1980 г. 456

Д-р. Э. Россет : Новые тенденции в репродукции населения Польши 460

III. ОБЩЕСТВЕННАЯ РЕСТРАТИФИКАЦИЯ И ЕЕ ДЕМОГРАФИЧЕСКИЕ ВОЗДЕЙСТВИЯ

И. *Ференбак :* Влияние технического развития и новых социалистических условий производства на рождаемость и смертность в Народной Республике Румынии 463

Д-р. А. Кюрчиев : Демографические эффекты экономического и общественного развития в Югославии 471

Д-р. Андраш Клингер : Несколько характерных черт общественно-профессиональной рестратификации в Будапеште 477

* Доклад был изложен автором лишь в устном виде

Д-р. *Карой Мильтени:* Воздействие гетерогенных браков на регулировку рождаемости 486

Д-р. Эгон Сабади: Общественно-профессиональная рестратификация и её демографические эффекты 494

IV. ДЕМОГРАФИЧЕСКИЕ РАЗЛИЧИЯ МЕЖДУ ГОРОДОМ И ДЕРЕВНЕЙ

Д-р. Лайош Бэне: Демографические и экономические связи между городами и их территорией, обладающей силой притяжения 501

Д-р. Ф. Буркхардт: Описание демографических различий между городом и деревней при помощи дифференциальных уравнений 506

Эмиль Паллош: Смертность сельского и городского населения в Венгрии в 1959/1960 гг. 509

З. Павлик: Демографические различия в изменении народонаселения чешских областей и Словакии 516

Д-р. Л. Ш. Ручка: Город и провинция 523

З. Ваврa: К вопросу изменений рождаемости городского и сельского населения 529

А. М. Вострикова: Изучение рождаемости, браков и семьи в СССР 537

V. СТРУКТУРНЫЕ ИЗМЕНЕНИЯ, ВЫЗВАННЫЕ МИГРАЦИЕЙ

Д-р. М. Бан: Миграция сельского населения в города и структурные изменения сельскохозяйственного населения..... 546

Д-р. Д. Дани: Влияние капиталовложений на внутреннюю миграцию 554

Д-р. Н. Федеричи: Миграция и её демографическое воздействие в одном экономически слаборазвитом районе Италии ... 559

Кальман Текше: О характеристике концентрированности населения 564

VI. ВЗАИМОСВЯЗИ БРАКОВ И РАЗВОДОВ С ОБЩЕСТВЕННЫМ ПОЛОЖЕНИЕМ И ЗАНЯТИЕМ

Д-р. Г. Фукс: Влияние изменений, происшедшнх в структуре общества, на браки и разводы 577

Д-р. К. Лунгвиц: Динамика разводов, рассмотренных по возрасту разведённых, с учётом влияния снижающегося возраста вступлений в брак в ГДР 584

Д-р. Янош Немешкери: Демографические явления в среде изолированного народонаселения*

Д-р. Йожеф Тамаши: Общественно-профессиональный состав семей 588

Д-р. Дьердь Вукович: Некоторые вопросы брачной мобильности в Будапеште 594

*

Из-за ограниченности объёма журнала более пространные исследования публикуются в сокращённом виде. Полный материал симпозиума : вступительная речь председателя, все поступившие к нам доклады, отчётные доклады референтов, материалы дискуссии, оценка симпозиума и изложенные устно рефераты будут опубликованы Демографическим Президиумом АН ВНР в форме издания на иностранном языке в 1963 году.

* Доклад был изложен автором лишь в устном виде

CONTENTS

The following papers had been discussed on the Demographic Symposium organized by the Presidential Committee for Demography of the Hungarian Academy of Sciences, held the 28 November—30 November 1962

President *György Péter:* Opening Address 389

I. FAMILY SIZE AND FERTILITY

Dr. D. Breznik: Sterility of First Marriages in Yugoslavia 393

Dr. K. H. Mehlan—Dr. S. Falkenthal: Birth Intervals and their Effect on the Fertility and Health of Women 400

Dr. L. Osadnik: Method of Cohort Analysis for Studying Fertility Factors 410

R. Pressat: The Ideal and the Actual Number of Children 415

Dr. Ede Theiss: Measurement of Reproduction and the Size of Family 427

II. FERTILITY PROJECTION AND ITS INTERNATIONAL COMPARABILITY

Dr. György Acsádi: Fertility Forcasts on Basis of Cohort Numbers of Children 434

Dr. H. Hansluwka: Fertility Statistics in the Programme of Questions of the Population Censuses of 1960/61. 449

Dr. M. Macura: Economic Planning and Population Forcasting *

Dr. habil. G. Nultsch: Trend of Age-Specific Fertility in the German Democratic Republic and its Probable Development up to 1980 456

Dr. E. Rosset: New Tendencies in the Reproduction of Poland's Population 460

III. SOCIAL STRATIFICATION AND ITS DEMOGRAPHIC EFFECTS

I. Ferenbac: The Impact of the Technical Development and the New Socialist Relations of Production on the Birth and Death Rates of the Romanian People's Republic 463

Dr. A. Kjurčiev: The Demographic Effects of the Economic and Social Development of Yugoslavia 471

Dr. András Klinger: Some Characteristics of Social Mobility in Budapest 477

Dr. Károly Miltényi: Impact of Heterogeneous Marriages on Birth-Control 486

Dr. Egon Szabady: Socio-Occupational Restratification and its Demographic Impacts 494

* Author didn't present his lecture in writing previously

IV. DEMOGRAPHIC DIFFERENCES BETWEEN VILLAGE AND TOWN

Dr. Lajos Bene: Demographic and Economic Relations of Towns with their Sphere of Attraction 501

Dr. F. Burkhardt: Differential Equations in the Service of Demographic Investigation 506

Emil Pallós: Comparison of Mortality of Hungarian Rural and Urban Populations in 1959/60 509

Z. Pavlik: Demographic Differences in the Development of the Population of Czech Regions and Slovakia 516

Dr. L. S. Rutschka: Town and Country 523

Z. Vávra: Comments on the Changes in the Birth Rate of the Urban and Rural Populations 529

A. M. Vosztrikova: Examination of the Birth Movement, Marriages and the Family in the Soviet Union 537

V. STRUCTURAL CHANGES CAUSED BY MIGRATION

Dr. M. Ban: Migration of the Rural Population into Towns and the Structural Changes of the Agricultural Population 546

Dr. Dezső Danyi: Impact of Investments on the Internal Migration 554

Dr. N. Federici: Migration and its Demographic Impact in an Under-Developed Region of Italy 559

Kálmán Tekse: On the Characterization of the Population-Concentration 564

VI. SOCIAL STATUS CONNECTIONS BETWEEN MARRIAGE AND DIVORCE

Dr. H. Fuchs: The Impact of the Changes in the Structure of Society on Marriages and Divorces 577

Dr. K. Lungwitz: Divorces by Age of Divorced Persons with Respect to the Impact of Decreasing Age at Marriage on its Development in the German Democratic Republic 584

Dr. János Nemeskéri: Population Characteristics of an Isolated Community * ..

Dr. József Tamásy: Socio-Occupational Structure of Families 588

Dr. György Vukovich: Some Questions of Marriage Mobility in Budapest 594

*

Due to the limited size of the review we had to cut the complete papers if too comprehensive. The proceedings of the Symposium — the opening address, the papers, the reports of the rapporteurs, the debate, the appraisal as well as the lectures not presented in writing previously — will be published in foreign languages by the Presidential Committee for Demography in the course of 1963.

* Author didn't present his lecture in writing previously

ELNÖKI MEGNYITÓ

PÉTER GYÖRGY

Egy nemzetközi demográfiai symposion megrendezése nem csekély feladatot jelent. Az adminisztratív, technikai lehetőségeken túlmenően feltételezi a demográfiai tudomány fejlődéstörténetének gazdag hagyományait és jelenlegi állásának reprezentatív színvonalát. Nem vagyunk illetékesek annak elbírálására, hogy egy ilyen kis országban, mint Magyarország, ezek az előfeltételek maradéktalanul adottak-e. Felvetődhet tehát a kérdés, hogy nem volt-e túlzott merészség vagy szerénytelenség részünkről egy ilyen kezdeményezés. Kérem, engedjék meg, hogy ennek megítéléséhez röviden vázoljam a magyar népességtudomány történetét és mai helyzetét.

A demográfia és a statisztika tudománytörténeti előzményei Magyarországon is egybefonódnak ; a statisztika mint tudományág kialakulása elsősorban éppen a népességstatisztika területén indult meg. A *Conring—Achenwall*-féle leíró statisztikai irányzat első jelentős magyar képviselőjének, *Bél Mátyás*nak 1735-ben megjelent könyve (Notitio Hungariae novae historice-geographica) az ország megyéinek gazdaságföldrajzi leírása, már foglalkozik a népességgel, anélkül azonban, hogy megkísérelne számszerű képet adni róla. *Hatvani István*, a debreceni egyetem neves professzora a XVIII. században már a politikai aritmetikusok nyomán végzett demográfiai elemzéseket ; ő volt pl. a halandósági tábla és különösen a csecsemőhalandóság problémájának első magyarországi kutatója.

Schwartner Márton műve (Statistik des Königreiches Ungarn, 1798.) még leíró jellegű, de már bizonyos mértékig a politikai aritmetika hatását is mutatja. Ismeri *Graunt*ot, *Süssmilch*et, sőt *Malthus*t is. Nagyobb lehetősége is van számszerű vizsgálatra ; felhasználja már a *II. József* korabeli népszámlálás (1786) adatait. A népmozgalomról azonban — anyakönyvezés hiányában — csupán töredékes képet tud adni, azt is csupán magánkutatásainak eredményeire támaszkodva. Nemcsak neki, hanem tanítványának, *Németh László*nak, majd a reformkor előkészítői közé tartozó *Magda Pál*nak is óriási energiát kellett fordítania (utazások, levelezés, forrásmunkák felkutatása keretében) az alapvető népességi adatok összeállítására, ami természetesen így is csak töredékesen sikerült. Sőt ezekkel a problémákkal még *Fáy András*nak, az életbiztosítási üzletág magyarországi kialakítójának és *Fényes Elek*nek az 1848—49. évi forradalom és szabadságharc alatt létrehozott első hivatalos magyar statisztikai szervezet első vezetőjének is meg kellett küzdenie. Ezt a statisztikai apparátust a forradalom bukása után a Habsburg abszolutizmus megszüntette.

A demográfiai adatokkal való megfelelő ellátást Magyarországon csak a kiegyezés — Magyarország és Ausztria, illetve a Habsburg uralkodóház kapcsolatának kompromisszumos alapon történő rendezése — után, 1867-ben létrehozott statisztikai szervezet (élén *Keleti Károllyal*), illetve ennek nyomán az 1869-ben elsőízben és azóta tízévenként megtartott népszámlálások, valamint az 1876-ban megindított folyamatos népmozgalmi statisztika biztosították. A fiatal statisztikai szervezet gyors és jelentős eredményei egy viszonylag széleskörű, gazdag és nemzetközileg is elismert népességstatisztikai anyag összegyűjtése és részletes, kombinatív feldolgozása elsősorban a magyar Központi Statisztikai Hivatal első elnökének, *Keleti Károly*nak szervezői képességét dicséri. Ennek nyomán megkezdődik a magyar demográfia modern értelemben vett tudományos igényű művelése is. Hazai viszonylatban a Magyar Tudományos Akadémia, nemzetközi viszonylatban a Nemzetközi Statisztikai Kongresszusok jelentenek fórumot a kibontakozás számára. Kiemelkedő demográfiai tevékenységet fejt ki ebben az időszakban *Körösi József*, a Budapesti Statisztikai Hivatal igazgatója is. Az ő idejében indul meg az orvostudomány és a demográfia együttműködése (szervezett formában is rendszeresen megtartott nemzetközi közegészségügyi-demográfiai kongresszusok keretében). *Körösi* elsősorban a halandósági viszonyokat vizsgálta, amelyek akkor Budapesten, a gyorsan és rendkívül rossz közegészségügyi viszonyok között kifejlődő nagyvárosban — igen kedvezőtlenek voltak. Vizsgálatai — különösen nemzetközi összehasonlításai — során felmerült az igény finomított, az eltérő korstruktúrát is figyelembe vevő halandósági mutatók számítására. Ekkor dolgozza ki az azóta nemzetközileg is elismert és alkalmazott standardizálás módszerét. Ezzel összefüggésben megindult a halandóság- és termékenység-mérés módszertanának kidolgozása *(Raffman Jákó)*. Egyidejűleg a demográfiai folyamatok gazdasági-társadalmi összefüggéseinek vizsgálata is megkezdődik. Így *Kenéz Béla* az agrárnépsűrűség és birtokpolitika kérdéseit boncolgatja, ami az 1930-as években a földreform vitákkal kapcsolatban kerül különösen reflektorfénybe. *Földes Béla* a bűnözés demográfiai tényezőit elemzi. Megindulnak a demográfiai történetkutatások is, egyrészt egykori szerzők munkáinak forráskritikai felhasználásával *(Láng Lajos)*, másrészt az egykori népszámlálási anyagok felkutatásával és publikálásával *(Thirring Gusztáv)*. Az egyes témakörök specializálódásával párhuzamosan a XX. században válik határozottabbá a demográfiának a gazdaságstatisztikától való elkülönítése. A születésszám csökkenésével összefüggésben előtérbe kerülnek a népesedéspolitikai kérdések is.

A II. világháború és a felszabadulás után — az adatgyűjtés és feldolgozás technikájának és az elemzés módszertanának tökéletesítésén kívül — megindult a sok tekintetben korszerűtlen népesedéselméleti szemlélet alapvető átalakítása a marxista politikai gazdaságtan és a történelmi materializmus alapján, s megkezdődik az új szemléletnek a gyakorlati (adatgyűjtési, feldolgozási) munkákban való érvényesítése is.

Jelenkori társadalmi átalakulásunk és az ezzel összefüggő demográfiai változások kibővült feladatkört és fokozott jelentőséget biztosítanak a magyar népességtudománynak. A szocialista népgazdaság kialakítása, az iparosítás, a mezőgazdaság átalakítása, az ennek nyomán bekövetkezett társadalmi átrétegeződés, városiasodás ; ennek hatásai a természetes népmozgalomra, különösen a születésekre és a házasságkötésekre ; a nagyarányú

belső vándorlás ; a tervgazdálkodással, különösen a távlati tervezéssel kapcsolatos népesség előrejelzési problémák mind olyan kérdéseket vetnek fel, melyeknek demográfiai vonatkozásait, illetve jelentőségét, azt hiszem, szükségtelen hangsúlyozni. Bizonyos mértékig speciális aktualitást ad a magyar demográfia számára a születéskorlátozásban bekövetkezett gyors változás, amely előtérbe állítja a népesedési jelenségek befolyásolására irányuló törekvések, a népesedéspolitika problémáit is.

Ez az időszerűség és gyakorlati fontosság magyarázza azt az örvendetes megélénkülést is, amely — más szocialista országokhoz hasonlóan — a magyar népességtudomány területén az utóbbi években bekövetkezett. Ez annál jelentősebb, mert meg kell állapítani, hogy az 1950-es évek elején e tekintetben bizonyos stagnálás mutatkozott. Ez egyrészt az adatok nyilvánosságának akkori hiányával függött össze, ami a tudományos publikálás lehetőségeit is nagymértékben korlátozta. Másrészt a demográfiai kutatás Magyarországon — és a legtöbb országban — legjelentősebb tényezője, a Központi Statisztikai Hivatal ezekben az években a szocialista gazdaságszervezéssel összefüggő kérdésekre koncentrálta munkáját, s így a népességi kérdések bizonyos mértékig háttérbe szorultak. Az utóbbi években viszont, mint ezt már jeleztem, e helyzet megváltozott. A demográfiai kutatások elmélyülését és bővülését jelzik a viszonylag nagy számban megjelent publikációk. 1958-ig demográfiai vonatkozású cikkek részben a statisztikai, részben az egészségügyi folyóiratokban jelentek meg. 1958-ban önálló népességtudományi folyóiratot indítottunk meg *Demográfia* címmel. Ennek első öt évfolyamában 150 tanulmány jelent meg, közülük 120 hazai, 30 külföldi szerző tollából. Elmondhatjuk, hogy a folyóirat mind belföldi, mind nemzetközi viszonylatban élénk érdeklődést keltett, jeléül annak, hogy a demográfiai tudomány fellendülése mindenütt folyamatban van. 1960-ban megalakult a Magyar Tudományos Akadémia Demográfiai Elnökségi Bizottsága. Eddigi két és fél éves működéséről az Akadémia Elnöksége elismeréssel emlékezett meg. 1961-ben az Akadémia keretében megindult a demográfiai aspiránsképzés. 1962-ben Népességtudományi Kutató Csoport kezdte meg működését a Statisztikai Hivatal keretében, de önálló szervezeti egységként.

A magyar demográfusok részt vettek az Unió 1954-ben Rómában, 1959-ben Bécsben és 1961-ben New Yorkban tartott kongresszusán, valamint több egyéb nemzetközi demográfiai értekezleten.

Azt hiszem, hogy e vázlatos ismertetés külföldi vendégeink számára tájékoztatást nyújtott arról, hogy a népességtudomány magyarországi fejlődéstörténete és helyzete sok tekintetben hasonló más országokéhoz, és szervesen beilleszkedik a demográfia nemzetközi fejlődéstörténetébe.

Tisztában vagyunk azzal, hogy nem állunk egyedül az érdeklődés jelenkori megélénkülése tekintetében sem. Különösen sok hasonlóság észlelhető ebben a vonatkozásban a szocialista országok között, amelyeknél a társadalmi-gazdasági alap azonossága sok tekintetben azonos jellegű problémákat vet fel. Miután azonban a népesedés kérdése valamennyi társadalom és ország számára elsőrendű jelentőségű — bár regionálisan eltérő jellegű problémák jelentkezhetnek —, s a demográfia számos kérdése világméretekben is alapvető fontosságú ; ezért a nemzetközi együttműködést minden ország között tanulságosnak és hasznosnak tartjuk. E gondolat jegyében, ismerve erőink korlátait, de tudatában lévén nagy feladatainknak is, rendeztük meg ezt a symposiont.

ВСТУПИТЕЛЬНАЯ РЕЧЬ ПРЕДСЕДАТЕЛЯ

Резюме

По случаю того, что мы в первый раз организуем международный демографический симпозиум в Венгрии, я хотел бы обрисовать важнейшие этапы и нынешнее положение развития венгерской демографической науки.

История венгерской демографии учитывает такие имена, как *Матиаш Бел*, *Иштван Хатвани*, *Мартон Швартнер*, *Пал Магда* из XVIII-ого века, *Элек Фенеш* из середины XIX-ого века, потом *Кароль Келети* и *Йожеф Кереши*, творчество которых пользуется международной известностью.

Наше современное общественное преобразование и связанные с ним демографические изменения обеспечивают для венгерской демографии расширенный круг задач и усиленное значение. В течение последних 5 лет мы были свидетелями углубления и расширения демографической исследовательской работы, одновременно мы сделали значительные шаги вперед и в области организации этой отрасли науки. В 1958 году началась публикация ежеквартального журнала под названием «Демография», который обеспечивает широкую публичность результатам исследовательской работы. В 1960 году образовался Демографический Президиум Академии Наук Венгрии, в 1961 году началась подготовка аспирантов в области демографии, в 1962 году Демографическая Исследовательская Группа начала свою деятельность.

История развития и положение демографии в Венгрии походят во многих отношениях на историю и положение демографии в других странах и органически входят в международную историю развития демографии ; поэтому мы считаем сотрудничество между всеми странами поучительным и полезным.

Под знаком этой мысли, зная ограниченность наших сил, но сознавая и наши большие задачи, мы устроили этот симпозиум.

OPENING ADDRESS

Summary

The fact that we are arranging an International Demographic Symposium in Hungary for the first time affords me a good opportunity to give a brief outline of the most significant events in the history of Hungarian demographic science and of its present position.

The history of demography in this country has recorded names like *Mátyás Bél*, *István Hatvani*, *Márton Schwartner* and *Pál Magda* in the 18th century, *Elek Fényes* in the middle of the 19th century ; later *Károly Keleti* and *József Körösi* whose accomplishments have earned them an international reputation.

Our present social transformation and the demographic changes connected therewith offer an extended scope of activity and an enhanced significance to the Hungarian demographic science. In the last five years we have witnessed more deepgoing and widening work in the field of demography and have taken significant steps also in organising this branch of science. Our quarterly, the *Demográfia*, was first published in 1958 securing a wide publicity for the results in research. In 1960 the Presidential Committee for Demography of the Hungarian Academy of Sciences was established, in 1961 the scientific training in the field of demography started, in 1962 the Demographic Research Group began its work.

The history and the position of demography in Hungary are in many repsects similar to those in other countries and form an organic part of the international development of this science, for this reason we find international cooperation between Hungary and any other country instructive and useful.

To implement these ideas, avare of our limitations but at the same time also of the great tasks we are facing, we have organized this Symposium.

AZ ELSŐ HÁZASSÁGOK TERMÉKETLENSÉGE

DR. D. BREZNIK

Ez az előadás rövidített kivonata annak a tanulmánynak, amely az 1953. évi népszámlálásnak azokra a házaspárokra vonatkozó eredményeit elemzi, akiket „teljesen terméketlennek" fogunk nevezni.[1] A „teljesen terméketlen" fogalom demográfiai kritériumát a következő definíció világítja meg : Teljesen terméketlen házaspárok azok, akiknek nem volt élő gyermeke, anélkül, hogy kutatnánk, mennyiben tulajdonítható e házaspárok terméketlensége a házaspárok egyik tagjának (a férfinak vagy a nőnek), vagy talán társulásuknak (egy bizonyos férfi házasságának egy bizonyos nővel) s anélkül, hogy megkülönböztetnénk a házaspárok terméketlenségének biológiai vagy egyéb tényezőit. A teljes terméketlenség mérése céljából ki kell számítani e házaspárok arányát az összes házaspárok között. Ennek az elemzésnek a során csak azoknak az években meghatározott időtartamú első házasságoknak a teljes terméketlenségét fogjuk figyelembe venni, amelyekben az összeírás idején a nő kora 15 és 49 év között van.[2] Összehasonlítás céljából fel fogjuk használni az 50 éven felüli, az összeírás idején házasságban élő, elvált vagy özvegy nők teljes terméketlenségére vonatkozó statisztikai adatokat is.

Azoknak a házaspároknak, akiknek 15 év folyamán nem volt élő gyermekük, ritkán lett később gyermekük. Az élveszülöttek megoszlása Jugoszláviában (1958) a házasságok időtartama szerint csoportosítva, az 1. számú táblázatból látható.

Feltételezzük, hogy az a százalékarány, amelyet a 15 évnél hosszabb időtartamú teljesen terméketlen házasságokra vonatkozóan állapítottak meg, nem változik a későbbiekben sem jelentős mértékben.

A 15 éves kor előtt kötött házasságok kis száma ellenére a legfiatalabb házaspároknál a teljes terméketlenség aránya alig magasabb annál, mint amit a 15—19 éves, házasságban élő nőkre vonatkozóan kiszámítottak. E minimális kort (15—19 év) elhagyva a teljes terméketlenség aránya először lassan növekszik a nők házasodási korával, hogy azután később gyorsan növekedjék és 35 éves korban kb. 30%-os arányt érjen el.

[1] Az ebben az előadásban felhasznált adatokat az 1953 március 31-i népszámlálás végleges eredményeinek 4. számú kötetében a következő címen közölték : „A termékenység jellemzői" (A szövetségi Statisztikai Hivatal kiadása, Belgrád).

[2] Lásd *P. Vincent*-nak a „A népességek fiziológiai terméketlensége" c. tanulmányában használt meghatározását *(Population* 1950. 1. sz. 45—46. old. az I. N. E. D. kiadása, Párizs.) *P. Vincent* megkülönböztet házasságokat, amelyeket „teljesen terméketlennek" nevez, azaz amelyek képtelenek élő gyermek létrehozására, valamint házasságokat, amelyeket „részlegesen terméketlennek" nevez, azaz házaspárokat, akik egy vagy több gyermek létrehozása után válnak terméketlenné, és akik ezen túl képtelenek élő gyermek létrehozatalára.

1. Az élveszületettek megoszlása Jugoszláviában 1958-ban, a házasságok tartama szerint

A házasság tartama	Az élveszületett gyermekek	
	száma	részaránya
Az elsőszülöttek összes száma 1958-ban	117 867	100,00
0— 4 év	113 587	96,37
5 év	1 329	1,13
6— 7 év	1 401	1,19
8— 9 év	668	0,57
10—14 év	588	0,50
15—18 év	105	0,09
19— és több év	53	0,04
ismeretlen	136	0,11

Különösen azoknak az első házasságban élő házaspároknak a terméketlenségét fogjuk megvizsgálni, akiknek házassága 15—19 évig tartott, figyelembevéve a nők átlagos korát a házasságkötés idején. Ezek az adatok a 2. számú táblázatban szerepelnek.

2. A 15—19 évig fennállott házasságok teljes terméketlensége és a nők átlagos kora az első házasságkötéskor

Életkor az összeírás idején	25—29	30—34	35—39	40—44	45—49
Életkor az első házasságkötéskor	15 évnél kevesebb	15—19[1]	15—24	20—29	25—34
A házasságkötési korcsoportok csoport közepe[2]	15 évnél kevesebb	(17,5)	(20)	(25)	(30)
Becsült átlagos életkor az első házasságkötéskor	15 évnél kevesebb	(18,0)	(20,3)	(23,9)	(28,8)
A házaspárok teljes terméketlenségének arányszáma	(6,2)	4,3	5,4	8,4	15,1

[1] A 15 éven alul férjhezment nők száma elhanyagolható. Itt azt tételezték fel, hogy az összeíráskor 30—34 éves asszonyok, akik 15—19 éve vannak férjnél, az első házasság idején 15—19 évesek voltak.

[2] A csoportközép nem jelenti a nők átlagos korát az első házasságban. Ez a korcsoportonként figyelembe vett házasságok különböző gyakoriságának, valamint a házasság időtartama alapján tanulmányozott nemzedékek házasságban eltöltött idejétől függő különbségeknek a következménye. Mivel az összeírás eredményei nem szolgáltatnak adatokat a teljesen terméketlen házasságok számáról, években megadott házassági időtartam és az első házasság idején fennállott kor szerint, az átlagos életkort a házasságban különleges eljárás segítségével becsülték fel (a természetes népmozgalom adatai alapján és a megfelelő súlyozási koefficiensek segítségével).

3. A teljesen terméketlen házaspárok részaránya

Átlagos életkor az első házasságban (x)	A teljesen terméketlen házaspárok részaránya	
	Tapasztalati érték	Elméleti érték
18,0	4,3	4,3
20,3	5,4	5,5
23,9	8,4	8,5
28,8	15,1	15,0

Alapul véve a 2. sz. táblázat adatait, kiszámították az exponenciális függvény[3] állandóit, ahol $y = ab^x$ (l. a 3. táblát).

A felhasznált exponenciális egyenlet a következő :

$$y = 0{,}52895 \cdot 1{,}1232^x \qquad (1)$$

Ennek következtében az átlagos életkor kerek években (biológiai tényező) történő kiszámításához és figyelembevéve a konkrét körülmények eredményét Jugoszláviában (társadalmi, közgazdasági és lélektani tényezők hatását az 1953 előtti időszakban) az (1) függvény a teljes terméketlenségre vonatkozóan a következő elméleti értékeket szolgáltatja :

4. Teljes terméketlenség elméleti értékei

Életkor betöltött években	A teljes terméketlenség részaránya (becslés)
20	5,40
25	9,64
30	17,23
35	30,80
40	55,05
44	87,59
45	96,14

Adatainkkal kapcsolatban a következőket jegyezzük meg :

A teljesen terméketlen házaspárok százalékaránya kicsit magasabb, mint azok a százalékarányok, amelyeket a lakosságnak a család nagyságát nem korlátozó, azaz a fogamzásgátlást nem alkalmazó részére állapítottak meg. Ha a házasság megkötésekor a fogamzást elhalasztják a teljes terméketlenség valószínűsége növekszik, mert fennáll az a lehetőség, hogy időközben olyan jelenségek merülnek fel, amelyek terméketlenséget okoznak. Gyakorlatilag egyenértékű ez a késői házassággal.

A nő korának, mint biológiai tényezőnek a vizsgálata, amely a késői házasságokban növeli a teljes terméketlenség részarányát, önmagában még nem elegendő, mert ugyanakkor figyelembe kellene venni a férfi korát is a házasságban.

A teljesen terméketlen házaspárok százalékarányát meghatározott időtartamú házasságokra vonatkozóan határozták meg. Ismeretes, hogy a felbontott házasságok között viszonylag magas azoknak a házaspároknak a száma, akik utódok létrehozására képtelenek. Ezért a teljesen terméketlen házaspárokra vonatkozó adatok elemzésekor ezt a tényezőt is figyelembe kell venni.

A háború, a dekonjuktúrák stb. kétségtelenül hatással vannak a házaspárok terméketlenségének növekedésére. A férjek távolléte, valamint a házastársak meghatározott okok miatti szándékos terméketlensége vagy a rossz életviszonyok szintén olyan esetek, amelyek a késői házasságokkal azonosíthatók. Számos olyan gazdasági és társadalmi tényező létezik, ame-

[3] Az exponenciális függvény állandóinak kiszámításakor azt a helyesbítést alkalmazták, amelyet *I. Lah* javasolt „A legkisebb négyzetek módszerének alkalmazásánál felmerülő hibák c. cikkében. *Revue Statistique* 155 2. sz. 148. old.

lyek a fogamzásgátlás alkalmazását elősegíti és a házasság létrejötte után a prokreációt késlelteti.

Figyelembe vesszük, hogy minden házaspárban felmerül az a természetes kívánság, hogy legalább egy gyermeket hozzon a világra, annak ellenére, hogy ez a kívánság a házasság elhalasztása vagy kései házasságok miatt nem mindig valósul meg, mert időközben olyan tényezők lépnek fel, amelyek teljes terméketlenséget okoznak.

A különböző vizsgált nemzedékek igen különböző társadalmi és gazdasági viszonyok között éltek és különbség volt a családnagyság korlátozásában, azaz a fogamzásgátlás alkalmazásában is, amely alapján a házaspárok teljes terméketlenségére vonatkozóan különböző arányszámokat kapunk még abban az esetben is, ha olyan népességről van szó, amelynek az átlagos házasodási kora ugyanolyan volt.

Végül a házaspárok teljes terméketlenségének százalékaránya biológiai, társadalmi, gazdasági és lélektani tényezők összességének a hatásától függ, bár a biológiai tényezők hatása döntő.

Figyelmen kívül hagyva a vizsgálat alá vett több generáció demográfiai történetének különbözőségéből, valamint a figyelembevett tényezők különböző hatásából eredő különbségeket, a fentiekből a következő következtetéseket kell levonni :

Kedvező körülmények esetén, azaz ha az első házasságok tartósak és akkor jöttek létre, amikor a nő 20,0—21,4 éves volt, a teljes terméketlenség százalékaránya Jugoszláviában 5,4% és 6,3% között ingadozik.

Mivel azonban a felbontott házasságok között jelentős azoknak a száma, amelyek a meddőség miatt bomlottak fel, a teljes terméketlenség százalékaránya az első házasságokban — meghatározásunk értelmében — sokkal magasabb lenne, mint ahogy azt a vonatkozó statisztikai adatok mutatják, ha ezt a tényt figyelembe vették volna. Ezenkívül egy hosszú megfigyelési időszak alatt az átlagos házasodási életkor jelentősen ingadozik. Az 1953. március 31-i jugoszláv népszámlálás statisztikai adatai szerint a házasságban élő 50 éven felüli nők teljes terméketlenségének százalékaránya 9,5, az özvegyeké 8%. Az elvált nőkre vonatkozóan ez a százalékarány 28,9, a hajadonok esetében 82,5%. Mégis a teljes terméketlenség százalékaránya, amelyet az 50 éven felüli női lakosság részére számítottak ki, 12,9% (az 1953. évi összeírás eredményei szerint). Ebből az következik, hogy a teljes terméketlenség egyike azoknak a fontos tényezőknek, amelyek a népesség reprodukcióját befolyásolják.

Megvizsgálva a teljes terméketlenségre vonatkozó adatokat az első házasságban, még két problémát veszünk szemügyre és fejtünk ki röviden : a regionális szempontokat (a nagyon különböző viszonyok hatását a múltban), valamint a teljesen terméketlen házaspárok eltérő százalékarányát a különböző társadalmi csoportok szerint.

Az első problémát az 5. táblázatban bemutatott adatok alapján fogjuk megvizsgálni.

A teljes terméketlenség százalékarányai Jugoszlávia különböző területei között lényegesen eltérnek. Az első házasságban az átlagos életkor növekedésével e különbségek is növekednek. A variációs koefficiens, népköztársaságonként vizsgálva, a 35 és 39 év közötti korcsoportra vonatkozóan 23,8%-ra, a 40—44 éves korcsoportra vonatkozóan 23,8%-ra és a 45—49 éves kor-

csoportra vonatkozóan 37,8%-ra növekszik. Ezek a különbségek, amelyeket semmiesetre sem lehet kizárólag a különböző házasodási életkoroknak tulajdonítani, azoknak a különböző körülmények behatásának az eredményei, amelyek között a vizsgált nemzedékek élete lezajlott.

5. A 15—19 éves időtartamú első házasságoknak teljes terméketlensége a nő kora szerint

Népköztársaság		A nő kora az összeíráskor			
		30—34	35—39	40—44	45—49
		év			
Szerbia	a	17,5	20,2	23,9	28,8
	b	4,6	6,1	10,4	21,9
Ebből:					
A szorosan vett Szerbia	a	17,5	20,3	24,0	28,6
	b	4,6	6,2	10,5	23,7
Vajdaság	a	17,5	20,2	24,0	29,1
	b	5,1	6,9	11,5	22,6
Kosovo—Metohija	a	17,5	20,3	23,5	28,8
	b	3,8	4,3	5,9	8,3
Horvátország	a	17,5	20,2	24,0	29,0
	b	4,7	5,8	8,9	16,7
Szlovénia	a	17,5	20,9	24,4	29,0
	b	(3,1	4,1	5,9	9,7
Bosznia és Hercegovina	a	17,5	20,3	23,8	28,8
	b	3,1	5,1	6,5	12,7
Macedónia	a	17,5	20,5	23,8	28,8
	b	3,7	4,2	5,4	10,4
Montenegro	a	17,5	21,1	23,8	28,9
	b	3,9	4,0	6,2	12,1

Megjegyzés: a) A nő becsült átlagos kora az első házasságban. A csoportközép csak az első csoportra vonatkozóan van megadva.
b) A teljes terméketlenség százalékaránya.

A második probléma, amelyet hangsúlyozni kívánunk, egyrészt a teljes terméketlenség különböző százalékaránya a házasság időtartamától, és a nő iskolai végzettségétől függően, másrészt a teljes terméketlenség alakulása a nők mezőgazdasági vagy nem-mezőgazdasági háztartásokba tartozásától függően. Az 1953. évi összeírásnak e problémára vonatkozó kivonatos eredményeit a 6. és 7. táblák mutatják.

6. Az első házasságban élő 15—49 éves nők teljes terméketlenségének részaránya a házasság időtartama és iskolai végzettség szerint

Iskolai végzettség	A házasság időtartama		
	10—14	15—19	20—29
Összesen	7,0	6,6	5,2
Iskolai végzettség nélkül	5,8	5,3	4,5
Elemi iskola	7,1	7,1	5,9
Általános középiskola (felsőbb osztályok)	14,1	15,0	12,7
Szakmai alapoktatás	11,7	11,6	10,3
Líceum (teljes oktatás)	14,5	16,2	16,7
Szakmai középfokú oktatás	14,2	13,3	11,9
Egyetem, főiskola	18,6	19,6	19,8

7. Az első házasságban élő 15—49 éves nők teljes terméketlenségének részaránya a házasság időtartama, valamint a nők mezőgazdasági vagy nem-mezőgazdasági háztartásokba tartozása szerint

A házasság tartama	Háztartástípus		
	Összesen	Mezőgazdasági	Nem-mezőgazdasági
10—14 év	7,0	5,4	9,7
15—19 év	6,6	5,0	7,8
20—29 év	5,2	4,3	7,0

Megállapíthatjuk, hogy a különböző nagyságú terméketlenségi arányszámok a női lakosság iskolai végzettségétől, valamint mezőgazdasági vagy nem-mezőgazdasági háztartásokba való tartozásától függően elsősorban az első házasság idején betöltött életkor szerint változik. A természetes népmozgalom statisztikai adatai azt mutatják, hogy a mezőgazdasági női népesség egy része és az alacsonyabb iskolázottsági fokú nők fiatalabb korban mennek férjhez, mint a nem-mezőgazdasági vagy a magasabb iskolai végzettséggel rendelkező női népesség.

СТЕРИЛЬНОСТЬ ПЕРВЫХ БРАКОВ В ЮГОСЛАВИИ

Резюме

В основу работы легли результаты переписи населения, проведенной 31-го марта 1953 года в Югославии, а также статистические данные естественного движения населения. В работе учитываются только данные первых браков женщин в возрасте 15—19 лет.

Работа анализирует стерильность первых браков по возрасту женщин и по продолжительности брака. Относительно продолжительности браков, были проведены специальные анализы по стерильности браков сельскохозяйственного и несельскохозяйственного населения, по группам занятий, по группам, обладающим различной степенью образованности. В этой части работы делается попытка анализировать непосредственное влияние общественно-экономических и культурных факторов на общую стерильность супружеских пар. Перечисленные, а также психологические факторы могут иметь результатом прежде всего то, что брак заключается поздно или, что в существующих браках решается отложение начала прокреации.

Работа также дает обзор положения по территориям. В этой части работы делается попытка анализировать различия в процентном отношении стерильных супружеских пар в областях большей и меньшей фертильности.

STERILITY OF FIRST MARRIAGES IN YUGOSLAVIA

Summary

The paper takes for a basis the results of the population census effected in Yugoslavia on March 21, 1953 as well as the data of vital statistics. Only the data of the first marriages of 15—19 years old women are considered.

The paper analyses the sterility of marriages by the age of women and the duration of marriages. As far as the duration of marriages is concerned, special analyses are made

relating to the sterility of marriages of persons belonging to and outside the agricultural population, by occupational groups and by groups of different levels of education.

This part of the paper tries to analyse the direct impact of the socio-economical and cultural factors on the total sterility of couples. The enumerated as well as the psychological factors may bring about first of all a later conclusion of the marriage or in the existing marriages in a delayed procreation of children.

The situation is surveyed also by regions. This part of the paper attempts to analyse the differences in the percentage of sterile couples in the regions of higher and lower fertility.

A SZÜLETÉSI INTERVALLUM JELENTŐSÉGE A NŐ TERMÉKENYSÉGE ÉS EGÉSZSÉGE SZEMPONTJÁBÓL

DR. K. H. MEHLAN — DR. S. FALKENTHAL

A születési intervallum a népességtudomány egyik fontos kérdése, egyszersmind a szaporodás lélektani és biológiai problémáinak kiinduló pontja. A születési intervallumok statisztikája többek között fontos ismereteket nyújt az anya egészségére, valamint a gyermekek egészségére, fejlődésére és nevelésére vonatkozóan.

A születési intervallumok változásából a termékenységi statisztika szempontjából következtetni lehet a születési arányszám csökkenésének okaira.

A születések időbeli sorrendjére vonatkozó statisztikai vizsgálatokat eddig ritkán végeztek. Erre vonatkozó adatokat találhatunk Szászországra nézve, az 1901/02. és 1911/12. évekre vonatkozóan, tudományosan foglalkoztak ezzel a kérdéssel *Engelmann*, *Henry* és *Koller*.

Németországban a századforduló körül — több más európai országhoz hasonlóan — a születési arányszám csökkenni kezdett. *Grotjahn* már az első világháború előtt rámutatott arra, hogy a születési arányszám csökkenésének jelensége a nemzés és terhesség tudatos befolyásolásának következménye. A születési arányszám csökkenése következtében csökken a sokgyermekes családok száma, hogy ezáltal a családnagyság a mindenkori társadalmi-gazdasági viszonyokhoz igazodhassék. A megkötött házasságokban az átlagos gyermekszám régebben nagyobb volt, mint ma. Németországban a házasság húszéves tartama után 1933-ban 2,8, 1950-ben a Német Demokratikus Köztársaság területén 2,1 volt.

A gyermektelen házasságok aránya az 1933. évi 20,5%-ról a Német Szövetségi Köztársaságban 1950-ig 22,7%-ra, s Drezdában és Rostockban 1951/52-ben 21,0%-ra emelkedett. Ugyanakkor a négy és többgyermekes családok (élveszületett gyermekek) aránya az összes házasságokban (a házasság tartamára való tekintet nélkül) az 1933. évi 23,7%-ról 1939-ben 21,1%-ra és 1950-ben 15,0%-ra (NSZK) csökkent. Az egy- és kétgyermekes házasságok aránya viszont emelkedett.

Jó betekintést nyújt ezekbe a demográfiai változásokba a születési arányszámok összehasonlítása a születési sorrend szerint (első, második stb. születés 1000 lakosra, 1. tábla).

A magas születési sorrendű (negyedik, ötödik és későbbi) gyermekek száma már 1880 óta állandóan csökkent. A születések számának általános

1. Születési arányszámok születési sorrend szerint

Terület, évek		1.	2.	3.	4.	5. és további
		születések 1000 lakosra számítva				
Baden	1880	6,1	5,7	5,2	4,6	14,6
	1890	6,5	5,5	4,5	3,8	11,7
	1900	7,5	6,5	5,2	4,1	11,8
	1910	6,6	5,8	4,6	3,6	10,2
	1920	10,6	5,1	3,3	2,4	5,7
	1930	7,0	4,7	3,0	2,0	3,3
Németország[1]						
	1934	6,8	4,4	2,4	1,3	2,0
	1936	6,9	4,9	2,6	1,4	2,1
	1938	6,6	5,1	2,9	1,6	2,2
Német Demokratikus Köztársaság	1953	6,2	4,5	2,1	0,9	0,9
	1955	5,8	4,5	2,2	1,0	0,9
	1957	5,5	4,2	2,1	1,0	1,0
	1959	6,1	4,4	2,3	1,1	1,1
	1960	6,3	4,4	2,3	1,1	1,2
Német Szövetségi Köztársaság						
	1948	6,9	4,3	2,0	0,9	1,1
	1950	6,6	4,4	2,1	0,9	1,0
	1952	6,6	4,3	2,0	0,9	0,8
	1954	6,3	4,5	2,2	1,0	0,9

[1] Kizárólag házasságon belüli, élve- és halvaszületettek; a jelenlegi házasságból élve- és halvaszületett, valamint örökbefogadott gyermekek összes számának figyelembevételével.

csökkenése csak a századforduló körül kezdődött. Nem vettek részt ebben a folyamatban az első születések és csak csekély mértékben a második gyerekek. 100 elsőszülöttre jutott 1880-ban 75, 1930-ban 29, 1960-ban (NDK) 19 negyedik születés. Az első születések gyakorisága az első világháború után ugyanaz volt, mint 1910 óta. A második születések aránya a második világháború után nagyjából ugyanaz volt, mint a harmincas években.

1953 óta az NDK-ban ellentétes irányú fejlődés figyelhető meg. Míg az első és másodszülések aránya kissé csökken, addig a magasabb sorrendiségű gyerekek száma növekszik. Az ötödik és magasabb sorrendiségű gyerekek aránya az 1953—1960. években egy harmaddal emelkedett.

Koller érdeme, hogy rámutatott a gyermekszám csökkenése és a születési intervallum növekedése (I-eloszlás) között fennálló összefüggésre. Számításainál a házasság éveinek számából indult ki és megállapította, hogy a házasságkötés előbbrehelyezése és a halandóság csökkenése a fennálló házasságok időtartamának általános növekedését eredményezte. Ezek a tényezők azonban nincsenek befolyással az átlagos születési intervallumnak a századforduló óta bekövetkezett növekedésére.

A most következő vizsgálat során elemezzük a Német Demokratikus Köztársaság 1960. évi születéseinek időbeli sorrendjét és összehasonlítjuk régebbi statisztikai felmérések eredményeivel.

A 2. táblából látható, hogy a születési intervallum ingadozik. Bizonyos időszakokon belül a gazdasági helyzettől, valamint a családnagysággal szemben elfoglalt álláspontól függően változik.

2. Átlagos születési intervallum (hónapokban)

Ország	Házasságon belül születetteknél (a halvaszületettekkel együtt) összesen	A jelenlegi szülés az előző után ... hónappal következik be a							
		2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9. és további
		gyermek esetében							
Szászország									
1901/02	ca. 27	26,9	28,5	29,4	29,9	29,7	29,4	28,7	27,7[3]
1911/12		32,0	34,2	35,4	35,2	34,7	33,7	32,2	30,5[3]
NSZK									
1954[1]	41,3	41,2	43,2	41,9	39,8	38,0	37,5	35,3	34,8
NDK									
1960[2]	44,0	45,4	46,3	42,9	38,1	34,3	31,6	29,0	27,8

[1] Koller adatai alapján
[2] Az NDK-ban a házasságon kívül születettekkel együtt, a 10 éven felüli intervallumnál becsülve
[3] Csak a 9. gyermek

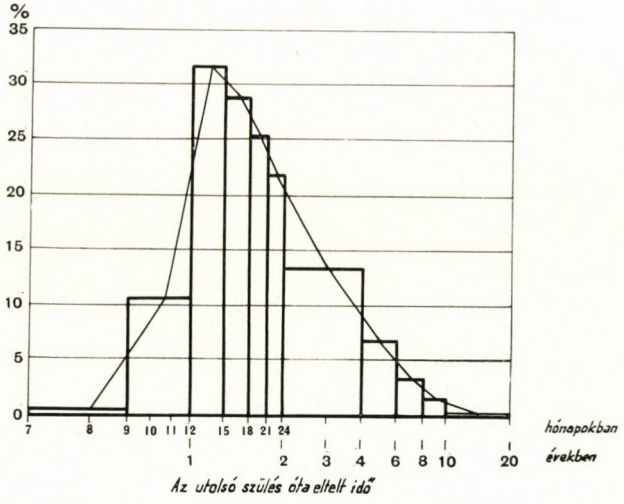

I. Születési intervallumok eloszlása a Német Demokratikus Köztársaságban, 1960-ban

Míg Szászországban a századforduló körül a következő gyermek kb. 2¼ év múlva született, addig az átlagos születési intervallum 1954-ben az NSZK hat tartományában majdnem 3½ év (41,3 hónap) és az NDK-ban 1960-ban majdnem 3¾ év (44,0 hónap) volt. Ugyanebben az időszakban hatvan évvel ezelőtt majdnem kétszer annyi gyerek született.

Az eloszlási görbe nagyon aszimmetrikus és a jobb szemléltetés érdekében logaritmikus léptékű abszcisszát vettünk fel (I. ábra, $x = log\ I - 6$). Az eloszlás maximumát a 12—15 hónapok csoportjában találjuk. *Koller* 13 hónapnál állapított meg maximumot. Az időbeli helyzet tehát nagyjából megfelel a régebbi évtizedek helyzetének, csak a születési intervallum megnövekedése folytán a görbe laposabbá vált.

A középérték kiszámítása céljából a 10 évnél nagyobb születési intervallumokat becsléssel állapították meg, feltételezve, hogy a születési intervallumok 99,98%-a 20 évnél kisebb. Így kaptunk 44,0 hónapos átlagos születési intervallumot. Ez az érték túlhaladja a 41,3 hónapot, amelyet *Koller* 1954-ben az NSZK területére számított ki. Így tehát az átlagos születési intervallum a századforduló óta állandóan emelkedik, értéke Szászországban az 1901/02. években kb. 27 hónap volt (2. tábla).

A születések 50%-a már 32,5 hónappal rövidebb időközben következik az előző születés után (NSZK : 32 hónap, 1950-ban). Ha *Koller* eljárása szerint az 1½ és 3 év közötti intervallumot tekintjük az anya egészsége és a gyermek fejlődése szempontjából a legkedvezőbb intervallumnak, akkor 1960-ban az NDK-ban az összes gyerekeknek csak 1/3-a (33,5%-a) született ebben az intervallumban — vagyis az összes intervallumok 2/3 része kedvezőtlen volt. 18 hónapnál rövidebb, tehát túl rövid intervallumot állapítottunk meg a születések 21,4%-a, 3 évnél hosszabb intervallumot a születések 45,1%-a esetében. A 3. tábla azt mutatja, hogy az ötödik gyermektől kezdve a túl rövid intervallumok aránya majdnem kétszeresére emelkedik a túl hosszú intervallumok aránya a magasabb születésszámmal párhuzamosan csökken.

3. Születési sorrend szerinti születési intervallumok az NDK-ban, 1960-ban

Születési sorrend	A születések százalékos megoszlása kedvező és kedvezőtlen születési intervallumok szerint		
	kedvező : 18 hónaptól—3 évig	túl rövid : 18 hónap alatt	túl hosszú : 3 év felett
2.	32,5	19,7	47,7
3.	31,0	19,9	49,1
4.	34,4	21,6	44,0
5.	37,0	25,8	37,2
6.	40,0	29,1	30,9
7.	40,5	32,7	26,8
8.	44,7	34,3	21,0
9.	42,7	37,8	19,5
10. és további	37,4	43,6	19,0
Összesen ...	*33,5*	*21,4*	*45,1*

Érdekes ezeknek az adatoknak az összehasonlítása régebbi számokkal. A 1½ és 3 év közötti időszak részesedése Szászországban 1901/02. években 44%, tíz évvel később már csak 41% és 1952-ben Nordrhein-Westfalenben már csak 36% volt (*Koller* adatai). Ezt a csökkenést az anya egészsége szempontjából kedvezőtlennek kell tekinteni. A csökkenés elsősorban a születések elhalasztásából ered. Míg 1901/02-ben — *Koller* szerint — a negyedik gyermekek 50%-a 5½ év után született, addig 1933-ban ez az időszak 8 év, 1939-ben 9 év és 1950-ben a Szövetségi Köztársaságban majdnem 10 év volt. Vagy : míg Szászországban 1901/02-ben a gyermekeknek csak 7%-a született az előző gyermektől számított öt évnél nagyobb időközben, addig ez az arány 1952-ig Nordrhein-Westfalenben 20%-ra emelkedett. Az NDK-ban ez az érték 1960-ban 23% volt.

A 2.—10. gyermek eloszlási görbéi a 12—15 hónapos időszakon belül növekedő sorszámmal magasabb maximumot (csúcspontot) mutatnak, ezzel

szemben a hosszú intervallumok arányai — mint már megemlítettük — állandóan csökkennek. A grafikus ábrázolás (II. ábra) a 2., 5., 7. és 9. gyermek I-eloszlását mutatja.

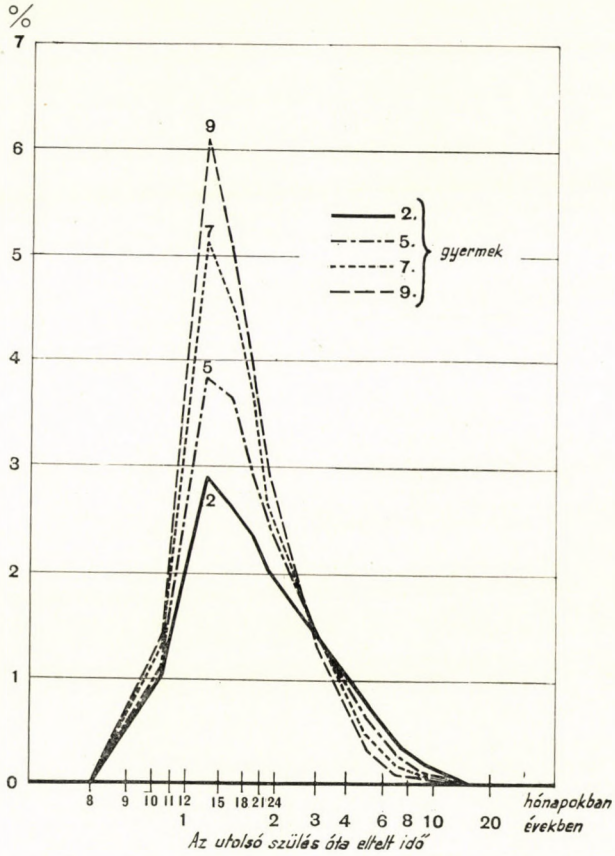

II. A születési intervallumok kumulatív gyakorisági eloszlása a Német Demokratikus Köztársaságban, 1960-ban

A kumulált (halmozott) gyakoriságok megfelelő görbéi is világosan mutatják, hogy magasabb sorrendiségnél gyorsabb a születések egymásrakövetkezése.

A számtani középértéket ugyanúgy számítottuk ki, mint a teljes eloszlásnál. Ezeket a 2. táblában és a grafikus ábrázolásban (III. ábra) összehasonlítottuk a házasságon belül született gyerekek átlagos születési intervallumával Szászországban az 1901/02. és 1911/12. években, valamint az NSZK-ban 1954-ben. Az 1901/02. években a 4. és 5. gyerek közötti intervallum volt a legnagyobb, tíz évvel később már eltolódott a 3. és 4. gyerek közé. Jelenleg mind az NSZK-ban, mind az NDK-ban a 2. és 3. gyerek közötti születési intervallumban mutatkozik csúcspont. Feltűnik viszont, hogy az NDK görbéje eleinte a Szövetségi Köztársaság görbéje fölött fut, de a 4.

gyerektől kezdve meglepő módon sokkal élesebben csökken, mint az összehasonlításra szolgáló görbék.

Mehlan vizsgálatai szerint az utóbbi években lényegesen csökkent az intézetekben végrehajtott művi vetélések száma. Ez a tény is valószínűleg befolyással volt arra, hogy a magasabb sorszámú gyerekeknél a születési intervallum rövidebb.

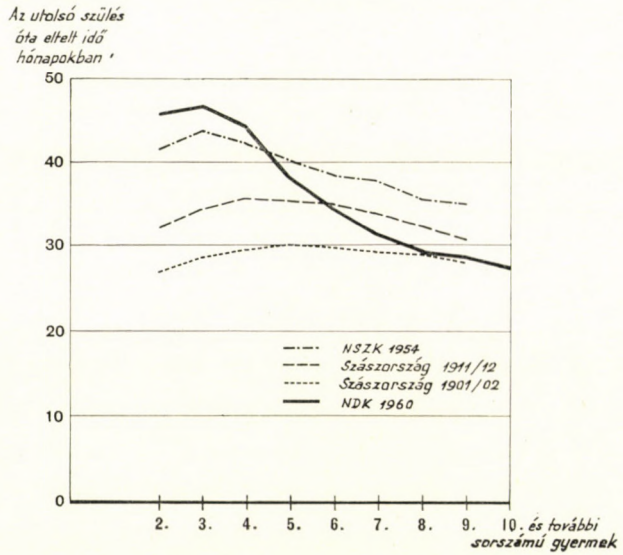

III. Születési intervallum a születési sorrend szerint

A vizsgálat azt mutatja, hogy sokgyerekes családokban a kisebb születési intervallum gyakoribb jelenség, mint kisebb családokban. A sokgyermekes családok számának csökkenése következtében állandóan emelkedett a középnagyságú születési intervallumok aránya. Túl rövid intervallumok a születések számának emelkedését, túl hosszú intervallumok annak csökkenését jelzik. A születési intervallumoknak az NDK-ban 1960-ban kimutatott csökkenése a magasabb sorrendiségű gyerekek számának emelkedését idézte elő. A gyors születési ütemű családoknak ez a számszerű növekedése az 1958 óta emelkedő születési arányszámunk egyik legfőbb oka.

A születési intervallumok havi maximuma már 12—14 hónap között, az NDK anyaga szerint 12 és 15 hónap között fekszik (a különbség a csoportosítás következménye). A következő gyermek fogamzása már 4—6 hónappal az előző születés után következik be. Ez meglepő megállapítás, mert számos nőorvos későbbi időpontot tételezett fel. A terhességek közötti nagyobb időköz szükségességét az orvosok az anya és gyermek egészsége szempontjából egyöntetűen elismerik.

Megvizsgálták egyenként 6200 házas, még fennálló házasságban élő nő viszonyait, s ebből következtetni lehet azonos gyermekszámú családok születési intervallumának alakulására. Míg a születési intervallum — mint

említettük — a sorrendiség emelkedésével csökken, addig legfeljebb ötgyeremekes családoknál a születési intervallum az első gyerektől az utolsóig állandóan növekszik.

A családokon belül a következő gyermek születését elhalasztják. Az intervallumnak ez a meghosszabbítása nagyobb születési sorrendű gyerekeknél a régebbi felvételekhez hasonlóan alakult.

Az egyéni felvétel alapján elemezni lehetett továbbá az intervallumot a házasságkötés és az első gyermek születése között. A házasságkötés és az első gyermek születése között eltelő időszak egyrészt kifejezésre juttatja a házastársak gyermekáldásra irányuló óhaját, másrészt betekintést nyújt a házasság előtti fogamzás mértékébe.

Az első gyermekek gyakorisági eloszlása a 4. hónap fölött maximummal, s a 9. és 15. hónap fölött kisebb csúccsal rendelkezik. Ez a gyakorisági eloszlás megegyezik az NSZK-ra nézve 1957-ben megállapított eloszlással.

A századforduló körül a maximum még a 10. hónap fölött volt.

Az elsőszülöttek közül 52% fogamzott a házasságkötés előtt. De ha megvizsgáljuk a születések alakulását a házasságkötést követő első 12 hónapon belül, akkor a házasságkötés előtti fogamzások aránya 84% volt. Ez az érték azonos az NDK 1959. évi adatával.

Egy naptári év születései közül házasságkötés előtt fogamzott Drezdában 1900-ban 9,5%, Hamburgban 1950-ben 23,1%, az NDK-ban 1959-ben 23,6%, az itt ismertetett felvétel anyagában 52%.

A ténylegesen házasság előtt fogamzottak aránya kissé csökken, ha figyelembevesszük a koraszüléseket, amelyek először szülő nők esetében valamivel az 5—6%-os átlagnál nagyobb mérvűek.

Rövid intervallum alapján magas, hosszú intervallum alapján alacsony gyermekszám várható. Minél korábban születik az első gyerek, annál kisebb a második születésig eltelő időszak *(Koller)*.

A születések korlátozása nem az utolsó, hanem már az első gyereknél kezdődik. Az első szülés tudatos elhalasztása gyakran a gyermekáldásról való végleges lemondással egyértelmű.

ВОЗДЕЙСТВИЕ ИНТЕРВАЛА РОЖДАЕМОСТИ НА ПЛОДОВИТОСТЬ И ЗДОРОВЬЕ ЖЕНЩИН

Резюме

Интервал рождений является одной из важнейших проблем демографической науки и заодно одним из центральных вопросов психологических и биологических проблем прироста населения. Статистика интервала рождений наряду с прочим предоставляет ценные сведения с точки зрения здоровья матери и ребенка, а также развития и воспитания ребенка.

До сих пор статистическое обследование интервала рождений осуществлялись только редко.

Настоящий анализ основывается на опросе 6 200 женщин в трех различных городах Германской Демократической Республики (Дрезден, Росток, Бад Шюльце), который был проведен в 1961 году. Опросу были подвергнуты только те женщины, которым в период заключения брака было по крайней мере 30 лет.

Результаты анализа выглядят следующим образом:

1. Интервал рождений колеблется. Он изменяется в зависимости от материальных условий и позиции занимаемой в отношении величины семьи как в пределах общественных слоев, так и в рамках отдельных периодов.

2. Если мы сопоставим частоту сроков рождений у женщин с более высоким числом рождений с аналогичными данными прежних периодов, мы увидим, что в течение последних десятилетий происходила значительная по масштабам и регуглярная отсрочка рождений. В Германской Демократической Республике частота сроков рождений начиная с 1950 года значительно сократилась и является меньшей, чем в 1929/30 и 1937/38 годах в Германии.

Интервалы рождений в Германской Демократической Республике являются короче интервалов рождений в Федеративной Республике Германии, которые были получены в ходе проведенного в 1954 году обследования.

3. Средняя дистанция между последовательными рождениями (интервальное распределение — распределение 1) у 6 200 рождений составила 30 месяцев.

4. Средняя величина распределения 1, — в отношении всех 6 200 рождений, — последовательно сокрашалась от первого рождения до шестого рождения. Между 1 и 2 рождением 32 месяца, между 2 и 3 рождением 28 месяцев, между 3 и 4 рождением 24 месяца и между 5 и 6 рождением 19 месяцев.

5. Из этого вытекает, что параллельно с ростом количества детей сокращается средняя интервалов рождений. Средний интервал у семей с шестью детьми составляет 16 месяцев, а у семей с тремя детьми 38 месяцев. В многодетных семьях короткий интервал рождений встречался чаще, чем в небольших семьях.

6. Если мы будем отдельно исследовать интервал рождений в больших семьях, то мы сможем наблюдать рост средней величины распределения 1 от первого до последнего ребенка. Эта отсрочка интервала у семей с большим количеством детей не изменилась по сравнению с положением, имевшим место в период прежних обследований.

Причину этого следует искать в росте числа спонтанных и незаконных абортов, число которых возрастает параллельно с ростом возраста матери и порядкового номера ее беременности. В настоящий период ранняя смертность младенцев имеет уже меньшее значение.

Особенно наглядным является запаздывание рождения последнего ребенка, имеющее место в результате сознательной отсрочки.

7. Распределение частоты интервалов между двумя рождениями достигает максимума в 13 месяце и дальнейшие пики в 16 и 23 месяцах. Положение этого максимума является примерно таким-же как и максимум, наблюдавшийся в предшествующие десятилетия (14—16 месяцев), но в виду увеличения интервалов рождений кривая распределения стала более сплющенной.

8. На основании интервала между заключением брака и первым рождением можно сделать вывод относительно того, имело ли зачатие место до заключения брака. Доля родившихся зачатых до заключения брака в определенные годы была следующей : в 1900 году в Дрездене 9,5 %, в 1950 году в Гамбурге 23,1 %, в 1959 году в Германской Демократической Республике в целом 23,6 %. Распределение частоты интервала между заключением брака и рождением первого ребенка в материале упомянутого выше обследования достигало максимума в 4 месяце и относительно более низких пиков в 9 и 19 месяцах.

Между 1950 и 1954 годами все распределение опустилось на 6 месяцев вниз. Подвергнутый наблюдению материал показал, что 85 % детей, родившихся в течение первых 12 месяцев после заключения брака, было зачато до заключения брака ; эта величина соответствует величине за 1959 год по Германской Демократической Республике в целом. То, что является ли в отдельных общественных слоях зачатие до заключения брака более частым чем в других слоях, не получило статистического отражения.

9. Если мы сопоставим средние величины интервалов между заключением брака и рождением первого ребенка внутри браков с различным чис

лом детей, тогда мы сможем наблюдать, что средние величины сокращаются параллельно с ростом числа рождений. Эти средние величины у матерей с одним ребенком составляли 23 месяца, у женщин с двумя детьми 14 месяцев, у женщин с тремя детьми 10 месяцев и, наконец, у матерей с четырьмя и более детьми 8 месяцев. На основании короткого интервала можно ожидать большое, а на основе продолжительного интервала малое количество детей. Ограничение рождений начинается не у последнего, а у первого ребенка.

10. Короткие интервалы рождений оказывают неблагоприятное воздействие на здоровье женщины. Если 1 1/2—3 года считать наиболее благоприятным интервалом, то надо сказать, что в Германской Демократической Республике только 42% детей рождается при соблюдении такого интервала. Таким образом 58% общего количества интервалов неблагоприятно. Они являются или слишком продолжительными, или слишком короткими. Интервалы, продолжительность которых является менее 14 месяцев, составляют 20% случаев, а интервалы, продолжительность которых превышает 5 лет, составляют 10% случаев.

11. Статистические данные не раскрывают какой-нибудь планомерности между сроками рождения детей. Население не стремится к сознательно фиксируемым срокам интервалов рождений. Вариационная полоса интервалов является весьма широкой. Слишком короткие интервалы приводят к повышению рождений, а слишком продолжительные интервалы к сокращению рождений. Обе крайности оказывают отрицательное влияние на здоровье семьи.

Характерным основным настроением населения, — согласно Коллеру, — является отсрочка рождения следующего ребенка, без того, чтобы при этом существовало определенное намерение относительно того, иметь ли в ближайшем будушем, или вообще, детей или нет. Сокрашение числа рождений и отсрочка рождений являются психологически связанными друг с другом явлениями.

BIRTH INTERVALS AND THEIR EFFECT ON THE FERTILITY AND HEALTH OF WOMEN

Summary

The birth interval is one of the central problems of population sciences and is also a crucial point of the psychological and biological problems of reproduction. Statistics on the interval between births supply, among others, important information about the health of the mother as well as about the health, development and education of the children.

Only seldom have so far statistical examinations on the interval between births been carried out.

The present analysis is based on the inquiry of 6 200 women in three different towns of the German Democratic Republic (Dresden, Rostock, Bad Sülze) in 1961. Only such women were inquired who were not over 30 years at the time of marriage.

The results of the analysis may be summed up as follows :

1. The intervals between births vary. Depending on the economic situation and on the attitude in respect of the size of the family it varies both within social strata and by periods of time.

2. When comparing the frequency of births of women with higher number of births with the similar data of earlier periods we find that in the course of the last decades the births have been put off to a great extent and regularly. Since 1950 the frequency of births have greatly decreased in the German Democratic Republic and has been lower than it was in Germany in 1929/30 and 1938/38.

The intervals between births in the German Democratic Republic are shorter than those observed in the Federal Republic of Germany in the course of the 1954 survey.

3. The average interval between two consecutive births (the distribution of intervals = I-distribution) amounted to 30 months in case of 6 200 births.

4. Relating to all the 6 200 births the mean value of the I-distribution has continously decreased from the first to the sixth birth. There were 32 months between the first

and second births, 28 months between the second and third births, 24 months between the third and the fourth and not more than 19 months between the fifth and sixth births.

5. It follows that on average the interval between births decreased with the increasing number of children. The average interval amounted to 16 months in case of families with 6 children and to 38 months in respect of families with 3 children. A short interval between births has taken place more frequently in families with many children than in smaller families.

6. When examining separately the interval between births of big families the increase of the mean value of the I-distribution can be experienced from the first to the last child. This delay of the intervals in case of big families has not changed when comparing it with the data of earlier surveys.

This may be due to the increase of the spontaneous and illegitimate abortions the number of which increases parallel with the increasing age of the mother and the increasing number of the order of pregnancy. The early infant mortality has a minor importance nowadays.

It is quite obvious that the delay of the birth of the last child is a result of a conscious decision.

7. The distribution of frequency of the intervals between two births reached a maximum in the 13th month, and attained a second and third maximum in the 16th and 23d month. This maximum falls approximately to the same intervals as the maximum observed in earlier decades (14—16 months); with the increasing interval between births, however, the curve of distribution became plain.

8. On basis of the interval between the conclusion of marriage and the first birth we can state if the conception took place before the marriage or not. Among those born in the same year the proportion of those conceived before the marriage was in Dresden 9,5 p. c. 1900, 23,1 p. c. in Hamburg 1950 and in the German Democratic Republic it was 23,6 p. c. in 1959. The distribution of frequency of the interval between the conclusion of marriage and the first birth reached its maximum in the fourth month, then attained a relatively lower maximum in the ninth and nineteenth month, on basis of the survey mentioned. Between 1950 and 1954 the whole distribution moved downwards by 6 months. On basis of the material surveyed the conception of 85 p. c. of the children born during the first 12 months after the marriage took place before the marriage; this value corresponds to the 1959 value of the whole German Democratic Republic. It could not be shown by the aid of statistics that the phenomenon of pre-matrimonial conception occurs more frequently in certain social strata than in others.

9. When comparing the mean values of the intervals between the conclusion of marriage and the first child, within marriages with different numbers of children we find that the mean values decrease steadily with the increasing numbers of births. These mean values were 23 months relating to mothers with 1 child, 14 months relating to mothers with 3 children and 8 months in case of mothers with 4 or more children. Birth control begins with the first and not with the last child.

10. Short intervals between births are unfavourable for the health of women. If we consider $1^1/_2$—3 years as the most favourable interval we find that in the German Democratic Republic only 42 p. c. of the children are born at such intervals. Thus 58 p. c. of all intervals is unfavourable: either too long or too short. Intervals shorter than 14 months may be found in 20 p. c., intervals longer than 5 years can be experienced in 10 p. c. of the cases.

11. The statistical data do not show any purposefulness in respect of the development of the intervals between births of children. The population is not eager to fix the intervals between the births. The field of vairation of intervals is extremely large. Too short intervals cause the increase, whereas too long intervals call forth the decrease of births. Both extremities have a negative impact on the health of the family.

The characteristic basic attitude of the population — according to *Koller* — is the delay of the birth of the subsequent child without being strongly determined to have a child in the near future or at all. The decrease of the number of births and the delay of births are psychologically interconnected phenomena.

A KOHORSZ-ELEMZÉS MÓDSZERE A TERMÉKENYSÉG TÉNYEZŐINEK VIZSGÁLATÁNÁL

DR. L. OSADNIK

A kohorsz-elemzés a fejlődés során bekövetkező események gyakoriságát méri. A továbbiakban nőkből álló, életkor szerinti sokaságok alakulását kívánjuk megvizsgálni a termékenység szempontjából.

A kohorsz-elemzés első gondolatmeneteit *W. Lexis*[1]-nél találjuk. Lexis azt javasolta, hogy a házassági gyakoriság elemzése céljából állapítsuk meg különböző nemzedékek házasodási sorrendjét. Ezt követően *G. v. Mayr*[2] javasolta, állítsunk fel termékenységi táblázatokat házasodási évjáratok szerint, figyelembevéve a vándorlásokat. A halandóság területére vonatkozóan *L. v. Bortkiewicz*[3] halandósági táblázatokat számított ki születési évjáratok szerint.

A jelen évszázad húszas éveiben élénk vita alakult ki arról a különbségről, amely a valamely korábbi népszámlálás továbbvezetése alapján előre kiszámított és későbbi népszámlálás eredményeképpen kapott tényleges korstruktúra között mutatkozik. Kiderült, hogy a tényleges halandóság a továbbvezetési időszak folyamán másképpen alakult, mint a számítások alapján várt halandóság. E kérdés megoldására *V. P. A. Derrick*[4] — a halandóság vizsgálatánál — ennek az eltérésnek az alapján alakította ki a „generációs módszert."

A „generációs módszert" a halandósági táblázatoknál ezt követően *L. Dublin* és *M. Spiegelman*[5] alkalmazták a biztosítási matematikában. A generációs módszert később a termékenységi és házassági-vizsgálatokban is alkalmazták.

A születések számának alakulása az európai országokban az első világháború és a világgazdasági válság után szükségessé tette a termékenység

[1] *W. Lexis*, Übersicht der demographischen Elemente und ihrer Beziehungen zu einander, *Bulletin de l'institut International de Statistique*, Tome VI, Wien 1891, S. 40 ff.
Vgl. *W. Lexis*, Abhandlungen zur Theorie der Bevölkerungs- und Moralstatistik, Jena 1903, S. 600 ff.

[2] *G. v. Mayr*, Statistik und Gesellschaftslehre, Zweiter Band, Bevölkerungsstatistik, Tübingen 1926, S. 843 ff.

[3] *L. v. Bortkiewicz*, Russische Sterbetafel, *Allgemeines Statistisches Archiv*, Band III, S. 23 ff.

[4] *V. P. A. Derrick*, Observations on the changes of mortality indicated by the national records, *Journal of the Institute of Actuaries*, Band 58, Juli 1927, S. 117 ff.

[5] *L. Dublin und M. Spiegelman*, Current versus generation life tables, *Human Biology*, Band 13, Baltimore, Dezember 1941, S. 439 ff.
M. Spiegelman, Introduction to Demography, Society of Actuaries, Textbook, Chicago, 1955, S. 97 ff.

meghatározása eddigi módszerének revízióját. Kiderült, hogy az eddigi számításokban a „nő életkora" tényezőnek túl nagy jelentőséget tulajdonítottak. E tényező elégtelensége következtében a koron kívül más tényezőket, mint például a házasság időtartamát, a már megszületett gyermekek számát is számításba kellett venni.

A továbbiakban az is kiderült, hogy a reprodukciós együttható nem váltotta be a hozzáfűzött feltételezéseket. Alkalmazása megközelítőleg stbil népességet tételez fel. Ilyen stabil népesség azonban a világháborúban résztvett és később a világgazdasági válságtól sújtott országokban már nem volt található. Ennek az indexnek az erős ingadozása a háború, a háború utáni időszak és a világgazdasági válság folyamán volt az oka annak, hogy a szülés elhalasztásának és a születések pótlásának különös jelentőséget kellett tulajdonítani. A reprodukciós együttható használhatatlansága demográfiai események mérésénél azonban főleg annak tulajdonítható, hogy transverzális elemzéshez van kötve. Az adott viszonyok alapján kézenfekvő volt az a gondolat, hogy visszanyúljanak a generációs módszerhez és azonos korú vagy azonos ideje házasságban élő nők sokaságainak termékenységét mérjék. Az első ilyen kísérlet Angliában[6] történt, ahol a termékenységet négy azonos születési évű különböző nő-nemzedékre vonatkozóan számították ki. A longitudinális elemzés a termékenység mérésénél egyre nagyobb helyet kezdett elfoglalni.

A termékenység mérése területén átfogó vizsgálatokat a második világháború után *P. K. Whelpton*[7] végzett. Kiterjedt vizsgálatainak egyik oka az a tény volt, hogy a második világháború után az Egyesült Államokban a születések száma rendkívüli módon emelkedett. Az első világháború után a nyers születési arányszámok tartósan csökkenő tendenciáját észlelték. A mélypontot 1933-ban, 16,6 ezrelékkel érték el. Az ezt követő években az értékek kissé emelkednek. 1945 és 1947 között azonban rendkívüli emelkedés mutatkozik, 19,6‰-ről 25,8‰-re. Ezután az értékek 24‰ és 25‰ között mozognak. E ténnyel kapcsolatban különböző kérdések merülnek fel, úgymint a születések utánpótlása, későbbre tervezett születések előrehozása, a születések közötti időköz csökkentése stb., amelyek a kohorsz-elemzés módszerével válaszolhatók meg.

A kohorsz-elemzést az $L\ (t, x)$ biometriai függvény segítségével óhajtjuk elvégezni. Itt $L\ (t, x)$ a t születési időpontban születtek közül x életkorban élők számát jelenti. A t argumentumot itt paraméterként alkalmazzuk. Ebben a longitudinális elemzésben egy kohorsz elemeinek időbeli alakulását vizsgáljuk konstans t-vel. A kohorsz elemei az idő folyamán különböző fejlődési szakaszokba lépnek. A belépést egy új fejlődési szakaszba valamilyen esemény okozza. Az eseményeket, amelyeket vizsgálunk, A-val jelöljük. Az A eseményen kívül vizsgálni kívánjuk B eseményt is. Az A és B eseményt úgy gondoljuk el, hogy a B eseménynek zavaró hatása van az A esemény be-

[6] *C. D. Rich*, The measurement of population growth, *Journal of the Institute of Actuaries*, Band 45, 1934, S. 38 ff.

[7] *P. K. Whelpton*, Reproduction rates adjusted for age, parity, fecundity and marriage, *Journal of the American Statistical Association*, Band 41, Dezember 1946, S. 501 ff.

—, The Fertility of Successive Cohorts of Women in the United States, *Proceedings of the International Statistical Conference*, Vol. III, Part B, Washington 1947, S. 631 ff.

—, Cohort Fertility (Native White Women in the United States, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1954.

—, A new look at the post war baby boom in the United States, *Bulletin de l'Institut International de Statistique*, Tome XXXV, 3eme Livrasion, Rio de Janeiro, 1957, S. 463 ff.

következésére. Ez a hatás például a következő lehet : ha B bekövetkezik, A bekövetkezése lehetetlen. Ha azonban A következik be először, akkor B mint következmény könnyen előfordulhat. Elgondolásainkat a következő példával magyarázzuk : Nők olyan kohorszából indulunk ki, amelynek születési ideje t, s életkora τ tárgyidőszakban x. Az A esemény legyen egy gyermek születése, a B esemény legyen ennek az asszonynak a halála. Az A esemény után bekövetkezhet a B esemény. A B esemény után az A esemény azonban nem következhet be.

Az A esemény sokszor ismétlésekkel léphet fel. Jelöljük az A esemény fellépésének különböző fokait A_1, A_2, A_3, . . . -tal. Példának a születés eseményét hozzuk fel. A_1-en az első születést, A_2-n a második születést stb. értjük.

Az A_1, A_2, A_3 események bekövetkezésénél két különböző forma lehetséges. Az első formánál olyan eseményekre gondolunk, amelyek egy lánc tagjaihoz hasonlóan következnek egymás után. Szemléltetés céljából nyúljunk vissza valamely család egymás után következő születéseinek a példájára. A második formánál olyan eseményekre gondolunk, amelyek kölcsönösen kizárják egymást, azaz vagy A_1, vagy A_2, vagy A_3 stb. következik be. Ha A_1 következik be, akkor A_2 vagy A_3 bekövetkezése nem lehetséges. Ilyen eseményekkel például genetikai és orvos-statisztikai vizsgálatok során találkozunk. A genetikából vett példaként az óriássá, a normális termetűvé és a törpévé való fejlődést említjük. Orvos-statisztikai példa a halál okának a megállapítása.

A statisztikai számbavétel útján megállapítjuk, hogy a kohorsz hány eleme éli meg az A eseményt és milyen korban történik ez. Ezekből a statisztikai adatokból kiszámíthatjuk a kohorszok azon elemeinek a relatív számát, amelyek az A eseményt megélik. Ugyanígy tapasztalatilag megállapíthatjuk az O kezdet és az A esemény közötti kormegoszlást.

E statisztikai ténymegállapítás szimbolikus ábrázolása céljából alkalmazzuk az $l(t, x)$ függvényt, amelyet *Gompertz*[8]—*Makeham*[9] differenciálegyenletei révén kapunk. Legyen $l(t, 0) = 1$. $L(t, x)$ jelenti az empirikusan közölt számot.

Az $l(t, x)$ függvény segítségével azon kohorszok elemeinek a relatív számát, amelyek az A eseményt az x-től $x+1$-ig terjedő korban érik meg, a következőképpen ábrázoljuk :

$$\frac{\int_x^{x+1} l(t,\ x,\ A)dx}{l\ (t,\ x)} \tag{1}$$

Ilyen módon lehetővé válik a kohorsz alakulását az A eseményre vonatkozóan teljes mértékben jellemezni.

A kezdetben feltett kérdés megoldásához két táblázatra van szükségünk : a G termékenységi táblázatra és az F nő-táblázatra. A G táblázatot a $G(t, x, z)$ függvény segítségével ábrázoljuk. Itt t az anya születési időpntját x az anya korát a $\tau\ (t+x = \tau)$ időben, z a születés sorszámát jelenti. *Whelpton* eljárását

[8] *Gompertz*, On the nature of the function expressive of the law of human mortality etc. Lond. Transact. (part II/1835.)
[9] *Makeham*, *Journal of the Inst. of Actuaries*, Jan. 1860.

követve az anya születési időpontjául a $t - \frac{1}{2}$ évtől $t+\frac{1}{2}$ évig terjedő időszakaszt választjuk.

A $G\ (t, x, z)$ táblázat-függvény hányadosként állítható elő

$$G\ (t, x, z) = \frac{L_w(t, x, A)\ .v(t, x, A, z)}{L_w\ (t, x)} \cdot 1000 \qquad (2)$$

Itt $L_w\ (t, x, A)\ .\ v\ (t, x, A, z)$ a születések száma, t, x, z ismérvekkel. A valamely születés eseménye ; $v\ (t, x, A, z)$ a t, x, z ismérvekkel rendelkező születés valószínűségét jelzi. $G\ (t, x, z)$ táblázat-értéket 1000 nőre vonatkoztatjuk.

Legújabban a Demográfiai Évkönyvben[10] a születéseket a τ időben az x és z ismérvek szerint mutatják ki.

G születési táblázatból alakítjuk ki az F nő-táblázatot. Az F táblázatot az $F\ (t, x, u)$ függvény segítségével ábrázoljuk. Az F függvény a t kohorszból származó azon nők számát jelenti, akik x kort a τ naptári időpontban érik el és u gyermeket hoztak a világra.

Az $F(t, x, u)$ táblázati értéket a következőképpen számítjuk ki :

$$F(t, x, u_i) = l(t, x) \cdot G(t, x, z_i) - G(t, x, z_{i+1}) \qquad (3)$$

Itt $x_i = i$, ugyanígy $z_i = i$ és $u_i = i$. Az u ismérv a paritást jelöli.

Whelpton vizsgálatában a $t = 1875$-től $t = 1933$-ig terjedő kohorszokat tekinti, amelyeknek száma összesen 59. Ezeket a kohorszokat a $x = 15$-től $x = 47$ éves korig a $\tau = 1920$-tól $\tau = 1950$-ig terjedő időszakban, azaz több mint 30 éven át figyeli meg. A G születési táblázat, amely információt ad a születések számáról és a születések z sorrend szerinti gyakoriságáról, azt mutatja, hogy a születések száma $\tau = 1933$-ig jelentősen csökkent, hogy a megfigyelési időszak folyamán az $x = 40$ éves korra vonatkozóan az első-, másod-, harmad-, negyed- és ötödszülöttek száma előbb csökkent, majd növekedett, és hogy a hatod- és további szülöttek száma majdnem állandó maradt. Ha c növekszik, a születési görbe mélypontja minden sorszám esetében magasabb τ értékek irányában tolódik el.

Az F nő-táblázat érdekes információt ad a továbbélők $l(t, x)$ számának a t születési időponttól és az x kortól való függéséről. Minden kor-értékre vonatkozóan a $t = 1887$ és $t = 1911$ kohorszok a továbbélők igen alacsony számát mutatják. Ennek az az oka, hogy ezek a kohorszok igen magas csecsemőhalandóság következtében meggyengültek. Az *Annuaire International de Statistique* 1917 adataiból kitűnik, hogy 1911-ben a legtöbb európai országban magas volt a csecsemőhalandóság.

Ha a továbbélők számát a $\tau = 1920$-tól 1950-ig terjedő megfigyelési időn belül összehasonlítjuk, megállapítjuk, hogy a továbbélők száma minden egyes korértékre vonatkozóan a megfigyelési időszak végén magasabb, mint az elején. Az emelkedés a nagyobb x értékeknél nagyobb, mint a kisebb x értékeknél, ami azzal függ össze, hogy az idő folyamán a csecsemőhalandóság csökkent.

Az F nő-táblázat továbbá tájékoztatást nyújt a nő-sokaság összetételéről a paritás tekintetében.

[10] Demographic Yearbook 1959, United Nations, S. 310 ff.

МЕТОД АНАЛИЗА КОГОРТ ПРИ ИЗУЧЕНИИ ФАКТОРОВ ФЕРТИЛЬНОСТИ

Резюме

Вводная часть работы описывает историческое развитие метода анализа когорт и указывает на то, что традиционные методы придают слишком большое значение возрасту женщины и, кроме возраста, не учитывают прочих факторов, например, продолжительности брака, числа рокившихся детей.

Кроме этого, традиционный показатель репродукции предполагает приблизительно стабильное население, но в странах, участвовавших в мировой войне, уже нельзя было найти такого населения. Поэтому казалось целесообразным вернуться к методу генераций, к наблюдению фертильности женского населения, проживающего в браке с одинаковой продолжительностью.

В области измерения фертильности, после второй мировой войны Велптон проводил глубокие анализы, в первую очередь с целью изучения большого роста коэффициента рождаемости.

В основном, анализ когорт можно провести при помощи функции $L\ (t, x)$, где $L\ (t, x)$ = число лиц, живущих в возрасте x из родившихся в t дате рождения. t фигурирует в качестве параметра, в ходе лонгитудинального анализа мы работали с постоянной t.

В дальнейшем, работа знакомит читателей со системой событий, причиняющих вступление отдельных элементов когорт в новый этап развития, потом определяет относительное число тех элэментов когорт, которые доживают до данного события. Впрочем, определение этого числа происходит при помощи функции $l\ (t, x)$, которая получается в качестве решения дифференциальных уравнений *Гомперца—Мекхема* (формула № 1). Заключительная часть работы показывает ход практического исчисления формулы № 1, следуя, прежде всего, методу *Велптона*.

METHOD OF COHORT ANALYSIS FOR STUDYING FERTILITY FACTORS

Summary

In the introduction the paper gives a picture of the historic development of cohort analysis, pointing out that the traditional methods attribute too great an importance to the age of the women, not reckoning with factors other than age, viz, the duration of the marriage, and the number of the existing children. Besides the traditional reproduction indicators suppose a rather stable population without such population being available in countries having taken part in the World War. Therefore it was found useful to revert to the generation method, to observe the fertility of the female population having spent the same lenth of time in marriage.

In the field of measuring fertility *Whelpton* undertook deepgoing studies after the Second World War, primarily to analyse the rather powerful increase of the birth rate.

Essentially a cohort analysis can be undertaken with the aid of function $L\ (t, x)$ where $L\ (t, x)$ indicates the number of those having reached x years of age from among those born at the time t; t figures as a parameter; in the course of a longitudinal analysis we work with a constant t.

Hereafter the paper deals with the system of events causing the entry of the different cohort elements into a new stage of development, then it determines the relative number of the cohort elements that survive the given event. As a matter of fact this figure is determined with the aid of function $L\ (t, x)$ to be produced as a solution of the *Gompertz—Makeham* differential-equation (Formula 1). The concluding part of the paper shows the course of the practical computation of formula (1), mainly following *Whelpton*'s procedure.

A GYERMEKEK IDEÁLIS ÉS TÉNYLEGES SZÁMA

R. PRESSAT

A család ideális nagyságára vonatkozó közvéleménykutatások azt a célt szolgálják, hogy segítségükkel adatokat kaphassunk a születések várható számára vonatkozólag. Ahhoz, hogy a kapott adatok a demográfiai kutatások számára teljes egészükben használhatók legyenek, szükség van a felvételek során kifejezett vélemények és a tényleges demográfiai magatartás közötti összefüggések feldolgozására.

Franciaországban jelenleg kedvezők a körülmények ahhoz, hogy a közvéleménykutatások eredményeit a demográfiai adatokkal közvetlenül összehasonlítsuk. Egyrészt az egyes propagatív korban levő kohorszok viselkedése nagyjából hasonló, másrészt a közvéleménykutatások során meghatározott ideális gyermekszám az életkorral csak kevéssé változik. Az egyes generációk e téren tapasztalható többé-kevésbé homogén volta az időben nézve stabil termékenységnek felel meg.

Valamely ideális gyermekszám elképzelése során az egyének gondolatban valószínűleg a legszokásosabb körülmények feltételezéséből indulnak ki, vagyis amikor a gyermekek kívánatos számát közlik, nem későn kötött házasságra gondolnak. Ez az oka annak, hogy az utódok száma azokban a házasságokban, amelyekben a feleség elég korán (30 éves kora előtt) ment férjhez, jól jelzi a termékenységet, különösen akkor, amikor az ideális gyermekszámmal hasonlítjuk össze. Ez a mutató valószínűleg jobb, mint az 50 éven aluli korban férjhez ment nőkre vonatkoztatott gyermekszám mutatója.

Az 1. táblában a háború utáni termékenységi szint alapján a 30 éves koruk előtt férjhezment asszonyok 45 éves korukig szült gyermekeinek az 1954. évi népszámlálás anyagából vett[1] átlagos számát hasonlítottuk össze az Állami Demográfiai Kutatóintézet (I. N. E. D.) által (1956-ban és 1960-ban)[2] lebonyolított két közvéleménykutatás során felderített ideálisnak tartott (ill. a vonatkozó válaszok számtani átlagait jelentő) gyermekszámokkal.

Az egybevetés nem egészen tökéletes, mert nem tudtuk biztosítani az 1954. évi népszámlálási és a közvéleménykutatások során alkalmazott csoportosítások teljes azonosságát.

[1] *Maurice Febvay:* A termékenység szintjének társadalmi-foglalkozási kategóriák szerinti alakulása Franciaországban. Nemzetközi Népességtudományi Kongresszus, Bécs 1959.

[2] Lásd *Alain Girard* és *Louis Henry:* A magatartás és a demográfiai konjunktúra: a születések, a család-összetétel és a gazdaságilag aktív élet határai. *Population, 1956.* évi január—ciusi száma. *Alain Girard* és *Henri Bastide:* Demográfiai problémák a nyilvánosság előtt. *Population,* 1961. évi április—májusi száma.

1. A termékenység és a gyermekek ideális számának foglalkozási kategóriák szerinti alakulása

Foglalkozási csoport	Az élveszületett gyermekek átlagos száma (1)	Az ideálisnak tartott átlagos gyermekszám		A (1) százalékos eltérése	
		általában (2)	saját környezetére vonatkoztatva (3)	a (2)-től	a (3)-tól
Földművesek (gazdálkodók, bérlők és feles bérlők)	3,33	2,91	2,82	—13	—15
Mezőgazdasági munkások	4,10	2,85	2,48	—30	—40
Munkások (munkások és kézművesek) ...	3,42	2,67	2,35	—22	—31
Alkalmazottak (alkalmazottak, munkavezetők, középkáderek, alacsonyabb beosztású tisztviselők)	2,74	2,75	2,51	0	— 8
Kisiparosok, kereskedők (kereskedelmi ügynökökkel együtt)	2,55	2,73	2,55	+ 7	0
Felső káderek	3,00	3,05	3,01	+ 2	0
Összesen	*3,12*	*2,81*	*2,59*	*—10*	*—17*

Az általában ideálisnak tartott gyermekszám leggyakrabban kisebb az utódok tényleges számánál; ez alól csupán két kategória képez kivételt. A saját környezetre vonatkoztatva ideálisnak vélt gyermekszám[3] mindenütt kisebb az általában ideálisnak tartott gyermekszámnál. Végül *az* (általában vagy a környezetre vonatkoztatva) *ideálisnak tartott gyermekszám olyan mértékben tér el a tényleges demográfiai magatartástól, amilyen mértékben ez a megnövekedett termékenységnek megfelel:* ez az eredmény a táblázatból világosan kitűnik.

A tényleges termékenységnek az ideális termékenységgel szemben megmutatkozó fölénye azt jelentheti, hogy több gyermekük születik, mint amennyit kívánatosnak tartanak és a termékenység Franciaországban tapasztalható — a társadalomnak a gyermekek iránti nagy megbecsüléséből adódó — jelentős növekedése (az 50 éven alul férjhezment asszonyok utódszámának 25%-os emelkedése) az elképzelt ideális gyermekszám és a tényleges magatartás nem kellő összehangolódásának az eredménye. Az ideálisnak vélt gyermekszám ezen túllépéseinek az okait érdekes volna meghatározni, az ember azonban közvetlenül ezen okok egyikére gondol: az alkalmazott fogamzásgátló eljárások tökéletlen hatékonyságára.

Összehasonlításaink folytatásaképpen meg fogjuk kísérelni annak meghatározását, mi lenne az utódok tényleges száma olyan házaspároknál, akik termékenységüket úgy korlátozzák, hogy soha ne haladják túl az általuk ideálisnak tartott gyermekszámot.

A CÉLUL KITŰZÖTT IDEÁLIS GYERMEKSZÁM ÉS AZ UTÓDOK TÉNYLEGES SZÁMA

Ezen nagyon egyszerű megállapítások alapján leszögezhető, hogy ha valamely népesség a termékenység tekintetében az általa kialakított kívánsá-

[3] A következő kérdésre adott válaszról van szó: „Mit tart a gyermekek ideális számának az önéhez hasonló társadalmi és jövedelmi viszonyok között élő családoknál?"

gokhoz tartja magát, tényleges termékenysége kisebb lesz annál, mint amely az ideálisnak tartott gyermekszám tényleges megvalósítása esetén jönne létre.

Kíséreljük meg számokban kifejezni a kívánt és a tényleges termékenység közötti különbséget. E célból rendelkeznünk kell a fiziológiai vagy természetes termékenység adataival valamely olyan népességre vonatkozóan, amely fogamzásgátlást nem alkalmaz. Nehézség mutatkozik azon a téren hogy a természetes termékenység jellemzői sem nem általánosak, sem nem változatlanok az idő folyamán ; valamennyi népességre és a különböző időszakokra vonatkozóan kellene tehát adatokkal rendelkeznünk. Másrészt arra volna szükség, hogy ezek az adatok olyan formában álljanak rendelkezésünkre, mely lehetővé tenné a kívánt termékenység adataival, azaz a közvéleménykutatás során nyert ideális családnagyság megoszlásával való kombinálásukat. A szaporodás valószínűségei (vagyis valamely $n+1$-ik gyermek megjelenésének gyakoriságai egy olyan csoport tagjai között, amelynek n gyermeke volt), mint ezt *Louis Henry* kifejtette[4], jelentik a tökéletesen alkalmazott mutatószámot.

A szerző említett művében különféle sorokat közölt a nem malthuziánus vagy kevéssé malthuziánus, többé-kevésbé régi népességek szaporodási valószínűségeire vonatkozóan. Mi ezek közül azokat tartottuk meg, melyek az Angliában és Walesben 1861—1870 között férjhezment női kohorszokra vonatkoznak, házassági korcsoportok szerinti bontásban[5]. Noha ezeket az adatokat eléggé gyakran fogjuk használni, nem szabad minden fenntartás nélkül általános érvényűeknek tekintenünk azokat, e korlátozás azonban nem módosíthatja következtetéseink értelmét.

Azokra az asszonyokra, akik 15—19 éves korukban mentek férjhez és fogamzásgátlást nem alkalmaznak, az 1861—1870 között férjhezment angol nők tapasztalata alapján 965 ‰ első születés, azon nőkre pedig, akiknek már volt egy gyermekük, 973 ‰ második születés stb. jut. Ezen adatokat átalakítva azt is mondhatjuk, hogy ezer 15—19 év között elsőízben férjhezment nő közül 965 alkalmas első gyermek, 939 ($965 \times 0{,}973$) második, 906 ($965 \times 0{,}973 \times 0{,}965$) harmadik stb. gyermek megszülésére.

Ezen képességek alapján elképzelhetőek önkéntesen vállalt demográfiai magatartások. Például, ha a franciák hűen ragaszkodnának ahhoz az ideális gyermekszámhoz, amelyet az 1960. évi közvéleménykutatás során kifejezésre juttattak, akkor ezen házaspárok közül 6-nak egyetlen gyermeke sem volna, 37-nek egy, 374-nek két gyermeke volna, stb. Ez kifejezhető úgy is, hogy a közvéleménykutatás tanúsága szerint ezer házaspár közül (994 (1000—6) fogad el (ill. kíván) első gyermeket, 957 (1000—6—37) második gyermeket, 583 (1000—6—37—374) harmadik gyermeket stb.

Figyelembe véve a szülők biológiai alkalmasságát, a fent jelzett szándékokat 994 első gyermeket akaró házaspárból 959 ($959 = 994 \times 0{,}965$), 957 második gyermeket kívánó házaspárból 899 ($899 = 957 \times 0{,}939$), és 583 harmadik gyermeket kívánó házaspár közül 528 ($528 = 583 \times 0{,}906$) stb. házaspár tudná megvalósítani. A két valószínűségi sor ilyenfajta kombinálása szigorúan véve azt tételezi fel, hogy nincs kapcsolat a célul kitűzött

[4] *Louis Henry*. A házasságok termékenysége. Új mérési módszer. *Cahiers des Travaux et Documents de l'INED*, 16. sz. Páris, 1953.

[5] *Lásd* az idézett mű 59. oldalát.

gyermekszám és a szülők lehetőségei között : bizonyára így van ez számos olyan esetben, amikor a házaspárok nem ismerik saját lehetőségeiket[6].

Az előző számítás feltételezi, hogy a gyermekek kívánt számának elérése előtt a szülők egy része fogamzásgátló módszert nem alkalmazott[7], ugyanakkor a házaspároknak az a töredéke, amely a születéseket hosszabb időre akarja elosztani, arra törekszik, hogy a kívánt terhességek közül egynéhányat átmenetileg megelőzzön. Ilyen feltételek mellett, egy adott születési sorrendre vonatkozóan, e házaspárok esetében a szaporodás valószínűsége az első számításnál alkalmazott „természetes" értékéhez viszonyítva nyilvánvalóan csökken. Elengedhetetlen volt, hogy a házaspárok ezen „időfelhasználásának" a hatását legalább megközelítő pontossággal figyelembe vegyük. Valamennyi születési sorszám házasodási kor szerinti növekedési valószínűségei variációs görbéinek interpolálása révén lehetővé vált számunkra a házasság és az első szülés, valamint 1 éven belül egymást követő születések átlagos időközei meghosszabbodása valószínűségeinek a kiszámítása, ami a 7. jegyzetnek megfelelően olyan valamivel hosszabb átlagos időközt jelentene, mely alatt a házaspárok az egyes születések között (és közvetlenül a házasságkötés után is) fogamzásgátláshoz folyamodnak.

2. Az utódok tényleges száma az ideálisnak tartott gyermekszám és házasságkötési kor szerint

A magatartás módozatai	A gyermekek átlagos száma a					
	15—19	20—24	25—29	30—34	35—44	15—44
	éves korban férjhezment nőknél					
Az általában ideálisnak tartott gyermekszám esetében(átlag : 2,77 gyermek)						
Fogamzásgátlás nélkül*	2,59	2,50	2,32	2,07	1,46	2,44
Fogamzásgátlás alkalmazásával* ..	2,56	2,44	2,24	1,95	1,23	2,38
A környezetre vonatkozóan ideálisnak tartott gyermekszám esetében (átlag 2,56 gyermek)						
Fogamzásgátlás nélkül*	2,40	2,31	2,16	1,93	1,37	2,26
Fogamzásgátlás alkalmazásával* ...	2,37	2,27	2,08	1,82	1,17	2,21

* Ezek a kifejezések a szövegben adott magyarázatok szerint értelmezendők.

[6] Ezzel kapcsolatban feltételezzük azt is, hogy az ideálisnak tekintett gyermekszám ugyanaz, minden házasodási korban, és hogy ez a házasság folyamán nem változik. Franciaország esetében valószínű, hogy a legfiatalabb korcsoport a legkorlátozottabb számú ideális gyermekszámnak felel meg, minthogy a legfiatalabb korban házasodó csoportok (a munkások) által ideálisnak tartott gyermekszám a legkisebb : ebből következik, hogy a kívánt és a tényleges termékenység közötti eltérések a legfiatalabb korcsoportok és az összességükben vett házaspárok esetében nagyobbak, mint amelyeket mi fogunk megállapítani.

[7] Ez csak abban az esetben lenne helytálló, ha a jelenlegi francia házaspárok termékenységét ugyanaz jellemezné, mint az 1861—1870 közötti angol házaspárokét. Lehetséges azonban, hogy a születések közötti átlagos időköz az utóbbiaknál nagyobb lenne, mint az előbbieknél, ha a szoptatás átlagos időtartamának időleges meddőségi tényezőt jelentő csökkentésével nem alkalmaznának fogamzásgátlást. Ilyen feltételek mellett, a mi első számításunk az egymást követő születések között természetesen figyelembe venne egy bizonyos önkéntesen megszabott terméketlenségi időszakot is.

A 2. sz. tábla azokat az eredményeket tartalmazza, amelyeket az 1960. évi francia közvéleménykutatás során felmért ideális gyermekszámok alapján nyertek.

Az utódok tényleges száma és az ideális gyermekszám közötti eltérés, mint ahogy ezt várni lehetett, olyan mértékben nő, amilyenben a házasságkötési kor. Ugyanígy közvetlenül a házasságkötés után és a kívánt születések között alkalmazott fogamzásgátlás hatása az idősebb korban házasodó csoportok esetében sokkal szembetűnőbb ; ezzel kapcsolatban megjegyezzük, hogy ez a hatás a fiatal csoportoknál általában gyenge és összességében sem nagyon magas sohasem. Ez nem is meglepő, mivel a megkérdezettek családnagysága sohasem volt túl nagy, s ennek következtében a házaspárok jelentékeny része, a születések tervszerű időbeli elosztása ellenére, elegendő idővel rendelkezik az ideálisnak vélt gyermekszám eléréséhez.

Ahhoz, hogy egy olyan átlagos házasságonkénti utódszámot kapjunk, mely az összes olyan első házasságkötésekre vonatkoztatható, ahol a feleség 45 évesnél fiatalabb, a szóban forgó házasságokat úgy kell korcsoportok szerint megosztani, hogy ezzel súlyozhassuk az egyes korcsoportokban elért utódszámot. A 3. sz. tábla pontosan mutatja az első házasságoknak a halandóságtól elvonatkoztatott megoszlását és az 1906—1910 években született francia női generációk hasonló jellegű megoszlását[8]. Ugyanígy számítottuk ki a 2. sz. tábla utolsó oszlopából a házasságonkénti átlagos utódszámot ; ez lehetővé teszi, hogy a szülőképes korban levő házaspárok összességére vonatkozóan[9] meghatározzuk az ideális gyermekszám elérésének útjában álló akadályok súlyát.

3. A nők első házasságkötéseinek megoszlása

Megnevezés	15—19	20—24	25—29	30—34	35—44	15—44
	évesek					
Ezer 15 éves nőre jutó házasságkötés, a halálozások figyelembevétele nélkül	250	425	150	50	25	900
A nőknek a születéstől számított továbbélési valószínűsége (Franciaországban 1958-ban e_0^0= 73,1 év) ..	0,963	0,960	0,956	0,951	0,940	.
Ezer leányszületésre jutó első házasságkötés	241	408	143	48	23	863

Az átlagosan 2,77 gyermeket kitevő általában ideálisnak tartott gyermekszám esetében a házaspároknak 2,38 vagy 2,44 gyermeke van ; az átlagosan 2,56 gyermeket jelentő környezetre vonatkoztatott ideális gyermekszám esetében pedig az utódok tényleges száma 2,21 vagy 2,26 gyermek.

[8] Lásd : *Jean-Claude Chasteland* és *Roland Pressat :* A francia népesség egyes generációinak házassági mozgalma az elmúlt évszázad folyamán. *Population*, 1962. április—júniusi szám.

[9] A 45 éves koruk betöltése után férjhezment leányok jelentéktelen számú születéseit nem vesszük figyelembe. Másrészt megjegyezzük, hogy feltételezésünk szerint nincs házasságbontás és nem vesszük figyelembe az újraházasodásokat sem. Ezekkel az egyszerűsítésekkel az utódok tényleges számát túlbecsüljük. E problémára később még visszatérünk.

AZ EREDMÉNYEK ALKALMAZÁSA A FRANCIAORSZÁGI TERMÉKENYSÉG JELENLEGI ALAKULÁSÁNAK VIZSGÁLATÁNÁL

A 2. és 3. tábla eredményeit felhasználhatjuk az 1. táblában szereplő összehasonlítás finomítására is. Ha korábban úgy tűnt, hogy a 30 éves koruk betöltése előtt férjhezment nők utódainak száma a tényleges termékenység legjobb mutatója az ideálisnak vélt gyermekszámra vonatkozó elképzelések kialakítása szempontjából, most azt látjuk, hogy a biológiai akadályok olykor még a fiatalon férjhezment nőknél is lehetetlenné teszik az ideális gyermekszám megvalósítását. Annak megítélése céljából, hogy a házaspárok milyen mértékben térnek el az általuk kitűzött ideális gyermekszám megvalósításától, ezt az ideális gyermekszámot az akadályok figyelembevétele alapján „helyesbíteni" kell.

Megelégszünk azzal, hogy a számításokat a társadalmi-foglalkozási csoportok összességére vonatkozóan végezzük el, e csoportok részletes vizsgálata céljából egyébként rendelkeznünk kellene házasságkötési arányszámaikra vonatkozó adatokkal[10]. Szembeötlő, hogy a tényleges termékenységnek az ideális gyermekszám elérésére való törekvés eredményeképpen kialakult mutatója 11 és 12%-kal ezen ideális gyermekszám alatt van. A 3,12 gyermekes átlagot tehát nem a 2,81-es és 2,59-es (1. tábla), hanem a 2,47-es és 2,31-es gyermekszámmal kell egybevetnünk. Ennek alapján megállapítható, hogy ha azoknak a francia házaspároknak a tényleges termékenysége, amelyek esetében a feleség 30 éves korának betöltése előtt ment férjhez, az ideálisnak vélt gyermekszámnak megfelelően alakult volna, a tényleges termékenység (az általában vagy környezetre vonatkozóan ideálisnak tartott gyermekszámtól függően) 21 vagy 26%-kal lenne kisebb az észlelteknél.

Igen nehéz összehasonlítani a valamely ideálisnak vélt gyermekszám megvalósítására való törekvés eredményeképpen létrejött utódok számát a házasságban élő lakosság összességének a termékenységével. Ez utóbbi mindenekelőtt adott időszakra vonatkoztatott mutatóval nem mérhető megfelelően. Ezenkívül — mint mondottuk —, a számításaink során alkalmazott házasságkötési arányszámok nem felelnek meg szükségképpen a különféle népességeknek. Végül az általunk számított átlagos gyermekszám különbözik a klasszikus mutatószámoktól, például egy házassági kohorsz utódainak számától; amit úgy kapunk meg, hogy a számítások során figyelembe vesszük a házasságbontásokat, az első házasságoknál kevésbé termékeny újbóli házasságkötéseket, valamint az összes 45 éves koron felüli házasságkötéseket is.

Franciaország esetében az összehasonlításnak csak ezen utóbbi akadálya forog fenn, a két különböző átlagos gyermekszám közötti különbözetet számszerűsítve körülbelül 0,3-at tesz ki. Ilyen feltételek mellett és a két közvéleménykutatás eredményeinek átlaga alapján, levonhatjuk azt a következtetést, hogy a francia házaspárok által ideálisnak tartott gyermekszámot a házasságok egyes korcsoportjaiban az utódok száma a következőképpen fejezi ki: 2,11 gyermek (2,41—0,3) az általában ideálisnak tartott gyermekszám esetében és 1,94 gyermek (2,24—0,3) a környezetre vonatkozóan

[10] A számítás a fogamzásgátlás alkalmazásának figyelembevételével történt.

ideálisnak tartott gyermekszám esetében, szemben a legutóbbi 20 esztendő kohorszai esetében észlelt kb. 2,40 gyermekkel.

Látjuk tehát, hogy ha jelenleg *a francia házaspárok követnék az általuk kitűzött termékenységi ideálokat, és azokat nem haladnák túl, egy esztendő összes fennálló házasságaiból származó utódok száma 12—19%-kal csökkenne.*

Ez az előzőnél alacsonyabb eredmény nem jelent ellentmondást, tekintve, hogy itt a termékenységnek más mértékét alkalmazzuk.

Végül megállapíthatjuk, hogy az ideális gyermekszám biztosítását célzó demográfiai magatartásnak megfelelő termékenységi mutatók értékei igen hasonlóak azokhoz, amelyek a háború előtti franciaországi termékenységet mérik (4. tábla).

4. A tényleges és az ideális gyermekszám szerinti magatartás Franciaországban

Megnevezés	Azon házaspárok gyermekszáma, ahol a feleség 30 éves kora előtt ment férjhez	Egy házassági kohorszból származó gyermekek száma
Tényleges magatartás		
Jelenleg (az 1941-es és az azt követő kohorszok)	3,12	2,40
A legutóbbi háború előtt (1925. évi kohorsz)	2,49	1,98
A jelenlegi ideális gyermekszámnak megfelelő magatartás		
általában	2,47	2,11
a környezetre vonatkozóan	2,31	1,94

Megjegyzések: Itt is olyan ideális gyermekszámról van szó, amelyet fogamzásgátlás alkalmazásával igyekeztek biztosítani.

Megemlítjük, hogy a 30 éves koruk előtt férjhezment nők gyermekeinek számát a házasságbontások nélkül számítottuk ki, ugyanakkor az egyes házassági kohorszokból származó gyermekek száma az új házasok összességének tényleges gyermekszámát jelenti.

A NEMZEDÉKEK UTÁNPÓTLÁSA

A malthuzianus népességek termékenységére vonatkozó megítélések gyakran azokon a többé-kevésbé nagyon könnyű lehetőségeken alapszanak, amelyek alapján a nemzedékek utánpótlása végbemegy.

Az utánpótlás biztosításának gondja általában kismértékben befolyásolja az embereknek a termékenység kérdésével kapcsolatos demográfiai magatartását, legalább is ha arról van szó, hogy az utódok problémáját az egész népesség szintjén vegyék tekintetbe. És még ha az egyének törődnének is ezzel, be kell látnunk, hogy a követendő egyéni magatartás meghatározásáig nem jutnának el, minthogy híjával vannak annak a lehetőségnek, hogy számításba vegyék az ebben szerepet játszó összes tényezőket.

Még érdekesebb az egyes népességek termékenységre vonatkozó kívánságait reprodukciós arányszámokkal kifejezni.

Ha vizsgálatunkat 1000 leányszületésre terjesztjük ki, nem elég 863 olyan első házasság utódait figyelembe vennünk, ahol a feleség szülőképes korban van (lásd 3. táblát)[11]. Egyébként, minthogy nem vesszük figyelembe a válásokat, ezen nők utódainak tényleges számát túlbecsüljük.

[11] Nem vesszük figyelembe a 45 éves kor betöltése után házasságot kötött nők jelentéktelen számú szüléseit.

Az újraházasodásból származó utódokat, valamint a Franciaországban jelenleg a törvényes születések 6%-át kitevő törvénytelen születéseket nem vettük figyelembe.

Nehéz mindezen tényezők hatásának a mérlegét megvonni.

Franciaországban a házasságok 10—12%-a válással végződik, s ez a válás az esetek 50%-ában a házasság első tíz évében következik be. A törvénytelen születéseknek egyharmadát feltehetően a házasság utólag törvényesíti[12] és ezért e születéseket a kívánt család kialakítása során figyelembe veszik.

Kívánatos volna, hogy az elvált (és az esetleg újból férjhezment) asszonyok átlagos gyermekszáma a fennálló házasságok gyermekszámának kétharmada legyen ahhoz, hogy a válásnak a termékenységre gyakorolt hatását (ezzel kapcsolatban figyelembe kellene venni a megözvegyüléseknek nem túl jelentős hatását, valamint a tényleges halandóság hatását is) a nem törvényesített házasságon kívüli születések kiegyenlítsék.

Mi ezzel a kiegyenlítődéssel számolunk, ami Franciaország esetében valószínűleg megengedett eljárás. Kétségtelen azonban, hogy ezt külön vizsgálat nélkül más országokra kiterjeszteni veszélyes; ezekben az országokban tehát vonatkozó eredményeinket külön kell bizonyítanunk.

5. Nettó reprodukciós együttható (R_0)

A vizsgált népesség	R_0	
	az ideálisnak tartott gyermekszám szerint	1958-ban* ténylegesen
Kanada, 1960	1,43	1,80
Egyesült Államok, 1960	1,26	1,73
Hollandia, 1960	1,14	1,45
Egyesült Királyság, 1960	1,00	1,18**
Franciaország, 1956		1,26
általában ideálisnak vélt gyermekszám szerint	1,03	
a környezetre vonatkozóan ideálisnak vélt gyermekszám szerint	0,95	
Franciaország, 1960		1,26
általában ideálisnak vélt gyermekszám szerint	1,00	
a környezetre vonatkozóan ideálisnak vélt gyermekszám szerint	0,93	
NSZK, 1958		1,07***
általában ideálisnak vélt gyermekszám szerint	0,95	
a nagyon kedvező esetre ideálisnak vélt gyermekszám szerint	0,95	
Magyarország, 1960	0,83	0,97

* *Forrás: Population Index*, 1961. április
** Anglia és Wales
*** 1957

[12] *Paul Vincent* a normál-családra vonatkozó tanulmányában (*Population*, 1950. évi április—júniusi száma) az 1907—1913 közötti időszak francia statisztikai adatai alapján ezzel kapcsolatban 40%-os arányt mutat ki.

[13] Egységes elhalálozási törvényszerűség alkalmazása ez esetben kevésbé fontos, minthogy a vizsgálat tárgyává tett országok e szempontból összehasonlíthatóak.

Emellett a házasodási törvényszerűség érvényességével kapcsolatban korábban tett ellenvetéseinket továbbra is fenntartjuk.[13] Az 5. táblának „az ideális gyermekszám szerinti" tisztított arányszámait tehát úgy kaptuk, hogy az egyes országok közvéleménykutatásaiból rendelkezésre álló ideális családnagyságra vonatkozó adatokat előbb 0,863-mal (a 45 éves kor betöltése előtt megkötött első házasságoknak az egy leányszületésre jutó átlagos számával, l. a 3. táblát), majd 0,488-cal (a leányszületések arányával) megszoroztuk.

Az 5. tábla az 1958. évi netto reprodukciós együtthatóval való összehasonlításokat tartalmazza. Az egy időszakra vonatkoztatott netto együttható igen vitatható fogalom, és az 1958. évi értékeket csupán durva egybevetés céljából ismertetjük.

Franciaországban minden egyes kohorsz házasságonként átlagosan 2,40 gyermeknek megfelelő tisztított reprodukciós arányszáma 1,20[14], ugyanakkor a két közvéleménykutatás eredményeinek átlaga szerint az ideális családnagyság biztosítását célzó magatartás az általában ideálisnak tartott gyermekszám esetében 1-nél valamivel nagyobb vagy a környezetre vonatkozóan ideálisnak tartott gyermekszám esetében 0,95-nél valamivel kisebb értékhez vezet. *Ha a termékenység alakulását érintő magatartásukban a franciák hűek volnának az általuk ideálisnak tartott gyermekszámhoz, nevezetesen a környezetükre vonatkozóan ideálisnak tartott gyermekszámhoz a nemzedékek integrális megújulása nem volna biztosítva.*

Ha a tisztított reprodukciós arányszám értéke 1-nél valamivel kisebb volna, újra a két háború közötti állapot mutatkoznék.

ÖSSZEFOGLALÓ ÁTTEKINTÉS

A közvéleménykutatás során megállapított ideális családnagyságnak a termékenység tényleges viszonyaival való összehasonlítása elég kényes dolog. Feltehető, hogy a megkérdezettek az ideális családnagyságra vonatkozó elképzeléseik kialakítása során olyan viszonyok feltételezéséből indulnak ki, amelyek nem nagyon ellentétesek ezen ideális családnagyság megvalósításának tényleges körülményeivel, ennélfogva olyan házasságok utód-számára kell gondolniok, melyeknek megkötésekor a feleség elég fiatal.

E gondolat jegyében hasonlítottuk össze a két legutóbbi francia adatfelvétel során az elképzelt ideális gyermekszámot a 30 éves koruk betöltése előtt férjhezment asszonyok tényleges átlagos teljes utódszámával: a tényleges utódszám természetesen meghaladta a megkérdezettek által ideálisnak tartott utódszámot.

Ha azonban azt tételezzük fel, hogy a házaspárok magatartása összhangban áll az általuk elképzelt ideális gyermekszámmal, vagyis hogy minden házaspár azt a családnagyságot igyekszik elérni, amelyet kíván, és *azt nem haladja túl*, úgy bizonyos, hogy az ideálisnak tekintett termékenységet ténylegesen nem érik el, minthogy egyes házaspárok a kívánt utódszám megvalósítása során fiziológiai akadályokba fognak ütközni. Az ideális termékenység és az ideális termékenység elérését célzó cselekedetek eredményeként kialakuló tényleges termékenység közti különbség természetesen a

[14] Ez egyidejűleg azt is bizonyítja, hogy az 5. tábla 1958-ra vonatkozó becsléseinek az értéke eléggé viszonylagos; Franciaországra vonatkozóan ugyanis: $R_0 = 1{,}26$.

házasságkötés korával növekszik, a kívánt születések tervszerű időbeli elosztása (ütemezése) ezt a különbséget csak jelentéktelenül növeli.

Az elérni kívánt ideális gyermekszám és a tényleges termékenység közötti eltérés a népességen belül háromféle csoport létezéséről tanúskodik, éspedig :

1. egy olyanéról, amelyik a kívánt gyermekszámot megvalósítja, vagy legalább is igyekszik megvalósítani ;
2. egy olyanéról, amelyik az általa kívánatosnak tartott családnagyságot túlhaladja;
3. végül egy olyanéról, amelyik szándékosan kevesebb gyermeket szül annál, mint amennyit ideálisnak tartana.

A 2. csoport túltermékenységének hatása felülmúlja a 3. csoport nem kielégítő termékenységének hatásait.

A családnagyságok megoszlása terén észlelhető különbségek, aszerint hogy ideálisnak vélt, vagy valóságos családnagyságról van szó, az ilyenfajta összehasonlítás nehézségei ellenére igazolni látszanak a fenti megkülönböztetést.

Egy tökéletes fogamzásgátló szer használatának lehetősége esetén véleményünk szerint a 2. kategóriába tartozók a jelenleg az 1. kategóriába tartozókhoz hasonlóan, arra szorítkoznának, hogy legfeljebb az elképzeléseiknek megfelelő számú gyermeket hozzák világra ; ha ugyanezen körülmények között a 3. kategóriába tartozók nem változtatnák meg a magatartásukat, ami nem biztos, minthogy a csoportnak a magatartását éppen a tökéletlen fogamzásgátló szerek tekintetében tekintjük túlzottan elővigyázatosnak, a termékenység az ideálisnak vélt és a tényleges termékenység általunk megállapított jelenlegi különbözetét nem érné el. Amennyiben ezt az eltérést egy tökéletes fogamzásgátlószer alkalmazása minimális demográfiai következményének tekintjük, megállapíthatjuk, hogy Franciaországban az utóbbinak az elterjedése a termékenység (a 15 éven felüli nők átlagos gyermekszáma) terén legalább 25%-os csökkenésre vezetne, mind a házasságok termékenységének csökkenése, mind a törvénytelen születések valószínű megszűnése következtében.

ИДЕАЛЬНАЯ И ФАКТИЧЕСКАЯ ЧИСЛЕННОСТЬ ДЕТЕЙ

Резюме

Сопоставление идеальной величины семьи, установленной в порядке изучения общественного мнения, с реальным положением в области плодовитости является весьма деликатным делом. Можно предположить, что опрошенные в ходе формирования своего мнения об идеальной величине семьи исходили из предположения таких обстоятельств, которые не находятся в значительном противоречии с действительными условиями реализации этой идеальной величины семьи, ввиду чего надлежит предполагать число потомков из таких браков, где супруга является еще достаточно молодой в период заключения брака.

В свете этого соображения мы в ходе двух последних французских обследований произвели сопоставление предоплагаемого идеального числа детей с фактическим полным средним числом потомков замужних женщин

в возрасте до 30 лет : фактическое число потомков, конечно, оказалось более высоким, чем то число, которое опрошенные лица считали идеальным.

Однако если мы предположим, что поведение супружеских пар совпадает с задуманным ими идеалом, то есть то, что каждая супружеская пара стремится реализовать ту величину семьи, которую она считает желательной не превышая эту величину, то сложится положение, при котором задуманная в качестве идеальной плодовитость фактически не будет достигнута, так как отдельные супружеские пары в ходе реализации желаемого числа потомков натолкнутся на физиологические препятствия. Различие между идеальной полодовитостью и скалдывающейся в результате действий, направленных на достижение последней, фактической плодовитостью, конечно, возрастает параллельно с возрастом пар, вступающих в брак ; произвольное распределение желаемых рождений (регулирование темпа) только в незанчительной степени повышает это различие.

Принимая во внимание задуманное в некоторых мальтузианских странах идеальное число детей и характерные черты брачности французских женщин (ранее и весьма распространенное вступление в брак), можно установить, что в таких браках, где возраст супруги является ниже 45 лет (исключая, случаи раздельного жительства супругов, желаемое идеальное число детей (судя по среднему числу потомков) достигается в наилучшем случае на 87 %, а в наименее благоприятном случаи на 79 %.

Эти выводы показывают, что правильное измерение различия между фактическим поведением и поведением, вытекающим на основе какого-нибудь, идеального представления, должно принимать во внимание также и препятствия стоящие на пути осуществления данного идеала.

При постановке на эти основы сравнения между нынешним числом потомков у французских женщин, вышедших замуж в возрасте до 30 лет и числом потомков, которое опрошенные считают идеальным мы видим, что фактическое число потомков в значительной степени превышает принятую в качестве идеальной плодовитость, как мы это уже установили выше. Точно таким же образом может быть произведена также и оценка того, в какой мере нетто число потомков (обычный масштаб законной плодовитости), какой-нибудь брачной возрастной группы превышает число потомков, возникающее на основе стремления к какому-нибудь идеальному числу детей.

Хотя в других странах сравнения являются еще более деликатным делом, чем во франции, кажется, что эти значительные превышения являются достаточно общим явлением. Придерживаясь строго идеально задуманного числа потомков целый ряд населений, в том числе и французское население, не обеспечило бы, или с лишь не значительной вероятностью обеспечило бы пополнение своих поколений. Мы можем сказать, что если бы во франции супружеские пары вели себя в соответствии со своим мнением относительно идеальной величины семьи, это бы означало возврат к положению в области плодовитости, имевшему место в довоенный период.

Настоящее отклонение между принимаемой за идеальную и фактической плодовитостью при помощи определенных гипотез можно объяснить так, что оно представляет собой минимальную меру того демографического расхождения, которое бы имело место в случае распространения какого-нибудь совершенного средства для предупреждения зачатия. В подобном случае, конечно, следовало бы принять во внимание также и вероятное перкращение незаконных рождений. Таким образом можно установить, что во франции плодовитость (среднее число детей у женщин в возрасте более 15 лет) сократилось бы по крайней мере на 25 %.

THE IDEAL AND THE ACTUAL NUMBER OF CHILDREN

Summary

To compare the ideal family size as resulting from the public opinion poll with the actual fertility situation is quite a delicate task. It can be presumed that the questioned persons, when developing their views on an ideal family size, start out from assuming conditions not too much at variance with the actual conditions under which this ideal size of family can be realised. Therefore they must have a number of descendants in mind who derive from marriages concluded in the wife's early age.

This was our governing principle when comparing on basis of the last two surveys the imaginary ideal number of children with the actual average complete number of descendants of women under 30 years of age at marriage: of course, the actual number of descendants surpassed the number found ideal by the questioned.

If, however, we assume that the behaviour of the couples falls in line with the ideal they have in mind, i. e. every couple seeks to reach the size of family which it contemplates, without surpassing it, we can regard it as certain that they will not attain the fertility they consider as ideal because in the course of realising the desired number of descendants they are bound to encounter with physiological obstacles.

The difference between ideal fertility and the actual fertility developing as a result of acts intended to bring about the ideal fertility will, of course, increase with the age at marriage ; the voluntary timing of the desired births will but insignificantly increase this difference.

Considering the characteristics of the ideal number of descendants as conceived in some Malthusian countries and of the (rather early and large-scale) marrying of French women it can be established that in first marriages in which the wife's age is under 45 (separations disregarded) the imaginary ideal number of children (judged by the average number of descendants) could be realised at 87 p. c. at best and at 79 p. c. at worst.

All these facts show that for correctly measuring the difference between the actual behaviour and that ensuing from the conception of some ideal, also the obstacles standing in the way of this ideal must be considered.

Taking up again the comparison between the present number of descendants of French women married before 30 and the number of descendants found ideal by the interrogated, we can see that the actual number of descendants surpasses the fertility thought ideal in a much greater degree than we have just established. In the same way it can be also worked out by how much the net number of descendants (the usual extent of legitimate fertility) exceeds the number of children corresponding to the implementation of an ideal.

Although the comparisons are even more delicate in countries other than France these rather significant transgressions are quite general. If the ideal number were strictly adhered to the population of a lot of countries, including France, would not secure or only with a small rate of probability, the reproduction of its generations. We could say that if couples in France behaved in line with their opinion on the ideal family size it would mean a return to the pre-war fertility conditions.

This gap between the ideal and actual fertility can be explained with the aid of some hypotheses in a way that it represents the minimum demographic bias which would prevail if a perfect contraceptive were available. In such a case we might also reckon with the likely cessation of illegitimate births. Thus it can be established that fertility (the average number of children of women over 15) would diminish by at least 25 p. c. in France.

REPRODUKCIÓMÉRÉS ÉS CSALÁDNAGYSÁG

DR. THEISS EDE

Az utolsó évtizedek folyamán a reprodukció mérésének módszerei nagy mértékben átalakultak, és tovább fejlődtek. A hagyományos eljárások ugyanis elégtelennek bizonyultak a népesedés újabb sajátságosságainak jellemzésére. Ez különösen olyan országokban vált nyilvánvalóvá, amelyekben a népesedés a demográfiai egyensúlytól, vagyis a stacionér állapottól csak kis mértékben tér el, és ugyanakkor a házassági mozgalom struktúrája lényegesen megváltozott. Ezek közé az országok közé tartozik Magyarország. Ezért a továbbiakban röviden vázoljuk a magyar népesség reprodukciójának mérésére alkalmazott újabb módszereket, és ezzel kapcsolatban a különböző módszerek sajátosságait azok összehasonlítása alapján értékeljük.

A klasszikus reprodukció-mérés fogyatékosságai főképpen onnan származnak, hogy azok voltaképp csak az abnormis kormegoszlás zavaró befolyását küszöbölik ki. A hagyományos módszerek által figyelembe nem vett egyéb átmeneti és kiszűrendő mozzanatok közül a legfontosabbak a nemek arányában, illetőleg a házasodási mozgalomban bekövetkező exogén jellegű változások. Ezért a reprodukciómérés újabb módszereinek jellemző vonása, hogy a férfi és női nupcialitás külön-külön figyelembevétele alapján két mérőszámot határoznak meg, amelyekből azután egy, az átlagos nupcialitásnak megfelelő együttható vezethető le. Ugyanakkor a házas termékenység specifikus jellegét kiterjesztik a házasság tartamának a figyelembevételére.

A skandináv demografusok (1) és *Hajnal* (2) által kidolgozott módszer lényege, hogy a házasulási életkor és házassági tartam szerint egyidejűleg specifikus termékenységi mutatók segítségével a házasságok nettó termékenysége nyer megállapítást ; ebből azután a nettó reprodukciós együttható. Ehhez a módszerhez hasonló *Bourgois-Pichat* (3) eljárása, aki kimutatta, hogy a házasulási életkor és házassági tartam matematikailag kifejezhető függvénykapcsolatban áll az ezeknek megfelelő családnagysággal. E módszerekkel kapcsolatban rá kell mutatni arra, hogy ezek alkalmazása olyan országokban, ahol a házassági mozgalom különösen a fiatal korosztályokban erősen fokozódott, a reprodukció mértékét a valóságosnál nagyobbnak tünteti fel. A valóságban ugyanis a házasulási életkor süllyedése a családnagyságot rendszerint nem növeli olyan mértékben, mint amekkora a fent említett jellegű termékenységi mutatók alapján való számításokból adódik. A reprodukciómérés ezen torzításának elkerülésére célszerű olyan termékenységi mutatókat alapul venni, amelyek kizárólag a házassági tartam szerint specifikusak.

Az utóbb említett eljárást alkalmaztuk a magyar népesség reprodukcióját jellemző mérőszámok meghatározásánál. Ha a 0, 1, 2, ... éves tartamú első házasságokban az évenkénti termékenységet f_0, f_1, f_2, ... jelzi, a kombinált stacionér népességben az egy főre eső házasságok száma egy generáció folyamán : M, a házasságon kívüli születések hányada : β, akkor a nettó reprodukciós együttható : R_0, a következő képlet alapján számítható:

$$R_0 = (1 + \beta)\, M\, \Sigma f_i .$$

Itt Σf_i a házasságok átlagos nettó termékenysége, éppúgy, mint M különböző nagyságú aszerint, hogy a számításnál a férfi vagy női nupcialitás paramétereit vesszük alapul. (1. tábla)

1. Első házasságok átlagos nettó termékenysége

	1948	1951	1954	1956	1957	1958	1959	1960
Férfi nupcialitás..	2,4715	2,2222	2,6075	2,1733	1,8222	1,9007	1,7800	1,7618
Női nupcialitás ...	2,3995	2,1894	2,5817	2,1518	1,8819	1,8042	1,7624	1,7444

A kétféle nupcialitásnak megfelelően mindegyik évre nézve két különböző nettó reprodukciós együtthatót kapunk (2. tábla). Itt megjegyezzük, hogy a hagyományos eljárásnak megfelelően az életkor specifikus termékenységi mutatók alapján számított nettó reprodukciós együtthatók értékei 8—18%-kal magasabbak. E felfelé torzítás onnan származik, hogy a hagyományos együtthatók nem küszöbölik ki a házassági mozgalom erősödése folytán a rövid idő óta fennálló házasságok hányadának megnövekedéséből származó átmeneti születési többletet.

2. Nupciális paraméterek alapján számított nettó reprodukciós együtthatók

Számítási alap	1948	1951	1954	1956	1957	1958	1959	1960
	Férfi nupcialitás							
Házasodási arányszámok	1,145	1,069	1,319	1,061	0,950	0,903	0,881	0,868
Standardizálás 1955 nupcialitása szerint	1,256	1,131	1,319	1,086	0,947	0,902	0,881	0,870
Házasok végső hányada	1,113	1,043	1,274	1,021	0,917	0,873	0,856	0,848
	Női nupcialitás							
Házasodási arányszámok	1.070	1,015	1,226	1.022	0.885	0,846	0,831	0,819
Standardizálás 1955 nupcialitása szerint	1,162	1,063	1,246	1,025	0,895	0,852	0,832	0,822
Házasok végső hányada	1,017	0,957	1,154	0,965	0,839	0,805	0,788	0,773

A nupciális paramétereken alapuló reprodukciószámítás egy másik módszere *L. Henry*-tól származik (4), amelynek lényege a családnövekedési valószínűségek meghatározása. Magyarországra vonatkozó ilyen számításnál figyelembe kell venni a számottevő újraházasodási mozgalmat, továbbá az egymásután következő sorszámú születések közötti intervallumok eloszlását.

Az így meghatározott mérőszámok *Henry* megállapítása szerint a reprodukció fluktuációját, illetőleg rendjét amplifikáltan mutatják, ami bizonyos vizsgálatoknál előnyt jelenthet. Ezért az itt ismertetett reprodukciószámítások kiegészítése gyanánt indokolt a magyar népesedés esetében is a családnövekedési valószínűségek meghatározása.

A reprodukciómérés ismertetett módszere egyúttal alkalmas a nupcialitás változása által a reproduckióra gyakorolt befolyás meghatározására. E célból egy megfelelő év (2. táblában ez az év : 1955) nupcialitása szerint standardizált együtthatókat számítunk ki.

Az eddigi számítások népmozgalmi adatokon alapultak. A reprodukció momentán mértékének közelebbi jellemzése céljából szükséges még a népmozgalmi adatok hosszabb időn át tartó érvényességéből származó állományi adatokat is számításba venni. E tekintetben legmegfelelőbbek a házasok ún. végső hányadai a propagatív időszak utolsó korcsoportjában, amelyek az egy generáció folyamán létrejött házasságok tényleges állományának felelnek meg. Egy adott évre vonatkozó ilyen állományi adatokból számított reprodukciós mérőszámok a férfi nupcialitás esetében 3—4%-kal, a női nupcialitás esetében pedig 5—6%-kal kisebbek, mint a nupciális paraméterekből számított együtthatók (l. 2. táblát). Ez utóbbi mérőszámok a reprodukció momentán mértékének felső határát, az előbbi együtthatók pedig az alsó határát adják meg.

Az előzőkben ismertetett reprodukciószámítások naptári évenkénti nupciális és termékenységi adatokon alapultak. Az ilyen természetű adatok azonban nem a legalkalmasabbak a reprodukció alapirányzatának, illetőleg viszonylag stabil sajátosságainak a meghatározására. E tekintetben a legfontosabb mozzanat a befejezett termékenységű családok átlagos nagysága, aminek megállapítására a *házassági kohorszok* módszere a legmegfelelőbb. A reprodukció alapirányzatának a kohorszelemzés segítségével való meghatározásánál bizonyos nehézséget jelent, hogy a befejezett termékenységű családnagyság csak olyan kohorszok esetében ismeretes pontosan, amelyek több mint 20 évvel korábban kötött házasságokból származnak. Ezek családnagysága tehát nem az adott időszak termékenységi színvonalát jellemzi. Viszont a megfigyelési év szempontjából legjellemzőbb kohorszok végső családnagysága még nem észlelhető, hanem csak becsülhető. E tekintetben legmegfelelőbb a 10 évvel korábban házasultak kohorszának kumulatív nettó termékenységét becslési alapnak választani (5).

Az előzőkre való tekintettel az 1956—60 időszak minden egyes évére nézve megállapítottuk a 10 évvel korábban első ízben házasulók kohorszának kumulatív nettó termékenységét (3. tábla). A 10 éves házassági tartamnak megfelelő családnagyság irányzata csökkenő jellegű, az utolsó években azonban a csökkenés bizonyos meglassulása mutatkozik. A kohorsz-családnagyság tendenciájára nézve további tájékoztatást kapunk, ha a 8 évvel korábban induló házassági kohorszok családnagyságát is megállapítjuk. Ily módon a megfigyelési évhez még közelebb eső évek termékenységi adatainak alakulása domborodik ki, viszont a végső családnagyság becslése ezek alapján bizonytalanabb. Mint a 3. tábla szemlélteti, a 8 éves kohorszok családnagysága az utolsó évben csökkenés helyett már emelkedést jelez. Végül az 5 évnél korábban házasultak kohorszainak megfelelő családnagyság is bizonyos támpontot nyújt az alapirányzat megítélésére. Az erre vonatkozó adatok az 1955.

évtől kezdődően csökkenést mutatnak, azonban az utolsó években a csökkenés itt is érezhetően meglassul. Ha a házassági kohorszok adatait egybevetjük a születési kohorszokéval (6), úgy arra a megállapításra jutunk, hogy a 10 évnél rövidebb házassági tartamnak megfelelő családnagyság tekintetében a csökkenő tendencia számottevő lanyhulása, illetőleg a stabilizációba való átmenet bizonyos jelei mutatkoznak.

3. Házassági kohorszok kumulatív nettó termékenysége

A kohorszok házassági tartama	A házasságkötés éve									
	1947	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956
5 év (1951—1960)	1,2751	1,2634	1,2638	1,2867	1,3138	1,2051	1,2608	1,1708	1,1551	1,1516
8 év (1954—1960)	1,7045	1,7123	1,7113	1,6725	1,6348	1,5442	1,5528	.	.	.
10 év (1956—1960)	1,8917	1,8692	1,8385	1,7918	1,7455	.	.	.	.	.
Befejezett termékenységű családnagyság...	2,1799	2,1439	2,0832	2,0152	1,9526	.	.	.	.	.

A nettó reprodukciós együtthatónak a kohorszelemzés segítségével való kiszámítása céljából először megállapítjuk, hogy egy adott évben, pl. 1958-ban, a 10 évvel korábban, tehát 1949-ben házasultak kohorszában elért átlagos családnagyság és az 1958. évi adatokból számított, 10 éves házassági tartamnak megfelelő kumulatív termékenység között mekkora különbség mutatkozik. Feltehető, hogy a szóbanforgó kohorsz végső átlagos családnagysága legalább ennek a különbségnek megfelelő mértékkel lesz nagyobb az 1958. évi adatokból számított nettó házassági termékenységnél. A kohorszok így számított végső átlagos családnagyságát a 3. tábla utolsó sora tartalmazza. Ezen adatok alapján a nettó reprodukciós együtthatók a férfi és női nupcialitás alapulvételével meghatározhatók (4. tábla).

4. Házassági kohorszok és naptári évek termékenységi adatai alapján számított nettó reprodukciós együtthatók

Számítási alap			1956	1957	1958	1959	1960
10 éves tartamú kohorsz	férfi	nupcialitás	1,104	1,082	1,043	1,007	0,972
	női		1,064	1,008	0,977	0,950	0,917
	átlagos		1,094	1,064	1,026	0,985	0,958
5 éves tartamú kohorsz	átlagos		1,062	0,980	0,905	0,880	0,864
5 éves mozgó átlag	átlagos		1,069	0,983	0,920	.	.
Naptári évi adatok	átlagos		1,051	0,934	0,889	0,869	0,856

A reprodukció alapirányzatának jellemzésénél kívánatos, hogy a kétféle nupcialitásnak megfelelő együtthatókból egyetlen mérőszámot határozzunk meg. Ez voltaképpen egy átlagos nupcialitásra való áttérést jelent, amikor

Karmel (7) nyomán indokolt a férfiaknak a házasodás tekintetében fennálló relatív fölényét érvényesíteni. E fölény Magyarországon, mint a házassági adatok vizsgálata mutatja, abban nyilvánul meg, hogy a házasok hányadának alakulása a férfi nupcialitással áll szorosabb kapcsolatban. Ennek figyelembevételére a legegyszerűbb eljárás, hogy a reprodukciós együtthatók átlagolásánál a férfi nupcialitás esetében nagyobb mérlegelési súlyt (75%) alkalmazunk, mint a női nupcialitásnál (25%).

A fenti módon a 10 éves kohorszok adatai alapján meghatározott átlagos mérőszám a reprodukció trendértékének esetleg csak felső határa gyanánt minősítendő, amennyiben az ilyen kohorszok családnagyságát nem tekintjük az adott év szempontjából teljesen jellemzőnek. Viszont az 5 éves kohorszoknak megfelelő termékenységből számított együttható már a trendnél kisebb értéket ad. Ez tehát a trendérték alsó határát jelenti. Ez a határérték egyébként, mint a 4. tábla szemlélteti, a naptári évi adatok 5 éves mozgó átlagai segítségével közelítőleg szintén meghatározható. Mint látható, a reprodukció alapirányzatának megfelelő mérőszámok, amelyek a reprodukciómérés eredeti célkitűzését: a hosszú időtartamra vonatkozó trend meghatározását realizálják, lényegesen eltérnek a naptári évi adatokból számított reprodukciós együtthatók értékeitől. Ez mutatja, hogy egyetlen év adataiból számított mérőszám nem alkalmas a reprodukció mértékének helyes jellemzésére.

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a nupcialitás paraméterein alapuló reprodukciómérés központi mozzanata a befejezett termékenységű átlagos családnagyság. Nyilvánvaló, hogy a családnagyság szoros korrelációban áll a társadalmi-gazdasági tényezőkkel. E korreláció lemérése, és így a reprodukciószámítás továbbfejlesztése tekintetében igen fontos szolgálatot tehet a *Henry*-féle családnövekedési valószínűségek meghatározása, aminek segítségével betekintést kapunk a családalakítás egyes fázisait szabályozó törvényszerűségekbe. Ugyanakkor természetesen figyelembe veendők a családtervezés, illetőleg születésszabályozás tárgyában végzett vizsgálatok eredményei is. Ilymódon a reprodukció irányzatának meghatározásával kapcsolatos bizonytalanságot mind szűkebb határok közé lehet szorítani. Végül e határok között a demográfiai tényezők szociológiai vonatkozásainak mérlegelése alapján a reprodukció legvalószínűbb mértéke egyetlen mérőszámmal is jellemezhetővé válik.

IRODALOM

1. *Quensel, C. E.:* Population Movements in Sweden in Recent Years, *Population Studies*, Vol. I. No. 1. (1947)
2. *Hajnal, J.:* Births, Marriages and Reproductivity, England, and Wales, 1893—1947. Papers of the Royal Commission on Population, London, 1950
3. *Bourgeois—Pichat, J.:* Mesure de la fécondité des populations, Paris, 1950
4. *Henry, L.:* Fécondité des mariages, Paris, 1953
5. Recent Trends in Fertility in Industrialized Countries, United Nations, New York, 1958. 4. sz.
6. *Acsádi György:* A termékenység néhány tényezője, *Demográfia*, 1961. 4. sz.
7. *Karmel, P. H.:* The Relations between Male and Female Nuptiality in a Stable Population, *Population Studies*, Vol I. No 4. (1947)

ИЗМЕРЕНИЕ РЕПРОДУКЦИИ И ВЕЛИЧИНА СЕМЬИ

Резюме

В исследовании дается очерк новейших методов, применяемых для измерения репродукции населения Венгрии и в связи с этим анализируются и оцениваются их особенности. Для измерения репродукции населения Венгрии самым пригодным является использование специфических показателей фертильности по продолжительности. С их помощью можно определить среднюю нетто фертильность браков (таблица 1), далее нетто коэффициенты репродукции соответствующие брачности мужчин и женщин таблица 2), которые дают верхнюю границу моментальной величины репродукции. Стандартизация этих коэффициентов свидетельствует о влиянии преобразования брачности на репродукцию. Нижняя граница моментальной величины репродукции получается на основе коэффициентов, исчисленных с учетом последних частей лиц живущих в браке.

Коэффициенты, исчисленные на основе данных единственного календарного года не характеризуют главной тенденции репродукции, определение которой является важнейшей первоначальной целью измерения репродукции. С этой целью необходимо определить величину семей брачных кохортов с оконченной плодовитостью. Относительно ее тенденции мы получаем информацию на основе кумулятивной плодовитости брачных кохортов, начавшихся 10, 8 и 5 лет раньше отчетного года (таблица 3). По этим данным наблюдаются значительный упадок или некоторые признаки перехода к стабилизации показывающейся здесь тенденции к понижению. На основе плодовитости кохортов, соответствующих 10-летней продолжительности брака определяется величина тренда (таблица 4). Для характеристики тренда целесообразно определить единственный показатель репродукции населения путем исчисления среднего из двух коэффициентов репродукции с учетом большей брачности мужчин. Собственно говоря это является верхней границей величины тренда репродукции. Нижняя граница получается с помощью плодовидости 5-летних кохортов или на основе 5 -летних скользящих среднн моментальных данных репродукции.

Исследования показывают что центральным понятием измерения репродукции, принимающей во внимание брачность, является величина семьи с оконченной плодовитостью, Его корреляция с социологическими факторами делает возможным стеснение границ неуверенности возникающей в связи с измерением репродукции, правильнее определение одного наиболее вероятного показателя.

MEASUREMENT OF REPRODUCTION AND THE SIZE OF FAMILY

Summary

The paper gives the broad outlines of recent methods applied to measure the reproduction of Hungary's population and contains an analysis and evaluation of their characteristics. For measuring the reproduction of Hungary's population the application of ,,duration-specific'' fertility rates seems to be the most suitable. By the aid of the latter the average net fertility of marriages (Table 1) as well as the net reproduction rates corresponding to the nuptiality of males and females (Table 2), representing the upper limit of the current value of reproduction can be computed. The standardisation of these rates shows the impact on reproduction of the changes in nuptiality. The lower limit of the current value of reproduction is supplied by the rates calculated taking into account the ultimate quotients of married persons.

The basic trend of reproduction, whose determination is the most important and primary aim of measuring reproduction, cannot be characterised by rates computed

on basis of the data of a single calendar year. For this purpose the family size of marriage cohorts with completed fertility should be determined. About the latter's trend information can be obtained with the aid of the cumulative fertility data (Table 3) of marriage cohorts having started 10, 8 and 5 years before the years under review. The data show considerable relaxation of the downward trend and reveal some signs of transition toward stabilization. By the aid of the fertility data of cohorts with 10 years duration of marriage the trend values of reproduction can be computed (Table 4). For the characterization of the trend it is expedient to determine a single index by averaging the two reproduction rates, taking into account the superiority in nuptiality of males. As a matter of fact, this is the upper limit of the trend value. The lower limit is obtained by means of the fertility data of cohorts of five years duration or by the aid of five years moving averages of the current reproduction data.

The investigations show that the central notion of reproduction measurement taking account of nuptiality is the average size of the family with completed fertility. Its correlation with the sociological factors makes it possible to narrow down the limits of uncertainty arising in connection with the measurement of reproduction, respectively to compute a most probable index.

A TERMÉKENYSÉG ELŐREBECSLÉSE A KOHORSZOK GYERMEKSZÁMA ALAPJÁN

DR. ACSÁDI GYÖRGY

A demográfiai előrelátás leginkább problematikus területe a majdan világra jövő újszülöttek számának meghatározása. Amennyire reálisan előrelátható ugyanis az, hogy a ma élők közül egy későbbi időpontban menynyien fognak tovább élni, annyira bizonytalan az ezután megszületők számának a becslése.

A termékenység előrebecslésére ma még nem állanak rendelkezésre olyan jól bevált módszerek, mint a halandóság területén. A halandóság törvényszerűségei ugyanis viszonylag egyszerű és a gyakorlatban könnyen alkalmazható modellekkel jól kifejezhetők, a termékenység biológiai lehetőségein belül viszont a társadalmi és gazdasági tényezők olyan sokrétűen és intenzíven hatnak, hogy emiatt a termékenység sajátosságainak az előrelátás céljaira történő, a gyakorlati követelményeknek is megfelelő modellbe foglalása nehézségekbe ütközik.

Ez a magyarázata annak, hogy a perspektivikus számítások gyakran egy semleges — rebus sic stantibus — termékenységi feltételt vesznek alapul, azaz a korspecifikus termékenység változatlanságából indulnak ki, mint például az 1948—49. évi magyar „2000-es" számítás vagy a lengyel 1955. évi prognózis. Ez a feltétel a termékenység labilis volta következtében rendkívül megtévesztő lehet, a lengyel számítás például *Rosset* szerint (1) néhány évvel elkészülése után már teljesen aktualitását vesztette. Nem sokkal növelik a számítások gyakorlati értékét a több feltételt is figyelembe vevő határszámítások sem, amelyek rendszerint egy „alacsony", egy „közepes" és egy „magas" termékenységi szintnek felelnek meg. A népességi prognózisok felhasználóinak ugyanis általában egy reálisan megalapozott népességszámra van szükségük, s mivel rendszerint nem demográfus szakemberek, nem lévén tisztában az alternatívák bekövetkezésének előfeltételeivel, azokat nem tudják megfelelően értékelni. A különböző alternatív feltételek kiválasztása egyébként a reprodukciós együtthatók, „standardizált" születési arányszámok, stb. alapján történik, mint például az ENSZ projekciói (2,3) vagy az újabb magyar előrebecslések esetében. A legtöbb realitása általában azoknak a számításoknak van, amelyek a komponens módszer keretében a különböző népességcsoportok termékenységi differenciáit is figyelembe veszik. A népességcsoportokig részletezett komponens módszernek azonban számolnia kell a csoportok perspektivikus arányválto-

zásaival, de még ebben az esetben sem vezet megbízható eredményekhez, ha nem számol a csoportok termékenységének tendenciájával.

A demográfiai prognózisokban a születések várható reális száma megbecsülésének alapfeltétele a termékenység tendenciáinak ismerete. A termékenység tendenciáit azonban sem a korspecifikus termékenység, sem a reprodukciós együtthatók, sem más ezekre épülő módszerek alapján nem lehet megbízhatóan extrapolálni. Ha például megvizsgáljuk a magyar adatokat, azt találjuk, hogy egy-egy kiragadott év korszerinti élveszületéseinek száma rendkívüli módon ingadozik, s a korcsoportok mérőszámainak időbeli alakulása ellentmondó tendenciákat rajzol ki.

1. Termékenységi és reprodukciós arányszámok

Év	Az 1000 nőre jutó élveszületések száma az alábbi korcsoportokban						Bruttó	Nettó
	15—19	20—24	25—29	30—39	40—49	15—49 összesen	reprodukciós együttható	
1921	41	202	212	127	25	117	1,83	1,13
1930—1931	41	159	152	94	16	88	1,39	1,01
1940—1941	41	145	135	77	12	71	1,19	0,97
1948—1949	47	163	138	68	11	76	1,24	1,07
1952	48	165	135	65	9	74	1,20	1,08
1954	52	195	165	87	10	88	1,43	1,31
1956	55	185	138	68	7	76	1,26	1,16
1958	55	170	110	46	4	64	1,05	0,97
1960	53	159	105	39	4	59	0,98	0,91

A termékenység perspektivikusan is érvényesülő tendenciái ezekben az adatsorokban egyéb tényezőktől eltakartan jelentkeznek, s ezért a fenti adatok közvetlen felhasználása a prognóziskészítés feltételeinek meghatározásához csak szükségmegoldás lehet. Az 1921-es év kiemelkedően magas értékeire például a világháborút követő — átmenetileg jelentkező — ellenhatás jellemző, ugyanez a hatás érződik bizonyos fokig az 1948—1949. évi adatokon is. Az 1930—1931. évi adatok értékét a nagy gazdasági válság nyomta le, az 1954. évi értékek viszont jelentős részben az akkori abortuszellenes gyakorlat következtében ugrottak szokatlanul magasra. Ha el is tekintünk azonban az extrapoláció céljából felhasználható adatok esetleges voltától és hiányosságaitól (például attól, hogy a reprodukciós együtthatók nincsenek tekintettel a férfi reprodukcióra, a termékenységi arányszámok pedig még a házasok arányának változásától sem függetlenek), akkor is fennáll ezeknek az adatsoroknak egy olyan sajátossága, ami miatt extrapolációra csak kevéssé alkalmasak.

Ez a sajátosság a termékenységnek a halandóságétól teljesen eltérő természetéből adódik. Amíg a halálozás valószínűsége megfelelő időtartam után bizonyossággá válik, addig a termékenységi lehetőségek betöltését a társadalmi-gazdasági tényezők igen erősen korlátozhatják, sőt egyes esetek ben — elvileg akár tömegesen — fiziológiai elváltozások közbejötte nélkül is — 0-ra redukálhatják. A termékenység és az életkor összefüggése tehát a propagatív korszak folyamán nem olyan szoros, mint a halandóság esetében, s az életkor biológiai tartalma mellett hangsúlyozottabban jelentkezik az

ahhoz fűződő társadalmi tartalom. A születés valószínűsége például az életkor mellett szorosan összefügg a házasságtartammal, a meglevő gyermekek számával, az előző szülés óta eltelt idővel stb.

Egy adott korcsoport termékenységének tendenciája tehát nem annyira a megelőző naptári évek hasonló adataiból olvasható ki, hanem inkább az adott korcsoport fiatalabb korában elért termékenysége alapján vázolható. Az előbb tárgyalt táblázatban például a 25—29 éves korúak termékenysége az utóbbi években — az 1954. évi kiugrástól eltekintve is — a korábbi évek szintjéhez képest csökkenő tendenciát mutat. Az 1960-ban 25—29 évesek termékenysége azonban 5 évvel korábban — amikor 20—24 évesek voltak — kiemelkedően magas értékű volt, s így a csökkenést inkább egy adott korosztálynál jelentkező visszahatásnak kell tekinteni, mint egy adott életkorra jellemző tendenciának. Semmi sem indokolja ugyanis, hogy a most 20—24 éves korú nők termékenysége, amely az 1930-as évek elején tapasztalt színvonalnak felel meg, 25—29 éves korukban alacsonyabb legyen, mint a mostaniaké, akik 20—24 éves korukban sokkal több gyermeket szültek, mint a maiak.

Az elmondottak miatt a termékenység előrebecslésénél a naptári évek adatai helyett helyesebb a születési évjáratok kumulált adatait venni figyelembe. A termékenységet ebben az esetben természetesen nem a születések száma (pontosabban a szülő nők hányada), hanem a nők gyermekszáma jellemzi. Az átlagos gyermekszám évi növekedése egyébként a naptári év termékenységi arányszámának felel meg, s a megfelelő női létszámok segítségével születésszámra könnyen átszámítható.

A születési vagy házassági évjáratok, kohorszok kumulatív gyermekszáma a kohorsz termékenységének történetét összegezi. Amíg a születések elhalasztása vagy előrehozása egy-egy naptári év adatában a termékenység csökkenéseként vagy növekedéseként jelentkezik, addig ezek az eltolódások a kohorsz adatokban — végső kifutásukat, a kohorsz befejezett termékenységét tekintve — kiegyenlítődnek. A befejezett termékenység vizsgálatára tehát a kohorszmutatók — mint ezt a Royal Commission és mások vizsgálatai is bizonyítják (4—7) —, sokkal alkalmasabbak, mint az egyes naptári évek adataiból számított szintetikus mutatók.

A kohorsz elemzés eszméje Magyarországon nem új gondolat, hiszen a generációs halandósági táblák készítésének éppen *Kőrösi* volt az egyik nemzetközileg jól ismert sürgetője, sőt a századforduló körüli hivatalos népmozgalmi statisztikai kiadványokban (8) a születések alakulásának kohorsz alapon történő magyarázatára is találunk kísérleteket. A magyar népmozgalmi statiszika azonban csak 1946-tól vezette be az évjáratos születési feldolgozásokat, s így ha a korábbi adatok visszamenőleg meg is becsülhetők, a születési kohorszok termékenységének közvetlen elemzésére ezidőtől nyílt lehetőség. A termékenység előrebecslése szempontjából azonban nincs is szükség sokkal régebbi időre visszamenő adatokra, mivel az 1946 előtt már termékeny kohorszok ma mind idősebb propagatív korúak, akiknek a perspektivikus születésszámhoz történő hozzájárulása már nem számottevő.

A magyar születési évjáratok gyermekszámának az 1947—1960. évek közötti alakulását korábban annak igazolására hoztam fel (9), hogy az 1960. évi alacsony értékű termékenységi arányszámok és reprodukciós együtthatók nem alkalmasak a termékenység tendenciáinak meghatározására, hiszen

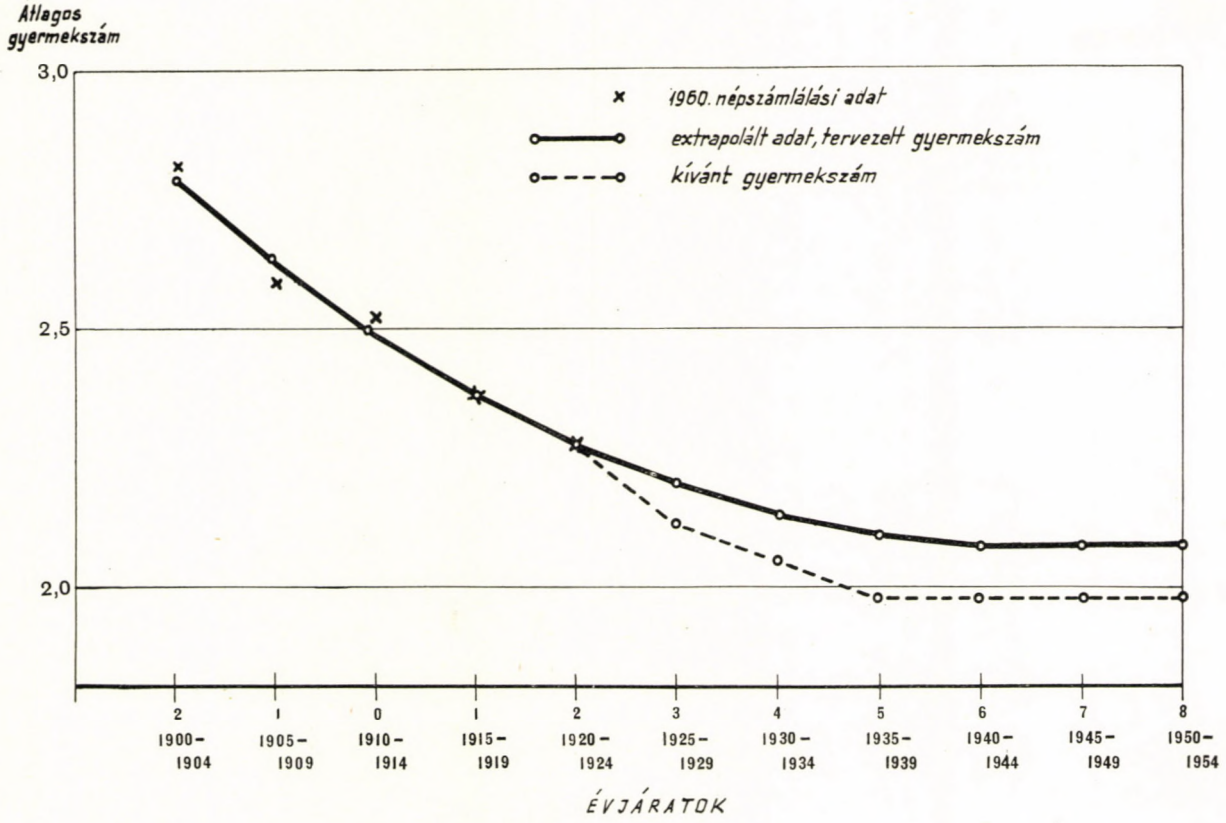

I. A kohorszok befejezett termékenységének becslése

az alacsony értékek mögött az húzódott meg, hogy a propagatív korú kohorszoknak az 1960-ig megszült gyermekszáma hasonló vagy még magasabb is volt, mint az 5 vagy 10 évvel idősebb kohorszoké ugyanabban az életkorban. Ugyanezek a kohorsz adatok a termékenység előrebecsléséhez is felhasználhatók. Az adatok az egyes ötéves korcsoportok összesen született gyermekeinek száma (az 1960. évi népszámlálás 1%-os képviseleti mintájából), a női népesség 1960. I. 1.-i száma (a népszámlálás teljeskörű adata) és a népmozgalmi statisztika által az összes születések évjáratonként kimutatott számai alapján lettek kiszámítva. (Mivel az adatok a népszámlálási mintavétel véletlen hibája következtében, a népmozgalmi adatokkal történt részleges korrigálás ellenére is tartalmaznak bizonyos meghatározott mértéket meg nem haladó torzítást, ezért a termékenység tendenciájának és perspektivikus alakulásának meghatározásánál használt közelítés szempontjából az időközben meghalt vagy elvándorolt nők gyermekszámával kapcsolatos — egyébként ellenőrzött mértékű — kisebb hiba tisztítása is elhanyagolható volt. Az alábbiakban közölt adatok ezért előzetes jellegűek.)

2. A születési kohorszok átlagos gyermekszámának alakulása, egyes 1946—1962 közötti években

A kohorsz		Az összes született gyermek átlagos száma az adott év elején						
születési évjáratai	életkora 1960. I. 1.-én	1947	1950	1952	1954	1956	1960	1962
1900—04	55—59	2,78	2,80	2,80	2,80	2,80	2,80	2,80
1905—09	50—54	2,45	2,55	2,58	2,59	2,59	2,59	2,59
1910—14	45—49	2,09	2,31	2,40	2,46	2,50	2,52	2,52
1915—19	40—44	1,51	1,84	2,00	2,14	2,26	2,34	2,35
1920—24	35—39	0,78	1,27	1,53	1,76	1,98	2,17	2,21
1925—29	30—34	0,05	0,49	0,84	1,18	1,51	1,86	1,95
1930—34	25—29	0,00	0,07	0,24	0,53	0,93	1,52	1,70
1935—39	20—24	—	0,00	0,00	0,03	0,14	0,71	1,02
1940—44	15—19	—	—	—	—	0,00	0,07	0,23

Az évenként részletezett adatokat a II. ábra tartalmazza. A kumulatív adatok logisztikus jellegű görbéket írnak le, amelyeknek alakja és felső határértékei különbözőek. Az alakváltozások a kohorsz termékenységi történetét tükrözik, a felső határértékek változása pedig az egyes kohorszok befejezett termékenységének csökkenéséről tanúskodik.

A görbék azonos alakulása esetében az ábrán a vízszintes tengellyel párhuzamosan mérve a megfelelő pontok között 5 vagy annak többszörösét kitevő évnyi távolságnak kellene lennie. A görbék megfelelő pontjai azonban különböző távolságra fekszenek. Így például nagyon jellegzetes az 1930—34-es és 1925—29-es születési kohorszok gyermekszámának az 1955—1956. évekig történt gyors felfutása, amely részben a házassági mozgalom megélénkülésének, részben a háborút követő fokozott „szülési kedvnek", majd az 1953—1955. évi „születési hullámnak" volt következménye. Ezek a hatások bizonyos fokig még az 1915—1924. évek között született két ötéves kohorszon is érezhetők, mert például ahhoz, hogy az 1,5 gyermekszámtól a 2,0 gyermekszámig elérjenek, ezekben az években mindkét kohorsznak csak 5 évre volt szüksége, míg 1955 után ugyanezt a növekedést az 1925—29-es kohorsz

6 év alatt sem érte el, az 1930—34-es kohorsz pedig valószínűleg 7 év alatt sem fogja elérni.

Az egyes kohorszok termékenységének alakulása az említetteken kívül is még számos lényeges eltérést mutat, ami miatt az adatokból közvetlenül analitikus extrapolációt alkalmazni nem tanácsos. A befejezett termékenység ugyanis — ami e görbék felső határértéke — viszonylag stabil érték, a görbék indulása viszont különböző meredekségű, ami a teoretikusan számításba jövő exponenciális függvénytípus, a logisztikus görbe alkalmazása esetében igen eltérő felső határértékeket, s így minden realitás nélküli extrapolált értékeket eredményezhet. Valóban egyes kohorszok adataira próbaképpen meghatározott *Pearl—Reed* típusú logisztikus görbék abban az esetben, ha a szükséges három érték a tényleges adatokból lett kiválasztva, a befejezett termékenységre irreális értékeket jeleztek, ha viszont az egyik kiválasztott érték a feltételezett befejezett termékenység volt, akkor a görbe — a kiválasztott értékek kivételével — jelentősen eltért a tényleges adatoktól s így nyilvánvalóan a reálisan extrapolálható értékektől is. A számításokban ezért nem az analitikus, hanem a grafikus extrapoláció adatait használtuk fel.

A kohorszok átlagos gyermekszáma trendvonalainak meghosszabbítása, tehát a prognóziskészítés érdekében a fenti meggondolások alapján elsősorban a kohorszok befejezett termékenységét szükséges megbecsülni. Erre a magyar adatgyűjtések alapján két lehetőség nyílt. Az egyik a kohorszok ezután befejeződő termékenységének az eddig befejezett termékenység csökkenése alapján történő analitikus becslése, a másik a családtervezési vizsgálatok hasonló jellegű adatainak felhasználása.

A rendelkezésre álló adatok kétféle típusúak: a népszámlálás 1%-os mintavételéből számított adatok és az 1958—1960. évi termékenységi, családtervezési és születésszabályozási vizsgálat (ún. TCS-vizsgálat) adatai.

3. A kohorszok termékenységére vonatkozó adatok

Születési évjáratok (csak a népszámlálási adatokhoz)	Korcsoport (a T. C. S.-vizsgálatra is vonatkozik)	Az összesen született gyermekek átlagos száma 1960. I. 1-én		A T.C.S vizsgálat szerint a		
		összes nők	házas nők	házas nők összesen született	házas nők kívánt	a családtervező nők tervezett
				gyermekeinek átlagos száma		
1900—04	55—59	2,80	3,06	.	.	.
1905—09	50—54	2,59	2,78	.	.	.
1910—14	45—49	2,52	2,74	2,86	2,98	2,7
1915—19	40—44	2,34	2,56	3,29	3,19	2,6
1920—24	35—39	2,17	2,34	3,14	3,11	2,4
1925—29	30—34	1,86	2,04	2,58	2,76	2,4
1930—34	25—29	1,52	1,61	1,91	2,35	2,2
1935—39	20—24	0,71	0,97	1,22	2,04	2,2
1940—44	15—19	0,07	0,45	0,85	2,05	2,2

A házas nők kétféle forrásból származó adatai bizonyos eltérést mutatnak. A T. C. S. keretében vizsgált házas nők gyermekszáma azért magasabb a népszámláláskor megállapított gyermekszámnál, mert a T. C. S. mintába a kikérdezés alkalmától függően az arányosnál több szülő nő került be. Így

természetesen a 25 évesnél idősebb női kohorszok kívánt gyermekszáma magasabb, mint általában a hasonló korú házas nőké, a 25 évesnél fiatalabbaknak a felvétel időpontjában kívánt gyermekszáma azonban, akiknek kívánságát a meglevő gyermekek száma még alig befolyásolja, reálisabbnak tűnik. (A T. C. S. felvétel időpontjában kívánatosnak tartott gyermekszámba a már meglevő gyermekszám beleértendő.) A házasságkötéskor tervezett gyermekek száma, amely nem függ az időközben megszülető gyermekek számától, a befejezett termékenységhez közeljáró három idősebb korcsoportban meglepően közel áll a házas nők népszámláláskor megállapított gyermekszámához.

A felsorolt adatok közül a befejezett termékenység becsléséhez az 1900—1924 között született kohorszok befejezett termékenysége szolgáltatta az alapot (a két utolsó kohorsz összesen született gyermekeinek számát grafikus extrapoláció alapján 2,34-ről 2,37-re és 2,17-ről 2,27-re emelve). Feltételezve, hogy az egymást követő kohorszok termékenysége csökkenésének üteme egyre kisebb, s hogy — amint a TCS vizsgálat adataiból következtethető —, egy bizonyos szint alá nem fog süllyedni, ezért az 1925 után született évjáratok befejezett termékenységeként az alapul vett értéksorban jelentkező tendenciát kifejező :

$$y = 0{,}01x^2 - 0{,}13x + 2{,}49$$

egyenlettel meghatározott másodfokú görbe extrapolált értékeit használtam fel (lásd. I. ábra). Az így kapott értékek a 30—34 évesek kivételével jól megegyeznek a T. C. S. vizsgálat tervezett gyermekszámából adódó értékekkel. (A T. C. S. vizsgálat 2,2-es tervezett gyermekszáma ugyanis élve maradó gyermekekre és házas nőkre vonatkozik. Növelve ezt a számot 4—5%-nyi halvaszületettel és csecsemőhalandósággal, viszont csökkentve a házas és az összes nők befejezett termékenysége közötti mintegy 8%-nyi különbséggel, az eredmény 2,1.) A 30—34 éves nők 2,4-nyi tervezett gyermekszáma a T. C. S. minta torzításának lehet a következménye (a T. C. S. adatok egyébként csak egy tizedesjegyre kerekítettek.) Az adatsorba nyilvánvalóan 2,3-as érték kívánkozik, ami az összes nők összesen született gyermekszáma szempontjából kb. 2,2-es értéknek felel meg. Mivel az 1925—29-es kohorsz trendvonalát tekintve alig van annak valószínűsége, hogy befejezett termékenysége 2,3-ig emelkedjék, ezért a 2,2-es extrapolált érték elfogadhatóbbnak látszik. Az 1945 után született kohorszokra, akik csak ezután lépnek a produktív korba, a legfiatalabbak extrapolált értékét alkalmaztam.

A T. C. S. vizsgálat időpontjában kívánt, tehát a már meglevő gyermekekkel kapcsolatban szerzett tapasztalatokra alapított gyermekszám a legfiatalabbak esetében a tervezettnél mintegy másfél tizeddel alacsonyabb. Függetlenül attól, hogy a kívánt gyermekszámot — ugyanúgy, mint a tervezett gyermekszámot is — a nők jelentős hányada túllépi, a számítások második variánsaként a szükséges korrekciókkal ezt a lehetőséget is figyelembe vettem. (Ennek a nagyon pesszimisztikus változatnak inkább határszámítás jellege van, még akkor is, ha számolni lehet a születésszabályozási eljárások hatásfokának várható fejlődésével.)

A fenti becsült határértékek felhasználásával a kohorsz gyermekszámokat 10 évre vetítettem előre. A határértékek egy része így közvetlenül nem szerepel az extrapolált adatok között, a kivetítés tehát inkább a kohor-

4. A befejezett termékenység becsült adatai

A kohorsz		Az összesen született gyermekek átlagos száma	
születési évjáratai	korcsoportja 1960. I. 1-én	analitikus kivetítés és a tervezett gyermekszám alapján	a kívánt gyermekszám alapján
1915—19	40—44	—	2,37 —
1920—24	35—39	—	2,27 —
1925—29	30—34	2,20	2,12
1930—34	25—29	2,14	2,09
1935—39	20—24	2,10	1,98
1940—44	15—19	2,08	1,98
1945—49	10—14	2,08	1,98

szok eddig elért, tapasztalati gyermekszámán alapszik, mint a befejezett termékenység feltételezett értékein. Tíz évnél hosszabb időtávlat áthidalása már a számítások realitását veszélyezteti, mert a propagatív korba belépő újabb kohorszok — még ismeretlen kiindulású és felfutású görbéikkel, hiteltérdemlő támpontok hiányában szinte meg sem becsülhető határértékeikkel — idővel egyre nagyobb súlyt kapnak a termékenységben, s így annak előreszámítása egyre inkább illuzórikus. Megjegyzendő még, hogy a kohorsz gyermekszám a termékenység előrejelzésére nemcsak azért alkalmas, mert abban a termékenység fontosabb paraméterei — mint a kohorsz házasodási rendje, a házasságtartam, a szülések közötti időköz, stb. — kifejezésre jutnak, hanem azért is, mert összegezi a termékenységre ható esetleges tényezők hatását, és azokat a későbbi következmények szempontjából is értékelhetővé teszi.

A kohorszok gyermekszámának a befejezett termékenységre vonatkozó becslések alapján végzett grafikus extrapolációját a II. ábra tartalmazza. Az ábrán a tényszámokat folytonos, az extrapolált értékek két variánsát szaggatott vonal jelzi. Az extrapolált görbékből meghatározható az átlagos gyermekszámok évi növekedése, s ebből a továbbélő női népesség száma segítségével a születések évenkénti száma. A születések száma a két ötéves periódusban a két változat szerint :

5. A születések előrebecsült száma

Változat	Összesen		Évi átlag	
	1962—1966	1967—1971	1962—1966	1967—1971
1. változat : ...	794 000	854 000	150 000	171 000
2. változat : ...	728 000	779 000	146 000	156 000

A továbbiakban — eltekintve a 2. változat számaitól — vizsgáljuk neg, hogy az extrapolációhoz használt feltétel-együttes — amely voltaképp a jelenleg érvényesülő tendenciák folytatódásának feltételezése —, milyen termékenységi és szaporodási perspektívákat jelent. A fenti születésszámok a Központi Statisztikai Hivatal 1961—1981-es prognózisában (10, 11) leírt továbbélési valószínűségekkel számított népességszámokhoz viszonyítva az alábbi nyers születési arányszámokat adják (összehasonlítva a korábbi évek tényleges élveszületési arányszámaival) :

Évek	‰	Évek	‰
1946—1950	20,4	1959	15,2
1951—1955	21,2	1960	14,7
1956	19,5	1961	14,0
1957	17,0	1962—1966	15,6
1958	16,0	1967—1971	16,3

A jelenlegi — azaz a naptári évek termékenységi mutatói szerint alacsony reprodukcióra valló — termékenységi tendenciák változatlan érvényesülése esetében, azzal számolhatunk tehát, hogy a nyers születési arányszámok csökkenése a közeljövőben megáll, sőt a következő decenniumban minden népességpolitikai beavatkozás nélkül is a születési arányszám kisebb növekedése várható.

A születési arányszámok alakulásának ilyen perspektívája még a népesség öregedési folyamatának folytatódása mellett sem meglepő. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a kor szerinti születési arányszámok s ezzel együtt a reprodukciós együtthatók értékének 1955-től kezdődő csökkenését az okozta, hogy a szülések zömét adó kohorszok gyermekszáma addig igen magasra futott fel. A magas gyermekszámot elért kohorszok azután már minden életkorban kisebb intenzitással szültek és fognak tovább is szülni, mint amilyen intenzitás abban az életkorban a korábbiak (az akkor még alacsonyabb gyermekszámot elért kohorszok születésgyakorisága) alapján várható lenne. Amint azonban a születések zömét egyre inkább a termékenységre ható rendkívüli eseményektől (háború utáni születési hullám és az 1953—1955 évi abortuszrendelkezések) csak kevéssé érintett 1935—39-es és az ezek hatásától teljesen mentes 1940 utáni születési kohorszok fogják adni, a kor-szerinti termékenység és ezzel együtt a reprodukció megzavart rendje helyre fog állni. (Jól mutatja ezt a folyamatot a II. sz. ábra.)

Milyen ez a perspektíva a kor szerinti születési arányszámok és a reprodukciós együtthatók tekintetében? Néhány korábbi év adatait a durván kerekített, extrapolált adatokkal összehasonlítva, azt látjuk, hogy 10 év múlva a kor szerinti termékenység az 1952. évihez állhat majd közel :

6. Tényleges és előrebecsült kor szerinti termékenység

Korcsoport	1000 megfelelő korú nőre jut születés			
	1940—1941	1952	1960	1970
15—19	41	48	53	60
20—24	145	165	159	170
25—29	135	135	105	120
30—34	96	85	53	60
35—39	57	43	25	20
40—49	12	9	4	5

Pontosabban : az életkor szerinti születési arányszámok egy olyan színvonal felé tartanak, amilyen 1952 után már korábban is kialakult volna, ha nem jönnek közbe az abortuszrendelkezések. A termékenység struktúrája jellegzetesen eltérő a két világháború között kialakult — az 1930-as évekre jellemző — struktúrától, s híven tükrözi a társadalmi-gazdasági változásokat.

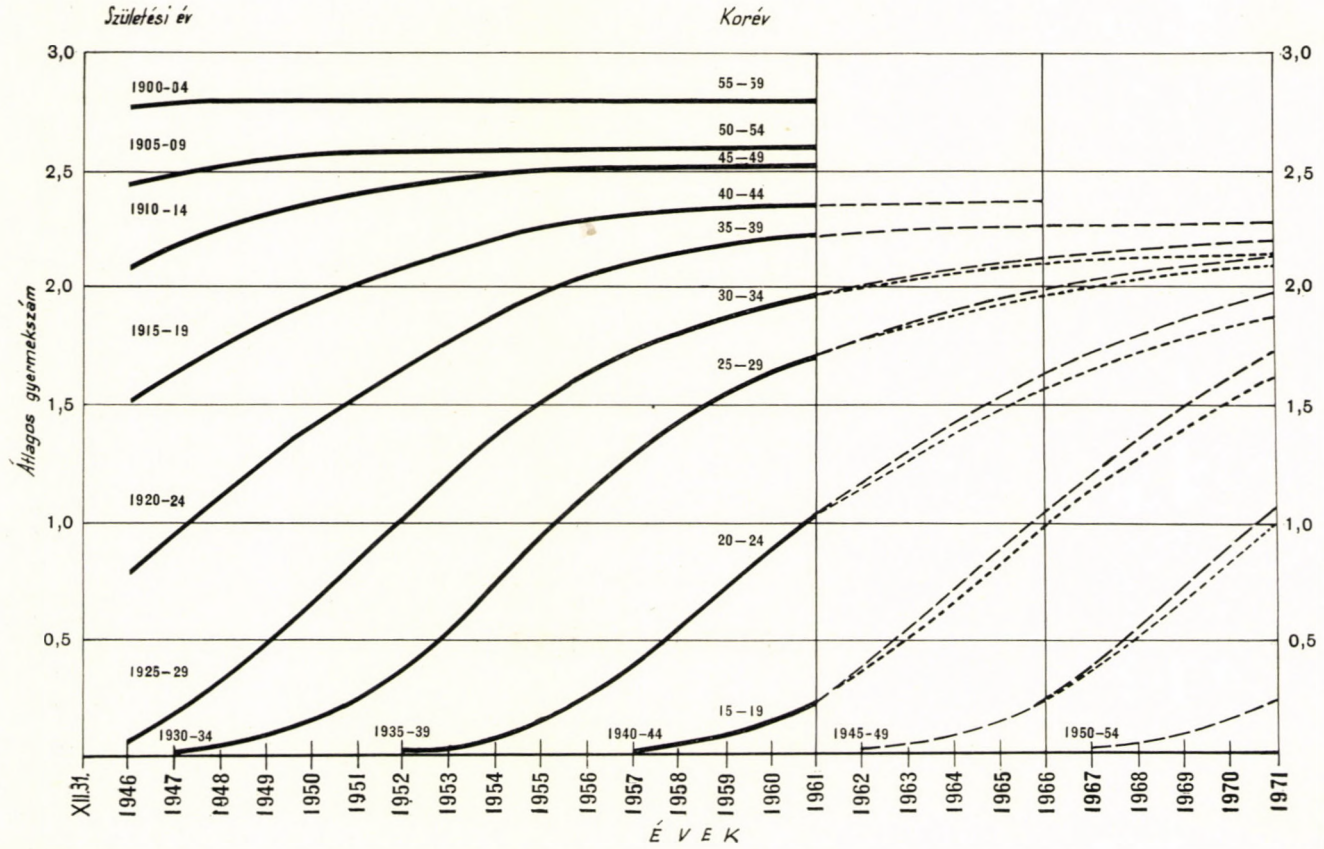

II. A kohorszok átlagos gyermekszámának alakulása és extrapolált adatai

Az 1970-re becsült — a fiatal propagatív korban magasabb, az idősebb propagatív korban alacsonyabb értékekkel meghatározott (az utolsó két csoport termékenysége egyébként még 1970-ben is az 1955-ig tartó gyors felfutás miatt alacsony !) — termékenység színvonalán mért netto reprodukció értéke meghaladja az 1-et. A fenti táblában közölt évek reprodukciós együtthatói a következők :

7. Tényleges és becsült reprodukciós együtthatók

Reprodukciós együttható	1940—1941	1952	1960	1970
Brutto :	1,19	1,20	0,98	1,06
Netto :	0,97	1,08	0,91	1,01

A termékenységnek a kohorsz-elemzés alapján várható perspektívái a népszaporodás szempontjából is kedvező képet mutatnak. A Központi Statisztikai Hivatal által készített előreszámítások (10,12, 13) időpontjai ugyan eltérnek a most tárgyalt extrapoláció időpontjaitól, az összehasonlítás közöttük mégis tanulságos :

8. A 0—4 éves korú népesség várható száma

A becslés típusa	0—4 évesek száma (1000 fő)	Időpont	0—4 évesek száma (1000 fő)	Időpont
KSH—„A" változat (alsó szint)	713	1965. I. 1.	728	1970. I. 1.
KSH—„B" változat (változó szint)	713	1965. I. 1.	762	1970. I. 1.
KSH—„C" változat (felső szint)	897	1965. I. 1.	910	1970. I. 1.
KSH—„D" változat (növekvő szint)	730	1965. XII. 31.	794	1970. XII. 31.
A kohorszok gyermekszámának extrapolálása	754	1966. XII. 31.	811	1971. XII. 31.

A KSH számítás „A" és „C" változatai az 1959. és 1956. évi korszerinti termékenységek felhasználásával határszámítás jellegűek voltak, s így az összehasonlítá snál nem jönnek tekintetbe. A „B" változat viszont, bár a kohorszok gyermekszámának konkrét elemzésére a számítás elvégzésekor nem volt idő, bizonyos fokig figyelembe vette az ebből adódó tendenciákat, s így ha alatta is marad az extrapolációból adódó számoknak, mégis közelebb áll hozzá, mint az „A" változat.

Figyelmet érdemlő következtetéseket enged levonni a „D" variáns és a kohorszváltozat adatainak egybevetése. A „D" variáns azzal a feltétellel készült, hogy a távlati tervidőszakban tervezett népesedéspolitikai hatású intézkedések az életkor szerinti termékenységet 20 év alatt fokozatosan az 1956. évi termékenységi szintig fogják emelni. A meglevő kohorszok gyermekszámainak extrapolálása és az időközben belépő kohorszok alacsonyra becsült befejezett termékenységének visszavetítése azonban azt mutatja, hogy a várható népességszám változatlan termékenységi tendenciák érvé-

nyesülése esetében is meg fogja haladni, vagy legalább is elérheti a termékenység emelkedésére számítva becsült népességszámot. Ennek alapján feltételezhető, hogy ha a tárgyalt időszakban olyan népességpolitikai hatású változások fognak történni, amelyek a termékenység tendenciájára pozitív irányban hatnak, akkor a gyermekek száma több lesz, mint a „D" változat szerinti tervezetben.

Befejezésül hangsúlyoznom kell, hogy a közölt adatok közelítő számítások és becslések eredményei, s a termékenység és a születésszám előrelátására szolgáló módszer illusztrálása mellett csupán körvonalait mutatják a vizsgált jelenségeknek.

IRODALOM

1. *Edward Rosset:* A demográfiai helyzet alakulásának távlatai Lengyelországban. *Demográfia*, 1961. 1. 7—32. p.
2. Methods for Population Projections by Sex and Age. United Nations. New York, 1956—1957.
3. Future Population Estimates by Sex and Age. United Nations. New York, 1954—1955.
4. Report of the Royal Commission on Population. London, 1949.
5. *Hajnal J.:* Births, Marriages and Reproductivity. England and Wales 1938—47. *Papers of the Royal Commission on Population.* Vol. II. London, 1950.
6. *Glass D. V.—Grebenik E.:* The Trend and Pattern of Fertility in Great Britain. A Report on the Family Census of 1946. *Papers of the Royal Commission on Population.* Vol. VI. London, 1954.
7. *Whelpton P. K.:* Cohort Fertility. Princeton, 1954.
8. *Magyar Statisztikai Közlemények*, A magyar szent korona országainak népmozgalma. Budapest.
9. *Acsádi György:* A termékenység néhány tényezője Magyarországon. *Demográfia*, 1961. 4. 407—420. p.
10. A népesség számának várható alakulása 1981. I. 1-ig. Perspektivikus demográfiai számítások nem és életkor szerint. „D" változat. Központi Statisztikai Hivatal Népesedési osztály.
11. *Acsádi György—Pallós Emil:* A halandóság előrebecslése népességi prognózisok készítéséhez. *Statisztikai Szemle*, 1961. 10. 984—1008. p.
12. A népesség számának várható alakulása 1980-ig. Perspektivikus demográfiai számítások nem és életkor szerint. Központi Statisztikai Hivatal Népesedési osztálya.
13. Magyarország népesedése, 1958, 1959. és 1960. évi kötetek. Központi Statisztikai Hivatal, *Időszaki Közlemények.* Budapest.

ПРОГНОЗ ПЛОДОВИТОСТИ НА ОСНОВЕ ЧИСЛА ДЕТЕЙ ПО КОГОРТАМ

Резюме

Осуществление возможностей в сфере плодовитости сильно ограничено общественно-экономическими факторами, в виду чего взаимосвязь плодовитости с возрастом в плодный период далеко не настолько тесна, как это имеет место в случае смертности. Помимо этого вероятность рождения связана и с переменным порядком брачности, продолжительностью брака, числом уже имеющихся детей, периодом, истекшим со времени предыдущих рядов и т. д. В результате всего этого определение численности будущих поколений является в методологическом отношении одной из наиболее проблематичных областей демографических прогнозов.

Составляющее прогноз лицо при использовании любого метода сможет получить реальный результат только в том случае, если он хорошо знает тенденции плодовитости. Между тем осуществляющиеся в перспективе тенденции плодовитости в данных о рождаемости календарных годов, синтетических показателях подвержены искажающему воздействию временных актуальных факторов. Так, например, в венгерских данных показатели плодовитости по возрасту или коэффициенты воспроизводства являются настолько неустойчивыми и противоречивыми, что произведение на их основании экстраполяции привело бы к ошибочным результатам.

В виду вышесказанного при перспективной оценке плодовитости является более правильным принять во внимание вместо показателей кален-

дарных дней формирование кумулированного числа детей когорт рождений. Среднее число детей, или, соответственно, плодовитость, характеризуемая вероятностью прироста числа детей, могут быть приняты в качестве легкой в обращении и поэтому удобной для составления прогнозов модели. Введение модели основывается на том, что возрастно-специфическая плодовитость данного календарного года имеет только слабую связь с возрастом, но в то же самое время в значительной мере зависит от предшествующей плодовитости данной возрастной группы, определенной общественно-экономическими факторами. В то время как отсрочка рождений или их перенесение на более ранний срок отражается в данных отдельных календарных годов как сокращение или рост плодовитости, в данных по когортам эти расхождения, — с точки зрения конечной плодовитости, — выравниваются. Числа детей по когортам, следовательно, являются пригодными для прогноза плодовитости не только потому, что они содержат в весьма простой форме параметры плодовитости, но также и потому, что они содержат эвентуальные воздействия, оказываемые отдельными факторами на плодовитость и обеспечивают возможность их оценки с точки зрения последующих результатов.

Динамика кумулированного числа детей у венгерских когорт рождений за период с 1946 по 1961 год показана на графике № 2. Из графика вытекает, что причиной наблюдающегося с 1955 года сокращения и нынешнего низкого уровня коэффициента плодовитости является то, что число детей у плодовитых ныне когорт, в результате имевшей место после войны «охоты к рождениям» и действовавшего в период с 1953 по 1955 год законодательства об абортах, показало значительное движение вверх.

Динамика среднего числа детей когорт образует кривую логистического характера. Начало и высшая предельная величина (завершенная плодовитость) кривых, однако, различны, в виду чего их вид тоже неодинаков. Их аналитическая экстраполяция посредством применения логистических кривых Перл-Рида не дает положительных результатов, в виду чего становится необходимой их графическая экстраполяция.

Экстраполяция на 10-летний срок исходила из тенденций в фактической динамике формирования числа детей по когортам, но из-за образования кривых более молодых возрастных групп пришлось произвести оценку также и высших предельных величин. Оценка последних была произведена при принятии во внимание аналитических экстраполяций снижения завершенной плодовитости когорт, родившихся между 1900 и 1924 годами, и данных о запланированном и желаемом числе детей в рамках планирования семьи (исследование T. C. S.) (см. график № I).

На основе данных экстраполяции среднегодовое ожидаемое число рождений между 1962 и 1966 годами составит 150 000, а между 1967 и 1971 годами 171 000, что соответствует 15,6‰ и 16,3‰ общему коэффициенту рождаемости. Таким образом при жизненном осуществлении нынешних тенденций плодовитости, — которые согласно показателям плодовитости календарных годов свидетельствуют о низком уровне воспроизводства, — можно рассчитывать на то, что сокращение коэффициентов рождаемости, — без всякого вмешательства со стороны демографической политики, — в ближайшем будущем прекратится и более того, когда большую часть рождений будут давать свободные от воздействия исключительных факторов когорты, можно будет ожидать наступления их небольшого роста.

В отношении плодовитости по возрасту на основании расчета можно ожидать, что произойдет образование такой структуры плодовитости, для которой в молодые плодовитые годы будет характерной более высокая, чем раньше, а в пожилые плодовитые годы более низкая частота рождений. Эта структура характерным образом отличается от структуры, сложившейся в период между двумя мировыми войнами, и соответствует происшедшим с тех пор общественным и экономическим преобразованиям. Величина измеренного на уровне предполагаемой для 1970 года плодовитости валового коэффициента воспроизводства составит 1,06, а чистого коэффициента воспроизводства 1,01.

На основе экстраполяции числа детей когорт в конце 1966 года численность детей в возрасте от 0 до 4 лет составит 754 тысячи, а в конце 1971 года — 811 тысяч. Эти цифры, — отвлекаясь от высших предельных расчетов, — превышают данные, фигурирующие в прогнозе Центрального Статистического Управления на конец 1981 года. Таким образом, если запланированные на будущее демографические мероприятия приведут к повышению плодовитости, придется рассчитывать на бóльшее количество детей, чем до сих пор.

Сообщенные данные являются результатами приблизительных расчетов и оценок, и служат только целям иллюстрации метода прогноза плодовитости и числа рождений.

FERTILITY FORCASTS ON BASIS OF COHORT NUMBERS OF CHILDREN

Summary

The realization of fecundity may be limited by socio-economic factors to a great extent. Thus during the propagative period the fertility is by far not so closely interrelated with age than mortality. Moreover, the probability of confinement is also interrelated with the changing nuptiality, duration of marriage, number of previously born children, birth intervals, and so on. Consequently the most problematic field of demographic projections is the determination of the number of generations to be born in the future.

Whatever method is applied, real result is to get only by properly recognizing the tendencies of fertility. The fertility tendencies prevailing with regard to long-range development, are however biased by those timley effects which temporarily exist in the birth data and synthetic indices of calendar years. Thus e. g. with Hungarian data the age-specific rates or the rates of reproduction are instable and contradictory to such an extent that on these bases but misleading projections can be made.

On account of the above by fertility forcasting it is more proper to take into account the trend of cumulative number of children of birth cohorts instead of indices of calendar years. The average number of children of cohorts, resp. the fertility which is characterised by the probability of the increase of children may be treated simply i. e. it may be considered as a practically well applicable model in making forcasts. The establishment of the model is based on the fact that the age-specific fertility of the calendar year in question is only in a lose connection with life age, depends however on the earlier fertility of the given age groups, which is determined by socio-economic factors.

Whereas the delay or advancement of births in the data of a calendar year each appears as a decrease or increase of fertility, these shifts regarding cohort data—in their ultimate results, in the completed fertility—are equalised. Thus cohort numbers of children fit for fertility forcasts not only because they include the parameters of fertility in a very simply form but by containing the accidental factors affecting fertility and making them possible to be evaluated also with regard tho later consequences.

Graph II. shows the trend of cumulative number of children of Hungarian birth cohorts. It is indicated from graph, that the decrease ot fertility rates since 1955 and their present low level is caused by the fact, that the number of children of a cohort with incomplete fertility at present owning to the increased "inclination for delivery'" after World War II, and later in 1953—55 the effect of abortion decree—ran up very abruptly.

The development of average cohort number of children shows a trend of logistic character. However the starting points and upper limit values (the completed fertility) of the curves are different and thus so are their shapes. Their analytical extrapolating by aid of logistic curves of type *Pearl-Reed* doesn't succeed, thus it seemed necessary to extrapolate them graphically.

The extrapolation to a time-interval of 10 years was based on the tendencies appearing in the actual development of cohort numbers of children but in order to plot the curves of younger generations also the upper limit values had been to estimate. This was done by analitical extrapolation of the decrease of completed fertility of cohorts born between 1900—1924 and by taking into account the planned and the desired numbers of children of family planning case study (T. C. S.—Study).

Based on extrapolated data the yearly average number of births to be expected will be between 1962—1966 150 thousand and between 1967—1971 171 thousand which is equal to a crude birth rate of 15,6 % and 16,3‰ resp. There is to calculate with the facts, that the fertility tendencies i. e. those indices computed on calendar years fertility and showing low fertility level—still prevail and the decrease of birth rates—without any means of population policy—will stop in the near future or even a slight increase is to be expected,when the majority of births will occur at cohorts untouched by extraordinary factors affecting fertility.

In respect of age-specific fertility—based on the calculation—it is presumed, that a fertility-structure will develop, which is to be characterised by higher birth number in the younger and by lower birth number in the older propagative age. This structure differs significantly from that which developed between the two wars and corresponds to the socio-economic changes having set in since then. The value of crude rate of reproduction amounts to 1,06, that of the net one to 1,01 computed on the estimated fertility level of 1970.

By extrapolating the cohort numbers of children at the end of 1966 the age-group of 0—4 years old will amount to 754 thousand and 811 thousand at the end of 1971. These numbers—irrespective to the upper limit value computations—exceed the data of the projections up to 1981 elaborated by the Central Statistical Office. When the measurements of population policy planned in the period of long-range plans will increase the fertility level, there is to calculate with more children than till now.

The data published are results of approximations and estimates and aim only to illustrate the methods used by forcastiing of fertility and number of births.

A TERMÉKENYSÉGI STATISZTIKA AZ 1960/61. ÉVI NÉPSZÁMLÁLÁSOK PROGRAMJÁBAN

DR. H. HANSLUWKA

Századunk huszas és harmincas éveiben a legtöbb ipari országban a születések alacsony száma sokszor komor prognózisok felállítására vezetett a népesség jövőbeli alakulásáról, melyeket a későbbi fejlődés megcáfolt. A születések számának emelkedése a harmincas évek végén, mindenekelőtt azonban 1945 után, a termékenység-mérés elméleti módszertani alapjainak alapos felülvizsgálatát tette szükségessé; az addig alkalmazott mérőszámokat bizonyítóképességük és a jövőbeni fejlődés mutatóiként való jelentőségük szempontjából kritikailag vizsgálták meg. A természetes népmozgalom statisztikájából vett „rutin adatok" vizsgálatán kívül felállították a család nagyságára és változásaira vonatkozó vizsgálat módszertani követelményét. Az addig alkalmazott gyakorlat, hogy ti. a fejlődésük különböző szakaszain levő születési és házassági évjáratok reprodukciós magatartásának keresztmetszetben történő szemlélete alapján a jövőre vonatkozó következtetéseket vonjanak le, elégtelennek bizonyult. Egyértelműen beigazolódott a kohorszanalízis vagyis annak a szükségessége, hogy meghatározott azonos esemény — mint a születés vagy házasságkötés — által kapcsolódó kiinduló sokaságok időbeli lefolyását tanulmányozzák. Túllépné e munka kereteit, ha ezeket a módszertani problémákat újratárgyalnánk, vagy azokat az előnyöket és hátrányokat mérlegelnénk, amelyeket a valamely népszámlálás keretén belül közölt tényadatok és a természetes népmozgalom statisztikája eredmény-adatainak a felhasználása nyújt. Mindenesetre egyre jobban terjed annak felismerése, hogy a termékenység jelenségének sokrétűsége, valamint a gazdasági, társadalmi, biológiai és lélektani befolyások összefonódása miatt a természetes népmozgalom statisztikai adatainak és a népszámlálás adatainak kölcsönös kiegészítésére van szükség a bonyolult oksági és függvény-kapcsolatok elemzése céljából. Ezért volt kézenfekvő az is, hogy mind az Egyesült Nemzetek Statisztikai Bizottsága,[1] mind az Európai Statisztikusok Értekezlete[2] foglalkozott ezekkel a kérdésekkel, amikor az 1960/61. évre vonatkozó világ-népszámlálások ajánlásait kidolgozta.

[1] Lásd szöveg.
[2] Lásd szöveg.

Az alábbiakban azt kell megvizsgálnunk, mennyiben tettek eleget az 1960/61. évi népszámlálások keretében ezeknek a javaslatoknak ; fejtegetéseink európai országokra korlátozódnak, az érdekesség kedvéért azonban az Egyesült Államokat is bevontuk a vizsgálatba.

AZ EGYESÜLT NEMZETEK STATISZTIKAI BIZOTTSÁGÁNAK ÉS AZ EURÓPAI STATISZTIKUSOK ÉRTEKEZLETÉNEK AJÁNLÁSAI A TERMÉKENYSÉGI STATISZTIKA KÉRDÉSEIVEL KAPCSOLATBAN

1958-ban az Egyesült Nemzetek Statisztikai Bizottsága elfogadta a „Principles and Recommendations for National Population Censuses"-t. Ezekben az ajánlásokban 17. pontként beiktatták az élveszületett gyermekek összes számára vonatkozó kérdést. Amint ez az összeállításból kitűnik, ezt a kérdést „first priority"-nek (elsőrendű fontosságúnak) tekintették. A magyarázatokban közölték, hogy az összeírás napjáig élveszületett összes gyermeket számba kell venni, tekintet nélkül arra, hogy azok házasságon belül vagy házasságon kívül születtek-e. Korlátozásképpen hangsúlyozták, hogy az adatokat a házas, özvegy és elvált nőktől, illetve ahol ez végrehajtható, minden nőtől, tekintet nélkül családi állapotára, kell beszerezni. Az említett ajánlásnak tehát az a célja, hogy számbavegye az össz-termékenységet ; a hajadonok bevonására vonatkozó szakaszt azonban rugalmasan fogalmazták meg, és az egyes országokra bízták, közöljék-e a hajadonok is élveszületett gyermekeik számát. E javaslat célszerűségének megítélésekor gondoljuk meg, hogy — általánosságban — az Egyesült Nemzetek ajánlásainak kettős célja van, éspedig egyrészt az, hogy útmutatásul szolgáljanak az egyes országok népszámlálási terveinek kidolgozásához, másrészt, hogy elősegítsék a nemzetközi összehasonlíthatóságot. Mivel földünkön a gazdasági és társadalmi viszonyok sokfélék, a javaslatoknak bizonyos teret kellett hagyniok a nemzeti sajátosságok figyelembevételére. Sok államban a születéseket még egyáltalán nem vagy minőségileg nem kielégítően tartják nyilván ; ezért a népszámlálás ezeknek az országoknak jó alkalmat nyújt a termékenységre, valamint a termékenységet befolyásoló tényezőkre vonatkozó adatok gyűjtésére; ugyanakkor ezek az adatok jó születési statisztikával rendelkező országok részére is értékes kiegészítést jelenthetnek, különösen a sokféle kombinációs lehetőség miatt. Mindenesetre meg kell jegyeznünk, hogy a javaslat nem egészen kielégítő, különösen a nemzetközi standard program második célja, nevezetesen az államok közötti összehasonlíthatóság javítása szempontjából. Ha ugyanis az össz-termékenység számbavételét tűzzük ki célul, a hajadonok figyelmen kívül hagyásának minden olyan országban komoly hiányosságokat kell okoznia, amelyekben a házasságon kívüli termékenység szerepet játszik (például Ausztriában, ahol az élveszületettek átlag 10—15%-a házasságon kívüli). Ugyanakkor e kérdés hajadonoknak való feltevésével kapcsolatban fennállnak komoly pszihológiai aggályok is. De a hajadonok bevonása esetén is az eredmények elemzése nem könnyű, mert ezeket az „összevont" adatokat számos olyan tényező befolyásolja, melyeknek kiválasztása értelmes magyarázat céljából fontos ; így például a házasságok gyakorisága és a házasságkötés kora. A családi állapot szerinti megoszlásra vonatkozó adatok nemzetközi összehasonlítása azonban sokféle nehézségbe ütközik, melyek többek között a házasságkötés

korának törvényben megszabott alsó határára vonatkozó különbségekben, a monogám és poligám társadalmak közti ellentétben, néhány államban az „életközösségek" (common law marriages) jelentőségében, valamint a válási törvények különbözőségeiben keresendők.[3] A demográfiai szempontból legfontosabb tényezőket, nevezetesen a nő korát, a házasságkötés korát, a házasság időtartamát és a születéseket az Egyesült Nemzetek által ajánlott kérdés-feltevés alapján semmiképpen sem lehet kölcsönhatásukban megvizsgálni, s ez olyan kifogás, amely fennállna akkor is, ha a kérdések a házas termékenységre korlátozódnának, mert ekkor is e javaslatokon túlmenő pótkérdéseket tennének fel. Az özvegyek és elváltak bevonása csak akkor vezethet ésszerű eredményekre, ha az élveszületett gyermekek számára vonatkozó kérdést a házasságkötés és a válás évére, adott esetben a házasságok sorszámára vonatkozó kérdéssel egészítik ki. Meg kell említenünk továbbá, hogy komoly érvek szólnak a korábbi házasságokból származó gyermekeknek kérdezés-technikai szempontból történő bevonása mellett. Utalunk itt mindenekelőtt az Angliában nyert idevágó tapasztalatokra.[4] A házasságtöredékek külön számbavétele is nyitva hagyja azt a lehetőséget, hogy e csoport termékenység-statisztikai szempontból történő esetleges kiválasztásának kérdését megvizsgálják. Ezekkel a szükségképpen rövid fejtegetésekkel semmiképpen sem akarjuk az Egyesült Nemzetek ajánlásainak a jelentőségét kisebbíteni, hanem csupán a javaslatok korlátaira akarunk rámutatni.

Az említett ajánlások alapján az Európai Statisztikusok Értekezlete 1959-ben javaslatokat fogadott el a népszámlálás európai programjára vonatkozóan. A termékenység témájához adott magyarázatokban közlik, hogy Európában gyakorlati nehézségekbe ütközik az élveszületett gyermekek összes számára vonatkozólag használható adatok beszerzése. Megkívánták a nők kor és élveszületett gyermekeik összes száma szerinti csoportosítását (a fennálló házasságból vagy a legutóbbi felbontott házasságból élveszületett gyermekeik száma szerinti, illetve a fennálló házasságból származott gyermekeik száma szerinti csoportosítását, amennyiben ez az első házasság). A magyarázatokban leszögezték, hogy az idevágó ajánlásokat számbavétel-technikai okokból rugalmasan fogalmazták meg, és a nemzetközi összehasonlíthatóság céljából olyan táblázatot csatolnak a másodrendű fontosságú kérdésekre vonatkozóan, amely módszertani szempontból pontosabban van megfogalmazva ; ez azt irányozza elő, hogy a nőket a fennálló házasságból (illetve a legutóbb felbontott házasságból) vagy a fennálló házasságból — amennyiben ez az első házasság — élveszületett gyermekeik száma és a házasság időtartama szerint csoportosítsák. Az ajánlások megfogalmazásából látható, hogy a kényszerűen kiszabott rugalmasság következtében ezek is bizonyos aggályokat keltenek az összehasonlíthatóság tekintetében. Így nem lehet közömbös, hogy a nőknek a házasságuk időtartama és gyermekeik száma szerint történő csoportosítása csak az első házasságokra vagy az összes házasságra vonatkozik-e. A részletes módszertani magyarázat elmaradhat, és a következő szakaszban azt kell megvizsgálnunk, hogyan alkalmazták az európai országok ezeket a javaslatokat.

[3] Lásd ehhez *Lemieux* és *Falson* referátumait a „Proceedings of the World Population Conference 1954, Vol. IV"-ben.
[4] Lásd a szövegben.

A TERMÉKENYSÉGI STATISZTIKA AZ 1960/61. ÉVI NÉPSZÁMLÁLÁSOK SORÁN

Az 1. számú táblázatban azok az országok szerepelnek, amelyekre vonatkozóan a jelen kézirat lezárásáig adatok álltak rendelkezésünkre.

1. A termékenységi statisztika az 1960/61. évi népszámlálásoknál

Ország	A népszámlálás éve	Tettek-e fel termékenység-statisztikai kérdéseket?
Anglia és Wales	1961	igen
Ausztria	1961	—
Csehszlovákia	1961	igen
Finnország	1960	—
Görögország	1961	—
Hollandia	1960	igen
Jugoszlávia	1961	igen
Magyarország	1960	igen
NSZK	1961	—
Norvégia	1960	igen
Olaszország	1961	igen
Románia	1956	—
Svájc	1960	igen
Svédország	1960	—
Szovjetunió	1959	—
USA	1960	igen

A feltüntetett 16 állam közül 9-ben, azaz az államoknak több mint a felében tettek fel termékenység-statisztikai kérdéseket, 7 állam azonban lemondott ilyen kérdések felvételéről, bár ezeknek sorrendi elsőséget biztosítottak.

A 2. sz. táblázat azoknak a személyeknek a körét mutatja be, akiknek termékenység-statisztikai kérdéseket tettek fel.

2. Azoknak a személyeknek a köre, akiknek az 1960/61. évi népszámlálások alkalmával termékenység-statisztikai kérdéseket tettek fel

Ország	Összes nő	Házas nő	Házas, özvegy és elvált nő	Házas férfi	Összes férfi
Anglia és Wales	—	—	igen	—	—
Csehszlovákia ..	igen	—	—	—	—
Hollandia	—	igen	—	igen	—
Jugoszlávia	igen	—	—	—	—
Magyarország ..	igen	—	—	—	igen
Norvégia	—	igen	—	—	—
Olaszország	—	—	igen	—	—
Svájc	—	igen	—	—	—
USA	—	—	igen	—	—

Az Egyesült Nemzetek által javasolt kérdés feltevése az összes nőkre vonatkozóan, családi állapotukra való tekintet nélkül, csak három országban történt meg; három ország a kérdés feltevését a házasságban élő nőkre korlátozta, három további ország pedig a jelenleg vagy megelőzőleg házasságban élő, illetve élt nőket kérdezte meg.

A 3. sz. táblázatban a házasságban élőknek a házasságra vonatkozóan feltett kérdések szerepelnek ; az utolsó oszlopban a megfogalmazások sokféleségétől eltekintettünk és csak azt vizsgáltuk, hogy az első házasság ténye megállapítható-e.

3. A házasságra vonatkozó kérdések az 1960/61. évi népszámlálás során

Ország	Fennálló házasság (A házasságkötés éve, ill. időpontja)	Első házasság (A házasságkötés éve)	Jelenleg fennálló házassága előtt volt-e már házas? (A házasság sorszáma)
Anglia és Wales	igen	igen	igen
Csehszlovákia	igen	—	igen
Hollandia	igen	—	igen
Jugoszlávia	—	—	—
Magyarország	igen	igen	igen
Norvégia	igen	—	—
Olaszország	igen	—	igen
Svájc	igen	—	—
USA	igen	igen	igen

A házasságra vonatkozóan csak egy országban nem tettek fel kérdést, további öt országban az első házasság ténye nem állapítható meg. A hat ország közül, amelyekben figyelembe vették a házasságban már élt nőket, egy ország a házasság felbontásának évét nem közölte (a házasságkötés évét figyelték meg) ; általában a szöveg megfogalmazása a termékenység számbavételét a legutolsó felbontott házasságban teszi lehetővé, a kérdések azonban részben úgy vannak megszerkesztve, hogy ezeken túlmenően is elegendő adat szerezhető be.

A 4. számú táblázatban azok a gyermekekre vonatkozó kérdések szerepelnek, amelyeket az összeírások során feltettek.

4. A gyermekekre vonatkozó kérdések az 1960/61. évi népszámlálások termékenység-statisztikai kérdései között

Ország	Kérdés az élveszületett gyermekek számára vonatkozóan			A számbavétel az élveszületettekre terjedt ki annak	
	a fennálló házasságból	az összes házasságból	általában tekintet nélkül arra, hogy házasságon belül vagy kívül született-e	feltüntetésével,	feltüntetése nélkül,
				hogy a népszámlálás napján még életben voltak-e	
Anglia és Wales	—	igen	—	—	igen
Csehszlovákia* .	igen	—	igen	—	igen
Hollandia	igen	—	—	—	igen
Jugoszlávia	—	—	igen	igen	igen
Magyarország ..	—	—	igen	igen	igen
Norvégia	igen	—	—	—	igen
Olaszország	igen	igen	—	—	igen
Svájc	igen	—	—	igen	—
USA	—	—	igen	—	igen

* A született gyermekek száma összesen

Az élveszületett gyermekek összes számát három országban közölték, egy ország viszont nem vette figyelembe a hajadon anyákat. Az összes házasságból származó gyermekek számát két országban állapították meg; összesen öt államban a fennálló házasságokból élveszületett gyermekek számát kérdezték. Halvaszületetteket csupán egy országban éspedig külön figyeltek meg, egy másik országban az élve- és halvaszületetteket együtt vették számba.

Az 1—4. táblázatok eredményeinek összefoglalása a következő képet adja :

Csoportosítás	Azoknak az országoknak a száma, amelyekben ezt a csoportosítást el lehet végezni*
1. Összes nő × Életkor × Az élveszületett gyermekek összes száma	3
2. Házasságban élő és házasságban már élt asszonyok × Életkor × Az élveszületett gyermekek összes száma	4**
3. Házasságban élő asszonyok × Életkor × A fennálló házasságokból élveszületett gyermekek száma	5
4. Első házasságban élő asszonyok × Életkor × A fennálló házasságból élveszületett gyermekek száma	4***
5. Házasságban élő asszonyok × A házasság időtartama × A fennálló házasságból élveszületett gyermekek száma	5
6. Első házasságban élő asszonyok × A házasság időtartama × A fennálló házasságból élveszületett gyermekek száma	4***

* Mivel egy országban az élve- és halvaszületettek számát együtt vették számításba, megfigyelés-technikai szempontból az összehasonlíthatóság csökkent, figyelembe véve azonban a halvaszületettek arányszámát, a gyakorlatban elegendő pontosságú összehasonlítások végezhetők.

** További két országban, amennyiben a házasságon kívüli termékenység figyelembevételéről lemondanánk

*** Számuk 6-ra emelkedne, ha abból a nyilvánvaló feltevésből indulnánk ki, hogy az első házasságban a házasság előtt született gyermekeket nagyrészt törvényesítették

Az adatok, valamint a feldolgozás és táblázatbafoglalás technikájának minőségi problémáit nem vettük figyelembe. A 16 megvizsgált ország közül — kérdezéstechnikai szempontból nézve — termékenység-statisztikai összehasonlítások csak az egyharmad esetében lehetségesek, s ez rámutat azokra a nagy feladatokra, amelyek az ésszerű nemzetközi összehasonlítások megvalósítása terén — a tagadhatatlan haladás ellenére is — még ránk hárulnak.

СТАТИСТИКА ФЕРТИЛЬНОСТИ В ПРОГРАММЕ ВОПРОСОВ ПЕРЕПИСЕЙ НАСЕЛЕНИЯ 1960/61 Г.

Резюме

В исследовании излагаются предложения, составленные в 1958 году Статистической Комиссией ООН относительно статистики фертильности в рамках программы мировой переписи населения 1960—61 гг. и основывающиеся на них рекомендации Конференции Европейских Статистиков, оформленные в 1959 году. Эти рекомендации преследуют двойную цель, именно : они предоставляют руководящие принципы для программы переписи населения отдельных стран и, одновременно, способствуют обеспечению международной сравнительности соответствующих данных. В исследовании показывается, что эти предложения должны были быть сформулированы эластично, в результате чего проявились некоторые

реакции методологического характера и некоторое ограничение требований к обеспечению сравнительности соответствующих данных. От более подробного методологического анализа надо было отказаться из-за недостатка места ; в данной работе проанализировано, в какой мере осуществили европейские страны эти рекомендации в течение последних переписей населения.

Из шестнадцати стран (включая и Соединенные Штаты Америки) семь стран не задавали вопросов по статистике фертильности. В трех странах опрос охватил всех женщин, в трех странах были опрошены только замужние женщины, а в дальнейших трех странах были включены в опрос женщины, проживающие и проживавшие в браке. Совокупность обследованных детей состоит из живорожденных за исключением одной страны (в которой дополнительно были заданы вопросы и относительно мертворожденных). Из всех стран только в одной стране не было задано никаких вопросов относительно браков, а в дальнейших пяти странах первые браки оказались неотделимыми от остальных. В одной стране был задан вопрос относительно числа живорожденных и мертворожденных, взятых вместе. Общее число живорожденных составлял предмет обследования в четырех странах, из которых одна отказалась от задания этого вопроса незамужним женщинам.

Не обращая внимания на качественные проблемы техники разработки и составления таблиц, мы можем установить, что — с точки зрения техники опроса — сравнение статистических данных по фертильности является осуществимым только в одной трети обследованных шестнадцати стран. В пяти странах могут быть составлены таблицы относительно замужних женщин, сгруппированных по возрасту или по продолжительности брака и по числу мертворожденных в существующих браках, а в одной стране необходимы некоторые исчисления для элиминации мертворожденных.

FERTILITY STATISTICS IN THE PROGRAMME OF QUESTIONS OF THE POPULATION CENSUSES OF 1960/61

Summary

The paper gives a discussion of the suggestions drawn up by the Statistical Commission of the UN in 1958 on fertility statistics in the framework of the world population census of 1960/61 as well as of the recommendations of the Conference of European Statisticians in 1959 based on them. The recommendations follow a twofold aim, viz. they intend to give guiding principles to the population census program of each country and, at the same time, they aim at furthering international comparability. The paper shows that the proposals had to be formulated necessarily in a flexible way as a result of which repercussions in a methodological respect and a limitation of the requirement of comparability have come about. For lack of space a more detaile methodological examination had to be renounced ; it has been examined to what extent the European countries met these recommendations in the course of the last population censuses.

Of 16 countries (including the USA) 7 renounced at all to put questions on fertility statistics. In 3 countries all women were data-suppliers, in three countries only married women were questioned, and finally, in three additional countries women both living and having lived in marriage were inquired. Only one country renounced to put questions on marriage, in additional 5 countries first marriages cannot be selected. With the exception of one country the population of children surveyed covered the liveborn (one country inquires additionally after the stillborn), one country inquired after the total number of liveborn and stillborn together. The number of liveborn constituted the scope of the survey in 4 countries, whereas one country renounced to put this question to unmarried women.

Disregarding the quality problems of the tasks of processing and tabulation technique we find that, from the point of view of the technique of inquiry, comparisons in the field of fertility statistics are possible only in one-third of the 16 countries examined. In 5 countries tables can be compiled relating to married women, grouped by age, duration of marriage and number of liverborn in the existing marriages, whereas in one country some computations for the exclusion of stillborn are necessary.

A KORSPECIFIKUS TERMÉKENYSÉG A NÉMET DEMOKRATIKUS KÖZTÁRSASÁGBAN ÉS VALÓSZÍNŰ ALAKULÁSA 1980-IG

DR. HABIL. G. NULTSCH

A népesség számának hosszabb időtartamra való előrebecslésénél problémát jelent a korspecifikus termékenységi arányszámok meghatározása. Az egyes korspecifikus termékenységi arányszámoknak a számításba való bevonásától függ ismeretesen a $\Sigma f x$, szerintünk az előrebecslés időtartamán belül az egyes évek születési „hozama" is.

A Német Demokratikus Köztársaság eddigi népesség prognózisai már felállításuk után, mielőtt még a tervezés számára fontos adatokként rendelkezésre állhattak volna többé-kevésbé túlhaladottak voltak a köztársaság határait 1961-ig átlépők nagy száma miatt. 1961. augusztus 13.-a után az állami népességstatisztika feladata lett a népességszám első olyan előrebecslésének kidolgozása, amely hosszabb időtartamra érvényes. Ennek módszertanát a *Statistische Praxis* 1962. évi 3. számában ismertettem. E cikkben rámutattam arra a bizonyára nem új tényre, hogy szocialista viszonyok között a termékenység és halandóság adott szintje önmagában nem elég ahhoz, hogy ennek alapján az egyes népességcsoportok jövőbeli számát megállapíthassuk. Az bizonyos, hogy két tényezőnek hatása lesz a termékenység és a halandóság alakulására, ezek az alábbiak:

1. a népesség anyagi és kulturális életszínvonalának általános emelkedése,
2. az egész lakosság szociálhigiéniai viszonyainak tervszerű javítása és az állam által fizetendő szülési és családi pótlékok várható további emelkedése.

Ahhoz, hogy e két tényező hatását egy jövőbeli hosszabb időtartamra vonatkozóan bizonyos fokig helyesen becsülhessük, természetesen elemeznünk kell a termékenység és a halandóság — amelyet azonban most nem kell figyelembe vennünk — eddigi alakulását. Figyelembe véve az éppen felvázolt tényeket, az előrebecslésnek két módja van. Az egyik a népességszám optimista, a másik pesszimista előrebecsléséhez vezet. Mindkét számítás mintájára még egy további előrebecslés végezhető, amelynek eredményei meghatározott arányokban a pesszimista és optimista változatok között mozognak. Mi arra az elhatározásra jutottunk, hogy a szülőképes (15—45 éves) nők minden egyes korosztályát elemezzük és e vizsgálat alapján a korspecifikus termékenység alakulásának irányzatát 1980-ig határoz-

zuk meg. Tehát sem optimista, sem pesszimista előrebecslést a népességszámra vonatkozóan nem végzünk. E számítás fogalmát úgy határoztam meg, mint a népességszám empirikus előrebecslését. Hogy ez a fogalommeghatározás a dolgok lényegét teljesen fedi-e, azt csak néhány év múlva lehet majd megmondani.

A Német Demokratikus Köztársaságban az általános termékenységi arányszám és a korspecifikus termékenységi arányszámok alakulása 1947-től 1960-ig azt mutatja, hogy a háború utáni első években az arányszámok rendkívül alacsony szinten mozogtak. Ezt a tényt természetesen az akkori életviszonyokkal kell magyarázni. 1949-től 1951-ig a termékenységi arányszámok gyorsan nőttek. Ez az úgynevezett pótlásszükséglet kifejeződése volt, miután a férfiak nagy része a háborúból hazatért. Ettől fogva 1958-ig a termékenységi arányszám állandóan csökkenő irányzatú. Az állam által folyósított, törvényesen megállapított szülési segélyek révén 1959-ben a termékenységi arányszámok általános növekedési irányzatát észleltük. A fiatalabb évfolyamok korspecifikus termékenységi arányszámainak a növekedése 1960-ban is tovább folytatódott, míg a haladottabb korú asszonyok termékenysége csökkenő irányzatot mutat. (Az általános és korspecifikus termékenység számszerű adatai az NDK Statisztikai Évkönyveiben találhatók meg.) A termékenységi arányszámok vizsgálatánál világosan látható az évfolyamok differenciálódása, amelyet itt pótlólag minden egyes évre vonatkozóan 1960. évi szinten mutatok be, anélkül, hogy a csoportosítás és megjelölés teljességére igényt tartanék.

A 15—45 éves korú nők évfolyamainak csoportosítása termékenységük foka szerint

A termékenység fokának megjelölése	Korcsoport	A korspecifikus termékenység csoporthatárai	Termékenységi arányszám korcsoport szerint
Korán termékeny	15—18	4,1— 54,9	26,3
Termékeny	18—20	105,3—145,4	125,8
Nagyon termékeny ...	20—25	167,6—163,5	171,0
Termékeny	25—30	152,5—100,0	128,0
Csökkenően termékeny	30—42	87,7— 10,3	44,8
Gyengén termékeny ..	42—45	7,0— 2,1	3,9

Azt a tényt, hogy az egyes termékenységi arányszámok az NDK kerületeiben erős szóródást mutatnak, csak mellékesen jegyezzük meg. Így például az általános termékenységi arányszám 1960-ban a túlnyomóan mezőgazdasági jellegű Neubrandenburg kerületben 110,0 volt, Karl Marx Stadt-ban és Berlin ipari kerületeiben ezzel szemben csak 71,9. A korspecifikus termékenységi arányszámok a 22—23 éves nőknél ennek megfelelően 214,2 és 158,9 ill. 152,3 voltak.

A korspecifikus termékenységi arányszámok alakulása az egyes években igen eltérő, ami a jövőbeli alakulásuk megállapítását nem teszi éppen könnyűvé. Különösen feltűnő itt a 15—18 évesek termékenységi arányszámainak alakulása. Ezt a csoportot korán termékenynek neveztem. E termékenység alakulásánál arra kellene gondolni, hogy az NDK-ban a fennálló törvények értelmében minden személy 6 és 7 éves korától 16—17 éves koráig iskolaköteles (10 éves iskolakötelezettség), amit az elkövetkező években

lépésenként valósítanak meg. E csoporthoz tartozók száma állandóan növekvő irányzatot mutat. A legcsekélyebb érdeke sem fűződik senkinek ahhoz, hogy a 14, 15 vagy 16 éves lányok termékenységét növeljék. A társadalomnak éppen ennek az ellenkezője az érdeke. Ennek a felismerésnek megfelelően a népességszám 1980-ig való előrebecslése céljából a 15—16 éveseknél a termékenységi arányszámokat 1980-ig az 1960. évi szint alatt állapítottuk meg. A 17—18 éveseknél ezzel szemben a tapasztalatok alapján a termékenység további növekedését tételeztük fel és állapítottuk meg.

A korspecifikus termékenységi arányszámok meghatározása az egyes évekre vonatkozóan 1980-ig természetesen csak mint irányzat történhetett, trend formájában. Az évek folyamán majd fellépő sokféle mozgásirányt, minthogy nem ismerjük, figyelmen kívül hagytuk.

A „termékeny" és „igen termékeny" csoportoknál — a 27, 28 és 29 éves nők évfolyamait kivéve — a termékenység növekvő irányzatát tételeztük fel 1980-ig. Valóban az a helyzet, hogy a 28 éves és ennél idősebb nők termékenysége állandóan csökken és a népességstatisztikának számításba kell vennie ezt a fejlődést a jövőben is. Az a döntésünk, hogy a termékenységi arányszámok görbéinek csökkenő irányzatot adjunk, nem volt könnyű. A csökkenően termékeny és gyengén termékeny csoportok ugyancsak, a nyert ismeretnek megfelelően, a termékenységi arányszámok csökkenő irányzatát mutatják. A korspecifikus termékenységi arányszámok meghatározása az egyes évekre vonatkozóan grafikus úton történt.

ПОВОЗРАСТНАЯ ФЕРТИЛЬНОСТЬ В ГЕРМАНСКОЙ ДЕМОКРАТИЧЕСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ И ЕЕ ПРЕДСТОЯЩЕЕ РАЗВИТИЕ ДО 1980 Г.

Резюме

В Германской Демократической Республике общий коэффициент фертильности и возрастно-специфические коэффициенты фертильности в первые послевоенные годы находились на чрезвычайно низком уровне.

До 1951 года эти коэффициенты увеличивались быстро, с тех пор, однако, стали снова нерегулярно снижаться.

В 1959 году начался новый подъем, который в 1960 году продолжался в отношении возрастно-специфической фертильности младших возрастных групп, однако, у старших возрастных групп женщин наблюдается новое снижение.

В связи с перспективными расчетами относительно вероятной численности населения ГДР в целях перспективного планирования надо было определить динамику ожидаемой вероятной фертильности до 1980 года с учетом прошлого развития и дальнейшего улучшения материального и культурного жизненного уровня населения.

Результаты исследования позволяют вывести заключение, что фертильность младших возрастных групп женского населения в фертильном возрасте будет увеличиваться, но фертильность 28-летних и старших возрастных групп будет снижаться.

TREND OF AGE-SPECIFIC FERTILIY IN THE GERMAN DEMOCRATIC REPUBLIC AND ITS PROBABLE DEVELOPMENT UP TO 1980

Summary

In the German Democratic Republic the general rate of fertility and the age-specific fertility rates reached an extraordinarily low level in the first post-war years.

Till 1951 these rates had been showing an upward tendency, since that time, however, they were decreasing again in an irregular way.

A new increase was registered in 1959 which continued in 1960 in respect of the age-specific fertility rates of younger age groups but decreased again with the increasing age of women.

In connection with the anticipation of the probable number of the population of the German Democratic Republic the development of the probable fertility had to be determined till 1980 for the purposes of long-range planning, taking into account the tendency of the development till now and the further improvement of the material and cultural living standard of the population.

The results of the analysis allow to conclude that the fertility of the younger age groups of the child-bearing female population will increase, whereas the fertility of the 28 years old and older age groups will decrease.

ÚJ TENDENCIÁK LENGYELORSZÁG NÉPESSÉGÉNEK REPRODUKCIÓJÁBAN

DR. E. ROSSET

Ez a dolgozat kísérlet arra, hogy a jelenlegi Lengyelország demográfiai viszonyainak a változásait elemezze. Ezek a változások a korábbi időszakokhoz képest abban állnak, hogy a reprodukciós ciklus korábban kezdődik és korábban végződik. E tények bemutatása céljából olyan indexeket használtunk fel, amelyek a születési sorrend és az anya kora szerint osztályozott születések gyakoriságát és szerkezetét ábrázolják. E vizsgálatok eredményei a következőkben foglalhatók össze.

Az 1955—57 években évente 750—800 ezer élveszületett gyermeket vettek nyilvántartásba. Ezek közül 240—250 ezer volt elsőszülött. Azoknak az asszonyoknak a száma, akik második gyermeküket hozták a világra, nem volt sokkal kevesebb : évente kb. 210 000-en voltak. A népesség reprodukciós folyamatában ez a két csoport játssza a vezető szerepet.

A születések sorrend szerinti szerkezetében város és vidék között határozott különbség van. 1959-ben az első- és másodszülöttek száma kétharmada volt a lengyel városokban történt összes születéseknek, míg ugyanakkor a falvakban az összes szülötteknek csupán 53%-a volt első- és másodszülött.

A vizsgált adatok a demográfiai viszonyokban végbemenő korszerű folyamatra mutatnak : Lengyelország lakosai állandóan növekvő arányban reprodukálják a népességet anélkül, hogy a születések száma magas volna. Lengyelország egyike azoknak a kevés európai országoknak, ahol az első, második és harmadik születések együttvéve elegendők a népesség teljes reprodukciójának a biztosítására.

A születéseknek az anya kora szerinti elemzése a fiatal női korcsoportok növekvő fontosságát mutatja a lengyel népesség reprodukciójában. A szülőképes korú idősebb korcsoportok kisebb mértékben vesznek részt ebben a folyamatban. Ez a népesség reprodukciójában bekövetkezett mérséklődésnek és újszerűsödésnek további szimptómája.

A jelen dolgozat Lengyelország demográfiai viszonyait a fejlődés új szakaszában mutatja be. A változások korszaka még nem fejeződött be. Egészen bizonyos, hogy a halálozási arányszám és a termékenység még tovább fog csökkenni Lengyelországban. Az is bizonyos, hogy a magasabb sorrendű születések csökkenése, valamint az első- és másodszülöttek arányának növekedése is be fog következni.

НОВЫЕ ТЕНДЕНЦИИ В РЕПРОДУКЦИИ НАСЕЛЕНИЯ ПОЛЬШИ

Резюме

В этой работе делается попытка анализа тех изменений, которые происходят в демографических условиях нынешней Польши. Эти изменения состоят в том, что цикл репродукции начинается и оканчивается раньше чем за предыдущие периоды. Для показа этих фактов автор использовал такие индексы, которые отражают частоту и структуру рождений, сгруппированных по порядку рождения и по возрасту матери. Результаты этих исследований могут быть обобщены следующим образом.

В 1955—57 годах было регистрировано ежегодно 750—800 тыс. живорождений. Из них число первых живорождений составляло 240—250 тысяч. Число матерей, рождающих своего второго ребенка не было значительно меньшим : их было около 210 000 чел. ежегодно. Эти две группы играют решающую роль в процессе репродукции населения.

В отношении структуры рождений по их порядку имеются определенные различия между городом и провинцией. В 1959 году число первых и вторых рождений составляло две трети числа всех рождений в польских городах, в то же время, число первых и вторых рождений в провинции составляло только 53 процента всех рождений.

Рассмотренные цифры отражают новый процесс, происходящий в демографических условиях : жители Польши репродуцируют население во все возрастающем размере, без увеличения числа рождений. Польша является одной из тех немногих европейских стран, в которых число первых, вторых и третьих рождений, взятых вместе, достаточно для обеспечения полной репродукции населения.

Анализ рождений по возрасту матери показывает все возрастающее значение молодых женщин в области репродукции польского населения. Старшие возрастные группы, находящиеся в продуктивном возрасте, принимают участие в этом процессе в меньшей мере. Это является дальнейшим симптомом замедления и наилчия новых черт в репродукции населения.

Работа показывает демографические условия Польши на новом этапе их развития. Период изменений еще не окончился. С полной уверенностью можно предсказать дальнейшее снижение коэффициента смертности и в Польше. С уверенностью можно предсказать и дальнейшее снижение коэффициента рождаемости в отношении высших порядковых номеров рождения, а также рост удельного веса первых и вторых рождений.

NEW TENDENCIES IN THE REPRODUCTION OF POLANDS POPULATION

Summary

This paper contains an attempt to analyze changes taking place in the demographic relations of contemporary Poland. These changes consist in an earlier beginning and earlier ending of the reproductive cycle when compared with former periods. In order to show these facts the author has made use of indices representing the frequency and structure of births classified by sequence of birth and the mother's age. The results of these investigations may be summed up in the following way.

In the years 1955—1957 750—800 thousand children born alive were registered every year. Among these the first-born amounted to 240—250 thousands. The number of women giving birth to their second child was not markedly smaller : there were about 210.000 of them every year. These two groups play the leading part in the reproductive process of the population.

There is a distinct difference between town and country with regard to the structure of births according to their sequence. In 1959 the first and the second births amounted

to 2/3 of the total number of births in Polish towns, while at the same time in villages only 53 per cent of births marked as number 1 and number 2 occurred.

The analyzed figures point to the process of modernization which has been taking place in demographic relations: the inhabitants of Poland to a constantly growing extent reproduce the population without resorting to the high numbers of births. Poland is one of the very few European countries where first, second and third births taken together are sufficient to secure the full reproduction of the population.

The analysis of births by mother's age shows the growing importance of the young women in the reproduction of Polish population. Older age groups of the child-bearing period participate in this process in a lower degree. It is an additional symptom of moderation as well as modernization in the reproduction of population.

This paper presents the demographic relations in Poland in the new stage of their development. The period of changes has not been completed yet. A further decline in death-rate and fertility is sure to take place in Poland. It is also sure that further decline of birth-rate in higher ordinal numbers and the increase of ratio in the first and second births will follow.

A TECHNIKAI FEJLŐDÉS ÉS A SZOCIALISTA TERMELÉSI VISZONYOK HATÁSA A SZÜLETÉSEKRE ÉS A HALÁLOZÁSOKRA A ROMÁN NÉPKÖZTÁRSASÁGBAN

I. FERENBAC

I. A Román Népköztársaság demográfiai jelenségeinek alakulásában létrejött változások szoros kapcsolatban állnak hazánk társadalmi-gazdasági életének egyéb jelenségeivel, nevezetesen a népgazdaság fejlődésével és a lakosság életszínvonalának emelkedésével.

A Román Népköztársaságban a szocializmus anyagi-technikai bázisának megteremtése döntő jelentőségű volt a szocializmus építése szempontjából, mert ez az alapja a társadalmi élet valamennyi területén lezajlott nagy változásoknak.

Az egész gazdaság egyre növekvő ütemű állandó és kiegyensúlyozott fellendülésnek indult, valamennyi népgazdasági ág harmonikusan fejlődik (1. sz. tábla).

1. A népgazdaság egyes főbb mutatószámainak alakulása (1950 = 100)

Megnevezés	1955	1959	1960	1961
A népesség száma	106,2	111,7	112,8	113,8
A bérből és fizetésből élők száma	139	144	153	164
A beruházások volumene	238	326	430	523
A társadalmi termék	186	237	263	287
A nemzeti jövedelem	192	242	268	295
Az egy lakosra jutó nemzeti jövedelem	181	216	238	259
Az összes bérből és fizetésből élők	125	167	185	190
Az ipari összetermelés	202	293	340	392
A mezőgazdasági össztermelés	167	172	175	184
A szocialista kiskereskedelem eladásainak volumene	200	247	290	335

Az a tény, hogy a népgazdaság valamennyi ágában szocialista termelési viszonyok alakultak ki, és hogy létrejött az egységes szocialista gazdaság, nagy győzelmet jelent a szocializmus építésének frontján. A kizsákmányoló osztályokat és az embernek ember által történő kizsákmányolását országunkban véglegesen felszámolták.

A népgazdaságban végbement szocialista átalakulás, a szocialista társadalomnak megfelelő termelőerők létrejötte mélyreható minőségi változásokat hozott létre a népgazdaság társadalmi csoportok szerinti összetételében. Az iparosítás következtében növekedett a munkásosztály, valamint az egyéb keresők száma is. Így a keresők száma az 1950. évi 2 123 ezerről 1961-ben 3 486,6 ezerre növekedett. Az ország iparosítási politikájának jelentős hatása volt a városi települések fejlődésére is, minthogy a falusi lakosságnak a városokba történő vándorlása fontos eleme a városi lakosság növekedésének. 1950 és 1961 között az ország össznépessége 14%-kal, ugyanezen időszakban a városi lakosság 50%-kal növekedett. 1962. január 1-én az ország lakosságának egyharmada (azaz 6,07 millió lakos) lakott városokban, míg 1930-ban a lakosságnak csak kb. egyötöde volt városlakó.

A népi demokratikus rendszer éveiben új társadalmi csoportok jelentek meg — kollektívista termelőszövetkezeti parasztok, szövetkezeti kisiparosok — akiknek száma az 1956. évi népszámlálás idején kb. 1 500 000 főt tett ki. Jelenleg a kollektív mezőgazdasági üzemek 3 201 000 családot, azaz majdnem a parasztcsaládok összességét tömörítik magukban. Ez tehát azt jelenti, hogy a Román Népköztársaságban a munkás-paraszt hatalom társadalmi alapját a munkásosztály, a termelőszövetkezeti parasztok osztálya és az értelmiség alkotja.

Jelentős változások történtek az aktív népesség népgazdasági áganként megoszlásában is. Az iparban, az építőiparban, a közlekedésben és hírközlésben foglalkoztatott aktív népesség száma 1956-ban két és félszerese volt az 1930. évinek, ugyanakkor a nem mezőgazdasági népesség aránya a mezőgazdasági népességhez viszonyítva ugyanezen időszakban 30,4%-ról 43,6%-ra növekedett.

2. Születési arányszám, halálozási arányszám, csecsemőhalandóság és átlagos élettartam

Megnevezés	1938	1956	1961
Születési arányszám (1000 lakosra)	29,5	24,2	17,5
Halálozási arányszám (1000 lakosra)	19,1	9,9	8,7
Csecsemőhalandóság (1000 élveszületettre)	17,9	8,1	6,9
Átlagos élettartam	41,01*	63,17	65,96

* 1932-ben

II. Országunk népességének reprodukcióját a háború előtti időszakban a nemzedékek gyors egymásra következése jellemezte, ami azoknak a gazdasági és társadalmi-kulturális szempontból fejletlen országoknak a tipikus jelensége, amelyekben a születési arányszám és a halálozási arányszám magas, az átlagos élettartam alacsony.

Az ország társadalmi-gazdasági szervezetében létrejött változások, a népesség anyagi és kulturális életszínvonalának emelkedése, a halandósági arányszám jelentős csökkenése a gyermekkor első éveiben határozott befolyást gyakoroltak a család megszilárdulására, összetételére és szerkezetére.

Az élveszületések közül szülési sorrend szerint az első gyermekek 1961-ben az összes élveszületéseknek kb. 42%-át jelentették, míg 1938-ban csupán

24%-át. A harmadik és további gyermekek száma 1961-ben az összes gyermekek számának 29%-a, míg 1938-ban 56%-a volt (l. a 3. sz. táblát).

3. A városi és falusi népesség élveszületési arányszámainak szülési sorrend szerinti alakulása

Megnevezés	Összesen	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8. és további
	élveszületési arányszám								
1938 *Összesen*	*100,0*	*23,5*	*20,1*	*16,3*	*12,7*	*8,9*	*6,4*	*4,4*	*7,7*
A városi népességnél	100,0	36,7	23,2	13,3	8,7	5,8	4,1	2,6	5,6
A falusi népességnél	100,0	21,3	19,6	16,8	13,3	9,4	6,8	4,7	8,1
1961 *Összesen*	*100,0*	*42,4*	*28,2*	*12,3*	*6,4*	*3,8*	*2,5*	*1,7*	*2,7*
A városi népességnél	100,0	54,0	27,4	8,9	4,0	2,1	1,3	0,8	1,5
A falusi népességnél	100,0	38,4	28,4	13,4	7,3	4,4	2,9	2,0	3,2

A Román Népköztársaságban a születési arányszám az 1946-tól 1955-ig terjedő időszakban 25‰ körül ingadozott; 1955 óta évente 5—6%-ot csökkenve 1961-ben nagyobb csökkenést mutat: a halandósági arányszám ebben az évben 8,4%-kal kisebb, mint a megelőző évben.

Országunkban a születési arányszám csökkenését főleg a női népesség termékenységi színvonalában létrejött változások szabják meg (l. a 4. sz. táblát).

4. A nyers születési és termékenységi arányszámok alakulása

Megnevezés	1938	1948	1956	1957	1958	1959	1960	1961
Az élveszülöttek száma (1000 fő)	460	380	426	408	391	368	352	325
A nyers születési arányszám (az 1000 lakosra jutó élveszületések száma)	29,5	23,9	24,2	22,9	21,6	20,2	19,1	17,5
A szülőképes korban levő (15—49 éves) nők száma (1000 fő)	4259	4432	4720	4745	4761	4769	4759	4751
Az általános termékenységi arányszám (az 1000 propagatív korban levő nőre jutó élveszületések száma)	107,9	85,5	89,9	85,7	81,9	77,1	73,9	68,4

A termékenység csökkenő irányzata minden korcsoportban észlelhető a 15—19 évesek korcsoportjának kivételével. Ez a csökkenés még jelentősebb a 30 éves és ennél idősebb korcsoportokban. Jelenleg a népesség reprodukciójában a 20 és 29 év közötti nők veszik ki részüket a legnagyobb mértékben (l. az 5. sz. táblát).

A falvakban az ezer szülőképes korban levő nőre jutó élveszületések száma 1961-ben 37%-kal volt kevesebb, mint 1938-ban; ugyanezen időszakban a városokban lassúbb, azaz csupán 16%-os csökkenést észleltek (l. a 6. sz. táblát).

5. A korspecifikus termékenységi arányszámok alakulása
(ezrelék)

Korcsoportok	1930	1948	1956	1957	1958	1959	1960	1961
15—19	45,1	36,1	52,5	54,3	55,9	59,5	59,1	62,6
20—24	243,4	167,6	180,4	180,1	176,8	168,4	164,1	155,4
25—29	216,0	174,3	155,9	145,4	136,8	125,9	121,2	110,1
30—34	202,4	94,6	103,5	92,8	84,2	73,9	67,6	60,1
35—39	115,2	73,5	·	54,6	48,2	42,6	39,0	32,4
40—44	53,5	27,5	39,2	17,2	14,0	14,4	14,5	13,2
45—49 évesek ...	8,6	3,7	2,7	2,2	1,8	1,6	1,4	0,9

6. A városi és falusi népesség általános termékenységi arányszámának alakulása
(ezrelék)

Megnevezés	1938	1948	1956	1957	1958	1959	1960	1961
Román Népköztársaság összesen	107,9	85,5	89,9	85,7	81,8	77,1	73,9	68,4
Városi népesség ..	59,0	51,5	67,5	62,6	57,9	52,2	51,8	49,6
Falusi népesség ...	125,0	98,0	101,3	97,8	94,5	90,4	85,6	78,7

A termékenység alakulását általában demográfiai és társadalmi-gazdasági tényezők befolyásolják.

A szülőképes korban levő női népesség kormegoszlásában bekövetkező változások hatása igen korlátozott volt. Jelenleg a propagatív korban levő nők száma nagyobb, mint 1938-ban és 1948-ban volt. A propagatív korban levő nők összes számához viszonyítva a 20 és 29 év közötti nők száma, azaz az a korosztály, amelynek a népesség reprodukciója szempontjából a legnagyobb súlya van — az 1930. évi, valamint 1956. évi összeírás idején 33,2% volt ; jelenlegi arányuk pedig 32,5%-ot tesz ki.

A népesség nemek szerinti megoszlása nem gyakorolt hatást a termékenységre, mivel a férfi és a női népesség számában nem voltak aránytalanságok. A népesség nemek szerinti megoszlása általában változatlan, nevezetesen 100 férfire 105 nő jut.

Ami a házasságok számát illeti, ezen a téren csekély emelkedés mutatkozott (1961-ben 9,7 házasság 1000 lakosra, szemben 9,0 házassággal 1938-ban). A házasfelek kora csökkent, a 30 éven aluliak aránya nők esetében 85, férfiak esetében 79.

Fontos változások történtek az újszülöttek szülési sorrendje tekintetében is, minthogy a harmadik és következő gyermekek összes száma majdnem a felével csökkent.

A társadalmi-gazdasági tényezőknek jelentős hatásuk volt a termékenység alakulására.

A falvakban az egykori magas termékenységnek az volt az oka, hogy a kis egyéni parasztgazdaságban, amely elmaradott volt, és nélkülözte a földműveléshez szükséges eszközöket, a családi jövedelem fő forrását az emberi munkaerő képezte —, melyre olyan mértékben volt szükség, hogy a nagybirtokosok földjét is megművelhesse. A kis, szétaprózott mezőgazdasági üzemek, amelyek a bővített újratermelésre, de gyakran még az egyszerű újratermelésre is képtelenek voltak, keveset termeltek, és a parasztság óriási

többsége számára igen alacsony életszínvonalat biztosítottak. Orvosi kezelés a falvakban nem létezett. 1938-ban az 1 éven aluli gyermekek 18%-a halt meg orvosi segítség híján, valamint az anyáknak a terhesség és a szoptatás idején elégtelen és helytelen táplálkozása következtében.

A népi demokratikus rendszer éveiben mélyreható átalakulások történtek a falvak életében. A legutóbbi 12 év során az állam több mint 25 milliárd leit ruházott be a mezőgazdaságba, amelynek nagyobb részét gépekre és berendezésekre fordították. A parasztság életszínvonala jelentősen emelkedett ; sokkal jobban táplálkozik és öltözködik, mint azelőtt. A kultúra mélyen behatolt a vidékre, a parasztok számára mindennapi szükségletté vált. Vidéken 1938-ban 8 160 lakosra jutott egy orvos, ma 1 922 lakosra jut. Jelenleg a csecsemőhalandóság két és félszer alacsonyabb, mint 1938-ban, mivel a családok már nem kényszerülnek arra, hogy sok gyermeket hozzanak a világra abból a célból, hogy legyen majd közülük, aki megéri a munkaképes kort. A paraszti tömegek számára, amelyek a századok folyamán egymástól elszigetelten egy kis földdarabkán dolgoztak, a nagy, szocialista mezőgazdasági üzemekbe való tömörülés életmódjuk megváltozását, valamint a munka és egzisztencia bizonyos módszereinek és hagyományos formáinak elhagyását jelenti.

A városokban a dolgozó nők számának folytonos növekedése ugyancsak csökkenti a termékenységet. Csupán 1959. július 1. és 1961. július 1. között a dolgozó nők száma kb. 135 000-rel növekedett. Egy másik tényező, amely hatással volt a termékenységre, a városi csecsemőhalandóság erős csökkenése, amely az 1938. évi 100 élveszülöttre eső 17,2-ről 1961-ben 5,6%-ra csökkent ; ez a munkás és egyéb dolgozó családok életszínvonala emelkedésének, valamint az orvosi kezelés megjavulásának és ingyenessé válásának következménye. A termékenység lassúbb csökkenése a városokban annak a ténynek tudható be, hogy az már alacsony szinten van ; ugyanakkor a városokba vándorló és főleg fiatalokból álló falusi lakosság, a városokban ugyanazt a demográfiai magatartást tanúsítja, mint a falvakban, azaz születési arányszáma nagyobb, mint a városi népességé. Ezzel párhuzamosan fordított a helyzet a falusi népesség esetében, ahol azoknak a korcsoportoknak a száma, amelyek elsősorban határozzák meg a falusi népesség termékenységét, bizonyos fokig csökken. Az ország egészére nézve mindez a termékenység csökkenését eredményezi.

Az utóbbi évek során a születési arányszám csökkenését befolyásolta a művi vetélésekkel kapcsolatos korlátozások megszüntetése is.

III. Hazánk lakosságának általános halandósága egykor igen magas volt ; az 1930—1939-es évek átlagában több mint 19‰-et tett ki. A burzsoá-feudális Románia dolgozói átélték a relatív és abszolút elnyomorodás folyamatát ; ki voltak szolgáltatva a munkanélküliségnek, rosszul tápláltságnak, mindenféle betegségnek stb.

A népi demokratikus rendszer időszakában minden évben megállapítható a halandóság csökkenő irányzata ; a legalacsonyabb arányszámot (azaz 8,7‰-et) 1958-ban, 1960-ban és 1961-ben észlelték.

A halandóság alakulása szoros kapcsolatban van a népgazdaság fejlődésével és a népesség életszínvonalának emelkedésével.

A halálozási arányszám további csökkenése kiindulópontként az orvostudomány fejlődését tételezi fel, ehhez azonban az ország erőforrásainak és a

népesség életszínvonalának bizonyos emelkedése is szükséges. Az orvostudomány felfedezéseinek gyakorlati alkalmazása az egészségügyi és gyógyszertári hálózat fejlesztésére, a gyógyszertermelés növelésére, az orvosok és az egyéb egészségügyi személyzet számának állandó emelésére, egészséges lakások építésére, a fogyasztási javak termelésének fokozására, a lakosság reáljövedelmének növelésére, a kultúra fejlesztésére stb. fordított állami beruházásokat tesz szükségessé.

1950 és 1961 között 3 463 millió leit ruháztak be egészségvédelemre, társadalombiztosításra és testnevelésre, ugyanakkor az állami költségvetésből az egészségvédelemre és társadalombiztosításra fordított összeg kb. 28,3 milliárd lei volt. A kórházi ágyak száma 1961-ben négyszerese az 1938. évinek. 1961-ben egy orvosra 716 lakos, míg 1938-ban 1 895 lakos jutott. A lakás- és egészségügyi viszonyok jelentősen megjavultak.

A népi hatalom rendszere alatt jelentősen csökkent a népbetegségek és fertőző betegségek által okozott halandóság. Így a tuberkulózis okozta halandóság majdnem ötödére, a fertőző betegségek okozta halandóság ugyanezen időszakban több mint negyedére csökkent. Az előző évekhez képest a halandóság minden korcsoportban csökkenő irányzatot mutat, a legnagyobb mérvű csökkenés az 1 éven aluli gyermekeknél észlelhető.

Az általános halandóság, valamint a csecsemőhalandóság jelentős csökkenése következtében megnövekedett az átlagos élettartam. 1961-ben az átlagos élettartam 66 év volt, azaz 25 évvel több, mint 1932-ben (41 év) és 3 évvel több, mint 1956-ban.

ВЛИЯНИЕ ТЕХНИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ И НОВЫХ СОЦИАЛИСТИЧЕСКИХ УСЛОВИЙ ПРОИЗВОДСТВА НА РОЖДАЕМОСТЬ И СМЕРТНОСТЬ В НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКЕ РУМЫНИИ

Резюме

I. Беспрерывный рост общественного производства, создание социалистических условий производства, подъем материального и культурного, уровня жизни трудящихся, улучшение здравоохранения — вот факторы которые воздействовали на изменения, происшедшие в демографических условиях Народной Республики Румынии. Коренным образом изменилась структура общественно-социальных групп производства.

II. За довоенный период для репродукции населения было характерно быстрое чередование (смена) поколений, что является характерным для слаборазвитых в экономическом и общественно-культурном отношениях, стран, в которых рождаемость и смертность достигают высокого уровня, а средняя продолжительность жизни находится на низком уровне.

В 1938 г. рождаемость составляла 29,5‰, за период 1946—1955 она колебалась около 25‰; после 1955 сокращалась на 5—6‰ ежегодно, в 1961 году, когда она была на 8,4 ‰ меньше, чем в предыдущем году, она достигла максимального снижения.

Снижение рождаемости определяется прежде всего изменениями, происшедшими в уровне фертильности женского населения.

Изменения, происшедшие в возрастной структуре женского населения, находящегося в репродуктивном возрасте, распределение населения по возрасту, брачность не имели влияние на динамику фертильности.

В 1961 году число первых детей из живорожденных составляло приблизительно 42% общего числа живорожденных, в то время как в 1938 году оно составляло только 24%. Число третьих и последующих детей составляло только 29% общего числа детей по сравнению с 1938 годом, когда оно достигло 56%.

В селах в 1961 году число живорожденных, приходящихся на 1000 женщин, находящихся в репродуктивном возрасте было на 37% меньше чем в 1938 году, в то время как за тот же период времени в городах имелось некоторое замедление, а именно было зарегистрировано 16%-ное снижение.

Прежняя высокая фертильность в селах объясняется тем, что в небольших индивидуальных крестьянских хозяйствах, лишенных средств земледелия, человеческая рабочая сила составляла главный источник дохода семей притом в такой большой мере, чтобы иметь возможность обрабатывать и землю больших помещиков. В годы народно-демократической системы в жизни сел произошли глубокие изменения. В течение последних 12 лет государство произвело капиталовложения в сумме больше чем 25 миллиардов леи в сельское хозяйство, большая часть которых была обращена на машины и оборудования. В настоящее время детская смертность была в 2,5 раз меньшей чем в 1938 году, так как семьи уже не принуждены производить на свет много детей для того, чтобы некоторые из них достигли трудоспособного возраста. Реальные доходы крестьянства увеличились. Жизненная форма крестьян изменяется, они бросают традиционные формы и методы работы и жизни.

В городах наблюдается дальнейший рост числа женщин, имеющих заработок, огромное снижение детской смертности (с 17,2%-ов в 1938 году до 5,6%-ов в 1961 году), а прекращение ограничений, связанных с абортами, содействует снижению коэффициента фертильности.

III. Прежняя высокая смертность составляла больше чем 19‰ за период 1930—1939 гг., а теперь она составляет 8,7‰.

Дальнейшее снижение смертности требует проведения в жизнь медицинских открытий, что означает увеличение ресурсов страны и жизненного уровня населения за период между 1950—1961 гг. народно-демократическое государство выделило из бюджета около 28,3 миллиарда лей на цели здравоохранения и социального страхования.

В результате теперешнего снижения общей и детской смертности средняя продолжительность жизни заметно увеличилась. В 1961 году средняя продолжительность жизни составляла 66 лет, то есть на 25 лет больше, чем в 1932 году (41 год) и на 3 года больше, чем в 1956 году.

THE IMPACT OF THE TECHNICAL DEVELOPMENT AND THE NEW SOCIALIST RELATIONS OF PRODUCTION ON THE BIRTH RATE AND DEATH RATE IN THE ROMANIAN PEOPLE'S REPUBLIC

Summary

I. The continuous increase of social production, the introduction of socialist conditions of production, the increase of the material and cultural standard of living of the population, the improvement of health protection are all factors which have influenced the changes having taken place in the demographic conditions of our country. Deep-going changes have taken place also in the structure of production by social groups.

II. During the pre-war period the reproduction of the population was characterized by the rapid succession of generations, a characteristic phenomenon of countries undeveloped in economic and socio-cultural respect, in which birth rate and death rate were high, whereas the average duration of life was low.

In 1938 the birth rate amounted to 29,5‰, during the period between 1946—1955 it varied about 25‰, and having decreased since 1955 by 5—6‰ yearly, it reached in 1961 its greatest decrease : it was by 8,4‰ minor to that in the preceeding year.

The decrease of births is determined, first of all, by changes in the level of fertility of the female population.

The changes having taken place in the age structure of the female population in the propagative age, the distribution by sex of the population as well as nuptiality had no influence on fertility.

In 1961 the number of first born children represented about 42 p. c. of total live birth, whereas in 1938 it amounted to 24 p. c. only. In 1961 the number of third and subsequent children represented only 29 p. c. of total children, whereas in 1938 the same figure was 56 p. c.

In villages the number of liveborn per 1000 women in the propagative age was in 1961 by 37 p. c. minor to that in 1938, whereas during the same period a slower decrease, viz. a 16 p. c. decrease was registered in towns.

The former high fertility rate in villages can be accounted for by the fact that in the small individual peasant farms, lacking the means of agriculture, human labour force — in such a great amount as to enable them to cultivate also the land of the great land proprietors — constituted the main force of income of families. During the years of the people's democratic system fundamental changes ensued in the life of villages, in the course of the last 12 years the state invested more than 25 milliard leis into agriculture, the greatest part of which was spent on machines and equipment. At present, infant mortality has decreased by 2,5 times as compared with 1938, as the families are not compelled to procreate many children in order to have among them some who will reach the working age. The real income of peasants has increased, the peasants are changing their style of life, they are abandoning the traditional forms resp. methods of work and life.

The further increase of the number of gainfully occupied women in towns, the considerable decrease of infant mortality (from 17,2 in 1938 to 5,6 in 1961), the abrogation of the restrictions connected with induced abortions has equally contributed to the decrease of fertility. The former high fertility rate amounted to 19‰ during the period 1930—1939. At present it is 8,7‰.

III. A further decrease of the infant mortality rate requires the putting into practice of medicinal discoveries, involving an increase of the resources of the country and of the living standard of the population. During the period 1950—1961 the people's democratic state spent about 28,3 milliard leis from state budget on health protection and social insurance.

As a result of the significant decrease of the rate of general and infant mortality, the average duration of life has increased. In 1961 the average duration of life amounted to 66 years, i. e. by 25 years more than in 1932 (41 years) and by 3 years more than in 1956.

JUGOSZLÁVIA GAZDASÁGI ÉS TÁRSADALMI FEJLŐDÉSÉNEK DEMOGRÁFIAI HATÁSAI

DR. A. KJURČIEV

A második világháború óta Jugoszláviában kialakult új társadalmi viszonyok között a gazdasági élet gyorsan fejlődött. 1956-os árakon számítva az ország nemzeti jövedelme az 1947. évi 965 milliárd dinárról 1960-ban 2,247 milliárd dinárra növekedett, azaz 133%-kal emelkedett.[1] Ez az összeg a különböző gazdasági tevékenységből realizált jövedelmeket jelenti, amely ugyanezen időszakban a mezőgazdaságban 396 milliárdról 594 milliárdra, az erdőgazdaságban 38 milliárdról 39 milliárdra, az iparban 316 milliárdról 1029 milliárdra, a kisiparban 41 milliárdról 119 milliárdra, az építőiparban 61 milliárdról 99 milliárdra, a közlekedésben 41 milliárdról 142 milliárdra, a kereskedelemben pedig 73 milliárdról 225 milliárdra növekedett. Ezek az adatok nemcsak a nemzetgazdaság növekedésének gyors ütemét mutatják, hanem az abban létrejött nagyarányú szerkezeti változásokat is tükrözik. 1947-ben ugyanis (és ugyanez a helyzet az ezt követő 2 esztendőben is) a nemzeti jövedelem legnagyobb részét a mező- és erdőgazdaság szolgáltatta — az egész 45%-át —, míg az ipar hozzájárulása 32,8%, az egyéb gazdasági ágazatoké pedig 22,2% volt. 1960-ra ez a szerkezet nagymértékben megváltozott. Bár a mező- és erdőgazdaságból származó jövedelem 31,4%-kal növekedett, hozzájárulása az össz-nemzeti jövedelemhez 28,2%-ra csökkent, míg az iparé 45,8%-ra, a többi gazdasági ágé pedig 26%-ra növekedett. Könnyen látható ebből, hogy a jugoszláv nemzetgazdaság rendkívül gyors növekedése elsősorban az ország iparosításának a következménye.

Az ország gyors gazdasági fejlődéséhez hasonlóan fejlődésnek indultak a társadalmi élet más területei is: emelkedett a nép iskolázottsági és műveltségi színvonala, javult az egészségügyi ellátás, a személyi fogyasztás, valamint a nép életszínvonalának egyéb tényezői. Mindezek eredményeképpen ezeken a területeken ugyancsak nagy javulás volt észlelhető.

A gazdasági és társadalmi élet változása természetesen további szerkezeti változásokat okozott a népességben és visszatükröződött természetes szaporodásának alakulásában is. A jelen dolgozat keretében megkíséreljük néhány olyan demográfiai mutató változásának bemutatását, amely számunkra különösen jelentős.

[1] Valamennyi külön nem jelzett adat a Jugoszláv Szövetségi Statisztikai Hivatal hivatalos kiadványaiból származik.

VÁLTOZÁSOK A MEZŐGAZDASÁGI ÉS NEM-MEZŐGAZDASÁGI NÉPESSÉG ARÁNYÁBAN

A nem-mezőgazdasági ágazatok növekedésének a mezőgazdaságiakénál sokkal gyorsabb üteme jelentősen megváltoztatta a mezőgazdasági és nem-mezőgazdasági népesség számarányát az utóbbi javára. Ez a következő adatokból tűnik ki:

1. Jugoszlávia mezőgazdasági és nem-mezőgazdasági népessége

Év	Népesség (1000 lakos)			Százalékos megoszlás	
	Összesen	Mezőgazdasági	Nem mezőgazdasági	Mezőgazdasági	Nem mezőgazdasági
1921	12 545	9 885	2 660	78,8	21,2
1939*	16 241	12 100	4 141	75,1	24,9
1948	15 842	10 696	5 146	67,2	32,8
1961	18 538	9 365	9 173	50,5	49,5

* *Forrás: Dr. V. Stipetič:* A népesség társadalmi-gazdasági szerkezete átalakulásának néhány kérdése *Ekonomist*, 1961. 3.

A háború előtti időszakban a mezőgazdasági népesség aránya az össznépességhez viszonyítva igen lassú ütemben csökkent, 1921-től 1939-ig, azaz 18 év alatt nem egészen 4%-kal, míg a mezőgazdasági népesség abszolút száma 2,2 millió fővel növekedett.[2] Ezzel a helyzettel ellentétben az 1948. évi és 1961. évi népszámlálások szerint a háború utáni időszakban a mezőgazdasági népességnek nemcsak az aránya az össznépességhez viszonyítva csökkent gyorsan, hanem abszolút számát tekintve is. Ebben a 13 esztendős időszakban ugyanis a mezőgazdasági népesség aránya az össznépességhez viszonyítva 67,2%-ról 50,5%-ra csökkent, ami azt jelenti, hogy 1961-ben Jugoszlávia nem mezőgazdasági népessége majdnem ugyanakkora volt, mint a mezőgazdasági. Ennek következtében a mezőgazdasági népesség számának 1 331 000 fővel történő csökkenése nemcsak egész természetes szaporodását mutatja, hanem azt is, hogy ugyanennek a népességnek egy része nem-mezőgazdasági ágazatokban talált alkalmazásra.

A mezőgazdasági népesség relatív és abszolút számának csökkenése a nem-mezőgazdasági népesség javára pozitív hatást gyakorolt az ország gazdasági életére és népességére is. Így a mezőgazdasági népesség egy része felszívódott a mezőgazdaságilag túlnépesedett és gyengén fejlett területekről a mezőgazdasági munka termelékenységének növekedése miatt is, ami lehetővé tette e népesség munkaerejének felhasználását olyan más, általában termelékenyebb és jövedelmezőbb ágazatok növelésére, amelyek magasabb személyi jövedelmet biztosítanak.

VÁLTOZÁSOK AZ AKTÍV NÉPESSÉG FOGLALKOZÁSI ÁGAK SZERINTI MEGOSZLÁSÁBAN

A nem-mezőgazdasági népesség arányának a mezőgazdaságihoz viszonyított növekedése a nem-mezőgazdasági ágazatok gyorsabb növekedése következtében észrevehetően megváltoztatta a népesség foglalkozási ágazatok

[2] *Dr. V. Stipetič:* A népesség társadalmi-gazdasági szerkezete átalakulásának néhány kérdése. *Ekonomist*, 1961. 3.

és foglalkozások szerinti szerkezetét. Így az aktív népesség aránya a mező- és erdőgazdaságban az ország egész aktív népességéhez viszonyítva az 1921. évi 80,4%-ról 1931-ben 76,3%-ra, 1953-ban 62,5%-ra, 1961-ben pedig 52,9%-ra csökkent, ugyanakkor a bányászatban, az iparban, a kisiparban és az építőiparban az aktív népesség aránya ugyanezen években 8,6%-ról 10,7%-ra, 14,3%-ra, illetve 20,4%-ra, az aktív népesség aránya a közlekedésben, a kereskedelemben, a szolgáltató iparokban, az állami és közszolgálatban, valamint az egyéb ágazatokban 11%-ról 13%-ra, 23,2%-ra, illetve 26,7%-ra növekedett.

Ezek az adatok azt mutatják. hogy a háború utáni időszakban az őstermelő szektorban (a mező- és erdőgazdaságban) dolgozó népesség aránya gyorsan csökkent, míg a népességnek a másik két szektorban dolgozó része arányosan növekedett (leginkább a bányászatban és iparban, ahol az 1953. évi 7,4%-ról 1961-ben 12,9%-ra növekedett). Tekintettel arra a különbségre, amely az őstermelő szektorban és a másik két szektorban dolgozók átlagos személyi jövedelme között fennáll, levonhatjuk azt a következtetést, hogy ez a változás pozitívan tükröződik vissza a népesség életszínvonalának alakulásában és ezzel végelemzésben magának a népességnek a fejlődésében.

VÁLTOZÁSOK AZ AKTIV NÉPESSÉG FOGLALKOZÁS SZERINTI MEGOSZLÁSÁBAN

Azokat a változásokat, amelyek az aktív népesség foglalkozási ágak szerinti megoszlásában jöttek létre, hasonló változások követték a népesség foglalkozási megoszlásában. Nyilvánvaló ez a két utolsó népszámlálás adataiból, mely időszakban a gazdasági növekedés és a népesség foglalkozási megoszlásának változásai viszonylag gyorsabbak voltak.

2. Az aktív népesség foglalkozás szerinti megoszlása

Foglalkozási csoport	1953		1961	
	Ezer fő	Százalék	Ezer fő	Százalék
Mezőgazdasági dolgozók.....	5 361	68,3	4 738	56,7
Bányászok, ipari dolgozók és kisiparosok.....	1 310	16,7	1 732	20,7
Közlekedési dolgozók	165	2,1	228	2,8
Kereskedelmi dolgozók.....	131	1,7	226	2,7
Szolgáltató iparban dolgozók.	186	2,3	341	4,1
Véderő	125	1,6	128	1,6
Pénzügyi, hivatali és hasonló dolgozók	297	3,7	293	3,5
Adminisztratív vezetők	52	0,7	94	1,1
Szakértők és művészek	222	2,9	490	5,9
Összesen	*7 849*	*100,0*	*8 270*	*100,0*

Azokból az említett adatokból, melyek a nemzeti jövedelemnek a mezőgazdaságból,iparból és egyéb ágazatokból származó növekedésére vonatkoznak, valamint az aktív népesség foglalkozási megoszlásának változásait tükrözik világos, hogy az iparnak, valamint az egyéb nem-mezőgazdasági ágazatoknak a mezőgazdasághoz képest gyorsabb növekedése következtében az általuk foglalkoztatott személyek aránya a mezőgazdasági dolgozókhoz viszonyítva növekszik.

A FALUSI NÉPESSÉG VÁNDORLÁSA A VÁROSOKBA

Az iparban és az egyéb nem-mezőgazdasági ágazatokban foglalkoztatottak számának gyors növekedése és a mezőgazdaságban foglalkoztatottak számának csökkenése okozza a falusi népesség vándorlását a városokba. A városok gazdasági dinamikájukkal és életviszonyaikkal állandó vonzást gyakorolnak a falusi népesség egy részére. Igy az 5 000 lakoson felüli települések népessége az ország össznépességéhez viszonyítva az 1953. évi március 31-i 24,7%-ról 1961 március 31-én 28,8%-ra növekedett, ami azt jelenti, hogy a népesség abszolút száma ezeken a településeken 8 év alatt 27,1%-kal növekedett. Ezek a százalékos arányok a több mint 10 000 lakosú településeken megfelelően 18,1%, illetve 22,5% voltak.

A falusi népesség vándorlása a városokba nemcsak a városok által megoldandó számos gazdasági és társadalmi problémát vetett fel, hanem változásokat okozott magában a népességben is. Ez a vándorlás az egyik oka a falusi és városi népesség kor-szerkezet változásának, az egy háztartáshoz tartozó személyek átlagos száma, a születések és halálozások arányszáma csökkenésének, valamint a válások, házasságon kívüli születések stb. számszerű növekedésének.

Mindazonáltal a falusi népességnek a városokba történő jelentős vándorlása ellenére megállapíthatjuk, hogy a városiasodás üteme lényegesen kisebb, mint amely az ország társadalmi-gazdasági növekedésének megfelelne. A két legutolsó népszámlálás (1953 és 1961) között ugyanis a több mint 5 000 lakosú települések lakosainak száma 1 138 440 fővel növekedett, míg a nem-mezőgazdasági népesség száma ugyanezen időszakban 2 498 000 főre, azaz 2,2-szeresére emelkedett. Ennek a helyzetnek az okát elsősorban a városiasodás tudatos késleltetésében kell keresnünk, amelynek következtében többek között azoknak a személyeknek a kategóriája növekszik, *akik falun élnek és a városba járnak dolgozni.* Ez a tény viszonylag kisebb beruházásokat tett lehetővé a kommunális létesítmények építésében és a városok egyéb szükségleteinek kielégítésében, mint amely nagyobb mérvű városiasodás esetén volna szükséges ; ennek következtében viszont a gazdasági beruházások növekedtek.

VÁLTOZÁSOK A NÉPESSÉG TERMÉSZETES SZAPORODÁSÁNAK ALAKULÁSÁBAN

A gazdasági életviszonyoknak, az iskolázottsági színvonalnak és az egészségvédelemnek a javulása, valamint egyéb tényezők hatása következtében Jugoszlávia népességének természetes szaporodása a háború utáni időszakban a háború előttihez képest alacsonyabb születési és halálozási arányszámok szintéziseképpen alakult ki : a két kategória aránya kedvezőbb.

3. Népmozgalmi mutatók alakulása egyes kiemelt években

Év	Élveszületések	Halálozások	Természetes szaporodás
	1000 lakosra		
1921	36,7	20,9	15,8
1931	33,6	19,8	13,8
1948	28,1	13,5	14,6
1953	28,4	12,4	16,0
1961	22,6	9,0	13,6

Mint látható, a természetes szaporodás arányszáma 1961-ben az 1931. év szintjén maradt, míg a születési arányszám ugyanebben az időszakban 33,6-ról 22,6-ra, a halálozási arányszám pedig 19,8-ról 9,0-ra csökkent. 1948-ban és 1953-ban a természetes szaporodás arányszáma az 1953. évi nagyobb születési arányszám miatt (amely a háború alatt bekövetkezett csökkenés kompenzációjának tűnik) még nagyobb is volt, bár a halálozási arányszám is magasabb volt ezekben az években, mint 1961-ben.

Bár a halálozási arányszám 1961-ben 9-re csökkent, ez nem jelenti azt, hogy további csökkenésére nincs lehetőség, és hogy a természetes szaporodás arányszámát a jövőben csak a születési arányszám csökkenő tendenciája fogja befolyásolni. A jövőben a népesség természetes szaporodásának aránya elsősorban a születési mozgalomtól fog függeni, figyelembe kell azonban vennünk azt a tényt, hogy a többi európai országhoz képest Jugoszlávia népessége viszonylag fiatal és a csecsemőhalandósági arányszám jelenleg még mindig magas. Így 1961-ben minden 1 000 élveszülöttből 82,2 csecsemő halt meg (ami az összes halálozások 20,7%-a), míg az európai országok többségében ez az arányszám sokkal alacsonyabb (1959-ben Svédországban 16,4, Hollandiában 16,8, Franciaországban 29,8, Magyarországon 52,4 stb. volt). A gazdasági életviszonyok, az iskolázottság foka és az egészségvédelem javulása jó reményekre jogosít fel további pozitív eredmények elérésére ezen a területen.

Végül megemlítjük, hogy Jugoszlávia népessége születési és halálozási arányszámának csökkenése változást okozott a népesség kor-szerkezetében is: a fiatalok aránya csökkent, míg a dolgozó és idősebb csoportok aránya viszonylag növekedett. Ez a változás nem értékelhető kedvezőtlenül, legalább is nem a jelenre és a közeljövőre vonatkozóan.

ДЕМОГРАФИЧЕСКИЕ ЭФФЕКТЫ ЭКОНОМИЧЕСКОГО И ОБЩЕСТВЕННОГО РАЗВИТИЯ В ЮГОСЛАВИИ

Резюме

Экономическое и общественное развитие Югославии после второй мировой войны вызвало несколько изменений в структуре населения и отразилось и в динамике его естественного прироста. В настоящей работе освещаются некоторые из создавшихся в этом отношении более важных изменений.

Гораздо более быстрый темп развития промышленности и других отраслей по сравнению с темпом развития сельского хозяйства имело своим результатом, что доля сельскохозяйственного населения в общем населении сократилась с 67,2% в 1948 году до 50,5% в 1960 году, а его абсолютное число сократилось за этот же период на 1 331 000 лиц. Таким образом определенная часть сельскохозяйственной рабочей силы абсорбировалась из перенаселенных в отношении сельского хозяйства слаборазвитых областей и открылась возможность занять эту часть населения в интересах развития таких других областей, в которых, обычно, заработок является большим. В результате этого, аналогичные изменения имели место и в распределении активного населения по отраслям занятий и по профессиям.

Быстрый рост числа занятых в промышленности и в других несельскохозяйственных отраслях вызвал, в дальнейшем, миграцию значительного размера сельского населения в города.

Этот факт является прежде всего причиной того что только в течение прошлых 8 лет число населения увеличилось в поселках с числом жителей более чем 5000 чел. на 27,1%, а в поселках с числом жителей более 10 000 чел. на 35,5%. Этим процессом миграции был вызван не только целый ряд экономико-общественных проблем, разрешаемых в городах, но он явился и одной из причин изменений, создавшихся в возрастном составе сельского и городского населения, снижения среднего числа членов домохозяйств, снижения числа рождений и смертей, повышения числа разводов, незаконных рождений и т. д.

Улучшение жизненных условий и здравоохранения, а также повышение степени образованности населения имело — помимо воздействия других факторов — своим результатом, что естественный прирост населения в 1961 году остался на уровне 1931 года, и коэффициент рождаемости — за этот же период — снизился с 33,6 до 22,6, а коэффициент смертности сократился с 19,8 до 9,0. Из-за снижения числа рождений и смертей, однако, в возрастном составе населения доля молодых снизилась, в то же время доля трудоспособных и старших возрастных групп сравнительно увеличилась. Этот факт нельзя считать отрицательным изменением, по крайней мере не в отношении настоящего и недалекого будущего.

THE DEMOGRAPHIC EFFECTS OF THE ECONOMIC AND SOCIAL DEVELOPMENT OF YUGOSLAVIA

Summary

Since World War II the economic and social development of Yugoslavia has caused several changes in the structure of the population and has been reflected in the development of its natural increase. In the present study we shall try to expound some major changes that have taken place in this field.

The much faster rate of growth of the industry and of the other non-agricultural activities, as compared with that of the agriculture, decreased the share of the agricultural poulation within the total population from 67,2% in 1948 to 50,5% in 1961; during the same period the absolute number of the agricultural population decreased by 1 331 000. In this way, a part of the agricultural population was adsorbed from the agriculturally over-populated and under-developed regions and the possibility ensued to employ this part of the population to develop such other activities in which as a rule, earnings are higher. Similarly, as a result of this fact, changes came about in the structure of the population by economic activities and by profession.

The rapid increase of the number of persons engaged in industry and in other non-agricultural activities brought about a migration of considerable extent of the rural population into towns. It is due, first of all, to the fact that during the last eight years the population of settlements with more than 5000 inhabitants has increased by 27,1%, whereas that of the settlements with more than 10 000 inhabitants has increased by 35,5%. This migration has not only created a series of economic and social problems to be settled in the towns but has been one cause of the changes in the age structure of the rural and urban population, of the decrease of birth and death rates and of the increase of divorces and illegitimate births etc.

As a result of the improvement of the economic conditions of life, as well as of the educational level and of the health protection of the population, beside the impact of other factors, the natural increase of the population remained in 1961 at the level of 1931, while the birth rate during the same period decreased from 33,6 to 22,6 and the death rate from 19,8 to 9,0. The decrease of the birth and death rates, however, caused a decrease in the share of young people within the total population while the working and older age groups received a relatively greater significance. This change cannot be estimated unfavourably, at least for the present and the near future.

A TÁRSADALMI-FOGLALKOZÁSI ÁTRÉTEGEZŐDÉS NÉHÁNY JELLEMVONÁSA BUDAPESTEN

DR. KLINGER ANDRÁS

Budapest keresőinek társadalmi-foglalkozási összetétele jelentősen megváltozott a legutóbbi néhány évtized alatt. E módosulásokat jelentős részt a társadalmi-foglalkozási átrétegeződés okozza. A főváros keresői körében a legutóbbi évtizedekben bekövetkezett társadalmi-gazdasági átrétegeződés folyamatának és mértékének vizsgálata betekintést enged nyújtani az országban a II. világháború óta bekövetkezett jelentős társadalmi folyamatok természetére. A budapesti átrétegeződési helyzetet azonban az ország egészére nem lehet általánosítani (még ha a főváros területén él az ország összes keresőinek több mint 1/5-e is), mivel a legutóbbi időszak magyarországi átrétegeződési folyamatának legjelentősebb formája: a mezőgazdasági rétegekből a nem mezőgazdasági rétegekbe történő nagyarányú átalakulás nem annyira Budapestre, mint a vidéki városokra és elsősorban a falvakra jellemző. Ennek ellenére érdemes megvizsgálni a fővárosi keresők arculatában bekövetkezett változásokat; elsősorban annak a társadalmi változásnak a mértékét, amely a fizikai és a szellemi dolgozók rétege között végbement.

A budapesti keresők társadalmi-foglalkozási átrétegeződésére vonatkozó vizsgálat anyagából három kérdést ismertetünk:

1. A keresők származási összetétele (az apa foglalkozásához viszonyított intergenerációs mobilitás);
2. A keresők élete folyamán bekövetkezett társadalmi-foglalkozási változás (intragenerációs mobilitás);
3. Az 1949 óta bekövetkezett társadalmi-foglalkozási átrétegeződés.

Vizsgálatunk alapjául a keresők jelenlegi társadalmi-foglalkozási rétege szolgál (amit az aktív keresőknél a jelenlegi foglalkozás, az inaktív keresőknél — nyugdíjasoknál — az eredeti foglalkozás határoz meg). A keresőket három társadalmi rétegbe soroltuk, és azon belül megkülönböztettünk társadalmi csoportokat. A társadalmi rétegek és az azokon belüli társadalmi csoportok a következők:

1. Nem mezőgazdasági fizikai dolgozók
   a) munkások, (ipari, építőipari, szak- és betanított munkás, kereskedelmi, szolgáltatási, közlekedési dolgozó; segédmunkás, hivatalsegéd; Ktsz tag)
   b) önálló (kisiparos, kiskereskedő és segítő családtagja)

2. Szellemi dolgozó (értelmiségi ; egyéb szellemi dolgozó)
3. Mezőgazdasági fizikai dolgozó
   a) munkások (mezőgazdasági munkás, Tsz tag)
   b) önálló

Átrétegeződésnek (rétegek közötti mobilitásnak) azt tekintettük, ha valaki az egyik társadalmi rétegből másik társadalmi rétegbe került. Vizsgáltuk a rétegek közötti mobilitást is, ennek tekintve azt, ha valaki az adott társadalmi rétege egyik csoportjából másik csoportba kerül.

A budapesti társadalmi-foglalkozási átrétegeződés adatait egy 1962-ben végrehajtott reprezentatív felvétel előzetes eredményei alapján ismertetjük.[1] Emellett összehasonlításul az 1930. és az 1949. évi népszámlálás származásra vonatkozó adatait is felhasználtuk (amelyeket a jelenlegi fogalmaknak megfelelően átdolgoztunk). A számításokat pedig az 1960. évi népszámlálás budapesti adatai alapján végeztük.

A budapesti keresők *származási összetételüket tekintve* eléggé mobilok. Jelenleg az összes keresők 42%-ának azonos a társadalmi rétege az apjáéval. Ez az arány 1930-ban és 1949-ben 44—45% volt.

Az intergenerációs mobilitás vizsgálatát társadalmi rétegenként végeztük el. E tekintetben először a nem mezőgazdasági fizikai munkások származási összetételét tekintjük át. Ezek között viszonylag magas a nem mobilok aránya : az ebbe a csoportba tartozók mintegy felének apja szintén nem mezőgazdasági munkás volt. Ez az arány 1930, illetve 1949-hez viszonyítva alig mutat változást. Ugyancsak — 30 év távlatában — változatlan a paraszti eredetű munkások aránya. Mindhárom vizsgált időszakban a budapesti munkások mintegy 30%-ának apja mezőgazdasági fizikai dolgozó volt. Ez a megállapítás látszólag ellentmond annak az általánosan hangoztatott véleménynek, hogy Budapest népességét az utóbbi évtizedben jelentősen növelte a vidékről — elsősorban a mezőgazdasági foglalkozásúak köréből kikerülő — bevándorlás. Az adatok értékeléséhez azonban meg kell jegyeznünk, hogy a főváros népességének növekedési aránya 1949 és 1960 között alacsonyabb volt, mint — 1910—1920 közötti időszak kivételével — az utóbbi 90 év bármelyik évtizedében. Emellett a Budapestre bevándorlók döntő többsége nem mezőgazdasági foglalkozású, és a múltban bevándorolt mezőgazdasági foglalkozásúak gyermekei már nem tekinthetők paraszti származásúnak.

1962-ben a munkásság különböző csoportjainál eltérő volt a mezőgazdasági származásúak aránya : a segédmunkások 44%-a, a kereskedelmi — közlekedési — szolgáltatási dolgozók 32%-a, az ipari, építőipari szak-, betanított munkások 26%-a mezőgazdasági eredetű. Legkevésbé mobil ez utóbbi réteg : az ezekhez tartozók több mint fele munkás eredetű, ezen belül 1/3-uknak apja szintén ipari-építőipari munkás volt.

A szellemi dolgozók származási összetételének változásaiban már jelentősebb különbségeket tapasztalhatunk. E változások azonban főleg a II. világháborút követő években következtek be, 1949 és 1962 között már nem

[1] A Népességtudományi Kutatócsoport 1962-ben Budapest népessége társadalmi-foglalkozási átrétegeződésére vonatkozóan 2‰-es reprezentatív adatfelvételt hajtott végre. A képviseleti minta kiválasztása társadalmi rétegek alapján csoportosítva véletlenszerűen történt, az 1960. évi népszámlálás teljeskörű budapesti családfők szerint rendezett anyagából. Az adatfelvételből közölt adatok előzetesek és nagyrészük hibahatára —95% -os valószínűség mellett — 10 és 20% között van.

találkozunk jelentős változással. Legfigyelemreméltóbb módosulás azon szellemi dolgozók arányának csökkenése, akiknek apja is ugyanebbe a rétegbe tartozott. A II. világháború előtt még a szellemi dolgozók több mint 43%-a tartozott az immobilok közé, arányuk 1949-ben és 1962-ben egyaránt az összes szellemi dolgozók 32%-a körül volt. Ezzel párhuzamosan jelentősen növekedett azoknak az aránya, akiknek apja még fizikai foglalkozású volt. Ezek közül legnagyobb mértékben a nem mezőgazdasági munkás-származásúak aránya növekedett: jelenleg a budapesti szellemi dolgozók 2/5-e munkás származású, 1930-ban ezeknek az aránya még az 1/5-öt sem érte el. (E jelentős növekedést kismértékben ellensúlyozza a nem mezőgazdasági önálló származásúak arányának csökkenése, amit elsősorban e réteg visszaszorulása indokol. Ezekkel együttesen vizsgálva a nem mezőgazdasági fizikai származásúak arányát, a növekedés már nem olyan számottevő.)

A szellemi dolgozók két csoportjának eltérő a származási összetétele: az értelmiségiek 40%-ának, a többi szellemi dolgozók közül pedig csak 29%-nak volt az apja is szellemi dolgozó; a munkás és paraszt származásúak aránya ezzel ellentétesen alakul, az előbbieknél 37, ill. 10%, az utóbbiaknál 42, ill. 12%.

1. Budapesti keresők származási összetétele[1]
(Százalék)

Év	Az apa foglalkozása							
	nem mezőgazdasági fizikai dolgozó			szellemi dolgozó	mezőgazdasági fizikai dolgozó			Összesen
	munkás[2]	önálló	együtt		munkás[3]	önálló	együtt	
	Fizikai dolgozók[4]							
1930	44	21	65	5	14	16	30	100
1949	52	15	67	4	20	9	29	100
1962	47	13	60	9	19	12	31	100
	Szellemi dolgozók[5]							
1930	18	32	50	43	1	6	7	100
1949	37	21	58	32	4	6	10	100
1962	41	16	57	32	7	4	11	100

[1] Az apa (ill. anya) jelenlegi v. legutolsó foglalkozása alapján.
[2] Ktsz. tagokkal, valamint az egyéb és ismeretlen foglalkozásúakkal együtt.
[3] 1962-ben a mezőgazdasági tsz. tagokkal együtt (ezek aránya a fizikai dolgozóknál 4%, a szellemi dolgozóknál 3%).
[4] Alkalmazásban állók, termelőszövetkezeti tagok és nyugdíjas fizikai dolgozók (mezőgazdaság nélkül).
[5] Alkalmazásban állók, termelőszövetkezeti tagok és nyugdíjas szellemi dolgozók.

Ugyancsak jelentős a budapesti keresők *intragenerációs mobilitása.* 1962-ben a budapesti keresők 36%-a élete folyamán megváltoztatta társadalmi rétegét, további 38%-uk pedig társadalmi rétegén belül mobilizálódott.

A társadalmi-foglalkozási mobilitás aránya a szellemi doglgozóknál a legmagasabb. A jelenlegi szellemi dolgozók mintegy fele más társadalmi rétegből került át. E rétegen belül az értelmiségi-vezetői munkaköröket betöltőknél viszonylag alacsonyabb a mobilitás. (Ezeknek csupán 1/3-a került át más társadalmi rétegből.) Az egyéb szellemi dolgozók (az irodai foglalkozásúak) 3/5-e más társadalmi rétegből került jelenlegi foglalkozá-

sába. A szellemi foglalkozásúak közé történt mobilizálódás mintegy 3/4-ét azok teszik ki, akik nem mezőgazdasági fizikai foglalkozásúak közül kerültek a szellemi foglalkozásúak körébe. A jelenlegi szellemi foglalkozásúak 1/5-e olyan, akik életük folyamán többször változtattak társadalmi réteget: előbb szellemiből fizikai foglalkozásba, majd fizikaiból szellemibe rétegeződtek át. Budapesten azon szellemi dolgozók aránya, akik eredetileg mezőgazdasági foglalkozásúak voltak, viszonylag elenyésző.

2. Az intragenerációs mobilitás iránya

Megnevezés	A réteghez tartozók	A rétegben mobilizálódottak	Az összes keresők	Az összes mobilizálódottak
	%-ában			
Nem mezőgazdasági fizikai dolgozók				
Életük folyamán nem mobilizálódtak	73	—	47	—
Életük folyamán mobilizálódtak				
szellemiből fizikaiba	7	26	4	13
mezőgazdaságiból fizikaiba	14	51	9	25
fizikaiból szellemibe, majd szellemiből fizikaiba	6	23	4	11
Együtt	*27*	*100*	*17*	*49*
Összesen	*100*	—	*64*	—
Szellemi dolgozók				
Életük folyamán nem mobilizálódtak	49	—	17	—
Életük folyamán mobilizálódtak				
fizikaiból szellemibe	39	76	14	37
mezőgazdaságiból szellemibe	1	2	0	1
szellemiből fizikaiba, majd fizikaiból szellemibe	10	20	4	19
mezőgazdaságiból fizikaiba, majd fizikaiból szellemibe	1	2	0	1
Együtt	*51*	*100*	*18*	*48*
Összesen	*100*	—	*35*	—
Mezőgazdasági dolgozók				
Életük folyamán nem mobilizálódtak	50	—	0	—
Életük folyamán mobilizálódtak	50	—	0	3
Összesen	*100*	—	*1*	—
Mindösszesen	—	—	*100*	—
ebből: mobilizálódott	—	—	36	100
Az összes keresőből[1]				
nem mezőgazdasági eredetű	—	—	65	50
szellemi eredetű	—	—	24	23
mezőgazdasági eredetű	—	—	11	27

[1] Az adott réteghez tartozók, vagy onnan indultak.

A nem mezőgazdasági munkások körében az átrétegeződöttek aránya viszonylag alacsonyabb, mint a szellemieknél: mindössze 28%-uk került át valamely más társadalmi rétegből. Az e rétegbe tartozók között a mobilok aránya az ipari, építőipari, szak- és betanított munkásoknál a legmagasabb (75%), a munkásság többi rétegénél viszonylag alacsonyabb (70% körüli).

A nem mezőgazdasági fizikai dolgozók közé más rétegből bekerültek mintegy fele (az összes e rétegbe tartozó keresők 14%-a) olyan személy, aki a mezőgazdaságból került át. Az ide kerültek valamivel több mint 1/4-e szellemiből vált fizikaivá, kevesebb mint 1/4-e többször mobilizálódott: előbb fizikaiból vált szellemi foglalkozásúvá, majd szellemiből ismét visszakerült a fizikai foglalkozásúak közé.

A mobilizálódás mértékét nagymértékben befolyásolják az illető személyek alapvető demográfiai tulajdonságai: nemük és koruk. Megállapítható, hogy a nők között kisebb a mobilitás, mint a férfiak között: az előbbieknek alig valamivel több mint 1/4-e, az utóbbiaknak pedig közel több mint 2/5-e változtatta meg élete folyamán társadalmi rétegét. E különbség a szellemi dolgozóknál még jelentősebb: a jelenleg szellemi dolgozó férfiak 57, a nők 34%-a mobilizálódott.

Korcsoportonként vizsgálva az intragenerációs mobilitást azt tapasztaljuk, hogy az átrétegezettek aránya az idősebb és a fiatalabb korcsoporthoz tartozóknál alacsonyabb, a középső korcsoporthoz tartozóknál pedig magasabb. A jelenlegi 30—60 éveseknek majdnem 2/5-e mobilizálódott. E korcsoporthoz tartozók mozgását az indokolja, hogy ők voltak produktív koruk elején vagy közepén, amikor a legnagyobb arányú társadalmi mozgás (1945 és 1950 között) végbement. A legidősebb korcsoporthoz tartozók már a II. világháború után is általában 50 év körüliek vagy ennél idősebbek voltak, akiket a társadalmi átalakulás már kevésbé érintett. Viszont figyelemreméltó, hogy a legfiatalabb korcsoporthoz tartozó keresők (akik 1949-ben még átlagosan 15 évesek voltak) egynegyede szintén mobilizálódott.

A mobilitás korcsoportonkénti különbségei a szellemi dolgozóknál is megmutatkoznak, de az általános képnél még nyomatékosabban. Különösen vonatkozik ez a férfiakra, akiknél a középső korcsoporthoz tartozók közel 2/3-a más társadalmi rétegből került át a szellemi dolgozók közé. Az 1930 óta születetteknek is közel fele mobilizálódott.

3. Intragenerációs mobilitás, kohorszonként, 1962

Kohorsz	Társadalmi réteg között mobilizálódottak	
	az összes keresők	a szellemi foglalkozásúak
	%-ában	
1900 előtt született	29	30
1900—1919 között született	40	58
1920—1929 között született	42	58
1930 óta született	25	45
Összesen	*36*	*51*

Az általános intragenerációs mobilitás vizsgálatán belül külön választottuk az *1949 óta bekövetkezett* társadalmi-foglalkozási átrétegeződést. Megállapítható, hogy a budapesti keresők 74%-ának társadalmi rétege azonos az 1949. évivel, tehát csupán a keresők alig valamivel több mint 1/4-énél következett be 1949 óta mobilitás.[1]

[1] Az 1949. évi társdalmi rétegbe történt besorolás az akkor még eltartottaknál az eltartó foglalkozása alapján történt.

A nem mezőgazdasági fizikai dolgozók több mint 4/5-e már 1949-ben is e réteghez tartozott. Az azóta idekerültek egyik fele (az összes budapesti munkás 8%-a) 1949-ben még mezőgazdasági foglalkozású volt, másik fele pedig szellemi foglalkozást folytatott.

A szellemi dolgozók körében az 1949 óta bekövetkezett mobilitás nagyobb arányú volt: a jelenleg idetartozók közel egyharmada 1949-ben még más társadalmi réteghez tartozott. Az idekerültek szinte valamennyien nem mezőgazdasági munkások voltak (arányuk 24%), csupán elenyésző azoknak a szellemi dolgozóknak az aránya, akik 1949-ben még kisiparosok, kiskereskedők vagy mezőgazdasági foglalkozásúak voltak. A szellemi dolgozók rétegén belül 1949 óta is az értelmiségiek mobilitása alacsonyabb. Ezek közel 3/4-e már 1949-ben szellemi dolgozó, fele értelmiségi foglalkozású volt, az egyéb szellemi foglalkozásúak egyharmada azonban 1949 óta mobilizálódott.

Ha a budapesti keresők társadalmi rétegenkénti teljeskörű adataira kívánjuk kivetíteni az 1949 és 1960 között bekövetkezett társadalmi-foglalkozási átrétegeződést, azt tapasztaljuk, hogy mintegy 300 000-re tehető azoknak a budapesti keresőknek a száma, akik ebben az időszakban megváltoztatták társadalmi rétegüket. (Ez a szám majdnem megegyezik a keresők száma növekedésével.)

1949 és 1960 között a legnagyobb növekedés a szellemi dolgozóknál mutatkozik. Ezek száma 11 év alatt 62%-kal növekedett. Ezt közel 2/3 részben a saját rétegből történt növekedés fedezte, 36%-ban pedig a más társadalmi rétegből történt mobilizálódás. A szellemi dolgozók mobilizációs nyeresége 51 000 fő, amit az e rétegből kiváltak 65 000-es és az ide bekerültek 115 000 száma alakított ki. Legnagyobb arányú mozgást a nem mezőgazdasági munkások irányában tapasztalunk: a szellemi dolgozók 1949. évi létszámának 26%-a vált nem mezőgazdasági munkássá és 39%-a került a szellemiek közé a munkások rétegéből. A nem mezőgazdasági önállóak csoportjában a mobilizációs veszteség mintegy 63% volt.

4. Társadalmi-foglalkozási átrétegeződés 1949—1960
(ezer fő)

Társadalmi réteg	Keresők száma		Keresők számának növekedése (+) csökkenése (−) 1949—1960	ebből saját rétegből[1] kereső növekedés v. csökkenés (±)	rétegből kiváltak (−)	rétegbe bekerültek (+)	mobilizációs nyereség (+) veszteség (−)
	1949. I. 1.	1960. I. 1.					
Nem mezőgazdasági munkás	526	754	+228	+144	96	180	+ 84
Nem mezőgazdasági önálló	103	34	— 69	— 4	75	10	— 65
Szellemi	231	374	+143	+ 92	65	116	+ 51
Mezőgazdasági fizikai	12	11	— 1	+ 69	71	1	— 70
Összesen	*872*	*1173*	*+301*	*+301*	*307*	*307*	—

[1] Keresőnövekedés v. vándorlás útján.

A nem mezőgazdasági munkások száma 11 év alatt 43%-kal növekedett és ennek 37%-át a társadalmi átrétegeződés biztosította. A munkások rétegéből ugyanis közel 100 000 kereső vált ki (majdnem egészében a szellemi dolgozók közé) és ide 180 000 került más társadalmi rétegekből (egyforma számban a nem mezőgazdasági önállóakból, a szellemi dolgozókból és a mezőgazdasági foglalkozásúakból).

A nem mezőgazdasági önállóak száma 1/3-ára csökkent. Az innen kikerültek 4/5-e munkássá, 1/5-e szellemi dolgozóvá vált. Budapesten — a keresők csupán 1%-át kitevő — mezőgazdasági fizikai foglalkozásúak száma lényegében változatlan maradt. Ugyanakkor mintegy 70 000 tizenegy évvel ezelőtt még mezőgazdasági fizikai foglalkozású személy került — vándorlás útján — 85%-ban a munkások, 15%-ban a szellemi dolgozók közé.

Összefoglalva megállapítható, hogy mindhárom nézőpontból vizsgálva a budapesti keresők társadalmi-foglalkozási átrétegeződésében két jelentős tendenciát figyelhetünk meg :

1. Növekedett a szellemi dolgozókon belül a fizikai (főleg a munkás) eredetűek aránya; származás szerint a budapesti szellemi dolgozók 2/3-a, eredeti foglalkozás szerint közel fele, az 1949. évi foglalkozás szerint pedig közel 1/3-a mezőgazdasági v. nem mezőgazdasági fizikai dolgozó volt.

2. Változatlan a mezőgazdasági eredetű keresők aránya, de származás szerint még mindig az összes keresők 1/3-a, eredeti foglalkozás szerint pedig 11%-a mezőgazdasági ; az 1949. évben a budapesti keresőknek csupán 7%-a volt mezőgazdasági foglalkozású.

Mindezek a változások jelentősen megváltoztatták a főváros társadalmi arculatát, és nagymértékben hatottak Budapest demográfiai helyzetére is.

НЕСКОЛЬКО ХАРАКТЕРНЫХ ЧЕРТ ОБЩЕСТВЕННО-ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ РЕСТРАТИФИКАЦИИ В БУДАПЕШТЕ

Резюме

В Будапеште общественный состав самодеятельных и их состав по занятиям, — главным образом в результате значительный по своим масштабам рестратификации, — в течение последних нескольких десятилетий изменился. На основе относящегося сюда проведенного в 1962 году, выборочного обследования, мы рассматриваем будапештский процесс рестратификации с трех точек зрения : с точки зрения состава самодеятельных по происхождению, — интергенерационной мобильности, — (в порядке сопоставления с данными переписей населения в 1930 и 1949 годах) с точки зрения перемены в течение жизни общественной принадлежности и занятия, — интрагенерационной мобильности, — и, наконец, с точки зрения рестратификации последовавшей после 1949 году.

Будапештские самодеятельные с точки зрения их состава по происхождению являются достаточно мобильными : у 3/5 самодеятельных общественная принадлежность отличается от общественной принадлежности отца (это соотношение возросло в небольшой мере по сравнению с 1930 и 1949 годами). Интергенерационная мобильность несельскохозяйственных рабочих почти-что совпадает с таковой 30 или 13 лет тому назад : во время всех трех исследуемых периодов 30% несельскохозяйственных рабочих проис-

ходило из семей, в которых глава семьи являлся сельскохозяйственным физическим работником, а примерно половина несельскохозяйственных рабочих не может быть признана мобильной. Между тем мобильность работников умственного труда возросла, — в особенности в период с 1930 по 1949 год, — а в последнем десятилетии ее масштаб стал меньшим. В период до второй мировой войны у 2/5 работников умственного труда отец тоже являлся работником умственного труда ; в 1949 и 1960 годах между тем эта пропорция равнялась уже только 1/3 ; параллельно с этим доля лиц с рабочим происхождением возросла с менее 20% до более 40%.

О значении интрагенерационной мобильности свидетельствует то обстоятельство, что 36% будапештских самодеятельных в течение своей жизни переменило свою общественную принадлежность. Эта пропорция у работников умственного труда является еще выше и составляет 51% ; 3/4 лиц, перешедших в слой работников умственного труда, являлись перед этим несельскохозяйственными физическими работниками, а 1/5 состояла из таких лиц, которые сначала перешли из слоя умственных работников в слой физических работников, а потом опять возвратились обратно в слой умственных работников. В слое несельскохозяйственных физических работников пришельцы из других слоев составляют всего 28%; половина последних была первоначально занята в сельском хозяйстве, а 1/4 состояла из лиц, которые сначала совершили переход из слоя физических работников в слой работников умственного труда, а потом обратный переход из слоя работников умственного труда в слой работников физического труда.

После 1949 года более 1/4 будапештских самодеятельных переменило свою общественную принадлежность ; это означает, что в Будапеште имеется примерно 300 000, которые в период с 1949 по 1950 год прошли через процесс рестратификации. Имевшая место в течение последнего периода рестратификация тоже была более интенсивной в кругу работников умственного труда : среди относящихся к этой группе лиц 1/3 в 1949 году относилась еще к числу работоников физического труда. Мобильность несельскохозяйственных физических работников составила всего 20%.

SOME CHARACTERISTICS OF SOCIAL MOBILITY IN BUDAPEST

Summary

The socio-occupational composition of the earners of Budapest has changed during the last few decades largely due to the considerable restratification process. On basis of the relevant sample survey of 1962 the process of restratification in Budapest examined from three aspects : the composition by origin of the earners — the intergenerational mobility — (compared with the data of the 1930 and 1949 censuses), the socio-occupational changes having taken place in the course of their lives — the intragenerational-mobility — as well as the restratification process having taken place since 1949.

As to their compcsition by origin the earners of Budapest are rather mobile ; the social stratum of 3/5 of the earners of Budapest is different from that of their fathers' (this proportion has slightly increased as compared with 1930 and 1949). The intergenerational mobility of non-agricultural workers is almost identical with that before 30 or 13 years : 30 p. c. were agricultural manual workers whereas 50 p. c. cannot be regarded as mobile. The mobility of the non-manual workers, however, increased largely during the period 1930—1949, the changes in the last decade have been smaller. Prior to World War II the fahters of 2/5 of the non-manual workers were equally non-manual workers ; this proportion was only 1/3 in 1949 and in 1962 ; parallel with it the proportion of those of worker origin increased for less than 20 p. c. to more than 40 p. c.

The significance of the intragenerational mobility is shown by the fact that 36 p. c. of the earners of Budapest have changed their social stratum in the course of their lives. Also this proportion is higher in respect of non-manual workers : 51 p. c. ; 3/4 of those having got into this category were earlier non-agricultural manual workers, 1/5 became first manual workers from non-manual workers then turned again into non-manual

workers from manual workers. Only 28 p. c. of the non-agricultural manual workers have come from a different social stratum ; half of them have worked originally in the agriculture, 1/4 have become first non-manual workers from manual workers then have got back among manual workers from non-manual workers.

Since 1949 more than 1/4 of the earners of Budapest have changed their social stratum ; this means that the number of persons in Budapest, who were mobilized between 1949 and 1960, amounts to about 300 000. Also in the last period the process of restratification has been the most significant among non-manual workers : at present 1/3 of those belonging to this group were still manual workers in 1949. The mobility of non-agricultural manual workers amounted to only 20 p. c.

A HETEROGÉN HÁZASSÁGOK HATÁSA A SZÜLETÉSKORLÁTOZÁSRA

DR. MILTÉNYI KÁROLY

A társadalmi mobilitásnak a termékenységre gyakorolt befolyásával újabban elég tekintélyes demográfiai irodalom foglalkozik. A vizsgálatok előterében a foglalkozási változások, illetve az ezzel összefüggő vertikális mobilitás, továbbá a vándorlások, lakhelyváltozások (horizontális mobilitás) nyomán bekövetkezett demográfiai változások állnak. Anélkül, hogy e vizsgálatokkal érdemben foglalkozni kívánnánk, elöljáróban annyit megállapíthatunk, hogy általános az a vélemény, hogy mind a vertikális, mind pedig a horizontális mobilitásnak jelentős termékenységcsökkentő hatása van. E hatást részben az idézi elő, hogy a felemelkedő, illetve helyzetüket változtató személyek vagy családok energiájukat, anyagi erőforrásaikat éppen társadalmi mozgásuk előidézésére, illetve biztosítására összpontosítják (tanulmányok, szakképzettség megszerzése, vándorlás stb.), és tartózkodnak minden olyan megterheléstől, mely őket ebben a tevékenységükben gátolná. Egyébként is a felemelkedő rétegek családi életükkel kapcsolatos anticipációi, szexuális szokásai rendszerint ahhoz a társadalmi réteghez idomulnak, melynek irányába törekednek, s ennek termékenysége általában alacsonyabb. Másrészt maga az a folyamat, mely a társadalmi átrétegeződést tömegméretekben előidézi (iparosodás, városiasodás, iskolázottság terjedése stb.), önmagában is korlátozza a termékenységet.

A foglalkozás- és lakhelyváltoztatás vizsgálata mellett viszonylag elhanyagolt a házasságkötésekből származó társadalmi mobilitás demográfiai hatásainak kutatása. A házassággal összefüggő társadalmi mobilitáson azt a társadalmi helyzetváltozást értjük, mely a házasságkötés nyomán következett be. E változást vizsgálhatjuk akár a házasságralépők gyermekkori (szülők által meghatározott), akár felnőttkori (elsődlegesen saját foglalkozásuk által meghatározott) társadalmi helyzethez képest. Vizsgálatunkban — részben elvi, részben technikai okok miatt — az utóbbi módszert alkalmaztuk, vagyis azt kívántuk megfigyelni, milyen hatást gyakorol a nők szülési készségére az a tény, hogy foglalkozásukhoz képest házasságuk társadalmi helyzetváltozást jelent ; férjük ugyanis más társadalmi-foglalkozási csoportba tartozik.

Vizsgálatunk 26 157 nőről készült statisztikai felvételen alapul. 1960 októberében a születéskorlátozás indítékainak tanulmányozása céljából a kórházban szült, illetve vetélt nőkről részben kórlapjuk, részben személyes

kikérdezésük alapján kérdőívet állítottak ki, amely az életkorra, lakhelyre, családi körülményekre, háztartási, foglalkozási, lakás- és jövedelemviszonyokra, az eddigi termékenységre, fogamzásgátlással kapcsolatos magatartásra és a további családi tervekre vonatkozóan tartalmaz kérdőpontokat. E részletvizsgálatunk céljaira a 26 157 esetből értelemszerűen csak annak a 8332 szült, illetve művileg vetélt házas nőnek az anyaga használható, aki saját maga is keresőfoglalkozást folytatott. (Az eltartott házas nők, illetve az egyedülálló nők anyaga ilyen természetű vizsgálatra természetesen nem alkalmas. Máshol a megjelölt okok miatt a kereső házas nők anyagából sem vettük figyelembe a spontán vetélők adatait.) Közülük 5932 élt homogén jellegű házasságban (vagyis foglalkozási viszonya férjééhez hasonló volt), 2400 pedig heterogén jellegűben (foglalkozási viszonya eltért férjéétől).

A születéskorlátozás intenzitásának, illetve a szülési hajlamnak a vizsgálatánál a művi vetélések és a szülések százalékos (megoszlási) arányát vettük alapul. Azt vizsgáltuk tehát, hogy (a spontán vetélések figyelmen kívül hagyásával, mivel ezeknél a szülésre, illetve terhességmegszakításra vonatkozó szándék nem volt megállapítható) 100 teherbeesés közül hány esetben kívánták a terhességet kihordani, illetve megszakítani. A vizsgálat tehát csak a teherbeesettekre terjedt ki, a születéskorlátozás intenzitását csak a terhességmegszakításon keresztül jellemzi. Témánk szempontjából azonban ez nem jelent nehézséget, mivel a fogamzásgátlás intenzitásában és hatékonyságában — ami a születéskorlátozás másik jelentős tényezőjét alkotja — lényeges különbségek a homogén, illetve heterogén házasságok között feltételezhetően nincsenek.[1]

Miután a születéskorlátozásban számos tényező játszik szerepet, elméletileg egy-egy tényező hatását csak az összes többi tényező befolyását kiszűrve, illetve azzal kombinálva vizsgálhatjuk. Más irányú vizsgálataink arra az eredményre vezettek, hogy a születéskorlátozásban a családi állapotnak és a meglevő gyermekek számának van alapvető, meghatározó szerepe. Miután jelen vizsgálatunk csak a házas nőkre korlátozódik, csupán a gyermekszám szerinti részletezést volt szükséges elvégeznünk. A többi faktor (kor, lakhely, lakás- és jövedelemviszonyok, családösszetétel, házastársak közötti korkülönbség, meglevő gyermekek neme stb.) hatása jelen vizsgálatunk szempontjából elhanyagolható, nem csupán mérsékelt nagyságrendjük miatt, hanem azért is, mert ezek tekintetében szisztematikus szerkezeti különbségek az egyes csoportokon belül nem jelentkeztek.

A házas nők csoportosítása keresőkre és eltartottakra egyébként már önmagában is rávilágít a születéskorlátozás erős különbségeire. A kereső nők kisebb családra való törekvése a házas nők minden csoportjában megnyilvánul. (Lásd 1. sz. tábla.) Az eltartott gyermektelen házas nőknek csupán 7%-a szakította meg terhességét; a keresőknél ez az arány 21%. Még kifejezettebb a különbség az 1 gyermekesek kategóriájában, ahol az eltartottak közel fele, a keresőknek viszont csupán 1/4-e vállalkozott szülésre. Feltehető, hogy a kereső, illetve eltartott nők születéskorlátozásának különbségeiben bizonyos mértékig szerepet játszik a házasság heterogenitása, illetve homogenitása is. Társadalmi-gazdasági, foglalkozási szempont-

[1] Ugyanezen okból témánk szempontjából nincs jelentősége a kórházon kívüli szülések (az összes szülések 15%-a) figyelmen kívül hagyásának sem.

ból ugyanis nyilvánvaló, hogy azoknak az egy keresős családoknak a jellege a leghomogénabb, ahol a feleség eltartott. A feleség kereső foglalkozásának ugyanis lényeges lélektani hatása van beállítottságára (érdeklődési kör, ambíció, életcélok, tervek), valamint fizikai elfoglaltságára, időbeosztására. E családon kívül álló célok és ambíciók bizonyos vonatkozásban heterogénné teszik a házasság jellegét, sokszor még akkor is, ha a feleség és a férj foglalkozása (foglalkozási viszonya) azonos, illetve hasonló. Amint az adatokból kitűnik e — tágabb értelemben vett — heterogenitás hatása igen jelentős és népesedési szempontból túlkompenzálja azt a gazdasági előnyt, amelyet a többkeresős családok jobb jövedelmi helyzete reprezentál.

A továbbiakban azonban csak a házassági (családi) heterogenitás azon szűkebb értelemben vett típusát tárgyaljuk, melyekben a férj és a feleség foglalkozási viszonya eltérő. Az anyag elaprózódásának elkerülése és az egyéni foglalkozással kapcsolatos válaszok hibáinak kiküszöbölése érdekében e vizsgálatunk során a foglalkozási viszonyt vettük alapul (az 1960. évi népszámlálás során alkalmazott kategóriák szerint). Ez azonban többé-kevésbé magára a munkakörre, az egyéni foglalkozás jellegére és ezen keresztül a társadalmi-gazdasági csoportra is jellemző.

A kereső nők csoportján belül a férjükéhez hasonló foglalkozást folytatók születéskorlátozása nem olyan erős, mint az eltérő foglalkozási összetételű, heterogén családokban. (Lásd az 1. sz. táblát.) A művi vetélések részaránya a teherbeesettek között az utóbbi csoportban észrevehetően magasabb. Különösen jelentős különbség tapasztalható a családalapítási szándék tekintetében a gyermekteleneknél; a homogén házasságok 4/5-ében, a heterogén házasságoknak csak alig több mint 3/4 részében vállalkoztak az első szülésre. A további csoportokban a különbségek csökkennek, illetve szignifikáns különbségek már nem jelentkeznek.

1. Szülő nők %-os aránya a teherbeesett (szülő+művileg vetélő) házas nőknél gyermekszám szerint, kereső-eltartott részletezésben; a keresőknél homogén-heterogén házasságok szerint

Megnevezés	Összesen	Ebből	
		gyermekteleneknél	egy gyermekeseknél
Összesen	*43,3*	*86,1*	*39,1*
ebből:			
Eltartottak	46,3	93,3	49,6
Keresők	38,7	78,7	26,0
ebből:			
A férjjel azonos foglalkozási viszonya van	39,8	80,0	26,2
Férjétől különböző foglalkozási viszonya van	37,0	76,7	25,9

Miután a családalapításra vonatkozó akaratelhatározás éppen az első gyermek tekintetében a legnagyobb jelentőségű, és a homogén, illetve heterogén családok demográfiai magatartása közötti különbség éppen a gyermekteleneknél a legnagyobb, vizsgáljuk meg e csoporton belül a férj és a feleség társadalmi rétegének, illetve foglalkozási viszonyának egymással való kombinációit is. Az adatok szignifikanciájának biztosítása érdekében a kombináció céljaira három fő csoportot képeztünk. Az első az önállók (ide értve a segítő családtagokat is) és szövetkezeti (termelőszövetkezeti)

tagok főcsoportja ; ebben túlnyomórészt a mezőgazdasági foglalkozásúak szerepelnek (önálló parasztok, tsz-tagok). A második főcsoport az alkalmazásban álló fizikai dolgozókat (ipari, építőipari, közlekedési, egyéb munkásokat) tartalmazza. A harmadik főcsoportba tartoznak az alkalmazott szellemi dolgozók. Ily módon a három főcsoport vázlatosan (egyes határeseteket, illetve kisszámú, nem tipikus rétegeket tekintve bizonyos eltérésekkel) társadalmunk osztálytagozódásának, illetve rétegeződésének három fő típusát (munkás-paraszt-értelmiség) reprezentálja.

2. Szülő nők %-os aránya a szülő és művileg vetélő gyermektelen házas nőknél, egybevetve a férj és feleség foglalkozási viszonyát

Feleség \ Férj	Önálló, szövetkezeti tag	Alkalmazott fizikai dolgozó	Alkalmazott szellemi dolgozó
Önálló, szövetkezeti tag	95,5	84,9	66,6
Alkalmazott fizikai dolgozó	79,1	81,1	68,5
Alkalmazott szellemi dolgozó	79,4	76,4	75,4

3. Gyermektelen szülő és művileg vetélő kereső nők száma a különböző típusú házasságokban

Feleség	Férj	Önálló, szövetkezet tag	Alkalmazott fizikai dolgozó	Alkalmazott szellemi dolgozó
Önálló, szövetkezeti tag	szülő	107	62	10
	művileg vetélő	5	11	5
	Összes	*112*	*73*	*15*
Alkalmazott fizikai dolgozó	szülő	34	998	102
	művileg vetélő	9	232	47
	Összes	*43*	*1230*	*149*
Alkalmazott szellemi dolgozó	szülő	27	337	505
	művileg vetélő	7	104	165
	Összes	*34*	*441*	*670*

A homogén házasságok között a túlnyomórészt mezőgazdasági foglalkozásúaknak (önállók, tsz-tagok) a legmagasabb a szülési készsége. A munkások családalapítási hajlama áll sorrendben a középső helyen, de színvonalában lényegesen közelebb az alacsonyabb termékenységű értelmiségiekhez.

A különböző típusú heterogén házasságoknál vizsgáljuk meg egyenként a családalapítási hajlam alakulását.

A) Munkás-paraszt házasságok (ide tartozik a megfigyelt heterogén házasságok 25%-a).

1. A férj fizikai munkás, az asszony önálló, szövetkezeti tag (mezőgazdasági dolgozó) (19%). Ezekben a családokban láthatóan keverednek a két társadalmi réteg szokásai ; jelentősebben azonban a férj társadalmi rétegének a hatása érvényesül (a szülési arány lényegesen közelebb áll a homogén munkáscsaládokéhoz, mint a homogén parasztcsaládokéhoz).

2. A férj önálló, illetve tsz-tag, a feleség alkalmazott fizikai munkás (6%). Ezeknél a házasságoknál teljes egészében a feleség társadalmi rétegének alacsonyabb termékenységi szokásai érvényesülnek, sőt a szülési arány itt valamivel alatta marad a homogén munkásházasságokénak. (Bár ez az eltérés nem jelentős.)

B) Munkás-értelmiségi házasságok (ide tartozik a megfigyelt heterogén házasságok 70%-a).

1. A férj szellemi dolgozó ; az asszony fizikai munkás (24%). Ezeknél a házasságoknál a családalapítási szándék lényegesen alacsonyabb, mint akár a férj, akár a feleség társadalmi rétegének homogén házasságaiban. A családalapítási hajlam különösen nagy eltérést mutat az asszony társadalmi rétegének viszonylag magas termékenységéhez képest, de alatta marad a férj társadalmi rétegének is.

2. A férj fizikai munkás, az asszony szellemi dolgozó. (46% ; vagyis az összes heterogén házasságoknak közel fele. Az esetek túlnyomó részében a feleség adminisztratív, irodai elárusítói stb. vagyis alacsonyabb beosztású, de nem fizikai munkakört tölt be.) A szülési arány lényegében azonos a szellemi alkalmazottak rétegének homogén házasságával ; vagyis az alacsonyabb termékenységhez idomul.

C) Paraszt-értelmiségi házasságok (ide tartozik a megfigyelt heterogén házasságok 5%-a).

1. A férj önálló, illetve szövetkezeti (mezőgazdasági) dolgozó ; az asszony szellemi alkalmazott (3%). Lényegében itt is az alacsonyabb termékenységű értelmiségi réteg szokásai érvényesülnek, bár kismértékben emeli a szülési hajlamot a férj társadalmi rétegének hatása is.

2. A férj szellemi dolgozó, az asszony önálló vagy szövetkezeti tag (mezőgazdaságban) (2%). Ezekben a házasságokban a legalacsonyabb a családalapítási szándék ; lényegesen kisebb még a homogén értelmiségi házasságoknál tapasztaltnál is.[2]

Összefoglalva e vizsgálatunk eredményeit megállapíthatjuk, hogy a heterogén házasságokban minden esetben annak a társadalmi rétegnek a születésszabályozással kapcsolatos magatartása érvényesül erősebben, melynek a termékenysége alacsonyabb. Azokban a házasságokban pedig, ahol a férj társadalmi helyzete a közfelfogás szerint lényegesen magasabb, mint a feleségé (a férj értelmiségi, az asszony ipari vagy mezőgazdasági fizikai

[2] Az egyes alcsoportok megjelölése után feltüntetett százalékok a jelzett alcsoportba tartozó házasságok számának az összes heterogén házasságok számához való arányát jelzik. Az idevonatkozó abszolút számokat a 4. sz. tábla tartalmazza :

4. A megfigyelt kereső nők száma a különböző típusú házasságokban

Feleség \ Férj	Önálló, szövetkezeti tag	Alkalmazott fizikai dolgozó	Alkalmazott szellemi dolgozó	Összesen
Önálló, szövetkezeti tag	411	457	52	920
Alkalmazott fizikai dolgozó	141	3746	580	4467
Alkalmazott szellemi dolgozó ..	80	1090	1775	2945
Összesen	*632*	*5293*	*2407*	*8332*

dolgozó), a családalapítási szándék a legalacsonyabb és jelentősen elmarad bármelyik házas fél társadalmi rétegének homogén házasságaihoz képest.[3]

Mindezek alapján azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a Magyarországon tapasztalható születéskorlátozásban bizonyos — mérsékelt — szerepe a heterogén házasságok elterjedésének is van. Az adatok nagyságrendjéből egyébként kitűnik, hogy e befolyás viszonylag kismértékű és nem alapvető jelentőségű, a többi születéskorlátozást befolyásoló tényezőhöz képest inkább másodlagos jellegű. A társadalmi különbségeknek a csökkenése a heterogén házasságok számát a jövőben is feltehetően növelni fogja. Ugyanakkor viszont várható, hogy a társadalmi és technikai fejlődés nyomán a fizikai és a szellemi munka, továbbá a városi és a falusi életforma közötti különbség csökkenése az egész társadalom homogenitását fokozni fogja, aminek hatása családi vonatkozásban, a házastársak demográfiai magatartásában is feltehetően jelentkezni fog.

[3] E házasságoknak társadalmilag még némileg szokatlan jellegét illusztrálja rendkívül alacsony asszociációs indexük is :

5. Asszociációs-index a megfigyelt házasságtípusokban*

Feleség \ Férj	Önálló, szövetkezeti tag	Alkalmazott fizikai dolgozó	Alkalmazott szellemi dolgozó
Önálló, szövetkezeti tag	5,87	0,78	0,20
Alkalmazott fizikai dolgozó	0,42	1,32	0,45
Alkalmazott szellemi dolgozó	0,36	0,58	2,08

* Az asszociációs-index kiszámításának képlete :

$$I\ assz. = \frac{{}_1H_1}{(\Sigma H_1 \cdot \Sigma_1 H : \mathrm{H})}$$

ahol ${}_1H_1$ — az I. társadalmi csoportba tartozó házasságok száma
ΣH_1 — az I. társadalmi csoportba tartozó összes házas férfiak száma
$\Sigma_1 H$ — az I. társadalmi csoportba tartozó összes házas nők száma
H — az összes házaspárok száma

ВОЗДЕЙСТВИЕ ГЕТЕРОГЕННЫХ БРАКОВ НА РЕГУЛИРОВКУ РОЖДАЕМОСТИ

Резюме

Автор настоящего очерка занимается исследованием воздействия общественной мобильности на ограничение рождений в плоскости мобильности связанной с заключением браков. Целью исследования является наблюдение того, какое воздействие оказывает на готовность женщин рожать то обстоятельство, что их брак означает изменение их общественного положения по отношению к их занятию ; их мужья относятся к иной общественной группе и иной группе занятий.

Очерк основывается на охватывающей 8 332 самодеятельных женщин части статистических обследований 26 157 женщин, целью которого являлось выяснение причин, побуждающих к ограничению рождений. Из числа 8 332 женщин 5 932 проживало в гомогенного характера браках (их род занятий аналогичен роду занятий мужа), а 2 400 в браках гетерогенного характера (их род занятий отличался от рода занятий мужа). Автор излагает методологические вопросы исследования.

Группировка по уже имеющемуся числу детей показывает, что стремление самодеятельных женщин к меньшей семье имеет место в каждой группе замужних женщин. Внутри группы самодеятельных женщин ограничение рождений не является настолько интенсивным у тех женщин, занятие которых похоже на занятие их мужей и, наоборот, является более сильным у женщин, проживавших в семьях с различными гетерогенными занятиями. Особенно значительное различие в отношении создания семьи наблюдается между бездетными гомогенными и гетерогенными семьями.

Автор исследует готовность бездетных семей к деторождению путем комбинативного взаимного сопоставления общественных слоев мужа и жены. На основании результатов исследования можно установить, что в гетерогенных браках в связи с ограничением рождний всегда сильнее проявляется демографическое поведение того слоя, плодовитость которого является более низкой. В тех браках, где согласно существующим взглядам общественное положение мужа является значительно более высоким, чем общественное положение жены (муж является интеллигентом, а жена работником физического труда в промышленности или сельском хозяйстве), стремление к созданию семьи находится на самом низком уровне и является ниже, чем таковое в гомогенных браках общественных слоев любого из супругов.

На основании всего этого можно прийти к заключению, что в области наблюдающегося в Венгрии ограничения рождений определенная, умеренная роль принадлежит также и распорстранению гетерогенных браков. Из величины данных, между прочим, вытекает также и то, это воздействие является относительно небольшим, не имеет основополагающего значения и по сравнению с остальными факторами ограничения рождения имеет, пожалуй, второстепенный характер. Сокращение различий между слоями в будущем вероятно приведет к росту числа гетерогенных браков. В то же самое время между тем следует ожидать, что в результате общественного и технического прогресса, что сокращение различия между физическим и умственным трудом, между образом жизни в городе и деревне приведет к повышению гомогенности всего общества, а это в свою очередь, найдет свое отражение в плоскости семьи и демографического поведения супругов.

IMPACT OF HETEROGENEOUS MARRIAGES ON BIRTH CONTROL

Summary

The paper deals with the impact of social mobility on birth control as regalds mobility connected with the conclusion of marriages. The investigation is aimed at observing the influence exercised upon the women's reproductive inclination by the circumstance that the marriage represents a change in their social position compared to their occupation since the husband belongs to another socio-economic group.

The enquiry going into the reasons of birth control is based on a survey covering 8 332 married female earners who form part of a total of 26 157 women interrogated. Out of these 8 332 women 5 932 were living in homogeneous marriage (i. e. their employment statuses were similar to those of their husbands) 2 400 in heterogeneous marriage (i. e. of employment status different from those of their husbands). The paper deals also with the methodological problems of the enquiry.

The grouping by the number of existing children points out that the endeavour of female earners to limit the size of their families can be found in all groups of married women. Within the group of earning women the birth control of those pursuing occupations similar to the husband's is not so strong as it is in heterogeneous families with husband and wife having different occupations. An especially marked difference can be found with regard to the intention of establishing a family, between childless homogeneous and heterogeneous families.

Comparing the social strata of husband and wife the paper analyses by combinative methods the reproductive inclination of the childless families. The results reveal that in

heterogeneous marriages it is always the social stratum of a lower fertility whose attitude prevails in birth control. In marriages where the social position of the husband is rather higher in general opinion (the husband is and intellectual, the woman an industrial or agricultural physical worker) the intention of establishing a family is the lowest and lags considerably behind the homogeneous marriages of the social stratum of either married party. (By the way, the index of association of these marriages is exceptionally low).

All this leads to the conclusion that the birth control exercised in Hungary is to some extent due to the spreading of heterogeneous marriages. The order of magnitude of the data shows that this influence is relativelly small, has no fundamental significance and is rather second-rate compared to the rest of the factors influencing birth control. The decrease of social differences is likely to increase the number of heterogeneous marriages also in the future. At the same time it can also be expected that as a result of social and technical development the decrease of the difference between physical and intellectual work and between the rural and urban forms of living will enhance the homogeneity of society as a whole which will make itself felt in the family field in the demographic behaviour of the couples.

A TÁRSADALMI-FOGLALKOZÁSI ÁTRÉTEGEZŐDÉS ÉS DEMOGRÁFIAI HATÁSAI

DR. SZABADY EGON

A társadalmi-foglalkozási átrétegeződés sokrétű és bonyolult folyamatával több tudományág foglalkozik. A vizsgálatok többirányú elvégzését indokolja, hogy a társadalomtudományok majd mindegyik ágánál elengedhetetlen a társadalmat alkotó osztályok, társadalmi rétegek, foglalkozási csoportok összetételének ismerete. Azt is szükséges vizsgálni, hogy a társadalom összetétele hogyan változik, és milyen módon megy végbe az egyes rétegek csökkenése, ill. a más rétegek növekedése, valamint, hogy ez az átrétegeződési folyamat milyen hatásokkal, következményekkel jár.

A demográfia a maga sajátos eszközeivel, módszereivel azt vizsgálja, hogy miképpen módosul az egyes társadalmi-foglalkozási csoportok létszáma, a változásoknak melyek az irányai, és mindezt azzal a céllal is teszi, hogy megállapítsa, milyen demográfiai hatásai vannak e folyamatnak. Az utóbbi kérdéskör kettős vetületű : részben azt kell tanulmányoznunk, hogy az átrétegeződés hogyan hat a demográfiai folyamatokra, részben pedig azt, hogy az egyes demográfiai jelenségek társadalmi-foglalkozási differenciáltsága, illetve ennek módosulása hogyan hat vissza magára az átrétegeződési folyamatra.

Magyarországon — eltekintve most a társadalomtudományi szempontból legfontosabb változástól, a tőkés jelleg megszüntetésétől — a társadalmi-foglalkozási átrétegeződés legjelentősebb iránya a mezőgazdasági foglalkozásúaknak a nem mezőgazdasági foglalkozásúak csoportjába történő jelentős mérvű áramlása. Az utóbbi időszak legfontosabb demográfiai változásai is azzal kapcsolatosak, hogy megszűnt a mezőgazdasági népesség számbeli túlsúlya, és növekedett a nem mezőgazdasági foglalkozási rétegekbe tartozók aránya.

A mezőgazdasági népesség arányának csökkenése és az egyéb foglalkozási ágakhoz tartozó népesség arányának növekedése nemcsak magyarországi jelenség, hanem valamennyi gazdaságilag fejlett országban megfigyelhető. Mégis melyek azok a különleges sajátosságok, amelyek a magyarországi átrétegeződési folyamatot megkülönböztetik a legtöbb országétól.

E különbségek megvilágításához ismernünk kell az átrétegeződés magyarországi folyamatát. Ha a huszadik század eleje óta kísérjük nyomon a gazdaságilag aktív népességen belül a mezőgazdasági keresők arányának alakulását, az erre vonatkozó adatok azt mutatják, hogy a század első felé-

ben e tekintetben nem volt számottevő fejlődés ; 1900 és 1949 között valamennyi évtizedben a mezőgazdasági foglalkozásúak aránya 50 és 59% között mozgott.

1949-et követően a helyzet gyökeresen megváltozott. A mezőgazdasági keresők aránya rohamosan csökkent, és 1960-ban már a gazdaságilag aktív népességnek csupán 38%-a tartozott a mezőgazdaságba. E folyamat a közeljövőben — előreláthatólag — még hasonló irányú és ütemű marad.

1. Mezőgazdasági keresők aránya Magyarországon[1]

Év	A gazdaságilag aktív[2] keresőkön belül a mezőgazdasági keresők	
	száma (1000 fő)	%-os aránya
1900	1 735	59
1910	1 685	53
1920	2 128	58
1930	2 031	53
1941	2 165	50
1949	2 196	53
1960	1 873	38

[1] Az adatok Magyarország jelenlegi területére vonatkoznak.
[2] Gazdaságilag aktívnak tekintjük valamennyi személyt, akinek önálló keresete, jövedelme van, kivéve a nyugdíjasokat és a vagyonukból élőket.

2. Mezőgazdasági keresők arányának alakulása

Ország	A gazdaságilag aktív keresőkön belül a mezőgazdasági keresők aránya		
	50% körüli (v. nagyobb)	40% alatti	1960 körül (%)
Nagybritannia	1800 előtt	1800—	4
Belgium	1850 előtt	1850—	10
USA	1870—1890	1890—	11
NDK	1880 előtt	1880—	17
NSZK			15
Ausztria	—1880	1890—	32
Kanada	—1890	1910—	12
Svédország	1870—1890	1910—	20
Dánia	1900 előtt	1910—	23
Franciaország	1860 előtt	1920—	26
Csehszlovákia	—1910	1920—	30[1]
Olaszország	1870—1930	1950—	30
Finnország	1930—1940	1950—	34
Japán	1910—1950	1955—	40
Magyarország	1910—1950	1960—	38
Szovjetunió	1930—1950	1959—	39
Románia	.	.	70
Lengyelország	.	.	47
Bulgária	.	.	64
Jugoszlávia	.	.	66

[1] 1950

A magyarországi átrétegeződés megítéléséhez meg kell vizsgálnunk a hasonló külföldi folyamatokat is, hogy következtetni tudjunk a magyarországi helyzet speciális vagy általános voltára. Az összehasonlítást úgy végeztük el, hogy a mezőgazdasági népesség egy adott aránya elérésének időpontját vettük alapul. Az adott aránynak azt tekintettük, amikor a vizsgált országban megszűnt a mezőgazdaság uralkodó jellege, és a többi népgazdasági ághoz tartozók együttes aránya meghaladta a mezőgazdaságét. Tehát azt vizsgáltuk, hogy mikor volt még 50% körüli a mezőgazdasági keresők aránya, és mikor érte el a 40% alatti szintet. (Összehasonlításul szerepeltetjük a mezőgazdasági keresők 1960 körüli arányát is.)

A 2. táblázat adatai alapján a feltüntetett országok négy csoportja különböztethető meg :

1. A vizsgált országok zömében még a múlt század folyamán megszűnt a mezőgazdaság uralkodó jellege. Nagybritanniában és Belgiumban ez az átalakulás még a XVIII. század végéig, ill. a XIX. század közepéig megtörtént, a többi országban pedig 1870 és 1910 között ment végbe. Ezen országok átrétegeződési folyamatára az is jellemző, hogy a változások folyamata viszonylag rövid idő alatt zajlott le, és általában a folyamat egyenletes volt: a mezőgazdasági népesség aránya évtizedről évtizedre mintegy 10%-kal csökkent.

2. Néhány országban — a vizsgáltak közül kettőben — a mezőgazdasági népesség csökkenési folyamata viszonylag lassúbb volt és csupán az első világháborút követően vesztette el a mezőgazdaság uralkodó jellegét. Lényegében még ehhez a csoporthoz sorolható az a két ország is, amelyeknek közvetlen a második világháború után szűnt meg mezőgazdasági típusuk.

3. A vizsgált országok között három olyan országot találunk, amelyekben csak az utolsó évtizedben — 1950 és 1960 között — csökkent a mezőgazdasági népesség aránya a 40%-os szintre (e csoportba tartozik Magyarországon kívül Japán és a Szovjetunió is). Ezeknek az országoknak átrétegeződési folyamatára jellemző, hogy a mezőgazdasági népesség aránya az 50% körüli szinten hosszú ideig megállapodott, és az utóbbi évtizedben rohamos csökkenéssel érte el a jelenlegi 40% körüli arányt. A jövőbeni fejlődés perspektívái — elsősorban a Szovjetunióban és Magyarországon — arra mutatnak, hogy a további 20 éven belül ez az arány a felére fog csökkenni.

4. Végül megkülönböztethetjük azoknak az országoknak a csoportját, amelyekben a keresők többsége még mezőgazdasági foglalkozású.

A fenti összehasonlításból a magyarországi fejlődést illetően két fő megállapítást tehetünk :

a) Magyarországon a társadalmi-foglalkozási átrétegeződés alapjául tekinthető folyamat 50—60 évvel később következett be, mint a közép- és nyugat-európai országok többségében.

b) A mezőgazdasági népesség aránya a közel félévszázadig tartó változatlanság után egy évtized alatt rohamosan csökkent, és ez a folyamat még tovább tart.

Az átrétegeződési folyamatnak csupán főbb jellemvonásait kívántuk felvázolni. Jeleztük ennek speciális voltát és hogy a társadalmi-foglalkozási „megmerevedést" gyors változás követte. Ennek a hirtelen változásnak sok vonatkozása közül e helyen egyet kívánunk kiemelni.

A születések számának alakulása, amely a gazdaságilag fejlett és közepesen fejlett országokban a XIX. század közepe óta kisebb-nagyobb ingado-

zásoktól eltekintve lassú fokozatos csökkenést mutat és a második világháború után — egy kismérvű fellendülést követően — általában stagnál, Magyarországon ettől eltérő tendenciájú. A legutóbbi években ugyanis a születési arányszám lényegesen csökkent, és ezt összefüggésbe hozhatjuk a jelentős és rohamos társadalmi-foglalkozási átalakulással. Természetesen ebben nem csupán a mezőgazdasági népesség csökkenésének van szerepe, hanem a társadalom átalakulásának egyéb — az előbbiekben nem részletezett — tényezőinek is: így pl. a városiasodásnak, a szellemi dolgozók aránya növekedésének és mindezek következtében a családtervezés és születésszabályozás nagyobb arányú elterjedésének.

3. Élveszületési arányszámok
(1000 lakosra jutó élveszületések száma)

Ország	1850	1900	1930	1950	1955	1960	1961
Egyesült Királyság	33,4	28,7	16,8	16,3	15,4	17,5	17,8
Belgium	29,7	28,9	18,9	16,9	16,8	16,9	17,0
USA	20,4	22,6	18,9	23,5	24,6	23,6	23,4
NDK	37,1	35,6	17,6	16,5	16,3	17,0	17,4
NSZK				16,2	15,7	17,6	18,3
Ausztria	39,2	35,0	16,8	15,6	15,6	17,8	18,5
Kanada	.	.	23,9	27,1	28,4	26,9	26,0
Svédország	31,9	27,0	13,4	16,4	14,8	13,7	13,9
Dánia	31,5	29,8	18,7	18,6	17,3	16,6	16,6
Franciaország	26,8	21,4	18,2	20,7	18,6	18,0	18,3
Csehszlovákia	.	.	21,8	23,3	20,3	15,9	15,8
Olaszország	.	33,0	26,7	19,6	18,1	18,5	18,8
Finnország	35,7	32,0	21,8	24,5	21,2	18,4	18,4
Japán	.	31,4	32,4	28,2	19,4	17,2	16,9
Magyarország	.	39,3	25,4	21,0	21,5	14,6	14,0
Szovjetunió	.	49,3	49,0	26,5	25,6	24,9	.
Románia	29,6	38,8	34,1	26,2	25,6	19,1	17,1
Lengyelország	.	.	32,5	30,7	29,0	22,3	20,7
Bulgária	.	42,2	31,4	25,2	20,1	17,8	.
Jugoszlávia	.	42,4	35,5	30,3	26,7	23,1	22,6

A társadalmi-gazdasági átalakulás demográfiai hatásait bizonyos mértékig semlegesíti az az irányzat, amely a legutóbbi időszakban a magyarországi népesedés társadalmi differenciálódását jellemzi. Az állapítható meg ugyanis, hogy azok a lényeges demográfiai különbségek, amelyek a mezőgazdasági foglalkozásúak és a nem mezőgazdasági foglalkozásúak között fennállottak, jelentősen csökkentek, sőt sok esetben ellenkező irányúakká váltak. Ez azt mutatja, hogy a mezőgazdasági népesség csökkenési folyamatával egy másik jelentős változás is végbement, mégpedig a két alapvető réteg demográfiai magatartása közeledésének vagy egyes esetekben azonosulásának folyamata. A nivellálódás okai és körülményei sokrétű kutatást igényelnek, most csupán a három alapvető természetes népmozgalmi jelenség főbb vonatkozásait kívánjuk megvilágítani.

1. A mezőgazdasági foglalkozású nők termékenysége a század első három évtizedében jelentősen meghaladta a nem mezőgazdasági foglalko-

zásúakét: a század elején pl. 1/3-ával volt magasabb az ezer 15—49 éves mezőgazdasági foglalkozású nőre jutó élveszületések száma. A második világháborút követően e tendencia megváltozott: 1948—1949-ben már e két alapvető réteg termékenysége azonos volt, 1959 óta pedig a mezőgazdasági foglalkozásúak termékenysége alacsonyabb a nem mezőgazdaságiakénál. A termékenység ilyen irányú változásában azonban feltehetőleg a propagatív korú mezőgazdasági és a nem mezőgazdasági női népesség korösszetételének módosulása is szerepet játszott.

4. A termékenység alakulása a mezőgazdasági és a nem mezőgazdasági népességnél

Év	Ezer 15—49 éves korú nőre jut élveszületés		
	mezőgazdaság	nem mezőgazdaság	összesen
1900—01[1]	171	130	156
1910—11[1]	164	115	144
1920—21	141	93	118
1930—31	112	67	88
1948—49	76	75	76
1958	65	63	64
1959	60	61	61
1960	53	62	59
1961	50	60	56

[1] Magyarország 1920 előtti területén.

A Népességtudományi Kutatócsoport 1962-ben végrehajtott Budapest népessége társadalmi-gazdasági átrétegeződésére vonatkozó 2‰-es reprezentatív adatfelvétele közvetlenül is rámutat arra, hogy az átrétegeződés önmagában negatív hatással van a termékenységre. Azoknak a nőknek a termékenysége — akiknek sem maguknak, sem férjüknek — életük folyamán nem változott meg társadalmi rétege, 18%-kal magasabb, mint azoké, akiknek változott a társadalmi helyzetük. Ez a jelenség minden rétegnél megmutatkozik; még a szellemi foglalkozásúvá vált volt fizikai dolgozók átlagos gyermekszáma is alacsonyabb, mint azoké, akik korábban is szellemi foglalkozásúak voltak. Megjegyzendő azonban, hogy Budapesten azoknak a nem mezőgazdasági rétegbe tartozó házas nőknek az átlagos gyermekszáma, akik (vagy férjük) korábban mezőgazdaságiak voltak, mintegy 1/4-ével magasabb.

5. A csecsemőhalandóság alakulása a mezőgazdasági és nem mezőgazdasági népességnél[1]

Év	1000 élveszülöttre jut egy éven aluli meghalt		
	mezőgazdaság	nem mezőgazdaság	összesen
1948	107,8	80,9	94,0
1958	61,6	56,6	58,1
1959	54,4	51,5	52,4
1960	48,9	47,1	47,6
1961	46,5	43,1	44,1

[1] Az eltartó foglalkozása szerint.

2. A halandósági különbségek megszűnését, illetve csökkenését elsősorban a csecsemőhalálozási arányszámok nivellálódásával igazolhatjuk.

Másfél évtizede — 1948-ban — még a mezőgazdasági szülők csecsemőinek halandósága 1/3-ával volt magasabb a nem mezőgazdasági foglalkozású szülő csecsemőinek. A különbség jelenleg is fennáll, de korántsem olyan mértékben, mint korábban. 1961-ben például a mezőgazdasági foglalkozási réteg csecsemőhalandósága mindössze 8%-kal haladta meg a nem mezőgazdaságiét.

3. A házasodási különbségek tekintetében elsősorban a két társadalmi rétegen belüli homogenitást szükséges vizsgálni. Az utóbbi időpontban e tekintetben is jelentős változások következtek be. 1948-ban még a mezőgazdasági fizikai foglalkozásúak körében a homogén házasságok[1] aránya 79% volt. Ez az arány 1961-ig 62%-ra csökkent. A nem mezőgazdasági foglalkozásúak körében a homogenitási index lényegében hasonlóan alakult. Ez azt mutatja, hogy a mezőgazdasági foglalkozási réteg zártsága egyre inkább csökken.

Összefoglalva megállapítható, hogy a mezőgazdasági és a nem mezőgazdasági foglalkozásúak demográfiai magatartása a legutóbbi néhány évben jelentősen változott. A jelenlegi magyarországi demográfiai helyzet legfőbb jellemvonása az, hogy az egyre csökkenő arányú mezőgazdasági népesség népesedési helyzete fokozatosan azonosul a nem mezőgazdasági foglalkozásúakéval.

[1] Homogénnek tekintjük azt a házasságot, ahol a házasfelek mindegyike azonos réteghez tartozik. (A férjeknél és a kereső feleségeknél a saját, az eltartott feleségeknél az eltartó foglalkozása alapján.)

ОБЩЕСТВЕННО-ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ РЕСТРАТИФИКАЦИЯ И ЕЁ ДЕМОГРАФИЧЕСКИЕ ЭФФЕКТЫ

Резюме

В Венгрии самое важное общественное движение : сокращение удельного веса сельскохозяйственного населения и выдвижение несельскохозяйственных слоев на господствующие позиции произошло гораздо позднее, чем в большинстве западноевропейских и среднеевропейских стран. Лишь в 1960 году удельный вес сельскохозяйственного населения упал ниже 40%, в то время как в большинстве стран эта перемена осуществилась еще в период до первой мировой войны. Характерной чертой процесса рестратификации в Венгрии является также и то, что после продолжительной стагнации в течение последнего десятилетия изменение общественного состава и состава по занятиям стало чрезвычайно быстрым : так с 1949 по 1960 год удельный вес сельскохозяйственных самодеятельных сократился с 53% до 38%. Быстрое сокращение оказывает обратное воздействие также и на демографические процессы, что находит свое отражение в области формирования рождаемости в виде уменьшения плодовитости.

Другой заслуживающей внимания чертой демографических процессов является то, что в Венгрии, в течение последних нескольких лет произошло значительное изменение демографического поведения лиц с сельскохозяйственным и лиц с несельскохозяйственным занятием. Об этом свидетельствует то обстоятельство, что плодовитость жещин с сельскохозяйственным занятием, — которая в течение весьма длительного периода в значительной степени превышала плодовитость женщин с несельскохозяйственным занятием, — начиная с 1959 года, — является более низкой. Смертность мла-

денцев у родителей с сельскохозяйственным занятием в настоящее время едва превышает смертность младенцев у родителей с несельскохозяйственным занятием. Об уменьшении замкнутости слоя сельскохозяйственного населения свидетельствует то обстоятельство, что удельный вес гомогенных браков ныне уже является более низким и внутри сельскохозяйственного слоя.

Это изменение в двух направлениях образует характерные черты венгерского населения : демографическое поведение постоянно сокращающегося сельскохозяйственного населения постепенно отождествляется с демографическим поведением несельскохозяйственного населения.

SOCIO-OCCUPATIONAL RESTRATIFICATION AND ITS DEMOGRAPHIC IMPACTS

Summary

In Hungary the most important socio-occupational movement, i. e. the decrease of the momentum of the agricultural population and the prevalence of the non-agricultural strata set in much later than in the majority of the Western and Central-European countries. It was only in 1960 that the ratio of the agricultural population fell under 40 p. c. while this change had set in before World War II in the majority of the countries. It is a further characteristic of the restratification process in Hungary that following a long period of constancy in the last decade the socio-occupational change has become rather quickrated ; between 1949 and 1960 the ratio of the agricultural earners has fallen from 53 p. c. to 38 p. c. The quick fall reacts also on the demographic processes ; it arises, primarily, in the field of the birth movement in a decreasing rate of fertility.

Another noteworthy feature of demographic processes in Hungary is that in the last few years the demographic behaviour of people in agricultural and non-agricultural occupations has significatly changed. This is shown by the fact that the fertility of agrarian women which, for a long time, had considerably surpassed that of the non-agrarian women, has been lower since 1959. The mortality of infants of agrarian parents hardly surpasses that of infants of non-agricultural ones. The closed character of the agricultural strata is decreasing ; it is indicated by the fact that the ratio of homogeneous marriages is much lower even within the agricultural stratum.

This two-fold change constitutes the characteristics of the Hungarian population movement ; the demographic behaviour of a steadily decreasing agricultural population is gradually assimilating to that of people in non-agricultural occupations.

VÁROSOK ÉS VONZÁSTERÜLETÜK NÉPESSÉGI-GAZDASÁGI KAPCSOLATAI

DR. BENE LAJOS

Az alább felvázolt gondolatmenet célja, hogy javaslatot tegyen bizonyos vizsgálatok elvégzésére, melyek a demográfia és a gazdaságstatisztika határterületén mozogva, hivatottak volnának a városok és vonzásterületük kapcsolataira az eddigieknél világosabb fényt deríteni.

A városok kialakulását, fejlődését, lélekszámát, sőt annak összetételét is jórészben gazdasági tényezők szabják meg : a város saját termelő erői és a vidékkel való gazdasági kapcsolatai. Ezért általában igen hálás és még kellőképpen ki nem aknázott kutatási terület a város és vonzásterületének demográfiai és gazdasági összefüggés-vizsgálata.

Nemcsak az ország, hanem a város is bizonyos értelemben gazdasági egység, melynek van munkaerő- és termelési bázisa, a külvilággal lebonyolított áru- és fizetési forgalma s mindezeken alapulva a lakosság megélhetési kerete. A városnak közelebbi és távolabbi környékével fennálló gazdasági kapcsolatai annál érdekesebbek, mert a nagyváros gazdasága majdnem teljesen áruknak és egyéb értékeknek kívülről való beszerzésén és kifelé való értékesítésén alapszik.

A városok jellegének megítélése ma leginkább a tájban betöltött funkciójuk és annak kiterjedése alapján történik : így beszélhetünk országos központokról, nagyobb tájak (egész országrészek) központi szerepét betöltő nagyobb városokról, továbbá közép- és kisvárosokról, amelyek kisebb vidékeknek, esetleg egy-egy zárt medencének központjai.

A város népessége ezt az országos, illetve táj-központi funkcióját foglalkozásának gyakorlása útján fejti ki. A városi népesség tehát foglalkozás szerint — más csoportosítási elvek érintetlenül hagyásával — úgy is csoportosítható, hogy abból kitűnjenek a főleg helyi szükségleteket ellátó, a közelebbi-távolabbi környék szükségleteit kiszolgáló és országos funkciókat végző foglalkozási, illetve népgazdasági ágak.

A kérdés demográfiai vizsgálata többféle módon végezhető el. Ezek egyike foglalkozási jellegű, amely a város népesség-számát osztja fel a következő csoportokra :

a) *Országos szükségleteket ellátó foglalkozási, ill. népgazdasági ágak* (ide tartozik elsősorban a gyáripar, az országos közigazgatási hivatalok, országos kulturális intézmények, egyetemek dolgozói, a nagykereskedelem, ill. nagybani felvásároló és elosztó kereskedelem központjai, stb.).

b) *Vonzáskörzeti feladatok végzése* (környéket ellátó ipar, kereskedelem, iskolák, kórházak, megyei és járási közigazgatás, stb.).

c) *Helyi szükségletek ellátása* (kis- és kézműipar, szolgáltató iparok, helyi kereskedelem, helyi igazgatás, helyi egészségügyi szervezet, stb.).

A város összes lélekszáma e három csoport összegeként jelentkezik:

$$L = a + b + c.$$

Az országos és vonzáskörzeti funkciójú népesség saját szükségleteit ellátó addicionális lélekszám e csoportok létszámával arányosnak vehető:

$$c_1 = (a + b) \cdot q,$$

ahol a q arányossági tényező természetesen messzemenően függ a kulturális és egyéb igények színvonalától. Az így adódó helyi szükségletet ellátóknak ismét vannak a maguk részéről kielégítésre váró igényei:

$$c_2 = c_1 \cdot q = (a + b) \cdot q^2.$$

Tehát a város összes lélekszáma:

$$L = (a + b) + (a + b) \cdot q + (a + b) \cdot q^2 + \ldots + (a + b) \cdot q^n + \ldots$$

Ez a sor konvergens, ha, mint esetünkben, $q < 1$ és összege:

$$L = \frac{a + b}{1 - q}.$$

A népesség, illetve a keresők és eltartottak számának fenti csoportok szerinti felosztása nem egészen egyszerű feladat. A népszámlálások szokásos foglalkozási tagozása részleges lehetőséget ad erre, de további bontása szükséges. Erre egyéb statisztikai források, úm. vállalati statisztikák, közigazgatási, tanügyi, egészségügyi stb. adatgyűjtések nyújtanak módot. Legnehezebb azoknak a foglalkozási ágaknak létszámbeli megosztása, amelyek egyaránt ellátnak helyi és környékbeli funkciót (ilyenek a kisipar, kiskereskedelem, iskolák, stb.). Ezek felosztása sok esetben csak konjekturális számításokkal, arányosan történhet. Így például iskolák, kórházak és hasonló intézmények dolgozó-létszámának megosztása e szerveket igénybevevő helyi és vidéki lakosság arányában történhet; az igénybevevők lakóhelyéről gyakran statisztikai adatok állnak rendelkezésre.

Ha meglevő városok lélekszámának a, b és c csoportokra bontásából indulunk ki, akkor a megadott összefüggésekből a q arányossági tényező számítható:

$$q = 1 - \frac{a + b}{L},$$

ha pedig a helyi szükséglet ellátásához szükséges lélekszámot kell megállapítani — pl. új telepítések esetén — akkor ez

$$c = (a + b) \cdot q + c \cdot q = (a + b) \cdot \frac{q}{1 - q}.$$

A fenti foglalkozási adatok kiegészítendők az ingavándorlók foglalkozásilag tagolt adataival, mert a tisztánlátás érdekében meg kell különböz-

tetnünk a helybeliek helyben végzett funkcióitól a városba érkező vidéki lakos ingázók és a városból kifelé menő ingázók által elvégzett funkciókat.

A kép teljessé tételéhez tartozik a város vidéki vonzásterületének elhatárolása, amire különböző módszerek alakultak ki. Ennek segítségével ítélhető meg a város és a vonzásterület lélekszámának egymáshoz való viszonya, majd a továbbiakban a környéki szükségleteket ellátó városi lélekszám-résznek a vonzásterület lélekszámával *(L')* való összefüggése:

$$b = f(L').$$

Világos, hogy ez a függvény, valamint a vonzásterület nagyságrendje is lényegesen függ az ottani lakosság gazdasági és kulturális fejlettségétől és ezzel a városi szolgáltatások iránti igényétől, valamint a város műszaki-szellemi felkészültségétől a környéki igények kielégítésére, továbbá a közlekedési adottságoktól is. A most javasolt vizsgálatok az e téren mutatkozó különbségekre is világosságot deríthetnek. Megjegyzendő, hogy a vonzásterület sem egységes; más lehet valamely város élelmiszer-beszerzési, iparcikk-ellátási, kulturális stb. vonzásterülete.

A foglalkozás-demográfiai vizsgálaton kívül ugyanez a kérdés másik síkon, gazdasági adatokkal is felmérhető: a termelés, áruforgalom, kereskedelem, közlekedés adataival, amelyek egységes keretbe pénzérték-bázison foglalhatók össze. Ez esetben pl. a nemzeti jövedelem keletkezése és területi felosztása lehet a vizsgálatok alapja. Az országos, tájközponti és helyi funkciókból fakadó jövedelmek állíthatók össze, illetve kiszámíthatók a lakosságnak e funkciókból adódó egyéni jövedelem-összegei. Ilyen módon — távolabbi célkitűzésként — a város és vidék fizetési mérlege és jövedelem-eloszlási mérlege is felállításra kerülhet a tárgyalt csoportosításban.

A fentiek egyelőre csak gondolatokat vetnek fel, anélkül, hogy ez ideig a vizsgálat számszerűen megvalósításra kerülhetett volna; a szerző mindenesetre célul tűzte ki magának ezirányú számszerű kísérleti munka elvégzését is.

Végezetül kíséreljük meg felvázolni az elvégzendő vizsgálatok várható hasznát.

1. Az eredmények konkrét számadatokkal világítanák meg a város és vonzóterületének kapcsolatait, és ezáltal összefüggést állapítanának meg a vonzóterület nagysága és a központul szolgáló város lélekszáma között.

2. Ez támpontot nyújthat meglevő városok célszerű nagyságrendjének elbírálásához, így pl. annál a kérdésnél, hogy túlfejlett-e a főváros az ország lélekszámához képest.

3. Számadatokat szolgáltatnak a várostervezés céljára új telepítések esetén tájrendezési, tájközpont kialakítási munkáknál.

4. Kifejezetten ipari városok létesítésénél — amelyek tájközponti szerepet alig, hanem szinte kizárólag országos funkciót látnak el — annak megállapítására adnak lehetőséget, hogy az odatelepítendő ipari dolgozók számához a helyi szükségletek kielégítésére milyen további lélekszámot kell előirányozni (addicionális lélekszám értékelése).

5. Mindezeken a gazdasági és népességi tervezési, valamint gyakorlati feladatokon kívül az eredmények tudományos megismerési értékkel is bírhatnak mind a demográfia, mind a földrajz és egyéb rokontudományok részére.

ДЕМОГРАФИЧЕСКИЕ И ЭКОНОМИЧЕСКИЕ СВЯЗИ МЕЖДУ ГОРОДАМИ И ИХ ТЕРРИТОРИЕЙ, ОБЛАДАЮЩЕЙ СИЛОЙ ПРИТЯЖЕНИЯ

Резюме

Возникновение, развитие, численность и состав населения городов определяются главным образом экономическими факторами: собственными производственными силами городов и их связями с провинцией. Сфера охвата этих связей может быть весьма различной: так, среди городов имеются государственные центры, центры больших районов (частей страны), далее средние или мелкие города, служащие центрами меньших районов или, замкнутых бассейнов. Влияние городов, как центров стран или районов, проявляется при посредстве занятия их населения. Поэтому связи городов с территорией, находящейся в сфере их привлечения были бы хорошо освещены при помощи такого исследования, которое сгруппировало бы численность населения городов следующим образом:

а) Отрасли занятий, удовлетворяющие потребности всей страны (например фабрично-заводская промышленность, общегосударственные управления, учреждения культуры и гигиены, торговые центры оптовой покупки и оптового распределения и т. д.).

б) Выполнение задач для территорий, находящихся в сфере привлечения городов (промышленность, торговля, школы, больницы, снабжающие окружность, администрация района и т. д.).

в) Удовлетворение местных потребностей (ремесло и промышленность, предоставляющая услуги, местная торговля, администрация, местные школы, организации гигиены и т. д.).

На основе данных «маятникового» движения мы должны отличить функции, исполняемые местными жителями на месте и на другом месте от задач, выполняемых лицами, проводящими «маятниковое движение». Вышеуказанные данные должны быть дополнены разграничением провинциальной территории, находящейся в сфере привлечения городов. Отношение численности населения города к численности населения территории, находящейся в сфере привлечения городов зависит в основном от экономических и культурных потребностей населения данной территории в городских услугах. Кроме данных по занятиям все это наблюдается и в области экономики и распределения доходов.

Предлагаемые исследования осветили бы при помощи конкретных цифровых данных связи городов с территорией, находящейся в сфере их привлечения. Таким образом — кроме получения научных сведений — они могли бы предоставлять основу определения оптимальной величины городов, установления добавочной численности населения для местных нужд при создании промышленных городов, вообще, они могли бы предоставлять данные для планирования городов, главным образом в случае создания новых поселков.

DEMOGRAPHIC AND ECONOMIC RELATIONS OF TOWNS WITH THEIR SPHERE OF ATTRACTION

Summary

The formation and development of towns, the number and composition of their population are determined for the most part by economic factors, viz. by the towns own productive forces and by their connections with the country. The coverage of these connections is different; thus, for instance, there are among the towns centres of a whole country, centres of larger regions (of parts of a country) as well as medium-sized and small towns, forming centres of smaller regions, possibly of closed basins. The influence of towns as centres of a whole country or of a region is exerted through the profession of their population. Thus, the connections of towns with their area of attraction would

be enlightened properly by an examination ranging the town population in the following groups :

a) Economic s resp. occupational branches covering nation-wide needs (i. e. manufacturing industry, state offices, cultural and health institutions with a sphere of activity over the whole country, trade centres of wholesale purchasing and distribution etc.).

b) Supplying the needs of the area of attraction (industry, trade, schools, hospitals suppiylng the surroundings, admistration of the region etc.).

c) Supplying the local needs (handicraft and servicing industries, local trade, administration, schools, health organisations etc.).

Moreover, on basis of the data of commuters the tasks performed by inhabitants of the town in the same locality and elsewhere should be distinguished from those performed by commuters arriving in the town. The above data should be supplemented with a delimitation of the area of attraction of towns. The proportion of the town population and the population of the area of attraction depend essentially on the economic and cultural demands on urban services of the latter's population. Beside the occupational data, all this may be followed up also in the field of the economy and distribution of income.

The examination proposed would throw light on the connections of towns with their area of attraction through factual figures. Thus, beside the scientific knowledge obtained, essential facts could be received to determine the optimal number of inhabitants of towns, the additional number of inhabitants meeting the local needs when founding new towns, in general data could be gathered for the purposes of town planning, mainly in case of establishing new settlements.

A FALU ÉS VÁROS KÖZÖTTI DEMOGRÁFIAI KÜLÖNBSÉGEK LEÍRÁSA DIFFERENCIÁLEGYENLETEK SEGÍTSÉGÉVEL

DR. F. BURKHARDT

Demográfiai jelenségek fejlődésének vizsgálatánál jól felhasználhatók a differenciálegyenletek. Főleg az alábbi két differenciálegyenlet jön számításba :

(1*a*) $$dy = b \cdot y \cdot dt$$

(1*b*) $$dy = b\,(y_0 - y) \cdot dt.$$

Ebben az összefüggésben :

y = az a demográfiai sokaság, amelynek a fejlődését vizsgáljuk,
y_0 = y demográfiai sokaság az időszak elején,
b = a fejlődés intenzitása.

Az (y) halálozási arányszám vizsgálatánál (D) faluban és (S) városban az (1*b*) differenciálegyenlet használható, miután a fejlődés jelenlegi szakaszában ez csökkenő irányzatú.

A falu-város szerinti vizsgálatot az (y) halálozási arányszámra vonatkozólag a mezőgazdaságban (L) és az iparban (I) észlelt változás vizsgálatával kívánjuk kiegészíteni.

Az (1*b*) differenciálegyenletet a következő alakban írjuk fel :

(2) $$dy_{ik} = b_{ik}\,(y_{0ik} - y_{ik})\,dt \qquad \begin{matrix} i = D,S \\ K = L,I. \end{matrix}$$

A t változó kiküszöbölése után

(3) $$\frac{dy_{Dk}}{dy_{SK}} = \frac{b_{DK}}{b_{SK}} \cdot \frac{y_{ODK} - y_{DK}}{y_{OSK} - y_{SK}}.$$

Tegyük fel, hogy

(3*a*) $$\frac{b_{DK}}{b_{SK}} = \beta_k$$ (A fejlődés-intenzitás hányadosa)

A (3) differenciálegyenlet integrálása után :

$$y_{ODK} - y_{DK} = C_K (y_{OSK} - y_{SK}) \beta_k \tag{4}$$

y, b, és C numerikus összefüggéseinek meghatározásához az alábbi statisztikai művekben található adatokra hívjuk fel a figyelmet :

F. Prinzing, Handbuch der medizinischen Statistik. (Dorf und Stadt S. 569. ff., Landwirtschaft und Industria S. 616).
G. von Mayr, Statistik und Gesellschaftslehre, 2. BD. 2. Aufl., S. 497 ff.
P. Flaskämper, Bevölkerungsstatistik (sterblichkeit nach Beruf S. 309, Sterblichkeit nach Stadt und Land S. 316).
The Registrar General's Decennial Supplement, England and Wales, 1951. 2. Occupational Mortality, London, 1958.
La Mortalité par catégorie socio-professionnelle. *Études stat.* Paris, 1957. 3.

Tegyük fel, hogy fennállnak az alábbi összefüggések :

$$y_D < y_S \tag{5a}$$

$$y_L < y_I \tag{5b}$$

$$b_D < b_S \tag{5c}$$

$$B_L < B_I < 1 \tag{5d}$$

$$1 < C_I < C_L \tag{5e}$$

(5e)-ből következik, hogy

$$\frac{y_{ODL} - y_{DL}}{(y_{OSL} - y_{SL})^{\beta_L}} > \frac{y_{ODI} - y_{DI}}{(y_{OSI} - y_{SI})^{\beta_I}}. \tag{6}$$

A (6) alatti egyenlőtlenség a következő kifejezéshez vezet :

$$\frac{(y_{OSI} - y_{SI})^{\beta_L}}{(y_{OSL} - y_{SL})^{\beta_L}} > \frac{y_{ODI} - y_{DI}}{y_{ODL} - y_{DL}}. \tag{7}$$

A (7) alatti egyenlőtlenség alapján érvényes az alábbi egyenlőtlenség :

$$\frac{y_{OSI} - y_{SI}}{y_{OSL} - y_{SL}} > \frac{(y_{OSL} - y_{SI})^{\beta_L}}{(y_{OSL} - y_{SL})^{\beta_L}}. \tag{8}$$

A (7) és (8) alattiakból következik, hogy

$$\frac{y_{OSI} - y_{SI}}{y_{OSL} - y_{SL}} > \frac{y_{ODI} - y_{DI}}{y_{ODL} - y_{SL}}. \tag{9}$$

A (9) alatti egyenlet az alábbi végkövetkeztetésekre vezet :

A halandóság csökkenő irányzata kifejezettebb az ipari népességnél, mint a mezőgazdaságban foglalkoztatott népességnél. Az ipari népességen belül a halandóság többlet-csökkenése nagyobb a városokban, mint a falvakban. Mindezek alapján kitűnik, hogy különös figyelmet kell szentelni a falusi népesség halandóságának alakulására.

ОПИСАНИЕ ДЕМОГРАФИЧЕСКИХ РАЗЛИЧИЙ МЕЖДУ ДЕРЕВНЕЙ И ГОРОДОМ ПРИ ПОМОЩИ ДИФФЕРЕНЦИАЛЬНЫХ УРАВНЕНИЙ

Резюме

При исследовании развития демографических явлений автор пользуется дифференциальными уравнениями. При помощи линейных дифференциальных уравнений первого порядка можно сделать выводы относительно различий в тенденциях смертности промышленного и сельского населения городов и деревень.

DIFFERENTIAL EQUATION IN THE SERVICE OF DEMOGRAPHIC INVESTIGATION

Summary

The development of demographic phenomena is to be investigated by aid of differential equations. Using first order linear differential equations there is possible to draw conclusions in respect of mortality differences between the industrial and agricultural populations of towns and villages.

MAGYARORSZÁG FALUSI ÉS VÁROSI NÉPESSÉGÉNEK HALANDÓSÁGI VISZONYAI AZ 1959/60-AS ÉVEKBEN

PALLÓS EMIL

A városi és falusi emberek életkörülményeinek különbsége visszatükröződik a népmozgalmi jelenségek regionális vizsgálataiban. Különösen érdekes eredményekhez vezet, ha vizsgálat alá vesszük a halálozások alakulását a két lakóhelykategória — város, falu — népessége szerint.

A legutóbbi népszámlálás — 1960. I. 1. — adatai szerint, Magyarország népességének 60,3%-a vidéken, községekben lakik. A fennmaradó népesség több mint fele (54,4%) az ország 66 városának lakója, míg Budapest a városi népesség 45,6%-ának ad állandó lakóhelyet. Budapest nagy népessége és főváros jellegénél fogva, alapvetően különbözik a többi várostól. Éppen ezért a városok halálozásának jellemzésénél Budapestet nem vettük számításba.

Az elemzésnél felhasznált halandósági mutatók az 1960. I. 1-i népszámlálás adatai és az 1959/60-as évek születési évjáratok — generációk — kor szerinti halálozásai alapján készültek.

Már a meghaltak átlagos korának vizsgálatánál is feltűnik (1. táblázat), hogy a városi népesség átlagosan idősebb korban hal meg, mint a községek lakossága.

1. A meghaltak átlagos kora területenként években 1959/60

Nemek	Községek	Városok (Budapest nélkül)	Országos összesen
Férfiak	59,3	59,5	59,3
Nők	63,3	64,2	63,4

Sokkal szembetűnőbb ez a különbség, ha a nyers halandósági mutatókat vetjük össze. Amíg a városokban 1000 lakosra 9,9‰-es halálozás jut, a községekben ez az arány 10,8‰; az országos 10,4. Ez a különbség nemcsak a különböző kormegoszlásnak a következménye, amit a 2. sz. táblázat szemléltet, hanem ténylegesen különbség van a két régió halálozása között, mert ha az egész népesség halálozási arányszámát a két regionális kategória népességének kormegoszlására standardizálva számítjuk ki, és ezekhez viszonyítjuk a megfelelő — városi és falusi — halálozási arányszámokat (3. táblá-

zat), azt kapjuk, hogy a város halandósága az összes népesség halandóságának csak 99,1%-a, a falu halandósága pedig rosszabb az országos halandóságnál, annak 105,0%-a.

2. A területek népességének nagyobb korcsoportok szerinti megoszlása 1960. I. 1.

Korcsoport (év)	Községek			Városok (Budapest nélkül)			Országos összesen		
	Férfi	Nő	Együtt	Férfi	Nő	Együtt	Férfi	Nő	Együtt
0—14	28,7	26,1	27,4	25,9	23,7	24,7	26,9	24,0	25,4
15—59	58,7	59,4	59,0	62,9	61,4	62,2	60,8	60,8	60,8
60—	12,6	14,5	13,6	11,2	14,9	13,1	12,3	15,2	13,8
Összesen	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*

3. A nyers és standardizált halálozási arányszámok területenként nemek szerint 1959/60

Nemek	Nyers halálozási arányszámok			Standardizált halálozási arányszámok		(1 : 4)	(2 : 5)
	Községek	Városok	Országos	a községek kormegoszlása szerint	a városok kormegoszlása szerint	százalékban	
	1	2	3	4	5	6	7
Férfi	11,6	10,3	11,0	11,2	10,5	103,2	98,6
Nő	10,0	9,6	9,7	9,4	9,6	106,5	100,0
Együtt ...	10,8	9,9	10,4	10,3	10,0	105,0	99,1

A halandóság részletesebb elemzését a halandósági táblákkal végezhetjük el. A 4-es, 5-ös és 6-os táblázatok az országos, a községek és a városok népességének halandósági tábláit közlik rövidített alakban. Mindhárom tábla ugyanazon módszerrel — *Becker—Zeuner* generációs módszere — készült, és azonos eljárással lettek kiegyenlítve a 4. korévtől 100 évig. A 0—3 évek halálozási valószínűségei nyers értékek.

A halálozási valószínűségek (4. táblázat) vizsgálata azt mutatja, hogy a városi és községi lakosság korszerinti halandósága nemenként igen különböző. A 10—11 éves korig mindkét nemnél a községekben halnak meg többen. Kivétel a második életév, ahol a város halandósága nagyobb, ami azonban lehet az 1959/60-as évek véletlenszerű jellegzetessége is, mert ebben a korban kiegyenlítést nem alkalmaztunk.

Az általános iskola felső osztályaiba járó gyermekeknél — a fiúknál 15 éves korig, a leányoknál pedig a középiskola bevégzéséig, 19 éves korig — a város halandósága felülmúlja a falusi iskolás gyermekek halálozását.

Ezektől a korévektől kezdve igen lényeges különbség mutatkozik a két nem regionális halandósága között.

A községek férfi lakosainak halandósága 15 éves kortól 37 éves korig lényegesen — általában 0,4‰-kel — meghaladja a városi férfi népesség halandóságát. Ezen korintervallum férfi halandóságának jellegzetessége még a 20, 21, 22 éveknél megjelenő helyi módusz markánssága (l. grafikon).

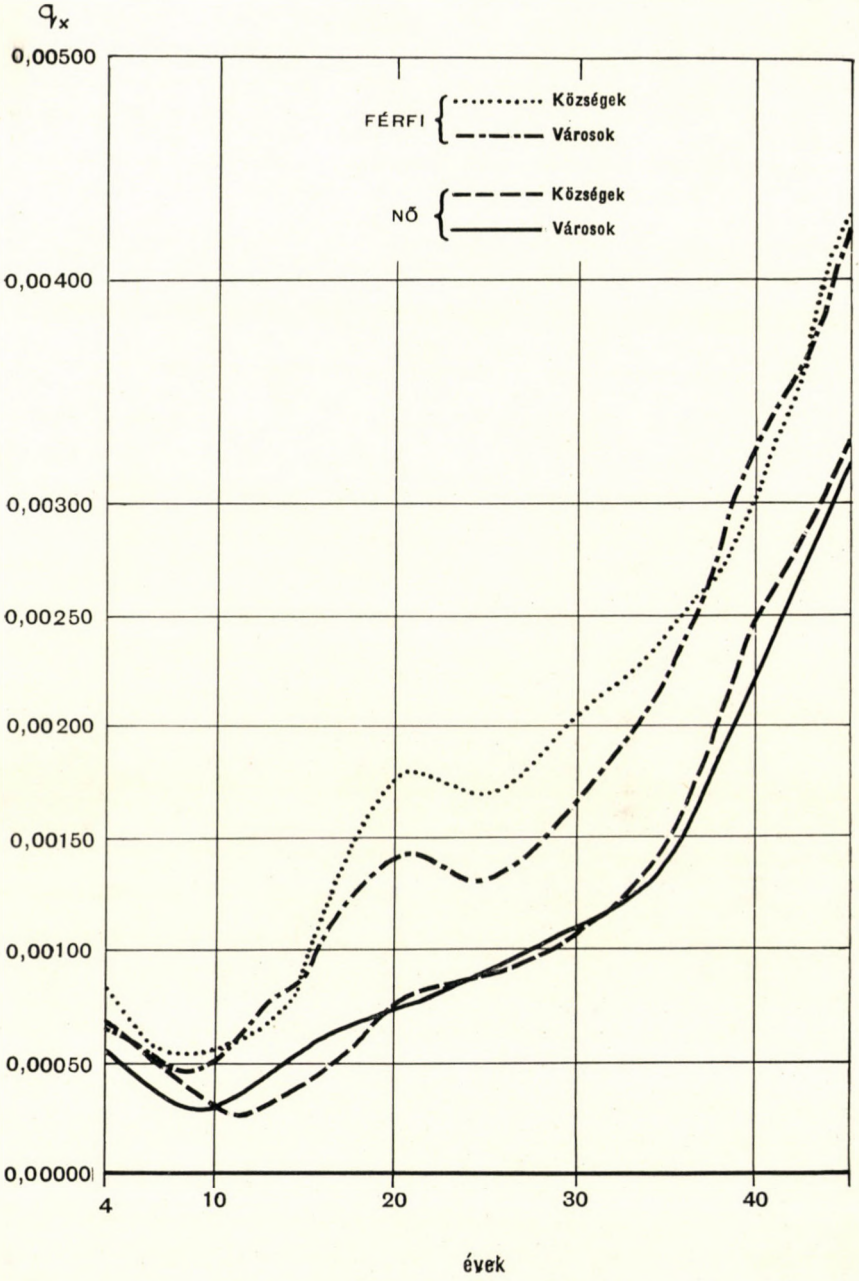

Magyarország falusi és városi népességének elhalálozási valószínűségei az 1959—1960. évi halandósági tábla alapján

Más a női népesség halandóságának változása ezekben a korévekben. A két régió női halandósága 19 éves kortól 32-ig nagyobbára azonos szinten fokozatosan növekedik, modusz nélkül.

A további korévekben a községek női népességének halandósága rosszabb — kisebb ingadozásokkal az 50 és 60 évek környezetében — mint a városi nőké.

Nem így a férfiaknál, ahol a 47—75 évek között a városi népesség halandósága nagyobb a falusiakénál, akiknek halandósága csak a késői öregkorban, 76 éves koruk után haladja meg a városban lakó férfiak halandóságát.

Ugyanezt a jelenséget tükrözi a halandósági tábla ún. *Lexis*-féle normál kora is, vagyis az a korév, amelyikben abszolút értékben a legtöbb haláleset történik. Minél „távolabb" van ez az időpont, annál kevesebben halnak meg „idő előtt". Az a korév, amelyikben a legtöbben halnak meg, a falusi férfi népességnél magasabb (76,9 év), mint a városiaknál (75,2). A nőknél fordítva van, a városi női népesség halálozásának öregkori modusza 79,8 évnél van, míg ugyanez a községekben lakóknál 79,0 évnél jelentkezik.

A halandósági táblák továbbélési rendjéből (5. táblázat) kitűnik, hogy a városban a férfiak 65 éves korukig többen maradnak életben, mint a falvakban. Az öregkorban, 65 éven felül, a községek férfi lakosainak továbbélése jobb, mint a városiaké. Ez különösen a produktív korban jelentős tényező a munkaképesség szempontjából. Minden 100 élveszületett fiúból a 15 éves kort 93,7% éri meg a városokban és 92,8% a községekben. A 60 éves öregségi korhatárt pedig a városban 75,1%, falvakban 74,6% férfi éri el.

A városban élő nők továbbélési rendje, születésüktől kezdve, minden korévben jobb, mint a falvakban élő női népesség.

Ugyenez a jellegzetesség tükröződik vissza a valószínű életkorok — a továbbélési rend medián értékének — vizsgálatánál is. A 100 000 élveszületett városi női népesség fele hosszabb idő alatt hal meg, mint a községeké.

A sokak által összehasonlításul legmegfelelőbbnek elfogadott halálozási mutatók — a születéskor várható átlagos élettartam (e_o^o) és ennek reciprok értéke, a halandósági tábla halálozási arányszáma (7. táblázat) — is egységesen és egyértelműen azt mutatják, hogy egyfelől a városi népesség halandósága általában kedvezőbb, mint a falvakban lakó népességé, másrészről pedig azt is jelzik, hogy a városi és falusi népesség halandósága közötti különbség nemek szerint is változik. A regionális halandóságok közötti különbség a nőknél nagyobb, mint a férfiaknál. A falusi nők halandósága 101,3-szerese a városi nők halandóságának. A férfiaknál ez az arány csak 100,9.

A két régió halandóságának az eddigi elemzés alapján megállapított differenciáltsága azt mutatja, hogy a falusi és városi népesség halandóságát több tényező határozza meg. Az életkörülmények különbözősége, az embereknek a települések jellegéből következő napi elfoglaltsága, az egészségügyi helyzet, főleg az orvosi ellátottság, mind olyan faktorok, amelyek koronként és nemenként más-másképpen hatnak a régiók halandóságának kialakulására.

Éppen a falusi és városi népesség halandósága közötti különbségek hívják fel a figyelmet arra, hogy ha az országos halandósági szint kialakulását akarjuk vizsgálni, nem hanyagolhatjuk el a városi és falusi népességek halandóságának részletes elemzését, amit hazai vonatkozásban a 4., 5. és 6. számú (rövidített) táblák alapján végezhetünk el.

4. Elhalálozási valószínűségek ($100\,000\,q_x$) az 1959/60. évi halandósági táblák alapján

Korév	Országos	Város	Község	Országos	Város	Község
		Férfi			Nő	
0	55 83	50 44	58 67	45 95	41 49	48 00
1	4 05	3 97	4 41	3 89	3 79	4 25
2	1 53	1 83	1 57	1 52	1 81	1 50
3	96	90	90	82	42	93
4	77	68	86	62	57	69
5	66	63	71	56	47	63
10	53	49	55	29	30	30
15	89	86	94	48	55	40
20	1 60	1 43	1 78	74	74	75
25	1 53	1 30	1 69	89	90	90
30	1 85	1 69	2 04	1 10	1 12	1 09
35	2 31	2 24	2 43	1 45	1 41	1 50
40	3 06	3 23	3 04	2 33	2 24	2 49
45	4 46	4 36	4 53	3 37	3 28	3 33
50	7 56	8 00	7 45	4 99	5 20	5 02
55	13 01	13 11	12 55	7 53	7 43	7 67
60	21 19	22 04	20 46	12 99	13 95	12 71
65	33 16	33 46	32 31	22 20	20 61	22 99
70	52 74	52 99	50 86	38 92	38 71	39 97
75	83 76	84 17	83 01	69 61	66 49	72 84
80	132 17	132 34	132 77	117 43	114 91	123 96
85	207 93	207 30	209 91	182 50	181 19	189 13
90	318 82	298 63	323 41	264 37	263 58	265 37
95	468 99	405 80	477 35	364 18	362 64	352 30
100	648 02	525 34	659 92	480 03	476 53	448 46

5. Továbbélési rend (l_x) az 1959/60. évi halandósági táblák alapján

Korév	Országos	Város	Község	Országos	Város	Község
		Férfi			Nő	
0	100 000	100 000	100 000	100 000	100 000	100 000
1	94 417	94 956	94 133	95 405	95 851	95 200
2	94 035	94 579	93 718	95 034	95 488	94 795
3	93 891	94 406	93 571	94 890	95 315	94 653
4	93 801	94 321	93 487	94 812	95 275	94 565
5	93 729	94 257	93 407	94 753	95 221	94 500
10	93 469	94 015	93 133	94 548	95 047	94 270
15	93 185	93 706	92 834	94 386	94 865	94 129
20	92 612	93 164	92 216	94 114	94 568	93 876
25	91 878	92 526	91 408	93 738	94 190	93 494
30	91 128	91 871	90 585	93 288	93 729	93 044
35	90 212	91 008	89 600	92 723	93 161	92 477
40	89 057	89 824	88 428	91 903	92 267	91 612
45	87 494	88 229	86 872	90 661	91 167	90 337
50	85 097	85 762	84 484	88 880	89 358	88 574
55	81 117	81 627	80 631	86 309	86 750	85 970
60	74 809	75 137	74 594	82 309	82 556	82 012
65	65 722	65 801	65 801	75 922	76 100	75 526
70	53 521	53 512	53 952	65 922	66 362	65 230
75	38 436	38 290	39 077	51 045	51 743	49 974
80	22 559	22 661	22 927	32 436	33 467	30 988
85	9 420	9 404	9 513	15 051	15 708	13 803
90	2 238	2 339	2 216	4 511	4 738	4 010
95	210	290	198	739	782	675
100	4	14	3	53	57	57

6. Várható átlagos élettartam (e_x^0) az 1959/60. évi halandósági táblák alapján

Korév	Országos	Város	Község	Országos	Város	Község
	Férfi			Nő		
0	65,18	65,57	64,97	69,57	70,01	69,13
1	68,00	68,02	67,99	71,90	72,02	71,59
2	67,28	67,29	67,29	71,17	71,29	70,89
3	66,38	66,42	66,39	70,28	70,42	70,00
4	65,44	65,48	65,45	69,34	69,45	69,06
5.....	64,49	64,52	64,51	68,38	68,49	68,11
10	59,67	59,68	59,69	63,52	63,61	63,27
15	54,84	54,87	54,88	58,63	58,73	58,36
20	50,16	50,17	50,23	53,79	53,90	53,51
25	45,54	45,50	45,65	49,00	49,11	48,72
30	40,90	40,81	41,04	44,22	44,34	43,94
35	36,29	36,17	36,46	39,47	39,59	39,20
40	31,72	31,61	31,91	34,80	34,91	34,54
45	27,24	27,13	27,43	30,24	30,33	29,99
50	22,93	22,84	23,13	25,80	25,89	25,54
55	18,93	18,86	19,11	21,49	21,59	21,23
60	15,30	15,25	15,44	17,40	17,55	17,12
65	12,05	12,05	12,15	13,64	13,82	13,36
70	9,20	9,22	9,25	10,30	10,45	10,05
75	6,81	6,86	6,79	7,54	7,66	7,31
80	4,86	4,89	4,83	5,40	5,45	5,24
85	3,36	3,47	3,32	3,88	3,89	3,82
90	2,26	2,50	2,22	2,80	2,81	2,83
95	1,51	1,80	1,46	2,03	2,04	2,13
100	1,03	1,36	1,03	1,53	1,55	1,68

7. A különböző halandósági táblák legfontosabb mutatói

A mutatók megnevezése	Férfiak			Nők		
	Országos	Városok	Községek	Országos	Városok	Községek
Születéskor várható átlagos élettartam (e_0^0)	65,18	65,57	64,97	69,57	70,01	69,13
A halandósági tábla halálozási aránya $\left(\frac{1}{e_0^0}\right)$	15,34	15,25	15,39	14,37	14,28	14,47
Valószínű életkor (Medián)	71,24	71,23	71,42	75,29	75,51	74,99
Normál kor (Lexis) ...	75,75	75,15	76,91	79,27	79,29	79,04

СМЕРТНОСТЬ СЕЛЬСКОГО И ГОРОДСКОГО НАСЕЛЕНИЯ В ВЕНГРИИ В 1959/1960 ГГ.

Резюме

Разница в условиях жизни городского и сельского населений отражается и в смертности населения этих двух категорий по месту жительства.

Уже при анализе среднего возраста умерших показывается (таблица № 1), что городское население умирает, вообще, в старшем возрасте, чем население сел.

Эта разница является гораздо более очевидной при сравнении показателей общей фертильности (таблица № 3).

Более детальный анализ можно провести при помощи таблиц смертности. Таблицы № 4, 5 и 6 содержат в сокращенном виде таблицы смертности населения всей страны, сел и городов. Все три таблицы были составлены путем метода «генераций» Беккера—Зеунера.

Анализ вероятностей смертности (таблица № 4 и график) показывает, что повозрастная смертность по полу городского и сельского населений является очень различной. До возраста 10—11 лет больше умирают в селах, чем в городах; у детей, посещающих старшие классы школ, однако, смертность в городах больше, чем в селах.

Смертность мужчин в возрасте 15—37 лет значительно выше в селах, чем смертность мужчин проживающих в городах; женское население, однако, растет постепенно и приблизительно в одинаковой мере в обеих категориях.

В более поздних возрастных годах женская смертность хуже в селах, чем в городах; в случае мужчин это явление показывается только после 76 лет; до тех пор смертность в городах является бóльшей.

Таблица № 7 содержит важнейшие сводные показатели таблиц смертности, на основе которых можно установить, что, с одной стороны, смертность городского населения образовывается, вообще, более благоприятно, чем смертность сельского населения, с другой стороны, что разница в смертности населения двух сфер, развивается разно и по полу.

COMPARISON OF MORTALITY OF HUNGARIAN RURAL AND URBAN POPULATIONS IN 1959/60

Summary

The difference between the living conditions of the urban and rural people is reflected by the mortality conditions of the populations living in these residential categories.

Already when examining the average age of the dead it is striking (Table 1) that on average the urban population dies at a more advanced age than the population of the villages.

When comparing crude mortality rates this difference is more striking (Table 3).

A more detailed analysis can be made with life tables. Tables 4, 5 and 6 contain the life tables of the national, rural and urban populations in an abridged form. All the three tables are based on the generation method of *Becker-Zeuner*.

The study of mortality probabilities (Table 4 and chart) shows that the mortality of the urban and rural populations shows differences by sex. Up to the age of 10—11 years more people die in villages, among children in the upper school classes the urban mortality is greater.

Male mortality in the villages between the years 15—37 is rather higher than the mortality of urban males whereas female mortality is gradually increasing in both regional categories, mostly at the same level.

In further age years the rural female mortality is worse than in the towns, with males this comes forth only after 76, up to that age urban mortality is greater.

Table 7 gives the main indicators of life tables in a summarized form from which it results that partly the mortality of the urban population is, on the whole, more advantageous than that of the village people, partly it also indicates that the difference between the mortalities of the two regions changes also by sex.

DEMOGRÁFIAI KÜLÖNBSÉGEK A CSEH TERÜLETEK ÉS SZLOVÁKIA NÉPESSÉGÉNEK ALAKULÁSÁBAN

Z. PAVLIK

Csehszlovákia népessége két népsokaságból áll, amelyek jelentősen különböznek egymástól. E különbségek történeti jellegűek és a mai napig fennmaradtak annak ellenére, hogy 1918 után (kivéve a második világháború időszakát) mind a két népességcsoport lényegében hasonló társadalmi és gazdasági fejlődésen ment át. Minthogy olyan népességcsoportokról van szó, amelyek etnikai szempontból és az állandó kapcsolat következtében igen közel állnak egymáshoz, a köztük levő különbségek igen érdekes problémát jelentenek. Ezen különbségek összehasonlítása a demográfiában mintegy a kísérletes vizsgálatot helyettesíti

Első tájékoztatást a születési, a halálozási és a természetes szaporodási arányszámok alakulása ad. Az 1. tábla azt mutatja, hogy a születési arányszám a vizsgált időszakban Szlovákiában mindig magasabb volt (az ötéves osztályközökben mintegy 4,6—11,3 ezrelékkel), a különbség a halálozási arányszám tekintetében, mely az 1870—74. években még nagyon jelentős volt, fokozatosan csökken úgy, hogy az utóbbi években már éppen Szlovákiában alacsonyabb. Ebből különbségek származnak a természetes szaporodás területén is, amely először a cseh területeken volt magasabb, jelenleg pedig Szlovákiában lényegesen magasabb. Érzékenyebb demográfiai mutatószámok ezt az alapvető tendenciát pontosabban megmutatják. Az újszülöttek halandóságának és a várható átlagos élettartamnak változása arra mutat, hogy az összhalandóság (az általános halálozási arányszám) jelenleg nem tükrözi a halálozások tekintetében a cseh és szlovák területek között fennálló különbségeket (lásd a 2. és 3. táblát).

Ezek az adatok azt mutatják, hogy a szlovákiai alacsonyabb összhalandóság ellenére a halálozás a cseh területeken kedvezőbb. Ennek oka a különböző korösszetételben rejlik : Szlovákiában a népesség demográfiailag fiatalabb. Ez a tény, annak ellenére, hogy a cseh és a szlovák területek népességének általános fejlődése szempontjából nyilvánvaló, mégis nem teljesen egyértelmű. Az utóbbi évek folyamán és különösen 1960-ban érdekes jelenség tapasztalható : a férfiak várható átlagos élettartama 1-től 70 éves korig minden vizsgált korévben a szlovák területeken magasabb, ugyanakkor a 0 éves korban és 70 év felett a férfiak várható átlagos élettartama a cseh területeken magasabb. A nőknél 80 év alatt a várható átlagos élettartam a

1. A cseh és szlovák területek népessége természetes népmozgalmának áttekintése 1870—1959

Évek átlaga	Élveszületések		Halálozások		Természetes szaporodás		Eltérés (±) a cseh és a szlovák területek között		
	1000 lakosra a								
	cseh	szlovák	cseh	szlovák	cseh	szlovák	a születési	a halálozási	a természetes szaporodási
	területeken						arányszámok tekintetében		
1870—74	39,7	44,3	29,4	42,4	10,3	1,9	— 4,6	—13,0	+ 8,4
1875—79	38,4	44,5	28,6	36,6	9,8	7,9	— 6,1	— 8,0	+ 1,9
1880—84	37,6	42,8	28,9	35,7	8,7	7,1	— 5,2	— 6,8	+ 1,6
1885—89	37,0	44,0	28,5	33,6	8,5	10,4	— 7,0	— 5,1	— 1,9
1890—94	35,8	41,5	27,7	32,4	8,1	9,1	— 5,7	— 4,7	— 1,0
1895—99	35,8	40,8	25,0	28,0	10,8	12,8	— 5,0	— 3,0	— 2,0
1900—04	34,6	39,2	23,7	26,8	10,9	12,4	— 4,6	— 3,1	— 1,5
1905—09	31,5	37,0	21,9	24,9	9,6	12,1	— 5,5	— 3,0	— 2,5
1910—14	28,0	34,0	19,6	22,1	8,4	11,9	— 6,0	— 2,5	— 3,5
1915—19	14,7	20,6	19,7	21,0	— 5,0	— 0,4	— 5,9	— 1,3	— 4,6
1920—24	24,1	35,4	15,6	19,5	8,5	15,9	—11,3	— 3,9	— 7,4
1925—29	20,3	31,1	14,3	18,0	6,0	13,1	—10,8	— 3,7	— 7,1
1930—34	17,5	26,7	13,2	15,4	4,3	11,3	— 9,2	— 2,2	— 7,0
1935—39	15,2	22,7	13,0	13,8	2,2	8,9	— 7,9	— 0,8	— 7,1
1940—44	19,5	24,9	13,9	15,4	5,6	9,5	— 5,4	— 1,5	— 3,9
1945—49	21,3	25,3	13,5	14,0	7,8	11,3	— 4,0	— 0,5	— 3,5
1950—54	19,6	28,0	11,0	10,5	8,6	17,5	— 8,4	+ 0,5	— 8,9
1955—59	15,9	24,9	10,0	8,7	5,9	16,2	— 9,0	+ 1,3	—10,3

Forrás: A CsSzSzK statisztikai évkönyvei; a Központi Állami Ellenőrzési és Statisztikai Hivatal anyagai.

2. A csecsemőhalandóság a cseh és a szlovák területeken az 1920—1959. években (ezrelék)

Évek átlaga	Cseh területek	Szlovák területek	Különbség a cseh és a szlovák területek között
1920—24	154	173	—19
1925—29	133	173	—40
1930—34	114	159	—45
1945—49	87	130	—43
1950—54	47	79	—32
1955—59	25	40	—15

Forrás: A CsSzSzK statisztikai évkönyve, 1961.

3. A várható átlagos élettartam a cseh és szlovák területeken az 1930—31., az 1950—51. és az 1958—59. években

Évek átlaga	Cseh területek		Szlovák területek		Különbség a cseh és a szlovák területek között	
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
1930—31	53,7	57,5	48,9	50,9	+ 4,8	+ 6,6
1950—51	62,2	67,0	59,0	62,4	+ 3,2	+ 4,6
1958—59	67,7	72,8	66,8	71,4	+ 0,9	+ 1,4

Forrás: A CsSzSzK statisztikai évkönyvei.

cseh területeken magasabb és csak 80 éves korban alacsonyabb, mint Szlovákiában (lásd a 4. táblát).

4. A különböző életkorokban várható átlagos élettartam a cseh és szlovák területeken 1960-ban (e_x^o)

Életkor	Cseh területek		Szlovák területek		Különbség a cseh és a szlovák területek között	
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
0	68,03	73,58	67,70	72,47	+ 0,33	+ 1,11
1	68,62	73,85	68,88	73,39	— 0,26	+ 0,46
5	64,93	70,08	65,36	69,78	— 0,43	+ 0,30
10	60,07	65,18	60,54	64,90	— 0,47	+ 0,28
20	50,52	55,40	51,04	55,12	— 0,52	+ 0,28
40	32,08	36,21	32,80	36,00	— 0,72	+ 0,21
60	15,75	18,61	16,37	18,34	— 0,62	+ 0,27
65	12,71	14,73	13,08	14,53	— 0,37	+ 0,20
70	10,04	11,33	10,16	11,15	— 0,12	+ 0,18
75	7,83	8,45	7,75	8,38	+ 0,08	+ 0,07
80	5,89	6,10	5,72	6,24	+ 0,17	— 0,14

Forrás: Demografie, 1962. évi 2. sz. 185. old.

Erre az érdekes jelenségre mind ez ideig nem fordítottak kellő figyelmet. Az a benyomás alakul ki, hogy az újszülöttek magasabb halandósága és korábban a magasabb gyermekhalandóság Szlovákiában növelték a hosszú élet valószínűségét azon férfiak számára, akik fiatal korukban legyőzték ezt a veszélyt és a súlyos életkörülményeket. Itt azonban visszatükröződhet számos más ok is. Nem lehet nevezetesen elfeledkezni a felnőtt népesség életkörülményeiről (a két népességcsoport foglalkozási összetétele eltérő a különböző ágazatokban), minthogy a fenti feltevésnek ellentmond az a tény, hogy a nőknél majdnem fordított jelenséggel találkozunk.

A mai demográfia érdeklődésének tárgyát a gazdaságilag fejlett országokban mindenekelőtt a termékenység színvonalában bekövetkezett változások képezik. Ebben a kérdésben is, amikor összehasonlítjuk a két népességcsoportot, érdekes következtetésekre jutunk. A múlt században Szlovákiában a cseh területekhez képest magasabb születési arányszám és halálozási arányszám a gazdasági elmaradottság és a viszonylag lassú iparosodás következménye volt. A csökkenés egyforma volt (ha nem vesszük figyelembe az első világháború okozta eltéréseket) és majdnem azonos ütemű a cseh és a szlovák területeken. A legalacsonyabb a termékenység a cseh területeken a második világháború előtt 1935-ben volt (a specifikus termékenység 1740,7), Szlovákiában pedig 1937-ben (2796,5). Annak ellenére, hogy az egyes népességcsoportok termékenysége között lényeges különbség volt, a második világháború idején majdnem azonos fellendülés kezdődött ; ez a fellendülés a cseh területeken 1947-ben érte el a legmagasabb szintet (a specifikus termékenységek összege 3049,0), Szlovákiában pedig 5 évvel később 1961-ben (3603,0). Ezután ismét megkezdődött a termékenység csökkenése, újra ugyanolyan ütemben mindkét népességcsoportban a demográfiai mutatószámok abszolút színvonalában fennálló jelentős különbség ellenére.

A születési arányszám színvonalát tekintve a cseh területek népessége az utóbbi években európai viszonylatban az alacsony születési arányszámmal (13,3‰ 1960-ban) rendelkező népek közé tartozik, míg ugyanakkor Szlovákia a magas születési arányszámmal rendelkező népek (22,1‰ 1960-ban) közé. A nettó reprodukciós együttható a cseh területeken már 1959-ben 1,0-nél alacsonyabb (0,973) volt, ugyanakkor Szlovákiában a színvonal mind ez ideig elég magas (1,394). *L. Hersch* potenciális demográfiájának módszere szerint számított demográfiai dinamikai együttható 1959-ben a cseh területeken negatív, — 0,023 volt. Már 1958-ban negatívvá vált, nagyobb érzékenységet mutatva, mint a nettó reprodukciós együttható, amely ugyanebben az évben 1,0-nél magasabb volt ; Szlovákiában 1959-ben 0,129-et tett ki.

A két népességcsoport között fennálló különbségeket egyéb demográfiai mutatószámok is nem kevésbé kifejezően jellemzik. Az 5. tábla a születések, halálozások és a természetes szaporodás 1959. évre vonatkozó ún. stabil arányszámait (intrinsic rates) tartalmazza. A közölt adatokból következik, hogy a cseh területek népessége a stacioner típushoz közeledett, míg Szlovákia népessége megőrizte a reprodukció kedvező belső feltételeit. Nyilvánvaló, hogy a közeli jövőben ez meg fog mutatkozni mindkét népesség számarányában. 1959-ben Szlovákia népessége a cseh területek népességének (9 619 000 ember) 41,02 százaléka (3 946 000 ember) és élet-potenciáljának 44,40 százaléka volt (171,88 millió év a cseh területek népessége 387,07 millió évéhez képest).

6. A születések, halálozások és a természetes szaporodás intrinsic arányszámai a cseh és a szlovák területeken 1959-ben (ezrelék)

Megnevezés	Cseh területek	Szlovák területek	Különbség a cseh és a szlovák területek között
Születések	13,70	21,72	— 8,02
Halálozások	14,73	10,28	+ 4,45
Természetes szaporodás	— 1,03	11,44	— 12,47
Stacioner halálozás ...	14,36	14,58	— 0,22

Forrás : saját számítások.

A két népességcsoport reprodukciójának színvonalában mutatkozó említett különbségek annak a tudatos magatartásnak a következményei, amelyet a népesség saját reprodukciójának kérdésében tanusít. Ha feltételezzük is, hogy Szlovákiában még ma is a családok nagyobb százaléka nem tervezi a gyermekek számát (a cseh területeken 1960-ban a gyermekek 82 százaléka, Szlovákiában csak 72 százaléka született 30 évesnél fiatalabb anyától), mégis a jelenlegi különbségek alapjában véve megfelelnek a tervezett gyermekek számában fennálló különbségeknek. Az Állami Népesedési Bizottság legutóbbi ankétja szerint a csehszlovák nők többsége a gyermekek számát megtervezi még a házasságkötés előtt. A cseh területeken egy családra számítva átlagosan 2,27 gyermeket, Szlovákiában pedig 2,61 gyermeket terveznek.[1]

A termékenység jelenlegi csökkenése okának vizsgálata a demográfiai kutatás központi problémája. Úgy gondolom, hogy a fő okot családainknak abban a törekvésében kell keresni, hogy életszínvonalukat a gyermekek szá-

1 A házasság, a fogamzásgátlás és az abortuszok vizsgálata. *Demografie.* 1961. 142. old.

mának korlátozása útján emeljék. Ez mindenekelőtt azokra a családokra vonatkozik, amelyek korábban a kapitalista fejlődés idején nem tudták életszínvonaluk emelését elérni; az életszínvonal emelése lehetőségének növekedésével gyorsan növekszenek azonban azoknak a családoknak a szükségletei is, amelyeknek életszínvonala korábban sem volt alacsony. Nem könnyű feladat a népesedés területén követett politikánk számára olyan intézkedések kidolgozása és megvalósítása, amelyek befolyást gyakorolnának erre az egész kedvezőtlen fejlődésre. Kétségtelen, hogy a szocialista társadalomnak megvannak ehhez a lehetőségei.

A két népességcsoport fejlődésének összehasonlítása lehetővé teszi az alábbi következtetések levonását:

1. Csehszlovákiára vonatkozó minden demográfiai elemzésnek a két népességcsoport közötti jelentős különbségekből kell kiindulnia.

2. A népesség reprodukciójára gyakorolt társadalmi és gazdasági behatások tisztázásához nem annyira a demográfiai mutatószámok abszolut színvonala, mint inkább változásaik iránya és üteme a fontos. Nemzetközi összehasonlítás esetén nagyobb időszakokat (legalább egy nemzedéket) és ezek kiinduló színvonalát kell figyelembe venni.

3. A cseh területek és Szlovákia népességének fejlődésében mutatkozó hasonlóság alapot ad annak feltételezésére, hogy a cseh területeken tapasztalt fejlődést a szlovákiai fejlődés követni fogja. Ebből azonban nem következik, hogy a termékenységnek Szlovákiában elkerülhetetlenül olyan alacsony színvonalra kell csökkenie, mint a cseh területeken. Bár további csökkenése valószínű, mégis feltétlenül figyelembe kell venni a szlovákiai családokban tervezett gyermekek átlagos számát és az új szocialista életkörülményeket.

4. Egy országon belüli több népességcsoport demográfiai mutatószámainak különböző színvonala (hasonló társadalmi és gazdasági fejlődés mellett) a demográfiai kutatás tanulságos tárgya és bizonyos értelemben helyettesíti a kísérletet. A hasonló gazdasági fejlődés feltétele nem vonatkozik teljesen a nagyobb kapitalista országokra (például Olaszország); annál értékesebb lenne a Szovjetunió különböző népességcsoportjai demográfiai fejlődésének összehasonlító vizsgálata.

ДЕМОГРАФИЧЕСКИЕ РАЗЛИЧИЯ В ИЗМЕНЕНИИ НАРОДОНАСЕЛЕНИЯ ЧЕШСКИХ ОБЛАСТЕЙ И СЛОВАКИИ

Резюме

В кратком сообщении дана характеристика демографических различий народнонаселения чешских областей и Словакии. Первую ориентировку дает развитие рождаемости, смертности и естественного прироста (табл. 1). Оно свидетельствует о том, что эти различия имеют исторический характер. Показатели смертности младенцев и средней продолжительности жизни уточняют ряд смертности (табл. 2 и 3). Далее в сообщении указывается на интересное явление большей продолжительности жизни мужчин в Словакии в возрасте приблизительно с 1 до 70 лет и ее меньшей продолжительности от 0 до 75 лет и более (табл. 4). Сделана попытка объяснения этого явления.

Однако, важной проблемой современной демографии являются, в частности, изменения фертильности. В сообщении приводятся некоторые

важные данные о различнях в фертильности между нашими обеими народонаселениями и высчитываются показатели, совокупным методом характеризующие режим воспроизводства (стабильные коэффициенты — intrisic rates коэфициенты воспроизводства и коэффициенты демографической динамики потенциальной демографии).

Сопоставление развития наших народонаселений позволяет сделать следующие заключения :

1. Все демографические анализы, касающиеся Чехословакии, должны исходить из значительных различий между обеими народонаселениями.

2. Для выяснения общественных и экономических влияний на воспроизводство населения важен не столько абсолютный уровень демографических показателей, сколько направление и скорость их изменений. Проводя, в частности, сравнения в международном масштабе, следует учитывать большие периоды (не менее, чем одно поколение) и их исходный уровень.

3. Сходство в развитии народонаселения чешских областей и Словакии дает нам основание высказать предположение, что развитие в чешских областях является прообразом развития в Словакии. Из этого, однако, не вытекает, что фертильность в Словакии должна неизбежно снизиться до столь же низкого уровня, как и в чешских областях. Хотя его дальнейшее снижение является вероятным, нельзя все же не учитывать среднее количество планируемых детей в семьях в Словакии и наличие новых социалистических жизненных условий.

4. Различный уровень демографических показателей нескольких народонаселений в одном государстве (при сходном общественном и экономическом развитии) является поучительным предметом демографического исследования и в известном смысле заменяет эксперимент. Условие сходного экономического развития не относится полностью к большим капиталистическим государствам (напр. Италия) ; тем более ценным было бы изучение, сравнивающее демографическое развитие различных народонаселений Советского Союза.

DEMOGRAPHIC DIFFERENCES IN THE DEVELOPMENT OF THE POPULATION OF CZECH REGIONS AND SLOVAKIA

Summary

The paper characterises briefly the demographic differences existing between the populations of the Czech territories and Slovakia. In this respect a primary information is supplied by birth rates, death rates and the rates of natural increase (Table 1.) The data of the table reveal the historical character of these differences. The series of death rates is made complete with data on infant mortality and life expectancy. (Table 2 and 3). Further on, the paper reveals an interesting phenomenon, viz. that life expectancy of males in Slovakia is regarding each age-year between 1 and 70 years of age higher and in respect of the age year 0 and 75 years old and over lower than in the Czech territories (Table 4). The paper attempts to give an explanation of the phenomenon.

Changes in fertility constitute an important problem of modern demographic research. The paper presents some major data which characterize the differences with regard to fertility between the two population groups and gives a computation of the indicators showing the order of reproduction (intrinsic rates, rates of reproduction, potential demographic rates).

A comparison of the demographic development of the two population groups allows to draw the following conclusions :

1. Any demographic analysis relating to Czechoslovakia should take as a point of departure the significant differences existing between the two population groups.

2. In order to clear up the social and economic impacts on the reproduction of the population, not so much the absolute level of demographic indicators but rather their

direction and rhythm of change is of importance. When making comparisons on an international level, longer periods (at least one generation) and their level of departure should be considered.

3. As the trend of demographic changes in the Czech territory is similar to that in Slovakia the assumption that the development of the population of the Czech territories will be followed by a similar one in Slovakia is deemed justified. This, of course, does not mean that the fertility of the population of Slovakia will fall inevitably to the low level registered in the Czech territories. Though its further decrease may be expected, the average number of children planned in Slovak families and the new social living conditions should be taken into account.

The different levels of the demographic indicators of several population groups within a country (under conditions of a similar social and economic development) constitute a subject-matter of interest for demographic research work and replace, in some degree, experimentation. As the condition of a similar economic development does not prevail entirely in case of greater capitalist countries (i. e. in case of Italy), a comparative analysis of the trend of demographic changes relating to the various population groups of the Soviet Union would be of high interest.

VÁROS ÉS VIDÉK

DR. L. S. RUTSCHKA

Az ország gazdasági és társadalmi közösségének számos jelensége szempontjából a város-vidék probléma kulcskérdés, amelynek megválaszolásától függenek többé-kevésbé különböző további megfontolások.

A városiasodás az újkori társadalomfejlődés egyik legfontosabb jellemzője. Mindenütt a világon és különösen az ipari országokban ennek a folyamatnak a következményeképpen az emberi munkaerő és a termelőhelyek a városokban koncentrálódnak.

A város-vidék probléma jelenlegi nagy jelentőségének az oka, hogy a társadalom és a gazdasági élet általános fejlődésének üteme túlszárnyalt minden emberi előrelátást és tervezést. Csak ebből az általános fejlődésből érthetők meg az adott problémák, és uralkodó alapvonásukat talán úgy jellemezhetjük, hogy még soha azelőtt az emberiség történetében a népesség nem élt át olyan mérvű forradalmi átrétegeződéseket, mint éppen az utolsó száz esztendőben. A népvándorlások, nemcsak az egyik államból a másikba, vagy az egyik kontinensről a másikra, hanem egyetlen országon belül is, megváltoztatták a népesség struktúráját, a növekvő iparosodás a népesség és település szerkezetében a fokozódó városiasodás és ipari koncentrálódás tipikus vonásait hozta létre ; a város és az ipar szívóhatása az eddig majdnem merev foglalkozási hierarchiát és társadalmi osztályokat meglazította és feloldotta.

Ausztriában, egy olyan országban, amely az utolsó évtizedekben túlnyomórészt agrárországból kiegyensúlyozott ipari-agrár országgá vált, ezek a népességi változások számszerűleg a következőképpen fejezhetők ki :

Ma Ausztria népességének fele 5 000-nél több lakosú községekben, másik fele kisebb községekben él. Száz évvel ezelőtt a több, mint 5 000 lakosú községeknben az összlakosságnak csupán egyharmada, a kisebb községekben azonban a mainak a kétszerese élt. Ma tehát a több, mint 5 000 lakosú községekben is éppen annyi ember él, mint a legfeljebb 5 000 lakosú kisebb községekben. Ausztria népességének az utóbbi 100 évben történt összes növekedéséből, amely kereken 2,6 millió fő, csupán egyötöd jutott a legfeljebb 5 000 lakosú községekre, négyötöd azonban, azaz kereken 2 millió fő, a több, mint 5 000 lakosú községekre jut, úgyhogy ezek a községek népességszámukat nemcsak megkétszerezték, hanem 2,3-szeresére növelték. Ezekben a községekben az átlagos évi növekedés aránya is 0,9%, míg a kisebb községekben csupán 0,2%.

Ausztria népességének városi és falusi területek közötti eloszlása azt bizonyítja, hogy Ausztria jelenlegi gazdasági szerkezete alapján ugyan nem

kimondottan agrárország, de mégis olyan mezőgazdasági szektorral rendelkezik, amely a lakosság és annak gazdasági hovátartozandósága szempontjából nagy jelentőségű. A mezőgazdasági népesség fő tömege a kisebb, legfeljebb 2 000 lakosú községekben él.

Ha elhagyjuk valamely város közigazgatási határát a városi területet vagy az úgynevezett „városmagvat", akkor olyan túlnyomóan városias jellegű területre, egy olyan övezetbe érkezünk, amelynek ugyanazok a jellemzői, mint magának a „városmag"-nak, s amellyel építési szempontból legtöbbször közvetlen összeköttetésben is áll : jellemzője mindenekelőtt az épületek (bérházak, gyárak, raktárak és rakodóhelyek) majdnem megszakítatlan lánca, a nagy laksűrűség ; ez az úgynevezett „kiegészítő terület", amely szerkezeti és funkcionális szempontból annyira hasonlít a városmaghoz, hogy a város magvat és a kiegészítő területet a mindkettőt magában foglaló „központi terület" fogalomban kapcsoljuk össze és a városrégió központjaként tárgyaljuk. Ezután a beépítettség mértéke fokozatosan lazul, az épületek magassága s ezzel együtt a laksűrűség is csökken, bérházak már csak elszórtan jelennek meg és helyükön kis kertekbe beágyazott családi házak találhatók ; mégis ez a terület is még mindig túlnyomóan városi jellegű, úgynevezett „elvárosiasodott övezet". Csak ezután érünk a „peremövezetbe", amely városi, de már falusi jellegzetességeket is felmutató vegyes területeket foglal magában.

Így jutunk a „városi befolyásövezet" vagy „város gazdasági tere", illetve röviden a „városrégió" fogalmakhoz.

„Városrégió" alatt valamely városnak azt a területét értjük, amelyen a társadalom szerkezetét és a gazdasági életet mértékadóan a közigazgatási egységet képező város (városmag) határozza meg. A városrégió lakosai túlnyomórészt nem mezőgazdasági foglalkozásúak és létük alapját nagy részben a városmag munkahelyei nyújtják.

Az iparosodás foka szerint, amelyet a mező- és erdőgazdaságban foglalkoztatott keresőknek az összes keresőhöz viszonyított aránya alapján mérünk, valamint a városmaggal való gazdasági összefonódás intenzítása alapján, amelyet az ingázók aránya alapján állapítunk meg, a városrégión belül többövezet különböztethető meg :

1. „Központi terület"
   a) A „városmag" a szóbanforgó város közigazgatási területe ;
   b) a „kiegészítő terület" azokat a közvetlenül határos községeket öleli fel, amelyek szerkezeti és funkcionális tekintetben a leginkább hasonlók a városmaghoz (nagy népsűrűség, a mező- és erdőgazdaságban foglalkoztatottak alacsony aránya).
2. „Elvárosiasodott övezet"
3. „Peremövezet"

Az 1961. március 21-i népszámlálás eredményei alapján Ausztriában öt 100 000 lakoson felüli város van : Graz, Innsbruck, Linz, Salzburg, Bécs. Ebben az öt városban él Ausztria egész lakosságának majdnem egyharmada, kereken 2,3 millió ember. 1951 óta a lakosság ebben az öt városban 2%-kal növekedett, s ez a százalékos arány pontosan megfelel a többi kereken 4000 osztrák község és ezzel Ausztria összlakossága növekedési arányának. E városok városrégióiban kereken 2,6 millió ember él, azaz Ausztria összlakosságának több mint 36%-a. Minthogy e városok magvaiban Ausztria összlakos-

ságának csupán 32%-a él, csak ebben az öt városban a városiasodás szívóhatása Ausztria összlakosságának több mint 4%-át érinti.

Adatok az egyes városrégiókról:

1. Graz.

Graz magváros területe 127,31 km², 237 000 lakossal, úgyhogy 1 km²-re 1862 személy jut. Graz e városmagván belül is még világosan megkülönböztethető két övezet: Alt-Graz területe, azaz az első hat kerület, amelyben 1 km²-re 6949 fő jut és a peremkerületek (7-től a 26 kerületig), amelyekben 1 km²-re csak 824 fő jut.

Graz városmagvának népessége (a városmag mai területén) az utóbbbi 10 évben 5%-kal növekedett.

A *grazi városrégió* magában foglal még önálló községeket 241,91 km² területtel, amelyekben azonban mindössze 30 176 lakos él, úgyhogy 1 km²-re csupán 125 fő jut.

Eszerint a grazi városrégió összterülete 369,22 km², amelyből csak 34% esik a városmagra. Ezzel szemben a városrégió összlakosságából (267 217 fő) majdnem 90% jut a városmagra, úgyhogy a városrégió 1 km²-ére 724 fő jut.

A grazi városrégió népessége a legutóbbi 10 évben 6%-kal növekedett. Míg a városmag népessége a legutóbbi 10 évben 5%-kal a városrégióba bevont községek népessége 20%-kal növekedett.

2. Innsbruck

Innsbruck városmag területe 101,8 km², 100 699 lakossal, úgyhogy 1 km²-re nem egészen 1000 fő (989) jut.

Innsbruck városmag népessége a legutóbbi 10 évben 6%-kal növekedett.

Az *innsbrucki városrégió* magában foglal még 14 önálló helységet 159,4 km² területtel, amelyen azonban csupán 16 848 lakos él, úgyhogy 1 km²-re csak 106 fő jut.

Az innsbrucki városrégió összeterülete eszerint 261,2 km², melynek 39%-a esik a városmagra. Ezzel szemben azonban a városrégió összlakosságából (117 547 lakos) 86% jut a városmagra, úgyhogy a városrégió 1 km²-ére 450 fő jut.

Az innsbrucki városrégió lakossága a legutóbbi 10 évben 7%-kal növekedett. Míg a városmag lakossága a legutóbbi 10 évben csak 6%-kal növekedett, addig a városrégióba bevont községek népessége 16%-kal gyarapodott.

3. Linz

Linz városmag területe 96,09 km², 196 206 lakossal, úgyhogy 1 km²-re 2042 fő jut.

Linz városmag népessége a legutóbbi 10 évben 6%-kal növekedett.

A *linzi városrégió* magában foglal még 21 önálló községet 425,55 km² területtel, amelyen azonban csak 80 000 lakos él, úgyhogy 1 km²-re csak 186 fő jut. A linzi városrégió összterülete eszerint 521,64 km², amelynek 18%-a esik a városmagra. Ezzel szemben azonban a városrégió összlakosságának kereken 70%-a jut a városmagra, úgyhogy a városrégió 1 km²-ére 528 fő jut.

A linzi városrégió lakossága a legutóbbi 10 esztendőben 11%-kal növekedett. Míg a városmag lakossága a legutóbbi 10 évben csak 6%-kal növekedett, a városrégióba bevont községek lakossága egynegyedével gyarapodott.

4. *Bécs*

Bécs városmag területe 414,09 km², 1 627 000 lakossal, úgyhogy 1 km²-re 3 929 fő jut. Ez a népsűrűség azonban az egyes bécsi kerületekben a városszélen az 1 km²-re jutó 557 fő és a sűrűn beépített „city"-ben az 1 km²-re jutó 34 601 fő között ingadozik.

Bécs városmag lakossága a legutóbbi 10 esztendőben 0,7%-kal növekedett.

A *bécsi városrégió* magában foglal még 66 önálló helységet összesen 902 km² területtel, amelyen azonban csak 167 510 lakos él, úgyhogy 1 km²-re csak 186 fő jut.

Eszerint a bécsi városrégió áll:

a) Bécs városmagból 414 km² területtel, amelyen 1 627 000 lakos él, és amelyen a népsűrűség 3 929 fő 1 km²-re;
b) a kiegészítő területből, amely 7 önálló községből áll 95 km² területtel, 57 700 lakossal és km²-ként 607 fő népsűrűséggel;
c) az elvárosiasodott övezetből, amely 28 önálló községből áll 487 km² területtel, 74 773 lakossal, amelynek népsűrűsége km²-ként 154 fő, valamint
d) a peremövezetből, amely 31 önálló községből áll 320 km² területtel és 35 000 lakossal, ennek népsűrűsége már csak 109 fő km²-ként, mert a városmagtól való távolsággal egyenes arányban csökken a népsűrűség.

Eszerint a bécsi városrégió összterülete 1361 km², amelynek csupán 31%-a esik a városmagra. Ezzel szemben azonban a városrégió összlakosságának (1 794 544 lakos) majdnem 91%-a a városmagra jut, úgyhogy 1 km² városrégióra 1364 fő jut.

A bécsi városrégió népessége a legutóbbi 10 évben 0,5%-kal növekedett. Míg a városmag és a kiegészítő terület népessége a legutóbbi 10 évben 0,7%-kal növekedett, a peremövezet lakossága csak 0,1 %-kal gyarapodott, sőt az elvárosiasodott övezet lakossága a központi terület (városmag + kiegészítő terület) szívóhatása következtében 2,2%-kal csökkent, úgyhogy a városmag területén a 0,7%-os növekedéssel a bécsi városrégióhoz számító önálló községek területén ugyanekkora csökkenés áll szemben.

A bemutatott népességi változásokból a mai városstatisztikusok azt a következtetést vonhatják le, hogy többé nem elégséges figyelmüket a közigazgatási határok között elterülő városra fordítani, hanem a „kerítésen" át a vidékre kell nézniök és meg kell figyelniök, mi történik városuk körül, az úgynevezett „régióban", mert csak így tudnak majd nagy feladataiknak eleget tenni egy olyan korban, amelyben nem csupán a lakosság száma, hanem mindenekelőtt a funkciók gazdagsága és a hatósugár a város életerejének a fokmérői.

ГОРОД И ПРОВИНЦИЯ

Резюме

За последнее столетие население мира проходит демографическую революцию. Переселение невиданного размера народов происходит не только из одной страны в другую, но и внутри отдельных стран из деревень в города. Урбанизация является одной из наиболее характерных признаков общественного развития новой эпохи, особенно в индустриальных

странах. В Австрии, например, которая за последние десятилетия превратилась из большей частью аграрной страны в уравновешенную индустриально-аграрную страну, одна треть населения жила сто лет тому назад в поселениях с числом жителей меньше чем 5000 чел., а теперь только одна пятая населения живет в таких поселениях. Из всего роста населения одна пятая доля приходится на меньшие поселения, а четыре пятых на поселения с числом жителей более чем 5000 чел.

Привлекательная сила больших городов, которые ныне уже выходят далеко за пределы своих административных границ и составляют «городские районы», имеет особенное значение. По мере индустриализации и интенсивности экономического сплетения с «ядерным» городом (которое измеряется по доли лиц, проводящих так называемое «маятниковое движение» до своего рабочего места в «ядерный» город и обратно различаются следующие зоны :

1) «Ядерный город», территория которого совпадает с административной территорией данного города, а также «дополнительные территории» тех непосредственно смежных поселений, которые в структуральном и функциональном отношениях наиболее похожи на «ядерный город» (высшая плотность населения, низкая доля сельского и лесного хозяйства).

2) Зона, приобревшая городской характер.

3) Окраинная зона.

В связи с этими дефинициями в работе излагаются характерные демографические показатели следующих австрийских городов : Грац, Инсбрук, Линз, Вена. В отношении первых трех городов различают только «ядерный город» и городской район. Городской район города Граца является сравнительно небольшим, но городской район города Инсбрука охватывает территорию 14 поселений, а городской район города Линза включает в себя территорию 21 самостоятельной коммуны. Городской район Вены включает в себя территорию 66 поселений, из которых 7 находятся в дополнительной территории, 28 в приобревшей городской характер зоне и 31 в окраинной зоне.

Было бы желательным, чтобы эксперты по городской статистике расширили свой кругозор и включили в свои исследования кроме «ядерного города» и весь городской район.

TOWN AND COUNTRY

Summary

In the last hundred years the world's population has gone through a demographic revolution. Great migrations to an unheard-of extent take place not only from one country to the other but also within the individual countries from villages to towns. Urbanization is one of the outstanding features of social development in modern times, especially in the industrial countries. In Austria, for instance, which has turned from a predominantly agrarian country into a balanced agro-industrial country in the last decades, hundred years ago one third of the population lived in communes with over 5000 inhabitants, whereas today half the population lives in such communities. Out of the total increase of the population one-fifth fell on smaller communes and four-fifths on those with over 5000 inhabitants.

The attractive force of these towns is of a special importance as they form today so-called "town regions" reaching far beyond their administrative boundaries. At the rate of industrialization and the intensity of the economic connections with the "nucleus" town (measured by the share of commuters, i. e. persons working inside but living outside the town) the following zones may be distinguished within the town regions :

1. The "nucleus town", i. e. the administrative area of the town in question as well as the "complementary area" of the directly bordering communes which resemble the "nucleus town" the most in structural and functional respects (high density of population, low share of agriculture and forestry).

2. "Urbanised zone".
3. "Border zone".

In connection with these definitions the characteristic demographic indicators of the following Austrian towns are shown : Graz, Innsbruck, Linz, Vienna. In case of the first three towns only the nucleus town and the town region are distinguished ; the town region of Graz is relatively small, that of Innsbruck and of Linz include the area of 14 and 21 independent communes respectively. The town region of Vienna includes the area of 66 communities of which 7 are situated in the complementary area, 28 in the urbanized zone and 31 in the border zone.

It would be desirable for the experts dealing with town statistics to enlarge their horizon and to include into the scope of their investigations, beside the nucleus town, also the town region.

A VÁROSI ÉS A FALUSI NÉPESSÉG SZÜLETÉSI ARÁNYSZÁMÁNAK VÁLTOZÁSA

Z. VÁVRA

A városi és falusi népesség születési arányszámának változása érdekes kérdés. Felszólalásomban rövid tájékoztatást szeretnék adni azokról az eredményekről, amelyeket e kérdés vizsgálata során Csehszlovákiában a második világháború utáni években (1949—1959) elértünk.

Ismeretes, hogy a születési arányszám színvonala falun rendszerint magasabb szokott lenni, mint a városban. Azok a vizsgálatok azonban, amelyeket Csehszlovákiában korábban végrehajtottak, a második világháború előtti időszakra vonatkoznak, amikor a város és a falu között a gazdasági, kulturális és szociális fejlettség tekintetében lényeges különbségek voltak. A második világháború utáni években, amelyekre Csehszlovákia egész társadalmi struktúrájának átalakulása jellemző, megkezdődik e különbségek elmosódása a teljes kiküszöbölődés tendenciájával. E különbségek kiküszöbölésének gyorsasága függ a társadalmi változások megvalósulásának intenzitásától mind a termelőerők és termelési viszonyok, mind a lakosság öntudatának területén. Ennek a nivellálódásnak jellege olyan, hogy az egyidejű általános társadalmi-gazdasági fellendülés idején a falu viszonylag gyorsan iparosodik és ily módon elmosódik a régi különbség nemcsak a munka- és kulturális viszonyok hanem általában az életszínvonal területén is.

Felmerül a kérdés, hogyan áll a dolog a népesség reprodukciójával, nevezetesen a születési arányszám színvonalában fennálló különbségekkel kapcsolatosan. *Sz. G. Sztrumilin* akadémikus például azt tartja, hogy a város és a falu közötti ellentétek elmosódása a városi és mezőgazdasági népesség születési arányszámainak közeledésében is megnyilvánul.[1] Hasonló álláspontot vall a lengyel demográfus *dr. E. Rosset* professzor[2] is, aki a demográfiai adatok alapján Lengyelországban a második világháború után annak a véleményének adott kifejezést, hogy a város és a falu közötti különbségek a termékenység intenzitásában jelenleg sokkal kisebbek, mint a múltban voltak. Tehát a fentemlített két véleményből következik, hogy a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet időszakában a társadalmi-gazdasági és kulturális különbségek kiegyenlítődésével egyidejűleg megtörténik a nivellálódás a városi és falusi népesség születési arányszámának színvonalában is. Emellett feltételezik, hogy ez a kiegyenlítődés a mezőgazdasági népesség születési arány-

[1] *Sz. G. Sztrumilin :* A munka gazdaságtanának problémái. Moszkva. 1957. 194. old.
[2] *E. Rosset :* A városi és falusi nők termékenysége Lengyelországban, Lodz. 1961.

számának a városi népesség születési arányszámához való közeledése útján valósul meg.

Mielőtt áttérünk a kérdés közvetlen kifejtésére, két módszertani megjegyzést kell tennünk. Az első megjegyzés a népességnek a falusi és városi népességre való tagolásánál alkalmazott módszerre vonatkozik. Értékelésünk statisztikai álláspontról indul ki, amikoris osztályozási ismérvül a lakott helynek a lakosság számától függő nagysága szolgál.[3] A második megjegyzés arra vonatkozik, hogy egyes demográfiai mutatókat nemcsak Csehszlovákiára, hanem külön a cseh és a szlovák területekre vonatkozóan is bemutatunk. Ilyenkor a Csehszlovákiára vonatkozó adatok a cseh és a szlovák területek mutatószámai alapján megállapított átlagok. Az ok az, hogy Csehszlovákia népessége demográfiai fejlődése szempontjából nem homogén egész. Csehszlovákia népessége lényegében két különböző sokaságot foglal magában, amelyek igen jelentősen különböznek egymástól reprodukciójuk színvonalát tekintve, annak ellenére, hogy fejlődésük tendenciái hasonlók.

1. A születési arányszám változása a lakott hely nagyságától függően Csehszlovákiában, a cseh és a szlovák területeken, 1949—1959

Terület A lakott hely nagysága (a lakosok számától függően)	1000 lakosra eső élveszülöttek száma										
	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959
Csehszlovákia	*22,4*	*23,3*	*22,8*	*22,2*	*21,2*	*20,6*	*20,3*	*19,8*	*18,9*	*17,4*	*16,0*
— 2 000	24,2	24,9	24,2	23,4	22,3	21,9	21,8	21,5	20,7	19,4	18,0
2 000 — 4 999	24,3	24,8	23,9	24,0	23,2	22,3	22,2	21,8	21,0	19,7	18,2
5 000 — 9 999	20,5	24,0	24,0	22,4	21,9	20,3	20,3	19,8	19,7	17,7	15,9
10 000 — 19 999	20,8	22,1	22,1	21,3	20,0	19,8	19,1	19,2	18,2	15,8	14,5
20 000 — 49 999	21,5	22,3	22,5	21,6	21,0	20,7	19,8	18,9	18,2	16,8	15,0
50 000 — 99 999	22,2	22,4	22,2	20,4	19,8	18,5	17,8	17,3	15,4	13,3	11,9
100 000 —	16,4	16,9	17,2	17,1	16,4	15,4	14,3	13,6	12,4	11,1	9,9
Cseh területek	*20,9*	*211,*	*20,6*	*19,7*	*18,7*	*18,1*	*17,7*	*17,2*	*16,3*	*14,8*	*13,4*
— 2 000	22,8	22,6	21,7	20,6	19,2	18,9	19,0	18,5	18,0	16,5	15,1
2 000 — 4 999	22,5	21,8	20,9	21,3	20,5	19,5	19,1	18,5	17,4	15,9	14,3
5 000 — 9 999	17,8	21,7	21,4	19,7	19,1	18,4	17,3	16,7	16,3	14,6	13,1
10 000 — 19 999	20,1	21,0	20,7	19,7	18,8	18,2	17,6	18,3	16,6	14,0	12,4
20 000 — 49 999	21,2	21,9	21,8	20,6	19,8	19,1	18,4	17,5	16,8	15,8	14,0
50 000 — 99 999	22,0	22,0	21,8	19,8	18,9	17,7	17,0	16,5	14,6	12,8	11,5
100 000 —	15,5	15,8	16,1	16,1	15,4	14,5	13,3	12,7	11,6	10,4	9,4
Szlovák területek	*26,4*	*28,8*	*28,7*	*28,3*	*27,5*	*26,8*	*26,6*	*26,3*	*5,3*	*23,9*	*22,3*
— 2 000	27,1	29,7	29,5	29,5	28,9	28,4	28,0	27,9	26,6	25,5	24,0
2 000 — 4 999	27,5	30,4	29,4	28,8	28,2	27,6	27,9	27,7	27,6	26,4	25,0
5 000 — 99 999	25,5	28,7	29,3	28,1	27,1	23,9	25,6	25,5	25,0	23,6	21,4
10 000 — 19 999	22,6	24,7	25,1	24,4	23,1	23,6	22,9	21,6	22,1	20,3	20,0
20 000 — 49 999	23,3	24,3	25,8	25,6	24,4	25,3	24,4	22,9	21,6	19,1	17,2
50 000 — 99 999	23,4	24,6	26,6	24,7	25,0	22,2	21,8	21,3	20,0	16,7	14,6
100 000 —	23,7	25,1	25,1	24,7	23,1	22,0	21,1	19,8	18,0	16,0	13,5

[3] A lakott helyeket 7 csoportra osztottuk. Az első csoportba (2000 főnél kevesebb népességgel) tartozó lakotthelyek — falvak. A következő két csoport (2000—4999 és 5000—9999 fő) az ún. átmeneti községek vagy mezőgazdasági városok csoportja. A 10 000 főnél népesebb lakotthelyek már városi lakotthelyek, amelyek felosztathatók kisvárosokra (10 000—19 000 fő), közepes városokra 20 000—49 999 és 50 000—99 999 fő népességgel) és nagyvárosokra (100 000 főnél több lakossal).

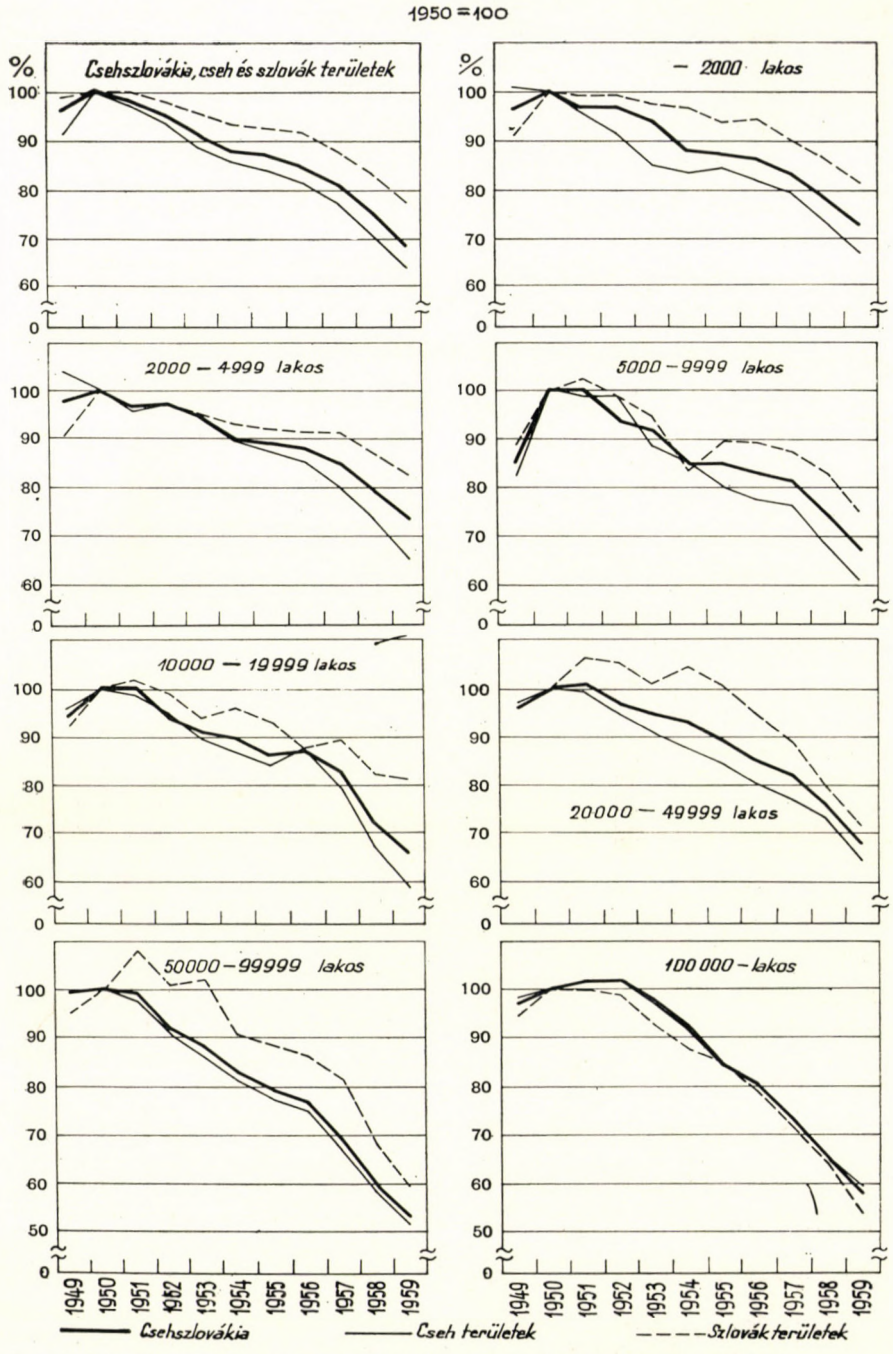

A születési arányszám változása a lakott hely nagyságától függően Csehszlovákiában, a cseh és szlovák területeken 1949—1959-ben (1950 = 100)

2. Változások az élveszületettek születési sorrend szerinti megoszlásában a lakott hely nagyságától függően Csehszlovákiában, a cseh és szlovák területeken, 1950-ben és 1959-ben

Terület A lakott hely nagysága (a lakosok számától függően)	Év	Az élveszületettek száma	Az élveszületettek százalékos megoszlása a születési sorrend szerint					
			1	2	3	4	5	6—
Csehszlovákia	*1951*	*293 242*	*35,6*	*82,9*	*16,2*	*8,2*	*4,4*	*6,6*
	1959	*219 342*	*38,3*	*31,4*	*15,1*	*6,9*	*3,6*	*5,4*
— 2 000	1950	152 484	33,1	27,6	16,6	9,1	5,2	8,3
	1959	110 301	35,9	29,7	15,9	7,8	4,2	6,5
2 000 — 4 999	1950	43 820	34,0	29,0	16,1	8,9	4,8	7,1
	1959	37 910	36,4	29,8	15,8	7,7	4,0	6,2
5 000 — 9 999	1950	23 099	36,4	30,1	16,8	7,7	3,8	5,1
	1959	15 693	39,5	31,5	14,9	6,5	3,3	4,4
10 000 — 19 999	1950	16 963	38,5	31,2	15,7	7,1	3,1	4,3
	1959	12 929	39,8	33,0	14,4	6,0	3,0	3,9
20 000 — 49 999	1950	19 009	37,8	31,5	16,5	6,9	3,4	4,0
	1959	16 025	39,7	34,0	14,4	5,6	2,7	3,7
50 000 — 99 999	1950	8 229	40,0	32,0	15,5	6,6	2,7	3,2
	1959	7 092	44,6	34,7	12,3	3,6	2,0	2,8
100 000 —	1950	29 638	46,2	31,3	13,5	5,0	2,0	2,0
	1959	19 374	50,5	33,4	9,7	3,4	1,3	1,7
Cseh területek	*1950*	*191 655*	*37,8*	*30,1*	*16,1*	*7,6*	*3,7*	*4,7*
	1959	*130 310*	*43,2*	*33,3*	*13,3*	*5,0*	*2,2*	*3,0*
— 2 000	1950	94 517	34,8	28,6	17,0	8,8	4,6	6,2
	1959	62 785	40,6	32,4	14,7	5,9	2,7	3,7
2 000 — 4 999	1950	25 106	37,0	31,1	15,9	7,8	3,7	4,5
	1959	18 942	42,7	33,5	13,8	5,1	2,2	2,7
5 000 — 9 999	1950	14 063	39,6	31,9	16,0	6,5	2,5	3,4
	1959	8 551	44,8	34,7	12,9	4,1	1,6	1,9
10 000 — 19 999	1950	11 248	39,4	32,1	15,8	6,7	2,8	3,1
	1959	7 933	44,4	35,3	12,3	3,9	1,8	2,2
20 000 — 49 999	1950	15 473	38,4	31,9	16,3	6,6	3,2	3,6
	1959	10 415	42,1	34,4	13,0	4,8	2,3	3,4
50 000 — 99 999	1950	6 650	39,7	32,7	15,7	6,5	2,6	2,7
	1959	5 853	46,2	35,0	11,7	3,1	1,6	2,4
100 000 —	1950	24 598	47,5	30,9	13,2	4,7	2,0	1,7
	1959	15 831	52,3	33,6	8,6	2,9	1,0	1,5
Szlovák területek	*1950*	*101 587*	*31,5*	*26,8*	*16,1*	*9,5*	*5,7*	*10,1*
	1959	*89 014*	*31,2*	*27,2*	*17,4*	*9,7*	*5,6*	*8,9*
— 2 000	1950	57 967	30,2	25,9	16,1	9,7	6,2	11,7
	1959	47 516	29,7	26,0	17,6	10,3	6,2	10,1
2 000 — 4 999	1950	18 714	30,0	26,1	16,4	10,4	6,3	10,6
	1959	18 968	30,2	26,2	17,8	10,2	5,8	9,8
5 000 — 9 999	1950	9 036	31,3	27,4	18,0	9,5	5,8	7,8
	1959	7 142	33,1	27,6	17,2	9,2	5,4	7,4
10 000 — 19 999	1950	5 715	36,7	29,4	15,5	8,0	3,8	6,5
	1959	4 996	32,5	29,3	17,7	9,2	4,7	6,5
20 000 — 49 999	1950	3 536	35,1	29,3	17,7	8,1	4,0	5,6
	1959	5 610	35,1	33,1	17,0	7,0	3,3	4,4
50 000 — 99 999	1950	1 579	41,7	28,7	14,2	7,1	3,2	5,0
	1959	1 239	37,5	33,0	15,2	5,9	3,8	4,4
100 000 —	1950	5 040	39,8	33,0	15,3	6,4	2,4	3,0
	1959	3 543	42,0	32,9	14,1	6,0	2,3	2,7

A születési arányszámnak a lakott hely nagyságától függő változásából következik, hogy a tendencia valamennyi csoportban hasonló az egész országra vonatkozó átlagos változáshoz (lásd az 1. táblát és az 1. ábrát). A legjelentékenyebb és a leggyorsabb csökkenés a nagy- és a közepes városok népességénél, a leglassúbb a falvakban és azokon a lakott helyeken figyelhető meg, amelyek az átmeneti falvak kategóriájába tartoznak. A születési arányszám színvonala 1959-ben 1950-hez képest egész Csehszlovákiát tekintve 31,3 százalékkal, a cseh területeken 36,5 százalékkal, Szlovákiában pedig 22,6 százalékkal csökkent. A nagyvárosokban a születési arányszám színvonala 41,4 százalékkal csökkent és Szlovákiában 5,7 százalékkal volt magasabb, mint a cseh területeken. A falusi lakosságnál a születési arányszám egész Csehszlovákiát tekintve 27,7 százalékkal, a cseh területeken 33,2 százalékkal és Szlovákiában 19,2 százalékkal csökkent. Annak ellenére, hogy ezek a születési arányszám csökkenésében mutatkozó különbségek az összehasonlításkor elég magasnak látszanak, fel kell figyelni arra, hogy a falusi lakosság születési arányszámának csökkenése — különösen a cseh területeken, ahol az 1959-ben 15,1 ezrelék volt — jelentős, és befolyásolja az egész Csehszlovákiára vonatkozó mutatószámot (18‰).

Ismeretes azonban, hogy a születési arányszám mutatószáma túlságosan általános ahhoz, hogy abból pontos következtetéseket lehessen levonni. Tökéletesebbek lennének a termékenységi arányszámok. A dinamikát is értékelve azonban ezeket a jellemzőket nem lehet kidolgozni. Ebből kifolyólag a születési arányszám alakulását kiegészítjük az élveszületések sorrendje szerint bekövetkezett változásokkal (lásd a 2. táblát). Jóllehet a korösszetételt itt sem lehet figyelembe venni, az élveszületettek számának a születési sorrend szerinti alakulásában a termékenység sajátos önmérséklődését láthatjuk, amely az első és második gyermekek számának növekedésében és a harmadik és főképpen a következő gyermekek számának csökkenésében nyilvánul meg. A 2. táblából jól látható a városi és falusi mutatószámok közötti különbség. A városi környezetben az első és második gyermekek száma az összes élveszületetteknek megközelítőleg 70—84 százalékát alkotja, ha egész Csehszlovákiát vizsgáljuk. A cseh területeken ez a mutatószám 86 százalékra növekszik, Szlovákiában ellenkezőleg az összes élveszületetteknek 75 százalékára csökken. A legkisebb arányt a szülési sorrend szerinti strukturában a falusi lakosság első- és másodszülött gyermekeinél találjuk. Csehszlovákiában 60,7—65,6, a cseh területeken 63,4—73,0 és Szlovákiában 55,3—56,1 százalék. A különbségek tehát igen jelentősek. A városok tekintetében a maximun az élveszületettek összes számának több mint négyötöde és még a minimum is mintegy 5 százalékkal magasabb, mint a falusi lakosságnál tapasztalható maximum. A harmadik és a következő szülési sorendtől kezdve ez a különbség a város és a falu között az élveszületettek vizsgált összetételét tekintve ellentétes jellegű. Növekszik a falu fölénye a város felett éspedig annál nagyobb mértékben, minél magasabb a születési sorrend száma.

Elsősorban azoknak a változásoknak a dinamikája fontos, amelyet a születési sorrend szerinti relatív eltérésekkel igyekszünk ábrázolni (lásd a 3. táblát). Persze ezek az eltérések az egész lakosság tekintetében mutatják a csökkenés tendenciáját. A cseh és a szlovák területeken tapasztalt eltérések összehasonlítása azonban azt mutatja, hogy a változások tendenciája mindkét népességcsoportnál bizonyos lényeges sajátságokkal rendelkezik. Külö-

nösen meg kell jegyezni, hogy míg a cseh területeken az első- és másodszülött gyermekek aránya növekedett és a magasabb szülési sorrendű gyermekeké csökkent, addig Szlovákiában az elsőszülött gyermekek arányának csökkenésével együtt megfigyelhető mindenekelőtt a harmadik és negyedik szülési sorrendű élveszülöttek számának növekedése, ami a népesség mai reprodukciós problémái szempontjából a legkívánatosabb. Emellett az élveszületettek abszolut számában való részesedésük hatására a legnagyobb arány ebben a növekedésben a falusi népességre esik, jóllehet helyenként a városi népességnél is növekszik a magasabb szülési sorrendű élveszületettek aránya.

3. Relatív eltérések az élveszületettek szülési sorrend szerinti megoszlásában a lakott hely nagyságától függően Csehszlovákiában, a cseh és a szlovák területeken, 1950 és 1959 között

Terület A lakott hely nagysága (a lakosok számától függően)	Relatív eltérések az élveszületettek szülési sorrend szerinti megoszlásában					
	1	2	3	4	5	6—
Csehszlovákiában	*+ 7,5*	*+ 5,1*	*— 6,4*	*—15,9*	*—18,2*	*—18,2*
— 2 000	+ 8,5	+ 7,6	— 4,2	—14,3	—19,2	—21,7
2 000 — 4 999	+ 7,1	+ 2,8	— 1,9	—13,5	—16,7	—12,7
5 000 — 9 999	+ 8,5	+ 4,7	—11,3	—15,6	—13,2	—13,7
10 000 — 19 999	+ 3,4	+ 5,8	— 8,3	—15,5	— 3,3	— 9,3
20 000 — 49 999	+ 5,0	+ 7,9	—12,7	—18,8	—20,6	— 7,5
50 000 — 99 999	+11,5	+ 8,4	—20,6	—45,5	—25,9	—12,5
100 000 —	+ 9,3	+ 6,7	—28,1	—32,0	—35,0	—15,0
Cseh területek	*+14,3*	*+10,6*	*—17,4*	*—34,2*	*—40,3*	*—36,2*
— 2 000	+16,7	+13,3	—13,5	—33,0	—41,3	—40,3
2 000 — 4 999	+15,4	+ 7,7	—13,2	—34,6	—40,5	—40,0
5 000 — 9 999	+13,1	+ 8,8	—19,4	—36,9	—36,0	—44,1
10 000 — 19 999	+12,7	+10,0	—22,2	—41,8	—35,7	—29,0
20 000 — 49 999	+ 9,6	+ 7,8	—30,3	—27,3	—28,1	— 5,6
50 000 — 99 999	+16,4	+ 7,0	—25,5	—52,3	—38,5	—11,1
100 000 —	+10,1	+ 8,7	—34,9	—38,3	—50,0	—11,8
Szlovák területek	*— 1,0*	*+ 1,5*	*+ 7,4*	*+ 2,1*	*— 1,8*	*—11,9*
— 2 000	— 1,7	+ 0,4	+ 9,3	+ 6,1	0	—13,7
2 000 — 4 999	+ 0,7	+ 0,4	+ 8,5	— 1,9	— 7,9	— 7,5
5 000 — 9 999	+ 5,8	+ 0,7	— 4,4	— 3,2	— 6,9	— 5,1
10 000 — 19 999	—11,5	+ 0,3	+14,2	+15,0	+23,7	0
20 000 — 49 999	0	+13,0	— 4,0	—13,6	—17,5	—21,4
50 000 — 99 999	—10,1	+15,0	+ 7,0	—16,9	+18,7	—12,0
100 000 —	+ 5,5	+ 0,3	— 7,8	— 6,2	— 4,2	—10,0

Ha ezeket az adatokat kiegészítjük a születési arányszám színvonalában, valamint az élveszületettek szülési sorrend szerinti megoszlásában mutatkozó különbségek összehasonlításával, akkor egy nem várt tendencia mutatkozik (4. tábla). A falusi népességnek az egyéb lakotthely csoportok népességével való összehasonlításából tökéletesen nyilvánvaló, hogy a születési arányszám csökkenése a második világháború után falun volt a leglassúbb. Emellett a csökkenés üteme növekedett a városi környezethez való közeledés mértékében és a nagyvárosokban volt a legmagasabb. Ez a tény annál meglepőbb, minthogy az iparosítás következményeképpen a fiatal korcsoportokba tartozó embereknek a városba való özönlése következett be.

4. Relatív különbségek a születési arányszámban és az élveszületettek szülési sorrend szerinti megoszlásában a lakott hely nagyságától függően, Csehszlovákiában, a cseh és a szlovák területeken, 1950-ben és 1959-ben (a 2000 lakosnál kevesebb lélekszámú lakott helyek = 100)

Terület A lakott hely nagysága (a lakosok számától függően)	Születési arányszám		Az élveszületettek szülési sorrendje											
			1		2		3		4		5		6+	
	1950	1959	1950	1959	1950	1959	1950	1959	1950	1959	1950	1959	1950	1959
Csehszlovákia	*93,6*	*88,9*	*107,6*	*106,7*	*104,7*	*102,4*	*97,6*	*94,3*	*90,1*	*88,4*	*84,6*	*85,7*	*79,5*	*83,0*
— 2 000	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
2 000 — 4 999	99,5	101,1	102,7	101,4	105,1	100,3	97,0	99,4	97,8	98,7	92,3	95,2	85,5	95,4
5 000 — 9 999	96,4	88,3	110,0	110,2	109,1	106,1	101,2	93,7	84,6	83,3	73,1	78,5	61,4	67,8
10 000 — 19 999	88,8	80,5	116,3	110,9	113,0	111,1	94,6	90,6	78,0	76,9	59,6	71,4	51,8	60,0
20 000 — 49 999	89,6	83,3	114,2	110,6	114,2	114,5	99,4	90,6	75,8	71,7	65,4	64,3	48,2	56,9
50 000 — 99 999	90,0	66,1	120,8	124,2	115,9	116,8	93,4	77,4	72,5	46,2	51,9	47,6	38,6	43,1
100 000 —	67,9	55,0	139,5	140,7	113,4	112,5	81,3	61,0	54,9	43,6	38,4	31,0	24,1	26,2
Cseh területek	*93,4*	*88,7*	*108,6*	*106,4*	*105,2*	*102,8*	*94,3*	*90,5*	*86,4*	*84,7*	*80,4*	*81,5*	*75,8*	*81,1*
2 000	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
2 000 — 4 999	96,5	94,7	106,3	105,2	108,7	103,4	93,5	93,9	88,6	86,4	80,4	81,5	72,6	73,0
5 000 — 9 999	96,0	86,8	113,8	110,3	111,5	107,1	94,1	87,8	73,9	69,5	54,3	59,3	54,8	51,4
10 000 — 19 999	92,9	82,1	113,2	109,4	112,2	109,0	92,9	83,7	76,1	66,1	60,9	66,7	50,0	59,5
20 000 — 49 999	96,9	92,7	110,3	103,7	111,5	106,2	95,9	88,4	75,0	81,4	69,6	85,2	58,1	91,4
50 000 — 99 999	97,3	76,1	114,1	113,8	114,3	108,0	92,4	79,6	73,9	52,5	56,5	59,3	43,5	64,9
100 000 —	69,9	62,2	136,4	128,8	108,8	103,7	77,6	58,5	53,4	49,2	43,5	37,0	27,4	40,5
Szlovák területek	*97,0*	*92,9*	*104,3*	*115,1*	*103,5*	*104,6*	*100,6*	*98,9*	*97,9*	*94,2*	*91,9*	*90,3*	*86,3*	*88,1*
— 2 000	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
2 000 — 4 999	102,4	104,2	99,3	101,7	100,8	100,8	101,9	101,1	107,2	99,0	101,6	93,5	90,6	97,0
5 000 — 9 999	96,6	89,2	103,6	111,4	105,8	106,2	111,8	97,7	97,9	89,3	93,5	87,1	66,7	73,3
10 000 — 19 999	83,2	83,3	121,5	109,4	113,5	112,7	96,3	100,6	82,4	89,3	61,3	75,8	55,6	64,4
20 000 — 49 999	81,8	71,7	116,2	118,2	113,1	127,3	109,9	93,6	83,5	68,0	64,5	53,2	47,9	43,6
50 000 — 99 999	82,8	60,8	138,1	126,3	110,8	126,9	88,2	86,4	73,2	57,3	51,6	61,3	42,7	43,6
100 000 —	84,5	56,3	131,8	141,4	127,4	126,5	95,0	80,1	66,0	58,3	38,7	37,1	25,6	26,8

К ВОПРОСУ ИЗМЕНЕНИЙ РОЖДАЕМОСТИ ГОРОДСКОГО И СЕЛЬСКОГО НАСЕЛЕНИЯ

Резюме

В данном исследовании дается анализ различий наблюдаемой в послевоенные в годы и в Чехословакии тенденции снижения рождаемости в зависимости от величины населенных пунктов и в разбивке по чешским и словацким областям. На основе соответствующих данных можно установить, что наиболее значительное у наиболее быстрое снижение рождаемости имело место у населения в больших и средних городах, а наиболее медленное — в деревнях и в населенных пунктах, входящих в категорию переходных сел (т. е. сельскохозяйственных городов). Снижение рождаемости в чешских областях происходило быстрее чем в словацких областях. Подобные этому различия проявлялись и в изменениях в порядке живых рождений внутри общей тенденции проявляющейся в росте количества детей третьего и, главное, последующих порядков, в Словакии даже уменьшилась доля перворожденных детей и увеличилась — главным образом в деревнях, — доля детей, рожденных в третьем и четвертом порядках. Сравнительно наиболее медленные темпы снижения рождаемости в деревнях, рост этого снижения по мере приближения к городской среде и наиболее высокие его темпы в крупных городах являются поразительными прежде всего по причине происходящего в результате индустриализации одновременного прилива населения младших возрастных групп из деревень в города.

COMMENTS ON THE CHANGES IN THE BIRTH RATE OF THE URBAN AND RURAL POPULATIONS

Summary

The paper analyses the differences in the measure of decrease of birth rates, depending on the size of settlements, experienced, in general, also in Czechoslovakia since World War II and examines the differences between the Chech and Slovak territories in this repect. On basis of the relevant data it may be stated that the greatest and most rapid rates of decrease can be observed in respect of the population of cities and medium-sized towns, whereas the slowest can be found in villages and settlements belonging to the category of the so-called „transitory" villages (agricultural towns.) The birth rates showed a more rapid decrease in the Czech territories than in Slovakia. A difference of similar character could be observed also relating to the development of the number of liveborn by order of births, showing the general tendency of the growing share of first and second children and the decreasing share of third and subsequent children ; moreover, in Slovakia, the share of firstborn has declined ; the share of third and fourth children, mainly in villages has increased. The relatively slower measure of the fall of birth rates in villages may be of interest ; their rate increases in correlation with the growing urban character of the area whereas its relatively quickest decrease, experienced in cities, is remarkable first of all on account of the simultaneous exodus of the juvenile rural population into towns.

A SZÜLETÉSI MOZGALOM, A HÁZASSÁGKÖTÉSEK ÉS A CSALÁD VIZSGÁLATA A SZOVJETUNIÓBAN

A. M. VOSZTRIKOVA

Jelen előadás keretében bővebben kívánunk foglalkozni a Szovjetunióban a házasságkötések, a születési mozgalom és a családok vizsgálatának néhány eredményével.

1. Az 1000 főre eső bejegyzett házasságkötések száma az utóbbi évtized folyamán eléggé állandó és bizonyos emelkedő irányzatot mutat 1960-ig és 1960-ban, a házasságkötéseknek a falvakban történt növekedése következtében. 1961-ben az 1000 lakosra eső házasságkötések száma kissé csökkent és 11 volt. Ez a legmagasabb mutató a házasságkötések gyakoriságára vonatkozóan azon országok között, amelyek ezt a mutatót közlik.

A házasságra lépők korösszetétele nagy hatást gyakorol a születési arányszám nagyságára. Ismeretes, hogy a korai házasság a magas születési arányszám egyik tényezője. A Szovjetunióban, ugyanúgy mint a többi szocialista országban, amelyekben a fiúknak és lányoknak egyformán széleskörű lehetősége van a művelődésre, és ahol a nők a férfiakkal egyenlő jogokat élveznek a munkára a gazdasági élet, a kultúra és a művészet bármely területén, a korai házasságok száma viszonylag nem nagy, mégis meg kell jegyezni, hogy például az 1960—1961-es években a 25 éven aluli férfiak és nők, de különösen a 20 éven aluli nők házasságkötéseinek 1000 megfelelő nemű és korú személyre eső aránya 1955-höz viszonyítva növekedett. A korcsoportok szerinti házassági arányszámok tekintetében a városok és falusi települések között a különbség jelentéktelen.

2. A születési arányszám a Szovjetunióban magas : 1961-ben 1000 főre 23,8 születést jegyeztek fel. A születési arányszámnak ez az általános mutatója magasabb, mint a többi iparilag fejlett ország hasonló mutatója. Az egyes szövetségi köztársaságokban a születési arányszám 1000 főre számítva 17 és 42 között ingadozik. Az 1. sz. táblában adatokat mutatunk be a Szovjetunióban születettek számáról néhány évre vonatkozóan.

Évente a Szovjetunióban több mint 5 millió ember születik.

Amint 2. tábla adataiból látható, a Szovjetunióban a halálozási arányszám csökkent és 1962-re 1940-hez képest 24%-al, 1913-hoz képest pedig majdnem kétszeresével, azaz 49,4%-al csökkent.

Ugyanakkor csökkent a lakosság halálozási arányszáma is : 1940-hez képest 2,5 szeresével, 1913-hoz képest pedig töb mint négyszeresével csökkent.

Különösen nagymértékben csökkent a csecsemőhalandóság. Míg a forradalom előtt első életévük betöltése előtt a csecsemők 27,3%-a halt meg, 1940-ben ez az arányszám 18,4-re, 1961-ben pedig 3,2-re csökkent.

1. A Szovjetunióban születettek száma

Év	Születettek száma összesen (1000 fő)	Ebből a harmadik és további gyermeket szült anyáktól születtek	
		száma (1000 fő)	az összes születettek százalékában
1950	4805	1728	36
1955	5048	1907	38
1959	5264	1779	34
1960	5341	1857	35
1961	5192	1790	35

2. Népmozgalmi arányszámok

Évek	Születések	Halálozások	Természetes szaporodás	1000 szülöttre jutó csecsemőhalottak száma
	1000 főre számítva			
1913*	47,0	30,2	16,8	273
1940	31,3	18,1	13,2	184
1950	26,7	9,7	17,0	81
1955	25,7	8,2	17,5	60
1958	25,3	7,2	18,1	40,6
1959	25,0	7,6	17,4	40,6
1960	24,9	7,1	17,8	35
1961	23,8	7,2	16,6	32

* A Szovjetunió 1939. szeptember 17-e előtti területére számítva.

Eltekintve azoktól a súlyos emberveszteségektől és az emberek egészségének okozott károktól amelyek a második világháború következményei voltak, a Szovjetunió lakosságának növekedése a háború után majdnem minden évben magas : 16—18 1000 főre számítva, illetve több mint 3—3,5 millió ember évente.

Ha a születési mozgalmat történeti áttekintésben vizsgáljuk, azt kell mondanunk, hogy a Szovjetunióban az 1926—27. évekig a születések száma növekedett, majd fokozatosan csökkenni kezdett. Az Ukrán Szocialista Szovjet Köztársaságra vonatkozóan ezt a folyamatot *M. V. Ptuha* művei írják le.[1] A születések számának csökkenését mindenekelőtt a nők foglalkoztatottságának növekedése okozta az imperialista háború és a kapitalista országok intervenciója által elpusztított népgazdaság helyreállításának befejeztével megindult rohamos iparosítás idején, valamint a városi lakosság gyors növekedése.

1936 júniusában törvényt hoztak az abortuszok betiltásáról. Az abortuszok betiltásának közvetlen eredménye a születési arányszám jelentős növeke-

[1] *M. V. Ptuha*, Az Ukrán Szocialista Szovjet Köztársaság népessége kiszámításának alapja a második ötéves tervre vonatkozóan, „A közgazdaság, tervezés és statisztika problémái", adatgyűjtemény, 1957. 433 oldal.

dése volt 1937-ben és a következő években (1000 főre 37—39 születés); ez a második világháború kezdetekor megállt. A háború és az országterület egyrésze ideiglenes megszállásának idején a születési arányszám alacsony volt.

A szovjet állam egyik legfontosabb feladata mindig a gyermekekről és az anyákról való gondoskodás volt. A szovjet kormány még a háborúban is, 1944 június 8-án törvényt hozott a terhes nők, a sokgyermekes és egyedülálló anyák részére nyújtott államsegély növeléséről, az anya- és csecsemővédelem fokozásáról, a „Hős Anya" megtisztelő cím adományozásáról és az „Anyai dicsőség" érdemrend, valamint az „Anyasági érem" alapításáról.

A terhes nőknek, a sokgyermekes és egyedülálló anyáknak nyújtott segítség növelése, a sokgyermekességre való ösztönzés és az anya- és csecsemővédelem megerősítése céljából a törvény előirányozta :

a) államsegély nyújtását sokgyermekes anyáknak harmadik és minden tovább gyermekük születésénél (egyszeri és havi segélyek) ;
b) államsegély nyújtását egyedülálló anyáknak ;
c) a terhes nők, anyák részére a kedvezmények növelését és intézkedések tételét az anya- és csecsemővédelmi intézetek hálózatának kibővítésére ;
d) az „Anyasági érem" I. és II. fokozatának alapítását, az „Anyai dicsőség" érdemrend I., II. és III. fokozatának, valamint a „Hős anya" megtisztelő címnek az adományozását ;
e) a Szovjetunióban az agglegények, magánosok és kis családdal rendelkező polgárok megadóztatását ;
f) bizonyos változtatások eszközlését a házasságra, családra és gyámságra vonatkozó kódexben, amelyek az 1944. évi július 8-i törvényből következnek.

Ennek a törvénynek kétségtelenül nagy jelentősége volt atekintetben, hogy a háború utáni időszakban a magas születési arányszám megmaradt, a törvényben az anya- és csecsemővédelemre vonatkozóan előírt támogatás hozzájárult a gyermekhalandóság csökkenéséhez, és a háborús és háború utáni években született gyermek-nemzedékek életbenmaradásához.

„A háború következményei kedvezőtlenebb hatással lettek volna a születési mozgalomra és a gyermekhalandóságra, ha a Kommunista Párt és Szovjet Kormány nem tettek volna idejében intézkedéseket a gyermekekről és az anyákról történő mindennapi gondoskodás fokozására és a család megerősítésére."[2]

A születési arányszám csökkenő irányzata megmutatkozott mind a születési arányszám általános (1000 főre számított), mind a születési arányszám vagy termékenységi arányszám korspecifikus mutatójának csökkenésében (1000 15—49 éves nőre jutó születések száma).

Az általános születési arányszám csökkenését előidézheti a korcsoportok szerinti születési arányszám csökkenése, vagy a nők szülőképes korban levő csoportja arányának csökkenése az összlakosságban vagy valamilyen más tényező.

A 15—49 éves nők százalékaránya a Szovjetunió összlakosságában 1961-ben a háború előtti időhöz képest lényegében nem változott.

A korspecifikus születési arányszám csökkent. A születési arányszám nagyobb mértékben csökkent a városban, mint falun (tekintetbe kell venni, hogy falun is gyorsan növekszik a nem-mezőgazdasági népesség és növekszik a nők foglalkoztatottsága is).

[2] *V. Sztarovszkij :* A népszámlálás első eredményei *Kommunyiszt*, 1959 7. szám.

A születési arányszám csökkenésére a legnagyobb hatást természetesen a második világháború gyakorolta, amely, mint ismeretes, hatalmas terheket rakott a szovjet emberek vállára és hatással volt a lakosság korszerkezetének és nemi megoszlásának a változására is. Feltehető, hogy ha a háborús években született nők a 20—29 éves korcsoportba jutnak, amelyben általában a születési arányszám a legmagasabb, a születési arányszám általános mutatója még egy kissé csökkenni fog.

A különböző korcsoportokba tartozó nők születési arányszámának változása a 3. tábla adataiból látható :

3. Korspecifikus születési arányszámok alakulása

Korcsoportok	1938—39	1957—58	1958—59	1960—61
15—19	32,8	23,9	29,2	35,2
20—24	214,4	160,1	162,2	164,8
25—29	230,6	166,7	164,8	160,7
30—34	183,5	116,4	110,1	110,0
35—39	131,7	66,8	66,6	60,7
40—44	68,1	24,7	24,1	23,5
45—49	19,0	5,7	5,0	4,8
15—49	*139,5*	*86,9*	*88,7*	*90,6*

A háború előtti időszakhoz képest az 1000 15—49 éves nőre jutó születések száma 1960—61-ben 35%-kal csökkent ; az előző évekhez képest a korspecifikus születési arányszám növekedett.

Az 1958—59 évekhez képest a születési arányszám mutatói mind a városokban (2%-kal), mind falun (4%-kal) növekedtek.

Feltehető, hogy a korspecifikus születési arányszám emelkedésére az 1960— 61-es években hatást gyakorolt a Szovjetunióban 1959—60-ban végrehajtott leszerelés is.

Az első-, másod- és harmadszülöttek aránya az 1959—61-es években születettek összes számában 1950-hez képest növekedett, a hatodik, hetedik, nyolcadik, kilencedik és további gyermekek száma viszont csökkent. Ez a következő táblázatból látható :

4. A Szovjetunióban születettek számának megoszlása a születés sorrendje szerint (az összes születések számának %-ban)

Megnevezés	1950	1955	1958	1959	1960	1961
Összes születések	*100*	*100*	*100*	*100*	*100*	*100*
ebből születési sorrend szerint :						
első	37,5	36,0	39,4	39,1	38,0	38,1
második	26,1	26,1	26,6	27,0	27,2	27,3
harmadik	13,7	15,8	14,3	14,1	14,4	14,2
negyedik	8,1	9,4	8,4	8,2	8,3	8,2
ötödik	5,4	5,4	5,1	5,1	5,3	5,3
hatodik	3,6	3,1	2,9	3,1	3,2	3,3
hetedik	2,3	1,8	1,6	1,7	1,8	1,8
nyolcadik	1,4	1,1	0,8	0,8	0,9	0,9
kilencedik és további .	1,9	1,3	0,9	0,9	0,9	0,9

Az 1958—59 évekre vonatkozóan a lakosság egyes társadalmi csoportjaiban a születési mozgalom vizsgálata azt mutatja, hogy a kolhozparasztságra vonatkozóan kiszámított korspecifikus születési arányszám (az 1000 15—49 nőre jutó születések száma) 18%-kal magasabb, mint a munkásoké és alkalmazottaké (ideértve eltartottjaikat is), sőt a 40—49 éves korcsoportban több mint kétszer akkora.

A munkások és alkalmazottak csoportjába tartozó foglalkoztatott nőkkel kapcsolatban megállapítható, hogy a születési arányszám a falun élőknél minden korcsoportban magasabb, mint a városban élőknél: az egész 15—49 éves csoportban a többlet 29%, az idősebb korcsoportokban pedig a többlet még erősen növekszik is.

3. Azon reprezentatív megfigyelésnek az eredményei, amelynek célja a munkások, alkalmazottak és kolhozparasztok háztartási feljegyzéseket végző családjaiban a születési mozgalom vizsgálata volt, azt mutatták, hogy jelentős eltérés van a munkások és alkalmazottak csoportjába tartozó nők és a kolhozparasztnők kormegoszlásában. A munkások és alkalmazottak csoportjába tartozó nők között a 25—29 éves, de különösen a 30—34 éves nők arányszáma nagyobb, a 17—24 éves és a 40—49 éves nők arányszáma pedig alacsonyabb, mint a kolhozparasztnőknél.

5. A városokban adott korban levő egy nőre jutó gyermekek átlagos száma

Korcsoport	Összesen	Soha nem dolgozott	Legfeljebb 6 évet dolgozott	7 — 15 évet dolgozott	16 és ennél több évet dolgozott
		nők átlagos gyermekszáma			
17 éves és idősebb összesen	*2,0*	*1,9*	*1,2*	*2,0*	*2,4*
Ezek közül:					
17—19	0,0	0,0	0,0	—	—
20—24	0,3	0,2	0,3	0,2	—
25—29	1,2	1,8	1,4	1,1	0,5
30—34	1,7	2,3	2,4	1,7	1,5
35—39	1,9	2,8	2,7	2,0	1,7
40—44	2,3	4,2	3,9	2,8	2,0
45—49	2,7	4,3	4,8	3,7	2,4
50—54	2,8	3,3	4,4	3,7	2,5
55 éves és idősebb	4,3	4,2	4,9	4,6	4,1

A 17—49 éves házasságban élő kolhozparasztnők részaránya alacsonyabb, mint a munkások és alkalmazottak csoportjaiba tartozó házasságban élő nőké (a kolhozparasztnőknél 61%, a munkásnőknél 68%, az alkalmazottak csoportjába tartozó nőknél 71%). A kolhozparasztnők azonban fiatalabb korban mennek férjhez, mint a munkás- és alkalmazotti nők: kolhozparasztnőknél a 17—19 éves korcsoportból 18% él házasságban, míg a munkás- és alkalmazotti nőknél ugyanezen korcsoportból mindössze 6%, a kolhozparasztnőknél a 20—24 éves korcsoportból 53% van férjnél, míg a munkás- és alkalmazotti nők ugyanezen korcsoportjában 35—24%.

A munkás- és alkalmazotti családok megkérdezett nőtagjai közül a megfigyelés időpontjában 77%, a kolhozparasztnők közül pedig 88% dolgozott.

(A dolgozók közé sorolták a háztáji kisegítő gazdaságban foglalkoztatottakat is.)

A nem dolgozó nők (azaz a csak a háztartással foglalkozó nők) születési arányszáma a munkás- és alkalmazotti családoknál minden korcsoportban magasabb, mint a dolgozó nőknél. Különösen nagy a különbség a 17—24 és 35—44 éves korcsoportokban. A nők foglalkoztatottsága a kolhoztermelésben úgy látszik nem gyakorol olyan hatást a születési arányszámra és gyermekeik számára, mint a városi munkás- és alkalmazotti nők foglalkoztatottsága, akiknél a gyermekek száma minden korcsoportban hosszú munkában állás esetén kisebb, mint rövid munkában állás esetén.

A reprezentatív megfigyelés végrehajtása során kísérletet tettek arra hogy megvizsgálják a születési arányszám, valamint a család jövedelme és lakásviszonyai közötti összefüggést. Az 1959. évre vonatkozó átlagos jövedelmet és a lakóterület átlagos nagyságát a megfigyelés időpontjában egy családtagra határozták meg, közéjük sorolva az 1959-ben született csecsemőket is. Ez a körülmény bizonyos fokig elhomályosíthatta a szóban forgó gazdasági tényező hatását. A végzett megfigyelés adatainak feldolgozási eredményei elmélyült vizsgálatot, további megfigyeléseket kívánnak a születési arányszám tanulmányozása céljából.

Természetesen nem szabad közvetlen összefüggést keresni a jövedelem és a születési arányszám, a lakásviszonyok és a születési arányszám között, minthogy a születési arányszámra egész sor, egymással szoros kapcsolatban levő tényező van hatással.

Mégis mit mutattak a végzett megfigyelés eredményei?

a) A munkás- és alkalmazotti családokban (városok) a legmagasabb korspecifikus születési arányszámot (1000 17—49 éves nőre) abban a csoportban észlelték, amelyben egy családtagra minimális jövedelem jut és ez az arányszám különösen magas a 25—29 éves nők korcsoportjában. A közepes és magasabb jövedelmi csoportokban a korspecifikus születési arányszám alacsonyabb. Az összes jövedelmi csoportban a legmagasabb a 25—29 éves nőknél. A legmagasabb arányszám a munkás- és alkalmazotti családokból származó nők csoportjában azoknál a nőknél észlelhető, akik külön lakásban vagy házban, az egész lakás kettő vagy egy szobájában élnek (123—158), a legalacsonyabb viszont azoknál, akik közös szállásokban laknak (38).

Az 1955—59-es években a külön lakásban vagy házban élő 25—29 éves, valamint 20—24 éves nőknek ugyancsak magasabb volt a születési arányszáma, mint a rosszabb körülmények között élő nőké.

b) A nagyjövedelmű kolhozparaszti családokban (falun), valamint a munkás- és alkalmazotti családokban a születési arányszám a nők minden korcsoportjában alacsonyabb, mint a kisebb jövedelmű családokban.

Ezeket az eredményeket természetesen nem szabad vitathatatlanoknak tekinteni, minthogy az egy családtagra eső átlagos jövedelmet vették figyelembe és emellett nem vették figyelembe az abszolút jövedelmet, a családtagok számát, a család összetételét és egyéb kritériumokat.

Ezen kívül az átlagos jövedelmet az újszülött figyelembevételével határozták meg, ami a jövedelem csökkenéséhez vezetett. A megfigyelés programjának kidolgozásánál bizonyos törekvés mutatkozott meg abban az irányban, hogy kevesebb számú ismérvre korlátozzák a megfigyelést a mintaanyag elaprózásának elkerülése céljából.

4. A Szovjetunióban az 1959. évi népszámlálás szerint az átlagos családnagyság 3,7 fő volt, szemben az 1939. évi 4,1 fővel ; a városokban a család nagysága majdnem változatlan maradt : 3,5 főből állott, szemben az 1939. évi 3,6 fővel, a falun azonban a 4,3 főről 3,9 főre csökkent. A falusi család átlagos nagysága a városi családét 1939-ben 18,8%-kal, 1959-ben pedig 9,9%-kal haladta meg.

1959-ben megváltozott a nagylétszámú és kislétszámú családok aránya is 1939-hez képest : a két és három tagból álló családok százalékaránya 43-ról 52-re növekedett, a négy és öt tagból álló családok százalékaránya 38-ról 35-re, a hat és több tagból állóké pedig 19-ről 13-ra csökkent.

A családtagok legnagyobb száma : 3,92, a kolhozparasztoknál észlelhető ; a munkásoknál a család átlagos nagysága a városokban 3,57, a falun 3,81 ; az alkalmazotti családok átlagos nagysága a városokban 3,43, falun 3,87. Az átlagos családnagyság mind a munkásoknál, mind a falun élő alkalmazottaknál magasabb, mint a városban élőknél.

Az átlagos családnagyság csökkenését a háború előtti időszakhoz képest nem lehet csak a születési arányszám csökkenésével magyarázni. Kétségtelen, hogy az átlagos családnagyság csökkenésének egyik közvetlen oka a háború okozta veszteség, valamint a családok szétaprózódása — a fiatal párok kiválása a családból — az anyagi biztonság növekedése következtében.

ИЗУЧЕНИЕ РОЖДАЕМОСТИ, БРАКОВ И СЕМЬИ В СССР

Резюме

Изучение проблем, связанных с ростом населения, в особенности проблемы рождаемости, имеет очень важное значение как для анализа современного характера воспроизводства населения, так и для перспективных расчетов общей численности населения, мужчин и женщин, отдельных возрастных контингентов населения. Перспективные расчеты населения имеют особенно важное значение в социалистических странах, экономика и культура в которых развиваются по государственному плану.

Важнейшим источником для изучения рождаемости, смертности, браков и разводов в СССР является статистическая разработка вторых экземпляров актов гражданского состояния по широкой программе за год в целом и по сокращенному кругу показетелей — ежемесячно. Для более детального изучения рождаемости в связи с переписью 1959 г. программа разработки актов гражданского состояния за годы, примыкающие к дате переписи, т. е. 1958—1959 гг., была дополнена рядом показателей, которых в обычной программе нет.

В 1960 г., наряду с использованием для разработки и анализа данных сплошного учета рождений, ЦСУ СССР в целях более глубокого изучения вопросов рождаемости и влияющих на ее величину экономических факторов, провело выборочное обследование.

Государственная статистика в СССР изучает также ряд других проблем, имеющих тесную связь с вопросами рождаемости : государственная помощь матерям, аборты, размер и состав семьи и т. д. Все статистические показатели разрабатываются и изучаются по стране в целом, союзным и автономным республикам, краям, областям и крупным городам.

Приведем некоторые данные о браках, рождаемости и семье в СССР.

Число браков на 1000 населения в течение последнего десятилетия является довольно устойчивым и составляло в 1961 г. 11 зарегистриро-

ванных браков на 1000 человек населения. Это самая высокая брачность среди стран, по которым этот показатель публикуется.

Возрастной состав вступающих в брак оказывает большое влияние на рождаемость. Известно, что ранние браки являются одним из факторов высокой рождаемости. В СССР, как и в других социалистических странах, где женщины пользуются равным правом с мужчинами на образование и труд, количество ранних браков сравнительно невелико. Коэффициент брачности мужчин и женщин в возрасте до 25 лет в 1960—1961 гг. по сравнению, например, с 1955 г. в СССР увеличился. Коэффициенты повозрастной брачности в городе и селе различаются незначительно.

Рождаемость в СССР, вследствие индустриализации, роста городского населения и значительного увеличения занятости женщин в общественном производстве, снижалась и составила в 1961 г. 23,8 родившихся на 1000 человек населения. Этот общий показатель рождаемости выше аналогичного показателя в других индустриально-развитых странах мира.

Большое влияние на понижение рождаемости оказала вторая мировая война, которая, как известно, огромной тяжестью легла на плечи людей Советского Союза. Можно предполагать, что с вступлением женщин рождения военных лет в возрастную группу 20—29 лет общий показатель рождаемости еще несколько понизится. Рождаемость в городе снизилась в большей мере, чем в селе, однако специальный коэффициент рождаемости — число родившихся на 1000 женщин в возрасте 15—49 лет в 1960—1961 гг. увеличился по сравнению с 1958—1959 гг. как в городе (на 2%), так и в селе (на 4%). Можно полагать, что известное влияние на повышение повозрастной рождаемости женщин в 1960—1961 гг. оказало и сокращение армии, проведенное в СССР в 1959—1960 гг.

Изучение рождаемости в отдельных общественных группах населения за 1958—1959 гг. (в связи с данными переписи населения) показывает, что женщины в семьях колхозников вступают в брак в несколько более молодых возрастах, чем в семьях рабочих и служащих. Специальные коэффициенты рождаемости, исчисленные для женщин из семей колхозников в возрасте 15—49 лет выше, чем рабочих и служащих (включая их иждивенцев) на 18%. Что касается занятых женщин рабочих и служащих, то высота рождаемости у живущих из них в сельских местностях во всех возрастных группах выше, нежели у живущих в городах ; по всей группе 15—49 лет превышение составляет 29%, а в старших возрастных группах — еще больше.

Средний размер семьи в СССР по переписи населения 1959 г. составил 3,7 человека, против 4,1 в 1939 г. ; в городе семья осталась почти стабильной — 3,5 человека (в 1939 г. было 3,6) ,а в селе она уменьшилась — с 4,3 человека на семью до 3,9 человека. Средний размер сельской семьи превышал размер городской семьи в 1939 г. на 18,8%, а в 1959 г. — на 9,9%.

Наибольшее число членов семьи отмечается у колхозников — 3,92 ; у рабочих средний размер семьи в городах 3,57, а в селе — 3,81 ; средний размер семьи служащих в городах — 3,43, а в селе — 3,87.

Уменьшение среднего размера семьи против довоенного времени не может быть объяснено только снижением рождаемости. Несомненно одной из непосредственных причин уменьшения среднего размера семьи являются и военные потери, а также дробление семей — выход из состава семьи молодых пар.

Социалистический способ производства коренным образом изменяет условия жизни людей и создает все условия для всестороннего развития человека. Социалистическое государство берет на себя заботу об охране здоровья человека ; важное место занимают мероприятия по созданию условий для сочетания счастливого материнства с активным участием женщин в общественном труде, в занятиях наукой и искусством.

Социалистический строй обеспечивает всеобщую занятость населения при высоком его приросте.

EXAMINATION OF THE BIRTH MOVEMENT, MARRIAGES AND THE FAMILY IN THE SOVIET UNION

Summary

The study of the problems connected with the population increase, but in particular with the birth movement, is of paramount importance both for analysing the present state of reproduction of the population and for making long term computations about the number of the total population, males and females, as well as about the different age groups. Long range calculations have gained particular significance in the socialist countries in which the economic life and culture are developing by a state plan.

In the last decade the number of marriages per 1000 of population was rather constant and in 1961 11 marriages were registered per 1000 of population. This is the highest among those published by the different countries.

The age pattern of the marrying has a great influence on the birth movement. It is wellknown that early marriage is one of the factors promoting a high birth rate. In the Soviet Union and in the rest of the socialist countries where women enjoy the same right to culture and to work the number of early marriages is relatively low. In 1960—61, for example, the marriage rate of males and females under 25 years of age as compared with 1955 increased in the Soviet Union. Marriage rates by age groups do not widely differ from each other.

In the Soviet Union, due to industrialisation, to the increase of the urban population and to the fact that the employment of women in production has greatly increased, the birth rate suffered a setback to reach the 23,8 value by 1000 of population. This general index of the birth rate is higher than a similar one featuring the other industrially advanced countries.

The Second World War exercised a strong influence on the decline of the birth movement which, as it is wellknown, imposed grave burdens on the Soviet people. It can be presumed that when females born in the war years reach the age group 20—29 the general index of the birth rate will go on decreasing for a while. The birth rate shows a stronger rate of setback in towns than in villages, the specific birth rate i. e. the number of births per 1000 females between 15—49, however, increased in the years 1960—1961 compared to 1958—1959 both in towns (by 2 p. c.) and in villages (by 4 p. c.). It can be presumed that in the years 1960—1961 also the demobilization carried out in the Soviet Union in the years 1959—1960 exercised an effect on the increase of the birth rates per age groups of women.

In kolkhoz peasant families the special birth rates computed for females between 15—49 are 18 p. c. higher than in worker and employee families, together with their dependants. As to employed women belonging to the worker and employee groups, among them those who live in the country show a higher birth rate in all age groups than the towndwellers ; for the age group 15—49 as a whole the surplus is 29 p. c. and it is even higher in the older age groups.

According to the 1959 census in the Soviet Union the average family size was 3,7 p. c. as against 4,1 in 1939 ; the family size remained almost constant in towns, i. e. 3,5 (in 1939 it was 3,6) declining from 4,3 to 3,9 in villages. The average size of the rural families surpassed that of the urban ones in 1939 by 18,8, in 1959 by 9,9 p. c.

The highest number of family members can be observed in case of kolkhoz peasants : 3,92, with workers the average size of family is 3,57 in towns and 3,81 in villages ; the average family size of employee families is 3,43 in towns and 3,87 in the villages.

The decline of the average family size as compared to the prewar times cannot be explained only by the decline of the birth rate. Some of the direct reasons of the decrease of the average family size are, no doubt, to be attributed to the war time losses, to the disintegration of the families and to the exodus of the young couples from the families.

The socialist method of production fundamentally changes the living conditions of people and creates all the conditions for the manysided development of man. The socialist state undertakes the protection of health ; important are the provisions which make it possible to connect happy motherhood with the active participation of women in community work, in arts and sciences.

The socialist order secures the full employment of the population and besides a high rate of reproduction.

A FALUSI NÉPESSÉG VÁROSOKBA TÖRTÉNŐ VÁNDORLÁSA ÉS A MEZŐGAZDASÁGI NÉPESSÉG SZERKEZETI VÁLTOZÁSAI

DR. M. BAN

Az ország mezőgazdasági jellege, Jugoszlávia rendkívül lassú gazdasági fejlődése a két világháború között, valamint a lakosság magas természetes szaporodása elég jelentős munkaerő-felesleget hozott létre a mezőgazdasági háztartásokban.

A gazdasági élet háború utáni szocialista fejlődési viszonyai között a helyzet gyökeresen megváltozott, mivel az ipar, a kereskedelem, a közlekedés, az építőipar, a szolgáltató tevékenységek, a közigazgatási szervek és egyéb foglalkozási ágak évente több mint 100 000 új munkást és alkalmazottat állítottak munkába. A kedvező korösszetétel ellenére a nem-mezőgazdasági ágazatok a munkaerő elég magas természetes szaporodásán kívül felszívták a mezőgazdasági munkaerő-felesleg nagy részét is. Az esetek többségében a mezőgazdasági tevékenység abbahagyása a városba vándorláshoz vezet. Ez különösen az ország kevésbé fejlett területein szükségszerű, ahol a különleges viszonyok között létrejött települések nagyrészt szétszórtan helyezkednek el, és lakóik száma csekély (28 000 település közül összesen kb. 25 000-ben a lakosok száma 1000-nél kevesebb).

Mivel nincsenek olyan adataink, amelyek lehetővé tennék a mezőgazdasági tevékenység abbahagyása folytán a nem-mezőgazdasági ágazatokba történt vándorlás bemutatását, e vándorlás nagyságának és irányának meghatározását a rendelkezésre álló adatok alapján kíséreljük meg.

Mindenekelőtt tekintsük át az egész mezőgazdasági népesség állapotát az 1948., 1953. és 1961. évi népszámlálások alapján:

1. Mezőgazdasági népesség száma és részaránya

A népszámlálás éve	Össznépesség (100 fő)	Mezőgazdasági népesség	
		szám szerint (1000 fő)	az össznépesség százalékában
1948	15 842	10 646	67,2
1953	16 991	10 350	60,9
1961	18 538	9 365	50,5

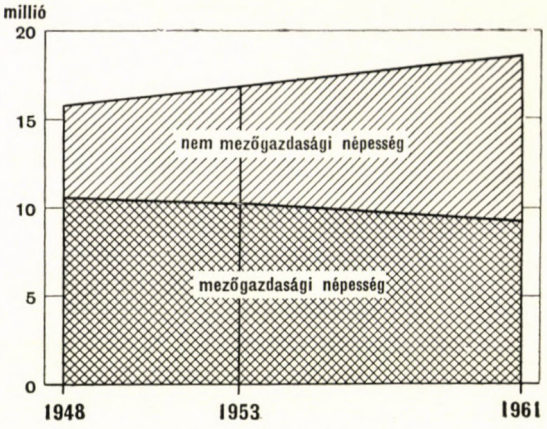

I. A mezőgazdasági és nem-mezőgazdasági népesség alakulása

A népesség számának jelentős növekedése ellenére Jugoszlávia mezőgazdasági népessége 1948-tól 1961-ig kb. 1,3 millióval csökkkent. Ugyanakkor a nem-mezőgazdasági népesség az 1948. évi 5,2 millióról 1961-ben 9,2 millióra növekedett. Figyelembe véve azt, hogy a népesség növekedésének több mint 60%-a, amely 1948 és 1961 között kb. 2,7 millió volt, a mezőgazdasági népességből származott, megállapíthatjuk, hogy ezalatt a 13 év alatt 3,5 millió személy, illetve évente átlag kb. 270 000 személy vált ki a mezőgazdaságból. Az 1961. évi népszámlálás előzetes adatai (népszámlálás 5%-os mintája alapján) lehetővé teszik, hogy a jelenlegi lakóhelyre történt költözés évével kapcsolatosan feltett kérdés alapján megvizsgáljuk a háború utáni időszak vándorlásának nagyságát.

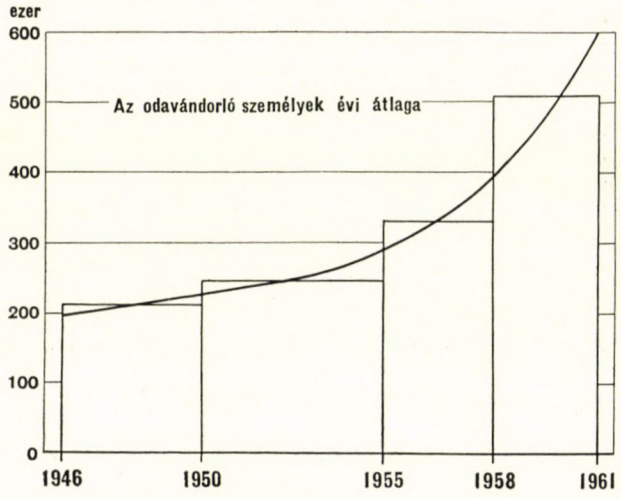

II. Odavándorló személyek évi átlagos száma

Bár a fenti táblázat adatai a nem mezőgazdasági népesség beköltözéseit és vidéken a falvak közötti vándorlást is magukban foglalják, továbbá figyelembe véve azt a tényt, hogy a jelenlegi lakóhelyre történt beköltözés nyilvántartásba vétele következtében az ezen időszakban kétszer vagy többször költöző személyek előző lakóhely-változtatásai figyelmen kívül maradtak, kétségtelen, hogy 1955-től kezdve a vándorlás jelentős mérték-

ben megnövekedett, és ennek nagyrészét a falusi lakosság városokba vándorlása teszi ki.

2. Vándormozgalom Jugoszláviában, 1946—1961

Időszak	A jelenlegi lakóhelyre költözött személyek száma (1000 fő)	A beköltözött személyek évi átlagos száma (1000 fő)
1946—1950	1071	215
1951—1955	1185	247
1956—1958	1000	333
1959—1961*	1146	509

* 1961-ben március 31-ig.

Bizonyítja ezt a népességszám növekedésének összehasonlítása 1953-tól 1961-ig a lakott települések nagyság szerinti csoportosításában.

3. A népesség megoszlása település nagyság-kategóriák szerint, 1961

A település lakosságának száma	A települések száma	Népesség 1961-ben		
		szám szerint (1000 fő)	százalékban	növekedés indexe (1953 = 100,0)
— 1 999	26 912	10 935	59,0	101,8
2 000— 2 999	500	1 210	6,5	109,5
3 000— 4 999	274	1 055	5,7	111,5
5 000— 9 999	171	1 127	6,1	119,6
10 000—19 999	59	762	4,1	126,7
20 000—29 999	29	686	3,7	135,2
30 000—49 999	16	595	3,2	131,4
50 000—99 999	7	512	2,8	126,3
100 000—	7	1 657	8,9	128,4
Összesen	*26 912*	*18 538*	*100,0*	*109,1*

A 2000-nél kevesebb lakosú települések népessége, amelyekben főleg földművelők laknak, 1953-tól 1961-ig 1,8%-kal növekedett, s ez jóval alatta marad az általános szaporodási arányszámnak (9,1%). Nyilvánvalóan arról van itt szó, hogy a szóban forgó településekből jelentős az elvándorlás. A 2000—5000 lakosú települések szaporodása a természetes szaporodási arányszámnak megfelelően alakult, a több mint 5000 lakosú települések szaporodása pedig meghaladta a természetes szaporodást. Mivel az 5000-nél kevesebb lakosú településeken általában mezőgazdasági népesség lakik, a vándorlók nagyrésze valójában a régi földművelőkből került ki.

Az 1961. évi mezőgazdasági összeírás szerint a mezőgazdasági üzemekben több mint 1,3 millió üzemeken kívül alkalmazott személy élt. Ebből következik, hogy valószínűleg egy millió olyan személy van, aki másutt dolgozik, és aki abban a pillanatban elvándorol, amikor munkahelyén lakást tud magának biztosítani. Ezért az elkövetkezendő években a mezőgazdasági népesség városokba vándorlásával nemcsak a nem-mezőgazdasági ágazatok jövőbeli fejlődése, hanem a jelenleg még falvakban lakó, de már a városokban dolgozó személyeknek vándorlása miatt is számolni kell.

Figyelembe véve a mezőgazdasági tevékenység abbahagyását, valamint azt a szerepet, amelyet a mezőgazdaság a népgazdaságban játszik, felmerül a kérdés, nem zavarja-e és nem veszélyezteti-e magának a mezőgazdaságnak a kívánt fejlődését ez a vándorlás, és hogy a megmaradó mezőgazdasági népesség elegendő és képes lesz-e a mezőgazdaság modernizálására, magasabb hozamok elérésére, a termékek minőségének javítására és ezen kívül a saját szükségletre történő termelés helyett a piaci termelésre való átállásra stb.

Amikor a kérdés megválaszolásánál a demográfiai szempontra szorítkozunk, — figyelmen kívül hagyva a területi eloszlást, valamint a jövőbeli fejlődés kérdését, vagyis csak a két népszámlálás közötti időszak és a jelenlegi állapot tárgyalására szorítkozva — megkíséreljük közelebbről megvizsgálni, hogy

a) lehet-e annak a veszélyéről beszélni, hogy a földművelők száma a szükséges alá csökken,

b) a mezőgazdasági népesség szerkezete oly mértékben változott-e meg, hogy ez már veszélyt jelent a mezőgazdaság jövőbeni fejlődésére vagy a mezőgazdasági népesség reprodukciójára.

A szóban forgó kérdés első részével kapcsolatban vizsgáljuk meg a mezőgazdasági népesség és a művelhető földterület viszonyát. Jugoszláviában 100 hektár művelhető földterületre 63 földművelő esik. Ha ezt az adatot összehasonlítjuk néhány európai ország hasonló adatával (100 hektárra Dániában 18, Franciaországban 24, Olaszországban 41, Magyarországon 39, Lengyelországban 44, az Egyesült Királyságban 17, Csehszlovákiában 41 földművelő jut), megállapíthatjuk, hogy bár a mezőgazdaság munkatermelékenysége Jugoszláviában alacsonyabb szinten van, még mindig vannak munkaerőtartalékok a jugoszláv mezőgazdaságban.

Az 1961. évi népszámlálás előzetes adatai lehetővé teszik azt is, hogy megvizsgáljunk az 1953-tól 1961-ig terjedő időszakban a mezőgazdasági népesség szerkezetében létrejött néhány változást.

Mindenekelőtt vizsgáljuk meg az aktív mezőgazdasági népesség százalékos arányát. Ismeretes, hogy amikor a mezőgazdaságban munkaerőhiány van, az aktív személyek részaránya növekszik, mert az asszonyokat, sőt a gyermekeket is bevonják a munkába. Jugoszláviában az aktív mezőgazdasági népesség száma az 1953. évi 5 360 000-ről 1961-ben 4 825 000-re csökkent. Ugyanezen időszakban az aktív mezőgazdasági népesség részaránya is kissé csökkent (51,9%-ról 51,6%-ra), ami azt mutatja, hogy mivel megmaradt annak az időszaknak százalékos aránya, amelyben jelentős munkaerő felesleg hagyta el a mezőgazdaságot, a mezőgazdasági népességben még vannak munkaerő-tartalékok.

Figyelembe véve azt a tényt, hogy a mezőgazdaságot a fiatalkorú népesség, valamint inkább a férfi, mint a női népesség hagyta el, vizsgáljuk meg, hogy az aktív mezőgazdasági népesség korösszetétele és nemi összetétele nem változott-e meg jelentős mértékben.

Egészen az 50. életévig a földművelők számának csökkenő irányzatát látjuk. A legfiatalabb (a 20. életévig terjedő) korcsoportok csökkenése csupán a 14. életévig tartó iskolakötelezettségnek, valamint a földműves gyermekek további iskolábajárásának a következménye. A 20. évtől 34. évig és a 35. évtől 49. évig terjedő korcsoportokban a személyek száma

csökkent, a szóban forgó csoportok aránya az egész aktív mezőgazdasági népességben azonban kissé növekedett. Az 50. évtől 64. évig, valamint a 65 éves és idősebb korcsoportokban a személyek számának növekedését nem szabad úgy felfogni, hogy ez a földművesek jelentős mérvű elöregedését jelenti, márcsak azért sem, mert az 50. évtől a 65. évig terjedő korcsoportba tartozó földművesek többsége teljes mértékben részt vesz a mezőgazdasági munkákban. Bár az idősebb népesség erőteljes részvétele bizonyos nehézséget jelent a mezőgazdaság korszerűsítése szempontjából, a jelenlegi helyzetben a fiatalok részvétele a jellemző (kb. 50% a 35 évnél fiatalabb), és a korösszetétel kielégítőnek tekinthető.

4. Az aktív mezőgazdasági népesség megoszlása korcsoportok és nemek szerint (1953. és 1961. években)

Korcsoport	Az összeírás éve	Földművelők						Férfiak az összes földművelők százalékában
		Összesen		Férfi		Nő		
		szám szerint (1000 fő)	százalékban	szám szerint (1000 fő)	százalékban	szám szerint (1000 fő)	százalékban	
10—14	1953	307	5,8	151	4,8	156	7,2	49,2
	1961	179	3,8	72	2,7	107	5,2	40,2
15—19	1953	961	18,0	461	14,6	500	23,2	47,9
	1961	545	11,5	255	9,4	290	14,1	46,8
20—34	1953	1835	34,3	997	31,2	838	38,8	54,2
	1961	1657	35,0	878	32,3	779	37,6	53,0
35—49	1953	1135	21,2	747	23,6	388	18,2	65,7
	1961	1016	21,4	566	20,9	450	21,8	55,7
50—64	1953	791	14,8	577	18,2	214	9,9	72,8
	1961	1022	21,6	706	26,0	316	15,3	69,0
65—	1953	295	5,5	230	7,3	65	3,1	77,9
	1961	315	6,6	229	8,4	86	4,2	72,6
Összesen ..	*1953*	*5325*	*100,0*	*3173*	*100,0*	*2152*	*100,0*	*59,6*
	1961	*4738*	*100,0*	*2708*	*100,0*	*2030*	*100,0*	*57,2*

Mivel a nem képzett férfi munkaerő könnyebben talál alkalmazást a mezőgazdaságon kívül, mint a női, a mezőgazdasági népességfelesleg elhelyezkedésének az a következménye, hogy az aktív férfi népesség aránya bizonyos mértékig csökken (59,6%-ról 57,3%-ra), a női aktív népesség viszont növekszik. Mégis mindaddig, amíg a mezőgazdasági népességben munkaerő-felesleg van, a nemek szerinti megoszlás ilyen változása nem jelent a mezőgazdaság részére veszélyt, mert nem a férfi munkaerő hiányáról, hanem a nagyobb női munkaerő-feleslegről van szó.

Végül vizsgáljuk meg, hogyan tükröződik a mezőgazdasági népesség csökkenése a mezőgazdaság szerkezetében a mezőgazdaság termelési viszonyainak szempontjából.

A mezőgazdasági munkások számának növekedése a szocialista szektor mezőgazdasági üzemeinek fejlődésével van szoros összefüggésben, az önálló dolgozók száma pedig az 1953. évi újjászervezés következtében növekedett, mivel a parasztszövetkezeteket nagyrészt olyan újtípusú szövetkezetekké alakították át, amelyek rendkívül széles alapon szervezik meg az egyéni mezőgazdasági termelők együttműködését. Mivel a parasztszövetkezetek

tagjának tekintették a tagdíjat fizető háztartások minden aktív tagját, az újjászervezés következtében a segítő családtagok száma kb. 300 000-ről kb. 2 100 000-re növekedett. A szóban forgó kategória 8 év alatti kb. 700 000-es csökkenése pozitív következménye a mezőgazdasági népesség-felesleg megszűnésének. Egyrészt pótolták azokat a tulajdonosokat, akik a mezőgazdasági tevékenységet abbahagyták, másrészt a mezőgazdaságon kívül helyezkedtek el. Ha összehasonlítjuk a vonatkozó adatokat a mezőgazdasági összeírás adataival, azt látjuk, hogy a mezőgazdasági üzemek mintegy félmillió dolgozója már nem földműves, s eszerint várható, hogy ezeknek helyébe az idők folyamán a jelenlegi segítő családtagok fognak lépni, akik majd átveszik a szóban forgó üzemek irányítást. Nyilvánvaló az is, hogy az ipar és az egyéb nem-mezőgazdasági ágazatok az új munkaerőt legkönnyebben a mezőgazdasági üzemek segítő családtagjainak soraiban találják meg. A segítő családtagok kategóriájának jövőbeli csökkenése, mely kategória egyébként a falun uralkodó patriarkalis viszonyok maradványa, jelentősen hozzájárul majd kedvezőbb társadalmi-gazdasági viszonyok kialakításához a mezőgazdaság prosperitása tekintetében.

5. Aktív mezőgazdasági népesség megoszlása foglalkozási viszony szerint 1953. és 1961. években

Foglalkozási viszony	A mezőgazdaságban dolgozó személyek			
	1953.		1961.	
	évi népszámlálás adatai szerint			
	1000 fő	százalék	1000 fő	százalék
Munkások és tanulók	182	3,4	216	4,6
Szövetkezeti tagok	550	10,7	9	0,2
Önálló dolgozók	1772	33,4	2076	43,8
Munkaadók	36	0,7	9	0,2
Segítő családtagok	2784	52,2	2419	51,1
Ismeretlen	—	—	—	0,2
Összesen	*5325*	*100,0*	*4738*	*100,0*

Ennélfogva megállapithatjuk, hogy a mezőgazdasági tevékenység abbahagyásának folyamata, amely jelenleg is tart, még nem jelent semmiféle veszélyt a mezőgazdaság fejlődésére, hanem ellenkezőleg olyan helyzet kialakításához járul hozzá, amely a munkaerőfelhasználás egyfajta racionalizálásához és a mezőgazdasági munka termelékenységének növeléséhez vezet.

МИГРАЦИЯ СЕЛЬСКОГО НАСЕЛЕНИЯ В ГОРОДА И СТРУКТУРНЫЕ ИЗМЕНЕНИЯ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО НАСЕЛЕНИЯ

Резюме

При условиях социалистического развития изменилась коренным образом и экономическая структура Югославии. Развитие промышленности и других отраслей народного хозяйства делают возможным не только обеспечение занятий для естественного прироста активного населения, но и передвижения части избытка рабочей силы, существующей издавна в сельском хозяйстве, в несельскохозяйственные отрасли деятельности. Все это проявляется с особенной силой в значительной миграции сельского населения в города, наблюдаемой особенно в последние годы.

Имея в виду, что в народном хозяйстве Югославии сельское хозяйство имеет большое значение, возникает вопрос : не приведет ли эта миграция к значительному сокращению сельского населения или к изменению его структуры в такой мере, которая означала бы опасность для будущего развития сельского хозяйства?

Опираясь на имеющиеся в распоряжении данные, настоящая работа поставила себе целью показать объем миграторского движения из деревень в города, а также основные изменения, происшедшие в структуре сельского населения в течение последних 8 лет (т. е. между переписями населения в 1953 и 1961 гг.).

Существование и направление этого миграторского движения показывают уменьшение сельского населения (его индекс снизился до 88,2% с 1953 года по 1961 год), хотя число всего населения увеличилось довольно быстрым темпом (его индекс увеличился до 117,0).

Различия, существующие в числе лиц, вселившихся в настоящую квартиру в течение последних 2, 5, 10 или 15 лет показывают, что интенсивность миграции увеличивается из года в год.

В небольших агломерациях, в которых живет большей частью сельское население, численность населения растет медленнее ее естественного прироста в то же время в больших агломерациях рост численности населения является большим ее естественного прироста.

Рассмотрев численность сельскохозяйственного населения и изменения, происшедшие в его структуре в период с 1953 по 1961 г., настоящая работа приходит к следующим выводам :

В сельском населении как это видно из соотношения численности активного населения к обрабатываемой земельной площади, все еще существуют трудовые резервы ;

возрастный состав активного сельского населения существенно не изменился ;

причиной некоторого роста доли женщин в активном сельском населении является не недостаток мужской рабочей силы, а тот факт, что избыток женской рабочей силы гораздо больше избытка мужской рабочей силы ;

миграция населения из сельского хозяйства соответственным образом отражается и в структуре производственных отношений, так как категория вспомогательных членов семьи, представляющая наследованные патриархальные условия сельских домашних хозяйств, в значительной мере (по меньшей мере до 700 000 человек) уменьшился.

Из вышеизложенного следует, что процесс миграции населения из сельского хозяйства до сих пор вообще не угрожает развитию сельского хозяйства, а наоборот, он приводит к более нормальному общественно-экономическому положению относительно рабочей силы в сельском хозяйстве.

MIGRATION OF THE RURAL POPULATION INTO TOWNS AND THE STRUCTURAL CHANGES OF THE AGRICULTURAL POPULATION

Summary

Under the conditions of socialist development also Yugoslavia's economic structure has radically changed. The development of the industry and other economic branches make it possible not only to employ the natural increase of the population but also to transfer one part of the manpower surplus, having existed in agriculture for long times, into non-agricultural activities. This has been reflected particularly in the considerable migration of the rural population into towns, especially in the course of the last years.

As agriculture occupies a particularly important place in the national economy of Yugoslavia the question arises if this migration does not lead perhaps to a significant diminution of the agricultural population or to structural changes which may jeopardize the future development of agriculture.

By using the data available the present paper tries to show the extent of the migratory movement from villages into towns as well as the fundamental changes having taken place in the structure of the agricultural population in the course of the last 8 years (i. e. between the population censuses of 1953 and 1961).

The existence and trend of the movement in question show

— a diminution of the agricultural population (whose index decreased to 88,2 from 1953 to 1961), though the total population increased at a rather quick rate (its index amounts to 117,0),

— the differences in the number of persons having moved to their present domicile in the course of the last 2, 5, 10 and 15 years respectively, which reveal that the intensity of migration increases from year to year,

— a lesser increase of the population of the small agglomerations, in which the agricultural population lives for the most part, as compared with the natural increase of the population, whereas at the same time the increase in the greater agglomerations surpasses considerably the natural increase due to the migratory movement from villages into towns.

Examining the number of the agricultural population as well as its structural changes during the period 1953—1961 the author has come to the following conclusion :

— there are still manpower reserves in the agricultural population ; this is shown by the rate of the active population and the cultivated area,

— the age structure of the population has not changed essentially,

— a certain increase having taken place in the share of females in the agricultural population is not due to the manpower shortage of males but to the fact that the manpower surplus of females is greater, than that of males,

— the abandonment of agriculture is properly reflected from the point of view of the production relations as the category of unpaid family workers, representing the inherited patriarchial conditions in agricultural households, has considerably decreased (at least by about 700 000 persons).

It follows from the above that the process of abandoning agriculture which has taken place does not jeopardize the development of agriculture but, on the contrary, will lead to a more normal socio-economic situation regarding agricultural manpower.

A BERUHÁZÁSOK HATÁSA A BELSŐ VÁNDORLÁSRA

DR. DANYI DEZSŐ

A vándorlás egyik legfontosabb társadalmi funkciója a kiegyenlítésre való törekvés. Ugyanis a vándorlás több más tényező között igen jelentős szerepet tölt be a termelőerők és a népesség — adott szinten egymásnak megfelelő — egyensúlyi állapota elérésében. Nem véletlen, hogy az ipari forradalmak, a szocialista országokban az iparosítás és a mezőgazdaság gépesítése együtt jelentkezett a nagyméretű vándormozgalmakkal. A vándorlás tehát egyrészt a termelőerők elhelyezkedésétől, telepítésétől, másrészt viszont a népesség területi, kor, nemek szerinti megoszlásától, szaporodási ütemétől függ. A vándorlás másik társadalmi funkciója ellentétét képezi a kiegyenlítésre való törekvésnek. Feltehető ugyanis, hogy a termelőerők és a népesség számának optimális területi arányai esetén sem szűnik meg a vándormozgalom. A társadalmi rendtől függően a vándormozgalom mindig hordozója marad a társadalmi, foglalkozási, kulturális vagy osztályhelyzetük megváltoztatására törekvő egyedeknek, rétegeknek. Ezeknek az egyedeknek vagy rétegeknek társadalmi mobilitása és vándorlása között valószínű szoros kapcsolat áll fenn. Vándorlásukat azonban nem demográfiai, hanem jövedelmi, kulturális vagy egyéb okok idézik elő. A vándorló tömegek számának e kettős jelleg szerinti felosztása vagy éppen a vándorlást kiváltó okok mennyiségi meghatározása igen bonyolult művelet, nem utolsó sorban azért, mert a demográfiai tényezők gazdasági tényezőkké válnak, és megfordítva. Az alábbiakban a települések vagy ennél nagyobb igazgatási egységek adatai alapján megkíséreljük néhány demográfiai és gazdasági tényező, valamint a belső vándorlás közötti összefüggés felderítését, már előre hangsúlyozva az elemzés említett korlátait. Megjegyezzük, hogy a belföldi vándorlás alatt az állandó jellegű vándorlást értettük, azaz amikor a vándorló állandó lakását felhagyva más településen levő lakást jelöl meg állandó lakóhelyül. Figyelmen kívül hagytuk tehát az ideiglenes jellegű vándorlást (amelynek nagysága közel azonos az állandó vándorlással) és az ingavándorlást is.

TERMÉSZETES SZAPORODÁS ÉS VÁNDORLÁS

A vándorlás és a természetes népmozgalom nagysága közötti kapcsolat létét a demográfiai irodalom általánosan elfogadta. Abból a feltételezésből kiindulva, hogy amikor a népesség szaporodása egy bizonyos mértéket

meghalad, a csökkenő vagy a várhatóan csökkenő gazdasági színvonal kiegyenlítését vándorlással igyekeznek megoldani. Ez a feltételezés azonban a belső vándorlások esetében nem általánosítható. A számítások ugyanis azt igazolják, hogy Magyarországon a megyék vándorlási különbözete és természetes szaporulata között sem az 1920—1930., sem pedig az 1955—1960. évek között nem volt szignifikáns kapcsolat. Más szóval feltételezhető, hogy a belső vándorlások általános rugója Magyarországon nem a természetes szaporodás volt.

KORMEGOSZLÁS, VÁNDORLÁS ÉS BERUHÁZÁS

Egy másik demográfiai tényező: a kormegoszlás és a vándorlás összefüggését keresve azt tapasztaljuk, hogy bár a vándorló tömegek főként a produktív korú népességből kerülnek ki, egyes települések vagy igazgatási egységek vándorlásának mértékét nem korszerkezetük, hanem elsősorban a helyi és környező települések beruházásai befolyásolják. Azaz általánosságban nem igazolható az a feltételezés, hogy az a település vagy megye, amelyben a produktív korúak aránya a népszámlálási dekád elején magasabb volt, nagyobb vándormozgalmat, illetőleg nagyobb negatív előjelű vándorlási különbözetet mutat, mint az elöregedett vagy a fiatalabb évjáratokhoz tartozó megye. Így például — egy kivándorló és egy bevándorló — Tolna és Komárom megye falvaiban az 1949. évi produktív korú népesség arányának és vándorlási különbözeteinek korrelációs koefficiense mind a két esetben igen alacsony értékű. (Tolna megye: $r_{xy} = 0{,}2146$, Komárom megye: $r_{xy} = 0{,}1413$). Az összefüggés lazasága elsősorban annak tulajdonítható, hogy az ipari beruházások közelében fekvő falvak negatív értékű vándorlási különbözete minden esetben igen magas volt, függetlenül az 1949. évi kormegoszlásuktól, illetőleg azokban a falvakban, ahol ipari létesítmények keletkeztek, nagy bevándorlási többlet jelentkezett még akkor is, ha 1949-ben magas volt a produktív korúak aránya.

Végül mindazokon a településeken, ahol ipari vagy építőipari stb. beruházás nem volt, az elvándorlás miatt csökkent a fiatalabb korosztályok súlya. A leírt folyamat egyébként az ipari és mezőgazdasági népesség korösszetételének országos eltolódásában is visszatükröződik. (Példákat idézve: az ipari beruházásokkal rendelkező Nyergesújfalu, Sárisáp és Oroszlány településeken 1949-ben is magas volt a 15—39 éves korú népesség aránya (45,9, 41,4, 44,3), ennek ellenére bevándorlási többlet mutatható ki. Tárkány, Gyermely, Sárpilis községekből — nincs számottevő beruházás és közel fekszenek új ipari településekhez — elvándorol a népesség, bár a produktív korúak aránya viszonylag alacsony volt (34,1, 33,7, 33,4).

BERUHÁZÁSOK VOLUMENE ÉS A VÁNDORLÁS

A termelőerők területi megoszlását a beruházások megváltoztatják, és ilyen módon a beruházások döntő része újabb munkaalkalmat nyújt. A beruházások értéke azonban csak részben áll arányban az új munkalehetőséggel, értékük egy része tulajdonképpen nem növeli a népgazdaság állóalapjait. Ezen kívül még az is torzítja a beruházások és vándorlások közötti összefüggés képét, hogy a területre fel nem osztható beruházások aránya is változó. Mindezen torzítások ellenére 1958—1960. évben a változatlan árakon számított és a gépi beruházásokat tekintetbe nem vevő, legnagyobb és

legalacsonyabb megyei beruházási értékek és a vándorlások között rendszerességmutatkozik.

a) Ha a megyéket 1000 főre számított beruházási értékeik nagysága szerint rendezzük, egy határértéken túl minden vándorlási különbözet negatív előjelű. Ezek a határértékek évenként változóak.

b) Ha a megyéket beruházási értékeik nagyság szerinti rendjében soroljuk, ez a sorrend közel azonos a vándorlási többletek szerint elrendezett megyék egymásutánjával.

c) A két legalacsonyabb beruházási értékkel rendelkező megye egyben a legnagyobb vándorlási különbözetű megye is.

d) A legnagyobb és a legkisebb beruházási értékkel rendelkező megyék csoportján kívül a többi megyék beruházási értéke és vándorlása között egyéb összefüggés nem fedezhető fel.

A beruházások értéke és a vándorlási különbözet (1000 főre számítva)

Megye	1958		Megye	1959		Megye	1960	
	Beruházás millió Ft	Vándorlási különbözet		Beruházási millió Ft	Vándorlási különbözet		Beruházás millió Ft	Vándorlási különbözet
	1000 főre			1000 főre			1000 főre	
Komárom ...	3,39	+12,1	Komárom	4,20	+ 9,0	Komárom .	4,86	+ 8,9
Baranya	2,84	+ 9,4	Baranya ..	3,11	+ 7,0	Fejér	3,06	+ 2,9
Borsod	2,26	+ 2,8	Fejér	2,53	+ 3,2	Baranya ..	2,75	+ 3,9
Veszprém ...	1,99	+ 0,7	Borsod ...	2,46	+ 1,9	*Veszprém .*	*2,68*	*+ 1,1*
*Fejér	*1,80*	*+ 2,1*	*Veszprém .*	*2,45*	*+ 1,0*	Nógrád ...	1,84	— 3,6
Heves	1,56	— 1,1	Nógrád ...	1,26	— 1,0	Győr	1,35	— 0,1
Nógrád	1,21	— 0,1	Heves	1,24	— 1,7	Borsod ...	1,27	+ 1,8
.	.	.	.	.	.	.	.	.
.	.	.	.	.	.	.	.	.
.	.	.	.	.	.	.	.	.
Békés	0,43	— 9,9	Békés	0,54	— 9,6	Békés	0,65	—12,0
Szabolcs	0,40	—12,0	Szabolcs ..	0,54	—11,2	Szabolcs ..	0,62	—13,5

Megjegyzendő, hogy Pest megye és Budapest ebbe a képbe nem illeszthető be.

A fenti adatok végeredményükben azt igazolják, hogy megyei szinten csak bizonyos nagyságú beruházások idéznek elő vándorlási többletet. Illetve megállapítható, hogy a legnagyobb beruházásokkal rendelkező megyék elszívták a kisebb beruházásokban részesülő megyék népességét.

A beruházások vándorlásra gyakorolt hatása közvetve is megállapítható. Miután ugyanis az ipari, építőipari stb. beruházások a mezőgazdaság kollektivizálásával és gépesítésével együtt lényeges mértékben megváltoztatták a megyék foglalkozási összetételét, kapcsolatot kereshetünk a megyék agrár-foglalkozású népességének aránya és a vándorlás között. A megyék 1949—60. évi elvándorlása és az említett foglalkozási arány között 0,7168 $\pm$0,0909 korrelációs hányadost kapunk. Megemlítendő, hogy az 1920—30, illetve 1935 közötti időszakban ilyen mértékű kapcsolat sem a mezőgazdasági keresők, sem az agrárproletariátus és a vándorlás között nem jelentkezett.

A VÁNDORLÁSOK TÁVOLSÁGA ÉS A BERUHÁZÁSOK

A belső vándorlók tömege és a vándorlási távolság közötti fordított arány törvényszerűsége Magyarországon csak részben igazolható. Igaz ugyan, hogy a megyén belüli vándorlás minden megye vándorlásának legnagyobb hányadát jelenti, de a megyékből elvándorlók tömegét minden esetben Budapest vonzotta a legnagyobb mértékben, még akkor is, ha távol, nem Pest megyével határos területek elvándorlását szemléljük. Azonban nemcsak Budapest szívóhatása, hanem a beruházások volumene is összefüggésben áll a vándorlás távolságával. A szomszédos megyékbe vándorlók, de a még távolabbra vándorlók arányai közül is mindenütt kiemelkednek a nagy beruházásokkal rendelkező megyék.

Azt a törvényszerűséget tehát, hogy a vándorlás távolsága fordított arányban áll a vándorlók számával, Magyarországon valószínűleg az ország viszonylag kis távolságai és Budapest kiemelkedő szerepe, valamint a beruházások eltérő területi eloszlása miatt némileg módosítani kell.

ВЛИЯНИЕ КАПИТАЛОВЛОЖЕНИЙ НА ВНУТРЕННЮЮ МИГРАЦИЮ

Резюме

Миграция выполняет две функции. Она, с одной стороны, является одним из инструментов обеспечения равновесия оптимального территориального равновесия населения и производственных сил и, с другой стороны одной из форм реализации общественной мобильности. Миграцию отдельных лиц и групп, следовательно, могут вызвать демографические, экономические и прочие причины. Целью настоящего исследования является изучение на уровне населенных пунктов и более крупных административных единиц взаимосвязи между внутренней миграцией, с одной стороны, и некоторыми демографическими явлениями и капиталовложениями, с другой стороны.

Взаимосвязь между естественным приростом и миграцией в Венгрии не может быть показана ни на основе данных о внутренней миграции за 1920—1930 годы, ни на основе аналогичных данных за 1949—1960 годы. Аналогичным образом нет сигнификационной связи между продуктивным населением населенных пунктов и комитатов и внутренней миграцией. На миграцию в плоскости населенных пунктов (как на миграционный прилив, так и отлив), независимо от их возрастной структуры, оказывают воздействие местные или окрестные капиталовложения. Так в 1958 —1960 годах между дефицитом или суфицитом миграционного баланса и объемом капиталовложений наблюдается взаимосвязь. Густонаселенные комитаты, в которых осуществляются крупные капиталовложения абсорбировали население комитатов, в которых объем капиталовложений является небольшим.

Воздействие капиталовложений на миграцию может быть показано также и косвенным путем. Поскольку осуществление промышленных, строительных и прочих капиталовложений, наряду с коллективизацией и механизацией сельского хозяйства изменило структуру занятий в отдельных комитатах, мы получаем высокий коэффициент корреляции между миграционным отливом из комитатов и долей аграрного населения.

Капиталовложения оказывают воздействие не только на миграционный баланс, но также и на направления и дистанции миграционного движения. Таким образом в случае внутренней миграции в Венгрии в некоторой степени следует модифицировать закономерность обратной пропорции между числом участвующих в миграции лиц и дистанцией миграции.

IMPACT OF INVESTMENTS ON INTERNAL MIGRATION

Summary

Migration fulfils a twofold function. On the one hand, it serves as a means of the optimal territorial balancing between the population and the productive forces, on the other hand, it is a form of realization of social mobility. The migration of individuals and groups may be due to demographic, economic or other causes. The purpose of the study is to examine the internal migration as well as connections between demographic phenomena and investments on the level of settlements and greater administrative units.

No connection between the natural increase and migration in the course of the internal migration of Hungary can be established neither in the period 1920—1930 nor in the years 1949—1960. Similarly, there is no significant connection between the population in the productive age of settlements and counties and internal migration. The migration (in-migration, out-migration) of settlements was influenced—irrespective of their age structure—by the investments on the spot and in the vicinity. On the contrary, during the years 1958—1960 a certain connection may be found between the sign of migratory differences and the size of investments. Counties with great investments and great density of population have adsorbed the population of counties with smaller investments.

The impact of investments on migration can be demonstrated also indirectly. Since the industrial, building industrial investments, together with the collectivization and mechanization of agriculture, have changed the occupational structure of counties, a correlation coefficient of high value may be obtained between the number of out-migrants and the ratio of the agrarian population in the counties observed.

Investments have influenced not only the migratory differences but also the direction and distance of migration. Thus in case of the internal migration of Hungary the regularity of the inverse proportion between the migratory masses and the distance of migration should be modified to some extent.

A NÉPESSÉG VÁNDORLÁSA ÉS ENNEK DEMOGRÁFIAI HATÁSAI EGY GAZDASÁGILAG GYENGÉN FEJLETT OLASZ RÉGIÓBAN

DR. N. FEDERICI

Tudjuk, hogy a népesség területi átrétegeződésében az egyik legfontosabb irányzat a falusi lakosság áramlása az iparosodott városi övezetek felé.[1] Az elmúlt száz év — és különösen az elmúlt évtizedek, — demográfiai fejlődését a legtöbb országban a demográfiai és a társadalmi struktúrának azok a változásai jellemzik, amelyek a vidékről a városba való vándorlás következményei.

Jól ismerjük azokat az általános irányokat, amelyek szerint ezek az átalakulások végbemennek. Mindenekelőtt az iparosodás fokozatos előrehaladásának eredményeképpen és a mezőgazdasági és az ipari munka különböző termelékenységének következtében[2], — ha a népesség vándorlásának nem szabnak határokat, — a mezőgazdasági övezetek elnéptelenednek és a népesség koncentrációja fokozatosan növekszik. Vidékenként különbségek mutatkoznak attól függően, hogy az ipar fejlődésének lehetőségei nagyobb területeken megvannak-e, és így lehetőséget adnak elég nagyszámú és megfelelően szétszórtan elhelyezkedő városi tömörülés kialakulására, vagy — az előbbivel ellentétben — szabálytalan az ipari fejlődés, és így elősegíti nagy, sőt néha túlzottan nagyméretű városi koncentrációk kialakulását, mivel a fejlesztési lehetőségek kis és pontosan körülhatárolt területre korlátozódnak. A mezőgazdasági övezetek elnéptelenedése különösen szembetűnő a hegyes területeken, ahol a mezőgazdaság korszerű fejlesztése nagy nehézségekbe ütközik, és ahol nem lehet, vagy nem gazdaságos az extenzív termelést a föld intenzív kihasználásával helyettesíteni.

Megállapítható, hogy a mezőgazdasági és a hegyes vidékek elnéptelenedése — demográfiai szempontból — a következő egymást követő fázisokban megy végbe: először a gazdaságilag aktív népesség — elsősorban a fiatalság — vándorol el, ezt az időszakot nagyrészben egyéni vándorlások jellemzik; ezután, az átmeneti időszakban, a fiatalabbak elvándorlása megváltoz-

[1] Ebben a folyamatban két, fogalmilag különböző áramlás különböztethető meg: az első — a fontosabb — a mezőgazdasági övezetekből az ipari övezetek felé irányul, a második a városok, mint nagyobb méretű demográfiai koncentrációk felé tart. Az urbanizálódás kifejezés inkább az utóbbira vonatkozik, bár különböző értelemben használják. A valóságban azonban elég nehéz a két áramlást megkülönböztetni, mivel a városok általában az iparosodott övezetek.

[2] A termelékenység eltérő volta meglehetősen nagy a kapitalista országokban, ahol a mezőgazdaság régi struktúrái nem tudnak felülemelkedni azokon a válságokon, amelyeket a technológiai és gazdasági fejlődés okozott.

tatja a nemek szerinti megoszlást, és mindenekelőtt a népesség kormegoszlását a falusi övezetekben, és a hátrányos struktúrális átalakulások következtében kisebb vagy nagyobb gyorsasággal csökken a természetes szaporodás is ; végül, az elnéptelenedés utolsó fázisában, az első és a második időszak irányzatai megerősödnek : a városok felé való vándorlás kiterjed egész családokra is, elsősorban a fiatalabbakra, így meggyorsul a népesség öregedése, ennek eredményeképpen a demográfiai egyensúly labilissá válik és a népesség egyre gyorsabban csökken nemcsak az elvándorlás, hanem a természetes szaporodás csökkenése következtében is.

Ezeket a fázisokat nem lehet mindig könnyen különválasztani, mivel nem állnak rendelkezésre megfelelő statisztikai adatok. A demográfiai adatokat ugyanis majdnem minden országban olyan területi rendszerben adják meg, amelynek részletezése nem terjed túl közigazgatási egységeken. Az egy közigazgatási egységben összefogott terület pedig gyakran meglehetősen nagy, és többé-kevésbé heterogén demográfiai és gazdasági szempontból (városias vagy félvárosias központ és teljesen falusi jellegű perifériális települések foglalnak helyet benne), valamint földrajzi szempontból is (hegyes, dombos és sík vidékek egyaránt találhatók rajta). Ennek következtében többé-kevésbé intenzív vándorlások fordulhatnak elő a közigazgatási egység határain belül (mint a későbbi hosszabb vándorlások első lépései), amelyek nem foghatók meg statisztikai elemzéssel.

A fentiekben vázolt fejlődés bemutatására példaképpen néhány adatot közlünk egy olyan közvetlen vizsgálatból, amelyben Olaszország egyik nagyon elmaradt vidékét tanulmányoztuk a regionális fejlesztési terv kidolgozása céljából folytatott kutatások keretében.

A vizsgált vidéken, Középolaszországban, az Appennin-hegység területén levő Umbriában, a közigazgatási egységek határaitól függetlenül négy elnéptelenedő és egy fejlődő övezetet lehetett megkülönböztetni. Az utóbbi síkságot és kissé dombos vidéket ölel fel, itt van a vidék kevés ipara és négy nagyobb demográfiai központja[3], az elnéptelenedő övezetek pedig a hegyes és dombos vidékek, amelyek majdnem teljesen mezőgazdasági jellegűek. Megállapítható, hogy a demográfiai növekedés az egyetlen fejlődő övezetben is elsősorban a természetes szaporodás következménye.

Az elnéptelenedő övezetekben a demográfiai növekedés — kevés kivételtől eltekintve — 1931-ig, helyenként 1936-ig, elég jelentős volt. Az 1951. évi népszámlálás adatai azonban az övezetenként többé-kevésbé erős, de világosan megfigyelhető elnéptelenedés megkezdődésére utalnak. Az 1951. és 1960. közötti tízéves időszakban ez a folyamat meggyorsult, annyira, hogy a négy elnéptelenedő övezetben a népességszám csökkent (a csökkenés arányszámai $2-3^0/_{00}$-től $15-20^0/_{00}$-ig változnak, és egyes helyeken elérik a $25-30^0/_{00}$-et is). Ez a vándorlás közvetlen és közvetett következménye : a vándorlási mérleg negatív, néha eléri a $30-40^0/_{00}$-et is, és általában 10 és $20^0/_{00}$ között változik ; a természetes szaporodás pozitív, de igen csekély, átlagosan $4-5^0/_{00}$, sőt helyenként $2-3^0/_{00}$-re csökken vagy a zérus felé tart, az igen alacsony születési arányszám és viszonylag magas halálozási arányszám következtében.

[3] A vidék egészben véve igen kis mértékben iparosodott : az iparban foglalkoztatott lakosság (beleértve a kisiparosokat) aránya 25%. A nagyobb városok közepes méretűek : Perugia 55 000, Terni 85 000, Foligno 45 000, Spoleto 40 000 lakosú.

A demográfiai struktúrának a vándorlás okozta átalakulásait számszerűleg is meghatározhatjuk, ha figyelembe vesszük, hogy az öregedési mutató (amelyet úgy számítunk ki, hogy a 65 éves és öregebb népességet a 14 éves és fiatalabb népességhez viszonyítjuk) Olaszországban 1951 és 1961 között 0,34-ről 0,40-re nőtt, Umbriában ugyanebben az időszakban pedig 0,35-ről 0,48-ra növekedett. Az egész vidék 0,48-as értéke az egyetlen fejlődő övezet 0,46-os értékéből és az elnéptelenedő övezetek 0,62-ig terjedő értékeiből tevődik össze.

A fentiekben leírt elnéptelenedés demográfiai hatásai még nagyobbak lennének, ha nem mutatkozna a belső vándorlások dinamikájának egy jellemző jelensége : a népesség fokozatos vándorlása. Ha kiválasztjuk azokat a területeket, amelyek egy régen elnéptelenedő hegyes övezet határán vannak, és amelyekből egy már hagyományos áramlás irányul Róma felé, akkor intenzív intraregionális vándorlás tapasztalható a nagyobb városi tömörüléseken kívüli területekre is. Emellett az erős kivándorlást mutató területeken is van — olykor nem is csekély mértékű — bevándorlás, amelyben mindenekelőtt a szétszórt településeken élő falusi lakosság vesz részt és a hegyes vidékekről a dombos és sík mezőgazdasági területek felé irányul.

A vándorlás terén tehát két lépést különböztethetünk meg :

1. A szétszórt településeken élő mezőgazdasági lakosság a koncentráltabb településű területek felé tart, néha ugyanazon a közigazgatási egységen belül, néha azon kívülre, de többnyire meglehetősen kis távolságon belül. Ez a vándorlás a falusi, szegényebb mezőgazdaságú (hegyes) övezetekből a gazdagabb mezőgazdaságú (dombos vagy sík) övezetek felé tart és gyakran családostul történik, jelezve, hogy az elnéptelenedés már elég előrehaladott fázisban van ;

2. A vándorlás második lépése a nem mezőgazdasági jellegű szakképzettség megszerzése után következik be. Ez a vándorlás túlnyomórészt a nagyobb, iparosodott városi központokba irányul, messze túl a szóbanforgó vidék határain : jellemző ebből a szempontból a gazdaságilag fejlődő övezet helyzete ; ez az övezet nagy mennyiségben fogad be a mezőgazdaságilag meglehetősen elmaradott területekről származó paraszti népességet, de e mellett jelentős nem-mezőgazdasági kivándorlást is mutat a vidék határain túlra. Ez magyarázza meg a demográfiai növekedés körülményeit a fejlődő övezetben ; a növekedés majdnem kizárólag a kedvező természetes szaporodás következménye,[4] amelyet fiatal falusi családok bevándorlása okoz, amint azt a kérdéses övezet vándorlásainak strukturális elemzése kimutatta.

Az előzőekben bemutatott umbriai példa véleményünk szerint tipikus esete a gazdaságilag elmaradott vidékek elnéptelenedésének és azoknak a demográfiai, strukturális átalakulásoknak, amelyeken ezek a vidékek az elnéptelenedés következtében keresztülmennek.

Nyilvánvaló, hogy a sémák sohasem alkalmasak a sokszínű valóság tökéletes ábrázolására, és ezzel párhuzamosan természetesen csak az ennél részletesebb és elmélyültebb elemzés tudja megfelelő módon megmagyarázni a belső vándorlások okozta demográfiai változások különböző szempontjait.

[4] A vándorlási mérleg a vidék 91 községe közül csak háromban mutat bizonyos fokig állandó pozitív értékeket, ezek: Bastia (22‰), — kb 10 000 lakosú, iparosodott község ; Perugia (12‰) — a vidék székhelye, iparosodott ; Terni (11‰) — tartományszékhely, erősen iparosodott.

Mivel azonban nem volt rá lehetőségünk, hogy a rendelkezésre álló néhány oldalon ilyen elemzést végezzünk, csak annyit állapítunk meg, hogy ennek a sommás vázlatnak néhány adata is elég érdekes ahhoz, hogy dolgozatunkban foglalkozzunk vele.

МИГРАЦИЯ И ЕЁ ДЕМОГРАФИЧЕСКОЕ ВОЗДЕЙСТВИЕ В ОДНОМ ЭКОНОМИЧЕСКИ СЛАБОРАЗВИТОМ РАЙОНЕ ИТАЛИИ

Резюме

Общеизвестно, что миграция сельского населения в городе имеет различный характер в зависимости от темпа и модальностей промышленного развития.

В процессе опустения сельских зон вообще, отличаются 3 фазы: 1) индивидуальная миграция активного населения (чаще всего представителей молодых возрастных групп); 2) сокращение коэффициента естественного прироста населения в результате происшедших в структуре населения изменений; 3) массовая миграция семейи большее сокращение коэффициента прироста населения, либо естественного либо миграторского характера.

Интересно рассмотреть положение Умбрии, типичного слаборазвитого сельскохозяйственного района в Италии, который находится в центре страны в Аппенинах.

Здесь имеются 3 зоны опустения и только одна, которая развивается в демографическом отношении (единственная зона с некоторой промышленностью и с наибольшими городами). Коэффициенты сокращения являются довольно высокими и достигают в некоторых случаях 20—30 процентов; причиной сокращения является в основном коэффициент миграции, но коэффициент естественного прироста населения оказывается тоже довольно низким (4—5 промилле в среднем).

Отношение числа лиц в пожилом возрасте (более 65 лет) к числу детей (меньше 14 лет) возросло с 0,35 в 1951 году до 0,48 в 1961 (относительно всей Италии возросло с 0,34 до 0,40) и в одной зоне опустение достигло 0,62. Таким образом имеется в виду опустение, которое уже вступило в третью фазу своего развития. Его эффекты были бы еще более тяжелыми, если бы не имелось явления, хорошо известного во внутренней миграции, т. е. миграции в двух этапах: сначала миграция из сельской зоны в центр находящийся иногда в том же поселке, а потом миграция из сельскохозяйственного центра в промышленный город (находящийся внутри или вне района).

MIGRATION AND ITS DEMOGRAPHIC IMPACT IN AN UNDER-DEVELOPED REGION OF ITALY

Summary

It is a well-known fact that the migration into towns of the rural population is of a different character depending on the measure and modalities of industrial development.

In general, theree stages of the process of depopulation in rural zones may be distinguished: 1. the indivdual migration of the active population (more frequently among young age groups); 2. the diminution of the rate of natural increase as a result of the modifications having taken place in the population structure, and 3. the mass migration of families as well as a major decrease of the rate of increase whether of a natural or migratory character.

It may be of interest to examine the situation of Umbria, a typical underdeveloped agricultural region of Italy, lying in the Appennines in the centre of the country.

The region in question includes three zones showing a depopulation tendency and one in which some increase in demographic respect can be experienced (the single one where some industry and the biggest towns may be found). The rates of decrease are rather high, amounting, in certain cases to 20—30 p. c. ; the decrease is, in essence, due to the rates of migration though the rates of natural increase, too, are very low (on average they amount to 4—5 p. c.).

The proportion between the older age groups (over 65 years of age) and children (under 14 years of age) increased from 0,35 in 1951 to 0,48 in 1961 (relating to Italy as a whole an increase from 0,34 to 0,40 was registered) and reached 0,62 in one of the zones of depopulation.

It follows from the above that a process of depopulation is going on which has entered its third stage. The effects would be still more heavy if there were not a well-known phenomenon of internal migration, viz. the migration taking place in two stages, i. e. the migration from the rural zone into the centre (sometimes into the same commune) and later the migration of the population from agricultural centres into industrial towns (within the region or outside).

A NÉPESSÉG KONCENTRÁCIÓJÁNAK JELLEMZÉSÉRŐL

TEKSE KÁLMÁN

A népesség területi megoszlásának jellemzésére gyakran az adott terület népességi súlypontját használják. A népességi súlypont a népesség elhelyezkedésének egy összefoglaló jellemzője. Egy adott ország népességi súlypontjának meghatározására legtöbbször csak a népszámlálási adatok alapján kerülhet sor. Ilyen számításokat néhány országban, így hazánkban is, végeztek[1]. Az egymás után következő népszámlálások időpontjára megállapított népességi súlypontok sorozata sok esetben szemléletes és tömör áttekintést nyújt a népesség mozgásáról a vizsgált időszakban. Így pl. az USA-ban a XVIII. század óta számított súlypontok sorozata jól mutatta a népesség nyugatra vándorlását[2].

Egy ország népességi súlypontja a fenti, kétségtelenül szemléletes tulajdonságai mellett (a statisztikai adatok átlagához hasonló módon) azonban nem ad képet a népesség súlypont körüli elhelyezkedéséről. Másrészről a népességi súlypont időbeni elmozdulása olyan országokban jellemzi a népesség mozgását, ahol ez az elmozdulás jelentős, a népesség mozgásában jellegzetes tendenciák (lehetőleg egymással közel párhuzamos), irányok fedezhetők fel (pl. az USA-ban a XVIII. századtól kezdve keletről—nyugatra). Néhány országban azonban, mint pl. Magyarországon, a népességi súlypontnak a századforduló óta megfigyelhető elmozdulása viszonylag nem nagy, annak ellenére, hogy a népesség (különösen az elmúlt tíz év alatti, a gyorsütemű szocialista iparosítással együttjáró) mozgása jelentős méreteket öltött. Ennek oka részben az, hogy a népesség mozgása vidékről az ország népességi súlypontjához közel eső fővárosba irányult, részben pedig az ország népességének viszonylag szimmetrikus elhelyezkedése a súlypont körül. Ilyen országokban, így Magyarországon is, fontos feladat a falusi népesség városokba vándorlása, illetve ennek nyomán a népesség területi elhelyezkedésében beállott változások mérése és szemléltetése. E célra olyan mutatók, mint pl. a népsűrűség, bár alkalmasak, azonban leírásuk nehézkes, nem mindig kellően áttekinthető (értékét az ország területének minden pontjára meg kell határozni), összehasonlításoknál nehezen kezelhető. Más, mint pl, *R. Bachi*[3]

[1] *Bene L.*: Magyarország népességi súlypontja. *Demográfia*, 1961. IV. évf. 91—102. oldal.
[2] 1950. Census of Population, Vol. II. Characteristics of the Population, Part 1, U. S. Summary, p. 9.
[3] *R. Bachi:* Statistical analysis of geographical series. *Bull. de L' Inst. de Statistique.* 36. 2e. Livr. 229-240 old. [1958]

által diszkrét népességeloszlások vizsgálatára javasolt mutatók explicite nem veszik figyelembe a népességet befogadó terület nagyságát, így kevésbé szemléletesek. Az ilyen jellegű, alkalmas mérési, illetve szemléltetési eljárásokat, különösen az utóbbi időben, a nemzetközi irodalom is hiányolja.[1]

Jelen dolgozatban, *dr. Acsádi Györggyel* közösen, olyan módszert javasolunk, amely a népességi súlypont fenti tulajdonságain túlmenően alkalmas a népesség súlypont körüli elhelyezkedésének leírására és szemléletes képet ad a népesség adott tartománybeli koncentrálódásának és a falusi népesség városokba vándorlásának mértékéről, illetve a koncentráltság időbeli alakulásáról.

NÉPESSÉGELOSZLÁS KONCENTRÁLTSÁGI GÖRBÉJE ÉS KONCENTRÁLTSÁGI MUTATÓJA

a) Tegyük fel, hogy a sík mérhető területű, egyszeresen összefüggő T tartományában (pl. országrészben, megyében stb.) adott egy bizonyos folytonos népességeloszlás. Tekintsünk e T tartományban egy olyan polárkoordinátarendszert, amelynek centruma e tartomány S népességi súlypontja. Ez esetben a tartomány egy P pontjának koordinátái alatt a $\varrho = \overline{SP}$ távolságot, valamint az $\overline{SP}$ egyenes és egy S-ből kiinduló tetszőleges rögzített irány által bezárt Θ szöget értünk. Tegyük fel továbbá, hogy a T tartomány határvonalának polárkoordinátás egyenlete

$$R = R(\Theta), \qquad (0 \leqq \Theta \leqq 2\pi)$$

a Θ-nak szakaszonként differenciálható, egyértékű függvénye és a tartományban megadott

$$m = m(\varrho,\Theta) \geqq 0, \qquad \begin{pmatrix} 0 \leqq \varrho \leqq R(\Theta) \\ 0 \leqq \Theta \leqq 2\pi \end{pmatrix}$$

népességeloszlás T-ben folytonosan differenciálható, ugyancsak egyértékű függvény.

A T tartomány e népességeloszlásának koncentráltsági görbéjét a következőképpen definiáljuk: felosztjuk a tartományt $\Theta_i = const.$ ($i = 1, 2, \ldots, n$; ahol $\Theta_i < \Theta_{i+1}$) félegyenesekkel, S-ből kiinduló n számú szektorra. Az i-ik szektort, amelyhez

$$\Delta\Theta_i = \Theta_i - \Theta_{i-1}, \qquad (\Theta_n = \Theta_0)$$

középponti szög tartozik, $\varrho_{ij} = const. \neq 0$ ($j = 1, 2, \ldots, \nu - 1$, ahol $\varrho_{ij} \leqq \varrho_{ij+1}$) körívekkel ν számú elemi körgyűrűcikkre osztjuk, amelyek közül j-ik szélessége

$$\Delta\varrho_{ij} = \varrho_{ij} - \varrho_{i,j-1}, \qquad (\varrho_{i0} = 0)$$

lesz. (Ezek közül az utolsó nem pontosan körgyűrűcikk, aminek azonban tárgyalásunk szempontjából nincs jelentősége. Lásd 1. ábra.)

[1] Lásd pl.: *W. Warntz* ismertetését: *Duncan O. D.*; *Cuzzort, R. P.*; *Duncan B.*: Statistical Geography, problems in analyzing areal data. (Glencoe, Illinois, 1961.) c. munkáról *The Milbank Memorial Fund Quarterly*. 1961. XXXIX.651—656. old.

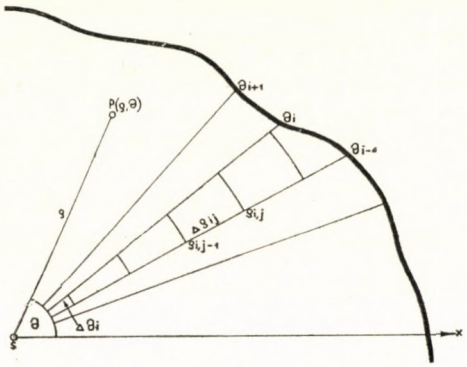

I. ábra

Első közelítésben feltehetjük, hogy az i-ik szektor j-ik körgyűrűcikke súlypontjának $\bar{\varrho}_{ij}$, $\bar{\Theta}_{ij}$ koordinátái a következők :

$$\bar{\varrho}_{ij} = \varrho_{i,j-1} + \frac{1}{2}\Delta\varrho_{ij},$$

$$\bar{\Theta}_{ij} = \Theta_{i-1} + \frac{1}{2}\Delta\Theta_i$$

és e körgyűrűcikkben a tömegeloszlás közelítőleg konstans, így ennek tömege :

$$M_{ij} = m_{ij}\,\varrho_{i,j-1}\,\Delta\varrho_{ij}\,\Delta\Theta_i,$$

ahol

$$m_{ij} = m\left(\varrho_{i,j-1} + \frac{1}{2}\Delta\varrho_{ij},\quad \Theta_{i-1} + \frac{1}{2}\Delta\Theta_i\right).$$

Ez esetben e körgyűrűcikk „momentuma" az S pontra vonatkozóan

$$M_{ij}\cdot\left(\varrho_{i,i-1} + \frac{1}{2}\Delta\varrho_{ij}\right)$$

lesz, tehát az i-ik körszektor M_i „momentumára" :

$$M_i \approx \sum_{j=1}^{\nu} M_{ij}\left(\varrho_{i,j-1} + \frac{1}{2}\Delta\varrho_{ij}\right).$$

Ennek segítségével a körszektor súlypontjának $\bar{\varrho}_i$, $\bar{\Theta}_i$ koordinátáira a következőket kapjuk :

$$\bar{\varrho}_i = \frac{\sum_{j=1}^{\nu} m_{ij}\,\varrho_{i,j-1}\left(\varrho_{i,j-1} + \frac{1}{2}\Delta\varrho_{ij}\right)\Delta\varrho_{ij}\,\Delta\Theta_i}{\sum_{j=1}^{\nu} m_{ij}\,\varrho_{i,j-1}\,\Delta\varrho_{ij}\,\Delta\Theta_i},$$

$$\bar{\Theta}_i = \Theta_{i-1} + \frac{1}{2}\Delta\Theta_i.$$

E kifejezések az i-ik szektor súlypontjára csak közelítő értékeket szolgáltatnak (mivel feltételeztük, hogy a j-ik körgyűrűcikkben $m(\varrho,\Theta) = const.$) A közelítés annál pontosabb, minél finomabb a tartomány és a szektorok felosztása. Ha a tartomány és a szektorok felosztását minden határon túl finomítjuk, azaz egyidejűleg $\Delta\Theta_i \to 0$ és $\max_j \Delta\varrho_{ij} \to 0$, midőn $\nu, n \to \infty$, akkor a

$$\varrho'(\Theta_i) = \lim_{\substack{n\to\infty \\ \nu\to\infty}} \frac{\sum_{j=1}^{\nu} m_{ij}\,\varrho_{i,j-1}\left(\varrho_{i,j-1} + \frac{1}{2}\Delta\varrho_{ij}\right)\Delta\varrho_{ij}\,\Delta\Theta_i}{\sum_{j=1}^{\nu} m_{ij}\,\varrho_{i,j-1}\,\Delta\varrho_{ij}\,\Delta\Theta_i}$$

határérték minden Θ_i érték mellett létezik és feltételeinkből folyólag :

$$\varrho'(\Theta) = \frac{\int_0^{R(\Theta)} m(\varrho,\Theta)\,\varrho^2\,d\varrho}{\int_0^{R(\Theta)} m(\varrho,\Theta)\,\varrho\,d\varrho}. \qquad (1)$$

Az elmondottaknál azon kézenfekvő feltétellel éltünk, hogy a fenti egyenlőségek nevezőjében álló kifejezések nem nullák. Az $m = m(\varrho,\Theta)$ és $R = R(\Theta)$ függvényekre tett feltevéseink szerint $\varrho'(\Theta)$ is folytonos függvénye a Θ változónak. Ily módon a

$$\varrho' = \varrho'(\Theta)$$

egyenletet kielégítő pontok egy S köré írt folytonos és zárt g görbét alkotnak. E g görbe egy pontja valamely szektor súlypontjának határhelyzete, midőn a T tartomány felosztását minden határon túl finomítjuk.

A (ϱ,Θ) polárkoordinátarendszerben az (1) által meghatározott

$$\varrho' = \varrho'(\Theta)$$

folytonos függvény ábráját a T tartomány *népessége g koncentráltsági görbéjének* nevezzük.

A népesség g koncentráltsági görbéje jellemzi a T tartomány népessége súlypont körüli tömörülését és részben elhelyezkedését. Minél közelebb halad g az S ponthoz, annál koncentráltabb a T tartomány népessége.

A koncentráltsági görbe a (népességi súlypontéhoz bizonyos fokig hasonló) következő extremális tulajdonsággal rendelkezik :

A T-ben haladó, S-et körülzáró összes folytonos vonaldarabokból álló egyszerű zárt görbék közül éppen a koncentráltsági görbe az, amelyre a tartomány pontjai görbétől mért „távolságai" négyzetének e pontokbeli $m(\varrho,\Theta)$ értékekkel súlyozott integrálja minimális lesz. (A „távolságot" a pontot S-sel összekötő egyenesszakasz mentén kell mérni.)

Egyszerűen belátható, hogy az (1) egyenlőség által definiált $\varrho'(\Theta)$ függvény folytonosan differenciálható, ha az $m(\varrho,\Theta)$ és az $R(\Theta)$ függvények Θ-nak folytonosan differenciálható függvényei.

b) A fenti tárgyalásból nyilvánvaló, hogy a T S népességi súlypontjának kiindulási pontként való választása önkényes. Teljesen hasonlóan járhattunk volna el, ha kiindulásul a T tartomány egy tetszőleges P pontját választjuk.

Abban az esetben, ha valamely szektorban $m(\varrho,\Theta) \equiv 0$, akkor (1) nevezője a megfelelő Θ irányokban azonosan nulla, és ezért definíció szerint ilyen irányokra $\varrho'(\Theta) = 0$ értéket választunk.

A T egy tetszőleges pontjára vonatkozó koncentráltsági görbe bevezetése lehetővé teszi, hogy a tartomány népessége különböző időpontbeli koncentráltságát egymással összehasonlítsuk. A különböző időpontokra meghatározott koncentráltsági görbék egymáshoz viszonyított helyzete megmutatja a népesség koncentráltságának irány és nagyság szerinti változását a két időpont között. (A különböző időpontokban különböző (súly-) pontokra

meghatározott görbék egymáshoz viszonyított helyzete nem adna egyértelmű választ a népesség mozgására.)

c) Egy adott terület népességének koncentráltsági görbéje, a népességi súlyponttal együtt, igen szemléletes képet ad a népesség elhelyezkedéséről, és segítséget nyújt a települési viszonyok minőségi elemzéséhez. A gyakorlatban azonban fontos feladat a népesség koncentráltságának mennyiségi elemzése is. Ez különösen aktuális probléma különböző területrészek népessége koncentráltságának összehasonlításánál, amikor a megfelelő koncentráltsági görbék összehasonlítása nehézségekbe ütközik.

Ehhez a következő fogalmat célszerű bevezetni:

Egy T tartomány népessége *koncentráltsági mutatóján* a tartomány népességének koncentráltsági görbéje által határolt tartomány területének és T területének hányadosát értjük, és t-vel jelöljük. Az (1) formula felhasználásával t értéke könnyen kiszámítható, nevezetesen

$$t = \frac{\int_0^{2\pi} \left\{ \frac{\int_0^{R(\Theta)} m(\varrho,\Theta)\,\varrho^2\,d\varrho}{\int_0^{R(\Theta)} m(\varrho,\Theta)\,\varrho\,d\varrho} \right\}^2 d\Theta}{\int_0^{2\pi} R^2(\Theta)\,d\Theta}. \tag{2}$$

A definícióból, valamint (1) geometriai jelentéséből világos, hogy e mutatóra fennállnak a következő egyenlőtlenségek:

$$0 \leq t \leq 1. \tag{3}$$

$t = 1$ azt jelenti, hogy $\varrho'(\Theta) = R(\Theta)$, tehát a T tartomány népessége a tartomány „határán" helyezkedik el (S-re nézve legkevésbé koncentrált népesség).

Minél kisebb a t értéke, annál koncentráltabb a T tartomány népessége. $t = 0$ esetén a tartomány össznépessége a népességi súlypontban helyezkedik el. Különböző tartományokra kiszámított koncentráltsági mutatók lehetőséget adnak e tartományok települési viszonyainak bizonyos fokú mennyiségi összehasonlítására.

Mint a népesség koncentráltsági görbéjének definíciójánál, itt sem játszik lényeges szerepet az, hogy kiindulásul a tartomány népességi súlypontját választottuk, hiszen T bármely más P pontjából kiindulva is elvégezhetnénk megfontolásainkat.

d) A koncentráltsági görbék kiszámítása. A népesség eloszlása egy adott tartományban (az ország, állam, kerület, megye stb.) nem folytonos, hanem diszkrét értékkel rendelkezik. Ily módon egyes helyeken (városokban, községekben) az $m(\varrho,\Theta)$ viszonylag nagy értékeket vesz fel, más helyeken viszont $m(\varrho,\Theta) = 0$. Ilyen esetekben az (1) kifejezésben szereplő integrálok közvetlenül nem értelmezhetők, és így a népességeloszlás koncentráltsági görbéi sem határozhatók meg. E nehézségek elkerülésének egy kézenfekvő

módja a diszkrét értékű $m(\varrho,\Theta)$ eloszlásfüggvény valamilyen módon való kiegyenlítése úgy, hogy a kiegyenlített függvény folytonos legyen, aminek integrálja (kiterjesztve az egész tartományra) egyenlő a tartomány népességszámával. Az $m(\varrho,\Theta)$ függvény kiegyenlítése („kisimítása") azonban még viszonylag kis tartományokra is a gyakorlatban nagy munkát igényel.

Az említett nehézségek elkerülésének egy másik módja : az (1) formulában szereplő integrálok „közelítő összegekkel" való helyettesítése. Ebben az esetben a vizsgált tartomány kellően finom felosztása elemi szektorokra, és e szektorok könnyen kiszámítható népességi súlypontjai az (1)-ben definiált $\varrho'(\Theta)$ értékek becslései lesznek, mely becslések pontossága a felosztás finomításával növekszik. Természetesen túl finom felosztás erősen megnöveli a számolási munkát, ugyanakkor az eredmények értékelhetőségét megnehezíti. (Egy-egy szektorba ilyen esetben igen kevés település esik, és a koncentráltsági görbe variációja igen nagy lesz.) A gyakorlatban ezért a tartományok nagyságától és a települések sűrűségétől függően $\alpha = 2^0 - 10^0$ közötti középponti szögekkel rendelkező azonos szektorokra osztjuk a tartományt és meghatározzuk ezek népességi súlypontjait. E pontokat szakaszonként a legkisebb négyzetek módszerének elve alapján meghatározott hyperbola vagy parabola-ívekkel kötjük össze, vagy a mozgó átlagok módszerével kiegyenlítjük, és megrajzoljuk a pontokra illeszkedő poligont. (A számítás pontossága növekszik, ha a kiegyenlítés alappontjait oly módon szaporítjuk, hogy a tartomány eredeti felosztását $\frac{\alpha}{\mu}$ ($\mu = 2, 3, 4, \ldots$) szöggel elforgatjuk, és az így kapott új felosztásokkal ($\mu - 1$)-szer megismételjük az eljárást.)

NÉPESSÉGELOSZLÁS KVANTILIS GÖRBÉI

a) Egy adott népességeloszlás 2. pontban bevezetett koncentráltsági görbéje bizonyos esetekben (amikor pl. a népsűrűség a tartomány egyes részeiben, szektoraiban bizonyos idő alatt mindenütt arányosan nő vagy csökken az origóhoz közeli helyek kivételével) nem mutatja kellő érzékenységgel a koncentráltság megváltozását. (Az előbbi példában az origó körüli pontok (1)-ben viszonylag „kis súllyal" szerepelnek, ilyen irányokra $\varrho'(\Theta)$ értéke alig változik.) Azonban definiálhatók olyan, a népesség koncentráltságára jellemző görbék, illetve mutatók, amelyek a fenti példában idézett típusú változásokra is érzékenyek. Ilyen görbéket egy empirikus eloszlás kvantiliseihez analóg módon lehet értelmezni.

b) A 2. pontban alkalmazott polárkoordinátarendszerben térjünk ismét vissza a szektorokra felosztott T tartományhoz. Tegyük fel, hogy a tartományban adott egy $m = m(\varrho,\Theta)$ folytonosan differenciálható népességeloszlás. Minden szektorban meghatározzuk azt a pontot, amely 1. a szektort felező, S-ből kiinduló félsugáron helyezkedik el, 2. e félsugárra merőleges S középpontú kör íve (vagy egyenes) p:$(1-p)$ arányban osztja két részre a szektor népességét ($p \leq 1$).

Ezek után tekintsük e pontok határhelyzetét, midőn a tartomány felosztása minden határon túl finomul (a szektorok középponti szögeinek maximuma is zérushoz tart). Az így kapott pontok egy S-et körülzáró folytonos, egyszerű zárt görbét határoznak meg. E görbe $\varrho''(\Theta)$ egyenletét

(2. pont jelöléseit alkalmazva) tetszőleges Θ mellett a következő egyenlőség határozza meg :

$$\lim_{\Delta\Theta\to 0} \int_{\Theta}^{\Theta+\Delta\Theta} \int_{0}^{\varrho''\left(\Theta+\frac{1}{2}\Delta\Theta\right)} m(\varrho,\vartheta)\, d\varrho\, d\vartheta = p \lim_{\Delta\Theta\to 0} \int_{\Theta}^{\Theta+\Delta\Theta} \int_{0}^{R(\Theta)} m(\varrho_1\vartheta)\, \varrho\, d\varrho\, d\vartheta,$$

amennyiben a határértékek léteznek. (Θ az integrál határában szerepel, ezért az integrálás változóját ϑ-val jelöljük. Az integráljel alatti $\varrho d\varrho d\vartheta$ kifejezés polárkoordinátarendszerben a „területelemet" jelenti.)

Ezen egyenlőség által definiált

$$\varrho_p'' = \varrho_p''(\Theta)$$

egyenletű görbét a tartomány *népességeloszlása kvantilis görbéjének* nevezzük, és k_p-vel jelöljük. (Bizonyos esetekben S rajta fekhet a k_p-n, ilyenkor a görbén „hurkok" keletkezhetnek, ami azonban a későbbieket nem befolyásolja.) A k_p görbe által határolt tartományrészben T népességének pontosan 100 p százaléka helyezkedik el (és e tulajdonsága S-ből kiinduló minden szektorra fennáll).

Bizonyos kvantilisgörbéket célszerű külön is megjelölni : így $p = 0{,}50$ esetén medián görbének, $p = 0{,}25$ és $p = 0{,}75$ esetén kvartilisgörbéknek lehet nevezni.

c) A kvantilisgörbék segítségével a 2. pontbeliekhez hasonlóan értelmezhető a T tartománybeli népességeloszlás koncentráltságának mutatója : t_p (különböző p értékekre), mint a k_p által határolt tartomány és T területének hányadosa :

$$t_p = \frac{\int_0^{2\pi} \varrho_p''^2\,(\Theta)\, d\Theta}{\int_0^{2\pi} R^2\,(\Theta)\, d\Theta},$$

itt is fennállnak a $0 \leqq t_p \leqq 1$ egyenlőtlenségek és egy népességeloszlás annál koncentráltabb, minél kisebb a megfelelő t_p érték.

Hasonló gondolatmenettel kvantilis görbéket a T tartomány tetszőleges belső pontjára vonatkozóan is értelmezni lehetett volna. Ily módon egy adott tartomány két különböző időpontra, de azonos S pontra számított kvantilis görbéi összehasonlíthatók.

d) Kvantilis görbék és ezek alapján számított koncentráltsági mutatók meghatározása diszkrét népességeloszlás esetén a 2. *d)* pontban vázoltakhoz hasonló problémákat rejt magában. Ilyenkor bizonyos értelemben közelítő eljárásokat célszerű alkalmazni. Relatíve könnyen járható út ez alkalommal is a 2. *d)*-ben javasolt módszernek a feladat természetéhez módosított változata.

e) Diszkrét népességeloszlás esetén a fentiekben javasolt mutatók képet adnak a népesség súlypont körüli elhelyezkedéséről és a népesség tartományon belüli koncentráltságáról. Meghatározásuk azonban (ha csak kis mér-

tékben is) hibával terhelt, amit a belőlük levont következtetéseknél feltétlenül szem előtt kell tartani.

Ilyen esetben a fentieknél kevésbé szemléletes, azonban pontosan meghatározható mutatókkal jellemezhető egy tartomány népessége súlypont körüli koncentrálódásának mértéke.

Ha a T tartomány (például) S népességi súlypontjával, mint origóval egy polárkoordinátarendszert vezetünk be, és a T tartomány i-ik településének [melynek koordinátái: (ϱ_i, Θ_i)] népességszáma m_i $(i = 1, 2, \ldots, N$, ahol N a települések száma T-ben), akkor a

$$\tau_1 = \frac{\sum_{i=1}^{N} m_i \varrho_i^2}{\sum_{i=1}^{N} m_i \varrho_i}, \quad \tau_2 = \frac{\sum_{i=1}^{N} m_i \varrho_i^2}{\sum_{i=1}^{N} m_i}, \quad \tau_3 = \frac{\sum_{i=1}^{N} m_i \varrho_i}{\sum_{i=1}^{N} m_i},$$

$$\tau_4 = \frac{\sum_{i=1}^{N} m_i \varrho_i (\Theta_i - \Theta_{i-1})}{2\pi \sum_{i=1}^{N} m_i},$$

stb. mutatók mind alkalmasak a népesség S körüli koncentráltságának mérésére. (Itt τ_2 speciális esetben a *R. Bachi* által bevezetett „Standard távolság" négyzetét jelenti.) E mutatók kevésbé szemléletes jelentésűek, mint a korábban bevezetettek, azonban ezekhez bizonyos mértékig mégis hasonlóak. Két népességeloszlás koncentráltságát akkor nevezhetjük egyenlőnek, ha pl. $\tau_1(1) = \tau_1(2)$. Ily módon különböző idősorok vagy különböző tartományok népességének koncentráltsága összehasonlítható.

Megjegyzendő, hogy a szóródás mértékének vagy a koncentrációnak *C. Gini* által 1912-ben bevezetett fogalma[5] könnyen általánosítható lenne két- vagy többdimenziós diszkrét eloszlások esetére is. (Népesség koncentráltságának mérése esetén a települések távolságainak a megfelelő népességszámok szorzataival súlyozott átlagát célszerű felhasználni.)

A fenti módszerek vagy ezek többdimenziós variánsai a demográfiai jelenségek e dolgozatban nem tárgyalt szélesebb körében, a demográfián kívül bizonyos esetekben más területeken, így a közgazdaságtanban (pl. a nyersanyagtermelés eloszlásának vizsgálatában stb.), a meteorológiában, a geofizikában is jól felhasználhatók.

PÉLDA A MÓDSZEREK ALKALMAZÁSÁRA: BORSOD–ABAÚJ–ZEMPLÉN MEGYE NÉPESSÉGE KONCENTRÁLTSÁGÁNAK VÁLTOZÁSA

A vázolt módszerek illusztrálására Borsod-Abaúj-Zemplén megye népessége koncentráltságának változását vizsgáltuk az 1869., 1949., 1960. évi népszámlálások adatai alapján. E három időpontra meghatároztuk a megye népességeloszlása koncentráltságának görbéit és 50%-os kvantilis görbéit.

[5] Lásd pl.: *G. Glasser*: Variance formulas for the mean difference and coefficient of concentration. *J. Amer. Stat. Association* Vol. 57. No. 299, 1962. pp. 648–654.

(l. a mellékelt ábrákat). A megye településeinek száma 1960-ban 367, ezért a számolások elvégzése kézi úton rendkívül nagy munkát jelentett volna. A numerikus számolást ($\alpha = 7{,}5^0$ középponti szögekkel rendelkező szektorok 1^0-onkénti elforgatását, a súlypontok, illetve mediánok meghatározását, a kapott értékek mozgó átlagok (3—3 pontra alapuló) módszerével történő kiegyenlítését) Ural I. típusú elektronikus számológéppel *Kiss Györgyné*, a KSH munkatársa végezte[6] 1 : 135 000 léptékű térképen. A számításokat Miskolc középpontjára vonatkozóan végeztük, a várost minden szektorban 10 mm távolsággal, a szektorba eső népességszámmal vettük figyelembe.

A megye *koncentráltsági görbéi* jól mutatják azt a tendenciát, hogy a megye népességének Miskolchoz viszonyított koncentráltsága 1869 óta fokozódott, az ábrán folytonosan rajzolt 1960. évi görbe túlnyomórészt a korábbiak belsejében halad. Így különösen koncentrálódott a népesség észak, északkeleti irányban, amerre a századforduló óta nagymértékben kifejlődött a bányászat, az utóbbi években fokozódott az ipartelepítés (Kazincbarcika, Edelény stb.). Ez a kép, bár kevésbé explicite, a déli irányban is megmutatkozik, részben a falusi népesség városokba vándorlásának következményeképpen. Ellenkező tendenciák érvényesülnek nyugati irányban, ahol az ózdi medence gyors ipari fejlődése miatt a népességszám megnőtt, e görbék évek során kifelé húzódtak, és a koncentráltság Miskolchoz viszonyítva csökkent, továbbá a megye keleti részein (Bodrogközben), ahol 1869-től 1949-ig a népesség száma nőtt, azóta azonban ebben az irányban ismét csökkenés tapasztalható, tehát Miskolcra vonatkozóan nő a koncentráltság.

Borsod megye népességének *medián görbéi* a változásokra érzékenyebben reagáltak, mivel itt a települések Miskolctól mért távolságai nem befolyásolják az eredmények kialakulását. E medián görbék markánsabb képet rajzolnak a népességeloszlásának változásairól, a megye népsűrűségi viszonyainak egyenlőtlen alakulásáról. Különösen az északi és északkeleti, valamint déli irányú koncentrálódási jelenségeket mutatják szemléletesen, de kifejezik a Sajó- és Hernád folyók völgyeiben és Sátoraljaújhely irányában bekövetkezett koncentrálódási folyamatokat is.

A megye népességének koncentrálódását szemléletesen mutatják a 3. d) pontban vázolt τ mutatók különböző időpontokra kiszámított alábbi értékei is:

τ_i	1869	1949	1960
τ_1	34,391735	34,511709	33,625249
τ_2	885,127547	796,450211	731,121640
τ_3	25,736636	23,077681	21,743233

A táblázatból is leolvasható, hogy a τ_2 és τ_3 indexek érzékenyebben reagálnak a változásokra, mint a τ_1 index, valamint az, hogy a megye népessége az utóbbi tizenegy év alatt majdnem olyan mértékben (közel 10%-kal) koncentrálódott, mint előtte 80 év folyamán.

[6] *Kiss Gy.-né*: Koncentráltsági görbe meghatározása. *Gépek és programok* 3. Budapest, 1962.

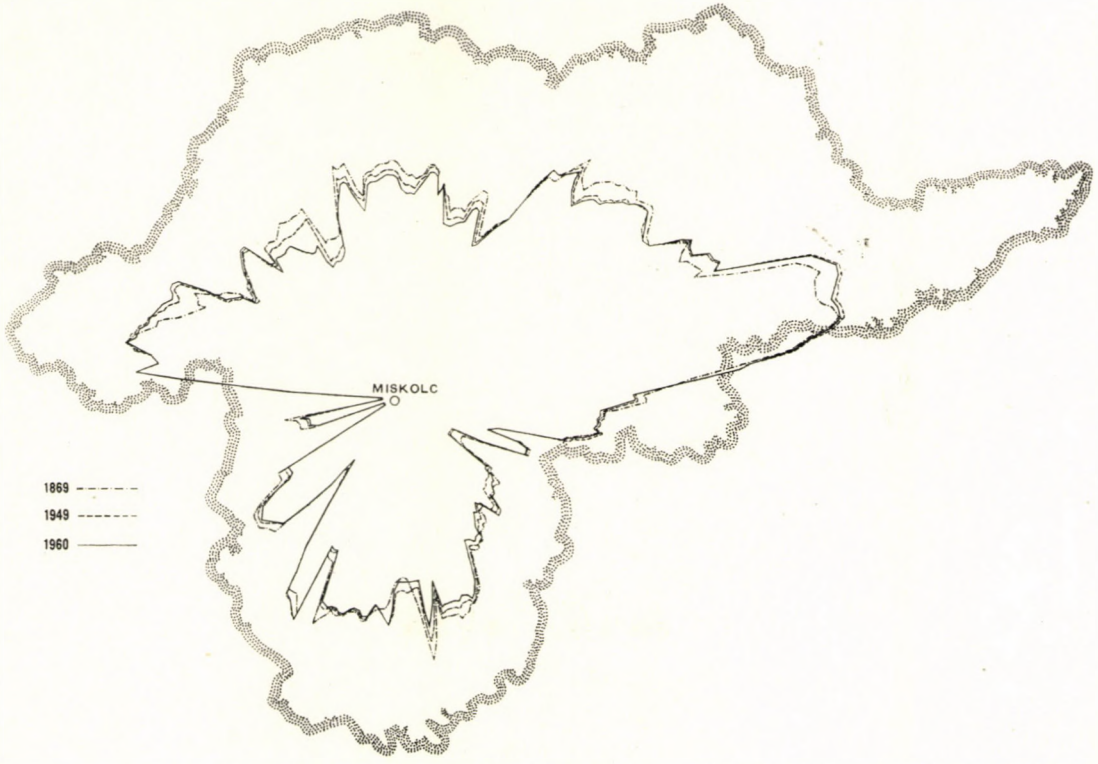

1. Borsod-Abaúj-Zemplén megye népességeloszlásának koncentráltsági görbéi, 1869, 1949 és 1960

11. Borsod-Abaúj-Zemplén megye népességeloszlásának medián görbéi, 1869, 1949 és 1960

О ХАРАКТЕРИСТИКЕ КОНЦЕНТРИРОВАННОСТИ НАСЕЛЕНИЯ

Резюме

Для характеристики территориального распределения населения часто используется демографический центр тяжести данной территории. Исчисленная для различных периодов серия демографических центров тяжести даёт наглядную картину относительно движения населения (например, в США, начиная с XVIII века). Однако в ряде стран, в том числе и в Венгрии, имевшее место с начала столетия перемещение демографического центра тяжести не было значительным вопреки тому, что движение населения (особенно в течение последнего десятилетия в связи с быстрым темпом социалистической индустриализации) приняло крупные масштабы. Это движение было направлено в находящуюся вблизи демографического центра тяжести столицу. Таким образом возникла необходимость в выработке таких методов, которые бы обеспечили получение наглядной картины относительно размещения населения вокруг центра тяжести, миграции сельского населения в города, и соответственно, являются пригодными для измерения этих перемен.

Для этой цели является пригодным введенное в пункте 2 понятие кривой концентрированности распределения населения. В обладающей измеримой площадью связанной области T с демографическим центром тяжести S в качестве исходного пункта координат, мы рассматриваем полярную координатную систему, где $m = m(\varrho, \Theta)$ является непрерывно дифференцируемой функцией распределения населения, $R = R(\Theta)$ функцией дифференцируемой по частям граничной линии, причем эти функции однозначны. Путём деления области на секторы, исходящие из S, а последних посредством концентрических кругов на круговые кольцевые секторы с приближением можно определить координаты демографических центров тяжести $(\overline{\varrho_i}, \overline{\Theta_i})$ отдельных секторов. Пределы последних существует в случае неограниченного сгущения разбиения области. Полученную таким образом совокупность точек мы называем кривой концентрированности населения и обозначаем её через g, уравнение приводится под (1). Чем ближе находится g к S, тем концентрированней является население области. Можно показать, что подобно центру тяжести, g обладает экстремальным свойством. При допущенных условиях $\varrho'(\Theta)$ является дифференцируемой по частям функцией. (Если в некотором секторе $m(\varrho, \Theta) = 0$, тогда по определению $\varrho'(\Theta) = 0$.)

Под показателем концентрированности t населения области T мы пониманием частное площадей областей, окруженных кривыми $\varrho'(\Theta)$ и $R(\Theta)$. Соответствующие величины приводятся под (2). В случае дискретного распределения населения фигурирующие здесь интегралы мы замещаем их «интегральными суммами» и затем уравновешиваем полученные величины методом подвижных средних.

Приведенное выше понятие в том случае, если население в отдельных секторах T изменяется пропорционально, не реагирует с достаточной чувствительностью на эти перемены. В таком случае можно исходить из понятия квантильных кривых распределения населения. Если мы будем исходить из деления области T на приведенные выше секторы и в каждом секторе определим ту точку, через которую пройдет имеющая центр в S окружность, делящая население сектора на две части в пропорции p: $(1—p)$, тогда предельное положение точек, в случае неограниченного сгущения разбиения области, определяет квантильную кривую распределения населения. Охваченная ею территория содержит $100\ p\,\%$ населения T. Частное площадей этойтерритории и области T является одним из показателей концентрированности населения. В случае дискретного распределения населения при их определении можно поступить в соответствии с вышеизложенным. Для таких случаев в работе приводится также и несколько других измерителей для установления распределения вокруг демографического центра тяжести.

В заключительной части своего очерка, на основании данных переписей населения 1869, 1949, 1960 годов относительно города Мишкольца, автор приводит кривые концентрированности и квантильные кривые ($p = 50\%$) населения комитата Боршод-Абауй-Земплен, а также исчисленные на их основе показатели концентрированности. Эти кривые и показатели были определены при помощи вычислительной машины «Урал-1».

Из этого видно, что население комитата за последние 11 лет концентрировалось почти в таком же размере, как в течение 80 лет до этого. В очерке анализируются и особенности концентрированности населения в разных направлениях.

ON THE CHARACTERIZATION OF THE POPULATION-CONCENTRATION

Summary

In characterizing the distribution of the population of a certain territory often the population-centre of the domain in question is used. The sequence of the population-centres for different time-points gives an illustrative picture of the movement of the population (e. g. in the U. S. beginning with the 18th century). There are however countries — like Hungary — where there has been no significant shift in the population-centre since the turn of the century, although the movement of the population has been considerable (especially in the course of the last decade, due to the rapid socialist industrialization). The trend has been directed towards the capital, which is close to the population-centre. Therefore the necessity arose, to elaborate methods which characterize the regional distribution of the population around its centre, the migration of the rural population towards the towns, and which are suitable for measuring these changes.

For this purpose the notion of the population-concentration-curve has been introduced (section 2). In a simply connected T domain of the plane with measurable area a polar coordinate system is considered, with the population-centre S as origin, in which the continuously differentiable population-distribution $m = m(\varrho,\Theta)$ and its piecewise differentiable boundary $R = R(\Theta)$ being one-valued functions.

Decomposing this domain into sectors with centre S and these sectors again by means of concentric circles with centres S into ring-sectors, the coordinates $(\overline{\varrho}_i,\overline{\Theta}_i)$ of the population-centres of each sector can be approximately determined. The limiting value of these approximations exists, when the refinement of the decomposition is carried on above all limits. The set of all points thus obtained is called the population-concentrationcurve and is denoted by g, its equation is given by (1). The nearer g to S, the more concentrated the population of the territory. It can be verified, that g possesses extremal properties, similar to those of the population-centre. — Due to the assumptions, $(\varrho,\Theta)$is piecewise differentiable. (If $m(\varrho,\Theta) = 0$ in a sector, then here (according to our definition) $\varrho'(\Theta) = 0$.)

By the population-concentration-index of the domain T we understand the ratio of the areas of the domains with boundaries $\varrho'(\Theta)$ and $R(\Theta)$ resp., its value given by (2). In case of discrete population-distributions the integrals are replaced by the ,,aproximative sums'', and the value thus obtained are smoothed with the method of moving averages.

Above notion does not show sufficient susceptibility, if the population changes proportionately within the sectors. In this case the notion of the population-quantile-curves can be useful. Starting from the above decomposition of the domain T into sectors, and determining in each sector the point, through which the arc with centre S divides the population of the sector according to the rate p : $(1—p)$, and refining this decomposition above alll imits — the limiting situation of these points determines a quantile-curve, the domain generated by it containing exactly p % of the population of T. The ratio of the area of this domain and of T, resp., gives an index for the measure of population-density. In case of discrete population-distribution the procedure can be performed analogously as before.

For such cases the paper gives some further indices, measuring the distribution of the population around the population-centre.

Finally the concentration — and quantile — ($p = 50\%$) curves of the county Borsod-Abaúj-Zemplén are given, furthermore the concentration-indices determined on the base of these curves. These curves and indices have been computed by means of an electronic computer of type Ural I.

A TÁRSADALOM SZERKEZETÉBEN VÉGBEMENŐ VÁLTOZÁSOK HATÁSA A HÁZASSÁGKÖTÉSEKRE ÉS VÁLÁSOKRA

DR. H. FUCHS

Amikor *Aristophanes*, a szellemes és tréfás görög vígjátékíró tudni vélte, hogy kezdetben az emberek páronként voltak összenőve, majd mindkét részt, a férfi és a női részt az isteni hatalom egymástól szétválasztotta, az egész világon szétszórta és most a két eredetileg összetartozó rész az idők végezetéig egymást keresve egymás felé törekszik, akkor a házasság problémája az egységben összeforrott kettősség problémájaként jelentkezik.

A házasság sokféle megismerési probléma legmélyebb magvát érinti, az egész lét misztériumát testesíti meg : magában rejti egy sajátos dualitás és egy mindig működő erő nagy, kozmikus titkát, mely csak ellentét és harc útján tartja fenn az élő világot. A házasság önmagában még nem szerelmi kötelék és a szerelmi kötelék még nem házasság. A házasság talán a legnagyobb nevelési tényezők egyike az élet iskolájában, az élet iskolája pedig nem mindig könnyű játék.

Eddig a házasság jó fokmérője volt a civilizáció fokának is. Általánosságban megállapítható, hogy az egészséges házasság és család a társadalom sejtje ; az egészséges sejtek pedig együttvéve képezik egy nép és ebből következőleg az állam egészséges alapját is.

A világba született ember a *személyes* környezet erő- és hatásterében áll. Nem kevésbé hatnak rá azonban a *személytelen* környezet erői is. Ebben az erőtérben fejlődnek ki a különböző biológiai és lélektani jellegű életmegnyilvánulások. Az előfeltételek mindezen adottságai mellett is még mindig fennáll azonban az az ősidők óta ismert jelenség, hogy az ember kérdezetlenül jön a világra, anélkül, hogy lehetősége volna a beleegyezésre vagy elutasításra, az életet végig kell élnie, majd hasonló módon életét be is végzi. Ezen időszakaszon belül van azonban a házasság kezdete és vége. Ha a görög filozófusnak, *Platon*nak a Politeia-ban kifejezett gondolatmenetét fogadjuk el, akkor a nő „legjobb évei" a 20. és 40. év között lennének, a férfi legjobb évei pedig, attól a kortól számítva, amelyben a leghevesebb ifjúkori virágzás éppen elmúlt, az 55. életévig tartanának. Joggal feltételezhető, hogy *Platon* ezt a nézetét megfigyelés, tapasztalat és spekulatív kutatás eredményeképpen az általa addig ismert területről nyerte, mert statisztikai adatok a szóbanforgó mennyiségi jelenségekről még nem álltak a görög filozófus rendelkezésére. Lényegesen könnyebb dolga volt *Johann Peter Süssmilch*-nek,

a jogásznak, orvosnak, teológusnak és végül statisztikusnak, aki már menynyiségi adatok alapján tudta megállapítani, hogy nagyjában és egészében a nő „legjobb évei" a 17. és 45. életév között, a férfi legjobb évei pedig a 25. és 60. életév között vannak. Hasonló időszakot állapít meg *Roderich von Ungern-Sternberg* és tanítványa, *Hermann Schubnell* a „A népességtudomány alapvetése" c. munkában, már lényegesen egzaktabb statisztikai adatok alapján.

A férfi és nő „legjobb éveinek" problémájával kapcsolatban felmerül a kérdés, hogy a valóságban általában mely korcsoportban házasodnak az emberek az osztrák térben. A rendelkezésre álló statisztikai adatok szerint az 1951-től 1960-ig tartó évtizedben a házasulók átlagos házasodási korára vonatkozóan a következő képet kapjuk : Míg egész Ausztriában 1960-ban a vőlegények átlagos házasodási kora 26,6 év, a menyasszonyoké pedig 22,7 év, addig 1951-ben a vőlegények átlagos házasodási kora 28,1, a menyasszonyoké pedig 25,5 év volt. Az 1951—1960-as évtizedben az átlagos házasodási kor mindkét nemnél alapjában véve csökkenő irányzatot mutat, csupán 1956-ban, ugyancsak mindkét nem esetében, észlelhető az átlagos házasodási kor egészen csekély mérvű növekedése. Az említett 10 éves időszakon belül a vőlegény és menyasszony átlagos házasodási kora az egyes szövetségi államokban nem nagyon különbözik az egész ország megfelelő adataitól. Csupán Burgenlandban alacsonyabb kissé a házasodási kor mindkét nem esetében. Ebben a szövetségi tartományban 1960-ban a vőlegények házasodási kora 25, a menyasszonyoké 21,5 év volt.

Visszatekintve kb. 130 esztendőre, amelyre vonatkozóan hivatalos statisztikai adatok rendelkezésünkre állnak, a korán házasodó férfiak és nők aránya gyakori ingadozásokat mutatott. Az 1951—1960-as évtizedet az 1830—1839-es évtizeddel összehasonlítva a gyakori ingadozások ellenére mindenesetre mind a férfiaknál, mind a nőknél a korán házasulók arányszámának növekedése állapítható meg az egész megfigyelési időszak folyamán. A korai házasságok legkisebb aránya férfiaknál 1911—13, nőknél pedig 1914—1920 között volt megállapítható.

Végül megemlítendő volna még az a tény, hogy az egész Ausztriára kiszámított átlagos házasodási kort a bécsi nagyvárosi térben az 1951—1960-as évtizedben mindkét nemnél túllépték. A vőlegény átlagos házasodási kora $^3/_4$ évvel, a menyasszonyé $^1/_3$ évvel volt magasabb. Tisztán intuitiv alapon azt lehetett volna várni, hogy a nagyvárosi térben az átlagos házasodási kor alacsonyabb az össz-átlagnál. Ezt a feltételezést azonban a hivatalos statisztikai adatok megcáfolják. Nem volna merész dolog azt feltételezni, hogy ezt a jelenséget a nagyvárosi térben a lakásprobléma lényegesen befolyásolja, de bizonyos szerepet játszhatnak természetesen a város és vidék népességi szerkezetében fennálló különbségek is.

A házasságkötések és válások témájának tárgyalásakor tárgyilag helytelen volna a bármely éven belül létrejövő házasságokat ugyanezen időszak válásaival szembeállítani és ebből következtetéseket levonni. Ez csak akkor lehet helyes, ha olyan házasságokról van szó, amelyeket egyazon éven belül kötöttek és ugyanabban az évben fel is bontottak. Az ilyen házasságok aránya a legutolsó években csak kb 4% volt. Az egész probléma mindkét irányban való áttekintése céljából a megfigyelést hosszabb időszakon át kell végezni, és itt még egy másik tényező is szerepel, — nevezetesen a másodszori és több-

szöri házasságok, illetve válások tényezője. Ha kizárólag csak az első házasságokat vesszük figyelembe, akkor az osztrák térre vonatkozóan megállapítható, hogy az 1951—1960-as évtizedben az 1951. évi első házasságok száma — csekély ingadozásokkal a közbenső időben — ugyanezt a számot 1960-ban újra elérte. Ezt a jelenséget pozitíven lehet értékelni.

A házasságok gyakorisága Ausztriában az egyes területek és a helyi adottságok szerint különböző, függ azonban, úgy látszik, a kisebb-nagyobb nő-többlettől. Mindenesetre már 1955 óta észlelhető a korai házasodásra irányuló tendencia. Az a közmondás, mely szerint „még senki sem bánta meg a fiatalkori nősülést", úgy látszik, a korai házasságok többsége esetében nem egészen igazolódik be, bár általánosításoktól óvakodnunk kell és nem szabad minden korán kötött házasságot már eleve zátonyra futottnak tekintenünk. Korai házasságok mindig voltak és mindig is lesznek.

Ha figyelmen kívül hagyjuk a házasodó felek házasság előtti családi állapotát, a leggyakoribb vőlegény-kor a 20—29. életév között van (64%); ugyanezen korcsoport aránya a menyasszony esetében 58%. Második helyen a vőlegény és menyasszony esetében a 30. és 39. életév közötti korcsoport áll 19, illetve 13%-kal. A 40. és 49. év közötti korcsoportban mindkét nem majdnem ugyanolyan arányban van képviselve (a vőlegények 6%-kal, a menyasszonyok 5%-kal). Az 50. és 59. életév közötti korcsoportban a vőlegények gyakorisága 4%, a menyasszonyoké már csak ennek a fele, azaz 2%. A 60. életévben és ezen felül levő korcsoportban a vőlegények aránya már csak 3%, a menyasszonyoké pedig csupán 1%. Nagyon eltérő a menyasszonyok és vőlegények korcsoportja a 19. életévig : míg a vőlegények aránya 4%, a menyasszonyoké ennek több mint ötszöröse, és pedig : 21%.

Szabályként állapíthatjuk meg, hogy általában a menyasszony néhány évvel fiatalabb, mint a vőlegény. A vonatkozó statisztikák azonban azt is mutatják, hogy sok esetben a férfi lényegesen idősebb, mint a nő, másrészt viszont számos esetben a nő lényegesen idősebb, mint a férfi. Ennek indokai a statisztika számára rejtve maradnak és végeredményben közömbösek is. Egy 1957-re vonatkozóan végzett statisztikai különvizsgálat során megállapítást nyert, hogy azokban a házasságokban, amelyekben a nő idősebb volt, mint a férfi, ez a korkülönbség csak hosszabb házasélet után vált, ill. válik akut veszéllyé a házasság további fennállása szempontjából.

A válás problémája éppen olyan régi, mint a házasság intézménye. Többé-kevésbé nagy a válás gyakorisága a háborúk alatt és a háborúk utáni időkben. Hasonló tünetek észlelhetők természetesen más okok alapján, a jólét és a nagy konjuktúra időszakaiban. Erre vonatkozó példák már az antik római világból ismeretesek. A válási hajlamnak és a válás gyakoriságának különleges fajtája tapasztalható a nagyvárosi térben.

Több mint öt évtizeddel ezelőtt a válás diszkrimináló tény volt. Ma tragédiát jelent az érintettek számára, ahol felmerül a gyermekek különleges problémája, akiket „a válás árváinak" lehetne nevezni. Ha 1955 óta észlelhető is Ausztriában egy bizonyos stabilizálódás, a válások abszolút száma még mindig jelentős. Ha megfigyelésünkhöz a már többször említett 1951—1960-as évtizedet vesszük alapul, 1950 óta egy bizonyos konszolidálódási folyamat észlelhető ; a válási arányszámok csökkenő irányzatot mutatnak. Lassú csökkenés után 1956-ban érik el újra a közvetlenül az első világháború utáni szintet. Az 1956 előtti évek világosan mutatják a háborús és háború

utáni hatásokat. Természetesen korai volna a válások csökkenő tendenciájának tényéből arra következtetni, hogy a társadalomra nézve nincs jelentőségük. Komoly és tárgyi értékelés céljára a megfigyelési időszak túlságosan rövid.

Nem érdektelen az a tény, hogy a „korai házasságokkal" igen sok „korai válás" áll szemben. Megállapíthatók azonban válások — szórványosan — 80 éven felüli személyeknél is. Az elváltak között 17, ill. 19%-os arányban szerepelnek többször házasodottak. Találtak olyan eseteket, ahol a válást már 4, sőt 5 házasság előzte meg. A válást kimondó ítéletekben túlnyomórészt a férfiak hibája szerepel, a második helyen van mindkét házasfél hibája és csak az utolsó helyen áll a nő hibája. Nem érdektelen itt annak megállapítása, hogy a házasságtörés, mint válóok, hivatalosan, azaz a válást kimondó ítéletben egyre csökken. Ez a csökkenés nem vezethet azonban annak feltételezéséhez, hogy különösebb mértékben tudatára ébredtek volna ennek a házasság elleni vételeknek súlyosságára. Bizonyos formában, bizonyos feltételek mellett, ezt a válóokot mindkét fél egyetértésével elleplezik. A bírósági ítéletek alapján a hivatalos statisztikában jelentkező válóokok igen problematikusak és annak feltevésére késztetnek, hogy gyakran nem valódi, hanem módosított válóokokról van szó.

Sajnos, ma nem kevés emberben uralkodik a szórakozás szenvedélye. Az élvezethajhászást és a szórakozásokra való korlátlan, mohó vágyat tekintik ezek az emberek az élet fő céljának. A károk, amelyek ebből mind a szellemi, mind a testi jólétre származnak, vitathatatlanok. Az is, aki csupán a természetes emberi értelem alapján ítél, egyet fog érteni azzal, hogy okos és bölcs dolog minden dologban mértéket tartani és a szenvedélyeket fékezni. A jólét növekedése gyakran túltelítettséghez és unalomhoz vezet és a társadalmi presztizs mellett gyakran egyenesen szexuális presztizs is észlelhető, amelynek célja, a jólét kulisszája mögött, annak árnyékában házassági háromszögben élni.

„A társadalmi valóság Ausztriában" témával kapcsolatban nemrégen *Dr. Johannes Schasching* egyetemi tanár állapította meg: „Valamely ország általános társadalmi helyzetének meghatározásakor először az ország lakóinak létük anyagi előfeltételeihez való viszonyával kell foglalkozni. Kimondhatjuk, hogy az osztrák társadalom fejlődésére a legutóbbi 10 esztendőben a növekvő anyagi jólét fokozott tudatának az élménye a jellemző."

Az egész társadalmat azonban a növekvő anyagi jólét fokozott tudatának egy másik fajtája, nevezetesen az egyetemes fogyasztási élmény ragadta meg. Az oszták társadalom egyre nagyobb mértékben jut anyagi javak birtokába és élvezetébe. Ez a magas fogyasztási színvonal nem korlátozódik kevesekre, hanem széles néptömegekre terjed ki, és nemcsak a társadalom érett rétegeit öleli fel, hanem mélyen belenyúl a fiatalságba is, amelyet az ösztönvilág korai mozgósítása és a szellemi ellenőrzés viszonylag késői kifejlődése a fogyasztás kísértésével igen erősen veszélyeztet.

Egy régi kínai közmondás azt tartja: „A szerénység a szegények gazdagsága, a fényűzés a gazdagok szegénysége". Csak csekély változtatással a mára vonatkozóan azt lehetne mondani, hogy a szerénység az igazi mértéktartás, a fényűzés a fokozott mértéktelenség, amely — s ez korunkban nem novum — nem ritkán mutat manapság koholt simptoma demonstrandi-kat és representandi causa-kat is, amelyeket sokszor utánzási motívumok diktál-

nak. Egy bizonyos életszínvonal szükségszerű előfeltétele az emberhez méltó létnek, nem lehet azonban az élet beteljesedése.

Az alábbiakban a hivatalos statisztikák alapján bizonyos megállapításokat teszünk, amelyek mint tömegmegfigyelések sok mindent világosan megmutatnak és megmagyaráznak. Így például Ausztriában a gépkocsi állomány 1950-től 1961-ig 3,9-szeresére növekedett. Különleges érdeklődésre tarthat itt számot azon személygépkocsik állományának növekedése, amelyek az alkalmazásban álló keresők tulajdonában vannak. 1950-től 1961-ig ez az állomány kereken a 33-szorosára emelkedett. Az alkalmazásban álló keresők motorkerékpár állománya ugyanezen időszakban csak 3,2-szeresére növekedett. 1957-től a nem önálló keresők körében világosan növekvő irányzat észlelhető a motorkerékpárról a személygépkocsira való áttérésre. 1961-ben a személygépkocsi állománynak több mint fele, mégpedig 56%-a az utolsó három évből származott.

Jelentős növekedést mutat az utóbbi években a személyi fogyasztás. Ez több mint 70%-kal növekedett. A kultúrára, szórakozásra és tanulásra fordított kiadások több mint 80%-kal, a közlekedési eszközökre fordított kiadások 170%-kal, a háztartási tárgyakkal, úgymint bútorokkal, konyhaeszközökkel kapcsolatos kiadások pedig kereken 230%-kal emelkedtek ; 1955-től 1960-ig csak a háztartási mosógépek száma 591%-kal növekedett. Hasonló, gyorsan emelkedő irányzat tapasztalható a szeszes és nem szeszes italoknál is. Ugyanez vonatkozik a kozmetikai cikkekre és textilárukra. A minőségileg nagyobb értékű áruk iránti vonzódás, még akkor is, ha ezek ára magasabb, sokkal általánosabb, mint korábban. A minőségi gyümölcs és főzelék, valamint a különleges húsfajták fogyasztása jelentős. Gyümölcs- és főzelékprimőrökért nem sajnálják gyakran a viszonylag igen magas árat sem. Minden és mindenki mögött egy bizonyos presztizs-álláspont van : és pedig az, hogy az ember megengedhesse magának és az embernek meg kell engednie magának társadalmi tekintélyéből kifolyólag ; olyan jelenség ez, amely minden társadalmi rétegben észlelhető. Mindenféle reklám segítségével és a fogyasztónak a gyors pazarlásra való rábírásával a fogyasztási kívánságokat egyenesen felkorbácsolják. Már a szenvedély különböző formái jelentkeznek : a nikotin, az alkohol és az orvosságok felesleges használata, a bűncselekmények növekedése ittas állapotban, közlekedési balesetek itasság következtében, amelyeknek száma az utóbbi 4 évben 68%-kal emelkedett, ennek a következményei. Ebben a hajszás korban az idegbetegségek, a neurózisok, az iszákosság, sőt az öngyilkosságra való hajlamnak a növekedése egyre szembetűnőbb. A modern ember, mindenekelőtt a nagyvárosi térben, a pszichológusok véleménye szerint lelkileg rosszul táplált lény, tele gátlásokkal és rejtett gondokkal. A foglalkozás már nem hivatás többé, hanem csupán kereseti forrás, lehetőség arra, hogy az ember gyorsan és sok pénzt keressen. Az asszonynak keresetével az életszínvonal emeléséhez kell hozzájárulnia. Ennek következménye az asszony túlterheltsége foglalkozása és háztartása révén, s ennek a ténynek a családi életre nem mindig van kedvező hatása. Emiatt a mai közösségben a gyermek helyzete is veszélyeztetve van. Hiányzik a gyermek számára oly szükséges „meleg fészek". Az az irányzat, amely arra törekszik, hogy a család kis létszámú maradjon és irtózik a gyermektől és az ezzel kapcsolatos áldozathozataltól, kézzelfogható hatással van a társadalomra is. Hozzájárul ehhez még a gyermekek esetében a „harmadik milieu", az utca, a mozi, a park,

a klub veszélye. A gyermekek mintaképeket keresnek és túlságosan gyakran hamis, rossz filmeket, nem megfelelő folyóiratokat és ehhez hasonlókat találnak. Nagyon sokszor az a helyzet, hogy a szülőknek van ugyan pénzük, nincs azonban idejük gyermekeik számára. A gyermek elveszíti azt a képességét és gyakran azt a lehetőségét is, hogy szüleit igazán szeresse és ezáltal a társadalomba beilleszkedjék. A „kínálatok" nagy száma ellenére a fiatalok körében bizonyos magányérzés és unalom észlelhető, amelynek a fiatalkorúak bűnözésében is megvan a következménye. Ezenkívül hozzájárul még ehhez az a tény is, hogy a korai testi érést a szellemi fejlődés csak sántikálva követi. A jó család „oltalmazó fedelét" nem pótolhatja a legmodernebb technikai eszközök alkalmazása sem, mint például az „aludj, gyermekem, aludj" a „zenélő konzervben", vagy a gyermek álomba ringatása automatikus villamos szabályozók segítségével. Anyai szeretet és apai gondoskodás nem automatizálhatók!

A fenti, csak egészen nyersen vázolt és csak utalásképpen ábrázolt jelenlegi miliőben áll fenn manapság a házasság problematikája. Hogy mindezen okok következtében a házasság megkötésekor és folyamán hátrányok és — a legkülönbözőbb fokú intenzítással és hatással — társadalmi surlódási felületek keletkeznek, az okok helyes értékelése esetén semmiképpen sem lesz érthetetlen. A házasságnak, éppen intézményének természeténél fogva, az élet közös végigélésének kellene lennie, azaz közös életútnak és nemcsak az élet egyik utcasarkáról a másikig való átkísérésének.

ВЛИЯНИЕ ИЗМЕНЕНИЙ, ПРОИСШЕДШИХ В СТРУКТУРЕ ОБЩЕСТВА, НА БРАКИ И РАЗВОДЫ

Резюме

1) Человек, в сфере влияния его окружения и различных общественных явлений, проявляющихся в различных формах и с различной интенсивностью, формируется по мере своей восприимчивости под воздействием этих явлений и под воздействием этих явлений определяется его деятельность, мышление и цели; соответствующие возможности лежат между оптимумом и пессимумом.

2) Брак, как единство в двойственности мужчины и женщины, был и остается фундаментальным строительным камнем человеческого быта и таким образом и общества.

3) В нынешнем образе жизни выступают волнующие направления, причины которых могут быть найдены в экономической конъюнктуре, существующей в большей или меньшей мере в различных местах мира.

4) На заключение брака, на развод и на существование самого брака эти явления оказывают много раз значительное влияние и угрожают таким образом потерей невозвратимых ценностей. Эти явления нашего времени возникают теперь не впервые, они известны уже из истории, их теперешнее массовое распространение, однако, необозримо и причиняет заботу всем тем кругам, долг которых заключается в заботе о благе человечества.

5) Излечение этих общественных условий может быть в некоторой степени достигнуто. Для предупреждения возникновения дальнейшего зла и для его торможения следовало бы применять профилактические мероприятия. Их образцы могут быть взяты из человеческого быта. Надо

было бы мобилизировать поддержку компетентных кругов, а также и прессы, радио, телевидения. Профилактика заключается большей частью в возбуждении хорошей воли и благородных чувств индивидуума. Нет у нас причин для отрицательного пессимизма. Поворот к лучшему может быть и будет достигнут, если люди постараются и будут готовы заново жить по некоторым принципам и, если у них найдутся смелость и терпение вынести страдания в надежде получения помощи и утешения со стороны своих ближних. Положение, которое было постановлено как правило для преодоления физических заболеваний, действительно и в отношении психического лечения: «Профилактика важнее лечения».

THE IMPACT OF THE CHANGES IN THE STRUCTURE OF SOCIETY ON MARRIAGES AND DIVORCES

Summary

1. In the field of power of his environment and the sociological phenomena arising in different variants and with different intensity, man's activity, thinking and aims are shaped through these phenomena of his age at the rate of his susceptibility and sensibility; the interval lies between optimum and pessimum.

2. Marriage, as the unity in the duality of man and woman, has been and will remain a fundamental building-stone of human existence and, consequently, of society.

3. The present style of life shows some disquieting tendencies, the causes of which may be found in the economic prosperity existing to a greater or lesser extent in the different places of the world.

4. Conclusion of marriage, divorce and the very existence of marriage are often considerably influenced by these factors and jeopardize hereby irrecoverable values. These phenomena of our age do not appear now the first time; they are historicallyn know. Their present expansion, however, is difficult to survey and worry all who have the welfare of mankind at heart.

5. The curing of these social conditions can be attained to some extent. In order to prevent the emergence of further wrongs and to brake them, prophilactical measures should be applied in time. Models may be found in human existence. The support of competent circles as well as of the press, radio and television should be mobilised. The prophylaxis lies, to a great part, in rousing the goodwill and noble feelings of the individual. There is no cause for denying the existence of pessimism. It can and will be better if people make every effort and are ready again to live according to certain principles and if they have the courage and patience to bear sufferings in the hope of getting aid and consolation from their fellow-creatures. The thesis established as a rule to overcome physical dieseases is valid also in the case of psychical healing: "Prevention is more important than curing".

A VÁLÁSOK AZ ELVÁLTAK ÉLETKORA SZERINT

(FIGYELEMBE VÉVE A CSÖKKENŐ HÁZASSÁGKÖTÉSI KOR BEFOLYÁSÁT A VÁLÁSOK ALAKULÁSÁRA A NÉMET DEMOKRATIKUS KÖZTÁRSASÁGBAN)

DR. K. LUNGWITZ

A házasságra lépők kora és korkülönbsége nagy szerepet játszik a házasság lényege és stabilitása szempontjából. Túl fiatal vagy túl idős emberek házasságkötése, de a házasulók túl nagy korkülönbsége is gyakran kedvezőtlen feltételt jelent a házassági közösség számára.

Társadalmi szempontból különösen érdekes az olyan házasságok stabilitása, amelyeket nagyon fiatal párok kötnek.

A Német Demokratikus Köztársaságban néhány éve megfigyelhető, hogy a házasságkötés átlagos életkora mindkét nemnél csökken. Azoknál a férfiaknál, akik megelőzőleg nőtlenek voltak, az átlagos életkor az 1952. évi 25,6 évről 1961-ben 23,8 évre, a nőknél az 1952. évi 23,8 évről 1961-ben 22,5 évre csökkent. Ez a fejlődés szorosan összefügg az életszínvonal általános emelkedésével és a nép szociális viszonyainak tervszerű javításával. A fiatal emberek jó kereseti és egzisztenciális létfeltételei korai házasságkötés esetében is biztosítják a szükséges anyagi bázist. Biológiai szempontból a korai házasságkötés helyeselhető.

Mégsem szabad félreismerni a korai házasságkötés veszélyeit, többek között azt, hogy nagyon fiatal emberek nem rendelkeznek mindig a szükséges mértékben a házasságkötés szellemi, erkölcsi és gyakran testi feltételeivel sem. Ebben az életkorban gyakran a megszületett vagy útban levő gyerek a házasságkötés döntő indítéka, és ezek a házasságok néha nem stabilak. A válások alakulása a Német Demokratikus Köztársaságban erre a problematikára mutat rá.

1. A 25 évnél fiatalabb elvált férfiak és nők aránya az összes elvált férfiakhoz és nőkhöz viszonyítva

Év	Férfiak	Nők
1958	14,8	22,2
1959	16,2	24,2
1960	17,1	25,6
1961	17,6	26,5

Az elváltak nagyobb része a fiatalabb korúak közül kerül ki. A Német Demokratikus Köztársaságban néhány éve megfigyelhető mindkét nembeli olyan elvált személyek számának és arányának emelkedése, akik a házasság felbontásának időpontjában még nem érték el a 25. életévet. A férfiaknál négy év alatt 2,8%-os, a nőknél 4,3%-os emelkedést mutatnak a 25. életévük előtt elváltak arányai.

Ez a fejlődés szorosan összefügg azzal, hogy a házasságot kötők aránya a megfelelő életévekben a házasságkötők összlétszámához képest növekedett.

2. *A 25 évnél fiatalabb, házasságot kötő férfiak és nők aránya az összes házasságot kötő nőkhöz viszonyítva*

Év	Férfiak	Nők
1958	58,1	70,6
1959	60,1	72,6
1960	60,6	73,8
1961	61,7	74,4

Négy év alatt a férfiaknál 3,6%-os, a nőknél 3,8%-os növekedés mutatkozik.

A megjelölt időszakban mind a válások, mind a házasságkötések száma növekedett. Mindkét idősor (ld. a két mellékelt tábla „összesen" adatait) — ha az 1958. évet 100-nak vesszük —, fejlődésében eléggé hasonlít egymáshoz. Másként alakul a fejlődési irányzat, ha az elváltakat és a házasságra lépőket életkor szerint csoportosítjuk.

A két táblában felsorolt korcsoportok házasságkötései és válásai lényegesen gyorsabban emelkedtek, mint az összes válások és házasságkötések száma, s a válások száma lényegesen gyorsabban emelkedett, mint a házasságkötések száma.

Különösen érdekes a válások és házasságkötések számának alakulása azoknál a házasságoknál, amelyeknél egyik fél sem érte még el a 21. életévet. A válások itt is lényegesen gyorsabban növekedtek, mint a házasságkötések. Feltűnő, hogy 1961-ben mind a válások, mind a házasságkötések száma 1960-hoz képest csökkent. Itt olyan személyekről van szó, akiknek a házassága csak rövid ideje állhatott fenn, gyakran még egy évig sem, úgyhogy a házasságkötések számának abszolút csökkenése az előző évhez képest még ugyanabban az évben visszatükröződhetik a válások számának csökkenésében is. Noha a válások és házasságkötések alakulásának összehasonlítása az említett korcsoportokon belül nem lehet egészen pontos, mert az elváltak egy része a házasság felbontásának időpontjában már nem tartozik ugyanahhoz a korcsoporthoz, amelyhez a házasságkötés idejében tartozott, a házasságkötés csökkenő életkorának befolyása a válások alakulására szembeötlő.

Az átlagos házasságkötési életkornak mindkét nemnél évek óta megfigyelhető csökkenési irányzata ezért együttjár az átlagos válási életkor csökkenésével, amely 1958 és 1960 között erősebben csökkent, mint a házasságkötés életkora.

3. A házasságkötés és válás átlagos életkora 1958—1960

Év	Házasságkötés átlagos életkora[1]		Válás átlagos életkora	
	férfiaknál	nőknél	férfiaknál	nőknél
1958	28,5	25,6	37,8	35,3
1959	28,0	25,3	37,4	35,2
1960	27,6	25,0	36,8	34,3

[1] Korábbi családi állapota: nőtlen, hajadon, özvegy, elvált.

Az ismertetett adatok tartalmazzák az ún. „korai házasságkötés" problematikáját és arra a legfontosabb végkövetkeztetésre mutatnak, hogy a fiatal embereket korán kell megismertetni a házasság és család társadalmi funkcióival, s így kell őket rávezetni a megfontolt cselekvésre.

4. Válások az elváltak egyes kiválasztott korcsoportjai szerint, 1958—1961

Év	Válások száma összesen	Ebből: elvált						Válások, amelyeknél egyik fél sem töltötte be a 21. életévet
		férfi			nő			
		21 éves korig	21—25 éves korig	25—30 éves korig	21 éves korig	21—25 éves korig	25—30 éves korig	
1958 ..	23 167	279	3 157	5 076	965	4 181	4 626	122
1959 ..	24 273	315	3 614	5 335	1 105	4 751	4 746	157
1960 ..	24 540	417	3 780	5 693	1 264	5 029	4 978	201
1961 ..	26 114	372	4 225	6 131	1 369	5 571	5 332	190
1958 ..	100	100	100	100	100	100	100	100
1959 ..	104,8	112,9	114,5	105,1	114,5	113,6	102,6	128,7
1960 ..	105,9	149,5	119,7	112,2	131,0	120,3	107,6	164,8
1961 ..	112,7	133,3	133,8	120,8	141,9	133,2	115,3	155,7

5. Házasságkötések a házasságra lépők egyes kiválasztott korcsoportjai szerint, 1958—1961

Év	Házasságkötések száma összesen	Ebből: házasságra lépő						Házasságkötések, amelyeknél egyik fél sem töltötte be a 21. életévet
		férfi			nő			
		21 éves korig	21—25 éves korig	25—30 éves korig	21 éves korig	21—25 éves korig	25—30 lvées korig	
1958 ..	154 361	22 379	67 230	31 027	56 093	52 918	17 102	16 176
1959 ..	161 863	25 936	71 344	31 720	61 979	55 483	17 224	18 867
1960 ..	167 583	27 340	74 282	34 182	64 746	58 949	17 925	19 952
1961 ..	169 438	25 307	79 343	34 247	63 140	62 946	18 555	17 985
1958 ..	100	100	100	100	100	100	100	100
1959 ..	104,9	115,9	106,1	102,2	110,4	104,8	100,7	116,6
1960 ..	108,6	122,2	110,5	110,1	115,4	111,4	104,8	123,3
1961 ..	109,8	113,1	118,0	110,3	112,5	118,9	108,5	111,2

ДИНАМИКА РАЗВОДОВ, РАССМОТРЕННЫХ ПО ВОЗРАСТУ РАЗВЕДЕННЫХ, С УЧЕТОМ ВЛИЯНИЯ СНИЖАЮЩЕГОСЯ ВОЗРАСТА ВСТУПЛЕНИЙ В БРАК В ГДР

Резюме

В ГДР снижение среднего возраста вступлений в брак наблюдается уже годами. Это явление тесно связано с общим ростом жизненного уровня населения.

Слишком рано заключенные браки таят в себе некоторые опасности, которые заключаются в том, что необходимые духовные, моральные и физические предпосылки брака не всегда существуют в нужной мере.

В последние годы в ГДР рост числа заключений браков и разводов наблюдается особенно в отношении супругов, принадлежащих к более молодым возрастным группам ; помимо этого темп роста числа разводов выше темпа роста числа заключений браков.

Это связано со снижающимся возрастом заключений браков, а также с проблемой «рано заключенного брака». Приведенное развитие делает необходимым познакомить молодежь своевременно — при помощи соответствующих воспитательных средств — с значением брака и семьи.

DIVORCES BY AGE OF DIVORCED PERSONS WITH RESPECT TO THE IMPACT OF DECREASING AGE AT MARRIAGE ON ITS DEVELOPMENT IN THE GERMAN DEMOCRATIC REPUBLIC

Summary

For some years a set-back of average age at marriage has been observed in the German Democratic Republic. This development is closely connected with the general increase of living standards of the population.

Untimely marriages conceal certain dangers namely the lack of sufficient mental, moral and also physical conditions which are necessary for marriage.

In the last years an increasing number of marriages and divorces — mainly of couples belonging to the younger age groups — was registered with the rate of increase of divorces exceeding the same of marriages.

This development is connected with the decreasing age at marriage and the problems of untimely marriages. The above development requires — with the aid of adequate educational methods — to make young people early acquainted with the functions of marriage and family.

A CSALÁDOK TÁRSADALMI ÉS FOGLALKOZÁSI ÖSSZETÉTELE

DR. TAMÁSY JÓZSEF

A társadalmi mobilitás egyik legfontosabb tényezője a foglalkozásváltozás, amely elsősorban van hatással a társadalmi helyzetre, kiváltképp ha a foglalkozásváltozás a társadalmi réteg megváltozásával is jár. Bár a foglalkozásváltozás személyi jellegű, az egyének foglalkozásváltoztatása — mivel a társadalom tagjainak túlnyomó többsége családi kötelékben él —, a családok társadalmi-gazdasági helyzetét is megváltoztatja. Az egyének társadalmi-átrétegeződése egyben a családok kisebb vagy nagyobb mérvű átrétegeződését is jelenti. Éppen ezért a társadalmi átrétegeződés vizsgálatának különös érdeklődésre számottartó vetülete a családok átrétegeződésének nyomonkövetése. Ehhez természetesen szükséges ismerni egy adott időpontban a családok társadalmi-foglalkozási összetételét. Az erre vonatkozó vizsgálódáshoz az 1960. évi népszámlálás eredményei nyújtottak elsőízben lehetőséget. Tanulmányunk — az 1960. évi népszámlálás 1%-os képviseleti feldolgozása alapján — a családok társadalmi-foglalkozási összetételének legfőbb vonásait kívánja felvázolni.

A családok társadalmi-foglalkozási összetételét az határozza meg, hogy a család keresői milyen társadalmi-foglalkozási csoportba tartoznak. Ebből a szempontból éles határvonalat kell húzni az egykeresős és a többkeresős családok között. Az előbbi esetben a család egyetlen keresőjének foglalkozása meghatározza a család társadalmi-foglalkozási csoportját. A többkeresős családok közül — a társadalmi-foglalkozási csoportosítás szempontjából — homogének azok a családok is, amelyekben valamennyi keresőnek azonos a foglalkozása, illetve a vizsgálat szabta keretektől függően azonos a társadalmi-foglalkozási csoportja.

Ha a család keresőinek foglalkozása különböző — attól függően, hogy a csoportosítás milyen részletes — a társadalmi-foglalkozási csoportok igen nagyszámú kombinációja lehetséges.

Jelenlegi vizsgálatunknál a családok keresőit, ill. a családokat csupán a következő három legfontosabb társadalmi réteg szerint csoportosítjuk: mezőgazdasági fizikai dolgozók, nem mezőgazdasági fizikai dolgozók és szellemi dolgozók. A homogén családoknál külön rétegnek vesszük — eltérő jellegük miatt — a nem mezőgazdasági önállókat is. A nem homogén családokat az említett három réteg kombinációi szerint csoportosítjuk, de itt az egyszerűsítés kedvéért, — mivel számuk jelentéktelen — a nem mezőgazda-

sági önállókat nem mezőgazdasági fizikai dolgozóknak tekintjük. A nyugdíjasokat — ahol nem külön csoportként mutatjuk ki — korábbi foglalkozásuknak megfelelően, részben a nem mezőgazdasági fizikai dolgozók, részben a szellemi dolgozók csoportjába soroljuk.

A családok társadalmi-foglalkozási csoportokba sorolásánál a családtagok közül sajátos jelentősége van a családfőnek. A családfő foglalkozása, ill. társadalmi rétege bizonyos mértékig még olyan esetekben is meghatározza a család társadalmi-foglalkozási jellegét, ha a családban más társadalmi rétegbe tartozó keresők is vannak. Nem érdektelen tehát a családokat a családfő társadalmi rétege szerint csoportosítva is megvizsgálni, annál is inkább, mert ebben a vonatkozásban mód nyílik az 1949. évvel való összehasonlításra :

*1. A családok megoszlása a családfő társadalmi-foglalkozási csoportja szerint**

A családfő társadalmi-foglalkozási csoportja	A családok százalékos megoszlása	
	1949	1960
Mezőgazdasági fizikai	48,2	33,9
Nem mezőgazdasági munkás	25,8	41,4
Nem mezőgazdasági önálló	10,1	3,2
Nem mezőgazdasági fizikai együtt	*35,9*	*44,6*
Szellemi	8,3	13,6
Nyugdíjas	7,6	7,9
Összesen	*100,0*	*100,0*

* Az egyes rétegekbe a következő foglalkozási csoportok tartoznak : a mezőgazdasági fizikai dolgozók a mezőgazdasági önállók, a mezőgazdasági termelőszövetkezeti tagok és az alkalmazásban álló mezőgazdasági munkások ; nem mezőgazdasági fizikai dolgozók az alkalmazásban álló nem mezőgazdasági munkások, a kisipari termelőszövetkezeti tagok és esetenként a nem mezőgazdasági önállóak ; szellemi dolgozók az alkalmazásban álló és termelőszövetkezeti tag szellemi dolgozók.

A mélyreható változások, amelyek az elmúlt évtizedben az ország társadalmi-gazdasági viszonyaiban végbementek, a családok társadalmi-foglalkozási csoportjainak súlyát is messzemenően megváltoztatták. 1949-ben még a családok közel felében mezőgazdasági fizikai foglalkozású volt a családfő, 1960-ban már csak harmadában. Jelentősen növekedett a szellemi dolgozók családjainak az aránya. A nem mezőgazdasági önállók családjainak aránya az 1949. évinek kevesebb mint harmadára csökkent.

A társadalmi-foglalkozási összetétel vizsgálatához a családfőn kívül a többi kereső családtag társadalmi-foglalkozási csoportját is figyelembe kell venni. A következőkben a családokat aszerint csoportosítjuk, hogy a keresők milyen társadalmi-foglalkozási összetételben fordulnak elő a családokban. Ebből a szempontból, — amint erre már utaltunk — lényeges különbség van részben az egykeresős és a többkeresős családok között, részben az azonos csoportba tartozó keresőkből és a különböző csoportokba tartozó keresőkből álló többkeresős családok között.

1960. január 1-én az összes családok 48,7%-ában volt egy kereső[1], a többkeresős családok aránya 51,3% volt. A többkeresős családok kétharmadában a keresők azonos társadalmi-foglalkozási csoportba tartoztak. Ez utóbbiak

[1] A csekély számú kereső nélküli családokkal együtt. Ezeknek a családoknak a besorolása az eltartó társadalmi-foglalkozási csoportja szerint történt.

az egykeresős családokkal együtt alkotják a homogén családokat, amelyekben csak azonos társadalmi-foglalkozási csoportba tartozó keresők vannak. Az összes családok 82,7%-a homogén család.

A homogén családok megoszlása a keresők társadalmi-foglalkozási csoportja szerint a következő :

2. A homogén családok megoszlása a keresők társadalmi-foglalkozási csoportja szerint

A keresők társadalmi-foglalkozási csoportja	Az egykeresős	A többkeresős	Az összes
	homogén családok százalékos megoszlása		
Mezőgazdasági fizikai	33,2	37,7	35,0
Nem mezőgazdasági munkás	49,5	46,4	48,2
Nem mezőgazdasági önálló	4,1	0,7	2,7
Nem mezőgazdasági fizikai együtt	*53,6*	*47,1*	*50,9*
Szellemi	13,2	15,2	14,1
Összesen	*100,0*	*100,0*	*100,0*

Az egykeresős családok közel felében a kereső nem mezőgazdasági munkás. A többkeresős családokban ez az arány alacsonyabb és a mezőgazdasági fizikai keresőké magasabb.

A következő táblázat a *többkeresős* családok és a családok keresőinek megoszlását tünteti fel a keresők társadalmi-foglalkozási összetétele szerint:

3. A többkeresős családok és a családok keresőinek megoszlása

A keresők társadalmi-foglalkozási összetétele	A többkeresős		A keresők közül			
	családok	családokban a keresők	a mezőgazdasági fizikai	nem mezőgazdasági		szellemi
				munkás	önálló	
	százalékos megoszlása		keresők százalékos megoszlása			
Csak mezőgazdasági fizikai	25,0	26,3	72,7	—	—	—
Csak nem mezőgazdasági fizikai	31,4	29,8	—	64,7	60,1	—
Csak szellemi	10,1	9,1	—	—	—	51,6
Együtt	*66,5*	*65,2*	*72,7*	*64,7*	*60,1*	*51,6*
Mezőgazdasági és nem mezőgazdasági fizikai	15,6	16,5	23,4	17,4	20,6	—
Mezőgazdasági fizikai és szellemi	2,1	2,1	3,1	—	—	5,6
Nem mezőgazdasági fizikai és szellemi	15,2	15,3	—	17,2	19,3	41,3
Mezőgazdasági fizikai, nem mezőgazdasági fizikai és szellemi	0,6	0,9	0,8	0,7	—	1,5
Együtt	*33,5*	*34,8*	*27,3*	*35,3*	*39,9*	*48,4*
Összesen	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*

A többkeresős családok mintegy harmada alkotja a heterogén családokat. A heterogén családokon belül közel fele-fele arányban (46,7 ill. 45,2%) oszlanak meg azok a családok, amelyekben mezőgazdasági fizikai és nem

mezőgazdasági fizikai keresők — azaz kizárólag fizikai keresők —, és amelyekben nem mezőgazdasági fizikai és szellemi keresők vannak. Az olyan családok aránya, amelyekben mindhárom rétegbe tartozó keresők vannak, alig haladja meg az összes családok fél százalékát, és a heterogén családoknak is csak 1,7%-át teszi.

A többkeresős családok keresői közül legnagyobb arányban a mezőgazdasági fizikai rétegbe tartozó keresők találhatók a homogén családokban. Ezeknek a keresőknek közel háromnegyede homogén család keresője. A nem mezőgazdasági fizikai keresőknek közel kétharmada, a szellemi keresőknek már csak valamivel több mint fele van homogén családban.

A családok társadalmi-foglalkozási homogenitását más oldalról mutatja be a családok összes keresőinek a saját társadalmi-foglalkozási rétegük és a családfő társadalmi-foglalkozási rétege szerint kombinált csoportosítása. Ez a csoportosítás az egyes rétegek zártságának a mértékéről is képet ad.

4. A családfő és a kereső családtagok társadalmi-foglalkozási csoportja

A családfő* társadalmi-foglalkozási csoportja	A kereső családtagok** társadalmi-foglalkozási csoportja					
	Mezőgazdasági fizikai	Nem mezőgazdasági munkás	Nem mezőgazdasági önálló	Szellemi	Nyugdíjas	Keresők összesen
Mezőgazdasági fizikai	90,3	7,6	0,3	1,3	0,5	100,0
Nem mezőgazdasági munkás	5,7	86,0	0,5	5,6	2,2	100,0
Nem mezőgazdasági önálló	7,2	11,9	74,6	3,5	2,8	100,0
Szellemi	2,4	11,9	0,7	81,4	3,6	100,0
Nyugdíjas	3,2	15,0	0,5	7,9	73,4	100,0
Összesen	*33,8*	*39,9*	*2,8*	*15,2*	*8,3*	*100,0*

* A bekeretezett számok a családfő társadalmi-foglalkozási csoportjába tartozó keresők arányát jelzik, beleértve a családfőt is. Az adatok a családtőredékekkel együtt vannak számítva.
** Családfővel együtt.

Leghomogénebbek a mezőgazdasági fizikai dolgozók családjai. Azokban a családokban, amelyekben a családfő mezőgazdasági fizikai dolgozó, a keresők kilenctizede (beleértve magát a családfőt is) mezőgazdasági fizikai dolgozó. A nem mezőgazdasági fizikai munkások családjaiban is ez az arány 86%.

A mezőgazdasági fizikai dolgozók családjaiban számottevőbb még a nem mezőgazdasági munkások aránya (7,6%), az utóbbiak családjaiban pedig a mezőgazdasági fizikai dolgozók és a szellemi dolgozók aránya (5,7 ill. 5,6%). A szellemi rétegbe tartozó családokban közel 12% a nem mezőgazdasági munkás.

Az elmúlt évtizedben a keresők nagymértékű társadalmi-foglalkozási átrétegeződése ment végbe. Ennek ellenére a családok társadalmi-foglalkozási összetétele a legjelentősebb rétegeken belül eléggé zártnak tekinthető. Kétségtelen, hogy részletezőbb csoportosítást alapul véve a szűkebb rétegek zártsága bizonyára sok csoportban lényegesen kisebb mértékű lenne. Az ilyen irányú elemzéshez azonban még további vizsgálatok szükségesek.

ОБЩЕСТВЕННО-ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЙ СОСТАВ СЕМЕЙ

Резюме

Автор на основе однопроцентной выборочной разработки материала переписи 1960 года излагает важнейшие черты состава семей по общественной принадлежности и занятиям.

Состав семей по общественной принадлежности и занятиям определяется тем, к какой группе занятий относятся проживающие в семье самодеятельные. С этой точки зрения те семьи с одним или несколькими самодеятельными являются гомогенными, в которых самодеятельные относятся к одному общественному слою. Такие гомогенные семьи составляют 83% всех семей, 35% самодеятельных в гомогенных семьях являются сельскохозяйственными физическими работниками, 48% несельскохозяйственными физическими работниками, далее, 14% относится к слою работников умственного труда и, наконец, прочие относятся к слою несельскохозяйственных самостоятельных.

Примерно треть семей с несколькими самодеятельными составляют гетерогенные семьи. Внутри гетерогенных семей в примерно равной пропорции распределяются те семьи, в которых имеются только сельскохозяйственные физические и несельскохозяйственные физические самодеятельные и те семьи, в которых имеются самодеятельные несельскохозяйственные физические и умственные работники. Удельный вес семей, в которых имеются самодеятельные, относящиеся к обоим физическим слоям, а также и к слою работников умственного труда, едва превышает 0,5% всех семей и составляет лишь 1,7% гетерогенных семей.

При исследовании всех семей наиболее гомогенными с точки зрения комбинации собственного общественного слоя самодеятельных, и общественного слоя главы семьи получаются семьи сельскохозяйственных физических работников. В тех семьях, в которых глава семьи является сельскохозяйственным физическим работником девять десятых самодеятельных (включая и главу семьи) являются сельскохозяйственными физическими работниками. В семьях несельскохозяйственных физических рабочих эта пропорция составляет 86%, а в семьях работников умственного труда 81%.

Вопреки тому, что в течение последнего десятилетия имела место крупная по масштабам рестратификация самодеятельных по общественным группам и группам занятий, состав семей по общественной принадлежности и занятиям внутри наиболее важных слоев можно считать достаточно замкнутым. Между тем является несомненным, что в случае использования в качестве основы более детальной группировки замкнутость значительной части более узких слоев была бы в существенной мере меньшей. Однако для проведения такого рода анализа имеется необходимость в дальнейших исследованиях.

SOCIO-OCCUPATIONAL STRUCTURE OF FAMILIES

Summary

Based on a 1 p. c. sample of the 1960 Population Census the paper sketches the main features of the socio-occupational composition of the families.

The socio-occupational composition of the families is determined by the fact to which occupational group the earners in the family belong. From this aspect the single-earner families and among families with several earners those where the earners belong to the same social stratum are homogeneous. Such homogeneous families are 83 p. c. of all families.

Of the earners of homogeneous families 35 p. c. belong to the agricultural physical occupation, 48 p. c. to the non-agricultural physical, 14 p. c. to the intellectual strata whereas the rest of the earners belong to the non-agricultural independent.

About one-third of the families with several earners are heterogeneous. Within the heterogeneous families the families which include only agricultural and non-agricultural physical earners and those which include non-agricultural physical and intellectual earners show an equal percentage. The ratio of families containing earners who belong to the two physical and also to the intellectual strata exceeds slightly even the half p. c. of all families, and these families account for not more than 1,7 p. c. of the heterogeneous families.

Examining all the families, combined by the own socio-occupational stratum of the earners of the families and that of the head of the family the families of the agricultural physical workers show the greatest degree of homogeneity. In the families where the head of the family is an agricultural physical worker ninetenths of the earners (including the head) are agricultural physical workers. In the families of the non-agricultural workers this ratio is 86 p. c., in the families of the intellectual workers it is 81 p. c.

Notwithstanding the large-scale socio-occupational restratification of the earners that has taken place in the last ten years the socio-occupational composition of the families within the most significant strata can be considered as rather closed. It is beyond doubt that by adopting a more detailed pattern of classification the closed character of the majority of the thinner strata would be rather smaller. This analysis, however, would require further investigations.

A HÁZASSÁGI MOBILITÁS NÉHÁNY KÉRDÉSE BUDAPESTEN

DR. VUKOVICH GYÖRGY

A házassági mobilitás demográfiai vizsgálata, a mobilitás intenzitásának, irányainak megfigyelése elsősorban abból a szempontból fontos, hogy a házassági mobilitás több demográfiai ismérvre, például a termékenységre van hatással. Ezen kívül tükrözi az egyes társadalmi rétegeknek saját rétegükről, valamint a többi rétegről alkotott értékítéletét is, a társadalmi fejlődés adott szakaszában. A házassági mobilitás megfigyelésekor mindenek előtt azt kell megállapítani, hogy az egyes réteghez tartozók mely rétegbeliekkel kötnek házasságot, azaz a saját, illetőleg a más rétegbeliekkel kötött házasságok aránya mekkora. A vizsgálat elvégzésére azért választottuk Budapestet, mert a fővárosban a népesség foglalkozási megoszlása igen kevert, és e mellett a földrajzi távolságok sem akadályozzák az egyes rétegekhez tartozó házasulókat abban, hogy a kívánt réteghez tartozó személlyel kössenek házasságot.

A tanulmányban részben a magyar népmozgalmi statisztika teljeskörű adatai alapján, részben pedig a *Népességtudományi Kutató Csoport* által 1962-ben végrehajtott társadalmi átrétegeződési vizsgálat Budapestre vonatkozó néhány előzetes adatának[1] figyelembe vételével kíséreljük meg a budapesti házassági mobilitás egypár fontosabb jellemvonásának felvázolását. A társadalmi rétegek mindenkor a házasulók házasságkötéskori foglalkozását (vagy eltartójuk foglalkozását) jelzik.

Nézzük meg először az egész országra vonatkoztatott adatokat. 1959—1960 átlagában a Magyarországon kötött házasságoknak 59%-a tekinthető homogámnak, tehát olyannak, amelyeknél mindkét házasfél ugyanazon társadalmi réteghez tartozott. A legmagasabb homogámiát a nem mezőgazdasági fizikai dolgozók között találhatjuk, e társadalmi rétegnél az ugyanazon rétegbelivel házasodók aránya 68%. Ugyancsak magas a homogámia indexe a szellemi dolgozók körében is (61%). Legkisebb a homogámia indexe az ipari termelőszövetkezetek tagjai között, az e rétegből származó házasulóknak csak 18%-a köt saját rétegbelivel házasságot.

[1] A Népességtudományi Kutató Csoport 1962-ben felvételt hajtott végre Budapest népessége társadalmi-foglalkozási átrétegeződésének vizsgálatára. A 2‰-es reprezentatív minta kiválasztása társadalmi rétegenként véletlenszerűen történt, az 1960. évi népszámlálás teljeskörű, családfők szerint csoportosított anyagából. A tanulmányban közölt adatok előzetesek, a végleges adatok feldolgozása most van folyamatban. Az előzetes adatok nagy részének hibahatára 10—20% között van, 95%-os valószínűségi szinten.

Az egyes rétegbeliek homogámia indexe önmagában természetesen több tényező hatását tükrözi, elsősorban a szóbanforgó réteghez tartozó házasuló férfiak és nők eltérő arányát is.

Ha azt vizsgáljuk, hogy a véletlen lehetőségekhez képest mennyien kötnek saját rétegükhöz tartozóval házasságot, tehát az ún. asszociációs indexet számítjuk ki, úgy kitűnik, hogy az index Magyarországon a jelzett időszakban 2,00, tehát a véletlen lehetőségeknek éppen a kétszerese.

Mit mutatnak ezzel szemben az 1959—1960. évre vonatkozó teljeskörű budapesti adatok?

1. A házasságkötések homogámiája Magyarországon és Budapesten, 1959—1960

Társadalmi csoport	Magyarország	Budapest
A homogámia indexei		
Mezőgazdasági fizikai	44	29
Egyéb fizikai	68	64
Szellemi	61	67
Mezőgazdasági önálló	51	26
Egyéb (fizikai) önálló	26	36
T. sz. tag	43	23
Kisipari termelőszövetkezeti tag	18	22
A teljes homogámia indexe	59	72
A teljes asszociáció indexe	2,00	1,49

A legszembetűnőbb különbség az országos és a budapesti adatok között a mezőgazdasági rétegbeliek homogámiájában van. A Budapesten lakó mezőgazdasági foglalkozásúaknak csak kis része, körülbelül egynegyede házasodik saját rétegbelivel. Különösen a nők azok, akik inkább a fizikai dolgozók között igyekeznek házastársat találni maguknak. A férfiak hajlamosabbak a saját rétegükhöz tartozókkal való házasságkötésre.

A szellemi és a nem mezőgazdasági fizikai foglalkozásúak homogámia indexei között viszonylag kisebb különbségek vannak, e rétegek viselkedése mind az országos adatok tükrében, mind pedig Budapesten jóval közelebb esik egymáshoz. Budapesten a szellemi foglalkozású férfiak elsősorban ugyanilyen rétegbeli nőkkel házasodnak, míg a szellemi réteghez tartozó nők szintén túlnyomórészt szellemi foglalkozású férjet választanak, de viszonylag nagy közöttük azoknak az aránya is (24%), akik fizikai folgalkozású férfiakhoz mennek feleségül. Az országos adatok tekintetében a helyzet hasonló.

Az ún. „egyéb fizikai" réteghez tartozók zártsága a fővárosban valamivel kisebb, mint vidéken. E különbséget elsősorban az okozza, hogy Budapesten a fizikai foglalkozású nők viszonylag nagyobb hányada köt házasságot szellemi rétegbeli férfiakkal, mint vidéken. Vidéken e mellett gyakori az is, hogy a fizikai foglalkozású nők mezőgazdasági rétegbeliekkel kötnek házasságot (19%).

Az önállóak és főleg a kisipari termelőszövetkezeti tagok rétege a legnyíltabb mind országosan, mind pedig Budapesten. A fővárosban — az e rétegekhez tartozók nagyobb száma miatt — zártabb az önállóak és a Ktsz. tagok rétege, mint országosan.

Érdekes, és némileg ellentmondónak látszik a teljes homogámia és a teljes asszociáció indexének alakulása a fővárosban és országosan. A homo-

gámia Budapesten magasabb, az asszociáció, tehát a véletlen megoszláshoz képest ténylegesen saját rétegbelivel kötött házasságok aránya pedig alacsonyabb, mint országosan. Mindez arra utal, hogy bár Budapesten a házasságkötések között magasabb a saját rétegbelivel házasodók aránya, a tényleges lehetőségekhez képest viszonylag kevesebben házasodnak saját rétegbelivel, annak ellenére, hogy az egyes rétegekhez tartozó házasulók eloszlása Budapesten egyenletesebb, mint országosan. Ezek az adatok azt látszanak bizonyítani, hogy Budapesten a népesség foglalkozási szempontból kevert és a társadalmi érintkezés a különböző foglalkozási rétegek között nagyobb, mint országosan. Miután pedig az egyes rétegek eloszlása egyenletesebb, mint az ország egyéb területein, a megfelelő házastárs kiválasztásakor a véletlen nagyobb szerepet játszik, mint az országos házasságkötési adatoknál. Ha ugyanis a mindkét nemű házasulók megoszlása egyenletes, hasonló, akkor a saját rétegbelivel kötendő házasság igényének kielégülése sokkal inkább függ a véletlentől, mint akkor, ha a szóba jöhető házastársak száma kicsiny. Ez utóbbi esetben a megfelelő házastárs választásának igénye csak tudatos válogatással elégíthető ki. Az alacsonyabb budapesti asszociációs index éppen a kevert foglalkozási eloszlásra, a véletlen nagyobb szerepére utal.

A következőkben a már említett társadalmi átrétegeződés vizsgálat alapján a budapesti házassági mobilitás néhány további jellemvonását kíséreljük meg bemutatni.[2] A felvétel adataiban természetesen a legkülönbözőbb időszakokban kötött házasságok szerepelnek, így a különböző viszonyszámok részben eltérnek az 1959—1960. évi, most bemutatott indexektől. Alkalom nyílik azonban arra, hogy születési kohorszonként is tanulmányozzuk a házasságkötéseket.

A 2. táblán a felvétel adatai alapján mutatjuk be az egymással házasságra lépő, különböző társadalmi csoportokhoz tartozók arányát.

2. A homogám házasságok aránya a budapesti házasságkötésekben

Társadalmi csoport	Az ugyanazon csoportbelivel házasságra lépő		a homogámia részindexei
	férfiak	nők	
	aránya (%)		
Értelmiségi	29	67	40
Egyéb szellemi	60	45	51
Kisiparos, kiskereskedő	19	18	18
Kisipari szövetkezeti tag	—	—	—
Ipari és építőipari szak- és betanított munkás	40	59	48
Kereskedelmi, szolgáltatási közlekedési és postai fizikai foglalkozásúak	24	32	27
Segédmunkás, hivatalsegéd	41	30	34
Mezőgazdasági foglalkozású	66	27	39

A Budapestre vonatkozó felvétel során a társadalmi csoportok a következők voltak: értelmiségi, egyéb szellemi, kisiparos, kiskereskedő, kisipari szövetkezeti tag, ipari és építőipari szak- és betanított munkás, kereskedelmi, szolgáltatási és postai fizikai foglalkozásúak, segédmunkás, hivatalsegéd, mezőgazdasági foglalkozású. A tanulmányban felhasznált adatok a felvétel férfiakra vonatkozó tábláin alapulnak.

A tábla adatai arra utalnak, hogy az ún. egyéb szellemi foglalkozásúak, valamint a szak- és betanított munkások rétege az, amelyekben a leggyakrabban fordul elő a saját rétegbelivel történő házasságkötés. A legkevésbé kötöttek homogám házasságot a kisiparos, kiskereskedő réteghez tartozók. A nemenkénti adatok viszont két extrém esetre utalnak : az értelmiségi férfiak viszonylag kis százalékban házasodtak ugyanilyen rétegbeli nőkkel, míg az értelmiségi réteghez tartozó nők kétharmad része értelmiségi férfivel házasodik. Az értelmiségi foglalkozású férfiak legnagyobb arányban „egyéb szellemi" rétegbeli nőkkel házasodtak.

3. A homogámia és az asszociáció indexe születési kohorszonként

Születési kohorsz	A homogámia	A teljes asszociáció
	indexe	
1900 előtt született	30	1,96
1900—1919	44	2,19
1920—1929	45	2,16
1930—1947	44	1,79

A 3. tábla adatai szerint a homogámia — és lényegében az asszociáció — indexe nem függ a születési kohorsztól, sőt az 1900 előtt születettek homogámiája kisebb, mint bármely fiatalabb kohorszé. A legfiatalabbak esetében tapasztalhatunk csak kis mértékű csökkenést az asszociáció indexében. A kohorszok szerinti vizsgálat tehát arra utal, hogy a homogám házasságkötések általános aránya jelenleg nem kisebb, mint a múltban volt. A homogámia részindexeit tekintve a különbségek természetesen nagyobbak. A 4. táblán a homogámia részindexeit tüntettük fel kohorszok szerint.

4. A homogámia részindexei születési kohorszok szerint

Társadalmi csoport	Születési kohorsz			
	1900 előtt született	1900—1919	1920—1929	1930—1947
Értelmiségi	—	29	47	64
Egyéb szellemi	42	56	59	36
Kisiparos, kiskereskedő	25	17	—	—
Kisipari szövetkezeti tag	—	—	—	—
Ipari és építőipari szak- és betanított munkás	30	49	48	55
Kereskedelmi, szolgáltatási közlekedési és postai fizikai foglalkozásúak	.	35	32	17
Segédmunkás, hivatalsegéd	25	43	20	33
Mezőgazdasági foglalkozású	29	35	44	20

A 4. táblából levonható következtetések — a gyakran kis esetszám, valamint az adatok különböző hibahatára miatt — bizonyos mértékig korlátozottak ugyan, de az alábbi megállapításokra mégis alkalmasak :

— az értelmiségi rétegben a házasságok homogenitása születési kohorszok szerint növekszik ;

— az egyéb szellemi foglalkozásúak rétegének zártsága lassan növekedett, de a legfiatalabb kohorszban elsősorban a munkásokkal való, már említett gyakori házasságkötések következtében — a homogámia nagy mértékben csökkent ;

— a szakmunkás kategória homogámiája kohorszonként növekszik ;

— a kereskedelmi, szolgáltatási stb. dolgozók legfiatalabb kohorsza nagyobb mértékben hajlamos a más rétegbelivel, elsősorban munkásokkal való házasodásra, mint az idősebb kohorszok.

Az említett megállapítások mindazonáltal nem befolyásolják azt a jelenséget, hogy a házasságkötések homogámiája általában nem függ a házasságra lépők születési kohorszától.

Utalni kell befejezésül arra is, hogy azokban a házasságokban, ahol mindkét fél kereső, a házasságkötéskor elfoglalt társadalmi réteg a vizsgálat időpontjáig, 1962-ig, sok esetben változott. Az adatok arra utalnak, hogy ha a házasságkötéskor mindkét fél azonos társadalmi réteghez tartozott, tehát a homogámia indexe 100 volt, a vizsgálat időpontjában az index átlagosan már csak 84%. Legkevésbé a fizikai rétegbeliek homogámiája változott.

A budapesti házassági mobilitásra vonatkozó e néhány megállapítás részben alátámasztja a korábbi vizsgálatok eredményét, részben azonban — különösen ami a kohorszonkénti homogámia változatlanságát illeti — sok tekintetben új megvilágításba helyezi a főváros társadalmának házasodási szokásait. E téren a társadalmi átrétegeződési vizsgálat végleges feldolgozása bizonyára újabb eredményeket szolgáltat majd.

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ БРАЧНОЙ МОБИЛЬНОСТИ В БУДАПЕШТЕ

Резюме

В первой части своего очерка автор на основании сплошных демографических данных за 1959—1960 годы рассматривает различия между брачной мобильностью в Будапеште и в целом по стране. Он пирходит к выводу, что в то время как по стране в целом гомогамия лиц, относящихся к сельскохозяйственному слою, является относительно высокой, в Будапеште преобладающая часть относяшихся к этой категории лиц стремится заключить в брак с представителями слоя рабочих. В Будапеште наряду с этим относительно большая доля женщин, относящихся к числу работников умственного труда (вероятно женщин, занятых на низких канцелярских должностях), заключает браки с работниками умственного труда. В столице является более высокой также и гомогамия самостоятельных и членов ремесленных кооперативов. Изучение индексов ассоциации свидетельствует о том, что в Будапеште распределение отдельных общественных слоев является более равномерным, чем в стране в целом, так чо в столице намерение относительно избрания подходящей пары в рамках своего общественного слоя осуществляется чаще всего случайным образом. Об этом свидетельствует имеющий место в Будапеште по сравнению со страной в целом более низкий индекс ассоциации.

Во второй части своего исследования автор, на основании некоторых, относящихся к Будапешту, предварительных данных, проведенного Демографической Исследовательской Группой обследования общественной рестратификации, излагает важнейшие характерные черты брачной мобильности в столице. В Будапеште наиболее гомогамными являются

группа т. н. прочих работников умственного труда и группа квалифицированных и полуквалифицированных рабочих.

Динамика формирования индексов гомогамии по когортам рождений свидетельствует о том, что индекс гомогамии и по существу также и индекс ассоциации не зависят от когорты рождения, то есть от того, в какое время был заключен брак. В пределах формирования общего индекса частные индексы, конечно, в ряде случаев имеют иную тенденцию. Так можно установить, что в рамках группы интеллигентов гомогамность браков у более молодых когорт возрастает. Аналогичная тенденция наблюдается также и в группе квалифицированных рабочих. В случае группы т. н. прочих работников умственного труда, а также у работников торговли и сети бытовых услуг наиболее молодые когорты проявляют склонность к заключению браков с представителями иных слоев в большей мере чем старшие когорты.

Высказанные здесь некоторые выводы, отчасти служат подтверждением результатов прежних исследований, а отчасти, однако, — в особенности в отношении неизменности гомогамии по когортам, — по ряду аспектов представляют в новом свете брачные склонности населения столицы.

SOME QUESTIONS OF MARRIAGE MOBILITY IN BUDAPEST

Summary

The first part of the paper deals with the differences of the mobility of marriages in Budapest and in the country on basis of the 1959—1960 data of the full-scope processing of vital statistics. The paper states that whereas the homogamy of those belonging to the agricultural stratum is relatively high in the whole country, the overwhelming majority of those belonging to this stratum in Budapest try to marry workers. Besides, in Budapest a relatively great part of women belonging to non manual stratum (probably those employed in lower clerical jobs) marry physical workers. In the capital also the homogamy of independents and members of artisans' cooperatives is lower. The examination of the indexes of association refers to the fact that the distribution of the social strata is more uniform in Budapest than in the country, thus the requirement of choosing a mate from the proper stratum is realized rather at random. This is shown by the index of association which is lower than that for the country as a whole.

The second part of the paper shows the major characteristics of the mobility of marriages in Budapest on basis of some preliminary data of the social mobility enquiry carried out by the Demographic Research Group. In the capital the stratum of other non manuals as well as that of the skilled and semi-skilled workers are the most homogeneous.

The development of the indices of homogamy by birth cohorts shows that the index of homogamy — and in fact the general index of association — do not depend on the birth cohorts, i. e. from the time at which the mariage was concluded. Wlthin the development of the general index the partial indexes, of course, show a differing trend in many cases. Thus it can be stated that in the stratum of intellectuals the homogeneity of marriages increases as we are moving towards the younger cohorts, and the similar phenomenon can be experienced also in respect of the stratum of skilled workers. The youngest cohorts of other non manudls as well as of the workers of trade, servicing industries etc., are inclined rather than the older cohorts to marry from other strata.

These statements partly support the results of earlier examinations, partly, however, throw a new light on the marrying habits of the society of Budapest, especially as far as the constancy of the total homogamy by cohorts is concerned.

INDEX 25.191

DEMOGRÁFIA
Megjelenik negyedévenként
Felelős szerkesztő: dr. Szabady Egon
Szerkesztőség: Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, II. Buday László u. 1.
Telefon: 358-530
Kiadóhivatal: Budapest II. Keleti Károly utca 18/b. Telefon: 358-530
Kiadja: a Statisztikai Kiadó Vállalat
Felelős kiadó: Hajdu Györgyné
624063. Athenaeum Nyomda. Felelős vezető: Soproni Béla igazgató
Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Budapest V. József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj fél évre 32,—, egész évre 64,— Ft.
Csekkszámlaszám: egyéni 61 272, közületi 61 066 (vagy átutalás a M. N. B. 8. sz. folyószámlájára)

Ára: 16,— Ft

710.622